

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI

**SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ GELİŞİMİ VE
DÖNÜŞÜMÜ**

Ali Tarık GÜMÜŞ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Reyhan SUNAY

KONYA 2010

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞININ GELİŞİMİ VE DÖNÜŞÜMÜ

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	VIII
TEZ KABUL FORMU	IX
ÖZET	X
SUMMARY	XI
KISALTMALAR	XII
GİRİŞ	XV

I. BÖLÜM

SOSYAL DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

I. GENEL OLARAK	1
II. SOSYAL DEVLET ÖNCESİ DÖNEM	7
A. KLASİK LİBERAL ANLAYIŞIN ORTAYA ÇIKIŞI	7
1. Feodal Döneme Tepki ve Feodalitenin Çöküşü	8
a) Feodal Dönemin Anlamı ve Temel Özellikleri	8
b) Feodal Sisteme Tepki ve Feodalitenin Çöküşü.....	13
2. Ticaretin Gelişmesi ve Burjuvazinin Etkinliğinin Artması	16
3. Birey-Devlet İlişkisinde Meydana Gelen Değişiklikler ve Bireyin Ön Plana Çıkması	21
4. Fikri Planda Ortaya Konulan Düşünceler	24
a) Siyasi Liberalizme İlişkin Ortaya Konulan Düşünceler	26
b) Ekonomik Liberalizme İlişkin Ortaya Konulan Düşünceler.....	30

B. KLASİK LİBERAL ANLAYIŞIN DEVLET YÖNETİMİNE YANSIMASI	34
1. Genel Olarak.....	34
2. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Piyasaya Devlet Müdahalesi	42
3. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Birey Refahı ve Sosyal ve Ekonomik Haklar	55

III. KLASİK LİBERAL DEVLETTEN SOSYAL DEVLETE: TEMEL DİNAMİKLER..... 68

A. GENEL OLARAK	68
B. KLASİK LİBERAL ANLAYIŞIN YETERSİZLİĞİNİN ANLAŞILMASI VE LİBERALİZMİN DÖNÜŞÜMÜ.....	70
C. SANAYİLEŞME SÜRECİ VE İŞÇİ SINIFININ MÜCADELELERİ ..	79
1. Sanayileşme ve İşçi Sınıfını Doğuran Dinamikler	80
2. Sanayileşme Çağında İşçi Sınıfının Mücadeleleri ve Bu Mücadelelerin Çeşitli Ülkelerdeki Gelişim Süreci	87
3. İşçi Sınıfının Başarıya Ulaşmasında, Sosyalist ve Komünist Düşüncelerin Etkisi ve Burjuvazinin Uzlaşmacı Tavrı	95
4. Değerlendirme ve Sonuç.....	97
D. I. DÜNYA SAVAŞININ SOSYAL DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	98
E. 1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ	104
F. SOSYAL DEVLETİN FİKRİ PLANDA ORTAYA ÇIKIŞI.....	109
G. II. DÜNYA SAVAŞI VE SOSYAL DEVLETİN GEREKLİLİĞİNİN ANLAŞILMASI.....	119
H. DEMOKRATİK GENİŞLEMAYLA SOSYAL YÖNDEKİ TALEPLERİN UYGULAMAYA AKTARILMASI	125

II. BÖLÜM

SOSYAL DEVLETİN İÇERİĞİ, GELİŞİMİ VE YANSIMALARI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE 133

A. SOSYAL DEVLETİN ANLAMI 133

1. Sosyal Devletin Benzer Kavramlardan Ayırt Edilmesi 134

a) Sosyal Devlet ve Refah Devleti 134

b) Sosyal Devlet ve Sosyalist Devlet 135

c) Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti 139

2. Sosyal Devlete İlişkin Tanımlama Girişimleri 143

B. TEMEL ÖZELLİKLERİ 150

1. İnsan Onuruna Yaraşır Asgari Hayat Standartlarının Sağlanması. 151

2. Sosyal Adaleti Sağlama 157

3. Devletin Piyasaya Müdahalesi ve Adil Gelir Dağılımının Sağlanması 163

4. Sosyal ve Ekonomik Hakların Sağlanması 176

a) Genel olarak 176

b) Sosyal ve Ekonomik Hakların Ayırt edici Özellikleri 179

c) Sosyal Devlet Açısından Ayırt Edici Nitelikte Olan Haklar İçin Kullanılan Terminoloji 190

d) Sosyal ve Ekonomik Hakların Anlamı 195

II. DEVLET ANLAYIŞININ SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE GELİŞİMİ 198

A. GENEL OLARAK 198

B. SOSYAL DEVLETİN GELİŞİM SÜRECİNDE BENİMSENEN SOSYAL DEVLET MODELİNİN ROLÜ 206

C. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİ AÇIKLAMAYA ÇALIŞAN ÇEŞİTLİ YAKLAŞIMLAR 215

III. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN YANSIMALARI.....	216
A. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN DEVLET ANLAYIŞINA YANSIMALARI	217
1. Sosyal Harcamalarda Artış	217
2. Kamu Hizmetlerinde Genişleme	220
3. Birikim ve Kalkınma Modellerinin Sosyal Amaçlara Hizmet Etmesi	222
4. Toplumun Belli Bir Refah Düzeyine Kavuşturulmaya Çalışılması	226
B. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN HAK VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞINA YANSIMALARI	229
1. Genel Olarak	229
2. Anayasa ve Uluslararası Belgelerde Sosyal ve Ekonomik Hakların Yer Alması.....	232
3. Sosyal ve Ekonomik Hakların Bireyin Refahına Yansımaları	246
a) Sosyal Güvenlik Hakkı	247
(1)İngiltere	253
(2)ABD	256
(3)Almanya	260
(4)İsveç	262
(5)Türkiye	263
b) Çalışma Hakkı	265
c) Sağlık Hakkı	270
d) Eğitim Hakkı	273
e) Konut Hakkı	275
f) Toplu Sosyal Haklar	278

III. BÖLÜM

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

I. DÖNÜŞÜMÜ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER.....	285
A. DEVLETİN MALİ KRİZİ	288
1. Genel Olarak.....	288
2. Devletin Mali Krizinin Nedenleri	293
3. Mali Kriz Karşısında Sosyal Devletin Yeniden Yapılandırılması .	304
B. DÜŞÜNSEL FAKTÖR: NEO-LİBERAL DÜŞÜNÜCE	315
1.Genel Olarak.....	315
2.Neoliberal Düşüncenin Sosyal Devlete Yönelik Eleştirileri, Çözüm Önerileri ve Karşı Karşıya Kaldığı Eleştiriler.....	318
3. Neoliberal Düşünce Karşısında Üçüncü Yol Önerisi	332
C. KÜRESELLEŞME SÜRECİ.....	334
1. Genel Olarak.....	334
2. Küreselleşmenin Boyutları ve Sosyal Devlet Üzerindeki Etkileri .	338
a) Teknolojik Boyutu	338
b) Ekonomik Boyutu.....	340
c) Siyasi Boyutu	359
II. SOSYAL DEVLETTE YAŞANAN DÖNÜŞÜMÜN YAPISAL İFADESİ: DÜZENLEYİCİ DEVLET MODELİ.....	363
A. GENEL OLARAK	363
B. EKONOMİK BOYUTU	364
1. Genel olarak.....	364
2. Devletin Düzenleyici İşlevler Üstlenmesi	371
a) Özelleştirmeler	371
b) Deregülasyonlar	374
c) Siyaset ve Ekonominin Birbirinden Ayrılması	377
3. Sosyal Devletten Rekabet Devletine Geçiş.....	381
a) Sosyal Harcamaların Azaltılması.....	385

b) İşgücü Maliyetlerinin ve Etkinliğinin Azaltılması.....	387
c) Vergilerin Düşürülmesi.....	391
C. İDARİ(YÖNETSEL) BOYUTU.....	394
III. SOSYAL DEVLETTE YAŞANAN DÖNÜŞÜMÜN HAK	
TEMELİNDEKİ İFADESİ.....	400
A. GENEL OLARAK	400
B. SOSYAL GÜVENLİK HAKKI.....	405
1. İngiltere	412
2. ABD	417
3. Almanya	426
4. İsveç.....	430
5. Türkiye	432
C. ÇALIŞMA HAKKI	437
D. SAĞLIK HAKKI	440
E. EĞİTİM HAKKI	446
F. KONUT HAKKI.....	448
G. TOPLU SOSYAL HAKLAR	452
SONUÇ.....	459
KAYNAKÇA	470
ÖZGEÇMİŞ.....	512

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin

Adı Soyadı	Ali Tarık Gümüş		
Numarası	044134001008		
Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒

Tezin Adı **“Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü”**

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ali Tarık GÜMÜŞ

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin

Adı Soyadı Ali Tarık Gümüş
Numarası 044134001008
Ana Bilim / Bilim Dalı Kamu Hukuku / Kamu Hukuku
Programı Tezli Yüksek Lisans Doktora
Tez Danışmanı Doç. Dr. Reyhan Sunay
Tezin Adı Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan Sosyal Devlet Anlayışının başlıklı bu çalışma 01.07.2010 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oyların çoğunluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Gelişimi ve
Dönüşümü

Ünvanı, Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
Doç. Dr. Reyhan Sunay	(Danışman)	
Prof. Dr. Yavuz Atar		
Prof. Dr. M. Fatih Uşan		
Doç. Dr. Faruk Billir		
Yrd. Doç. Dr. Bülent Algan		

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali Tarık Gümüş	Numarası 044134001008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku	
	Danışmanı	Doç. Dr. Reyhan SUNAY	
Tezin Adı		“Sosyal Devlet Anlayışının Gelişimi ve Dönüşümü”	

ÖZET

Durağan bir nitelik arz etmeyen devlet, farklı tarihsel şartlara ve ideolojik hareketlere göre değişebilir niteliktedir. 20. yy. boyunca çok sayıda ülke tarafından benimsenen sosyal devlet, ilk olarak Sanayi Devrimi'nin etkileriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte sosyalist ve Marksist düşüncelerin, burjuvazi tarafından engelleme isteğinin de etkisiyle gelişen sosyal devlet açısından, I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 dünya ekonomik krizi önemli dönüm noktaları olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında genişleme eğilimi göstererek kurumsallaşan sosyal devlet, bu dönemden 1970'lere kadar olan süreçte “Altın Çağ”ını yaşamıştır. Altın çağ boyunca genişleyen sosyal devletin, gerek devlet, gerekse hak ve özgürlük anlayışına olan yansımalarıyla bireylerin refahını önemli boyutlarda arttırdığı görülmüştür. Daha sonra 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle birlikte, sosyal devletin genişlemesi durmuş ve cömert sosyal devletten geriye gidiş başlamıştır. Söz konusu geriye gidişte en önemli etken, ekonomik kötüleşmeden kurtulabilmek amacıyla neoliberal düşüncelerin benimsenmesi ve devam etmekte olan küreselleşme sürecinin neoliberal düşünceler çerçevesinde şekillenmesidir. Bunun yanında değişen nüfus ve aile yapısının da önemli ölçüde etkilediği sosyal devletten geriye gidiş sürecinin, günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Hem devlet yapısına, hem de hak ve özgürlük anlayışına önemli yansımaları bulunan bu sürecin, toplumun zor koşullar altında yaşayan kitlelerinin hayatını daha da zorlaştırması söz konusu olmaktadır.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ali Tarık Gümüş	Numarası 044134001008
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Kamu Hukuku	
	Danışmanı	Doç. Dr. Reyhan SUNAY	
Tezin İngilizce Adı		"The Progress and Transformation of Welfare State Approach"	

SUMMARY

The state is not static; it is a changeable entity that adapts according to different historical conditions and ideological movements. The welfare state was adopted by a number of nations during the 20th century, especially when the effects of the industrial revolution began to be clear. In this process Socialist and Marxist ideas blocking the request by the bourgeoisie with evolving welfare state for in terms of World Wars I and II and 1929 world economic crisis has become an important turning point. Especially after World War II, Welfare State which institutionalised with intention of expansion, lived "Golden Age" in the process from that period until the 1970s. During the golden age of expansion, welfare state with its reflections on both State and understanding of the rights and freedoms has considerably increased the welfare of the individual. Later in the 1970s with the economic crisis, the expansion of the welfare state stopped and started going back to the generous welfare state. The most important factor in going to the back, in order to avoid the economic slump, is to adopt neoliberal ideas and the ongoing process of globalization taken shaped by neoliberal ideas. In addition to this, the changing population and family structure significantly affects the process of going back from the welfare state that this process continues today. This process, which has important reflections on State structure and the rights and freedoms understanding, makes lives of mass of society living under difficult circumstances more difficult.

KISALTMALAR

AB	:Avrupa Birliği
ABAD	:Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AFDC	:Aid to Families With Dependent Children (Aile ve Bağımlı Çocuk Yardımları)
AİHM	:Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	:Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
APK	:Araştırma Planlama Koordinasyon
ASEAN	:Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ulusları Birliği)
AÜEHFD	:Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHF	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜHFD	:Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
bkz.	:Bakınız
BM	:Birleşmiş Milletler
c.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
ÇTYA	:Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
DB	:Dünya Bankası
Der.	:Derleyen
DEÜ	:Dokuz Eylül Üniversitesi
DEÜHF	:Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi
DTÖ	:Dünya Ticaret Örgütü

DÜHF	:Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
E.	:Esas
EAF	:Emergency Assistance for Family (Aileler İçin Acil Yardım)
Ed./Eds.	:Editör-Editor/Editors
GATS	:General Agreements on Trade In Services (Hizmet Ticaretinin Genel Koşullarını Belirleyen Anlaşma)
GATT	:General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSMH	:Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GÜİİBFD	:Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi
IMF	:International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
İHEB	:İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
İÜ	:İstanbul Üniversitesi
İÜHF	:İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İÜSBFD	:İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
JOBS	:Jobbs Opportunity and Basic Skills (İş Fırsatları ve Temel Beceriler)
K.	:Karar
KİT	:Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KT.	:Karar Tarihi
md.	:Madde
NAFTA	:The North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı)
nakl.	:Nakleden
OECD	:Organisation for Economic Cooperation and Development's (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)

- PRWORA :Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act (Kişisel Sorumluluk ve İş Fırsatlarını Uzlaştırma Kanunu)
- s. :Sayfa
- SSCB :Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- SSI :Supplemental Security Income (Tamamlayıcı Gelir Güvencesi)
- SSK :Sosyal Sigortalar Kurumu
- SÜHFD :Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- sy. :Sayı
- TANF :Temporary Assistance For Needy Families (Yoksul Ailelere Geçici Yardım)
- TBB :Türkiye Barolar Birliği
- TODAİE :Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
- TOKİ :Toplu Konut İdaresi
- TRIPS :The Agreement on Trade Related Intellectual Property Rights (Entelektüel Ticari Haklar Genel Anlaşması)
- UÇÖ :Uluslararası Çalışma Örgütü
- UNESCO :United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilâtı)
- vb. :Ve benzeri
- vd. :Ve devamı
- Vol. :Volume
- y. :Yıl
- Yay. Haz. :Yayına Hazırlayan
- yy. :Yüzyıl

GİRİŞ

Durağan bir nitelik arz etmeyen devlet, farklı tarihsel şartlara ve ideolojik hareketlere göre değişebilir niteliktedir. 20. yy. boyunca çok sayıda ülke tarafından benimsenen sosyal devlet, ilk olarak Sanayi Devrimi'nin etkileriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte sosyalist ve Marksist düşüncelerin, burjuvazi tarafından engelleme isteğinin de etkisiyle gelişen sosyal devlet açısından, I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 dünya ekonomik krizi önemli dönüm noktaları olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında genişleme eğilimi göstererek kurumsallaşan sosyal devlet, bu dönemden 1970'lere kadar olan süreçte "Altın Çağ"ını yaşamıştır. Altın çağ boyunca genişleyen sosyal devletin, gerek devlet, gerekse hak ve özgürlük anlayışına olan yansımalarıyla bireylerin refahını önemli boyutlarda arttırdığı görülmüştür.

Daha sonra 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerle birlikte, sosyal devletin genişlemesi durmuş ve cömert sosyal devletten geriye gidiş başlamıştır. Söz konusu geriye gidişte en önemli etken, ekonomik kötüleşmeden kurtulabilmek amacıyla neoliberal düşüncelerin benimsenmesi ve devam etmekte olan küreselleşme sürecinin neoliberal düşünceler çerçevesinde şekillenmesidir. Bunun yanında değişen nüfus ve aile yapısının da önemli ölçüde etkilediği sosyal devletten geriye gidiş sürecinin, günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Hem devlet yapısına, hem de hak ve özgürlük anlayışına önemli yansımaları bulunan bu sürecin, toplumun zor koşullar altında yaşayan kitlelerinin hayatını daha da zorlaştırması söz konusu olmaktadır. Zorlaşan hayat şartlarının toplumsal barışı önemli ölçüde zedelediği bu süreçte, gelir adaletsizliği önemli boyutlara ulaşmıştır.

Sosyal devletin yaşadığı uzun süreli gelişim seyri göz önünde tutulduğunda “sosyal devletin gelişimi ve dönüşümü” başlıklı konu seçimi ile amaçlanan husus, “sosyal devletin ortaya çıkışından başlayarak günümüzde geldiği noktayı ortaya koyabilmek” olarak şekillenmiştir. Bu bağlamda daha çok tarihsel akış içerisinde değerlendirilmeye çalışılan sosyal devletin gelişim süreci doğrultusunda, birinci bölümde; sosyal devletin ortaya çıkışı, ikinci bölümde; sosyal devletin içeriği, gelişimi ve yansımaları, üçüncü bölümde ise, sosyal devlet anlayışında meydana gelen dönüşüm incelenmiştir.

Çalışmada sosyal devlet öncesi dönemden başlayarak karşılaştırmalı bir yöntem benimsenmiş ve özellikle sosyal devletin ortaya çıkış, genişleme ve dönüşüm süreçleri önceki dönemlerle karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır. Bu hususta özellikle devlet yapısı ile sosyal ve ekonomik haklara ilişkin yaklaşımlarda meydana gelen farklılıklar önemli bir yer teşkil etmiştir. Ayrıca her üç dönemi doğuran dinamikler de ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Daha çok hukuki bir bakış açısıyla ortaya konulmaya çalışılan bu esaslar hususunda, zaman zaman ekonomik değerlendirilmelere de kaçınılmaz olarak yer verilmiştir. Bu durumun temel nedeni, sosyal devletin ekonomik kaynaklara olan bağımlılığı ve sosyal devlette meydana gelen değişimin ekonomik nedenlerle olan yakın ilişkisidir. Dolayısıyla ekonomik etkenler görmezden gelinerek sosyal devletin yaşadığı gelişim ve dönüşüm sürecini ifade edebilmek mümkün değildir.

Çalışmada ortaya konulan temel sav, Sanayi Devrimi’nden 1970’lerin ortasına kadar olan dönemde sosyal devlette önemli bir genişleme meydana geldiği ve bu genişleme sürecinin II. Dünya Savaşı sonrasında 1970’lere kadar en kapsamlı boyutlarına ulaştığıdır. Devlet ile hak ve özgürlük anlayışlarının bireyin refahına önemli yansımalarının olduğu bu süreç, 1970’lerin ortasından itibaren yerini sosyal devletin zayıflatılmasına bırakmıştır. Devlet yapısı ile hak ve özgürlüklerin sosyal boyutunda ciddi bir geriye gidişin yaşandığı bu süreç, günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Sosyal devletin bütünüyle tasfiye edildiği bir anlayışa denk düşmeyen bu süreçte, sosyal devletin yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. Yeniden yapılanma süreci ise, devletin sosyal karakterli yapısının zayıflamasına ve özellikle sosyal ve ekonomik hakların anayasal düzeyde olmasa da yasal düzeyde gerilemesine neden olmuştur.

I. BÖLÜM

SOSYAL DEVLETİN ORTAYA ÇIKIŞI

I. GENEL OLARAK

İlk çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte; varlığını her zaman devam ettiren devlet, durağan bir yapı arz etmeyerek sürekli bir değişim içerisinde bulunmaktadır¹. Wallerstein'in ifade ettiği gibi "değişimin, sonsuz ve her şey için mümkün olduğu" yönündeki yaygın düşünce, devlet için de kabul edilmektedir². Bu çerçevede devlet, farklı tarihsel şartlara ve ideolojik hareketlere göre değişebilen bir nitelik taşımaktadır³.

Devletin değişim çizgisi dikkate alındığında; sosyal devlet yönünde yaşanan dönüşüm de bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Devletin sosyal devlet yönünde yaşadığı dönüşümü anlayabilmek için ise, zaman içerisinde meydana gelen değişimleri de göz önüne alarak geçmiş, bugünü ve geleceği de kapsayan bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmak gerekmektedir. Özellikle, değişimin hangi boyutta ve hangi yönde olduğunu kavrayabilmek için değişimden önceki durumun bilinmesi önem arz etmektedir⁴. Bu itibarla sosyal devleti tarihsel bir dönüşüm içerisinde ele almak, sosyal devlet öncesinde geçerli olan liberal dönemi ve sosyal devleti doğuran şartları değerlendirmeyi gerekli kılar. Ancak, söz konusu değerlendirmelere geçmeden önce, sosyal devletin gelişim seyrini dönemlere göre özetlemekte yarar bulunmaktadır.

İlk çağlarda Eski Yunan ve Roma'da, devletin sosyal bir yapısı bulunmamakta ve sosyal adaleti sağlamaya dönük politikalara rastlanmamaktadır. Fakat bu dönemlerde, bireysel mülkiyet hakkının korunmasına özel bir önem atfedildiği görülmektedir⁵. Ortaçağ ise, sosyal devlete ilişkin belirtilerin ilk ortaya çıkmaya başladığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Buradaki itici faktör Ortaçağ düşüncesinde; dinin, devlet ve toplum hayatında egemen bulunmasıdır. Nitekim o dönemlerde Batı Toplumlarında Hıristiyanlık dini egemen iken, Doğu Toplumlarında da başta İslamiyet olmak üzere çeşitli dinlerin egemen olduğu

¹ SANCHEZ, Hector E., **From Welfare State To Competitive Dependent State: The Role Of Neoliberalism And Globalization In The Process**, Not Published Thesis, www.proquest.umi.com UMI No. ep05471, The University of Texas at El Paso, Texas 2001, s. 1; TALAS, Cahit, Cumhuriyetin 75. Yılında Sosyal Devlet, **İdarecinin Sesi**, c. XII, sy. 70, Eylül-Ekim 1998, s. 7.

² WALLERSTEIN, Immanuel, **The Modern World-System**, Academic Press, New York 1974, s. 3

³ SANCHEZ, s. 1.

⁴ ŞAYLAN, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 28.

⁵ TALAS, Cahit, Öğretilerde Sosyal Devlet, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 13, Ankara 1991, s. 93; TALAS, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 54-55.

görülür⁶. Başlangıçta Hıristiyanlığın etkisiyle sosyal devlete ilişkin olumlu belirtiler görülse de⁷, daha sonra yaşanan yozlaşmalar nedeniyle; Batı dünyası açısından bu dönem, karanlık bir dönem olarak kendisini göstermiştir. Oysa aynı dönemde İslam toplumları, İslamiyet'in getirdiği uygar düşünce sayesinde, Ortaçağ'ın karanlık yapısından daha farklı bir gelişme çizgisi ortaya koymuşlardır⁸.

Böyle bir gelişmenin yaşanmasındaki en önemli etkenler olarak, İslam'da kilise gibi bir ruhban sınıfının olmaması, emekçi kesimlerin haklarına verilen değer ve yoksul kimse-lere yapılması gereken sosyal yardımların; zekât adı altında, İslam'ın beş şartından biri olarak zorunlu kılınması ve toplanan zekâtların dağıtımının devlet tarafından gerçekleştirilmesi olarak sıralanabilir.

Batı Toplumlarında ise, durum oldukça farklı olup; başlangıçta hâkim olan feodal düzen bir müddet sonra son bulmuştur. Ardından burjuvazi ve siyasi birliğini kurmuş kral-ların birlikte hâkimiyetleri söz konusu olmuştur. Sonraki dönemlerde burjuvazi, mutlak monarşiler karşısında girdiği güç mücadelesinden galip olarak ayrılmış ve ardından yaşa-nan Sanayi Devrimiyle de gücünü daha da arttırarak, sistemin kendi çıkarları çerçevesinde işlemlerini sağlamıştır. Bu aşamaların hemen hepsi, elinde emeğinden başka sermayesi ol-mayan emekçi kesimlerin insan onuruna aykırı şartlara maruz kalmalarına yol açmıştır.

Avrupa'da Ortaçağın üretim ve yönetim biçiminde önemli bir yer tutan feodal düze-nin 4. yy.'dan itibaren belirtilerinin, 9. yy.'dan itibaren ise bütünüyle ortaya çıktığını söy-lemek mümkündür. Feodal düzen içerisinde; serflik(yarı-kölelik) ve kölelik uygulamalarıyla, güvenlik ve boğaz tokluğunun temin edilmesi karşılığında bireylerin çalıştırılmaları söz konusudur. Feodal düzende serflerin, insan onuruna yakışmayan şartlarda çalıştırılmaları, kötü yaşam şartlarında yaşamaya mecbur bırakılması ve kralların düzenli ve silah alanında ortaya çıkan yenilikleri kullanan orduları karşısında malikânelerin güvenli olma özellikle-rini kaybetmeleri, bu kitlenin yeni arayışlar içerisine girmelerine neden olmuştur. Bu ara-

⁶ ŞENEL, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi, (Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş)**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995, s. 207-208.

⁷ Dinsel anlayıştan esinlenen Hıristiyan Ortaçağ düşünürleri, çalışmayı onurlu bir davranış olarak değerlendirmişlerdir. Bu dönemde, özellikle adil fiyat ve adil ücret üzerinde durulmuştur. Adil fiyat; üreticinin ürettiği maldan elde ettiği gelir ile toplum içerisinde onurlu bir yaşam düzeyi sağlayabileceği fiyat iken, Adil ücret; düzenli bir toplumda bireylere emeklerinin karşılığı olarak sunulan gelir ile kişi ailesinin onurlu bir biçimde geçimini sağlamasının yanında belli bir ölçüde birikim imkânı da sağlayabilecek nitelikte bir ücrettir. Ortaçağda bu şekilde ortaya konan adil ücret kuramı, özellikle 13. yy. ve sonrasında önemli oranda etkili olmuş ve Ortaçağın bu döneminde ücretler genellikle tatmin edici ve adil bir seviyede seyretmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 94; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 59.

⁸ ŞENEL, s. 207-208.

yışlar serflerin, malikâneleri terk ederek kentlere göç etmeye başlamaları ve kentlerde ekonomik hayatın ciddi anlamda canlanmasıyla sonuçlanmıştır⁹.

Avrupa'da 12. ve 13. yy.'larda kentlerde yaşanan olağanüstü canlanma ile beraber görülen ekonomik dönüşüm, para ekonomisinin ortaya çıkmasına ve kentlerde burjuvazi (kentsoylu) adı verilen bir sınıfın gelişmesine neden olmuştur. Temel amacı, ekonomik ve siyasal bütünleşmeyi sağlamak olan burjuvazinin¹⁰ ekonomik gücü tarıma değil, kentlerde yapılan mal üretim ve ticaretine dayanmıştır. Bu dönemden itibaren ekonomik anlamda güçlenmeye başlayan burjuvazi; kilise, feodal bey ve henüz siyasal birliğini sağlayamamış krallardan oluşan güç odakları karşısında; kendi çıkarlarını karşılayan bir düşünce sistematığı oluşturmaya çalışmış ve bu çerçevede burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden liberalizmin temel esasları ortaya çıkmıştır¹¹.

16. ve 17. yy.'lara gelindiğinde ise, burjuvazinin temel amacı; kendi çıkarları doğrultusunda gelişen liberal düşünce çerçevesinde, ekonomik ve siyasal bütünleşmenin sağlanması olmuştur. Çünkü dağınık bir yapı arz eden feodalitenin ortadan kaldırılması, ekonomik faaliyetlerin daha iyi işleyebilmesi için tek bir siyasal birliğin kurulmasını gerekli kılmıştır. Söz konusu amaç doğrultusunda mutlak monarşileri destekleyen burjuvazi sayesinde, mutlak monarşik merkezi devletler kurulabilmiştir. Ancak, daha sonra mutlak monarşiler de burjuvazinin çıkarlarına aykırılık arz etmeye başlayınca, burjuvazinin mücadelesi mutlak monarşileri hedef almıştır. Bu çerçevede burjuvazi; eşitlik ve özgürlük fikirleri aracılığıyla, mutlak monarşilerin sınırlandırılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Liberal düşüncenin de önemli katkısıyla burjuvazi; siyasal iktidarın halktan kaynaklandığını, halkın aristokratlar ile eşit haklara sahip olması gerektiğini ve özgürlüğün herkesin hakkı olduğunu savunmuştur. Ortaya koyduğu fikirlerle; geniş halk kesimlerinin de desteğini alan burjuvazi, vermiş olduğu mücadele ile 1789 yılında Fransız Devrimi'ni gerçekleştirerek; halkın kısıtlı da olsa temsili vasıtasıyla, monarşinin sınırlanması ve negatif (kişisel ve siyasal) hakların garanti altına alınması hususunda önemli kazanımlar elde etmiştir¹². Ayrıca Fran-

⁹ ERDEM, Tefvik, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler**, Ed. Tefvik Erdem, Lotus Yayınevi, İstanbul 2006, 36-37; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 57-59; ŞENEL, Alaeddin, **Eskiçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ders Notları)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1978, s. 487-490. Feodal yapılanmada yaşanan sıkıntı ve bunalımların, kapitalizmin ortaya çıkmasına neden olduğuna ilişkin yaklaşım hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. MOOERS, Colin, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 51-57.

¹⁰ BULUT, Nihat, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s. 77; ŞENEL, Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 487-502

¹¹ TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1981, s. 26; BULUT, s. 77.

¹² ŞENEL, Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 494-502

sız Devrimi'nin ardından, dogmatik düşünüşten rasyonel düşünüşe geçilmesi hususunda yeni bir döneme girilmiştir. Söz konusu geçiş süreci bakımından; 16.-18. yy.'lar arasında düşünce alanında gerçekleştirilen Rönesans ve Reform gibi devrimlerin yanı sıra, sosyal ve ekonomik alanda gerçekleştirilen Sanayi Devrimi'nin de oldukça etkili olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Sanayi Devrimi'yle birlikte; üretim teknolojilerinde önemli gelişmelerin kaydedilmesi, burjuvazinin hâkimiyetini çok ileri noktalara ulaştırmıştır¹³.

Sanayi Devrimi'nin yaşanmasıyla birlikte daha da ağırlaşan sosyal şartlar, yeni bir toplumsal gerilimi ortaya çıkarmıştır. Söz konusu gerilimin taraflarından biri yine burjuvazi olmakla birlikte, bu kez karşı tarafta insanlık dışı koşullarda çalışmak zorunda kalan işçi sınıfı yer almıştır.

18. yy.'da ortaya çıkan Sanayi Devrimiyle birlikte, üretim hacmi ve zenginlikte daha önce görülmemiş seviyelere ulaşılması, işçi sınıfı üzerinde önemli etkiler doğurmuştur. Sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı çalışma ilişkilerindeki farklılaşma, üretim kapasitelerindeki artış ve iş bölümünün ortaya çıkması gibi değişimler; işçi sınıfını, zor koşullara mahkûm etmiştir. Sanayi üretiminde uygulanan iş bölümü uygulamasıyla; emek değersizleşmiş, düşük ücretler ciddi anlamda yaygınlaşmıştır. Her ne kadar liberal bir düzende iş sözleşmeleri; irade serbestisiyle yapılıyor gibi gözükse de esas itibariyle elinde emeğinden başka hiç bir şeyi olmayan çalışan kesimlerin sermayenin insafına terk edildiği açık bir şekilde görülmüştür. Nitekim bu süreçte çalışanlar, işverenin uygun gördüğü en kötü çalışma şartlarını bile kabullenmek zorunda kalmışlardır. Ancak geniş kitlelerden oluşan çalışan kesimlerin; her anlamda maruz kaldıkları olumsuzluklar, sosyal ve ekonomik anlamda önemli değişimlerin meydana gelmesine neden olmuştur¹⁴.

Bu değişimlerin en önemlisi; sanayileşmekte olan ülkelerde toplumun, işçi (çalışan, emekçi) ve işveren (burjuvazi, sermaye sahibi) olmak üzere iki sınıfa ayrılması olmuştur. Sözü edilen sınıflardan burjuvazi, zengin ve özgür bir şekilde yaşarken; Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu işçi sınıfı, kötü yaşam standartlarına maruz kalmıştır¹⁵.

Böyle bir gelişimin arka planında şüphesiz; 1789 Fransız Devrimi'nden sonra iyice belirginleşen "klâsik liberal düşünce"nin bazı noktadaki yetersizlikleri önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu düşünce ile her şeyden önce toplum hayatında, soyut özgürlüğün ve

¹³ ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 275, 278-279.

¹⁴ TALAS, Cahit, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 12, Ankara 1990, s. 86; İZVEREN, Adil, Toplumsal Bir Aşama Olarak Sosyal Devlet, **Danıştay Dergisi**, y. 5, sy. 18-19, Ankara 1975, s. 36-37.

¹⁵ GEMALMAZ, M. Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul 2003, s. 112-113.

eşitliğin garanti edilmek suretiyle sosyal düzenin sağlanabileceği düşünülmüş; fakat bu amaç bir türlü gerçekleştirilememiştir. Nitekim bu süreçte sıkça vurgulanan, ancak işçi sınıfı için kâğıt üzerinde kalan kişisel ve siyasal haklar, toplumsal refaha herhangi bir katkı sağlamamıştır¹⁶. Böylelikle, başlangıçta büyük ümitler bağlanan, ancak toplumun zayıf kitlelerinin beklentilerini karşılayamayan liberal değerlerin yetersizliği hususunda büyük bir mutabakata varıldığı¹⁷ ve sosyal devletin ortaya çıkışında, liberal değerlerin yetersizliğine ilişkin bu yöndeki mutabakatın önemli bir yer tuttuğu söylenebilir¹⁸.

Sözü edilen gelişme bağlamında işçi sınıfı; tedrici olarak içinde bulunduğu olumsuz koşullara karşı tepkilerini dile getirmeye ve önemli mücadeleler sergilemeye başlamıştır. İşçi sınıfının ortaya koyduğu bu mücadeleler; devletleri, sosyal düzenin sağlanması hususunda etkili tedbirler almaya mecbur bırakmıştır¹⁹. 1789 Fransız Devrimi'nin de geniş halk kitlelerinin desteğini arkasına almış olan burjuvazi bu kez, ellerinde emeklerinden başka sermayesi olmayan geniş halk kitlelerinden oluşan işçilerin, iyi örgütlenmiş sınıf mücadeleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Esas itibarıyla sosyal devlet, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı endüstri toplumunun işçi ve işveren sınıfları arasında yol açtığı çatışmadan doğmuştur. Diğer bir deyişle sosyal devlet; sosyal, siyasal ve ekonomik eşitsizliklerle mücadele eden ve ellerinde emeklerinden başka sermayesi olmayan geniş halk kitlelerinden oluşan işçi sınıfının, modern endüstri toplumunda sergilediği sınıf mücadelelerinin bir ürünü olmuştur. 1848 İşçi Devrimi, söz konusu sınıf mücadelelerinin en somut göstergesi olarak ortaya çıkmıştır²⁰.

1848 Devrimi sonrasında; devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunmak suretiyle, hiçbir şeye karışmayan tavrını terk etmesi gerektiği ifade edilmiş ve bu bağlamda devlete önemli görevler yüklenmiştir. Bundan böyle, devletin bireylerin refahını arttırmayı amaçlayan görevlerinde bir artış meydana gelmiştir²¹. Böylelikle, iktidarın bireyi soyut olarak ele almasının önüne geçilmiş; 1789 Fransız Devrimiyle ortaya çıkan "soyut birey" anlayışı terk edilerek, sosyal ve siyasal hak bilincine sahip vatandaş ele alınmıştır. Yi-

¹⁶ İZVEREN, s. 34; GEMALMAZ, s. 112-113.

¹⁷ AKAD Mehmet, DİNÇKOL Bihterin, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2006, s. 259-260.

¹⁸ AKKAYA, Rukiye, Çözülen Sosyal Devlet ve Küreselleşme Olgusu, **Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004, s. 735.

¹⁹ GEMALMAZ, s. 112-113; İZVEREN, s. 34.

²⁰ AKAD/DİNÇKOL, s. 259-260.

²¹ AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1980, s. 333-335; GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995, s. 362-363; GÖZE, Ayferi, **Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1977, s. 160; KAPANİ, Münici, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara 1993, s. 53-54.

ne 1848 Fransız Anayasası'ndan sonraki dönemde, insan haklarında meydana gelen genişleme eğilimi; sosyal haklar kavramının çeşitli boyutlarıyla tartışılmasına ve devletin, bireyin karşısında değil, yanında olduğu yeni bir devlet anlayışının ortaya çıkmasına da neden olmuştur²². Nitekim aksi yöndeki düşüncelere²³ karşın, devletin sosyal ve ekonomik anlamda üstlenmesi gerektiğine inanılan yükümlülükler, zaman içerisinde sosyal ve ekonomik haklar olarak karşımıza çıkmıştır.

İşçi sınıfının 1848 Devrimi sonrasında da durmaksızın sürdürdüğü mücadelelerde; bu sınıfın sosyal yöndeki taleplerinin uygulamaya geçirilmesini mümkün kılacak olan oy hakkının genişlemesi önemli bir yer tutmuş ve siyasi hakların genişlemesi yönünde de mücadeleler verilmiştir. Nitekim sözü edilen durum, devletin sosyal yöndeki görevlerinde daha ileri gelişmelere neden olmuştur²⁴.

Öte yandan çalışan kesimlerin mücadeleleri, yeni bir hak anlayışının yanında, klasik demokrasi anlayışının da köklü değişimlere uğramasına ve yeni bir düzenin kurulmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda; “politik demokrasiden, ekonomik demokrasiye yönelim” olarak değerlendirilen bir süreç yaşanmıştır. Söz konusu toplumsal gelişmelerin ülkeden ülkeye farklılık arz etmesine karşın, temel eksenin aynı olduğu görülmüştür. Sonuç olarak ortaya çıkan toplumsal düzen; aynı anlama gelmekle beraber; “ekonomik demokrasi”, “sosyal demokrasi”, “sosyal hukuk devleti”, “sosyal refah devleti” ya da sadece “sosyal devlet” kavramlarıyla ifade edilmiştir²⁵.

Şüphesiz sosyal devletin ortaya çıkma sürecinde işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadelelerin baskısı yanında; Marksist ve sosyalist düşüncelerin, burjuvazi önderliğindeki liberal değerler karşısında yayılma eğilimine girmesi ve 1929 yılında bütün dünyada ortaya çıkan dünya ekonomik krizi ve yaşanan dünya savaşlarının oluşturduğu yıkımlar da önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle, I. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülke anayasasında yer alan sosyal devlete yönelik hükümler; II. Dünya Savaşı sonrasında yerini, hem ulusal hem

²² AKKAYA, s. 735.

²³ Liberal düşünce taraftarı bazı düşünürler; sosyal ve ekonomik hak kategorisinin, insan hakları kapsamında ele alınmasına karşı çıkmaktadırlar. Bu çerçevede; sosyal ve ekonomik hakların farklı mantıki kategoride yer aldıkları, söz konusu hakların insan hakkıyla değil, ideal değerler olması sebebiyle ahlakın işleviyle ilgili olduğunu ve bu hakların gerçekleştirilmesinin imkânsızlığını ifade etmişlerdir. Örneğin, Hayek, toplumdan somut yararlar talep edilmesini içermesi nedeniyle sosyal haklara karşı çıkmakta, söz konusu hakların, toplumun özne niteliği olmaması nedeniyle mümkün olamayacağını öne sürmektedir. Aynı şekilde Rand da sosyal ve ekonomik hakların konusu olan mal ve hizmetlerin bütün toplumun sırtına yüklenmesinin, kişinin tercih ürünü olmayan bir sorumluluk ve ödev anlamına geldiğini ve bu durumun kölelikle özdeş olduğunu savunmaktadır. ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 167-173.

²⁴ AKIN, s. 333-335; AKKAYA, s. 735.

²⁵ İZVEREN, s. 34.

de uluslararası düzenlemeler bağlamında daha kapsamlı ve sistematik düzenlemelere bırakılmışlardır²⁶. Dolayısıyla, bu aşamalardan da anlaşılacağı gibi, sosyal devlet, çok uzun ve zorlu süreçlerden geçerek uygulamaya konulabilmiştir. Bu nedenle sosyal devleti doğuran dinamiklere kapsamlı olarak ele almadan önce, sosyal devletin tepkisel olarak gelişmesine yol açan ve sosyal devlet öncesinde var olan klasik liberal anlayışın ortaya çıkma ve devlet yönetimine yansıma sürecine de değinmek, sosyal devletin gelişim sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından yararlı görünmektedir.

II. SOSYAL DEVLET ÖNCESİ DÖNEM

A. KLASİK LIBERAL ANLAYIŞIN ORTAYA ÇIKIŞI

Klasik liberal devlet, liberal düşünce çerçevesinde ortaya çıkmış ve söz konusu düşüncelerin etkilerini arttırmalarına paralel olarak gelişmiştir. Burjuvazinin desteklediği liberal düşüncenin 17. yy.'da ortaya çıkması; kurulu düzenin temelini teşkil eden geleneksel yapıların ortadan kalkarak, önemli değişimler yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca liberalizmin ortaya çıkması; feodalizmin çöküşü, ticaretin gelişmesi ve sanayileşmenin yaygınlaşmasının oluşturduğu sosyal, ekonomik ve siyasal değişim süreçlerinin bir sonucu olmuştur. Nitekim yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik süreçler de liberalizmin çeşitli boyutlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlk etapta ortaya çıkan siyasi ve ekonomik boyuta, ilerleyen dönemlerde sosyal boyut da eklenmiştir. Bu çerçevede, klasik liberalizmin siyasi boyutunda; Hobbes, Montesquie, Mill, Rousseau ve Locke gibi düşünürlerin katkılarıyla; mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmesini ön gören sınırlı yönetim, yaşam ve mülkiyet hakkının dokunulmazlığı, herkesin kanun önünde eşit olması ve kuvvetler ayrılığı gibi temel öğeler yer almıştır. Klasik liberalizmin ekonomik boyutunda ise, "bırakınız yap-sınlar" yaklaşımına dayanan piyasa ekonomisi anlayışı ortaya konulmuştur. Liberalizmin aynı zamanda ekonomik bir teori olması, beraberinde kendine ekonomik dönüşümlere uyarlanma yükümlülüğü de yüklemiştir. Bu dönüşüm süreci içerisinde 17. yy.'dan 19. yy.'ın sonlarına kadar devam eden döneme "klasik liberalizm" adı verilmiştir²⁷.

²⁶ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 362-367; GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 155-160; KAPANİ, s. 53-75.

²⁷ SALLAN GÜL, Songül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kışkacında Refah Devleti**, Ebabel Yayınları, Ankara 2006, s. 10, 22-23.

1. Feodal Döneme Tepki ve Feodalitenin Çöküşü

Klasik liberal düşüncenin ortaya çıkması ve devlet yönetimine yansımaları sürecinde, feodal düzene tepki ve söz konusu tepkinin sonucu olarak feodalitenin çöküşü önemli bir etken olmuştur.

a) Feodal Dönemin Anlamı ve Temel Özellikleri

Feodal dönem, Avrupa tarihinde karanlık ve anlaşılması güç bir dönem olarak ele alınmaktadır. Fransa, İtalya, İngiltere, Almanya, Hıristiyan İspanya gibi Avrupa ülkelerinde Ortaçağda yaşanan toplum düzenini ifade eden bu dönem, bazı görüş sahipleri tarafından “savaş dönemi” olarak adlandırılmaktadır. Feodal dönem boyunca yaşanan savaşlar, bu tür yorumların ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Bilim adamları, genellikle feodal toplumun kökeninin, Eski Roma İmparatorluğu ve ilkel Alman toplumlarına kadar geri götürülebileceğini; fakat esas ortaya çıkışının, askeri ihtiyaçlar nedeniyle 8. ve 9. yy.’larda olduğunu kabul etmektedirler. Feodal dönemde yaşanan savaşlar sebebiyle oluşan güvenlik eksikliği, toplumsal düzenin “güvenlik ihtiyacı” çerçevesinde yeniden şekillenmesine yol açmıştır²⁸.

Esas itibarıyla Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılışından sonra ortaya çıkan siyasal boşluk ve parçalanmışlık içerisinde güvenlik ihtiyacı daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde tek bir siyasi mekanizma oluşturulamadığı için devlet otoritesini farklı bölgelerde kullanan, farklı siyasal güçlerin ortaya çıkması söz konusu olmuştur. Farklı feodal beyliklerin varlığı, siyasi anlamda parçalanmış bir yapı meydana getirmiş ve bu beylikler arasında çıkması muhtemel savaşlar, yaşanan güvenlik ihtiyacını daha da pekiştirmiştir. Özellikle hemen hemen her toplumda var olan zayıf ve güçsüz kimselerin; korunma, bir güç tarafından desteklenme ve bir gücün egemenliğine girme ihtiyacı, bu dönemde feodal beyler tarafından karşılanmıştır. Güvenlik ihtiyacı çerçevesinde şekillenen feodal sistemin en temel karakteristiklerinden biri olan kişisel bağımlılığın kaynağında, zayıfın güçlüye resmi bağımlılığı olarak adlandırılan (soylu, lord) senyör-vassal ilişkisi yer almıştır. Vassal ve senyör arasında yapılan sözleşme ile vassal, senyöre sadakat ve özellikle askeri anlamda gerekli durumda yardım borcu altına giriyorken; senyör de vassalı, devlet mahkemelerinde hukuki olarak korumak, öldüğünde ailesine bakmak ve belli bir toprak vererek ya da kendi

²⁸ BEELER, Jhon, **Warfare in Feudal Europe 730-1200**, Cornell University Press, Ithaca& London 1973, s. XI-XIV.

malikânesinde geçimini sağlamak yükümlülüğü altına girmiştir. En yoksul kesim ise, serf ya da toprak kiracısı durumunda bulunmuştur²⁹.

Siyasi anlamda parçalanmış yapının yanı sıra, her bir feodal beyliğin içerisinde de parçalanmış bir toplum yapısı söz konusudur. Bu çerçevede feodal düzende; bir tarafta soylular ve rahiplerden oluşan ayrıcalıklı sınıf, diğer tarafta köylüler ve serflerden oluşan eşitsiz ve daha aşağı konumda bulunan sınıf bulunmaktadır. Toplumsal yapıda, bu derece keskin ayrımlar yaşanmasının temel sebebini ise, “iktidar” faktörü belirlemektedir. Feodal dönemde, “iktidar” ve “mülkiyet” eş değer kabul edilmektedir. Ticari ilişkilerin yeterince gelişmediği bu dönemde geçerli olan ekonomi, tarıma dayalı nitelikte olması nedeniyle, toprak mülkiyeti son derece önem arz etmektedir. Nitekim zenginliğin kaynağını toprak sahipliği oluşturmaktadır. Ortaçağda toprağın mülkiyetini elinde bulunduran sınıf ise, feodal beyler ve kilisedir. Siyasal iktidar ve ekonomik iktidarın aynı kişide birleştiği yapılanmayı ifade eden feodal düzende, gerek kilise, gerekse feodal beyler çok güçlü konumdadırlar³⁰.

Ekonomik ve siyasal iktidarın aynı ellerde birleştiği feodal dönemde; devlet ve toplum arasında bir birleşim de söz konusudur. Bu bağlamda feodalizmin en çarpıcı özelliklerinden biri de; devlet ve toplum fonksiyonlarının özel ve kamunun karşılıklı birleşiminden oluşmasıdır. Devletin, aile ve mülkiyet temelinde anlaşıldığı bu dönemde, henüz kamu hukuku bağlamında devlet kurumları bulunmamaktadır. Modern kamu gücünün ve devlet kurumlarının ortaya çıkması ise, ancak bürokratik devletin ortaya çıkmasıyla meydana gelebilecektir. Bürokratik devlet ile beraber oluşan bürokratik kurumlar ise, sosyal devlete zemin hazırlayacaklardır³¹.

Bu özellikleri doğrultusunda feodaliteyi; tarımsal üretimin hâkim olduğu, üretimin temelde büyük bir toprak parçası içerisinde küçük köylü işletmeleri tarafından gerçekleştirildiği ve serflerin senyöre, ekonomik ve hukuki açıdan bağlı oldukları bir sistem olarak tanımlamak mümkündür. Diğer bir deyişle feodalite; kentlerde ticaretin geliştiği bir düzen

²⁹ BEELER, s. 1-4; GÜRİZ, Adnan, **Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu**, AÜHF Yayını, Ankara 1969, s. 71-74; ŞENEL, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 214-216.

³⁰ BEELER, s. 4; GEMALMAZ, s. 17; GÖZE, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, s. 60; KORAY, Meryem, **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 35; TANİLLİ, s. 23-25; GÜRİZ, s. 71-74; ŞENEL, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, s. 214 vd.; AKTAN, Çoşkun C., **Değişim Çağında Devlet**, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s. 121; Ortaçağın feodal anlayışında geçerli olan mülkiyete dayalı yapılanma; “mülk devlet” olarak ifade edilmektedir. Mülk devlet ile Ortaçağ’da; belirli bir toprak üzerinde "egemenlik" tesis ederek söz konusu toprağın mülkiyetini elinde bulunduran feodal beyler ve kilisenin, devleti temsil etmesine dayanan bir anlayış söz konusudur. AKTAN, s. 121.

³¹ TOLONEN, Hannu, **Concept and Institution of the State in the European Legal Tradition, Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation : Proceedings of the Fourth Benelux-Scandinavian Symposium on Legal Theory**, Luc Wintgens, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon 2002, s. 89, 89-97.

yerine, kırsal alanda tarıma dayalı ve kapalı bir ekonomik sistemin hâkim olduğu düzeni ifade etmektedir³².

Feodal dönemi bu şekilde ifade ettikten sonra, feodal dönemin kendine has özelliklerine kısaca değinilmesinde de konumuz açısından yarar bulunmaktadır.

1-Feodal dönem, siyasi parçalanmışlığın hâkim olduğu dönemdir. Feodal dönemde farklı feodal beyliklerin varlığı, siyasi anlamda parçalanmış bir yapı meydana getirmiştir. Ayrıca her bir feodal beyliğin içerisinde de; egemen, soylu ve rahiplerin mülkiyete sahip olması siyasi yapının parçalanmışlığını daha da derinleştirmiştir³³.

Feodal düzende siyasi güç; merkezden çok yerel birimlerde toplanmış olup, siyasal iktidar da parçalanmış niteliktedir. Söz konusu parçalanmışlık, Ortaçağ'da geçerli olan parçalanmış ekonomik yapı ve bu yapının doğurduğu toplumsal hiyerarşinin doğal bir sonucudur. Feodal toplumda toprağın toprak sahipleri arasında bölünmesi, bu topraklar üzerinde siyasal iktidarın da bölünmesi anlamına gelmekte ve bu durum, iktidarın merkezleşmesini önleyerek siyasal istikrarsızlığa neden olmaktadır³⁴.

Nitekim "Geç Ortaçağ" veya "Geç Feodal Dönem" olarak adlandırılan dönemlere kadar söz konusu siyasi parçalanmışlığın devam ettiği görülmektedir. Bu dönemden itibaren ise, üretim düzeninin daha geniş alanlarda yaşayan insanlar arasında ekonomik işbirliği ve işbölümü oluşturmaya başlamasıyla birlikte, ekonomik ilişkilerin devamlılığını ve güvenliğini sağlayacak, siyasal işbirliği ve bütünleşmenin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir³⁵.

2-Feodal dönem; tarıma dayalı, kapalı ekonomik sistemin geçerli olduğu bir dönemdir. Feodal düzen içerisinde, ekonomik anlamda temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik kapalı bir tarım ekonomisi yürürlükte³⁶. Bu durumun ortaya çıkmasında, çeşitli gelişmeler etkili bulunmaktadır.

Özellikle, İslam dininin genişlemesi ve Akdeniz'de egemen olmasıyla birlikte, Avrupa'nın Doğu ticaret merkezleriyle bağlantısı kesilerek, ekonomik anlamda içe kapalı bir yapı oluşmaya başlamıştır. Malikânelerin ekonomik anlamda kendine yeter duruma gelme-

³² BULUT, s. 32; KULA, Witold, **Feodalizmin Ekonomik Teorisi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985, s. 1.

³³ BEELER, s. 4; KORAY, s. 35; TANİLLİ, s. 23-25; GÜRİZ, s. 71-74; AKTAN, s. 121; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 214-215.

³⁴ KORAY, s. 36. Aynı yönde bkz. BEELER, s. 4; TANİLLİ, s. 23-25; GÜRİZ, s. 71-74; AKTAN, s. 121; BULUT, s. 74-75, 77; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 67 vd.

³⁵ BULUT, s. 77; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 277-281.

³⁶ KORAY, s. 37; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 209-210; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 59.

leriyle, kır-kent alışverişinin de ortadan kalkması, ekonomik anlamda bir durgunluk ve kentlerdeki ticaret ve zanaatların gerilemesine neden olmuştur. Kentlerde ticaretin canlılığını kaybetmesiyle beraber halk, kentleri terk ederek köylerdeki nüfuzlu kimselerin malikânelerine sığınmaya ve buralarda boğaz tokluğuna çalışmaya başlamıştır. Feodal düzenin ortaya çıkardığı mevcut yapıda oluşan ekonomi, tamamen toprağa bağlı hale gelmiş ve toprak, başlıca zenginlik kaynağı olmuştur. Bu dönemde ticaretin ekonomik hayattaki rolü, önemli seviyede azalmış ve hatta ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Nitekim feodal beyin himayesi altında olan malikâne örgütlenmesi, ekonomik düzenin kendi kendine yettiği ve dış dünyayla herhangi bir ekonomik ilişkiye girilmediği bir sistemi ifade etmiştir. Dolayısıyla feodal ekonomi, “kapalı ekonomi”nin hâkim olduğu bir anlayışı getirmiştir³⁷.

3-Feodal dönem, kişisel egemenlik ve bunun sonucu himaye sisteminin geçerli olduğu bir dönemdir. Feodal dönemde oluşan ekonominin tamamen toprağa bağlı bulunması ve toprağın başlıca zenginlik kaynağı olmasıyla; toprağın mülkiyet ve rantını elinde bulunduran kilise ve feodal beyler, ekonomik anlamda egemen sınıflar olarak ortaya çıkmışlardır. Aynı zamanda söz konusu sınıfların elinde bulundurduğu ekonomik güç; bu sınıflara, siyasi gücü de temin etmiştir³⁸.

Feodal sistem, ekonomik ve siyasi anlamda güçlü olan feodal beylere, kişisel egemenliklerini kurma imkânı sağlarken; zayıf olanlara can ve mal güvenliklerini temin edebilmek için, güçlü kimselerin himayesi altına girmekten başka seçenek bırakmamaktadır. Böylelikle feodal düzen, himaye sistemi içerisinde ve feodal hiyerarşinin kökleştiği bir sistem olarak kendini göstermektedir³⁹.

Feodal sistem; alt seviyeden üst makamlara bağlılık, üst makamlardan alt seviyelere de hiyerarşik koruma sağlayan bir düzendir. Söz konusu düzenin temelinde, hiyerarşik sistem bulunmaktadır. Hiyerarşik sistem, bir taraftan vassal olarak bağlı olunan, diğer taraftan soylu olarak kendine bağlı vassalların bulunduğu bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu sistemin en üstünde kral kralın altında krala feodal sözleşme(fief sözleşmesi) ile

³⁷ BULUT, s. 34-37; BULUT, Nihat, Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi, **AÜEHFD**, c. VI, sy. 1-4, Erzincan 2002, s. 18-19; BLOCH, Marc, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Opus Yayınları, Ankara 1997, s. 39-94, 121-135; GÜRİZ, s. 71-74; ŞENEL, Siyasi Düşünceler Tarihi, s. 210; ERDEM, s. 36-37.

³⁸ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 37, 74; KORAY, s. 35; TANİLLİ, s. 23-25; GÜRİZ, s. 71-74; BEELER, s. 4; AKTAN, s. 121; Feodal dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik görünümü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 59-73. Nitekim feodal düzende ekonomik, siyasal ve askeri iktidar arasında çok sıkı bir bağlantı söz konusudur. Bu dönemde ekonomik iktidarla siyasal iktidarın farklı ellerde toplanması gibi bir anlayış henüz ortaya çıkmış değildir. Feodal bey, hem büyük toprak sahibi, hem yargıç, hem de askerdir. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 39.

³⁹ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 36.

bağlı vassallar, bu vassaların altında kendilerine bağlı daha küçük beylerden oluşan vassallar ve pek çok kademedede böylece sürüp giden ve en altında serflerin yer aldığı bir yapılanma sunulmaktadır⁴⁰.

Feodal düzende himaye sistemini oluşturan en önemli etken, feodal beyle vassallar arasında yapılan sözleşmedir. Lordlarla vassallar arasında yapılan bir yarı yasal sözleşme temelli olan feodal sistemde, vassallara; bakım hakkı, kendi ve ailesinin güvenliğini sağlama lordlar tarafından garanti edilmekte; bunun karşılığında vassallar, lordların savaşta yaptıkları akınlara katılmayı vaat etmektedirler⁴¹. Söz konusu sözleşme ile feodal lordun; vassalların ve ailelerinin güvenliğini ve refahını kendi malikânesinde garanti etme yükümlülüğü, sınırlı bir sosyal devlet fonksiyonu ifa etmektedir⁴². Ayrıca bu sözleşmeyle vassal; topraklardan yararlanma hakkının yanında, bu topraklarda yaşayan ve esas itibariyle üretimi gerçekleştiren serfler üzerinde de efendilik etme, onları yönetme ve yargılama haklarına sahip olmaktadır⁴³.

Esas itibariyle feodal düzende, kapalı ekonomik sistem ile kişisel egemenlik birbirlerini desteklemektedir. Feodal düzen; devlet egemenliği yerine, kişisel hizmet ve sadakat ilkesine dayanmaktadır. Kişilerin, devlet yerine toprak sahibi senyöre bağlı olduğu ve toprağın sahibi veya zilyedi olan senyörün; o toprakta yaşayan kişiler üzerinde siyasi, idari, askeri, ekonomik ve adli (infaz da dâhil) olmak üzere dilediği gibi tasarrufta bulunabileceği bir egemenlik hakkı mevcuttur. Yargılama, infaz yetkileri ve hukukun yazılı olmaması, serfler üzerinde güçlü bir baskı oluşturmakta ve sistemin baskıyla ayakta kalmasını temin etmektedir. Bu tür baskıların amacı; rant kaynağı olan serf emeğinin, malikâne içinde tutulmasını sağlamaktır. Bu çerçevede, senyörün malikâneyi terk eden serfini geri getirme hakkı, serflerin malikâne içinden evlenmeleri ve ölen serflerin bütün mallarının senyöre kalması gibi kurullarla, feodal düzenin ve üretim tarzının devamı arzulanmaktadır⁴⁴.

4-Feodal dönemde, Hıristiyanlık dininin önemli etkisi söz konusudur. Feodal dönemde, kilisenin güçlü hale gelmesini sağlayan temel etken; Hıristiyanlığın, Ortaçağın ve bu çağda geçerli olan feodal düzenin ideolojisi olmasıdır. Hıristiyanlıkla önceki çağlardan farklı olarak; köleliğin kaldırılması, yoksulluğun kötü olmadığı, fakat zenginlerin yoksulla-

⁴⁰ ŞENEL, Siyasi Düşünceler Tarihi, s. 216; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 63-65.

⁴¹ ZIJDERVELD Anton C., **The Waning of the Welfare State: The End of Comprehensive State Succor**, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1999, s. 18.

⁴² ZIJDERVELD, s. 23.

⁴³ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 36; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 67.

⁴⁴ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 74-75; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 214-218; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 61-62.

ra yardım etmesi gerektiği savunulmuştur. Hıristiyanlıkla birlikte, insan kişiliğinin değeri ve belli haklara sahip olabileceği fikri ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla, feodal düzen içerisinde toprakların büyük bir bölümünü ele geçiren kilise, başlangıçta benimsediği olumlu değerlerin uygulamaya aktarılmasından vazgeçerek, kendi etkinliğini artırma yoluna gitmiştir. Nitekim kilise, feodal yapının özelliklerinden de yararlanarak, dünya işlerine karışmaya başlamıştır. Bu bakımdan; Hıristiyanlığın insancıl yönünün etkisi, kilisenin güç edinmeye girişmesi nedeniyle çok sınırlı kalmıştır⁴⁵.

Sözü edilen dönemde Hıristiyanlığın, sosyal devlet açısından uygulamaya yansıtılabilen olumlu katkıları ise, faize ve kârı maksimize etme ("ne pahasına olursa olsun kazanmak ve kârı azamiye çıkarmak") düşüncelerine karşı çıkması olmuştur⁴⁶. Ancak, kurulu düzende önemli ölçüde etkinliğe sahip kilisenin; köleliğin devamı, bireylerin karşı karşıya olduğu zor koşullara sessiz kalması ve iktidarının devamı için halka baskı yapması, bu kurumu bireylerin refah ve mutluluğunu sağlamaktan ziyade, onlara baskı yapan bir araca dönüştürmüştür⁴⁷

b) Feodal Sisteme Tepki ve Feodalitenin Çöküşü

Feodal sistemde bireyler, hem ekonomik hem de hukuksal anlamda eşitsizliklerle karşı karşıya bulunmaktadır. İlkçağda bireyler; sadece devletin malı iken, Ortaçağda feodal beyler ve kilise olmak üzere parçalanmış bir yapılanmanın malı olmuşlardır⁴⁸. "Geç Ortaçağ" veya "Geç Feodal Dönem" olarak adlandırılan dönemlere kadar, söz konusu siyasi parçalanmışlığın devam ettiği görülmektedir. Feodal toplumda ekonomik bütünleşmenin bulunmaması nedeniyle oluşan "siyasal parçalanmışlık"; üretim düzenin, insanlar arasında ekonomik işbirliği ve işbölümü oluşturmaya başlamasıyla birlikte yerini, "siyasal bütünleşme" ihtiyacına bırakmıştır⁴⁹. Esas olarak, siyasal bütünleşmeye olan ihtiyaç, en çok burjuvazi tarafından hissedilmiştir. Nitekim kentlerde, atölye ve tezgâh imalatıyla birlikte gelişen ticarete paralel olarak ortaya çıkan ve gelişen burjuvazi, üretim ilişkileri ile hukuki ve

⁴⁵ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 76; GEMALMAZ, s. 19-21; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 219-230.

⁴⁶ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 37; KAPANİ, s. 27-28; ERDEM, s. 38.

⁴⁷ KAPANİ, s. 27-28.

⁴⁸ GEMALMAZ, M. Semih, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 7-8, Ankara 1985-1986, s. 58; KAPANİ, s. 28.

⁴⁹ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 77.

siyasi düzenin oluşturduğu engellerle karşılaşmıştır⁵⁰. Ancak "Geç Ortaçağ" veya "Geç Feodal Dönem"den itibaren üretim düzenin daha geniş alanlarda yaşayan insanlar arasında ekonomik işbirliği ve işbölümü oluşturmaya başlamasıyla birlikte, ekonomik ilişkilerin devamlılığını ve güvenliğini sağlayacak siyasal işbirliği ve bütünleşmenin ortaya çıkması söz konusu olmuştur⁵¹.

Böyle bir gelişme doğrultusunda Avrupa'da, 12. ve 13. yy.'larda yaşanan kent devrimiyle ortaya çıkan ekonomik dönüşümle beraber şehirlerin canlanması, burjuvazi adı verilen yeni bir sınıfın da yükselmesini sağlamıştır. Bu sınıf, ayrıcalıklar üzerine kurulu ve parçalanmış bir sistem olan feodal düzene karşı etkili bir mücadele sergilemiştir. Burjuvazinin temel isteği, ekonomik ve siyasal bütünleşmenin sağlanması olmuştur⁵². Nitekim bu istek doğrultusunda Batı Avrupa'da, 13. yy.'dan itibaren siyasal birlik ve merkezileşme yönünde önemli bir gelişim başlamıştır. Ortaçağ boyunca feodal senyörlerle krallar arasında devam eden güç mücadelesinde; kralların yanında yer alan burjuvazi, kralların bu mücadeleden zaferle ayrılmalarını ve parçalanmış nitelikteki siyasal otoritenin yeniden bir elde toplanarak merkezileşmesini sağlamış ve böylelikle Kıta Avrupa'sında, mutlak monarşiler devri başlamıştır⁵³.

Burjuvazi, kendi çıkarına olduğu için "monarşiler" dönemine geçilmesine destek vermiş; krallar da burjuvazinin desteğini kendi çıkarlarına uygun görmeleri nedeniyle bu durumu kabul etmişlerdir. Bu dönemde; Avrupa'da yaşanan iç savaşların sona ermesi, kamu düzeninin temin edilerek kural birliğinin, huzurun ve barışın sağlanması ve böylelikle güvenli ve işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşturulması burjuvazi açısından önemli hususlar olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, yaşanan değişim sürecinde en önemli husus; kralla ait olan yasama yetkisinin, başta "mülkiyet hakkı" olmak üzere, yeni oluşmakta olan bu sı-

⁵⁰ KARA, Uğur, **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, Maki Yayınları, Ankara 2004, s. 31; İZVEREN, s. 35; KORAY, s. 40; OZANKAYA, Özer, Sosyalizmin Çöküşü Kapitalizmin Zaferi Değildir, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 26, sy. 4, Aralık 1993, s. 109.

⁵¹ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 77; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 279-284.

⁵² OZANKAYA, s. 109; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 77; KARA, s. 31; İZVEREN, s. 35; KORAY, s. 40; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 279-284.

⁵³ POGGI, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 76; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 58; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 78-79; İZVEREN, s. 35; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 279-284; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 69-73. Esas itibarıyla, burjuvazinin önemli etki meydana getiren mücadelelerinin temelinde, özgürlük ve eşitlik anlayışının yer almış olması, geniş halk kesimlerinin desteğinin alınmasında önemli rol oynamıştır. TANÖR, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul 1978, s. 45-46; ERDEM, s. 36-37; KIŞLALI, Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara 1991, s. 48-49; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 59; KARA, s. 31; AKAD, Mehmet, Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, sy. 1, İstanbul 2004, s. 24; AKAD/DİNÇKOL, s. 107-108.

nın çıkar ve taleplerine uygun biçimde kullanılması olmuştur. Nitekim bu dönemde burjuvazinin başlıca talepleri; piyasa mekanizmasının gelişimini, üretimin yaygınlaşmasını ve yeni oluşmaya başlayan sermaye birikimini güvence altına almak biçiminde belirlemiştir. Dolayısıyla burjuvazi, söz konusu talepler doğrultusunda, yerel soylu grupların ve diğer yerel güçlerin etkinliklerinin kırılması amacıyla; Ortaçağın parçalanmış iktidar yapısı yerine, kralın bölünmez ve merkezi iktidarına destek vermiştir⁵⁴.

Kralların, burjuvazinin desteğini kendi çıkarlarına uygun görmelerinde ise, iki temel saik ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi; devletlerin, diğer devletlerle dünya piyasalarında yarışabilmek amacıyla sürekli bir ordu ve etkin bir yargı mekanizmasına ihtiyaç duymaları ve bunların ekonomik açıdan kamu finansmanını gerektirmesidir. Kralların; böyle bir finansmanı sağlayabilmek için burjuvazinin vergilerine ihtiyaç duymaları önemli bir husustur. İkincisi ise, modern devletin ortaya çıkışında, devletin yanında yer alan burjuva çıkarlarının devlet üzerindeki etkinliğidir⁵⁵.

Esas olarak bu dönemde burjuvazi, mutlak monarşilerin kurulmasını finanse etmiş, karşılığında da mutlak monarşi yönetimleri, merkantilist ekonomi politikalarıyla burjuvazinin çıkarlarını desteklemişlerdir. Ancak, burjuvazi ve monarşi arasındaki söz konusu dayanışma, 18. yy.'a gelindiğinde sona ermiştir. Çünkü bu dönemde burjuvazi, sosyal ve ekonomik gücünün farkına varmış ve mutlak monarşik yönetimlerle mücadele içerisine girerek, iktidarı doğrudan elde etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. 17. ve 18. yy.'da meydana gelen devrimler, feodal dönemin tamamen kapanmasına neden olmuştur⁵⁶.

Ne var ki, feodal düzenin ortadan kalkmasıyla birlikte; burjuvazinin çıkarlarını ön planda tutarak klasik liberal düşünce çerçevesinde şekillenen monarşik yönetimler, geniş halk kitlelerinin hayallerini kurduğu refah, özgürlük ve eşitliği gerçekleştirememişlerdir. İnsan onuruna yaraşır yaşam koşullarından mahrum olan bu kitlelerin; gerçek anlamda refaha, eşitliğe ve özgürlüğe kavuşabilmeleri uzun bir süreçte mümkün olabilmıştır. Feodal dönemde derebeylerin malikânesinde, en azından bireylerin güvenlikleri ve kısıtlı da olsa refahları garanti edilmiş; bu durum sınırlı olmakla birlikte, mini bir sosyal devlet fonksiyo-

⁵⁴ AKAD, s. 24-26; ŞAYLAN, s. 39-40. 16. ve 17. yy.'larda Feodal dönemden "Monarşiler" dönemine geçmesiyle ortaya çıkan modern devlet anlayışı; krallara burjuvazinin verdiği destek ile mümkün olabilmıştır. Modern devletin ortaya çıkışındaki temel hedef siyasi birliği ve devlet hayatında bütünleşmeyi sağlamaktır. Kısaca modern devlet, Ortaçağın parçalanmış feodal devlet yapısına bir tepkidir.

⁵⁵ ŞAYLAN, s. 39-40.

⁵⁶ RUHİ, M. Emin, **1982 Anayasası Çerçevesinde Sosyal Devlet ve Özelleştirme**, Nobel Yayınları, Ankara 2003, s. 15; TANÖR, s. 46.

nunun ifa edilmesine neden olmuştur⁵⁷. Ancak feodalite sonrası dönemde köylüler; tefecilerin ve mülk sahiplerinin, işçiler de; işverenlerin insafına bırakılarak daha kötü şartlara maruz kalmışlardır⁵⁸.

2. Ticaretin Gelişmesi ve Burjuvazinin Etkinliğinin Artması

Avrupa'da 12. ve 13. yy.'larda kentlerde; üretimin ve ticaretin artması ve para ekonomisinin ortaya çıkması gibi ekonomik gelişmeler, yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi kentlerin canlanmasına ve burjuvazi adı verilen yeni bir sınıfın doğmasına neden olmuştur. Ekonomik gücü toprağa değil; kentlerdeki mal üretimine ve ticaretine dayanan burjuvazi, kentlerde ticaretin gelişimiyle birlikte tarıma dayalı kapalı ekonomik sistemde önemli ekonomik avantajlara sahip olan soylu sınıfın elinden bu avantajlarını almıştır. Esas olarak kentlerdeki ticari gelişmeyle birlikte önemli ekonomik avantajları ele geçiren burjuvazi, zamanla gücünü daha da arttırmış ve kendi ihtiyaçları çerçevesinde, kendi ideolojisi olarak adlandırabileceğimiz liberalizmin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yönüyle; burjuvazi, feodal düzenden liberal değerler üzerine kurulu kapitalist sisteme geçilmesinde taşıyıcı rolü üstlenmiştir. Bunun sonucu olarak klasik liberal devletin ortaya çıkması ve gelişiminde üstlendiği taşıyıcı işlevler, söz konusu sınıfı çok daha önemli hale getirmiştir⁵⁹.

Burjuvazinin liberal değerlerin ortaya çıkmasında üstlendiği öncü rol, şüphesiz öncelikle kendi çıkarlarını koruma ve geliştirme çabalarının bir ürünüdür. Burjuvazinin korumaya ve geliştirmeye çalıştığı temel amacı ise, sermaye birikiminin sağlanmasıdır⁶⁰.

Sermaye birikiminin sağlanması her şeyden önce; feodal düzende geçerli olan kullanım amaçlı ekonomiden, kâr amaçlı ve temelde sermaye biriktirmeyi amaçlayan değişim

⁵⁷ ZIJDERVELD, s. 23.

⁵⁸ ŞAHİN, Yasemin E., Küreselleşme Yoksullaşma ve İnsan Hakları, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 589-590.

⁵⁹ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 45, 77; TANİLLİ, s. 26; TANÖR, s. 44; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 279 vd. Burjuvazi; kâr amacıyla hareket eden, bireyci, faydacı, rekabeti ön plana çıkaran ve rekabetin korunması için devleti, ekonomik hayatın dışında tutmaya çalışan bir sınıfı ifade etmektedir. Fakat burjuvazi hususunda katı ve değişmez bir kavramsallaştırmanın gerçeklerle bağdaşmadığı da ifade edilmektedir. Nitekim burjuvazi de zaman içerisinde değişim göstermektedir. Bu çerçevede Ortaçağın veya kapitalizmin ilk dönemlerinin tüccar olan burjuvazisiyle, 19. yy.'ın kapitalist sanayici olan burjuvazisi ya da günümüzün burjuvazisi arasında ciddi bir farklılıklar söz konusudur. Burjuvazi, kapitalizmin hem ekonomik hem de siyasi anlamda temel aktörüdür. Burjuvazi bu rolünü ve gücünü fark edince, hem ekonomik hem de siyasi anlamda iktidarı elde etme çabası içerisine girmiştir. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 55, 59.

⁶⁰ ÇEÇEN, Anıl, Ekonomi ve İnsan Hakları, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sy. 4, Mart 1989, s. 534. Wallerstein'e göre; "kapitalist sistemin asli toplumsal dinamiği, sonsuz sermaye birikimidir". Birikim süreciyle beraber her şey gitgide daha fazla metalaşmaktadır. Kapitalist dünya ekonomisi de pek çok toplumsal faktörü metalaştırmaktadır. WALLERSTEIN, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tunçay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 70.

ekonomisine geçilmesini gerektirmektedir. Ancak feodalizmden kapitalizme geçişi de simgeleyen sermaye birikimine dayalı sisteme geçilmesinin uzun bir zaman diliminde mümkün olduğu görülmektedir. Ayrıca bu geçiş sürecini başlatan temel etkenlerin neler olduğu hususu da oldukça tartışmalıdır. Tartışmanın bir tarafında, kapitalizme geçişi sağlayan etkenleri; sermayenin ortaya çıkması, para ilişkileri ya da ticari yayılmaya bağlayanlar yer almaktayken; diğer tarafında ise, meseleye üretim ilişkileri ve üretim tarzları bağlamında yaklaşanlar bulunmaktadır⁶¹.

Kapitalizme geçiş sürecini başlatan temel etkenler esas olarak; dış ve iç olmak üzere iki grupta ele alınabilir. Bu hususta temel dış etken; Avrupa'da savaşların bir nebze hafiflemesi ve buna bağlı olarak kısa ve uzun mesafeler arasındaki ticaretin canlanmasıdır. Ticarete yaşanan canlanma, burjuvazinin temel üretim birimi olan kentlerin büyümesine ve mesleki uzmanlaşmanın gelişmesine imkân sağlamıştır. Kentlerde toplanan becerikli zanaatkarlar, imalat ve ticaretin artmasında önemli rol oynamışlardır. Önceden içe kapalı ve kendi ihtiyaçlarını karşılayan malikâneler, artık piyasa için ürün yetiştirir hale gelmişlerdir. Böylelikle, ticari faaliyetin egemen olduğu kapitalist bir düzen oluşmaya başlamıştır. İç etken ise, feodal sistemin, nüfusun artmasına rağmen üretici güçleri geliştiremeyerek kısır bir döngü içerisinde bırakması ve bunun karşılığında feodal toplumun ticaretin gelişimiyle ortaya çıkan fırsatları değerlendirmiş olmasıdır⁶².

İlerleyen süreçte, ticaretin daha da gelişmesi sonucunda sanayinin kurulması; toplumdaki üretim güçlerinin, geçerli olan feodal sistem ile çelişkiye düşmesine neden olmuştur. Nitekim mevcut feodal sistem, kentlerin gelişmesini sağlayan yeni ekonomik anlayışın gereklerini karşılamaktan yoksun kalmıştır. Feodal sistemin, ticaret hususunda yetersiz ve zaman zaman da olumsuz bir yaklaşıma sahip olması, bu sonucu doğurmuştur. Ayrıcalıklar üzerine kurulu feodal düzenin yetersizlikleri, burjuvaziye dar bir yapı sunmuştur. Bu çerçevede burjuvazi, feodal sistem ile kendi amaçlarını oluşturan sermaye birikimi ve mülkiyet gibi hususlarda ortaya çıkan çelişkiye son vermek ve kendi düzenini kurmak istemiştir.

⁶¹ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye s. 43; Feodalizmden kapitalizme geçişle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. MOOERS, s. 15-60. Bir süreç olan kapitalizmde meta üretiminin yaygınlaşması ve evrensel hale gelmesi temel öğelerdir. İnsan emeğinin de meta olarak değerlendirildiği kapitalizmde, üretimin piyasa şartlarında daha büyük miktarlarda mübadele edilmesiyle iş bölümü artmış, daha sonraki aşamada ise sermaye birikimi artarak, toplumsal yapıyı ve bu yapıya özgü siyasal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ŞAYLAN, s. 33-36.

⁶² BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 44-45; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 276-282

Bu bağlamda, burjuvazinin temel isteği ekonomik ve siyasal bütünleşmenin sağlanması olmuştur⁶³.

Sermaye birikimine dayalı sisteme geçilmesine ilişkin koşulları iyi değerlendiren burjuvazi, sürekli bir mücadele içerisinde olmuş ve mevcut konjonktürü iyi kullanarak kendi etkinliğini arttırma yoluna gitmiştir. Burjuvazi; bir taraftan kendi etkinliğini arttırırken, diğer taraftan da feodal sistemin etkinliğinin azaltılarak ortadan kaldırılması yönünde bir mücadele sergilemiştir. Burjuvazinin ortaya koyduğu mücadele, aşama aşama bir gelişim göstermiştir.

Bu çerçevede öncelikle kentlerde oluşan üretim ve işbölümünün devamlılığının, sermaye birikimi açısından oldukça önem arz etmesi nedeniyle, kentlerin; ticaret ve zanaatın işleyişini kolaylaştıracak ve daha karlı olmasını sağlayacak özerk siyasal yönetim birimleri olmasını istemiştir. Burjuvazinin; kentlerin özerk siyasal birimler olarak kendi kendini yönetmesi yönündeki istekleri, kesinlikle liderlik ya da başka bir amaçla değil, mal ve üretim düzeninin korunarak sermaye birikiminin sağlanması amacıyla gündeme getirilmiştir. Burjuvazinin güçlenmesiyle birlikte, hükümdarlar tarafından kentlerin özerkleştirilmesi yönündeki istekleri kabul edilmiş ve kentler, hukuki ve siyasi açıdan özerk kılınmıştır. Kentlerin yönetim sisteminde özerkleşmeyle birlikte oldukça etkin ve meşru bir yer edinen burjuvazi; bu ölçekteki mücadelenin yetersizliği karşısında feodal beylerin yönetiminin sınırlandırılması ve ekonomik ve siyasi bütünleşmenin sağlanabilmesi için önce bölgesel hükümdarları, ardından da merkezi kral ve prensleri finanse ederek desteklemişlerdir. Böylelikle burjuvazi, özgürlük ve eşitlik düşüncelerini ön plana çıkararak klasik liberal devlet anlayışının ortaya çıkmasına ve mutlak monarşilerin kurulmasına aracılık etmiştir. Mutlak monarşiler ise, kurulduktan sonra merkantilist politikalarla burjuvaziye desteklemişlerdir⁶⁴.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, burjuvazinin; sosyal ve ekonomik hayatta etkin bir güç olarak ortaya çıkabilmesi, uzun bir tarihsel dönüşümün sonucu olmuştur. Feodal dönemden, feodal sistemin ortadan kaldırılarak mutlak monarşilerin kurulduğu döneme kadar sürekli olarak güçlenen burjuvazi; bu süreçte yaşanan gelişmelere, kendi çıkarlarını temel ölçüt yaparak yaklaşmıştır.

⁶³ BULUT, Nihat, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; Aynı makalenin farklı bir yayımı için bkz. BULUT, Nihat, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, **Turhan Tufan Yüceye Armağan**, DEÜHF Yayını, İzmir 2001, s. 322; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 77, 79; SARICA, Murat, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek, Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 67. TANÖR, s. 44-46. Feodalite ile burjuvazi arasındaki çelişki ve mücadelenin, klasik liberal özgürlük sisteminin de doğumuna kaynaklık ettiğine dair ayrıntılı bilgi için bkz. TANÖR, s. 44, 64.

⁶⁴ POGGI, s. 57-58, 76; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 78-79; KORAY, s. 42-43; RUHİ, s. 14; KIŞLALI, s. 48-49.

Feodal düzenden kapitalizme geçişi ifade eden bu süreç içerisinde gelişimini tamamlayarak, ekonomik ve sosyal açıdan üstünlüğü ele geçiren burjuvazi için siyasal iktidarın ve ekonomik düzenin kendi çıkarlarına hizmet eder biçimde oluşturulması, temel amaç haline gelmiştir⁶⁵. Söz konusu amacın gerçekleştirilebilmesini mümkün kılan liberal anlayış, burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmesi nedeniyle burjuvazi tarafından önemli ölçüde desteklenmiş ve hatta ortaya çıkan özdeşlikten dolayı burjuvazi, liberalizmin simgesi olarak kabul edilmiştir⁶⁶. Bu sınıfın çıkarları doğrultusunda her türlü özgürlüğün güvence altına alınmasının istenilmesi; “liberal devlet kuramı”yla sistematikleştirilmiştir⁶⁷.

Bu çerçevede burjuvazinin çıkarlarını yansıtan hususlar olarak; piyasa mekanizmasının iyi işlenmesi ve gelişmesi, üretimin yaygınlaşması ve sermaye birikiminin sağlanması, güvenli bir piyasa düzeninin oluşturulması ve mülkiyet hakkının korunması amaçlarını esas alan liberal değerler ortaya çıkmıştır. Söz konusu liberal değerlerle ilgili olarak, devlete, önemli işlevler yüklenmiştir. Bu bağlamda devlet, piyasanın işleyişine engel teşkil edebilecek bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır⁶⁸. Böylelikle, ticaretin ve dolayısıyla burjuvazinin daha da gelişmesinin önü açılmıştır.

Temel itibariyle liberalizmin gelişim sürecinde burjuvazinin, ayrıcalıklar üzerine kurulu feodal rejime karşı sergilediği mücadelede ön plana çıkarılan en önemli değerler, eşitlik ve özgürlüğe ilişkin hususlar olmuştur. Bununla burjuvazi, kendi sosyal-siyasal varlığını güvence altına almaya ve geliştirmeye çalışmıştır. Burjuvazinin sergilemiş olduğu bu mücadele ile klasik insan hakları ve hukuk devletine ilişkin önemli ilkeler doğmuştur. Nitekim feodal baskı ve ayrıcalıklardan bunalan geniş halk kitlelerinin; burjuvazinin yanında feodal sisteme karşı mücadele etmeleri, özgürlük ve eşitlik gibi kavramlar sayesinde mümkün olabilmıştır⁶⁹. Ancak ortaya çıkan özgürlük ve eşitlik düşüncesinde; oluşan büyük zenginliğin adil dağılımına, insan onuruna yaraşır hayat şartlarına veya sosyal ve ekonomik haklara ilişkin hususlar yer almamıştır. Gerçekte geniş halk kitlelerinin de, son derece bozuk olan gelir dengesizliğine karşı, henüz böyle bir talebi ortaya çıkmamıştır⁷⁰.

⁶⁵ SARICA, s. 67-68; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 77-79.

⁶⁶ KAUTSKY, John H., **Social Democracy and the Aristocracy: Why Socialist Labour Movements Developed in Some Industrial Countries and Not in Others**, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2002, s. 73.

⁶⁷ RUHİ, s. 13; KABOĞLU, Ö. İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi, Ankara 2002, s. 41-42.

⁶⁸ ŞAYLAN, s. 39-40; KAUTSKY, s. 73.

⁶⁹ TANÖR, s. 45-46; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 59-60; ÇAĞIL, O. Münir, İnsan Hakları ve Tabii Hukuk, **İÜHF Mecmuası**, c. L, sy. 1-4, İstanbul 1984, s. 105.

⁷⁰ TALAS, Cahit, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 26, sy. 3, Eylül 1993, s. 6.

Burjuvazinin özgürlük ve eşitliğe ilişkin hususları ön plana çıkarması; bir taraftan halk kitlerinin desteğinin alınmasını sağlarken, diğer taraftan kendi çıkarlarını maksimize etmesini sağlamıştır. Nitekim bu süreçte burjuvazi açısından hayati öneme sahip bulunan sermaye birikiminin sağlanabilmesi, mülkiyet hakkına bağlı olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde mülkiyet hakkının korunması, burjuvazinin en önemli asgari ihtiyacı olarak belirmiştir⁷¹.

Mülkiyet hakkına yapılan vurgu ise, sermaye birikimine hizmet etmekle beraber, bu düşünceyle değil, özgürlük düşüncesiyle meşrulaştırılmıştır. Bu çerçevede burjuvazinin taleplerini dile getiren klasik liberal anlayışın, bireyin hak ve özgürlüklerinden bazılarını daha fazla ön plana çıkarması, direnme ve güvenlik haklarının temeli olarak görülen mülkiyet hakkına yapılan yoğun vurguyla kendini göstermiştir. Nitekim burjuvazi çıkarları çerçevesinde gelişen liberal düşüncede, mülkiyet hakkının kutsal ve dokunulmaz bir hak olarak değerlendirilmesi, bütün bireyler için hayatîyet arz etmekle birlikte; burjuvazi açısından daha farklı bir öneme sahip olmuştur⁷².

Burjuvazinin çıkar ve talepleri çerçevesinde gelişen liberal devlet kuramı, sadece özgürlük ve eşitliğe ilişkin taleplerin dile getirilmesini sağlamamış; aynı zamanda burjuvazinin devlet yönetiminde egemen bir güç olarak ortaya çıkmasının da önünü açmıştır. Burjuvazinin zenginleşmesi; bu sınıfı, aristokrasi için vergi ve kredi sağlayan en önemli kaynak haline getirmiştir. Önceden bütün yönetim gücünü elinde bulunduran yüksek aristokratik kesim; bundan böyle, yönetim gücünü burjuvaziyle paylaşmak durumunda kalmıştır. Yerel aristokrasi ise, bu süreçte önemini ve gücünü kaybetmiştir. Nitekim böylelikle merkezileşme artmış, güçlü bürokrasi ve ordular kurulabilmiştir⁷³.

Burjuvazinin, zamanla ekonomik gücünü daha da arttırmasına paralel olarak ekonomik ve siyasi rolü de artmıştır⁷⁴. İyice güçlenen burjuvazi, kurulmasına aracılık ettiği mutlak monarşilerin kendi çıkarları önünde önemli bir engel teşkil ettiğini düşünerek devlet gücünün azaltılmasının ve minimum bir devlet anlayışının gerekli olduğunu, yine liberal düşünce aracılığıyla savunmuştur.⁷⁵ Böylelikle, mutlak monarşilerin sınırlı hale getirilmesi yönünde gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede burjuvazi sınıfı, 1789 Fransız Devrimi

⁷¹ KAUTSKY, s. 73.

⁷² ÖKTEM, Niyazi, **Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları**, Der Yayınları, İstanbul 1993, s. 168-176; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 61 vd.; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 59-60.

⁷³ KAUTSKY, s. 24-25; TALAS, Cahit, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 26, sy. 3, Eylül 1993, s. 6.

⁷⁴ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 54.

⁷⁵ KAUTSKY, s. 73.

ya da 1806'dan sonra Almanya'da yapılan siyasal reformlar gibi önemli sosyal devrimlerin yaşanmasına neden olmuştur⁷⁶.

3. Birey-Devlet İlişkisinde Meydana Gelen Değişiklikler ve Bireyin Ön Plana Çıkması

Esas olarak klasik liberal anlayışın; gerek ekonomik, gerek siyasi yönü bir bütünlük oluşturmakta, her iki yön de bireyin bir değer olarak ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Geleneksel toplumlarda; bireysel ve toplumsal yaşamın her alanında etkin olan dinsel kaynaklı düşüncenin, siyasal iktidarla bağlantısı kurulmuş ve siyasi otoriteye karşı gelinmesi, dine meydan okumak biçiminde değerlendirilmiştir. Geleneksel toplum anlayışından kopuşun getirdiği en önemli yenilik ise, bireyin ve aklın ön plana çıkarılması olmuştur. Bu derin ve kapsamlı dönüşümün taşıyıcı gücü ise, liberalizmin yükselişi olarak belirmiştir.

Liberalizmin temel hareket noktası, doğal toplum varsayımı üzerine inşa edilen bireycilik anlayışıdır. Doğal toplum düzenine rasyonelliğini kazandıran husus ise, bireyin rasyonelliği olup; insanı diğer canlılardan ayıran temel özellik, akla sahip olmasıdır. Aklın ve bireyin ön plana çıkması, beraberinde Rönesans ve Reformla başlayan ve Aydınlanma ile devam eden süreci getirerek, düşünce alanında devrimsel yeniliklerin doğmasına yol açmıştır. Bilim ve teknolojide yaşanan hızlı gelişme; toplumsal ve ekonomik alanın yanı sıra, daha pek çok alanda önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Özellikle coğrafi keşiflerin etkisiyle zenginleşen, yeni ve güçlü ticaret kesimi burjuvazi; önemli rol oynadığı ekonomik alandaki değişimle birlikte, hızla etkinliğini arttırarak toplum ve insan yaşamının her alanını etkileyebilecek önemli gelişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur⁷⁷.

Burjuvazinin, kendi çıkarlarını yansıtan liberal düşünce doğrultusunda vermiş olduğu mücadele; bütün bireyler için somutlaştırılmasa da özgürlük ve eşitlik gibi birtakım değerler aracılığıyla bireyin, devlet karşısında bir değer olarak ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Klasik liberal anlayışın, özellikle; siyasi yönü ele alındığında, “devlet iktidarının sınırlandırılması düşüncesi” önemli bir husus olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu düşüncede “bireylerin özgürlüklerinin ve eşitliklerinin sağlanması amacı” önemli bir yer tutmuştur. Çünkü liberal düşüncede devlet, bireylerin eşit olarak sahip olduğu hak ve özgürlüklerle sınırlandırılmıştır. Bu itibarla liberal düşüncenin devlet üzerinde etkinliğini arttırmasıyla birlikte, bireylerin eşitliği ve özgürlüğü, bireyin devlet karşısında değişen konumunun açık

⁷⁶ HUBER, Ernst R., Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet, **AÜSBFD**, Çev. Tuğrul Ansay, c. XXVII, sy. 3-4, Ankara 1970, s. 29; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 282-289.

⁷⁷ SAYLAN, s. 32-35, 48; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 36 vd.

birer göstergesi olmuştur. Bu anlayışın özgürlük düşüncesinde; mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü gibi burjuvazinin çıkarlarıyla doğrudan bağlantılı hak ve hürriyetler ön plana çıkarken, toplumun yoksul kesimlerinin çıkarlarına hizmet eden sosyal ve ekonomik haklar henüz ortaya çıkmamıştır. Eşitlik ise, bazı düşünce akımlarının daha sonra öne sürecekleri gibi ekonomik anlamda değil, kanunlar önünde ve hak ve hürriyetlere sahip olma açısından şekli bir anlam ifade etmiştir. Bu çerçevede, eşitlik ve özgürlük anlayışlarının, birey ve devlet ilişkisine olan etkisine değinmek daha önemli hale gelmektedir.

Klasik liberal devletin ve özgürlük anlayışının tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmasına ve gelişmesine neden olan aristokrasi (toprak soyluları) ile krallar ve burjuvazi (kent soyluları) arasındaki mücadelenin ikinciler lehine sonuçlanması; siyasi düşünceler alanında, özellikle de özgürlüğe ve eşitliğe ilişkin hususların ortaya çıkmasında önemli gelişmelere neden olmuştur. Böylelikle insan hakları öğretisi de günümüze yakın bir hüviyet kazanmıştır⁷⁸. Esas itibarıyla, burjuvazinin ortaya koyduğu mücadelelerin temelinde, özgürlük ve eşitlik anlayışı yer almıştır. Nitekim feodal sistem içinde tam anlamıyla özgür olmayan köylülerin özgürleştirilerek, burjuvazinin ihtiyaç duyduğu emeğe dönüştürülmesi amacıyla “özgürlük” ve burjuvazinin feodal ayrıcalıklar sebebiyle vergi yükünün büyük kısmını üstlenmek zorunda kalması nedeniyle de “hukuki eşitlik” ön plana çıkarılmıştır. Gerçekte özgürlük ve eşitlik; sadece burjuvazinin değil, aynı zamanda feodal baskı ve ayrıcalıklar altında ezilen halk kitlelerinin de önemli bir talebi olmuştur. Feodal düzen içerisinde serflik(yarı-kölelik) ve kölelik uygulamalarıyla güvenlik ve boğaz tokluğu karşılığında çalıştırılan ve hiçbir hakka sahip olmayan bireylerin maruz kaldıkları insanlıkla bağdaşmayan yaşam şartları ile askeri yenilikler nedeniyle malikânelerin güvenli olma özelliklerini kaybetmeleri, serflerin malikâneleri terk ederek kentlere göç etmeye başlamalarına neden olmuştur. Kentlere göç eden kitleler; burjuvazinin öncülük ettiği eşitlik ve özgürlük gibi düşünceler nedeniyle, burjuvazinin feodaliteye karşı yürüttüğü mücadeleyi geniş ölçüde desteklemişlerdir. Dolayısıyla burjuvazinin, feodal düzene karşı sergilediği mücadelede, geniş halk kesimlerinin de desteği alınmış; söz konusu desteğin alınmasında ideolojik ve siyasi zemini, özgürlük ve eşitlik düşünceleri oluşturmuştur⁷⁹.

Toplumsal dinamiklerin tetiklediği liberal düşüncenin öne sürdüğü eşitlik ve özgürlüğe ilişkin düşünceler; bireyin araç değil, amaç olarak değerlendirilmesi gerektiği ve buna

⁷⁸ TANÖR, s. 45-46; KIŞLALI, s. 48-49; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 59; KARA, s. 31. Voltaire; ekonomik, sosyal ve siyasal yapılanma için şöyle demektedir: "Ticaret, İngilizleri zenginleştirirken, onların özgürleşmesine de katkıda bulundu, bu özgürlük ticareti yaygın hale getirdi, ticaret de devletin büyümesini sağladı." AKAD, s. 24; AKAD/DİNÇKOL, s. 107-108.

⁷⁹ TANÖR, s. 45-46; ERDEM, s. 36-37.

bağlı olarak devletin en temel görevinin, bireyin mutluluğunu sağlamak olduğu yönündeki düşünceyle temellendirilmeye çalışılmıştır⁸⁰. Bu çerçevede liberalizm, bireyi esas alan ve bütün kurum ve kuralları, bireyi temellendirerek açıklamaya çalışan sosyal bir yaklaşımdır⁸¹. Bu bağlamda liberal düşüncenin, toplumun birbirinden bağımsız bireylerden oluştuğu ve devletin de bireylerin kısıtlanmaması gereken doğal hak ve hürriyetlerini korumak ve güvence altına almak amacıyla toplumsal sözleşme ile oluşturulduğu yönündeki düşünceleri bireylerin hak ve hürriyetlerini korumak amacıyla ortaya konulmuştur⁸². Dolayısıyla bu dönemde birey, bir değer olarak ortaya çıkmıştır. Birey; bundan böyle sadece ödevleri olan tebaayı değil, hakları da olan bir vatandaşı ifade etmiştir⁸³. Liberal düşünceye göre devlet; bireyin mutluluğunu sağlama görevini yerine getirmek için bireylerin doğuştan sahip olduğu hakları, haksız saldırılara karşı korumak ve bu hakların kullanılmasına saygı göstermek zorundadır. Çünkü bireyler, bu hakları kullanarak kendi mutluluklarını diledikleri gibi gerçekleştirme olanağına sahiptirler⁸⁴.

Liberal devlet anlayışına göre; özgürlük gibi, eşitlik anlayışı da bireyin doğuştan sahip olduğu bir değerdir. Nitekim eşitlik, özgürlüğün bir uzantısı ve gerekli bir sonucudur. Liberal devlet anlayışının "insanlar kanun önünde özgür ve eşit doğarlar, özgür ve eşit yaşarlar" ilkesi, eşitliğin de aynı özgürlük gibi insanın tabiatından kaynaklanan ayrılmaz bir parçası olduğunu göstermektedir. Bireylerin içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlar farklı olmasına karşın, bütün insanlar, doğuştan kanun önünde eşit saygıyı hak ederler. Söz konusu kanun önünde eşitlik anlayışıyla, bireyler arasında kanunların yol açtığı ayrıcalıklar kaldırılarak, bireylerin suni ayrımlara karşı korunması amaçlanmaktadır. Ancak bu anlayışla, bireyin toplum içerisinde sosyal ve ekonomik olarak bulunduğu durum ve bireyler arasında buna ilişkin farklılıklar dikkate alınmamakta ve sosyal ve ekonomik farklılıklar karşısında bireylerin yetenek ve şanslarını iyi kullanarak eşitliğin kendiliğinden gerçekleşeceğine inanılmaktadır. Böylelikle kanuni engellerin kaldırılarak, kanun önünde eşitliğin sağlanması yeterli olarak değerlendirilmekte; bireyler arasında sosyal ve ekonomik şartların eşit hale getirilerek, onlara eşit fırsatlar sunulması hususu dikkate alınmamaktadır. Bu itibarla liberalizmde, birey soyut olarak ele alınmakta; işçiyle patron, varlıklı ile yoksul aynı

⁸⁰ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 353-355; GÖZE, Ayferi, **Sosyal Devlet Sistemi**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1976, s. 128-130.

⁸¹ YAYLA, Atilla, **Liberal Bakışlar**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 149.

⁸² ŞAYLAN, s. 49-50.

⁸³ BAŞKAYA, Fikret, Önsöz, **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, Maki Yayınları, Ankara 2004, s. 12-13.

⁸⁴ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 353-355; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 128-130.

şartlarda değerlendirilmektedir⁸⁵. Dolayısıyla liberal devlet anlayışında eşitlik, sadece şekli bir eşitliktir. Şekli eşitlik; bireylerin kullanabilecek durumda olup olmadıklarına bakılmaksızın, herkesin eşit haklara sahip olması anlamına gelmektedir. Bu çerçevede liberal devlet anlayışında, kanun koyucu tarafından sosyal durum ve koşullar dikkate alınmayarak, herkes şekli açıdan eşit olarak değerlendirilmekte, bu durum da güçlülerin sosyal açıdan üstün olmaları sonucunu doğurmaktadır⁸⁶.

Nitekim liberal anlayış doğrultusunda devlet; bireyleri kanun önünde eşit ve özgür kıldığı takdirde, bireylerin kendi mutluluklarını diledikleri gibi gerçekleştirmeleri mümkün olacaktır. Bu itibarla devletin, özgürlüklere herhangi müdahalede bulunmayarak bireyleri tamamen serbest bırakması durumunda bireyler mutluluğa ulaşabilecektir⁸⁷. Ancak devletin; özgürlük ve eşitliğe ilişkin olarak pasif bir tavır takınma yaklaşımı, klasik liberal devlet anlayışın ortaya çıkması ve gelişmesi sürecinde, bazı olumsuzlukların kaynağı olarak değerlendirilecektir.

Liberal düşüncenin bireyi, özgürlük ve eşitlik adına bütün toplumsal bağlardan kopartarak toplum içerisinde yalnız, güçsüz ve korumasız bırakması, bireyin soyut olarak ele alınması sonucunu doğurmaktadır⁸⁸. Hâlbuki bireyler, yalnızca toplum içerisinde ve başka bireylerle ilişki kurmak suretiyle kendilerini ifade edebilmekte ve özgürleştirebilmektedirler⁸⁹. Fakat bu dönemdeki özgürlük ve eşitlik anlayışı; devletin, bireyi soyut biçimde ele alması ve pasif bir rol üstlenmesi nedeniyle hem teorik düzeyde kalmakta, hem de sosyal ve ekonomik hakların ortaya çıkmasını engellemektedir⁹⁰.

4. Fikri Planda Ortaya Konulan Düşünceler

Klasik liberal devletin ortaya çıkışı ve gelişimi, liberal düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Liberal devlete yansıyan yönüyle liberal düşünce; Ortaçağda Saint Thomas d'Aquino ve İbn-i Haldun gibi düşünürler tarafından bazı temel ilkelerinin ortaya konulmasına rağmen, ilk olarak Locke'un etkisiyle 17. yy.'da ortaya çıkmıştır. Bir düşünce akımı

⁸⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 19, 125; AKIN, s. 272.

⁸⁶ GÖREN, Zafer, Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi, **Anayasa Yargısı**, c. 14, Ankara 1997, s. 96. (Aynı makalenin yayınlanmış diğer nüshaları için bkz. GÖREN, Zafer, **Anayasa ve Sorumluluk**, DEÜHF Yayınları, İzmir 1999, s. 175-238; GÖREN, Zafer, Sosyal Devlet, **Seyfullah Edis'e Armağan**, DEÜ Yayını, İzmir 2000, s. 1-49.

⁸⁷ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 353-355; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 128-130.

⁸⁸ GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 98; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 127; AKIN, s. 272.

⁸⁹ ŞAYLAN, s. 53.

⁹⁰ BAŞKAYA, s. 12-13.

olarak siyasi ve ekonomik boyutları bulunan liberalizmin düşünce bazında ortaya çıkmasında ve gelişiminde, liberal düşünürlerin ortaya koydukları fikirlerin önemli etkisi söz konusudur. İlk etapta John Locke'un düşünceleriyle siyasi liberalizm niteliğinde ortaya çıkan liberal doktrin; ilerleyen süreçte, özellikle Adam Smith'in düşünceleriyle birlikte ekonomik liberalizm niteliğini de kazanmıştır⁹¹.

Klasik liberal anlayışın siyasi boyutunda; devlet iktidarının sınırlandırılması, kanun önünde eşitlik, hukuk devleti ve demokrasi çerçevesinde seçimler, temsili sistem, kuvvetler ayrılığı, siyasal çoğulculuk yer almaktadır⁹². Klasik liberal anlayışın siyasi boyutunda yer alan devlet iktidarının sınırlandırılmasına ilişkin düşünce; özellikle bireylerin özgürlüklerinin ve eşitliklerinin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Ekonomik liberalizm ise, özel mülkiyete dayalı girişim ve ticaret yapma özgürlüğü çerçevesinde gelişmektedir. Girişim özgürlüğü ile herkesin istediği alanda herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmaksızın kendi işini kurabilmesi ve istediği alanda yatırım yapabilmesi sağlanmaktadır. Ticaret özgürlüğü ise, serbest rekabet ve piyasa ekonomisini gerekli kılmaktadır⁹³.

Esas olarak klasik liberal düşüncenin gerek siyasi, gerek ekonomik boyutlarıyla uygulamaya yansımaları ve bir döneme temel ideoloji olarak damgasını vurmasında, burjuvazinin önemli katkıları olmuştur. Nitekim burjuvazinin; uzun bir süreç içerisinde sermaye birikimini gerçekleştirerek ticareti ön plana çıkarması, mülkiyet anlayışının giderek yaygınlaşmasına ve mülkiyet hakkının önem kazanmasına neden olmuştur. Bu noktadan hareket eden Voltaire; ticaretin, mülkiyetin (zenginliğin) ve özgürlüğün döneme damgasını vuran üç temel kavram olduğuna dikkat çekmiştir⁹⁴. Ancak Voltaire'nin dikkat çektiği üç temel kavram içerisinde de üzerinde en çok vurgu yapılan, mülkiyet hakkıdır. Nitekim klasik liberal teoriye kapitalist bir boyut kazandıran da mülkiyet hakkına yapılan bu yoğun vurgudur. Söz konusu bağlantı dolayısıyla Rand, kapitalizmi; mülkiyet hakları da dâhil olmak üzere, bütün birey haklarını tanıyan ve mülkiyetin tamamen özel nitelikte olduğu bir sistem olarak tanımlamıştır⁹⁵.

⁹¹ DOUGLAS, Jack D., **The Myth of the Welfare State**, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1991, s. 157; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 3.

⁹² AKAD, s. 24; AKAD/DİNÇKOL, s. 108-109; DAVER, Bülent, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1968, s. 2-4.

⁹³ AKAD, s. 24; AKAD/DİNÇKOL, s. 108-109; DAVER, s. 4.

⁹⁴ KAUTSKY, s. 73; AKAD, s. 24; AKAD/DİNÇKOL, s. 108-109.

⁹⁵ RAND, Ayn, Kapitalizm Nedir?, **Sosyal Siyasal Teori**, Der. Atilla Yayla, Çev. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999, s. 221 BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 40; Şüphesiz özel mülkiyete, sözleşme özgürlüğünü ve girişim özgürlüğünü de dahil etmek ve kapitalizmi; özel mülkiyete, sözleşme özgürlüğüne ve girişim özgürlüğüne dayanan bir piyasa düzeni olarak ifade etmek mümkündür.

Esas itibariyle liberal düşüncenin; mülkiyet hakkı ile girişim ve ticaret özgürlüğüne yaptığı yoğun vurgu, liberal anlayışın, burjuvazinin amaçlarının gerçekleştirilmesini mümkün kılması ve çıkarlarına hizmet etmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim söz konusu çıkar birlikteliğinden ötürü liberal düşünce; burjuvazi tarafından önemli ölçüde desteklenmiş ve hatta ortaya çıkan özdeşlikten dolayı burjuvazi, liberalizmin simgesi olarak kabul edilmiştir⁹⁶.

a) Siyasi Liberalizme İlişkin Ortaya Konulan Düşünceler

Ortaçağda Saint Thomas d'Aquino'nun; iktidarın sınırlandırılması, özgürlüğün korunması ve mülkiyete dair fikirleri ile İbn-i Haldun tarafından, liberalizmin bazı temel ilkelerini oluşturan düşünceleri dışında herhangi bir gelişmeye rastlanmamıştır. Liberalizme yönelik düşünceler, esas itibariyle Yakınçağda gelişmiştir⁹⁷. Ancak yine de siyasi liberalizmin temellerini oluşturmaları itibariyle, Thomas d'Aquino'nun ve İbn-i Haldun'un görüşleri de önem taşımışlardır.

Thomas d'Aquino; toplumsal yaşamın her alanının dinsel kurallar tarafından düzenlenmesi yerine, insan aklını ön plana çıkartan düşünceler ortaya koymuştur. St. Thomas'a göre; insan, ilahi kuralların yanı sıra aklını da kullanarak, yaratılış doğasına uygun kuralları belirleyebilmelidir. Doğal hukuk anlayışıyla birleştirilen bu düşünce; daha da gelişerek akla ve mantığa uygun olmayan kuralların, ilahi iradeye aykırı olacağı biçiminde yorumlanmıştır. Ayrıca St. Thomas; mülkiyetin tabii bir hak olduğunu ifade etmemiş, fakat yöneticinin doğal hukuka aykırı olmayan mülkiyeti koruması ve kamu yararına göre düzenlemesi gerektiğini ifade etmiştir. St. Thomas mülkiyetin insanlar arasında farklı şekilde dağılmasında herhangi problem bulunmadığını, fakat insanların ihtiyacından fazlasına sahip olmasının da ahlaken uygun bir durum olmadığını öne sürmüştür⁹⁸.

İbn-i Haldun ise, toplumsal yaşamda kişilerin birbirlerinin yardımlarına muhtaç bulduklarını, dolayısıyla sosyal yardımlaşmanın önem arz ettiğini ifade etmiştir. Locke'dan çok daha önce mülkiyet ve emek arasındaki ilişkiye dikkat çeken İbn-i Haldun'a göre; bir malın değeri, harcanan emekle ölçülmelidir. Devlet; kişinin emek harcayarak elde ettiği

BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 40; YAYLA, Atilla, **Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000, s. 136 vd.

⁹⁶ KAUTSKY, s. 73.

⁹⁷ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 7-9; FRASER, Derek, **The Evolution of The British Welfare State**, Palgrave Macmillan, New York, 2003, s. 109.

⁹⁸ ŞAYLAN, s. 37-38; GÜRİZ, s. 78-87; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 58-60; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 85-87.

mallara, kişinin mülkiyet alanına girdikten sonra müdahalede bulunmamalıdır. Ayrıca düşünürün göre; mülkiyet, sahibine bazı sosyal ödevler yüklemektedir. Bu çerçevede haksız olarak başkasının malını almamak, işçinin ücret başta olmak üzere haklarına riayet etmek ve kişileri, ödevleri olmayan işte çalışmaya zorlamamak gerekir⁹⁹.

Thomas d'Aquino ve İbn-i Haldun'un görüşlerinin ardından; Avrupa'da 16. yy.'dan itibaren meydana gelen Rönesans süreciyle birlikte, devlet ve felsefe alanına ilişkin olarak önemli düşünceler ortaya konulmuştur. Bu aşamada özellikle doğal hukuk ve buna dayalı devlet yönetimi düşüncesi ön plana çıkmıştır. Devletin, o dönemdeki mutlakiyetçi tutum ve uygulamalarına karşı; kanun önünde eşit bireylerin özgür iradeleriyle yaptıkları "toplumsal sözleşme" anlayışı ve bireylerin özgürlüğüne dayanan diğer düşünce akımları aracılığıyla yoğun bir mücadele sergilenmiştir¹⁰⁰. Esas itibarıyla, liberalizm çerçevesinde şekillenen ve liberal düşünürler tarafından ifade edilen bu düşünceler; daha çok burjuvazinin siyasi iktidarı ele geçirerek, sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir siyasi ve hukuki düzenin kurulmasını amaçlamıştır. "Barnave'ın deyişiyle, zenginliğin böylesine bir yeni dağılımı, iktidarın da yeniden paylaşılmasını gerektirmiştir. Devrimin, yeni iktidarı ve yeni hukuku meşrulaştırmak için yeni fikirlere de ihtiyacı olmuştur"¹⁰¹. Söz konusu ihtiyacı liberal düşünce gidermiş ve liberalizm, uygulamaya yansırarak ciddi bir gelişim göstermiştir.

17. yy. sonları ile 18 yy.'ın ilk yarısında pek çok düşünür, liberalizmin doğuşuna yönelik fikirler sunmuştur. Liberalizme yönelik ortaya konulan ilk ve önemli fikirler, daha çok siyasi liberalizm yönünde ve özellikle tabii(doğal) hukuka dayalı düşünceler olmuştur¹⁰². Doğal hukuk düşüncesinde; insanın doğuştan sahip olduğu haklar, devredilmez ve vazgeçilmez nitelikte değerlendirilmiştir. Doğal hak anlayışı bakımından aralarında çeşitli farklılıklar bulunmakla beraber Hobbes ile başlayan bu gelişmeyi Locke, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürler devam ettirmiştir¹⁰³.

Hobbes, liberalizme zıt gibi görünen egemenliğin sınırsız ve bölünmez olduğunu ileri sürmüş, fakat bu düşüncenin temelinde bireylerin eşitliğinin ve özgürlüğünün sağlanması hususu bulunmuştur. Esasında temel kaygısı barışın ve güvenliğin sağlanması olan Hobbes; barışın ve güvenliğin temin edilebilmesini, özgürlüğün ve eşitliğin temel koşulu

⁹⁹ GÜRİZ, s. 63-66; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 87-98.

¹⁰⁰ Rönesans döneminin; toplum düzenine en önemli etkisi, liberalizme neden olmasıdır. İZVEREN, s. 35.

¹⁰¹ TANÖR, s. 45.

¹⁰² Sonraki süreçte Montesquieu, Jean Jacques Rousseau, Alexis de Tocqueville ve Kant gibi düşünürler de özellikle siyasi liberalizme önemli katkılar yapmışlardır.

¹⁰³ ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 334 vd.

olarak ele almıştır. Hobbes; bireylerin devleti oluşturmak için belli özgürlüklerinden vazgeçtiklerini, böylelikle can ve mal güvenliğini sağladıklarını ve devletin kendisine belirli hakları devreden bireylerin güvenliğini sağlamakla yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Bireylerin eşitliğinin ve özgürlüğünün sağlanmasını amaçlayan Hobbes tarafından bu amaçların gerçekleştirilmesi, barışın ve güvenliğin sağlanmasına bağlı olarak değerlendirilmiştir¹⁰⁴.

Locke ise, siyasi liberalizmin kurucusu olarak adlandırılmıştır. Liberalizmin ekonomik yönünü, ilk defa sistemli bir biçimde ortaya koyan Adam Smith olduğu gibi, siyasi yönünü de sistemli bir şekilde ilk defa ortaya koyan Locke olmuştur¹⁰⁵.

Locke; kapitalist üretim sisteminin devam edebilmesi için burjuvazinin istekleri olan kişisel ve siyasal özgürlüklerin sağlanması, mülkiyet hakkının güvence altına alınması ve mutlak iktidarın sınırlandırılarak sınırlı monarşilerin kurulması çerçevesinde görüşlerini dile getirmiştir¹⁰⁶. Locke, özel mülkiyet ve kişisel çıkarı temel unsur olarak ele almıştır. Locke, mülkiyet hakkını “tabiat durumunda var olan ve topluma o şekilde geçen bir hak” olarak değerlendirmiştir. Locke; mülkiyet hakkına özel bir önem vererek, bunu devletin amacı saymıştır. Ayrıca Locke; emeğe de özel bir önem vererek, “üretilen bir şeyin değerinin verilen emeğe bağlı olduğunu” ifade etmiştir¹⁰⁷. “Herkesin kendi zevk ve mutlulukları doğrultusunda davranmasını”¹⁰⁸, bireylerin zorlayıcı güçlerden özgür olmasını¹⁰⁹ amaçlayan Locke; mülkiyet ve kişisel çıkar düşüncesi çerçevesinde her türlü müdahaleyi reddeden bir duruş sergilemiştir¹¹⁰. Burjuvazinin çıkarlarını dile getiren Locke, ekonomik ve sosyal adalet hususlarına ise değinmemiştir¹¹¹.

Liberal düşünürlerin; sermayenin ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir siyasi ve hukuki düzenin kurulması yönündeki düşünceleri, aydınlanma çağı felsefesiyle daha da gelişmiştir¹¹². Liberal düşüncenin genel çerçevesini belirleyen 17. yy.’da Locke ve 18. yy.’da

¹⁰⁴ GÜRİZ, s. 196-198; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 135-139; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 53-54; SALLAN GÜL, s. 10-11.

¹⁰⁵ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 7-9; FRASER, s. 109; SARICA, s. 68.

¹⁰⁶ SARICA, s. 68.

¹⁰⁷ GÜRİZ, s. 203; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 162; KARA, s. 65.

¹⁰⁸ ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 337; AKIN, s. 131-132; KARA, s. 65.

¹⁰⁹ Erken sanayileşme döneminde; herkesin kendi çıkarının peşinde koşması ve kendi çıkarları için rekabeti genel sosyal etiğe uygun görülmüştür. FRASER, s. 110.

¹¹⁰ KARA, s. 65; John Locke hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. BOUILLON, Hardy, **John Locke**, Çev. Ali İbrahim Savaş, Liberte Yayınları, Ankara 1998; ŞENEL, Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 585-587; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 161-163.

¹¹¹ GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 56.

¹¹² TANÖR, s. 45.

Montesquieu ve Rousseau ve Voltaire gibi diğer Fransız aydınların düşünceleri, 18. yy.'da aydınlanma felsefesi adını almıştır¹¹³.

Liberal düşüncenin, sosyal devlet ile bağlantılarının ilk ortaya çıkmaya başladığı Aydınlanma çağında, ekonomi ve ahlak arasında bir çekişme söz konusu olmuştur. Aydınlanma çağında geçerli olan ahlaki düşüncede; en büyük sayıda kişinin maksimum hayırseverliğini ve mutluluğunu sağlamanın, ekonomik faydanın dolaşımıyla mümkün olabileceği dile getirilmiştir. Fakat Aydınlanma'nın öne çıkardığı ikinci kesin değer faydanın yanında eşitlik olması nedeniyle, bu iki değer açık bir biçimde mülkiyetin eşitliğini emrettiği gibi yanlış bir anlaşılma olasılığı muhtemel görülmüştür. Bu şekilde bir yanlış anlaşılma yaşanmaması amacıyla ekonomistler; komünist bir ekonomide gelecek nesillerin, endüstriyle ekonomik durumlarını geliştirmek için dürüstlük ve mantıklılık sebeplerinden uzaklaşacağını, ayrıca kişilerin ihtiyaç içinde olma korkusu yaşamayacakları için onları çalışma ve tasarrufa iten herhangi bir nedenin bulunmayacağını ifade etmişlerdir. Örneğin, Maltus gibi ekonomistlere göre, “malların ortaklığıyla bir ulus yoksuldur.” Dolayısıyla bu durumun yoksulluk doğuracağı öngörülmüştür. Ayrıca böyle bir sistemde, ekonomik bağımlılık ödüllendirilirken, ekonomik bağımsızlığın cezalandırılmış olacağı düşünülmüştür. Nitekim Aydınlanma çağında; sosyal devlet ortaya çıkmamış olsa dahi, bu dönemde geçerli olan ahlaki düşünce, sosyal devletin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır¹¹⁴.

Böyle bir gelişimden hareketle, sosyal devlet, Aydınlanma'nın ve Fransız Devrimi'nin gecikmiş bir meyvesi olarak değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmeye geçerlilik kazandıran husus ise; Aydınlanma çağıyla birlikte gündeme gelen özgürlük, eşitlik ve dayanışmadan oluşan üç temel değerdir. Özgürlük, bireyin ve piyasanın özgürlüğü çerçevesinde liberalizmin ana değeridir. Eşitlik, sınıf bilinci ve sınıf çatışması üzerine kurulu sosyalizmin egemen değeridir. Dayanışma ise, muhafazakârlığın temel değeri olarak ifade edilmektedir. Esas itibarıyla bu tür düşünceler sosyal devlete ilişkin uygulamalarda zıtlıklar oluşturduğu gibi, beraberinde bir uyumun sağlanmasını da zorunlu kılmaktadır. Nitekim liberalizm; serbest piyasaya odaklanırken, sosyalizm; müdahaleci devleti, muhafazakârlık ise; güçlü gelenekler, sivil toplum ve dayanışmacı kurumları referans almaktadır. Sosyal devlete yansıyan boyutlarıyla, söz konusu farklı yaklaşımların bir noktada buluşması sağ-

¹¹³ TANİLLİ, s. 27.

¹¹⁴ STOVE, David, **On Enlightenment**, Ed. Andrew Irvine, Transaction Publishers, New Brunswick and London 2003, s. 38-39. Düşünür aynı zamanda sosyal devletin çok önemli “ekonomik asalaklıklara” sebep olduğunu ifade etmektedir. STOVE, s. 39.

lanarak ortak bir düzenleme yapılırsa da sosyal devlet, her zaman ideolojik ayrımlara maruz kalmaktadır¹¹⁵.

b) Ekonomik Liberalizme İlişkin Ortaya Konulan Düşünceler

Başta Adam Smith olmak üzere D. Ricardo, T. R. Maltus, Bentham ve Burke liberalizmin ekonomik yönüne vurgu yapan düşünürler olarak ön plana çıkmaktadırlar¹¹⁶.

Adam Smith, “Ulusların Zenginliği” (Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) isimli eseriyle, merkantilizmin uygulandığı dönemde yürürlükte bulunan müdahaleci devleti eleştirmiştir. Eleştirisinin odak noktasında, ekonominin merkantilist düzenlemeler ile katı tarife engellerinden özgürleştirilmesi ve hükümetin sınırlandırılması hususları yer almaktadır¹¹⁷. Öne sürdüğü düşüncelerle merkantilist yaklaşımı büyük ölçüde çürüten Adam Smith; ulusların zenginliğinin, altın birikiminden çok vasıflı iş gücü ile kaynaklarının etkili kullanımına¹¹⁸ ve bütün üretimin amacı olan tüketimin, tüketiciye serbest rekabet çerçevesinde sunulmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir¹¹⁹.

Düşünür başlıca esaslar olarak; liberal ekonomiye uygun şekilde serbest ticaretin ve serbest piyasa ekonomisinin yükselmesini,¹²⁰ en üst seviyede bireysel ve sosyal refahın sağlanmasını ve bireysel özgürlüğün en yüksek oranda güvence altına alınmasını savunmuştur¹²¹. Bunlara paralel olarak da bireysel ve sosyal refah ile serbest piyasa arasında bağlantı kurarak, özel girişimciliğin ve serbest rekabetin egemen olduğu bir piyasa düzeninde; bireylere fırsat eşitliği sunulması şartıyla, âdil bir gelir dağılımının kendiliğinden gerçekleşeceğini, böylelikle bireysel ve sosyal refahın en adil şekilde sağlanmış olacağını ileri sürmüştür¹²².

¹¹⁵ ZIJDERVELD, s. 70-71.

¹¹⁶ TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 68-69.

¹¹⁷ SMITH, Adam, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Oxford University Press, Oxford 1776, s. 276-287; PIERSON, Christopher, **Beyond The Welfare State? The New Political Economy of Welfare**, Polity Press, Cambridge 2001, s. 39; FRASER, s. 109.

¹¹⁸ SMITH, s. 11-31, 276-287, 374-379; LUND, Brian, **Understanding State Welfare: Social Justice or Social Exclusion**, Sage Publications, London 2002, s.27-28; HEYWOOD, Andrew, **Siyasi İdeolojiler**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, İstanbul 2003, s. 63-65.

¹¹⁹ FRASER, s. 109.

¹²⁰ FRASER, s. 109; Hatta günümüze uzanan, serbest piyasanın hukuk ve özgürlüğü gerçekleştirmenin bir aracı olduğu düşüncesi Adam Smith’in eserlerinden kaynaklanmaktadır. KRISLOV, Samuel, Can the Welfare State Survive in a Globalized Legal Order? **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 603, January 2006, s. 54.

¹²¹ PIERSON, s. 39.

¹²² SMITH, s. XXVII-XXVIII; SALLAN GÜL, s. 24; DAVER, s. 4.

Öte yandan düşünür, fizyokratlar gibi ekonominin işleyişinde doğal bir düzenin olduğunu varsaymış ve bu durumu “görünmez el” olarak adlandırmıştır¹²³. “Görünmez el” teorisine göre; her bireyin kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışması, toplumsal çatışma ortamı değil, tam tersine toplumsal yararı da artıracak doğal bir uyumluluk ve denge ortamı meydana getirmektedir. Rekabete dayanan serbest piyasa düzeni, söz konusu dengeyi sağlayan en temel araç olmaktadır. Nitekim Smith; kişilerin rekabetçi serbest piyasa içerisinde kendi çıkarlarını en üst seviyeye çıkarma arzularını, toplumsal yararın da en üst seviyede gerçekleşmesini sağlayacak bir unsur olarak değerlendirmektedir. Böylelikle; bireylerin kendi zenginliklerini artırma yönündeki çabaları, beraberinde sosyal ve ekonomik gelişmeyi de getirecektir¹²⁴. Bu çerçevede Smith; rekabete dayanan serbest piyasa düzeninde, devreye giren “görünmez el” tarafından genel refahın ve bireysel çıkarların en iyi biçimde temin edileceğini ifade etmektedir¹²⁵.

Smith’in; bireyin refahını maksimize ettiğini düşündüğü, rekabete dayanan serbest piyasa düzeninde, devlete biçtiği rol de önemlidir. Yukarıda açıklandığı gibi Smith, müdahaleci devleti eleştirerek ekonomiye devlet müdahalesinin azaltılmasını ve hükümetin sınırlandırılmasını savunmaktadır. Smith’e göre devletin sınırlandırılmasının temel ölçütü, ekonomik özgürlüğün sağlanması ve ekonomik olanla siyasal olanın birbirinden ayrılmasıdır¹²⁶.

Smith, devletin ekonomideki rolünün azaltılmasını öne sürmekle birlikte; devletin belli görevleri üstlenmesi gerektiğini de ifade etmektedir. Smith, devletin rolüne ilişkin olarak üç yükümlülük ortaya koymaktadır. Ona göre devletin ilk yükümlülüğü; her bireyin kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı bir toplumda, bencil ve akılcı bireylerin çatışmaya düşmesi durumunda adaleti sağlamaktır. Devletin ikinci yükümlülüğü, ülkeyi dışarıdan ve içeriden gelebilecek saldırılara karşı güvenli kılmaktır. Smith özellikle, farklı elerde bulunan özel mülkiyete karşı yoksul kitlelerin tepki duyabileceğini ve bu kitlelerden zenginlerin sahip olduğu mülkiyet hakkına karşı birtakım saldırıların gerçekleştirilebileceğini ve söz konusu saldırıları önlemenin de devletin temel görevi olduğunu ifade etmektedir. Smith’in devletin rolüne ilişkin olarak ortaya koyduğu üçüncü yükümlülük, kamu kuruluşlarının ve işlerinin devamını sağlamak ve onları geliştirme yükümlülüğüdür. Çünkü bun-

¹²³ SMITH, s. 292 vd.; FRASER, s. 109; HEYWOOD, s. 64.

¹²⁴ SMITH, s. 292 vd.; ROSANVALLON, Pierre, **Refah Devletinin Krizi**, Ed. Cemal Bali Akal, Çev. Burcu Şahinli, Dost Yayınları, Ankara 2004, s. 55-58; HEYWOOD, s. 64; SALLAN GÜL, s. 24, 28; ŞAYLAN, s. 47; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 74-75; DAVER, s. 4.

¹²⁵ SMITH, s. 292 vd.; FRASER, s. 109.

¹²⁶ SMITH, s. 477 vd.; PIERSON, s. 39; FRASER, s. 109; ROSANVALLON, s. 55-58.

lar, özel kişilerin kendi girişimleriyle gerçekleştirilemeyecek türdeki yol, su kanalları, köprüler ve eğitim hizmetleri gibi altyapı hizmetleridir. Bu bağlamda düşünür, kamu müdahalesini, piyasanın sınırlı oluşuyla meşrulaştırmakta ve böylece açıkça olmasa da koruyucu devletin sınırları içinde kalmaktadır. Gerçekte sosyal devlete ilişkin düşüncelerde de piyasanın sınırlı olmasından yola çıkılmaktadır¹²⁷.

Öne sürdüğü görüşler tahlil edildiğinde Smith esas olarak; serbest rekabete dayanan piyasa sistemine inanmakla birlikte, piyasanın sınırsızlığını mutlak bir biçimde de savunmamaktadır. Nitekim burjuvaziye serbest piyasada geçerli olması gereken rekabet ilkesine saygı hususunda güvenilemeyeceğini, burjuvazinin tekelleşme ve kartelleşme yönündeki uygulamalarıyla kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışabileceğine de dikkat çekmektedir. Ayrıca, burjuvazi için önemli olanın, kârlılığı arttırmak olduğundan faaliyetlerini bir ülkeden diğerine kolaylıkla kaydırabileceğini ve dolayısıyla da bir ülkeye bağlılıklarının çok zayıf olacağını ifade etmektedir¹²⁸.

Liberalizmin ekonomik yönüne vurgu yapan bir diğer düşünür Ricardo'ya göre ise, bir ülkede ücretler çok fazla yükselmediği ve kârlılık çok fazla azalmadığı sürece sermayenin birikiminin sınırı yoktur¹²⁹. Ricardo, liberal düşüncenin temel esaslarından olan sermaye birikimine dair ortaya koyduğu bu düşüncenin yanında, emeğin değerine ilişkin olarak da bazı esaslara değinmiştir. Bu doğrultuda Ricardo, arz talep ve emek fiyatının, bir malın değeri için temel ölçüt olduğunu ifade etmekte, emeğin fiyatının ne olması gerektiğine ise, "işçinin yaşaması ve neslini sürdürmesi için gereken fiyat" olarak cevap vermektedir¹³⁰. Ayrıca düşünür makineleşme sürecinin; ekonomik açıdan dayandığı temeller nedeniyle, emeğe olan talebi olumsuz yönde etkileyerek işsizliğe yol açacağını ifade etmektedir¹³¹.

¹²⁷ ROSANVALLON, s. 55-58; FRASER, s. 109-110; SALLAN GÜL, s. 29; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 10-11; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75-76. Smith'in devletin rolüne dair ortaya koyduğu üç yükümlülük hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. SMITH, s. 407-445. Güvenlik için bkz. SMITH, s. 393-407. Adalet için bkz. SMITH, s. 407-413. Kamu hizmetleri için bkz. 413-445. Doktrinde Koray ve Talas tarafından Fizyokratların "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" şeklinde özetlenen kamu müdahalesi karşıtı yaklaşımın Smith ile devam ettiği iddia edilmesine karşın KORAY, s. 55; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75. Aktan, Smith'in yanlış anlaşıldığını iddia ederek, Smith'in "devletin ekonomiye hiçbir şekilde karışmamasını" savunan bir laissez-faire liberali olarak değerlendirildiğini; halbuki Smith'in eserleri iyi bir irdelemeye tabi tutulduğu takdirde devletin sınırlı görev ve fonksiyonlarını kabul ettiğinin görüleceğini ifade etmektedir. AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 10-11.

¹²⁸ SMITH, s. 313-366; SALLAN GÜL, s. 29.

¹²⁹ RICARDO, David, **Ekonomi Politüğün ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul 1997, s. 252.

¹³⁰ KORAY, s. 55-56; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 78-79; DAVER, s. 4.

¹³¹ RICARDO, s. 338.

Malthus ise, devletin; işsizliği azaltmak için verimsiz harcamaları teşvik etmesini, işsizliğin bir çözümü olarak görmüştür. Düşünöre göre; devlet, işsizliği azaltmak amacıyla bayındırlık işlerinde de faaliyet göstermelidir. Malthus'tan yaklaşık bir yüzyıl sonra Keynesyen düşünce de aynı hususu savunmuştur¹³². Sefaletin önlenmesi için sosyal reformların işe yaradığını iddia eden düşünür; nüfusun, geç evlenmek ve az çocuk sahibi olmak suretiyle kontrol altında tutulması gerektiğini dile getirmiştir¹³³.

Esas itibarıyla faydacılık felsefesiyle, liberalizmin bir öğretisi olarak ortaya çıkması arasında, önemli bir bağlantı söz konusu olmuştur. Bu bağlamda faydacılık anlayışını dile getiren Jeremy Bentham, liberalizmin faydacılık düşüncesine önemli katkılarda bulunmuştur. "laissez-faire" destekçisi olan Bentham'ın temel çıkış noktası, faydacılıktır. Buna göre insanın, doğası gereği kendisine fayda sağlayan şeyleri isterken ve gerçekleştirirken, kendisine maliyet yükleyen eylem ve işlemlerden kaçınması, doğal karşılanması gereken bir durumdur¹³⁴. Bentham, faydacılık anlayışı ile liberal doktrinin önemli bir esası olan "özel çıkar maksimizasyonu" düşüncesinin oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Söz konusu yaklaşımda; her ferdin kendi mutluluğu peşinde koşmasının, toplumu da bir bütün olarak mutlu hale getireceği düşünülmüş ve toplumsal mutluluk, bireysel mutlulukların toplamı olarak değerlendirilmiştir¹³⁵.

18. yy.'ın önemli liberal düşünürü Burke ise; liberal düşünceyle ilgili olarak, önemli birtakım esaslar ortaya koymaktadır. Burke'nin liberal düşünceye katkısı; piyasanın kendi kendini düzenleyebileceği görüşünün yanı sıra, liberal düşünceyi ahlaki ve siyasi bir tutum olarak da ifade etmesidir. Düşünöre göre; 'halkın geçimi' konusunda aşırı devlet müdahalesi, olumsuz sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Bunun sonucu olarak söz konusu duruma alışan bireyler, her şeyi devletten bekleyecekler ve herhangi bir olumsuz durum karşısında devleti sorumlu tutacaklardır¹³⁶.

¹³² KARA, s. 71.

¹³³ KORAY, s. 55.

¹³⁴ LUND, s. 29; FRASER, s. 110; SARICA, s. 97-98.

¹³⁵ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 8-9; FRASER, s. 111.

¹³⁶ ROSANVALLON, s. 61.

B. KLASİK LİBERAL ANLAYIŞIN DEVLET YÖNETİMİNE YANSIMASI

1. Genel Olarak

Liberalizm özü itibariyle; bireyi esas alan ve bütün kurum ve kuralları bireyi temellendirerek açıklamaya çalışan, buna paralel çerçevede bireylerin siyasal ve ekonomik hak ve hürriyetlerini güvence altına almaya çaba sarf eden; ayrıca devletin piyasa ekonomisinin tabii işleyişine müdahale etmeksizin ekonomideki rolünün en aza indirilmesini savunan bir doktrin olarak tanımlanabilir. Başlangıçta John Locke'un eserleri ile siyasal liberalizm niteliğinde ortaya çıkan liberal doktrin, ilerleyen süreçte Adam Smith'in düşünceleriyle birlikte, ekonomik liberalizm niteliğini de kazanmıştır. Liberalizmin her iki boyutu da; farklı düşünürlerin katkılarıyla 17. ve 18. yy.'lar boyunca önemli bir gelişim göstermekle birlikte, liberalizmin, siyasal ve ekonomik bir doktrin olarak ortaya çıkması ve devlet yönetimine yansımaları, 18. yy.'ın sonları ile 19. yy.'ın başlarında mümkün olabilmıştır¹³⁷.

Bu çerçevede söz konusu dönemi farklı kılan hususun ne olduğunun ele alınması gerekmektedir. Liberalizmin, burjuvaziyle özdeşleştiğini ve her iki boyutuyla da burjuvazinin çıkarlarını önemli ölçüde tatmin ettiğine daha önce değinmiştik. Nitekim burjuvazinin ekonomik anlamda güçlenmesi, burjuvazinin devlet yönetiminde de ekonomik ve siyasal anlamda egemen bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur¹³⁸. İşte, esas itibariyle 18. yy.'ın sonları ile 19. yy.'ın başlarında ekonomik gücünü daha da arttıran burjuvazi, kurulmasına aracılık ettiği mutlak monarşilerin artık kendi çıkarları önündeki en büyük engel olduğunu düşünmüştür. Bu doğrultuda ekonomik özgürlükleri sınırlayan merkantilist devlet müdahaleleri ile katı korporatif düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını ve devlet gücünün azaltılarak minimum bir devlet anlayışının geçerli kılınmasını, liberal düşünce aracılığıyla savunmuştur. Burjuvaziyle liberalizm arasında oluşan bu özdeşlik; siyasal ve ekonomik liberalizmi, dönemin temel ideolojisi haline getirmiştir¹³⁹. Ayrıca liberalizmin, özgürlük ve

¹³⁷ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 98; ŞENEL, Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 499-501, 577 vd.; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 3; YAYLA, Liberal Bakışlar, s. 149.

¹³⁸ KAUTSKY, s. 24-25; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 54.

¹³⁹ KAUTSKY, s. 73; AKAD, s. 24-26; AKAD/DİNÇKOL, s. 108-109; SARICA, s. 67; RUHİ, s. 15; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 284-285. Gerçekte burjuvazi, mutlak monarşilerin kurulmasını finanse etmiş; karşılığında da mutlak monarşik yönetimler, merkantilist ekonomi politikalarıyla burjuvazinin çıkarlarını desteklemişlerdir. Ancak burjuvazi ve monarşi arasındaki bu dayanışma, 18. yy.'a gelindiğinde sona ermiştir. Çünkü bu dönemde Burjuvazi, sosyal ve ekonomik gücünün farkına varmış ve mutlak monarşik yönetimlerle mücadele içerisine girerek, iktidarı doğrudan elde etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Nitekim ortaya çıkan süreçte monarşinin, burjuva ekonomisinin gelişmesini engellemesi söz konusudur. Burjuvazi, ekonomik özgürlüklerinin tam anlamıyla sağlanması amacıyla, toplumda ekonomik faaliyetleri sınırlayan, merkantilist devlet müdahalelerinin ve iş hayatını olumsuz

eşitlik vaat eden büyümlü söylemlerinden etkilenen geniş halk kitlelerinin de desteğini alan burjuvazi; 1789 Fransız Devrimiyle birlikte, mutlak monarşilerin sınırlı hale getirilmesi yönünde önemli bir kazanım elde etmiştir¹⁴⁰. Böylelikle burjuvazinin, doğrudan siyasi iktidarı elde etmesi ve liberalizmin devlet yönetimine önemli yansımaları da mümkün olabilmektedir.

Liberal düşünce, sözü edilen dönem içerisinde sadece Fransa’da değil, Amerika’da ve İngiltere’de yaşanan gelişmeler aracılığıyla da önemli bir etki meydana getirmiştir. Ancak Amerika’nın bağımsızlık süreci ve Fransız Devrimi, İngiltere’deki tedrici gelişimin aksine devrimci olmaları nedeniyle daha keskin ve hızlı değişimler meydana getirmişlerdir. Bu aşamalar doğrultusunda da liberal düşüncenin; hukuki ve resmi ifadesini İngiltere’de farklı zamanlarda ilan edilen özgürlük bildirgeleri, Fransız Devrimi sonrasında ilan edilen “Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi” ve Amerikan bağımsızlık sürecinin ardından ilan edilen “Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi”nde bulmuştur¹⁴¹. Nitekim daha sonraki süreçte; liberal düşünce; gerek siyasi, gerekse ekonomik boyutlarıyla devlet yönetimine yansiyarak kurumsallaşmıştır.

Liberalizmin siyasi boyutuyla devlet yönetimine yansımalarına değinilecek olursa; liberal devlet anlayışının temelini oluşturan bireylerin doğuştan sahip olduğu devredilmez haklar ve bu haklara devletin dokunamayacağına dair doğal hukuk düşüncesinin; İngiliz, Amerikan ve Fransız bildirileriyle kurumsallaşıp, yeni oluşan siyasi ve hukuki düzeninin temel unsuru haline geldiği görülmektedir¹⁴². Dolayısıyla liberal düşüncenin devlet yönetimine yansımaları sürecindeki önemi nedeniyle İngiltere, Amerika ve özellikle de Fransa’daki gelişmelere ve ortaya çıkan bildirelere kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

Liberalizmin tedrici bir gelişim gösterdiği İngiltere’de; 1640’da başlayan iç savaş, 1689’da politik uzlaşmayla son bulmuş ve ardından liberal değerler üzerine kurulu ilk mo-

etkileyen katı korporatif düzenlemelerin ortadan kaldırılması hususunda mücadele sergilemiştir. RUHİ, s. 15; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 284-285.

¹⁴⁰ HUBER, s. 29; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 282-289. Doğal hukuk düşüncesinin öngördüğü, bireylerin doğuştan sahip olduğu haklar ve bu haklara devletin dokunamayacağına dair düşünce liberal devlet anlayışının temelini oluşturmaktadır. UYGUN, Oktay, **1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992, s. 18. Söz konusu yaklaşımın bir anda ortaya çıkmadığı, uzun bir zaman içerisinde gelişim gösterdiği görülmektedir. Nitekim başlangıçta burjuvazinin mutlak monarşilerin kurulması adına verdiği mücadelede halkın desteğinin alınmasında etkili olan özgürlük ve eşitlik gibi düşünceler; bu kez Fransız Devrimiyle, mutlak monarşilerin sınırlandırılması için verilen mücadelede halkın desteğinin alınmasını sağlamıştır.

¹⁴¹ SALLAN GÜL, s. 11-13; KAPANİ, Münci, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Bilgi Yayınları, Ankara 1996, s. 19; RUHİ, s. 12-13.

¹⁴² UYGUN, s. 18; KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s. 19; TANÖR, s. 46; ŞAYLAN, s. 48.

dern devlet ortaya çıkmıştır. Bu sürecin öncesi ve sonrasında ilan edilen bildirilerde, pek çok liberal değere yer verilmiştir. Bu bildirilerin başlıcaları; 1628 tarihli Petition of Rights, 1679 tarihli Habeas Corpus Act, 1689 tarihli Bill of Rights ve 1701 tarihli Act of Settlement'dir. Söz konusu bildirilerde 'yazılı olmayan anayasal gelenekler' bağlamında yerleşmeye başlayan özgürlükler; keyfi vergilendirme ve tutuklamaların ortadan kaldırılması, kanun önünde eşitliğin ve âdil yargılamanın sağlanması, ifade ve inanç özgürlükleriyle piyasada özgürce faaliyette bulunma haklarını içermiştir. Bütün bildirilerin ortak yanı ise; dönemin anlayışına uygun olarak, kişisel ve siyasal haklardan oluşan klasik özgürlüklerin güvence altına alınması olmuştur¹⁴³.

Ayrıca İngiltere'de, Lordlar ve Avam kamarasından oluşan iki meclisli parlamentoyla, kralın gücü sınırlandırılmış ve böylece iktidarın sınırlanması hususunda da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, iktidarın parlamento aracılığıyla sınırlanmasında geniş halk kitlelerinin temsiline yer verilmemiştir. Gerçekte İngiltere'de liberal düşüncenin eşitlik ilkesi kabul edilmesine karşın, benimsenen Whig sistemi dolayısıyla toplum içerisinde zenginlik ve sınıf farklılıkları kabul edilmiş ve bu nedenle siyasal katılım ile yönetim hakkı, mülk sahibi ve erkek olan çok sınırlı bir kesime tanınmıştır¹⁴⁴.

İngiltere'de yaşanan bu gelişmeler önemli olmakla birlikte liberal devlet anlayışının ilk kapsamlı yansımasını, "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi"nde bulduğu görülmektedir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin ikinci paragrafına göre; "...Bütün insanlar eşit yaratılmışlardır. Yaratan; insanları, başkalarına devredemeyecekleri bazı haklarla donatmıştır. Hayat, hürriyet ve mutluluğu arama bu haklar arasındadır. İnsanlar; hükümetleri, bu hakların güvence altına alınması için kurarlar ve hükümet iktidarlarının meşruiyeti de yönetilenlerin rızasından doğar. Ne zaman ki, bir hükümet, bu amacı yıkıcı bir şekilde bürünür; halkın, o hükümeti değiştirmek ya da ortadan kaldırmak ve kendisine güvenlik ve mutluluk sağlamaya en uygun gözüken ilkelere dayanan ve bu şekilde teşkilatlandırılmış, yeni bir hükümeti kurma hakkı vardır."¹⁴⁵

¹⁴³ AKIN, s. 284-285; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 425-429; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 41-43; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 65-71. Bu bildirgelerde, sosyal devlete ilişkin herhangi bir husus yer almamıştır. Ancak söz konusu bildirgeler içerisinde, 1628 Petition of Rights ile "kimsenin kanun hükmü olmadıkça vergi vermeye zorlanamayacağı"na ilişkin hükmünün sosyal devlet ile bağlantısının bulunduğu ifade edilebilir. AKIN, s. 285; SALLAN GÜL, s. 11.

¹⁴⁴ SALLAN GÜL, s. 11; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 432-435.

¹⁴⁵ Amerikan Devrimi'yle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. AKIN, s. 287-292; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 76-77; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 467-469; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 43-45. Amerikan Devrimi sonrasında ilan edilen "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi"yle; insanların, doğuştan özgür ve eşit oldukları düşüncesi benimsenmesine karşın, Amerika'da kölelik; 1860'lardaki sivil savaşa kadar devam etmiş, savaş sonrasında da ancak kısmen çözüme bağlanabilmiştir. SALLAN GÜL, s. 13; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 500-502.

ABD'nin; feodal bir geçmişi olmamasına karşın, Devrim esnasında çoğunluğu sınırlamak, en temel kaygı olmuştur. Nitekim, her geçen gün yoksul göçmenlerin geldiği bu ülkede, yoksul ya da ekonomik bölüşümden memnun olmayan kesimlerin, özel mülkiyete ya da mevcut bölüşüm sistemine müdahale etme ihtimaline karşı birtakım önlemlerin alındığı görülmüştür. Örneğin; kuvvetlerin sert ayrılığı, frenler ve dengeler sisteminin benimsenmesi, federalizm ve yasamanın yargısal denetimi bu çerçevede değerlendirilmiştir. Uygulamada ise böyle bir ihtimal, seçme ve seçilme hakkının, zenginlik ya da mülkiyete bağlanmasıyla aşılmış ve sınırlı oy hakkı 19 yy. kadar sürmüştür. 19. ve 20 yy.'larda da; özellikle işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadelelerle, bu engel kaldırılabilmiştir¹⁴⁶.

Esas itibariyle, burjuvazinin taleplerini karşılayan "liberal devlet kuramı" sanayileşme ve kentleşmenin gelişmeye başladığı ve zenginleşen burjuva sınıfının her türlü özgürlüğü güvence altına almaya çalıştığı dönemde, 1789 Fransız Devrimiyle somutlaşmıştır¹⁴⁷. Fransız Devrimi; yeni üretim biçimi kapitalizmin temsilcisi olan burjuvazinin, feodal soylulara karşı verdiği mücadeleyi ve feodal toplumun yıkılmasını simgelemiştir. Esasında ekonomide belirleyici ve sürekli zenginleşme arzusunda bulunan burjuvazi, feodal toplum yapısının sınırlayıcı niteliği karşısında kendisini böyle bir mücadele zorunluluğu içerisinde hissetmiş ve bu zorunluluk nedeniyle doğal haklar kuramı çerçevesinde şekillenen 1789 Fransız Bildirgesi hazırlanmıştır. İnsanların doğuştan haklara sahip olduğu; yaşama, özgürlük ve mülkiyetten oluşan doğal hakların devlet tarafından sınırlandırılıp, kaldırılamayacağını; yöneticilerin haklarının mutlak ve sınırsız olmadığını savunan doğal haklar düşüncesi, Fransız Devrimi ve sonrasında yayınlanan Bildiri'nin ideolojik temelini oluşturmuştur¹⁴⁸.

Devrim sonrası Bildiri ile ortaya konulan düzende, birey devlet ilişkisine yönelik önemli değişimler getirilmiştir. Bildiri'de, devlet egemenliğinin kaynağı değişmiş, egemenlik krala değil ulusa verilmiştir. Böylelikle keyfi ve mutlak yönetim yerine ulusa dayanan, hukukla bağlı bir yönetim gelmiştir. Bildiri'de liberal düşünce çerçevesinde devlet haklara müdahale etmeksizin güvenliği ve düzeni sağlayacak bir "gece bekçisi" olarak öngörülmüştür. Ayrıca Bildiri'de, doğal haklar düşüncesine yönelik önemli esaslar dile getirilmiştir. Bu çerçevede özgürlük "başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek" olarak tanımlanmış-

¹⁴⁶ ŞAYLAN, s. 52.

¹⁴⁷ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 45-47; RUHİ, s. 13.

¹⁴⁸ ŞAHİN, s. 589-590; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 527-535; HEYWOOD, s. 59-60; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 45-47; KABOĞLU, s. 41-42; 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi burjuvazinin isteklerini yansıtan bir metindir. Söz konusu metin ile en çok burjuvazinin ihtiyaç duyduğu dört temel hak üzerinde durulmuştur. Bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnmedir. AKIN, s. 295-296.

tır. Böylece özgürlük, devletin müdahale edemeyeceği biçimde ele alınmıştır¹⁴⁹. Bunun yanında “insanların doğuştan özgür ve eşit oldukları, bu tabii hakların feragat ve devrinin mümkün olmadığı” ifade edilmiştir. Yine Bildiri’yle, “mutlak özgürlük” düşüncesinin devlet yönetiminin temel ilkesi yapılması ve siyasi anlamda liberalizmin uygulamaya geçirilmesi mümkün olabilmiştir. Bildiri’nin 2. maddesinde; “bütün siyasal toplumların amacının, insanın tabii ve vazgeçilmez (dokunulmaz) haklarının korunması” olduğu ifade edilerek, siyasal liberalizmin bir başka temel ilkesine yer verilmiştir¹⁵⁰. Kısaca; doğal haklar düşüncesi üzerine kurulu bulunan Fransız Devrimi, klasik hak ve özgürlüklerin bir sistem olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁵¹.

Burjuvazinin öncülüğünü yaptığı doğuştan sahip olunan “klasik hak ve özgürlük düşüncesi” geniş halk kitlelerine de cazip gelmiş ve geniş halk kitlelerinin desteğini arkasına alan burjuvazi, kralların mutlak otoritelerinin sınırlanmasını ve özellikle mülkiyet ve girişim özgürlüğü gibi hakların güvence altına alınmasını talep etmiştir. Burjuvazi 1789 Devrimiyle taleplerinin uygulamaya aktarılmasında başarılı olmuş, hâlbuki 1789 Devrimi’ne destek veren geniş halk kitleleri kendilerine vaat edilmiş olan hak ve hürriyetlerden Devrim sonrasında yararlanamamıştır. Bu durumun temel nedeni; sadece burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden klasik hak ve özgürlüklerin, geniş halk kitlelerinin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmış olmasıdır. Bu çerçevede 1789 Devrimi sonrasında ortaya konulan insanın doğuştan ve devredilmez biçimde devlete karşı sahip olduğu klasik hak ve hürriyetler, bireyi soyut biçimde ele almış ve geniş halk kitlelerinden çok burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmiştir. Nitekim burjuvazi, kendi etkinlik alanını sınırlayan feodal kuralları kaldırmış; ancak köylüleri, tefeci ve mülk sahiplerinin; işçileri ise, işverenin insafına bırakmıştır. Kısaca liberal düşüncenin devlet yönetimine yansımaları burjuvazinin çıkarlarına paralel biçimde gelişmiş ve buna bağlı olarak burjuvazi önemli kazanımlar elde etmiştir¹⁵². Esasında; bur-

¹⁴⁹ RUHİ, s. 12-13.

¹⁵⁰ ZABUNOĞLU, Yahya K., **Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi olarak Devlet Kudretinin Sınırlanması**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1963, s. 79; İZVEREN, s. 35.

¹⁵¹ TANÖR, s. 46.

¹⁵² ŞAHİN, s. 589-590; KORAY, s. 49; Ayrıca burjuvazi farklı uygulamalarla da çıkarlarını maksimize etmiştir. Bu çerçevede burjuvazi, Devrim’den sonra yaptığı toprak reformu ile toprakta çalışan köylüyü sanayiye kaydırarak, hem ihtiyaç duyduğu işçi sınıfını oluşturmuş, hem de toprak sahipliğine dayanan feodal yapıyı tamamen ortadan kaldırmıştır. Tarımda kullanılan toprakların mülkiyetinin senyörden köylüye geçmesiyle beraber, köylülerin bir kısmı kendilerine ait hale gelen toprağın başına geçmiş, diğer kısmı ise kentlere işçi olarak göç etmiştir. Kentlere işçi olarak göç eden kitleler; burjuvazinin iş gücü ihtiyacını karşılamış, kendi topraklarının mülkiyetini elde eden kesim ise, burjuvaziyle paralel çıkarları paylaşmıştır. AKAD, s. 25. Nitekim 1789 Devriminden itibaren köylü toprak sahipleriyle burjuvazi yakın uyum içinde çalışmıştır. Her iki kesim birlikte; burjuva mantığının yayılması için mülkiyeti, değişimden korkmamayı ve devletin müdahaleleriyle tartışmasız olarak piyasayı desteklemesi gerektiğini savunmuşlardır. SCHACHTER/ENGELBOURG, s. 278.

juvazi elde ettiği kazanımlarının sürekliliğini ise, devlete karşı sahip olunan klasik haklar düşüncesi aracılığıyla; hem devlete, hem de geniş halk kitlelerine karşı koruyarak sağlayabilmiştir¹⁵³.

Ayrıca burjuvazi öncülüğünde şekillenen Fransız Devrimi'ne geniş halk kitlelerinin desteğinin sağlanması hususunda, özgürlüğün yanında eşitliğe ilişkin söylemlerin de önemli bir etki oluşturduğu görülmüştür. Örneğin Devrim esnasında “*özgürlük, eşitlik ve kardeşlik*”ten bahsedilmiş ancak ekonomik anlamda zor durumda bulunan emekçi kesimler ve geniş halk kitlelerinin durumunu iyileştirebilecek eşitlik ve özgürlük anlayışı uygulamaya konulamamıştır. Bunun yerine haklara sahip olma temelinde ve daha çok burjuvazinin çıkarlarıyla uyumlu bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda herkesin haklara sahip olma bakımından eşit olduğu; siyasi hakların da bu kapsamda yer aldığı üzerinde durulmuştur. Dolayısıyla bütün vatandaşların siyasi eşitliğini benimseyen bir demokrasi yaklaşımıyla; “eğer bütün insanlar eşit yaratılmış ve devlet de bunları korumak için var ise, bütün vatandaşlar devlet yönetiminde söz sahibi olmalıdır” düşüncesi kabul edilmiştir. Ancak söz konusu düşünce dahi, uygulamaya aktarılırken burjuvazi çıkarları ekseninde düzenlenmiştir. Nitekim somutlaştırmak gerekirse, 1793 Fransız Anayasası hariç 1791'den 1848'e kadar kabul edilmiş olan bütün anayasalarda, siyasi haklar, sadece mülk sahibi olduğu için vergi veren vatandaşlara tanınmıştır. Dolayısıyla bu dönemde, mülkiyet hakkına sahip olmak ile iktidarda söz sahibi olma hakkı eşdeğer görülmüş ve siyasi haklara sahip olabilmek için belli miktarda mala sahip olmak gerekmiştir¹⁵⁴.

Siyasal liberalizme paralel nitelikteki ekonomik liberalizmin esasları, ilk kez Fransız fizyokratlar ve sonrasında da İngiltere'de Adam Smith tarafından ortaya konulmuştur. Fransız fizyokratların “*laissez faire, laissez passer, le monde va lui meme (bırakınız geçsin, bırakınız yapsın. Dünya nasılsa kendiliğinden dönüyor)*” düşüncesi ile ifade ettikleri temel ekonomik özgürlükler çerçevesinde, devletin ekonominin dışında yer alması sağlanmıştır. Ayrıca başta ticaret özgürlüğü olmak üzere; ekonominin gelişmesine yönelik özgürlüklerin ticaret ve sanayi alanlarına uygulanması, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde ticaret ve sanayinin hızlı bir gelişim göstermesine neden olmuştur. Böylelikle liberalizmin ekonomik boyutu devlet yönetiminde önemli bir etki meydana getirmiştir¹⁵⁵. Ancak libera-

¹⁵³ GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 60.

¹⁵⁴ SALLAN GÜL, s. 12; KORAY, s. 49; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 61; ÖZLEM, Doğan, Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek, **Doğu Batı**, y. 4, sy 13, Ankara 2000, s. 17.

¹⁵⁵ İZVEREN, s. 35; HEYWOOD, s. 63-65; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 279; SALLAN GÜL, s. 27.

lizmin ekonomik boyutunda yer alan bazı düşünceler, eşitlik ve özgürlüğün sağlanmasına yönelik hususları engelleyerek, bunların teoride kalmasına neden olmuştur.

Esas itibariyle ekonomik liberalizm, bireylerin yetenek, zekâ ve becerileri açısından farklı seviyelerde bulduklarını, söz konusu farklılıkları bireylerin özgürce sergilemek suretiyle mülk ve sermaye sahibi olabileceklerini, toplumların da bu kimselerin "özgür girişim"leri sayesinde gelişebileceklerini öne sürmüştür. Buna bağlı olarak siyasi liberalizmin eşitlik anlayışı ile ekonomik liberalizmin bireyler arasındaki farklılıkları doğal karşılayan anlayışı arasında bir karşıtlık oluşmuş ve ikisi arasında ortaya çıkan gerilim günümüze kadar uzanan süreçte giderilememiştir. Her iki eşitlik anlayışı arasındaki giderilemeyen zıtlık, gelir dengesizliklerine ve sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin doğal karşılanmasına neden olmuştur¹⁵⁶. Liberalizmin doğal olarak değerlendirdiği sosyal ve ekonomik bakımdan eşitsizlik durumunun; özel mülkiyet, çalışma ve teşebbüs hürriyeti gibi ekonomik özgürlüklerin bulunduğu ve serbest rekabetin temin edildiği piyasa ortamında, bütün toplumun refah seviyesinin artması nedeniyle herhangi bir problem oluşturmayacağı ifade edilmiştir. Nitekim böyle bir düzende; her bireyin, insan onuruna yaraşır koşullarda hayat standartlarında yaşayacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla liberal uygulama açısından; ekonomik özgürlükler sağlandıktan sonra, sosyal ve ekonomik hayatın kendi haline bırakılması herhangi bir sorun teşkil etmemiştir¹⁵⁷.

Ayrıca liberalizmin ekonomik boyutuyla; ekonomik özgürlükler daha fazla ön plana çıkarılmış, bu çerçevede özel mülkiyet başta olmak üzere çalışma ve teşebbüs özgürlüğünün temini ve serbest rekabetin hâkim olduğu piyasa ortamının oluşturulması hayati nitelikte değerlendirilmiştir. Ekonomik özgürlüklere yapılan yoğun vurgu ise, daha çok ekonomik güce sahip kimselerin ihtiyaçlarını karşılamış, kişisel ve siyasal haklar da bu kimseler için anlam ifade etmiştir. Hâlbuki ekonomik açıdan güçsüz kimselerin hak ve hürriyetler kâğıt üzerinde kalmaktan öteye geçememiştir. Böyle bir tablonun ortaya çıkmasında ise, liberalizmin ekonomik boyutunda yer alan "serbest rekabete dayanan piyasa sistemi nedeniyle, devletin sosyal ve ekonomik hayatı kendi işleyişine bırakması" yönündeki düşünce önemli ölçüde etkili olmuştur¹⁵⁸.

¹⁵⁶ ÖZLEM, s. 17.

¹⁵⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 14-19. Aynı yönde bkz. ŞAYLAN, s. 47-48. Ancak yaşanan tarihsel gelişmeler liberal devlet düşüncesinin, söz konusu iyimser düşüncelerinin gerçekleşmediğini göstermiştir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 18-19.

¹⁵⁸ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 16-19. Aynı yönde bkz. ŞAYLAN, s. 47-48; AKIN, s. 328-329; DAVER, s. 4 vd.; DUMAN, Fatih, Modern Siyasal İdeolojiler, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler**, Ed. Tevfik Erdem, Lotus Yayınevi, İstanbul 2006, s. 116.

Siyasi liberalizmin eşitlik ve özgürlüğe ilişkin düşüncelerinin uygulamaya geçirilmesine engel olan ekonomik liberalizm; mülkiyet hakkı hususunda ise, siyasi liberalizmle tam bir uyum içerisinde bulunmuştur. Esas itibarıyla, mülkiyet hakkı üzerindeki söz konusu uzlaşma burjuvazinin çıkarlarını yansıtmıştırdan kaynaklanmıştır. Hâlbuki geniş halk kitlelerinin gerçek anlamda özgürlük ve eşitliğin sağlanması, burjuvazinin çıkarları aleyhine gelişen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla liberalizmin; gerek ekonomik, gerekse siyasi boyutunun devlet yönetimine yansımada dikkat çeken husus, mülkiyet hakkının ön plana çıkarılması olmuştur.

Bu çerçevede siyasal ve ekonomik liberalizmin temelinde yer alan mülkiyet hakkı, 18. yy. ve sonraki dönemde çağa damgasını vuran, çok önemli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, Fransız Devrimi sonrasında burjuvazi tarafından ilan edilen 1789 Fransız Bildirisi'nin 17. maddesinde; mülkiyet, dokunulmaz ve kutsal bir hak olarak değerlendirilmiştir. Bildiri'nin 2.maddesinde ise, devletin amacının insanın doğal ve zamanaşımına uğramaz hakları olduğundan söz edilmiş, bu bağlamda daha çok burjuvazinin ihtiyaç duyduğu özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkından oluşan dört temel hak üzerinde durulmuştur. Bu haklar içerisinde ise, mülkiyet hakkına farklı bir önem verilmiştir. Ayrıca 1794 Prusya Eyalet Kanunu, 1804 Fransız Medenî Kanunu ve 1900 Alman Medenî Kanunu; mülkiyet hakkını, dokunulmaz hak niteliğinde düzenlenmiştir. Bu dönemde mülkiyet hakkına yapılan yoğun vurgunun esas nedeni ise; mülkiyetin, zenginliğin, ticaret ve girişim özgürlüğünün ve hatta bütün özgürlüklerin temeli olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla burjuvazi açısından son derece önem arz eden mülkiyet hakkının korunması amacıyla kamu güvenliği ve kamu düzeni kavramlarının ön plana çıkarılması, devlet kavramında önemli değişimlere neden olmuştur. Nitekim böylelikle, yasama, yürütme ve yargının farklı ellerde toplandığı kuvvetler ayrılığı ve halk egemenliğine dayalı parlamenter temsili demokratik sistemin temelleri atılmıştır¹⁵⁹.

Burjuvazinin önderliğinde yaşanan çeşitli gelişmelerin ardından bir düşünce sistematigi olarak ortaya çıkan klasik liberal anlayış, burjuvazinin devlet yönetimini doğrudan ele almaya çalışması ve mutlak monarşilerin parlamenter demokratik sistem ile sınırlandırılması süreciyle beraber devlet yönetimine yansımaya başlamıştır. Buna bağlı olarak sosyal devletin gelişim süreci çerçevesinde önem arz eden husus; liberal düşüncenin devlet

¹⁵⁹ AKAD, s. 25-26; AKAD/DİNÇKOL, s. 256-259; AKIN, s. 295-296; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 104-105; İZVEREN, s. 36; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 285-288. Mülkiyet hakkına, Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'yle tanınan kutsal ve dokunulmaz hak olma vasfı, belli bir süre sonra problemlere neden olmaya başlamıştır. Ayrıca ilk anda benimsenmemiş olsa da devrim sonrasında oy hakkı, belli miktarda mülkiyete sahip olmaya bağlanmış "sınırlı oy" ilkesi kurumsallaştırılmıştır. AKIN, s. 328-329.

yönetimine yansıma sürecinde, nasıl bir nitelik taşıdığı olmuştur. Bu çerçevede devletin, piyasaya müdahalesi ve bireyin sosyal ve ekonomik refah seviyesi karşısında takındığı tutum, önemli hususlar olarak düşünülmüştür.

2. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Piyasaya Devlet Müdahalesi

Sosyal devletin henüz ortaya çıkmadığı, klasik liberal dönemde, devletin sosyal amaçlarla piyasaya müdahale etme gerekliliğine ihtiyaç hissedilmemiştir. Ancak klasik liberal anlayışın devlet yönetimine yansıma aşamasında devletin piyasaya müdahale bakımından yaşadığı gelişim süreci ve oluşturduğu olumsuzluklar, sosyal devletin bu amacı edinmesini doğurmuştur. Dolayısıyla liberal dönemde devletin piyasa karşısında takındığı tutum, sosyal devletin gelişiminde önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu bağlamda liberal dönem, geniş bir perspektiften ele alınacak olursa¹⁶⁰; ilk olarak merkantilist uygulamaların ardından da fizyokrat düşüncenin yürürlüğe konulması söz konusu olmuştur. Ardından Adam Smith sistematik bir biçimde dile getirdiği ekonomik liberalizm ise, devletin piyasadaki rolü ve ekonomiye müdahalesi hususunda, liberalizmin temel düşüncelerini ifade etmiş ve ardından bu düşünceler uygulamaya aktarılmıştır.

Liberal devlet sisteminin uygulamaya aktarılmasının öncülüğünü yapan burjuvazi; 18. yy.'a kadar olan dönemde, kendi çıkarları önünde engel olarak gördüğü, parçalanmış feodal yapılanmanın ortadan kaldırılması amacıyla güçlü merkezi mutlak monarşilerin kurulmasını desteklemiş ve bu yönde mücadele vermiştir. Burjuvazinin verdiği bu destek karşılığında monarşik yönetimler ise, burjuvazinin o dönemdeki çıkarlarını ifade eden merkantilist politikaları uygulamışlardır¹⁶¹. Dolayısıyla bu dönemde burjuvazi ile mutlak monarşilerin çıkarları, merkantilist uygulamalar üzerinde birleşmiştir.

Merkantilist düşünce 16. yy.'dan 18. yy.'ın ortalarına kadar uzanan süreçte¹⁶² İspanya, Fransa, Hollanda ve İngiltere gibi Avrupa ülkelerinde uygulanmıştır¹⁶³. Merkantilist dü-

¹⁶⁰ Merkantilizm'in erken liberal dönemde geçerli olduğu ve kapitalist sermaye birikiminin ilk aşamasını oluşturduğu ifade edilmektedir. PIERSON, s. 101; KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 45-48.

¹⁶¹ RUHİ, 14; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 65-66; TANÖR, s. 45.

¹⁶² Bu süreci 15. yy.'a kadar geriye götürenler olduğu gibi; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 95. Bu süreci 19. yy.'a kadar uzatanlarda vardır. FRASER, s. 108-109.

¹⁶³ ŞAYLAN, s. 40; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, 64-65; GÜRİZ, Adnan, Kapitalizm ve Hukuk, **Anayasa Yargısı**, c. 10, Ankara 1993, s. 191. 16. yy.'da ortaya çıkan ve klasik liberal anlayışın hüküm sürdüğü esnada yürürlükte olan modern devletin üç temel işlevi vardır. Söz konusu işlevler 1-*Yasa ve düzeni* temin etmek 2- Ordu ve yargı gibi devletin devamını temin kuruluşlar için *kamu finansmanını* sağlamak 3- Ekonomi politikası olarak *Merkantizm*'i uygulamaktır. ŞAYLAN, s. 39-40.

şüncenin, ülkelere ve dönemlere göre bazı farklılıkları bulunmasına karşın¹⁶⁴, birtakım temel özelliklere sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda Merkantilist anlayışın öncü düşünürü List'in "Ulusal Politik Ekonomi Sistemi" adlı eserinde ortaya konulan en temel özellik; bu anlayışın korumacılık üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu çerçevede merkantilist düşüncenin temelini; milli ekonomilerin gümrük duvarlarıyla korunduğu ve ayrıcalıklara sahip olduğu kapalı ekonomiler oluşturmuştur¹⁶⁵.

Esasında merkantilist düşüncenin dayandığı temel anlayış; bir ülkede bulunan değerli maden toplamının, o ülkenin refahını ve gücünü belirleyen temel ölçüt olduğu noktasındadır. Bu çerçevede her ülke, elindeki altın ve gümüş gibi değerli madenleri arttırmak için diğer ülkelerle bir yarışma içerisindedir. Bu bağlamda ülke içerisindeki değerli maden miktarının arttırılmasını sağlayan en önemli husus; ithalatı azaltmak, ihracatı arttırmaktır. Devlet bu dönemde, ithalatı azaltmak amacıyla yabancı mallara gümrük tarifeleri uygularken; ihracatı arttırmak amacıyla ucuz ve kaliteli yerli malların üretimine destek vermek suretiyle dış piyasaları ele geçirmeye çalışmakta, bu amaçla piyasaya önemli ölçüde müdahale etmektedir. Böylece ülkeden değerli maden çıkışı azaltılırken, daha fazla değerli maden girişi sağlanmış olmakta ve ülke, ticaret fazlası sağlayarak zenginleşmektedir¹⁶⁶.

Merkantilist dönemde sadece iç piyasayı düzenleyici ve koruyucu önlemler yeterli kabul edilmemiş, bunun yanında, dünya piyasalarında da etkinlik sağlamak amaçlanmıştır. Çünkü sadece bu şekilde bir ülkenin elindeki toplam maden miktarını arttırabileceği düşünülmüştür. Dolayısıyla devletler uluslararası ticaretteki paylarını arttırabilmek amacıyla;

¹⁶⁴ Merkantilizm uygulandığı ülkeden ülkeye ve zamandan zamana farklılıklar göstermiştir. Fransız merkantilizmine "Colbertizm" de denir. Bu anlayışa göre, üretim faaliyetlerinin tümü devletin gözetimi altındadır. İşveren ve işçi arasındaki ilişkilerden, sanayideki üretim metotlarına ve kalite kontrole kadar devlet gözetimindedir. Alman merkantilizmine "Kameralizm" de denir. Bu anlayışa göre, devlet ekonomiye geniş biçimde müdahale eder. BİNGÖL, s. 10. Merkantilizmin etkileri de ülkeye ve zamana göre farklılıklar arz etmektedir. Örneğin: Merkantilizm, siyasi birliğini diğer Avrupalı devletlerden daha önce sağlayan İngiltere'de Sanayi Devrimi için elverişli bir ortam hazırlarken, Fransa ve Almanya gibi devletlerde ulusal birliğin sağlanması için olumlu bir ortam hazırlamıştır. SAVAŞ, F. Vural, **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 138.

¹⁶⁵ DOĞAN, İlyas, **Parçalayan Küreselleşme**, Yetkin Yayınları, Ankara 2006, s. 71; PIERSON, s. 101.

¹⁶⁶ ŞAYLAN, s. 40-41. Aynı Yönde s. 173; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 65. Aynı yönde bkz. KAZGAN, s. 43; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 95; BİNGÖL, Önder, **Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 10; KORAY, s. 53; SELİK, Mehmet, **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974, s. 115; KARA, s. 62-63. Bu çerçevede eğer bir hammadde ülke içinde işlenebiliyorsa, bunun hammadde olarak ihracı yasaklanmıştır. Söz konusu hammadde, ancak işlendikten sonra ihraç edilebilecektir. Yine aynı mantık çerçevesinde, ülkede üretilen malların ithal edilmesi de yasaklanmıştır. SELİK, s. 115.

hem kendi tüccarlarını uluslararası arenada korumuş; hem de dünyayı (Avrupa dışındaki hemen hemen bütün kıtaları) s m rgeleřtirmiřlerdir¹⁶⁷.

Esas itibariyle korumacı ekonomi politikalarının ve sömürge faaliyetlerinin yürütülebilmesi; feodal dönemde yürürlükte olan parçalanmış hukuki ve siyasi yapı yerine, ekonomik alanda olduğu kadar askeri alanda da g cl  merkezi devletlerin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Burjuvazinin k rl  denizaşırı faaliyetlerini sürdürebilmesi, askeri anlamda da g cl  olan merkezi bir devlete bağlı değerlendirilmiş ve ayrıca bu dönemde artan uluslararası rekabetin şiddetlendirdiği savaşlar g cl  bir orduyu gerekli kılmıştır. Burjuvazi, merkantilist düşünce çerçevesinde g cl  ordu oluşturma amacıyla yapılan silah ve mühimmat gibi askeri harcamalar ile daha fazla gelir ve istihdam oluşturma amacıyla yapılan kamu harcamalarından önemli bir pay almıştır. Söz konusu sürecin devleti g clendirmesi de devlet yöneticilerinin çıkarına hizmet etmiştir. Dolayısıyla merkezi devletlerin kurulmasını hızlandıran merkantilist süreç; hem burjuvazinin, hem de devletin ortak çıkarlara sahip olduğu bir dönem olarak ortaya ıkmıřtır¹⁶⁸.

Merkantilist düşüncenin ayırt edici bir diğer uygulaması ise, ülke içerisinde nüfusun artışını teşvik etmiş olmasıdır. Böylelikle hem iş gücü ücretlerinin artması önlenmiş, hem de üretimin artışı sağlanmıştır. Nitekim  lke zenginliğinin arttırabilmesi için gereken ihraat fazlası, işçilerin çok düşük ücretlerle çalıştırılmasıyla temin edilebilmiřtir¹⁶⁹.

Ülkelerin zenginleşmesi ve sermaye birikiminin amalandıėı¹⁷⁰ merkantilist dönemde; ticaretin gelişmesiyle birlikte, burjuvazi de gelişmiştir. Aynı zamanda burjuvazinin çıkarlarının temelini oluşturan sermaye birikimi ve piyasa ekonomisinin sağlanması, merkantilist dönemin temel amacını oluşturmuştur. Dolayısıyla bu döneme “ticari kapitalizm dönemi” de denilmiştir. Kapitalizmin ilk sermaye birikimi aşaması olan “ticari sermaye birikimi” evresinde; devletin ekonomiye müdahalesi önemli bir rol oynamıştır. Söz konusu d -

¹⁶⁷ şAYLAN, s. 41. Bu çerçevede devletlerin bütün dünya piyasalarında çeşitli yollarla etkinlik sağlamaya çalışmaları ve uluslararası ticaretten aldıkları payı artırma mücadeleleri; kapitalizmin, dünya sahnesine çıktığı 17. yy.’dan itibaren dünya gündemine geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca kapitalizmin ortaya çıkışından bu yana bir dünya sistemi olma özelliğinde olduğu ve küreselleşmenin bu dönemlerden itibaren gündeme geldiği dile getirilmiştir. şAYLAN, s. 41; KAZGAN, s. 43. Ancak merkantilist dönemde oldukça önemsenen ulusal ekonomi ve istihdamı destekleme yaklaşımı, günümüzün küresel ekonomisinde geçerliliğini yitirmiştir. Günümüzün küresel dünyasında müteşebbisler ve ulus devletlerin öncelikleri değişmiş, bu çerçevede girişimci için işçinin kendi ülkesinin vatandaşı olması ya da üretimin ulusal sınırlar içinde geerleştirilmesi önemini kaybetmiştir. Devletler açısından ise, istihdamın azalması sosyal problemlere yol aması nedeniyle önem arz etmiştir. DOğAN, s. 181.

¹⁶⁸ KAZGAN, s. 43; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 192; KARA, s. 62-63.

¹⁶⁹ KAZGAN, s. 46; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 191.

¹⁷⁰ Sürekli sermaye birikimi arayışı kapitalist dünya ekonomisinin en önemli amacı niteliğindedir. ÇEÇEN, s. 534.

nemde sermaye birikiminin sağlanması düşüncesiyle yapılan pek çok uygulama; toplumun sosyal ve ekonomik yönden önemli ölçüde değişmesine yol açtığı gibi, sanayi kapitalizminin şartlarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim merkantilist dönemde sağlanan sermaye birikimi; Sanayi Devrimi'ni finanse etmiş, böylelikle 17. yy. sonrasında değerli madenlerin yerini yerli sanayilerin almasıyla, ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine doğru bir geçiş başlamıştır. Sanayi Devrimiyle birlikte gerçekleştirilen hızlı ve seri üretim, merkantilist dönemde sömürgeleştirilen bölgelere pazarlanmıştır. Merkantilist dönemin etkisi, Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan sanayi kapitalizminin ilk dönemlerinde (17 yy. sonu ve 18 yy. süresince) dahi görülmüş, devletlerin ekonomiye korumacı müdahaleleri bu dönemde de belli ölçüde devam etmiştir¹⁷¹.

Esasında merkantilist dönemde modern devletin temel rolü, sermaye birikimi sürecine aktif bir şekilde katılma biçiminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla devletler; sermaye birikimini temin edebilmek amacıyla, piyasa mekanizmasının iyi işlemesi, gelişmesi, güvenli bir piyasanın sağlanması, üretimin yaygınlaşması ve sermaye birikimi hususlarında önemli işlevler üstlenmiştir. Bu doğrultuda devletler, bir yandan piyasanın işleyişine engel teşkil edebilecek bütün engelleri ortadan kaldırmaya çalışmışlar; öte yandan ulusal tacirlerini destekleme amacıyla korumacı ekonomi politikalarına da yönelmişlerdir¹⁷². Bu çerçevede merkantilizmin; ekonomik hayat içerisinde devlete yüklediği görevler düşünüldüğü takdirde, merkantilizmin koyu bir devlet müdahaleciliğine dayandığı görülebilecektir¹⁷³.

Merkantilizmin öngördüğü ekonomik korumacılık ve ekonomiye müdahale anlayışı; sosyal amaçlardan ziyade, devletin ve burjuvazinin paralel çıkarlarını gerçekleştirme amacıyla kabul edilmiştir. Bu bağlamda merkantilist ekonomi politikalarının devletin ve burjuvazinin gücünün arttırılmasına hizmet etmesinin yanında, toplumdaki sosyal refah seviyesinin yükseltilmesi ve halkın zenginleşmesi bir hedef olarak benimsenmiştir. Ancak bu amaçla uygulanan politikaların esas amacının toplumun refah seviyesini yükseltmek mi, yoksa devletler arasındaki mücadelenin finansmanını sağlamak mı olduğu belirsiz kalmıştır. Çünkü bu dönemdeki yaygın kanı devletin, ekonomi ve refahtan üstün olarak değerlendirilmesi şeklinde olmuştur¹⁷⁴. Ayrıca merkantilist dönemde; devletin kendi gücünü arttır-

¹⁷¹ KAZGAN, s. 46-48; BİNGÖL, s. 10-13; KARA, s. 64.

¹⁷² ŞAYLAN, s. 40-41; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 65-66; TANÖR, s. 53; Aynı yönde bkz. KAZGAN, s. 43; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 95; FRASER, s. 108-109; BİNGÖL, s. 10; KORAY, s. 53. Şaylan'a göre, modern devletin en önemli işlevi sermaye birikimi sürecine duyarlılıktır. Söz konusu işlev mutlak monarşilerin ortaya çıktığı 16. yy.'dan beri değişmemiştir. ŞAYLAN, s. 42.

¹⁷³ KARA, s. 63; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 192.

¹⁷⁴ DOĞAN, s. 173; PIERSON, s. 101. Bu dönemde hâkim olan mutlak egemenlik anlayışının, toplumsal refahı geliştirmek için ekonominin önemini kabul ettiğini dile getirmiştir. DOĞAN, s. 173.

mak için toplumun refah seviyesini yükseltme amacı da geniş halk kitleleri yerine burjuvaziye hizmet etmiştir. Nitekim devletin elde ettiği vergilerin finansmanının büyük oranda burjuvazi tarafından karşılanması; burjuvazinin refah ve çıkarlarının, geniş halk kitlelerinin refah ve çıkarlarına tercih edilmesine yol açmıştır.

Dolayısıyla merkantilist anlayışın uygulandığı dönemde, devletlerin sosyal açıdan olumsuz bir gelişim çizgisi izlediği ifade edilmiştir. Esas itibarıyla böyle bir gelişim, ülkelerin zenginleşebilmek amacıyla daha çok mal satma arzusundan ve bu amaçla emeğe ödenen ücreti çok düşük düzeyde tutma gayretlerinden kaynaklanmıştır. Söz konusu gayretlerin bir sonucu olarak bireyler; insanlık dışı hayat şartlarında, emeklerinin karşılıklarını almaksızın yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Esasında merkantilist anlayış çerçevesinde; çalışanların çok zor şartlar altında ve düşük ücretlerle çalıştırılmasının, altın ve gümüş stoklarını arttıracak ve çalışanlar ne kadar az tüketirse, o ölçüde fazla mal ihraç edilerek zenginleşmenin sağlanmış olacağı ileri sürülmüştür. Örneğin İngiltere’de emekçilerin tükettikleri sigara, çay ve şeker gibi maddeler lüks madde sayılmış ve bu maddelerin fazla tüketilmesi, dış ticaret dengesini bozduğu gerekçesiyle engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca merkantilist düşüncede; diğer ülkelerle rekabet edebilmek amacıyla maliyetlerin düşürülmesinin temel hedef olarak benimsenmiş olması, nüfusun çoğalmasının teşvikine neden olmuştur. Ancak merkantilist anlayış doğrultusunda çoğalan nüfusun belli özellikler taşıması gerektiği ifade edilmiş, bu bağlamda nüfusun az tüketim yapmasına karşılık fazla üretim gerçekleştirmesi gerektiği ortaya konulmuştur. Aksi takdirde nüfusun kendi ürettiklerini tüketmesi durumu ortaya çıkacaktır ki, bu durum zenginleşmeye herhangi bir katkı yapmayacaktır. Merkantilist düşüncede devletin zenginleşmesi amacıyla hâkim olan bu anlayış, bireyin ve emeğin sömürülmesine ve böylelikle devletin sosyal nitelikten yoksun kalmasına neden olmuştur¹⁷⁵.

Bu çerçevede merkantilist düşünce; korumacı politikalar aracılığıyla devletin ekonomiye müdahale etmesini sağlamış, ancak bu müdahaleyi başta halkın refahı olmak üzere çalışanların yararını gözetme ve sosyal amaçlar yerine, burjuvazinin daha fazla zenginleşmesi amacıyla gerçekleştirmiştir¹⁷⁶. Geniş halk kitlelerinin beklentilerini karşılamaktan uzak olan ve burjuvazi çıkarlarına hizmet eden bu uygulamalar, zaman içerisinde burjuvazinin de çıkarlarını karşılamamaya başlamıştır.

¹⁷⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 69; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 96; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 61-63.

¹⁷⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 69; KAZGAN, s. 46; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 191.

Merkantilist düşünceyi hayata geçiren müdahaleci devletin burjuvazi lehine getirdiği tekeller¹⁷⁷ ile ithalat ve ihracat sınırlamaları zamanla girişim hürriyeti önünde büyük bir engel oluşturmuş ve Sanayi Devrimiyle revizyona uğrayan burjuvazi çıkarlarına engel teşkil etmeye başlamıştır. Bu çerçevede girişimciyi engelleyen bütün engellerin kaldırılmasını amaçlayan kuramsal bir temel sunan “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”¹⁷⁸ anlayışı önemli ölçüde yaygınlaştırmıştır. Söz konusu anlayış “fizyokrazi” düşüncesiyle kuramsallaşmıştır.

18. yy.’da ortaya çıkan fizyokrat düşünce, merkantilizmin girişimciyi engelleyen her tür düzenlemesine karşı çıkmış, devletin müdahaleci niteliğinden vazgeçmesi gerektiğini ifade etmiştir. Fizyokratlar ekonomik hayatta; hürriyetin esas olması gerektiğini, devletin ekonomik müdahalelerinin kaldırılmasıyla bütün problemlerin kendiliğinden çözüme kavuşacağını belirtmişlerdir. Bu çerçevede devletin, kutsal sayılan mülkiyet hakkını koruması, adalet ve güvenliği sağlaması ve büyük bayındırlık işleriyle sınırlı biçimde ekonomiye asgari müdahalelerde bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca fizyokratlar, loncaların ekonomik faaliyetleri sınırlayan yapısının değiştirilmesi gerektiğini ve devletin, ekonomik bakımdan zor durumda bulunan bireylerin korumasına yönelik bir görevinin bulunmadığını dile getirmiştir. Çünkü bu düşünce; eşitsizliğin, doğal düzenin bir sonucu olduğunu, bu nedenle sınırlı da olsa işsizlere ve yoksullara yapılan sosyal yardımların, ekonomik alana müdahale niteliği taşıdığı için kaldırılması gerektiğini savunmuştur¹⁷⁹. Fizyokratların ortaya koyduğu söz konusu düşüncelerden çalışanlar da nasibini almış; çalışanların elde edebileceği ücretin, işçinin hayatta kalması ve hayatını sürdürebilmesi için zorunlu olan miktarı aşamayacağı ifade edilmiştir¹⁸⁰. Kısa süre içerisinde etkinlik kazanan fizyokrat düşünce; başarılı ve istikrarlı bir ekonominin sağlanabilmesi için merkantilist anlayışta ekonominin temel değeri olarak kabul edilen “mübadele” yerine, “üretim” ve “tüketim”in arttırılması gerekliliğini benimsemiştir¹⁸¹.

¹⁷⁷ Bu dönemde devlet, bazı ticaret gruplarına, belli yöre veya mal hususunda ticaret tekelleri sağlamıştır. ŞAYLAN, s. 42.

¹⁷⁸ Söz konusu ilke, ilk olarak Fransız fizyokrat Vincent de Gournay tarafından ifade edilmiştir. GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 193.

¹⁷⁹ KARA, s. 63-66; KORAY, s. 53; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 64-65; RUHİ, 16; SARICA, s. 96-97; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 98; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 4; Aynı yönde açıklamalar için bkz. AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5, 9-10; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 193.

¹⁸⁰ GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 193.

¹⁸¹ Fizyokrat ekonomik düşüncenin öncüsü Quesnay, başarılı ve istikrarlı bir ekonomi için tasarruftan ziyade, tüketimin arttırılması gerekliliğini ifade etmiş ve bu düşünce yüzyıldan fazla bir süre sonra Keynesyen ekonominin temel taşlarından birini oluşturmuştur. KARA, s. 66; KAZGAN, s. 67-68.

Fizyokratların ekonomik anlayışa ilişkin olarak ortaya koyduğu söz konusu hususlar; liberal anlayışın ortaya çıkmasında önemli ölçüde etkili olmuştur¹⁸². Bu bağlamda 18. yy.'da geçerli olan fizyokrat düşüncesi; 18. yy.'ın sonları ile 19. yy.'ın başlarında yerini liberal düşünceye bırakmıştır¹⁸³. Bu süreçte ekonomik gücünü daha da arttıran burjuvazi, kurulmasına aracılık ettiği mutlak monarşilerin kendi çıkarları önündeki en büyük engel olduğunu düşünmüş ve liberal düşünce aracılığıyla; ekonomik özgürlükleri sınırlayan merkantilist devlet müdahalelerinin, katı korporatif düzenlemelerin bütünüyle ortadan kaldırılmasını ve devlet gücünün azaltılarak "minimum devlet" anlayışının geçerli kılınmasını savunmuştur. Burjuvaziyle liberalizm arasında oluşan bu özdeşlik, hem siyasi hem de ekonomik liberalizmin, dönemin temel ideolojisi haline gelmesine neden olmuştur¹⁸⁴. Dolayısıyla fizyokratlar ile liberal düşünce arasındaki paralellik daha çok devletin ekonomik hayata müdahalesi noktasında ortaya çıkmış ve söz konusu paralellik burjuvazinin çıkarlarından kaynaklanmıştır.

Burjuvazi çıkarları çerçevesinde gelişen ve tıpkı fizyokratlar gibi devletin ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin yararsız ve gereksiz olduğunu ifade eden liberal düşünce; Smith ile bilimselliğe kavuşmuş; Malthus ve Ricardo ve sonrasında liberal değerleri savunan pek çok düşünür aracılığıyla doktrin niteliğini kazanmıştır¹⁸⁵. Esas itibarıyla, liberal düşüncenin devletin piyasaya müdahalesine ilişkin görüşleri, ilk ve kapsamlı biçimde Adam Smith tarafından dile getirilmiştir.

¹⁸² GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 14; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 193-194; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; KARA, s. 66.

¹⁸³ Liberal öğretisi, fizyokratlardan daha geniş ve kapsamlı bir perspektif sunmak suretiyle bireyciliğe dayanmış ve bireyin kişisel, siyasi ve ekonomik hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır. Siyasi ve ekonomik boyutları bulunan bir doktrin olan liberalizm, kökenleri daha eskilere dayanmakla birlikte, bir olgu olarak 16. yy.'da belirmiş, 17. ve özellikle 18. yy.'larda fikren gelişmiş ve 19. yy.'ın başlarında ilk kez sözcük olarak kullanılmıştır. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 98; AKTAN, Coşkun C., **Gerçek Liberalizm Nedir**, T Yayınları, İzmir 1994, s. 13-19; HEYWOOD, s. 31-32

¹⁸⁴ KAUTSKY, s. 73; AKAD, s. 24-26; AKAD/DİNÇKOL, s. 108-109; GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 14; RUHİ, s. 15; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 284-285. Başlangıçta burjuvazi, mutlak monarşilerin kurulmasını finanse etmiş; karşılığında da mutlak monarşik yönetimler, merkantilist ekonomi politikalarıyla burjuvazinin çıkarlarını desteklemişlerdir. Burjuvazi ve monarşi arasında bulunan bu dayanışma, 18. yy.'a gelindiğinde sona ermiştir. Nitekim ortaya çıkan süreci monarşinin, burjuva ekonomisinin gelişimini engellemesi tetiklemiştir. Çünkü bu dönemde burjuvazi, sosyal ve ekonomik gücünün farkına varmış ve mutlak monarşik yönetimlerle mücadele içerisine girerek iktidarı doğrudan elde etmeye çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Burjuvazi, ekonomik özgürlüklerinin tam anlamıyla sağlanması amacıyla; ekonomik faaliyetleri sınırlayıcı nitelikteki merkantilist devlet müdahalelerinin ve iş hayatını olumsuz etkileyen katı korporatif düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını savunmuş ve bu hususta önemli bir mücadele sergilemiştir. RUHİ, s. 15; ŞENEL, Siyasal Düşünceler Tarihi, s. 284-285. Merkantilist yaklaşımın büyük ölçüde Adam Smith tarafından çürütüldüğüne ilişkin olarak bkz. FRASER, s. 108-109.

¹⁸⁵ TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 98; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 68-70; FRASER, s. 109-111.

Merkantilist yaklaşımı büyük ölçüde çürüten Adam Smith, devletin ekonomiye müdahalesinin en az seviyede olması gerektiğini savunmuştur. Smith, Merkantilizmin bazı teşebbüsleri kollayarak tekeller oluşturulmasına ve devletin piyasaya ve dış ticarete müdahale etmesine karşı çıkmıştır. Bu bağlamda düşünür, devletin, piyasanın işleyişine karışmayarak kendi haline bırakılması gerektiğini ileri sürmüştür. Böylelikle her bireyin özgürce kendi çıkarları peşinde koşması ve kendi refahını geliştirmesi sağlanmış olacak; bireyler kendi refahlarını arttırmaya çalışırken, toplumun refahı da buna paralel biçimde artmış olacaktır. Bir diğer ifadeyle; bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmalarıyla birlikte, bireyler, hiç farkında olmadan toplumun refahının artmasına hizmet etmiş olacaklardır. Bu çerçevede Smith, kişisel çıkarla toplumsal çıkârı tam bir uyum içerisinde değerlendirmiş ve bunu sağlayan hususun “görünmeyen el” olduğunu ifade etmiştir. Smith, görünmeyen bir el tarafından düzenlenen ve dengelenen sistemin doğal uyumun kendiliğinden meydana geleceğine inanmıştır¹⁸⁶.

“Kendiliğinden doğan düzen” adı verilen söz konusu uyumluluk, “görünmez el” düşüncesi ile fizyokratların “doğal düzen” düşüncesi arasında bir paralelliğin kurulup kurulamayacağı sorusunu akla getirmektedir. Esasında fizyokratların “doğal düzen” olarak ifade ettiği düşünürlerle Smith ve sonrasındaki liberallerin “görünmez el” olarak ifade ettiği düşünceler aynı noktada buluşmaktadır. Bu çerçevede hem “doğal düzen”, hem de “görünmez el” düşüncesinde ekonomik faaliyetlerin işleyişinde birtakım dengesizlik ve istikrarsızlıkların bulunduğu, ancak söz konusu olumsuzlukların zaman içerisinde ortadan kalkacağı, sosyal refahın sağlanması için piyasa ekonomisinin yeterli olduğu ve kamu ekonomisine birtakım sınırlı fonksiyonlar dışında ihtiyaç duyulmadığı dile getirilmektedir¹⁸⁷. Ancak her iki kavram bütünüyle özdeş de değildir. Nitekim fizyokratların ortaya koyduğu “doğal düzen”

¹⁸⁶ SMITH, s. 276-287, 292 vd.; ROSANVALLON, s. 55-58; HEYWOOD, s. 63-65; PIERSON, s. 39; FRASER, s. 108-110; SALLAN GÜL, s. 24, 28; ŞAYLAN, s. 47-48; DUMAN, s. 117; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 74-75; DAVER, s. 4; KAZGAN, s. 59; RUHİ, s. 16. Liberal düşünceye göre, insan davranışlarını belirleyen “kişisel çıkar” düşüncesidir. Bu çerçevede bireyler üretici de olsa tüketici de olsa her zaman kişisel çıkarını gözetecek şekilde davranma eğilimindedirler. Dolayısıyla kişisel çıkarlarını maksimize etmeye çalışan bireyler akıl ve mantık kurallarına göre, rasyonel biçimde hareket ederler. Bu itibarla, bireylerin rasyonel davranacağına ilişkin varsayım ile kişisel çıkar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. SAVAŞ, Vural F., Görünmez El Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım, **Liberal Düşünce Dergisi**, c. 2, sy. 8, Güz 1997, s. 51.

¹⁸⁷ SMITH, s. 292 vd.; FRASER, s. 109; HEYWOOD, s. 64; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 13-14. Daha sonra ise, liberal düşünce, piyasanın bazı noktalarda başarısız olduğunu kabul etmiş ve oldukça sınırlı da olsa kamu ekonomisini ve ekonomiye kamu müdahalesini kabul etmiştir. AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 13-14.

Tanrısal güce dayanmakta iken; Smith'in ifade ettiği “görünmez el”, bireyin kişisel çıkarları peşinde koşmasına dayanmaktadır¹⁸⁸.

Adam Smith'e göre, bireylerin serbestçe kendi çıkarları peşinde koşabileceği serbest bir piyasa mekanizmasının varlığı son derece önemlidir. Serbest piyasanın “menfaatle adaletin kusursuz uyumu” sağladığını öne süren düşünür; serbest piyasanın işleyişine yapılacak her müdahalenin, adaletsizliklerin ortaya çıkmasına ve verimliliğin düşmesine neden olacağını ifade etmiştir¹⁸⁹. Bu çerçevede; ekonominin kendi haline bırakılması ve herhangi bir müdahalede bulunulmaması durumunda, serbest piyasanın mükemmel bir şekilde işleyeceğine inanan düşünür; devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğu kadar, zararlı da olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kamu yararını korumakla yükümlü olan devletin, ekonomik faaliyetlere girişmesi durumunda; kâr elde etme ile halka hizmet etme amacının birlikte yürütmek isteyeceğini, bu durumun ise, kâr elde etme amacından kolayca vazgeçilmesine neden olacağını öne sürmüştür. Ayrıca düşünüre göre, başkalarının paralarını harcayan memurların ihmalci ve ilgisiz olmaları nedeniyle; devletin ekonomik faaliyetleri, savurgan ve beceriksiz biçimde gerçekleşmektedir. Bu nedenle, bireylerin kâr amaçlı girişimlerde bulunması ekonomik kaynakların daha rasyonel kullanılmasını sağlayacak ve devlet gereksiz ekonomik külfetlerden kurtulacaktır. Bu çerçevede devletin, ekonomik ve sosyal hayata müdahalesinin en aza indirilmesi, düşünür tarafından dile getirilen en temel düşüncedir¹⁹⁰.

Ancak Smith, devletin sosyal ve ekonomik hayattaki rolünün azaltılmasını öne sürmekle beraber; devletin adalet, güvenlik ve piyasanın gerçekleştiremeyeceği altyapı hizmetlerini üstlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nitekim Smith, dile getirdiği bu düşüncesiyle koruyucu devletin sınırları içinde kalmıştır. Bu bağlamda sosyal devlete ilişkin düşüncelerin, piyasanın sınırlılığında yola çıktığı düşünüldüğünde, Smith'in düşüncelerinin sosyal

¹⁸⁸ GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 14-15; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 98; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5. “Görünmez el” düşüncesinin kabulü bireylerin rasyonel davranacağına dair ön kabule dayanmaktadır. Hâlbuki kişiden kişiye değişen subjektif bir rasyonellik anlayışı söz konusu olabilmektedir. Bireylerin davranışlarını belirleyen farklı sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerin varlığı düşünüldüğünde, farklı rasyonel anlayışlarının bulunması doğal karşılanmalıdır. ŞAYLAN, s. 87. Doğal düzen kavramı sonraki dönemde Bastiat ve Hayek gibi liberal düşünürler tarafından da savunulmuştur “*Frederic Bastiat'ın Doğal Ahenk Düzeni, F.A.Von Hayek'in Spontan Düzen anlayışları, özünde doğal düzeni savunan yaklaşımlardır. Önemle belirtelim ki liberalizmin laissez-faire ve doğal düzen ilkesi liberal düşünürler arasında en fazla tartışılan ve üzerinde uzlaşılamayan konuların başında gelmektedir. Bazı liberal düşünürler- örneğin libertarianistler- katı bir laissez faire ilkesini savunurlarken, diğer bazı liberal düşünürler ekonominin işleyişinde prensip olarak bir doğal düzen ve ahengin varlığını kabul etmekte birlikte piyasanın işleyişindeki aksaklıkların ortadan kaldırılması için sınırlı devlet müdahalelerini gerekli görmekteyirler*” AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5.

¹⁸⁹ SMITH, s. 442 vd.; ROSANVALLON, 74-75.

¹⁹⁰ SMITH, s. 95-102-109-377; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 5; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75-76; RUHİ, s. 17; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 99.

devletle olan bağlantısı kurulmuş olmaktadır¹⁹¹. Esasında Smith, serbest rekabete dayanan piyasa sistemini savunmakla birlikte, piyasanın sınırsızlığını ve burjuvaziye mutlak bir biçimde savunmamıştır. Düşünür, burjuvaziye serbest piyasada geçerli olması gereken rekabet ilkesine saygı hususunda güvenilemeyeceğini, burjuvazinin tekelleşme ve kartelleşme yönündeki uygulamalarıyla, kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışabileceğine dikkat çekmiştir. Ayrıca Smith, devletin, ekonomik faaliyetlerin denetlenmesi ve serbest piyasa koşullarının işlenmesi hususunda görevler üstlenmesi gerektiğini de ifade etmiştir¹⁹².

Temelde Smith, bireyin refahını maksimize eden rekabete dayalı serbest piyasa düzeninin korunmasının yanında, devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılmasını savunmuştur¹⁹³. Bu çerçevede Smith, bireysel ve sosyal refah ile serbest piyasa arasında bağlantı kurmuş ve özel girişimcilik ile serbest rekabetin egemen olduğu bir piyasa düzeni içerisinde, bireylere fırsat eşitliği sunulması şartıyla, âdil bir gelir dağılımının kendiliğinden gerçekleşeceğini, böylelikle bireysel ve sosyal refahın en adil biçimde sağlanmış olacağını ifade etmiştir¹⁹⁴. Düşünür; ulusların refah seviyesini belirleyen en temel ölçütün sadece işçilerin ücret düzeyi olduğunu öne sürmüş ve “Ulusların Zenginliği” adlı eserinin önemli bir bölümü ücret konusuna ayırarak çalışanların sorunlarına duyduğu yakınlığı ortaya koymuştur¹⁹⁵.

Klasik liberal iktisat düşüncesinin bir başka önemli düşünürü David Ricardo ise, devletin ekonomideki varlığını “zorunlu kötülük” olarak değerlendirmiş ve devlet faaliyetlerinin en alt düzeye indirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ricardo’yu söz konusu düşünceye iten husus, devlet tarafından yapılacak harcamaların finansmanının vergilerle karşılanması ve vergilerin burjuvazinin sermaye birikimi üzerinde olumsuz etkileri doğurması

¹⁹¹ SMITH, s. 393-445; ROSANVALLON, s. 55-58; FRASER, s. 109-110; SALLAN GÜL, s. 29; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 10-11; RUHİ, s. 17; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75-76; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 5. Smith’in devletin rolüne dair ortaya koyduğu üç yükümlülük hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. SMITH, s. 407-445. Güvenlik için bkz. SMITH, s. 393-407. Adalet için bkz. SMITH, s. 407-413. Kamu hizmetleri için bkz. 413-445. Doktrinde Koray ve Talas tarafından Fizyokratların “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” şeklinde özetlenen kamu müdahalesi karşıtı yaklaşımı A. Smith ile devam ettiği iddia edilmesine karşın KORAY, s. 55; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75. Aktan, Smith’in yanlış anlaşıldığını iddia ederek, Smith’in “devletin ekonomiye hiçbir şekilde karışmamasını” savunan bir laissez-faire liberali olarak değerlendirildiği; hâlbuki Smith’in eserleri iyi bir irdelemeye tabi tutulduğu takdirde devletin sınırlı görev ve fonksiyonlarını kabul ettiğinin görüleceğini ifade etmektedir. AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 10-11.

¹⁹² SMITH, s. 313-366; SALLAN GÜL, s. 29; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 18-20; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 75-76; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 4.

¹⁹³ SMITH, s. 477 vd.; PIERSON, s. 39; FRASER, s. 109; ROSANVALLON, s. 55-58.

¹⁹⁴ SMITH, s. XXVII-XXVIII; SALLAN GÜL, s. 24; DAVER, s. 4.

¹⁹⁵ TALAS, Öğretelerde Sosyal Devlet, s. 98-99.

olmuştur¹⁹⁶. Ayrıca Ricardo, emeğinin fiyatının “işçinin yaşaması ve neslini sürdürmesi için gereken fiyat” olması gerektiğini ifade etmiş¹⁹⁷ ve bu hususta da devlet müdahalesini kabul etmemiştir.

Smith ve Ricardo gibi düşünürlerin önemli katkılarıyla oluşan liberal düşüncenin genel devlet yapılanmasına ilişkin ortaya koyduğu en temel husus; devletin ekonomiye müdahale etmeme gerekliliği olmuştur¹⁹⁸. Bu çerçevede liberal düşüncenin dile getirdiği devlet anlayışı; “jandarma devlet” ya da “minimal devlet” olarak adlandırılmıştır. Jandarma devlet anlayışına göre; devletin görevleri son derece sınırlı bir biçimde ele alınmış ve devletin sosyal ve ekonomik amaçlarla dahi olsa piyasaya müdahalesi, piyasanın doğal işleyişini bozacak bir faktör olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla liberal anlayışa göre, devletin piyasaya yaptığı her tür müdahale zararlı nitelikte kabul edilmiştir. Liberal devlet ile özdeşleşen jandarma devlet anlayışında; gerek ekonomik hayata, gerekse de bireylerin haklarına müdahale edilmemiş, sadece haksız saldırılara karşı koruma görevi yerine getirilmiştir. Bu çerçevede devletin görevlerini sadece adalet, savunma ve güvenlik hizmetleriyle sınırlı biçimde kabul eden söz konusu yaklaşımda, bireye hizmet eden devlet anlayışı henüz ortaya çıkmamıştır¹⁹⁹.

Esas itibariyle liberal yaklaşımda; bireylerin hak ve özgürlüklerinin özellikle de özel mülkiyet, miras, sözleşme, girişim ve tercih özgürlüğünün güvence altına alınmış ve bireylere devlet müdahalesinin olmadığı serbest rekabete dayalı piyasa ekonomisinin sunulmuş olması yeterli kabul edilmiştir²⁰⁰. Böylelikle bireylerin daha doğru bir ifadeyle burjuvazinin mutlak anlamda ekonomik özgürlüğü sağlanmıştır. Esasında liberal düşünce; bireyleri kendi çıkarlarını gerçekleştirme hususunda tamamen serbest bırakmış ve bütün ekonomik faaliyetlerin esası olarak bireylerin çıkarını kabul etmiştir. Bu noktada devlete biçilen rol ise, ekonomik hayatın tamamen dışında kalması olmuş ve böylelikle sosyal ve ekonomik haya-

¹⁹⁶ BİNGÖL, s. 19.

¹⁹⁷ KORAY, s. 55-56; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 78-79; DAVER, s. 4.

¹⁹⁸ SAVAŞ, Vural F., Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler: T.C. Anayasaları Örneği, **Anayasa Yargısı**, c. 6, Ankara 1989, s. 177.

¹⁹⁹ ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 99; ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, 2005, s. 96-97; TANÖR Bülent, YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **Türk Anayasa Hukuku, (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 96; GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 155; ŞAYLAN, s. 47-48; RUHİ, s. 13; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 99.

²⁰⁰ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 41, 98; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 19-22; RAND, s. 217-222; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 5; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 200; BOGNETTI, Giovanni, Liberal Demokrasilerde Ekonomik ve Sosyal Düzen (Çağdaş Batılı Devletlerin Ekonomik Yapısı), **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 89.

tın kendiliğinden dengeye oturacağı düşünülmüştür. Devletin, sosyal ve ekonomik sorunlarla ilgilenmemesine neden olan bu anlayış²⁰¹, kendiliğinden gerçekleşeceğini öngördüğü sosyal ve ekonomik düzen bir türlü gerçekleşmemiş ve gittikçe büyüyen sermaye sınıfının her şeyi hâkimiyeti altına alarak kartel ve tröstlerin ortaya çıkmasına ve böylelikle kapitalist düzenin temel ilkesi olan serbest rekabetin ortadan kalkmasına neden olmuştur²⁰².

Klasik liberal düşünce, 1870'lerden 1929 sonrasında ortaya çıkan Keynesyen iktisat anlayışına kadar olan dönemde, yerini neo-klasik liberal anlayışa bırakmıştır²⁰³. Neo-klasik liberal anlayış da; toplumun refah seviyesinin yükseltilmesini, devletin, mübadeleler önündeki bütün engelleri kaldırmasına ve bireylere kendi mutluluklarını serbestçe arama imkânlarının verilmesine bağlı olarak değerlendirmiştir²⁰⁴. Ancak Neo-klasik liberal düşünce, klasik liberal anlayıştan farklı olarak toplumsal refah için devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini, aksi halde piyasa ekonomisinin başarısız olacağını savunmuştur²⁰⁵.

Temel itibarıyla devletin ekonominin dışında yer almasını savunan klasik liberal anlayışın genel eğilimine karşın; bu dönemde liberal devletin sınırlı da olsa, sosyal amaçlarla ekonomik hayata müdahale ettiği gözlemlenmiştir. Ancak söz konusu müdahaleler; genellikle ufak bir azınlık olan burjuvazinin çıkarlarına yönelik olmuş, nadiren ise daha geniş halk kitlelerine yönelik olarak gerçekleşmiştir²⁰⁶. Geniş kitlelere yönelik müdahalelerin ortaya çıkması ise, daha çok sosyal devlete geçiş aşamasında söz konusu olmuştur. Bu müdahalelerde dikkat çeken temel husus, daha çok küçük üreticilerin korunmasına dönük çeşitli tedbirler olmuştur²⁰⁷.

Ayrıca liberal devlet, ekonomik kriz dönemlerinde zor durumda kalan ve iflasla yüz yüze kalan şirketleri kurtarmak amacıyla da ekonomiye sınırlı birtakım müdahalelerde bulunmuştur. Özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında devlet, bankalara ve çok sayıdaki büyük sanayi kuruluşlarına el uzatmıştır. Liberal devletin ekonomik düzene bu şekildeki müdahalesinin sadece bu şirketlerin çıkarına bir durum oluşturmadığı, ardı ardına gelecek iflasların

²⁰¹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 76-79.

²⁰² GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 20-22.

²⁰³ KAZGAN, s. 114.

²⁰⁴ GUERRIEN, Bernard, **Neo-Klasik İktisat**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, İletişim Yayınları İstanbul, 1999, s. 15.

²⁰⁵ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12.

²⁰⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 75.

²⁰⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 76-79. Devletler önceki dönemlerde olduğu gibi bu günde kendi sermayelerinin büyümesi ve gelişmesi için her türlü çabayı göstermektedir. Çünkü ülkelerin siyasi gücünün ve refahın büyüme ve gelişmesi, kendi sermayelerinin gelişmesinden geçmektedir. KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 245.

meydana getireceği işsizlik gibi sosyal ve ekonomik olumsuzlukları ortadan kaldırmaya yönelik bir müdahale olduğu öne sürülmüştür. Ancak söz konusu müdahalelerin, siyasal iktidar üzerinde baskı yapabilecek büyüklükteki şirketlerin istekleriyle gerçekleştirilmiş olması, bu şirketlerin kendi çıkarlarını korumak ve uğradığı zararları topluma yüklemek amacıyla hareket ettiğini düşündürmüştür. Esas itibarıyla bu tarz müdahaleler topluma yararlı olmaktan ziyade, getirdiği mali yükler nedeniyle zararlı olmuştur²⁰⁸.

Nitekim benzer bir süreç 1929 Dünya ekonomik krizinden sonra yaşanan en büyük kriz olarak değerlendirilen 2009 küresel ekonomik krizinde de yaşanmıştır. ABD ve birçok Avrupa ülkesi tarafından kamu kaynakları kullanılarak piyasaya müdahalelerde bulunulmuş ve pek çok küresel dev şirketi kurtarıcı önlemler alınmıştır. Bu durum klasik liberal düşüncenin günümüzdeki yansıması olarak da değerlendirilen neoliberal düşüncenin, ekonomiye devlet müdahalesinin ortadan kaldırılması yönündeki düşüncelerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede devletin sosyal amaçlarla ekonomiye müdahalede bulunmasını çok sakıncalı olarak ele alan neoliberal düşünce; burjuvazinin çıkarları doğrultusunda, hatta sermaye sahiplerinin kendi kusurlarıyla oluşturdukları zararların kamu kaynaklarıyla giderilmesi şeklinde ortaya çıkması durumunda herhangi bir sakınca görmemiştir. Dolayısıyla bu noktada ortaya konan çifte standart, neoliberal düşüncenin samimiyetinin tartışılmasına neden olmuştur.

19. yy.'da klasik liberal düşünce çerçevesinde geçerli olan "jandarma devlet"²⁰⁹ anlayışına; 1929 Dünya ekonomik krizinin sonuçlarından hareketle eleştiriler yönelten ve devletin ekonomiye aktif olarak müdahalesini savunan Keynes, sosyal devlete ilişkin önemli esasları ortaya koymuştur. Sosyal devlet anlayışında ise, devletin sosyal ve ekonomik alana aktif müdahalelerde bulunmak suretiyle gerekli tedbirleri alması söz konusudur. Sosyal devlet, bireyleri sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan baskı altına alan hususları birbirinden ayırmaksızın, kişinin özgür ve eşit koşullarda yaşamasını sağlamaya çalışmıştır. Nitekim esasında sosyal ve ekonomik alan ayrımı, liberal düşüncenin yapay nitelikteki ortaya koymuş olduğu ve devletin, ekonomiye müdahalesini en aza indirmeye amacını taşıyan bir ayırımdır²¹⁰.

²⁰⁸ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 80-81.

²⁰⁹ "Bekçi Devlet" kavramı da bu anlamı ifade etmek üzere kullanılmaktadır.

²¹⁰ AKKAYA, s. 736-737; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 1-9; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12.

3. Klasik Liberal Devlet Anlayışında Birey Refahı ve Sosyal ve Ekonomik Haklar

Klasik liberal dönemde, ticaret ve sanayi alanında yaşanan gelişmeler sayesinde ülkeler ekonomik açıdan önemli ölçüde zenginleşmişlerdir. Ancak ülkelerin zenginliklerinin artmasına karşın, söz konusu servetin dağılımı son derece adaletsiz bir biçimde gelişmiş²¹¹ ve artan zenginlik her bireye adil bir biçimde yansıtılmamıştır. Devletin ekonomik olarak sosyal amaçlarla müdahale etmemesi, bu durumda etkili olmuştur. Başlangıçta her bireyin eşit ve özgür kılınmasına ilişkin vaatler, bireylerin toplum içerisinde somut değil de soyut biçimde ele alınması nedeniyle uygulamaya bir türlü yansıtılmamıştır. Eşitliğin şekli olarak ele alınması, eşitliğe bağlanan umutları boşa çıkardığı gibi; özgürlüğün de sadece klasik haklar (kişisel ve siyasal haklar) bağlamında ele alınması ve sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemesi de özgürlüğe ilişkin umutları boşa çıkarmıştır. Ayrıca klasik hakların mülkiyet hakkı temelinde ele alınması sınıflar arasındaki dengesizliğin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Temel itibariyle artan ulusal refahtan burjuvazi dışındaki toplum kesimlerinin; özellikle de elinde emeğinden başka herhangi bir şeye sahip olmayan kimselerin yeterli payı alamaması, devletin ekonomik ve sosyal yaşama karışmama ilkesinden kaynaklanmıştır. Bu anlayış devletin, sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerinin artmasına ve kişisel özgürlüklerin sınırlandırılmasına neden olacağını ileri sürmüştü, sosyal adaletin bu şekilde gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Nitekim klasik liberal anlayışa dayanan bu yaklaşım; sürecin ortaya çıkardığı sonuçlardan çok, süreci yönlendiren ilkeler ve kurallar üzerinde durmuştur. Bu çerçevede klasik liberal düşünce; herkesin kendi kişisel çıkarını kendisinin belirleyeceğini öngörmüş ve devletin belirli bir mal, hizmet ya da gelir dağılımını belirlemesine karşı çıkmıştır. Devletin gelir dağılımına herhangi bir müdahalede bulunmasını reddeden liberal düşünceye göre, kişiler arasındaki çıkar yarışının âdil kurallara dayanması yeterli kabul edilmiştir. Bu anlamda piyasaya herhangi bir müdahale yapılmaksızın; herkesin kendi çıkarları peşinde koşmasıyla beraber, serbest piyasada adil mal ya da gelir bölüşümü kendiliğinden gerçekleşecek ve böylelikle toplumsal refah da kendiliğinden sağlanmış olacaktır. Söz konusu süreçte piyasada geçici olarak yoksulluk yaşanabilmiş olsa dahi, uzun vadede herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın kendiliğinden ortadan kalkacak ve bir bütün olarak toplum refahının artması temin edilmiş olacaktır²¹².

²¹¹ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7.

²¹² SALLAN GÜL, s. 29-30; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 32-35; OZANKAYA, s. 109. Sosyal adalet, bireysel özgürlükler, devlet kuruluşlarıyla ve piyasa güçleri arasında

Esas itibariyle temel amacı; toplumun refah düzeyini arttırmak olan liberal devlet yapılanması, bu amacına ulaşmak için özel mülkiyet, teşebbüs hürriyeti ve serbest rekabete dayanan piyasa ekonomisinin kurallarının eksiksiz olarak uygulanmasının yeterli olduğuna dair samimi bir inanç taşımaktadır. Ancak bu noktada kesinlikle piyasa ekonomisinin işleyişine müdahale edilmemesi gerekmektedir. Çünkü piyasanın işleyişine yapılacak her müdahale, piyasanın işleyişini bozmakta, bu nedenle devletin, piyasa karşısında “laissez-faire, Laissez –passer” bir tutum takınması gerekmektedir. Dolayısıyla, bu dönemde devlet, jandarma ya da gece bekçisi niteliğinde olduğu görülmektedir²¹³. Bu çerçevede piyasanın önündeki her türlü engel kaldırılmakta, serbest piyasa sisteminin bireysel ve toplumsal refahı arttıracığı iddia edilerek devletin piyasa sürecine müdahalesi engellenmektedir²¹⁴. Nitekim bu dönem; devlet ve refah arasındaki ilişkinin henüz tanımlanmaması nedeniyle, “sosyal devlet öncesi dönem” olarak adlandırılmaktadır²¹⁵.

Sosyal devlet öncesi dönemde; devlet iş ilişkilerine herhangi bir müdahalede bulunmamış; bu ilişkilerin sözleşme serbestliği çerçevesinde yürütülmesi gerektiği yönünde bir anlayış hâkim olmuştur. Ancak bu tarz bir yaklaşım, hayatlarını sürdürmek için ellerinde emeklerinden başka herhangi bir gücü olmayan kimseler açısından ciddi problemler doğurmuştur. Nitekim çalışan kesimler ya aç kalmaya, ya da zor şartlarda çalışmaya mecbur bırakılmış, sonuçta çoğu kimse ağır şartlarda çalışmaya razı olmuştur. Ayrıca devletin ekonomiye müdahale etmemesi yönündeki düşüncenin; işçi-işveren ilişkilerinin düzenlenmesi-

bir çatışma olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. WAGNER, Antonin, Redefining Citizenship for the 21st Century: from the National Welfare State to the UN Global Compact, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 13, 2004, s. 280 vd. Mill ve Smith gibi bazı liberal düşünürler sınırlı da olsa devlet müdahalesini benimsemişlerdir. Bu çerçevede Mill ve Smith; sakatlar, ekonomik açıdan çok zor durumdaki azimli ve çalışkan kimseler ile hak eden yoksullara yardımı savunmuşlardır. Spencer ve Malthus gibi liberal düşünürler ise, devletin refahı sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale etmesine kesinlikle karşı çıkmışlardır. Bu düşünülere göre, yoksul kimselere yapılacak yardımlar, kişilerin zayıf ve bağımlı hale getirecektir. SALLAN GÜL, s. 29-30. Devletin bu dönemde iktisadî hayata karışmadığı, onu tamamen kendi akışına bıraktığı şeklindeki genel düşünce doğru olmakla birlikte; söz konusu düşüncenin istisnaları da bulunmaktadır. TANÖR, s. 53. Bu dönemde miras, çalışma ve ataerkil aile ilişkileri ile sınırlı olan gelirin yeniden dağılımını sağlayan araçlar nedeniyle, devletin geliri yeniden dağıtma rolü son derece sınırlı kalmıştır. LUND, 55-56.

²¹³ KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 57-58; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 14-15; PIERSON, s. 101; FRASER, s. 109-111. Klasik liberal anlayışın en çok vurgu yaptığı husus olan serbest rekabet ilkesi, bir müddet sonra tekeller, karteller ve tröstlerin oluşmasıyla birlikte ortadan kalkmaya başlamış ve tüketiciler bu durumdan ciddi anlamda zarar görmeye başlamış ve toplumun refahının azamileşmesinden çok; belli kimselerin refahları azamileşmiştir. Bu dönemde daha güçlü hale gelen sermaye dilediği gibi hareket edebilirken; toplumun zayıf kesimini oluşturan çalışan kitlelerin geçici olarak olsa dahi aralarında anlaşmaları, gruplar kurlmaları ve sendika oluşturmaları yasaklanmıştır. GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 20-21. Böylesine dengesiz durumlara yol açan klasik liberal anlayış, zamanla toplumdaki huzursuzlukların kaynağı olarak gösterilmiştir. Ancak daha sonra çalışma şartlarının, konut hizmetlerinin, kamu sağlığı ve güvenliğinin ve kamu eğitiminin önceliklerinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. PIERSON, s. 101.

²¹⁴ LUND, 55-56.

²¹⁵ PIERSON, s. 100.

ne dahi engel görülecek genişlikte ele alınmış olması, çalışanların ciddi problemlerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Hâlbuki bu dönemde burjuvazinin çıkarlarını ilgilendiren borçlar, ticaret ve miras hukuku gibi konularda oldukça geniş düzenlemelere gidilmiştir. Dolayısıyla çifte standartlı yaklaşımların sergilendiği bu dönemde; klasik liberal anlayışın devlete yüklemiş olduğu pasif rol, maddi ihtiyaçlar ve yokluklar içerisinde bulunan bireylerin refahına karşı duyarsızlık anlamına gelmiş ve refahtan sadece zengin ve küçük bir azınlık yararlanmıştır²¹⁶.

Sosyal devlet öncesi dönemde; bireyin refahının sağlanması hususunda ortaya çıkan tablo, gönüllü ve dayanışmacı sosyal yardım metotlarıyla çalışanların kendi kaderine terk edilmesi şeklinde olmuştur. Kişilerin kendileri ve yakınlarının refahından sorumlu olması gerektiği anlayışına dayanan bu dönemde, sosyal yardımların gönüllü ve geçici biçimde sunulmasıyla sorunlar çözülmeye çalışılmıştır. Bireyin refahı hususunda devletin önemli sorumluluklar yüklenmediği bu dönemde, bireylerin piyasa şartlarının işleyiş kurallarını kabul etmeleri gerektiği ifade edilmiş ve sadece çalışamayacak durumda olan sakat ve yoksullara geçici süreli yardımlar temin edilmiştir. Sosyal güvenlik hususunda ise, devlete doğrudan bir rol yüklenmemiş ve bireylerin kendi tasarrufları ya da mesleki dayanışmalar aracılığıyla bu sorunu aşmaları gerektiği anlayışı benimsenmiştir²¹⁷.

Sosyal devlet öncesi dönemde bireyin refahına ilişkin ortaya konan anlayışın temel ilkeleri, kısaca şu şekilde sıralanmıştır: 1- Birey, tek başına kendisine yeterlidir. 2- Aile, kilise gibi geleneksel dayanışma toplulukları önemlidir. 3- Bireyin refahın hususunda zorlayıcılık değil, gönüllülük esas olmalıdır. 4- Birey ve toplumun refahı en iyi biçimde serbest piyasa tarafından sağlanabilir. 5- Kendi kusuru olmadan yoksulluğa düşen bireylere yardım edilmelidir. 6- Çalışabilir durumda olanlara yapılacak yardımlar, bireyleri bedavacılığa alıştırmamak için çalışma karşılığında olmalıdır. 7- Devlet toplumun refahı hususunda aktif görevler üstlenmemeli ancak bu hususta sınırlı birtakım görevler yerel yönetimler

²¹⁶ TANÖR, s. 52-53, 57; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 35-41; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3. Özellikle sözleşme özgürlüğü çerçevesinde yapıldığı öne sürülen iş sözleşmeleri çerçevesinde, çalışanların sefalet ücretlerine, günde 15 ilâ 18 saat arasında değişen uzun çalışma sürelerine, sağlıksız işyeri şartlarına ve kadın ve çocukların kendi özelliklerine aykırı şartlarda çalışmaya mecbur bırakılması (İngiltere’de 6 yaşında çocukların günde 14, hamile kadınların günde 16 saat çalıştırılmaları) söz konusu olmuştur. TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; TANÖR, s. 53; OZANKAYA, s. 109.

²¹⁷ SALLAN GÜL, s. 143-144. Belirtilen dönemlerde refah düzenlemelerinin ayırt edici özelliği, “gönüllülük” esasına dayanmasıdır. Hâlbuki sosyal devlet uygulamaları olan zorunlu sosyal sigortalar veya sosyal devletin vergilerle finanse edilme yöntemi ile devlet faaliyetlerinin cebre dayanması söz konusudur. BARRY, Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara 2004, s. 285.

tarafından gerçekleştirilmelidir. 8- Sürekli, evrensel ve kurumsal biçimde refahın sağlanmasına yönelik bir sistem benimsenmemelidir²¹⁸.

Esas itibariyle bu dönemde bireyin refahına ilişkin ortaya konan anlayış; bütün toplumdaki bireylerin refahını azamileştirmekten çok, burjuvazi sınıfının refahını azamileştirmiştir. Bu durum daha güçlü hale gelen sermayenin dilediği gibi hareket edebilmesine neden olurken, toplumun ekonomik anlamda zayıf kesimlerini oluşturan çalışan kitlelerin zor koşullarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur²¹⁹. Nitekim başlangıçta özgürlük ve eşitliğe ilişkin olarak dile getirdiği görüşler nedeniyle toplumun zayıf kitleleri tarafından büyük umutlar bağlanan liberal düşünce; bireyi soyut bir biçimde ele alması nedeniyle kendinden bekleneni verememiştir²²⁰.

Bu çerçevede liberal devlet anlayış, bireyi bağlı olduğu ihtiyaç, istek, fayda, inanç ve çıkarıya neden olan sosyal ve maddi şartlardan bağımsız olarak, dolayısıyla sosyal bağlanmalarından uzak ve soyut biçimde ele almıştır²²¹. Bu itibarla liberal devlet sisteminin özgürlük ve eşitlik adına bireyi bütün sosyal bağlarından koparması, bireyi toplum içerisinde yalnız, güçsüz ve korumasız bırakmasına neden olmuştur²²². Nitekim liberal anlayışın; bireyi soyut bir biçimde ele alan eşitlik ve özgürlüğe ilişkin yaklaşımları, bireyin refahı hususunda yaşanan problemlerin en temel nedeni olduğu görülmüştür. Bu çerçevede bireyin refahının sağlanması hususunda oldukça duyarsız kalan klasik liberal anlayışın; teorik düşünceleriyle uygulamaları arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır²²³. Dolayısıyla hem eşitliğin, hem de özgürlüğün algılanış ve uygulamaya yansıtılış şekillerinin oluşturduğu problemlerin üzerinde durulması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Daha önce de açıklandığı gibi, sosyal devlet öncesi liberal dönemde, eşitliğin soyut olarak ele alınmış olması, Sanayi Devrimi sonrasında ciddi problemlerin doğmasına neden olmuş ve eşitliğin somutlaştırılması gereği ortaya çıkmıştır. Fakat bu amaçla dile getirilen “devletin piyasaya müdahale etmesi gerektiği” yönündeki düşünce, liberal düşünce tarafından bir türlü kabul görmemiştir. Liberal düşüncenin bu husustaki uzlaşmaz tavrının teme-

²¹⁸ SALLAN GÜL, s. 144.

²¹⁹ GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 20-21.

²²⁰ DOUGLAS, s. 157.

²²¹ WATSON, Hilbourne A., Liberalism and Neo-liberal Capitalist Globalization: Contradictions of the Liberal Democratic State, *GeoJournal*, Vol. 60, 43–59, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands 2004, s. 47; KABOĞLU, *Kolektif Özgürlükler*, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989, s. 41; RUHİ, s. 12.

²²² GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 98; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, 127; TANÖR, s. 48.

²²³ DOUGLAS, s. 157.

linde, eşitliğin mutlak ve somut bir olgu olarak ele alınabilmesi için gereken devletin gelir dağılımı ve zenginliğin bölüşümüne müdahale etmesinin, liberalizmin temel değer olarak kabul ettiği mülkiyetle bağdaşmaz olduğu anlayışı yer almıştır. Ayrıca liberal düşünce tarafından; eşitliğe, fırsat eşitliği anlamı yüklenilmesi ve buradan yola çıkarak devletin gelir dağılımına müdahale etmesi de girişim özgürlüğünü engellediği için problem olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede liberal düşünce, eşitliği şekli olarak ele almış ve “kanun önünde eşitlik” olarak değerlendirerek söz konusu problemi çözmeye çalışmıştır²²⁴.

Liberal düşüncenin benimsediği kanuni eşitlik, şans ve fırsat eşitliği meydana getirmemesi ve sosyal eşitsizliklere karşı duyarsız kalması nedeniyle; bireylerin sosyal ve ekonomik hayatta elde ettikleri mevkiiler, kişisel yetenek, çalışkanlık ve erdeme bağlı olmamış ve liberal devletin öngördüğü sosyal ve ekonomik demokrasi bir türlü kendiliğinden gerçekleşmemiştir. Özellikle bireyler tarafından ortaya konulan hayat yarışının, başlangıcında var olan sosyal ve ekonomik eşitsizlikler ile bu yarışın gelişiminde eşit şartların sağlanamamış olması yarışın sonucunu önemli ölçekte etkilemiştir. Bu çerçevede mülkiyet ve miras gibi hakların bazı kimselere çok önemli avantajlar sağlaması söz konusu olmuştur. Nitekim Sanayi Devrimi'nin getirdiği problemlerle daha tartışmalı hale gelecek kanuni ya da şekli eşitlik anlayışı, fiili eşitsizliklere maruz kalan emekçi ve yoksul kesimler için büyük oranda teorik boyutta kalmıştır²²⁵.

Ancak bu dönemde şekli boyutta kalan eşitlik anlayışı burjuvazinin çıkarlarını karşılamıştır. Bu çerçevede burjuvazinin şekli boyutta kalan eşitlik anlayışı ile hem aristokratik-feodal yapıyı tasfiye ettiği; hem de sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin sürdürülebilmesini mümkün kıldığı görülmüştür²²⁶. Buna bağlı olarak burjuvazinin çıkarlarını karşılayan söz konusu eşitlik anlayışı, emekçi ve yoksul kesimlerin çıkarlarını tatmin etmemiş ve liberal düşünceye karşı ciddi tepkilerin doğmasına neden olmuştur.

Sosyal devlet öncesi dönemde geçerli olan liberal düşünce bağlamında, tıpkı eşitlik gibi soyut bir biçimde ele alınan hak ve özgürlükler de sosyal boyutun ihmal edilmesi nedeniyle ciddi sorunlara neden olmuştur. Temelde bireylerin doğuştan ve sırf insan olmaları nedeniyle özgürlüklere sahip olduğunu ifade eden “doğal hukuk” ya da “tabii hukuk” düşüncesini benimseyen liberal anlayış, geçerli olduğu dönem süresince özgürlükler adına

²²⁴ ŞAYLAN, s. 53-55; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3, 7-8. Bu dönemde geçerli olan sınırlı oy sistemi nedeniyle hukuki eşitliğin dahi, tam anlamıyla sağlanmadığı ifade edilmiştir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 19-20.

²²⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 19-20; TANÖR, s. 50.

²²⁶ Touchard, bu dönemde egemen ideoloji konumunda olan liberalizminin temel ilkelerini, “özgürlük, eşitlik, mülkiyet” olarak değil de, “özgürlük, eşitsizlik, mülkiyet” olarak ifade etmiştir. TANÖR, s. 50.

önemli bir gelişme ortaya koymuştur. Ancak tıpkı eşitlik anlayışında olduğu gibi, özgürlük anlayışında da bireyin soyut biçimde ele alınması ciddi bir problem olarak değerlendirilmiştir. Nitekim söz konusu dönemde özgürlüklerin sadece açıklanması yeterli kabul edilmiş fakat bireyler, toplum içerisinde yer alan ve hayat şartlarıyla mücadele eden sosyal varlıklar olarak dikkate alınmayarak, bireylerin kendi imkânlarıyla özgürlükleri gerçekleştirebileceklerine inanılmıştır²²⁷.

Hâlbuki bu dönemde burjuvazi dışında kalan geniş halk kitlelerinin, kendilerine tanınmış olan hak ve özgürlüklerden genellikle haberleri dahi bulunmamış, haberi olsa bile bu hakları kullanamamışlardır. Örneğin, bu bireyler yaşama hakkına sahip olmakla birlikte, en temel sağlık hizmetlerine erişim noktasında ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Bireylere konut dokunulmazlığı hakkı tanınmış, ancak bir konuta sahip olmaları için herhangi bir tedbir alınmamıştır. Yine bireylere düşünce hürriyeti tanınmış, fakat küçük yaşlardan itibaren çalışmak zorunda olan ve herhangi bir eğitim alamayan bireylerin bu hürriyetini kullanabilmesi mümkün olmamıştır²²⁸. Dolayısıyla bu dönemde herkesin doğuştan hür olduğunun ilan edilmesine karşın, fiiliyatta özgürlük boş bir kalıp olmaktan öteye geçememiş ve yoksul kesimler için özgürlükler kâğıt üstünde kalmıştır. Bu bağlamda her türlü imkândan yoksun kesimlere, sadece kâğıt üzerinde bazı hak ve özgürlüklerin tanınması herhangi bir anlam ifade etmemiştir²²⁹.

Sosyal devlet öncesi dönemde klasik-liberal devletin, bireyi soyut biçimde ele alarak özgürlüğü içi boş bir kavrama dönüştürmüş olması yanlışlık, eksiklik ya da tesadüfî bir durum olarak değerlendirilmez. Nitekim tıpkı eşitliğe ilişkin hususlarda olduğu gibi, özgürlüğe ilişkin hususlarda da burjuvazinin çıkarlarının karşılanması temel amaç olmuştur. Bu bağlamda öncelikle özgürlük düşüncesi, burjuvazinin feodal ayrıcalıklar ve baskı düzenine karşı yürüttüğü mücadelede geniş halk kitlelerini yanına almasını sağlamış ve söz konusu mücadelede burjuvazinin belli bir sınıfın değil, acı çeken bütün insanların temsilcileri olarak ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır. Ortaya çıkan tablo burjuvazinin öncü rol edinmesini sağlamış fakat yoksul halk kitlelerinin büyük umutlar bağladığı özgürlüklerin evrensel ve soyut nitelikte ele alınmış olması, somut olarak talep edebilecek özgürlükleri ortaya çı-

²²⁷ TANÖR, s. 49, 54; AKIN, s. 407-408; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 130; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 38-40, 51; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye s. 99-103, HUBER, s. 36.

²²⁸ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51.

²²⁹ ZABUNOĞLU, s. 85; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 39-41; RUHİ, s. 19. Siyasal demokrasinin herkese tanıdığı hak ve özgürlükler, herkes tarafından kullanılabilir nitelikte değildir. Siyasal düzende herkese eşit seçme ve seçilme hakkı tanınmış ancak bu haklar eğitimsiz ve yoksul kimseler için kâğıt üstünde kalmıştır. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik olarak bazı koşullara bağlanan seçme ve seçilme hakkı anlamsız hale gelmiştir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 23.

karmamıştır. Dolayısıyla burjuvazinin mücadelesini verdiği özgürlükler; beraberinde hem bu sınıfın egemenliğini, hem de sadece kendisinin kullanabileceği özgürlükleri getirmiştir. Dolayısıyla bu dönemde insan hak ve özgürlüklerinin, sadece klasik hak ve hürriyetlere yer vermesi nedeniyle burjuvazi çıkarlarını temsil ettiği ifade edilmiştir²³⁰.

Temel itibariyle pozitif haklar olarak da ifade edilen özel nitelikteki sosyal ve ekonomik haklara yer verilmeksizin; sadece negatif haklar olarak da ifade edilen evrensel ve genel nitelikteki klasik hakların tanınmasından kaynaklanan sözü edilen durum; sosyal boyutun ihmal edilerek özgürlüklerin teoride kalmasına neden olmuştur. Nitekim bu dönemde devlet, özgürlükler karşısında negatif bir tutum takınmış ve sosyal devlet anlayışında olduğu gibi, devletin henüz olumlu birtakım yükümlülükler yüklenmesi durumu ortaya çıkmamıştır²³¹. Dolayısıyla klasik liberal dönemde bireyin refahı, sosyal ve ekonomik haklara yer verilmeksizin, sadece kişisel ve siyasal haklara yer verilmesi nedeniyle yeterli düzeyde sağlanamamıştır²³².

Ancak söz konusu dönemde sosyal ve ekonomik hakların henüz ortaya çıkmamış olması olağan görülmüştür. Nitekim sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde olan devletin, birçok faktörden etkilenmiş olduğu gibi kişilerin hak mücadelelerinden de etkilenmiş olması doğal karşılanmıştır. Bu çerçevede bütün insan hakları gibi ikinci kuşak haklar olarak adlandırılan sosyal ve ekonomik haklar da pozitif hukuk metinlerine girmeden önce, hak talep ve mücadelesiyle belirlenen bir “hukuk öncesi oluşum” sürecinden geçmiştir. “Norm öncesi durumdan norm aşamasına geçiş” olarak değerlendirilmesi ve bütün insan hakları açısından geçerli olan bu süreç, insan haklarının toplumsal kaynaklarını içinde barındırmıştır. Bu bağlamda genel olarak özgürlük ve eşitlik adına yürütülen mücadeleler de; köle isyanları, köylü ve işçi hareketleri gibi pek çok sosyal durumun etkili olduğu görülmüştür.

²³⁰ TANÖR, s. 59-60.

²³¹ WAGNER, s. 280; SHAPIRO, Daniel, **Is the Welfare State Justified?**, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 26; TANÖR, s. 58; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 15; BAŞKAYA, s. 13; OZANKAYA, s. 109; DUMAN, s. 115-116; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 99; GÖZLER, s. 156. Sivil haklar ile sosyal haklar arasında bir çatışma olduğu hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. WAGNER, s. 280.

²³² Klasik liberal anlayış, devletin bireylerin hak ve hürriyetlerini kullanmasına karışmaması gerektiğine, çünkü bireyin maddi ve manevi varlığını geliştirmesinin, mutlu olmasının tek şartının hak ve hürriyetlerini kanunlar çerçevesinde dilediği biçimde kullanabilmesine bağlı olduğuna inanmıştır. Bu itibarla devlet, hak ve hürriyetlere karışmayarak negatif bir tutum sergilemiştir. Esasında bu dönemde insan hak ve hürriyetleri herkese tanınmış gibi gözükse de, sadece burjuvazinin çıkarlarını tatmin etmekten öteye gitmemiştir. Hâlbuki zamanla özgür olmanın mutlu olmak ve maddi ve manevi varlığını geliştirmek için yeterli olmadığı, devletin bu alanda pozitif katkılar yapmak yükümlülüğünde olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla zaman içerisinde belirginleşen bu eksiklik; sosyal devlet anlayışının getirdiği, devletin sosyal ve ekonomik haklara olumlu birtakım katkılar sağlamak zorunda olduğu düşüncesiyle aşılmıştır. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 134-135; KABOĞLU, Kollektif Özgürlükler, s. 45; TANÖR, s. 60; RUHİ, s. 13.

Kısaca insan hak ve özgürlükleri, hukukileşmeden önce siyasal-toplumsal mücadelelerin konusunu ve hatta itici gücünü oluşturmuştur. Bu doğrultuda farklı kategorilerden oluşan insan hakları bütünüyle, “asli nitelikteki haksızlık pratiklerine bir yanıt” olarak, söz konusu mücadelelerden doğmuşlardır²³³.

Bu çerçevede 18. yy.’da Fransa’da yaşanan 1789 Fransız Devrimi’yle birlikte ortaya çıkan ve kişisel ve siyasal haklardan oluşan klasik haklar, köylü sınıfının desteğini alan burjuvazi ile aristokrasi arasındaki mücadeleden doğmuştur. Bu doğrultuda Devrim sonrasında ilan edilen Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi’yle; yaşama, özgürlük ve mülkiyet hakkı, kişi güvenliği, ifade ve vicdan özgürlüğü, suç ve cezaların kanuniliği, masumluk karinesi gibi hak ve ilkelerin yanında bazı siyasi haklar kabul edilmiştir. Böylelikle klasik haklar bir bütünsel sistem olarak ortaya çıkmış ve uygulamaya yansıtılmıştır²³⁴.

Kişisel ve siyasal haklar içerisinde de yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarına farklı bir önem verilmiştir. Burjuvazi için hayati nitelik arz eden bu haklar, Fransız Devrimi'nin ideolojik temelini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda sözü edilen hak ve özgürlüklere, diğer doğal hukukçular Hobbes ve Rousseau’dan farklı biçimde Locke tarafından özel bir önem atfedilmiştir. Nitekim Locke, burjuva bireyinin hakları olduğunu öne sürdüğü bu hakların ihlali durumunda bireylerin direnme hakkının doğacağını ifade etmiştir. Düşünür, yaşam ve özgürlük de dâhil olmak üzere bütün hakları doğuran temel hakkın, mülkiyet hakkı olduğunu ve diğer hak ve hürriyetlerin de mülkiyetin öğeleri olduğunu dile getirmiştir. Bu çerçevede mülkiyet hakkının korunması, insanları devlet çatısı altında birleştiren ve bir hükümetin emri altına girmeye zorlayan temel husustur. Hatta Locke tarafından bireyin emeği dahi mülkiyet hakkı kapsamında değerlendirilmiştir. Esas itibarıyla mülkiyet hakkının geniş kapsamda ele alınarak emeğin bu çerçevede değerlendirilmesiyle, emek ve mülkiyetin sosyal yükümlülükler içerdiğine ilişkin geleneksel anlayış sarsılmış ve kapitalist toplumun kendi ahlaki temelini kavuşması sağlanmıştır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, mülkiyet hakkının mutlak ve dokunulmaz bir hak olarak değerlendirilmesinde Locke'un

²³³ SANCAR, Mithat, “Devlet Aklı” Kısacasında Hukuk Devleti, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 115; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 39-45; ALGAN, Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, Ankara 2007, s. 33.

²³⁴ TANÖR, s. 46; ALGAN, s. 33-35. “1789 Fransız Devrimi'nin, önceki dönemlerde görülen hak savaşım-larından ve isyanlardan önemli bir farkı vardır. Fransız Devrimi sırasında, insanlık, ilk kez evrensel eşitlik ve özgürlük gibi, tümüyle dünyevi ideallerin rehberliğindeki bir hareketin bir toplum düzenini yıktığına tanık olmuştur. Burjuvazi, kendi yarattığı modern işçi sınıfına toplumsal düzenlerin yıkılabilirliğini göstermiş, evrensel nitelikteki Bildirge ile kavramsal düzeyde de olsa; insanların özgür ve hukuk bakımından eşit olduklarını ve öyle kaldıklarını (md. 1), özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve zulme karşı direnme haklarının doğal ve zamanaşımı ile ortadan kalkmayan haklar olduğunu (md. 2) kabul ve ilan ederek işçi sınıfına kendisine karşı kullanılacak önemli bir silah sunmuştur.” ŞAHİN, s. 590.

mülkiyete yüklediği geniş anlamın önemli bir payı bulunmaktadır²³⁵. Liberal düşünce tarafından burjuvazinin taleplerini karşılamaya yönelik olarak mülkiyet hakkına tanınan ayrıcalıklı ve geniş yapı, başka bazı olumsuzlukları da doğurmuştur. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik hakların ihmal edilerek mülkiyet hakkına farklı bir önem verilmesinin meydana getirdiği en temel olumsuzluk; sosyal ve sınıf farklılıklarının derinleşmesi olmuştur²³⁶.

Temelde liberal devlet yapılanmasının, mülkiyet hakkı temelli klasik hak ve özgürlükler çerçevesinde oluşturduğu düzende sosyal ve ekonomik hakların ortaya çıkmamış olması, henüz hak mücadelesiyle belirlenen bir “hukuk öncesi oluşum” sürecinden geçilmediğini ortaya koymuştur. Esas itibariyle 18. ve 19. yy.’larda gelişen sanayiyle birlikte; ağır çalışma koşulları altında sosyal güvenlikten mahrum olarak çalışmaya mecbur olan yoksul işçi sınıfının ortaya çıkmaya başlaması, sosyal ve ekonomik haklar için verilecek bir mücadelenin de başlangıç noktasını oluşturmuştur²³⁷. Fakat işçi sınıfının ortaya çıkarak etkili bir mücadele ortaya koymasına kadar olan süreçte, bireyin refahının artırılması ve sosyal ve ekonomik hakların sağlanması yönünde farklı ülkelerde çeşitli gelişmeler görülmüştür.

Bu çerçevede Fransa’da, 1789 Fransız Devrimi’nin ardından sosyal ve ekonomik haklara yer verilmeksizin klasik haklara yer verilmesi dönemin belirleyici niteliği olmuş-

²³⁵ WAGNER, s. 280; ŞAHİN, s. 590; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 161-164; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 31; AKAD/DİNÇKOL, s. 113; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye s. 99-100; ÖZDEK, Yasemin, Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002, s. 35; SARICA, s. 69-71; TANÖR, s. 46; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 31-40; ŞENEL, Toplum ve Siyasal Düşünüş, s. 585-587. Siyasal haklar 19 yy.’a gelene kadar erkek ve mülkiyet sahibi olmaya bağlanmıştır. WAGNER, s. 280. Mülkiyet hakkının, modern insan hakları teorisinin doğuşundan bu yana insan hak ve özgürlüklerinin temel ögesi olarak ele alındığı ve günümüzde de mülkiyet hakkının belirleyici olduğu öne sürülmüştür. ÖZDEK, s. 35.

²³⁶ TANÖR, s. 51; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 104-111; RUHİ, s. 13; KABOĞLU, s. 41-42.

²³⁷ TANÖR, s. 58; SALLAN GÜL, s. 142-143. Fransız Devrimi’n den işçi sınıfının ortaya çıkmasına kadar geçen süreçte; burjuvazi tarafından emekçi kesimlerin sınıf bilinci kazanarak kendilerini toplu olarak savunabilmeleri ve örgütlenme hakları uzun süre engellenmiştir. Bu çerçevede örgütlenme hakkının tanınmayışının en temel örneği Fransız Devrimi sonrasında çıkarılan 1791 tarihli “La Chapelier Yasası”dır. “La Chapelier Yasası” aynı meslek mensuplarının ortak menfaatlerini görmezden gelerek bütün mesleki kuruluşları, loncaları, cıracı birliklerini ve işçiler arasında kurulan dayanışma derneklerini, kısaca her türlü örgütlenme yasaklamıştır. Bu yasa, her türlü örgütlenmeyi yasaklamış ve örgütlenme haklarının yasaklanmasındaki temel gerekçe; bireyleri, millet iradesini olumsuz etkileyen aracı kurumların, özellikle de işçileri meslek kuruluşlarının ve derneklerin kapalı hiyerarşisinden kurtarmak olduğunu açıklamıştır. Ancak böylelikle bireyin özgürleşeceğini ve millî iradenin serbest bir şekilde ortaya çıkabileceğini öngörmüştür. Esas itibariyle Bildiriye yansıyan bireycilik düşüncesine atıfla çıkarılan söz konusu yasa; aşırı bireyciliğin bir göstergesi olmasının yanı sıra; kapitalist gelişmeyi olumsuz etkileyen lonca ve iş birliklerini ortadan kaldırma amacının da bir yansıması niteliğinde değerlendirilmiştir. Sözü edilen yasa ile işçi sınıfının örgütlenme hakkından yoksun bırakılma amacı, burjuvazi tarafından “bireyi özgürleştirmek”, “işçiyi meslek kuruluşlarının kapalı hiyerarşisinden kurtarmak”, “millet iradesini saptıran aracı kurulları yok etmek” gibi farklı gerekçelerle perdelenmiştir. Nitekim söz konusu gerekçelerin ardında son derece somut sınıf çıkarları yer almıştır. TANÖR, s. 53-54; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 130; KABOĞLU, Kolektif Özgürlükler, s. 40-41.

tur. Ancak bu dönemde dahi sosyal haklara ilişkin birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Nitekim sosyal haklar ve sosyal devlet, ilk izlerini bütün ferdiyetçi niteliğine rağmen, 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Bildirisinde bulmuştur. Bildirinin 21. ve 22. maddeleri bu yönden dikkat çekici olarak değerlendirilmiştir. “*Madde 21: Kamu yardımları kutsal bir borçtur. Toplum çalışabileceklere iş bulmak, çalışamayacak durumda olanlara da yaşama imkânları vermek suretiyle yoksul vatandaşların geçimlerini sağlamak zorundadır.*” “*Madde 22: Öğrenim herkesin ihtiyacıdır. Toplum kamu eğitiminin gelişmesine bütün gücüyle yardım etmek ve öğrenim imkânlarını bütün vatandaşlara sağlamak zorundadır.*” Fakat yukarıda değinilen iki maddeye rağmen, Bildirideki sosyal ve ekonomik haklar son derece zayıftır. Esas itibarıyla Bildiri çerçevesinde kurulan yeni düzen, insan hakları ve devleti hukuka bağlı kılma noktasında başarılı olmuş ise de sosyal ve ekonomik haklar konusunda çok yetersiz kalmıştır²³⁸.

Devrim sonrasında ilk defa 1790 yılında Duke of Larouchefoucauld - Liancourt'un, Millet Meclisi'ne sunduğu ve Mecliste okunan rapor ile ilk kez çalışma, sosyal yardım ve eğitim haklarına değinilmiştir. Rapor ile toplum, herkesin maddi yaşama şartlarını veya çalışmasını teminle yükümlü kılınan bir karar alınmıştır. Ancak toplumun üstlendiği bu yükümlülük karşısında; tembelliğin önlenmesi için çalışabilir olduğu halde çalışmayan kimse-lerin topluma karşı suçlu olduğu da ifade edilmiştir. Dolayısıyla 1789'larda, sosyal ve ekonomik haklar, karşılıklı haklar ve yükümler sisteminin bir denge unsuru olarak ele alınmış ve devlete herhangi bir zorlayıcı yükümlülük yüklenmemiştir²³⁹.

Daha sonra ortaya çıkan 1791 Anayasası'nda ise, bazı sosyal haklara yer verildiği görülmektedir²⁴⁰. Bu çerçevede “*Terkedilmiş çocuklara yardım etmek ve onları eğitmek amacı ile bir genel yardım bürosu kurulacaktır. Bu büro güçsüzlere de yardım edecek ve çalışmak istedikleri halde iş bulamayanlara iş sağlayacaktır. Bütün vatandaşların parasız eğitimi için genel bir eğitim sistemi kabul edilecek ve eğitim zorunlu olacaktır*”²⁴¹.

1793 tarihli Fransız Haklar Beyannamesi'nde ise, sosyal ve siyasi ferdiyetçilik ilkeleri birinci maddede “*Toplumun amacı, genel refahın, esenliğin sağlanmasıdır; hükümet, fertlerin, sahip oldukları tabii ve dokunulmaz hakların bahsettiği nimetlerden fayda-*

²³⁸ GÜRKAN, Ülker, Sosyal Adalet, **Adalet Kavramı**, Der. Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara 1994, 77; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

²³⁹ ZABUNOĞLU, s. 83; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 141.

²⁴⁰ AKIN, s. 297.

²⁴¹ 1791 Fransız Anayasası'nın tam metni ve beşinci bölüm dördüncü başlıkta yer alan söz konusu düzenleme için bkz. <http://sourcebook.fsc.edu/history/constitutionof1791.html>, 10.07.2009

lanmaları inancına kavuşturmak için kurulmuştur.” şeklinde bir arada düzenlenmiştir. Ayrıca 1791 Anayasası’ndan farklı olarak çalışma, yardım ve eğitim gibi haklara, devletin yerine getirmesi gereken yükümlülükler olarak yer verilmiştir. Bu hususta Beyannamenin 2. maddesine göre; *“Kamu yardımları, kutsal bir borçtur. Toplum, çaresiz bireyelerine yardımla, onlara iş bulmakla ve çalışamayanlara yaşamları için gerekli araçları sağlamakla ödevlidir.”* Böylelikle devlet, serbest piyasa şartları altında gelişen ekonomik ve sosyal hayatın gereklerine ayak uyduramayan mağdur kimselere yardım etmiştir. Beyannamenin 22. maddesine göre ise, *“Herkesin eğitime ihtiyacı vardır. Devlet, eğitimin gelişmesi ve eğitimden herkesin faydalanabilmesi için gerekeni yapmak durumundadır”*. Bu hükümlerle de hayat mücadelesinde herkese eşit şans sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak burada dikkat çeken husus; devlete yüklenen olumlu edimlerin, bireylere herhangi bir isteme hakkı vermemiş olmasıdır. Dolayısıyla sosyal devlet ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak bu dönemde yaşanan söz konusu gelişmeler; 1848 İşçi Devrimine kadar oldukça sınırlı kalmış, ancak bu dönemden sonra farklı bir seyir izleyebilmiştir²⁴².

Sosyal devlet öncesi liberal dönemde; bireyin refahı ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak İngiltere’de de önemli birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede tarihsel süreç içerisinde artan yoksulluğa karşı sosyal güvenlik alanında ilk düzenleme olarak değerlendirilen “1601 Elizabeth Yoksulluk Kanunu” ve bu kanundan önce yapılan birtakım düzenlemelerle kamuya sınırlı biçimde sorumluluklar yüklenmiştir. Bu bağlamda yoksulları çalışmaya zorlayarak dilenmeyi yasaklayan ve kilise ya da dinsel gönüllü kuruluşlardan yardım sağlayan düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. Esas itibarıyla bu dönemde en temel sosyal devlet gereksinimlerinden olan sosyal güvenlik ihtiyacı, sosyal kurumlar olan aile, kilise ve yerel topluluklar tarafından karşılanmaya çalışılmıştır. Temel itibarıyla İngiltere’de bu dönemde sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak yapılan ilk kapsamlı düzenleme olan “1601 Elizabeth Yoksulluk Kanunu” ile yoksullara en düşük ücretin üzerinde olmayacak miktarda bir yardımda bulunulması hususunda kamusal sorumluluklar üstlenilmiş ve bununla ilgili olarak yoksullara yardımda bulunma görevi *‘perish’* adı verilen yerel yönetim birimlerine verilmiştir. Yoksulluk kanunu ile yoksullar üç gruba ayrılmıştır. Buna göre ilk grupta; haklı sebeplerle yoksul kalan, sakat, görme engelli ya da elinde olmayan sebeple işsiz kalanlar yer almıştır. Bu kimselere yiyecek ve barınma yardımı yapılması öngörülmüştür. İkinci grupta ise; çalışabilecek durumda olmasına karşın, yoksul duruma düşenler düzenlenmiştir. Bu kimselerin kamusal işlerde zorla da olsa çalıştırılmaları, aksi

²⁴² ZABUNOĞLU, s. 79, 84; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 137, 142; SALLAN GÜL, s. 12.

halde cezalandırılmaları kabul edilmiştir. Son grupta bulunan kimsesiz çocuklara ise, barınma ve eğitim imkânlarının sağlanması kararlaştırılmıştır²⁴³.

İlerleyen süreçte 1834 yılında Yoksulluk kanunu'nda faydacı bakış açısına göre önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede “Poor Law Amendment Act” (Yoksullar Yasası Islah Kanunu) ile yardımlardan yararlanma koşulları ağırlaştırılmış ve liberal düşüncenin kişisel sorumluluk ve kendine yardım anlayışı benimsenmiştir. Bu bağlamda değişikliklere yol açan en temel etmen ise, tıpkı bu gün olduğu gibi refah sisteminin önemli maliyetler getirmesi olmuştur. Ayrıca yapılan değişikliğin diğer bir nedeni de önceki düzenlemenin bireyleri çalışmaya teşvik etmemesi nedeniyle ücretleri yükseltmiş olması ve böylece iş gücü piyasasının işleyişinin bozulması olarak gösterilmiştir. Nitekim Yoksulluk Kanunu hakkında hazırlanan “İlk Yoksulluk Kanunu Raporu”: “Yoksullara ve mahrumiyet içinde olanlara verilen her kuruş, tembelliğe ve kötü alışkanlıklara bir mükâfattır.” İfadelerine yer verilerek günümüzde “ahlaki tehlike (moral hazard)” olarak bilenen hususa dikkat çekilmiştir. Diğer taraftan ise, 20 yy.’da tekrar ortaya çıkmış olan sıkıntı içerisinde olan bireylere yardım edilmemesinin kamu düzenini bozacağı endişesi etkili olmuştur²⁴⁴.

Yeni kanun üç temel ilke çerçevesinde düzenlenmiştir. İlki, yaşlı ve hastalar hariç, çalışabilir durumdaki kimselere en düşük işçi ücretinin altında yardım sağlanmasıdır. İkincisi, çalışabilir durumdaki yoksul kimselerin çalışma evleri (*workhomes*) adı verilen yerlerde asgari ücretin altında bir ücretle çalıştırılmasıdır. Söz konusu iki ilke sermaye sahiplerinin ihtiyaç duyduğu ucuz iş gücü ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Son ilke ise, yerel seviyedeki rüşvet olaylarını önlemek ve masrafları azaltmak için sistemin merkezileştirilmesidir. Her üç ilke birlikte değerlendirildiğinde; çalışabilir durumdaki kimseler için, yoksulluk hizmetlerinden yararlanmanın önemli ölçüde zorlaştırmış olduğu görülmektedir. 1834 tarihli kanun ile getirilen bu düzenlemeler, hızlı sanayileşmenin getirdiği ucuz iş gücünün, günden güne kötüleşen yaşam şartlarına çözüm bulamaması olarak değerlendirilmektedir²⁴⁵.

²⁴³ SALLAN GÜL, s. 203-204; KARA, s. 57; ROSANVALLON, s. 120; FOWLE, T. W., **The Poor Law**, BiblioBazaar, Charleston, S Carolina USA 2008, s. 57-59; NICHOLLS, George, **A History of the English Poor Law in Connection with the State of the Country and the Condition of the People**, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2007, s. 203-214; KNOTT, John, **Popular Opposition to the 1834 Poor Law**, Croom Helm, London Sydney 1986, s. 14-15. Bu kanunda çocuklara ilişkin getirilen yeniliklere dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. BREMNER, Robert H., **Children and Youth in America: Vol. I 1600-1865**, Harvard University Press, Harvard 1970, s. 64-65. 1601 Elizabeth Yoksulluk Kanunu'nun tam metni için bkz. <http://www.victorianweb.org/history/poorlaw/elizpl.html>, 10.07.2009.

²⁴⁴ BARRY, s. 287-288; SALLAN GÜL, s. 204-205. Aynı yönde bkz. KARA, s. 57-58; ROSANVALLON, s. 121.

²⁴⁵ SALLAN GÜL, s. 204-205; Aynı yönde bkz. KARA, s. 57-58; ROSANVALLON, s. 121; NICHOLLS, s. 320-325, 332-338, 336-339; KNOTT, s. 39 vd.; FOWLE, s. 75-101, 132. 1834 “Poor Law Amendment

ABD’de de sosyal devlet öncesi liberal dönemde, bireyin refahı ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sınırlı birtakım gelişmeler görülmüştür. Amerika’da İngiltere’dekine benzer biçimde yoksulluk kamusal bir problem olarak görülmemiş ve yerel topluluklar olan aile ve kilise gibi kuruluşlar önemli işlevler yüklenmiştir. Ancak sorunlar artınca kamusal sorumluluk alma gereği duyulmuş ve ilk olarak yerel yönetimler ve bazı eyaletler sorumluluk almıştır. Fakat bu dönemde hâkim olan ‘bırakınız yapsınlar’ piyasa-devlet yaklaşımının benimsenmiş olması, devletin daha fazla sorumluluk üstlenmesine olumsuz yaklaşılmamasına neden olmuştur. Bu yönde yapılan sınırlı yardımlarla da yoksullar çalışmaya teşvik edilmeye çalışılmış ve sosyal yardımlar sadece acil ve olağanüstü durumlarda meşru kabul edilmiştir. Bu çerçevede 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren sanayileşmenin hız kazanmasıyla birlikte büyük kentlerde artan yoksulluğun önüne geçebilmek için İngiltere’dekine benzer yoksulluk kanunları çıkartılmış ve bu kanunlarla sağlanacak yardımlar çalışma şartına bağlanmıştır. Bu doğrultuda yoksullara, emeklerinin karşılığında çalışma evlerinde yardım yapılmış ve yardımın piyasada işçilere ödenen en düşük ücretten daha fazla olmaması gibi esaslar getirilmiştir. Ancak, bu sistemde yoksullara yapılacak yardımların devlet tarafından değil de kiliseler tarafından yürütülmesi esası benimsenmiştir. Ayrıca bu süreçte federal devlet, sosyal yardımların çalışanları tembelleştirdiği ve çalışma ahlakını zayıflattığı gerekçeleriyle, bu yardımlarda karşı çıkmış ve ayrıca işverenlerle birlikte hareket ederek sendikalaşmayı engellemiştir²⁴⁶.

Almanya’da da sosyal devlet öncesi liberal dönemde, bireyin refah ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak bazı gelişmeler yaşanmıştır. Esas itibariyle Almanya, sanayileşme yarışında geri kalmış bir ülke olması nedeniyle geç sanayileşmiş bu nedenle de sanayileşmeye ilişkin problemler kendisini daha geç hissettirmiştir²⁴⁷. Ancak Almanya’nın geç sanayileşmesine karşın, sosyal devlet ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin gelişmelerin ortaya çıkması, 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren hızlı bir şekilde olmuştur. Bunun temel nedeni; Hegel gibi düşünürlerle alternatif kuram arayışında olan Almanya’nın, liberal düşüncenin temeli niteliğindeki serbest piyasa ve serbest ticaret düşüncesine kuşkuyla yaklaşması olarak gösterilmiştir. Nitekim bu süreçte Almanya’nın yaklaşımı, devletin daha çok

Act” Yoksullar Yasası Islah Kanunu’nun tam metni için bkz. <http://www.victorianweb.org/history/poorlaw/plaatext.html>, 10.07.2009.

²⁴⁶ SALLAN GÜL, s. 227-229.

²⁴⁷ PIERSON, Chris, ‘Late Industrializers’ and the Development of Welfare Regimes, **Acta Politica**, Vol. 40, 2005, s. 413-414.

piyasaya aktif ve düzenleyici biçimde müdahale etmesi gerekliliği üzerinde yoğunlaşmıştır²⁴⁸.

Dolayısıyla Alman sisteminin işçi sınıfının ve sosyal devletin gelişimine önemli katkılar sağladığı söylenebilir²⁴⁹. Bu çerçevede ilk zorlayıcı sigorta sistemi 1840'larda Prusya'da, yerel otoriteler tarafından yürürlüğe konulmuştur²⁵⁰. Ancak kurumsal anlamda ilk olarak Alman devlet adamı Bismarck tarafından oluşturulan sosyal güvenlik sistemiyle; bireyin refahı ve sosyal ve ekonomik hakların gelişim sürecine önemli katkılar sağlanmış ve sosyal devletin ilk uygulamaları ortaya çıkmıştır²⁵¹. Nitekim 1880'li yıllarda Bismarck'ın gerçekleştirdiği reformları nitelerek için ilk kez sosyal devlet (Sozialstaat) ifadesi kullanılmıştır²⁵². Ayrıca Bismarck, Beveidge öncesinde sosyal devlete en önemli katkıyı yapmış ve yaptığı bu katkı aracılığıyla bazı sosyal devletlerin, 'Bismarckian' olarak değerlendirilmesine neden olmuştur²⁵³.

III. KLASİK LİBERAL DEVLETTEN SOSYAL DEVLETE: TEMEL DİNAMİKLER

A. GENEL OLARAK

Sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde bulunan devletin, sosyal nitelik kazanabilmesi uzun bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkan dinamiklere bağlı olarak mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla devletin, sosyal devlet anlamında bir kurumsal yapıya dönüşmesi uzun, karmaşık ve çok yönlü faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Bu çerçevede sosyal devlet, temelde toplumsal hayatın her alanını etkileyen liberal düzenin kriz ve değişimlerinin, özellikle de sosyal ve ekonomik alandaki yetersizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Sanayi Devrimiyle ağırlaşan yaşam koşulları karşısında liberal düşüncenin yetersizliği anlaşılmış ve bu düzene karşı işçi sınıfı tarafından önemli bir mücadele

²⁴⁸ ŞAYLAN, s. 55-60.

²⁴⁹ ROSANVALLON, s. 125-126.

²⁵⁰ HENNOCK, E. P., **The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914**, Cambridge University Press, Cambridge 2007, s. 331.

²⁵¹ BAUMAN, Zygmunt, **Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s. 67.

²⁵² ROSANVALLON, s. 119.

²⁵³ PIERSON, Christopher, Contemporary Challenges to Welfare State Development, **Political Studies**, Vol. XLVI, 1998, s. 778. Genellikle sosyal devletler 'Beveridgian' and 'Bismarckian' olmak üzere ikili bir ayırma tabi tutulmaktadır. PIERSON, Welfare State Development, s. 778.

sergilenmiştir. Söz konusu mücadele ile ekonomik açıdan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına kavuşturulması hedeflenmiştir²⁵⁴.

Esas itibariyle I. ve II. Dünya Savaşı ile iki savaş arası dönemde meydana gelen 1929 dünya ekonomik krizi gibi yıkım yaratan olayların, yaşam koşullarını daha da zorlaştırması ve bu olayların bireylerde daha adil, eşitlikçi ve katılımcı dünyada yaşama arzusu doğurması sosyal devletin kurumsallaşmasını önemli ölçüde hızlandırmıştır. Nitekim büyük krizlerin ve savaşların toplumsal anlamda yeniden bir yapılanma dönemleri getirmiş olduğu ve sosyal devletin bu dönemde önemli sıçramalar yaptığı görülmüştür. Bu çerçevede ilk emareleri 19. yy.'da ortaya çıkan sosyal devlet, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsal anlamda ortaya çıkabilmiştir²⁵⁵.

Ayrıca başta Keynes ve Beveridge olmak üzere, fikri planda ifade edilen düşünceler ve özellikle oy hakkının genişlemesiyle beraber siyasi haklarda görülen demokratik genişleme süreci, sosyal devletin meydana gelmesine önemli bir katkı yapmıştır²⁵⁶.

Sonuç itibariyle sosyal devlet, söz konusu dinamiklerin etkisiyle II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayileşmiş ülkelerde işveren, işçi ve devlet arasında sağlanan uzlaşmaya dayalı olarak ortaya çıkmıştır²⁵⁷. Söz konusu uzlaşma sonucunda, devletin sosyal amaçlarında önemli ölçüde artışın yaşandığı, bu çerçevede özellikle toplumun korunmaya muhtaç kesimleri ve çalışanların ciddi kazanımlar elde ettiği görülmüştür. Nitekim dönemin sloganlaşan ibaresi “daha çok devlet” olmuştur. Bu itibarla söz konusu dönemde, devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahale etmesini sağlayan mekanizmalar oluşturulmuş, sermayeden alınan vergiler yükseltilmiş ve sosyal harcamalar arttırılarak sosyal hizmetlerin alanı genişletilmiştir²⁵⁸.

²⁵⁴ ŞAYLAN, s. 94-95; SALLAN GÜL, s. 144-145; ROSANVALLON, s. 26-28; TANÖR, s. 59, 70-71, 119-120; ALGAN, s. 35; DUVERGER, Maurice, **Batının İki Yüzü**, Çev. Cem Eroğul ve Fazıl Sağlam, Doğan Yayınları, Ankara 1977, s. 42-45.

²⁵⁵ LOWE, Rodney, **The Welfare State in Britain since 1945**, Macmillan Press, London 1999, s. 9; ŞAYLAN, s. 94-95; SALLAN GÜL, s. 144-145; DOĞAN, s. 196; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 362; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 50-51; ROSANVALLON, s. 26-28. Sosyal devletin ne zaman ortaya çıktığına dair tarihçiler ve sosyal bilimcilerin üzerinde uzlaştığı bir zaman dilimi bulunmasına karşın bazı tarihçiler 19 yy. Avrupa’ında kurulduğunu, diğerleri ise, II. Dünya Savaşı sonrasında bu sürecin kesinleştiğini ileri sürmüşlerdir. LOWE, s. 9.

²⁵⁶ ŞAYLAN, s. 94-95; SALLAN GÜL, s. 144-145.

²⁵⁷ ŞAYLAN, s. 93; SUNAY, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara 2007, s. 262; DOĞAN, s. 196; TANÖR, s. 120-121; BAŞKAYA, s. 13.

²⁵⁸ BAŞKAYA, Fikret, Küresel Kapitalizm, Neoliberalizm, Devlet, **Özgür Üniversite Forumu**, sy. 16, Ekim-Aralık 2001, s. 16-17; BAŞKAYA, Önsöz, s. 13.

B. KLASİK LİBERAL ANLAYIŞIN YETERSİZLİĞİNİN ANLAŞILMASI VE LİBERALİZMİN DÖNÜŞÜMÜ

Klasik liberal anlayışın devlet yönetimine yansımaları ile ilgili açıklamalarda da kısmen değinildiği üzere, klasik liberal düşünce çerçevesinde kurulan düzenin önemli eksiklikleri bulunmaktadır. Bu bağlamda sözü edilen eksiklikler, sosyal devletin ortaya çıkışında önemli işlevler üstlenmektedir.

Bu çerçevede klasik liberal düşüncenin en önemli eksikliği olarak; “bireylere makul yaşam şartları sunamaması” gösterilmiştir. Nitekim sanayileşmenin getirdiği olumsuz şartların etkisiyle iyice kötüleşen yaşam şartlarına karşı; liberal devletin pasif tutum takınarak herhangi sorumluluk almaması, sosyal devletin ortaya çıkış sürecini önemli ölçüde hızlandırmıştır²⁵⁹. Esasında bireylerin yaşam şartlarının kötüleşmesi, liberal uygulamalarının bir sonucu olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda olumsuzlukları doğuran liberal devlet uygulamalarının bireyin yaşam koşullarını doğrudan etkileyen hususlara karşı devletin pasif bir tutum takınmasına dayandığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla geniş kitlelerin liberalizme karşı tepki duymasında ve bu nedenle de sosyal devletin ortaya çıkışında önemli rol oynayan temel etmen; liberalizmin, devlete pasif konum belirleyen yaklaşım ve uygulamaları olmuştur.

Liberalizmin yetersizliğine ilişkin düşüncelere yol açan söz konusu yaklaşım ve uygulamaların başında, eşitlik ve özgürlük anlayışı gelir. Bunun yanında liberalizmin; bireyi sosyal bağlantılarından uzak ve soyut bir biçimde ele almış olması ve toplum içerisinde refahın oldukça adaletsiz dağılmasına neden olan uygulamaları, klasik liberalizmin yetersizliğinde önemli ölçüde etkili olmuşlardır. Bu doğrultuda sosyal devletin ortaya çıkışında oldukça etkili olan bu hususların daha ayrıntılı biçimde incelenmesi gerekmektedir. Esasında ilk olarak klasik liberal eşitlik anlayışının yetersizliği dikkat çekmektedir. Bu çerçevede klasik liberal düşüncenin öngördüğü eşitlik, bireylerin kullanabilecek durumda olup olmadıklarına bakılmaksızın herkesin eşit haklara sahip olması anlamına gelmekte ve sadece şekli bir anlayış olarak kanun önünde eşitliği kapsamaktadır. Nitekim liberal anlayışın, kişilerin kanun önünde özgür ve eşit olarak doğdukları ve böyle yaşayacakları biçiminde doğal bir eşitlik anlayışı mevcuttur. Oysa bu anlayış; kişilerin içinde buldukları sosyal ve ekonomik koşulları dikkate almamakta ve sosyal ekonomik şartların oluşturduğu farklılıklar karşısında, kişilerin kendi çabalarıyla yetenek ve şanslarını iyi değerlendirerek eşitliği

²⁵⁹ NOAH L. Epstein, KAPLAN Amit, and LEVANON Asaf, Distributive Justice and Attitudes Toward the Welfare State **Social Justice Research**, Vol. 16, No. 1, March 2003, s. 2; BULUT, Nihat, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek, **AÜEHFD**, c. III, sy. 1, Erzincan 1999, s. 24; İZVEREN, s. 36-37; KORAY, s. 57.

elde edebileceğine inanmaktadır. Dolayısıyla liberal devlet, kişilerin kanun önünde eşitliğinin sağlanmasını yeterli kabul etmekte ve sosyal ekonomik koşulları eşit yapmak için herhangi çaba sarf etmemektedir²⁶⁰.

Esas itibariyle liberal eşitlik anlayışının sosyal boyut taşımamasının temel nedeni; sosyal boyut taşıyan eşitlik anlayışının çeşitli problemlere neden olacağı öngörüsüdür. Bu çerçevede liberal düşünce, sosyal eşitliğin bireysel özgürlükleri tehlikeye attığını, bu nedenle eşitliğin “kanun önünde eşitlik” olarak anlaşılması gerektiğini iddia etmiştir. Söz konusu düşüncenin temel dayanağı olarak ise, iki görüş dile getirilmiştir. Bunlardan birincisi; devletin eşitliği sağlama amacıyla yapmış olduğu müdahalelerin, liberal düşünceye temel teşkil eden mülkiyet hakkı ve girişim özgürlüğü gibi bireysel özgürlükleri zedelediği ya da ortadan kaldırdığıdır. İkincisi ise, sosyal eşitliği gerçekleştirmenin gereği olarak, bireyler arasında fırsat eşitliğini sağlamaya dönük her türlü müdahalenin yeni eşitsizlikler doğurduğu ve devletin etkinliğini arttırarak devlet karşısında bireyi daha güçsüz hale getirdiğidir²⁶¹.

Ancak sosyal güçlerine ya da güçsüzlüklerine bakılmaksızın, herkesin şekli olarak eşit kabul edilmesi, güçlülerin sosyal açıdan üstün olmaları sonucunu doğurmuştur. Örneğin mülkiyet ve ticaret özgürlüğüne herkesin eşit olarak sahip olması, herhangi mülke veya yeterli sermayeye sahip olmayanlar için herhangi anlam ifade etmemiştir. Ayrıca eşit olmayan şartlardaki kimselerin eşit kabul edilmesi de son derece adaletsiz sonuçlara yol açmıştır. Örneğin işçi ve işveren arasında yapılacak bir sözleşmede; sosyal ve ekonomik durumu gereği, işverenin sunduğu şartları kabul etmek zorunda olan işsiz kimse ile işverenin eşit kabul edilmesi, liberal devlet açısından herhangi önem taşımamış ve sözleşme özgürlüğü gereği her iki tarafın eşit kabul edilmesi söz konusu olmuştur. Esas itibariyle liberal devlet anlayışının taşıyıcısı olan burjuvazi açısından önem arz eden husus; soylu sınıfın doğuştan kaynaklanan ayrıcalıklarını ve üstünlüklerinin kaldırılmış olması ve bu çerçevede kanun önünde eşitliğin sağlanmış olmasıdır. Dolayısıyla söz konusu eşitlik anlayışı; hâkim azınlık konumunda olan güçlü sınıfların çıkarlarını karşılmasına rağmen, yoksul kesimleri tatmin etmemiş ve liberal düşünceye karşı ciddi tepkilerin doğmasına neden olmuştur²⁶².

²⁶⁰ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 125-126. Aynı yönde bkz. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3; GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi ve Yaşam Kalitesi, s. 96.

²⁶¹ HAYEK, Friedrich A., **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, Sosyal Adalet Serabı**, c. II, Çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995, s. 120; ERDOĞAN, s. 251-253; ŞAYLAN, s. 54.

²⁶² GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi ve Yaşam Kalitesi, s. 96; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3, 7-8; ŞAYLAN, s. 55-57; ÖZLEM, s. 18-19; KIŞLALI, s. 180-188.

Klasik liberal anlayışın yetersizliğine ilişkin düşüncelere yol açan bir başka husus ise; liberalizmin hak ve özgürlüklere ilişkin yaklaşımı olmuştur. Bu çerçevede klasik liberal düşüncenin öngördüğü hak ve özgürlük anlayışı; bireylere sadece kişisel ve siyasal hakları²⁶³ tanımış, sosyal ve ekonomik haklara ise yer vermemiştir²⁶⁴.

Temel itibariyle klasik liberal anlayışın sosyal ve ekonomik haklara yer vermeksizin sadece kişisel ve siyasal hakları düzenlemiş olması; burjuvazinin çıkarlarını karşılmasına rağmen, geniş halk kitlelerine herhangi bir yarar sağlamamıştır. Nitekim esasında bütün bireyler için kabul edilmiş olan klasik hak ve özgürlükler karşısında; devletin pasif tavır takınması, maddi ihtiyaçlar ve yokluklar içerisinde bulunan bireylerin kendi haline bırakılması anlamına gelmiş ve bu hak ve özgürlüklerden sadece zengin ve küçük bir azınlık yararlanabilmiştir. Dolayısıyla klasik hak ve özgürlükler, burjuvazinin çıkarlarına hizmet etmiş ve maddi imkânlarla sahip olmayan geniş halk kitleleri açısından kâğıt üzerinde kalmaktan öteye geçememiştir²⁶⁵.

Klasik liberal anlayışın yetersizliğine ilişkin düşüncelere yol açan bir diğer faktör de liberalizmin eşitlik ve özgürlük anlayışlarının bir sonucu olarak bireylerin toplumsal şartlardan bağımsız ve soyut bir biçimde ele alınmış olmasıdır. Nitekim klasik liberalizm; kişiyi toplum içerisinde hayat şartlarıyla mücadele eden sosyal bir varlık olarak değil, toplumsal bağlardan kopuk soyut bir varlık olarak değerlendirmiş ve bu nedenle çoğu zaman kişiler kendilerine tanınan imkânlardan haberdar dahi olamamışlardır. Bireyi, toplum içerisinde yalnız, güçsüz ve korumasız kılan bu durum; liberalizmin yetersizliğine ilişkin düşünceleri güçlendirmiştir²⁶⁶.

Bu bağlamda klasik liberal devlet anlayışında bireye önem verilmiş; birey araç değil, bizatihi amaç olarak kabul edilmiş ve devletin temel hedefinin bireyin mutluluğunu sağlamak olduğu dile getirilmiştir. Devletin söz konusu amacı gerçekleştirme doğrultusundaki temel görevi, bireylerin doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlükleri saldırılara karşı

²⁶³ Bu dönemde siyasal haklardan, bağlı kılındığı şartlar nedeniyle çok sınırlı bir kitle yararlanabilmiştir. ŞAYLAN, s. 52.

²⁶⁴ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; HUBER, s. 36; KORAY, s. 57.

²⁶⁵ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51; ÖRÜCÜ, Ersin, **Sosyal Refah Devletinde Bir Sosyal Kamu Hizmeti Konut**, İÜHF Yayını, İstanbul 1972, s. 22; RUHİ, s. 18-20, 29-30; ÖZLEM, s. 18-20; AYBAY, Aydın, "Sosyal Devlet"te Mülkiyet Hakkının Düzenlenmesi Sorunu, **Yasa Hukuk Dergisi**, c. I, sy. 11, Kasım 1978, s. 1839; AKSOY, Muammer, Sosyal Devlet İlkesi "Boş Bir Söz" müdür?, **İdarecinin Sesi**, c. II, sy. 6, Kasım 1988, s. 22; WEALE, Albert, **Political Theory and Social Policy**, Macmillan Press, London 1983, s. 57.

²⁶⁶ GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 98; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, 127; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51; HAZIR, Hayati, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar ve Siyasi Rejimler)**, Literatür Yayınları, Konya 1994, s. 90-91.

korumak ve bireylerin, özgürlüklerini kanunlar çerçevesinde kullandığı sürece onlara müdahale etmemek olmuştur. Bu bakış açısıyla, devletin, pasif bir tutum takınarak bireylerin diledikleri yolla mutlu olmalarına karışmaması gerektiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla kanunlar dairesinde özgür ve eşit olmak bireylerin mutluluğu için yeterli kabul edilmiştir. Fransız Devrimiyle ortaya konulan bu anlayışta birey; doğal, kutsal ve dokunulmaz haklara sahip kılınarak bütün baskılardan kurtarılmak istenmiş, ancak bu yapılırken birey, devlet karşısında bütün sosyal bağlarından koparılmış, yalnız bir bireye dönüşmüştür. Sözü edilen yaklaşımın bir neticesi olarak, Ortaçağda birey ile devlet arasında etkin biçimde yer alan lonca gibi korporasyonlar kaldırılmıştır. Dolayısıyla bireylerin, kâğıt üzerinde özgürleştirilmesi adına yalnız ve soyut biçimde ele alınması söz konusu olmuştur²⁶⁷. Ancak klasik liberalizmin hâkimiyetinin sarsılmaya başladığı Sanayi Devrimi ve devrimin oluşturduğu şartlarla beraber, klasik liberalizmin ortaya koyduğu “soyut”, “standart” ve “eşit” birey anlayışının, toplumsal yaşam içerisinde, ne derece yetersiz olduğu iyice anlaşılmıştır²⁶⁸.

Klasik liberalizmin yetersizliğine ilişkin düşüncelere neden olan diğer bir faktör ise, klasik liberal anlayışın hâkim olduğu düzende, sosyal refahın çok adaletsiz bir biçimde dağılmasıdır. Uluslararası ticaret, sömürgecilik ve özellikle de sanayileşmeyle birlikte artan zenginlik, sınırlı bir kesimin refahını arttırmış ve toplumun geneline yayılamamıştır. Bu hususta temel etmen olarak; liberal devlet yapılanmasının, piyasaya, adil gelir dağılımını sağlama gibi amaçlarla müdahale etmeyerek bu amacın en adil biçimde serbest piyasa tarafından sağlanacağını öngörmemesi ve adil gelir dağılımını sağlama hususunda pozitif yükümlülükler yüklenmemesi gösterilmiştir²⁶⁹.

Sanayileşmenin geniş halk kitleleri açısından getirdiği olumsuz koşullar ve özellikle de emeği metalaştırarak sömürüye tabi tutması, gelir adaletsizliğini daha da derinleştirmiş ve zengin ile yoksul arasındaki uçurum iyice artmıştır²⁷⁰. Klasik liberalizmi benimseyen devlet yapılanmalarında gelir adaletsizliğin bu denli artmış olmasında, serbest rekabet ilkesi ve mülkiyet hakkının dokunulmaz niteliği de önemli ölçüde etkili olmuştur.

Esas itibarıyla klasik liberalizmin öngördüğü serbest piyasa ilkesi çerçevesinde şekillenen serbest rekabet, bir süre sonra uygulamada tekel, kartel ve tröstleri doğurmuş ve

²⁶⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 127-134.

²⁶⁸ ALGAN, s. 35-36; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 113.

²⁶⁹ ŞAYLAN, s. 55-57; AZRAK, Ali Ülkü, Sosyal Devlet ve 1961 Türk Anayasası'nın Sistemi, **İÜHF Mecmuası**, c. XXVII, İstanbul 1962, s. 209.

²⁷⁰ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; AKDOĞAN, Argun A., Toplumsal Sermaye: Yeni Sağın Küresel Yüzü, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002, s. 76; ÖZBEK, Nadir, Osmanlıdan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet, **Toplum ve Bilim**, sy. 92, Bahar 2002, s. 15.

refahın daha adaletsiz biçimde dağılmasına neden olmuştur. Bu olumsuz durum karşısında devletin pasif tutum takınmasını benimseyen klasik liberalizm ise, serbest piyasada rekabetin sağlanmasıyla birlikte bireylerin refahının kendiliğinden dengeye kavuşacağını öngörmüştür. Ancak liberal anlayışın sözü edilen öngörüsü bir türlü gerçekleşmemiş ve devletin bu husustaki pasif tutumu, toplum genelinin refahını azamileştirmekten çok burjuvazinin refahını arttırmıştır²⁷¹. Bu süreçte refahını daha da arttıran burjuvazi dilediği gibi hareket edebilirken; toplumun zayıf kesimlerini oluşturan çalışan kitleler, geçici bile olsa bir araya gelememiş, gruplar ve sendikalar oluşturmamışlardır²⁷². Böylesine dengesiz durumları meydana getiren klasik liberal anlayış, zamanla toplumsal huzursuzlukların kaynağı olarak görülmüştür.

Klasik liberalizmin gelir adaletsizliğini önemli ölçüde arttırmasının bir başka nedeni de mülkiyet hakkını dokunulmaz nitelikte ele almasıdır. Bu çerçevede klasik liberal anlayışın mülkiyet hakkına dokunulmaz ve kutsal bir nitelik yüklemiş olması; zamanla mülkiyetin bir sömürü aracına dönüşmesine neden olmuştur. Bu bağlamda liberal yaklaşıma göre; mülkiyetin "doğal hak" olmasına karşın, bu dönemde toplumun büyük çoğunluğu bu haktan yararlanamamış, devlette bireylerin bu hakka sahip olabilmesi için herhangi bir sorumluluk üstlenmemiştir. Yine bu anlayışa göre; mülkiyet hakkı "dokunulmaz" bir hak olarak adlandırılmasına karşın, fakat küçük miktarda mülkiyete sahip olan kitleler için bu özellik pek geçerli olmamış, bu kitleler büyük kartel ve tröstlerin belirlediği esasların dışına çıkamamışlardır. Dolayısıyla liberal dönemde mülk sahiplerinin, geniş halk kitleleri ve genel olarak toplumsal hayat üzerindeki egemenliklerini önemli ölçüde arttırdıkları görülmüştür²⁷³.

Kısaca, klasik liberal anlayışın getirmiş olduğu düzenin doğurduğu bütün olumsuzlukların temelinde; devletin, bireyin yaşam koşullarına doğrudan etkide bulunacak hususlarda pasif bir tavır takınması yer almıştır. Ancak klasik liberal devlet anlayışının pasif tutumundan kaynaklanan söz konusu olumsuzluklar, sosyal devletin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu çerçevede liberalizmin yetersizlikleri nedeniyle kötü

²⁷¹ GAUS, Gerald F., Why all Welfare States (Including Laissez-Faire Ones) are Unreasonable, **Welfare and the State: Critical Concepts in Political Science Vol III Crisis of the Welfare States**, Eds. Nicholas Deakin, Catherine Jones Finer, Bob Matthews, Routledge Publishing, London and New York 2004, s. 308; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 20-21; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 20-22, 38, 82-83, 147-149; HABERMAS, Jürgen, **Kamusalın Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s. 230. Titmus'a göre, liberal devlet anlayışında hâkim olan serbest piyasa şartlarında herkes kendi çıkarı peşinde koşacağından, toplumdaki diğer kâmlık düşüncesi azalacaktır. TITMUS, Richard, **The Gift Relationship**, Allen and Unwin, London 1970'den nakl. BARRY, s. 30.

²⁷² GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 20-21.

²⁷³ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 147-149; İZVEREN, s. 36-37; ÖZLEM, Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek, s. 18-19; KORAY, s. 57; HABERMAS, s. 230.

yaşam koşullarına maruz kalan kimselerde sınıf bilinci ve mücadele anlayışı oluşmaya başlamıştır. İşçi sınıfı adı altında bir araya gelen ve elinde emeğinden başka herhangi bir şeyi bulunmayan bu kimseler, içinde buldukları olumsuz koşulların bilincine varmış ve söz konusu olumsuzluklarla mücadele etmişlerdir. Nitekim emekçi kesimler örgütlenerek, devletin bireyin sosyal ve ekonomik refahı karşısındaki pasif tutumunu terk etmesi gerektiği yönünde önemli bir baskı ortaya koymuşlardır. Söz konusu baskı, devlet işlevlerinin sosyal yönde genişlemesi noktasında önemli bir etki meydana getirmiştir²⁷⁴.

Bu çerçevede başlangıçta sosyal yardım programları oluşturulmuş, ardından çalışma ilişkilerinde kendini hissettiren örgütlü emeğin etkisiyle sosyal güvenlik, çalışma süreleri, asgari ücret, hafta tatili ve ücreti tatil gibi çalışma hayatına ilişkin talepler uygulamaya konulmuş ve böylelikle liberal ekonominin getirdiği ilkelerden uzaklaşmaya başlanmıştır²⁷⁵. Dolayısıyla bundan böyle devletin bireylerin refahını arttırmayı amaçlayan görevlerinde önemli bir artış yaşanırken, henüz bu hususta yerine getirilmesi gereken hak anlayışı ortaya çıkmamıştır²⁷⁶.

1929 dünya ekonomik krizi ve sonrasında yaşanan II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle daha da olumsuz hale gelen hayat şartları, beraberinde devletin oldukça sınırlı fonksiyonlar üstlendiği jandarma devlet anlayışının terk edilmesini getirmiştir. Bu çerçevede bireyin yaşam koşullarıyla ilgili olarak negatif tutum takınan ve "laissez faire" anlayışıyla sermayenin bütünüyle serbestliğini esas alan klasik devlet anlayışından vazgeçilmiş; bunun yerine, bireyin yaşam koşullarını iyileştirme amacıyla sorumluluklar üstlenen sosyal devlet anlayışı benimsenmiştir. Nitekim bu yönde yaşanan değişim, temel liberal değerleri koruyan ve sosyal tarafların uzlaşısına dayanan anayasalar aracılığıyla kurumsallaştırılmıştır²⁷⁷.

²⁷⁴ NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2-3; FLORA, Peter, **Growth to Limits: The Western European Welfare States Since World War II**, Ed. Peter Flora, Walter de Guyer, Berlin New York 1987, s. XII; PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State Research, **Comparative Political Studies** Vol. 33 No. 6/7, August/September 2000, s. 793; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 20-22, 38, 82-83; KORAY, s. 57; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; İZVEREN, s. 37; KABOĞLU, Kolektif Özgürlükler, s. 47; SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990, s. 232; RUHİ, s. 31; ÖZBEK, s. 14; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 50; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; AKKAYA, s. 737; KARA, s. 58.

²⁷⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 82-85; SALLAN GÜL, s. 145-146. Daha sonra konut hizmetleri, kamu sağlığı ve güvenliği, kamu eğitimi, zorunlu çalışma, temel hizmetlerin uygulamaya geçirilmesi ve endüstriyel kazaların telafi edilmesi hususunda önemli adımlar atılmıştır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 101.

²⁷⁶ AKIN, s. 333-335; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 362-363; GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 160.

²⁷⁷ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 101; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 177; AKIN, s. 333-335; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 362-363; GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 22, 160; DOĞAN, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Gele-**

Kısaca kişisel hak ve hürriyetlere ve serbest piyasanın işleyişine karışmayan bir devlet yapılanmasından, bütün vatandaşların asgari ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan ve bu hususta anayasal sorumluluklar üstlenen devlete doğru bir geçiş yaşanmıştır. Dolayısıyla sosyal devletin gelişimiyle birlikte liberalizm, medenileşerek ‘bırakınız yapsınlar’cı anlayışını terk etmiş ve daha eşitlikçi ve paylaşımcı bir yapıya dönüşmüştür²⁷⁸.

Temel itibariyle devletin, vatandaşın yaşam koşullarını iyileştirmek için sorumluluklar üstlendiği yeni bir anlayışı benimsemesiyle birlikte, klasik liberal devlet anlayışının yetersizlikleri bir bir ortadan kalkmıştır. Bu çerçevede şekli nitelik taşıyan kanun önünde eşitlik anlayışı terk edilmiş, bunun yerine sosyal şartları dikkate alan şans ve fırsat eşitliği yaklaşımı benimsenmiştir²⁷⁹. Böylelikle herkesin hayat yarışına aynı çizgiden başlayamadığı ve bazı insanların mülkiyet ve miras kurumları nedeniyle daha şanslı olduğu kabul edilmiş ve fiili eşitsizlikleri meşru hale getiren şekli eşitlik anlayışından vazgeçilmiştir²⁸⁰. Nitekim bundan böyle devlet, yoksulluk, işsizlik, evsizlik gibi sosyal ve ekonomik şartların etkisiyle oluşan toplumsal eşitsizliklere müdahaleleriyle katkıda bulunma sorumluluğunu üstlenmiştir. Buradaki temel amaç, vatandaşların sosyal durumlarıyla ilgilenmek ve onlara asgari bir yaşam düzeyi temin etmek olarak şekillenmiştir²⁸¹.

Esasında sosyal nitelik kazanan devletin; şekli eşitlik anlayışından vazgeçerek fırsat eşitliği yaklaşımını benimsemesi, özgürlükle eşitlik arasındaki doğal bağlantının sonucu ve özgürlüklerin eşitlenmesinin bir ifadesi olmuştur²⁸². Nitekim sosyal devlet açısından temel amaç, toplum için özgürlüğü sağlamadan önce eşitliği gerçekleştirmek olarak şekillenmiş-

neğinde Sivil Toplum, Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 259; ÖZBEK, s. 14; HUBER, s. 35; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 50, 104; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 22-23; BULUT, Nihat, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, **AÜHFD**, c. 52, sy. 2, Ankara 2003, s. 176; AKKAYA, s. 737; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 67; ATAR, s. 96-97; ÖZBUDUN, s. 99; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96; GÖZLER, s. 155. Jandarma devlet yaklaşımında devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi sakıncalı kabul edilmiştir. Bu çerçevede devletin görevleri sadece adalet, savunma ve güvenlik hizmetleriyle sınırlanmıştır. Söz konusu anlayışın sosyal ve ekonomik anlamda pek çok soruna neden olduğu görülmüş, gelir eşitsizlikleri artmış ve sınıf mücadeleleri yoğunlaşmıştır. ATAR, s. 96-97; ÖZBUDUN, s. 99; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96; GÖZLER, s. 155.

²⁷⁸ SALLAN GÜL, s. 148-149.

²⁷⁹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 126; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3; KABOĞLU, İbrahim, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001, s. 108; ERDOĞAN, s. 252.

²⁸⁰ AKIN, s. 262-265; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 40; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51; TANÖR, s. 50-51.

²⁸¹ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; HUBER, s. 36; SOYSAL, s. 224.

²⁸² LIPSON, Leslie, Demokrasinin Felsefesi, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Çev. Mustafa Erdoğan, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 19.

tır. Söz konusu amacın ortaya çıkmasında, klasik liberal devlet anlayışının özgürlükleri her şeyin üstünde tutarak oluşturduğu sömürü koşullarının önemli bir rolü bulunmaktadır²⁸³.

Sosyal devlete geçiş sürecinde, liberal devlet anlayışının yetersizliklerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak, eşitlik anlayışıyla son derece bağlantılı olan hak ve özgürlük anlayışında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Liberal devlet anlayışının sadece klasik hak ve özgürlüklere yer vermiş olması, geniş halk kitlelerine insan onuruna uygun yaşama şartlarını sağlayamamış ve klâsik hak ve özgürlüklerin sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerle tamamlanması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede devlete pozitif yükümlükler yüklenmiş ve devletin, zor durumdaki bireylerin refahına karşı duyarsızlığı engellenmiştir. Nitekim devlet, bundan böyle hak ve hürriyetler karşısındaki pasif rolünü terk etmiş, bu doğrultuda bireylerin insanca yaşamaları için gereken tedbirleri almıştır²⁸⁴.

Nitekim özü itibariyle klasik haklara sosyal ve ekonomik hakların eklenmesi ve klasik “kanun önünde eşitlik” yaklaşımının yerini sosyal eşitlik anlayışına bırakmasıyla birlikte; devlet anlayışında yaşanan söz konusu dönüşüm süreci, liberal devlet ya da koruyucu devlet anlayışından sosyal devlet ya da refah devleti anlayışına geçişte çok önemli bir aşama olarak değerlendirilebilir²⁸⁵.

Sosyal devlete geçiş sürecinde, liberal devlet anlayışının yetersizliklerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak değişime uğrayan bir başka husus ise, devletin sosyal sorumluluklar üstlenmesi ve kişiyi soyut olarak değil de içinde bulunduğu zor koşullar içerisinde ele almış olmasıdır²⁸⁶. Bu çerçevede liberal devletin; bireyin sosyal ve ekonomik konumu karşısında pasif kalan ve bireyi soyut bir varlık olarak ele alan yaklaşımı terk edilmiş, bunun yerine sosyal ve ekonomik açıdan zayıf kimseleri korumak için piyasaya müdahale

²⁸³ ÇEÇEN, Anıl, **Sosyal Demokrasi**, Devinim Yayınları, Ankara 1984, s. 22.

²⁸⁴ GÜRBÜZ, Yaşar, Cumhuriyet Dönemi Anayasa’larında Sosyal ve Ekonomik Haklar, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 123; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 197; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 154; HAZIR, s. 90-91; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 176; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 52; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 259; SERTER, Nur, **Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet**, İÜ Yayınları, İstanbul 1994, s. 32; RUHİ, s. 30. Hak ve hürriyetleri, sadece tanınmanın yetersiz olduğu bunları sağlamak amacıyla devletin yükümlülükler yüklenmesi yönündeki düşünceye refahı azamileştirici niteliğinden dolayı günümüzde karşı çıkmaktadır. Söz konusu düşünceye göre; bir konuda hak ve özgürlüğe sahip olmak demek, illaki o davranışı gerçekleştirmek anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla bir kişi özgür olabilir ama söz konusu özgürlüğü gerçekleştirmeye muktedir olmayabilir. Bu düşünceye göre; muktedir olmak özgürlük için önemlidir. Ancak özgürlüğün kendisi değildir. BARRY, s. 220-222.

²⁸⁵ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96.

²⁸⁶ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 1993, s. 54; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 11; AKIN, s. 316; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 127-134; HAZIR, s. 90-91; ALGAN, s. 49-50.

eden sosyal devlet anlayışı benimsenmiştir²⁸⁷. Bu itibarla örneğin devletin işverene karşı emekçileri, mülk sahiplerine karşı kiracıları ve yaşlı, küçük ve işsiz gibi zor şartlar altında bulunan kesimleri koruması bir zorunluluk haline gelmiştir²⁸⁸.

Liberal devlet anlayışının yetersizliklerinin ortadan kaldırılmasıyla ilgili olarak dönüşüm geçiren son bir husus ise, devletin adil gelir dağılımını sağlanması ile ilgili olarak yükümlülükler yüklenmesi olmuştur. Bu çerçevede klasik liberal anlayışın; toplumdaki gelir adaletsizliklerinin piyasanın kendi işleyişine bırakılmasıyla ortadan kalkacağına yönelik iddiası bir türlü gerçekleşmemiş, aksine gelir adaletsizlikleri daha da yaygınlaşmış ve buna paralel olarak toplumsal gerilim daha da artmıştır. Bu nedenle devletin zorlayıcı tedbirlerine ihtiyaç duyulmuş ve devlet, bozulan sosyal ve ekonomik bünyenin düzeltilmesine radikal müdahalelerle katkı sağlamıştır²⁸⁹.

Sonuç itibariyle, devletin klasik liberal dönemde takındığı pasif tutumun meydana getirdiği olumsuzluklar, çok geniş bir kitle tarafından hissedilerek önemli boyutta sosyal problemler doğurmuştur. Söz konusu problemlerin giderilebilmesi için verilen uzun ve sancılı bir mücadele süreci sonrasında farklı toplumsal kesimler, devletin pasif tutumunu terk etmesi ve sosyal sorumluluklar üstelenmesi gerektiği yönünde mutabakata varmışlardır. Böylelikle sosyal devlet toplumsal bir uzlaşma olarak ortaya çıkmıştır. Ancak sosyal devlet hususunda ortaya çıkan toplumsal uzlaşma, her ne kadar klasik liberalizmin yetersizliklerinden kaynaklanmış olsa da; liberalizmden vazgeçilmek suretiyle değil, liberalizmin yetersizliklerinin giderilmesi suretiyle sağlanmıştır. Dolayısıyla toplumsal bir uzlaşma olarak sosyal devletin ortaya çıkmasıyla beraber klasik liberalizm, sosyal liberalizme dönüşmüştür.

Klasik liberal anlayışı eleştiren sosyal liberallerin en önemli isimleri Green, Bosenquet, Hobhouse'dir. Bu çerçevede sosyal liberal anlayışın temsilcilerinin üzerinde birleştiği temel husus; 1870 yılına kadar hâkim olan klasik liberal anlayışın, birey soyut bir biçimde ve gerçek hayat koşulları dışında ele almış olmasıdır. Bu eksiklikten yola çıkan sosyal liberal düşünce; devletin, bireylere insan onuruna yaraşır hayat standartlarını sağlayabilme amacıyla piyasaya müdahale etmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Esas itibariyle sosyal liberal düşünceler, 1929 ekonomik krizi esnasında Keynes tarafından kapsamlı bir biçimde dile getirilmesine karşın, ilk olarak İngiltere'de 1908–1916 yılları arasında iktidarda olan Asquith hükümeti, daha sonra da 1932'de ABD'de iktidara gelen Roosevelt yö-

²⁸⁷ TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İÜHF Yayını, İstanbul 1980, s. 174; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51-52; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97.

²⁸⁸ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 4.

²⁸⁹ AZRAK, s. 209.

netiminin ortaya koyduğu programlarla uygulamaya geçirilmiştir. Fakat klasik liberal anlayıştan sosyal liberalizme geçilmesi ve söz konusu anlayışın kurumsal anlamda uygulanması bakımından en önemli katkıyı Keynes sağlamıştır. Nitekim Keynes'in düşüncelerinin uygulamaya geçirilmesi, liberalizme sosyal yönde katkılar sağlamış ve sosyal devletin, Keynes ile özdeşleştirilerek Keynesyen sosyal devlet ya da Keynesyen refah devleti olarak adlandırılmasına neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında birçok ülkede kurumsallaştırılan Keynesyen sosyal devlet ile ekonomik istikrar, sosyal güvenlik ve sosyal yardım programları evrensel karakter kazanarak kurumsallaşmıştır²⁹⁰.

C. SANAYİLEŞME SÜRECİ VE İŞÇİ SINIFININ MÜCADELELERİ

Sosyal devletin ortaya çıkmasındaki en temel dinamiklerden biri olarak, sanayileşme ya da endüstrileşme olarak adlandırılan süreçtir²⁹¹. 18. yy.'ın sonlarından itibaren İngiltere'de başlayan ve 19. yy. boyunca da Batı Avrupa'ya yayılarak devam eden bu süreç, beraberinde önemli sosyal ve ekonomik değişimleri getirmiştir²⁹².

Esas itibarıyla sanayileşme süreciyle birlikte farklılaşan üretim biçimleri, sosyal ve ekonomik alanda önemli değişimlere neden olmuştur. Bu çerçevede tarımsal üretim formları, teknolojik gücün öncülüğünde endüstriyel üretim formlarına dönüşmüş ve böylece ticari kapitalizmden sanayi kapitalizmine doğru bir geçiş meydana gelmiştir. Sanayileşme süre-

²⁹⁰ SALLAN GÜL, s. 23, 31-34, 145-148; YÜKSEL, Fatih, Sosyal Devletin Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimlerin Yeni İşlevleri, **AÜSBFD**, c. 62, sy. 1, 2007, s. 284-285; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 85-86; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 101. 1870'li yıllardan itibaren etkisi arttırarak gelişen sosyal liberal düşünce; 70'li yıllarda yaşanan ekonomik krize kadar etkisini sürdürmüştür. SALLAN GÜL, s. 23, 31-34, 145-148.

²⁹¹ MIDGLEY, James, **Social Welfare in Global Context**, Sage Publications, California 1997, s. 34, 90; NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14; SCARBROUGH, Elinor, West European Welfare States: The Old Politics of Retrenchment, **European Journal of Political Research**, Vol. 38, 2000, s. 227; PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 395; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; AKKAYA, s. 735; ÖZLEM, s. 20. HUBER, s. 34, 49-51; GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi, s. 132-133; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 216-217; AKAD/DİNÇKOL, s. 270-272; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

²⁹² MUMCUOĞLU, Maksut, **Sendikacılık Siyasal İlişkileri**, Doruk Yayınları, Ankara 1979, s. 1; CANNADINE, David, The Present and The Past in the English Industrial Revolution, 1880-1980, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992, s. 1-3; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; TANÖR, s. 62. İngiliz Sanayi Devrimi 1880-1980 yılları arasında etkili olmuş ve bu süreçte kendi içerisinde dört döneme ayrılmıştır. İlk dönem 1880'den 1920'lere kadar olan Sanayi Devrimi ve neden olduğu sosyal durumlara ilgili endişelerin hâkim olduğu bir dönemdir. İkinci dönem 1920'lerin ortasından 1950'lere kadar etkili olmuş bu dönemde ise, savaşlar ve ekonomik dalgalanmaların hâkim olduğu dönemdir. Üçüncü dönem 1950'lerin ortasından 1970'lerin ilk yıllarına kadar olan dönem; bu dönemde; savaş sonrasında önemli bir ekonomik büyüme yaşanması söz konusu olmuştur. Son dönem ise, 1974'den 1980'lere kadar olan ekonomik büyümenin azaldığı bir dönemi getirmiştir. CANNADINE, s. 4. Esas itibarıyla Cannadine'nin açıklamalarının dikkat çeken yönü, söz konusu dönemlerin sosyal devlet açısından dönüm noktalarını oluşturmasıdır. Dolayısıyla sosyal devlet ile sanayi alanındaki ilerlemeler ve bunun sonucu ortaya çıkan ekonomik gelişmeler arasında önemli bir paralellik söz konusudur.

ciyle birlikte başlayan devrim niteliğindeki teknolojik gelişmeler ve bu bağlamda özellikle buhar makinesinin, fabrikalarda üretime ve taşıma araçlarına uygulanmış olması; ticareti arttırarak sermaye sahiplerinin güçlenmesini ve bireylerin sosyal ve ekonomik alanda önemli değişimler yaşamasını tetiklemiştir²⁹³.

Temel itibariyle bireyin sosyal ve ekonomik hayatında önemli değişimleri meydana getiren Sanayi Devrimi, sanayi toplumu adı verilen bir yapılanmayı doğurmuştur. Sanayi toplumunda sanayileşmeyle beraber değişen sosyal, ekonomik ve siyasi etmenler aristokrasinin burjuvaziyle olan ilişkilerini de etkilemiştir. Nitekim sanayileşmiş toplumlarda aristokratik kurum ve düşüncelerin gücü ve etkisi zayıflamıştır. Ayrıca sanayileşmeyle beraber önceki dönemde var olan ticari ve finansal burjuvaziye, endüstriyel burjuvazi de eklenmiş ve aristokrasinin gücü ciddi ölçekte azalmıştır²⁹⁴.

Sanayi toplumunda, sanayileşmeyle birlikte değişen sosyal, ekonomik ve siyasi etmenler burjuvazinin sadece aristokrasiye karşı gücünü arttırmasını sağlamamış, aynı zamanda elinde emeğinden başka geçim kaynağı olmayan geniş halk kitlerine karşı tutumunu da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu doğrultuda liberal değerler aracılığıyla; ekonomik ve siyasal gücünü arttıran burjuvazi, geniş halk kitlelerinin mecbur kaldığı zor yaşam koşullarına sessiz kalmıştır. Sanayileşmenin getirdiği şartların her geçen gün daha da ağırlaşması üzerine bir mücadele gerekliliği hissedilmiş ve söz konusu gereklilik de işçi sınıfının bir toplumsal sınıf olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. İşçi sınıfı ise, uzun ve etkili mücadeleleriyle sosyal devletin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla önce işçi sınıfının ortaya çıkışına, ardından da sosyal devletin ortaya çıkması için sergilediği mücadelelere değinmekte yarar bulunmaktadır.

1. Sanayileşme ve İşçi Sınıfını Doğuran Dinamikler

Temel itibariyle sanayileşme sürecinde makineleşmeyle birlikte artış gösteren üretim kapasitesi; hayatını devam ettirmek için elinde emeğinden başka herhangi bir şeyi bulunmayan toplumun zayıf kesimlerini çok zor şartlara maruz bırakmış, sermaye sahipleri ise, artan üretim nedeniyle zenginleşmiştir. Ancak sermayedarların zenginliklerini daha da

²⁹³ ŞAYLAN, s. 159-163, 175-176; AKAD, s. 26. Bu süreç Sanayi Devrimi'nin ardından elektrik enerjisinin kullanımı ve günümüzde ise, entegre devreler ve bilgisayar teknolojilerinde yaşanan devrimlerle devam etmektedir. ŞAYLAN, s. 159-163, Gerçekten de Sanayi Devrimi öncesi daha çok ev işlerinde kullanılan hizmet sektörü, Sanayi Devrimi'yle önce bir daralma yaşamış ardından ise, eğitim, sağlık ve sanayi alanlarında pek çok yeni hizmet sektörünün ortaya çıkmasıyla beraber önemli bir dönüşüm süreci yaşamıştır. Günümüzde ise, yaşanan teknolojik devrimlerle söz konusu değişim ve dönüşüm sürecinin devam ettiği görülmektedir. ŞAYLAN, s. 175-176.

²⁹⁴ KAUTSKY, s. 5.

arttırabilme amaçlarına ulaşabilmeleri ise, daha yoğun ve ucuz iş gücünü gerekli kılmıştır²⁹⁵.

Daha yoğun ve ucuz iş gücü sorunu ise, Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik yapı tarafından kendiliğinden çözülmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan kapsamlı işbölümüyle basitleşen işlerin ücretleri azalmış, orta sınıfı oluşturan küçük teşebbüsler fabrikalar ile rekabete dayanamayarak ortadan kalkmış ve önceden kendi işyerlerinde bağımsız olarak çalışan kimseler işçi durumuna düşmüştür²⁹⁶. Ayrıca bu dönemde; köylerde yaşayan kimselerin fabrikalarda çalışabilmek için kentlere akın etmeye başlamasıyla, iş gücü arzı bir hayli artmış ve artan iş gücü arzı önemli boyutta bir işsizlik doğurmuştur. Ortaya çıkan yoğun işsizlik ise, ücretleri düşürmüş ve çalışma koşullarını kötüleştirmiştir²⁹⁷. Esas itibarıyla bu dönemin ayırt edici özelliği, makineye dayalı üretime geçilmesi ve artan işsizliğe paralel biçimde çalışma şartlarının ciddi anlamda kötüleşmesi olmuştur²⁹⁸.

Sermaye sahiplerinin çıkarlarına uygun düşen bu durum; işverenler tarafından kullanılmış ve sırf daha fazla sermaye birikimi sağlayabilmek amacıyla, çalışan kitleler çok kötü şartlarda çalışmaya mecbur bırakılmıştır. Bu süreçte işyerleri, maliyetlerini azaltabilmek amacıyla ücretleri önemli boyutta düşürmüş ve artan iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı hiçbir önlem almamıştır. Bu bağlamda sanayileşme sürecinde sermaye sahipleri güç ve zenginliklerini arttırmış ve işçiler ise, ciddi bir çöküntü yaşayarak hastalık ve sefalet şartlarına maruz kalmıştır²⁹⁹.

İşçilerin maruz kaldığı kötü yaşam şartlarının en önemli göstergesi; uzun ve insanın dayanma gücünü aşan çalışma sürelerinin çocuk ya da kadın fark etmeksizin uygulanması olmuştur³⁰⁰. Bu dönemde İngiltere, Fransa ve Almanya gibi pek çok Avrupa ülkesinde işçilerin

²⁹⁵ GÜRİZ, Adnan, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, AÜHF Yayınları, Ankara 1998, s. 179-180; KORAY, s. 50-53.

²⁹⁶ İZVEREN, s. 36-37; TANÖR, s. 62.

²⁹⁷ Nihat BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; ALGAN, s. 35-36; BURDEAU, Georges, **Demokrasi (Sentetik Deneme)**, Çev. Bülent Nuri Esen, AÜHF Yayınları, Ankara 1964, s. 13; İZVEREN, s. 36-37; TANÖR, s. 62; Bu dönemde kentleşme ile birlikte, pek çok Avrupa ülkesinde nüfus, şehirlerde yoğunlaşmaya başlamıştır. SCARBROUGH, s. 228.

²⁹⁸ TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 102.

²⁹⁹ JOHNSON, Christopher H., Patterns of Proletariatization, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992, s. 81; UŞAN, Fatih, **İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Cilt 1: İş Hukuku**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2009, s. 5; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 179-180; İZVEREN, s. 37; BURDEAU, s. 13; ALGAN, s. 35-36; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87.

³⁰⁰ Çocukların maruz kaldığı olumsuz koşullara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. PIKE, E. Royston, **Human Documents of the Industrial Revolution in Britain**, Routledge Taylor & Francis, London New York 2006, s. 75 vd.; Kadınların maruz kaldığı olumsuz koşullara ilişkin ayrıntılı bilgi için ise, bkz.

çalışma şartları dayanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Örneğin 1840 yılında Fransa'da tekstil alanında günlük çalışma süresi 16 saat olarak belirlenmiştir³⁰¹. 1842 yılında İngiltere'de ise, İngiliz Krallık Komisyonu; kadın ve çocuk işçilerin günde 12 ile 16 saat çalıştırıldıklarını, 6 yaşında çocukların günde 14, gebe kadınların günde 16 saat çalıştırıldıklarını ve maden ocaklarında da çocuk işçilerin benzer koşullarla çalıştıklarını tespit etmiştir³⁰². Dolayısıyla bu süreçte, insanın değerinin bir tarafa bırakılarak maddi zenginliğin ön plana çıkartılması ve böylece insan onurunun ikinci plana atılması söz konusu olmuştur³⁰³.

İnsan onurunun ikinci planda görüldüğü bu dönemde; emeği koruyacak hükümler olmadığından, emek kullanımı tam bir sömürü biçiminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla kötü çalışma şartları altında, herhangi bir güvenceden yoksun ve karın tokluğuna çalışmak zorunda olan çalışan kesimler, mevcut sisteme karşı içten içe önemli ölçüde tepki duymuşlardır³⁰⁴. Ancak söz konusu dönemde; elinde iş gücünden başka hiç bir geçim kaynağı bulunmayan çalışanlar, ya işverenin zorladığı şartlarda çalışmaya katlanmak ya da işsiz ve aç kalmak arasında bir “tercih” yapmak zorunda kalmış ve genellikle de ilk yolu seçerek ağır çalışma şartlarına razı olmuşlardır. Ayrıca dönemin hukuki yapısı da çalışanlara herhangi bir kurtuluş imkânı sağlamamıştır. Çünkü söz konusu dönemde geçerli olan tek yanlı özgürlük anlayışı ile işçi hakları görmezden gelinmiş ve işçilerin örgütlenmesine karşı çıkılmış; buna karşın elinde oy hakkı da bulunmayan çalışan kesimler, tamamen savunmasız kalmıştır. Ayrıca dönemin hukuk anlayışı çerçevesinde; kötü şartlarda yapılmış olsa da sözleşme özgürlüğü kapsamında gerçekleştirilen iş sözleşmelerinin, işçinin özgür iradesiyle yapılması nedeniyle herhangi bir sakınca taşımadığı öne sürülmüştür³⁰⁵. Dolayısıyla sözleşmeye dayalı bir sistem bulunmasına rağmen, tarafların ekonomik bakımdan ne kadar eşitsiz olduğu dikkate alınmaksızın işçi ve işverenin eşit kabul edilmesi; söz konusu ilişkiyi, eşitsiz bir tabiiyet ilişkisine dönüştürmüştür³⁰⁶.

PIKE, s. 219 vd.; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 102.

³⁰¹ GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 202.

³⁰² GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 179-180, 202; OZANKAYA, s. 109.

³⁰³ İZVEREN, s. 36-37; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 202; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 102.

³⁰⁴ SCARBROUGH, s. 230; KORAY, s. 50-53, 68-69.

³⁰⁵ TANÖR, s. 52; İZVEREN, s. 36-37; KORAY, s. 50-53, 68-69. Bu dönemde ortaya çıkan asgari ücret talepleri dahi, girişim özgürlüğüne aykırı olarak değerlendirilmiştir. OZANKAYA, s. 109.

³⁰⁶ HABERMAS, s. 230. “Burjuva demokratik devrimlerinin bireyci hukuku, hukuken işçileri birbirlerinden koparmış ve güçlü işveren karşısında onları yalnız bırakmıştır. Sanayi Devrimi'nin doğuşu ve sınaî kapitalizmin' gelişmesi sonucu ortaya çıkan ücretli el emeği-sermaye arasındaki zıtlık, güçlü işveren ile güçsüz işçiyi hukuken eşdeğerde saymış, ayrıca işçileri, birbirlerinden kopararak işverenle teker teker sözleşme yapmaya mecbur bırakmıştır. Öyle ki, elinde emeğinden başka hiç bir geçim kaynağı olmayan

Bu dönemde ortaya konulan sosyal düzende, çalışan kesimlerin son derece zor koşullara mahkûm edilerek sömürülmesi, toplumun geniş kesimlerinin huzurluğuna yol açmış ve kamu vicdanında ciddi oranda tahribatlar meydana getirmiştir³⁰⁷. Sanayi Devrimi'nin olumlu kazanımları bulunmakla beraber³⁰⁸; söz konusu tahribatlar dikkate alındığında, ilk etapta toplumun büyük bir kesimi için yoksulluk ve mutsuzluk getirdiği ifade edilmiştir. Nitekim bireylerin adil olmayan bir toplumsal yapı içerisinde, hak etmedikleri şartlarda yaşadığını düşünmesi, yoğun şartlar altında çalışmasına karşın yoksulluk içerisinde ezilmiş bir yaşam sürmesi toplumsal mücadele ve gerilimleri kaçınılmaz kılmıştır. Ancak toplumsal mücadelenin verileceği yıllara kadar süren bu durum; yoksulluğa mahkûm ve sefalet içerisinde yaşayan bu kesimler için uzun yıllar sürmüş ve devletin de bu duruma herhangi bir müdahalesi söz konusu olmamıştır³⁰⁹.

Sanayileşme sürecinde, Sanayi Devrimi'nin doğurduğu ağır şartlar ile liberalizmin, devletin hiçbir şeye karışmayarak bireyi kendi haline bırakan yapısının bir araya gelmesi ciddi sıkıntılara yol açmış ve yaşanan sıkıntıların etkisiyle işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede sanayileşme süreciyle beraber yeni toplumsal güç olarak ortaya çıkan işçi sınıfı; sergilediği mücadeleyle tepkisini dile getirmiş, sosyal ve siyasal alanda önemli değişimlerin taşıyıcısı olmuştur³¹⁰. Nitekim işçi sınıfının etkili bir mücadele sergilemesinde, çeşitli dinamiklerin etkisi olmuştur. Bu doğrultuda “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı gereği devletin tarafsızlığı, işçi sınıfının başlangıçta kâğıt üstünde de kalsa, olumlu olarak yaklaştığı özgürlük ve eşitliğe ilişkin hususların oluşturduğu problemlerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Esas itibariyle bu dönemde; ekonomik ve siyasal açıdan geçerli olan liberal devlet düzeni, herkesin kendi çıkârı peşinde koşarak rekabet içerisinde olmasını genel sosyal etiğe uygun görmüştür³¹¹. Ayrıca liberal devlet düzeni içerisinde, ekonomik özgürlük alanına dışardan gelecek müdahaleler ve devletin bu alandaki düzenlemeleri reddedilmiş ve en temel ilke olarak devletin ekonomik ilişkilere karşı tarafsız ve pasif bir seyirci durumunda

kimseler için “çalışma hürriyeti”, ya işverenin zorladığı şartlarda çalışmaya katlanmak ya da işsiz ve aç kalmak arasında bir “tercih” meselesine indirgenmiştir. Bu bağlamda sözleşme hürriyeti ilkesi olanca mutlaklığıyla uygulanmış, iş şartları konusunda sözleşme dışı bir müdahaleye, yasal bir düzenlemeye imkân kalmamıştır.” TANÖR, s. 52.

³⁰⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 14.

³⁰⁸ Sanayileşme, oluşturduğu ekonomik fazlalık ile sosyal devleti mümkün kılmıştır. SCARBROUGH, s. 227.

³⁰⁹ ŞAYLAN, s. 83-84; TALAS, *Öğretelerde Sosyal Devlet*, s. 102; TALAS, *Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası*, s. 6-7; İZVEREN, s. 37.

³¹⁰ KORAY, s. 48; AKAD, s. 26; İZVEREN, s. 34.

³¹¹ FRASER, s. 108-110.

kalması benimsenmiştir. Bu doğrultuda devletin yapısı ve işleyişi gereği, bütün sorunlar karşısında hareketsiz kalması söz konusu olmuştur. Nitekim o dönemin liberal anlayışına göre; devlet, ticaret ve sanayinin gelişimi için ekonomik hayata karışmamıştır. Bireyin mutlak özgürlüğüne inanan ve dolayısıyla Sanayi Devrimi'nin doğurduğu toplumsal aksaklıklara aldırmayan bu anlayışa göre³¹²; “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” temel esas olarak benimsenmiş ve devletin pasif bir tutum sergileyerek ekonomik hayata müdahale etmemesi doğru bir yaklaşım olarak kabul edilmiştir. Böylelikle toplumda maddi ihtiyaçlar içerisinde bulunan güçsüz bireyler, kendi hallerine bırakılmış ve bireysel özgürlükleri güvence altına alınmamıştır³¹³.

Ancak devletin sanayileşmenin meydana getirdiği şartlardan ötürü bazı alanlara müdahalede bulunabileceği de kabul edilmiştir. Bu çerçevede örneğin devletin eğitim alanına müdahalesi, Sanayi Devrimi'yle birlikte ihtiyaç duyulan eğitilmiş ve nitelikli iş gücünün sağlanması açısından gerekli görülmüştür. Yine bu dönemde, özel sermayenin tek başına gerçekleştiremediği çeşitli alt yapı yatırımlarının (demiryolları gibi) devlet tarafından bizzat gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Dolayısıyla; *her ne kadar liberal devlet yaklaşımının gereği olarak devlet müdahalesine karşı çıkılmaktaysa da, burjuvazi çıkarları doğrultusunda devlet müdahalesi gerekli görülebilmıştır*³¹⁴. Fakat devletin sosyal gerekçelerle piyasaya müdahalesi, henüz söz konusu olmamıştır. Nitekim çalışma piyasası dışında kalan işsiz, hasta, sakat ve yaşlılara yönelik herhangi bir olumlu katkı sağlanmamış ve bu görev sanayileşme öncesinde olduğu gibi aileler, kiliseler veya loncalar gibi sosyal kurumlar tarafından son derece yetersiz biçimde karşılanmıştır³¹⁵. Olumlu katkılar bir yana devletin, işçilerin iş kazası ve meslek hastalığına ilişkin önleyici tedbirleri alma gerekliliği dahi, ekonomiye müdahale şeklinde değerlendirilmiştir³¹⁶. Dolayısıyla, burjuvazinin çıkarları söz konusu olduğunda esnetilebilen ilkeler, geniş halk kitlelerinin refahı hususunda son derece katı bir biçimde yorumlanmıştır. Bu durum, ”kendiliğinden işleyen” düzenin çalışan geniş

³¹² BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; AKKAYA, s. 737; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 38-39; İZVEREN, s. 37; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 179-180; ŞAYLAN, s. 60-62.

³¹³ WEALE, s. 57; BULUT, “Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 51, 200.

³¹⁴ ŞAYLAN, s. 60-62, 72-74. Vurgu bana aittir.

³¹⁵ SCARBROUGH, s. 227.

³¹⁶ İZVEREN, s. 37.

kitlelere olumlu katkı sağlamadığı ve ekonomik liberalizmin bu husustaki iyimserliğinin gerçeklerle bağdaşmadığı sonucunu doğurmuştur³¹⁷.

19. yy.'da, Sanayi Devrimi'nin getirdiği sorunlarla beraber, piyasanın kendi işleyişine bırakılmasıyla bütün sorunların kendiliğinden çözülmediği anlaşılmıştır. Bu çerçevede bireyin sadece devlet gücüne karşı korunmasının yeterli olmadığı; bunun yanında, sosyal ve ekonomik şartlara karşı korunmasının da zorunlu olduğunun iyice farkına varılmıştır. Ortaya çıkan yeni ekonomik feodalizm karşısında; Sanayi Devrimi'yle sayıları önemli miktarda artmış olan işçi sınıfı örgütlenerek mücadele etmiş ve bu mücadeleler sayesinde adalatsızlık ve sömürü karşısında devletin tarafsız kalamayacağı, devletin ekonomiye müdahale etme gerekliliği benimsenmeye başlanmıştır. Böylelikle sosyal devletin düşünsel ve maddi temelleri açısından önemli bir adım atılmıştır³¹⁸.

Başlangıçta, burjuvazinin feodal düzene karşı yürüttüğü mücadelede; işçi sınıfının burjuvazinin yanında yer almasını sağlayan eşitlik ve özgürlüğe ilişkin düşüncelerin kâğıt üzerinde kalmış olması, işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadelede önemli bir etki meydana getirmiştir. Bu çerçevede sanayileşme süreciyle birlikte ortaya çıkan işçi sınıfının, başlangıçta büyük ilgi duyduğu liberalizm ve liberalizmin özgürlük ve eşitlik anlayışına olan inancının 19. yy.'ın sonlarına doğru zayıflaması, söz konusu mücadelede önemli ölçüde etken olmuştur. Nitekim 19. yy.'da değişen sosyal ve ekonomik şartlar, klasik liberal anlayışın yetersizliğinin anlaşılmasında önemli bir etken olarak değerlendirilmiştir. Özellikle de artan işsizlik, olumsuz çalışma şartları ve yetersiz ücretler; çalışan kesimlerin, ekonomik güce sahip olmaksızın kanun önünde eşit hürriyetlere sahip olmalarının herhangi bir anlam taşımadığını ve kâğıt üzerinde özgür ve eşit sayılmanın hiçbir problemi çözmediğini anlamalarına neden olmuştur. Çünkü sosyal ve ekonomik açıdan zor şartlar altında bunalan halk kesimleri açısından, klasik hak ve hürriyetler boş birer kalıp olmaktan öteye geçememiştir³¹⁹. Hak ve hürriyetler ile eşitliğe ilişkin hususlar açısından böyle bir durumun oluş-

³¹⁷ TANÖR, s. 62-64; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; ŞAYLAN, s. 72-74; OZANKAYA, s. 109; İZVEREN, s. 34.

³¹⁸ BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 20-22, 82-83; TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 67; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 22, 165; AKAD/DİNÇKOL, s. 271; ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İÜHF Yayını, İstanbul 1982, s. 164; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 259; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 358.

³¹⁹ BURDEAU, s. 13; TANÖR, s. 64; ALGAN, s. 35-36; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; YILMAZ, Aytekin, **Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara 2003, s. 57; HUBER, s. 39-40. Yetersiz sosyal ve ekonomik haklar, Sanayi Devrimiyle birlikte daha da önem kazanmış ve insanların sosyal ve ekonomik haklar konusundaki hoşnutsuzlukları had safhaya çıkmıştır. Nasıl ki; hukuk devleti, burjuvazinin devletle karşı karşıya gelmesinin bir ürünü

masında, burjuvazi aktif bir rol oynamıştır. Bu çerçevede eşitlik ve özgürlüğe ilişkin hususlar, burjuvazinin kendi çıkarlarını korumak için oluşturduğu hukuki ve siyasi yapının gereği olarak somutlaştırılmaları nedeniyle, soyut nitelikte kalmıştır. Bu bağlamda soyut nitelikteki sözü edilen esaslar; burjuvazinin, emekçi sınıflara karşı kendini korumasını sağlayan hukuki silahlar olarak kullanılmıştır³²⁰.

Etkili hukuki araçlara sahip ve burjuvazinin ideolojisi niteliğindeki liberal anlayışın; sosyal ve ekonomik hayata karışmayarak soyut bir dünya oluşturması, derin toplumsal gerilimlere yol açmış ve toplumun büyük bir kesiminde liberalizme bağlanan umutların hayal kırıklığıyla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bu durum liberal anlayışa karşı mücadele sürecini başlatan işçi sınıfının ortaya çıkmasını sağlamıştır. İşçi sınıfı sergilediği mücadeleyle; Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri gidermeyi amaçlamış, böylelikle liberal anlayışın sosyal boyut kazanmasına neden olmuştur³²¹.

İşçi sınıfının sanayileşme çağında kitlesel mücadele sergileyebilmesi, uzun bir dönemin ardından mümkün olabilmıştır. Nitekim bunun için öncelikle; sanayileşme ve kentleşmeye bağlı olarak işçi sayısının hızlı bir biçimde artmış olması, ardından sanayileşme sürecinde yaşanan olumsuzlukların doğurduğu toplumsal gerilimler ve sınıfsal ayrışmaların çalışan kesimlere sınıf bilinci kazandırmış olması gerekmiştir. Sanayi Devrimi'yle birlikte; emeğiyle geçimini temin eden ücretli kesimlerin kötü hayat şartlarına maruz kalması ve üretim araçlarına sahip olan sermaye sahiplerinin aşırı biçimde zenginleşmesi arasındaki çelişki, her iki kesim arasında var olan eşitsizliği daha da derinleştirmiştir. Bu çerçevede söz konusu eşitsizlik derinleştikçe, çalışanların birlik olmaları gerektiği yönündeki düşünceleri ağırlık kazanmış ve bu kesimlerin edindikleri sınıf olma bilinciyle örgütlemeleri sonucunda işçi sınıfı ortaya çıkmıştır³²². Bu itibarla; işçi sınıfının, sanayileşmenin sosyal ve ekonomik yapıda meydana getirdiği değişimler sonucunda, artan toplumsal gerilim ve çatışmaların bir ürünü olarak ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla sosyal devletin orta-

olmuşsa, benzer şekilde sosyal devlette, sanayileşmenin doğurduğu aşırı eşitsizliklere karşı gelişen tepkilerin bir ürünü olmuştur. HUBER, s. 34; ÖZLEM, s. 19-20.

³²⁰ TANÖR, s. 63; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62.

³²¹ TANÖR, s. 62-64; ŞAYLAN, s. 72-74; AKAD, s. 26; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; OZANKAYA, s. 109; İZVEREN, s. 34; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 103; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 202; YILMAZ, s. 57.

³²² MUMCUOĞLU, s. 1; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 102; TALAS, Liberaleciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; AKKAYA, s. 737; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 38-39. İZVEREN, s. 37; ALGAN, s. 35; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 112-113; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; ŞAYLAN, s. 56. Bir zamanlar feodalite ile burjuvazi arasında bulunan çelişki, Sanayileşme süreciyle birlikte yerini burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki çelişkiye bırakmıştır. TANÖR, s. 63.

ya çıkmasında önemli rol oynayan işçi sınıfı, Sanayi Devrimi'nin bir ürünü olarak değerlendirilmiştir³²³.

2. Sanayileşme Çağında İşçi Sınıfının Mücadeleleri ve Bu Mücadelelerin Çeşitli Ülkelerdeki Gelişim Süreci

Sanayi Devrimi'yle beraber toplum içindeki sayıları önemli miktarlara ulaşan işçi sınıfı, dönemin egemen anlayışının yetersizliklerini vurgulayan düşünce akımları ve bu akımların oluşturduğu aydın sınıfla bütünleşerek siyasal iktidar üzerinde önemli bir güce sahip olmuştur. İşçi sınıfının rejimin değişimi yönündeki artan baskısı; kimi yerlerde işçi devrimleriyle iktidarı ele geçirmeye, bu tarz bir değişikliğin olmadığı yerlerde ise, devletin sosyal alanda önemli tedbirler almasını sağlayan reformcu yaklaşımlara neden olmuştur³²⁴.

Reformcu yaklaşımların uygulandığı ülkelerde, işçi sınıfıyla burjuvazi arasındaki çatışma potansiyelinin gün geçtikçe derinleşmesi karşısında, reformcu yaklaşımlar gerilimleri azaltmanın bir çaresi olarak ortaya konulmuştur. Reformcu yaklaşımların temel amacı, işçi sınıfının devlet yönetimine etkide bulunmak suretiyle sosyal reformların yürürlüğe konulmasını sağlaması olmuştur. Buna bağlı olarak sosyal devletin temelinde bulunan sosyal reform düşüncesiyle “sosyal bütünleşme” amaçlanmıştır. Bu bağlamda “sosyal reform”, endüstri toplumunda ortaya çıkabilecek gerilim ve uyumsuzlukların önüne geçmeyi ve sosyal sınıf, zümre ve grupların uzlaşısını sağlamayı amaçlayan önlemlerin bütünü ifade etmiştir³²⁵. Devrimci yaklaşımlara oranla daha yavaş ve zaman içerisinde değişimi öngören reformcu yaklaşımlar özgürlük konusuna yoğunlaşmış ve özgürlüğün sosyal şartlara bağlı olarak düşünülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bu yaklaşım; özgürlük ve eşitlik arasındaki gerilimi hafiflettiği gibi devlete, pozitif sorumluluklar yükleyerek sosyal ve ekonomik hakların ortaya çıkmasına neden olmuştur³²⁶.

Reformcu anlayışı benimsemiş ülkelere örnek olarak İngiltere gösterilebilir. Bu bağlamda, İngiltere'de tarihsel süreç içerisinde artan yoksulluğa karşı, sosyal güvenlik alanında ilk kapsamlı kanun “1601 Elizabeth Yoksulluk Kanunu” olmuştur. Ardından 1834 yılında Yoksulluk kanunu'nda faydacı bakış açısına göre önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu

³²³ ŞAYLAN, s. 71-72; KORAY, s. 48; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86. Sanayi Devrimi II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden sınıflı toplum yapılarını doğurmuştur. TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86.

³²⁴ RUHİ, s. 21.

³²⁵ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 23.

³²⁶ Kısaca; sanayileşmenin ortaya çıkardığı olumsuz koşullar insan hakları karşısında devletin konumunun ve işlevlerinin sorgulanmasına neden olmuştur. ŞAYLAN, s. 83-84.

çerçeve “Poor Law Amendment Act” (Yoksullar Yasası İslah Kanunu) ile yardımlardan yararlanma koşulları ağırlaştırılmış ve liberal düşüncenin kişisel sorumluluk ve kendine yardım anlayışı benimsenmiştir³²⁷.

İngiltere’de 1800’lü yılların ilk yarısı boyunca çalışma şartlarına ilişkin olarak da pek çok koruyucu kanun çıkarılmış; bu kanunlarla çalışma yaşı, çalışma süreleri, dinlenme ve tatil süreleri ve çocuk, genç ve kadınların çalışma şartları düzenlenmiştir. 1800’lü yılların ikinci yarısında ise, söz konusu düzenlemeler diğer gelişmiş kapitalist ülkelere yayılmış, sendikalar güçlenmiş ve sosyal sigortalar alanına yönelik ilk girişimler ortaya çıkmıştır³²⁸. Esasında İngiltere’de 19. yy. ilerledikçe; refah mal ve hizmetlerinden yararlananların genişletilmesine ilişkin genel bir ilgi oluşmuş ve bu ilginin sonucu olarak emeklilik, işsizlik ve sağlık sigortası gibi uygulamalarla sosyal devlet alanı genişlemiştir. Söz edilen gelişmelerle sosyal devlet gereklilikleri yoksulluk kanunlarının çok ilerisinde tanınmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1908 yılında işçi emekli aylıkları, 1911 yılında ise işsizlik sigortası uygulanmaya konulmuştur. Esas itibariyle İngiltere’de yürürlüğe konulan bu uygulamaların ilham kaynağı, Bismarck’ın sosyal sigorta politikası olmuştur³²⁹.

İşçi sınıfının sistemin bütününe karşı devrimci bir mücadeleye girişerek devrimler aracılığıyla iktidarı ele geçirmeye çalışması ise, diğer bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Devrimci mücadeleler, devletin sosyal alanda önemli tedbirler almasına ve sosyal hakların ortaya çıkmasına neden olmuştur³³⁰. Söz konusu devrimci mücadelenin en önemli örneğini, 1848 Fransız İşçi Devrimi oluşturmuştur³³¹.

³²⁷ ROSANVALLON, s. 120-121; SALLAN GÜL, s. 203-205; BARRY, s. 287-288; KARA, s. 57; FOWLE, s. 57-59; NICHOLLS, s. 203-214; KNOTT, s. 14-15; Bu kanunda çocuklara ilişkin getirilen yeniliklere dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. BREMNER, s. 64-65; 1601 Elizabeth Yoksulluk Kanunu’nun tam metni için bkz. <http://www.victorianweb.org/history/poorlaw/elizpl.html>, 10.07.2009.

³²⁸ KARA, s. 58-59.

³²⁹ BARRY, s. 289.

³³⁰ RUHİ, s. 21; KARA, s. 58-59; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 23.

³³¹ Burada dikkat edilmesi gereken husus; 1848 Devriminde, sosyal demokrat bir yaklaşım benimsenerek klasik hakların ihlal edilmemiş olması, özellikle de mülkiyet hakkının tamamen ortadan kaldırılmadan toplum yararına ters bir biçimde kullanılmayacağını belirtilmiş olmasıdır. Ancak komünist değerler çerçevesinde verilen devrimci mücadelelerde; örneğin Rusya’da 1917 Bolşevik Devrimi gibi hareketlerde, Marks’ın Komünist Manifesto’su doğrultusunda sınıf diktatörlüğünün ve bütün üretim araçlarının devlet elinde toplanmasının benimsenmesiyle klasik hakların, özellikle de mülkiyet hakkını ihlal edildiği görülmüştür. *Dolayısıyla komünist düşünce çerçevesinde şekillenen devrimler, sosyal devletin ortaya çıkmasına ilişkin olarak ifade edilen devrimci mücadeleler kapsamında değerlendirilmemelidir.* Fakat komünizm çerçevesinde şekillenen devrimci mücadelelerin başarıya ulaşması, sosyal devletin gelişimine dolaylı da olsa önemli katkılar sağlamıştır. Bu çerçevede komünist ve sosyalist devrim süreçleri tehlikeli bulunmuş ve söz konusu tehlikeyi bertaraf etmek için burjuvazinin de olumlu karşıladığı sosyal reformcu görüşlere öncelik tanınmıştır. TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; ALGAN, s. 35-36; GEMALMAZ, Ulusal üstü İnsan Hakları Hukuku, s. 113; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62-63. Vurgu bana aittir.

Fransa'nın yanı sıra Almanya, Avusturya ve İtalya'da 1848 Devrimleri yaşanmış ve söz konusu devrimlerde 1848 yılı Şubat ayında Fransa'da yaşanan Devrim, öncü bir rol oynamıştır³³². Nitekim Fransız İşçi Devrimi'ni, bütün bu Devrimler içerisinde farklı kılan husus üstlendiği öncü rolün önemli bir etki meydana getirmesi ve geniş çaplı bir düzen değişikliğini tetikleme olmuştur.

1848 Fransız İşçi Devrimi, kurumsallaşmış sosyal devlet anlayışına giden uzun tarihsel süreçte çok önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir. 1848 Fransız İşçi Devrimi; sanayileşmenin ortaya çıkardığı işçi sınıfının, önemli boyutlara ulaşan yoksulluk karşısında zulme karşı direnme haklarını kullanmasını ve hak ve hürriyet mücadelesine başlamasını simgelemiştir. Esas itibarıyla, Devrim ile sosyalist düşüncelerin katkısı da olan ve belli bir ideolojik temele kavuşan işçi sınıfı, eşitlik ve özgürlüklerin somutlaştırılması yönünde önemli bir mücadeleye girişmiştir. Bu doğrultuda işçi sınıfının en önemli kazanımlarından biri genel oy hakkının elde edilmesi olmuştur. Böylelikle burjuvazinin siyasi iktidar mücadelesine girişmesiyle 1789'da elde ettiği iktidara, işçi sınıfı dâhil olabilmiştir. Dolayısıyla 1848 Devrimleri; işçi sınıfı açısından olduğu kadar, burjuvazi açısından da önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş ve böylelikle sosyal devletin temelleri atılmıştır³³³.

İşçi sınıfının ilk olarak iktidara dâhil olabilmesi, 1848 Fransız İşçi Devrimi'yle mümkün olmuştur. Bu bağlamda 1848 yılının başlarında, siyasal hakların kullanılabilmesi için aranan servet miktarı aşağıya çekilmiş ve siyasal hakların daha geniş kitleler tarafından kullanılabilmesi için bir hareket başlatılmıştır. Fakat bu süreçte toplantı ve gösteriler iktidar tarafından yasaklandığı için farklı şekillerde yapılmaya başlanmış ve ardından da gösteriler bir ayaklanmaya dönüşmüştür. İşçi sınıfının ayaklanması sonucu kral iktidarı bırakmış, Fransız tarihinde ilk kez tek dereceli ve genel oyla bir meclis seçilerek II. Cumhu-

³³² RUHİ, s. 27; <http://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/tr/tarih-ve-buguen/main-content-03/1830-1848-mart-devrimi-oencesi-ve-paul-kilisesi-hareketi.html>, 21.07.2009. Almanya ve Avusturya'daki devrimlere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ENGELS, Friedrich, Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim, <http://www.kurtuluscephesi.com/marks/almanya.html>, 21.07.2009; MARKS, Karl, Fransa'da Sınıf Savaşları [1848-1850], <http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/fransa1848.pdf>, 21.07.2009.

³³³ ŞAHİN, s. 590; RUHİ, s. 26. 1848 Devriminin ortaya çıkmasında sosyalist akımlarının ortaya koyduğu düşüncelerin etkili olduğuna dair bkz. ŞAHİN, s. 590; RUHİ, s. 26; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 552; AKIN, s. 339-345. 1848 Devriminin ortaya çıkmasında sosyalist düşünceler etkili olmuşsa da söz konusu devrimi sosyalist bir devrim olarak değerlendirilmek mümkün değildir. Ancak, sosyalist devrimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. ENGELS, Friedrich, II Manifesto del Partito Comunista, <http://www.sosyalistforum.org/ilke-ve-kurallar/19774-komunist-parti-manifestosu-2.html>, 21.07.2009; TROCKI, Lev, Komünist Manifesto'nun Doksanıncı Yıldönümü (30 Ekim 1937), <http://www.marxists.org/turkce/trocki/1937/ekim/30.htm>, 21.07.2009; 1848 Devrimlerinin yaşanmasında; ekonomik alandaki dengesizliklerin sosyal ve siyasal alanı etkilemesi ve belli bir denge ve uyumun sağlanma çabaları etkili olmuştur. RUHİ, s. 27.

riyet dönemine geçilmiştir. Seçimle işbaşına gelen meclisin en önemli icraatı ise, 1848 Anayasası'nı hazırlamak olmuştur³³⁴.

Esas itibarıyla 1848 yılında yaşanan İşçi Devrimi sonrasında işçi ve işveren kesimlerinin uzlaşısıyla hazırlanan 1848 Anayasası, 1789'larda kurulan siyasi demokrasinin yetersizliğini sosyal ve ekonomik haklarla gidermeye çalışmıştır. Bu çerçevede ilk kez sosyal ve ekonomik haklara yer verilmesi söz konusu olmuştur³³⁵.

1848 Devrimi'nin ürünü olan 1848 Fransız Anayasası'nın başlangıç kısmında "1848 ruhu" adı altında haklar bildirgesi niteliğinde bir kısma yer verilmiş ve bu kısımda vatandaşların Cumhuriyete, Cumhuriyetin de vatandaşlara karşı ödevleri belirlenmiştir. Buna göre vatandaşlar; yurt sevgisi, Cumhuriyete bağlılık, çalışmak ve kardeşine yardım ile yükümlü iken, Cumhuriyet de; vatandaşın, ailenin, dinin, mülkiyetin ve işin korunması, yoksullara yardım, çalışabilecek olanlara iş bulma, çalışamayacak olanlara doğrudan doğruya yardım ile yükümlü tutulmuştur³³⁶.

1848 Anayasası'nın başlangıç bölümünde; siyasal iktidarın, "toplumun nimet ve külfetlerinin daha âdil paylaşılmasını ve herkesin refahının artırılmasını sağlayacağı, bunun dışında bütün vatandaşların daha yüksek bir ahlâk, mutluluk ve refah derecesine ulaşmalarını gerçekleştireceği" ifade edilerek devletin amacının, bütün vatandaşların refah ve mutluluğunu sağlamak olduğuna işaret edilmiş³³⁷ ve bu amaçlar devlete bir görev olarak yüklenmiştir³³⁸.

1848 Anayasası başlangıç bölümünün 4/1. maddesinde Cumhuriyet'in dayandığı prensipler olarak; özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin egemenliğini öngörmüş, başlangıç bölümünün 4/2. maddesinde ise; Cumhuriyetin bağlı olduğu temel olarak aile, çalışma, mülkiyet ve kamu düzenini ifade etmiştir. Dolayısıyla 1848 Anayasası ile aileye, çalışmaya,

³³⁴ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 551-552; SEWELL, William H., Uneven Development, The Autonomy of Politics and The Radicalization of Workers, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992, s. 156-161; AKIN, s. 339-345; AKAD/DİNÇKOL, s. 169; AKAD, Mehmet, **Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi**, İÜHF Yayınları İstanbul 1984, s. 16, 26.

³³⁵ WALIRE, Kişi Hakları Kavramının ve Teorisinin Tarihte Kuruluşu, **AÜSBFD**, Özetleyerek Çev. Bahri Savcı, c. XXV, Mart 1970, s. 122; AKAD, 1961 Anayasasının 10. Maddesi, s. 16, 26; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 53; HAZIR, s. 92; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 130-131, 142; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 358; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; AKAD, Mehmet, **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı**, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 15; ALGAN, s. 36-38; GEMALMAZ, Ulusal üstü İnsan Hakları Hukuku, s. 117-118; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 1993, s. 53-54; HAZIR, s. 92; TANÖR, s. 159.

³³⁶ RUHİ, s. 27.

³³⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 130-131; AKIN, s. 342.

³³⁸ AKAD, 1961 Anayasasının 10. Maddesi, s. 17; AKIN, s. 342-343.

mülkiyet hakkına ve kamu düzenine dayalı bir toplumda, özgürlük, kardeşlik ve eşitliğin egemenliği bir yenilik olarak öngörülmüştür. Ayrıca söz konusu değerlere dayalı bir toplumda eğitim hakkı, yoksullara yardım gibi düzenlemelere de yer verilmiştir³³⁹.

Bu çerçevede günümüzde yürürlükte bulunan 1958 Fransız Anayasası'nda da yer verilen özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi kavramların ilk olarak düzenlendiği 1848 Anayasası'yla, özgürlük ve eşitlik arasında yaşanan gerilimin kardeşlik kavramıyla uzlaştırılabileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede kardeşliğin gerçekleşmesi için devletin pozitif yükümlülükler yüklenmesi gerektiği ifade edilmiştir. 1848 Anayasası ile soyut birey anlayışı terk edilmiş, bunun yerine toplum içinde yaşayan ve sosyal varlık olan birey kavramından yola çıkılmıştır. Dolayısıyla gerçek yaşam şartlarıyla mücadele eden bireylere; soyut haklar değil, devletin olumlu müdahalesiyle gerçekleştirilmesi gereken sosyal haklar verilmiştir. İşte bu noktada devlete düşen görev, bireyi "özgürleştirme" amacıyla ekonomik kaynaklarını seferber etmesi olmuştur. Böylelikle devletin sosyal ve ekonomik alanda düzenleyici görevi ilk kez ortaya çıkmış ve söz konusu gelişim sosyal devlet anlayışının ilk safhasını meydana getirmiştir³⁴⁰.

1848 Fransız Anayasası'nın 8. ve 13. maddeleriyle devlete çeşitli görevler yüklenmiştir. Bu çerçevede 8. maddede her vatandaşın refahını arttırmak ve her vatandaşa kardeşçe yardımda bulunmak, işsizlik sorununu çözmek ve çalışmayacak durumdaki yoksulları korumak düzenlenmiş; 13. maddesinde ise, parasız ilköğrenim, meslek eğitimi, işçi-işveren ilişkilerinde eşitliğin sağlanması, yardım kurumlarının kurulmasını teşvik, bunlardan daha önemlisi toplumun kimsesiz çocuklarla geçim imkânlarından yoksun sakatlara ve ihtiyarlara yardım etme gibi görevler yüklenmiştir³⁴¹.

Sosyal karakter bakımından ileri bir nitelik arz eden 1848 Anayasası; kesin bir biçimde uygulanmamış olmasına karşın, bu alanda yeni bir dönemin başlangıcına yol açmıştır. Söz konusu dönemde, bir ideal olarak insan haklarının ilerletilmesi yönünde mücadele verilmiş³⁴² ve böylelikle insan haklarının muhtevasında sosyal yönde bir genişleme gerçek-

³³⁹ AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 15; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 553; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 53-54; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; 1848 Anayasası'nda ayrıntılı olarak düzenlenen kardeşlik, aile ve çalışma gibi kavramlara ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 15-17.

³⁴⁰ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 553; RUHİ, s. 28-29.

³⁴¹ ALGAN, s. 36-38; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 117-118; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, 1993, s. 53-54; AKIN, s. 342; HAZIR, s. 92; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 142; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 16.

³⁴² HUGHES, Caroline, Writing Human Rights in the 21st Century, **International Politics**, Vol. 39, Kluwer Law International Printed in the United States, March 2002, s. 93.

leşmiştir³⁴³. Nitekim 1848 Fransız Anayasası ile insan hakları teorisinde önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve sosyal haklar kavramı farklı boyutlarıyla tartışılarak uygulamaya konulmuştur. Ayrıca hak-ödev-görev sentezi ile formüle edilen ve bireyin yanında bulunan yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkmıştır³⁴⁴. Bu çerçevede özellikle devletin kamu hizmetleri alanının genişlemesi, işçi sorunlarıyla daha yakından ilgilenilmesi, ekonomiye güçsüz kitleler yararına müdahalelerde bulunulması ve sosyal haklara ilişkin gelişmeler söz konusu olmuştur³⁴⁵. Ancak devrim sonrası yeni dönemde; kapsamlı anayasal düzenlemelerden ziyade, yasal düzeyde önemli birtakım düzenlemelerin olduğu görülmektedir. Geniş anayasal düzenlemeler için ise, I. Dünya Savaşı sonrası beklemek gerekecektir³⁴⁶.

1848 yılında Fransa'nın ardından Almanya ve Avusturya'da da devrimler yaşanmıştır. Her iki ülkede de devrimlerin ardından iktidar değişimleri söz konusu olmuş ve anayasal düzeyde ve hızlı bir biçimde olmasa da sosyal devlete ilişkin olumlu değerlendirilebilecek gelişmeler yaşanmıştır. Bu doğrultuda daha çok zaman içerisinde çıkarılan çeşitli kanunlarla sosyal devlete önemli katkılar sağlamıştır. Bu hususta çıkarılan kanunlar ise, daha çok sosyal güvenliğe ilişkin düzenlemeler biçiminde kendini göstermiştir³⁴⁷.

³⁴³ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 130-131; GÜLMEZ, Mesut, İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Ulaştığı Nokta, **Farklı Bakış Tarzlarıyla İnsan Hakları Uygulamaları**, APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 23; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 52.

³⁴⁴ AKKAYA, s. 735.

³⁴⁵ HAZIR, s. 92; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 552-558. Kapani, 1848 Anayasası'nın taşıdığı sosyal karakter nedeniyle çok önemli olduğunu; fakat bu hususta bir çığır açmadığını ifade etmektedir. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 54; GÜRKAN, s. 78.

³⁴⁶ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 54-55; ALGAN, s. 38. 1848 Anayasası'ndan I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreçte sosyal devlete ilişkin esasların düzenlendiği bir diğer Anayasa; 1874 İsviçre Anayasası'dır. 19. yy.'ın sonuna kadar olan süreçte uğradığı sosyal değişimler dikkate alınarak değerlendirildiğinde; söz konusu anayasa'nın, dönemin sosyal sorun'larını önceden görerek gerekli önlemleri alma hususunda önemli bir Anayasa olduğu ifade edilmektedir. TANÖR, s. 176. Kapani, 1848 Fransız Anayasası'nın I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte sosyal karakter taşıyan tek Anayasa olarak kaldığını ifade etmektedir. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 54. "Sosyal hakları düzenleyen Anayasaların başında 1917 tarihli Meksika Anayasası gelmekle birlikte, bu konuda daha ileri giden ve devletin sosyal fonksiyonunu açıkça yansıtan Anayasa, 1919 tarihli Weimar Anayasası'dır. Gerçekten Meksika Anayasası'nın aksine, Weimar Anayasası devlete belirli görevler yüklemekte, onu vatandaşların refahını sağlamakla sorumlu tutmaktadır. Weimar Anayasası; ekonomik hayatın, sosyal adalet esaslarına göre, herkese insanlığına yaraşır bir yaşama tarzı sağlayacak şekilde düzenlenmesi görevini verir. Gene aynı Anayasa devletin bu görevi yerine getirirken izlenecek yolu da göstermiştir: Devlet, bunun için gerekli sosyal güvenlik örgütlerini kuracak, halkın sağlığını koruyacak, çocukların ve gençlerin maddi ve manevi yönlerden iyi gelişmelerini sağlayacak, ekonomik yönden güçsüz olan vatandaşlara yardım edecektir. Weimar Anayasası'nı çok geçmeden pek çok Avrupa Anayasası izlemiştir. Sosyal ve ekonomik haklara az veya çok farklılıklarla yer veren bu Anayasaların başlıcaları 1920 Estonya, 1921 Yugoslavya, 1921 Polonya, 1923 Romanya ve 1931 İspanya Anayasalarıdır." HAZIR, s. 93; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 54-56; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 363. "1933 tarihli Portekiz Anayasası'nda insan onuru ile sosyal refahın sağlanması şu şekilde bağdaştırılmıştır: Bütün vatandaşların insan onuru ile uyuşan bir yaşam standardını garanti etmeye çalışarak sosyal refahı sağlamak devletin görevidir." ŞİMŞEK, Oğuz, **Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999, s. 33.

³⁴⁷ TANÖR, s. 70-71; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 18-19; ALGAN, s. 38.

Bu bağlamda Almanya’da 1870’li yıllardan itibaren ortaya çıkan sosyal güvenlik kanunları oldukça önem arz etmiştir. Esasında Almanya geç endüstrileşmiş ve sanayileşme yarışında geri kalmış bir ülke olarak; liberal düşüncenin temeli olan, serbest piyasa ve serbest ticaret düşüncesine kuşkuyla yaklaşmış ve devletin piyasaya aktif ve düzenleyici biçimde müdahale etmesi gerekliliği üzerinde durmuştur³⁴⁸.

Almanya’da sosyal devlete ilişkin ilk uygulama 1871 yılında yapılmıştır. Söz konusu düzenlemeye göre; demiryolu, maden ocakları ve fabrika gibi işyerlerinde meydana gelen iş kazalarına karşı işverenlerin tazminat ödemeleri öngörülmüştür. 1881 yılında “Reichtag” adı verilen kanunla ilk kez devletin yönetimi altında bulunan bir zorunlu sigorta sistemi kurularak iş kazaları bununla güvence altına alınmıştır³⁴⁹.

Almanya’da sosyal devletin gelişimi açısından 1883–1889 yılları arasında yapılan üç kanun da oldukça önemlidir. Bu hususta ilk kanun olan 1883 tarihli Hastalık Sigortası Kanunu’yla, yıllık geliri 2000 Mark’ı geçmeyen işçiler için sağlık sigortası zorunlu hale getirilmiştir. Böylelikle bütün Avrupa toplumlarının ve refah devletlerinin modernleşme sürecine önemli bir katkı yapıldığı ileri sürülmüştür. Söz konusu sistem, işçilerin çoğunlukta olduğu kendi kendini yöneten özerk kurumlar aracılığıyla işlemiştir. İşçilerin üçte iki oranında katkı yaptığı bu sisteme, işverenlerde üçte bir oranında katkı yapmıştır. 1885–1886 yılında yapılan düzenlemelerle bu sistemin kapsamı genişletilmiş ve işçilerin büyük çoğunluğunu kapsar hale getirilmiştir. Çıkarılan ikinci kanun, 1884 tarihli “İş Kazaları Kanunu”dur. Söz konusu kanun ile işverenlerden alınan zorunlu aidatlarla korporasyon sandıkları kurulması kararlaştırılmıştır. İşverenlerden toplanan aidatlarla finanse edilen bu sandıklarla; uğradıkları iş kazaları sonucu çalışamayacak duruma gelen işçilerin ücretlerinin üçte ikisi ödenmesi, eğer iş kazası sonucu ölüm gerçekleşmişse geride kalanlara belli oranda aylık bağlanması öngörülmüştür³⁵⁰.

Çıkarılan üçüncü kanun olan 1889 tarihli “Yaşlılık-Malullük Sigortası Kanunu” ile emeklilik sistemi kurumsallaştırılmıştır. 1883–1889 yılları arasında çıkartılan söz konusu üç kanun, türünün tarihsel anlamda ilk örneği olan 1911 “Sosyal Sigortalar Kanunu” ile bir bütün halinde kanunlaştırılmış ve kapsamı oldukça genişletilmiştir. Böylelikle Almanya; İngiltere ve ABD’de uygulanan ve liberal anlayışın getirdiği (ihtiyari) karşılıklı yardım-

³⁴⁸ PIERSON, Chris, *Development of Welfare Regimes*, s. 413-414; ŞAYLAN, s. 59-60.

³⁴⁹ ROSANVALLON, s. 125-126; AKAD, *Sosyal Güvenlik Hakkı*, s. 18; ALGAN, s. 38.

³⁵⁰ FERRERA Maurizio, RHODES Martin, *Recasting European Welfare States: An Introduction*, **Recasting European Welfare States**, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000, s. 1; ROSANVALLON, s. 125-126.

laşma sandığı modelinin yerine; zorunlu koruma modelini kurumsallaştıran ilk ülke olmuştur. Alman sisteminde amaç ücretli nüfusu kuşatarak, sosyal güvence sağlamak olmuştur. Bu dönemde Alman sisteminin, işçi sınıfının ve sosyal devletin gelişimine önemli katkı sağladığı görülmüştür³⁵¹.

Almanya'yı Avusturya izlemiş ve 1887 yılında iş kazaları ve 1888'de hastalık sigortası kanunlarını çıkarmıştır. Fransa'da 1893 yılında iş kazası sigortası, 1895 yılında emeklilik sigortası ve 1905 yılında işsizlik sigortasına ilişkin kanunlar çıkarılmıştır³⁵².

Türkiye'de ise; Osmanlı Devleti'nin hâkim olduğu bu dönemde devlete, sosyal alana müdahale ederek bireylerin refahını sağlama gibi bir görev yüklenmemiştir. Başlangıçta bu görevi aile, mesleki kuruluşlar ve vakıflar yerine getirmiş; 19. yy.'ın başlarından itibaren ise, sosyal devlete ilişkin adımlar atılmaya başlanarak sağlık ve eğitime ilişkin koruyucu düzenlemelere gidilmiştir. Çalışma hayatına ilişkin olarak ise, öncelikle sosyal güvenlik sisteminin temellerini oluşturan yardımlaşma sandıkları kurulmuş ve çalışma hayatını koruyup geliştirme amacına dönük olarak tüzükler çıkartılmıştır³⁵³.

Türkiye'de sosyal devlete ilişkin gelişimin oldukça zayıf bir şekilde yaşandığı bu dönemde söz konusu gelişmeleri ne reformcu, ne de devrimci karakterde değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumun temel nedeni ise, sosyal devlete ilişkin herhangi bir mücadelenin ortaya konulmaması olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Batı'da 19. yy. ve 20. yy.'ın başlarında işçi sınıfı mücadeleleri yaşanmaktayken, Türkiye'de henüz böyle bir sınıfın, sürükleyici güç olarak ortaya çıkması söz konusu değildir. Dolayısıyla Batı devletlerinde sosyal devletin ortaya çıkma ve gelişme süreçlerinde oldukça etkili olan işçi sınıfı mücadelelerinin, ülkemizde çok sınırlı ölçekte etkiye sahip olduğu söylenebilir³⁵⁴.

Bu durumun temel nedeni olarak ise, Tanör tarafından üç husus sıralanmıştır. İlk neden, geç sanayileşme ve bunun sonucu olarak burjuvazinin geç ortaya çıkmasıdır. İkinci neden, Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar -özellikle SSCB tehdidi nedeniyle- işçi sınıfının örgütlenme ve kendini ifade edebilme yollarının sürekli biçimde engellenmesidir. Son neden ise, uzunca bir süre "siyaset dışı" ve "uzlaşmacı" sendikacılık anlayışının benim-

³⁵¹ ROSANVALLON, s. 125-126.

³⁵² PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 105; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 18-19. Daha pek çok ülkede sosyal güvenliğe ilişkin yasaların çıkarılması söz konusu olmuştur. Bu çerçevede İsviçre'de 1881 yılında iş kazası sigortası; İtalya'da 1886 yılında sağlık sigortası; Danimarka'da 1891 yılında emeklilik sigortası; Norveç'te 1906 yılında; Danimarka'da ise, 1907'de işsizlik sigortasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 105.

³⁵³ SALLAN GÜL, s. 261-264.

³⁵⁴ TANÖR, s. 143-149; KARA, s. 212.

senmesidir. Bu bağlamda Türkiye’de sosyal devlet anlayışının ve sosyal ve ekonomik hakların hayata geçirilme sürecinde, işçi sınıfının sınırlı etkiye sahip olduğu öne sürülebilir. Ancak bu durum işçi sınıfının hiçbir etkiye sahip olmadığı biçiminde anlaşılmalıdır. Nitekim işçi sınıfı, sosyal devletin ortaya çıkışında yakın ve doğrudan etkiye haiz olmasa bile, dolaylı bir etkide bulunmuştur. Ayrıca Türkiye’de sosyal devletin gelişimiyle ilgili olarak yapılan girişimlerin, işçi sınıfı kadar yönetici sınıftan da geldiği gözlemlenmektedir. Ancak yönetici sınıfın çabaları da tek başına etkili olmamıştır. Esasında Cumhuriyetin ilk yıllarından 1960’lı yıllara kadar olan süreçte; yönetici sınıfın daha etkin olduğu, bu tarihten sonra ise, işçi sınıfının etkinliğini arttırdığı görülmektedir³⁵⁵.

Esas itibariyle 19 yy.’ın sonundan itibaren sosyal devlet uygulamalarının benimsenmesi; daha gelişmiş ülkelere, daha az gelişmiş ülkelere doğru bir seyir izlemiştir. Hatta 1920’li yıllara kadar olan dönemde, Avrupa dışındaki ülkelerin az gelişmiş ekonomik seviyesi nedeniyle sosyal devletlerin önlemleri çok düşük seviyede kalmıştır³⁵⁶. Bu çerçevede ülkemizde de sosyal devletin gelişimi Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar olan süreçte çok zayıf kalmış, bu dönemden sonra 60’lı yıllara kadar olan süreçte ise, sınırlı birtakım gelişmeler görülmüştür. Türkiye’de sosyal devlet hususunda atılan en önemli adım ise, 1961 Anayasası olmuştur.

3. İşçi Sınıfının Başarıya Ulaşmasında, Sosyalist ve Komünist Düşüncelerin Etkisi ve Burjuvazinin Uzlaşmacı Tavrı

Esas itibariyle gerek devrimler, gerekse yapılan reformlar sonucu; işçi sınıfının başarıya ulaşarak sosyal taleplerini anayasal ve yasal düzeyde kabul ettirebilmesinin ardında, Devletlerin komünist ve sosyalist tehlikeye karşı uzlaşmacı tavırları önemli ölçüde etkili olmuştur. Söz konusu etki, II. Dünya Savaşı sonrası da dâhil olmak üzere uzunca bir süre hissedilmiş ve 90’lı yıllarda SSCB’nin çöküşünün ardından eski etkisini kaybetmiştir.

Bu çerçevede ise; Karl Marks’ın (1818–1883) 1848 yılında “Komünist Manifesto” isimli eserini yayınlaması, ardından 1848–1870 tarihleri arasında Engels ile birlikte kapitalist düzene ciddi eleştiriler yöneltmesi ve birlikte bilimsel sosyalizmi kurmaları; sosyalizm, komünizm ve anarşizm gibi akımların siyasi mücadelede önemli bir etkiye sahip olmalarına neden olmuştur³⁵⁷.

³⁵⁵ TANÖR, s. 143-149.

³⁵⁶ PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 395; PIERSON, Beyond the Welfare State?, s. 110–111.

³⁵⁷ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 558; ŞAYLAN, s. 72-74.

Özellikle 1860'larda bütün Avrupa'da köleliğin kaldırılmasının ardından kırsal nüfusta ciddi bir artış gözlemlenmiştir. Artan nüfus, o dönemde ekonomik olarak desteklenemez hale gelmiş ve şiddetli yoksullaşmanın nedeni olarak görülmüştür. İşte yoğun bir biçimde yoksulluğun yaşandığı bu dönemde; Karl Marks'ın komünizme ilişkin görüşleri, bir disiplin olarak ön plana çıkmış ve özel mülkiyet ve yoksulluğun aynı anda kaldırılabileceği hususu teorik olarak öne sürülmüştür. Bu düşünce, geniş halk kitlelerini ciddi manada etkilemiş ve önlenmesi güç bir etki doğurmuştur³⁵⁸.

Sosyalist ve komünist düşüncelerin devrimci yanını tehlikeli bulan burjuvazi ise; geniş halk kitleleri üzerinde önemli etki meydana getiren devrimci çıkışlara karşı, kendi çıkarlarını koruma çabasında olmuş ve devrimci düşünceleri törpüleyici bir şekilde sosyal reformcu görüşleri desteklemiştir³⁵⁹. Bu çerçevede burjuvazi, işçi sınıfının daha kökten ve devrimci girişimleri önleyebilmek amacıyla sosyal devlet anlayışını benimsemiştir. Burjuvazinin benimsemiş olduğu sosyal devletin amacı, sınıflar arası eşitliği sağlamak ya da maddi eşitsizlikleri ortadan kaldırmak değil; liberal devletin siyasal ve ekonomik temellerine dokunmaksızın sosyal güvenliğin sağlanması, işsizliği önlemek, işçi haklarını korumak ve sosyal güvenliği sağlamak gibi bireylere asgari yaşam standartlarını sağlamaya yönelik alanlarda reform yapmak olmuştur. Dolayısıyla sosyal devletin ortaya çıkışında işçi sınıfının mücadeleleri kadar, egemen sınıflarla- işçi sınıfı arasında varılan uzlaşma da önemli bir etkiye sahiptir³⁶⁰.

Bu çerçevede sosyal devlet; sosyal çatışma yerine sosyal uzlaşmanın ön plana çıkarıldığı, modern endüstri çağının devletidir. Nitekim sınıf çatışmasından ziyade sınıf uzlaşmasına dayanan sosyal devlet; diktatörlüğü içeren sınıfsız bir toplumu değil, farklı sosyal sınıfların bulunduğu çoğulcu ve özgürlükçü bir toplumu esas almıştır. Bu bağlamda sosyal devletin içerisinde farklı sınıflar bulunmakta ve bu sınıflar arasında ortaya çıkan problemler, farklı sınıfların birbirleriyle sosyal ilişkiler kurmaları suretiyle oluşan sosyal dayanışma ve uzlaşma aracılığıyla giderilmiştir³⁶¹. Dolayısıyla sosyal devletin ortaya çıkış ve gelişimi aşamalarında işçi sınıfının mücadeleleri kadar, bu mücadeleler sonucunda varılan uzlaşmanın da önemli ölçüde etkili olduğu görülmüştür. Ancak üzerinde uzlaşmaya varılan ne kapitalizm, ne de sosyalizmdir. Her ikisinden de farklı, üçüncü bir yol olan sosyal devlet-

³⁵⁸ HEWITT, Paul S., The End of the Postwar Welfare State, **Washington Quarterly**, Vol. 25, No. 2, Spring 2002, s. 13; JOHNSON, s. 81.

³⁵⁹ GEMALMAZ, Ulusal üstü İnsan Hakları Hukuku s. 113; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62-63; TANÖR, s. 158-171; ALGAN, s. 35-36.

³⁶⁰ TANÖR, s. 108-109, 383.

³⁶¹ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 23, 26; HUBER, s. 39-40; ÖZBEK, s. 15.

tir³⁶². Nitekim söz konusu süreçlerin bütünü; Batı Avrupa’da sanayileşmiş ulus devletler içerisinde, sosyal devletin ortaya çıkışına neden olmuştur³⁶³.

4. Değerlendirme ve Sonuç

Sonuç olarak sanayileşmiş ulus devletlerin³⁶⁴, Sanayi Devrimi’nin doğurduğu ağır çalışma koşulları ve burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki aşırı eşitsizlikler gibi sorunlara karşı duyarsız kalması ciddi sosyal problemlere neden olmuştur³⁶⁵. Bu bağlamda ortaya çıkan sosyal problemler, düşünce akımlarının da etkisiyle işçi sınıfının mücadelesini doğurmuştur. Nitekim işçi sınıfının burjuvaziye ve burjuvazinin kurduğu düzene duyduğu tepki; gerek reformcu, gerekse devrimci mücadele yöntemleriyle dile getirilmiştir. Esas itibariyle işçi sınıfının sergilediği mücadele, “insan onuruna yaraşır hayat standartları”na ulaşabilmek amacıyla; sosyal, siyasal ve ekonomik taleplerin dile getirilmesinden başka bir amaç taşımamıştır³⁶⁶. Dolayısıyla işçi sınıfının ortaya koyduğu mücadeleler; siyasal taleplerin sonucu olarak siyasal hakların genişlemesine, sosyal ve ekonomik taleplerin sonucu olarak ise, sosyal ve ekonomik hakların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede siyasal hakların genişletilmesine yönelik talepler; seçme, seçilme ve siyasi örgütlenme haklarının sadece burjuvaziye değil, daha geniş kitlelere tanınması gerektiğini dile getirmişlerdir.

³⁶² LEISERING, Lutz, Nation State and Welfare State: an Intellectual and Political History, **Journal of European Social Policy**, Vol. 13, Issue 2, 2003, s. 179.

³⁶³ CLARKE, John, **Changing Welfare Changing States (New Directions in Social Policy)**, Sage Publications, London 2007, s. 27; LEISERING, s. 179; MIDGLEY, s. 34;

³⁶⁴ Sosyal devletin, ulus devlet içerisinde ortaya çıktığı hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. MIDGLEY, s. 34; CLARKE, s. 27.

³⁶⁵ NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14; PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 395; SCARBROUGH, s. 227; MIDGLEY, s. 34; KORAY, s. 50-53, 68-69; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 82-85; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 191-193; ŞAYLAN, s. 72-74; ÖZLEM, s. 19-20; ÇAĞIL, s. 105; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 112-113; TANÖR, s. 66, 70-71; ALGAN, s. 35, 264; HUBER, s. 34, 49-51; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 32; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; AKKAYA, s. 735; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196; SAYBAŞILI, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992, s. 96; GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi, s. 132-133; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 216-217; AKAD/DİNÇKOL, s. 270-272; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; İZVEREN, s. 34.

³⁶⁶ LEISERING, s. 179; KORAY, s. 50-53, 68-69; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 82-85, 130; TANÖR, s. 66, 70-71, 79; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; ÖZLEM, s. 19-20; ÇAĞIL, s. 105; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 62; AKAD, 1961 Anayasası’nın 10. Maddesi, s. 16; GÜLMEZ, s. 23; ALGAN, s. 35, 173-174; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 112; ÖZBEK, s. 15; SAYBAŞILI, s. 96; HUBER, s. 34, 49-51; GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi, s. 132-133; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 216-217; AKAD/DİNÇKOL, s. 270-272; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009. Sosyal devlet; sanayileşmenin getirdiği sağlık şartlarında ve sosyal durumda sanayileşmeyle beraber yaşanan kötüleşmenin kamu vicdanında oluşturduğu yaralar nedeniyle ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sosyal devlet, kamu vicdanının bir sonucu olarak teşekkül etmiştir. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14.

Sosyal ve ekonomik yöndeki talepler ise; ilk etapta sosyal ve ekonomik hakların bütünüyle ortaya çıkmasını sağlamamış, daha çok çalışma hayatına yönelik olan çalışma şartları, sosyal güvenlik ve sendika ile grev hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakların düzenlenmesine neden olmuştur³⁶⁷. Özellikle siyasal haklar, sendika ve grev hakları gibi haklar sayesinde işçi sınıfı, taleplerini daha etkili dile getirebilme imkânına kavuşmuş ve böylelikle siyasal bir güç haline gelerek devlet yönetiminde etkinlik kazanmıştır³⁶⁸. Bu bağlamda sosyal devlet, sanayileşmiş toplumun ihtiyaçlarının bir ürünü olarak doğmuş³⁶⁹ ve uzunca bir süreç içerisinde gelişimini sürdürmüştür. Sosyal devletin kapsamlı ve sistematik bir biçimde ortaya çıkabilmesi ise, II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmiştir³⁷⁰.

D. I. DÜNYA SAVAŞININ SOSYAL DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Sosyal devletin ilk uygulamalarının Bismarck'ın sosyal güvenlik kanunları ve İsveç'te çıkarılan çeşitli kanunlara dayandırılmasına karşın³⁷¹, sosyal devletin kurumsal manada ortaya çıkması II. Dünya Savaşı'ndan sonra mümkün olabilmiştir. Fakat sosyal devletin kurumsallaşmasına kadar yaşanan süreçte ortaya çıkan çeşitli dinamikler, sosyal devlet yönündeki gelişmelere önemli katkı sağlamıştır. Bu bağlamda sözü edilen dinamiklerden biri de I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Bu çerçevede Pierson, savaş sonrasında sosyal devlet yönünde ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle; 1920-1975 arası dönemi, sosyal devletin büyüme dönemi olarak adlandırılmıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı sonrası-

³⁶⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 82-85; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196; TANÖR, s. 66, 70-71, 79; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 112-113; ÇAĞIL, s. 105; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; İZVEREN, s. 37; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 202; ALGAN, s. 35, 173-174. Başlangıçta, liberal ekonominin kendiliğinden oluşturacağı düşünülen ekonomik düzen ve denge, 19 yy. süresince en çok 10 yılda bir krize girerek sarsılmış; iflaslar, yoksulluk ve işsizlik alışlageldik manzaralar olmuştur. Sanayi Devrimiyle genişleyen işçi sınıfı zamanla siyasal haklara sahip olmuş ve bu haklarını kullanarak içinde buldukları sosyal ve ekonomik açıdan olumsuz şartların düzeltilmesi yönündeki taleplerini dile getirmişlerdir. Çalışma ilişkilerinde kendini hissettiren örgütlü emek sosyal güvenlik, çalışma süreleri, asgari ücret, hafta tatili ve ücreti tatil gibi taleplerini etkili biçimde dile getirmiş ve iş ilişkilerinde liberal ekonominin ortaya koyduğu ilkelerden uzaklaşmıştır. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 82-85.

³⁶⁸ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 86-87; İZVEREN, s. 37.

³⁶⁹ NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14; PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 395; SCARBROUGH, s. 227; MIDGLEY, s. 34; KORAY, s. 50-53, 68-69; ÖZLEM, s. 19-20; HUBER, s. 34, 49-51; ŞAYLAN, s. 72-74; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 32; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; AKKAYA, s. 735; GÖREN, Sosyal Devlet İlkesi, s. 132-133; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 216-217; AKAD/DİNÇKOL, s. 270-272; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

³⁷⁰ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 264; MIDGLEY, s. 34.

³⁷¹ BAUMAN, s. 67. Aksi yöndeki bir iddiaya göre, Alman sosyal sigortaları Bismarck ile değil; 1840'larda Prusya'da yerel otoritelerin zorlayıcı sigorta sistemini getirmeleriyle başlamıştır. HENNOCK, s. 331.

da başlayan bu süreçte; kapitalist toplum, sosyal devletin temel unsurlarını bünyesine dâhil etmeye başlamış ve söz konusu süreç, 1970'lerin ortasına kadar devam etmiştir³⁷².

Pierson yapmış olduğu sınıflandırmada; sosyal devletin büyüme dönemi olarak adlandırdığı süreci de kendi içerisinde dönemlere ayırmış ve I. Dünya Savaşı sonrasında II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemi, sosyal devletin sağlama ve gelişme dönemi olarak adlandırmıştır. Nitekim iki savaş arası yılları kapsayan söz konusu dönemde, sosyal devlete dair önemli yenilikler yaşanmıştır. Bu çerçevede iki savaş arası dönemde yoğun olarak yaşanan işsizlik, siyasi olaylar, faşizm deneyimleri ve Sovyet Devrimi gibi tehditler karşısında devletler; sistemin krize girmesini önlemek amacıyla işveren ve iş gücü örgütleri arasında sınıf çatışması yerine, sınıf uzlaşısını teşvik etmiştir. Bu yönelim ise, sosyal devletin genişlemesini doğuran dinamiklere neden olmuştur³⁷³.

Bu dönemde sosyal devletin genişlemesine neden olan ve uzun vadede ortaya çıkan 1929 dünya ekonomik krizi ve Keynes gibi çeşitli düşünürlerin fikirlerinin etkisinin yanı sıra, I. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında meydana gelen değişimler de oldukça önemli gelişmelerdir. Nitekim esasında II. Dünya Savaşı'nın ardından kapsamlı ve ayrıntılı anayasal düzenlemelere konu edilerek kurumsallaştırılan sosyal devlete ilişkin ilk anayasal düzenlemeler, I. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilmiştir³⁷⁴. Ayrıca I. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan Milletler Cemiyeti bünyesinde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kurulması da sosyal devletin gelişimine önemli katkı sağlamıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlete ilişkin önemli gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. İlk olarak Savaş sonrasında kurulan UÇÖ aracılığıyla, sosyal devlet açısından önemli bir yer tutan sosyal ve ekonomik haklara, özellikle de çalışma hayatına ilişkin olan haklara daha sık yer verilmiştir. Ayrıca bu dönemden itibaren sosyal ve ekonomik haklar uluslararası belgelerde de daha sık yer alır hale gelmiştir. Uluslararası ve ulusal belgelerde yer alan sosyal ve ekonomik haklar zamanla genişlemiş ve bu hususta belli standartların sunulması gereği ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla I. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte sosyal ve ekonomik hakların önemli ölçüde gelişmesi söz konusu olmuştur³⁷⁵.

³⁷² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 108. Dikkat edilirse Pierson bu süreci sosyal devletin kurumsallaştığı II. Dünya Savaşı sonrasında değil; I. Dünya Savaşı sonrasında başlatmaktadır.

³⁷³ Gerek I. Dünya Savaşı sonrasında, gerekse II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal harcamalar önemli ölçüde artış göstermiştir. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 112-113; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174; SALLAN GÜL, s. 23.

³⁷⁴ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174; ALGAN, s. 305-306; TANÖR, s. 176-179; TANİLLİ, s. 167.

³⁷⁵ ALGAN, s. 173-175; SIMPSON, Steven, *Enforcement of Human Rights through ILO Machinery*, **Human Rights Brief**, Fall 1995, Vol. 3, No. 1, <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/v3i1/ilo31.htm>, 11.11.2009.; TALAS, *Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar*, s. 87; KOCAOĞLU, Mehmet A., *Türkiye'deki*

İkinci olarak ise, I. Dünya Savaşı sonrasında bu hususa ilişkin olarak gerçekleştirilen ilk anayasal düzenlemelere değinmek gerekmektedir. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı sonrasında yapılan 1917 Meksika, 1919 Alman Weimar, 1920 Estonya, 1921 Yugoslavya, 1921 Polonya, 1923 Romanya, 1931 İspanya Anayasalarında sosyal devlete ilişkin önemli hükümlere yer verilmiştir. Ancak söz konusu anayasalar içerisinde; 1917 tarihli Meksika ve özellikle de 1919 Alman Weimar Anayasası, oldukça ileri sosyal karaktere sahip bulunduğu şeklinde değerlendirilmiştir³⁷⁶. ABD ve İngiltere gibi farklı anayasal geleneklere sahip ülkelerde ise, anayasal düzenlemelere yansımaya dahi sosyal devlet lehinde çeşitli değişimler yaşanmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında, sosyal devletin ilk yansımalarını bulduğu 1917 Meksika Anayasası'nın sosyal boyutu oldukça kapsamlı biçimde düzenlenmiştir. Esas itibariyle sosyal boyutunu 1910 yıllarından I. Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan devrimci mücadelelere ve özellikle toprak ve özgürlük için mücadele veren köylü hareketlerinin etkisine borçlu olan bu anayasa; sosyal devletin sağlanması amacıyla toprak reformu ile sosyal ve ekonomik haklara geniş ölçüde yer vermiştir. Sosyal ve ekonomik haklara kapsamlı biçimde yer vermesinin yanı sıra; klasik hakları da ihmal etmeyen bu Anayasa ile çeşitli sosyal ve ekonomik haklar şu şekilde düzenlenmiştir. 1-Çalışan kadın ve çocukların korunması ve çalışma şartlarının düzenlenmesi (md. 123, II, III, V), 2-Dinlenme hakkı (md. 123), 3-Asgarî ücret (md. 123, VI, VIII), 4-İşverenler tarafından işçilere sağlık şartlarına uygun konut sağlanması (md. 123, XI), 5-Sendika hürriyeti ve grev hakkı (md. 123, XVIII), 6-İşçi sigortaları ile üretim ve tüketim kooperatifleri tarafından korunma ve yardım (md. 123, XXX). Ayrıca Anayasa ile tanınmış bu haklar hususunda sadece devlete değil, aynı zamanda kişi ve kuruluşlara da önemli ödevler yüklenmiştir³⁷⁷.

I. Dünya Savaşı sonrasında 1917 Meksika Anayasasına oranla çok daha ileri bir sosyal karakter taşıyan 1919 Weimar Anayasası da sosyal devlet açısından oldukça önemli hususlara yer vermiştir. Bu çerçevede I. Dünya Savaşı'nın ardından kabul edilen anayasanın ortaya çıkışında, 1917 Sovyet Devrimi sonrasında emekçi kesimlerinin sosyal ve siyasi mücadelesinin dozunu arttırması etkili olmuştur. Nitekim hazırlanma süreci, sosyalist bir

Ekonomik ve Sosyal Haklardaki Dengesizlik: En Büyük İnsan Hakları İhlalidir, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE Yayınları, Ankara 2000, s. 360.

³⁷⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 55-56; TANÖR, s. 159-161; ALGAN, s. 38.

³⁷⁷ TANÖR, s. 159; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 55; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139. Latin Amerika ülkelerinden Meksika, Küba, Şili, Arjantin, Venezüella gibi ülkelerde sosyal hakların ortaya çıkması ve özellikle de I. ve II. Dünya Savaşı arasında geniş bir şekilde tanınması, temelde emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanan bir durumdur. TANÖR, s. 72.

devrim girişiminin bastırılmasına denk gelen bu Anayasanın ortaya çıkışında, işçi sınıfının etkili olduğu görülmüştür. Bu bağlamda 1919 Weimar Anayasası'nda sosyal devlete ilişkin önemli esaslara yer verilmiş ve böylelikle işçi sınıfının devrimci talepleri engellenmeye çalışılmıştır. Ayrıca Weimar Cumhuriyetinin bağımsız ve güçlü bir orta sınıfa dayanma arzusu da; yeni Anayasa'nın, orta sınıfların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan sosyal devlete ilişkin önemli esaslara yer vermesine neden olmuştur. Dolayısıyla bu Anayasa'nın hazırlanmasında, çok çeşitli etkilerin rol oynadığı görülmüştür. Bu çerçevede Weimar Anayasası'nın, birbirinden farklı üç temel eğilimin kesişmesiyle ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu hususta ilk temel eğilim; yenilgiye uğrasa dahi işçi sınıfının devrimci mücadelesinin etkisi, ikinci temel eğilim, işçi sınıfının mücadelecî tavrı karşısında egemen sınıfların kendini koruma isteği, üçüncü temel eğilim ise, orta sınıfların sosyal ve ekonomik alanda korunması düşüncesi olmuştur³⁷⁸.

Farklı eğilimlerin üzerinde sağladığı uzlaşma ile ortaya çıkan Weimar Anayasası'nı sosyal devlete ilişkin olarak önemli kılan husus; Anayasa kapsamında sosyal ve ekonomik haklara geniş ölçekte yer verilmesi ve bu hususta dönemin diğer anayasalarından farklı olarak devlete önemli sorumluluklar yüklemesidir.

Bu çerçevede sosyal haklara geniş ölçekte yer veren Weimar Anayasası; getirdiği düzenlemelerle sağlık, çalışma, eğitim hakları ile aile ve meslek gruplarına yönelik sosyal hakları güvence altına almanın yanında, çalışma hayatında işçilere de söz hakkı tanımış ve orta sınıfın korunması gibi esasları benimsemiştir. Ayrıca bu Anayasa ile mülkiyet hakkı mutlak bir hak olma niteliğinden arındırılmış ve sahibine çeşitli yükümlülükler yükler hale dönüştürülmüştür³⁷⁹.

Sosyal devlete ilişkin olarak Weimar Anayasası'nı önemli kılan bir diğer husus ise; dönemin diğer anayasalarından farklı olarak, devlete önemli sorumluluklar yüklemiş olmasıdır. Bu çerçevede Weimar Anayasası 151. maddesinde; devlete, “*Ekonomik hayatı, adalet esaslarına göre ve herkese insanlığa yaraşır bir yaşama tarzı sağlayacak şekilde düzenleme*” görevi verilmiş ve devletin söz konusu görevini ifa etme hususunda izleyeceği yöntem de gösterilmiştir. Bu bağlamda devletin, “*sosyal güvenlik teşkilâtını kurması, halkın sağlığını koruması, çocukların ve gençlerin maddî ve manevî bakımdan iyi yetişmelerini gözetmesi ve iktisaden zayıf olan vatandaşlara çeşitli yollardan yardım etmesi*” gerektiği ifade

³⁷⁸ TANÖR, s. 160-161.

³⁷⁹ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 177; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

edilmiştir³⁸⁰. Weimar Anayasası'yla devlete yüklenen pek çok sosyal sorumluluk, sosyal hizmetlerin genişlemesine neden olmuş ve ilk kez Almanya'da devletin bu niteliğini ifade etmek üzere sosyal devlet kavramı kullanılmıştır³⁸¹.

Esas itibariyle Weimar Anayasası, devlete yüklediği sorumluluklar bakımından çağdaş pek çok anayasayı geride bırakmıştır. Bu hususta Weimar Anayasası, kendi döneminde sosyal açıdan ileri karakterli olarak değerlendirilen 1917 Meksika Anayasası'ndan da bir hayli ileridedir. Weimar Anayasası'nın devlete açıkça ödevler yüklemesi ve devleti vatandaşın refahının sağlanması hususunda sorumlu tutması, sözü edilen üstünlüğü doğrultmuş ve devletin "*hizmet eden*" ve "*koruyucu*" karakterde değerlendirilmesine neden olmuştur. Gerçekten Meksika Anayasası'nın devlete doğrudan doğruya sorumluluklar yüklemekten kaçınması ve bunun yerine; devlet tarafından teşvik edilen grup ve kurumları ön plana çıkarması, söz konusu değerlendirmeyi doğrulamıştır³⁸². Sosyal devlet hususunda Weimar Anayasası tarafından sunulan geniş perspektif; diğer Avrupa ülkelerinin anayasalarında da sosyal devlete ilişkin hususlara yer verilmesine neden olmuştur³⁸³.

I. Dünya Savaşı sonrasında; çeşitli Avrupa ülkeleri tarafından da benimsenerek, anayasalarında ekonomik gelişmeleri oranında yer verilen sosyal devlete ilişkin esaslara³⁸⁴, ABD ve İngiltere gibi farklı anayasal geleneklere sahip ülkelerde anayasal seviyede rastlanmamıştır. Ancak anayasal düzenlemelere yansımamış olsa da bu ülkelerde sosyal devlet lehinde çeşitli değişimler yaşanmıştır. Bu çerçevede İngiltere'de I. Dünya Savaşı sonrasında artan işsizlik nedeniyle, 1920 yılında yeni işsizlik kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun ile ilk olarak 1911'de tanınan işsizlik sigortasının kapsamı genişletilmiştir³⁸⁵. Ayrıca İngiltere'de

³⁸⁰ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 55. BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 177; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009. Aynı yaklaşım tarzı, II. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe giren 1947 İtalyan Anayasası, 1949 Alman Anayasası ve 1958 Fransız Anayasası gibi çeşitli anayasalar tarafından da dile getirilmiştir. BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 177; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009. Weimar Anayasası da dahil olmak üzere söz konusu anayasalar, bu özelliklerinden dolayı sosyal devletin gelişiminde önemli metinler olarak değerlendirilmiştir. TANÖR, s. 176-179; TANİLLİ, s. 167.

³⁸¹ LOWE, s. 10.

³⁸² KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 55.

³⁸³ ALGAN, s. 38; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 55-56.

³⁸⁴ Bu dönemde sosyal devlet uygulamalarının benimsenmesi daha gelişmiş ülkelerden, daha az gelişmiş ülkelere doğru bir seyir izlemiştir. 1920'lere kadar olan süreçte ekonomik gelişimi yetersiz olan ülkelere; sosyal devlete ilişkin önemler benimsenmişse de; söz konusu önlemler çok düşük seviyede kalmıştır. PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 395; PIERSON, Beyond the Welfare State?, s. 110-111.

³⁸⁵ Ancak 1925-1929 yılları arasında artan işsizlik ve ekonomik zorluklar nedeniyle, sonraki dönemlerde işsizlik sigortasının kapsamı yeniden daraltılmak zorunda kalmıştır. Bu çerçevede 1931 yılında yapılan düzenleme ile işsizlik sigortasından yararlanma süresi 25 hafta ile sınırlandırılmıştır. SALLAN GÜL, s. 206-207.

I. Dünya Savaşı sonrasında, savaşın etkisiyle ortaya çıkan konut sıkıntısının önüne geçebilmek için 1915 yılında kira kontrolü uygulamasına başlanmıştır. Ardından 1919 tarihli 'Konut ve Kasaba Planlanması Kanunu' ile devlete, bu alanda ilk kez sorumluluk yüklenmiştir. Bu çerçevede devletin üstlendiği sorumluluklar gereği; sadece yoksulların konut ihtiyaçlarının karşılanması değil, bir bütün olarak konut arzında görülen eksikliklerin giderilmesi ve kamusal konut üretimi öngörülmüştür. Böylelikle devlet, serbest piyasanın düzenlemesinden öte bir biçimde piyasaya oyuncu olarak girmiştir³⁸⁶.

I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'ye nispeten sosyal devlete yönelik gelişmelerin çok daha sınırlı kaldığı ABD'de, devletin bu hususta etkin bir rol oynamadığı görülmüştür. Nitekim bu dönemde ABD'de sosyal sigortalara ilişkin herhangi bir gelişme görülmezken, sosyal yardımlar yerel düzeyde neredeyse bütünüyle devlet dışı özel kuruluşlar ile kiliseler tarafından, bireysel yardım ve gönüllülük ilkeleri çerçevesinde yürütülmüştür. Esas itibarıyla ABD sisteminde federal devletin görevleri çok sınırlı tutulmuş ve devletin sosyal niteliğine anayasada yer verilmemiştir. Ancak bu eksiklik eyaletler ve yerel yönetimler tarafından düzenlenen yetersiz seviyedeki programlarla giderilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla ABD'de bu dönemde; eyaletler, yerel yönetimler ve gönüllü kuruluşlar aracılığıyla sağlanan oldukça sınırlı bir sosyal devletin varlığından söz edilebileceği ifade edilmiştir³⁸⁷.

Bu dönemde Türkiye'de ise, henüz anayasal seviyede düzenlemelere rastlanmamıştır. Nitekim ülkemizde savaş sonrası dönemde ilk olarak benimsenen 1921 Anayasası, milli mücadele ve sonrasında kurulan yeni düzeni sağlamlaştırma gayretleri nedeniyle sosyal devlete ilişkin esaslara yer vermemiştir. Ardından ilan edilen 1924 Anayasası ise; bu hususu "sosyal devlet" ya da "sosyal ve ekonomik haklar" ibarelerine yer vermeksizin, çok sınırlı biçimde düzenlemiştir. Esasında 1924 Anayasası'nın özgürlük anlayışı 1789 Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nde olduğu gibi klasik liberal bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu bağlamda 1924 Anayasası'nın söz konusu hükmüne göre, başkasına zarar vermeyecek her tür davranışta bulunabilmek özgürlüktür. Böyle bir anlayışın sosyal adalet düşüncesiyle bağdaştırmayacağı iddia edilmiştir³⁸⁸. Fakat 1924 Anayasası bazı sosyal ve ekonomik haklara, sosyal ve ekonomik haklar başlığı olmaksızın yer vermiştir. Bu çerçevede 1924 Anayasası'nın 70. maddesinde çalışma hakkını, 79. maddesinde çalışma hürriyetinin sınırlarını ve 87. maddesinde ise, eğitim hakkına ilköğretimin parasız ve zorunlu olduğunu düzenlemiştir.

³⁸⁶ SALLAN GÜL, s. 206-207.

³⁸⁷ SALLAN GÜL, s. 231.

³⁸⁸ AKIN, s. 310.

Ayrıca ilerleyen süreçte de 1924 Anayasası'nda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede sosyal devletin oluşumuna ve sosyal ve ekonomik hakların gelişimine doğrudan katkı sağlamamakla beraber, 1924 Anayasası'na, 1937 yılında devletçilik ilkesi eklenmiştir. Devletçilik ilkesi gereği kurulan KİT'lerde, geniş kitlelere yüksek ücret ve sosyal imkânlar sunan istihdam sağlanmış, bu durumun sosyal devletin gelişimine dolaylı katkıları olmuştur. Özellikle bu kuruluşlarda istihdam edilen geniş kitleler, Türkiye'de işçi sınıfının oluşumunu sağlamıştır. Ayrıca 1924 Anayasası'nda 1937 yılında yapılan diğer bir değişiklik; Anayasa'nın 74. maddesine "çiftçiyi toprak sahibi yapma"yı amaçlayan bir fıkra eklenmiş, böylelikle sosyal amaçlar dikkate alınmıştır³⁸⁹.

Esasında 1924 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde; sosyal ve ekonomik haklara anayasal seviyede yer verilmemiş olması; bu hakların herhangi bir düzenlemeye konu olmadığı anlamına gelmez. Sözü edilen dönemde; pek çok devletin anayasasında sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemesine karşın, sınırlı da olsa bu haklar tanınarak güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede örneğin; 1936 tarihli İş Kanunu ile sosyal güvenlik hakları tanınmış, 1945 tarihli diğer bir kanun ile iş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası düzenlenmiştir. Ayrıca 1951 yılında çıkarılan bir başka kanun ile hafta tatili ve genel tatil günlerinde ücret ödenmesi esası, ardından ise, 1960 yılında yıllık ücretli tatil hakkı kabul edilmiştir³⁹⁰.

E. 1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİ

I. Dünya Savaşı sonrasına tekabül eden 1920'li yıllarda, ABD'nin lokomotifliğini üstlendiği üretim artışı ve ekonomik büyüme, iyimser bir hava oluşturarak ekonomik problemlerin görülmesini engellemiş ve büyük bir ekonomik krizin yaklaşmakta olduğu fark edilememiştir. 1920'lerin sonuna gelindiğinde piyasaların doygunluğa ulaşması nedeniyle ekonomideki canlılık yerini durgunluğa bırakmış, fiyatlar düşmüş, üretim azalmış ve işsizlik üstesinden gelinemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Özellikle 24 Ekim 1929 tarihinde New York borsasında şirket hisselerinde yaşanan değer kaybıyla birlikte etkisini en üst seviyede hissettiren bu süreç, ABD bankalarının zor durumdaki şirketleri kurtarmaya çalışırken batmalarıyla daha da derinleşmiş ve ABD'den bütün dünyaya yayılmıştır. 1929 dünya ekonomik krizi, 1929 dünya ekonomik bunalımı ya da büyük depresyon (great depression) olarak

³⁸⁹ KARA, s. 217-218.

³⁹⁰ ALGAN, s. 248-249.

adlandırılan bu süreçte; büyük bir ekonomik durgunluk ve işsizlik yaşanmış, bu nedenlerle bütün dünya ekonomisi ciddi bir sarsıntı yaşamıştır³⁹¹.

Dünya genelinde yaşanan ekonomik sıkıntılar; ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan köklü değişimlere yol açmış, sosyal devletin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur³⁹². Bu çerçevede ekonominin durgunlaşarak küçülmesi ve işsizlik arasında oluşan ikilem başta olmak üzere, çeşitli ekonomik problemler ortaya çıkmıştır³⁹³. 1929 dünya ekonomik krizinin ortaya çıkardığı problemlerin çözümüne ilişkin olarak, başlangıçta liberal ekonomik anlayış doğrultusunda tedbirler alınmaya çalışılmıştır. İlk olarak piyasanın serbestçe işleyişi temin edilmeye çalışılmış ve bunu engelleyen bütün kurumsal yapılar ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle tamamıyla serbest işleyen piyasanın arz talep dengesini kendiliğinden sağlayacağı ve krizden çıkılacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda ülkelerin gümrük duvarlarıyla koruyucu önlemler alması doğru bulunmamış, “görünmeyen el” sayesinde bunalımdan çıkılabileceği öngörülmüştür. Ayrıca ekonomik durgunluk nedeniyle emtia fiyatlarının düşmesi; işçi ücretlerine de yansıtılmış, buna engel teşkil eden sendika ve toplu sözleşme gibi kurumsal yapılar ortadan kaldırılmıştır. Ancak liberal düşünce doğrultusunda alınan tedbirler sonuç getirmemiş, kriz gün geçtikçe derinleşerek yıkıcı sonuçlara neden olmuştur³⁹⁴.

Söz konusu gelişmeler; 1929 yılında dünya çapında yaşanan ekonomik krizin doğurduğu sosyal ve ekonomik problemlerin, piyasa ekonomisinin başarısızlığına bağlanmasına neden olmuştur. Nitekim 1929 Dünya ekonomik krizinin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde; klasik liberal düzen, kendisinden beklenen çözümleri ortaya koyamamış ve getirdiği bazı uygulamalarla krizin daha da derinleşmesine sebep olmuştur. Böylelikle klasik liberal düşünce çerçevesinde şekillenen kapitalist düzen, kriz sonrasında bir sistem olarak güvenilir-

³⁹¹ SINGLETON, Jeff, **The American Dole: Unemployment Relief and the Welfare State in the Great Depression**, Greenwood Press, London 2000, s. 59; KARA, s. 78-79; TALAS, **Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası**, s. 8; ŞAYLAN, s. 84-86. Bu dönemde işsizliğin ulaştığı büyük boyutlara ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. HEWITT, s. 13. Bu dönemde işsizliğin yanı sıra; sosyal yardım talepleri de önemli ölçüde artış göstermiştir. SINGLETON, s. 59.

³⁹² WEBBER, Carolyn, WILDAVSKY, Aron, **A History of Taxation and Expenditure in the Western World**, Simon and Schuster Adult Publishing Group, New York 1986, s. 453.

³⁹³ WEIR Margaret, SKOCPOL Theda, **State Structures and the Possibilities for “Keynesian” Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States, Bringing the State Back In**, Eds. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge 1985, s. 107. Bu sürecin enflasyon ve piyasalarda dengelerin bozulması gibi çeşitli problemlere neden olduğu ileri sürülmüştür. SUNAY, s. 263.

³⁹⁴ ŞAYLAN, s. 89-90; SUNAY, s. 263. İlk etapta hükümetler meseleyi hafife almış basit önlemlerle ekonominin kurtulacağına inanmıştır. Halbuki gerçek durum, beklentilerden çok daha büyük problemler doğurmuştur. SINGLETON, s. 59.

liğini yitirmiş ve hatta söz konusu düzenin sonuna gelindiğine dair iddialar dile getirilmiştir³⁹⁵.

Liberal anlayışa güvenin sarsılmasının ardından, sanayileşmiş ve liberalizmi benimsemiş ABD, Fransa, İtalya, İspanya, Kanada ve Avustralya gibi ülkeler, bireysel hareket ederek krizle mücadele etmeye çalışmışlardır. Bu ülkelerin hemen hepsinin yöneldiği ortak çözüm ise, liberal politiklardan vazgeçerek önceden doğru bulunmadıkları korumacı politikalara yönelmek olmuştur. Sonuçta; her ülkenin kendini kurtarma çabası, krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur³⁹⁶.

Liberal anlayışa güvenin sarsıldığı ve krizle mücadele için farklı yöntemlerin bir türlü başarıya ulaşmadığı bu dönemde, farklı çözüm arayışları ortaya çıkmıştır. Esas itibarıyla 1929 dünya ekonomik krizinin sosyal devlet ile olan bağlantısı da bu noktada kurulmuştur. Nitekim 19. yy. klasik liberal anlayışının somutlaştırılmamasının neden olduğu problemler ve buna paralel biçimde klasik liberalizmin devleti ekonomik hayatın dışında ele alması, 1929 krizi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede kriz sonrasında çözüm arayışları da sosyal devlete ilişkin önemli esasları beraberinde getirmiştir³⁹⁷.

ABD ve Avrupa'da ekonomik krizi aşmaya yönelik çabalar 1929 sonrasında hız kazanmıştır. Bu çerçevede genellikle krize karşı deneme-yanılma yönetimiyle gerçekleştirilen çözüm arayışlarında, ABD ve İngiltere önemli bir başarı elde etmiştir. İngiltere'de 1930 yılında Keynes başkanlığında kurulan bir komisyondan çözüm önerileri istenmiştir. Ortaya konulan çözüm önerileri; serbest piyasa düşüncesiyle çelişkiler içerdiği için kısmen uygulanmış, ancak sunulan çözüm yollarının krizi hafifleteceği anlaşılmıştır. Yatırımların, ihracatın ve yoksullara yardımın arttırılmasını öngören programın, kısmen uygulanması dahi, İngiltere'nin kısa süre içerisinde krizden çıkmasını sağlamıştır. ABD'de ise, Roosevelt'in uyguladığı New Deal politikası, ABD'nin krizi yenmesini sağlamıştır. Tıpkı İngiltere'de yürürlüğe konulan Keynes'in çözüm önerileri gibi New Deal uygulamalarıyla da devletin ekonomik hayata müdahale etmesi sağlanmıştır. Dolayısıyla 1929 kriziyle, devletin eko-

³⁹⁵ ŞAYLAN, s. 84-86; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 3, 8; AKKAYA, s. 736;

³⁹⁶ Kriz sonrası dönemde her ülkenin bireysel çözüm yaklaşımı, özü itibarıyla bir dünya sistemi olan kapitalizmin dünya çapında işleyişinde problemler meydana getirmiştir. 1930'lu yıllarda henüz, kapitalizmin hiyerarşik yapısı ve iş bölümü ilişkisi içerisinde ortaya çıkabilecek küresel problemlere karşı karar alabilecek uluslararası merkezi kurumların yer almış olması, söz konusu problemleri daha da derinleştirmiştir. Esas itibarıyla bu dönemde eksikliği hissedilen uluslararası merkezi kurumlar, yaşanan acı tecrübeler dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrasında hayata geçirilmiştir. ŞAYLAN, s. 89-90.

³⁹⁷ SUNAY, s. 262-263; HULL, Brian, Neoliberalism, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009.

nomik alana müdahalesinin gerekli olduğu anlaşılmış³⁹⁸ ve bu düşünceyle liberalizmin temel değerlerinde yaşanan sarsılma süreci, sosyal devlet modelinin ortaya çıkışına önemli katkı sağlamıştır³⁹⁹.

Bu çerçevede sosyal devlet açısından önem arz eden husus; devletin sosyal ve ekonomik hayata hiçbir surette karışmamasını öngören düşüncenin terk edilmesi, bunun yerine müdahaleci bir anlayışın benimsenmesi olmuştur. Devletin toplumsal eşitsizlikleri azaltmak ve bireyleri daha özgür kılmak için sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi, özellikle liberal sistemin yaşadığı kriz ve bunalımlar karşısında hız kazanmıştır⁴⁰⁰.

Devletin sosyal ve ekonomik hayata karışmasını öngören bu anlayış da yine liberal düşünce çerçevesinde şekillenmiştir. Bu çerçevede liberal düşüncenin söz konusu esaslar doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve böylelikle kaybettiği güveni yeniden kazanması sürecinde, Keynes'in düşüncelerinin son derece etkili olduğu görülmüştür⁴⁰¹.

Temelde Keynes'in bu husustaki en önemli katkısı, devletlerin ekonomik büyüme ve istihdamı arttırabilmek için daha aktif rol oynaması gerektiği anlayışını yerleştirmesi olmuştur⁴⁰². Ayrıca Keynes, kendiliğinden işleyen fiyat mekanizmasıyla oluşan serbest rekabetin teorik seviyede kalacağını; bu nedenle serbest piyasa sisteminin doğal işleyişi sürecinde ortaya çıkan adaletsizliklerin, devletin piyasaya müdahale etmesi suretiyle giderilebileceğini savunmuştur⁴⁰³. Dolayısıyla bu süreçte devletlerin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi, bir zorunluluk haline gelmiştir⁴⁰⁴. Böylelikle 1929 dünya ekonomik krizinin getirdiği ekonomik zorluklardan, Keynes'in öncülük ettiği düşünceler aracılığıyla kurtulmak mümkün olabilmıştır.

Dolayısıyla devletin ekonomideki rolü, 1929 ekonomik krizinin ardından değişmeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra etkisini daha da arttıracak olan bu değişim; beraberinde başta ABD olmak üzere, liberal anlayışa sahip ülkelerin sosyal devlet uygulamalarını benimsemelerine neden olmuştur. Nitekim sosyal güvenlik ve sosyal yardım alanlarının

³⁹⁸ ŞAYLAN, s. 91-92; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 236; SUNAY, s. 262-263; BURDEAU, s. 38. New Deal'in henüz sistematik biçimde ortaya çıkmamış olan Keynes'in ekonomik yaklaşımının uygulamaya aktarılmış hali olduğu ifade edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. KARA, s. 96.

³⁹⁹ BAŞKAYA, Önsöz, s. 13-14.

⁴⁰⁰ ŞAYLAN, s. 84-85.

⁴⁰¹ Özellikle 1936'da Keynes'in "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı" adlı eseri, bu hususta çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. WEIR/SKOCPOL, s. 107; AKKAYA, s. 736; ŞAYLAN, s. 84-85; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü Sonrası, s. 3, 8.

⁴⁰² WEIR/SKOCPOL, s. 107.

⁴⁰³ SUNAY, s. 263; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009.

⁴⁰⁴ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 113.

genişlemesine yol açan bu dönem, liberalizmin varlığını devam ettirebilmek için daha paylaşımcı ve eşitlikçi çizgiye kayması olarak ifade edilmiştir⁴⁰⁵. Habermas ise, bu dönemi, “kendi kendine işleyen piyasa mekanizmasından, toplumsal ihtiyaçların devlet tarafından temin edildiği bir yapılanmaya doğru kayma” olarak değerlendirmiştir⁴⁰⁶.

Var olan düzenin sosyal devlet açısından olumlu yöndeki değişimi, 1929 dünya ekonomik krizinin neden olduğu başka birtakım hususlardan da önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu çerçevede 1917 Sovyet Devrimi’nin ardından Marksist Sosyalizm’e karşı artan ilgi⁴⁰⁷, krizin ortaya çıkardığı işsizlik ve yoksulluk nedeniyle önemli boyutlara ulaşmış ve çok sayıda kimsenin komünist partilerin taraftarı olmasına neden olmuştur⁴⁰⁸.

Ayrıca ekonomik kriz sonrasında kapitalizmin bir sistem olarak güvenilirliğini yitirmesi; dünyadaki pek çok devlet üzerinde, faşist ve nasyonal sosyalist iktidarların yaygınlaşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla 1929 ekonomik krizinin toplumsal gerilim ve siyasal çatışmaları tetiklediği, II. Dünya Savaşı’na doğru giden süreçte belirleyici bir rol oynadığı dile getirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan düzende kurumsal manada ortaya çıkan sosyal devletin, 1929 ekonomik krizinden önemli dersler alınarak tasarlandığı ifade edilmiştir⁴⁰⁹. Bunların yanında ekonomik kriz ve II. Dünya Savaşı’nın yükselmesine neden olduğu, sosyalist sistemi engelleme düşüncesi ve sosyalizme karşı verilen mücadele de, sosyal devletin ön plana çıkmasına neden olmuştur⁴¹⁰.

Sonuç itibariyle kapitalizmin tarihi incelendiğinde, kriz, yeniden yapılanma, gelişme ve tekrar kriz olarak ortaya çıkan bir gelişim seyri izlediği görülmüştür. Bu çerçevede 20’li yıllar, 70’li yıllar ve içinde bulunduğumuz 2000’li yıllar kriz dönemleri olarak nitelendirilmiştir. Kriz dönemlerinin ardından ortaya konulan kapsamlı dönüşüm yılları ise, yeniden yapılanma dönemleri olarak değerlendirmiştir⁴¹¹. Bu itibarla 1929 dünya ekonomik krizi

⁴⁰⁵ SALLAN GÜL, s. 146; KÖKER, Levent, Demokrasi ve Sosyal Adalet, **GÜİİBFD**, c. VI, sy. 1, Ankara 1990, s. 617.

⁴⁰⁶ KÖKER, s. 617.

⁴⁰⁷ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 236.

⁴⁰⁸ SINGLETON, s. 59.

⁴⁰⁹ ŞAYLAN, s. 84-86; AKKAYA, s. 736; Bu çerçevede 1930 yılında Herrmann Heller liberal devlette diktatörlüğün önlenmesi için; sosyal açıdan zayıf olanların gerçek özgürlüklerinin artırılarak hukuk devletin sosyal hukuk devleti yönünde gelişiminin sağlanması gerektiğini öne sürmüş ve böylelikle liberal devletin diktatörlüğe dönüşümü engellenebileceğini savunmuştur. Bu dönemde İtalya ve Almanya’daki siyasal gelişmeler, Heller’in tezini güçlendirmiştir. AKKAYA, s. 736.

⁴¹⁰ 1970’li yıllarda ortaya atılan “yakınlaşma” (convergence) kuramıyla; komünizmle kapitalizm bir birine yakınlaştığı iddia edilmiştir. Bu çerçevede, komünist ülkelerde piyasa genişlerken, kapitalist ülkelerde devletin etkinliği artmıştır. Ancak 80’li yıllarda kapitalist yaklaşım, hem komünizmi, hem de sosyal refah devletini ortadan kaldırmaya girişmiştir. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 236.

⁴¹¹ ŞAYLAN, s. 89.

sonrasından başlayarak 1930–1975 arası dönemde uygulanan yeniden yapılandırma süreci, refah uygulamalarının ve kurumsal anlamda sosyal devletin ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahip bulunmuştur. Dolayısıyla sosyal devlet, 1929 ekonomik krizinin ürünü olarak değerlendirilebilir⁴¹².

F. SOSYAL DEVLETİN FİKRİ PLANDA ORTAYA ÇIKIŞI

Sosyal devletin fikri planda ortaya çıkışında; Keynes başta olmak üzere, pek çok düşünürün ve çeşitli düşünce akımlarının önemli katkıları bulunmuştur⁴¹³. Sosyal devlete ilişkin olarak; Keynes’in fikirlerine değinmeden önce kısaca Keynes’in etkilendiği sosyal liberallerin görüşlerine, Keynes’in fikirlerinin dünya genelinde yaygınlaşmasına neden olan sosyalist, Marksist ve faşist düşüncelere ve bu düşünceleri önleme gayretlerine değinmekte yarar bulunmaktadır. Nitekim böylelikle Keynes’in fikirlerine ilişkin daha geniş bir perspektife sahip olunabilecektir. Bunun yanında İngiltere’de ortaya koyduğu düşüncelerle, sosyal devlet alanında devrim sayılabilecek gelişmelere neden olan Beveridge’in düşüncelerine de değinmek gerekmektedir⁴¹⁴.

Esas itibariyle liberal düşünce uygulamaya üç farklı biçimde yansımıştır. İlk olarak ortaya çıkmış olan klasik liberal anlayışın yerini, sosyal devletin ortaya çıkış süreciyle sos-

⁴¹² ŞAYLAN, s. 89; SUNAY, s. 262-263; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; ŞAYLAN, s. 84-85.KARA, s. 55; KÖKER, s. 617. 1929’da yaşanan ekonomik kriz bu süreci önemli ölçüde tetiklemiş ve hükümetlerin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Devlet sistemi; devlet, işveren ve iş gücü örgütlerinin uzlaşısı üzerine kurulmuştur. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 113.

⁴¹³ İlk olarak 17. yy.’da Pufendorf, doğal hukuk ile sosyal refah devletini ortak bir payda da birleştirmiştir. Bu çerçevede sosyalleşebilmek için güvenlik ve özgürlüğü gerekli gören Pufendorf, eşit onura saygı ve verimli sosyalliği bütünleştirerek doğal görevlere vurgu yapmıştır. Daha küçük, serbest ve yerel ilişkilerin hâkim olduğu bir devlet yapılanmasından ziyade, daha güçlü ve merkezi bir yapılanmanın yanında olan düşünür, modern Avrupa devletini nihai nokta olarak değerlendirmiştir. EDMUNDSON, William A., *An Introduction to Rights*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, s. 26-27. Esas itibariyle sosyal devletin fikri planda ortaya çıkışında; başta Green olmak üzere sosyal liberaller ile Neoklasik iktisatçılar ve bunlar içerisinde de, özellikle Marshall ve Fabian sosyalizmi önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede sosyal liberal olan Green; “laissez Faire” bırakınız yapsınlarca anlayışı terk etmiş, klasik liberal anlayıştan ayrılınması gerektiği ve devletin ekonomik ve sosyal eşitliği sağlama amacıyla sosyal ve ekonomik yaşama müdahalesinin şart olduğunu ortaya koymuştur. SALLAN GÜL, s. 31-32. Neoklasik iktisatçı Marshall ise, sosyal refahın temini için devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür. Bu çerçevede Neo-klasik iktisatçıların geliştirdikleri “Piyasa Ekonomisinin Başarısızlığı Teorisi”, çeşitli faktörler nedeniyle piyasa ekonomisinin sosyal refahı sağlamakta başarısız olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesi kaçınılmaz olarak değerlendirilmiş fakat bu müdahalenin sınırlı olması gerektiğini dile getirmiştir. AKTAN, *Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*, s. 12; Aynı Yönde bkz. AKTAN, *Devlet*, s. 24. Fabian sosyalizmi ise, devletin laissez-faire niteliğini terk ederek ekonomiye müdahale etmesi gerektiğini, söz konusu müdahalelerin sadece bunalım dönemleri ile sınırlı tutulmaması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çerçevede devletin işsizlere iş; yoksula gelir, hastalara sağlık imkânlarını sunmak zorunda olduğunu savunmuştur. SAVAŞ, *Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler*, s. 178.

⁴¹⁴ Keynes ve Beveridge’in düşüncelerinin sosyal devlet açısından oldukça önemli olduğuna dair bkz. GLADSTONE, David, *The Welfare State and the State of Welfare*, **British Social Welfare Past, Present and Future**, Ed. David Gladstone, UCL Press, London 1995, s. 5.

yal liberalizm almış, ardından ise 70’li yıllarda sosyal devletin yaşadığı kriz ile neoliberal yaklaşım uygulamaya konulmuştur. Dolayısıyla sosyal devletin ortaya çıkış sürecinde liberalizmin sosyal nitelik kazandığı görülmüştür. Bu çerçevede sosyal devletin uygulamaya geçirilmesinde en önemli rolü oynayan Keynes’in fikirleri de söz konusu sosyal liberal düşüncelerden önemli ölçüde etkilenmiştir.

19. yy.’ın sonları ve 20. yy.’ın başlarında yaşanan önemli olaylar, klasik liberal düşüncenin sorgulanmasına ve yeni bir liberal anlayışın doğmasına neden olmuştur. Öncülüğünü Green, Bosenquet, Hobhouse’un yaptığı yeni liberal anlayış “sosyal” ya da “refah devletçi” liberalizm olarak ifade edilmiştir. Sosyal liberaller, klasik liberallerin bırakınız yapsınlar, devlet müdahaleciğini kabul etmeyen anlayışını terk etmişler ve negatif özgürlük yerine pozitif özgürlük anlayışını benimsemişlerdir. Dolayısıyla sosyal liberaller, ekonomik ve sosyal eşitliğin sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin gerekliliğine inanmışlardır. Bu doğrultuda Green’e göre; özgürlük, bireysel olduğu kadar toplumsal da bir kavramdır. Bu nedenle bireyin gücünün, toplumun ürettiği mal ve hizmetlerden pay alacak ve ortak refaha katkıda bulunabilecek oranda artırılması gerekmektedir. Sonuç olarak, toplumdan kopuk, soyut birey anlayışını reddeden ve bireyi toplumun merkezine yerleştiren sosyal liberal yaklaşım; yaşanan toplumsal tecrübeler karşısında bırakınız yapsınlar anlayışın yeterli olmadığını, devletin, sosyal ve ekonomik haklar, fırsat eşitliği gibi hususları sağlamak amacıyla pozitif tutum takınması gerektiğini dile getirmiştir. Sosyal liberallerin ileri sürdükleri söz konusu görüşler, Keynes’in fikirleri üzerinde önemli ölçüde etkiye sahip olmuştur⁴¹⁵.

Keynes’in fikirlerini daha geniş perspektifte ele alabilmek ve bu fikirlerin dünya genelinde yaygınlaşmasını anlayabilmek amacıyla, sosyalist, Marksist ve faşist düşüncelerin mevcut liberal düzene yönelttiği eleştirilere ve liberal sistemlerin bu düşünceleri önleme gayretlerine kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

Temel itibariyle Marksist ve sosyalist düşünceler; sosyal devletin ortaya çıkmasına, dolaylı dahi olsa önemli katkılarda bulunmuştur. Esasında söz konusu katkı, klasik liberal anlayışın sistemli ve sert biçimde eleştirilmesi ve böylelikle geniş halk kitleleri için yetersizliğinin ortaya konulmasıyla gerçekleşmiştir. Bu çerçevede ilk olarak 1789 Bildirgesinde düzenlenen haklardan yalnızca küçük bir azınlığın yararlandığından hareket eden sosyalist ve Marksist düşünceler, devletin ezilen işçi sınıfı yararına sosyal ve ekonomik yaşama müdahalede bulunması gerektiğini dile getirmişlerdir. İlerleyen süreçte klasik liberal anlayışın

⁴¹⁵ SALLAN GÜL, s. 31-33.

başta bireycilik ve hürriyet olmak üzere bütün ilkelerini reddeden bu düşünceler, komünizm ile özel mülkiyet ve yoksulluğun aynı anda kaldırılabilceğini teorik olarak öne sürmüşlerdir. Komünizme giden bir aşama olan sosyalizmle ise, üretim faktörlerinin devlete ait olması gerektiğini savunmuşlardır⁴¹⁶. Söz konusu eleştiri ve düşünceler teorik boyutta kalmamış, sosyal ve ekonomik anlamda zor koşullara maruz kalan geniş kitleler tarafından benimsenerek hızlı bir biçimde yayılmış ve uygulamaya aktarılmıştır.

İlk olarak 1848 İşçi Devrimleriyle belli ölçüde destek edinmiş olan bu düşünceler; 1860'larda bütün Avrupa'da yoğun bir biçimde yaşanan yoksullukla birlikte etkisini daha da hissettirmiş ve geniş halk kitlelerini ciddi manada etkileyerek önlenmesi güç bir etki doğurmuştur⁴¹⁷. İlerleyen süreçte ise, I. Dünya Savaşı ve sonrasında sosyal ve ekonomik alanda yıkımlara neden olan 1929 ekonomik kriziyle birlikte ekonomik koşullar daha da zorlaşmış ve liberal düşüncenin önemli ölçüde sorgulanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede toplumların yaşamında uzun süre egemen olan liberal düşüncenin; kişisel çıkarlar doğrultusunda sermaye birikimini daima korumasına karşın emek sömürüsüne karşı çıkmamış olması, birçok ülkede sosyal barışın bozulmasına neden olmuştur. Söz konusu süreçte liberalizme olan inanç sarsılmış ve geniş halk kitlelerinin komünist ve sosyalist düşüncelere olan ilgisi artmıştır. Bu doğrultuda komünist ve sosyalist düşüncelerin öncülüğünde dile getirilen sosyal talepler uğruna önemli mücadeleler sergilenmiştir⁴¹⁸. İşte tam bu dönemde ortaya çıkan Keynes'in düşünceleri, liberal sistemin kurtuluş reçetesi olarak görülmüştür.

Bu dönemde liberalizmin kurtuluş reçetesi olarak görülen Keynes'in düşüncelerinin kurumsallaştırılarak bir modele dönüştürülmesinin temel nedeni; kriz içerisinde olan liberal anlayışın, komünist ve sosyalist düşüncelerin yayılması karşısında yeniden yapılanma zorunluluğudur. Nitekim komünist ve sosyalist düşüncelerin; II. Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan SSCB ile somut bir devlet modeline dönüşmesi ve bu nedenle ortaya çıkan SSCB aracılığıyla sosyalist ve komünist yaklaşımların dünyaya yayılacağı endişesi, Batılı devletleri çeşitli önlemler almaya itmiştir. Bu bağlamda demokratik bir yapılanma çerçeve-

⁴¹⁶ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 558; ŞAYLAN, s. 72-74; TANÖR, s. 68; DOĞAN, Parçalanan Küreselleşme, s. 196; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12; AKILLIOĞLU, Tekin, Temel Haklar Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler, **AÜSBFD**, c. 44, 1989, s. 172.

⁴¹⁷ HEWITT, s. 13; JOHNSON, s. 81.

⁴¹⁸ TANÖR, s. 68; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü s. 5-8.

sinde şekillenen Keynesyen sosyal devletin, geniş kitlelerin refahını sağlayarak istikrarı getirmesi ve böylelikle sosyalist ve komünist düşünceleri engellemesi öngörülmüştür⁴¹⁹.

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş döneminde (özellikle 50 ve 60'lı yıllarda) ise, gelişmiş toplumlar kapitalist ya da komünist biçiminde karakterize edilerek aralarındaki ayrım daha da belirginleşmiş ve ideolojik bir çatışma ortamı kendini göstermiştir⁴²⁰. Keynes'in düşünceleriyle sosyal boyut kazanan liberal düşünce ise, gün geçtikçe komünist ve sosyalist düşünceler üzerindeki etkisini arttırmış ve bu düşüncelerin tükenme sürecine girmelerine neden olmuştur⁴²¹.

Dolayısıyla başlangıçta komünist ve sosyalist düşüncelerin yönelttiği eleştiriler ve tehditler aracılığıyla sosyal boyut kazanan liberal sistem, bu düşüncelere galip gelmiş ve günümüzde liberal sistemin bu düşüncelerle herhangi bir bağlantısı kalmamıştır. Çünkü liberal devlet anlayışı, sosyal ve ekonomik alana ilişkin konularda yetersiz kaldığını kabul etmiş ve kendini yeni gelişmelere uyarlamayı başarmıştır⁴²². Liberal devlet anlayışı; kendisine yönetilen eleştiriler ve devrimci tehditler sonucunda yetersizliklerini giderme sürecine girmesiyle birlikte Keynesyen sosyal devlet ortaya çıkmıştır. Ne saf kapitalist, ne de saf Marksist bir yapılanma olan Keynesyen sosyal devlet; liberal anlayışın kapitalizm ve sosyalizm arasındaki “uzlaşım”ı, “üçüncü yol”u ya da “orta yol”u olarak uygulamaya konulmuştur⁴²³.

⁴¹⁹ TANÖR, s. 68-69; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196; SALLAN GÜL, s. 23; Sosyal devlet aracılığıyla komünist ve sosyalist düşünceleri engellemeye dönük bu anlayış, liberalizmin sosyal boyut kazanmasını ve söz konusu sosyal boyutun kurumsallaştırılmasını beraberinde getirmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte; daha önce sosyal yardım şeklinde sunulan imkânlar, hak seviyesinde sunulmaya başlanmıştır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196. Devlet, refah sorumluluklarını önceden aileler aracılığıyla karşılanmaktayken, daha sonra bu sorumlulukları üzerine almıştır. PIETERSE, Marius, Beyond The Welfare State: Globalisation of Neoliberal Culture and The Constitutional Protection of Social and Economic Rights in South Africa, **Stellenbosch Law Review**, www.heinonline.com, Vol. 14, Issue 3, 2003, s. 5-6.

⁴²⁰ Wilensky; sosyal devletin genel gelişimi ve kökenini açıklama hususunda; sosyalist-kapitalist, bireyseli-kolektivist ve demokratik-totaliter gibi ayrımları yetersiz olarak değerlendirmiştir. Düşünürü göre, sosyal devlet sanayileşmiş toplum yapısında vazgeçilmez bir kavramdır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 15.

⁴²¹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196.

⁴²² Nitekim liberal anlayışı kurumsallaştıran en önemli devlet olan ABD'nin eski başkanlarından Franklin Roosevelt; kişilere, sosyal ve ekonomik hakların tanınmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Bu çerçevede Roosevelt; “yoksul insanların hür olamayacağını”, “aç ve işsiz kitlelerin, diktatörlüklerin içinde yoğruldukları hamuru meydana getirdiklerini” ve “gerçek kişi hürriyetlerinin, ekonomik güvenlik ve bağımsızlık olmadan sağlanamayacağını” ifade etmiştir. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 78-79; EREM, Faruk, Ekonomik (Demokratik) Kamu Düzeni Açısından Sosyal Güvenlik, **Danıştay Dergisi**, y. 5, sy. 18-19, Ankara 1975, s. 10; PIETERSE, s. 5-6;

⁴²³ LEISERING, s. 179; MIDGLEY, s. 137, 149. İngiliz İşçi Partisi liderlerinden Gaitskell, 1959 yılında yaptığı bir konuşmada, sosyal devletle uyumlu ve demokrasiye bağlı bir antimarksist yaklaşım ortaya koymuştur. Çeçen tarafından aktarılan konuşmaya göre, Gaitskell, “Irkların ve ulusların eşitliğini; mutlak eşitlik değil, sınıf ayrıcalıklarının kaldırılmasını; bütün üretim araçlarının kolektifleştirilmesini de-

Keynes'in fikirlerinin dünya genelinde yaygınlaşmasının bir başka nedeni de liberal düşüncenin yetersizliklerinin, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde faşist düşüncelerin yaygınlaşmasına neden olması ve böylelikle II. Dünya Savaşı'na giden süreci pekiştirmiş olmasıdır. II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş süresince faşist düşüncelerin bütün dünyaya yayılma tehlikesi, liberal devletler üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu bağlamda liberal devletin diktatörlüğe dönüşümünün engellenmesi amacıyla, hukuk devletinin sosyal hukuk devleti biçiminde gelişmesi gerektiği düşüncesi yaygınlık kazanmış ve bu hususta alınabilecek önlemlere ilişkin olarak, Keynes'in düşünceleri benimsenmiştir⁴²⁴.

Görüldüğü üzere Keynes'in düşüncelerini bu derece önemli hale getiren husus; komünizm, sosyalizm ya da faşizm gibi liberal değerlere zıt düşünce akımlarını önleme arzusu olmuştur. Ayrıca liberal sistemin kendi içerisinde yaşadığı krizlerin üstesinden gelerek toplumsal uzlaşmayı sağlama gerekliliği de Keynes'in düşüncelerini daha önemli kılmıştır⁴²⁵.

Temel itibariyle sosyal devletin ortaya çıkışında çok önemli bir role sahip olan Keynes, liberalizmin temel değerlerini benimsemiştir. Bununla birlikte Keynes, klasik liberal yaklaşımın bünyesinde barındırdığı bazı yetersizliklerden yola çıkmıştır. Bu çerçevede Keynes, liberalizmin temel esasları olan özel mülkiyet ve kâr elde etme düşüncesi ekonominin temel değerleri olarak benimsemekle beraber; devletin başta istihdam, talep, büyüme ve sosyal sorumluluk olmak üzere sosyal ve ekonomik hayata müdahale etme gerekliliği üzerinde durmuştur. Böylelikle Keynesyen düşünce, devletin sosyal ve ekonomik hayattaki rolü ve işlevleri hususunda yerleşmiş liberal dogmaları bütünüyle ortadan kaldırmış ve sosyal devlet anlayışının yerleşmesinde önemli rol oynamıştır⁴²⁶. Özellikle 1929 dünya ekonomik krizinden Keynes'in düşüncelerini uygulamak suretiyle çıkmış, ardından II. Dünya Savaşı sonrasında ise, Keynes'in düşünceleri kurumsallaştırılarak; hem ekonomik iyileşme, hem de sosyal adalet sağlanmak suretiyle toplumsal barış ve huzur temin edilmiştir⁴²⁷.

ğil, sosyal adaletin ulusal gelirin adaletli şekilde paylaşılması suretiyle adaletin ulusal gelirin adaletli şekilde paylaşılması suretiyle gerçekleştirilmesini; özel girişimlerin tamamen kaldırılmasını değil, kamu yararının özel çıkarlar üzerinde tutulmasını istediklerini, bunların özgürlük ve demokrasi içinde yapılabileceğine inandıklarını” ifade etmiştir. ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 67-68.

⁴²⁴ AKKAYA, s. 736; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 3. Söz konusu düşüncüyü ortaya atan Herrmann Heller'in görüşleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. AKKAYA, s. 736.

⁴²⁵ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 3-8; Aynı Yönde bkz. AKTAN, Devlet, s. 24.

⁴²⁶ WEIR/SKOCOPOL, s. 107; AKKAYA, s. 736; ŞAYLAN, s. 84-85, 97-98; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü Sonrası, s. 3, 8; KORAY, s. 72. KARA, s. 85-86; Aynı yönde bkz. ROSANVALLON, s. 43-44.

⁴²⁷ GHOSH, R. N., Introduction, **General Theory Of Employment, Interest And Money**, by R. N. Ghosh, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi 2006, s. XIV; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 8.

Esas itibariyle Keynes'in, devletin sosyal ve ekonomik hayata karışması temelinde şekillenen düşüncesinde; devletin ekonomiye müdahalesi, tam istihdamın sağlanması, yüksek ücretlerle efektif talebin artırılması önemli bir yer tutmuştur. Bu çerçevede sözü edilen hususları sırasıyla kısaca açıklamak suretiyle, Keynes'in düşünceleri daha net bir biçimde anlaşılabilir olacaktır.

Temel itibariyle Keynesyen düşüncenin temelini oluşturan devletin ekonomiye müdahalesi hususunda, Keynes tarafından 1936 yılında yayınlanan "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" adlı eserinde; 'bırakınız yapsınlar'ı" klasik liberal anlayış terk edilmiş, bunun yerine devletin ekonomiye aktif müdahalesinin gerekliliği savunulmuştur⁴²⁸. Keynes; piyasanın serbest işleyişiyle kendiliğinden belli bir düzen ve dengeye oturacağı düşüncesine karşı çıkmış, toplam arz ve talebin dengeye getirilmesi, işsizlik, durgunluk ve enflasyon gibi sorunlara çözüm bulunabilmesi için devletin bazı müdahalelerinin gerekli olduğunu dile getirmiştir. Bu çerçevede devletin ekonominin dengeli olabilmesi için maliye politikalarını; büyüme ve istihdamın sağlanabilmesi için ise, yüksek ücretleri ve yeni yatırımları devreye sokmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur⁴²⁹. Ayrıca Keynes, kendiliğinden işleyen fiyat mekanizmasıyla oluşan serbest rekabetin teorik seviyede kaldığını, bu nedenle serbest piyasa sisteminin doğal işleyişi sürecinde ortaya çıkan adaletsizliklerin, devletin piyasaya müdahale etmesi suretiyle giderilebileceğini savunmuştur⁴³⁰.

Keynes'in düşünceleri, devletlerin sosyal ve ekonomik anlamda daha aktif rol oynaması gerektiği anlayışının yerleşmesini sağlamıştır⁴³¹. Dolayısıyla bu süreçte devletlerin, sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi bir zorunluluk haline gelmiştir⁴³². Ancak Keynes; devletin söz konusu müdahaleler yanında, liberal anlayıştaki klasik faaliyetlerine de devam etmesi gerektiğini öne sürmüştür. Keyneysen anlayışta devletin piyasaya müdahalesi, piyasayı düzenlemek ve denetlemekten ziyade doğrudan üretim faaliyetleri ile işsizlik, yoksul-

⁴²⁸ KEYNES, J. Maynard, **General Theory Of Employment, Interest And Money**, Introduction by R. N. Ghosh, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi 2006, s. XIII, 305 vd.

⁴²⁹ KEYNES, s. 198 vd., 303 vd. SALLAN GÜL, s. 147; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 3, 5, 8; AKTAN, Devlet, s. 24; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 178; KARA, s. 248; KORAY, s. 73; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 26; Aynı yönde bkz. ROSANVALLON, s. 44-47.

⁴³⁰ SUNAY, s. 263; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009.

⁴³¹ WEIR/SKOCOPOL, s. 107; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 178.

⁴³² PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 113.

luk ya da yaşlılık gibi zor yaşam şartlarıyla mücadele eden muhtaç kesimlerin desteklenmesi amacıyla yapılan sosyal harcamalar şeklinde gerçekleşmiştir⁴³³.

Keynes'in düşüncelerinde önemli bir yer tutan diğer husus ise, tam istihdamın sağlanmasıdır. Keynes, piyasanın kendi haline bırakılması halinde tam istihdamın sağlanamayacağını, eksik istihdam durumunda ise, ciddi problemlerin görülebileceğini ifade etmiştir. Keynes'e göre tam istihdam hedefinin başarılabilmesi; dolaylı olarak vergi politikaları, baidırlık hizmetleri, para politikaları ve faiz oranları gibi pek çok faktörü etkilemektedir. Bu çerçevede devletin, toplam talebi arttırıcı, tam istihdamı sağlayıcı, ekonomik büyüme ve istikrarı koruyucu önlemleri içeren müdahaleleriyle, tam istihdamı gerçekleştirmesi gerekmektedir. Böylelikle devlet müdahaleci bir karaktere sahip olmaktadır⁴³⁴.

Esas itibariyle Keynes'in devlete yüklediği müdahaleci karakter, işsizliğin önlenmesi ve tam istihdamın sağlanması amacına yönelik olarak gerçekleşmiştir. Bu süreçte devlet, Fordist üretim ve birikim rejimi aracılığıyla kitlesel üretim ve tüketimi arttırmış, böylelikle en üst seviyede gerçekleşen üretim ve tüketim işsizliğin azaltılmasını sağlamıştır⁴³⁵.

Keynes'in düşüncelerinde önem arz eden bir başka husus ise, talebe ilişkin hususlardır. Keynes'in düşüncesinde devletin piyasaya müdahalesi ve tam istihdamla da yakından bağlantılı olan talep anlayışı, etkin ya da efektif talep (effective demand) olarak adlandırılmıştır. Bu bağlamda Keynes, toplumun tüketim ve yatırım toplamından oluşan etkin talebin arttırılması gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu hususta düşünür, toplumdaki tüketim ve yatırım miktarlarının arttırılmasına bağlı bulunan etkin talebe ilişkin olarak önemli görüşler ortaya koymuştur. Keynes'e göre; kişiler zenginleştiği ölçüde gelirlerinin daha azını tüketeceğinden, tüketime eğilimli olan ücretlilerin gelirlerinin arttırılması etkin talebi arttıracaktır. Bu doğrultuda zengin kesim ne kadar lüks tüketim yaparsa yapsın elde ettiği tasarrufların büyük kısmı yatırıma dönüşecek ve yatırımlarla ortaya çıkan arz sürekli biçimde yükselecektir. Ancak bu durumda talep, arzda meydana gelen yükselişin çok gerisinde kalacak ve devlet tarafından ekonomiye müdahale edilerek talebin yükseltilmesi zorunluluk arz edecektir. Bu çerçevede devletler; ücretler, vergiler, sosyal güvenlik ödemeleri gibi ge-

⁴³³ ÖNDER, İzzettin, Türkiye'de Kamu Maliyesi, **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Ed. Korkut Boratav ve Taner Berksoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 15.

⁴³⁴ KEYNES, s. XIV, 4-20, 221-233, 250-270, 293-302; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 26; ROSANVALLON, s. 44-48; SALLAN GÜL, s. 147; ŞAYLAN, 97-98; KAZGAN, **İktisadi Düşünce**, s. 114. Keynes, neoklasik denge kuramının sürekli ve yüksek işsizliğe çare olmadığından yola çıkmıştır. ROSANVALLON, s. 44-48.

⁴³⁵ Keynes'e göre; işsizliğin temel nedeni ücretlerin yüksekliği değil, tüketim ve yatırım harcamalarının bütünü ifade eden efektif talebin yetersiz oluşudur. Dolayısıyla devlet; tam istihdamı sağlayabilmek için efektif talebin yetersizliğini önlemeli bunun için ise ekonomik sürece etkin şekilde müdahalelerde bulunmalıdır. KARA, s. 85-86, 91, 248; Aynı yönde bkz. ROSANVALLON, s. 43-44.

lir üzerinde doğrudan etkide bulunacak düzenlemeler aracılığıyla ekonomiye müdahalede bulunmalıdırlar. Devletlerin söz konusu ödemelerle gelirlerini arttırmaya çalışması, kamu harcamalarının önemli ölçüde artmasına neden olacaktır. Nitekim Keynesyen dönemin belirleyici özelliği, kamu harcamaları ve bu harcamalar içerisinde önemli bir yer tutan sosyal harcamaların sürekli bir artış eğilimi içerisinde olmasıdır. Sosyal devlet anlayışının yerleşmesini sağlayan bu durum, sosyal taraflar (işçi ve işveren) ile devlet arasındaki sosyal devlet yönündeki uzlaşmadan kaynaklanmaktadır⁴³⁶.

Keynes'in düşünceleri ile ilgili olarak değinilmesi gereken son husus ise, devletin sosyal ve ekonomik anlamda sorumluluklar üstlenmiş olmasıdır. Sosyal devletin ortaya çıkışı ve gelişimi açısından son derece elverişli nitelikteki Keynesyen anlayış, liberal düşüncenin devletin sosyal ve ekonomik hayattaki rolü ve işlevleri hakkındaki dogmalarını bütünüyle yıkmıştır. Bu çerçevede devletin, bireyin refahına karşı duyarsız kalmaması ve sosyal sigorta, sosyal yardım, eğitim, sağlık, konut ve diğer sosyal ve ekonomik haklar aracılığıyla sorumluluklar üstlenerek, bireylere asgari bir hayat seviyesi sağlaması gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Nitekim söz konusu dönemde, sosyal ve ekonomik hakların önemli bir ilerleme kaydettiği görülmüştür⁴³⁷.

Sonuç olarak Keynes'in ortaya koyduğu düşüncelerin, sosyal devletin gerçekleştirilmesi için çok uygun bir zemin oluşturduğu ifade edilmiştir. Örneğin "tam istihdam" uygulaması çalışma hakkına, ücretlilerin gelirlerini arttırma yönünde öngörülen düzenlemeler ise, adil ücret ve sosyal güvenlik haklarına hizmet etmiştir. Kısaca Keynes'in ortaya koyduğu yaklaşımın, toplumun bütün kesimleri için hayat standartlarını yükseltmeyi hedeflemiş olması, toplumsal refahın artmasına ve sosyal devletin kurumsallaşmasına önemli bir katkı sağlamıştır⁴³⁸.

⁴³⁶ KEYNES, s. 21-23; ŞAYLAN, s. 96-98; KARA, s. 88, 248; KORAY, s. 73; ROSANVALLON, s. 43-47.

⁴³⁷ ŞAYLAN, 97-98; SALLAN GÜL, s. 147-148; AKKAYA, s. 736; KARA, s. 248; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 118. Sallangül, Keynesin düşünceleri çerçevesinde uygulamaya geçirilen sosyal devletin belirleyici işlevlerini şu şekilde özetlemektedir. "i. Devletin yoksullara ve bakıma muhtaç olanlara yönelik yardımları doğrudan yürütmesi, ii. Devletin kişi refahındaki rolü göz önüne alınarak, eğitim ve sağlığı da refah kapsamına alması; iii. Devletin tam istihdamı sağlaması; iv. Devletin temel sanayi dallarını -enerji, haberleşme, ulaşım ve alt yapı- millileştirmesi; v. Devletin serbest piyasanın ürünü olan gelir dağılımındaki eşitsizlikleri, adaletli bir gelir dağılımına göre vergilendirmesi (artan oranlı olarak progressive taxation) ve sosyal sigortacılık sistemini bütün vatandaşlara sunarak risklere karşı koruması; vi. Devletin kadınlar, azınlıklar, göçmenler gibi toplumda dezavantajlı durumdaki olanlara yönelik pozitif ayrımcılık programları geliştirip uygulaması kabul edilmiştir." Ayrıca Keynesçi sosyal devlet içerisinde toplumsal adaletin ve âdil paylaşımın sağlanması amacıyla ücret, vergi ve sosyal güvenlik politikaları olmak üzere başlıca üç alan geliştirilmiştir. SALLAN GÜL, s. 150.

⁴³⁸ KARA, s. 88. Aynı yönde bkz. ROSANVALLON, s. 44-45.

Keynes'in yanı sıra, William Beveridge de ortaya koyduğu düşüncelerle sosyal devletin kurumsallaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede Lord Beveridge, İngiliz hükümetinin isteği üzerine düşüncelerini bir rapor haline getirerek, hükümete sunmuştur⁴³⁹. 1942 yılında İngiltere'de William Beveridge tarafından hazırlanmış olan bu rapor, "Beveridge Raporu" olarak adlandırılmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe konulmuştur⁴⁴⁰. Sosyal devlete ilişkin önemli esasları ortaya koyan bu rapor, "sosyal devletin Manga Carta"sı olarak değerlendirilmiş ve İngiliz sosyal devletinin temelleri bu belgeyle atılmıştır. Dolayısıyla İngiltere'de sosyal devletin Beveridge'in düşünceleri üzerine inşa edildiği ifade edilmiştir⁴⁴¹. Beveridge'in düşüncelerini önemli kılan bir diğer husus ise, sosyal devletin başka ülkelerdeki gelişim süreci üzerinde önemli etkiler meydana getirmiş olmasıdır⁴⁴².

Beveridge; hazırladığı rapor ile savaş sonrasında daha da artan yoksulluğun toplumda ciddi problemlere neden olduğunu, ancak insanlık için son derece utanç verici bir olay olan yoksulluğun çözülemeyecek bir problem olmadığını dile getirmiştir. Bu çerçevede Beveridge yoksulluğun nedenleri ve çareleri üzerine odaklanmış ve bu hususta üç temel neden ve çözüm önerisi ileri sürmüştür. Beveridge'e göre; yoksulluğun ilk nedeni işsizlik, çözümü ise tam istihdamdır. Tam istihdam ile herkese sabit ve yeterli gelir sağlanacak, böylelikle yoksulluk önlenebilecektir. İkinci neden, gelirin yetersiz oluşudur ki; bunu önlemenin, çaresi de yeterli gelir sağlamaktır. Yoksulluğu, doğuran üçüncü neden ise, kaza, hastalık gibi nedenlerle gelirin kaybolmasıdır. Bunun da çaresi ulusal sigorta sisteminin kurulmasıdır. Ayrıca Beveridge Raporu'nda, doğumların azalarak yaşlı nüfusun çoğalması ve kamu sağlığının kötüleşmesi gibi diğer önlenmesi gereken problemlere değinilmiştir. Bunların çözümü ise, ana ve çocuk ile genel sağlığın korunması yönünde tedbirlerin alınması olarak ifade edilmiştir⁴⁴³.

⁴³⁹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 89.

⁴⁴⁰ Beveridge Raporu'nun tam metnine ulaşmak için bkz. http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf, 11.02.2009; Savaş zamanında düzenlenen Rapor'da barış hazırlığı yapılmasının nedeni şöyle gerekçelendirilmiştir. "Vatandaşlar, kendi hükümetlerini daha yaşanabilir bir dünya için çabaladığını hissettiği ölçüde kendini savaşa adayacaklardır." ROSANVALLON, s. 27.

⁴⁴¹ LUND, s. 107, 113; MIDGLEY, s. 90; CLARKE, s. 20; SAVCI, Bahri, Evrenin "Merceği" İnsan Üzerine, AÜSBFD, c. XLVI, Ocak-Haziran 1991, s. 6.

⁴⁴² Keynes ve Beveridge'in düşüncelerinin sosyal devlet açısından oldukça önemli olduğuna dair bkz. GLADSTONE, s. 5.

⁴⁴³ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 89; LUND, s. 107-131. Raporu hazırlayan Lord Beveridge, Rapor ile ortaya konulan sosyal politikaların amacının; çalışabilecek durumda olanlara iş, emeğe adil ücret, çocuklara ödenek, kapsamlı ulusal sağlık hizmeti ve elinde olmayan nedenlerden dolayı çalışamayacak durumda olanlara sefalete düşmeden, insan onuruna yaraşır hayat standardının sağlanması olduğunu belirtmiş ve genel olarak bütün toplumun yaşama standartlarının yükseltilmesini hedeflemiştir. Bu çerçevede

Temel itibariyle Beveridge'in yoksulluğu kısa süre için önlemeyi değil; tamamen ortadan kaldırmayı istemesi, Beveridge'in yeni bir düzen önermesine neden olmuştur. Bu çerçevede önerilen yeni düzenin temelinde sosyal güvenlik sistemi yer almıştır. Sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla yoksulluk ortadan kaldırılmaya ve refah arttırılmaya çalışılmıştır⁴⁴⁴. Nitekim sosyal güvenlik sisteminin kurulmasını hedefleyen Rapora göre, ulusal çapta sağlık ve sigorta sistemleri kurulması ile aile yardımları yapılması temel öneri olarak yer almıştır. Söz konusu önerilerin yanı sıra Rapor, tam istihdam politikaları uygulanmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu çerçevede 1945'de aile yardımları kanunlaşmış, 1946'da ulusal sigorta ve sağlık hizmetleri kurulmuş ve tam istihdam hükümet politikası olarak kabul edilmiştir⁴⁴⁵.

Sonuç itibariyle; sosyal devletin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde Beveridge'in düşünceleri de önem arz etmekle beraber, esas önemli etkiyi Keynes'in düşünceleri oluşturmuştur. Nitekim bu durumdan yola çıkan Jessop; 1940'lardan 1970'li yıllara kadar geçen süreçte, devletin sosyal ve ekonomik alanda önemli roller üstlenmesiyle birlikte genişleyen sosyal devleti ifade edebilmek amacıyla "Keynesci sosyal devlet" ya da "Keynesyen sosyal devlet" terimlerini kullanmıştır⁴⁴⁶. Ancak 70'li yıllarda yaşanan krizler sonrasında Keynesyen politikalar sorgulanmış ve tıpkı Keynes'in klasik liberal kuramı sorgulayarak yetersiz bulduğu gibi, Keynesyen kuram da yetersiz bulunmuştur. Keynesyen anlayışın eleştirilerek yetersiz bulunması ve Keynesyen uygulamalardan vazgeçilmesi sosyal devletin yeniden yapılandırılmasını doğurmuştur⁴⁴⁷. Bu bağlamda 70'li yılların ortasından itibaren sosyal devlet anlayışında yaşanan krizden hareket eden Jessop; "Keynesyen sosyal devletten", "Schumpeterci çalışma devleti"ne geçildiği öne sürmüştü ve karşılıklı bir analiz sunmuştur⁴⁴⁸.

1945'de aile yardımları kanunlaşmış, 1946'da ulusal sigorta ve sağlık hizmetleri kurulmuş ve tam istihdam hükümet politikası olarak kabul edilmiştir. BEVERIDGE, William, *Voluntary Action A Report on Methods of Social Advance, Origins of the Welfare State*, Vol. VII, Routledge Publications, London and New York 2001, s. 217-226; LUND, s. 107, 113; SAVCI, s. 6.

⁴⁴⁴ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 89; ROSANVALLON, s. 27.

⁴⁴⁵ BEVERIDGE, s. 217-226. Beveridge Raporu ve sonrasında yapılan düzenlemelerle ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. LUND, s. 107-131.

⁴⁴⁶ JESSOP, Bob, *From Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Workfare National Regime, Rethinking Social Policy*, Eds. Lewis G., Gewirtz S. And Clarke J., Sage Publishing, London 2000, s. 171-183; JESSOP, Bob, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State, Towards A Postfordist Welfare State?*, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996, s. 13-25.

⁴⁴⁷ ROSANVALLON, s. 44-48.

⁴⁴⁸ JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 13-25; BARROW, Clyde W., *The Return of the State: Globalization, State Theory and the New Imperialism, New Political Science*, Vol. 27, No. 2, June 2005, s. 142; GRITSCH, Maria, *The Nation-State and Economic*

G. II. DÜNYA SAVAŞI VE SOSYAL DEVLETİN GEREKLİLİĞİNİN ANLAŞILMASI

II. Dünya Savaşı, sosyal devletin gelişim süreci üzerinde oluşturduğu etki nedeniyle önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir⁴⁴⁹. Nitekim savaş sonrası dönemde, pek çok ülkede sosyal devletin ‘altın çağ’ı olarak adlandırılan bir genişleme dönemi yürürlüğe konulmuştur⁴⁵⁰. Söz konusu genişleme döneminde kurumsallık kazanan sosyal devletin, bu kurumsallığı kazanmasında II. Dünya Savaşı’nın doğurduğu dinamiklerin önemli bir payı bulunmuştur⁴⁵¹.

Bu çerçevede II. Dünya Savaşı’nı sosyal devlet açısından önemli hale getiren dinamikler; savaşın oluşturduğu yıkımları giderme arzusu, savaştan galip çıkan Sovyetlerin, sosyalist düşünceleri yayma hususundaki çabalarının Batı Dünyası tarafından engellenme isteği, faşist düşüncelere karşı direnişte öncü rol oynayan sosyal demokrasiyi benimsemiş sol partilerin savaş sonrasında iktidara gelmeleri ve liberal düşüncenin katı biçimde uygulanmasının savaşın nedeni olarak görülmesi olarak dile getirilmiştir. II Dünya Savaşı’nın doğurduğu söz konusu dinamiklerle, sosyal devletin gerekliliği anlaşılmış ve bütün toplumsal kesimler sosyal devlet üzerinde uzlaşmaya varmışlardır. Sağlanan uzlaşıyla birlikte sosyal devlet bünyesinde sunulması gereken korumalar hak niteliğine kavuşmuş ve pek çok devlet; gerek sosyal devlete, gerekse sosyal devletin en temel gereği olan sosyal ve ekonomik haklara anayasalarında kapsamlı bir biçimde yer vermeye başlamışlardır. Ayrıca uluslararası arenada da çeşitli düzenlemelere konu olan sosyal ve ekonomik haklar aracılığıyla da sosyal devletin önemli bir kurumsallaşma sürecine girdiği görülmüştür.

Esas itibariyle sosyal devletin kurumsallaşma sürecini daha iyi anlayabilmek açısından II. Dünya Savaşı’nın, sosyal devlet açısından oluşturduğu dinamiklere değinmek isa-

Globalization: Soft Geo-Politics and Increased State Autonomy?', **Review of International Political Economy**, Vol. 12, Issue 1, 2005, s. 17; PIERSON, Welfare State Development, s. 786; JESSOP, From Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Workfare, s. 171-183; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 62.

⁴⁴⁹ GLADSTONE, s. 1-2, 5; HEWITT, s. 14.

⁴⁵⁰ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 122; ROSS, Fiona, Interests and Choice in the “Not Quite so New” Politics of Welfare, **Recasting European Welfare States**, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000, s. 18; SEELEIB-KAISER, Martin, Welfare State Transformations in Comparative Perspective: Shifting Boundaries of ‘Public’ and ‘Private’ Social Policy?, **Welfare State Transformations**, Ed. Martin Seeleib-Kaiser, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008, s. 1; MIDGLEY, s. 135; LEISERING, s. 175; ESPING-ANDERSEN, Gosta, After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996, s. 1; POWELL Martin, HEWITT Martin, **Welfare State and Welfare Change**, Open University Press, Buckingham 2002, s. 83; SALLAN GÜL, s. 148; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 178.

⁴⁵¹ POWELL/HEWITT, s. 7; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 86-87; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174.

betli bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede ilk olarak: II. Dünya Savaşı sırasında insanlığın maruz kaldığı yıkım ve acılardan dersler alınarak dünya düzeninin yeniden yapılandırılması düşüncesi ön plana çıkmış ve söz konusu düşünce kapsamında sosyal devletin gelişmesi ve kurumsallaşması önemli ölçüde hız kazanmıştır. Bu doğrultuda savaşın neden olduğu yıkımların ancak devlet desteği ile giderilebileceği yönündeki düşünceler ön plana çıkmıştır⁴⁵².

Nitekim II. Dünya Savaşı öncesi yükselen totalitarizm ile ortaya çıkan “Savaş Devleti” (Warfare State); savaş sonrasında yerini, “sosyal devlet ya da refah devleti”ne (Welfare State) bırakmıştır. Söz konusu değişimle arzulanan husus, devletin bireyin ve toplumun refahını arttıracak hizmetlerde bulunmasıdır⁴⁵³. Bu çerçevede savaşın oluşturduğu yıkımları giderme düşüncesini; savaş sonrasında milyonlarca insanın rehabilite edilmesi, emeklilik, sağlık ve konut gibi taleplerinin karşılanmasını, devletin sosyal problemlere daha fazla kaynak ayırarak bireyin ve toplumun refahını arttırmasını gerekli kılmıştır. Bu durum II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet harcamalarının hızlı bir biçimde artmasına neden olmuştur. Nitekim I.Dünya Savaşı öncesinde gelişmiş ülkelerdeki sosyal harcamaların gayri safi milli hâsılaya (GYMH) oranı %10'a karşılık gelmekteyken, bu oran iki savaş arasında %15'e, 1960'larda %20'ye, 1980'lerde ise neredeyse %50'ye ulaşmıştır⁴⁵⁴. Ayrıca savaşın oluşturduğu yıkımların doğurduğu sosyal talepler, hak ve özgürlüklerin kapsamının sosyal ve ekonomik haklar yönünde genişlemesine neden olmuş ve bu haklar anayasa ve uluslararası metinlerde kapsamlı olarak yer almaya başlamışlardır⁴⁵⁵.

II. Dünya Savaşı'nı sosyal devlet açısından önemli hale getiren bir başka dinamik ise, savaştan galip çıkan Sovyetlerin, sosyalist düşünceleri yayma hususundaki çabalarını; liberal değerleri benimsemiş Batı Dünyası tarafından engellenme isteğidir. Bu çerçevede II. Dünya Savaşı'ndan galip çıkan devletler arasında SSCB'nin de yer alması ve SSCB öncülüğünde sosyalizmin somut bir devlet modeli olarak kazandığı yayılma başarısı, Batılı devletlerde sosyalist ve komünist yaklaşımların dünyaya yayılacağı endişesini doğurmuş ve bu devletlerin çeşitli önlemler almasına neden olmuştur. Savaş sonrası dönemde; Batı kamuoyunda sosyalist düşüncelere duyulan ilginin artması da söz konusu endişeyi pekiştirmiştir. Bu doğrultuda demokratik ve liberal bir yapılanma içerisinde işleyen sosyal devletin ön plana çıkarılmasıyla; sosyal taleplerin dikkate alınarak geniş kitlelerin refahının sağlanma-

⁴⁵² ŞAYLAN, s. 93; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 190.

⁴⁵³ LOWE, s. 10.

⁴⁵⁴ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 113; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 190.

⁴⁵⁵ AKKAYA, s. 736-737; TANÖR, s. 176 -189.

sı, farklı toplumsal kesimlerin uzlaşısı ve barış içinde yaşamasının temin edilmesi ve böylelikle sosyalist ve komünist düşüncelerin engellenebilmesi amaçlanmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünyada yaşanan soğuk savaş ile birlikte; iki düşünce sistematığı arasında dozunu daha da arttıran rekabet, sosyal devletin gelişimine olumlu katkılar sağlamıştır⁴⁵⁶.

Esas itibariyle bu süreçte sosyal devletin gelişimine yapılan en önemli katkı, Batı bloğunda sosyal ve ekonomik haklara yer verilmesi ve önceden belirsiz biçimde sunulan sosyal yardımların devletten talep edilebilecek somut haklara dönüştürülmesi olmuştur⁴⁵⁷.

II. Dünya Savaşı'nı sosyal devlet açısından önemli hale getiren bir diğer husus ise, demokrasiye son verme arzusundaki faşizme⁴⁵⁸ karşı verilen mücadelede sosyal demokrat anlayıştaki sol partilerin öncü rol oynaması ve savaş sonrasında bu partilerin iktidara gelmeleri olmuştur. Nitekim faşist düşüncelere karşı direniş; esas itibariyle sol düşüncelerden kaynaklanmış, savaş sonrasında faşist rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde sağ ve faşist düşünceler gerileyerek bunun yerine sol ve sosyal demokrasiyi benimseyen düşünceler etkinlik kazanmıştır. Nitekim bu süreçte; İngiltere, Norveç, İsveç, Belçika, Hollanda, İsviçre, Avusturya, İtalya ve Fransa gibi çoğu Avrupa ülkesinde, sosyal demokrat anlayıştaki sol partiler iktidara gelmiştir. İtalya ve Fransa gibi ülkelerde ise, daha ileriye gidilmiş ve komünist partilerin bir hayli güç kazandığı görülmüştür. Sosyal yöndeki taleplerin önemli ölçüde güç kazandığı bu dönemde sosyal devlet anlayışına yer veren yeni anayasaların yapılmasına ve böylelikle sosyal devletin gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır⁴⁵⁹.

II. Dünya Savaşı'nı sosyal devlet açısından önemli kılan bir başka husus ise, II. Dünya Savaşı'nın en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilen liberal düşüncenin katı bir biçimde uygulanmış olmasıdır. Bu çerçevede dünya konjonktüründe egemenliğini uzun süre devam ettirmiş olan liberal düşünce; sermaye birikimini daima önde tutarak emek sömürüsüne karşı çıkmamış olması ve çoğu ülkede yaşanan ekonomik bunalımlara çözüm getirememiş olması nedeniyle, toplumsal barışın bozulmasının ve çatışma ortamının sorumlusu

⁴⁵⁶ HEWITT, s. 14; SALLAN GÜL, s. 23; ŞAYLAN, s. 245-246; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 12-13; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196; ALGAN, s. 305-307; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 64-65.

⁴⁵⁷ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 64-65.

⁴⁵⁸ HEWITT, s. 14.

⁴⁵⁹ TANÖR, s. 71, 161.

olarak görülmüştür. Nitekim savaş sonrasında, savaşın katı liberal politikaların bir sonucu olarak yaşandığı yönünde yaygın bir kanı oluşmuştur⁴⁶⁰.

II. Dünya Savaşı'nın ardından bu düşüncenin ürünü olarak devletler, sosyal ve ekonomik alanda daha geniş roller üstlenmeye ve sosyal amaçlarla ekonomiye müdahalelerde bulunmaya başlamıştır⁴⁶¹. Esas itibariyle pek çok Batılı ülkede I. Dünya Savaşı sonrasında ilk olarak görülmeye başlanan devletin söz konusu rolü; II. Dünya Savaşı sonrasında daha da pekişmiş, böylelikle sosyal devlet kurumları yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla savaş sonrasında, II. Dünya Savaşı gibi yıkımların bir daha yaşanmaması için devletin sorumluluklarının olduğu; bu sorumlulukların en önemlisinin ise, toplumun barış ve refah içerisinde yaşamasını temin etmek olduğu iyice anlaşılmıştır. Bunu sağlamak amacıyla devletin ekonomik hayatın tamamen dışında olması gerektiği yönündeki anlayış terk edilmiş ve bundan böyle devlet, klasik liberal anlayıştan uzaklaşarak ekonomik hayata sosyal amaçlı müdahalelerde bulunmuştur. Bu şekilde önemli sorumluluklar üstlenmiş olan devlet, bireylerin insan onuruna uygun şartlarda yaşamasını temin etmeye çalışmıştır⁴⁶².

II. Dünya Savaşı'nın doğurduğu bu dinamiklerin etkisiyle, başta çalışan kesimler ve burjuvazi olmak üzere bütün toplum kesimleri tarafından sosyal devletin gerekliliği anlaşılmıştır. Esas itibariyle bu süreçteki en önemli husus, burjuvazinin sosyal devletin gerekliliğini kavraması olmuştur. Nitekim burjuvazinin kendi çıkarını daha iyi anlamasının ürünü olan bu durum, sosyal devletin ortaya çıkışında önemli bir etki meydana getirmiştir⁴⁶³. Burjuvazi; sosyal devletin uygulamaya geçirilmesinden dar gelirlerden çok, varlıklı kimselerin yararlandığını; bir toplumda herkesin huzur içinde yaşamasının vazgeçilmez yolunun sosyal devlet olduğunu, geç de olsa anlamıştır. Sosyal devlet, geniş halk kitlelerine insan onuruna yaraşır hayat şartlarının garanti etmiş ve varlıklı kesimlerin huzur ve barış içinde yaşamasının bir sigorta primi olarak değerlendirilmiştir. Aksi takdirde bir toplumda sosyal ve

⁴⁶⁰ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 5. Sosyal ve ekonomik açıdan zor durumda bulunan bireyler, aşırı milliyetçilik veya aşırı dindarlık gibi radikal eğilimlere daha açık bulunmaktadır. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı'na giden süreçte, bireylerin maruz kalmış oldukları sosyal ve ekonomik zorluklar önemli ölçüde etkili olmuştur.

⁴⁶¹ Savaş sonrası dönemde müdahaleci karakterdeki sosyal devletin yükselişe geçtiği; söz konusu yükselişte endüstriyel toplumun gelişmesiyle beraber ortaya çıkan yeni ihtiyaçların etkili olduğu, özellikle de liberalizmin aşırılıklarının azaltılmaya çalışılmasının önemli bir payı bulunduğu öne sürülmüştür. Nitekim sosyal devlet, sanayileşmiş toplumun ihtiyaçlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14.

⁴⁶² DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 126, 174; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 87-90, 139; TALAS, Cahit, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, **AÜSBFD**, c. XI, sy. 3, Eylül 1956, s. 286; KÖKER, s. 617; ŞAYLAN, s. 181.

⁴⁶³ ZIJDERVELD, s. 62.

ahlaksal yozlaşmalar ile toplumsal huzursuzlukların önüne geçilemeyeceği iyice anlaşılmıştır⁴⁶⁴.

II. Dünya Savaşı sonrasında toplumun farklı kesimlerinin sosyal devletin gerekliliği hususunda varmış olduğu mutabakatla; ulus devletlerin, sosyal devlet niteliği kazandığı görülmüştür⁴⁶⁵. Bu çerçevede devlet bünyesinde sunulması gereken korumalar, sosyal devlet içerisinde hak niteliğine kavuşmuş ve çok az devlet faaliyetini gerektiren negatif haklardan, pozitif devlet faaliyetlerini gerektiren sosyal ve ekonomik haklara doğru bir gelişim yaşanmıştır. Dolayısıyla da savaş sonrasında insan hakları kavramında önemli bir genişleme meydana gelmiştir⁴⁶⁶.

Esasında II. Dünya Savaşı öncesinde, tek tek ve daha dar kapsamlı olarak anayasalarda yer alan sosyal ve ekonomik haklar; II. Dünya Savaşı sonrasında toplu ve sistematik bir şekilde anayasalarda yer almaya başlamıştır⁴⁶⁷. Bu çerçevede dikkat çeken husus; hem I., hem de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sosyal ve ekonomik hakların hızlı bir şekilde anayasalarda yer almış olmasıdır⁴⁶⁸. Bu bağlamda insan hakları kavramındaki sosyal ve ekonomik haklar yönünde yaşanan söz konusu genişleme süreci, beraberinde kişisel ve siyasal hakları esas alan hukuk devleti ile sosyal ve ekonomik hakları esas alan sosyal devletin bütünleşme sürecine girmelerine neden olmuştur⁴⁶⁹. Bu doğrultuda II. Dünya Savaşı sonrasında toplumsal kesimlerin uzlaşısıyla kişisel ve siyasal hakların, sosyal ve ekonomik haklarla; hukuk devletinin de sosyal devlet ile tamamlanması söz konusu olmuştur. Bu durum sosyal devlet ve sosyal devletin en önemli gereği olarak adlandırılan sosyal ve ekono-

⁴⁶⁴ AKSOY, s. 22-23; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 527-528. Ayrıca sosyal devletin savaş sonrası dönemde; savaşın oluşturduğu sıkıntıları gidermesi, yüksek büyüme hızı sağlaması ve toplumsal çatışmaları azaltması farklı sınıfların uzlaşısına önemli katkılar sağlamıştır. PIERSON, Chirstopher, **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul 2000, s. 192-193.

⁴⁶⁵ CLARKE, s. 27; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 126.

⁴⁶⁶ SCARBROUGH, s. 236; GEORGE, Victor, The Future of the Welfare State, **European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle**, Eds. Victor George ve Peter Taylor-Gooby, St. Martin's Press, New York 1996, s. 2; BARRY, s. 271; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 128.

⁴⁶⁷ WAGNER, s. 280.

⁴⁶⁸ Bu durum; devletlerin sosyal anlayışı üzerinde, savaşların önemli bir etki meydana getirdiği yargısının oluşmasına neden olmuştur. Nitekim devletlerin her iki dünya savaşı sonrasında da; sosyal ve ekonomik haklara önem vermeleri ve sosyal devlet yönünde düzenlemeler yapmaları, bu durumun ispatı olarak değerlendirilmiştir. ALGAN, s. 25-27; TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 286. Bu durum, savaşların devletlerin bütün ekonomik ve sosyal dengelerini bozmuş olması ve devletlerin de bu dengeyi yeniden sağlamayı amaçlamalarıyla açıklanabilir.

⁴⁶⁹ BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

mik hakların, anayasalarda düzenlenmek suretiyle uygulamaya aktarılmasıyla somutlaştırılmıştır⁴⁷⁰.

Esas itibarıyla sosyal devletin gelişim dönemine tekabül eden bu dönemde yaşanan gelişmeler çerçevesinde; sosyal devlet ve sosyal ve ekonomik hakların çeşitli ülkelerin anayasalarında geniş ve ayrıntılı bir şekilde düzenlendiği görülmüştür. Bu çerçevede 1946 Fransız Anayasası, 1946 Brezilya Anayasası, 1947 Japon Anayasası, 1947 İtalyan Anayasası, 1949 Alman Anayasası, 1949 Arjantin Anayasası, 1958 Fransız Anayasası, 1961 Türk Anayasası bu süreçte önemli anayasaları oluşturmuşlardır⁴⁷¹. İlerleyen süreçte 1975 Yunanistan, 1976 Portekiz, 1978 İspanya ve 1982 Türkiye Anayasaları sosyal ve ekonomik haklar açısından kapsamlı ve ileri düzenlemeler getirmişlerdir⁴⁷². Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni devletlerin anayasalarında da sosyal ve ekonomik haklar yönündeki eğilim açıkça ortaya konulmuştur. Bu çerçevede 1945 Endonezya, 1950 Hindistan, 1962 Pakistan ve 1963 Cezayir Anayasaları söz konusu duruma örnek olarak gösterilmiştir⁴⁷³.

II. Dünya Savaşı sonrasında; sosyal devlet ve sosyal ve ekonomik haklara anayasalar tarafından yer verilmiş olması, her ülkede gerçekleşmiş bir uygulama değildir. Bu hususta İngiltere ve ABD farklı anayasal geleneklere sahip olmaları bakımından diğer pek çok ülkeden ayrılmıştır. Bu çerçevede İngiltere'de, hükümet tarafından hazırlatılan Beveridge Planı ve ABD'de Başkan Roosevelt tarafından yoksulluğa karşı verilen politik mücadelenin New Deal politikalarıyla somutlaştırılmasının önemli dinamikleri oluşturduğu dile getirilmiştir⁴⁷⁴. Nitekim ABD ve İngiltere gibi ülkelerde; anayasal seviyedeki düzenlemelere yer verilmemesine rağmen, savaş sonrasında oluşan sosyal devlet yönündeki yaygın eğilim, bu iki ülke tarafından başlatılmıştır. Söz konusu düşünceleri güçlendiren husus

⁴⁷⁰ II. Dünya Savaşı sonrasında yürürlüğe giren pek çok anayasada devletin; eğitim ve öğretim, çalışma, bireyleri yoksulluktan kurtarmaya yönelik sosyal yardım, sosyal güvenlik ve söz konusu hakların gerçekten uygulanabilir olması için grev ve sendika haklarını tanıdığı görülmektedir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 140-144.

⁴⁷¹ TANÖR, s. 161, 176-179; TANİLLİ, s. 167; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; BURDEAU, s. 35; AKKAYA, s. 176 -189; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 63.

⁴⁷² RIVERO, J., Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Temel Haklar ve Görevler, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982, s. 33; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 128.

⁴⁷³ TANÖR, s. 162.

⁴⁷⁴ ABD'de New Deal olarak adlandırılan 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen reformlar, sosyal devletin büyüme ve genişlemesi için önemli temeller oluşturmuştur. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 116; LEISERING, s. 175; CLARKE, s. 22; SALLAN GÜL, s. 232; ŞAYLAN, s. 91; KARA, s. 91 vd., 248.

ise, ABD ve İngiltere tarafından II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında sosyal devlet yönünde atılan adımları, savaşın bitmesiyle diğer devletlerin izlemesi olmuştur⁴⁷⁵.

Bu çerçevede II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkede sosyal devlet ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin hususların ön plana çıktığı görülmüştür. Fakat sözü edilen süreçte ülkeler, bu hususa ilişkin olarak herhangi bir anayasal hükme yer vermeme ya da farklı seviyelerde anayasal hükümlere yer verme gibi çeşitli yöntemler benimsemiştir. Bu çerçevede yapılan bir tasnife göre; kadro anayasası sistemine sahip olan ülkeler, sosyal ve ekonomik haklara anayasalarında yer vermemiştir. Bu kapsamdaki anayasaların en önemli örneği ABD Anayasası'dır. Genel hükümlerle yetinen anayasa sistemine göre ise, sosyal ve ekonomik haklar ayrıntılı bir biçimde düzenlenmeyerek dolaylı ve yüzeysel biçimde düzenlenmiştir. 1958 Fransız Anayasası ve Federal Alman Anayasası bu tür anayasalara örnek olarak gösterilmiştir. Son olarak tanzim edici anayasa sistemine göre ise, sosyal ve ekonomik haklara kapsamlı düzenlemelerle yer verilmiştir. Bu tip anayasaların en önemli örnekleri olarak da 1947 İtalyan Anayasası ve 1961 Türk Anayasası gösterilmiştir⁴⁷⁶.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen bir diğer gelişme ise, insan haklarının uluslararası nitelik kazanmış olmasıdır. Nitekim bu süreçten, sistematik biçimde ortaya konulmaya başlanan sosyal ve ekonomik haklar da nasibini almış ve söz konusu haklar uluslararası düzenlemelere konu olmaya başlamışlardır. Bu çerçevede özellikle Birleşmiş Milletler bünyesinde kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, ikiz sözleşmelerden biri olan “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”⁴⁷⁷ ve Avrupa Konseyi bünyesinde, kabul edilen “Avrupa Sosyal Şartı” gibi düzenlemeler önemli bir yer teşkil etmiştir⁴⁷⁸.

H. DEMOKRATİK GENİŞLEMEYLE SOSYAL YÖNDEKİ TALEPLERİN UYGULAMAYA AKTARILMASI

Sanayileşme süreciyle birlikte, işçi sınıfı, sosyal taleplerinin hayata geçirilmesi uğruna önemli bir mücadele sergilemiştir. Söz konusu mücadelede, sosyal ve ekonomik adaletsizliklere karşı örgütlenerek siyasi bir güç haline gelmek ve siyasal iktidar üzerinde bas-

⁴⁷⁵ BURDEAU, s. 35; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 140-144.

⁴⁷⁶ ELBİR, Halid K., Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü ile Grev ve Lokavt Haklarına İlişkin Yaklaşımlar, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 149-151.

⁴⁷⁷ GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 66-67; RIVERO, s. 33; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 87-88; BARRY, s. 271.

⁴⁷⁸ RIVERO, s. 33.

kı oluşturmak önemli bir yer oluşturmuştur⁴⁷⁹. İşçi sınıfının mücadelesini daha etkin kılmak amacıyla benimsediği bu yöntemler, aynı zamanda demokrasinin yaygınlaşması ve genişlemesini sağlamıştır. Dolayısıyla işçi sınıfı vermiş olduğu mücadeleyle sadece sosyal devletin değil, aynı zamanda demokratik devletin gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır⁴⁸⁰.

İşçi sınıfının demokrasinin gelişimine yaptığı bu katkının, esasında sanayileşmeye karşı vermiş olduğu mücadelenin yöntemlerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda başlangıçta sendikalar aracılığıyla örgütlenen işçi sınıfı, bu sayede taleplerini etkili bir biçimde duyurma olanağına kavuşmuştur. İlerleyen süreçte toplumsal hayatta etkisini önemli ölçüde arttıran sendikalar, siyasal alanda örgütlenmek suretiyle parlamentolara girmeyi ve böylelikle devlet yönetimine doğrudan katılmayı amaçlamışlardır⁴⁸¹.

Temelde sendikalar aracılığıyla örgütlenmiş olan işçi sınıfının siyasal iktidarı elde etme amacı; işçi sınıfı içinde de farklı mücadele yöntemlerinin benimsenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda sosyal devlet yönetimi ile komünist ve sosyalist yöntemler olmak üzere iki temel yöntem ön plana çıkmıştır. Sosyal devlet anlayışından farklı olarak komünist ve sosyalist anlayışlar; gerektiğinde silahlı mücadeleyi de kapsayabilen devrimci yöntemlerle iktidarın elde edilmesini öngörmüşlerdir. Sosyal devlette ise, demokrasiyle bağdaşır biçimde silahlı ve devrimci yöntemler reddedilmiştir. Sosyal devlette halkın oylarıyla işbaşına gelmek ve toplumsal gelişmeyi ilerletmek hedef olarak benimsenmiştir. Ayrıca sosyal devlet anlayışında “halk için, halka rağmen” sloganının yerini “halk için, halkla beraber” sloganı almıştır. Diğer bir farklılık ise, komünist ve sosyalist devletlerde tek parti egemenliği sürerken, sosyal devlet çoğulcu demokratik bir rejim içerisinde gelişmiş olmasındır. Bu itibarla sosyal devlet, sosyalist devletten farklı olarak siyasal çoğulculuğa dayanmıştır⁴⁸². Dolayısıyla demokrasiyle bağdaşması nedeniyle sosyal devlet yönünde verilen mücadeleler, aynı zamanda bir demokrasi mücadelesi olma niteliği göstermiştir. Bu doğrultuda sosyal devletin uygulamaya geçirilebilmesi için demokrasinin gücünden yararlanılma-

⁴⁷⁹ BURDEAU, s. 37-38; TUNAYA, s. 566; TANÖR, s. 106-109.

⁴⁸⁰ Sanayileşmenin siyasal alanda kaçınılmaz bir demokratikleşme sürecine yol açtığına dair bkz. ŞAYLAN, s. 74. Demokrasi kavramına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. BİLİR, Faruk, **Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi**, Nobel Yayınları, Ankara 2001, s. 5-9.

⁴⁸¹ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7.

⁴⁸² LUCHAIRE, F., Sosyal Devlet ve Sosyalist Devlet, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 327-328; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 67-68, 131-134; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7.

ya çalışılmış ve başta işçi sınıfı olmak üzere geniş toplum kesimlerinin devlet yönetimine doğrudan katılması amaçlanmıştır⁴⁸³.

Bu çerçevede işçi sınıfının; devlet yönetimine doğrudan katılmayı ve böylelikle devlet yönetiminde söz sahibi olmayı amaçlayan demokrasi mücadelesi, ilk olarak siyasal örgütlenme ve oy hakkı gibi temel demokratik hakların elde edilmesini amaçlamıştır⁴⁸⁴. Hatırlanacağı gibi Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan siyasal demokrasi, siyasal hakların kullanılmasını birtakım ön şartlara bağlanmıştır. Böylelikle demokrasi, sadece nüfuzlu kimselerin etkide bulunduğu sınırlı bir çerçeve içinde kalmış ve bu durum beraberinde sosyal ve ekonomik huzursuzlukları getirmişti⁴⁸⁵.

Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan siyasal demokraside; toplumsal huzursuzluklara yol açan en önemli etmen, oy hakkının oldukça sınırlı bir kesime tanınmış olmasıdır. Bu çerçevede oy hakkının servet, cinsiyet, ırk ve eğitim ölçütlere bağlanması, bu dönemin en temel özelliklerinden biri olmuştur. Örneğin bu dönemde; mülkiyet hakkına sahip olmayanlar, devlete vergi vermeyenler, kadınlar, zenciler ya da köleler gibi farklı ırki kökene sahip bulunanlar oy hakkına sahip olmamışlardır. Belli bir eğitim düzeyine ulaşmış seçmenlere; iki veya üç oy hakkının tanınmış olması ise, eşit oy hakkına aykırılık teşkil eden önemli bir gösterge olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla genel ve eşit oy ilkelerinin bu derece çiğnenmiş olması; parlamentoları, ulusu temsil etmekten oldukça uzaklaştırmış ve varlıklı kesimlerin temsilcileri haline dönüştürmüştür⁴⁸⁶.

İşte bu durum işçi sınıfının, sosyal devlet yönündeki mücadelelerinde geniş halk kesimlerinin desteğini almasını ve iktidarda söz sahibi olmasını engellemiştir. Bu nedenle işçi sınıfı, genel ve eşit oy haklarına kavuşabilmek için önemli mücadeleler vermiştir. Çünkü işçi sınıfının sosyal ve ekonomik taleplerinin uygulamaya aktarılabilmesi, işçi sınıfının iktidara gelmesine bağlı görülmüştür. Bunun için ise, demokrasinin sınırlı bir azınlığın söz hakkı olmaktan çıkarılması ve geniş halk kitlelerine yayılması zorunluluk haline gelmiştir.

Bu çerçevede ilk olarak İngiltere'de 1832 yılında, İngiliz Lordlar Kamarası'nın aldığı kararlar önemli bir adım atılmış ve servete dayanan oy sisteminde seçmen sayısının yarıdan fazla artışını sağlayan etkili bir reform yapılmıştır. 1867 yılında yapılan bir başka re-

⁴⁸³ İşçi sınıfı bu hususta sergilediği mücadele ile hem demokrasi, hem de insan haklarının gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. KORAY, s. 75.

⁴⁸⁴ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6-7.

⁴⁸⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 23, 52.

⁴⁸⁶ ALDIKAÇTI, Orhan, Sosyal Devlet, **Anayasa Yargısı**, c. 14, Ankara 1997, s. 80-81; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 28.

form ile bütün erkek işçiler bir oy hakkı verilmiş ve ardından işçi partileri altında örgütlenen çalışan sınıflar, parlamentoda söz sahibi olabilmıştır. İngiltere’de başlayan bu gelişmeler zaman içerisinde diğer devletlere de yayılmış ve buna bağlı olarak parlamentolar sınırlı bir kesimin çıkarlarını temsil eden niteliğinden uzaklaşarak bütün toplumun çıkarlarına hizmet eden kurumlara dönüşmüştür⁴⁸⁷. Böylelikle seçme ve seçilme hakkının bütün bireyleri kapsamına ilişkin verilen mücadeleyle; hem vatandaşların devlet yönetimine katılımı temin edilerek demokratik devlete⁴⁸⁸, hem de vatandaşların sosyal ve ekonomik taleplerinin iktidarlara aktarılması sağlanarak sosyal devlete önemli katkılar sağlanmıştır⁴⁸⁹.

Dolayısıyla demokrasinin genişlemesi ve gerçek işlevine kavuşmasıyla birlikte sosyal devlet yönündeki taleplerin uygulamaya aktarılması hız kazanmıştır. Nitekim genişleyen oy hakkıyla birlikte artan siyasal katılma; toplumda yaşayan herkesin, özellikle de işçi sınıfının sosyal ve ekonomik taleplerini meşru yollardan dile getirilebilmesinin önünü açmıştır⁴⁹⁰.

Bu durum, başlangıçta erkekler ve ilerleyen süreçte bütün vatandaşlara oy hakkının tanınmasıyla beraber genişleyen demokrasi ve sosyal devlet arasında önemli bir bağlantı kurulmasına neden olmuştur. Pierson tarafından dile getirilen söz konusu bağlantı; oy hakkının genişlemesiyle, sosyal devletin ortaya çıkması ve genişlemesi arasında bir paralellik kurularak ispatlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede demokratik hakların genişlemesine ilişkin olarak oy hakkının erkeklere ve evrensel olarak bütün yetişkinlere tanındığı yılları gösterir bir tablo sunulmuştur. Söz konusu tabloya göre; sırasıyla Belçika 1894 ve 1948’te, Hollanda 1918 ve 1922’de, Fransa 1848 ve 1945’de, İtalya 1913 ve 1946’da, Almanya 1871 ve 1919’da, İrlanda 1918 ve 1923’de, İngiltere 1918 ve 1928’de, Danimarka 1849(önemli sınırlamalarla) ve 1918’de, Norveç 1900 ve 1915’de, İsveç 1909 ve 1921’de Finlandiya

⁴⁸⁷ ALDIKAÇTI, Sosyal Devlet, s. 81.

⁴⁸⁸ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 190; ŞAYLAN, s. 75-76.

⁴⁸⁹ Sosyal devlet açısından vatandaşların sosyal ve ekonomik taleplerinin iktidarlara aktarılması ve bu hususta demokratik temsil çok önemlidir. Ancak sosyal devlet modeli içerisinde demokratik temsilin abartılarak, toplumdaki sosyal ve ekonomik sınıfların temsil edildiği korporasyona dayalı korporatif bir temsil sistemi kurulması demokratik, özgürlükçü, eşitlikçi ve ulusal egemenliğe dayanan siyasal sistemlerle bağdaşmamaktadır. Nitekim özellikle demokrasinin vazgeçilmez unsuru olan siyasal partilerin kaldırılmasıyla bu sonuca varılmıştır. İtalya, İspanya ve Portekiz’in yaşadığı faşist deneyimlerde sözü edilen durumda etkilidir. Ayrıca korporatif temsil sistemi genel ve eşit oy ilkelerine ters düşmekte, bireylerin oylarının değeri sosyal ve ekonomik duruma göre farklılık arz etmekte ve her grup kendi çıkarına odaklandığı için sık sık problemlerle karşılaşılabilir. Dolayısıyla amacı; kişi hak ve hürriyetlerini ve gerçek anlamda demokrasiyi gerçekleştirmek olan sosyal devletin, korporatif temsile dayanması mümkün değildir. Ancak demokrasiye ters düşmeyen şekilde genel oy ile seçilen yasama meclisi yanına, sosyal ve ekonomik sınıfların temsil edildiği ikinci bir meclisin oluşturulabilmesi mümkündür. Ancak bu tarz bir çözüm, organlar arası ikiliği doğurabilecek niteliktedir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 54-60.

⁴⁹⁰ ŞAYLAN, s. 75-76, 104; SALLAN GÜL, s. 146; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 571; SOYSAL, s. 234; RUHİ, s. 44.

1907 ve 1907'de, Avusturya 1907 ve 1919'da, Avustralya 1902 ve 1902'de (her iki gruba da önemli sınırlamalarla), Yeni Zelanda 1879 ve 1893'de (her iki gruba da sadece Avrupalı ve beyaz olmaları koşuluyla ve önemli sınırlamalarla), Kanada 1920 ve 1920'de, ABD 1860 ve 1920'de, İsviçre 1848 ve 1971'de oy hakkı elde edilebilmiştir. Pierson; söz konusu tarihlerde yaşanan oy hakkının genişlemesi ile bu ülkelerde sosyal devletin ortaya çıkması arasında önemli bir paralellik bulunduğunu öne sürmüştür⁴⁹¹. Katıldığımız bu düşünce çerçevesinde; demokratikleşme ile sosyal devlet arasında önemli bir bağlantının bulunduğu kabul edilebilir bir husustur⁴⁹². Bu itibarla demokratik devlet yönünde atılan adımlar, sosyal devletin ortaya çıkmasını sağlayan aşamalar olarak değerlendirilebilir⁴⁹³.

Nitekim demokrasinin modern anlamda oluşumu, emekçilerin eşitlik kavgası ya da oy hakkının genişlemesi süreciyle paralel nitelikte değerlendirilebilecek bir husus olarak ifade edilmiştir. Bu çerçevede işçi sınıfının mücadeleleriyle başlayan söz konusu demokratik genişleme süreci; ilerleyen aşamada Sovyet Devrimi, I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan 1929 dünya ekonomik krizi ve ortaya çıkan faşist yönetimler gibi etmenlerle demokrasiye duyulan özlemin artmasıyla beraber hız kazanmıştır. Ancak getirilecek demokratik düzenin sadece özgürlüğü değil, aynı zamanda eşitlikçi bir nitelik taşıması gerektiği öngörülmüş ve bundan böyle devletin, toplumsal rol ve işlevleri değişmesi gerektiği benimsenmiştir. Siyasal rejimlerin hızlı bir biçimde demokratikleşme sürecine girdiği bu dönemde; devletin kişiyi sadece doğuştan sahip olduğu haklarla değil, aynı zamanda sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde ele alması gerekliliği dile getirilmiştir. Söz konusu gerekliliğin bir sonucu olarak sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlayıcı nitelikteki düzenlemelerle demokrasinin sosyalleşmesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kısaca demokrasi yönündeki talepler yeni bir uzlaşmaya yol açmış; bu uzlaşma sosyal devlet ve demokratikleşme arasında bir bütünlük sağlamaya yönelerek sosyal demokratik rejimler biçiminde kendini göstermiştir⁴⁹⁴.

Toplum tarafından güçlü bir biçimde desteklenen demokrasi ve sosyal devletin uyumunu ifade eden sosyal demokratik rejimlerin, demokrasi tarihinde gelinmiş ileri bir aşama olduğu ve işçi ve işverenler arasındaki uyuşmazlıkları gidererek toplumsal uzlaşmayı sağlandığı benimsenmiştir. Esas itibarıyla sosyal demokrasiyle; hem sermayenin ihtiyacı olan sosyal barış ve politik istikrarın sağlanması, hem de iş gücünün ihtiyacı olan sermaye-

⁴⁹¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 106.

⁴⁹² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 107.

⁴⁹³ SOYSAL, s. 234; RUHİ, s. 44; KORAY, s. 75.

⁴⁹⁴ ŞAYLAN, s. 92-93, 103-107; ÇEÇEN, *Sosyal Demokrasi*, s. 20-24.

nin yırtıcılığının önlenmesi temin edilmiştir⁴⁹⁵. Ayrıca siyasi iktidarların halkın iradesine bağlı olarak sosyal adalet ve bireylerin refahı yönünde harekete geçirildiği sosyal demokrasilerde⁴⁹⁶, “demokrasiye sosyal içerik kazandırılması” ya da “liberal demokrasiden sosyal demokrasiye geçiş” mümkün olabilmiştir⁴⁹⁷. Böylece siyasal demokrasinin eksikleri tamamlanmış ve sosyal demokrasiye geçilebilmiştir⁴⁹⁸.

Nitekim devleti sosyal bir niteliğe kavuşturan sosyal demokrasinin gelişmesiyle beraber devletin, baskı ve sömürü düzenini sona erdirmek amacıyla, sosyal ve ekonomik hakları tanınması ve insan onuruna yaraşır hayat standartlarını sağlama hususunda önemli sorumluluklar üstlenmesi gerekmiştir. Böylelikle uygulamada halkın refah seviyesinin mümkün olduğunca yükseltilmesi sağlanmıştır. Ayrıca sermaye sahipleri, şiddeti de içeren devrimci baskılardan kurtulmuş ve toplumsal sınıflar arasındaki çatışma son bulmuştur⁴⁹⁹. Sonuç olarak toplumsal çatışmaları sonlandırarak bir uzlaşma ortamı oluşturan sosyal demokrasinin yürürlüğe koyulabilmesi, demokrasi ve sosyal devletin arasındaki sıkı bağlantıdan kaynaklanmıştır⁵⁰⁰.

Günümüzde ise, sosyal devlet ve demokrasi arasındaki söz konusu ilişki, eskisi kadar sıkı olmamakla beraber varlığını halen devam ettirmektedir. Nitekim sosyal devletin devamı hususunda, demokrasi önemli bir etkiye sahiptir. Bu çerçevede geniş halk kitlelerinin talepleri, demokrasi yoluyla iktidara iletilmekte ve genellikle bu kitleler tarafından sosyal karakterli düzenlemeler desteklenmektedir⁵⁰¹. Bu çerçevede Avrupa’da yapılan kamuoyu araştırmalarına göre; halk, yüksek oranlarda sosyal devletin sosyal güvenlik, sağlık, eği-

⁴⁹⁵ SCARBROUGH, s. 233, 238; PIERSON, Paul, Introduction Investigating the Welfare State at Century’s End, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 4.

⁴⁹⁶ BURDEAU, s. 37-38.

⁴⁹⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 157; ÜSTÜNEL, Besim, “Çağdaş Topluların Özlemleri ve Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler”, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler (Uluslararası Seminer)**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982, s. 61; KARA, 33-34.

⁴⁹⁸ ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 22-23.

⁴⁹⁹ ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 20, 25, 35-36; BURDEAU, s. 34-38; CANIKLIOĞLU, Meltem, Çağdaş Demokrasi ve Çağdaş Devlet Üzerine Düşünceler, **Seyfullah Edis’e Armağan**, DEÜ Yayınları, İzmir 2000, s. 108; PIERSON, Paul, Welfare State at Century’s End, s. 4.

⁵⁰⁰ FERRERA/RHODES, s. 1; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 4-5

⁵⁰¹ BRIGGS, Asa, The Welfare State in Historical Perspective, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson ve Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 19-21; FLIGSTEIN, Neil, Is Globalization the Cause of the Crises of Welfare States?, **The Annual Meetings of the American Sociological Association Held in Toronto, Canada in August 1997**, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/298/1/sps98-5.pdf>, 20.04.2009, s. 29; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 562.

tim, konut gibi alanlardaki sorumluluğunun devam etmesine destek vermektedir⁵⁰². Bu bağlamda pek çok kimse sosyal devletin masrafları kısma dönmek yaklaşımını desteklemekte ve önceden elde edilmiş kazanımlardan geriye gidilmesini hoş karşılamamaktadır. Dolayısıyla söz konusu yaygın destek, günümüzde sosyal devletin karşı karşıya olduğu zorlukları yenebilmesinin de temel yolu olarak gösterilmektedir⁵⁰³.

Ancak demokratik taleplerin oluşturmuş olduğu söz konusu etki, küresel hale gelen ekonomi nedeniyle eskisi kadar güçlü bulunmamaktadır. Bu çerçevede küresel ekonominin ulusal ekonomiler üzerinde oluşturduğu baskı, devletlerin hareket kabiliyetini önemli ölçüde sınırlamaktadır⁵⁰⁴. Nitekim çok güçlü hale gelen küresel ekonomik güçler; devletleri, kendi kararlarını uygulayan birimlere dönüştürmekte ve yasama organlarının etkisini azaltmaktadır. Söz konusu azalmada, ustaca yönetilen küreselleşme sürecinin oldukça önemli bir payı bulunmaktadır. Nitekim küreselleşme süreci içerisinde; demokrasinin gereği olmasına rağmen, geniş halk kitleleri bilgilendirilmeyerek sosyal devleti zayıflatacak gelişmelere karşı demokratik tepkilerin doğması engellenmekte ve böylelikle sosyal talepler manipüle edilmektedir⁵⁰⁵. Ayrıca küreselleşme; daha yoğun iletişim ve teknoloji kullanımını teşvik etmesine karşın, sosyal alanda bireylerin ideolojilerden ve politik konulardan uzaklaşarak yalnızlaşmasına neden olmaktadır. Sonuç itibarıyla küreselleşme sürecinin oluşturduğu bütün bu etkiler dikkate alındığında; demokratik seçimlerin kendi başına sorunları çözemediği, küreselleşmenin meydana getirdiği söz konusu etkiler karşısında liberal ile sosyalist partiler arasındaki farklılığın belirsizleştiği ve her iki parti türü arasındaki ayrımın öneminin azaldığı görülmektedir⁵⁰⁶.

⁵⁰² KORAY, s. 118. Bu çerçevede İngiltere’de Taylor-Gooby’nin 1980’li yılların ortasında yapmış olduğu araştırmada İngiliz halkının büyük çoğunluğu ulusal sağlık, eğitim, yaşlılık, sakatlık gibi sosyal hizmetleri desteklemektedir. TAYLOR-GOOBY, Peter, **Public Opinion, Ideology and State Welfare**, Routledge and Kegan Paul Publishing, London 1985, s. 51-52. Daha ayrıntılı bilgi için “Public Opinion and Welfare Issues” başlıklı s. 21-71 arasına bkz. Söz konusu direncin muazzam bir seçim riski oluşturmaya sebebiyet veren sosyal devletin gerilemesinde öncü rol oynayan İngiltere’de Thatcher ve ABD’de Reagan hükümetleri, sosyal devleti azaltmaya yönelik reformları dikkatli ve konsensüs arayarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. SCARBROUGH, s. 226.

⁵⁰³ STARKE, Peter, The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review, **Social Policy & Administration**, Vol. 40, No. 1, February 2006, s. 105.

⁵⁰⁴ RODRİK, Dani, Küreselleşme Sınırı Aştı mı?, Çev. İzzet Akyol-Fatma Ünsal, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 59; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 127.

⁵⁰⁵ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 181.

⁵⁰⁶ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 126-127. Örneğin Almanya’da 1998 yılına kadar iş başında bulunan muhafazakâr parti hükümeti, 1993 Federal Yardım ve 1996 İşsizlik Yardımı yasalarıyla sosyal güvenlik sistemine ilişkin daraltıcı reformlar gerçekleştirmiştir. Söz konusu reformlara karşı önemli tepkilerde bulunan sosyal demokratlar; 1998 yılında Yeşiller Partisinin de desteğini alarak iktidara geldiklerinde, muhalefette ciddi eleştiriler yönelttikleri neoliberal ve üçüncü yol anlayışları çerçevesinde şekillenen reformları sürdürmüşlerdir. TAYLOR-GOOBY, Peter, Sustaining State Welfare in Hard Times: Who Will Foot The Bill?, **Journal of European Social Policy**, Vol. 11, Issue 2, 2001, s. 137; KARA, s. 201;

BÖNKER Frank, WOLLMANN Helmut, *Stumbling Towards Reform: The German Welfare State in the 1990s*, **Welfare States Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gooby, Sage Publications, London 2001, s. 83-99.

II. BÖLÜM

SOSYAL DEVLETİN İÇERİĞİ, GELİŞİMİ VE YANSIMALARI

I. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sosyal devlet kavramının kapsamlı bir biçimde ortaya konulabilmesi, sosyal devletin anlamı ve temel özelliklerinin etraflı bir şekilde açıklanmasına bağlı bulunmaktadır. Sosyal devletin, kendisiyle bağlantılı kavramlardan ayırt edilmesi ve sosyal devlete dair yapılan tanımlama gayretleri önem arz etmektedir. Nitekim sosyal devlete dair dile getirilen pek çok tanımlama girişiminde, insan onuruna yaraşır yaşam standartlarının sağlanması, sosyal adaletin temini, devletin adil gelir dağılım amacıyla piyasaya müdahalesi ve sosyal ve ekonomik haklara yer verilmesi gibi hususlar öne plana çıkmaktadır. Dolayısıyla, sosyal devletin kavramsal çerçevesinin çizilebilmesi için söz konusu kavramların ortaya konulmaları gerekmektedir.

A. SOSYAL DEVLETİN ANLAMI

Toplumunu bir arada tutan sosyal sözleşmeyi yeni bir şekle zorlayan sosyal devlet,¹ kolayca tanımlanabilecek nitelikte bir kavram değildir. Nitekim pek çok yazar, sosyal devleti tanımlamaya ilişkin söz konusu zorluğa dikkat çekmektedir². Esas itibarıyla sosyal devlete dair pek çok açıklamaya rağmen; sosyal devletin herkes tarafından bilinen ve kabul edilen genel bir tanımlaması bulunmamakta³, bunun yerine farklı bakış açılarına göre yapılan tanımlama gayretlerinden söz edilmektedir. Ancak sözü edilen tanımlama gayretlerini açıklamaya geçmeden önce; sosyal devlet kavramının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, sosyal devlet ile ilişkili bazı hususların ortaya konulması gerekmektedir. Sosyal devlet ile refah devleti, sosyalist devlet ve hukuk devleti gibi birtakım kavramların arasındaki bağlantının ifade edilmesi, sosyal devlet kavramını daha anlaşılır hale getirecektir.

¹ WAGNER, s. 281.

² POWELL/HEWITT, s. 5; VEIT-WILSON John, States of Welfare: A Conceptual Challenge, **Social Policy and Administration**, Vol. 34, Issue 1, 2000, s. 1.

³ HUBER, s. 33. Bu hususta Hayek, sosyalizmden farklı olarak sosyal devletin kesin bir anlamı bulunmadığını ifade etmektedir. HAYEK, Friedrich Von, The Meaning of the Welfare State, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 90.

1. Sosyal Devletin Benzer Kavramlardan Ayırt Edilmesi

a) Sosyal Devlet ve Refah Devleti

Sosyal devlet ile refah devleti arasındaki bağlantıya ilişkin en temel husus; her iki kavramın, aynı anlamı taşıyıp taşımadığı noktasında toplanmaktadır. Bu konuda doktrinde, her iki kavramın aynı anlama geldiği ve bu kavramların birbirinden farklı olduğu yönünde iki farklı görüş ileri sürülmektedir.

Sosyal devlet ile refah devletinin farklı anlamlara geldiğini öne süren görüşler, kendi içerisinde çeşitlilik arz etmektedirler. Örneğin Huber'e göre; refah devleti, eşitsizlikleri önlemek için sosyal yararların yeniden dağıtımını yönünde yapılan denkleştirme önlemlerinin bütünü ifade etmektedir. Sosyal devlet ise, sosyal reformlardan oluşan devlettir. Ancak sosyal reform, sadece devletin yardımlarını ifade eden sosyal yardım devleti değildir. Sosyal devlet, geleneksel devlet ile sanayileşme döneminin sınıflaşmış toplumu arasındaki zıtlığı sosyal uzlaşma ile gidermeye çalışan ve bu hususta bütün tedbirleri alan devlettir⁴.

Refah devletini, sosyal devletten daha kapsamlı sosyal yardımlar sunan bir yapılanma olarak değerlendiren Luhmann'a göre; refah devleti, ileri derecede sanayileşmiş ülkelerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Luhman, refah devletini; sanayileşmenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları, sosyal yardım türü tedbirlerle gidermeye çalışan bir sosyal devlet olarak değerlendirmenin yetersiz bir yaklaşım olacağını öne sürmüştür. Refah devleti içerisinde sosyal yardım, önemli bir husustur. Fakat refah kavramı, sosyal yardımlardan ve mağduriyetlerin giderilmesinden daha geniş anlama gelmektedir⁵.

Gören ise; sosyal devletin, sosyal denkleştirmeye yabancı olan liberal model ile sunduğu sosyal yardımların karşılanması için bireyin hayatına totaliter sayılabilecek müdahalelerde bulunan refah devleti arasında bir çizgi olduğunu ifade etmektedir⁶.

Buna karşılık sosyal devlet ile refah devletinin aynı anlama geldiğini öne süren görüşlere göre ise; Batı Toplumlarında ifade edilen “(Welfare State) Refah Devleti” kavramı, sosyal devletten farklı bir anlam taşımamaktadır⁷. Esas itibariyle söz konusu ayırımın tarihsel bir

⁴ HUBER, s. 35-36.

⁵ LUHMANN, Niklas, **Refah Devletinin Siyaset Teorisi**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 2002, s. 5.

⁶ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 35.

⁷ KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 356; ÖRÜCÜ, s. 5-20; TANÖR, s. 105-106; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 213; TUNAYA, s. 725. Sosyal devlet ile refah devletinin farklı anlamlar taşıdığını düşünen Tanilli'ye göre; sosyal devlet, ekonomik anlamda kalkınmasını tamamlamış devletlerin gelirlerini daha adil paylaştırmalarına yönelik olmasına rağmen; ekonomik anlamda henüz kalkınmasını tamamlamamış devletlerde, ulusal gelirin daha adil paylaşılmasının yanında ulusal kalkınmayı öncelikli hedef sayan devlettir.

temeli bulunmaktadır. Nitekim Almanya’da Weimar Cumhuriyeti döneminde devletin üstlendiği sorumlulukların fazlalığını ifade etmek amacıyla olumsuz anlamda kullanılan “Wohlfahrstaat” (Refah Devleti) terimi, daha sonraki yıllarda yerini, devletin sosyal yönünü ifade etmek üzere kullanılan “Sozialstaat” (Sosyal Devlet) kavramına bırakmıştır⁸.

İngiltere uygulamasında ise, refah devleti terimi, İngiliz gelenekleri doğrultusunda 19. yy.’ın sonlarında ortaya çıkan politik felsefenin somutlaştırılması amacıyla Beveridge Raporu’ndan itibaren kullanılmaktadır⁹. Nitekim İngiliz uygulamasında, “Welfare State” refah devleti, terimi tercih edilmekte ve ilk ortaya çıktığı andan itibaren olumlu anlam taşımaktadır. Aynı olguyu dile getirmek amacıyla Türk hukukunda, “sosyal devlet” başta olmak üzere “refah devleti” ya da “sosyal refah devleti” kavramları kullanılmaktadır. Kanımızca her üç ibare de aynı kurumsal yapı ve anlayışa karşılık gelmektedir. Esas itibariyle Alman öğretisindeki farklılık; tarihsel nedenlere dayanmakta, refah devletinin iyi bir üne sahip olmamasından dolayı sosyal devlet tabiri tercih edilmektedir¹⁰.

b) Sosyal Devlet ve Sosyalist Devlet

Doktrinde, sosyal devlet ile sosyalist devletin aynı anlama gelip gelmediği hususunda da önemli bir tartışma bulunmaktadır. Bu çerçevede, her iki kavramın aynı anlama geldiğini ve birbirinden farklı olduğunu öne süren iki farklı görüş bulunmaktadır.

Sosyal devlet ile sosyalist devletin aynı anlama geldiğini öne süren düşünceler genel olarak; sosyal devleti, Marksist sosyalizmden farklı olarak sosyalizmin gelişmesinde tarihsel bir aşama olarak değerlendirmektedir¹¹. Nitekim Wigforss; sosyal devleti, sosyalizme giden yolda sadece bir istasyon olarak ele almaktadır¹². Dolayısıyla bu görüş sahipleri tarafından sosyal devlet, sosyalizmin bir safhası olarak düşünülmektedir. Nitekim bu yaklaşımlarda, sos-

Ayrıntılı bilgi için bkz. TANİLLİ, s. 153-154; Tanilli’nin ortaya koymuş olduğu bu yaklaşım; doktrinde, sosyal devletin amacının, az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere farklı olarak kalkınmayı da içerdiği yönünde değerlendirilmiştir.

⁸ CREW, David F., **Germans on Welfare: from Weimar to Hitler**, Oxford University Press US, New York 1998, s. 11; KARA, s. 22-23; ROSANVALLON, s. 119.

⁹ LUND, s. 1; MIDGLEY, s. 90. Fransız uygulamasında da refah devleti deyiimi tercih edilmiştir. Bu çerçevede "Refah Devleti" (Etat-providence) deyiimi Fransızca'da ilk kez II. İmparatorluk döneminde kullanılmıştır. Devletin yetkilerinin artmasının yanında, radikal bireycilik felsefesine de aynı ölçüde karşı çıkan liberal düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. ROSANVALLON, s. 119.

¹⁰ KARA, s. 22-23. Hatta bu tarihsel farklılık; sosyal devletlerin 'Beveridgian' ve 'Bismarckian' olmak üzere, geniş bir ayrıma tabi tutulmasına yol açmıştır. PIERSON, **Welfare State Development**, s. 778; DALY, Mary, **Globalization and Bismarckian Welfare State, Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 79.

¹¹ MIDGLEY, s. 90; KAPANİ, **Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri**, s. 355-356; TANÖR, s. 106-107.

¹² GÜRİZ, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, s. 162.

yalizme yüklenen anlamın önemli bir rolü bulunduğu ifade edilmektedir. Bu çerçevede Lord Attle tarafından yapıldığı gibi sosyalizme; “sosyal adalet” ilkelerinin, toplumun ekonomik örgütlenmesine uygulanması anlamı yüklenmesi durumunda, böyle bir sonucun doğması kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır¹³.

Daha isabetli görünen ve yaygın olarak benimsenen düşünceye göre ise, sosyal devlet ile sosyalist devlet birbirinden farklı anlamlar taşımaktadır. Bu düşüncede sosyal devlet özü itibarıyla, kapitalizm ve sosyalizm arasında “üçüncü” ya da “orta yol” olarak değerlendirilmektedir¹⁴. “üçüncü” ya da “orta yol” anlamındaki sosyal devlet ile iş gücünün ihtiyacı olan kapitalist üretimin yıkıcı gücü sınırlandırılmakta ve sermayenin ihtiyacı olan sosyal barış ve politik istikrar gerçekleştirilmektedir. Böylelikle liberal devletin pasif tutumu ve sosyalist devletin baskıcı zorlamaları giderilerek, farklı toplumsal kesimlerin uzlaşısına dayanan bir yapılanma kurulmaktadır¹⁵.

Sosyal devlet; liberal düşüncenin yetersizliklerini ve faşizm ya da bolşevizm içinde gelişen sosyalist devlet anlayışını engellemek amacıyla, liberal devletin temel değerlerinin korunması suretiyle oluşturulmuş bir yapılanmadır. Bu itibarla sosyal devlet, liberal devletin bir aşaması olarak değerlendirilebilir¹⁶. Dolayısıyla sosyal devlet, sosyalist devletten önemli nok-

¹³ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 44. Ancak sosyalist ideolojinin temelinde sosyal adalet yalanının yer aldığı; sosyalist mantıkta, adalet ile eşitliğin aynı anlamda algılandığı, bu durumun da bireyler üzerinde bir baskı oluşturduğu ifade edilmektedir. WONG, Linda, 'Market Reforms, Globalization and Social Justice in China', *Journal of Contemporary China*, Year 13, Vol 38, February 2004, s. 151-152.

¹⁴ ÖKTEM, Niyazi, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1977, s. 286; Tanör, bu görüşe katılmamaktadır. Tanör'e göre, sosyal devlet liberal devletin hem ekonomik hem de siyasi yapısını bazı düzeltmelerle sürdürmektedir. Dolayısıyla sosyal devlet; üçüncü bir yol değil, liberal anlayış içerisinde yer alan bir yapılanmadır. TANÖR, s. 106-107. Aynı yönde bkz. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 157-158; Kanaatimizce de, sosyal devlet liberal düzenin temel değerlerinin korunması suretiyle uygulamaya aktarılmıştır. Ancak sosyalist görüşlerin de etkisiyle meydana gelen sosyal devlet yönündeki gelişmeler, vahşi kapitalizmi doğuran liberal değerlerin aşırılıklarını törpülemesini ve kapitalist anlayışı çağdaş değerlerle tamamlayarak yeni bir yola girmesini sağlamıştır. Dolayısıyla söz konusu yeni yolu ifade etmek üzere kullanılan üçüncü ya da orta yol gibi tabirler herhangi bir sakınca taşımamaktadır.

¹⁵ MISHRA, Ramesh, **Globalization And Welfare State**, Edward Elgar Publishing, Cambridge 2000, s. 2; LEISERING, s. 179; MIDGLEY, s. 137, 149; KAUTSKY, s. 70; SCARBROUGH, s. 233; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 36-37; TANÖR, s. 106-107.

¹⁶ ESPING-ANDERSEN, s. 2; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 63, 157-158; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 156-160; TANÖR, s. 106-107, 383; YÜKSEL, s. 283. Sosyal devlete ilişkin düşüncelerinin dünya gündemine gelmesinde sosyalist akımların yaptığı öncülük yadsınamaz bir gerçektir. Ancak günümüzde söz konusu fikirlerin sosyalizmle herhangi bir ilişkisi kalmamıştır. Çünkü liberal devlet anlayışı, sosyal ve ekonomik alana ilişkin konularda yetersiz kaldığını kabul ederek kendini yeni gelişmelere uyarlamayı başarmıştır. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 78-79; EREM, s. 10. Söz konusu yaklaşım, İngiltere için geçerli değildir. İngiltere'de sosyal devlet sosyalizme karşı bir gelişim seyri içinde olamamış, bunun yerine baştan beri sosyal demokrat bir gelişim göstermiştir. Almanya, İsveç ve diğer İskandinav ülkelerinde ise sosyal devlet, sosyalizme karşı bir önlem alma şeklinde gelişmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 39-41, 52, 73-74. Sosyal devletin liberal anlayışın çağdaş bir aşaması olduğu yönünde bkz. YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1993, s. 182. Sosyal devlet düşüncesinin; liberalizmin tarihsel gelişiminin bir parçası olduğu, dolayısıyla klasik liberalizm ile neoliberalizm arasında bir arayışın karşılığını oluşturduğu öne sürülmektedir. YÜKSEL, s. 283. Anayasa Mahkemesi de bir kararında; sosyal devletin sosyalizmi engellemenin çaresi ol-

taları itibariyle ayrılmaktadır. Her iki devlet anlayışı arasındaki ayrılık esas itibariyle üç temel noktada toplanmaktadır. Bunları; mülkiyet, demokrasi ve sınıflar arası ilişkiler olarak belirlemek mümkündür¹⁷.

İlk olarak mülkiyet hakkı bağlamında, sosyal devlet ile sosyalist devlet arasında üretim araçlarına sahiplik açısından önemli bir fark bulunmaktadır. Nitekim sosyalist devlette; sosyal devletten farklı olarak, üretim araçları üzerinde kolektif mülkiyet söz konusu olup; bütün üretim araçlarının mülkiyeti, devlete aittir¹⁸. Oysa sosyal devlette; liberal ekonomik düzenin oluşturduğu olumsuz sonuçları, ortadan kaldırılabilmesi ve sosyal adaletin sağlanabilmesi amacıyla kamu mülkiyetine yer verilmekle beraber; üretim araçları da dâhil olmak üzere, özel mülkiyet geniş ölçüde tanınmaktadır. Ancak sosyal devlet anlayışında; özel mülkiyet, liberal düzende olduğu gibi mutlak bir nitelik taşımayıp, kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilir¹⁹.

duğuna değinmektedir. “Sosyal adalete karşı kaygısız kalan devletler, toplum hayatının, müfrit sol ve müfrit sağ cereyanlara kapılarak totaliter istikamette sürüklenmesine engel olamamaktadırlar. (...) Bu sebeplerdir ki, sosyal zihniyet yalnız fertlerin refah ve saadeti için bir teminat değil, aynı zamanda toplum hayatının geleceği bakımından da demokrasinin en şaşmaz garantisidir. Zira komünizme karşı en tesirli kalkan, onu lüzumsuz hale getiren sosyal adaletin gerçekleşmesidir. (Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, c. 2, s. 35)” E. 1963/173, K. 1965/40, KT. 26.09.1965, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1965/K1965-40.htm, 01.01.2009

¹⁷ Anayasa Mahkemesi de bir kararında, sosyalist devletin her üç unsur bakımından farklılıklar taşıdığı ve sosyal devlet ile bağdaşmadığına dikkat çekmiştir. Yüksek Mahkeme, komünizm ve sosyalizmin, sosyal hukuk devletine aykırı olduğunu ifade etmekte ve söz konusu aykırılığı açıklarken şu ibarelere yer vermektedir. “Komünist doktrininin ana nitelikleri bakımından proletarya sınıfının hâkimiyetini, mülkiyetin ortadan kaldırılmasını öngördüğü ve kendi sistemini desteklemeyen bütün temel hak ve hürriyetleri reddettiği, bilinen bir keyfiyettir. Böyle bir istemin ise, Anayasa ile bağdaşmadığı açıktır. Çeşitli memleketlerde, farklı uygulamaları görülen sosyalizmin, kesin bir tarifini yapmak veya belli bir devleti sosyalizm uygulamasına tek örnek olarak göstermek mümkün değildir. Ancak bir kere daha belirtmek gerekir ki, sosyal hakları tanımak, bazılarının yanlış olarak ifade ettiği gibi, asla sosyalizmi kabul etmek manasına gelmez. Bugün sosyalizmle hiçbir ilgisi olmayan memleketlerde dahi hem sosyal devlet mefhumu benimsenmiş ve hem de sosyal haklar tanınmıştır.” E. 1963/173, K. 1965/40, KT. 26.09.1965, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1965/K1965-40.htm, 01.01.2009

¹⁸ LUCHAIRE, s. 327-328; SOYSAL, s. 232-233; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96-97; KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 355-356; GÖZLER, s. 155-156; ÖZBUDUN, s. 99; ATAR, s. 97; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 44; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 132; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 131-134. “Sosyalizm” ilk olarak 1848’de Karl Marks ve Friedrich Engels tarafından yayınlanan “Komünist Manifestosu” ile bilimsel bir öğretiye dönüşmüştür. Marksist sosyalizmin temelini teşkil eden söz konusu dokümanla, sınıf mücadelesine dayanan ve böyle bir mücadele sonucunda üretim araçlarının bütün toplumun ortak mülkiyetinde olması amacını taşıyan sosyalist bir hareket öngörülmüştür. Sosyalizmin ortaya çıkışı sosyal devleti, geniş halk kitlelerinde sosyal bilincin güçlenmesi nedeniyle olumlu yönde etkilemiştir. İZVEREN, s. 37.

¹⁹ KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 355-356; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 36-37; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 78; ÖZBUDUN, s. 99-100; ATAR, s. 97; GÖZLER, s. 155-156; ALDIKAÇTI, Sosyal Devlet, s. 82; LUCHAIRE, s. 327-328; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 211-212; TANÖR, s. 107; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 131-134. Farklı görüşte olan Gözübüyük’e göre, sosyal devlet, hem liberal sistemlerde, hem de sosyalist sistemlerde uygulanabilir. GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003, s. 159. İşçi Partisinin liderlerinden Gaitskell 1959 yılındaki bir konuşmasında bu hususu vurgulamıştır. Gaitskell; “Tüm üretim araçlarının kolektifleştirilmesini değil, sosyal adaletin ulusal gelirin adaletli şekilde paylaşılması suretiyle gerçekleştirilmesini; özel girişimlerin tamamen kaldırılmasını değil, kamu yararının özel çıkarlar üzerinde tutulmasını istediklerini bun-

İkinci olarak çoğulcu demokrasiye sahip olup olmama bakımından sosyalist devletlerde tek partinin egemenliğine dayalı çoğunlukçu bir siyasal yapılanma bulunmakta iken; sosyal devletlerde, siyasal çoğulculuğa dayanan bir yapı söz konusu olmaktadır²⁰. Diğer taraftan komünizmde ve sosyalizmde, sosyal devlet anlayışından farklı olarak devrimci nitelik öngörülmemekte ve söz konusu devrimin silahlı mücadeleyi de kapsayabileceği kabul edilmektedirler. Sosyal devlette ise; devrimlerle toplumsal gelişmenin durdurulması yerine, halkın oylarıyla işbaşına gelinerek toplumsal gelişmenin ilerletilmesi hedeflenmektedir. Nitekim sosyalist devletin “halk için, halka rağmen” sloganının yerini, sosyal devlet anlayışında “halk için, halkla beraber” sloganı almıştır²¹. Buradan hareketle sosyal devletin, demokrasinin gelişimine önemli ölçüde katkıda bulunduğu yorumları yapılmaktadır²².

Üçüncü olarak sınıflar arası ilişkiler hususundaki farklılık çerçevesinde sosyalist devlet; komünizme geçişte bir aşama olmasının yanı sıra, sınıfsız bir toplumu arzulamaktadır. Oysa sosyal devlet; sosyal sınıfların ortadan kaldırılmasını değil; sınıflar arasında sosyal ve ekonomik dengeyi sağlamak ve iktidarın belli bir sınıfın elinde toplanmak suretiyle totaliter sosyalist bir rejimin oluşmasını engellemeyi amaçlamaktadır²³. Dolayısıyla toplumdaki sınıf çatışmalarını ortadan kaldırmayı hedefleyen sosyal devlet; sosyalist devletten farklı olarak sınıf çatışmasını değil, sınıf uzlaşısını sağlamaya çalışmaktadır²⁴. Sosyal devlet; II. Dünya Savaşı'nın ardından, devlet ile toplumun farklı sınıflarını oluşturan sermaye ve iş gücü arasındaki uzlaşmanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır²⁵.

ların özgürlük ve demokrasi içinde yapılabileceğine inandıklarını” ifade etmiştir. Böylelikle sosyal devlet düşüncesinin; antimarksist ve antisosyalist yönünü dile getirmiştir. ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 67-68.

²⁰ KAPANİ, s. 355-356; LUCHAIRE, s. 327-328; SOYSAL, s. 232-233; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96-97; KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 355-356; GÖZLER, s. 155-156; ÖZBUDUN, s. 99; ATAR, s. 97; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 44; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 100-101; İZVEREN, s. 37; ŞAYLAN, s. 107; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 131-134.

²¹ ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 131-134; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

²² ŞAYLAN, s. 103.

²³ AZRAK, Sosyal Devlet, s. 212-213; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 36-37; SOYSAL, s. 232; ŞAYLAN, s. 102-103.

²⁴ CLARKE, s. 52; ÖZBUDUN, s. 99.

²⁵ LYGSTAD, Rolv, The Welfare State in the Wake of Globalization: The Case of Norway, **International Social Work**, Vol. 51, Issue1, 2008, s. 71; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 112-13, 122; TAYLOR-GOBY, Peter, Open Markets And Welfare Values (Welfare Values, İnequality And Social Change in The Silver Age of The Welfare State), **European Societies**, Vol. 6, Issue 1, 2004, s. 29; ŞAYLAN, s. 93, 102; ÖZDEK, s. 19; YÜKSEL, s. 281. Savaş sonrası dönemde sınıflar arasında, tam istihdam ve ekonomik büyümeyi birlikte içeren Keynesyen sosyal devlet hususunda büyük bir uzlaşma bulunmaktadır. Nitekim söz konusu süreçte bu uzlaşmayı doğrulayan en önemli gösterge; ekonomik büyümenin sermayeyi, tam istihdamın da iş gücünü tatmin etmesidir. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 124.

Sürekli bir sınıf çatışması ihtimalini bünyesinde barındıran sosyal devlet yapılanmasında; söz konusu çatışma, sürekli bir tatmin ve uzlaşma ile bastırılmaktadır. Sosyal devlet açısından önemli olan husus, sosyal çatışmanın sosyal temas ve sosyal sınıflar arasında denge kurulmak suretiyle önlenmesidir²⁶. Ancak sosyal devletin uzlaştırıcı ve dengeleyici yönü, sınıflı toplumdaki temel çelişkileri ortadan kaldırdığı ve sosyal bütünleşmeyi sağladığı şeklinde yorumlanmamalıdır²⁷.

c) Sosyal Devlet ve Hukuk Devleti

Hukuk devleti ile sosyal devlet arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Çoğu anayasa tarafından öngörülen sosyal devlet yapılanması, aynı zamanda bir hukuk devleti olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki kavram arasındaki bağlantının ortaya konulması gerekmektedir. Bu çerçevede ideal manada bir sosyal devletin; aynı zamanda hukuk devleti niteliğinde olması, bir zorunluluk olarak öngörülmektedir. Ancak sosyal devlet ile hukuk devletin bu şekilde uyumlaştırılması, her iki kavramın ortak yönlerine ve zıtlıklarına bağlı bulunmaktadır. Fakat söz konusu uyumlaştırma sanıldığı kadar kolay değildir. Her iki yapılanma arasındaki zıtlıkların; ortak noktalardan daha fazla olması, bu zorluğu doğurmaktadır.

En kısa anlatımla hukuk devleti; devletin kurumlarını hukuka uygun davranmakla bağlı kılan ve böylelikle bireyleri, devlet otoritesine karşı etkin biçimde koruyan bir sistemi ifade etmektedir. Bu anlamda bireyin güvenliği ve hakları karşısında, devletin sınırlandığı bir yapılanmayı öngören hukuk devletinin²⁸ kurumsal birtakım ilkeleri vardır. Bunlar; kişilerin kamu gücü karşısında hukuk öznesi olarak kabul edilmesi, bireysel özgürlüklerin tanınması ve yargı gücüyle korunması, hukuki eşitlik, bağımsız yargı, kanunilik ilkesi ve yasamanın yetkilerinin hukuken düzenlemesi olarak özetlenebilir²⁹.

Hukuk devletine ilişkin açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, hukuk devletinin hedefi; devlet karşısında, bireyin haklarının korunmasıdır. Birey haklarının korunması ise, insan onurunun korunması temel amacını taşımaktadır. Sosyal devlet ile hukuk devletinde ortak olan husus da bu noktadadır. Nitekim sosyal devleti tanımlama gayretlerinde değinileceği üze-

²⁶ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 26, 37.

²⁷ TANÖR, s. 91.

²⁸ YAZICI, Serap, Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği, **AÜHFD**, c. 54, sy. 4, Ankara 2005, s. 77; Benzer nitelikteki tanımlar için bkz., ERDOĞAN, s. 75; ÖZBUDUN, s. 113; GÖZLER, s. 169; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 99.

²⁹ SANCAR, Mithat, Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti, **Doğu Batı**, y. 4, sy. 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001, s. 37-38; Hukuk devleti kavramının tarihi, felsefi ve siyasi kökenine ilişkin açıklamaları için ayrıca bkz., SANCAR, Devlet Akli Kısıncasında Hukuk Devleti, s. 29-46. BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet s. 23; HUBER, s. 34.

re; endüstri toplumunun olumsuz şartları altında gelişen sosyal devletin başlıca amacı da; insan onurunun korunması ve bu doğrultuda, bireylere insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarının sağlanmasıdır. Kısaca; hukuk devletinin de sosyal devletin de amacı, “insan onuru”nu korumaktır. Bu nedenle her iki kavram da aynı amaca yönelik olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰.

Hukuk devleti ve sosyal devlet; insan onurunu koruma amacını taşımalarına karşılık, birbirlerinden önemli ölçüde farklılıklar göstermektedirler. Hatta bu farklılıklar, bazı hususlarda zıtlıklar biçiminde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu farklılıklara değinecek olursak; ilk olarak sosyal devleti ve hukuk devletini doğuran şartlar birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Esas itibarıyla her iki kavram da 19. yy.’ın ürünü olarak ortaya çıkmalarına rağmen³¹; hukuk devleti, devlet ve burjuva toplumu; sosyal devlet ise, devlet ve endüstri toplumu arasındaki çelişkiden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla hukuk devleti, burjuva devriminin; sosyal devlet ise, Sanayi Devrimi’nin ürünü olarak ortaya çıkmıştır³².

Her iki anlayış arasında çelişki olarak değerlendirilebilecek ikinci bir farklılık, hak ve özgürlüklere ilişkin olarak kendini göstermektedir. Bu çerçevede hukuk devletinin amacı, temelde insan onuru olsa da bu amacı, yalnızca bireysel özgürlükleri sağlamak temelinde gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Nitekim hukuk devleti; kişisel ve siyasal hakları güvence altına almakta, temel değerler olarak yaşama, hürriyet ve mülkiyeti öngörmektedir. Sosyal devlet ise, toplumun refahı çerçevesinde insan onuruna yaraşır hayat standartlarını sağlama amacını taşımakta; bu nedenle var olma, iş sahibi olma ve bir gelire sahip olabilme güvenliği olmasının; sadece yaşama, hürriyet ve mülkiyetin tanınmasının yeterli olmadığı anlayışını benimsemektedir. Dolayısıyla sosyal devletin temel değerleri; geniş halk kitlelerinin menfaati için yaşayabilme güvenliği, tam istihdam ve çalışma gücünün korunmasını kapsamaması nedeniyle, daha geniş bir insan onuru perspektifi sunmaktadır³³. Söz konusu farklılık, sanayileşmenin beraberinde getirdiği gelir ve servet eşitsizlikleri nedeniyle daha da belirginleşmekte ve hukuk

³⁰ BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 23-26.; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; HUBER, s. 32-34; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 32-33; GÜMÜŞ, A. Tarık, **Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004, s. 11-15. Anayasa Mahkemesi de; “Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir.” şeklinde bir karar vermek suretiyle, sosyal devletin gereği olan hususlarla hukuk devleti arasındaki bağlantıyı ifade etmiştir. E.1988/19, K.1988/33, KT. 26.10.1988, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-33.htm, 01.04.2008.

³¹ Hukuk devleti, hukuk devleti ibaresine yer verilmeksizin ilk olarak Kant tarafından “Ahlâkın Metafizikliği” adlı eserinde ortaya konulmuştur. Sosyal devlet ise, yine bu ibareye yer verilmeksizin Lorenz Stein’in “Bugünkü Fransa’da Sosyalizm ve Komünizm” adlı eserinde ilk kez tasavvur edilmiştir. HUBER, s. 33.

³² HUBER, s. 34; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 22.

³³ HUBER, s. 36-37, 46; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 21, 24-26.

devletinin sınırlı özgürlük anlayışının teoride kalmasına neden olmaktadır. Nitekim yoksulluk içinde yaşayan kimse için mülkiyet ve diğer pek çok özgürlük, kâğıt üzerinde kalmakta ve bireyler, birer araca dönüşmektedirler. Ayrıca bu anlayışın yetersizlikleri, endüstri toplumundaki sınıf çatışmalarının temel nedeni olarak gösterilmektedir³⁴.

Hukuk devleti ile sosyal devlet arasında çelişki olarak değerlendirilebilecek üçüncü farklılık da eşitlik kavramına yaklaşım bakımından kendini göstermektedir. Hukuk devletinde şekli olarak ele alınan eşitlik anlayışı, “kanun önünde eşitlik olarak algılanmakta; sosyal devletin eşitlik anlayışı ise, bireylerin içinde buldukları sosyal şartlar ve durumlar dikkate alınarak anlaşılmaktadır. Buna göre hukuk devletinin temel amacı, kişileri devlete karşı korumak olurken; sosyal devletin amacı, korunmaya muhtaç geniş toplum kitlelerinin devlet tarafından korunması olmaktadır³⁵.

Hukuk devleti ile sosyal devlet arasında çelişki olarak değerlendirilebilecek bir dördüncü farklılık ise, devletin rolü bakımından görülmektedir. Hukuk devleti özü itibariyle, toplumun devlete karşı korunması amacıyla oluşturulmuşken; sosyal devlet, toplumun devlet aracılığıyla korunması hedefiyle oluşturulmuştur. Bu nedenle hukuk devleti, devlet müdahalesini sakıncalı kabul etmekteyken; sosyal devlet, devlet müdahalesinin gerekli görmektedir. Nitekim hukuk devleti anlayışının; devletin, ekonomide devre dışı bırakılmasını ve burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir araca dönüştürülmesini hedeflediği öne sürülmektedir. Sosyal devlet ise, eşitsizliklerin en alt seviyeye indirilmesini ve bu amaçla devletin ekonomiye ve toplum yaşamına müdahalelerde bulunulmasını öngören bir anlayışı benimsemektedir³⁶.

Hukuk devleti ile sosyal devlet arasındaki son farklılık ise, mülkiyet hakkına yaklaşım bakımından kendini göstermektedir. Nitekim hukuk devleti anlayışı içerisinde mülkiyet hakkı, daha mutlak ve dokunulamaz olarak değerlendirilmekte iken; sosyal devlet anlayışı içerisinde mülkiyet hakkı, daha nispi ve gerektiğinde sosyal ihtiyaçlar nedeniyle sınırlanabilir nitelikte değerlendirilmektedir. Her iki mülkiyet yaklaşımı da birbirleriyle çelişkili bir durum oluşturmaktadır³⁷.

Hukuk devleti ile sosyal devlet arasındaki söz konusu farklılıklar, her iki kavramın birbirleriyle çelişmesine neden olmaktadır. Esas itibariyle bu çelişki, daha çok hak ve özgür-

³⁴ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 174; ÖZLEM, s. 18-19.

³⁵ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU., s. 97; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 3; KOÇDEMİR, Kadir, Küresel Rekabet ve Sosyal Devlet, **Türk İdare Dergisi**, y. 70, sy. 420, Eylül 1998, s. 137-138.

³⁶ HUBER, s. 36-37, 46-48; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 21-26, 30-31; ÖZLEM, s. 20-22.

³⁷ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 30; HUBER, s. 46-47.

lük anlayışı ile devletin rolü bakımından görülmektedir³⁸. Ancak söz konusu çelişkinin giderilmesi, ideal anlamda sosyal devlete ulaşılabilmesi için zorunluluk arz etmektedir.

Sosyal devlet ile hukuk devleti arasındaki çelişkinin, her ikisinin de farklı yönlerinin uyumlaştırılması suretiyle giderilmesi önerilmektedir. Söz konusu uyumlaştırma, her iki kavramın “sosyal hukuk devleti” biçiminde sentezlenmesiyle ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Nitekim anayasal düzenlemelerde de sosyal devlet ve hukuk devleti kavramlarına ayrı şekillerde yer verilmeyip, bir bütün olarak “sosyal hukuk devleti”nden bahsedilmektedir. Sosyal hukuk devleti; hukuk devletinin temel hedefi olan özgürlük ile sosyal devletin temel amaçları olan sosyal adalet ve sosyal güvenliği, aynı temelde bağdaştırarak hukuk devleti ile sosyal devlet arasındaki gerilimi gidermeye çalışmaktadır. Ayrıca sosyal hukuk devleti ile sosyal devletin özgürlükleri ortadan kaldırıci biçimde uygulanmaması ve özgürlüğü garanti eden hukuk devletinin sınırları içerisinde kalınması gerektiği ifade edilmektedir. Çünkü kuvvetler ayrımı, meşruluk ve hukukî korunma gibi hukuk devletinin gerekli kıldığı güvenceler sağlanmaksızın uygulanan sosyal devletin; kaçınılmaz biçimde, totaliter bir devlete dönüşme potansiyeline sahip bulunduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde hukuk devletinin de sadece bireylere kâğıt üzerinde koruma sağlayan ve bireylerin içinde buldukları zor koşulları görmezden gelen şekli özgürlük anlayışını terk etmesi gerektiği; sosyal açıdan zayıf olan kimselere, sosyal gerçekleri dikkate alan gerçek bir özgürlük koruması sunması gerektiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla günümüzde sosyal devlet, aynı zamanda bir hukuk devleti niteliği taşıyorsa; ancak o zaman bir anlam ifade etmektedir. Bu itibarla sosyal devlet ile hukuk devleti arasında bulunan gerilimin, herhangi birine öncelik tanınmaksızın, bir bütün olarak her iki ilkeye de aynı seviyede yer verilmek suretiyle giderilmesi gerekir³⁹.

Bu çerçevede ülkemizde de; 1961 ve 1982 Anayasaları'nın 2. maddelerinde ve 1982 Anayasası'nın 5. maddesinde “sosyal hukuk devleti” denilmek suretiyle, sosyal devlet ve hukuk devleti birlikte ele alınmış ve bu tarz bir çözüm yolu benimsenmiştir⁴⁰. Söz konusu dü-

³⁸ HUBER, s. 30, 46; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 29-31; BULUT, Nihat, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

³⁹ AKKAYA, s. 736-737; HUBER, s. 28, 46, 48-51; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü Sonrası, s. 3; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 31-33; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 220; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 261; ÖZLEM, s. 23; AKSOY, s. 21; GÖREN, Yaşam Kalitesi, s. 132; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 6-7; AKAD/DİNÇKOL, s. 271; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk II, s. 217; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 23; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

⁴⁰ 1961 Anayasası 2. madde: “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve *sosyal bir hukuk devletidir*.” 1982 Anayasası 2. madde: “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve *sosyal bir hukuk devletidir*.” 1982 Anayasası'nın devletin temel amaç ve görevleri başlığını taşıyan 5. maddesine göre, “Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve

zenlemelerde dikkat çeken nokta; hukuk devleti ile sosyal devlet birleştirilerek, “sosyal hukuk devleti” ibaresine bir bütün olarak yer verilmiş olmasıdır. Nitekim her iki Anayasa’da yer alan düzenlemelerde söz konusu birleşme, basit bir toplama işlemi değildir. Eğer Anayasalarımız da böyle bir anlayış benimsenmiş olsaydı, her iki kavrama birbirinden bağımsız olarak yer verilmiş olması gerekirdi. Hâlbuki 1982 Anayasası 2. maddesinde, "sosyal hukuk devleti" şeklinde her iki kavramı bir bütün olarak birleştirmiştir⁴¹. Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu kararlarda her iki kavramın bir bütün olduğunu öne sürmüştür⁴².

2. Sosyal Devlete İlişkin Tanımlama Girişimleri

Bütün zorluğuna karşın sosyal devleti tanımlamaya yönelik pek çok çaba da söz konusudur. Farklı bakış açılarına göre yapılan tanımlamaların bazıları; sosyal devlette yer alan “sosyal” ibaresinden yola çıkarak yapılmaya çalışmakta; diğer bazıları ise, sosyal devleti “refah” kavramını temel alarak somutlaştırma gayretine girişmektedirler. Bir kısım düşünürler ise, sosyal devletin yokluğu durumunu dikkate alarak bir tanımlama sunma gayreti içerisindedirler. Farklı yaklaşımdaki diğer düşünürler ise, sosyal devlette bulunması gereken özellikleri sıralayarak bunu yapmaktadırlar. Sosyal devleti tanımlama yönünde ortaya konulan ve yaygın olarak kabul edilen son bir çaba ise; sosyal devletin genel niteliklerini veya amacını esas alarak, söz konusu tanımlamayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır.

toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, *sosyal hukuk devleti* ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.”

⁴¹ HUBER, s. 46; Ancak bir başka görüşe göre, hukuk devleti ve sosyal devlet kavramlarının birbiri içinde eritilmesine karşı çıkılmalıdır. Çünkü bu iki ilke farklı işlevlere sahiptirler ve söz konusu erime bu işlevlerin yok edilmesi anlamına gelecektir. Bu işlevlerin korunması durumunda hangisine öncelik tanınacağını, somut olayın şartları belirleyecektir. DOEHRING, Karl, **Genel Devlet Kuramı**, Çev. Ahmet Mumcu, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 219; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 21, 30, 33; ALGAN, s. 248-250.

⁴² Anayasa Mahkemesi’ne göre; sosyal devlet, hukuk devletinin ileri bir aşaması oluşturmakta ve hukuk devletine paralel bir nitelikte olması gerekmektedir. Ayrıca anayasanın 5. maddesi gereği, devlet, sosyal hukuk devleti önündeki engelleri kaldırmakla yükümlü bulunmaktadır. E.1987/16, K.1988/8, KT. 19.04.1988, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-8.htm, 01.04.2009. Türk Anayasa Mahkemesi’nin bir başka kararında belirttiği gibi; gerçek hukuk devleti, ancak sosyal devlet anlayışı içinde ise bir anlam ve değer kazanır ve hukuk devletinin amaç edindiği kişiliğin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yolu ile gerçekleştirilebilir. E. 1975/198, K. 1976/18, KT. 18.03.1976, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1986/K1986-27.htm>, 27.07.2009. Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı, sosyal hukuk devletinin, bütün kurumlarıyla Anayasa’nın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılar. Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir. E. 1988/19, K. 1988/33, KT. 26.10.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-33.htm>, 27.07.2009. Aynı yönde bkz. E. 1987/16, K. 1988/8, KT. 19.04.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-8.htm>, 27.07.2009.

Sosyal devleti, “sosyal” ibaresinden yola çıkarak tanımlamaya çalışan yaklaşıma göre; sosyal devlet kavramında yer alan sosyallik, sadece sosyal yardım ve sosyal politikaları değil, aynı zamanda sosyal reformları gerçekleştiren devlet anlamına gelmektedir. Nitekim sosyal ibaresine esas hüviyetini kazandıran sosyal reformların gerçekleştirilmesinin temelinde; geleneksel devlet ile endüstri devrimi arasındaki çelişkilerin, farklı sosyal sınıfların uzlaşısı ve dayanışması ile giderilmesi amacı bulunmaktadır⁴³.

Refah devleti olarak da ifade edilen sosyal devleti, “refah” kavramını temel almak suretiyle tanımlama gayretlerinde; sosyal devletin, bireylerin refahını sağlayan devlet olduğu dile getirilmektedir. Bu çerçevede söz konusu refahın sınırlarının tespit edilmesi, sosyal devletin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Nitekim bu hususta refahın ve dolayısıyla sosyal devletin başlangıç seviyesi olarak, sosyal harcamaların Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla’ya (GSYİH) oranı ele alınmakta ve buna dair bir ölçü ortaya konulmaktadır. Söz konusu oranın, sosyal devletle ilişkin en temel bilimsel gösterge olduğu öne sürülmektedir⁴⁴.

Bu çerçevede Pierson’un çalışmasında bir devletin sosyal devlet olarak değerlendirilebilmesi için sosyal harcamaların GSYİH’ya oranının % 3 ya da %5 olması gerekmektedir. Esas itibariyle Pierson bu hususta %3’ü benimsemekte; ancak söz konusu oranın %5 olarak da ele alınabileceğini ortaya koymaktadır⁴⁵.

Pierson’un çalışmasında sosyal harcamaların büyümesinin, GSYİH’nin %3 ve %5’ine ulaştığı yılları gösterir bir tablo sunulmaktadır. Söz konusu tablo sırasıyla, Belçika 1923 ve 1933’te, Hollanda 1920 ve 1934’de, Fransa 1921 ve 1931’de, İtalya 1923 ve 1940’da, Almanya 1900 ve 1915’de, İrlanda 1905 ve 1920’de, UK 1905 ve 1920’de, Danimarka 1908 ve 1918’de, Norveç 1917 ve 1926’da, İsveç 1905 ve 1921’de Finlandiya 1926 ve 1947’de, Avusturya 1926 ve 1932’de, Avustralya 1922 ve 1932’de, Yeni Zelanda 1911 ve 1920’de, Kanada 1921 ve 1931’de, ABD 1920 ve 1931’de, İsviçre 1900 (bu yıla kadar kayıtlar mevcuttur) ve 1920’de bu oranlara ulaşılabilmektedir. Pierson’un değerlendirmesine göre, söz konusu ülkelerin sosyal devlet karakterlerinin başlangıç hususunda iki tarihten biri esas alınmalıdır⁴⁶.

Ancak ifade etmek gerekir ki, sosyal devletin başlangıç hususunda sosyal harcamaların GSYİH’ya oranının ölçü alınması, her zaman doğru sonuçlar vermemektedir. Nitekim günümüzde; yaşlı nüfus, emekli sayısındaki artış, teknolojik olarak gelişen sağlık hizmetlerinin özellikle yaşlılar için yoğun olarak kullanılması ve artan işsizlik nedeniyle sosyal harcamalar

⁴³ HUBER, s. 34-40.

⁴⁴ STARKE, s. 112.

⁴⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 104.

⁴⁶ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 107.

önemli ölçüde artış göstermektedir. Devletlerin özellikle 70’li yılların sonlarından günümüze kadar sosyal harcamaların azaltılmasına yönelik gösterdikleri çabalara karşın; söz konusu etkenler nedeniyle, sosyal harcamaların GSYİH’ya olan oranı bir türlü azaltılamamaktadır⁴⁷. Dolayısıyla, sosyal harcamalar ile sosyal devlet arasında kurulan bağlantı her zaman doğru sonuçlar vermeyebilmektedir.

Ayrıca sosyal devleti “refah” kavramını temel alarak tanımlama gayretlerinde; “refah” kavramının zamana göre değişebileceği de göz önünde tutulmaktadır⁴⁸. Nitekim sosyal devletin gereği olarak sağlanmak zorunda olunan refah, zamana göre değişim göstermektedir. Bu çerçevede refah kavramı sosyal yardımların sağlanması ve mağduriyetlerin giderilmesinden daha geniş bir anlama gelmekte; bu bağlamda sosyal devleti, sanayileşmenin ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları, sosyal yardım türü tedbirlerle gidermeye çalışan bir devlet türünün daha ötesinde değerlendirmek gerekmektedir⁴⁹.

Sosyal devletin yokluğu nazara alınarak yapılan tanımlamaya göre ise; sosyal devlet, “kırılınca tamir edilemeyen bir şey” olarak ele alınmaktadır⁵⁰.

Sosyal devlette bulunması gereken özellikleri sıralayarak yapılan tanımlamalara göre, sosyal devletin sahip olduğu özelliklerin sıralanması suretiyle sosyal devletin ne olduğu anlaşılabilir. Bu çerçevede Asa Briggs’in, 60’lı yıllarda yapmış olduğu sosyal devlet tanımı şu şekildedir: “sosyal devlet, piyasa güçlerinin fonksiyonunu üç yönde düzenleyerek, piyasanın gücünü organize etmektedir.” Bu doğrultuda Briggs, sosyal devletin üç temel özelliğinden bahsetmektedir. 1-Piyasanın iş veya mülkiyet değerlerinden yararlanamayan bireylere ve ailelere; çalışmalarına veya yoksulluklarına bakılmaksızın minimum bir gelirin garanti edilmesi gerekmektedir. 2-Bireyin ve ailelerin sosyal bağlamda krize girmelerine yol açan hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi sosyal risklere karşı korunmalar zorunludur. 3-Bütün vatandaşlara en iyi yaşam standartlarının ve sosyal hizmetlerin, hiçbir ayırım yapılmaksızın sağlanması temel hedef olarak belirlenmelidir. Bu hususta birçok eserde beş büyük hizmet vurgulanmaktadır. Bunlar; eğitim, sağlık, konut, sosyal güvenlik ve kişisel sosyal hizmetlerdir Söz konusu ta-

⁴⁷ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 135; TAYLOR-GOOBY, Peter, The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience, **Journal of Social Policy**, Vol. 31, Issue 4, October 2002, s. 599.

⁴⁸ POWELL/HEWITT, s. 19.

⁴⁹ LUHMANN, s. 5.

⁵⁰ VEIT-WILSON, s. 1; POWELL/HEWITT, s. 5.

nım; 60'lı yılların değerleriyle yapılan bir tanım⁵¹ olmasına karşın, günümüzde de Lowe gibi bazı görüş sahipleri tarafından uygun bulunmaktadır⁵².

Helmut Ridder'e göre ise, sosyal devletin üç boyutu vardır. Birinci boyut, devletin sosyal yükümlülüğü gereği; yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla sosyal ve hukuksal kurumların uyumunu sağlama yükümlülüğüdür. İkinci boyutu, "temel hakların sosyal yükümlülüğü" olarak adlandırılan ve bu hakların herkese eşit oranda sunularak gerçek özgürlüğü sağlama yükümlülüğüdür. Üçüncü boyut ise, sosyal devlet ve demokrasiyi bağlantılı ele alarak, toplumu demokratik bir organizasyona bağlama, bu çerçevede "devletin ve toplumun homojenleştirilmesi"dir⁵³.

Türk Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu kararlarda, sosyal devletin gereklerini oluşturan bazı temel özelliklerine yer vermiştir. Bunlar: kişi ile toplum arasında denge, emek ile sermaye arasında denge, çalışanların insanca yaşaması, çalışma hayatının istikrar içinde gelişmesi, çalışanların korunması, işsizliğin önlenmesi ve milli gelirin daha adil dağılımı için çalışılması, sosyal güvenlik ve sosyal adalet ihtiyacının karşılanması, toplumsal kutuplaşmaların azalmasına özen gösterilmesidir⁵⁴. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nin kararlarında yer vermiş olduğu özellikleri sıralanmak suretiyle, bir sosyal devlet tanımlaması yapmak da mümkündür.

Kanaatimizce sosyal devleti tanımlama hususunda en isabetli yöntem, sosyal devletin genel niteliklerinden veya amaçlarından yola çıkılarak yapılan tanımlamalardır. Bu çerçevede yapılan tanımlamalarda; sosyal devletin temel amacının, vatandaşlara insan onuruna yaraşır

⁵¹ BRIGGS, s. 16; LOWE, s. 14.

⁵² POWELL/HEWITT, s. 6; LOWE, s. 1.

⁵³ GÖREN, s. 4-5

⁵⁴ "Demokratik sosyal hukuk devleti; insan hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ile toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirler alarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve millî gelirin, adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan, adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimini uygulayan devlet demektir." E. 1963/336, K. 1967/29, KT. 26-27.09.1967, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1967/K1967-29.htm, 01.01.2009. Aynı yönde bkz. E. 1984/9, K. 1985/4, KT. 18.02.1985, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1985/K1985-04.htm, 01.01.2009; "Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir. Çağdaş devlet anlayışı, sosyal hukuk devletinin, bütün kurumlarıyla Anayasa'nın özüne ve ruhuna uygun biçimde kurulmasını gerekli kılar. Hukuk devletinin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir." E. 1988/19, K. 1988/33, KT. 26.10.1988, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-33.htm, 01.01.2009; E. 1986/16, K. 1986/25, KT. 21.10.1986, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1986/K1986-25.htm, 01.01.2009; Kararlardan ilkeleri çıkararak nakleden bir çalışma için bkz. TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97.

asgari yaşam standartlarını sağlamak olduğundan hareket edilmiştir. Söz konusu yaklaşıma göre; sosyal devlet, bu amacı gereği, sosyal adaleti sağlamaya çalışmak zorundadır. Bunun için ise, devletin sosyal ve ekonomik yaşama aktif müdahalelerde bulunması ve bireylere, sosyal ve ekonomik haklarını tanıması gerekmektedir⁵⁵. Nitekim bu kapsamda yapılan tanımlamalar çerçevesinde, aynı zamanda sosyal devletin temel, özelliklerine de yer verilmektedir. İlerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak değinilecek söz konusu özelliklere, sosyal devlete ilişkin yapılan tanımlama gayreti bağlamında, kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

Esas itibariyle sosyal devletin genel niteliklerinden veya amaçlarından yola çıkılarak yapılan tanımlamalarda, en önemli noktayı “insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlamak” oluşturmaktadır. Nitekim yaşama hakkının bir uzantısı olarak değerlendirilen; insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlama temel amacı, sosyal devletin varlığı açısından zorunlu bir husustur. Bu çerçevede; bireylerin sosyal durumlarını önemseyen ve onlara asgari bir yaşam şartlarını sağlamakla kendini yükümlü sayan sosyal devlet, insan onurunu korumasına hizmet etmektedir⁵⁶. Aynı hususlar gerek Federal Alman Anayasa Mahkemesi, gerekse Türk Anayasa Mahkemesi’nin içtihatlarında da kabul edilmektedir⁵⁷.

Sosyal devletin temel amacı olan; insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlanabilmesi için ise, devlet tarafından sosyal adaletin sağlanması gerekmektedir. Devlet tarafından sosyal adalet sağlanmaksızın "insan onuru"nun korunabilmesi mümkün değildir⁵⁸. Temelde farklı sosyal kesimler arasında adaletli bir paylaşımının sağlanmasını amaçlayan sosyal adalet, toplumun zayıf kesimlerinin mağduriyetini giderebilmek ve onlara daha güven- celi bir yaşam sunabilmek için ulusal geliri daha adil paylaştırmayı hedeflemektedir. Böyle-

⁵⁵ ÖZBUDUN, s. 99; GÖZLER, s. 155; ATAR, s. 96; AKYILMAZ, Bahtiyar, **İdare Hukuku**, Sayram Yayınları, Konya 2004, s. 93-95; YILDIRIM, Ramazan, **Devletin Yapısı ve Nitelikleri (Anaysasa Hukuku Ders Notları)**, Akader Yayınları, Diyarbakır 2003, s. 129-131; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 174.

⁵⁶ ÖZBUDUN, s. 99; ATAR, s. 96; GÖZLER, s. 155; AKKAYA, s. 738; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 46 vd.; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 155, 178; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 67-68; KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 357; SOYSAL, s. 231-232; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 24; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 174; GÜMÜŞ, s. 47 vd.; KARA, s. 247. Aynı hususlara; 1961 Anayasası’nın 2. maddesinin gerekçesinde “fertlere, insan gibi yaşamaları için zaruri olan maddi ihtiyaçlarının karşılanması”ndan, 41. maddesinde “herkes için insan haysiyetine yaraşır bir hayat seviyesinin sağlanması”ndan ve 1982 Anayasası’nın başlangıç hükümlerinde “her Türk vatandaşının hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme hakkı”ndan bahsedilerek yer verilmiştir.

⁵⁷ Federal Alman Anayasa Mahkemesi Kararı için bkz. BVerfGE s. 35. 348. 355 vd. Nakl. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 6. Bu yöndeki Türk Anayasa Mahkemesi’nin kararları için ise bkz E. 1987/16, K. 1988/8, KT. 19.04.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1988/K1988-8.htm>, 27.07.2009. Aynı yönde diğer kararlar için bkz. E. 1972/16, K. 1972/49, KT. 17.10.1972, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1972/K1972-49.htm>, 27.07.2009; E. 1977/42, K. 1977/122, KT. 13.10.1977, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisine/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1977/K1977-122.htm>, 27.07.2009.

⁵⁸ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 174.

likle farklı toplum sınıfları arasında bir denge ve uyum temin edilerek, sosyal ve ekonomik hayatın insan onuruna yaraşır asgari bir seviyeye getirilmesi mümkün olmakta ve kişiler gerçekten özgür ve eşit kılınmaktadır⁵⁹.

Türk Anayasa Mahkemesi de sosyal adaleti, sosyal devletin temeli olarak değerlendirmiştir⁶⁰. Anayasa Mahkemesi'ne göre; “sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği, yani sosyal adaleti ve böylece toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir”⁶¹. Anayasa Mahkemesi diğer bir kararında sosyal hukuk devletini, “ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren, güvence altına alan, adaletli bir hukuk düzeni oluşturmak ve bunu devam ettirmekle kendini yükümlü sayarak kişi ile toplum arasında denge kuran devlet” olarak tanımlamıştır⁶².

Federal Alman Anayasa Mahkemesi de vermiş olduğu pek çok kararda; sosyal devlet ilkesinin devleti, sosyal adaletle yükümlendirdiğini öne sürmektedir⁶³. Bu çerçevede devlet, sosyal problemlerin dengelenmesi ve böylelikle adaletli bir sosyal düzenin sağlanmasıyla yükümlü kılınmış olmaktadır⁶⁴. Ayrıca Mahkemeye göre “sosyal devlet ilkesi, büyük ölçüde insanlar arasındaki sosyal eşitsizliklerin dengelenmesine yönelik” bulunmaktadır⁶⁵.

Sosyal devletin temel amacı olan insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlanabilmesi için devlet tarafından sosyal adaletin sağlanması; sosyal adaleti temin edebilmesi için ise, devletin piyasaya farklı yöntemleri kullanarak müdahale etmesi ve kişisel ve siyasal haklar yanında sosyal ve ekonomik hakları tanınması gerekmektedir.

⁵⁹ AKAD, Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme, s. 26; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 199; AZRAK, s. 209-210; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97; ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Sosyal Devlet, **Yasa Hukuk Dergisi**, c. V, sy. 7, Temmuz 1982, s. 895-896; TANÖR, s. 107-108; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 16; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 91; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; HUBER, s. 35; EREM, s. 9; KOCAOĞLU, s. 363; KARA, s. 35; AKKAYA, s. 738; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 67-68; SARICA, Murat, **Anayasayı Niçin Savunmalıyız?**, İzlem Yayınları, İstanbul 1969, s. 24-25; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 37.

⁶⁰ E.1972/16, K.1972/49, KT. 17.10.1972, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1972/K1972-49.htm, 01.01.2009; E.1973/38, K.1975/23, KT. 25.02.1975, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1975/K1975-023.htm, 01.01.2009.

⁶¹ E.1973/38, K.1975/23, KT. 25.02.1975, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1975/K1975-023.htm, 01.01.2009; Aynı yönde bkz. E.1988/19, K.1988/33, KT. 26.10.1988, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1988/K1988-33.htm, 01.04.2008.

⁶² E.1975/167, K.1976/19, KT. 23.03.1976, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1976/K1976-19.htm, 01.01.2009

⁶³ BVerfGE, s. 5, 85, 198. (KPD kararı) nakl. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 5.

⁶⁴ BVerfGE, s. 22, 180, 204. (Sosyal yardım karar) nakl. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 5.

⁶⁵ BVerfGE, 35, 348, 355 vd. nakl. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 6.

Bu çerçevede sosyal adaletin sağlanabilmesi için devletin piyasaya farklı yöntemleri kullanarak müdahale etmesi ve böylelikle bireylere insan onuruna yaraşır yaşam standartlarını sağlaması gerekmektedir. Esas itibariyle sosyal devletin piyasaya sosyal amaçlarla müdahalesi, bireyi temel almasından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede sosyal devlet, vatandaşlarının yaşamını metalaştırmayan⁶⁶ ve kendisine amaç olarak tıpkı liberal devletteki gibi bireyi esas alan bir yapılanma ortaya koymaktadır. Ancak liberal devletten farklı olarak sosyal devlette temel alınan birey, toplumdaki sosyal ilişkiler ağı içerisinde ele alınmakta ve devlete de bu hususta, aktif ve olumlu roller yüklenmektedir. Bu çerçevede devletin ekonomik ve sosyal bakımdan zayıf durumdaki kitlelerin durumuna "seyirci" kalması anlayışı yerine, devletin olumlu edimlerde bulunarak "hizmet edici" nitelikte olması gerektiği öne sürülmektedir⁶⁷. Böylelikle liberal devletin toplumla ilişkisinde yeni bir sayfa açan sosyal devlet anlayışına göre; devlet, sosyal amaçlarla ekonomiye müdahale etmeye başlamakta ve bireyi, dinsel inayet ve hayırseverlik anlayışının belirsizliğinden kurtararak güvence altına almaktadır⁶⁸.

Dolayısıyla sosyal devlet, devletin sosyal ve ekonomik hayata aktif müdahalesini meşru ve gerekli gören bir anlayışı ifade etmektedir⁶⁹. Ancak söz konusu müdahalelerin, klasik hak ve hürriyetleri ihlal etmeksizin yapılması gerekmektedir⁷⁰. Sonuç olarak; bu özellikleri nedeniyle sosyal devlet, "ekonomik hayatı düzenleyen devlet"⁷¹ ya da "sosyal müdahaleler devleti"⁷² olarak ifade edilmektedir.

Sosyal devlet açısından önem arz eden bir diğer temel özellik de; insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarının ve sosyal adaletin sağlanabilmesi için; bireylere, kişisel ve siyasal haklar yanında sosyal ve ekonomik hakların da tanınması gerekliliğidir. Nitekim her iki hak kategorisinden herhangi birinin eksik olması veya tam anlamıyla uygulanmaması halinde sosyal bir hukuk devletinden bahsedebilmek mümkün değildir. Ancak insan onuruna yaraşır hayat standartlarını sunan bir sosyal devletin var olabilmesi için sosyal ve ekonomik hakların

⁶⁶ NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2.

⁶⁷ DOĞAN, Sivil Toplum, s. 259; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 48-49; KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 356; RUHİ, s. 36; KABOĞLU, Kolektif Özgürlükler, s. 55; EREM, s. 23; İZVEREN, s. 40; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 132.

⁶⁸ KARA, s. 247; ROSANVALLON, s. 20-24; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 132.

⁶⁹ ÖZBUDUN, s. 99; ATAR, s. 96; GÖZLER, s. 155; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 174; GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 159-160; HUBER, s. 34-36; TUNAYA, s. 174; GOUGH, s. 2-3, 45 vd.; FLORA Peter, ALBER Jens, Historical Core and Changing Boundaries of Welfare State, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981, s. 29.

⁷⁰ ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişimi, s. 239-240.

⁷¹ TUNAYA, s. 449.

⁷² HUBER, s. 35.

tanınması bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Çünkü sosyal ve ekonomik hakların tanınması; devlete, pasif rolünden sıyrılarak toplum hayatına aktif müdahalelerde bulunma ödevi yüklemektedir. Esas itibarıyla sosyal ve ekonomik haklar, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürebilmeleri için devletin önlemler almasını ya da doğrudan edimlerde bulunmasını gerekli kılan haklardır. Bu bakımdan sosyal ve ekonomik haklar; sosyal hukuk devleti bağlamında, toplumsal eşitlik amacına yönelmiş haklar olarak tanımlanmaktadır⁷³.

Sonuç olarak sosyal devlete ilişkin bütün bu özellikleri birleştirmek suretiyle bir tanımlama yapmak gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal devlet; bireylere, insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sunmaya yönelmiş, bu amaçla milli gelirin daha adil dağıtılmasını ve böylelikle sosyal adaletin temin edilmesini sağlayan, bu bağlamda devletin, ekonomik ve sosyal hayata aktif müdahalelerde bulunmasını hedefleyen ve bireylere; kişisel ve siyasal haklar yanında, sosyal ve ekonomik hakların da tanınmasını öngören bir anlayışı ifade etmektedir.

B. TEMEL ÖZELLİKLERİ

Sosyal devlete ilişkin yapılan tanımlamadan da anlaşılacağı üzere; sosyal devletin dört temel özelliği bulunmaktadır. Bu çerçevede 1- İnsan onuruna yaraşır hayat standardının sağlanması, 2- Sosyal adaletin sağlanması, 3- Devletin piyasaya müdahalesi ve adil gelir dağılımının sağlanması ve 4- Sosyal ve ekonomik hakların sağlanmasıdır.

⁷³ ALİEFENDİOĞLU, s. 895; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 11; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 108; KAPANİ, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri, s. 357; TANÖR, s. 84, 92-95, 102; SOYSAL, s. 233; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 42-43; RUHİ, s. 36; TALAS, Yaşam Hakkı, s. 85; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 461; KABOĞLU, Kolektif Özgürlükler, s. 55; VOGEL, Joachim, Welfare State, **Social Indicators Research**, Vol. 64, 2003, s. 373; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 111-119, 136. 1961 Anayasa'nın sosyal devlete ilişkin gerekçesi de aynı yöndedir. Söz konusu gerekçeye göre, "Sosyal devlet, fertlere yalnız klâsik hürriyetleri sağlamakla yetinmeyip, aynı zamanda onların insan gibi yaşamaları için zarurî olan maddî ihtiyaçlarını karşılamalarını da kendisine vazife edinen Devlettir. Modern Anayasa, asgari geçim şartlarından, sıhhi bakımdan, öğrenim imkânlarından ve hele barınacağı bir konuttan yoksun bir kişinin gerçek anlamda hür olamayacağını kabul eden zamanımızın hukuk ve siyaset ilmine ve devlet görüşüne uygun olarak fertlere ve vatandaşlara sosyal birtakım haklar tanımak zorundadır. Her sınıf halk tabakaları için refah sağlamayı kendisine vazife edinen zamanımızın devleti (refah devleti), iktisaden zayıf olan kişileri, bilhassa işbu bakımdan başkalarına tâbi olan işçi ve müstahdemleri her türlü dar gelirli ve yoksul kimseleri himaye edecektir. Bu suretle, hem insan şahsiyetine hürmet etmek vazifesini yerine getirecek, klâsik hürriyetlerin gerçeklerle alay eden bir mahiyet almasına mâni olacak, hem de çalışan geniş halk tabakalarının refaha kavuşması sayesinde toplum hayatı için daha verimli olmaları hedefine de ulaşacaktır." Nakl. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 136.

1. İnsan Onuruna Yaraşır Asgari Hayat Standartlarının Sağlanması

Sosyal devletin en temel özelliği; zengin ve yoksul kimseleri ayırt etmeksizin, bütün bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlaması⁷⁴ ve bu hususta gereken tedbirleri almasıdır⁷⁵. Nitekim sosyal devlet açısından söz konusu temel özellik, “vazgeçilmez” niteliktedir⁷⁶. Çünkü sosyal devlet, bireyi esas alan, bireyin hizmetinde olan ve bireylerin maddi ve manevi varlıklarının geliştirilmesini amaçlayan bir devlet türüdür⁷⁷. Dolayısıyla sosyal devletin temel amacı, insan onurunu korumaktır⁷⁸. Bu itibarla insan onuru kavramının ne anlama geldiğinin ifade edilmesi gerekmektedir. Nitekim böylelikle sosyal devlet açısından önem arz eden, insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları da daha iyi anlaşılabilir.

İnsan onuru, özgürlük ve eşitlik gibi kapsamı ve sınırları kolayca belirlenemeyen, insan faaliyetlerinin geniş bir boyutunu kapsayan,⁷⁹ soyut bir kavramdır. Gerçekte insan onurunun sınırlarını kesin olarak çizilmesi ve kapsamının bütünüyle belirlenmeye çalışılması da doğru bir yaklaşım olarak görünmemektedir. Çünkü böyle bir durumda, insan onurunun hem gelecekteki yeni zedelenme risklerine karşı korumasız bırakılması, hem de kavramın belli bir din, felsefe ya da ideolojinin hizmetinde kötüye kullanılması söz konusu olabilecektir. Bu durumda insan onurunun temelindeki anlayışın ortaya konularak, içeriğinin belirlenmesi yoluna gidilmesinin daha doğru bir çözüm olacağını ileri sürmek mümkündür⁸⁰.

Felsefi açıdan değerlendirildiğinde insan onuru, her insanın doğası gereği⁸¹ somut, bireysel, fiziksel, zihinsel vb. yeteneklerinden bağımsız olarak sahip olduğu ve insanların kendi

⁷⁴ KARA, s. 47; BAUMAN, s. 68. İnsan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarının yoksullar, kadar zenginlere de sağlanması gerektiği; belirtilen hususun zenginler için bir sigorta primi niteliği taşıdığına dair bkz. KIM, Hwanjoon, Anti Poverty Effectiveness of Taxes and Income Transfers in Welfare State, **International Social Security Review**, International Social Security Association, Vol. 53, Issue 4, 2000, s. 106; AKSOY, s. 22-23.

⁷⁵ ATAR, s. 96.

⁷⁶ BENDA, Ernst, Sosyal Devlet Üzerine Düşünceler, **İktisat ve Maliye**, Çev. Tankut Centel, c. XXX, sy. 11, Şubat 1984, s. 413, 418.

⁷⁷ GÜMÜŞ, s. 3, 11, 47 vd., 91 vd.; GÜMÜŞ, A. Tarık, Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı, **SÜHFD**, c. 13, sy. 2, Konya 2005, s. 142-150; GÜMÜŞ, A. Tarık, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, **Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Diyalog**, Isparta 2009, s. 149.

⁷⁸ BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; HUBER, s. 50. İnsan onuru ve sosyal devlet arasındaki bağlantı hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. GÜMÜŞ, Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı I, s. 91 vd.

⁷⁹ ATALAY, Esra, Yargısal Temel Haklar, **Şükrü Postacıoğlu'na Armağan**, DEÜHF Yayınları, İzmir 1997, s. 446; ŞİMŞEK, s. 51.

⁸⁰ ŞİMŞEK, s. 50-57.

⁸¹ ERDOĞAN, Mustafa, İnsan Hakları ve Türkiye, **Yeni Türkiye**, y. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 136-137; UYGUN, Oktay, İnsan Hakları Kuramı, **İnsan Hakları (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 18; ŞİMŞEK, s. 5; DONNELLY, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995, s. 27-29.

hayatlarını ve çevrelerini düzenleyebilme yeteneklerini ifade etmektedir⁸². Onura sahip olmak için sadece insan olmak yeterli olup,⁸³ herkes onura sahip olma bakımından eşittir⁸⁴. Öte yandan insan onuru, insanın kendi dışında ve kendi elinde olmaksızın taşıdığı ırk, renk, dil, din, cinsiyet, vatandaşlık, sosyal veya etnik köken gibi özelliklere ya da durumlara da bağlı bulunmamaktadır⁸⁵.

Soyut bir kavram olan insan onuru ile ilgili olarak, Anayasa Mahkemesi'nin de bir değerlendirmesi bulunmaktadır. Mahkemeye göre; "insan onuru" kavramı, insanın ne durumda, hangi şartlar altında bulunursa bulunsun, sırf insan oluşunun kazandırdığı değer tanınmasını ve sayılmasını anlatmaktadır. Bu öyle bir davranış çizgisidir ki, ondan aşağı düşünce ya da muamele, ona muhatap olan insanı insan olmaktan çıkarır. İnsan haysiyeti kavramının, toplumların kendi görenek ve geleneklerine ve topluluk kurallarına göre saygıya değer olabilmesi için, bir insanda bulunmasını zorunlu gördükleri niteliklerle karıştırmamak gereklidir. Bu kavramın gelişmesi ve yerleşmesi çok uzun bir zaman almış; pranga bentlik, teşhir, boyunduruk, dayak gibi cezaların kaldırılması, bu sayede mümkün olabilmıştır"⁸⁶.

İnsan onuru kavramının somut bir olaya uygulanması ya da kamusal organlar karşısında korunması söz konusu olduğu zaman, şüphesiz soyut olarak yapılan tanımlamalar yetersiz kalabilecektir. Ancak böyle bir durumda "negatif tanımlama" yönteminden (ihlal kalıbından) hareketle, insan onurunu belirlemenin daha doğru bir ölçüt olacağı savunulmaktadır⁸⁷.

Negatif tanımlama yöntemini savunan düşünürler, her şeyden önce kavramın değişken içerikli olması nedeniyle, onun ne olduğundan ziyade, hangi hususların insan onurunu ihlal et-

⁸² ŞİMŞEK, s. 5, 84; ATALAY, s. 446; UYGUN, İnsan Hakları Kuramı, s. 18; ÇOBAN, A. Rıza, İnsan Haklarının Felsefesi Temelleri, Tartışmalar, **Yeni Türkiye**, y. 4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 190; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 5.

⁸³ KUSY, Miroslav, Innate Dignity, Cultural Identity and Minority Language Rights, **International Journal on Minority and Group Rights**, Kluwer Law International. Printed in the Netherlands. 1999, s. 300; GÜLMEZ, s. 49; ŞİMŞEK, s. 83; GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, DEÜ Yayınları, İzmir 1999, s. 409-413; COBAN, s. 190; MERCIER, Andre, İnsan Haklarının Temelleri, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Çev. Ayşe Özberki, Yay. Haz. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 15; SAVCI, Bahri, "Yaşam Hakkı" "Felsefe Açısından Pratiğe Doğru", **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yay. Haz. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 23;f

⁸⁴ AKYILMAZ, s. 54; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 25; DONNELLY, s. 145; SAVCI, Bahri, İnsan Hakları Üzerine Uluslararası Alanda "Norm İlke"ler ve Türk iç Hukuku, **AÜSBFD**, c. XXXV, Ocak-Aralık 1980, s. 11; GÖREN, Zafer, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi Dokunulmaz İnsan Onuru, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y.6, sy.12, Güz 2007/2, s. 28; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 16-17; GÖREN, Anayasa Hukukuna Giriş, s. 413-414; KUSY, s. 300.

⁸⁵ GÜLMEZ, s. 2; UYGUN, Oktay, **Türkiye'de Demokrasi ve İnsan Hakları**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 1996, s. 6; ÇAĞIL, O. Münir, İnsan Hakları ve Tabii Hukuk, **İÜHF Mecmuası**, c. L, sy. 1-4, İstanbul 1984, s. 76; ŞİMŞEK, s. 63.

⁸⁶ E. 1963/132, K. 1966/29, KT. 28.06.1966, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1966/K1966-29.htm>, 27.07.2009.

⁸⁷ ŞİMŞEK, s. 84.

tiğini belirlemenin daha pratik bir öneme sahip olduğunu ileri sürmektedirler⁸⁸. Buna göre insan onuru, tıpkı teneffüs ettiğimiz hava gibi, bulunmadığı takdirde, varlığını daha iyi anlayabileceğimiz bir husustur. Dolayısıyla, insan onuruna uygun olanlardan ziyade, onunla bağdaşmayan tutum ve davranışları göstermek, daha kolay ve işlevsel görünmektedir. Örneğin; devletin adil gelir dağılımını temin ederek sosyal adaleti sağlaması ve sosyal ve ekonomik haklara ilişkin herhangi bir sorumluluk üstlenmemesi, insan onuruna aykırılık teşkil etmektedir. Buna göre “negatif tanımlama” yönteminde; insan onuru değil, fakat nelerin insan onurunu ihlal ettiği hususu tanımlanmış olmaktadır⁸⁹.

“Negatif tanımlama” yöntemi çerçevesinde tanımlanan insan onuru; sosyal devlet ile olan ilişkisi bağlamında, birtakım hususların yerine getirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim sosyal devletin uygulamaya aktarılabilmesi için insan onurunun ihlal edilmemesi gerekmektedir. Ancak sosyal devletin insan onurunun ihlal edilmesini önleme amacı; esas itibarıyla devletin pasif tutumundan kaynaklanan ihlallerde önem arz etmektedir. Bu itibarla devletin, sosyal devlet olma vasfı gereği yerine getirmesi gereken yükümlülükleri yerine getirmemesi insan onurunun ihlaline yol açmaktadır. Sonuçta söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda, insan onuru ihlal edilmiş olacak ve dolayısıyla da insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarından bahsedilemeyecektir. Bu bağlamda sözü edilen yükümlülüklerin neler olduğu ifade edilmelidir.

İnsan onurunun ihlal edilmemesi için ilk olarak; devletin, piyasayı kendi işleyişine bırakmaması, insan onuruna uygun gelir dağılımını ve sosyal adaleti sağlama amacıyla çeşitli yöntemleri (artan oranlı vergi, mülkiyet sınırlamaları ve fiyat düzenlemeleri gibi) kullanarak zayıf durumdaki kimseler lehine piyasaya müdahale etmesi gerekmektedir. Nitekim temelde sosyal devlet; toplumdaki bütün bireylerin temel ihtiyaçlarını insan onuruna yaraşır asgari bir düzeyde karşılamayı amaç edinen ve bu hususta doğrudan sorumluluklar üstlenen bir yapılanmayı ifade etmesine karşın, bu durumdan daha çok toplumun zayıf durumdaki yoksul kesimleri yararlanmaktadır⁹⁰. Ayrıca sosyal devlet; insan onurunun ihlal edilmemesi amacıyla,

⁸⁸ GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk, s. 16-17; GÖREN, Anayasa Hukukuna Giriş, s. 408; ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları, **İnsan Haklarının Gelişimi**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 1999, s. 28; ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları, **Yeni Türkiye**, y.4, sy. 21, Mayıs-Haziran 1998, s. 131; ŞİMŞEK, s. 67-68.

⁸⁹ GÖREN, Anayasa Hukukuna Giriş, s. 414; ŞİMŞEK, s. 64; Ayrıca bu yöntem çerçevesinde insan onurunun etkili bir şekilde korunabilmesi için sadece mevcut ihlallerle değil, muhtemel ihlallerle de mücadele edilmesi gerektiği; çünkü ortaya çıkmış olan ihlallerle yetinilmesi durumunda, insan onurunun korunmanın, meydana gelmiş zararların telafisinden ibaret kalacağı da savunulmaktadır. ÖZTÜRK, Bahri, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Koğuşturma Mecburiyeti (Hazırlık soruşturması)**, DEÜHF Yayınları, Ankara 1991, s. 72.

⁹⁰ SALLAN GÜL, s. 148; PIETERSE, s. 6; RUHİ, s. 44; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; BM İnsan Hakları Evrensel Beyanna-

adalet, güvenlik, yol, su ve enerji gibi altyapı hizmetlerinin yanında, eğitim, sağlık ve konut gibi pek çok sosyal hizmeti de sağlamak durumundadır. Nitekim böylelikle bireylere, insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları sağlanmış olmaktadır⁹¹.

İnsan onurundan kaynaklanan ve yokluğu durumunda insan onurunun ihlal edilmesine yol açan diğer bir önemli yükümlülük de; bireylere sosyal ve ekonomik haklar dâhil olmak üzere, en geniş anlamda temel hak ve hürriyetlerin sağlanmasıdır. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik hakların tanınması, insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarının sağlanması açısından önem arz etmektedir.

Sosyal devletin temel değer olarak ele aldığı bireyin; insan onuruna yaraşır şartlarda yaşayabilmesi ve maddi ve manevi varlığını geliştirebilmesi, insan onurundan kaynaklanan bütün hak ve hürriyetlerin en geniş anlamda (sosyal ve ekonomik hakları da kapsar biçimde) sağlanmasına bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla bireylere; kişisel ve siyasal haklarla birlikte sosyal ve ekonomik hakların da sağlanması, sosyal devlet varlığı için vazgeçilmez bir husustur⁹². Çünkü sosyal ve ekonomik haklar; kişisel, siyasal, ekonomik ve sosyal açılardan eşitsizlikleri gidererek yaşama hakkı üzerindeki sınırlamaları kaldırmakta ve sosyal ve ekonomik açıdan zor durumda olan kimselerin makul yaşam koşullarını temin etmektedirler. Böylelikle bireylerin zorunlu ihtiyaçları karşılanmakta ve insan onuruna yaraşır hayat şartlarında yaşamaları temin edilmektedir. Sonuçta sosyal haklar, kişisel ve siyasal hakları tamamlamakta ve hak ve özgürlüklerin sadece varlıklı kimseler için değil herkes için anlamlı hale gelmesini sağlamaktadır⁹³. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik haklar, bireylerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına bir hak olarak sahip olabilmelerine olanak sağlayan haklardır.

mesinde; devletin müdahalesiyle bireylere yeterli yaşama standartlarının garanti edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. MIDGLEY, s. 137. Beveridge Raporu'nun ortaya koyduğu en önemli esas, minimum geliri altındaki insanlara bir şeyler yapılmasıdır. Bu husus özellikle 70'lerden sonra dönüşüm içerisindeki sosyal devlette zaman zaman unutulmuştur. FRASER, s. 294.

⁹¹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 91-92; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 6; RUHİ, s. 44.

⁹² PIETERSE, s. 5-6; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 134, 153-155; ALİEFENDİOĞLU, s. 895; ÖZBUDUN, s. 104-106; ATAR, s. 99. Doktrinde, çalışma hakkı, adil ücret hakkı, sosyal güvenlik hakkı, konut hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı gibi hakların sosyal devletin bireylere tanıyacağı asgari hayat standardının en alt düzeyini oluşturduğu, bu haklar olmaksızın sosyal devletten bahsedilemeyeceği ve devletin söz konusu hakların gerçekleştirilmesi için olumlu edimlerde bulunması gerektiği öne sürülmektedir. ATAR, s. 99. Bu hususa ilişkin olarak Anayasa'nın başlangıç kısmının altıncı paragrafında yer verilen düzenlemede: "Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak" "onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu" ifade edilmiştir.

⁹³ ABOU-NASSIF, Fida, **Canadian Woman in the Welfare State Age of the Globalization**, Not Published Dissertation, www.proquest.umi.com UMI No. 0-612-72749-1, Ottawa Canada 2002, s. 12; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 153-155; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 84-86; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

Esas itibariyle bireylerin doğuştan sahip olduğu insan onuru ve sosyal ve ekonomik haklar aracılığıyla; bireylere temin edilen insan onuruna yaraşır hayat standartları, temelde bireyleri sosyal ve ekonomik risklere karşı korumaktadır⁹⁴. Bu çerçevede devletin, başta sosyal güvenlik olmak üzere; eğitim, sağlık, konut, çalışanların korunması gibi sosyal ve ekonomik hakları, asgari temelde bir kamu hizmeti olarak sunması gerekmektedir. Böylelikle bireylere, insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları sağlanmış olacaktır⁹⁵. Nitekim sosyal devlet; bireysel hak ve özgürlükler ile serbest piyasanın doğal işleyişine karışmayan devletten, toplumdaki bütün vatandaşların asgari ihtiyaçları hususunda doğrudan sorumluluklar üstlenen yeni bir devlete geçilmesini ifade etmektedir⁹⁶.

Temelde sosyal devletin yerine getirmesi gereken bütün bu yükümlülükler aracılığıyla, insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda önem arz eden husus; insan onuruna yaraşır hayat standartlarının, asgari ölçütünden ne anlaşılması gerektiğidir. Esas itibariyle “asgari standartlar”dan ne anlaşılması gerektiği hususu oldukça tartışmalıdır. Ancak “asgari standartlar”ı açıklamadan önce bu konuda bazı esasları ortaya koymak gerekmektedir. Asgari standartların belirlenmesi konusunda ilk olarak gözden uzak tutulmaması gereken nokta, sosyal devlete ilişkin gerçekleştirmeye çalışılacak hedeflerin ekonomi politikalarından bağımsız düşünülmemesi gerçeğidir. Bu nedenle asgari düzeyin ne olacağı hususu, ülkeler ve taraflara göre değişim göstermektedir⁹⁷. İkinci olarak ise, sosyal devlete ilişkin uygulamaların hayata geçirilmesinde yasama organının geniş ölçüde takdir yetkisinin bulunduğu unutulmaması gerekmektedir⁹⁸.

Sözü edilen iki husus dikkate alınmak kaydıyla; sosyal devlet uygulamasında “asgari standartlar”, “ihtiyaç” kavramı esas alınarak açıklanmaya çalışılmaktadır⁹⁹. Bu çerçevede sosyal devletin sunacağı asgari standartlar; ekonomik kaynakların sınırlı olması nedeniyle en çok

⁹⁴ 1949 tarihli Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nda; en az geçim hakkı ile sosyal yardım hakkı açıkça yer almamasına rağmen, mahkemeler bu hakları Anayasanın “insan onuruna uygun bir şekilde yaşama” ilkesi (md. 1) ile sosyal devlet ilkesinden (md. 20) çıkarmışlardır. TANÖR, s. 244-245.

⁹⁵ ABOU-NASSIF, s. 12; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 91; KORAY, s. 95-96; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 36-37; RUHİ, s. 44; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 6.

⁹⁶ MURDOCH, Dan, Welfare Rights in a Modern State: A Theoretical Approach to Gosselin v. Quebec, **Journal of Law & Equality**, Vol. 1, No.1, Spring 2002, s. 27; SALLAN GÜL, s. 148.

⁹⁷ HERD, Pamela, Reforming a Breadwinner Welfare State: Gender, Race, Class, and Social Security Reform, **Social Forces**, The University of North Carolina Press, June 2005, Vol. 83, Issue 4, s. 1368; KORAY, s. 95-96. Asgari standartların saptanması hususunda GSYİH’den eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, konut vb. sosyal harcamalara ayrılan payın belirleyici bir ölçüt olabileceği öne sürülmektedir. KORAY, s. 95-96.

⁹⁸ BENDA, s. 413, 418.

⁹⁹ PIERSON, Welfare State Development, s. 793.

ihtiyacı olanlara¹⁰⁰, kamu refahını bir bütün olarak sağlama amacıyla mümkün olduğunca geniş kitlelere ve herkese *ihtiyacı* ölçüsünde sağlamaya yöneltilmektedir¹⁰¹.

Esas itibariyle “asgari standartlar”ın temelini oluşturan “ihtiyaç” kavramı üzerinde pek çok tartışma bulunmaktadır. Bu çerçevede; bir eve sahip olmaktan, yaşlı insanların bakımına kadar çok geniş bir perspektifte değerlendirilen ihtiyaç kavramı¹⁰² hususunda çok çeşitli tanımlamalar yapılabilmektedir.

Bu bağlamda kimi düşünürler sosyal devlet yapılanması içerisinde bireye sağlanması gereken üç temel ihtiyaçtan bahsetmektedirler. Söz konusu yaklaşıma göre; İlk olarak bireye, asgari bir gelirin garanti edilmesi gerekmektedir¹⁰³. İkinci olarak, bireylerin hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi sosyal risklere karşı korunması gerekmektedir. Üçüncü ve son olarak ise, bütün bireylere en yüksek standartlarda çeşitli sosyal hizmetlerin sağlanması gerekmektedir¹⁰⁴.

Esas itibariyle Balı tarafından daha geniş bir şekilde değerlendirilen ihtiyaç kavramı, “*bir bireyin, bir sosyal grubun ve bir siyasal toplumun hayatini devam ettirebilmesi ile ilgili çerçevesinde*” tanımlanmaktadır. Temel itibariyle katıldığımız söz konusu düşünceye göre, kişilerin hayatlarını devam ettirebilmesini sağlayacak ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Bu çerçevede; ilk olarak bireyin varlığını sürdürmesini sağlayan *yaşam ihtiyacı*, ikinci olarak bireyin yaşamını anlamlı kılan *iyi yaşam ihtiyacı* ve bireyin barış ve güvenlik içinde yaşamasını temin eden *güvenli yaşam ihtiyacı* olarak sıralanabilir¹⁰⁵.

Kişiyeye ilk olarak sunulması gereken *yaşam ihtiyacı*, bireyin yaşamını sürdürebilmesi için gereken temel ihtiyaçları kapsamaktadır. Örneğin gıda, barınak, eğitim, sağlık bu kapsamda ifade edilebilir. Bu ihtiyaçları kimin, hangi ölçüde karşılaması gerektiği hususunda pek

¹⁰⁰ BENDA, s. 413, 418; PIERSON, Welfare State Development, s. 793.

¹⁰¹ ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 37; BAUMAN, s. 67. Rawls’a göre; bütün vatandaşların temel ihtiyaçları için asgari bir sosyal seviye, anayasal temelde garanti edilmelidir. RAWLS, John, **Justice as Fairness: A Restatement**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2001, s. 47-48.

¹⁰² TAYLOR-GOUBY Peter, DEAN Hartley, MUNRO Moira, PARKER Gillian, Risk and the Welfare State, **British Journal of Sociology**, Vol. 50, No. 2, June 1999, s. 182.

¹⁰³ BRIGGS, s. 18. Bu çerçevede çalışanlara insanca yaşamasını sağlayacak miktarda ücret verilmesi gerekmektedir. Bu husus, çalışan bireylere insan onuruna uygun hayat standartlarının sağlanmasına ilişkindir. Asgari ücret uygulaması bunun en temel göstergesidir. ESEN, Adem, Türkiye’de Asgari Ücret Uygulaması, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy. 1 Mart 1999, s. 63; RUHİ, s. 66-67; KOCAOĞLU, s. 363. Çalışanların dışındaki kimselere de asgari bir gelirin sağlanması sosyal devletin bir gereğidir. Fakat bu gelir, çalışanlara sağlanan asgari gelirden yüksek ya da ona denk olmamalıdır. Aksi halde tembellik teşvik edilmiş olur ki, bu durum sosyal devletin amaçladığı bir husus değildir. BARRY, s. 273, 288. Örneğin; Avusturya, İsveç, Almanya, İtalya ve Türkiye gibi pek çok ülkede bireylerin borçlarından dolayı icra takiplerinde; bireylerin gelirlerinin (örneğin emekli maaşlarının), asgari geçim şartlarını sağlayabilecek kısmı çıkarıldıktan sonra kalan kısmın icra takibine tabi tutulması bireylerin insan onuruna yaraşır biçimde yaşamasını temin eden bir düzenleme olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bkz. AZRAK, Sosyal Devlet, s. 216.

¹⁰⁴ BRIGGS, s. 18.

¹⁰⁵ BALI, A. Şafak, **Çok Kültürlülük ve Sosyal Adalet**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001, s. 230-232.

çok farklı fikir bulunmakla beraber, söz konusu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda bireyden bahsedilemeyeceği için hiçbir şeyin anlamı kalmamaktadır. Kişiyi sunulması gereken bir diğer ihtiyaç olan “*iyi yaşam ihtiyacı*” ise, bireylerin istedikleri ve inandıkları biçimde yaşamalarına hizmet etmektedir. Bireyin yaşamaya değer bir hayatı sürdürebilmesi için gerek duyduğu ihtiyaçlardan oluşan bu kavram ile bireyin sosyal kimliğinin korunması amaçlanmaktadır. Kutsal ya da kültürel değerlere bağlılıktan geleneklerin sürdürülmesine, hatta boş vakitlerin değerlendirilmesine kadar sosyal hayata ilişkin ihtiyaçlardır. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda bireyler belki tekil yaşamlarını sürdürebilir. Fakat bu durumda sosyal bir yaşamdan bahsedilemeyecektir. Kişiyi sunulması gereken diğer ihtiyaç olan “*güvenli yaşam ihtiyacı*” da hem yaşamı, hem de iyi yaşam ihtiyaçlarının gerçekleştirilmesini mümkün kılan bir ön şart niteliğindedir. Devletin sağlaması gereken en temel husus olan güvenlik, hem iç hem de dış tehditlere karşı sağlanmalıdır¹⁰⁶.

Şüphesiz ihtiyaç kavramının anlamını kesin bir biçimde belirleyebilmek güç bir durumdur. Ancak söz konusu zorluk bahane edilerek ihtiyaç içerisindeki toplumun zayıf kesimlerinin ihmal edilmemesi gerekmektedir. Aksi takdirde toplumsal barış ve düzen bu durumdan ciddi ölçüde zarar görme ihtimaliyle karşı karşıya bulunmaktadır.

2. Sosyal Adaleti Sağlama

Sosyal adaleti uygulamaya aktarma yöntemlerinden yalnızca biri olan sosyal devlet¹⁰⁷, temelde sosyal adaleti sağlama düşüncesine dayanmaktadır¹⁰⁸. Nitekim sosyal devletin temel amacı olarak değerlendirilen; “insan onuruna yaraşır hayat standartları”na, sosyal adaleti sağlamak suretiyle ulaşılabileceği dile getirilmektedir¹⁰⁹. Ancak bu noktada sosyal adaletin, sosyal devlete bağlı bir olgu olmadığını ifade etmek gerekmektedir. Bu itibarla sosyal adalet, sosyal devlet olmaksızın da uygulamaya geçirilebilecek bir olgudur¹¹⁰. Fakat sosyal adaleti sağlamanın sosyal devletin temel bir amacı olarak ortaya çıkması nedeniyle, sosyal devlet aç-

¹⁰⁶ BALI, s. 232, 237-238, 241-243, 248-250.

¹⁰⁷ BALI, s. 21-22.

¹⁰⁸ ALİEFENDİOĞLU, s. 895-896; TALAS, Öğretelerde Sosyal Devlet, s. 91; SARICA, Anayasayı Niçin Savunmalıyız?, s. 24-25; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; HUBER, s. 35; KOCAOĞLU, s. 363.

¹⁰⁹ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 67-68; KOCAOĞLU, s. 363; EREM, s. 9; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 5 vd.

¹¹⁰ Balı: sosyal adaletin; sosyal devletin bir neticesi olmadığını, tam tersine sosyal devletin, sosyal adaleti hayata geçirme modellerinden sadece biri olduğunu, sosyal adaletin sağlanabilmesi için muhakkak bir sosyal devletin varlığının gerekmediğini, çünkü sosyal adalet ile sosyal devletin birbirinden bağımsız düşünülmesi gereken kavramlar olduğunu öne sürmüştür. BALI, s. 21-22.

sından durum biraz daha farklı bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal devletin sosyal adalete dayandığı ifade edilmektedir¹¹¹.

Bu itibarla sosyal adaletten ne anlaşılması gerektiği, sosyal devlet açısından önemli bir husustur. Doktrinde sosyal adaletten ne anlaşılması gerektiğine ilişkin olarak farklı düşünceler ifade edilmiştir. Bu çerçevede ilk olarak Sanayi Devrimi sonrasında dile getirilmeye başlayan sosyal adalete ilişkin düşüncelerin; kapsamlı bir şekilde ortaya konulması, II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmıştır. Nitekim belirtilen dönemde sosyal adalete olan ilgi artmış ve farklı dünya görüşlerine sahip düşünürler tarafından, sosyal adaletten ne anlaşılması gerektiği tartışılmaya başlamıştır¹¹².

Sosyal adalet ile ilgili tartışmalar çerçevesinde çeşitli sosyal adalet anlayışları ifade edilmektedir. Söz konusu anlayışların ortak yönü; genel olarak adalete ilişkin ifade edilen yaklaşımlardan farklı olarak kurallara değil, bireylere ve sosyal sınıflara somut olarak nelerin sağlandığıyla ilgili olmasıdır. Nitekim sosyal adalete ilişkin yaklaşımlarda, bireylerin soyut hak ve hürriyetlere sahip olmalarının herhangi bir anlamı bulunmamaktadır. Çünkü gerekli imkânı olmayan bireyler, hiçbir zaman tanınan hak ve hürriyetleri kullanamamaktadırlar. Buradan da anlaşılacağı üzere; sosyal adalete ilişkin yaklaşımlar, pozitif hak ve hürriyetler üzerine inşa edilmektedir. Bu çerçevede önemli olan bireylere; soyut hak ve hürriyetlerin tanınması değil, söz konusu hak ve hürriyetleri kullanılabilmelerini sağlayacak imkânların sunulmasıdır. Örneğin; herkesin insanca yaşayacak ev, iş, yeterli ücret, ücretli izin, ücretsiz sağlık hizmeti gibi hakların kişilere sağlanması gerekmektedir. Sosyal adaletin amacı, belirtilen hususların gerçekleştirildiği bir sistemi oluşturmaktır. Bu noktada karşılaşılan sorun, sosyal hakların nasıl ve kim tarafından sağlanacağıdır. Nitekim serbest piyasa şartları içerisinde kendiliğinden sosyal ve ekonomik haklar gerçekleşmemekte, devletin piyasaya müdahale gerekliliği gündeme gelmektedir. Bu bağlamda söz konusu yaklaşım farklılıkları kendini göstermektedir. Sosyal adalete ilişkin yaklaşım farklılıkları çerçevesinde, radikal ve refah devletçi olmak üzere iki farklı temel sosyal adalet teorisi ortaya çıkmaktadır¹¹³.

¹¹¹ ALİFENDİOĞLU, s. 895-896; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 91; SARICA, Anayasayı Niçin Savunmalıyız?, s. 24-25; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; HUBER, s. 35; KOCAOĞLU, s. 363.

¹¹² BALI, s. 24. Sosyal adalet kavramından ne anlaşılması gerektiği hususunda, “Sosyal Adalet Komisyonu” tarafından dört temel esastan bahsedilmiştir. 1- Her vatandaşın eşit değerinde olması, 2- Temel ihtiyaçların sağlanması ve herkese bir vatandaşlık hakkı olarak tanınması, 3- Toplum içerisindeki bütün fırsatların mümkün olan en geniş ölçüde dağıtılması ve bireylerin kişisel otonomisine saygı duyulması, 4- Eşitsizliklerin tamamı adaletsizlik olmamakla birlikte, adaletsiz nitelikteki eşitsizliklerin azaltılması ve mümkün olduğunca ortadan kaldırılması gerekmektedir. Commission on Social Justice, What is Social Justice, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 61.

¹¹³ YAYLA, Atilla, Adalet Teorilerine Bir Bakış, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Ed. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 340-341.

Radikal sosyal adalet teorileri, Devletin piyasaya katı bir şekilde müdahale ederek, piyasa sistemini ortadan kaldırmasını ve yerine başka bir sistem kurulmasını öngörmektedir. Çok ayrıntılı biçimde incelenebilecek olan radikal sosyal adalet teorilerinin, en önemli örneğini Marksizm oluşturmaktadır. Sosyal devlet anlayışıyla bağdaşmayan söz konusu teoriye göre; ilk aşamada herkes milli gelirden yaptığı iş gücü katkısı oranında pay alırken, ikinci aşamada; herkesten yeteneğine göre çaba beklenmekte, buna karşılık herkese ihtiyacına göre milli gelirden pay verilmektedir. Ancak böyle bir şeyin olabilmesi için üretimle tüketim arasında, üretim lehine bir ilişki veya en azından denge olması gerekmektedir. Sınırlı kaynaklardan dolayı böyle bir dengenin yakalanabilmesi oldukça zor olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu teoride herkesin ihtiyacının nasıl belirleneceği de başlı başına bir sorundur¹¹⁴.

Sosyal devlet anlayışıyla bağdaşan, refah devletçi sosyal adalet teorilerine göre ise, tarih boyunca refah ile adalet arasında yakın bir ilişki vardır. Adalet, adil usul kurallarının izlenmesinin sonucu değil, özel mülkiyeti ve piyasa mantığını aşan bazı “hakedişler”e ve “ihtiyaçlar”a dayanan karmaşık bir kurumsal düzenlemeyle ilgilidir¹¹⁵. Dolayısıyla devletin piyasaya sınırlı ve piyasanın dengelerini bozmayacak ölçüde müdahale etmesi makul karşılanmalıdır¹¹⁶. Çok ayrıntılı şekilde incelenebilecek olan refah devletçi sosyal adalet teorilerinin en önemli örneğini Rawls’un teorisi oluşturmaktadır. Rawls’un düşüncelerini önemli kılan husus; sosyal adaletin ne olduğuna ilişkin öne sürülen hemen her düşüncenin, Rawls’un 1958’de yayınlanmış olduğu “Hakkaniyet Olarak Adalet” isimli makalesinde “*eşitlikçi veya refah devletçi liberalizm*” olarak genel çerçevesini belirlediği sosyal adalet teorisine tepki ya da destek niteliğinde olmasıdır. Esas itibarıyla, Rawls’ın sosyal adalet anlayışına iki temel tepki ortaya konmuştur. İlk tepki, Locke ve Hume çizgisinde gelişmiş, günümüzde Hayek ve Nozick tarafından temsil edilen klasik liberal adalet anlayışıdır. Bu anlayış, Rawls’un eşitsizlikleri gidermek adına devletin ekonomik hayata müdahalesine fırsat vermesini ve eşitliğin özgürlükten daha fazla ön plana çıkarılmasını eleştirmektedir. Klasik liberalizmin kişiyi başlı başına amaç olarak kabul eden birey anlayışı da Rawls’un öngördüğü anlayışla bağdaşmamaktadır. İkinci tepki ise, birey yerine grup ve toplulukları temel alan komüniteryenlerce dile getirilmektedir. Söz konusu yaklaşıma göre; Rawls’un teorisinde evrensel ve soyut olarak ele alınan adalet kavramının kültürel ve diğer pek çok açıdan farklılıklar arz eden topluluklarda, önce-

¹¹⁴ YAYLA, Adalet Teorilerine Bir Bakış, s. 340-342.

¹¹⁵ ERDOĞAN, Mustafa, Özgürlük, Adalet, Refah, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Ed. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 357-358.

¹¹⁶ YAYLA, Adalet Teorilerine Bir Bakış, s. 340-341.

den belirlenmiş aynı rasyonel adalet ilkeleri esas alınarak uygulanması gerçekçi bir yaklaşım değildir¹¹⁷.

Rawls'a göre; bireyler arasında ortaya çıkacak eşitsizlikler, toplumda mevcut sosyal, siyasal ve ekonomik kurumlardan oluşan sosyal yapının ürünüdür. Dolayısıyla, sosyal adalet ilkeleri uygulanmak suretiyle söz konusu eşitsizlikler giderilmelidir. Rawls, Toplumun temel yapısını revize edecek olan adalet ilkelerini meşrulaştırmak için bu ilkelerin toplumsal sözleşmeyle kabul edilmiş ilkeler olduğu üzerinde durmaktadır. Rawl's iki temel ilkeye değinmektedir. Bunlardan birincisi; eşit vatandaşlık haklarını düzenlemek ve güvence altına almak üzere, herkesin en geniş temel hürriyetlere sahip olma bakımından eşit hakka sahip olduğudur. İkincisi ise; hangi durumlarda eşitsizliklere izin verileceğini ifade etmek üzere, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin herkesin yararına olacağı (farklılık ilkesi) ile makam ve görevlerin herkese açık şekilde düzenlenmesi gerektiği(hakkaniyete uygun eşitlik ilkesi)dir. Rawls'a göre; özgürlük en önemli değer olması nedeniyle birinci ilke, ikinci ilkedен her zaman daha önceliklidir. İkinci ilkede ise, hakkaniyete uygun eşitlik ilkesi, farklılık ilkesine göre daha önceliklidir¹¹⁸.

Her iki ilkeyi de birleştiren Rawls, Toplumdaki bütün sosyal değerlerin eşit olarak dağıtılmasını; sosyal eşitsizliklere, ancak herkesin avantajına olması durumunda izin verilebileceğini ifade etmektedir. Rawls'un teorisinin en çok tartışılan yönü "farklılık ilkesi" adı verilen ikinci ilkenin ilk kısmıdır. Farklılık ilkesi iki şeyi ifade etmektedir. Sözü edilen ilke ilk olarak, daha az yeteneğe sahip olanların daha fazla gözetilmesini gerektirmektedir. Çünkü doğal eşitsizlikler doğal piyanonun bir neticesidir. Buna bağlı olarak ortada hak edilmiş bir durum olması nedeniyle; doğal eşitsizlikler yardımseverlik değil, adalet duygusuyla ilişkidir. Bu bağlamda örneğin, doğuştan sakat, özürlü ya da yoksul kimseler elinde olmayan sebeplerle hayat yarışına daha geri bir noktadan başlamaktadırlar. Oysa bu kişilerin hayata başladıkları noktanın, hak ettiklerinin karşılığı olduğunu söylemek mümkün değildir. İşte, Rawls'a göre; doğal piyanonun olumsuz sonuçları, adil sosyal kurumlar vasıtasıyla giderilmelidir. Farklılık ilkesinin ikinci boyutunda ise, varlıklı ve yoksul kimselerin avantajına olan toplumsal işbirliğinin sağlanabilmesi için varlıklı kimselerin zenginliklerinin bir kısmından yoksullar yararına vazgeçmesi gerektiği düşüncesi yer almaktadır¹¹⁹.

¹¹⁷ BALI, s. 150-151.

¹¹⁸ BALI, s. 151-158; LUND, s. 4; RAWLS, John, **A Theory of Justice**, Oxford University Press, Oxford 1971, 102; SAVAŞ, F. Vural, Ekonomik Haklar, Refah Devleti ve Adalet Üstüne Bazı Düşünceler, **Adalet Kavramı**, Der. Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara 1994, s. 88.

¹¹⁹ BALI, s. 158-159.

Rawls'a göre; adaletin başlıca konusu belli başlı sosyal kurumların, temel hak ve ödevleri dağıtma ve sosyal işbirliğinden doğan kazançların paylaşımını belirleme tarzıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere Rawls, yeniden dağıtımcı bir eğilim içerisindedir. Rawls, ücretlerin belirlenmesinde marjinal verimlilik ilkesinin kullanılmasını ister, böylece herkes yeteneklerini toplumun yararına olacak şekilde kullanmaya çalışacaktır. Bu görüşüyle liberalizme yaklaşan Rawls, piyasa kıstaslarının sürekli olarak adalet ilkeleri tarafından kontrol edilmesini öne sürerek liberalizme çok aykırı gelecek bir hususu dile getirmektedir. Rawls'un hakkaniyet olarak adalet teorisi; radikal kanattan, ücretlerin marjinal verimliliğini kabul etmesi nedeniyle liberal kanattan ise, yeniden dağıtımcılığı esas alması nedeniyle yoğun eleştiri almaktadır.¹²⁰ Ancak bazı modern liberaller fırsat eşitliği gerekçesiyle bu teoriyi savunmaktadırlar¹²¹.

Her iki teori dışında farklı bir bakış açısıyla sosyal adaleti ele alan Balı'nın yaklaşımına göre ise; sosyal adaletin, bütünüyle ekonomik unsurlara dayanan teknik bir adalet anlayışından farklı bir biçimde ele alınması gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal adalet, soyut adalet düşüncesinin belli yer ve zaman şartları altındaki somut görünümüne işaret etmek (dolayısıyla "toplumda adalet" ibaresini karşılamak) için kullanılmaktadır. Biraz daha açacak olursak; soyut adalet hangi temel ilkeler çerçevesinde açıklanmakta ise, sosyal adalet de aynı ilkeler dâhilinde açıklanabilecektir. Bu itibarla sosyal adaletin, eşitlik ve özgürlük gibi ilkelerin üzerine temellendirilebilmesi mümkündür. Buna bağlı olarak sosyal adalet, "*Adil olarak nitelendirilebilecek bir toplumsal yapının şekillenmesinde esas alınması gereken ilkeler bütünü*" olarak değerlendirilmektedir¹²².

Bu bağlamda örneğin; liberal bir toplumda bireysel özgürlük temeline dayanan, sosyalist bir toplumda da eşitlik temeline dayanan bir toplum adil olarak kabul edilebilir. Ancak çağdaş devletler tümüyle liberal ya da sosyalist bireylerden oluşan homojen bir toplum olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim ulus devlet olduğunu iddia eden devletlerde dahi çeşitli dil, din ve ırka mensup bireyler mevcut bulunmaktadır¹²³. Dolayısıyla çoğulcu toplumlarda adaleti yansıtacak toplumsal düzenin hangi ilkeler çerçevesinde kurulacağı sorunun çözümünde en temel noktayı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda en akılcı çözüm ise, sosyal adaleti, bir toplumdaki bütün sosyal değerlerin adil dağılımı şeklinde ele almaktır. Adil dağılımla kastedilmek istenen husus; toplumdaki bütün sosyal değerlerin, o toplumun tarihi ve sosyolojik şartlarının, kültürel unsurlarının (farklı yaşam biçimlerinin) ve farklı kültüre sahip kişilerin kabul ettiği

¹²⁰ YAYLA, *Adalet Teorilerine Bir Bakış*, s. 343-345.

¹²¹ ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 126.

¹²² BALI, s. 23.

¹²³ BALI, s. 30.

ahlaki değerlerin dikkate alınarak dağıtılmasıdır. Böylelikle bir toplumda yaşayan farklı din, dil ve etnik gruba mensup kişilerin adalet anlayışının üstünde bir adalet anlayışı ortaya çıkacaktır¹²⁴. Şüphesiz bu tür bir adalet anlayışı çoğulcu siyasal toplumlar için gereklidir.

Balı'nın farklı bir bakış açısıyla ifade ettiği ve sosyal adalete geniş bir anlam yükleyen sosyal adalet yaklaşımı bir kenara bırakılırsa; doktrinde sosyal devlet ile ilişkisi bağlamında ifade edilen çeşitli sosyal adalet yaklaşımlarının hemen hepsinde ortak olarak yer alan husus, ekonomik unsurlara dayanan teknik bir adalet anlayışının dile getirilmesidir. Bu çerçevede sosyal devletle bağdaşan sosyal adalet yaklaşımlarında sosyal adalet; artan milli gelirin, toplumun farklı kesimleri, özellikle de ekonomik açıdan güçsüz kesimleri arasında daha adil paylaşılmasını, belirtilen adil paylaşım sağlanırken de serbest piyasa rekabetinin korunmasını öngören bir dağıtım ilkesi olarak kendini göstermekte ve sosyal devletin temel amacını teşkil etmektedir¹²⁵.

Ancak ideal bir sosyal devlette; sosyal adalet ile kastedilen, sadece ekonomik zenginliklerin devlet eliyle dağıtılması değil, bunun da ötesinde hak ve hürriyetlerin güvencesi olan ve kişilerin toplumsal hayatın her alanında; hem birbirlerinden, hem de devletten isteyebilecekleri hakları belirleyen ilkeler bütünü olmasıdır¹²⁶. Dolayısıyla sosyal adalet düşüncesinin temelinde bulunan insan onuruna yaraşır hayat standartlarının sağlanması; sadece adil gelir dağılımıyla değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik hakların tanınması suretiyle gerçekleştirilebilecek olan bir husustur. Bu nedenle eğer herkese insan onuruna yaraşır hayat standartları sağlanmak isteniyorsa, adil gelir dağılımının yanında sosyal ve ekonomik haklar da sağlanmalıdır¹²⁷. Nitekim böylelikle bireylerin gerçek anlamda eşitlik ve özgürlüklerini, bir bütün olarak temin etmek mümkün olabilecektir¹²⁸.

Sonuç olarak sosyal adaletin sağlanması açısından önem arz eden; adil gelir dağılımı ile sosyal ve ekonomik hakların temin edilmesi, aynı zamanda insan onuruna yaraşır hayat

¹²⁴ BALI, s. 202-204.

¹²⁵ AKAD, 1961 Anayasasının 10. Maddesi, s. 26; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 91; SARICA, Anayasa Niçin Savunmalıyız?, s. 24-25; KARA, s. 35; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 16; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 37; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 209-210; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97; KOCAOĞLU, s. 363; AKKAYA, s. 738; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 199. *“Adaletli bir bölüşümün serbest rekabete dayalı bir ekonomide gerçekleştirilmesi önemli açmazlarla karşı karşıyadır. Devletin rekabetin önünü açmak, verimlilik ve maliyetlerin düşürülmesi adına sosyal devlet gereklerinden uzaklaşmasının neden olacağı sosyal risklerin siyasi sistem açısından bir maliyet anlamına geleceği muhakkaktır.”* DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 199.

¹²⁶ BALI, s. 21-22.

¹²⁷ ALİEFENDİOĞLU, s. 895-896; KOCAOĞLU, s. 363; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 25; HUBER, s. 35; EREM, s. 9; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 67-68; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 37.

¹²⁸ TANÖR, s. 107-108; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 209-210; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 97.

standartlarının sağlanması açısından da hayati nitelik taşımaktadırlar. Dolayısıyla sosyal devletin temel özelliklerini oluşturan her iki esasa ilişkin açıklamalar, aynı zamanda sosyal adaleti de açıklayıcı hususlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu nedenle farklı başlıklar altında ele alınan söz konusu esaslar, aynı zamanda sosyal devletin amacı olan sosyal adaletin anlaşılması bakımından önem arz etmektedirler.

3. Devletin Piyasaya Müdahalesi ve Adil Gelir Dağılımının Sağlanması

Sosyal devletin temel amacı, bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlamaktır. Sosyal devlet bu amacı gereği, bireyler arasında gelir eşitsizliklerini azaltmak suretiyle, milli gelirin adil dağılımını sağlamaya çalışmaktadır¹²⁹. Bu bağlamda sosyal devletin adil gelir dağılımını sağlama amacı; liberal dönemde olduğu gibi piyasanın işleyişine müdahalede bulunmaksızın, kendiliğinden gerçekleşeceğine inanılan bir olgu değildir. Nitekim sosyal devlet, serbest piyasa sisteminin doğal işleyişi sürecinde ortaya çıkan adaletsizliklerin giderilebilmesi amacıyla, devletin piyasaya müdahalesini öngörmektedir. Çünkü liberal anlayışın devlete yüklediği pasif rol, adil gelir dağılımını sağlamamakta ve devletin adil gelir dağılımını sağlama amacıyla piyasaya müdahalesi bir zorunluluk haline gelmektedir¹³⁰.

Özellikle liberal anlayışın karşı karşıya kaldığı 1929 ekonomik krizi ve II. Dünya Savaşı gibi krizlerden sonra; bütün dünyada söz konusu anlayıştan, vatandaşlara asgari düzeyde yaşam standartlarını sağlamaya yönelmiş müdahaleci karakterde bir sosyal devlet anlayışına geçilmiştir. Bu çerçevede liberal anlayışın karşı karşıya kaldığı krizlerle birlikte devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi gereklilik olarak ortaya çıkmış ve bu husus devletin meşruluk temellerinde önemli bir yer tutmuştur. Bu noktadan hareket eden sosyal devlet, eşitsizlikleri azaltmak ve bireyleri daha özgür kılmak amacıyla sosyal ve ekonomik hayata müdahalelerde bulunmuştur. Ancak sözü edilen müdahalelerde liberal anlayışın temel prensipleri korunmakla birlikte; bireylerin refahının, piyasa mekanizmasının olağan işleyişiyle kendiliğinden en iyi biçimde sağlanacağını öngören anlayış terk edilmiş; bunun yerine devletin piyasa-

¹²⁹ TAYLOR-GOOPY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 38; ATAR, s. 96; AKAD/DİNÇKOL, s. 370-371; RUHİ, s. 42; ŞAYLAN, s. 117-118; ÖRÜCÜ, s. 8; AKIN İlhan, AKAD Mehmet, *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Temel Hak ve Özgürlükler*, **50. Yıl Armağanı**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1973, s. 27; GÖZE, *Sosyal Devlet Sistemi*, s. 99.

¹³⁰ SUNAY, s. 263; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; HUBER, s. 45; ÖZLEM, *Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek*, s. 20; BULUT, *Feodaliteden Küreselleşmeye*, s. 104; ÖZBUDUN, s. 99; CANIKLIÖĞLU, s. 107-108; AKTAN, *Değişim Çağında Devlet*, s. 25; BOGNETTI, s. 89-90; SALLAN GÜL, s. 148. Bu çerçevede Paine ve Tocqueville gibi liberal düşünürler; Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkarttığı çatışma ve eşitsizliklere rağmen, sorunların piyasa mekanizması içinde kendiliğinden çözüleceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin, Tocqueville sivil toplum içerisinde servet yoğunlaşması olabileceğini, bu durumun eşitsizlikler yaratacağını kabul etmekle beraber devletin piyasaya yapacağı müdahalenin özgürlüğün bozulmasına neden olacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla piyasanın doğurduğu adaletsizlikler yine piyasa tarafından ve kendiliğinden çözülecektir. ŞAYLAN, s. 56-57.

ya, bireyler arasında adil gelir dağılımı ve böylelikle en geniş anlamda refahı temin edebilme amacıyla müdahalelerde bulunması düşüncesi benimsenmiştir¹³¹.

Liberal anlayışın aşırılıklarından arındırılan sosyal devletin; gelirin adil dağılımını sağlama amacı, sosyalist devlette olduğu gibi toplum içerisindeki bütün bireylerin gelirlerinin eşitlenmesini içermemektedir. Dolayısıyla sosyal devletin adil gelir dağılımını sağlama düşüncesi; devletin serbest piyasa şartlarını ortadan kaldırmaksızın, piyasaya sosyal amaçlarla müdahalelerinden ibarettir¹³². Piyasa şartları ortadan kaldırılmaksızın yapılan sosyal amaçlı bu müdahaleler; aynı zamanda keyfi nitelikte değil, hukuk devletine uygun biçimde gerçekleştirilmektedir¹³³.

Temel itibariyle hukuk devleti sınırları içinde kalınmak suretiyle piyasaya müdahale edilmesini öngören sosyal devleti, başka devlet türlerinden ayıran husus, söz konusu müdahalelerin sosyal amaçlar taşımasıdır. Nitekim devletin ekonomik hayata müdahalesi sadece sosyal devlet anlayışında öngörülmemekte; dikkatle incelenirse pek çok devlet yapılanmasında devletin piyasaya müdahale ettiği görülmektedir. Hatta liberal devlette dahi, sınırlı da olsa devletin piyasaya müdahalesi söz konusu olabilmektedir¹³⁴. Dolayısıyla sosyal devletin yapmış olduğu müdahalelerin ayırt edici niteliğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Bu çerçevede sosyal devlet bünyesinde gerçekleştirilen müdahaleler; sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, ulusal gelirin adil dağıtılmasını gerçekleştirmek ve toplumun bütünü'nün hayat standardını yükseltmek amacıyla yapılmaktadır. Bununla birlikte sosyal devlet; sözü edilen müdahaleleri gerçekleştirirken, özel mülkiyet ve girişim özgürlüğü gibi liberal ekonomik sistemin temel ilkelerini korumakla beraber, devletin bu alanlara müdahalesini de öngörmektedir. Bu doğrultuda özel teşebbüsün devlet tarafından gözetim ve denetim altında tutulması ya da devletin piyasada müteşebbis olarak bulunması olağan karşılanmaktadır. Sos-

¹³¹ ŞAYLAN, s. 84, 91-92; TANILLI, s. 154, 168.

¹³² WAX, Amy L., Rethinking Welfare Rights: Reciprocity Norms, Reactive Attitudes, and the Political Economy of Welfare Reform, **Law and Contemporary Problems**, Vol. 63, No. 1/2, Winter/Springer 2000, s. 260. Sosyal devletin kapitalist toplumların içerisinde uygulandığı yönünde bkz. GOUGH, s. 2-3, 45 vd.; BARRY, s. 75; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 97; İZVEREN, s. 41. Sosyal devlet, liberal devletin temel ilke ve kurumlarını korumakla beraber, sosyal ve ekonomik hayatta ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla devletin sosyal ve ekonomik hayata planlı müdahalelerde bulunması makul ve gerekli kabul edilmektedir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 157-158.

¹³³ Sosyal devlet, hukuk devletine ilave olarak, devlete bazı olumlu ödevler de yüklemektedir. RUHI, s. 57; ÇAĞAN, Nami, Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme, **AÜHFD**, c. 37, sy. 1-4, Ankara 1980, s. 144.

¹³⁴ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 99; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174; ŞAYLAN, s. 84, 91-92. 1929 büyük bunalımının ardından liberal anlayışın beşiği olarak kabul edilen ABD ve İngiltere gibi ülkeler dahi piyasaya müdahale zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır. Örneğin İngiltere'de Keynes başkanlığında kurulan komisyonun korumacı ekonomi politikalarının uygulanması önerileri dikkate alınmıştır. ABD'de ise, devletin piyasaya yukarıdan müdahalelerde bulunmasını, piyasada yatırımcı ve hizmet üretici işlevler üstlenmesini öngören "New Deal" politikalarını uygulamıştır. ŞAYLAN, s. 84, 91-92

yal devlet anlayışında bireylerin üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkına sahip olmalarına rağmen, mülkiyet dokunulamaz bir hak niteliğinde kabul edilmemekte ve kamu yararına aykırı biçimde kullanılmamaktadır. Ayrıca devlet, çalışma alanı başta olmak üzere pek çok alana müdahale ederek gerekli düzenleme ve denetlemeleri yapabilmektedir. Bütün bu müdahalelerin sosyal amaçlarla gerçekleştirilmesi, sosyal devleti diğer müdahaleci nitelikteki devletlerden ayırmaktadır¹³⁵. Hatta sosyal devletin sosyal amaçlarla piyasaya müdahaleyi öngörmesi nedeniyle sosyal devlette geçerli olan piyasa ekonomisine, “sosyal piyasa ekonomisi” adı verilmektedir. Zira bu kavram, devlet tarafından yapılacak müdahalelerle piyasa ekonomisinin işleyişinden kaynaklanabilecek bazı aksaklık ve tekelleşmeleri engellemeyi, serbest rekabet ilkesine işlerlik kazandırmayı, piyasada egemen gücün kötüye kullanılmasını önlemeyi ve tüketiciyi korumayı amaçlamaktadır¹³⁶.

Temelde sosyal piyasa ekonomisini benimseyen sosyal devletin; sosyal amaçlı müdahalelerle gelirin yeniden dağılımını sağlamaya amaçladığı husus, bireyler arasında eksikliği hissedilen eşitsizlik, güvensizlik ve refah eksikliği gibi hususları ortadan kaldırmaktır¹³⁷. Böylelikle toplumun zor koşullar altında yaşayan yoksul kesimlerinin insan onuruna yaraşır asgari şartlarda yaşaması temin edilmekte ve zengin ile yoksul kesimler arasındaki ekonomik eşitsizliklerin, hayatı yaşanmaz kılması ve bu nedenle sosyal barışın bozulması önlenmeye çalışılmaktadır¹³⁸.

Bu çerçevede sosyal devletin ayırt edici niteliği; devletin bireyler arasında adil gelir dağılımını sağlama amacıyla, serbest piyasa şartlarını ortadan kaldırmaksızın sosyal ve ekonomik hayata¹³⁹ aktif birtakım müdahalelerde bulunmasıdır¹⁴⁰. Piyasa şartları ortadan kaldı-

¹³⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 63-64; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 198-199; TANÖR, s. 383; ŞAYLAN, s. 84, 91-92; ÖZLEM, Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek, s. 20. Liberal devlette zaman zaman bu müdahaleler sosyal amaçlara da yapılmıştır. Özellikle tekelleşmelerin liberal düşüncenin temel ögesi olan serbest rekabeti baltalaması, tüketicilerin fiyat kontrolleriyle devletin ekonomik hayat müdahale etmesine neden olmuştur. Ancak sosyal amaçlarla yapılan müdahaleler çok sınırlı düzeyde kalmıştır. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 75.

¹³⁶ ÖZBUDUN, s. 104; TAN, Turgut, Anayasal Ekonomik Düzen, **Anayasa Yargısı**, c. 7, Ankara 1990, s. 166.

¹³⁷ TAYLOR-GOOBY, Open Markets And Welfare Values. 45; SCARBROUGH, s. 227, 240; CLARKE, s. 75. Bazı düşünürler tarafından eşitlik ve sosyal devlet, bir bozuk paranın iki yüzü gibi değerlendirilmektedir. Eşitliğin yanlış yorumlanması durumunda; yanlış sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. ARTS Wil, GELISSEN Jhon, Welfare States, Solidarity and Justice Principles: Does the Type Really Matter? **Acta Sociologica**, Vol. 44, 2001, s. 285. Sosyal devletin temel görevi, bireylerin eşitsizliklerden en az zararı görmesini temin etmektir. SUNAY, s. 304; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 257 vd.

¹³⁸ PIETERSE, s. 6; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 14; ABOU-NASSIF, s. 52; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 97; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 18; TAN, s. 166; İZVEREN, s. 41; TALAS, Öğretilerde Sosyal Devlet, s. 102; ÖZBUDUN, s. 123; RUHİ, 63-64; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 281.

¹³⁹ İlk olarak sosyal yaşamda “siyasal”, “sosyal” ve “ekonomik” alanları birbirinden ayıran kesin çizgiler olmadığını, sözü edilen ayrımın liberal bireyci devlet sisteminin meydana getirdiği suni bir ayrım olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 10. Liberal anlayışın teorik olarak bu alanları birbirinden bağımsız değerlendirme çabalarına karşın uygulamada liberalizm pek çok kez krize girmiş ve

rılmaksızın yapılan bu müdahaleler ile önceden tamamen piyasa şartları çerçevesinde dağılan gelirin, yeniden dağıtımçı yöntemler kullanılarak daha adil hale getirilmesi hedeflenmektedir. Nitekim böylelikle bireylere sosyal adalet ve insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları sağlanmış olmaktadır¹⁴¹.

Sosyal devletin; bireylere, sosyal adalet ve insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlamak için gerçekleştirdiği müdahaleler temelde iki esas çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda ilk olarak kalkınmanın sağlanması, böylelikle refah kaynağı zenginliğin artırılması; ikinci olarak ise, belli bir seviyeye ulaşmış zenginlik ya da refahın topluma yayılması, bu amaçla adil gelir dağılımı için gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir¹⁴².

Bu doğrultuda ilk olarak, ulusal kalkınma ve refah artışının sağlanması önemli bir gerekliliktir. Söz konusu gereklilik; özellikle milli gelirin ya da genel olarak ulusal refahın belli bir seviyeye ulaşmadığı az gelişmiş ülkelerde daha fazla önem arz etmektedir. Çünkü dağıtılacak refahın bulunmadığı bir yerde adil gelir dağılımının sağlanması amacıyla yeniden dağıtıcı tedbirlerin uygulanmasının herhangi bir anlam taşımadığı ileri sürülmektedir. Dolayısıyla sosyal devletin piyasaya müdahalelerinin bir kısmı ulusal geliri artırma ve kalkınmayı gerçekleştirme amacına yöneliktir¹⁴³. Şüphesiz sosyal devletin esas aldığı kalkınma anlayışı; ulusal geliri artırmanın yanında, ulusal gelirden adaletli bölüşümü temin etme amacını da taşımaktadır¹⁴⁴. Sosyal devletin amaçladığı bu esaslarla yoksulluk ortadan kaldırılacak ve yoksulluğun yerini artan milli gelirin adil biçimde dağıtılması alacaktır¹⁴⁵. Sosyal devletin yoksulluğu or-

özellikle kriz dönemlerinde devlet müdahalelerinin gerekliliği anlaşılmıştır. Liberal demokrasinin yetersizliğinin anlaşılmasıyla beraber sosyal ve ekonomik düzen içerisinde sosyal devlete önemli görevler yüklenmiştir. Fırsat eşitliğini sağlamak, herkesi yoksulluktan kurtarmak bunlardan sadece bazıları olmuştur. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 38-39.

¹⁴⁰ SCARBROUGH, s. 227; ABOU-NASSIF, s. 52; SALLAN GÜL, s. 147; ÖZBUDUN, s. 123; GOUGH, s. 2-3, 45 vd.; RUHİ, s. 57; ŞAYLAN, s. 93-94.

¹⁴¹ VOGEL, s. 374; ÇAĞAN, s. 144. "Sosyal hukuk devleti, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği, yani sosyal adaleti ve toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir.". Türk Anayasa Mahkemesi de, sosyal adaletin sağlanması için devletin piyasaya müdahalesi gerekliliği üzerinde durmuştur. BULUT, Nihat, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 26.

¹⁴² AKIN/AKAD, s. 27; GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 159-160; TUNAYA, s. 174; RUHİ, 63-64; SALLAN GÜL, s. 148, 150.

¹⁴³ ROSANVALLON, s. 127-128; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 92, 97-99; KORAY, 277; RUHİ, s. 56. Sosyal devlet anlayışı, gelişmiş ülkelerde daha çok zenginliği paylaşmak ve sosyal güvenliği sağlamak içindir. Az gelişmiş ülkelerde ise, ulusal zenginliğin henüz gerçekleştirilmemiş olması nedeniyle; gelişmiş ülkelerden farklı olarak sosyal devlet anlayışı kalkınma problemini de bünyesinde barındırır. TANÖR, s. 109; TUNAYA, s. 530, 738; GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 160; ALİEFENDİOĞLU, s. 897.

¹⁴⁴ ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 33.

¹⁴⁵ AKALIN, Güneri, Anayasamızın Piyasa Ekonomisi ile Uyumlaştırılması: Mali ve Ekonomik Hükümler ile Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevlerin Yeniden Düzenlenmesi, **Anayasa Yargısı**, c. 11, Ankara 1994, s. 80.

tadan kaldırma amacıyla benimsediği kalkınmayı sağlama düşüncesi, bireyin refahını esas almakta ve kalkınmanın sağlanmasında insan ögesini görmezden gelmemektedir¹⁴⁶.

İkinci olarak ise; belli bir seviyeye ulaşmış zenginlik ya da refahın topluma yayılması, bu amaçla insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarıyla bağdaşır adil gelir dağılımının sağlanabilmesi için gereken tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda sosyal devlet, yoksul kesimlere gelir transferleri yapmak suretiyle piyasanın eksikliklerini gidermeye uğraşmaktadır. Böylelikle refahın bütün topluma yayılması ve daha adil gelir dağılımı temin edilmeye çalışılmaktadır¹⁴⁷.

Sosyal devlet; gerek kalkınmayı sağlayarak refahın arttırılmasını, gerekse artan refahın, toplum içerisinde her bireye daha adil bir biçimde dağıtılmasını öngörmektedir. Bu itibarla sosyal devlet, devletin piyasaya müdahalelerini bir zorunluluk olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda sosyal devletin piyasaya müdahaleleri iki şekilde gerçekleşmektedir. İlk olarak devletin piyasada doğrudan mal ve hizmet üretiminde bulunması; ikinci olarak ise, devletin mal ve hizmet üretiminde bulunmaksızın, diğer bir ifadeyle piyasada oyuncu olarak yer almaksızın, ekonomik hayata dolaylı müdahalelerde bulunmasıdır. Böylelikle sosyal devlet piyasanın işleyişine sınırlar koymaktadır¹⁴⁸.

Sosyal devlet amacıyla benimsenen devletin piyasada oyuncu olarak doğrudan mal ve hizmet üretiminde bulunduğu müdahale tarzı; diğer sektörler için hayati öneme sahip enerji, ulaşım ve haberleşme gibi temel endüstriler, çok büyük sermayeyi gerektiren altyapı hizmetleri ve sosyal hizmetler alanında yoğunlaşmaktadır. Devletin sözü edilen müdahaleleri özel girişimleri engellememekte, özel ve kamu girişimleri bir arada bulunmaktadır. Bu çerçevede müdahaleci sosyal devlet olarak adlandırılan yapılanma içerisinde piyasa ekonomisi ve kamu ekonomisinin eşit etkiye sahip olduğu “karma ekonomi”nin hâkimiyeti söz konusudur. Devletin karma ekonomik modeli aşan tarzda piyasaya müdahalelerde bulunması durumunda ise, aşırı müdahaleci sosyal devlet’ten bahsedilmektedir. Her iki yaklaşımda da devlet, kapsamlı müdahale ve yönlendirmelerle ekonomi üzerinde oldukça etkin hale gelmektedir¹⁴⁹. Özellikle

¹⁴⁶ ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 559-560.

¹⁴⁷ JESPERSEN, Jesper, Welfare State and Uncertainty- Two Different Views, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 76; GIZELIS, Theodora-Ismene, Globalization, Integration, and the European Welfare State, **International Interactions**, Vol. 31, Issue 2, Year 2005, s. 142; ROSANVALLON, s. 127-128; Aynı yönde bkz. SALLAN GÜL, s. 150; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 97; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 49.

¹⁴⁸ BOGNETTI, s. 89-90; SUNAY, s. 262; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 128, 132-133; AYBAY, s. 1839.

¹⁴⁹ ŞAYLAN, s. 99-101, 116; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 92, 96; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 127-128, 132-133; BOGNETTI, s. 89-90. Savaş sonrasındaki 20 yıllık süreçte devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi, liberal düşüncenin iddia ettiği gibi, kaynak israfı, kötü ekonomik performans veya kay-

II. Dünya Savaşı sonrasında pek çok ülkede sosyal devletin gelişme ve yaygınlık kazanma sürecinde, devletin piyasada oyuncu olarak faaliyet gösterdiği ve bazı şirketlerin devletleştirilerek kamu işletmeciliğini yaygın olarak uyguladığı görülmektedir¹⁵⁰.

Ancak sosyal devletin varlığı açısından devletin piyasada bir oyuncu olarak bulunması zorunlu bir unsur olarak değerlendirilmemektedir. Sosyal devletin piyasaya müdahale tarzlarından sadece birini oluşturan bu uygulama, sosyal devletin varlığı için vazgeçilmez nitelikte değildir. Aksi yönde bir yaklaşım sosyal devletin çağdaş anlamıyla bağdaşmamaktadır¹⁵¹. Nitekim devletin piyasada bir oyuncu olarak bulunması; liberal düşünce tarafından, devletin işlevlerini genişlettiği ve artan yetkilerin kötüye kullanılmasına davetiye çıkardığı düşüncesiyle yoğun bir biçimde eleştirilmektedir¹⁵².

Sosyal devlet açısından önem arz eden ve varlığı zorunlu olan husus; devletin piyasayı kendi işleyişine bırakmaksızın, tarafsız hakem rolünü terk etmesi ve piyasaya sosyal amaçlarla sınırlandırıcı müdahalelerde bulunmasıdır. Dolayısıyla sosyal devlet, piyasa ekonomisinin işleyişine kapsamlı ve aktif müdahalelerde bulunmaktadır. Bu nedenle sosyal devlet açısından ayırt edici husus; devlet tarafından, bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını ve bu çerçevede adil gelir dağılımını sağlama amacıyla piyasaya yapılan müdahalelerdir¹⁵³.

nakların irrasyonel kullanılmasına neden olmamış, aksine savaşın getirdiği yıkıntıları giderdiği, yüksek büyüme ve toplumsal kesimler arası uzlaşma getirdiği görülmüştür. ŞAYLAN, s. 101.

¹⁵⁰ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 96; ŞAYLAN, s. 114-116; SUNAY, s. 263; Esas itibarıyla devletleştirmelerle başlayan bu süreç gelişmiş batı ülkelerinin hemen hepsinde yaşanmıştır. Örneğin Fransa'da, savaş yılında Almanlarla işbirliği yapması nedeniyle millileştirilen şirketler bir yana bırakılırsa 4 banka, 34 sigorta şirketi, ulusal hava yolu şirketi, elektrik ve gaz şirketleri millileştirilmiştir. İngiltere'de ise savaş sonrası işbaşına gelen İşçi Partisi, Beveridge Planını uygulamaya koymuş ve bu çerçevede yaygın millileştirmeleri hayata geçirmiştir. İngiltere'de devletin piyasada oyuncu olarak bulunması sanayide oluşan tekeli kırarak ve zarar eden özel işletmelerin kamu mülkiyetine geçirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. İngiltere Bankası, kömür madenleri, elektrik-gaz sektörleri demir-çelik ve demiryolları bu amaçlarla millileştirilmiştir. ŞAYLAN, s. 114-115. 1970'lerin ortalarına kadar ABD hariç karma ekonomilerdeki kamu şirketleri, sermaye oluşumunun %13,5'lük bir oranına sahip bulunmaktadır. Söz konusu oran GSYİH'nın yaklaşık %10'u ve istihdamın %6-8'ine tekabül etmektedir. 1980 yılında ise, ABD dışındaki ilk beş yüz şirketin 54 tanesi kamu girişimidir. PIERSON, Modern Devlet, s. 157.

¹⁵¹ ÖZBUDUN, s. 103; RUHİ, s. 1-3, 221. Bu çerçevede Kamu İktisadi Teşebbüslerinin özelleştirilmesi de sosyal devlet ilkesi ile çelişmemektedir. Sosyal devlet için önemli olan husus; devletin ihtiyaç sahibi vatandaşlarına asgari yaşam standartlarını sunması, bu amaçla da sosyal hakları hayata geçirmeye çalışması ve bu hususta maddi imkânlarını seferber ederek sosyal harcamalarda bulunmasıdır. RUHİ, s. 1-3. Aksi yöndeki düşünceye sahip Duran'a göre, Kamu İktisadi Teşebbüsleri olmaksızın; sosyal devletin düşünülemediğini, ağırlıklı karma ekonomik sistemin sosyal devletin hayata geçirilmesi için şart olduğunu savunmuştur. DURAN, Lütfi, Anayasa Mahkemesi'ne Göre Türkiye'nin Hukuk Düzeni (I), **Amme İdaresi Dergisi**, c. 19, sy. 1, Mart 1986, s. 9; RUHİ, s. 221.

¹⁵² DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174.

¹⁵³ AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 128, 132-133; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 97; ŞAYLAN, s. 116; AYBAY, s. 1839; SAVAŞ, Vural F., Özgürlükçü Demokrasilerde Planlama ve Anayasa, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 274; PIERSON, Modern Devlet, s. 185-186; SCARBROUGH, s. 235.

Ancak devlet tarafından adil gelir dağılımını sağlamak amacıyla ekonomiye yapılan söz konusu müdahalelerin seviyesi benimsenen sosyal devlet modeline göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda örneğin; İngiltere, ABD, Kanada, İrlanda ve Avustralya gibi ülkelerin örneklerini oluşturduğu liberal sosyal devlet yapılanmalarında devlet; piyasaya asgari ölçekte müdahale etmekte, yapılan müdahalelerle piyasanın başarısızlıkları ortadan kaldırmaya çalışmaktadır¹⁵⁴. Buna karşın sosyal devleti geniş manada algılayan İskandinav ülkelerinde geçerli olan sosyal devlet yapılanmalarında ise, devletin ekonomiye yoğun müdahaleleri söz konusudur. Fakat İskandinav ülkelerinde var olan sosyal devletlerde; devletleştirme ve kamulaştırma gibi doğrudan ve üretime odaklanan müdahaleler değil, dolaylı ve tüketime yönelik refahı artırıcı müdahaleler ön plana çıkmaktadır¹⁵⁵.

Benimsenen sosyal devlet modeline göre; devletin ekonomiye yaptığı müdahalelerin seviyesi değişmekle birlikte, temelde sosyal devletlerin piyasaya müdahalede kullandığı yöntemler benzer biçimlerde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda esas olarak sosyal devlet; ülke içerisindeki bireylerin hayat standartlarını iyileştirebilmek amacıyla devlet tarafından alınması gereken tedbirlerin bütünü tarafından belirlenmektedir¹⁵⁶. Ancak sosyal devlet; adil gelir dağılımını sağlamak üzere piyasaya yaptığı müdahalelerde bazı yöntemler kullanmaktadır¹⁵⁷. Bu çerçevede üzerinde durulması gereken başlıca yöntemler; istihdamın arttırılması, başta sosyal güvenlik olmak üzere sosyal hakların tam olarak sağlanması, vergilendirmenin sosyal amaçlar güdülerek düzenlenmesi, kartel ve tröstlerin engellenmesi, kamulaştırmalar ve devletleştirmeler gibi sosyal amaçlı uygulamaların gerçekleştirilmesi, ekonomik planlama yapılması ve fırsat eşitliğini sağlayıcı uygulamalara yer verilmesinden oluşmaktadır.

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı başlıca yöntemlerden olan “istihdamın arttırılabilmesi” amacıyla tam istihdam sağlanmaya çalışılmaktadır¹⁵⁸. Bu çerçevede sosyal devletin tam istihdamı sağlamaya çalışmasıyla; istihdam artmakta, çalışanlar milli gelirden daha adil bir pay almakta ve böylelikle işçi sınıfının çıkarları karşılanmaktadır. Ancak bu noktada sosyal devleti önemli kılan husus; bir taraftan istihdam artışıyla işçi sınıfı çıkarları tatmin edilmekteyken, diğer taraftan başarılı bir ekonomik büyüme sağlanarak sermaye sınıfı

¹⁵⁴ KARA, s. 174.

¹⁵⁵ ŞAYLAN, s. 116.

¹⁵⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 92, 96-97; TALAS, Cumhuriyetin 75. Yılında Sosyal Devlet, s. 9.

¹⁵⁷ Sallan Gül; sosyal devletin hayata geçirilme sürecinde, sosyal adaletin ve âdil gelir dağılımının sağlanmasında başlıca yöntemleri; ücret, vergi ve sosyal güvenlik olmak üzere üç temel alanda ele almıştır. SALLAN GÜL, s. 150.

¹⁵⁸ ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 543, 559-560; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 26; PIERSON, Modern Devlet, s. 191; SALLAN GÜL, s. 150; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 92, 96, 99; BOGNETTI, s. 91; KARA, s. 46.

çıkarlarının tatmin edilmeye çalışılmasıdır. Böylelikle sınıfsal çıkarlar karşılanarak bir uzlaşma sağlanmaktadır¹⁵⁹. Fakat sosyal devlet, adil gelir dağılımını sadece istihdamı arttırarak gerçekleştirmemektedir. Bunun yanında sosyal devlet; çalışan kesimlere, insan onuruna yaradır adil bir gelir seviyesini ve çalışma şartlarını sağlayarak emeği (decommodification) metalaştırmamaktadır. Aksi takdirde sosyal devletin gerekli tedbirleri aldığından bahsedilemeyecektir¹⁶⁰.

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı başlıca yöntemlerden bir diğeri, başta sosyal güvenlik olmak üzere sosyal hakların tam olarak sağlanmasıdır. Bu çerçevede sosyal yardımlar ve sosyal sigortalardan oluşan sosyal güvenlik ile milli gelirin; toplumun zengin kesimlerinden, yoksullukla boğuşan yoksul kesimlerine doğru bir yeniden dağılımı gerçekleştirilmektedir¹⁶¹. Ayrıca eğitim, sağlık, konut ve çalışma hayatına yönelik sosyal hakların gerçekleştirilmesi yönünde alınan tedbirler de milli gelirin artmasına ve daha adil dağılımına hizmet etmektedirler¹⁶².

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı başlıca yöntemlerden bir diğeri de vergilendirmenin sosyal amaçlar güdülerek düzenlenmesidir. Bu çerçevede çağdaş sosyal devlet anlayışına uygun vergi düzenlemeleri, gelir ve servet eşitsizliklerinin azaltılması ve sosyal devlet harcamalarının finanse edilmesinde son derece hayati niteliğe sahiptir. Bu bağlamda sosyal devlet, milli gelirin adil bir şekilde dağıtılmasında ve sosyal harcamaların finanse edilmesinde vergilendirmeyi araç olarak kullanmaktadır¹⁶³.

Genellikle sosyal devlet, harcamalarını finanse etmek amacıyla yüksek vergi oranlarını yürürlüğe koymakta ve vergi transferleri aracılığıyla toplumda daha adil bir gelir dağılımını

¹⁵⁹ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 122, 124-125; SUNAY, s. 262; ROTHGANG Heinz, OBINGER Herbert, LEIBFRIED Stephan, The State and its Welfare State: How do Welfare State Changes Affect the Make-up of the Nation State?", **Social Policy & Administration**, Vol. 40, No. 3. June 2006, s. 250-254; KORAY, s. 102-103;

¹⁶⁰ VAN VOORHIS, Rebecca A., Different Types of Welfare States? A Methodological Deconstruction of Comparative Research, **Journal of Sociology and Social Welfare**, Vol. XXIX, No. 4, December 2002, s. 4-6; TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 32; ARTS/GELISSEN, s. 286; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 175; MIDGLEY, s. 95; ESPING-ANDERSEN, Gosta, **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Polity Press, Cambridge 1990; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 543; RUHİ, s. 61. Emeğin metalaştırılmamasına (decommodification) ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. CLARKE, s. 75; ÖZBEK, s. 15.

¹⁶¹ BARRY, s. 289-290; PIERSON, Modern Devlet, s. 191; SEELEIB-KAISER, s. 1; KARA, s. 46.

¹⁶² ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 559-560; SALLAN GÜL, s. 150; KORAY, 277.

¹⁶³ VOGEL, s. 374; TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 38; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 96; ÖZBUDUN, s. 106-107; ATAR, s. 102-103; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 25; ŞAYLAN, s. 96-97; KORAY, 277; ÇAĞAN, s. 145-146; KARA, s. 48.

sağlamaya çalışmaktadır¹⁶⁴. Çoğu Batılı sosyal devlette farklı seviyelerde geçerli olan bu özellik, sosyal devletin uygulamaya geçirilmesinde hayati rol oynamaktadır¹⁶⁵.

Sosyal devlet; genellikle yüksek vergi oranlarını yürürlüğe koymakla birlikte, vergilendirmeye ilişkin çeşitli ilkeleri benimsemektedir. Bu çerçevede sosyal devletin en önemli vergilendirme ilkesi, malî güce göre vergilendirmedir¹⁶⁶. “Herkesten mali gücüne göre vergi alınması” ilkesini benimseyen sosyal devlet, vergilendirme aracılığıyla bireyler arasında adil gelir dağılımını ve fırsat eşitliğini gerçekleştirmeye çalışmaktadır¹⁶⁷.

Çoğu anayasa tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak benimsenen bu ilkeyi gerçekleştirmeye yönelik bazı araç ve tedbirler bulunmaktadır. Bu çerçevede söz konusu ilkenin gereği olarak yürürlüğe konulan artan oranlı vergi uygulamalarıyla; yüksek gelirli kimselerin gelirlerinden, daha yüksek oranda vergi talep edilmektedir. Böylelikle gelir dağılımındaki adaletsizlikler giderilmeye çalışılmakta ve düşük gelir gruplarının insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarına ulaşmasını sağlayan gelir transferi gerçekleştirilmiş olmaktadır¹⁶⁸. Be-

¹⁶⁴ SUNAY, s. 263; ROTHGANG/OBINGER/LEIBFRIED, s. 251-253. SCARBROUGH, s. 231; KIM, s. 125; FREEMAN, Richard B., The Large Welfare State As a System, **American Economic Review**, Vol. 85, Issue 2, May 1995, s. 17; PIERSON, Modern Devlet, s. 152, 174, 182; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 210; AKALIN, s. 79. Aksi yönde düşünen Shaikh ve Tonak’a göre; vergiler ulusal gelirin daha adil bir biçimde dağıtılmasında herhangi bir role sahip değildir. Bu düşünceye göre, sosyal refah harcamalarından vergiler düşüldüğünde işçi sınıfının sosyal refah harcamalarını kendisi finanse ettiği görülür. Örneğin ABD’de 1952-1985 yılları arasında işçilerin elde ettikleri toplam gelirler kamu harcamalarının % 68’ini oluşturur iken, ödedikleri toplam vergi kamu gelirlerinin %74,5’ini oluşturur. SHAIKH-TONAK, 1988, s. 45-55

¹⁶⁵ GOODIN E. Robert, SMITSMAN Anneloes, Placing Welfare States: The Netherlands as a Crucial Test Case, **Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice**, Vol. 2, 2000, s. 40; VOGEL, s. 374. Esas olarak vergilendirme seviyesi, sosyal devlet modellerine göre farklılık arz etmektedir. Bu çerçevede; İskandinav ülkeleri ile Almanya ve Hollanda gibi muhafazakâr sosyal devletler; vergi ve transfer sistemleri ile en çok yeniden dağıtımcılığı uygularken, ABD, İngiltere ve Japonya gibi ülkeler vergiler aracılığıyla en az yeniden dağıtımcılığı uygulamaktadır. VOGEL, s. 381. Doğrudan vergilerin önemli seviyelerde olduğu gelişmiş batı ülkelerinde; vergilerin adil gelir dağılımını sağlamada önemli etkisi bulunmasına karşın, gelişmekte olan ülkelerde daha çok dolaylı vergilere başvurulması, vergilerin adil gelir dağılımını sağlama amacına hizmet etmemesine neden olmaktadır. KORAY, 281.

¹⁶⁶ ÇAĞAN, s. 145. Vergi adaletinin sağlanması, ulusal gelirin dağılımında görülen adaletsizlikleri azaltmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergi adaletinin sağlanması hususunda da, diğer pek çok alanda olduğu gibi eşitlik adil sonuçlar veremeyebilmektedir. EREM, s. 8-9.

¹⁶⁷ KARA, s. 48; ÜSTÜN, Süleyman Ü., Vergi Hukuku ile İlgili Anayasal İlkeler, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003, s. 262; ÇAĞAN, s. 148. Vergide adalet ve gelir dağılımında adalet birbirine sıkı sıkıya bağlı olan öğelerdir. RUHİ, s. 69.

¹⁶⁸ TAYLOR-GOOPY Peter, CHARLOTTE Hastie, CATHERINE Bromley, Querulous Citizens: Welfare Knowledge and the Limits to Welfare Reform, **Social Policy & Administration**, Vol. 37, No. 1, February 2003, s. 15; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 38; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 97; ÖZBUDUN, s. 106-107; ATAR, s. 102-103; GÖZLER, Anayasa Hukuku, s. 163; ÇAĞAN, s. 144-145; ÜSTÜN, s. 262; KORAY, 281; KARA, s. 48. İtalyan ve Türk Anayasaları’nda doğrudan düzenlemeler yer alırken; Almanya, Belçika ve İsviçre Anayasaları’nda da dolaylı düzenlemeler yer almaktadır. Türk Anayasa’nın 73. maddesinde “Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.” denilmek suretiyle doğrudan değinilmiştir. Ayrıca bu esasa; Türk Anayasa Mahkemesi de kararlarında yer vermiştir. Anayasa mahkemesi bu doğrultuda verdiği bir kararında; verginin malî güce göre alınmasının aynı zamanda vergide eşitlik ilkesinin bir uygulama aracı olduğunu ifade etmiştir. Türk Anayasa Mahkemesi’ne göre, ver-

lirtilen ilkenin bir diğer gereği olarak ifade edilen en az geçim indirimi ile bireylerin, asgari oranda geçimlerini sağlayacak miktardaki gelirleri vergi dışında bırakılmaktadır¹⁶⁹. Bu ilkenin diğer gerekleri ise, emek gelirlerinin sermaye gelirlerine göre daha elverişli koşullarla vergilendirilmesi, sosyal amaçlı vergi indirimleri, zorunlu ihtiyaç maddeleri tüketiminin daha az, lüks tüketim maddelerinin daha yüksek oranda vergilendirilmesi ve veraset vergisi olarak ifade edilebilir¹⁷⁰.

Sosyal devlette uygulanan vergilendirme ile malî güce göre vergilendirmenin yanı sıra kalkınma da hedeflenmektedir. Bu çerçevede vergilerden elde edilen kaynakların kalkınmayı sağlayıcı alanlara harcanması ve kalkınmayla birlikte artan kaynakların sosyal alanlarda kullanılması amaçlanmaktadır¹⁷¹.

Sosyal devletin uygulamaya geçirilmesinde önemli bir araç olan vergilendirme; günümüzün küresel rekabete dayanan ekonomik düzeninde eski işlevlerini kaybetmeye başlamaktadır. Çünkü artan küresel rekabet nedeniyle çoğu şirket; kendisine daha uygun vergi koşulları sağlayan ülkeleri üretim merkezi olarak tercih etmekte, eğer koşullarda herhangi bir değişiklik meydana gelirse de üretim merkezlerini ve yatırımlarını daha avantajlı şartlar sunan ülkelere kaydırmaktadırlar. Dolayısıyla ülkeler; üzerlerinde oluşan küresel ticaret ve yatırımlardan daha çok pay alabilme baskısıyla, vergi oranlarını indirmeye ve vergi engellerini kaldırmaya mecbur kalmaktadırlar. Bu durumun doğal sonucu olarak, yüksek gelir gruplarından büyük miktarda vergi alma imkânı azalmakta ve vergi yükü düşük gelir gruplarının üzerinde kalmaya başlamaktadır. Böylelikle, devlet harcamalarını finanse eden vergi gelirlerinin yeniden dağıtıcı fonksiyonu gittikçe kaybolmaktadır. Vergi gelirlerinin yeniden dağıtıcı fonksiyonun kay-

gide eşitlik ilkesi, yükümlülerin vergi ödeme güçleri dikkate alınmak suretiyle vergilendirmenin yapılmasını öngörür. Başka bir deyişle, kişilerin genel vergi yüküne kendi ödeme güçlerine göre katılmalarıdır. Bu durumda, Anayasa'da öngörülen verginin "malî güce göre ödenmesi", "herkesin vergi ödemesi" ilkesiyle birlikte vergilendirmede adalet ve eşitlik ilkesine uygunluğu gösterir ve sosyal devletin en etkin uygulama aracını oluşturur. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı bu ilkelere uyularak sağlanır. Vergide eşitlik ilkesi; malî gücü aynı olanların aynı, malî gücü farklı olanların ise, farklı oranda vergilendirilmesidir E. 1994/80, K. 1995/27 KT. 02.02.1996, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1991/K1991-27.htm>, 21.03.2009. Türk Anayasa Mahkemesi bir başka kararında; "verginin, vatandaşların malî gücüne göre alınması, maliye ilminin prensiplerine ve sosyal adalete uygun bir esas olduğunu ve bu hususun, Anayasa'nın ilkelerinden olan sosyal adalet ile ilgisi bakımından da önem taşıdığını" ifade etmiştir. E. 1965/25, K. 1965/57 KT. 26.10.1965, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1965/K1965-57.htm>, 21.03.2009.

¹⁶⁹ ÇAĞAN, s. 145; ŞANVER, Salih, Vergi Ödevi, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 400; KOCAOĞLU, s. 364. Ülkemizde asgari ücret düşük seviyelerde olmasına karşın vergiye tabi tutulmaktadır. Bu durum, sosyal adaleti sağlamayı amaçlayan sosyal devlet ile bağdaşmamaktadır. RUHİ, s. 67.

¹⁷⁰ ÇAĞAN, s. 145.

¹⁷¹ ÜSTÜN, s. 257.

bolmaya başlaması, kamu harcamaları içerisinde önemli bir yer tutan sosyal ve ekonomik amaçlarla yapılacak harcamaları da azaltmaktadır¹⁷².

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı bir başka yöntem ise, kartel ve tröstlerin engellenmesidir. Temel itibariyle sosyal devlet, kapitalizmin yarattığı olumsuz sonuçları giderebilmek amacıyla piyasaya müdahalelerde bulunmakta ve gerçekleştirdiği ekonomik müdahaleler aracılığıyla serbest piyasa ve rekabet ortamının ortadan kalkmasını engellemeye çalışmaktadır. Böylelikle ekonomik zenginliklerin belli ellerde toplanmasını ifade eden kartel ve tröstler önlenmekte ve gelirin dağılımındaki büyük eşitsizlikler giderilmeye çalışılmaktadır¹⁷³. Bu amaçla Almanya’da 1920’lerden, Danimarka’da 1930’lardan ve İngiltere’de ise 1940’lardan günümüze kadar kartellere ve tröstlere karşı kanun ve uygulama bazında önemli mücadeleler yürütülmüştür¹⁷⁴. Ülkemizde de 1961 Anayasası’nda yer verilmemesine karşın 1982 Anayasası’nda; devlete tekelleşme ve kartelleşmeyi önleme görevi yüklenmiştir¹⁷⁵. Günümüzün küresel dünyasında ise, zenginliğin belli ellerde toplanmasının engellenmesinden ziyade, toplumdaki gelir grupları arasında bulunan uçurumu azaltma amacının ön plana çıktığı görülmektedir¹⁷⁶.

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı bir başka yöntem ise, kamulaştırmalar ve devletleştirmeler gibi sosyal amaçlı uygulamaların gerçekleştirilmesidir¹⁷⁷. Bu çerçevede devletleştirme, kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüslerin yönetiminin, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devlet tarafından devralınmasıdır. Devletleştirmenin konusu özel teşebbüslerdir. Devlet söz konusu faaliyetin idaresini belli bir kamu sektörüne veya onun denetimi altında ve belirli hizmet esaslarına göre faaliyet gösteren özel hukuk tüzel kişilerine devredebilmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra sosyal devlet düşüncesinin ön plana çıkmasıyla birlikte pek çok Batılı ülkede büyük endüstri alanlarının devletleştirilmesi söz konusu olmuştur¹⁷⁸.

¹⁷² ÇEVİK, Savaş, Küreselleşen Dünyada Vergi Politikası, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003, s. 356-358, 370.

¹⁷³ GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 261; CANIKLIOĞLU, s. 97; KORAY, 280-281.

¹⁷⁴ EREM, s. 27-28.

¹⁷⁵ GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 214. Anayasa’nın 167. maddesine göre, “Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiilî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler.”

¹⁷⁶ KORAY, 286.

¹⁷⁷ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 96.

¹⁷⁸ ÖZBUDUN, s. 108; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 212. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 87-97; BORATAV, Korkut, İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilânçosuna Doğru, **Cahit Talas’a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1990, s. 135. Devletleştirme, sosyalist devlette kolektifleştirme adı altında farklı bir biçimde uygulanmaktadır. Bu durumda belli işletmelerin, işçilerin oluşturduğu birliklere devredil-

Kamulaştırma ise; devlet ve diğer kamu tüzel kişilerinin kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını sahiplerinin isteğine bakmaksızın, kamu mülkiyetine geçirmesidir. Kamulaştırmanın konusu; devletleştirmeden farklı olarak özel teşebbüsler değil, özel mülkiyetteki taşınmazlardır. Temel itibarıyla kamulaştırma ve devletleştirmeler, doğrudan sosyal adaleti ilgilendiren ve sosyal devletin varlığı için zorunlu hususlar değildirler. Ancak sosyal amaçlı kamulaştırmalar ve çok sınırlı da olsa devletleştirmeler bazı hallerde sosyal adaleti sağlamaya yönelik araçlar olarak kabul edilmektedir¹⁷⁹.

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı bir başka yöntem ise, ekonomik planlamada bulunmasıdır. Sosyal devletin varlığı için zorunlu olmayan bu husus; sosyal devletin ekonomik hayata müdahalelerinin bir plân dâhilinde yapılmasını sağlamaktadır. Böylelikle sosyal devlet, sosyal ve ekonomik hayata etken bir biçimde müdahale etmekte ve planlama aracılığıyla sosyal eşitsizlikleri azaltarak toplumda fırsat eşitliği oluşturmaktadır¹⁸⁰.

Planlama; devletin ekonomiye basit bir müdahalesi olmayıp, en geniş anlamda ekonomik faaliyetlerin belirli bir zaman dönemi içinde önceden düşünülmesi, hesaplanması ve koordinasyonu anlamına gelmektedir. Plânlama; toplumun ekonomik kaynaklarının bilimsel ve akılcı bir şekilde kullanılarak, ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın gerçekleştirilebilmesini hedeflemektedir. Bu bağlamda sosyal devletin temel ilkelerinden biri de plânlamadır. Dolayısıyla planlamanın, sosyal devlet anlayışının gerektirdiği “devletin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesinin” bir aracı olduğu ileri sürülebilir¹⁸¹.

mesi söz konusudur. AZRAK, Sosyal Devlet, s. 212. Devletleştirmeyi düzenleyen Anayasa'nın 47. maddesine göre, “Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir. Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir.”

¹⁷⁹ ÖZBUDUN, s. 107-108; ATAR, s. 103-104, 112-113; GÖZLER, s. 146, 156, 163. Bu yöndeki Anayasa Mahkemesi kararı için bkz. E. 1985/2, K. 1985/16, KT. 27.09.1985. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1985/K1985-16.htm 23.10.2009. 1982 Anayasa'nın 46. maddesinin üçüncü fıkrası, sosyal amaçlı kamulaştırmalara cevaz vermiştir. Söz konusu hükme göre, "tarım reformunun uygulanması, büyük enerji, sulama ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi" amacıyla da kamulaştırma yapılabilir. Anayasa, sosyal amaçlı kamulaştırmaları daha kolay hale getirmek amacıyla kamulaştırma bedelinin peşin ödeme şartını aramamış, taksitlendirme yapılabileceğini kabul etmiştir. Anayasa'nın kamulaştırmayı düzenleyen 46. maddesine göre, “Devlet ve kamu tüzel kişileri; kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir.”

¹⁸⁰ KABOĞLU, İbrahim, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, **İnsan Hakları Yıllığı (Muzaffer Sencer'e Armağan)**, c. 17-18, Ankara 1995-1996, s. 166; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 1, 44.

¹⁸¹ ÖZBUDUN, s. 109; ATAR, s. 104; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 44; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 202. E. 1985/16, K.1986/5, KT. 04.03.1986, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1986/K1986-05.htm, 01.01.2009. Kısa süreli ayarlayıcı ve düzenleyici tedbirler planlama değildir. Daha somut bir biçimde planlamanın beş unsuru vardır. 1-Milli gereksinim ve amaçların belirlenmesi 2-Kaynakların tespiti 3-Kaynakların ihtiyaçları karşılaya-

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın sağlanması ve milli gelirin artırılması amacıyla benimsenen planlama, kalkınmaya ilişkin olarak gerçekleşmekte ve söz konusu planlamalara kalkınma planları adı verilmektedir. Kalkınma planlarıyla, kalkınmada öncelikli olan hususlar tespit edilmekte ve sosyal devletin temel amacı olan insan onuruna yaraşır hayat standartlarının sağlanabilmesi için gereken kaynak temin edilmeye çalışılmaktadır¹⁸². Bu çerçevede devlet; ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayama amacıyla milli tasarrufu arttırmak, yatırımları kamu yararına yönlendirmek ve kalkınma planları yapmak hususunda önemli sorumluluklar üstlenmektedir¹⁸³.

Temel itibariyle ekonomik plân yapılması önceden sosyalist sistemlere özgü bir yöntem olarak değerlendirilmekteyken; özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sosyal devlet sistemini benimseyen gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından yaygın olarak uygulanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist ülkeleri planlı ekonomiye iten husus; savaşı getirdiği yıkımları ortadan kaldırmak, zarar gören üretim mekanizmalarını belli bir düzene sokmak ve sosyal öncelikleri dikkate alarak hangi yatırımların öncelikli olarak hayata geçirileceğini tespit etmek gerekliliğidir. Bütün bu etkenlerin ancak planlı ekonomi ile gerçekleştirilebileceği düşünülmüş ve planlı ekonomi hayata geçirilmiştir. Kapitalist ülkeler ekonomik kalkınma, istikrar ve sosyal gelişme için planlı ekonominin gerekliliğini kabul etmiş ve hayata geçirmişlerdir. Sosyal devletin, planlama ile ekonomik hayata yön vereceği ve böylelikle sosyal amaçlarını daha etkili bir biçimde gerçekleştireceği düşünülmüştür¹⁸⁴. Günümüzde ise, küresel ekonomi nedeniyle planlamanın pek uygulanma olanağı kalmamıştır.

Sosyal devletin piyasaya müdahalede kullandığı son bir yöntem ise, fırsat eşitliğini sağlayıcı uygulamalardan oluşmaktadır. Bu çerçevede sosyal devletin sağlamaya çalıştığı eşitlik, fırsat eşitliğidir. Böylelikle, bireylere eşit fırsatları tanımak ve kanun önünde eşitliği daha

cak şekilde kullanılması 4-Uygulamanın zaman taksim edilerek gerçekleştirilmesi 5-Uygulamaların hayata geçirilmesine dönük tedbirlerin alınmasıdır. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 202.

¹⁸² ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 542. TUNAYA, s. 733; KOCAOĞLU, s. 362.

¹⁸³ AKIN/AKAD, s. 27; RUHİ, s. 57; ÖZBUDUN, s. 109

¹⁸⁴ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 92-93, 95-96. Örneğin II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de tam istihdamı hayata geçirmek amacıyla planlı ekonomi uygulaması hayati önem arz etmiştir. KARA, s. 177. Gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanan planlama ile az gelişmiş ülkelerdeki planlama aynı anlamı taşımamaktadır. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 93; TALAS, Cahit, Plan, Kalkınma ve İktisadi Sistemler, AÜSBFD, c. XVII, sy. 3-4, Eylül 1962, s. 7-8. Anayasanın planlamaya ilişkin 166. maddesine göre, "Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayinin ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak devletin görevidir. Planda millî tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeli sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri, bu plana göre gerçekleştirilir. Kalkınma planlarının hazırlanmasına, Türkiye Büyük Millet Meclisince onaylanmasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir."

verimli kılmak amaçlanmaktadır¹⁸⁵. Bu bağlamda fırsat eşitliğini sağlamak üzere; toplumun sosyal ve ekonomik bakımdan zayıf kesimlerinin eşitsizliklerini gidermek amacıyla aileye, iş gücü piyasalarına ve yardıma muhtaç kimselere yönelik çok çeşitli uygulamalar hayata geçirilmekte ve sosyal ve ekonomik ihtiyaçlardan kaynaklanan eşitsizlikler ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır¹⁸⁶. Nitekim söz konusu uygulamalarla sosyal ve ekonomik nedenlerin oluşturduğu eşitsizlikler hafifletilmekte ve zenginliklerin daha âdil dağılımı sağlanarak sosyal adalet somutlaştırılmaktadır¹⁸⁷. Sonuç olarak sosyal devletin adil gelir dağılımını sağlama amacıyla; piyasanın eksikliklerini gidermeye dönük müdahaleleri, devletin görevlerinde önemli bir artışın meydana gelmesine neden olmuştur¹⁸⁸.

4. Sosyal ve Ekonomik Hakların Sağlanması

a) Genel olarak

Sosyal devletin bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlamaya yönelmiş bir devlet modeli olması nedeniyle; kişilere, hem I. kuşak haklar olarak ifade edilen kişisel ve siyasal hakları, hem de II. kuşak haklar olarak ifade edilen sosyal ve ekonomik hakları tanıması ve gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Esasında sosyal devleti farklı kılan husus da; kişisel ve siyasal hakları korumakla beraber, sosyal ve ekonomik haklara yer vermesidir. Nitekim sadece kişisel ve siyasal haklara yer verilerek “insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları”nın sağlanabilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla sosyal devletten bahsedebilmek için kişisel ve siyasal hakların yanında sosyal ve ekonomik haklara da yer verilmesi, bireylere her iki hak kategorisinin birlikte tanınması gerekmektedir¹⁸⁹.

Esas itibarıyla her iki hak kategorisinin birlikte sunulması, çağdaş insan hakları anlayışının bir gereğidir¹⁹⁰. Nitekim sosyal ve ekonomik haklar da; tıpkı kişisel ve siyasal haklar gi-

¹⁸⁵ LUCHAIRE, s. 334; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 38; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381.

¹⁸⁶ VOGEL, s. 388; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 39; HUBER, s. 42-43; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381; RUHİ, s. 43.

¹⁸⁷ GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 381.

¹⁸⁸ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 122.

¹⁸⁹ ATAR, s. 96; ÖZBUDUN, s. 99-101; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 111, 158; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 83-84; ALGAN, s. 27; RIVERO, s. 35; VOGEL, s. 373, 390; PIETERSE, s. 5. Türk Anayasa Mahkemesi de pek çok kararında sosyal ve ekonomik hakların sağlanmasının sosyal devlet niteliğinin içeriğini oluşturduğunu ifade etmiştir. Bkz. E. 1987/16, K. 1988/8, KT. 19.04.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1988/K1988-8.htm>, 27.07.2009. Aynı yönde diğer kararlar için bkz. E. 1972/16, K. 1972/49, KT. 17.10.1972, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1972/K1972-49.htm>, 27.07.2009; E. 1977/42, K. 1977/122, KT. 13.10.1977, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1977/K1977-122.htm>, 27.07.2009.

¹⁹⁰ ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 570.

bi, insan onurundan kaynaklanmakta ve kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirmesine hizmet etmektedirler¹⁹¹. Dolayısıyla çağdaş insan hakları anlayışını benimseyen sosyal devlet, insan haklarının tam anlamıyla korunabilmesi için kişisel ve siyasal hakların sosyal ve ekonomik haklarla tamamlanmasını¹⁹² ve bu iki kategori arasında bir öncelik-sonralık ya da önemlilik sırası yapılmaksızın her ikisinin birlikte tanınmasını öngörmektedir. Çünkü “insan haklarının en önemlisi, ihlal edilmekte olanıdır”¹⁹³.

Aksi takdirde, ekonomik açıdan zayıf halk kitlelerinin insan onuruna uygun şartlarda yaşayabilmeleri için gereken zorunlu ihtiyaçlar yerine getirilemeyecek ve kişisel ve siyasal haklar kâğıt üzerinde kalan boş birer kalıp olmaktan öteye geçemeyeceklerdir. Bu çerçevede sosyal devletin, sosyal ve ekonomik hayatın zorunlu kıldığı sosyal ve ekonomik hakları uygulamaya geçirmesi gerekmektedir¹⁹⁴. Böylelikle liberal dönemde soyut biçimde ele alınan birey; gerçek hayatta içinde bulunduğu sosyal ve somut şartlar çerçevesinde ele alınmış olacak, bu hususta devlet de önceki konumundan farklı olarak seyirci pozisyonundan çıkarak müdaha-

¹⁹¹ GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 197; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 138-144, 154; ALGAN, s. 49-50; ÖZBUDUN, s. 110; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 259. İnsanın maddi ve manevi olmak üzere iki farklı alanda ihtiyaçlar içerisinde olmasının temel nedeni; insanın maddi ve manevi varlık alanlarından oluşmasıdır. İnsanın doğası gereği sahip olduğu maddi ve manevi varlık alanları ancak bu alanlardaki ihtiyaçların giderilmesi ile korunabilir ve geliştirilebilir. Bu ihtiyaçların giderilmesi ise, insan hakları ile mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle insan hakları, kişilerin maddi ve manevi temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yarayan araçlar olarak, kaynağını insanın ahlaki doğasından alır. İnsan doğasının ahlaki boyutu bulunmamış olsaydı, hak talebinin ortaya çıkmayacağı, hatta hak kavramının dahi söz konusu olmayacağı söylenebilir. Uluslararası insan hakları belgelerinde de, aynı noktaya işaret edilerek, insan haklarının kişinin özündeki onurdan kaynaklandığı belirtilmektedir UYGUN, İnsan Hakları Kuramı, s. 18.

¹⁹² PIETERSE, s. 27; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 197; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 154; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 179; HUBER, s. 49; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 48. Sosyal ve ekonomik haklar ile kişisel ve siyasal hakların birbirini tamamladığı düşüncesinin aksine olarak bu iki hak kategorisinin birbirleriyle çatıştığı da öne sürülmektedir. WAGNER, s. 280; TANÖR, s. 103-105. Ancak söz konusu farklı görüşler; gerek anayasalarda, gerekse uluslararası metinlerde her iki kategoriye birlikte yer verilmesi nedeniyle eski önemi kaybetmiştir. TANÖR, s. 103-105.

¹⁹³ ALGAN, s. 51, 70-74; ANAYURT, Ömer, Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Değerlendirilmesi, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE Yayınları, Ankara 2000, s. 47-57; PIETERSE, s. 6. Aksi görüşte olan Liberal düşünür Cranston’a göre, evrensel insan hakları negatif haklardan oluşmaktadır. Sosyal amaç niteliği taşıyan sosyal ve ekonomik haklar ise, ülkeler arasındaki ekonomik şartların farklı oluşu nedeniyle evrensel olarak gerçekleştirilebilir değildir. Bir toplum içerisinde de, herkese aynı ölçüde sosyal ve ekonomik hakları sağlamak mümkün değildir. Nitekim sosyal ve ekonomik hakların karşılanması toplum içerisinde bazı kimselere yükümlülükler yüklemekte, bu halde de bu kişilerin hakları zedelenmiş olmaktadır. BARRY, s. 272-273. Söz konusu düşüncüyü eleştiren Algan’a göre, hakların gerçekten insan hakları olup olmadığına karar verebilmek için hakkın; herkese eşit olarak güvence sağlayıp sağlamadığına değil, potansiyel bir bireysel çıkarı koruyup korumadığına bakılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. ALGAN, s. 71-72. Ayrıca Algan’a göre, kişisel ve siyasal haklara yapılacak aşırı vurgu, sosyal ve ekonomik hakların ihmal edilmesine yol açabilmektedir. ALGAN, s. 71-72.

¹⁹⁴ GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 197; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 154; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 180; GÖZLER, s. 155. Liberal bir düşünür olan Barry, özgür olmak ile bir şeyi yapmaya muktedir olmanın aynı şeyler olmadığını, bu amaçla uygulanan politikaların özgürlüğü arttırıcı niteliğinden çok refahı azamileştirici olduğunu ifade etmektedir. BARRY, s. 221-222. Ancak Barry, her ne kadar özgürlük ile muktedir olmayı birbirinden farklı tutsa da; bir şey yapmaya muktedir olmanın özgürlük için önemini inkar edememiştir.

leleriyle aktif bir tutum takınacaktır. Sonuçta; kişilere tanınan hak ve hürriyetler sadece bir azınlık tarafından değil, herkes tarafından kullanılabilir hak ve hürriyetler olacaktır¹⁹⁵.

Dolayısıyla sosyal devlet anlayışının gereği olarak; en geniş anlamda hak ve hürriyetlerin sunulabilmesi için herkese kişisel ve siyasal hakların sağlanmasının yanında, gelişen sosyal ve ekonomik şartlara uygun biçimde ortaya çıkan ve diğer bütün insan hakları gibi insan onurundan kaynaklanan sosyal ve ekonomik hakların da tanınması gerekmektedir¹⁹⁶. Nitekim sosyal devlet öncesi liberal dönemin devlet yapılanması çerçevesinde; bireylere, sosyal ve ekonomik haklar tanınmaksızın sadece kişisel ve siyasal hakların tanınmasının doğurduğu olumsuz sonuçlar sosyal devletin tepkisel nitelikte gelişmesine neden olmuştur. Söz konusu tepkisel gelişimde, sosyal devlet açısından sosyal ve ekonomik haklar ayırt edici bir nitelik olarak ortaya çıkmıştır¹⁹⁷.

Bu itibarla sosyal devlet içerisinde kişisel ve siyasal haklara ilaveten tanınmak zorunda olan¹⁹⁸ ve sosyal devlete esas niteliğini kazandıran sosyal ve ekonomik hakların; kişisel ve siyasal haklardan ayırt edilmesi ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla temel özelliklerinin ortaya konulması gerekmektedir.

¹⁹⁵ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 132-134, 136; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 259; ALGAN, s. 51; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 175, 179-180. bkz. HUBER, s. 49; AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 48; SCARBROUGH, s. 238. SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 187. Anayasa Mahkemesi de bu yöndeki düşüncelerini ifade ettiği bir kararında aşağıdaki cümlelere yer vermiştir. “19. yy.’dan başlamak ve gittikçe hızlanarak zamanımıza kadar gelmek üzere, bir yandan insan hakları kavramının kapsamında, öte yandan devletin etkinliği anlayışında “sosyal yönde” bir gelişme ve genişleme görülür. İnsan artık yalnızca yaşama hürriyetine sahip olmakla kalmayarak, aynı zamanda insan haysiyetine yaşayış yaşama şartlarını da bir hak olarak isteyebilmektedir; yalnız çalışma hürriyetine, öğrenme hürriyetine değil, fakat çalışma hakkına, öğrenim hakkına da sahip olacaktır. Hürriyet kâğıt üzerinde kalan teorik bir kavram olmaktan çıkmakta, kişiler ve kitleler için erişilebilir, gerçekleştirilebilir, kullanılabilir, pozitif haklar haline gelmektedir. Devlet vatandaşlarına insanca yaşama şartları sağlamak için gerekli tedbirleri alacaktır. Devlet fertlerin hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmek, onları herkesçe yararlanılabilir bir hale getirmek ödevini yüklenmiştir.” E. 1990/15, K. 1991/5 KT. 28.02.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1991/K1991-5.htm>, 01.01.2009.

¹⁹⁶ KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 83-84; SALLAN GÜL, s. 148-149.

¹⁹⁷ TANÖR, s. 244-245; Hatta sosyal devleti benimsemiş bazı ülkelerin anayasalarında yer verilmeyen sosyal ve ekonomik haklar; yargısal organlar tarafından, anayasalardaki “sosyal devlet” veya “insan onuruna uygun hayat şartları” ilkelerinden çıkarılarak uygulamaya aktarılmıştır. Örneğin; 1949 Federal Almanya Cumhuriyeti Anayasası’nda en az geçim hakkı ile sosyal yardım hakkı açık olarak tanınmamasına rağmen, mahkemeler bu hakları Anayasanın “insan haysiyetine uygun bir şekilde yaşama” ilkesi (md. 1) ile sosyal devlet ilkesinden (md. 20) çıkarmışlardır. Nitekim bu haklar uzun süre anayasa ve kanun hükümleriyle değil, mahkeme kararlarıyla geçerlilik kazanmışlardır. TANÖR, s. 244-245.

¹⁹⁸ Sosyal devletin varlığı için; bireylere sosyal ve ekonomik hakların sağlanması hususu zorunlu esaslardan birini oluşturmakla birlikte, kişisel ve siyasal haklara yer verilmesi gerekliliği gözden kaçırılmamalıdır. ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 570.

b) Sosyal ve Ekonomik Hakların Ayırt edici Özellikleri

1-Öncelikle her iki hak kategorisi tarihsel olarak farklı dönemlerde ortaya çıkmıştır.

Nitekim bu özellik nedeniyle; kişisel ve siyasal haklara I. kuşak haklar, sosyal ve ekonomik haklara II. kuşak haklar adı verilmektedir. Tarihsel olarak kişisel ve siyasal haklardan daha sonra ortaya çıkan sosyal ve ekonomik haklar, Sanayi Devrimi sonrasında oluşan toplumsal koşullar karşısında kişisel ve siyasal hakların yetersizliğine tepki olarak doğmuştur¹⁹⁹. Esasında Sanayi Devrimi'nin doğurduğu sosyal problemler karşısında sadece kişisel ve siyasal hakları tanımakla yetinen ve bu hususta bir yenilik ortaya koyamayan klasik liberal anlayışa getirilen eleştiriler, sosyal devletin ve sosyal ve ekonomik hakların düşünsel temellerini oluşturmuştur²⁰⁰.

Söz konusu eleştiriler çerçevesinde, Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu zor şartlara karşı önlem alınması ve sosyal korumanın gerekliliğin anlaşılması nedeniyle liberal düşüncenin statik özgürlük kavramının yerini, yeni ve dinamik bir özgürlük anlayışına bırakması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu çerçevede özgürlüklerin, bireylere toplumsal gerçekliklere bağlı olarak farklı biçimde sağlanması gerekmiş ve II. kuşak haklar adı verilen sosyal ve ekonomik haklar tanınmıştır²⁰¹.

Başlangıçta sadece çalışanları koruma ve çalışma ilişkilerini düzenleme amacıyla sınırlı bulunan bu haklar, daha sonra toplumun diğer kesimlerine de yaygınlaşmış ve toplumun zor şartlar altında bulunan bütün bireylerini kapsar hale gelmiştir²⁰². I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan anayasalarda bazı sosyal ve ekonomik haklara yer verilirken, II. Dünya Savaşı sonrasında pek çok uluslararası belgede ve anayasada sosyal ve ekonomik haklara daha sistematik ve ileri bir düzeyde yer verilmiştir. Bu çerçevede devletler; sosyal devlet olabilmenin gereği olarak eğitim, sağlık çalışma, sendika, grev ve sosyal güvenlik hakları gibi sosyal ve ekonomik haklara, anayasalarında kapsamlı bir biçimde yer vermeye başlamışlardır²⁰³.

2-Her iki hak kategorisi arasında bir diğer farklılık, bütün haklardan herkesin yararlanabileceği ilan edilmesine karşın, kişisel ve siyasal haklar, genellikle maddi imkânlara sahip olanların yararına hizmet etmekte iken; sosyal ve ekonomik haklar, daha çok ekonomik

¹⁹⁹ LEISERING, s. 177; WAGNER, s. 280.

²⁰⁰ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 175; ŞAYLAN, s. 78-83.

²⁰¹ ŞAYLAN, s. 82-84; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 37; TANÖR, s. 101-102; WAGNER, s. 280.

²⁰² TANÖR, s. 101-102.

²⁰³ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 138-144; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 100; BARRY, s. 271.

anlamda zor durumdaki bireyleri korumaya ve gerçek özgürlük şartlarını oluşturmaya çabalamaktadır²⁰⁴.

Bu doğrultuda sosyal ve ekonomik haklar; kişisel ve siyasal haklardan farklı olarak sosyal adaleti ve eşitliği sağlamaya, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin asgari seviyeye indirerek sınıf farklılıklarını azaltmaya ve ekonomik açıdan güçsüzleri korumaya yönelmiş haklardır²⁰⁵. Bu nedenle sosyal ve ekonomik haklar; kişinin kendisini ezen bütün şartlardan kurtulmasını, gerçek bir özgürlük sahibi kılınmasını, sosyal eşitliğe dayalı toplum kurulmasını, eşitlik aracılığıyla özgürlüğün sağlanmasını, toplum içerisinde sosyal çelişkilerin giderilmesini, sınıflar arası denge kurulmasını ve maddi eşitsizlikleri ortadan kaldırılması ya da azaltılmasını amaçlamaktadır²⁰⁶. Bu nedenle sosyal ve ekonomik haklar kişinin insan niteliğinden daha çok gerçek yaşamda ne gibi yaşama şartlarına sahip olduğu ile ilgilenmektedir²⁰⁷. Bu itibarla sosyal ve ekonomik haklar kısaca; sosyal ve ekonomik anlamda zor durumda olan kimselerin korunmasına hizmet eden haklar olarak ifade edilmektedir²⁰⁸.

3-Sosyal ve ekonomik hakları, kişisel ve siyasal haklardan ayırt edecek diğer bir farklılık ya da temel özellik ise; kişisel ve siyasal haklar, devletin müdahale etmeyeceği ya da karışmayacağı alanı belirleyerek devlete negatif yükümlülükler yüklemekte iken; sosyal ve ekonomik haklar, genellikle devletin müdahale etmesi ya da karışması gereken alanı belirleyerek devlete olumlu (pozitif) yükümlülükler yüklemektedirler²⁰⁹. Bu düşünceden yola çıkan sosyal

²⁰⁴ TANÖR, s. 94; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 37.

²⁰⁵ TANÖR, s. 39-42, 74-79, 92-94; ÖZBUDUN, s. 110; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 177-178, 182; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 112; ALGAN, s. 25, 50; ÖZDEK, E. Yasemin, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları, Ankara 1993, s. 35-36; VOGEL, s. 373; WAGNER, s. 280; ABOU-NASSIF, s. 1. Çünkü sosyal ve ekonomik haklar, sosyal eşitsizliklere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. TANÖR, s. 71.

²⁰⁶ TANÖR, s. 107. Sosyal devlet, söz konusu amaçlarla benimsediği hususların yerine getirilmesi ile ilgili olarak önceden aile ya da diğer sosyal birimler tarafından gönüllü olarak gerçekleştirilen sosyal korumaları üzerine almış ve söz konusu korumaları zorunlu olarak sunulması gereken sosyal ve ekonomik haklara dönüştürmüş bulunmaktadır. PIETERSE, s. 6; SCARBROUGH, s. 236. Sosyal devlet uygulamasını önceki dönemlerde sosyal amaçlarla sergilenen yardımlaşmalardan ayıran husus sosyal devlet uygulamalarının zorunlu olmasıdır. Önceki dönemlerde gönüllü olarak işleyen sistem sosyal devlet ile birlikte cebri karakter arz etmiş ve bu amaçla bireylere sosyal amaçlarla sunulan imkânlar sosyal ve ekonomik haklara dönüşmüştür. BARRY, s. 285. Sosyal ve ekonomik hakların (devlet tarafından cebren uygulanamayacağı ve diğer bireylerden bu haklara saygı gösterilmesinin beklenemeyeceği düşüncesinde olan liberal görüşe göre, refah haklarını bireyler bir iyilik olarak sergileyebilir. Ancak bireyleri cebren bu tarz bir iyiliğe zorlamak ve bunu hak olarak meşrulaştırmak doğru değildir. BARRY, s. 272.

²⁰⁷ RIVERO, s. 35.

²⁰⁸ PIETERSE, s. 6. Örneğin; çalışmasına rağmen sefaletten kurtulamayan ve mali açıdan yaşama imkânlarını tamamen kaybetmiş ya da çok kısıtlı imkânlarla sahip olan kimseler bu kapsamda değerlendirilebilir. AZRAK, Sosyal Devlet, s. 210.

²⁰⁹ RIVERO, s. 33-34; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 112; TANÖR, s. 24-31; ÖZBUDUN, s. 110; ŞAYLAN, s. 82-84; SAVCI, Bahri, **İnsan Hakları (Kanunilik Yolu ile Korunması)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1953, s. 38-39.

liberal düşünür Green, “Liberal Yasama ve Sözleşme Özgürlüğü” adlı eseriyle ilk kez pozitif özgürlük düşüncesini ortaya koymuştur. Negatif özgürlük anlayışını reddeden Green, devlet müdahalesinin pozitif özgürlüğü fiilen genişlettiğini öne sürmüştür. Böylelikle negatif-pozitif özgürlük anlayışının doğmasına neden olan söz konusu yaklaşım, sosyal devletin felsefesi üzerinde önemli ölçekte etki doğurmuş ve devlet müdahalesinin insanların fırsatlarını ve özgürlüklerini arttıracaklarını ileri sürmüştür²¹⁰.

Söz konusu anlayışın bir gereği olarak devlet, pek çok yükümlülük üstlenmekte ve bireyleri özgürlüklerden alıkoyan ekonomik ve sosyal engellerin kaldırılması amacıyla sosyal ve ekonomik alana müdahalelerde bulunmaktadır²¹¹. Dolayısıyla söz konusu yaklaşımdan, sosyal ve ekonomik hakların zorunlu olarak devlete olumlu edimler yüklediği ve devletin pozitif edimlerde bulunmak zorunda olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır²¹².

Ancak bu yargı mutlak olarak değerlendirilemeyecek nitelikte bir genellemedir. Çünkü bütün sosyal ve ekonomik haklar, devlete olumlu edimler yüklememektedirler. Örneğin; sendika kurma, grev, toplu sözleşme hakları ya da Türk Anayasası’nda yer verilmeyen işyeri yönetimine katılma hakları gibi bazı sosyal ve ekonomik haklar, devlete olumlu edimler değil de müdahalede bulunmama yükümlülüğü yüklemektedir²¹³. Bunun yanında olumlu edimi gerektirme hususu yalnızca sosyal ve ekonomik haklara özgü bir durum da değildir. Nitekim kişisel ve siyasal haklar da zaman zaman devlete olumlu edimler yükleyebilmektedirler. Özellikle diğer kişilerin söz konusu haklara saygı göstermemeleri durumunda, bu haklar devlete olumlu edimler yükleyen maliyetli haklar haline gelmekte ve tıpkı sosyal ve ekonomik haklar gibi devletin olumlu edimlerini gerektirmektedir²¹⁴. Ayrıca kişisel ve siyasal hakların da gerçek ve somut olarak herkesin yararlanabildiği hürriyetler haline gelebilmesi, ülke ekonomisinin belirli bir seviyeye ulaşmasına bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla kişisel ve siyasal haklar da devle-

²¹⁰ BARRY, s. 230-231. Kişisel ve siyasal hakların negatif, sosyal ve ekonomik hakların pozitif haklar olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. ALGAN, s. 127-129; KOCH, Ida Elisabeth, The Justiciability of Indivisible Rights, *Nordic Journal of International Law*, Vol. 72, Issue 1, February 2003, s. 5-6.

²¹¹ DOĞAN, *Sivil Toplum*, s. 260; KORAY, s. 93.

²¹² ALGAN, s. 25, 50; ÖZDEK, *Çevre Hakkı*, s. 35-36.

²¹³ TANÖR, s. 24-31; ÖZBUDUN, s. 110; ALGAN, s. 25, 31-32, 189-191; Örnekler için bkz. TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 178-179. MICHELMAN, Frank I., The Constitution, Social Rights, and Liberal Political Justification, *International Journal of Constitutional Law (ICON)*, Vol. 1, No. 1, 2003, s. 16-17.

²¹⁴ BARRY, s. 274-275; ALGAN, s. 31-32, 92-93; Karşı görüşte olanlar ise, sınırları tam olarak belirlenemediği için sosyal ve ekonomik hakların *belirsiz* olduğunu, var olan belirsizliğin doğrudan doğruya *hukukileştirilebilir* sorununa neden olduğunu ve negatif olarak adlandırılan kişisel ve siyasal haklardan farklı olarak sosyal ve ekonomik hakların *kişisel sorumluluk* noktasında önemli problemlere neden olduğunu, sosyal ve ekonomik hakların bireysel sorumluluk yerine bağımlılık yarattığını ifade etmektedirler. BARRY, s. 275-277.

tin ekonomik yükümlülüklerinden tamamen bağımsız olarak düşünülemez²¹⁵. Bu nedenle bir hakkın devlete yüklediği edimin olumlu (pozitif) ya da olumsuz (negatif) niteliğinin görece ağırlığı, yere ve zamana göre de değişiklik gösterebilmektedir²¹⁶.

Sonuç olarak olumlu (pozitif) ya da olumsuz (negatif) edim türlerinin belirli hak kategorileriyle özdeşleştirilerek, insan haklarının kesin çizgilerle sınıflandırılması ve bu sınıflandırmaya göre farklı koruma düzeylerinin esas alınması doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir. Ancak bu yargı her insan hakkının; devlete hem olumlu, hem de olumsuz edim yükleyen boyutlarının olabileceği gerçeği görmezden gelmemek şartıyla genelleme niteliğinde kabul edilebilir²¹⁷.

4-Sosyal ve ekonomik hakların genellikle devlete olumlu edimler yüklemesiyle bağlantılı olarak ortaya çıkan bir diğer özelliği ya da kişisel ve siyasal haklardan bir diğer farklılığı ise, bu hakların dava yoluyla talep edilebilecek bir isteme hakkı verip vermediğine ilişkindir.

Daha önce de değinildiği gibi; sosyal ve ekonomik hakların, devlete olumlu edimler yüklediğine ilişkin düşünce, mutlak bir nitelik arz etmemekte ve bir genelleme niteliğinde bulunmaktadır. Bu hususu gözden uzak tutmamak kaydıyla, sosyal ve ekonomik hakların devlete yüklediği olumlu edimlerin, kişisel ve siyasal haklardan farklı olarak devletten dava yoluyla talep edilemeyecek nitelikteki istek ya da hedefler olduğu öne sürülmektedir²¹⁸. Nitekim devleti yükümlülük altına sokması ve bireylere bu hususta bir talep hakkı vermesi nedeniyle; isteme hakkı olarak da adlandırılan sosyal ve ekonomik hakların²¹⁹, dava yoluyla talep edilebi-

²¹⁵ ALGAN, s. 92-93; DURAN, Lütfü, Prof. J. Rivero'nun Tebliği Üzerine Yorum, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982, s. 49-55.

²¹⁶ ALGAN, s. 126-127; UYGUN, İnsan Hakları Kuramı, s. 34. "Uluslararası Hukukçular Komisyonu'nun daveti üzerine 22-26 Ocak 1997 tarihinde Maastricht kentinde gerçekleştirilen toplantı sonucunda ilan edilen "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri"nin, ekonomik, sosyal ve kültürel hakların devletleri ne tür yükümlülükler altına soktuğu konusuna değinilen, ancak bütün insan hakları bakımından geçerli sonuçlara ulaşıldığı ileri sürülebilecek olan ilgili bölümünde, aşağıdaki ifadeler yer almıştır. Kişisel ve siyasal haklar gibi, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar da devletlere üç tür yükümlülük yükler: saygı gösterme (respect), koruma (protect) ve gereğini yerine getirme (fulfil) yükümlülükleri. Bu üç yükümlülükten herhangi birinin yerine getirilmemesi, bu hakların ihlalinin oluşturur." Algan'a göre; Maastricht ilkelerinin en önemli yönü, hakların korunmasında farklılık oluşturan negatif-pozitif gibi ayrımlara gitmemiş olmasıdır. ALGAN, s. 82-84.

²¹⁷ ALGAN, s. 130-131. Örneğin; yargı ve seçim sisteminin uygulanması da sağlık ve eğitim sistemi kadar ekonomik kaynak gerektirmektedir. BYRNE, Iain, The Importance of Economic, Social and Cultural Rights in Guaranteeing Civil and Political Rights within the Euro-Mediterranean Partnership, **Mediterranean Politics**, Vol. 9, Issue 3, autumn 2004, s. 345.

²¹⁸ ALGAN, s. 127-129. Ayrıca bkz. KOCH, s. 5- 6

²¹⁹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119. ALGAN, s. 50-51; TUNAYA, s. 207-208; ÖZDEK, Çevre Hakkı, s. 36. II. kuşak haklar ya da pozitif statü hakları olarak adlandırılan sosyal ve ekonomik haklar, devlete yüklediği yükümlülükler göz önüne alınarak "isteme hakları" olarak da adlandırılmışlardır. ALGAN, s. 49-50. Bireyler gelişmekte olan toplum hayatı içerisinde kendi olanaklarıyla hürriyetlerin kendisine sağlayacağı hayat tarzının uygulamaya aktarılamayacağını anlayarak devletin bu noktada kendisine yardımcı olmasını ve

lecek nitelikte olmadığı dile getirilmektedir. Bu hakların dava yoluyla talep edilemeyeceğini öngören düşünceye göre; bireylere sosyal ve ekonomik hakların tanınmasından, söz konusu hakkın gerekli kıldığı olumlu edimlerin dava yoluyla istenebileceği gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır²²⁰. Ancak devlet; sosyal ve ekonomik haklara karışmama ve saygı gösterme yükümlülüğü altında bulunmakta ve bu haklara saygı duymaması ya da gerçekleştirilmesini engellenmesi durumunda yargısal yollara başvurulabileceği ileri sürülmektedir²²¹. Bu nedenle sosyal ve ekonomik haklara ilişkin dava edilemez nitelikte olan husus, devlete yüklenecek olan olumlu nitelikteki yükümlülüklerdir. Fakat bu düşünceye; hem bu haklara, hem de bu hakların sahiplerine yapılmış olan büyük bir haksızlık olması nedeniyle karşı çıkan görüşler de bulunmaktadır²²².

Esas itibariyle devlete olumlu edim yükleyen sosyal ve ekonomik hakların dava yoluyla istenebilecek bir hak vermemesinin temelinde; devlete olumlu edim yükleyen hükümlerin, program hükümler niteliğinde bulunduğu iddiası yer almaktadır. Söz konusu düşünceye göre; anayasa hükümleri doğrudan uygulanabilir değil, yasama organına siyasal nitelikte direktifler veren program hükümler niteliğindedir. Anayasa hükümlerinin uygulanabilmesi için yasama organının gerekli yasal düzenlemeleri yapması gerekmektedir²²³. Yasama organı tarafından

ihtiyaçlarından bir kısmının devlet tarafından karşılanmasını istemektedirler. Böylelikle bireylerin toplumdan bir isteme hakkı doğmuş olur ki, bu hakların bütününe sosyal ve ekonomik haklar denilmektedir. ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişimi, s. 238-239.

²²⁰ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119. “Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların dava edilemez nitelikte olduğunu savunanlar, bu hakların 1- devlete pozitif edim yükledikleri; 2- gerçekleştirilmeleri için maddi kaynakların varlığını ve kullanılmasını gerektirdikleri; 3- devletler tarafından hemen değil, zamana bağlı olarak ve asama gerçekleştirilebilecekleri; 4- anayasalarda (ve uluslararası sözleşmelerde) berraklıktan uzak, muğlak biçimde ifade edildikleri; 5- oldukça kompleks bir yapıya sahip oldukları; son olarak da (6) ideolojik ve politik nitelikte oldukları için dava edilemez olduğu öne sürülmektedir.” ALGAN, s. 144-145; KOCH, s. 5- 6.

²²¹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119. Öğretide, özellikle liberal düşünürler tarafından ileri sürülen görüşlerde sosyal ve ekonomik hakların ihlal edilmeleri halinde bir uyumsuzluk konusu olarak, yargı organları önüne getirilemeyeceği ifade edilmektedir. İnsan haklarını oldukça dar bir kapsama indirgeyen söz konusu yaklaşıma katılmak mümkün görünmemektedir. ALGAN, s. 87-88.

²²² Doktrinde önemli tartışmalara konu olan bu sorunun temelini, “kişisel ve siyasal hakların dava edilebilir nitelikte haklar olmasına karşılık; sosyal ve ekonomik hakların, sahip oldukları farklı özellikler nedeniyle dava edilebilen haklar olmadığı” düşüncesi oluşturmaktadır. Söz konusu düşünceye göre; sosyal ve ekonomik hakları dava edilebilir haklar olmaktan çıkaran, bu hakları kişisel ve siyasal haklardan ayıran birtakım farklı özellikleridir. Bu düşünceye; sosyal ve ekonomik hakları yargısal denetimin kapsamı dışına çıkarması ve söz konusu hakların korunmasını önemli ölçüde zayıflattığı gerekçesiyle karşı çıkmaktadır. ALGAN, s. 125-126.

²²³ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119; ÖZBUDUN, s. 111; TEZİÇ, Erdoğan, Profesör Favoreu’nun “Ekonomik ve Sosyal Hakların Anayasada Korunması” ile İlgili Tebliği Hakkında Yorum, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 497; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 119; ALGAN, s. 99-100, 104-105. Söz konusu iddiaya katılmamakla birlikte bu iddiayı dile getiren Gören’in düşünceleri için bkz. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 19-20; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk II, s. 18; GÖREN, Zafer, Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması, **Anayasa Yargısı**, c. 9, Ankara 1992, s. 179. Anayasa Mahkemesi’nin bu yönde vermiş olduğu kararında şu hususları dile getirmiştir. Sosyal ve ekonomik hakları sağlamak, devletin temel amacı ve görevidir. Ancak Türk Anayasa Hukukunda olumlu edim gerektiren hakların sadece Anayasa da yer almış olmaları, kişi-

yapılması gereken düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi halinde ise, yasama organını buna zorlayabilecek herhangi bir yaptırım bulunmamaktadır²²⁴. Buna bağlı olarak sözü edilen hükümleri, bireyler açısından herhangi bir sonuç doğurmamaktadırlar²²⁵. Ayrıca devletin sorumluluklarına mali açıdan sınır koyan hükümlerin de bu iddiayı desteklediği ifade edilmektedir²²⁶.

Nitekim sosyal ve ekonomik hakların devletten dava yoluyla istenememesinin temel nedeni devletlerin bu hususta tam bir sorumluluk yüklenmemiş olmasıdır. Devletlerin bu konudaki sorumlulukları, benimsedikleri öğretiye ya da diğer pek çok faktöre göre değişmektedir²²⁷. Bu bağlamda devletlerin genellikle son derece sınırlı ve üstlendiği yükümlülüklerden kaçınma imkânı verecek şekilde hukuki düzenlenmelere gittikleri görülmektedir. Bu çerçevede devletler, sosyal ve ekonomik hakları daha çok Anayasa'nın 65. maddesinde²²⁸ düzenlen-

lere yargı yoluyla talep edilebilecek "sübjektif bir kamu hakkı" vermemektedir. Dolayısıyla, söz konusu Anayasa hükümleri doğrudan doğruya uygulanabilir hukuk kuralları değil, yasama organına direktifler veren program hükümler niteliğindedir. Bu tür talep ve dava hakları, ancak yasama organının o alandaki kanuni düzenlemesinden doğabilir. E. 1987/16, K. 1988/8, KT. 19.04.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1988/K1988-8.htm>, 27.07.2009.

- ²²⁴ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119; ÖZBUDUN, s. 111; TEZİÇ, s. 497; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 119. ALGAN, s. 99-100. Federal Almanya Anayasası sosyal ve ekonomik hakları farklı bir katalog olarak düzenlememesine karşın, Anayasa Mahkemesi tarafından yasama organının sosyal devletin ve sosyal ve ekonomik hakların gerektirdiği düzenlemeleri yapmaması halinde anayasa şikayeti yoluna başvurulabileceğini ve bu durumun anayasaya aykırılık teşkil ettiğini kabul edilmiştir. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 42; TANÖR, s. 369; TEZİÇ, s. 498. Türkiye'de ise Anayasa Mahkemesi'nin, yasama organının hareketsizliğini zorlayan bir kararı bulunmamaktadır. TEZİÇ, s. 499. Portekiz Anayasası da bu hususa ilişkin "Devrim Konseyine" tavsiye kararı verme yetkisi tanımıştır. ÇAĞLAR, Bakır, Louis Favoreu'nun Raporunu Okurken Dört Problemi Yeniden Düşünmek (Yorum), **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 509.
- ²²⁵ Ancak doktrinde tümüyle benimsenmeyen bu anlayışa karşı, sözü edilen hükümlerin "açıklayıcı ana direktifler" olmaları nedeniyle bireyler açısından en azından dolaylı bir koruma sağlaması gerektiği ileri sürülmüştür. ALGAN, s. 105; LIEBENBERG, s. 75, 80-81. Kapanı; bu tür hükümlerin, sosyal ve ekonomik politikaların belirlenmesi hususunda, yasama ve yürütme organlarına uymak zorunda oldukları direktifler yüklediğini, söz konusu direktiflere açıkça aykırı nitelikteki uygulamaların ise, anayasanın temel ilkelerini ihlal ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla Kapanı, bu tür hükümlerin hukuki değerden yoksun olduğu iddialarına karşı çıkmaktadır. KAPANI, Kamu Hürriyetleri s. 124. Tanör söz konusu bu hükümlere "ölçü kural" adını vermektedir. TANÖR, 1978, s. 193-194.
- ²²⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119; ÖZBUDUN, s. 111; TEZİÇ, s. 497; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 119. ALGAN, s. 99-100.
- ²²⁷ KABOĞLU, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, s. 166; ALGAN, s. 91-92.
- ²²⁸ Anayasa'nın 65. maddesine göre; "Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir." 65. madde hükmü, 2001 yılında değişikliğe uğramadan önce "bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikler" yerine "ekonomik istikrarın gözetilmesi" ibaresine yer vermiştir. Söz konusu değişikliğin yapılması isabetli bir düzenleme olmuştur. Bu düzenleme ile birlikte devlet, ihtiyaç sahibi herkese sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik imkânlarını temin etmeden, kamu görevlileri için sahillerde dinlenme tesisleri yapamayacaktır. ATAR, s. 102. Anayasa'nın 65. madde hükmü devletin olumlu edimi gerektiren sosyal ve ekonomik haklar için geçerlidir. Yoksa olumlu edimi gerektirmeyen sosyal ve ekonomik haklar için böyle bir sınırlamadan bahsedilemeyecektir. TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 98; UYGUN, Oktay, Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi, **Anayasa Yargısı**, c. 20, Ankara 2003, s. 280; ALGAN, s. 282-283; SOYSAL, s. 242

diği gibi “maddi olanakları ölçüsünde” gerçekleştirmeyi taahhüt etmektedirler²²⁹. Örneğin; Anayasa’nın bu hususu düzenleyen 65. maddesinin gerekçesinde, 65. maddenin devletten sosyal ve ekonomik hakların gerçekleşmesini isteme hakkı vermediği ve bu hakların devlete yüklenen ödevlerden ibaret olduğu ifade edilmiştir²³⁰. Kısaca, Türk Anayasası’nda ve pek çok anayasada sosyal ve ekonomik haklara ilişkin devlete sorumluluk yüklenmekten kaçınılmış ve yüklenen sorumluluklar “sınırlı” seviyede kalmıştır²³¹.

Sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilmesi hususunda; devletler sınırlı sorumluluk üstlenmelerine karşın, yargısal organlar bu hususu mutlak bir biçimde değerlendirmemişlerdir²³². Bu bağlamda Türk Anayasa Mahkemesi, sosyal güvenlik ve sağlık hakkı gibi sosyal ve ekonomik hakların yaşama ve kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkıyla bağlantılı olması durumunda “devletin maddi olanakları ölçüsünde” sınırlanamayacağına hükmetmiştir²³³. Ayrıca bazı ülkelerin Anayasa Mahkemeleri de birtakım sosyal ve ekonomik

²²⁹ ALGAN, s. 282-283; Aynı durum, Alman Anayasası gibi pek çok anayasada ve uluslararası insan hakları belgelerinde de görülmektedir. Bu çerçevede 1966 tarihli İkiz Sözleşmeler’in, hakların gerçekleştirilmesi açısından taraf devletlere yüklediği yükümlülüklerin karşılaştırılması, bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Sözleşmeye göre; devletler, bu hakları “sağlamak” ile değil, “sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmak” ile yükümlü tutulmuş; söz konusu yükümlülüğü de, mali “kaynaklarının var gücüyle”, dolayısıyla mali imkânlar ölçüsüyle sınırlandırılmıştır. ALGAN, s. 88-90, 91-92.

²³⁰ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 40.

²³¹ Bu olumsuzluğun aşılmasına ilişkin olarak Uygun aşağıdaki görüşleri dile getirmektedir. “Gerçekleşmesi büyük mali kaynakların kullanımına bağlı sosyal haklar, diğer hak ve özgürlükler gibi anayasal güvence altına olmasına rağmen, adeta "temel hak" niteliğinde görülmemekte, yalnızca yol gösterici program hükümlerine muamelesi görmektedir. Bu güçlüğü aşmak bakımından, yargı organı, her bir sosyal hakkın gerçekleştirilmesi zorunlu olan minimum alanını, özünü belirleyerek, bu alan içindeki ihlallerin yargı denetimine tabi olmasının yolunu açabilir. Böylece, örneğin, korunmaya muhtaç kesimlerin birinci basamak sağlık hizmetlerinden yararlanamaması sağlık hakkının; parasız ilköğretimden yararlanamaması eğitim hakkının; asgari ücretle çalışacak iş bulamaması ya da minimum düzeyde işsizlik sigortasından yararlanamaması çalışma hakkının özünün ihlali sayılabilir. Her bir sosyal hak için, bu şekilde dokunulmaz özün belirlenmesi, kuşkusuz kolay değildir, ancak bu güç işin yapılması "temel hak" niteliğinden kaynaklanan anayasal bir görevdir.” UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 280.

²³² GÜMÜŞ, Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı II, s. 172. Bazı ülkelerde ise, anayasalar tarafından doğrudan uygulanabilir olan hükümler gösterilmiştir. (Örnek olarak bkz. Portekiz Anayasası md. 18/1, İspanya Anayasası md. 53/3) KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 130.

²³³ GÜMÜŞ, Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı II, s. 172. Anayasa Mahkemesi özellikle sosyal güvenlikle ilgili sosyal haklarda Anayasanın 65. maddesini mutlak bir şekilde anlamamaktadır. Anayasa Mahkemesi’ne göre; “Anayasa’nın 65. maddesinde, devletin sosyal ve ekonomik alanlarda belirtilen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği öngörülmektedir. Böylece, Anayasa’nın 60. maddesiyle bireylere tanınan “sosyal güvenlik hakkı”nın sağlanması için alınacak önlemler ve kurulacak teşkilât bakımından Devlet görevlendirilmekte, 65. madde ile de bu göreve kimi sınırlamalar getirilmektedir. Ancak 60. madde ile tanınan “sosyal güvenlik hakkı” yine Anayasa’nın 17. maddesinde düzenlenen “yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma hakkı” ile bağlantılıdır. Dolayısıyla Devlet, ekonomik ve sosyal alandaki görevlerini yerine getirirken yapacağı düzenlemelerde “yaşama hakkı”ni ortadan kaldıran ya da kısıtlayan kurallar getiremeyecektir. Bu nedenle, sağlık yardımlarının yataklı tedavi kurumlarında altı ayı geçmeyeceğine ilişkin itiraz konusu kural, Anayasa’nın 65. maddesi kapsamında değerlendirilemez.” E. 1996/17, K. 1996/38, 16.10.1996, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1996/K1996-38.htm>, 27.07.2004. Anayasa Mahkemesi’nin konu ile ilgili benzer kararı için bkz. E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17.01.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1991/K1991-2.htm>, 27.07.2009.

hakları doğrudan uygulanabilecek ve dava yoluyla istenebilecek hükümler olarak yorumlamıştır. Örneğin; Fransa, İtalya, İspanya ve Portekiz Anayasa Mahkemeleri bu yönde kararlar vermişlerdir²³⁴. Fransa'da da sağlık hakkı, sosyal güvenlik hakkı, normal bir ailevi yaşamı sürdürme hakkı, eğitim ve kültür hakkı, toplumsal dayanışma hakkı, anayasal değere sahip olmalarının yanı sıra Anayasa Konseyi tarafından, yasama organı için zorlayıcı nitelikte olduğu ifade edilmiştir²³⁵.

Ayrıca anayasalarda ifade edilen “sınırlı sorumluluk” ilkesiyle, devletin sosyal ve ekonomik görevlerini yerine getirmesi ya da getirmemesi değil, söz konusu görevlerin ne ölçüde ve nasıl yerine getirileceği mali kaynakların yeterliliği ölçüsüne bağlamıştır. Söz konusu ölçüye göre; devlet, artan ulusal gelirden gerekli aktarmaları yaparak sosyal ve ekonomik hakları daha fazla gerçekleştirmeye çalışacaktır²³⁶. Fakat sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilme derecesini belirleme yetkisi yasama organının takdirinde bir durumdur. Söz konusu takdir yetkisinin yargı organları tarafından denetimi ise mümkün değildir. Böyle bir denetim, hukukilik denetiminin sınırlarının aşılmasıyla “yerindelik denetimi” yapılması anlamına gelmektedir²³⁷.

²³⁴ FAVOREU, L., İktisadi ve Sosyal Hakların Anayasada Korunması, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982, s. 495; TEZİÇ, s. 497; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 130.

²³⁵ KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 130.

²³⁶ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 19-20, 42; ALGAN, s. 134. Günümüzde sosyal ve ekonomik durumlar karşısında ilgisiz ve hareketsiz kalan bir idare düşünülmemektedir. AZRAK, Sosyal Devlet, s. 218. Devletin mali kaynakları yetersiz dahi olsa, bireylere asgari bir temel sağlanmalıdır. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 19-20, 42; ALGAN, s. 134. Sosyal devletin, vatandaşlarının bütün sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Dolayısıyla sosyal devletin gereği olan sosyal ve ekonomik hakların gerçekleştirilmesinin de bir sınırı vardır. Bu çerçevede devletin temin etmekle yükümlü olduğu sınır; kendi ekonomik imkânları nispetinde asgari bir sınırdır. Böylelikle bireylerin asgari bir seviyenin altına düşmeyeceklerine dair inançları sağlanarak hem bireylerin geleceğe daha güvenle bakmaları, hem de bireylerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarının altına düşmemeleri temin edilmiş olur. ÖRÜCÜ, s. 12. Ancak devletin, toplumun ürettiğinden daha fazlasını dağıtamaya kalkışması da enflasyon ve işsizlik gibi önemli ekonomik problemlere neden olmaktadır. Bu çerçevede sosyal devletin sağlayacağı imkânlar toplumun ekonomik durumuyla yakından ilgilidir. BENDA, s. 413; ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Anayasalarda Sosyal ve Ekonomik Haklar, **Adalet Dergisi**, y. 73, sy. 5, Eylül-Ekim 1982, s. 887; SAVAŞ, Vural F., Ekonomik Düzen ve Anayasa, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001, s. 880. Doktrinde; sosyal devletin üstlendiği görevleri ekonominin gerekleri ve mali kaynakların yeterliliğini aşacak ölçüde yerine getiremeyeceğini, dolayısıyla bu tarz sınırlamaların anayasalarda yer alması dahi, var olacağı ifade edilmektedir. Bu görüşe göre; söz konusu sınırların aşılması durumunda uzun vadede problemler ortaya çıkacak ve olağan kamu hizmetlerinin işleyişi dahi aksayabilecektir. Ayrıca; devletin bu hakların gerçekleştirilme ölçüsünün takdiri hususunda; hukuki bir zorlayıcılığa tabi kılınması mümkün değildir. Bu hususta devlete sadece siyasi bir baskı uygulanabilir. Dolayısıyla bu tarz bir sınırın anayasaya konulması gereksiz bir düzenleme niteliğindedir. ÖZAY, İl Han, **Günlükte Yönetim**, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 82. Devletler tarafından ekonomi ve sosyal hususlar arasındaki denge gözetilmelidir. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 189.

²³⁷ ALGAN, s. 282-283; ATAR, 2002 s. 111; ÖZBUDUN, s. 111; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 178; SOYSAL, s. 240.

Genellikle ifade edilen bu görüşler karşısında ise, iki farklı temel yaklaşım bulunmaktadır. Gören tarafından dile getirilen ilk yaklaşıma göre; anayasalarda yer alan hükümler, hukuksal açıdan bağlayıcı olmayan program hükümler niteliğinde bulunmamaktadırlar. Hatta Türk Anayasası'nın 11. maddesinde olduğu gibi pek çok anayasada anayasal hükümlerin bağlayıcılığından bahsedilmiştir. Bu bakımdan anayasal hükümler ne yasamanın ne de yürütmenin tasarrufu altında değildirler. *“Bu nedenle sosyal hakların program hükümler olduğu ve sadece yasama organına siyasal nitelikte direktifler verdiği ve bu hakların kişiler için talep ve dava hakları doğurabilmesinin ancak yasama organının o alandaki yasal düzenlemesinden sonra doğabileceği görüşüne katılmak mümkün değildir”*²³⁸.

Ayrıca Gören; söz konusu hükümlerin basit bir kanunda değil de normlar hiyerarşisinde daha üst konumda bulunan Anayasa'da yer almış olmasının, sosyal ve ekonomik hakların yargı yolu ile ileri sürülemeyeceği sonucunu doğurmayacağını ifade etmektedir. Gören'e göre, bütün temel haklar gibi soyut bir biçimde ele alınan sosyal ve ekonomik hakların somutlaştırılabilmesi için pek çok yasal düzenleme gerekebilmektedir. Ancak bu husus, sosyal ve ekonomik dava yoluyla talep edilemeyeceği sonucunu doğurmamaktadır. Bunların yanında Gören, Anayasa'nın 65. maddesi gibi sosyal ve ekonomik hakların yerine getirilmesine mali sınırlar koyarak devletin hiçbir harekette bulunmamasına imkân veren hükümlerin kaldırılması gerektiğini de öne sürmektedir²³⁹.

Tanör tarafından dile getirilen diğer yaklaşıma göre ise, edim türüne göre doğrudan uygulanabilirliğin belirlenmesi uygun bir yaklaşım değildir. Tanör'e göre; bir normun doğrudan uygulanabilir sayılabilmesi için dört temel özelliğin hepsini birlikte taşıyıp taşımadığının, her bir somut durum için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereklidir. Bu çerçevede ilk olarak, düzenlemenin belirsiz ya da yasamaya yön çizen direktif veren değil, açıkça hak tanıyan nitelikte olması gerekir. İkinci olarak, hakkın yükümlüsü ve yükümlülük açık ve net biçimde belirtilmelidir. Üçüncü olarak, hakkın kendiliğinden uygulanabilir olması gerekmektedir. Tanör'e göre, bunun anlamı herhangi bir devlet desteği olmaksızın uygulanabilmesidir. Ancak bu husus kendinden uygulanabilirlikle, olumlu edim gerektirmemenin aynı anlama geldiğini ifade etmemektedir. Bu bağlamda örneğin; yönetime katılma hakkının olumlu edim gerektirmemesine karşın, kanuni düzenlemeye kavuşturulmadığı sürece gerçekleştirilemeyecek bir hak nite-

²³⁸ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 41.

²³⁹ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 41-42. ALGAN, s. 105-106. Devletin sorumluklarını mali imkânlarla genel biçimde sınırlandırmak, ancak bunun yanında ekonomik hakların sayısı ve niteliği, kimlerden ve ne kadar vergi alınıp, kimlere ne kadar transfer ödemesi yapılacağını göstermemek, devletin görev ve yetkileri açısından da büyük bir belirsizlik oluşturmaktadır. SAVAS, Ekonomik Düzen ve Anayasa, s. 880.

liğindedir. Son olarak ise, bu hakkın gerektiğinde yargı güvencesiyle korunabilir, nitelikte olması gerekmektedir²⁴⁰.

Bu yaklaşımdan yola çıkılarak örneğin; Anayasa’da yer alan “İlköğretim, ...devlet okullarında parasızdır” hükmünün söz konusu koşulları taşıması nedeniyle, uygulanabilmesi için yasal bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Ancak gerçekleştirilebilmeleri için herhangi bir kamu organının katkısına ya da desteğine ve somutlaştırılması için ayrıntılı düzenlemelere ihtiyaç duyulan sosyal güvenlik hakkı gibi haklardan bireylerin yararlanabilmeleri için araya idari bir işlemin girmesi gerekmektedir. Nitekim böyle hakları düzenleyen normların, doğrudan uygulanabilir olmadığı ifade edilebilir²⁴¹.

Kanaatimizce ise, devletin sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sorumluluğu kapsamlı bir konudur. Dolayısıyla söz konusu sorunun bir çırpıda çözümlenebilmesi mümkün değildir. Öncelikle sosyal ve ekonomik hakların bağlayıcı olması ve olumlu edimi gerektirse dahi dava yoluyla istenebilmesi, sosyal devlet açısından arzulanır bir durumdur. Ancak devlete olumlu edim yükleyen nitelikteki sosyal ve ekonomik haklar için geçerli olan bu tartışmada, söz konusu hakların sağlanabilmesinin mali kaynak gerektirdiğini ve devletlerin bu sorumluluğu üzerlerinden atabilmek için anayasalarında farklı hükümlere yer verdiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Fakat bu hükümlerin; normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan anayasalar tarafından düzenlenmeleri nedeniyle, herhangi bir koruma sağlamaması değil, “açıklayıcı ana direktifler” olarak dolaylı koruma sağlaması kabul edilmelidir²⁴².

5- Sosyal ve ekonomik hakları, kişisel ve siyasal haklardan ayırt edecek diğer bir farklılık ya da temel özellik ise; sosyal ve ekonomik hakların kişisel ve siyasal haklara nispeten daha güvencesiz bir koruma düzenine tabi tutulmasıdır. Nitekim kişisel ve siyasal haklar, sosyal ve ekonomik haklara göre daha etkili koruma mekanizmaları tarafından korunmaktadır. Esas itibarıyla devletler; sosyal ve ekonomik hakları da tıpkı kişisel ve siyasal haklar gibi yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla korumalıdır²⁴³. Ancak bu hususta ifade edilmek istenen, yukarıda da belirttiğimiz gibi ulusal hukuklarda sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sorumlulukların oldukça sınırlı bir şekilde ele alınmasıdır. Bunun yanında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi gibi kişisel ve siyasal hakların korunmasına yönelik uluslararası alandaki etkili hukuki mekanizmalara, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak yer verilmemektedir.

²⁴⁰ TANÖR, s. 233.

²⁴¹ ALGAN, s. 88, 108.

²⁴² Aynı Yönde bkz. ALGAN, s. 105.

²⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. ALGAN, s. 91-126. Teziç, bu hususta Anayasa Mahkemesi’nin ne denli önemli olduğuna dikkat çekmektedir. TEZİÇ, s. 500.

Ancak doktrinde bu durum eleştirilmekte ve sosyal ve ekonomik hakları da içine alan temel haklar katalogunun düzenlenmesinin ve “ulus-üstü anayasa yargısı” niteliğini taşıyan mekanizmaların oluşturulmasının gerekliliği ifade edilmektedir²⁴⁴.

Bu bağlamda Avrupa Birliği çerçevesinde umut verici gelişmeler de yaşanmaktadır. Özellikle Avrupa Parlamentosu'nun 2 Ekim 2000 tarihinde gerçekleştirdiği “Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı Tasarısı”, daha sonra Konsey tarafından Nice zirvesinde (7 Aralık 2000) bağlayıcılık taşımayan bir bildiri olarak kabul edilmiştir. Sosyal ve ekonomik hakları da içeren Şart, 29 Ekim 2004'de üye devletlerin hükümet temsilcileri tarafından kabul edilen ve dört bölümden oluşan Avrupa Birliği Anayasası'na II. Bölüm olarak eklenmiştir²⁴⁵. Pek çok nedenden ötürü bir türlü uygulamaya geçirilemeyen Avrupa Birliği Anayasası'nın yerini alan Lizbon Antlaşması'na da eklenen Şart, bağlayıcı hale getirilmiştir²⁴⁶. Dolayısıyla bütün Avrupa Birliği kurumları için hukuki bakımdan bağlayıcı hale gelecek olan Şart, Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın yargısal koruma mekanizmasından yararlanabilecektir²⁴⁷.

6- *Sosyal ve ekonomik haklar, kişisel ve siyasal haklardan ayırt edecek son farklılık ya da temel özellik ise, genellikle sosyal ve ekonomik haklar üzerinde kişisel ve siyasal haklara oranla daha kolay bir şekilde tasarruf edilebilmesidir.* Bu çerçevede örneğin; Anayasa'nın 91. maddesinde kişisel ve siyasal haklar kanun hükmünde kararname ile düzenlenememesine karşın, sosyal ve ekonomik haklar kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenebilmektedir. Ancak bu farklılık; sosyal ve ekonomik hakların, kişisel ve siyasal haklara oranla daha kolay sınır-

²⁴⁴ Bu bağlamda AİHM, Sendika özgürlüğünün korunması ile ilgili olarak önemli kararlar vermiştir. ÇAĞLAR, s. 513-515.

²⁴⁵ GÜMÜŞ, Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı II, s. 177-179; ATAR Yavuz, GÜMÜŞ A. Tarık, AB Anayasası Ne Getirmektedir?, **Hukuk Dünyası**, c. 1, sy. 1, İstanbul 2005, s. 30.

²⁴⁶ YÜKSEL, Cüneyt, Lizbon'dan Sonraki Birlik ve Türkiye, **Radikal**, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=959409&Date=16.10.2009&CategoryID=99>, 16.10.2009.

²⁴⁷ KARAKAŞ, A. Işıl, Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası, **Hukuk ve Adalet**, y. 1, sy. 3, Temmuz-Eylül 2004, s. 52, 56; Avrupa Birliği Anayasası'na II. Bölüm olarak eklenmeden önce, bu konuyla ilgili yaşanan gelişmeler için bkz. ARSAVA, A. Fusun, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Avrupa Birliği Siyasal Kriterlerine Etkisi, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Eylül 2003, s. 43-44; GÜMÜŞ, A. Tarık, Avrupa Birliğinde İnsan Haklarının Korunması, **SÜHFD**, c. 12, sy. 3-4, Konya 2004, s. 177-179. Şu anda bile AB ülkeleri tasarruflarında Temel Haklar Şartı'nı görmezden gelememektedirler. Öte yandan Şart, ABAD, açısından bağlayıcı olmamasına rağmen bir esin kaynağı niteliğindedir. ARSAVA, A. Fusun, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **Ankara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Dergisi**, c. 3, Güz 2003, s. 16-17; TEZCAN, Ercüment, **Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 260; METİN, Yüksel, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **AÜSBFD**, c. 57, Ekim-Aralık 2002, s. 61-62. Bu çerçevede AB içerisinde sosyal ve ekonomik hakları da içinde barındıran geniş bir temel haklar kataloğu oluşturulması ve bu katalogun topluluk hukukunun üstünlüğü ilkesi çerçevesinde uygulanması önemli bir husustur. ÇAĞLAR, s. 513-515.

landırılabilirliği anlamına gelmemesi nedeniyle, her iki hak kategorisi arasında önemli bir farklılık oluşturmamaktadır²⁴⁸.

c) Sosyal Devlet Açısından Ayırt Edici Nitelikte Olan Haklar İçin Kullanılan Terminoloji

Sosyal devletin sağlanabilmesi için gereken ayırt edici nitelikte bulunan hakları ifade etmek üzere, başından beri sosyal ve ekonomik haklar²⁴⁹ tabirini kullanmaktayız. Ancak doktrinde bazı yazarlar tarafından söz konusu hakları ifade etmek üzere, sadece sosyal haklar kavramının kullanılması gerektiği ifade edilmektedir. Doktrinde Tanör tarafından güçlü bir biçimde dile getirilen söz konusu düşüncenin temelinde, önemli sayılabilecek bazı gerekçeler bulunmaktadır. Bu çerçevede Tanör tarafından sosyal haklar ile ekonomik hakların birbirinden farklı ve birbiriyle çelişen kategorileri oluşturduğu öne sürülmektedir. Tanör'e göre; sosyal haklar sadece işçilerin değil, özel olarak korunması gerekenlerin korunmasını ve devletin sosyal ve ekonomik dengesizlikleri azaltmasını sağlayan haklardır. Ayrıca sosyal haklarla devlete genellikle olumlu edimler yüklenmekte ve söz konusu olumlu edimler devletin maddi imkânlarıyla sınırlandırılmaktadır. Ekonomik haklar kavramı ise, ekonomik niteliği ağır basan mülkiyet, sözleşme ve sanayi özgürlüğü gibi özgürlükler için kullanılması gerekmektedir. Tanör, ekonomik hakları klasik hakların içerisinde değerlendirmiş ve bu hakların sosyal hakların niteliklerinden tamamen farklı olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu ayırmadan yola çıkan Tanör; sosyal ve ekonomik haklar kavramını kullanmamış; böyle bir genellemenin yanlış ve

²⁴⁸ Bu hususa ilişkin olarak; Türk Anayasası'nda, sosyal ve ekonomik hakları sınırlayıcı düzenlemelerin Anayasasının 13. maddesinde belirtilen "yasayla sınırlama ilkesi" gereğince kanunla yapılması zorunludur. Esas itibarıyla sosyal ve ekonomik hakların bu şekilde düzenlenebilmesi, söz konusu hakların genellikle olumlu edimi gerektirmesine dayanmaktadır. Nitekim böylelikle genellikle olumlu edimi gerektiren sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak daha kolay ve hızlı bir biçimde düzenlemeler yapılabilmektedir. Kişisel ve siyasal haklar ise, devlete daha çok karışmama edimi yüklemesi nedeniyle yapılacak düzenlemenin sınırlayıcı etkilerinin olabileceği düşünülmüş ve bu hakların kanun hükmünde kararname ile düzenlenememesi esası benimsenmiştir. Buradan yola çıkılarak negatif yönü ağır basan sendika, grev, toplu sözleşme hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi hakların kanun hükmünde kararname ile düzenlenemeyeceği öne sürülmüştür. ALGAN, s. 253, 284-285; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 371-372; SAĞLAM, Fazıl, Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Doğabilecek Sorunlar, **Anayasa Yargısı**, c. 1, Ankara 1984, s. 268. Gözler, edimin niteliğine göre kanun hükmünde kararnameyle düzenlenebilmesi düşüncesine karşı çıkmakta ve negatif edim gerektirse dahi açık anayasa hükmü nedeniyle bu hakların kanun hükmünde kararnameyle düzenlenebileceğini öne sürmektedir. GÖZLER, Kemal, **Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000, s. 105-106.

²⁴⁹ Esasında uluslararası belgelerin benimsediği sıra "Ekonomik ve Sosyal Haklar" şeklindedir. Ancak ekonomik ibaresine sosyal'in önünde yer vermek, ekonomik etmenlere sosyal etmenlerden daha fazla öncelik vermek anlamına geleceğinden, bu husus tehlikeli bir yaklaşım olarak değerlendirilmekte ve "Sosyal ve Ekonomik Haklar" kavramı tercih edilmektedir. 1961 Anayasa'nın yapım sürecinde dile getirilen bu düşünce isabetli bir yaklaşım olarak kendini göstermektedir. SOYSAL, s. 235.

yanıltıcı olabileceğini ifade etmiş ve bunun yerine sadece sosyal haklar kavramını kullanmıştır²⁵⁰.

Kanaatimizce de ekonomik haklar adı altında farklı bir hak kategorisi oluşturulabilir. Ancak bu durumda ekonomik haklardan ne anlaşılması gerektiği önem arz etmektedir. Kısaca “birey lehine belli ekonomik amaçları gerçekleştirecek olan haklar” olarak ifade edilen ekonomik haklar ile bir taraftan negatif yönü ağır basan ve klasik haklar arasında gösterilen mülkiyet hakkı, girişim ve sözleşme özgürlüğü gibi haklar; diğer taraftan ise, sosyal haklarla birlikte ele alınan ekonomik boyuta sahip ve sadece “negatif” biçimde değerlendirilemeyecek olan haklar anlaşılmaktadır²⁵¹. Bu çerçevede, örneğin eğitim ve sosyal güvenlik gibi hakların ekonomik boyutları bulunmaktadır²⁵². Dolayısıyla bu hak kategorisi, homojen bir kategori olarak değerlendirilemez²⁵³.

Bu nedenle ekonomik hakların tespit edilebilmesi, her bir hakkın ekonomik boyutunun bulunmasına ve ekonomik boyutunun ağırlık taşıyıp taşıyamamasına bağlı bulunmaktadır. Ancak söz konusu hakları, sosyal haklar olarak adlandırdığımızda da pek çok sosyal hakkın ekonomik boyutunun görmezden gelinmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla kanaatimizce; sosyal ve ekonomik hakları bir bütün olarak ele almamız halinde, kavram içerisindeki “*ekonomik*” ibaresini, ekonomik yönü bulunan ve farklı bir hak kategorisi oluşturabilecek nitelikteki haklardan farklı bir anlamda ele almak gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik haklar kavramındaki “*ekonomik*” ibaresinden anlaşılması gereken, ekonomik boyutu bulunan sosyal hakların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekliliğidir. Nitekim çoğu sosyal nitelikteki hakkın ekonomik boyutları bulunmaktadır²⁵⁴. Bu bağlamda örneğin; eğitim, sosyal güvenlik ya da başlangıçta sosyal haklara, ekonomik haklarında eklenmesinin temel nedeni oluşturan, çalışma hayatındaki işçi-işveren ilişkilerini düzenleyen ekonomik nitelikteki hakların da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekmektedir²⁵⁵. Yoksa sosyal ve ekonomik haklar kavramındaki “*ekonomik*” ibaresiyle; mülkiyet, sözleşme veya girişim özgürlüğü gibi ekonomik boyutu bulunan klasik haklar kastedilmemektedir. Nitekim bu yaklaşım; hem hakların or-

²⁵⁰ TANÖR, s. 74, 77, 94-95. Aynı yönde bkz. TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 182; ALGAN, s. 25.

²⁵¹ ALGAN, s. 27-28, 306.

²⁵² Savaş, söz konusu hakların ekonomik haklar içinde çok sınırlı kaldığını ifade etmektedir. SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 191.

²⁵³ RIVERO, s. 33-34.

²⁵⁴ Sosyal ve ekonomik hakların bir bütün halinde ele alınması gerekliliğine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ALGAN, s. 27-31.

²⁵⁵ ALGAN, s. 27. Savaş; söz konusu hakların ekonomik haklar içinde çok sınırlı kaldığını ifade etmekle birlikte, bu hakların ekonomik boyut taşıdığını inkâr edememektedir. SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 187.

taya çıktıkları zamana göre yapılan I. kuşak haklar - II. kuşak haklar ayırımına, hem de ulusal anayasalarda ve uluslararası sözleşmelerde “sosyal ve ekonomik haklar” başlığı altında düzenlenen hak ve özgürlükler sistematığıyla uyumludur²⁵⁶.

Ancak bu noktada; sosyal devlete ilişkin gelişmelerle birlikte, klasik hak niteliğindeki hakların sosyal boyutlar kazandığı da dikkate alınmalıdır. Örneğin; mülkiyet hakkına ilişkin olarak bu husus, çok net bir biçimde gözlemlenmektedir. Nitekim mülkiyet hakkı²⁵⁷, Fransız Devrimi’n den sonra mutlak bir biçimde anlaşılırken²⁵⁸; Sanayi Devrimi sonrasındaki mücadeleler ve II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet anlayışının kurumsallaşmasıyla birlikte, mutlak niteliğini kaybetmiş ve sosyal boyut kazanmıştır. Hatta bazı düşünürler mülkiyet hakkının sosyal boyut kazanması nedeniyle, sosyal ve ekonomik hak olarak değerlendirilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. 1961 Türk Anayasası’nda da mülkiyet hakkına sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında yer verilmiş ve kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ilkesi kabul edilmiştir²⁵⁹. 1982 Anayasası’nda ise, sosyal ve ekonomik haklar başlığından çıkartılmış ve

²⁵⁶ ALGAN, s. 25-29.

²⁵⁷ “Mülkiyet malik ile şey arasındaki ilişkidir.” ÖRÜCÜ, Ersin, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı – Mülkiyet Hakkının Sınırlanması**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1976, s. 3. Anayasa Mahkemesi’ne göre, “Mülkiyet hakkı, bir kimsenin, başkasının hakkına zarar vermemek ve kanunların koyduğu kısıtlamalara da uymak şartı ile bir şey üzerinde dilediği şekilde kullanma, ürünlerinden yararlanma, tasarruf etme (Başkasına devretme, şeklini değiştirme ve istihlak etme, hattâ tahrip etme) yetkilerini ifade eder.” E. 1963/156, K. 1966/34, KT. 20.09.1966, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1966/K1966-34.htm 23.01.2009. Aynı yönde bkz. E. 1988/34, K. 1989/26, KT. 02.06.1989, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1966/K1966-34.htm 23.01.2009.

²⁵⁸ RIVERO, s. 43; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 147, 151; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 194. Fransız Devrimi’nde mülkiyet hakkının mutlak bir hak olduğuna ilişkin düşünce tartışmalıdır. Bu çerçevede, devrimciler bir taraftan mülkiyetin doğal hayat döneminde var olduğundan bahsetmekte, fakat diğer taraftan karşılık ödemeksizin kilisenin, Fransa’dan kaçan soyluların mallarına el koymuşlar ve feodal hakları tazminat ödemeksizin kaldırmışlardır. Fransız Devrimi’nde Mülkiyetin ele alınışı ile ayrıntılı bilgi için bkz. GÜRİZ, Mülkiyet Sorunu, s. 182-194. Türk hukukunda ise; 1921 Anayasası’nda mülkiyet hakkına ilişkin hüküm yok iken, 1924 Anayasası’nda mülkiyet hakkı düzenlenmiş olduğu 70. maddeye göre, “Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağıt, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve hürriyetleri Türklerin tabii haklarındanndır.” Bu çerçevede mülkiyet hakkının tabii hak sayılarak güvence altına alınması, Fransız Devrimi ve doğal hukuk doktrininin söz konusu anayasada oluşturduğu etkiye bağlanmaktadır. ÖRÜCÜ, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı**, s. 22.

²⁵⁹ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 152; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 195; GÜRİZ, s. 118; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 110; AKIN/AKAD, s. 45; ÖRÜCÜ, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı**, s. 23-28. 1961 Anayasası’nın 36. maddesine göre; mülkiyet hakkı toplum yararına aykırı kullanılmaz. Başka bir ifadeyle, bu hak toplum yararına uygun kullanılmalıdır. Bu çerçevede sosyal devlet açısından mülkiyet hakkının toplumsal yönü ve kullanan kimseye yüklenen ödevi gösterilmektedir. Dolayısıyla söz konusu hüküm; sadece olumsuz bir emir vermemekte, aynı zamanda Güriz’in, Duguit’den naklettiği sosyal fonksiyon tezinde ifade edildiği gibi aynı zamanda mülkiyet hakkının toplum yararına kullanılması gibi olumlu bir emri de içerisinde barındırmaktadır. ÖRÜCÜ, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı**, s. 78; GÜRİZ, Mülkiyet Sorunu, s. 352. Anayasa Mahkemesi’nin bu hususa ilişkin verdiği kararına göre, “Mülkiyet hakkı eski anlamında ferdin dediği şekilde kullanılabileceği bir hak ve sınırsız bir hürriyet olmak niteliğini çoktan yitirmiş, Mülkiyet anlayışı, bu hakkın, bir bakıma, sosyal yapıda bir hak olduğu yolunda gelişmiş, birçok haklar gibi bu hakkın da kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ilkesi kabul edilmiştir. Mülkiyet hakkının Anayasa’nın (Temel Haklar ve Ödevler) kısmı-

kişisel haklar başlığı altında yer verilmiştir. Anayasa hükümlerinin mülkiyet hakkının içeriğine ve kamu yararı amacıyla sınırlanabileceğine ilişkin düzenlemeleri de ise, herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir²⁶⁰.

Mülkiyet hakkının kamu yararıyla sınırlanması bu dönemde pek çok anayasada ve uluslararası anlaşmada düzenlenmiş olan bir husustur. Bu çerçevede örneğin; 1949 Federal Alman Anayasası'nın 14. maddesinde, İtalyan Anayasası'nın 42. maddesinde, Yunan Anayasası'nın 17. maddesinde, İspanya Anayasası'nın 33. maddesinde mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği düzenlenmiştir²⁶¹. Günümüzde Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi hükümlerinin; anayasal değere sahip olduğu Fransa'da dahi, anayasa mahkemesi niteliğindeki Fransız Anayasa Konseyi tarafından mülkiyet hakkının geçirdiği evrim dikkate alınmış ve mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği kabul edilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Ek 1 No'lu Protokol'de de mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla, kanunda belirlenmiş şartlar sağlanarak ve uluslararası hukukun genel ilkeleri ihlal edilmemek kaydıyla sınırlandırılabilmesi kabul edilmiştir²⁶².

nın (Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler) bölümünde yer alması ve 36. maddenin ikinci ve ondan sonraki fıkrasıyla 37. maddenin ikinci fıkrasına bu hakkın sınırlanabileceğini gösteren, hükümler konulması bu anlayışın ifadesidir.” E. 1963/3, K. 1966/23, KT. 28.04.1966, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1966/K1966-23.htm 23.01.2009.

²⁶⁰ KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 110-111; TAN, s. 162; ALGAN, s. 250-251. Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasası döneminde verdiği bir diğer kararında “1982 Anayasası ile mülkiyet hakkı temel haklar arasına alınmıştır. Anayasa'nın 13. maddesine göre temel hak ve özgürlükler, bu maddede belirtilen amaçlarla diğer maddelerinde belirtilen nedenlerle Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak kısıtlanabilir. Mülkiyet hakkının yine Anayasa'nın 35. maddesinde belirtildiği gibi, kamu yararı amacı ile sınırlandırılması her zaman mümkündür. Mülkiyet hakkının sınırlandırılması, Anayasa'da özel olarak düzenlenmiştir. Demokratik toplum kurallarına aykırı olmayan, toplum yararı ile bireyin yararını dengeleyen bir sınırlandırma hukuk devleti ilkesine uygun olacaktır. Mülkiyet hakkı, eski anlamında bireyin dilediği biçimde kullanabileceği bir hak ve sınırsız bir özgürlük olma niteliğini çoktan yitirmiş, mülkiyet anlayışı, bu hakkın bir bakıma sosyal yapıda bir hak olduğu yolunda gelişmiş, birçok hak gibi bu hakkın da kamu yararı amacıyla sınırlanabileceği ilkesi benimsenmiştir. Başlangıçta kişinin eşya üzerinde mutlak bir egemenliği demek olan ve kutsal olarak kabul edilen mülkiyet hakkı, çağımızda bu niteliğini yitirmiş, mutlak ve subjektif olarak düşünülen bu hak, mutlak olmayan bir duruma dönüşmüş ve sosyal işlevleriyle sınırlanmıştır. Sosyal nitelik taşıyan mülkiyet hakkının toplum ve toplum yararı ile doğrudan ve yakından ilgili olması karşısında bu konuda, bireyle toplum yararının karşılaştığı durumlarda, toplum yararının üstün tutulması tartışılmayacak kadar açıktır.” bkz. E. 1988/34, K. 1989/26, KT. 02.06.1989. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1966/K1966-34.htm 23.01.2009. Doktrinde söz konusu yaklaşım farklılığını “Anayasada belirtilen sosyal devlet ilkesinin zayıfladığı” yönünde değerlendiren görüşler bulunmaktadır. SOYSAL, s. 229-230.

²⁶¹ RIVERO, s. 43-44; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 147, 151-153; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 194-196.

²⁶² KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 110. İsveç'te de mülkiyet hakkı kamu yararı amacıyla sınırlanabilmektedir. ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 90. Mülkiyet hakkının kamu yararı amacıyla sınırlanmasına örnek olarak “kira bedellerine getirilen sınırlama” örnek gösterilebilir. Anayasa mahkemesi bu hususta verdiği kararda; mülkiyet hakkının özüne dokunmadığı sürece kamu yararı amacıyla kiralara yapılan müdahalenin Anayasaya aykırılık teşkil etmediği görüşündedir. E. 1963/3, K. 1963/67, KT. 26.03.1963. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1963/K1963-67.htm 23.01.2009. Aynı Yönde bkz. E. 1965/127, K. 1965/47, KT. 14.09.1965. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1965/K1965-47.htm 23.01.2009 Mülkiyet hak-

Dolayısıyla sosyal devlet anlayışı içerisinde kamu yararı amacıyla sınırlanabilen mülkiyet hakkının sosyal boyut kazandığı söylenebilir²⁶³. Ancak kanaatimizce mülkiyet hakkı ya da bunun gibi sosyal boyut kazanan diğer I. kuşak hakların sosyal boyut kazanması, bu hakların nitelik değiştirerek sosyal ve ekonomik hakka dönüştükleri anlamına gelmemektedir. Çünkü bu haklar temelde ekonomik yönü ağır basan²⁶⁴ klasik hak niteliğinde bulunmaya devam etmektedirler. Sosyal devletin kurumsallaşmasıyla birlikte; daha çok ekonomik yönü ağır basan klasik haklarda gözlemlenen bu durumun esas nedeni, sosyal devletin ekonomik zorlukların dayanılmaz boyutlara ulaşmasının etkisiyle ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Nitekim insanlar arasında ekonomik farklılıkların var olmasına yol açan liberal anlayışın mutlak ve dokunulmaz mülkiyet anlayışının doğurduğu olumsuz sonuçlar, sosyal devletin ortaya çıkmasında da önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu çerçevede liberal anlayışın, mülkiyet hakkının mutlak ve dokunulmaz bir hak olarak algılanmasının yol açtığı problemlere karşı iki çözüm yolu ortaya konulmuştur. Bu hususta bir çözüm yolu, Marksist ve sosyalist düşüncelerin mülkiyet hakkını devlete vermesi iken; diğer çözüm yolu, sosyal devletin mülkiyet hakkının niteliğini değiştirmesidir. Sosyal devlet; mülkiyet hakkına sosyal bir fonksiyon yüklemiş, mülkiyet hakkını mutlak bir hak olmaktan çıkarmış ve hak sahibine toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda yükümlülükler yükleyen sınırlı ve nisbi bir hak niteliğine dönüştürmüştür. Bu bağlamda mülkiyet hakkı sahibi; hakkını dilediği gibi değil, toplum yararına kullanma yükümlülüğü altına girmiştir²⁶⁵. Esas itibarıyla sosyal devlet içerisinde klasik nitelikteki hakların sosyal boyut kazanmasıyla, sosyal ve ekonomik hakka dönüşüp dönüşmedik-

kının kamu yararı amacıyla sınırlandırılabilmesi çerçevesinde elkoymadan, şerefiyeye ve alınan vergilere kadar uzanan çeşitli yöntemler bulunmakla beraber özel mülkiyet hakkına getirilen sınırlamalar içerisinde, en önemlileri kamulaştırmalar ve devletleştirmelerdir. ÖRÜCÜ, Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı, s. 44; AYBAY, s. 1847; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 28; HUBER, s. 43-44; ALGAN, s. 275-277; ÖZBUDUN, s. 107-108; ATAR, s. 103; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 196; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 153. Ancak sosyal devlet içerisinde gerçekleştirilecek kamulaştırma ve devletleştirme gibi kamu yararı amacıyla mülkiyet hakkını ortadan kaldırıcı düzenlemelerde tam bir tazminat ile durumun telafi edilmesi gerekmektedir. Nitekim sosyal devlet aynı zamanda bir hukuk devletidir. HUBER, s. 46-47. Mülkiyet hakkına karşılığı tazmin edilmeksizin yapılan müdahaleler Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. E. 1963/124, K. 1963/243, KT. 11.10.1963. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1963/K1963-243.htm 23.01.2009.

²⁶³ GÖREN, Sosyal Devlet, s. 37; GÜRBÜZ, s. 119.

²⁶⁴ “Doktrinde mülkiyet hakkının sosyal hak değil de, ekonomik hak olarak anlaşılması gerektiğini öne sürülmemekte; bu doğrultuda mülkiyet hakkının, ekonomik niteliğinin sosyal boyutlu olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 124, 147, 150; TANÖR, s. 98-99.

²⁶⁵ Sosyal devlet anlayışı içerisinde de mülkiyet hakkı, korunması ve saygı gösterilmesi zorunlu olan bir hak niteliğini korumaya devam etmekle birlikte, kamu yararı çerçevesinde kullanılması gereken bir hakka dönüşmüştür. Kamu yararı amacıyla kişiye yüklenecek yükümlülükleri belirleyecek olan devlet, mülkiyet sahibinin hakkına el konulması da dâhil olmak üzere pek çok yükümlülük getirebilecek, bu yükümlülüklerin yerine getirilmemesi halinde cebri güç kullanabilecektir. GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 190-194; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 147-151; ÖRÜCÜ, Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı, s. 53.

leri tartışması; söz konusu hakların, sosyal ve ekonomik hakların temel özellikleriyle ve tanımıyla karşılaştırıldığında daha açık bir şekilde anlaşılacaktır.

Sonuç olarak; hakların sınıflandırılmalarına ilişkin olarak teorik önem taşıyan söz konusu tartışmalardan daha önemli olan husus, sosyal ve ekonomik hakların korunma bakımından diğer hakların gerisine düşürülmemesi gerekliliğidir²⁶⁶.

d) Sosyal ve Ekonomik Hakların Anlamı

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak buraya kadar çizilen geniş perspektif ışığında bu haklardan ne anlaşılması gerektiğinin üzerinde durulması gerekmektedir. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik hakların anlamının ortaya konulmasına ilişkin çok farklı yaklaşımların bulunduğu söylenebilir. Ancak hem doktrindeki çoğu düşünür, hem de sosyal ve ekonomik hakların düzenlendiği çoğu uluslararası insan hakları belgeleri, bu hakları tanımlamaktan özel olarak kaçınmışlar ve sosyal ve ekonomik haklara; kültürel hakları da ekleyerek, ekonomik, sosyal ve kültürel haklar başlığı altında belli bir haklar listesi sunmayı tercih etmişlerdir. Örneğin, bu haklar açısından en temel uluslararası belge olan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, hiçbir şekilde söz konusu hakları tanımlamaya çalışmamıştır. Doktrinde ise gerçekleştirilmek istenen husus, daha çok bu hakların belirgin niteliklerini ortaya konularak hangi hakların bu kategoride değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektir²⁶⁷. Ayrıca doktrinde bu hakların belirgin niteliklerinden yola çıkılarak söz konusu hakların anlamlandırılmaya çalışıldığı da görülmektedir. Bu bağlamda çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmaktadır.

Bu çerçevede bireylere, ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılanması hususunda isteme hakkı veren hakların bütününe sosyal ve ekonomik haklar denilmesi gerektiği ileri sürülmektedir²⁶⁸. Bu yöndeki tanımlamada esas alınan bireyin temel ihtiyaçlarıdır. Ancak sosyal ve ekonomik hakların “temel ihtiyaçlar” esas alınarak tanımlanmasında, insan ihtiyaçlarının evrensel bir tanımının yapılamaması önemli bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır²⁶⁹. Ayrıca temelde bütün insan hakları, insan doğasından kaynaklanmakta ve insan doğası, çoğu kez insanın ihtiyaçlarıyla anlamlandırılmaktadır. Dolayısıyla, hemen her insan hakkının, temel insan ihtiyaçlarını karşıladığını söyleyebilmek mümkündür. Fakat insanın temel ihtiyaçlarının ne

²⁶⁶ ALGAN, s. 303-304.

²⁶⁷ Bu bağlamda ortaya konulan yaklaşım tarzının BM bünyesinde yapılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye yollama yaparak gerçekleştirildiği söylenebilir. ALGAN, s. 24-25.

²⁶⁸ ALDIKAÇTI, Anayasa Hukukumuzun Gelişimi, s. 238-239.

²⁶⁹ DEAN, Hartley, Social Rights and Social Resistance Opportunism Anarchism the Welfare State, *International Journal of Social Welfare*, Vol. 9, Issue 3, Jul 2000, s. 155.

olduğu konusunda görüşler farklılaşmaktadır²⁷⁰. Bu nedenle bütün insan hakları için geçerli olan söz konusu ayırım sosyal ve ekonomik hakları ayırt edici olmaktan uzaktır.

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin belirgin niteliklerden yola çıkarak yapılan bir diğer çaba, Akın tarafından dile getirilmektedir. Akın'a göre; sosyal ve ekonomik haklar, kişilere yardımda bulunarak onları koruma amacı güden ve devlete bu hususta önemli görevler yükleyen haklardır²⁷¹.

Tunaya ise; sosyal ve ekonomik hakları, sosyal ve ekonomik baskıları ortadan kaldırarak bireyleri daha hür kılma amacı güden haklar olarak ifade etmektedir²⁷².

Bir başka yaklaşımda Göze, sosyal hakları üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutarak açıklamaktadır. Bu çerçevede birinci grupta, insan onuruna yaraşır yaşam koşullarının sağlanmasına yönelik haklar (sosyal güvenlik gibi haklar) yer alır. İkinci grupta kişinin fikri anlamda gelişmesine yönelik haklar (eğitim gibi haklar) yer alır. Üçüncü grupta ise çalışma hayatına ilişkin haklar (sendika gibi haklar) yer alır²⁷³.

Doktrinde Kaboğlu tarafından savunulan diğer bir yaklaşıma göre ise; Sosyal ve ekonomik haklar, toplumun güçsüz kesimlerinin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına ulaşabilmelerini amaçlayan ve bu durumu gerçekleştirebilmek için devletin önlemler almasını ve olumlu müdahalelerde bulunmasını gerektiren haklardır. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik haklar, “toplumsal eşitlik amacına yönelmiş haklar” olarak ifade edilmektedirler²⁷⁴. Kaboğlu'na paralel görüşleri dile getiren Ruhi'ye göre ise, sosyal ve ekonomik haklar, bireylerin doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlükleri kullanarak insan onurunun gerektirdiği asgari

²⁷⁰ DONNELLY, s. 27 vd.; GALTUNG, Johan, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, İstanbul 1999, s. 70 vd.; ÖKÇESİZ, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları I, s. 28-29; ÖKÇESİZ, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları II, s. 131-132. Temel insan ihtiyaçlarının bir kısmı, “geçim” ve “güvenlik” gibi iki genel kategori altında toplanabilecek “maddi” ihtiyaçlardır. Temel maddi ihtiyaçlar, insanın hayatta kalması, varlığını sürdürmesiyle ilgili olup, şüphesiz karşılanmaları konusundaki yöntem farklılıkları dışında, insana özgü bir durum arz etmezler. Diğer canlılar, özellikle hayvanlar da aynı temel maddi ihtiyaçlarla karşı karşıyadır. Bununla birlikte, temel insani ihtiyaçların diğer kısmını oluşturan manevi ihtiyaçlar, büyük ölçüde insana özgüdür ve insanın ahlaki bir varlık oluşuyla ilgilidir. Dolayısıyla İnsan maddi ve manevi olmak üzere iki farklı alanda ihtiyaçlar içerisinde bulunmaktadır. Bu durumun temel nedeni; insanın maddi ve manevi varlık alanlarından oluşmasıdır. İnsanın doğası gereği sahip olduğu maddi ve manevi varlık alanları ancak bu alanlardaki ihtiyaçların giderilmesi ile korunabilir ve geliştirilebilir. Bu ihtiyaçların giderilmesi ise, insan hakları ile mümkün olabilir. Diğer bir ifadeyle insan hakları, kişilerin maddi ve manevi temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yarayan araçlar olarak, kaynağını insanın ahlaki doğasından alır. İnsan doğasının ahlaki boyutu bulunmasaydı, hak talebi ortaya çıkmayacak, hatta hak kavramı dahi söz konusu olmayacaktı. Uluslararası insan hakları belgelerinde de, aynı noktaya işaret edilerek, insan haklarının kişinin özündeki onurdan kaynaklandığı belirtilmektedir. UYGUN, İnsan Hakları Kuramı, s. 18.

²⁷¹ AKIN, Kamu Hukuku, s. 404.

²⁷² TUNAYA, s. 208

²⁷³ GÖZE, Ayferi, Sosyal Devlette Sosyal Haklar, **Çağdaş Toplum Değerleri**, Yay. Haz. Jale Baysal, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul 1996, s. 168-172.

²⁷⁴ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 461.

yaşam standartlarına ulaşabilmeleri için devletten bazı edimlerde bulunmasını isteme hakkı olarak tanımlamaktadır. Ancak birtakım sosyal haklar devletin olumlu edimini gerektirmemektedir²⁷⁵.

Hakkın öznesine göre bir ayırım ortaya koyan “sübjektif ölçüt” görüşüne göre; klasik haklar bireylere tanınmış olmasına karşın, sosyal haklar özel olarak korunması gereken grup ve kategorilere tanınmış haklardır²⁷⁶. İfade edilen bu görüş de eleştirilmektedir. Çünkü sendika hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı ve grev hakkı gibi birtakım sosyal hakların toplu bir şekilde kullanılacakları doğru olmakla birlikte, söz konusu haklar hukuki açıdan bireysel haklardır. Ayrıca, klasik haklar içerisinde yer alan dernek kurma, siyasi parti kurma ve toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı gibi haklarda ancak toplu bir biçimde kullanılabilen haklardır²⁷⁷.

Bir diğer görüş sosyal hakları, maddi içerikli haklar olmasından hareketle diğer haklardan ayırmaktadır. Söz konusu görüşe göre sosyal haklar, klasik hakların tersine ekonomik bir içeriğe sahiptir. Ancak bu görüşün temel ölçütü dikkate alındığında, mülkiyet hakkı, özel teşebbüs hürriyeti ve ticaret özgürlüğü gibi pek çok hakkın sosyal haklar statüsünde değerlendirilecek olması eleştirilen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷⁸.

Diğer bir yaklaşımda sosyal ve ekonomik haklara, devlete olumlu edim yükleyen haklar denilmektedir²⁷⁹. Ancak pek çok sosyal ve ekonomik hak; devleti pozitif yükümlüler altına sokmasına karşın, devletin olumlu yükümlülük altında olduğu haklarla ilgili olarak bireylerin isteme hakkı bulunmamaktadır²⁸⁰. Ayrıca sendika kurma, grev ve toplu sözleşme hakları gibi bazı sosyal haklar devlete olumlu edimler değil de müdahale etmeme yükümlülüğü yüklemektedir²⁸¹.

Son olarak, kanaatimizce Türk hukukunda en isabetli görüşleri dile getiren Özbudun ve Tanör’ün görüşlerine değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede Özbudun’a göre; sosyal ve ekonomik haklar, olumsuz ya da olumlu edimi gerektirmeleri veya toplu ya da bireysel kullanabilmelerine bakılmaksızın, “sosyal adaleti sağlamaya, sosyal eşitsizlikleri gidermeye,

²⁷⁵ RUHİ, s. 54.

²⁷⁶ TALAS, Ekonomik Sistemler, s. 80, s. 436; TANÖR, s. 33-39; ÖZBUDUN, s. 110.

²⁷⁷ TANÖR, s. 33-39; ÖZBUDUN, s. 110.

²⁷⁸ TANÖR, s. 31-33; ÖZBUDUN, s. 110.

²⁷⁹ KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 461; TANÖR, s. 24-31; ÖZBUDUN, s. 110.

²⁸⁰ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119.

²⁸¹ TANÖR, s. 24-31; ÖZBUDUN, s. 110.

ekonomik açıdan güçsüzleri korumaya yönelik hakları” ifade etmektedir²⁸². Sosyal ve ekonomik hakların yöneldiği amaçlardan yola çıkan Tanör’de benzer hususlara değinmekte ve daha fazla sayıda amaç sıralamaktadır. Tanör’e göre; sosyal ve ekonomik haklar, kişinin kendisini ezen bütün şartlardan kurtulması, gerçek bir özgürlük sahibi kılınması, sosyal eşitliğe dayalı toplum kurulması, eşitlik aracılığıyla özgürlüğün sağlanması, toplum içerisinde sosyal çelişkilerin giderilmesi, sınıflar arası denge kurulması ve maddi eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ya da azaltılması gibi amaçlara yönelik temel haklardır²⁸³.

Kanaatimizce ise; sosyal ve ekonomik hakların belirgin özelliklerinin en geniş çerçevede ortaya konulması suretiyle, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin bir anlamlandırma yapabilmek mümkün görünmektedir. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik haklar; bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını temin etmek amacıyla, sosyal adaleti sağlamaya ve eşitsizlikleri azaltmaya yönelmiş ve bunların gereği olarak, devlete genellikle olumlu, ancak bazen de olumsuz edimler yükleyen hakları ifade etmektedirler.

II. DEVLET ANLAYIŞININ SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE GELİŞİMİ

A. GENEL OLARAK

İnsan haklarının hukuksal alana taşınması ile sosyal devlet ilkesinin yerleşmesi arasında bir paralellik kurulabilir. Açıklamak gerekirse, sosyal devlet tıpkı insan haklarının her bir kategorisi gibi, kişilerin hak talep ve mücadelelerinden etkilenmiş ve pozitif hukuk metinlerine girmeden önce, hak talep ve mücadelesiyle belirlenen bir “hukuk öncesi oluşum” sürecinden geçmiştir. Söz konusu süreç, “norm öncesi durumdan norm aşamasına geçiş” olarak da adlandırılabilir. Bütün insan hakları için geçerli olan bu süreç²⁸⁴; sosyal devlet için de geçerli olmuştur. Liberal düzenin oluşturduğu olumsuz yaşama şartlarına karşı verilen her mücadele, sosyal devletin gelişimine önemli bir katkı yapmıştır. Bu çerçevede özellikle

²⁸² ÖZBUDUN, s. 110; Aynı yönde bkz. TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 177-178; TANÖR, s. 13-109.

²⁸³ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 177-178; TANÖR, s. 13-109; TANÖR, s. 92, 107. Sosyal ve ekonomik haklar, sosyal eşitlik amacına yönelmiş haklardır. TANÖR, s. 92. Çünkü sosyal ve ekonomik haklar sosyal eşitsizliklere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. TANÖR, s. 71. Sosyal ve ekonomik hakların sosyal eşitsizlikleri azaltma ve bireyleri evrensel risklerden koruma amacına yöneldiğine ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. ABOU-NASSIF, s. 1. Aynı yönde bkz. TANÖR, s. 79. “sosyolojik görüş”e göre bir hakkın, sosyal hak olup olmadığına ilişkin değerlendirmede dikkate alınması gereken nokta, hak demetinin ne tür bir eşitsizliği gidermeye yönelik olduğudur. Bu itibarla sosyal haklar ekonomik ve sosyal alandaki bir eşitsizliği giderme amacına yönelmiş olan haklar olarak kendini göstermektedirler. TANÖR, s. 39-42; ÖZBUDUN, s. 110.

²⁸⁴ Özgürlük ve eşitlik adına yürütülen mücadeleler; köle isyanları, köylü ve işçi hareketleri gibi pek çok sosyal durum bu çerçevede değerlendirilebilir. SANCAR, s. 115; KABOĞLU, s. 39-45. Esas itibarıyla sosyal ve ekonomik haklara sahip olma amacıyla da verilmiş olan bu mücadeleler, aynı zamanda sosyal devlet yönünde verilmiş mücadeleler niteliğindedir.

19. yy.'da sanayileşmeye bağlı olarak gelişen sosyal ve ekonomik problemler; I. ve II. Dünya Savaşları ile 1929 dünya ekonomik krizi gibi savaş ve kriz dönemlerinin etkisiyle, ağırlığını iyice arttırmış ve söz konusu problemlere karşı çözüm arayışları sosyal devletin ortaya çıkmasına ve gün geçtikçe gelişmesine imkân sağlamıştır. Temelde klasik liberal anlayışın yetersizliğinin anlaşılması ve bu yetersizliklere karşı sergilenen mücadele, liberal anlayışın sosyal devlet uygulamasını yürürlüğe koyarak yetersizliklerinden kurtulmasına ve sosyal devlet anlayışının uzun bir süreç sonunda kurumsallaşmasına yol açmıştır²⁸⁵.

Uzun bir tarihsel süreç sonunda kurumsallaşabilen sosyal devletin ilk kurumsallaşma emareleri; I. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkmış, kurumsallaşmanın tamamlanması ve yaygınlık kazanması ise, II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmektedir. Ancak sosyal devletin ortaya çıkış ve gelişim sürecini, sosyal ve ekonomik haklarla bağlantılandırmak suretiyle 19 yy.'a kadar geri götürmek mümkündür²⁸⁶. Nitekim 19 yy.'da ortaya çıkan 1848 İşçi Devrimi ve sonrasında yürürlüğe giren 1848 Fransız Anayasası ile ilk kez “sosyal ve ekonomik haklar” anlayışı ortaya çıkmıştır²⁸⁷. Ardından 1870 ve 1880'lerden itibaren pek çok ülkede sosyal güvenliğe ilişkin esaslar düzenlenmiş²⁸⁸ ve bu hususların ortaya çıkması sosyal devletin gelişiminde önemli başlangıç noktalarını teşkil etmiştir²⁸⁹.

²⁸⁵ ŞAYLAN, s. 78-84, 114. Aynı yönde bkz. ROSANVALLON, s. 26-27.

²⁸⁶ Ancak mesele daha geniş bir çerçeveden ele alınırsa, yoksullara sunulan sosyal yardımların devlet eliyle sağlandığı 16. yy.'a kadar geri götürülebilir. KARA, s. 56-57.

²⁸⁷ TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 96; HUBER, s. 63; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 176; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 54.

²⁸⁸ SHAIKH, Anwar, Who Pays for the "Welfare" in the Welfare State? A Multicountry Study, **Social Research**, Vol. 70, No. 2, Summer 2003, s. 532. Pierson çalışmasında sunmuş olduğu tabloda, pek çok ülkenin çeşitli sosyal sigorta ve sosyal yardım türlerine ilk olarak yer verdikleri tarihleri sıralamıştır. Söz konusu tabloda da yer verildiği üzere; İş kazası sigortası ilk olarak 1871'de Almanya'da, ikinci olarak 1881'de İsviçre'de, üçüncü olarak 1887'de Avusturya'da ortaya çıkmıştır. Sağlık sigortası ilk olarak 1883'de Almanya'da, ikinci olarak 1886'da, İtalya'da, üçüncü olarak 1888'de Avusturya'da ortaya çıkmıştır. Emeklilik sigortası ilk olarak 1889'da Almanya'da, ikinci olarak 1891'de Danimarka'da, üçüncü olarak 1895'de Fransa'da ortaya çıkmıştır. İşsizlik sigortası ilk olarak 1905'de Fransa'da, ikinci olarak 1906'da Norveç'te, üçüncü olarak 1907'de Danimarka'da ortaya çıkmıştır. Aile Yardımları ise ilk olarak 1921'de Avusturya'da, ikinci olarak 1926'da Yeni Zelanda'da, üçüncü olarak 1930'da Belçika'da ortaya çıkmıştır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 104-105; PIERSON, Chris, Development of Welfare Regimes, s. 411.

²⁸⁹ Sosyal devletin ortaya çıkması sürecinde dönüm noktası olarak değerlendirilen sosyal güvenliğe ilişkin programlar, sosyal devletin gelişimi sürecinde de önemli işlevler üstlenmiştir. Bu çerçevede sosyal devlet içerisinde sosyal güvenlik gibi bireyin refahını sağlamaya yönelik programlar, sürekli etki alanını genişletmişlerdir. Pierson; sosyal devlet programlarında yaşanan bu artışı, “ardışık büyüme” olarak adlandırmıştır. 1970'lerin ortasına kadar süren sosyal devletin gelişiminde, söz konusu programların genişleyerek sürdüğünü ifade eden Pierson'a göre; sosyal güvenliğin üç aşamadaki genişlemesi bu süreç üzerinde önemli ölçüde etkili olmuştur. Bu bağlamda ilk aşamada, iş kazası sigortası benimsenirken, bunu hastalık, yaşlılık ve sonunda işsizlik sigortaları izlemiştir. İkinci aşamada, bu sigortalıların kapsamının aile fertleri yönünde genişletilmesi gündeme gelmiştir. Üçüncü aşamada ise, programlar genişletilerek daha cömert yardımlar sunması sağlanmış ve 50-60'lı yıllardan itibaren programlarda gönüllülüğün zorunluluğuna geçilmiştir. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 111.

Pierson, 1870 ve 1880’li yıllardan itibaren sosyal güvenliğe ilişkin düzenlemelerin yaygınlaşması nedeniyle; 1880–1914 arası dönemi, sosyal devletin ortaya çıkma dönemi olarak adlandırmaktadır²⁹⁰. Sosyal devletin ortaya çıkmasıyla birlikte başlayan, devletin sosyal boyut kazanma yönündeki gelişiminin belli “dönüm noktaları” çerçevesinde şekillendiği ileri sürülebilir.

Söz konusu dönüm noktaları çoğaltılabilmekle birlikte, sıklıkla dile getirilenlere değinmekte yarar bulunmaktadır. Bu çerçevede; sanayileşmenin olumsuz koşullarına karşı sergilenen işçi mücadeleleri²⁹¹, 1871’de Almanya’nın birleşmesinden sonra Bismark tarafından kurulan sosyal sigorta sisteminin inşası ve 1880’lerden itibaren pek çok ülkede yaygınlaşması²⁹², I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelerle sosyal ve ekonomik hakların anayasalara girmeye başlaması²⁹³, 1929 dünya ekonomik krizi ve ardından çözüm arayışları çerçevesinde ortaya çıkan ve yaygınlaşan Keynes’in düşünceleri²⁹⁴, 1929 dünya ekonomik krizinden sonra ABD’de uygulamaya konulan New Deal uygulaması²⁹⁵, II. Dünya Savaşı’nda yaşanan yıkımlar ve savaş sonrasında ortaya çıkan Sovyetler Birliği tehdidinin oluşturduğu iki kutuplu dünyada sosyalist tehlikeyi önleme amacı gibi nedenlerden ötürü sosyal devletin kurumsallaştırılması ve “altın çağ” (golden age) olarak adlandırılan dönemin başlangıcı²⁹⁶, II. Dünya Savaşı

²⁹⁰ Daha önce değindiğimiz gibi Pierson, sosyal harcamaların GSYİH’ya oranını da sosyal devletin ortaya çıkmasına ilişkin önemli bir gösterge olarak ele almıştır. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 104. Pierson çalışmasında sosyal devletin kökenini, üç kriter grubuna ayırmıştır. Söz konusu sınıflandırmaya göre: 1- Sosyal devletin genişlemesini gösteren sosyal güvenliğe ilk olarak yer verilmesi 2- sosyal güvenlik yasalarıyla kamu refahının sağlanarak bireylerin yoksulluğa düşmesinin engellenmesi 3- Sosyal amaçlı harcamaların artırılması belirleyici ölçütlerdir. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 103.

²⁹¹ MIDGLEY, s. 34, 90; NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 14; SCARBROUGH, s. 227; PIERSON, Chris, *Development of Welfare Regimes*, s. 395; BULUT, *Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet*, s. 24; AKKAYA, s. 735; ÖZLEM, s. 20. HUBER, s. 34, 49-51; GÖREN, *Sosyal Devlet İlkesi*, s. 132-133; GÖREN, *Anayasa ve Sorumluluk*, s. 216-217; AKAD/DİNÇKOL, s. 270-272; BULUT, “*Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri*, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; SOYSAL, s. 232; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 236; RUHİ, s. 21; KARA, s. 58-59; GÖREN, *Sosyal Devlet*, s. 23.

²⁹² LEISERING, s. 175; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 104-105; HEWITT, s. 14; SHAIKH, s. 532. Alman sosyal sigortalarının Bismark ile başlamadığı, 1840’larda Prusya’da yerel otoritelerin zorlayıcı sigorta sistemini getirdiği de öne sürülmektedir. HENNOCK, s. 331.

²⁹³ GÖZE, *Sosyal Devlet Sistemi*, s. 139; KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s. 55-56; TANÖR, s. 159-161; ALGAN, s. 38; TALAS, *Sosyal Hakların Evrimi*, s. 46-50; KARA, s. 56-57.

²⁹⁴ JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 13-25; LEISERING, s. 175; AKKAYA, s. 736; TALAS, *Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası*, s. 3; TANÖR, s. 68-69; ŞAYLAN, s. 91-92; SUNAY, s. 262-263; BURDEAU, s. 38; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 196; SALLAN GÜL, s. 23; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 236.

²⁹⁵ LEISERING, s. 175; SHAIKH, s. 532; CLARKE, s. 22. ABD’yi diğer sosyal devletlerden ayıran husus sosyal yardımlara kapalı oluşu ve sosyal sigortalara dayanmasıdır. ABD, 1930’lardan bu yana New Deal uygulamasıyla; hem kurumsal, hem de sosyal olarak sosyal yardıma karşı sosyal sigortaları ön plana çıkarmıştır. CLARKE, s. 22.

²⁹⁶ WEIR/SKOCPOL, s. 107; POWELL/HEWITT, s. 7, 83; HEWITT, s. 14; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 122; LEISERING, s. 175; ROSS, s. 18; SEELEIB-KAISER, s. 1; MIDGLEY, s. 135; LEISERING, s. 175; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 1; GÖZE, *Sosyal Devlet Sistemi*, s. 86-87;

sonrasında sosyal devleti kurumsallaştırmaya yönelik olarak çeşitli ülkelerin bu yöndeki uygulamaları; örneğin, İngiltere’de Beveridge Raporu’nun, ABD’de “Büyük ya da Güçlü Toplum” (Great Society) planının uygulanması olarak sıralanabilir²⁹⁷.

Esasında söz konusu dönüm noktaları bağlamında sosyal devlet, 1800’lü yıllardan 1970’lerin ortasına kadar olan süreçte sürekli bir gelişim içerisinde olmuştur. Bu süreç içerisinde ise, 1945’e kadar olan dönemde meydana gelen dönüm noktaları, aynı zamanda sosyal devletin kurumsal anlamda ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan dinamikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim ilk bölümde değinilen sosyal devlete giden süreçte önemli işlevler üstlenen söz konusu dinamiklere tekrar değinmemekle birlikte, sosyal devletin genel gelişim sürecine ilişkin bir perspektif sunmakta yarar bulunmaktadır. Doktrinde sunulan pek çok perspektifte sosyal devletin ortaya çıkma ve gelişim süreci kendi içerisinde de sınıflandırılmaları tabi tutulmaktadır. Bununla beraber; ortaya çıkan pek çok yaklaşımda, yukarıda ifade edilen farklı tarihsel dönüm noktaları esas alınarak çeşitli sınıflandırmalara gidilmektedir. Nitekim sosyal devletin gelişimini daha iyi anlayabilmek açısından sözü edilen bu sınıflandırmalara değinmek gerekmektedir.

Bu bağlamda Helco tarafından yapılan bir sınıflandırmaya göre, sosyal devletin gelişimi dört döneme ayrılmaktadır. Başlangıç dönemi olarak ifade edilen ilk dönem, işçi sınıfının, siyasal haklar ve sosyal güvenlik haklarına ilişkin mücadelelerini ortaya koyduğu 1870’li yıllardan başlayarak 1929 Dünya ekonomik krizine kadar devam eden süreçtir. İkinci dönem, 30’lu yıllardan 40’li yılların sonuna kadar geçen sağlama dönemi. Üçüncü dönem, II. Dünya Savaşı sonrasında 50’li yıllardan başlayarak 70’lere kadar geçen genişleme dönemidir ki, bu döneme altın çağ adı da verilmektedir. Sosyal devletin gelişim sürecindeki dördüncü ve son dönem ise, yeniden formüle etme ya da biçimlendirme olarak adlandırılan 70’li yıllardan günümüze kadar geçen süreçtir²⁹⁸.

Midgley tarafından yapılan bir diğer sınıflandırmaya göre; Sosyal devletin ilk aşaması, 19 yy.’ın sonundan başlayarak II. Dünya Savaşı’na kadar olan aşamadır. Bu dönem, ilk olarak sosyal güvenlik ve diğer sosyal yardımların yer aldığı aşamadır. İkinci aşama; II. Dünya Savaşı’ndan, 1970’lerin ortasına kadar olan aşamadır. “Altın çağ” adı verilen bu dönem; devle-

DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174-178; SALLAN GÜL, s. 148; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 258; KARA, s. 56-57; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 236; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50.

²⁹⁷ GLADSTONE, s. 5; LUND, 107-131; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 89; SALLAN GÜL, s. 235-236.

²⁹⁸ HELCO, Hugh, Toward a New Welfare State, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora Arnold J. Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1981, s. 384-387.

tin sorumluluğunun geniş ölçüde kabul edildiği, sosyal devletin sağlama ve istikrarlaştığı dönemdir. Üçüncü aşama yaklaşık olarak 1975'den 1985'e kadar olan aşamadır. Bu dönem sıklıkla kriz süreci olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Keynesyen ekonomik anlayışın küresel ekonomi sürecinde karşılaştığı zorluklar nedeniyle, hükümetlerin refah programlarını azalttığı ve bu amaçla muhafazakâr politikalarının yürüttüğü çözümler yer almaktadır. Dördüncü ve son aşama ise, 1990'ların ilk yıllarından başlayarak sosyal devletin önemli değişimlere tabi tutulduğu dönemdir. Bu dönemde sosyal devletin geleceği belirsizleşmiştir²⁹⁹.

Pierson tarafından isabetli bir biçimde ortaya konulan bir diğer sınıflandırmaya göre ise, sosyal devletin gelişimi üç temel dönemde ele alınmıştır. İlk dönem sosyal devletin doğumu olarak ifade edilen 1880–1914 yılları arasındaki dönemdir. İlk olarak sosyal güvenlik tedbirlerinin alındığı 1880'li yıllardan başlayan bu dönem, sosyal güvenliğin yaygınlaştığı I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir³⁰⁰. İkinci dönem, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden başlayarak 1975 yılına kadar sürmektedir. Sosyal devletin büyüme dönemi olarak adlandırılan bu dönemde; önceden var olan kapitalist toplum ve düzen anlayışı, sosyal devletin çekirdek formlarıyla yer değiştirmiştir³⁰¹. Üçüncü ve son dönem ise, 1975 sonrası dönemdir. Bu dönem, üzerinde geniş toplumsal kesimler tarafından mutabakata varılmış olan sosyal devlete yönelik uzlaşmanın ortadan kalkmaya başladığı bir süreci ifade etmektedir. 1975 sonrası dönemde; daha önceki süreçte devam eden, geniş sosyal devletin sürdürülmesi, karma ekonominin desteklenmesi ve tam istihdam ile sürdürülebilir ekonomik büyüme politikaları üzerinde sağlanmış olan konsensus sona ermiştir³⁰².

Pierson; sosyal devletin gelişim sürecini ifade etmek amacıyla, “büyüme dönemi” olarak adlandırdığı 1918–1975 arasındaki dönemi de kendi içerisinde sınıflandırmalara tabi tutmuştur. Bu bağlamda söz konusu büyüme dönemini öncelikle ikiye ayırmış ve 1918–1940

²⁹⁹ MIDGLEY, s. 135.

³⁰⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 103-104.

³⁰¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 108-113, 121-122, 131-135.

³⁰² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 154. 70'li yılların ortasından sonra sosyal devletin yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. POWELL/HEWITT, s. 41. 70'li yıllardan günümüze uzanan süreçte sosyal devletin baskı altında olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. TAYLOR-GOUBY, *Book Review, International Journal of Social Welfare*, Vol. 12, 2003, s. 165. Kuş, Fransa özelinde yapmış olduğu değerlendirmede; 1975 sonrasındaki üçüncü dönemi, kendi içerisinde 1974-1983 arası ekonominin sarsıldığı dönem ve 1983 sonrası neoliberal düşüncenin etkin olduğu dönem olmak üzere ikiye ayırmaktadır. KUS, *Basak, Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France, International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 47, Issue 6, 2006, s. 512.

arası dönemi, sosyal devletin “sağlamlama ve gelişme” dönemi; 1945–1975 arası dönemi ise, sosyal devletin “altın çağı” olarak ifade etmiştir³⁰³.

Pierson tarafından sosyal devletin “sağlamlama ve gelişme” dönemi olarak adlandırılan 1918–1940 arası dönem; iki savaş arası dönemi de kapsayan ve 1945 sonrasında birden önemli ölçüde genişlemiş olan sosyal devletin, yoğun ve önemli yenilikler kapsamında anlaşıldığı bir süreci ifade etmiştir. Özellikle bu süreci 1929 yılında yaşanan ekonomik kriz tetiklemiş ve hükümetlerin sosyal ve ekonomik hayata müdahalesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. 1929 krizinin ardından devlet sistemi; devlet, işveren ve iş gücü örgütlerinin uzlaşısı üzerine kurulmuştur. Sistemin krize girmesini önleme amacıyla sınıf çatışması yerine sınıf uzlaşısı sağlanmaya çalışılmış ve bu amaçla sosyal programlar genişletilmiştir. Gerek I. Dünya Savaşı sonrasında, gerekse II. Dünya Savaşı sonrasında savaşın getirdiği sosyal ve ekonomik problemlerin çözülebilmesi amacıyla sosyal harcamalar önemli oranlarda arttırılmıştır³⁰⁴. Bu süreçte 1930’lar süresince etkisini devam ettiren 1929 ekonomik krizi, bu krizin ardından Keynes’in fikirlerinin bir çözüm olarak ortaya çıkması ve New Deal gibi uygulamalar sosyal devletin gelişimine önemli katkı sağlamıştır³⁰⁵.

Söz konusu gelişmelere, aynı zamanda sosyal devletin kurumsal anlamda ortaya çıkmasına neden olan dinamikler olması nedeniyle tekrar değinilmeyerek; bunun yerine Pierson’un büyüme dönemi olarak adlandırdığı dönemin ikinci kısmını oluşturan ve pek çok düşünür tarafından “altın çağ” olarak adlandırılan 1945-1975 arası döneme odaklanılacaktır³⁰⁶. Bu yöndeki yaklaşım, sosyal devletin kurumsal anlamda ortaya çıkmasından sonraki gelişimi ifade etmesi nedeniyle de isabetli bir nitelik taşımaktadır.

Pierson ve çoğu düşünür tarafından “altın çağ” olarak karakterize edilen 1945-1975 arası dönem, sosyal devletin önemli gelişmeler kaydettiği yıllar olarak ifade edilmiştir. Bu

³⁰³ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 112-113, 121-122. Kuş’ta 1945-1974 arası dönemin, Fransa özelinde aynı durumu yansıttığını ifade etmektedir. KUS, s. 512.

³⁰⁴ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 112-113. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında bu süreç hızlanmış, çünkü savaş sonrasında milyonlarca insanın rehabilite edilmesi, emeklilik, sağlık ve konut gibi taleplerinin karşılanması sosyal harcamaların önemli ölçüde genişlemesine neden olmuştur. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 113.

³⁰⁵ JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 13-25; LEISERING, s. 175; SHAIKH, s. 532; CLARKE, s. 22; SALLAN GÜL, s. 23, 231-234; AKKAYA, s. 736; TALAS, *Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası*, s. 3; TANÖR, s. 68-69; ŞAYLAN, s. 91-92; SUNAY, s. 262-263; BURDEAU, s. 38; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 196; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 236.

³⁰⁶ Bu dönem çeşitli düşünürler tarafından altın çağ olarak adlandırılmasına karşın başlangıç ve bitiş dönemlerinde çeşitli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin Ross ve Shaiikh, altın çağ’ın 50 ve 60’ lı yıllarda devam ettiğini ifade etmektedirler. ROSS, s. 18; SHAIKH, s. 531. Leisering ve Olsen ise, II. Dünya Savaşı’nın hemen ardından başlattıkları bu sürecin birkaç on yıl sürdüğünü ifade ederek net bir tarih vermemişlerdir. LEISERING, s. 175; OLSEN, Greeg M., **The Politics of the Welfare State Canada, Sweden, and the United States**, Oxford University Press, Canada 2002, s. 166.

dönemde sosyal devletin önemli ölçüde gelişmesi çeşitli etkenlere bağlı olarak ortaya çıkmış bir durumdur. İlk olarak, vatandaşların ulusal refahtan daha fazla pay alabilmesi için daha evrensel ve geniş sosyal devlet düşüncesi benimsenmiştir. İkinci olarak, kaynakların artışıyla beraber devletin bireylerin refahını sağlama sorumluluğu genişlemiştir. Üçüncü olarak, sosyal refah ve karma ekonomi lehine geniş ölçekte bir konsensüs oluşmuştur. Dördüncü ve son olarak ise, tam istihdam ve ekonomik büyüme başarıyla bir arada yürütülmüştür. Esasında II. Dünya Savaşı sonrası dönemde bütün bu etkenlerin ortaya çıkabilmesi sermaye ve iş gücü çıkarlarının uzlaşması sayesinde mümkün olabilmıştır³⁰⁷.

Pierson “Altın Çağ” olarak adlandırılan bu dönemi de kendi içinde sınıflandırmaktadır. Buna göre, ilk dönem 1945–1950 arası yılları kapsayan “yeniden inşa” olarak adlandırılan dönemdir. Sosyal devlet, II. Dünya Savaşı’ndan 1950’lere kadar geçen sürede yeni bir inşa süreci yaşamış ve sistematik olarak genişleyerek gelişmiştir. Bu dönemde pek çok Batı ülkesinde sosyal devlete ayrılan kaynaklar arttırılmış ve özellikle sosyal güvenlik programlarının genişlemesi yönünde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir³⁰⁸.

Örneğin; İngiltere’de iş başına gelen İşçi Partisi, Beveridge Raporu çerçevesinde reformlar gerçekleştirmiş ve ulusal sağlık hizmetleri, ulusal sigorta ve yardımlar ile yoksulluk kanunlarını reforma tabii tutarak yeniden yapılandırmıştır³⁰⁹. Fransa ise, bu dönemde sosyal güvenlik hakkını; emeklilik, sakatlık, hastalık sigortaları yönünde genişletici düzenlemelere yer vermiştir. Finlandiya’da bu dönemde sosyal harcamalar yıllık bazda ortalama %22,2 oranında arttırılarak sosyal devleti genişletici uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Nitekim söz konusu artışın çoğunu; aile, çocuk, sağlık bakımı, sosyal hizmetlerin organizasyonu ve ev yardımları oluşturmuştur. İrlanda’da da bu dönemde; GSYİH’nin yıllık ortalama %6’sını sosyal amaçlı harcamalar için ayırmış ve bu kaynaklarla kamu sağlığı ve sosyal güvenlik alanın-

³⁰⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 121-122. Bu dönemde ortaya çıkan ekonomik büyüme ve politik konsensüs, sosyal devletin altın çağını yaşamasına neden olmuştur. LOWE, s. 102. Fraser tarafından 1951–1979 arasındaki dönemin refah konsensüsü olarak adlandırıldığı ifade edilmektedir. FRASER, s. 265. Bazı görüş sahipleri tarafından bu dönemdeki büyüme ve üretkenliğin her ikisinde birlikte yüksek bir başarının yakalanması, iç ekonomilerin bu günden daha kapalı olması ve ulus devletlerin ulusal sınırlarını ve hedeflerini kontrol edebilmesine bağlanmaktadır. OLSEN, s. 166; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 597. Sosyal devlet, II. Dünya Savaşı’ndan sonra sanayileşmiş batı ülkelerinde çalışan sınıflar, işverenler ve devlet arasındaki uzlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal devleti, savaş sonrası ortaya çıkan “Toplumsal Sözleşmenin” en temel ögesidir. Dolayısıyla, toplumun temel kesimleri bu tarz bir sözleşme üzerine uzlaşmışlardır. Söz konusu uzlaşmada sosyal demokrat partiler ve işçi sendikaları en etkin rolü oynamakla beraber; muhafazakâr partiler de sosyalizm ve komünizme karşı etkili bir önlem oluşturması nedeniyle sosyal devleti desteklemişlerdir. Liberal devletin ürettiği kriz, devletin yeniden yapılandırılmasıyla aşılılmaya çalışılmış ve farklı kesimlerin uzlaşısıyla sağlanan yeni düzen 25-30 yıl kadar sürmüştür. ŞAYLAN, s. 93, 102.

³⁰⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 131; MIDGLEY, s. 90; SCARBROUGH, s. 236; ABOU-NASSIF, s. 51.

³⁰⁹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 131. Aynı Yönde bkz. GÜRİZ, *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, s. 180; BEVERIDGE, s. 225; SALLAN GÜL, s. 208-209; CLARKE, s. 20; KUS, s. 502.

da önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Ancak belirtilen dönemde İtalya gibi bazı Batılı ülkelerde, sosyal devletin güçlendirilmesine yönelik reform önerileri kabul görmemiştir. Bu dönemde sosyal devletin uluslararası arenadaki genişleme sürecinde en yavaş kalan ülke ise, ABD olmuştur. Savaş sonrası yıllarda, ABD'nin "yarı-sosyal devlet" olarak gelişimi oldukça sınırlı kalmıştır. ABD'nin, bir taraftan Avrupa sosyal devletlerinin genişlemesi ve gelişmesinin temellerini sağlarken; diğer taraftan Batı Avrupa'da liberalizmin yerleştirilmesi ve genişletilmesinin garantörü olması, ironik bir durum meydana getirmiştir³¹⁰.

Pierson'un "Altın Çağ"ı sınıflandırmasında ikinci dönem, 1950-1960 arası yılları kapsayan "göreceli durgunluk" olarak adlandırdığı dönemdir. Bu dönemde genellikle ekonomik büyüme sürerken, sosyal harcama oranları hızlı bir biçimde artmıştır. Güçlü ekonomik büyümenin devam ettirilmesi, sosyal harcamaların da artarak sürmesine imkân sağlamıştır³¹¹.

Pierson'un "Altın Çağ"ı sınıflandırmasında üçüncü ve son dönem ise, 1960-1975 arası yılları kapsayan "büyük genişleme" olarak adlandırdığı dönemdir³¹². Bu dönemde sosyal devlet, en geniş sınırlarına ulaşmıştır. Bu bağlamda Fransa³¹³, Almanya, Belçika, Danimarka, Hollanda ve İsveç'ten oluşan altı Avrupa ülkesinde 1960 yılında sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı ortalama %21,9 seviyesinde iken, bu oran 1975 yılında %25'ten daha fazla

³¹⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 131-132. Esas itibarıyla ABD liberal bir sosyal devlet modeli olması nedeniyle söz konusu gelişmelerde biraz daha yavaş davranmıştır. Ancak yine de bu dönem içerisinde ABD'de çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede sosyal devletin ABD'deki gelişimine yönelik olarak en önemli rollerden birini "Veto Koalisyonu" adı verilen grup sergilemiştir. Bu grubun temel isteği serbest piyasanın işleyişine müdahale etmeyen ve aşırı merkezileşme olmaksızın yerel yönetimlere yetki ve kaynak aktarıldığı bir sistemdir. Çalışabilecek güçte olanlara yardım sağlanmasına ve işsizlik sigortasına karşı çıkan bu grup, sosyal yardım programlarına özel sektörün bu alandan pay alması şartıyla destek vermişlerdir. Dolayısıyla, ABD'de sunulan sosyal güvenlik programlarının büyük çoğunluğu özel sektörden sunulmuştur. 1948 yılında çalışanlar için yeni sosyal sigortalar kanunu çıkartılmış, bu kanunla devlet, özel sektörü refah yardımları hususunda zorlamış ve farklı sigorta türlerinin alınması ve sosyal yardımlar çalışanlar için hak olmuştur. Böylelikle ABD sosyal devletinde hem özel sektör sigortacılığı, hem de kamusal sosyal sigorta anlayışı gelişmiştir. ABD'de 1946 yılında çıkarılan "Tam İstihdam Kanunu" ile bırakınız yapınız bırakınız geçsinler anlayışı terk edilerek devletin ekonomik hayat içerisinde önemli roller üstlenmesi sağlanmıştır. Ardından 1964 yılında göreve gelen başkan Johnson'un "güçlü toplum" (Great Society) planı çerçevesinde yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyla "Yoksullukla Savaş" programını başlattığı gözlemlenmiştir. Uygulanan elverişli politikalar sayesinde 1970'lere gelindiğinde yoksulluk oranı %10'un da altına indirilebilmiştir. 70'li yıllara kadar ABD'de sosyal devlet sosyal yardım programlarıyla sürekli olarak genişlemiş ve sosyal güvenlik sisteminde belirleyici etkiye sahip olmuştur. Ancak 70'li yıllardan itibaren durum farklılaşmaya başlamıştır. SALLAN GÜL, s. 231-236.

³¹¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 132. Bununla beraber istisnai olarak bazı ülkelerde sosyal harcamaların oranı düşme eğilimi göstermiştir. Örneğin, İrlanda'da sosyal harcamaların oranı 1951-1960 arası dönemde %3,6'ya kadar düşmüş, bu düşüş 1964 yılına kadar sürmüştür. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 133.

³¹² Mishra, II. Dünya Savaşı sonrasında büyüyen sosyal devletin en zirve noktasına 60'ların sonu ve 70'lerin başında ulaştığını öne sürmektedir. MISHRA, s. 2.

³¹³ Savaş sonrasında Fransız sosyal devletinin gelişiminde politik bağlamın değişmesine göre önemli değişimler yaşanmıştır. 1959-69 arası dönemde De Gaulle'un sosyal devletin genişlemesi yönünde önemli gayretleri olmuştur. Nitekim De Gaulle döneminde sosyal harcamalar %70'in üzerinde artış göstermiştir. De Gaulle sonrasında aynı politik görüşlerde olan Pompidou'nun işbaşına gelmesiyle bu süreç devam etmiş ve 1960'da GSYİH'nın %13,4'ünü oluşturan sosyal harcamalar, 1981 yılında %29,5'e çıkmıştır. KUS, s. 513.

bir seviyeye ulaşmıştır. Söz konusu dönemde liberal nitelikteki ülkelerde dahi artış gösteren bu oran; aynı yıl için Japonya'da %13,7'ye, ABD'de %18,7'ye, İngiltere'de %19,6'ya ulaşmıştır³¹⁴. 1970'li yılların ortasından itibaren sosyal harcamalarda yaşanan bu hızlı artışa karşın, büyüme oranları aynı hızda arttırılamamıştır. Nitekim yıllardan itibaren ekonominin yaşadığı krizlerle beraber durgunluğa girmesi nedeniyle işsizlik önemli miktarda artış göstermiş, bunun yanında Batı devletlerinin toplumsal ve demografik yapısından kaynaklanan yaşlı ve emekli nüfusun artışına bağlı olarak emeklilik, sağlık ve bakım masraflarının artışı, sosyal harcamaları altından kalkılamaz boyutlara ulaştırmıştır. 1970'lerin ortasından itibaren bu sürecin bitmesiyle birlikte, savaş sonrasında ortaya çıkan sermaye ile iş gücü uzlaşısının ve yaklaşık yüz yıldır artarak devam eden sosyal devletin büyümesinin sonuna gelinmiştir³¹⁵.

B. SOSYAL DEVLETİN GELİŞİM SÜRECİNDE BENİMSENEN SOSYAL DEVLET MODELİNİN ROLÜ

Sosyal devlet anlayışı yönündeki gelişmeleri farklı biçimlerde değerlendiren söz konusu yaklaşımların; bu süreci anlamlandırma gayretlerinin ötesinde, sosyal devlete ilişkin gelişim süreci her devlette farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Bu çerçevede sosyal devletin gelişim süreci üzerinde, O ülke tarafından benimsenmiş olan sosyal devlet modelinin önemli bir etkisi bulunmaktadır³¹⁶. Bu bağlamda sosyal devletin farklı modellerinin ortaya konulması ve söz konusu modele göre, sosyal devletin gelişim özelliklerinin ifade edilmesi önem arz etmektedir.

Sosyal devletin farklı modellere ayrılarak çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulması, doktrinde sosyal devlete ilişkin tipolojiler olarak isimlendirilmektedirler. Söz konusu tipolojiler bağlamında çok çeşitli sınıflandırmalara gidildiği görülmektedir³¹⁷. Ancak söz konusu tipolojiler daha çok gelişmiş ülkeler esas alınarak yapılmaktadır. Çünkü sosyal devletin uygulamaya geçirilmesi açısından gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında önemli farklılıklar bulunmakta-

³¹⁴ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 133-134. Ülkemizde de 1945 ilâ 1980 arası dönem Keynesyen sosyal devlet anlayışının uygulanmaya çalışıldığı dönem olmuştur. Küresel refahtan elde edilen payın azlığına paralel olarak sosyal devlet uygulamaları kaynaklar nispetinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. KARA, s. 229-230.

³¹⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 133-135. Aynı yönde bkz. FLIGSTEIN, s. 25.

³¹⁶ Andersen'in sınıflandırmasından yola çıkan Brady; sosyal devletin tarihsel olarak kurumsallaşması, yürütülmesi ve gelişiminin benimsenen modele göre farklılık arz ettiğini öne sürmektedir. BRADY, David, The Welfare State and Relative Poverty in Rich Western Democracies, 1967-1997, **Social Forces**, Vol. 83, Issue 4, June 2005, s. 1334.

³¹⁷ Sosyal devlete ilişkin yapılan tipolojiler de çeşitli sınıflandırmalara tabi tutulmaktadır. Buna göre Aspalter'in yaptığı bir sınıflandırmada sosyal devlete ilişkin tipolojiler; tanımlayıcı, açıklayıcı ve kuralcı tipolojiler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. ASPALTER, Christian, New Developments in the Theory of Comparative Social Policy, **Journal of Comparative Social Welfare**, Vol. 22, No. 1, April 2006, s. 5.

dır. Az gelişmiş ülkelerde uygulanan sosyal devlet anlayışı; kaynak yetersizliği nedeniyle hedeflerden öteye gidemeyen bir gelişim gösterirken, maddi olanaklara sahip olan gelişmiş ülkelerde ise, sosyal devletin hayata geçirilişi daha ileri boyutlarda gerçekleşmektedir. Bu nedenle sosyal devlete ilişkin tipolojiler, genellikle gelişmiş ülkeler arasındaki sosyal devletin farklı uygulanma seviyeleri dikkate alınarak ortaya konulmaktadır³¹⁸.

Sosyal devlete yönelik tipolojiler bağlamında dikkate alınması gereken bir diğer hususta; sosyal devlet yapılanmalarını sınıflandırma amacı taşıyan çok sayıda tipolojinin bulunmasına karşın, bu tipolojiler içerisinde en yaygın kullanılanın Esping-Andersen tarafından liberal, muhafazakâr ve sosyal demokrat olmak üzere ifade edilen üçlü sınıflandırmadır. Ancak söz konusu sınıflandırmayı ayrıntılı olarak incelemeyen önce, bu konudaki diğer sınıflandırmalara kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır.

Bu bağlamda sosyal devlete ilişkin yapılan bir sınıflandırmada, sosyal devletlerin '*Beveridgian*' ve '*Bismarckian*' olmak üzere geniş bir ayrıma tabi tutulduğu görülmektedir³¹⁹. İngiltere'de sosyal devlet Beveridge'in düşünceleri üzerine inşa edilirken³²⁰, Almanya'da Bismarck'ın düşünceleri üzerine inşa edilmektedir³²¹. Bu noktadan yola çıkılarak yapılan sınıflandırmaya göre; bu ülkelerde yaşanan sosyal devletin gelişim süreci, diğer bazı ülkeler üzerinde etkili olmaktadır³²². Beveridgian sosyal devlet; yoksulluğu ortadan kaldırmaya odaklanmakta ve bu hususta tam istihdam, yeterli gelir sağlama ve ulusal sigorta sisteminin kurulmasını sağlamaya çalışmaktadır. Söz konusu önerilerde en temel noktayı sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktadır. Bu nedenle Beveridgian sosyal devlet, daha çok sosyal güvenlik sisteminin dayalı bir nitelik arz etmekte ve bu yönde gelişmektedir³²³. Bismarckian sosyal devlet de; tıpkı Beveridgian sosyal devlet gibi istihdam ve sosyal güvenlik temelinde gelişmekle birlikte, sosyal güvenliğin finansmanında vergiler aracılığıyla devlete önemli görevler yüklemekte, ayrıca geleneksel aile formlarını güçlü bir biçimde desteklemektedir³²⁴.

³¹⁸ VAN VOORHIS, s. 3; KARA, s. 25-26, 52-55, 173. Azgelişmiş ülkelerde henüz paylaşılabilir düzeyde bir zenginlik ve refah bulunmamaktadır. Dolayısıyla, azgelişmiş ülkelerde uygulanan sosyal devlet; refahın dağıtılmasından çok, ulusal kalkınma kullanılarak refahın artırılmasına odaklanmıştır. KARA, s. 25-26, 52-55.

³¹⁹ PIERSON, *Welfare State Development*, s. 778.

³²⁰ LUND, s. 107, 113; MIDGLEY, s. 90; CLARKE, s. 20; SAVCI, *Evrenin "Merceği" İnsan Üzerine*, s. 6.

³²¹ DALY, s. 79.

³²² GLADSTONE, s. 5; DALY, s. 79.

³²³ GÖZE, *Sosyal Devlet Sistemi*, s. 89; ROSANVALLON, s. 27; LUND, s. 107-131; BEVERIDGE, s. 217-226; SAVCI, *Evrenin "Merceği" İnsan Üzerine*, s. 6.

³²⁴ DALY, s. 82.

Pierson tarafından yapılan sosyal devlete ilişkin diğerk bir sınıflandırmada, sosyal devletler “işçi sosyal devleti” ve “burjuvazi sosyal devleti” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda işçi sosyal devleti; çalışma, dinlenme, iş güvenliği ve kamu tarafından kanuni sosyal güvenlik haklarının sağlandığı, kamu gelirleri bakımından işçilerin belirleyici olduğu, sosyal vatandaşlıktan ziyade, sınıf temelli, evrensel, tek biçimli ve geniş kapsamlı vatandaşlığın sunulduğu, sosyal devletin yeniden dağıtımcı olarak finansman sağladığı, sosyal devlet düzenlemelerinin işçilerin yaşaması için bir hak olarak değerlendirildiği ve devletin belirtilen esaslar kapsamında geliştiğı bir sistemi ifade etmektedir. Burjuvazi sosyal devleti ise; bağlı, uyumlu ve becerikli iş gücünün sağlandığı, sosyal tedariklerin sınırlı ve işverence tedarik edildiğı, tek biçimli ve evrensel olmayan bir formda ihtiyaç temelli yardımların sunulduğu, sosyal devletin öncelikle sigorta temelinde finanse edildiğı, sosyal devlet düzenlemelerinin sermaye birikimi ihtiyaçları ile çalışmayı teşvike yönelik ayarlandığı ve sosyal devletin belirtilen esaslar kapsamında geliştiğı bir sistemi ifade etmektedir³²⁵.

Wilkensky ve Lebeaux tarafından ortaya konulmuş olan bir diğerk tipolojide ise, sosyal devletler “artakalan”(residual) ve “kurumsal”(Institutional) olarak ikiye ayrılmaktadır. “Artakalan”(residual) sosyal devlet, aile ve piyasada parçalanma ve bozulmalar durumunda devreye girmekte ve ihtiyacı olan kimselerle sınırlı hizmetler sunmaktadır. “Kurumsal”(Institutional) sosyal devlet ise, sanayileşmiş toplumla bağlantılı olarak bütün nüfusun sosyal refah ihtiyaçlarının kurumsal bir yapı çerçevesinde karşılanmasını öngörmektedir. Wilkensky ve Lebeaux; ABD’nin artakalan bir düzenden kurumsallaşmış bir yapıya doğru gelişim gösterdiğini, sanayileşme arttıkça devletin önceki sınırlı rolünün kurumsal bir yapıyla yer değiştirdiğini öne sürmektedirler³²⁶.

Bir diğerk tipoloji ise; Wilkensky ve Lebeaux tarafından ABD için yapılan sınıflandırmanın, Titmus tarafından farklı ülkelere uygulanmasından oluşmaktadır. Bu bağlamda Titmus; ABD ve İngiltere’yi artakalan, İskandinav ülkelerini kurumsal, Almanya ve Sovyetler Birliği’nin ise bu iki model dışında değerlendirmiştir. Titmus; kurumsal modelin benimsendiğı ülkelerde, insanların aldığı yararların hak temelinde, iş gücü veriminin dikkate alınmaksızın sunulmasını eleştirmekte ve iş gücü verimini yerleştirmeye çalışan ülkeleri, *artakalan”(residual) ve “kurumsal”(institutional) modellerin dışında “endüstriyel başarı-performans modeli”* olarak değerlendirmektedir. Bu model tarafından karakterize edilen ülke-

³²⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 22.

³²⁶ WILKENSKEY Harold, LEBEAUX Charles, **Industrial Society and Social Welfare**, Free Press, New York 1965, s. 138; MIDGLEY, s. 93.

lerde, sosyal refah, ekonomiye bir yardımcı olarak “sosyal ihtiyaçlar, hak etme, iş performansı ve üretkenlik” temelinde gelişim göstermektedir³²⁷.

Sosyal devlete ilişkin diğer bir tipoloji de Mishra tarafından dile getirilmiştir. Mishra, sanayileşmiş ülkelerdeki sosyal devlet sistemlerini, “*ayrılmış sosyal devletler*” (differentiated welfare state) ve “*birleştirilmiş sosyal devletler*” (integrated welfare states) olarak ikiye ayırmaktadır. Birleştirilmiş sosyal devlet; endüstriyel sektörlerle, iş-meslek toplulukları ve ticaret birlikleriyle yakın ilişki içinde gelişirken, ayrılmış sosyal devlet, endüstriyel ve ekonomik politikalarından tamamen bağımsız biçimde gelişim göstermektedir³²⁸.

Sosyal devlete ilişkin bir başka tipolojiyi ifade eden Furnis ve Tilton; sosyal devleti, “*pozitif devlet*”, “*sosyal güvenlik devleti*” ve “*sosyal refah devleti*” şeklinde üçe ayırmıştır. Buna göre; tipik örneği ABD olan pozitif devlet, ekonomik istikrarı ve mülkiyet sahiplerinin çıkarlarını koruma konusunda hassasiyete sahip bulunmakta ve bu değerler çerçevesinde gelişim göstermektedir. Tipik örneği İngiltere olan sosyal güvenlik devleti ise, vatandaşlarına minimum refah standartlarını garanti etmeye çalışmakta ve bu yönde gelişim göstermektedir. Son olarak klasik örneği İsveç olan sosyal refah devleti ise; bireylere minimum standartları aşan geniş sosyal hizmetler ve eşitlikle desteklenmiş bir refahı sağlamaya çalışmakta ve sosyal devlet, bireyin refahını mümkün olan en geniş seviyede sağlama yönünde gelişim göstermektedir³²⁹.

Sosyal devletin temel özelliklerini ve bu özellikler bağlamında gelişimini ifade etmek üzere; yaygın biçimde kullanılan tipoloji ise, Esping-Andersen’in “liberal sosyal devlet”, (liberal welfare state) “muhafazakâr sosyal devlet” (corporatist welfare state) ve “sosyal demokrat sosyal devlet” (social democratic welfare state) olmak üzere yaptığı üçlü sınıflandırmadır³³⁰.

³²⁷ TITMUS, Richard, **Social Policy: An Introduction**, Allen and Unwin Press, London 1974, s. 31; MIDGLEY, s. 93; VAN VOORHIS, s. 4.

³²⁸ MISHRA, Ramesh, **Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change**, Harvester Wheatsheaf Press, Brighton 1984, Chapter IV; MIDGLEY, s. 94; PINCH, Steven, **Worlds of Welfare: Understanding the Changing Geographies of Social Welfare Provision**, Routledge, London and New York, 1997, s. 12.

³²⁹ FURNISS Norman, TILTON Timothy, **The Case for The Welfare State**, Indiana University Press, Bloomington 1977, s. 15-23, 117 vd., 153 vd.; MIDGLEY, s. 94.

³³⁰ ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 10; ESPING-ANDERSEN, The Three Worlds of Welfare Capitalism, s. 26-28, 195. Esping-Andersen tarafından yapılmış olan bu sınıflandırmaya doktrinde pek çok düşünür tarafından değinilmiştir. ARTS/GELISSEN, s. 283; VAN VOORHIS, s. 4; MIDGLEY, s. 95; KARA, s. 172. Söz konusu sınıflandırmada, sistem içerisinde yaygınlık kazanan parti tipinin önemli bir etkisi bulunmaktadır. Siyasi partilerde söz konusu ideolojilere yakınlıklarına göre farklı yaklaşımlar benimsenmektedirler. Bu çerçevede, sol eğilimli partiler eşitliğe bağlı iken, muhafazakâr partiler (Hıristiyan Demokratlar gibi) belli bir gelir seviyesinin devamlılığını hedeflerler. Liberal partiler ise, mülkiyetin yaşatılması ve güçlü kılınmasını sağlamaya çalışırlar. ESPING-ANDERSEN, The Three Worlds of Welfare Capitalism, s. 53. Aynı yönde MIDGLEY, s. 95; PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State, s. 813.

Esping-Andersen'in sınıflandırmasına göre; liberal sosyal devlet, piyasa mantığının egemen olduğu ve refahın, piyasa formalarının teşvik edilmesiyle sağlandığı bir modeldir. Bu sistemde sosyal yardım ve hizmetlere, çalışma ahlakını zayıflattığı gerekçesiyle sınırlı biçimde yer verilmekte ve korunması gereken sınıflara düşük seviyede yardımlar sunulmaktadır. Liberal anlayışta olanlara göre, sosyal devlet son derece sınırlı tutulmalı ve sosyal güvenliği temel alan bir yaklaşım sergilemelidir. Çünkü devletin amacı; piyasayı güçlendirmek ve serbest piyasanın olumsuz sonuçlarını, piyasaya en az seviyede müdahalelerle gidermeye çalışmaktır. Ayrıca bu sistemde devlet, bireylerin refahı hususunda özel refah kuruluşları tarafından geliştirilen piyasa çözümlerini cesaretlendirmektedir. Dolayısıyla liberal modeli benimsemiş sosyal devletlerde, sosyal devletin gelişimi bu esaslar çerçevesinde şekillenmektedir. Söz konusu modelin tipik örnekleri; ABD, İngiltere, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve İrlanda'dır³³¹.

Esping-Andersen tarafından ortaya konulan liberal sosyal devlet modeline ilişkin olarak, farklı düşünürler tarafından çok çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre Vogel; liberal sosyal devletleri, güvenliğin en temel seviyede sağlandığı sosyal devlet modelleri olarak ifade etmektedir³³². Pierson, liberal sosyal devletin üstlendiği görevleri; daha çok özel sektör aracılığıyla yerine getirdiğine ve bu amaçla yaptığı sosyal harcamaları sınırlı seviyede tutma gayreti içerisinde olduğuna dikkat çekmektedir. Esas itibarıyla Pierson'a göre bu durumun temelinde daha az seviyede vergilere başvurma isteği bulunmaktadır³³³. Liberal modelin devletin gelir transferi hususunda yeterince istekli olmadığını öne süren Arts ve Gelissen'e göre, liberal modelde eşitlik ve dayanışma da sınırlı bir anlam taşımaktadır. Eşitlik, fırsat eşitliği ve

³³¹ ESPING-ANDERSEN, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, s. 26-33, 195; Esping-Andersen tarafından ifade edilen hususlara yer veren diğer eserler için bkz. MIDGLEY, s. 95; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 174-175; VAN VOORHIS, s. 4; PIERSON, Paul, *Coping with Permanent Austerity : Welfare State Restructuring in Affluent Democracies*, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 432; VOGEL, s. 374; ADELANTADO José, CALDERÓN Eduardo, *Globalization and the Welfare State: the Same Strategies for Similar Problems?*, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 4, 2006, s. 377; KORAY, s. 113; KARA, s. 174. Arts ve Gelissen tarafından Liberal model olarak adlandırdığımız bu ülkeler, kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Arts ve Gelissen; Kanada ve ABD'yi saf tip liberal devlet olarak adlandırırken, Büyük Britanya ve İrlanda'yı Karma, melez tip olarak adlandırmaktadır. ARTS/GELISSEN, s. 290. Esping-Andersen tarafından yapılan sınıflandırmada, her model için indeks puanı uygulanmış ve bu puana göre sosyal devlet modelleri, güçlü, orta ve düşük olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Esping-Andersen'in sınıflandırmasında 0 ilâ 12 indeks puanı aralığında değerlendirilen liberal sosyal devlet modeline giren ülkeler ve puanları şu şekildedir. Güçlü: Kanada (12), İsviçre(12), ABD(12), Avustralya(10), Japonya (10); orta: Fransa(8), Hollanda(6), Danimarka(6), Almanya(6), İtalya(6), UK(6); düşük: Avusturya(4), Belçika(4), Finlandiya(4), İrlanda(2), Yeni Zelanda(2), Norveç(0), İsveç(0) ESPING-ANDERSEN, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, s. 74. Ayrıca Arts ve Gelissen; liberal rejimlere benzer olmakla birlikte, Anglo sakson ülkelerinin kendine özgü niteliklerinin olduğunu öne sürmektedirler. Bu bağlamda Anglo sakson ülkeleri; refah masraflarının düşük düzeyde olması nedeniyle liberal rejimlere benzemekle beraber, çok yoksul kimselere odaklanmada liberal sosyal devletlerden daha hassastırlar ve daha kapsamlı yardımlar sunmaktadırlar. ARTS/GELISSEN, s. 286.

³³² VOGEL, s. 376.

³³³ PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 432.

bireysel eşitlik olarak algılanmakta; fırsat eşitliğinden sosyal konumların herkese açık olması, bireysel eşitlikten ise kişilerin kendi refahlarından öncelikle kendilerinin sorumlu olması anlaşılmaktadır. Dayanışma ise; devletin gelir transferleri konusundaki isteksizliği nedeniyle, hem yatay seviyede, hem de dikey seviyede düşük kalmaktadır³³⁴.

Gingsburg ise; Esping-Andersen'in sınıflandırmasından yola çıkarak, liberal sosyal devletlerin özelliklerini sıralamaktadır. Buna göre, liberal sosyal devletlerde 1- Sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı düşük seviyededir. 2- Hastalık, işsizlik, yaşlılık, tek ebeveynlilik gibi risklerin ve ihtiyaçların düşük seviyede sosyal korumaya alınması söz konusudur. 3- Gelir transferi düşüktür. 4- Sosyal güvenlik içerisinde yer alan sosyal yardımlardan yararlanmak oldukça sınırlandırılmıştır. 5- Gelir eşitsizliği ve göreceli eşitsizlik yüksek seviyelerde seyretmektedir. 6- Kamu tarafından temin edilen sosyal hizmetler, düşük seviyede ve yetersiz finansmanla sağlanmaktadır. 7- Sosyal yardımların düzenlenmesi düşük seviyede gerçekleştirilmektedir³³⁵.

Muhafazakâr- kurumsal sosyal devletler ise; liberal tipte olduğu gibi piyasa verimliliğini ön planda tutmamaktadır. Bu sistemde sosyal refah düşüncesi, vatandaşların bir hakkı olarak değerlendirildiği için sosyal hakların sağlanmasına asla itiraz edilmemektedir. Sosyal güvenlik standartlarını daha da ileri götürerek güçsüz sınıfları güçlendirmeyi hedefleyen bu sistem, sosyal devletin yeniden dağıtıcı etkisinden dolayı statü ve sınıf farklılıklarını ihmal edilebilmektedir. Ayrıca bu yapılanmada, geleneksel kurumlara da yer verilmekte ve gelenekler, kültür ve din düşüncesi doğrultusunda başta aile olmak üzere kilise ve gönüllü organizasyonlara sosyal devlet hususunda önemli yükümlülükler yüklenmektedir. Nitekim genelde sosyal devlet; sol partiler tarafından gündeme taşınırken, muhafazakâr sosyal devletlerde Hıristiyan demokrat partilerin önemli roller üstlendiği görülmektedir. Muhafazakâr sosyal devlet, Hıristiyan Katolik anlayış doğrultusunda erkeğin ekmek kazanan, kadının bakıcı olduğu geleneksel aile modelini esas alarak, pozitif transferlere dayanan sosyal sigorta merkezinde kurumsallaştırılmıştır. Sistemin merkezinde sosyal sigortaların yer alması nedeniyle; sosyal haklar ne İskandinav ülkelerinde olduğu gibi vatandaşlığa, ne de liberal modelde olduğu gibi kanıtlanmış ihtiyaca bağlanmıştır. Esas itibarıyla sosyal hakların erkek çalışanın istihdamına bağlı olduğu bu model, II. Dünya Savaşı sonrasında, çalışmayanları da kapsayacak asgari gelir destek programlarıyla evrensellik; aile ve çocuk yardımlarıyla da vatandaşlık yönünde genişlemiştir. Dolayısıyla muhafazakâr modeli benimsemiş ülkelerde, sosyal devletin gelişimi

³³⁴ ARTS/GELISSEN, s. 286.

³³⁵ GINSBURG, Norman, Globalization and the Liberal Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 173.

belirtilen esaslar çerçevesinde olmuştur. Bu modelin tipik örnekleri; Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya ve İtalya'dır³³⁶.

Esping-Andersen'in sınıflandırmasında üçüncü ve son model, sosyal demokratik sosyal devlet modelidir. En yüksek seviyede sosyal standartlar sunan bu modelde, en geniş ölçüde sosyal hakları gerçekleştirmek başlıca hedeftir. Vatandaşlık esasına dayanan bu sistemde bütün vatandaşların üst seviyede refahlarının sağlanması için cömert maliyetlerden kaçınılmakta ve kişilerin sosyal devletin kanatları altına alınmaları söz konusu olmaktadır. Ayrıca iş gücüne yüksek standartlar sunulularak tam istihdam devam ettirilmekte; böylelikle, iş gücü metalaştırılmamaktadır. Eşitliğin en yüksek standartlarda sunulmaya çalışıldığı bu modelde; oluşturulmaya çalışan geniş sosyal güvenlik sistemi ve diğer cömert transfer programlarıyla evrensel eşitlik ve dayanışma sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu hususta vergiler önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Liberal modelin tam tersine sosyal demokrat modelde, sosyal devlet tarafından sunulmak durumunda olan hizmetler çok büyük oranda doğrudan kamu tarafından temin edilmektedir. Bu bağlamda sosyal demokratik model, diğer modellere kıyaslandığında devletin piyasaya en çok müdahalede bulunduğu sistem olarak değerlendirilmektedir. Sosyal demokratik modeli benimseyen ülkeler, belirtilen uygulamalarla eşitsizlik ve yoksulluk mücadelesinde önemli başarılar elde etmişlerdir. Dolayısıyla sosyal demokrat sosyal devlet modelini benimsemiş ülkeler, sosyal devleti en geniş anlamda sağlamış ve gelişimini de bu yönde sürdürmüştür. Bu modelin en tipik örnekleri, İsveç, Norveç, Finlandiya ve Danimarka gibi İskandinav ülkeleridir³³⁷.

³³⁶ ESPING-ANDERSEN, Three Worlds of Welfare Capitalism, s. 26-33, 195; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 10; ESPING-ANDERSEN, Gosta, Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996, s. 66-68; MIDGLEY, s. 95; GOODIN/SMITSMAN, s. 47; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 174-175; ARTS/GELISSEN, s. 286; VAN VOORHIS, s. 4; ADELANTADO, CALDERÓN, s. 377; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 445; VOGEL, s. 375-376; ASPALTER, s. 10; KORAY, s. 113; KARA, s. 174, 194-196; Esping-Andersen tarafından yapılan sınıflandırmada her model için indeks puanı uygulanmış ve bu puana göre sosyal devlet modelleri, güçlü, orta ve düşük olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Esping-Andersen'in sınıflandırmasında 0 ilâ 8 indeks puanı aralığında değerlendirilen muhafazakâr sosyal devlet modeline giren ülkeler ve puanları şu şekildedir. Güçlü: Avusturya(8), Belçika(8), Fransa(8), Almanya(8), İtalya(8); orta: Finlandiya(6), İrlanda(4), Japonya (4), Hollanda(4), Norveç(4); düşük: Kanada (2), Danimarka(2), Yeni Zelanda(2), Avustralya(0), İsveç(0), İsviçre(0), UK(0), ABD(0) ESPING-ANDERSEN, Three Worlds of Welfare Capitalism, s. 74. Arts ve Gelissen muhafazakâr sosyal devlet içerisinde ise, Almanya ve Fransa'nın saf tipte muhafazakâr olduğunu öne sürmektedir. ARTS/GELISSEN, s. 290.

³³⁷ ESPING-ANDERSEN, Three Worlds of Welfare Capitalism, s. 26-33, 195; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 10; MIDGLEY, s. 95; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 174-175; HUBER Evelyne, STEPHENS D. Jhon, Partisan Governance Women's Employment, and the Social Democratic Service State, **Amerikan Sociological Review**, Vol. 65, 2000, s. 323; ARTS/GELISSEN, s. 284-286; VAN VOORHIS, s. 4; VOGEL, s. 375, 389-391; GOODIN/SMITSMAN, s. 47; KOSONEN, Pekka, Globalization and the Nordic Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 155; KUISMA, Mikko, Social Democratic Internationalism and the Welfare State After the 'Golden Age', **Cooperation and**

Bazı düşünürler; Esping-Andersen'in, "Refah Kapitalizminin Üç Dünyası" (Three Worlds of Welfare Capitalism) adlı eserinde ortaya koyduğu sosyal devlet modellerine dördüncü bir model olarak "Güney Refah Rejimleri"ni eklemiştir. "Akdeniz Ülkeleri" olarak ifade edilen bu modelde, Güney Akdeniz ülkelerinden (İspanya, Portekiz, Yunanistan, İtalya) oluşan yapılanmalar farklı bir sosyal devlet modeli olarak nitelendirilmiştir. Söz konusu güney refah rejimleri ile "ailevi karakteristiklerin ön plana çıkarıldığı", "kısıtlı ve yetersiz olarak sunulan sosyal güvenlik yararlarının garanti edildiği" ve "bireylere minimum sosyal yararların garanti edilmediği bir sistem" ifade edilmek istenmektedir³³⁸.

Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırmasına ilave edilen Akdeniz ya da güney refah rejimleri; bu tip sosyal devletlerin karşıtı olduğu iddia edilen "kuzey ya da katı sosyal devletler" adı verilen yeni bir modelin ileri sürülmesine neden olmuştur. Esasında Esping-Andersen'in sınıflandırmasında liberal model içerisinde yer alan Yeni Zelanda ve Avustralya gibi ülkelerin, güney rejimleriyle aralarındaki zıtlıklardan yola çıkılarak, farklı bir model olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Arts ve Gelissen tarafından Esping-Andersen'in sosyal devlet sınıflandırmasına ilave edilen bir başka model ise, Doğu Asya top-

Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association, Vol.42, Issue 1, 2007, s. 12, 22; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 377; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 440; VIRPI, Timonen, Earning Welfare State Citizenship: Welfare State Reform in Finland and Sweden, **Welfare State Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gooby, Sage Publications, London 2001, s. 29; LYGSTAD, s. 79; KORAY, s. 114; KARA, s. 202-203. İskandinav ülkelerinin söz konusu temel özellikler çerçevesinde gelişiminde, birçok İskandinav ülkesinde 1945'li yıllardan bu yana sosyal demokrat partilerin işbaşında bulunmasının da önemli bir etkisi bulunmaktadır. ASPALTER, s. 10. Arts ve Gelissen sosyal demokrat sosyal devletleri kendi içerisinde saf ve karma olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buna göre; İsveç, Norveç, Finlandiya ve Danimarka saf tip iken, Avusturya, Belçika ve Hollanda gibi ülkeler karma ya da melez tiptir. ARTS/GELISSEN, s. 290.

³³⁸ BONOLI, Giuliano, Classifying Welfare States: A Two-Dimension Approach, **Journal of Social Policy**, Vol. 26, Jul 1997, s. 351; LIEBFRIED, Stephan, Towards a European Welfare State?, **New Perspectives on the Welfare in Europe**, Der. Catherine Jones, Routledge Publishing, London and New York 1993, s. 126-129; SAPIR, André, Globalization and the Reform of European Social Models, **JCMS** Vol. 44, No. 2, 2006, s. 376; MUFFELS Ruud, FOUARGE Didier, The Role Of European Welfare States In Explaining Resources Deprivation, **Social Indicators Research**, Vol. 68, 2004, s. 302; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 377; GUILLEN Anne, ALVAREZ Santiago, Globalization and the Southern Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 109; VOGEL, s. 375; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 273-275; ARTS/GELISSEN, s. 286. Arts ve Gelissen; Akdeniz tipi sosyal devlet içerisinde Yunanistan, Portekiz ve İspanya'nın saf tip olduğunu, İtalya'nın ise, karma ya da melez tip olduğunu öne sürmektedir. ARTS/GELISSEN, s. 290. Leibfried tarafından yapılan sınıflandırmada; Esping-Andersen'in sınıflandırmasına paralel hususlara yer verilmekle birlikte, farklı terimler kullanılmıştır. Buna göre; İskandinav modeli, Bismark modeli, Anglosakson modeli ve Latin çevresi modeli olmak üzere dört sosyal devlet modelinden bahsedilmiştir. Latin çevresi modeli ile Akdeniz modeli ifade edilmek istenmektedir. LIEBFRIED, s. 126-129; Koray 90'lı yıllarda yapılan bu sınıflandırmanın günümüzde Akdeniz ülkelerinin ekonomik anlamda gelişmelerine bağlı olarak anlamını yitirdiğini, bu ülkelerin muhafazakâr sosyal devlet modeli niteliğini kazandığını öne sürmektedir. KORAY, s. 115-116. Ancak Sapir tarafından 2006 yılında yapılan bir sınıflandırmada da Akdeniz tipi farklı bir model olarak değerlendirilmiştir. Sapir'in de Leibfried'e benzer biçimde, Esping-Andersen'e paralel ancak farklı terimleri esas alarak yaptığı sınıflandırmasında; İskandinav, Anglosakson, Kıta Avrupası ve Akdeniz ülkeleri olmak üzere dört sosyal devlet modelinden bahsedilmektedir. SAPIR, s. 375-376. Nitekim kanaatimizce de; Akdeniz ülkelerinde yaşanan ekonomik gelişme doğru olmakla birlikte, bu ülkelerin sosyal devlet karakterleri muhafazakâr sosyal devletlerden farklılık arz etmektedir.

lumlarının sosyal devletleridir. Bu sınıflandırmaya göre; Doğu Asya toplumlarında sosyal devletin gelişimi ve temel özellikleri, Batıdaki muhafazakâr ve liberal sosyal devlet modellerine benzemekle beraber, Batı ülkelerinde uygulanan modellerden önemli ölçüde farklılıklar taşımaktadırlar. Bu modelde, bireylerin refahı hususunda büyük şirketler ve yerel toplum organizasyonlarının yanı sıra aileye de önemli görevler yüklenmiş, devletin rolü sınırlı tutulmuştur. Sözü edilen modelin tipik örneği olarak ise, Japonya gösterilmektedir³³⁹.

Sosyal devlete ilişkin olarak ifade edilen bütün modellerin belirleyici esasları; sosyal devletin anlamı, kapsamı, kurumsallaşması, yürütülmesi ve gelişim süreci üzerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Buna göre liberal modeli benimseyen ülkelerde, sosyal devlet sınırlı tutmaya çalışılmakta ve daha çok bireylerin katkısıyla finanse edilen sosyal güvenlik temelinde geliştirilmeye çalışılmaktadır. Muhafazakâr yaklaşımı benimseyen ülkelerde; sosyal devlet, liberal devlete oranla daha ileri götürülmeye çalışılmakta ve özellikle güçsüz bireylerin refahı hususunda, devlete ve geleneksel kurumlara önemli sorumluluklar yüklenmektedir. Sosyal demokrat yaklaşımı benimseyen ülkelerde ise; sosyal devlet en ileri seviyede sağlanmaya çalışılmakta ve bütün bireylere evrensel eşitlik sunmayı amaçlayan tarzda sosyal güvenlik ve sosyal hizmet uygulamalarına yer verilmektedir. Temelde liberal sosyal devletlerin zayıf, muhafazakâr sosyal devletlerin orta, sosyal demokrat sosyal devletlerin güçlü bir gelişim seyrini takip ettiği gibi bir sonucu doğuran³⁴⁰ bu değerlendirme, esasında toplumsal güç dengesinde işçi sınıfının etkinliğine bağlı olarak şekillenmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, bir ülkenin üç rejimden biri içerisinde değerlendirilmesi tarihsel bakımdan süreklilik taşımamaktadır. Dolayısıyla söz konusu gelişim süreçlerinin istisnaları görülebilmektedir³⁴¹.

Ayrıca doktrinde bazı düşünürler; sosyal devletin gelişimi açısından yol gösterici olan Esping-Andersen tarafından yapılan sınıflandırmanın, bazı temel belirleyici faktörler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Buna göre, liberal model; klasik liberal düşünce bağlamında, iş gücünün metalaştırılmamasının düşük oranda önemsenmesi, ihtiyaçlar ölçüsünde devletten bir şeyler talep edebilmesi ve piyasanın egemenliğinin sürdürülmesi gibi temel ölçütler doğrultusunda bir gelişim göstermektedir. Muhafazakâr model ise, muhafazakâr sosyal düşünce çerçevesinde, iş gücünün metalaştırılmamasının orta düzeyde

³³⁹ ARTS/GELISSEN, s. 286-290.

³⁴⁰ Esping-Andersen'in yapmış olduğu sınıflandırmanın bir sonucu olan bu değerlendirme; 70'li yılların ortasından itibaren başlayan, sosyal devletin gerileme süreci açısından da geçerli olmuştur. Nitekim ilerleyen bölümlerde değinileceği üzere; sosyal devletin geriye gidiş süreci, liberal sosyal devleti benimsemiş ülkelerde hızlı bir biçimde yaşanırken, sosyal demokrat modeli benimsemiş İskandinav ülkelerinde önemli dirençlerle karşılaşmış ve bu süreç son derece yavaş gelişmiştir.

³⁴¹ ESPING-ANDERSEN, *Three Worlds of Welfare Capitalism*, s. 26-33, 195; Esping-Andersen'in fikirlerinin değerlendirilmesi hususunda ayrıntılı bilgi için bkz. BRADY, s. 1334.

önemsenmesi, katkı payı ölçüsünde devletten bir şeyler talep edebilmesi ve devlet ile iş ilişkilerinin egemen olması gibi temel ölçütler kapsamında bir seyir izlemektedir. Son olarak sosyal demokrat model ise, sosyalist ve Marksist düşünce öncülüğünde, iş gücünün metalaştırılmamasının yüksek düzeyde önemsenmesi, devletten bir şeyler talep edebilmesi için vatandaşlığın esas alınması ve devletin tek başına egemen olması gibi temel ölçütler ışığında bir gelişim sergilemektedir³⁴².

Başka düşünürler tarafından ise, sosyal devletin gelişiminde vergi ve transferler aracılığıyla gelirin yeniden dağıtılması ve böylelikle piyasadaki gelir eşitsizliğinin azaltılmasının, sosyal devlet modellerine göre farklı nitelik arz ettiği ifade edilmektedir. Söz konusu anlayışa göre; sosyal demokrat sosyal devletler en üst seviyede gelirin yeniden dağıtımını gerçekleştirirken, liberal model bu hususta en alt seviyede kalmaktadır³⁴³. Dolayısıyla buradan çıkarılan bir sonuç da benimsenen sosyal devlet modeline göre, toplum içerisinde devlet eliyle gerçekleştirilen dayanışma seviyesinin değişeceğidir. Bu nedenle sosyal demokrat sosyal devletler daha dayanışmacı ve eşitlikçi bir biçimde gelişirken, liberal sosyal devletler bu hususta en geride kalmaktadır³⁴⁴.

C. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİ AÇIKLAMAYA ÇALIŞAN ÇEŞİTLİ YAKLAŞIMLAR

Klasik liberal anlayıştan sosyal devlete doğru yaşanan gelişim sürecini ifade etmek amacıyla; “Yapısal Yaklaşım”, “Yeni Sağ Yaklaşım” ve “Marksist Yaklaşım” olmak üzere 3 temel yaklaşım ortaya konmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, sosyal devlete geçişin hangi temel dinamiklerden kaynaklandığını ifade etmeye çalışmaktadırlar.

Yapısal işlevci yaklaşım; sosyal devletin, 18. ve 19. yy.’da ortaya çıkan hızlı sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktığını ve sosyal devletin yaygınlaşarak geniş halk kitlelerinin desteğini aldığı bu dönemde kapitalizmin dönüşüme uğradığını öne sürmektedir. Dolayısıyla sosyal devlet anlayışında; kapitalist sistem korunmakla beraber, toplumsal kesimler arasında uzlaşma sağlanmaktadır. Bu anlayışa göre sosyal devlet; devletlerin ulusal kalkınmalarını olumlu etkilemekte, Fordist ekonomik büyüme için gerekli sosyal ve ekonomik şartları oluşturmakta ve sosyal güvenliğin bütün toplumda yaygınlaşmasını sağlamaktadır³⁴⁵.

³⁴² VAN VOORHIS, s. 5.

³⁴³ VOGEL, s. 381.

³⁴⁴ ARTS/GELISSEN, s. 292, 296-298.

³⁴⁵ SALLAN GÜL, s. 164-165, 192. Aynı yönde bkz. KARA, s. 37-38.

Yeni sağ yaklaşıma göre; 1929 krizi sonrası ağırlaşan sosyal ve ekonomik şartlar karşısında neo-klasik anlayışın varsayımlarının geçerliliğini yitirdiği görülmekte ve Keynesyen sosyal devlet, klasik liberal ekonomi anlayışının yerine geçerek sosyal sınıflar arasında bir uzlaşma sağlanmaktadır. Ancak yeni sağ yaklaşım; sosyal ve ekonomik yapının doğal bir işleyiş süreci içinde geliştiğini, bu süreci olumsuz etkileyen sosyal adalet, kamu yararı, kamu hizmetleri ve sosyal hakları sağlama hususunda devletin sorumluluk üstlenmesinin liberal anlayışa uygun bulunmadığını, bu nedenle sosyal devletin sosyalizmin devamı olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla bu yaklaşım, 70'li yıllarda sosyal devlette yaşanan krizi de kapitalist sistemin bir krizi olarak değerlendirmemektedir. Yeni sağ yaklaşım, kendi içinde yeni muhafazakârlık ve yeni liberalizm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yeni muhafazakârlık, sosyal devletin bireylerdeki devlet beklentisini arttırdığı için bir yönetim krizine neden olduğunu; yeni liberalizm ise, sosyal devletin totalirizme gidişin ilk adımı olduğunu ve devlet müdahalesinin adalet üretmekten çok kişilerin hak ve özgürlüklerini zedelediğini iddia etmektedir³⁴⁶.

Son olarak Marksist yaklaşım ise; sosyal devleti, kapitalist devletin gelişiminin bir parçası olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre; sosyal devlet, çöküşe geçen kapitalist anlayışın kendi çöküşünü durdurabilmek amacıyla benimsediği bir çözüm yoludur. Sosyal devlet hususunda Marksist yaklaşım içerisinde iki temel anlayış bulunmaktadır. İlk anlayışa göre; sosyal devlet, kapitalizmin bir aracı olması nedeniyle ret edilmesi gereken bir olgudur. İkinci anlayış ise, sosyal devletin sosyal güvenlik ve demokratik sistem göz önüne alınarak sosyalizme geçişte bir aşama olarak kabul edilebileceğini öne sürmektedir. Marksist yaklaşım kendi içerisinde dört farklı grupta ele alınabilir. Söz konusu yaklaşımlar; ortodoks marksist yaklaşım, sosyal demokrat yaklaşım, dünya sistemi yaklaşımı ve eleştirel yaklaşımdır. Ortodoks Marksistler; sosyal devleti, sosyalist düzenin gelişini geciktirmek ve kapitalist sömürüyü sürdürmek amacıyla ortaya konulmuş bir araç olarak görmekteyken, sosyal demokratlar, bu yaklaşıma karşı çıkarak sosyal devleti bir kazanım olarak görmektedirler. Dünya sistemi yaklaşımı, küresel ekonomi çerçevesinde bir değerlendirme yapmakta; eleştirel yaklaşım ise, sosyal devleti bireylerin özgürleşme aracı olarak ele almaktadır³⁴⁷.

III. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN YANSIMALARI

Devletin, sosyal devlet olma yönünde önemli bir gelişim gösterdiği bu süreçte, devlet anlayışı ile hak ve özgürlükler anlayışına önemli yansımaları olan değişimler meydana gel-

³⁴⁶ SALLAN GÜL, s. 166-172, 190-191. Aynı yönde bkz. KARA, s. 251; SAYBAŞILI, 1992, s. 75-76.

³⁴⁷ SALLAN GÜL, s. 172, 172-190.

miştir. Bu bağlamda söz konusu değişimlerin bir boyutu devlet anlayışına, diğer boyutu ise hak ve özgürlük anlayışına ilişkin olmak üzere bir gelişim göstermiştir.

A. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN DEVLET ANLAYIŞINA YANSIMALARI

1. Sosyal Harcamalarda Artış

Sosyal devletin gelişimine yönelik olarak yapılan karşılaştırmalı çalışmalarda, en önemli gösterge olarak sosyal koruma programlarına yapılan harcamalar dikkate alınmaktadır. Daha çok sosyal harcamaların GSYİH'ya oranındaki değişimlerden yola çıkan söz konusu yaklaşımlarda; sosyal harcamalarda meydana gelen değişimler, bu husustaki temel parametreleri oluşturmaktadır³⁴⁸. Temel itibarıyla sosyal devlet uygulamasında bireylerin refahını artırma amacıyla yapılan sosyal harcamalar; gerek devlet anlayışında oluşan değişimlerin, gerekse hak ve özgürlük anlayışında meydana gelen değişimlerin etkisiyle artış göstermektedir. Esasen devlet anlayışında, sosyal devlet yönünde meydana gelen değişimle birlikte; kamu hizmetlerinin genişletilmesi, tam istihdamı sağlama amacının benimsenmesi ve toplumun belli bir refah seviyesine ulaştırılması gibi uygulamalara gidilmesi belirtilen durumun nedeni olarak görülmektedir. Ayrıca bu süreçte sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen genişlemenin yansımaları da devletlere önemli maliyetler getirmektedir³⁴⁹.

³⁴⁸ STARKE, s. 112; CLASEN Jochen, CLEGG Daniel, Levels and Levers of Conditionality: Measuring Change within Welfare States, **Investigating Welfare State Change: The 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Eds. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007, s. 168-170; KUHNER, Stefan, Country-Level Comparisons of Welfare State Change Measures: Another Facet of the Dependent Variable Problem within the Comparative Analysis of the Welfare State?, **Journal of European Social Policy**, Vol. 17, Issue 1, 2007, s. 6. KANGAS Olli, PALME Jokaim, Social Rights, Structural Needs and Social Expenditure: A Comparative Study of 18 OECD Countries 1960-2000, **Investigating Welfare State Change: The 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Ed. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007, s. 106-129. Pierson, sosyal devletin başlangıç göstergesi olarak “sosyal harcamaların GSYİH oranının %3 ya da %5 olması” gerektiğini ifade etmektedir. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 104. Brady; Sosyal harcamalara ilişkin gösterge, sosyal güvenlik transferlerinin GSYİH'ya ve kamu sağlık harcamalarının, toplam sağlık harcamalarına yüzde olarak oranına odaklanması gerektiğini ifade etmektedir. BRADY, s. 1338-1339. Ayrıca sosyal korumanın nasıl finanse edildiği (sosyal katkılar, genel vergiler, ortak ödeme), Yönetim yapısı (devlet, sosyal taraflar, yerel otoriteler) yararların tipi (eşit miktarda, kazançla ilişkili, mal varlığına göre (means tested), yararlara erişim (vatandaşlık temelli, katkı temelli, ihtiyaç temelli) gibi ayrımlarda benimsenen sosyal devlet tipinin ne derecede cömert olduğunu ortaya koymaktadır. CLASEN, Jochen, SIEGEL A. Nico, Comparative Welfare State Analysis and the “Dependent Variable Problem, **Investigating Welfare State Change: The 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Eds. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007, s. 7-9; Brady; Sosyal harcamalara ilişkin gösterge, sosyal güvenlik transferlerinin GSYİH'ya ve kamu sağlık harcamalarının, toplam sağlık harcamalarına yüzde olarak oranına odaklanması gerektiğini ifade etmektedir. BRADY, s. 1338-1339.

³⁴⁹ Sosyal harcamalarla sosyal haklar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129.

Sosyal devletin; sosyal amaçlarla yüklendiği maliyetleri ifade eden sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı, altın çağ olarak ifade ettiğimiz 1945–1975 arası dönemde önemli bir artış kaydetmiştir³⁵⁰. Esas itibariyle sosyal devleti kurumsallaştırma yönündeki iradenin bir yansıması olan sosyal harcamalardaki artış, büyüme oranları tarafından da önemli ölçüde desteklenmiştir. Nitekim sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan bu dönemde dünyanın pek çok ülkesinde hızlı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme süreci yaşanmıştır. Bu çerçevede en önemli sanayileşmiş ülkelerin ortalama yıllık büyüme oranları; 1950'li yıllarda %4,4, 1960–1973 arası dönemde de %5,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde büyüme oranlarındaki hızlı artışa paralel olarak pek çok ülkede sosyal programlar genişletilmiş, refah artmış ve böylelikle sosyal devletin genişlemesi için gereken kaynak sağlanmıştır³⁵¹.

Kısaca büyüme oranlarının yüksekliği ve bununla birleşen sosyal devletin uygulanmasına yönelik yaygın kabul, sosyal amaçlı uygulamalara ve dolayısıyla da sosyal harcamaların artmasına uygun bir zemin hazırlamıştır³⁵². Nitekim bu dönemde ABD, Avrupa ve OECD ülkelerinin sosyal harcamalarında önemli artışlar söz konusu olmuştur. Esasında 1900'lü yıllarda; çoğu Batı devletinin sosyal amaçlarla yapmış olduğu harcamalar, GSYİH'sının %3'ünü geçmemiştir. Fakat I. Dünya Savaşı'ndan itibaren sosyal harcamalarda meydana gelen artışlar, 40'li yıllardan itibaren önemli bir atılım meydana getirmiştir. Örneğin; Batı devletlerinde 1940'larda sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı ortalama yıllık %5 civarında iken, bu rakam 50'lerde %10-%20 arasına, 1970'lerde ise %25'i ila %35'i arasında bir rakama ulaşmıştır. Kanada, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya, UK ve ABD'den oluşan 7 en büyük OECD ülkesinin sosyal harcamalarının GSYİH'ya oranı 1960 yılında ortalama %12,3 iken; bu rakam 1975 yılında %21,9 olmuştur³⁵³.

Hatta başından beri sosyal devlet konusunda pek de istekli olmayan ve liberal modeli benimseyen ABD'de 1900'lerin başında bu oran yaklaşık %2,5 iken, 1981 yılında %20,2'ye yükselmiştir. 70'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen pek çok reformun ardından 1995 yılında ancak %17,1'e indirilebilmiştir. İngiltere'de sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı 1960'da

³⁵⁰ Özellikle 50, 60 ve 70'li yıllarda artan sosyal harcamaların önceki dönemlerle ya da 80'lerden sonrasıyla karşılaştırılması durumunda, söz konusu durum daha net anlaşılacaktır. CLASEN/SIEGEL, s. 7-9; STARKE, s. 112; CLASEN/CLEGG, s. 168-170; KUHNER, s. 6. Sosyal harcamalarla sosyal haklar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129.

³⁵¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 103; MIDGLEY, s. 136. Bu hususta Pierson tarafından verilen çarpıcı bir örnekte; 1950-55 yılları arasında sosyal güvenlik harcamalarının her yıl ortalama %0,9 artarken, bu rakamın 70-74 yılları arasında her yıl için ortalama %3,4 çıkması söz konusudur. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 123.

³⁵² MIDGLEY, s. 136.

³⁵³ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 108, 124; MIDGLEY, s. 136; ARMSTRONG Philip, GLYN Andrew, HARRISON John, **Capitalism Since World War II**, Fontona Publishing, London 1984, s. 100.

%13,9'a, 1981'de %23,7'ye yükselmiştir. 70'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen pek çok reforma rağmen, 1995 yılında bu oran %25,9'a yükselmiştir. Sosyal yardımların özel şirketler eliyle organize edildiği Japonya'da dahi 1900'lerin başında yaklaşık %1,5'ler civarında olan bu oran, 81 yılında %16'lara yükselmiştir³⁵⁴.

Sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan bu dönemde sosyal harcamalarda meydana gelen artış; yüksek büyüme hızlarının oluşturduğu kaynakların yanı sıra, yürürlüğe konulan yüksek miktardaki vergilerle finanse edilmiştir. Vergilerin önemli oranda artmasına neden olan bu süreç³⁵⁵, 70'li yılların ortasında yaşanan büyüme hızlarının düşmesi ve ekonominin durgunlaşmasına kadar herhangi bir problem teşkil etmemiştir. Ancak 1940'lı yıllardan itibaren sosyal harcamalardaki artışa bağlı olarak önemli ölçüde gelişen sosyal devletin³⁵⁶, 1970'li yılların ortaları ya da 1980'li yılların başlangıcından itibaren artan sosyal harcamaları finansmanda zorlandığı görülmüş ve sosyal harcamaları azaltma yönünde ortaya çıkan uygulamalar, sosyal devletin zayıflama sürecine girdiği şeklinde değerlendirilmiştir.

Sosyal devletin gereği olarak yapılan harcamaların GSYİH'ya oranında meydana gelen değişimler ile sosyal devletin gelişimi arasında kurulmaya çalışılan paralelliğe katılmakla beraber³⁵⁷; doktrinde Scruggs ve Allan tarafından ileri sürülen söz konusu paralelliğin mutlak nitelik taşımadığına ilişkin düşünceler dikkate değerdir. Scruggs ve Allan tarafından ileri sürülen görüşe göre; sadece sosyal harcamalarda meydana gelen artışa bakarak, sosyal devletin genişlediğine ilişkin bir yargıya varmak yanıltıcı olabilmektedir. Biçimsel olarak sosyal harcamalar, sosyal devletin bireylere sunduğu yaşam şansları hususunda verimli bir gösterge sunmaktadırlar. Scruggs ve Allan bu yargıya örnek olarak, İngiltere'de işsizlik sigortasının 1980'ler boyunca izlediği seyri göstermektedirler. Bu dönemde görev başında olan Thatcher hükümeti işsizlik ve hastalık gibi çok sayıda sosyal yardım programlarında kesinti yapmasına karşın, özellikle işsizliğe ilişkin yapılan harcamalarda ve programa bağlı insanların sayısında

³⁵⁴ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 108, 124; MIDGLEY, s. 136; KUS, s. 503; DANIEL Béland, HACKER S. Jacob, Ideas, Private Institutions and American Welfare State 'Exceptionalism': the Case of Health and Old-age Insurance, 1915–1965 **International Journal of Social Welfare**, Vol. 13, 2004, s. 42. Sosyal harcamalar içerisinde sadece sağlık, eğitim ve gelir temini hizmetlerinin GSMH'ya olan oranlarını temel alan bir istatistiğe göre, 1970'lerin ilk yarısında, İngiltere %16,7, ABD %15,7, Fransa %20,9, Almanya %20,6, Hollanda %29,1, İsveç %21,9, Danimarka %23,4 ve Finlandiya %21 oranında sosyal harcama yapılmıştır. KARA, s. 172; MISHRA, Ramesh, **Society and Social Policy: Theories And Practice of Welfare**, The Macmillan Press, London 1982, s. 105. Bu istatistik ile aynı dönemdeki bütün sosyal harcamaların GSYİH'ya oranının karşılaştırılmasıyla anlaşılacağı üzere, sosyal harcamalar içerisinde sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik çerçevesinde sunulan gelir temini hizmetlerinin önemli bir payı bulunmuştur.

³⁵⁵ SHAIKH, s. 532.

³⁵⁶ PIERSON, Modern Devlet, s. 94.

³⁵⁷ STARKE, s. 112; CLASEN/CLEGG, s. 168-170; KUHNER, s. 6. KANGAS/PALME, s. 106-129; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 104; BRADY, s. 1338-1339.

önemli artışlar gözlenmiştir. Dolayısıyla, meselenin sadece sosyal harcama boyutuyla ele alınması “Thatcher hükümetinin sosyal devleti genişlettiği” gibi bir yargıyı doğurur ki, maalesef böyle bir yaklaşım hatalı sonuçlara varmamıza neden olmaktadır³⁵⁸. Bu nedenle sadece sosyal harcamalarda meydana gelen artışa bakarak, sosyal devletin gelişimini değerlendirmek yetersiz bir yaklaşımdır. Scruggs ve Allan’ın örneklendirmesinde olduğu gibi sosyal harcamaları kısıtlamaya yönelik her türlü tedbire rağmen, sosyal harcamaların artışının engellenememesi mümkün olabilmektedir.

Sonuç itibariyle; sosyal harcamalar ile sosyal devletin gelişimi arasında mutlak olmakla beraber önemli bir bağlantı bulunduğu ifade edilebilir. Hatta doktrinde bu bağlantıdan yola çıkarak; Pierson sosyal devletin başlangıcının, sosyal harcamaların GSYİH’nin %3 ya da %5 gibi belli oranlara ulaşılmasıyla mümkün olabileceğini³⁵⁹; Aliefendioğlu ise, sosyal devletin sorumluluklarının belirsiz ve soyut hükümlerle değil, kamu harcamalarının belli oranının sosyal amaçlı harcamalara ayrılacağı somut ve belirli hükümlerle ifade edilmesi gerektiğini öne sürmüştür³⁶⁰.

2. Kamu Hizmetlerinde Genişleme

Sosyal devletin, gelişimini en üst seviyelere çıkardığı altın çağ olarak adlandırılan dönemde, kamu hizmetlerinin önemli bir genişleme süreci yaşadığı görülmektedir. Nitekim sosyal devletin gelişimini karşılaştırmalı olarak ortaya koymaya yönelik çalışmaların, en önemli göstergelerinden birini de kamu hizmetleri alanında meydana gelen değişiklikler oluşturmaktadır³⁶¹.

Bu çerçevede sosyal devletin kurumsallaştığı ve en üst seviyede gelişim gösterdiği altın çağ süresince; devletin güvenlik, adalet ve maliye alanına ilişkin üstlendiği klasik işlevlerine ek olarak, sosyal devleti doğuran dinamiklerin de etkisiyle başka birtakım işlevler de yüklendiği görülmüştür. Bu bağlamda devletin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşümün bir yansıması olarak özellikle 20. yy.’ın ikinci yarısından itibaren kurumsallaşan sosyal devlet, çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanması hususunda önemli görevler yüklenmiştir. Sosyal devlet, bireylerin insan onuruna yaraşır

³⁵⁸ SCRUGGS Lyle, ALLAN James, Welfare-State Decommodification in 18 OECD Countries: A Replication and Revision, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 1, 2006, s. 56.

³⁵⁹ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 104.

³⁶⁰ Aliefendioğlu; devletin sosyal ve ekonomik alana ilişkin yükümlülüklerinden rahatça kurtulabileceği 1961 Anayasası’nın 53., 1982 Anayasası’nın 65. maddeleri gibi hükümler yerine devletin sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirilmesi hususunda daha somut ölçüleri benimsemesi gerektiğini öne sürmektedir. ALİEFENDİOĞLU, Sosyal ve Ekonomik Haklar, s. 887.

³⁶¹ CLASEN/SIEGEL, s. 7-9; CLASEN/CLEGG, s. 168-170. Sosyal harcamalarla sosyal haklar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129.

hayat standartlarına ulaşması amacıyla sosyal ve ekonomik hakların sağlanması ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli ödevler üstlenmiş, bu nedenle devletin aktif olarak kamu hizmeti sunması gerekmiştir. Bu doğrultuda devletin sosyal amaçlarla sunmuş olduğu kamu hizmetleri, sosyal ve ekonomik haklar ile sosyal adaletin gerçekleştirilmesi suretiyle, temelde insan onuruna yaraşır hayat standartlarını temin etmeye hizmet etmiştir³⁶².

Özellikle devletin insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlamak amacıyla sosyal alana ilişkin yürüttüğü faaliyetlerin başında; bireylerin sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gidermek gelmiştir³⁶³. Devlet, sosyal devlet niteliği kazanmasıyla birlikte üstlendiği bu sorumlulukları, kamu hizmetleri aracılığıyla yerine getirmeye çalışmış ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, sosyal devletin temel görevi olarak ortaya çıkmıştır³⁶⁴. Bu yaklaşımın sonucu olarak kamu hizmetlerinde önemli bir genişleme süreci meydana gelmiştir³⁶⁵.

Sosyal devletin genişleme dönemine paralel olarak sınırları sürekli biçimde genişleyen devletin sorumlulukları, kamu hizmetlerinin devasa boyutlara ulaşmasına neden olmuştur³⁶⁶. Başlangıçta sadece devlet ya da devlet teşebbüsleri tarafından yerine getirilen kamu hizmetleri, ilerleyen süreçte özel teşebbüsler tarafından da yerine getirilmiştir³⁶⁷. Ancak sosyal devletin gelişimini ifade eden altın çağ süresince; kamu hizmetleri, çok büyük oranda doğrudan devlet kuruluşları tarafından gerçekleştirilmiştir. Kamu hizmetlerinin çok büyük boyutlara ulaşması ve doğrudan devlet tarafından sağlanması; sosyal harcamaların artırmanın yanı sıra, devletin ekonomideki rolünün hızla genişlemesine neden olmuştur. Örneğin OECD ülkelerinde; devletin GSYİH'daki ortalama payı 1960'da % 27 iken, 1988'de %42'ye çıkarak 1,5 kat yükselmiştir. Aynı dönemde toplam istihdamda hükümetlerin payı 1/3 artarak %12den %18'e çıkmıştır³⁶⁸. Aynı zamanda kamu hizmetlerinin çok büyük boyutlara ulaşması ve doğrudan devlet tarafından sağlanması, ekstra maliyetlere yol açan bürokrasinin genişlemesine de neden olmuştur. Bu problemler, özellikle ekonominin durgunlaştığı dönemlerde kendilerini daha etkili biçimde hissettirmişlerdir³⁶⁹.

³⁶² ŞAYLAN, s. 293–294; ÖRÜCÜ, Sosyal Refah Devletinde Konut, s. 35; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 173.

³⁶³ KORAY, s. 108.

³⁶⁴ RUHİ, s. 225; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 36-37; "Kamu hizmeti, gerekliliğini sosyal devlet ilkesinden almaktadır". RUHİ, s. 225.

³⁶⁵ HUBER, s. 36-37.

³⁶⁶ OLSEN, s. 167.

³⁶⁷ RUHİ, s. 224-225; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 36-37.

³⁶⁸ SHAIKH, s. 532.

³⁶⁹ ERVASTI, Heikki J., Civil Criticism and the Welfare State, *Scandinavia Journal of Social Welfare*, Vol. 7, 1998, s. 289.

Altın çağ olarak adlandırılan dönemin sona ermesinden itibaren ise, kamu hizmetlerinin sınırlandırılması, özel sektör tarafından sunulması³⁷⁰, bürokrasinin ortadan kaldırılarak kamu yönetiminin daha verimli hale getirilmesi³⁷¹ gibi sosyal devletin verimsizliğine yol açan hususların reforma tabi tutulması yönünde önemli bir gerileme süreci başlamıştır³⁷².

3. Birikim ve Kalkınma Modellerinin Sosyal Amaçlara Hizmet Etmesi

Sosyal devlet içerisinde benimsenen üretim ve birikim modeli ile kalkınma modelinin, devlet anlayışına önemli yansımaları söz konusu olmuştur. Bu çerçevede üretim ve birikim modeli olarak benimsenen Fordizm ve içe dönük kalkınma anlayışı çerçevesinde devlete yönelik önemli değişimler ortaya çıkmıştır.

Adını ilk kez 1914 yılında Henry Ford'un otomobil üretiminde kullandığı üretim anlayışından alan Fordizm³⁷³, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan ve 1970'lere kadar yaygın biçimde uygulama alanı bulan Keynesyen sosyal devletin üretim, büyüme ve birikim modeli olarak kullanmıştır³⁷⁴.

İlk kez 1914 yılında uygulanmaya başlanan Fordist anlayış, esasında 1929 Dünya ekonomik krizi sonrasında önem kazanmıştır. 1929 Dünya ekonomik krizinin, bir üretim krizi olması ve bu krizden çıkışın Keynes tarafından ileri sürülen düşüncelerle mümkün olabilmesi nedeniyle, Fordizm daha önemli hale gelmiştir. Keynes tarafından krizden çıkış için çok önemli bir unsur olarak gösterilen talebin arttırılması hususu, Fordist üretim ve birikim modeli benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Keynesyen anlayışın dayandığı efektif talep yaklaşımı, Fordizm ile örtüşerek sosyal devlet için elverişli bir zemin hazırlamıştır³⁷⁵. Bu bağlamda 1929 Dünya ekonomik krizinin aşılması süresince gelişen Fordist anlayış; Keynesyen sosyal devletin kurumsallaştığı, II. Dünya Savaşı sonrasında 70'li yıllara kadar geniş bir biçimde pek çok devlet tarafından uygulanmıştır³⁷⁶. Dolayısıyla 1929 Dünya ekonomik krizi sonrasında önem

³⁷⁰ OLSEN, s. 167; ABOU-NASSIF, s. 20; KORAY, s. 108.

³⁷¹ ERVASTI, s. 289.

³⁷² SAPIR, s. 382.

³⁷³ Fordizm ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. JESSOP, Bob, **The Future of the Capitalist State**, Polity Press, Cambridge 2002, s. 73-80.

³⁷⁴ SALLAN GÜL, s. 149. Aynı yönde bkz. ERAYDIN, Ayda, **Postfordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Ankara 1992, 15. Fordizm, sadece üretime yönelik bir anlayış olmaktan ziyade, tüketim ve bölüşüm ilişkisini de kapsayan bir birikim rejimi anlamına gelmektedir. KARA, s. 90-91.

³⁷⁵ KARA, s. 90-91.

³⁷⁶ KEYMAN, E. Fuat, **Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11-Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı**, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 48; SALLAN GÜL, s. 149; PIERSON, **Modern Devlet**, s. 192; PIERSON, **Beyond The Welfare State?**, s. 60; ESPING-ANDERSEN, **After the Golden Age?**, s. 1.

kazanan Fordist anlayışın, II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devletin kurumsallaşmasıyla birlikte egemen konuma geldiği söylenebilir³⁷⁷.

Sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan ve 20. yy.'ın son çeyreğine kadar sürecek bu dönemde, yaygın olarak uygulanan Fordist anlayışın³⁷⁸ sosyal devlet ile oldukça uyumlu olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu çerçevede esas etken, Fordist modelin belirleyici unsuru olan üretim ve tüketimle yönelik yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Temelde kitlesel ve seri üretime dayanan Fordist model, üretim maliyetlerini azaltarak üretkenliği arttırmayı hedeflemektedir. Bunun yanında söz konusu modelde, üretim ile tüketim anlayışını birlikte değerlendirmekte ve kitlesel ve seri üretim, kitlesel tüketimle desteklenmeye çalışılmaktadır³⁷⁹. Daha açık bir ifadeyle Fordist model, esnek olmayan kitlesel üretim ve kitlesel tüketimi merkezine oturtan bir anlayış sunmakta ve toplam üretim ile tüketim arasında denge kurmaya çalışan bir yaklaşımı benimsemektedir. Nitekim malların kitlesel olarak üretildiği bu modelde, kitlesel tüketim hususunda devlete önemli görevler düşmektedir. Fordist modelin, sosyal devlet ile olan bağlantısı ise tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira devletin Fordist anlayışla uyum içerisinde olabilmesi; devletin, kitlesel olarak üretilen malların, kitlesel tüketimi için uygun zemini hazırlamasına bağlı bulunmaktadır³⁸⁰.

Sosyal devletin ekonominin içinde yer alması, emekçi kesimlerin varlığını kabul etmesi ve emekçi kesimlerin refahını önemseyerek, bu sınıfın tüketimini mümkün kılması, belirtilen model ile uyum içerisinde olmasını sağlamaktadır³⁸¹. Ancak sosyal devletin Fordist model ile uyum içerisinde bulunmasının temel nedeni; sosyal devletin, farklı toplumsal kesimler arasında uzlaşmayı sağlaması ve bu uzlaşmayı sağlarken de toplumun güçsüz kesimleri kadar, güçlü kesimlerinin çıkarlarını tatmin etmesidir. Bu doğrultuda sosyal devlet tarafından benimsenen Fordist model, sözü edilen yaklaşımın bir anahtarı olarak kabul edilmektedir. Böylelikle sosyal devlet, kitlesel olarak üretilen malların, kitlesel bir biçimde tüketilmesini gerçekleştirme-

³⁷⁷ ERAYDIN, s. 15.

³⁷⁸ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 1.

³⁷⁹ KARA, s. 89.

³⁸⁰ KEYMAN, s. 48; KEYMAN, Fuat E., **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası ilişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Çev. Simten Çoşar, Alfa Yayınevi, İstanbul 2000, s. 62; ŞAHİN, s. 591; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 192; SALLAN GÜL, s. 149; PIERSON, Christopher, *Continuity and Discontinuity in the Emergence of the "Postfordist" Welfare State, Towards A Postfordist Welfare State?*, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996, s. 17, 97; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 59; BARRY, Norman P., **Yeni Sağ**, Çev. Cevdet Akyan, Tisamat Yayınları, Ankara 1989, s. 1-16.

³⁸¹ ŞAHİN, s. 591.

ye çalışmaktadır³⁸². Bu çaba ise; işçi, işveren ve devlet çıkarlarını tatmin eden önemli bir toplumsal uzlaşmayı beraberinde getirmektedir³⁸³.

Bu çerçevede Fordist model, kitle üretimini öngörmesi nedeniyle çalışan kesimlerin istihdama ilişkin taleplerini karşılayarak tama yakın bir oranda istihdam sağlamaktadır. Böylelikle işsizliğin önemli ölçüde azaltılması başarılabilir³⁸⁴. Ayrıca Fordist anlayışın gereği olarak kitlesel tüketimin teşvik edilmesi amacıyla yüksek düzeyde tutulan ücretler ve devlet tarafından yapılan sosyal harcamalar, çalışan kesimlerin çıkarlarını karşılayan diğer önemli hususlar olmuşlardır. Aynı zamanda Fordist model; kitle tüketimi ile sermaye sahiplerinin, sermaye birikimi ihtiyacını da önemli ölçüde karşılamaktadır. Böylelikle her iki sınıfın da çıkarları karşılanmakta ve sınıflar arasında bir uzlaşma sağlanmaktadır³⁸⁵. Yukarıda da ifade edildiği gibi; devletin önemli sorumluluklar üstlenmesine bağlı bulunan söz konusu uzlaşmanın sağlanmasında, devlete düşen en temel sorumluluk, yüksek düzeyde kamu harcamaları yaparak kitle tüketimini mümkün kılmaktır. Nitekim kamu harcamalarının arttırılması; hem toplumun zayıf kesimlerinin refahını arttırmakta, hem de kitle tüketimini mümkün kılarak üretimin devamlılığını ve böylelikle sermaye birikimini gerçekleştirmektedir³⁸⁶.

Sonuç olarak her iki kesimin çıkarları, devletin önemli işlevler üstlenmesiyle sağlanabilmekte ve devletin bütün toplumun refahını sağlamak amacıyla üstlendiği sorumluluklar, devletin işlevlerinde önemli bir genişleme meydana getirmektedir.

Sosyal devlet tarafından benimsenen üretim ve birikim modelinin yanında, kalkınma modelinin de devlet anlayışına önemli yansımaları söz konusu olmuştur. Bu çerçevede iç piyasaya dönük biçimde şekillenen kalkınma anlayışı, özellikle altın çağ süresince ithal ikame-

³⁸² KEYMAN, Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık, s. 62.

³⁸³ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 60; PIERSON, Modern Devlet, s. 192; ŞAHİN, s. 591; ŞAYLAN, s. 101; BARRY, Yeni Sağ, s. 1-16.

³⁸⁴ Bu dönemde işsizliğin azaltılmasına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. BERGER, Johannes, Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet, Çev. M. Kemal Aydın, **Bilgi**, sy. 3, 2000, s. 133; CLARKE, s. 17; VOGEL, s. 388. Sosyal devletin genişlediği altın çağ olarak adlandırılan dönemde, işsizliğin önemli ölçüde azaltılması söz konusudur. Örneğin 1960'lı yıllarda ABD ve Avrupa ülkelerindeki ortalama işsizlik oranı yaklaşık olarak %2dir. Batı Avrupa ülkelerinin tarihleri boyunca, işsizliğin bu derece azaltıldığı bir başka dönem bulunmamaktadır. BERGER, s. 133. Brady, sosyal devletin genişlemesine ilişkin önemli göstergelerden biri olarak istihdama ilişkin hususları ele almaktadır. Bu bağlamda sosyal ücretler ve kamu istihdamının sivil istihdama yüzde olarak oranı, sosyal devletin genişlemesine ilişkin önemli göstergeleri oluşturmaktadır. BRADY, s. 1338-1339.

³⁸⁵ ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 1; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 59; JESSOP, The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State, s. 16-17; PIERSON, "Postfordist" Welfare State, s. 97; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 60; PIERSON, Modern Devlet, s. 192-193; ŞAYLAN, s. 101; BARRY, Yeni Sağ, s. 1-16; HUBER, s. 36-37; SALLAN GÜL, s. 149. Temel itibarıyla Fordizm; sermaye sahiplerinin, sermaye birikimi amacını karşılaması nedeniyle sadece bir üretim modeli olarak değil, tüketim ve bölüşüm ilişkisini de kapsayan bir birikim modeli anlamına gelmektedir. KARA, s. 90-91.

³⁸⁶ KEYMAN, Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık, s. 62; KARA, s. 90-91; SALLAN GÜL, s. 149.

ciliğine dayalı olarak uygulanmış ve iç piyasa yönelik kalkınma, refahı arttırarak sosyal devlet için maddi bir temel oluşturmuştur³⁸⁷. Ancak bu durum daha çok az gelişmiş ülkeler açısından geçerli olmuştur. Gelişmiş ülkeler açısından ise, içe dönük kalkınma anlayışı, sanayileşmelerini tamamlayana kadar olan dönemde uygulanmıştır. Sanayileşmesini geç tamamlamış gelişmiş ülkelerde ise, sözü edilen süreç daha uzun seyretmiştir³⁸⁸.

Esas itibariyle sanayileşmesini tamamlayamamış ülkelerin kalkınmacı söylemlerini hayata geçirmelerini sağlayan söz konusu model ile iç piyasayı temel alan korumacı bir ekonomik sistem benimsenmiştir. Bu modelin temeli, gelişmiş ülkelerden teknolojik donanım elde etmek suretiyle iç piyasaya dönük tüketim mallarının üretimini yapmak, aynı zamanda gelişmiş ülkelere temel malları ihraç etmeyi de sürdürerek içe dönük sanayileşmenin ve teknolojik donanımın finansmanını sağlamaktır. Başlangıçta New Deal programlarıyla ABD tarafından uygulanan bu model, II. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilikten kurtularak bağımsızlığını kazanan azgelişmiş ülkeler tarafından uygulanmış ve bir kalkınma modeli olarak kurumsallaşmıştır³⁸⁹.

Daha çok az gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan ve iç piyasaya dönük biçimde gelişen içe dönük kalkınma anlayışı, toplumsal dayanışma ve sosyal hakların hayata geçirilmesine yönelik uygulamalarla uyum içerisinde gelişmiştir. Özellikle piyasanın büyütülmesi ve bireylerin alım gücünün arttırılması gibi hususların kalkınma kapsamında değerlendirilerek devlete temel görev olarak yüklenmesi, söz konusu uyumluluğu daha da arttırmıştır. İthal ikameci anlayış doğrultusunda üretilen ürünlerin geniş kitlelere yayılması ve böylelikle iç piyasanın canlandırılması hedeflenmiştir. Uygulanan korumacılık nedeniyle ithalattan kaynaklanan herhangi rekabet baskısıyla karşılaşmayan bu anlayış, işçilere yüksek ücretler verilmesini önemse-

³⁸⁷ KARA, s. 249.

³⁸⁸ Sanayi dönüşümünde geç kalan Almanya, Avusturya ve kısmen ABD gibi ülkeler devlet eliyle sanayileşme ve devlet korumacılığı politikalarını uygulayarak kendi sanayi gelişimlerini belli bir aşamaya getirene kadar piyasalarını serbest ticarete açmamışlardır. Esas itibariyle sanayileşmiş ülkelerle henüz sanayileşmemiş ya da daha az sanayileşmiş ülkeler arasında yapılan serbest ticaretin, geri kalmış ülkenin aleyhine olacağını gören bu ülkelerde, ticaretin aynı düzeyde gelişmiş iki ülke arasında olması durumunda karşılıklı çıkarlara uygun olacağı düşüncesi etkinlik kazanmıştır. Dolayısıyla sanayileşmede geri kalmış ülkeler bu eksikliklerini giderene kadar müdahaleci, himayeci bir ekonomi politikası uygulamışlardır. Söz konusu düşüncelerin kuramsal temsilcisi Alman Ekonomisti Frederich List'dir. List'e göre, Almanya'nın teknolojik düzey ve potansiyel anlamında İngiltere'ye yetişmesiyle serbest dış ticaret esaslarının uygulanması Almanya'nın menfaatine olabilecektir. List, yüksek gümrük duvarlarıyla iç talebi ulusal mallara yönlendirip, ulusal sanayinin teşvik edilmesini ve teknolojik açığın kapatılmasını sağlayacak başta eğitim alanı olmak üzere pek çok alanda tedbirler alınmasını öne sürmektedir. List'in ortaya koyduğu düşünceler Almanya ve Avusturya'da uygulama alanı bulmuştur. ABD'de ise benzer anlayış Carey tarafından savunulmuştur. Carey'in düşünceleri çerçevesinde dış ticarete devlet korumacılığı amacıyla Avrupa kökenli mallara yüksek gümrük duvarları uygulanması söz konusu olmuştur. Fakat ABD'nin sanayileşmesini tamamladığı 20. yy.'ın başlarından itibaren korumacı politikalarından büyük oranda vazgeçilerek serbest ticaret anlayışı benimsenmiştir. ŞAYLAN, s. 64-68.

³⁸⁹ ŞAYLAN, s. 250-251; KARA, s. 121-122.

memiştir. Çünkü verilen yüksek ücretlerin tüketime dönüşmesi, sanayi kesiminin çıkarlarını tatmin etmiştir³⁹⁰. Sonuç olarak ortaya çıkan tablo; hem sermaye sahiplerinin, hem de çalışan kesimlerin çıkarlarını karşılamıştır.

Ancak farklı kesimlerin çıkarlarını karşılayan içe dönük kalkınma anlayışının uygulanması, altın çağ olarak adlandırılan dönemin bitmesiyle birlikte sona ermiştir. Özellikle 1970’li yılların ortalarında yaşanan petrol kriziyle birlikte artan petrol fiyatları ve fiyatlardaki artışla birlikte ithal ikameci politikaları uygulayan az gelişmiş ülkelerin ithal etikleri malların fiyatlarının artması, bu ülkelerin dış ticaret açıklarının artmasına neden olmuştur. Dış ticaret açıkları nedeniyle zora giren gelişmekte olan ülke ekonomileri; önce çok uluslu özel ticari bankalara borçlanmışlar, ardından 70’lerin sonları ve 80’lerin başlarında uluslararası alanda yaşanan durgunlukla daha da derinleşen ekonomik zorlukların etkisiyle borç krizine sürüklenmişlerdir. Ortaya çıkan borç krizi, IMF ve DB’nin küresel ekonomide yeni işlevler yüklenmesine neden olmuştur³⁹¹.

4. Toplumun Belli Bir Refah Düzeyine Kavuşturulmaya Çalışılması

Sosyal devlet yönünde yaşanan genişleme döneminde devlet anlayışında meydana gelen önemli bir değişim de devletin amaç olarak “toplumun belli bir refah düzeyine ulaştırılmasını” benimsemesi olmuştur. Devletin böyle bir amacı benimsemesinde, sosyal devletin ortaya çıkmasına neden olan dinamiklerin önemli bir etkisi söz konusudur. Özellikle ekonomik alanda yaşanan büyük krizin etkileriyle liberalizme olan inancın sarsılması ve liberalizme eleştirel yaklaşımlar getiren sosyalist düşüncelerin yaygınlaşması, devletin böyle bir amacı benimsemesinde etkili olmuştur³⁹². Ayrıca yaşanan iki büyük Dünya Savaşı ve belli bir dönem yaygınlaşan totaliter rejimler; savaş devleti anlamına gelen “Warfare State” kavramını yaygınlaştırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren ise, savaş devleti kavramının yerini; devletin temel görevinin savaş değil, toplumun ve bireyin refahını sağlamak ve bu amaca hizmet etmek olduğu düşüncesinden yola çıkan sosyal devlet kavramı almıştır. İngilizce savaş devletine “Warfare State” benzer biçimde ifade edilen “Welfare State” ile; savaşın yerini, bireylerin refahının aldığı ifade edilmek istenmiştir³⁹³.

³⁹⁰ KARA, s. 129-130. Ayrıca içe dönük kalkınma anlayışı çerçevesinde kalkınmanın sağlanabilmesi için devletin piyasada doğrudan bir oyuncu olarak bulunması yaygın şekilde kabul görmüştür. Nitekim söz konusu anlayış bağlamında devlet, mal ve hizmet üretmek suretiyle piyasada en büyük ekonomik aktör konumunda bulunmuştur. Böylelikle devletin ekonomideki belirleyiciliği önemli ölçüde artmış ve pek çok ülkede en büyük işveren devlet olmuştur. ŞAYLAN, s. 101, 114-116.

³⁹¹ KARA, s. 124-126.

³⁹² DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174.

³⁹³ KUS, s. 488; LOWE, s. 10; FRASER, s. 268.

II. Dünya Savaşı sonrasında itibaren demokratik rejimlerin üzerinde evrensel biçimde birleşilmesi ve toplum içerisindeki bütün bireylerin belli bir refah düzeyine kavuşturulması amacı doğrultusunda genişleyen sosyal devlet, belirtilen amaçtan yola çıkarak pek çok uygulamaya yer vermiştir. Özellikle devletin ekonomik alanda önemli işlevler üstlenmesini gerektiren bu uygulamalar, bireylere sağlanan sosyal korumaların, sosyal ve ekonomik hak seviyesine yükseltilmesiyle sağlanmıştır³⁹⁴.

Sosyal devletin uygulamaya aktarmaya çalıştığı bütün sosyal ve ekonomik haklar; temelde bireyin refahını belli bir seviyeye çıkarma amacına hizmet etmekle birlikte, bu amaca yönelik hakların en başında sosyal güvenlik hakkı gelmektedir³⁹⁵. Sosyal güvenlik hakkı ile bireylerin “beşikten mezara kadar sefalet korkusu çekmeden yaşamaları” sağlanmaya çalışılmakta ve böylelikle sosyal ve ekonomik adaletsizlikler giderilerek bireylerin refahı en üst seviyede temin edilmektedir. Temelde doğrudan devlet tarafından sunulması gerekmeyen sosyal güvenliğe ilişkin uygulamalar, devletin önemli ölçüde katkısını gerektirmektedir³⁹⁶.

Bu çerçevede altın çağ olarak adlandırılan sosyal devletin genişleme sürecinde; devletlerin bireyin refahını belli seviyeye ulaştırmak amacıyla, başta sosyal güvenliğe ilişkin olmak üzere bütün sosyal ve ekonomik haklara yönelik çeşitli programları yürürlüğe koydukları görülmektedir. Örneğin İngiltere’de 1942 Beveridge Raporu ile bakımsızlık, işsizlik, cehalet, hastalık ve yoksulluktan oluşan beş büyük problem çözülmek istenmiş ve bu amaçla başta sosyal güvenlik ve ulusal yardımlara ilişkin olmak üzere eğitim, sağlık, aile, konut gibi alanlarda önemli yasal düzenlemelere gidilmiştir. Öngörülen yasal düzenlemelerle devlet, gönüllü kuruluşlar ve aile gibi yapılanmaların üstlendiği sorumlulukları bizzat kendi üzerine almıştır³⁹⁷.

ABD’de ise, 1929 dünya ekonomik krizinin etkilerini azaltmak amacıyla 1930’lu yıllardan itibaren bireyin refahını önemseyen programlar yürürlüğe konulmuştur. 1930’lu yıllarda yürürlüğe konulmakla birlikte³⁹⁸, etkileri altın çağ süresince de genişleyerek devam eden

³⁹⁴ SCARBROUGH, s. 236; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 597. Sosyal devlet ile birlikte bireylere hak temelinde sunulan sosyal korumaların seviyesi, sosyal devletin bireylere sunmuş olduğu refahın sınırlarını belirleyen en önemli göstergelerdir. CLASEN/CLEGG, s. 166-167.

³⁹⁵ SCARBROUGH, s. 236.

³⁹⁶ Örneğin; İsveç’te belli bir dönem, devlet bütçesinin üçte biri sosyal güvenliğe ilişkin önlemlere ayrılmıştır. ÇEÇEN, *Sosyal Demokrasi*, s. 86. Nitekim geniş seviyede güvence sağlayan bir sosyal güvenlik hakkı sunulmak isteniyorsa, bunun kâr elde etme mantığıyla yapılabilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda, sosyal güvenlik hakkının bir boyutunu oluşturan sosyal yardımların piyasa şartları doğrultusunda kâr elde etme maksadıyla sunulabilmesi mümkün değildir.

³⁹⁷ POWELL/HEWITT, s. 7, 29; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 782.

³⁹⁸ SALLAN GÜL, s. 231-234; HACKER, Jacobs, **The Divided Welfare State (The Battle Over Public and Private Social Benefits in the United States)**, Cambridge University Press, 2005, s. XI. İki savaş arası dö-

“New Deal” programı aracılığıyla; bireylere sosyal güvenlik ile yaşlılar, yoksullar, bağımlı çocuklar ve görme engelliler gibi toplumun zor durumdaki kesimlerine sınırlı federal kamu yardımları sağlanmıştır³⁹⁹. Ancak ABD’de 1930’lu yıllardan itibaren New Deal programı çerçevesinde sosyal güvenliğe ilişkin olarak çıkarılan kanunların sosyal devleti kurumsal manada ortaya çıkarabilecek boyutta düzenlemeler olmadığı ifade edilmiştir⁴⁰⁰. Fakat New Deal programını sosyal devlet açısından önemli kılan; ABD’de yaygın ve egemen düşünceye ters bir biçimde, devletin tepeden ekonomik hayata müdahalesini içeren bir program olmasından kaynaklanmıştır. Söz konusu program ile devlet, bireylere daha fazla refah içerisinde bir hayat düzeyi sağlanabilmesi için önemli ekonomik roller üstlenmiştir. Nitekim liberalizmin beşiği olarak kabul edilen ABD’de dahi, bazı durumlarda devletin yatırımcı ve doğrudan hizmet üretici rolünü üstlenmesi söz konusu olmuştur⁴⁰¹.

ABD’de bireyin refahını belli bir seviyeye ulaştırma amacıyla yürürlüğe konulan ikinci program, “Güçlü Toplum” (Great Society) olarak adlandırılan programdır. Bu programın ortaya çıkmasında sivil haklar hareketi önemli rol oynamıştır. ABD’de 60’lı yıllarda ortaya çıkan sivil haklar hareketi, zenci ve Meksikalı göçmenlerin refah içerisinde, sosyal adalete uygun şartlarda yaşamalarının mücadelesini vermiş ve başarılı da olmuştur. Çünkü 1960 yılında ABD nüfusunun yoksulluk içerisinde yaşayan ¼’lük kısmının yarısından fazlasını zenciler ve kalan kısmının da önemli miktarını göçmenler oluşturmuştur. 1964 yılında göreve gelen başkan Johnson, ABD toplumunun yoksulluk probleminden ve bu husustaki taleplerden hareket ederek “Güçlü Toplum” planını yürürlüğe koymuştur. Söz konusu plan çerçevesinde yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyla “yoksulluğa karşı savaş” başlatıldığı ifade edilmiştir. “Güçlü Toplum” planı doğrultusunda uygulanan elverişli politikalar sayesinde 1970’lere gelindiğinde yoksulluk oranı %10’un da altına indirilebilmiştir. 70’li yıllara kadar ABD’de sosyal devlet, sosyal yardım programlarıyla sürekli olarak genişlemiş ve sosyal güvenlik sisteminde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. Ancak 70’li yıllardan itibaren durum farklılaşmaya başlamıştır⁴⁰².

nemde çeşitli ülkelerde sosyal devlete ilişkin önemli reformlara gidildiği görülmektedir. POWELL/HEWITT, s. 27. Söz konusu dönemde henüz sanayileşmiş bir ülke olan Türkiye’nin sosyal devlet açısından yaşadığı gelişmeler, 1936 yılında İş Kanunu’nun çıkarılması ve 1926 yılında her aşamadaki eğitimin parasız hale getirilmesi ile sınırlı kalmıştır. SALLAN GÜL, s. 264-266.

³⁹⁹ ABD’yi diğer sosyal devletlerden ayıran husus sosyal yardımlara kapalı oluşu ve sosyal sigortalara dayanmasıdır. New Deal’den bu yana hem kurumsal hem sosyal olarak sosyal yardıma karşı sosyal sigortalar ön plana çıkartılmıştır. CLARKE, s. 22

⁴⁰⁰ SALLAN GÜL, s. 231-234; LEISERING, s. 175; SHAIKH, s. 532; CLARKE, s. 22; PIERSON, Welfare State Development, s. 782; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 114; KARA, s. 96-97.

⁴⁰¹ ŞAYLAN, s. 92.

⁴⁰² SALLAN GÜL, s. 235-236. Aynı yönde bkz. HACKER, s. XI.

B. SOSYAL DEVLET YÖNÜNDE YAŞANAN GELİŞİMİN HAK VE ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞINA YANSIMALARI

1. Genel Olarak

Sosyal devlet yönünde yaşanan gelişme sürecinin hak ve özgürlüklere yansımaları, sosyal ve ekonomik haklar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Temelde özgürlük anlayışının sosyal ve ekonomik haklar yönünde genişlemesiyle, sosyal devlet arasında önemli bir bağlantı kurulmuştur. Pek çok düşünür tarafından dile getirilen söz konusu bağlantı, sosyal devletin genişleme sürecine ilişkin önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir⁴⁰³. Bu çerçevede sosyal devletin önemli bir gereği olan sosyal ve ekonomik hakların bireylere tanınma derecesi, sosyal devletin genişleme sürecinde en üst seviyelere çıkmıştır. Nitekim sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan 45–75 arası dönemde sosyal ve ekonomik haklar önemli ölçüde genişleme göstermiştir. Sosyal ve ekonomik haklardaki belirtilen genişleme, Sanayi Devrimi'nden beri süre gelen bir sürecin II. Dünya Savaşı sonrası zirveye ulaştığı kurumsallaşma dönemini ifade etmiştir⁴⁰⁴.

Temelde Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu dinamiklerin hak ve özgürlük anlayışında oluşturduğu değişimle ortaya çıkmış olan sosyal ve ekonomik haklar⁴⁰⁵, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kısmen anayasalara girmiştir⁴⁰⁶. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise, sosyal devlete yönelik işçi-işveren ve devlet arasında meydana gelen uzlaşmanın sonucu olarak⁴⁰⁷ sosyal ve ekonomik hakların kurumsal manada anayasa ve uluslararası belgelerde yer alması ve böylece önemli bir genişleme göstermesi söz konusu olmuştur⁴⁰⁸.

Sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen bu genişleme; hem kapsam ve içerik, hem de hukuki nitelik bakımından gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, kapsam ve içerik açısından yaşanan genişleme ile sosyal ve ekonomik hakların sayısında ve her bir sosyal ve ekonomik hakkın koruma seviyesinde önemli bir genişleme yaşanmıştır. Bu çerçevede sosyal ve ekonomik

⁴⁰³ CLASEN/SIEGEL, s. 7-9; CLASEN/CLEGG, s. 168-170. Sosyal harcamalarla sosyal haklar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 619; KUHNER, s. 6.

⁴⁰⁴ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 122.

⁴⁰⁵ GÖREN, *Sosyal Devlet*, s. 37; ALGAN, s. 305-307.

⁴⁰⁶ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174; KABOĞLU, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar*, s. 107; ALGAN, s. 482-483.

⁴⁰⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 122-125.

⁴⁰⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 123; MICHALOWSKI, Sabine, *Sovereign Debt and Social Rights-Legal Reflections On a Difficult Relationship*, *Human Rights Law Review*, Volume 8, No. 1, 2008, s. 36; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174; TANÖR, s. 179-184; KABOĞLU, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar*, s. 107; AKIN/AKAD, s. 44-45; KORAY, s. 82; ALGAN, s. 305-307.

hakların sayısı önemli ölçüde artış göstermiş ve bireylere; sosyal güvenlik hakkı, çalışma ve çalışma şartlarının iyileştirilmesiyle ilgili haklar, eğitim hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, beslenme hakkı, özel olarak korunması gereken yaşlı, kadın ve çocuklara ilişkin haklar ve sendikal haklar gibi pek çok sosyal refah hakları tanınmıştır⁴⁰⁹.

Ayrıca bu dönemde her bir sosyal ve ekonomik hakkın koruma seviyesinde önemli bir genişleme görülmüştür. Özellikle devletin ekonomik anlamda sorumluluklar üstlenme iradesiyle birlikte genişleme süreci yaşayan sosyal ve ekonomik hakların kapsamı, daha çok devlette mali yükümlülükler yükleyen sosyal güvenlik hakkı gibi haklar yönünde genişlemiştir. Bu bağlamda kişilere sosyal ve ekonomik haklar kapsamında sunulan işsizlik, sakatlık, sosyal yardım ve kamu emeklilik ödenekleri ile sağlık imkânları gibi yararların süresi, seviyesi ve elde edebilme şartları, daha çok sayıda bireyin ulaşımını sağlayacak biçimde genişletilmiştir⁴¹⁰.

Bu dönemde sosyal ve ekonomik hakların, hukuki nitelik bakımından da daha güçlü bir konuma gelmesi söz konusudur. Nitekim daha önceki dönemlerde “hayırseverlik” anlayışı çerçevesinde sunulan bireyin refahını arttırıcı hususlar, bu dönemde uluslararası sözleşmeler, anayasalar ve kanunlar tarafından “hak” anlayışı çerçevesinde, sistematik ve kurumsal biçimde⁴¹¹ herkese sunulmuştur⁴¹². Bu dönemde hak temelinde ve güçlü nitelikteki hukuki metinlerde düzenlenen sosyal ve ekonomik haklar; devletten bazı talepleri mümkün kılmasına ve yaşama organına önemli sorumluluklar yüklemesine rağmen, bu hakların güvence altına alınma-

⁴⁰⁹ TANÖR, s. 71, 101-102; ALGAN, s. 31-33; ABOU-NASSIF, s. 52; SOYSAL, s. 235. Anayasa, Avrupa Sosyal Şartı ve UÇÖ sözleşmelerinde yer alan sosyal ve ekonomik hakların karşılaştırmalı listesi için bkz. AKILLIOĞLU, Tekin, Avrupa Toplumsal Andlaşması ve Türkiye, **Anayasa Yargısı**, c. 15, Ankara 1998, s. 18-26. Bu alanda hazırlanmış hiçbir listenin “tam olması” beklenemeyeceği gibi, böyle bir liste her zaman yeni hakların eklenmesiyle genişleyebilecektir. ALGAN, s. 31-32.

⁴¹⁰ CLASEN/SIEGEL, s. 7-9; CLASEN/CLEGG, s. 168-170; KANGAS/PALME, s. 106-129; TAYLOR-GOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 619; ABOU-NASSIF, s. 52; KUHNER, s. 6; ÇEÇEN, *Sosyal Demokrasi*, s. 37.

⁴¹¹ TANÖR, s. 154; AKIN/AKAD, s. 44-45. Anayasa ve Uluslararası Belgelerde sosyal ve ekonomik haklara yer verilmesi ile verilmemesi arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. WAX, s. 261.

⁴¹² Tanör; sosyal ve ekonomik haklardan herkesin yararlanması gerekliliğinden, sadece iktisadi açıdan zayıf durumda olan ihtiyaç sahiplerinin anlaşılması gerektiğini iddia etmiştir. Tanör’e göre, sosyal güvenlik hakkı hariç diğer bütün sosyal ve ekonomik haklar, iktisadi açıdan zayıf durumda olan ihtiyaç sahiplerine tanınmış haklar olarak kabul edilmelidir. Bkz. TANÖR, s. 76-77. Sosyal devletin ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemde geçerli olan bu yaklaşım, sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılan 1945 sonrası dönemde geçerliliğini yitirmiş ve bütün vatandaşların bu haklardan yararlanabileceği şeklinde anlaşılmıştır. Tanör de çalışmasının bir bölümünde sosyal ve ekonomik hakların herkesi kapsayacak biçimde genişleme eğilimi içerisinde olduğunu kabul etmiştir. TANÖR, s. 80. Anayasa Mahkemesi de sağlık hakkı ile ilgili önüne gelen bir uyuşmazlıkta bu yönde görüş ortaya koymuştur. Anayasa mahkemesi’ne göre, “Anayasa’nın 49. maddesinde “Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir” denilmektedir. Kuralın taşıdığı anlam geniştir ve belirli bireyleri veya toplulukları değil, Türkiye sınırları içinde yaşayan Türk yurttaşlarının tümünü kapsamaktadır.” E. 1972/51, K. 1973/4, KT. 25.01.1973. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1973/K1973-04.htm 23.10.2007.

sında yeterli uygulama ve denetim mekanizmalarına yer verilmemiştir⁴¹³. Özellikle sosyal ve ekonomik hakların dava yoluyla talep edilebilir haklar olarak kabul edilmemesi⁴¹⁴ bu sonucu doğurmuştur. Fakat uygulamada bu hakların dava yoluyla talep edilememesine karşın; çeşitli vesilelerle yargı organları önüne gelmesi durumunda, yargı organları tarafından genişletici korumalara tabi tutulduğu görülmüştür⁴¹⁵.

Sosyal devletin altın çağı olarak ifade edilen bu dönemde, sosyal ve ekonomik hakların hukuki nitelik ile kapsam ve içerik bakımından genişlemesi her ülkede farklı biçimde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda özellikle ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen genişleme süreci, ifade edilen hakların her ülkede evrensel standartlarda sunulmasını mümkün kılmamıştır⁴¹⁶.

Fakat bu durum, sosyal ve ekonomik hakların ekonomik kaynaklara göre sağlanabilen haklar olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim temelde sosyal ve ekonomik hakların kapsam, içerik ve hukuki nitelik bakımından geniş bir seviyede sunulabilmesi mali imkânlarla bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dolayısıyla sosyal ve ekonomik hakların geniş bir biçimde sağlanabilmesi, bu konuda yapılacak sosyal harcamaların seviyesine bağlı olarak gelişmektedir. Bu itibarla düşük seviyede yapılan sosyal harcamalarla, geniş sosyal ve ekonomik hakların sağlanması çok zor gerçekleştirilecek bir olgu olarak değerlendirilmektedir⁴¹⁷. Bu nedenle önemli

⁴¹³ KORAY, s. 82; ALGAN, s. 97-98; TANÖR, s. 172-175.

⁴¹⁴ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 117-119; ÖZBUDUN, s. 111; TEZİÇ, s. 497; TANÖR-YÜZBAŞIOĞLU, s. 119. ALGAN, s. 99-100, 145-146, 215; KOCH, s. 5- 6. Söz konusu iddiaya katılmamakla birlikte bu iddiayı dile getiren Gören'in düşünceleri için bkz. GÖREN, Sosyal Devlet, s. 19-20; GÖREN, Anayasa ve Sorumluluk II, s. 18; GÖREN, Kişiliğin Korunması, s. 179.

⁴¹⁵ Örneğin Federal Alman Anayasa Mahkemesi; Anayasada yer alan "Federal Almanya Cumhuriyeti, Sosyal ve demokratik federal bir devlettir." hükmünü geniş bir biçimde yorumlayarak, söz konusu hükümden sosyal ve ekonomik hakların tanınması gerektiğini dile getirmiştir. ALİEFENDİOĞLU, Sosyal ve Ekonomik Haklar, s. 886; TANÖR, s. 244-245. Türk Anayasa Mahkemesi de, birçok kararında sosyal ve ekonomik hakların herkese ayırım yapmadan sunulması gereken haklar olduğunu ifade etmiştir. E. 1963/138 K. 1964/71 KT. 11.12.1964. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1964/K1964-71.htm 23.10.2007; E. 1972/51, K. 1973/4, KT. 25.01.1973. www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1973/K1973-04.htm 23.10.2007. Daha ileri bir tarihli kararında Yüksek Mahkeme şu hususlara değinmektedir. "19. yy.'dan başlamak ve gittikçe hızlanarak zamanımıza kadar gelmek üzere, bir yandan insan hakları kavramının kapsamında, öte yandan devletin etkinliği anlayışında "sosyal yönde" bir gelişme ve genişleme görülmektedir. İnsan artık yalnızca yaşama hürriyetine sahip olmakla kalmayarak, aynı zamanda insan haysiyetine yaraşır yaşama şartlarını da bir hak olarak isteyebilmektedir; yalnız çalışma hürriyetine, öğrenme hürriyetine değil, fakat çalışma hakkına, öğrenim hakkına da sahip olacaktır. Hürriyet kâğıt üzerinde kalan teorik bir kavram olmaktan çıkmakta, kişiler ve kitleler için erişilebilir, gerçekleştirilebilir, kullanılabilir, pozitif haklar haline gelmektedir." E. 1990/15, K. 1991/5 KT. 28.02.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1991/K1991-5.htm>, 01.01.2009.

⁴¹⁶ TANÖR, s. 132-133.

⁴¹⁷ KANGAS/PALME, s. 115. Sosyal harcamalar ile sosyal ve ekonomik haklar arasındaki ilişkinin ayrıntılı analizi için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129. Söz konusu analizde sosyal devletin altın çağına tekabül eden 60 ve 70'li yıllarda sosyal harcamalar ile sosyal ve ekonomik hakların genişlemesi arasında önemli bir bağlantı olduğu ortaya konulmuştur. KANGAS/PALME, s. 115.

miktarda sosyal harcamayı gerekli kılan sosyal ve ekonomik haklar; yeterli mali kaynaklara sahip ülkelerde daha geniş, yeterli mali kaynağa sahip olmayan gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ise, çok daha düşük seviyede gerçekleştirilebilmektedir⁴¹⁸.

Ancak bu dönemde her ne kadar sosyal ve ekonomik haklar; dava yoluyla talep edilemese ve mali nedenlerle evrensel standartlarda sunulmasa da önemli bir genişleme süreci yaşamıştır. Sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan genişleme sürecine paralel olarak devletin sosyal ve ekonomik haklara ilişkin ödevlerinde de önemli bir artış meydana gelmiştir. Böylelikle devletin sorumluluklar üstlenen daha aktif bir konuma geçmesi sağlanmıştır⁴¹⁹.

Sonuç olarak; sosyal devletin altın çağı olarak ifade edilen genişleme döneminde, pek çok ülke tarafından anayasa ve uluslararası belgelerde sosyal ve ekonomik haklara yer verilmiş ve bu hakların daha geniş bir biçimde düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda sosyal devletin genişleme sürecini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmek için öncelikle, bu genişlemenin anayasa ve uluslararası belgelere yansımalarına; ardından ise, sosyal ve ekonomik hakların içeriğinde yaşanan genişlemenin bireyin refahına olan yansımalarına değinmek isabetli bir yöntem olacaktır.

2. Anayasa ve Uluslararası Belgelerde Sosyal ve Ekonomik Hakların Yer Alması

Sosyal devletin genişlemeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Fransa, İtalya, Almanya gibi pek çok ülke tarafından yeni anayasalar yürürlüğe konulmuş ve çok sayıda ülkenin taraf olduğu BM ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler bünyesinde çeşitli uluslararası sözleşmeler yapılmıştır. Her iki biçimde de gerçekleştirilen hukuki düzenlemeler ile sosyal ve ekonomik haklara geniş şekilde yer verilmiştir.

İlk olarak anayasal düzenlemeler çerçevesinde; II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş, gelişmekte olan ve sömürgelemeden kurtularak yeni bağımsızlığını kazanmış pek çok devletin, bütünüyle yeni anayasalar yaptıkları görülmektedir. Bu çerçevede II. Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş ülkelerde yapılan ilk anayasal düzenleme 1946 Fransız Anayasası'dır. Sosyal ve ekonomik haklara geniş bir biçimde yer veren 19 Nisan 1946 tarihli ilk Anayasa tasarısının referandumla reddedilmesinin ardından, 27 Ekim 1946 tarihli Anayasa kabul edilmiştir. İlk anayasaya oranla daha dar biçimde düzenlenen sosyal ve ekonomik haklar; grev, sendika, parasız kamu öğrenimi, sosyal sigortalar, genel sosyal yardımlar, ailelere yardımlar, ücretli tatil-

⁴¹⁸ Sosyal ve ekonomik hakların genişlemesine ilişkin olarak gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin kendi kategorileri içerisinde de önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu çerçevede gelişmiş ülkeler arasındaki farklılıklara yönelik ayrıntılı incelemeler için bkz. KANGAS/PALME, s. 106-129.

⁴¹⁹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 122; DOĞAN, *Sivil Toplum*, s. 259; AKIN/AKAD, s. 44-45.

ler, işsizlik halinde yapılan yardımlar, çalışma ve iş bulma, işçilerin işyerinin yönetimine katılması ve toplu iş sözleşmesi yapma hakları gibi haklardır⁴²⁰.

Fransa'da V. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yürürlükten kalkan bu Anayasa'nın yerine, 4 Ekim 1958 tarihli V. Cumhuriyet Anayasası uygulamaya konulmuştur. Bütün hak ve hürriyetler hususunda 1789 İnsan ve vatandaşlık Hakları Bildirisine ve 1946 Anayasası'nın Başlangıç kısmına yollama yapmakla yetinen söz konusu Anayasa, sosyal ve ekonomik haklara sadece 34. maddesinde düzenlenen "çalışma hakkı, sendika hakkı ve sosyal güvenlik" ile sınırlı olarak yer vermiştir⁴²¹. Ancak "1946 Anayasası'nın başlangıcı ile doğrulanıp tamamlanmış biçimleri ile insan haklarına" atıfta bulunan 1958 Fransız Anayasası'nın, esasında 1946 Anayasası'nın kabul ettiği bütün hak ve özgürlükleri tanıdığı ifade edilmiştir⁴²². Dolayısıyla günümüzde halen yürürlükte bulunan 1958 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik haklara ilişkin yaklaşımının, 1946 Anayasası ile aynı kapsamda olduğu söylenebilir.

II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde yapılan bir diğer anayasal düzenleme ise, 1948 İtalyan Anayasası'dır. 22 Aralık 1947'de kabul edilerek 1 Ocak 1948'de yürürlüğe giren ve bu gün halen yürürlükte bulunan 1948 İtalyan Anayasası, sosyal ve ekonomik haklara oldukça geniş nitelikte yer veren bir Anayasa'dır⁴²³. Pek çok sosyal ve ekonomik hakkı düzenleyen bu Anayasa'nın ikinci ve üçüncü bölümünün önem arz ettiği ifade edilebilir⁴²⁴. Anayasa'nın ikinci bölümünde; evlenme, ebeveynlerin hak ve görevleri, aile, sağlık, bilim, sanat ile eğitim ve öğretim hakları düzenlenmiştir. Anayasa'nın üçüncü bölümünde ise, çalışma, asgari ücret, iş süreleri, hafta dinlenmesi, yıllık tatil, işçi ücretleri, ücrette kadın erkek eşitliği, sosyal yardım ve güvenlik, sendika, grev, mülkiyet, kamulaştırma, toprak, el sanatları ve kooperatiflerin korunması, işçilerin işyerinin yönetimine katılması, tasarrufun teşviki gibi sosyal ve ekonomik haklar düzenlenmiştir⁴²⁵.

II. Dünya Savaşı sonrasında, gelişmiş ülkelerde yapılan bir diğer önemli anayasal düzenleme de 1949 Alman Anayasası'dır. 23 Mayıs 1949 yürürlüğe giren ve halen yürürlükte bulunan 1949 Federal Alman Cumhuriyeti Anayasası, Weimar Anayasası'ndan farklı olarak sosyal ve ekonomik haklara yer vermemiştir. 1949 Alman Anayasası, sadece 7. maddesinde

⁴²⁰ TANÖR, s. 180; ELBİR, s. 149-150; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139; CANSEL, Erol, Sosyal Devlet ve Aile, **AÜHFĐ**, c. 26, sy. 3-4, Ankara 1969, s. 16. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. LUCHAIRE, s. 330-336.

⁴²¹ 1958 Fransız Anayasası'nın tam metni için bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/fr00000.html>, 09.11.2009

⁴²² TANÖR, s. 180; ELBİR, s. 149-150; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 131.

⁴²³ TANÖR, s. 180-181.

⁴²⁴ CANSEL, s. 16. 1961 Anayasası'na modellik etmiş olması, sözü edilen anayasayı daha da önemli kılmaktadır. ELBİR, s. 151;

⁴²⁵ ELBİR, s. 151; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 131, 140. 1948 İtalyan Anayasası'nın tam metni ve ilgili hükümlerin içeriği hususunda bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000.html> 09.11.2009

eğitim hakkını düzenlemiştir. Ancak bu anayasanın da önemli ölçüde sosyal karakter taşıdığı ifade edilmiştir. Nitekim 1949 Federal Alman Anayasası'nın 1. maddesinde yer alan “insanın kutsal ve onurlu bir varlık olduğu” ve 20. maddesinin birinci fıkrasında yer alan “Federal Almanya Cumhuriyeti'nin demokratik ve sosyal bir devlet niteliği taşıdığı” hükümleri böyle bir sonucu doğurmuřtur⁴²⁶. Esasında söz konusu hükümlere sosyal değer kazandıran Federal Alman Anayasa Mahkemesi olmuştur. Federal Alman Mahkemesi, 18 Temmuz 1972 tarihli kararıyla Anayasa'nın 20. maddesinde yer alan “Federal Almanya Cumhuriyeti, sosyal ve demokratik federal bir devlettir.” hükmünü geniş bir biçimde yorumlamış ve bu hükmün sosyal ve ekonomik hakların tanınmasına olanak sağladığına karar vermiřtir⁴²⁷.

II. Dünya Savaşı sonrasında herhangi bir anayasal düzenlemeye gidilmeyen ve 4 Mart 1789'dan bu yana yürürlükte bulunan ABD Anayasası'nda ise, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak ne genel, ne de özel herhangi bir hükme yer verilmemiştir. Hazırlandığı dönem dikkate alındığında böyle bir durumun normal olduğu ifade edilebilse dahi, II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan sosyal devletin genişleme döneminde de bu yönde bir değişikliğe gidilmemesi dikkat çekici bir durum olmuştur. Ancak herhangi bir anayasal değişikliğin yaşanmaması, ABD'de sosyal ve ekonomik hakların bütünüyle yok sayıldığı anlamına gelmemiştir. Çünkü ABD'de bu hususta oluşan boşluk; yasama, yürütme ve yargı organları tarafından çeşitli uygulamalarla doldurulmaya çalıřılmıřtır⁴²⁸. Özellikle New Deal ve Büyük Toplum gibi projelerle sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli gelişmeler sağlanmış, ancak söz konusu gelişmeler Kıta Avrupa'sına oranla daha sınırlı seviyede kalmıřtır⁴²⁹. Sözü edilen durumda ABD'nin liberal geleneğe sahip bir ülke olmasının önemli bir yansımasıdır.

Yazılı ve sistematik bir anayasaya sahip olmayan İngiltere'de ise, II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekteştirilen en önemli düzenleme yukarıda açıklanan “Beveridge Raporu”dur. Daha öncede değinildiği gibi, bu Rapor ile sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli esaslar

⁴²⁶ ELBİR, s. 150; TANÖR, s. 181; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 131; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 128; CANSEL, s. 16.

⁴²⁷ ALİEFENDİOĞLU, Sosyal ve Ekonomik Haklar, s. 886. Asgari yaşam güvencesi hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi sosyal ve ekonomik haklar, Anayasa mahkemesi tarafından bu iki hükümden çıkarılmış ve uzun süre mahkeme kararlarından geçerliliklerini almışlardır. TANÖR, s. 244-245; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 128.

⁴²⁸ ALGAN, s. 98-99; Ayrıntılı bilgi için bkz. TANÖR, s. 195-205.

⁴²⁹ SALLAN GÜL, s. 235-236. Aynı yönde bkz. HACKER, s. XI; SALLAN GÜL, s. 231-234; LEISERING, s. 175; SHAIKH, s. 532; CLARKE, s. 22; PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 782; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 114; KARA, s. 96-97. Bu duruma örnek olarak; Amerikan Yüksek Mahkemesi vermiş olduğu ilk kararlarda New Deal politikalarına karşı çıkması, bu politikaları ancak belli bir süre sonra kabullenebilmesi gösterilmektedir. FAVOREU, s. 493; ÇAĞLAR, s. 502-503.

uygulamaya konulmuş ve böylelikle İngiliz sosyal devletinin temelleri atılmıştır⁴³⁰. Özellikle eğitim, sağlık, aile, konut, sosyal güvenlik ve ulusal yardımlara dair kanunlarla uygulamaya geçirilen bu Rapor ile sosyal ve ekonomik haklar önemli bir gelişme kaydetmiştir⁴³¹.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde; gelişmekte olan devlet niteliğinde bulunan ülkemizde ise, 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan 1961 Anayasası yürürlüğe girene kadar olan süreçte çok zayıf biçimde düzenlenen sosyal ve ekonomik haklar; sınırlı bir kesime, oldukça dar kapsamda tanınmıştır⁴³². 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte önemli ölçüde değişen bu durum, bütün dünya çapında yaşanan sosyal ve ekonomik haklarda genişleme eğilimine uygun hale getirilmiştir. Gelişmiş ülkelerden farklı olarak emekçi sınıfların herhangi bir hak mücadelesine dayanmayan bu hakların anayasada yer alması, orta ve küçük mülk sahipleri ile ilerici burjuva aydınları arasındaki sınırlı bir çelişki-den kaynaklanmıştır⁴³³.

1961 Anayasası'nda sosyal ve ekonomik hakların yer alması; gelişmiş ülkelere farklı dinamiklere dayanmasına karşın, ilk kez gelişmiş ülkelerdeki gibi kapsamlı düzenlemeler yapılması ve bu hususta devlete önemli sorumluluklar yüklenmesi söz konusu olmuştur⁴³⁴. Bu bağlamda 1961 Anayasası, "Sosyal ve İktisadî Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısmının Üçüncü Bölümünü sosyal ve ekonomik haklara ayırmış ve bu hakları kapsamlı bir biçimde düzenlemiştir.

Nitekim bu bölümde 35. ila 53. maddeler arasında düzenlenen sosyal ve ekonomik haklar şunlardır: Ailenin korunması, mülkiyet hakkı, topraksız çiftçinin topraklandırılması, kamulaştırma ve devletleştirme, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, çalışma hakkı ve angarya yasağı,

⁴³⁰ SALLAN GÜL, s. 208-209; SAVCI, Evrenin "Merceği" İnsan Üzerine, s. 6; WINCOTT, Daniel, Social Policy and Social Citizenship: Britain's Welfare States, **Publius**, Vol. 36, No. 1, Winter 2006, s. 169; POWELL/HEWITT, s. 22.

⁴³¹ POWELL/HEWITT, s. 29; ASHCROFT E. Richard, CAMPBELL V. Alastair, JONES Susan, Solidarity, Society and the Welfare State in the United Kingdom, **Health Care Analysis**, Vol. 8, 2000, s. 381; WINCOTT, s. 169

⁴³² TANÖR, s. 153-154; ÖZBEK, s. 20. Bu dönemde Türkiye'de sosyal ve ekonomik haklara ilişkin bazı gelişmelerde yaşanmıştır. Türkiye'de 1961 Anayasası'na kadar olan dönemde yaşanan söz konusu gelişmeler kısaca şu şekilde özetlenebilir. 1945-1950 yılların arasında sosyal güvenlik sistemi biçilenmiş, 1945'te Çalışma Bakanlığı kurulmuş, 1946 yılında iş kazası, meslek hastalığı ve analık sigortaları 1950 yılında ise, yaşlılık sigortası devreye girmiştir. 1957 yılında kapsamı geliştirilen yaşlılık sigortasına ölüm ve maluliyet de eklenmiştir. Sigorta türleri, kapsam ve içerik itibarıyla sürekli genişlemiş ve 1949 yılında Emekli Sandığı kurulmuştur. 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu'yla sendika kurmak yasaklanmış ancak bu yasak 1946 yılında kaldırılmıştır. 1947 yılında kapsamı sınırlı da olsa, sendikalara ilişkin özel kanun çıkarılmış (İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun) ve sendika hakkı tanınmıştır. 1957 yılında ise "Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun" ile muhtaç çocuklar himaye altına alınmıştır. KARA, s. 220-221.

⁴³³ TANÖR, s. 167-169.

⁴³⁴ ALGAN, s. 248-249; Serter'e göre de 1961 Anayasası, Türkiye'de ilk defa "sosyal hukuk" rejimini kurmuş olan anayasa olarak nitelendirilebilir. SERTER, s. 131.

uygun işte çalışma hakkı, çocukların, gençlerin ve kadınların çalışma koşulları bakımından özel olarak korunması, dinlenme hakkı, ücrette adaletin sağlanması, sendika kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, öğrenim ve eğitim gereksinimlerinin devlet tarafından karşılanması, parasız ilköğretim hakkı, tarımın ve çiftçinin korunması ve son olarak ise, devletin bu sayılan hak ve ödevlerden ne derece sorumlu tutulabileceğine ilişkin sınırlama hükmüdür. Ayrıca 1961 Anayasası'nın 10. maddesi ile devlete; "kişinin hak ve hürriyetlerinin, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırma ve insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama" görevi de verilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde; gelişmiş ülkeler ve ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra, sömürge niteliğinden kurtularak bağımsızlığını yeni kazanan ülkelerde de sosyal ve ekonomik haklara yer veren yeni anayasalar yapılmıştır. Bu ülkelerde; sömürgeciliğin ortadan kaldırılması, milli bağımsızlıkların kazanılması, vatansever güçlerin siyaset sahnesine çıkması ve halkın acil sosyal ve ekonomik taleplerinin bulunması, söz konusu haklara anayasalarda yer verilmesini sağlayan etkenler olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede 1945 Endonezya, 1950 Hindistan, 1962 Pakistan, 1963 Cezayir Anayasalarında önemli boyutta sosyal ve ekonomik haklara yer verilmiştir⁴³⁵.

Ayrıca sömürge niteliğinden kurtulduktan hemen sonra yapılan bu anayasalardan farklı olarak 1946 Japonya, 1949 Arjantin, 1952 ve 1966 Uruguay, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti, 1962 Kuveyt, 1970 Fas Krallığı, 1971 Mısır ve 1973 Suriye Arap Cumhuriyeti Anayasaları⁴³⁶ ile 1975 Yunanistan, 1976 Cezayir, 1983 Hollanda, 1996 Güney Afrika Cumhuriyeti ve 2000 Finlandiya Anayasaları da sosyal ve ekonomik haklara önemli ölçüde yer veren diğer anayasaları oluşturmuşlardır⁴³⁷.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan sosyal devletin genişleme döneminde; sosyal ve ekonomik hakların hukuki metinlerde yer almasının bir başka yöntemi ise, uluslararası belgelerde düzenlenmesi olmuştur⁴³⁸. Bu çerçevede düzenlenen uluslararası belgeler, daha çok BM

⁴³⁵ TANÖR, s. 162. Belirtilen Anayasaların tam metinleri ve bu ülkelerde yaşanan Anayasal gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/index.html> 10.11.2009.

⁴³⁶ TANÖR, s. 181. Belirtilen Anayasaların tam metinleri ve bu ülkelerde yaşanan Anayasal gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/index.html> 10.11.2009.

⁴³⁷ Belirtilen Anayasaların tam metinleri ve bu ülkelerde yaşanan Anayasal gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/index.html> 10.11.2009.

⁴³⁸ Esasında devletler, 1870'li yıllardan itibaren sosyal ve ekonomik haklarla ilgilenmeye başlamışlardır. I. Dünya Savaşı sonrasında II. Dünya Savaşı'na kadar yaşanan süreçte (1919-1939) sosyal haklara ilişkin devlet edimlerini de gösteren sözleşme ve tavsiyelerle önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak sosyal ve ekonomik haklardaki esas önemli atılım II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelmiştir. TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50. Aynı yönde bkz. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 68.

ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütler bünyesinde hazırlanmıştır. Dolayısıyla öncelikle BM ve Avrupa Konseyi bünyesinde hazırlanan sözleşmelere, ardından sosyal ve ekonomik haklara yer veren diğer uluslararası belgelere kısaca değinmekte yarar vardır.

Öncelikle BM bünyesinde sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli uluslararası belgelerin kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda BM'nin çeşitli organ ya da uzman kuruluşları tarafından⁴³⁹ hazırlanan uluslararası belgelerin öne çıkanları; İnsan Hakları Evrensel Bildirisi, 1966 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü bünyesinde yapılan sözleşmeler olarak ifade edilebilir⁴⁴⁰.

İlk olarak 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne değinecek olursak, BM genel kurulunda çok sayıda devlet tarafından kabul edilen ancak devletler açısından herhangi bir bağlayıcılık taşımayan bu belgenin; genelde bütün insan hakları, özelde ise sosyal ve ekonomik haklar açısından önemli bir aşamayı ifade ettiği dile getirilmiştir. Nitekim söz konusu belge ile sosyal ve ekonomik haklar ilk kez bu denli evrensel bir belge kapsamında düzenlenmiştir⁴⁴¹.

Bildiri, evrenselliğinin yanı sıra önemli sayıda sosyal ve ekonomik hakka da yer vermiştir. Bu bağlamda 22. maddede; sosyal güvenlik, insan onuru ve kişinin kendini geliştirebilmesi için sosyal ve ekonomik haklara sahip olduğu; 23. ve 24. maddelerde, çalışma şartları, adil ve eşit ücret, işsizlik, sendikal haklar, dinlenme, ücretli tatil ve makul çalışma süreleri gibi çalışma yaşamına ilişkin sosyal ve ekonomik haklara sahip olduğu ifade edilmiştir. 25. maddede, her insanın, yiyecek, giyecek, konut, sağlık hizmetleri ve gerekli toplumsal hizmetler de içinde olmak üzere; kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahını sağlayacak uygun bir yaşam düzeyine hakkı olduğu; ayrıca yine aynı maddede, bireylerin işsizlik, hastalık, dulluk, ihtiyarlık ya da geçim olanaklarından iradesi dışında yoksun kalması durumunda sosyal güvence hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Son olarak 26. maddede ise, eğitim hakkı düzenlenmiştir⁴⁴².

⁴³⁹ 26 Haziran 1945 tarihinde kurulan BM örgütü bu hususta önemli bir dönüm noktasıdır. BM organları içerisinde yer alan Ekonomik ve Sosyal Konsey, BM içinde sosyal ilerlemelere yönelik çalışmaları yönetmekle görevli başlıca organdır. UÇÖ, UNESCO, Dünya Sağlık Örgütü gibi BM'ye bağlı sosyal nitelikli çalışmalar yürüten uzman kuruluşlardır. TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50.

⁴⁴⁰ Ayrıca UNESCO tarafından da kabul edilen çeşitli belgeler mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50.

⁴⁴¹ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 87-88; BARRY, Modern Siyaset, s. 271.

⁴⁴² Madde metinlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 123; MICHALOWSKI, s. 36; MIDGLEY, s. 137; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 106-107; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 87-88.

İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'yle ilk kez evrensel ölçekte düzenlenen söz konusu sosyal ve ekonomik hakların, bu tarihten sonra pek çok ülkenin anayasasında yer almaya başlamış olması, Evrensel Bildiri'yi daha da önemli kılmıştır.

BM bünyesinde Evrensel Bildiri'den sonra sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak kabul edilen bir diğer uluslararası belge ise, 1966 tarihli “Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”dir. 1976 yılında yürürlüğe giren bu sözleşme⁴⁴³; Evrensel Bildiriden farklı olarak, sosyal ve ekonomik hakları hukuken bağlayıcı ve daha geniş bir biçimde düzenlemiştir⁴⁴⁴.

Bu bağlamda Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile geniş bir biçimde düzenlenen sosyal ve ekonomik haklar; 1-Çalışma hakkı (md. 6), 2- İnsanca yaşam düzeyi sağlayacak adil ve eşit ücret hakkı, güvenli, sağlıklı çalışma koşulları ve işyerinde eşit ilerleme imkânları ile ücretli tatil hakkı (md. 7), 3-Sendikal haklar (md. 8), 4- Sosyal sigorta ve sosyal güvenlik hakkı (md. 9), 5-Ailenin korunması, anneye ücretli izin hakkı, çocuk ve gençlerin ekonomik ve sosyal açıdan korunması (md. 10), 6- Yeterli bir yaşam düzeyi hakkı ya da yaşama standardı hakkı (md. 11), 7- Açlıktan korunma hakkı (md. 11), 8- Sağlık hakkı (md. 12), 9-Eğitim hakkı (md. 13), 10-Ücretsiz ilköğretim hakkı (md. 14) şeklinde sıralanabilir⁴⁴⁵. Bu sözleşmenin kapsamını geniş kılan bir başka husus ise, kapsam itibariyle belli bir sosyal sınıfa değil, herkese yönelik olmasıdır. Hukuki bağlayıcılık konusunda ise; belirtilen sözleşmeyi farklı kılan husus, ifade edilen sosyal ve ekonomik hakların zayıfta olsa bir denetim mekanizması çerçevesinde korunmasıdır. İşte bu özellikleri nedeniyle “Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”, herkese yönelik sosyal ve ekonomik hakları küresel düzeyde koruyan tek sözleşme niteliğinde kabul edilmektedir⁴⁴⁶.

Ancak söz konusu sözleşme; bütün bu olumlu özelliklerinin yanında, çeşitli eleştirilere de maruz kalmaktadır. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik haklara ilişkin düzenlemelerin belirsizliği, devletlerin bu konudaki yükümlülüklerinin kesin ve hemen sonuç doğuracak nitelikte

⁴⁴³ Devletlerin söz konusu sözleşmeye taraf olma tarihleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en 12.11.2009

⁴⁴⁴ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 88; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 66-67; KAPANI, Kamu Hürriyetleri, s. 68; ALGAN, s. 172-173, 176-177.

⁴⁴⁵ “Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”nin tam metni için bkz. <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.htm> 12.11.2009. Madde metinlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. TANÖR, s. 74; ALGAN, s. 177; GEMALMAZ, Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku, s. 351; MICHALOWSKI, s. 36.

⁴⁴⁶ ALGAN, s. 175-176, 290; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 66-67.

olmaması ve bu sözleşmenin etkili bir denetim ve yaptırım mekanizması oluşturmaması gibi temel özellikleri bakımından ciddi eleştirilere uğradığı görülmektedir⁴⁴⁷.

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak BM bünyesinde yapılan sözleşmelerin bir diğer kısmını ise, BM'ye bağlı bir uzman kuruluş olan Uluslararası Çalışma Örgütü bünyesinde yapılan sözleşmeler oluşturmaktadır. İlk olarak I. Dünya Savaşı sonrasında Milletler Cemiyeti bünyesinde kurulan UÇÖ, O dönemde de sosyal ve ekonomik haklara; özellikle de çalışma hayatına ilişkin sosyal ve ekonomik haklara önemli derecede katkı sağlamıştır⁴⁴⁸. II. Dünya Savaşı biterken ortaya konulan Filadelfiya Bildirisi (1944) ile birlikte; UÇÖ'nün sosyal ve ekonomik haklara ilişkin daha kapsamlı katkılarda bulunduğu bir sürece geçilmiştir.⁴⁴⁹ Ardından 1945 yılında BM'nin kurulmasıyla UÇÖ'nün BM bünyesinde sosyal nitelikli bir uzman kuruluş olarak şekillenmesi ve dünya genelindeki sosyal ve ekonomik haklara yönelim; UÇÖ öncülüğünde başta çalışma hayatına ve sendikal haklara ilişkin olmak üzere, çeşitli sosyal ve ekonomik hakların düzenlendiği önemli uluslararası sözleşmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sözleşmelerden bazıları; "Sendika Özgürlüğü ve Sendika Özgürlüğünün Korunmasına İlişkin Sözleşme (1948)", "Örgütlenme ve Toplu Piyasalık Hakkına İlişkin Sözleşme (1949)" ve "Sosyal Güvenliğin En Az Düzeyine İlişkin Sözleşme (1952)"dir. Ancak UÇÖ bünyesinde bu sözleşmelerden başka daha pek çok sözleşmeye yer verilmesi söz konusu olmuştur⁴⁵⁰.

Esas itibarıyla UÇÖ bünyesinde yapılan sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sözleşmeleri önemli kılan husus, getirmiş olduğu vizyon ile pek çok uluslararası belgeye kaynaklık etmiş olması ve öngördüğü denetim sistemiyle sosyal ve ekonomik hakları uluslararası alanda oldukça başarılı biçimde güvence altına almasıdır. Bu bağlamda UÇÖ'nün kapsamına aldığı hakların korunmasına önemli bir katkısının olduğu ifade edilmektedir. Özellikle UÇÖ öncülüğünde yapılan sözleşmelerin, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak yapılan diğer sözleşmelerden daha bağlayıcı ve daha güvenceli bir sistemi oluşturması söz konusu katkıyı ifade

⁴⁴⁷ ALGAN, s. 176-177, 308-310.

⁴⁴⁸ ALGAN, s. 174-175; SIMPSON, <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/v3i1/ilo31.htm>, 11.11.2009; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 87; KOCAOĞLU, s. 360.

⁴⁴⁹ Filadelfiya Bildirisinde sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak şu hususlara yer verilmiştir. 1 - Emek bir mal değildir. 2- Yoksulluk, bütün toplumun refahı için bir tehdit oluşturmaktadır. 3- İhtiyaçlara karşı savaş, işçi, işveren ve hükümet temsilcilerinin eliyle yürütülecektir. TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; ALGAN, s. 190-191.

⁴⁵⁰ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; TANÖR, s. 223; ALGAN, s. 268, 292, 490. UÇÖ'nün çalışma alanının önemli bir kısmını çalışma hayatına yönelik haklar oluşturmakla birlikte; esasında Örgüt daha başka sosyal ve ekonomik haklara da katkı sağlamaktadır. ALGAN, s. 190-191.

eden en önemli göstergedir⁴⁵¹. Ayrıca UÇÖ kapsamında kabul edilen sözleşme ve tavsiye kararlarının, pek çok ülkenin iç hukukunu doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemesi de bu hususu güçlendirmektedir⁴⁵².

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin düzenlemiş olduğu sözleşmelerle, bu hakların gelişimine önemli katkılarda bulunmuş olan UÇÖ'nün, tek hedefinin sosyal ve ekonomik haklara katkı sağlamak olmadığı ifade edilmektedir. Bu çerçevede BM bünyesindeki gelişmiş ülkeler öncülüğünde kurulan UÇÖ'nün temel amacının, sosyal standartlar hususunda gelişmiş ülkeler aleyhine şekillenebilecek bir rekabeti önlemek olduğu iddia edilmektedir. Bu amaçtan yola çıkan gelişmiş ülkeler; sosyal ve ekonomik haklara ilişkin standartları en üst seviyede belirleyerek, gelişmekte olan ülkelerle aralarında oluşabilecek maliyet farklılıklarını engellemeye çalışmaktadır. Böylelikle ekonomik rekabeti etkileyebilecek bir unsur olan sosyal damping de önlenmiş olmaktadır⁴⁵³. Ancak varlığı iddia edilen söz konusu amaç; SSCB'nin çöküşüyle birlikte tek kutuplu hale gelen dünya siyaseti ve gittikçe küresel hale gelen ekonomiyle birlikte artan uluslararası rekabet nedeniyle ortadan kalkmakta, küresel hale gelen günümüz ekonomisinde, temel öncelik maliyetleri aşağıya çekme olarak şekillenmektedir. Dolayısıyla gü-

⁴⁵¹ TANÖR, s. 134; ALGAN, s. 176-177, 191-192, 308-310; GÜLMEZ, Mesut, Uluslararası Çalışma Örgütü Koruma Sistemleri, **İnsan Hakları (Cogito)**, Ed. Korkut Tankuter, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, 501-502. Ancak UÇÖ sözleşmeleri dahi, ilgili ülkeye derhal yerine getireceği borçlar yüklememekte, devletlerin geliştirmekle mükellef oldukları birtakım "standartları" ortaya koymaktadırlar. Bu nedenle doktrinde söz konusu normların "sosyal politika programı" niteliğinde olduğu ileri sürülmüştür. Bu çerçevede devletlere; söz konusu amaçlara ulaşılması amacıyla belli bir süre öngörülmediği gibi, bu yükümlülükler karşısında da maddi kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde sorumluluk yüklenmiştir. TANÖR, s. 134. 1998 yılında toplanan 86. Uluslararası Çalışma Konferansında kabul edilen "*Çalışmada Temel Haklara İlişkin UÇÖ İlkeleri Bildirimi*"nde bazı sözleşmelerde yer alan temel ilkeler, sözleşmeyi onaylamayan devletler açısından dahi bağlayıcı kabul edilmiş ve bu devletler denetim mekanizması içine alınmıştır. Söz konusu temel ilkeler, örgütlenme hakları, her türlü zorla çalıştırmanın kaldırılması, çocukların çalıştırılmasının önlenmesi, istihdam ve meslek konusundaki ayrımların ortadan kaldırılmasıdır. İşte bu temel ilkeler kapsamında, ilgili sözleşmeleri onaylamayan devletler dahi, yıllık rapor sunmakla yükümlü tutulmuştur. Esasında devletlerin onaylama yönündeki bağlanma iradelerini olmaksızın birtakım ilkelere bağlayıcılık kazandırılması geleneksel Devletler Hukuku ilkeleriyle bağdaşmamaktadır. SUR, Melda, Globalleşme Bağlamında Sosyal Haklar, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 600. Sosyal ve ekonomik hakların korunması hususunda esas problem, devletlerin bu konuda gösterdikleri özen eksikliğinden kaynaklanmaktadır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 195.

⁴⁵² ALGAN, s. 191-192; UÇÖ sözleşmelerinin farklı ülkelerin iç hukukuna olan etkileri için bkz. DAHL, N. Karl, The Influence of ILO Standards on Norwegian and Legislation, **International Labour Review**, Vol. 90, No 3, 1964, s. 226-251; HANAMI, Tadashi, The Influence of ILO Standards on Law and Practice in Japan, **International Labour Review**, Vol. 120, No 6, November-December 1981, s. 765-780; LAGERGEN, Stina, The Influence of ILO Standards on Swedish Law and Practice, **International Labour Review**, Vol. 125, Issue 3, 1986, s. 305-328; LANDAU, Eve C., **The Influence of ILO Standards on Australian Labour Law and Practice**, Industrial Relations Research Centre, University of New South Wales, Sydney 1990, s. 1-86; LANDAU, Eve C., The Influence of ILO Standards on Australian Labour Law and Practice, **International Labour Review**, Vol. 126, 1987, 669-690; SCHNORR, Gerhard, The Influence of ILO Standards on Law and Practice in the Federal Republic of Germany, **International Labour Review**, Vol. 110, 1974, 539-564.

⁴⁵³ TANÖR, s. 220; Aynı yönde bkz. SUR, s. 600.

nümüzde UÇÖ'nün giderek güç kaybettiği ve hiçbir dönemde olmadığı kadar meydan okumayla karşı karşıya kaldığı iddia edilmektedir⁴⁵⁴.

Sosyal ve ekonomik haklara ilişkin önemli uluslararası belgelerin kabul edildiği bir diğer uluslararası örgüt ise, Avrupa Konseyi olmuştur. Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilmiş olan Avrupa Sosyal Şartı, bu hususta oldukça önem arz eden bir sözleşme niteliğindedir. İHEB, AIHS, UÇÖ çerçevesinde kabul edilen sözleşmeler gibi pek çok uluslararası belgenin kaynaklığında ve belli aşamalardan geçerek hazırlanmış olan Avrupa Sosyal Şartı⁴⁵⁵; 18 Ekim 1961'de Torino'da imzalanmış, 26 Şubat 1965'te AIHS'in "geniş bir dipnotu" halinde yürürlüğe girmiştir⁴⁵⁶. 1996 yılında ise, Sosyal Şart'ın gözden geçirilmiş hali yürürlüğe konmuş ve Şartın gözden geçirilmiş halinde önceden var olmayan yeni sosyal ve ekonomik haklara yer verilmiştir⁴⁵⁷.

Avrupa Konseyi çerçevesinde sosyal ve ekonomik hakları ilk kez ve en temel biçimde düzenleyen belge niteliğindeki Avrupa Sosyal Şartı, çeşitli sosyal ve ekonomik hakları ayrıntılara girmeksizin temel ilke ve güvenceler biçiminde düzenlemiştir⁴⁵⁸. Bu bağlamda Avrupa Sosyal Şartının II. Bölümünde; çalışma hakkı, elverişli, sağlıklı ve güvenli çalışma koşullarına kavuşma hakkı, adil ücret hakkı, örgütlenme özgürlüğü ve toplu piyasalık hakkı, çocuk ve gençlerin korunması hakkı, çalışan kadınların anne olmaları durumunda korunma hakkı, mesleki yönlendirme ve mesleki eğitim olanağı hakkı, sağlığın korunması hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sosyal ve tıbbi yardım hakkı, sosyal yardım kurumlarından yararlanma hakkı, özürllülerin sosyal yasama katılmalarının sağlanması, ailenin korunması, göçmen işçi ve ailelerinin ko-

⁴⁵⁴ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 195; ALGAN, s. 208-210; SWEPSTON, Lee, The Future of ILO Standards, **Monthly Labour Review**, September Vol. 117, 1994, s. 20-23. (<http://www.bls.gov/opub/mlr/1994/09/art3full.pdf> 13.11.2009); DEACON, Bob, International Organizations, the EU and Global Social Policy, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 64-65; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 137.

⁴⁵⁵ Bu aşamalardan ilk aşama danışma meclisi aşaması(1953-1956), ikinci aşama bakanlar komitesi aşaması(1956-1961) üçüncü ve son aşama ise, üçlü konferans aşamasıdır.(1-12 Aralık 1958) GÜLMEZ, Mesut, Avrupa Sosyal Şartı'na Genel Bir Bakış ve Türkiye, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 12, Ankara 1990, s. 92-93. Söz konusu üç aşamalara ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bkz. GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 93-100.

⁴⁵⁶ ÇAVUŞOĞLU, Naz, Klasik İnsan Hakları Anlayışı Değişirken Avrupa Sosyal Şartı, **İÜSBFD**, y. 3, sy. 3-4-5, İstanbul 1993, s. 110; TANÖR, s. 224-225. Türkiye; Avrupa Sosyal Şartı'na belgenin imzaya açıldığı gün imza koymasına rağmen, ancak 28 yıl sonra onaylayabilmiş ve Şart, Türkiye açısından 24.12.1989 tarihinde yürürlüğe girebilmiştir. Türkiye'nin Sosyal Şart'ı onaylama hususundaki çekingenliği, yükümlülük altına girilen hükümlerinin sayısı ve kapsamı bakımından da kendini göstermiştir. Bu çerçevede Türkiye, sözleşmeye taraf olabilmek için gereken asgari sayıda hüküm olan, Şart'ın 1, 12, 13, 16 ve 19. maddeleriyle kendini bağlı saymıştır. ALGAN, s. 296-299.

⁴⁵⁷ FRANCK, Thomas M., **The Empowered Self: Law and Society in an Age of Individualism**, Oxford University Press, Oxford New York 2001, s. 216.

⁴⁵⁸ ALGAN, s. 210-212; FRANCK, s. 216. TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 101.

runması, istihdamda fırsat eşitliğinin ve cinsiyetler arası eşitliğin sağlanması, çalışanların iş- yeri koşullarının düzenlenmesine katılma hakkı, yaşlıların sosyal güvenliğinin sağlanması, işin kaybedilmesi durumunda korunma hakkı, yoksulluğa ve toplumsal dışlanmaya karşı korunma hakkı, konut hakkı gibi çok çeşitli sosyal ve ekonomik haklara yer verilmiştir⁴⁵⁹.

Söz konusu haklar, Şart'ın II. Bölümde ayrıntılı biçimde düzenlenmektedir. Ancak Şart'ı sosyal ve ekonomik haklara ilişkin diğer sözleşmelerden farklı kılan husus; devletler açısından bu hakların bağlayıcı olmasının, devletlerin ikinci bölümde yer alan dokuz maddeden (1., 5., 6., 7., 12., 13., 16., 19. ve 20. maddeler) en az altısı ile bağlı kalmayı taahhüt etmiş olmasına bağlı bulunmasıdır. Ayrıca devletlerin, Şart'ın II. Bölümünde bağlı olduğu maddelerin ve numaralandırılmış fıkraların toplam sayısı on altı madde ve altmış üç fıkradan az olmamak kaydıyla, ek olarak seçebileceği maddeler ve numaralandırılmış fıkralarla kendisini bağlı saymayı taahhüt etmiş olmaları gerekmektedir⁴⁶⁰. Dolayısıyla devletlerin, Avrupa Sosyal Şartı'na taraf olabilmeleri belli sayıda maddeyle bağlı kalmayı taahhüt etmiş olmalarına bağlı bulunmaktadır.

Şart tarafından öngörülen bu durumun, belli hakların ön plana çıkmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Bu çerçevede; çalışma hakkı (md. 1), örgütlenme hakkı (md.5), toplu pazarlık hakkı (md. 6), çocuk ve gençlerin özel olarak korunma hakkı (md. 7), sosyal güvenlik hakkı (md. 12), sağlık ve sosyal yardım hakkı (md. 13), ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı (md. 16), çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı (md. 19), çalışma hayatına ilişkin olarak cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaması (md. 20) öne çıkan haklar olarak ifade edilmektedir⁴⁶¹. Ayrıca böyle bir yöntemin benimsenmesi; Şart'a taraf ol-

⁴⁵⁹ Avrupa Sosyal Şartı'nın tam metni için bkz. http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_35.htm 14.11.2009 1996 yılında Sosyal Şart'ın gözden geçirilmiş halinin yürürlüğe konulmasıyla birlikte, Şart'ın ilk haline yeni sosyal ve ekonomik haklarda eklenmiştir. Avrupa Sosyal Şartı'nın 1996 yılında gözden geçirilmiş tam metni için bkz. http://www.avrupakonseyi.org.tr/antlasma/aas_163_p.htm 14.11.2009

⁴⁶⁰ “Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı, III. Bölüm, md. A/1-c. 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'na göre ise taraf devletler II. Bölüm'de yer alan 1, 5, 6, 12, 13, 16 ve 19. maddelerin altısı ile kendilerini bağlı sayacaklar (Bölüm III, md. 20/1 (b)); ayrıca bu maddelerin yanında kendini bağlı saydığı toplam madde sayısı 10'dan ve ya numaralandırılmış fıkra sayısı 45'den az olmamak koşuluyla, seçeceği hükümlerden sorumlu olacaklardır (Bölüm III, md. 20/1 (c))” ALGAN, s. 216-217.

⁴⁶¹ ÇAVUŞOĞLU, s. 110; GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 91, 112; Türkiye Cumhuriyeti, Avrupa Sosyal Şartı'nı 1989 yılında onaylamıştır. Şart'ın 20. maddesi uyarınca onaylanması zorunlu olan maddeler arasından, çalışma hakkı (md.1), sosyal güvenlik hakkı (md. 12), sağlık ve sosyal yardım hakkı (md. 13), ailenin sosyal, yasal ve ekonomik korunma hakkı (md. 16), çalışan göçmenlerin ve ailelerinin korunma ve yardım hakkı (md. 19) kabul edilmiştir. Türkiye'nin bütünüyle onaylamadığı maddeler ise; adil çalışma koşulları hakkı, güvenli ve sağlıklı çalışma koşulları hakkı, örgütlenme hakkı, toplu piyasa hakkı, çalışan kadınların korunma hakkı ve bedensel ya da zihinsel özürlülerin mesleki eğitimi, mesleğe ve topluma yeniden intibak hakkıdır. Adil bir ücret hakkını düzenleyen 4. maddenin onaylanmayan 1, 2 ve 4. fıkraları; çalışanların kendilerine ve ailelerine saygın bir yaşam düzeyi sağlayacak ücret hakkına sahip olduklarının, fazla çalışma karşılığında zamlı ücret alma hakkının ve çalışanların işlerine son verilmeden önce uygun bir bildirim süresi hakkının tanınması taahhüdünü düzenlemiştir. Çocukların ve gençlerin korunma hakkına ilişkin 7. maddenin onaylanmayan fıkraları ise; çocukların çalışma yaş sınırları, ücretli izin hakkı, bedensel ve manevi tehlikele-

mayı kolaylaştırılmakla beraber, Şart'ın sağladığı korumayı zayıflattığı gerekçesiyle eleştirilmektedir⁴⁶².

Esas itibariyle çeşitli sosyal ve ekonomik haklara yer vermiş ve bu haklardan bazılarını daha fazla ön plana çıkarmış olan Avrupa Sosyal Şartı, oldukça zayıf bir koruma ve denetim mekanizması öngörmüştür. Bu bağlamda Şart'ın öngördüğü denetim mekanizması ve organları, Sosyal Şart'ın 21- 29. maddeleri arasında dördüncü bölümünde düzenlenmiştir. Son derece karmaşık ve hantal bir yapı arz eden denetim mekanizması, rapor sunma sistemine dayandırılmıştır. Sosyal Şart ile öngörülen denetim mekanizması çerçevesinde kabul edilen maddelerin uygulamasına ilişkin olarak iki yılda bir Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine rapor sunulma zorunluluğu getirilmiştir. Temelde karmaşık, yavaş işleyen ve siyasal nitelikte olduğu için eleştirilen denetim sisteminin, etkili sonuçlar doğurmaktan uzak olduğu öne sürülmüştür⁴⁶³. Ancak bazı devletlerin alınan tavsiye kararları sonucunda, sınırlı da olsa iç hukuklarında değişiklik yoluna gittikleri görülmüştür⁴⁶⁴.

Temelde devletlerin sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sorumluluklarında önemli bir etki meydana getiremeyen Avrupa Sosyal Şartı; öngördüğü denetim sistemiyle, Avrupa Konseyi bünyesinde yapılan bir başka uluslararası sözleşme olan AİHS'in oldukça gerisinde kalmıştır. Nitekim sosyal ve ekonomik haklara ilişkin pek çok uluslararası sözleşmede olduğu gibi Avrupa Sosyal Şart'ı da etkili denetim mekanizmalarına yer vermemiştir⁴⁶⁵.

Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen bir başka sözleşme ise, AİHS'dir. Temelde kişisel ve siyasal hakları düzenleyen bu sözleşme, sendika ve eğitim hakkı gibi sınırlı bazı sosyal ve ekonomik haklara yer vermiştir. Güvenceli bir koruma ve denetim mekanizması sunan AİHS sisteminde; her iki sosyal ve ekonomik hak da AİHM tarafından oldukça geniş bir biçimde yorumlanmıştır⁴⁶⁶.

Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen diğer sözleşmeler ise, Avrupa Sosyal Güvenlik Kanunu ve Protokolü ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Güvenlik Kanunu, Avrupa

re karşı özel olarak korunmalarının sağlanması ile ilgilidir. ÇAVUŞOĞLU, s. 111-112. Türkiye tarafından Şart'ın ilk bölümünün onaylanmasının hiçbir sorumluluk ve bağlayıcılık taşımadığını ifade eden hükümet gerekçesinin geçerli olmadığına ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 123-124.

⁴⁶² ALGAN, s. 223-224.

⁴⁶³ GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 114-116; AKILLIOĞLU, Avrupa Toplumsal Andlaşması, s. 31; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 134; ALGAN, s. 210-212, 223-225.

⁴⁶⁴ AKILLIOĞLU, Avrupa Toplumsal Andlaşması, s. 31.

⁴⁶⁵ AKILLIOĞLU, Avrupa Toplumsal Andlaşması, s. 27; GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 123-124; GÜLMEZ, Mesut, **Memurlar ve Sendikal Haklar (Türkiye'de ve Dünya'da)**, İmge Kitabevi Yayını, Ankara 1990, s. 248-251.

⁴⁶⁶ KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 133-134.

Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ve bu Sözleşme'yi tamamlayan Anlaşma ve Ek Protokolü'dür. Söz konusu sözleşmeler ile sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak Avrupa çapında uluslararası standartlar oluşturulmaya çalışılmıştır⁴⁶⁷.

Sosyal ve ekonomik haklara yer veren diğer uluslararası sözleşmeler ise; "İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi"ne eklenen Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Alanda Ek Protokol, BM bünyesinde yapılan Çocuk Hakları Sözleşmesi, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Önlenmesi Sözleşmesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı ve Afrika'da Kadınların Haklarına İlişkin Protokol olarak sayılabilir.

Sonuç itibariyle; sosyal ve ekonomik haklara yer veren bütün bu sözleşmeler incelendiği takdirde, iki hususun dikkat çektiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede ilk olarak, sosyal ve ekonomik haklara ilişkin uluslararası belgelerin genelinde bir bağlayıcılık sorunu bulunduğu görülmektedir. Nitekim bu sözleşmeler tarafından kurulan denetim mekanizmaları, hiçbir zaman kişisel ve siyasal haklar kadar etkili bir sistem sunmamaktadır⁴⁶⁸. Bu duruma örnek olarak; AİHS ile Avrupa Sosyal Şartının ya da ikiz sözleşmeler olarak adlandırılan, Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Hakların Korunmasına ilişkin Sözleşme tarafından getirilen denetim sistemlerinin farklılığı gösterilebilir. Bu durum sosyal ve ekonomik haklar söz konusu olduğunda, ilgili devletin uluslararası alanda zorlayıcı bir baskıya tabi tutulamaması ve bunun yerine ilgili devletin isteğine kalmış bir durumu oluşmasına neden olmaktadır⁴⁶⁹. İşte bu noktada, ilgili devletlerin iç hukuklarında uluslararası sözleşmelere tanıdığı hukuki statü önem arz etmektedir. Bu hususta ise, ülkeler farklı yöntemleri kabul etmektedirler.

Bu bağlamda örneğin; İngiltere, İrlanda ve İskandinav ülkeleri gibi ülkelerde uluslararası sözleşmelerin iç hukukta uygulanabilmesi, ilgili hükümlerin bir kanun ya da idari işlem

⁴⁶⁷ ALGAN, s. 240-241.

⁴⁶⁸ TANÖR, s. 135-136.

⁴⁶⁹ ALGAN, s. 173-177, 211-213; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 46-50; TALAS, Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, s. 88; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 66-67; KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s. 68. BM *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi*; devletlerin bu sözleşmedeki sosyal ve ekonomik hakları gerçekleştirme yükümlülüğüne ilişkin hazırladığı "Genel Yorum"da, kendiliğinden uygulanabilir olan sosyal ve ekonomik hakları saymıştır. "Genel Yorum"da sayılan sosyal ve ekonomik haklar; "kadın ve erkeklere eşit haklar sağlanması (madde 3), bütün çalışanlar için adil bir ücret ve hiçbir ayırım yapılmaksızın (özellikle kadın ve erkekler arasında) eşit işe eşit ücret hakkı (madde 7 (a), (i)), sendikal haklar (madde 8), çocuk ve gençlerin korunması (madde 10/3), ilköğretimin zorunlu ve parasız olması (madde 13/2 (a)), ailelerin çocuklarını devlet okulu olmayan ama devletin koyduğu asgari eğitim standartlarına uygun olan diğer okullara gönderme ve çocuklarına kendi inançları doğrultusunda dini ve ahlaki bir eğitim sağlama özgürlüğüne saygı gösterilmesi (madde 13/3), kişilerin ya da kuruluşların eğitim kurumları kurması ve yönetmesi (madde 13/4)"dir. "Genel Yorum", sözleşmede yer alan ancak bu sayılanlar dışında kalan sosyal ve ekonomik haklar için ise, bu hakların doğrudan uygulanabilir nitelikte olmadığını ve devletin mali imkânları nispetinde sorumlu olduğunu ifade etmektedir. ÇAVUŞOĞLU, Naz, Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002, s. 467-469.

ile iç hukuk kuralına dönüştürülmesine bağlı bulunmaktadır. Bunun yanında bazı ülkelerde ise, anayasal hükümlerin gereği olarak uluslararası sözleşme hükümleri kanunlardan daha üstün olarak değerlendirilmektedir. (ABD Anayasası md. 6/2, Hollanda Anayasası md. 94, Avusturya Anayasası md. 45, 1958 Fransız Anayasası md. 55) Bunların dışında kalan pek çok ülkede ise uluslararası sözleşme hükümlerin kanunlarla eşdeğer sayıldığı görülmektedir⁴⁷⁰. Örneğin Türk hukukunda usulüne göre yürürlüğe girmiş olan uluslararası sözleşmeler, Anayasa'nın 90. maddesi gereği kanun hükmünde kabul edilmektedir. Ayrıca 2004 yılında Anayasa'nın 90. maddesine eklenen son fıkrayla daha da güçlendirilmiş olan bu hüküm; temel hak ve hürriyetlere ilişkin sözleşme hükümlerinin kanunla farklı hükümleri taşıması halinde, sözleşme hükümlerinin üstün tutulması anlayışını benimsemektedir⁴⁷¹. Türk hukukunda sözü edilen bu hükmü uygulayacak olan erkin yargı organları olması nedeniyle, sosyal ve ekonomik hakların korunması hususunda yargı organlarına önemli sorumluluklar düştüğünü ifade etmek gerekmektedir.

Sosyal ve ekonomik haklara yer veren sözleşmeler ile ilgili olarak dikkat çekici diğer önemli husus ise; bu sözleşme metinlerinden yararlanılarak sosyal ve ekonomik haklara ilişkin geniş bir listenin ortaya konulmuş olmasıdır. Pek çok Anayasa tarafından da yer verilen sosyal ve ekonomik haklara ilişkin liste Tanör tarafından; “1- Çalışma (iş) hakkı, 2-Sendika kurma, sendikalara serbestçe girebilme, sendikalardan serbestçe çıkabilme hakkı, 3-Grev ve toplu sözleşme hakkı, 4-İşyerinin yönetimine katılma hakkı, 5- Çalışma şartlarıyla ilgili haklar (iş güvenliği hakkı, işyerlerinin çalışma ve sağlık şartlarına uygun olmasını isteme hakkı, çakışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını isteme hakkı, 6- Çocuk, kadın ya da gençlerin özel olarak korunmasıyla ilgili haklar, adil ücret hakkı, ücretli tatil, dinlenme hakkı, boş zaman bulabilme hakkı, angarya yasağı, mesleki yönden yetiştirme ve gelişme hakkı, yaşına,

⁴⁷⁰ GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?, **AÜSBFD**, c. 55, sy. 3, Temmuz-Eylül 2000, s. 89-91; SOYSAL, Mümtaz, Anayasaya Uygunluk Denetimi ve Uluslararası Sözleşmeler, **Anayasa Yargısı**, c. 2, Ankara 1985, s. 14-15; KAPANİ, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, s. 62-64; BATUM, Süheyl, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993, s. 27-32; YÜZBAŞIOĞLU, s. 12-17. Aynı husus, Yargıtay kararlarında da dile getirilmiştir. Yargıtay 21. Hukuk Dairesi tarafından verilen ve Hukuk Genel Kurulu tarafından onaylanan; 18.10.1996 gün, E. 1996/2261, K.1996/5790 sayılı kararda da bu hususlar belirtilmiştir. Nakl. AKILLIOĞLU, Avrupa Toplumsal Andlaşması, s. 28. Çeşitli ülkelerin iç hukukunda uluslararası sözleşmelerin hukuki statüüne yer veren bir Askeri Yüksek İdare Mahkemesi kararı için bkz. http://www.msb.mil.tr/ayim/Ayim_karar_detay.asp?IDNO=3470&ctg=000002000031000002 14.11.2009

⁴⁷¹ Anayasa 90/son'a göre, “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” Anayasanın 90. madde hükmünde söz konusu değişiklik yapılmadan önce, bazı düşünürler tarafından AİHS'in kanunlardan üstün olduğu dile getirilmiş; ayrıca Avrupa Konseyi bünyesinde kabul edilen Avrupa Sosyal Şartının da AİHS ile bütün oluşturduğu kabul edilerek kanunlardan üstün olduğu ifade edilmiştir. AKILLIOĞLU, Avrupa Toplumsal Andlaşması, s. 27; GÜLMEZ, Avrupa Sosyal Şartı, s. 123-124; GEMALMAZ, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, s. 66-67; TANÖR, s. 135; ALGAN, s. 211-213, 222-224.

gücüne, cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı, 7- Sosyal ve tıbbî yardım görme hakkı, 8- Sosyal güvenlik, hakkı, 9-Ailenin, özellikle ana ve çocuğun korunmasıyla ilgili haklar, 10- Kimsesiz ya da nesebi belli olmayan çocukların korunmasıyla ilgili haklar, 11- Sakat, hasta, yaşlı vb. kişilerin korunmasıyla ilgili haklar, 12- Parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı, 13- Fikir emeğinin korunmasıyla ilgili haklar, 14- Kültürel hayata katılabilme hakkı 15- Kamu giderlerine mali gücü oranında katılma hakkı ya da kamu giderlerine mali gücünü aşan bir şekilde katılmaya zorlanmama ilkesi, 16- Parasız adlî yardım isteme hakkı, 17- Sağlık hakkı, 18- Beslenme hakkı, 19-Konut hakkı” şeklinde sıralanmaktadır⁴⁷².

3. Sosyal ve Ekonomik Hakların Bireyin Refahına Yansımaları

Çeşitli anayasa ve uluslararası belgeler tarafından düzenlenen çok sayıdaki sosyal ve ekonomik hakkın, bireyin refahına önemli yansımaları olmaktadır. Ancak bu hakların hepsini birden inceleyebilmek mümkün değildir. Dolayısıyla bireyin refahına olan yansımaları bakımından oldukça önem arz eden sosyal güvenlik hakkı başta olmak üzere; çalışma, eğitim, sağlık, konut ve toplu sosyal hakları incelemek yeterli olabilecektir. Temelde hem sosyal devletin altın çağ olarak adlandırılan genişleme döneminde, hem de sosyal devletin zayıflama dönemi olarak adlandırılan daralma döneminde, söz konusu haklar bağlamında bir değişim süreci yaşandığı görülmektedir.

Ayrıca incelenecek olan bu hakların ülkeler bazında yaşadığı dönüşüm çerçevesinde ele alınması da isabetli görünmektedir. Bu bağlamda ise, bütün dünya ülkelerini tek tek ele alabilmek çalışmanın kapsamının oldukça ötesindedir. Bu itibarla Andersen’in ortaya koyduğu üç temel sosyal devlet modelinin en belirgin ülkelerini ve gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye’yi; örnek niteliğindeki önemli değişimlerden yola çıkarak incelemek uygun bir yaklaşım tarzı olacaktır. Bu çerçevede çalışmamızda İngiltere ve ABD gibi liberal, Almanya gibi muhafazakâr, İsveç gibi sosyal demokrat ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki; sosyal güvenlik, çalışma, eğitim, sağlık, konut ve toplu sosyal haklar gibi sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan genişleme süreci, örnek niteliğindeki önemli değişimler esas alınarak incelenecektir. Böylelikle söz konusu değişim süreci daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

⁴⁷² TANÖR, s. 101-102; Hemen hemen aynı listeye kültürel ve ekonomik hakları da ekleyerek genişleten benzer bir liste için bkz. ALGAN, s. 32 vd.

a) Sosyal Güvenlik Hakkı

Sosyal devletin genişleme döneminde, sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen en dikkat çekici genişleme sosyal güvenlik hakkında görülmüştür. Sosyal güvenlik hakkının, sosyal devlet açısından ne ifade ettiğine kısaca değindikten sonra, söz konusu genişlemeye değinmekte yarar bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik hakkı; sosyal devletin gereği olarak, bireylere insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını ve bireyler arasında adil gelir dağılımını sağlama amacına yönelmiş bir araç niteliğindedir. Bu bağlamda sosyal güvenlik hakkı aracılığıyla, bireyler geleceğe güvenle bakabilmekte ve maddi ve manevi varlığını koruyup geliştirebilmektedirler⁴⁷³.

⁴⁷³ BULUT, Nihat, **Sanayi Devrimi'nden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul 2009, s. 145-146; KOCAOĞLU, s. 364; TALAS, Cahit, Türkiye'de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar, **AÜSBFD**, c. XXXI, Mart-Aralık 1976, s. 5; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 466; ŞİMŞEK, s. 244; BALKIR, Zehra G., Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakları, **İnsan Hakları (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 236. Türk Anayasa Mahkemesi de sosyal güvenlik hakkını; sosyal devlet bağlamında ve kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı ile insan onurunun korunması ilkesi çerçevesinde ele almıştır. Mahkemenin konuyla ilgili ilk kararına göre, "İnsan, toplum içinde çeşitli tehlikelerle karşı karşıya bulunmaktadır. Huzurla yaşayabilmek ve dolayısıyla maddi ve manevi varlığını geliştirebilmek için, bu tehlikelere karşı korunmak ve geleceğine güvenle bakmak ihtiyacındadır. Bir gün işsiz kalmak ve ihtiyarlık, yahut malûllük gibi sebeplerle devamlı olarak çalışmamak, bu tehlikelerin en önemlilerindedir. Bu halde insan yardıma muhtaç olabilir ve bu yardımı görmezse, kendisi ve ailesi yoksulluğa düşebilir. Böyle bir durum insan için kötü olduğu kadar toplum içinde zararlıdır. Yoksulluğun artması yüzünden toplumun dengesi bozulacağı gibi, varlığı da tehlikeye düşebilir. Böyle bir duruma karşı gerek kişiyi, gerekse toplumu korumak için, devletlerin daha etkili bir şekilde işe karışmaları zorunluluğu baş göstermiştir. Bu sebeple sosyal güvenlik tedbirleri kuvvetlendirilmiş ve bu amaçla da birçok kurumlar kurulmuştur. Özet olarak denilebilir ki, bu gün sosyal güvenlik, devletlerin kişilere sağladıkları bir bağış değil, ekonomik ve politik gelişmelerin zorunlu kıldığı bir garanti sistemidir. Bu sistem, sosyal devletlerin ilkeleri arasına girmiş ve herkesi kapsamına almaya doğru yönelmiştir." E. 1963/138, K. 1964/7, KT. 11.12.1964, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1964/K1964-7.htm>, 27.07.2009. Anayasa Mahkemesi konuyla ilgili ikinci kararında, kişiliğin korunmasının sosyal güvenlik ve sosyal adaletin sağlanması ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir. E. 1975/198, K. 1976/18, KT. 18.03.1976, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1976/K1976-18.htm>, 27.07.2009. Hukuk devletin amaç edindiği kişinin korunması, toplumda sosyal güvenliğin ve sosyal adaletin sağlanmasıyla gerçekleştirilebilir. E. 1988/19, K. 1988/33, KT. 26.10.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1988/K1988-33.htm>, 27.07.2009. Aynı yönde bkz. E. 1987/16, K. 1988/8, KT. 19.04.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1988/K1988-8.htm>, 27.07.2009. Anayasa Mahkemesi daha sonraki bir başka kararında, Anayasanın 5. maddesindeki devletin temel amaç ve görevleri ile 60. maddesindeki sosyal güvenlik hakkı arasında bağlantı kurmuştur. Anayasa Mahkemesi'ne göre; devletin temel amaç ve görevleri arasında insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama, çalışanları koruma, sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdukmak. Herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamak yükümleri karşısında Sosyal Sigortalar Kurumu'nun ve hastalık sigortasının yeri ve anlamı açıktır. E.1972/24, K.1973/21, KT. 08.05.1973, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1973/K1972-21.htm, 01.01.2009.

İlk kez ABD’de 1935 yılında çıkartılan ‘‘Sosyal Güvenlik Kanunu’’ (Social Security Act) ile kullanılmış olan sosyal güvenlik kavramı⁴⁷⁴, geniş ve dar olmak üzere iki farklı anlamda kullanılmıştır. Geniş anlamda sosyal güvenlik, herkese iş ve insan onuruna yaraşır gelir temin edilmesi; dar anlamda sosyal güvenlik ise, bireylerin sosyal risklere karşı korunmasının hak temelinde sunulması anlamına gelmektedir⁴⁷⁵.

Sosyal güvenlik hakkı ile hastalık, yaşlılık, sakatlık, işsizlik gibi nedenlerle geçim araçlarını kendi kusuru olmaksızın kaybetmiş olanlara ya da çocukluk, dulluk ve yaşlılık gibi nedenlerle korunmaya muhtaç durumda olanlara, asgari geçim standartlarının sağlanması ve vatandaşların bu gibi sosyal riskler karşısında gelecek endişesinden korunması hedeflenmektedir⁴⁷⁶.

Temelde söz konusu sosyal risklerin neden olduğu zararların sosyalleştirilmesine dayanan sosyal güvenlik hakkı, sosyal sigortalar ve sosyal yardımlar olmak üzere iki temel araca dayanmaktadır⁴⁷⁷. Sosyal sigortalar; özel sigortadan farklı olarak karlılığı amaç edinmeyen, bunun yerine bireylere asgari hayat standartlarını ve ulusal gelirden adil bir pay sunmayı hedefleyen, bu hedefi de kuşaklar arası dayanışmayla gerçekleştirmeye çalışan bir nitelik arz etmektedir. Bu niteliğinin gereği olarak sosyal sigortalar; üstlendiği sosyal riskler lsnde değil, bireylerin ödeme gücü nispetinde alınan primlerle finanse edilmektedir. Ancak sigortalılar tarafından ödenen primler, genellikle sağlanan hizmetleri finanse etmeye yetmediği için

⁴⁷⁴ SALLAN GÜL, s. 152; UŞAN, Fatih M., **Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları**, Seçkin Yayınları, Ankara 2009, s. 27.

⁴⁷⁵ TALAS, Türkiye’de Sosyal Güvenlik, s. 2.

⁴⁷⁶ ÖZBUDUN, s. 105; GÖZLER, Anayasa Hukuku, s. 160; ATAR, s. 100; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 16-17; TALAS, Türkiye’de Sosyal Güvenlik, s. 1; BALKIR, s. 248; KOCAOğLU, s. 364; CAMERON, David, Public Expenditure and Economic Performance in International Perspective, **The Future of Welfare**, Eds. Rudolf Klein and Michael O’Higgins, Oxford Blackwell 1985, s. 60 vd.; GÖREN, Yaşam Kalitesi, s. 113; UŞAN, Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları, 29. Aynı hususlar Anayasa Mahkemesi’nin 26. 10. 1988 tarihli kararında da vurgulanmıştır. Anayasa Mahkemesi’ne göre; Anayasa’nın 60. maddesinde, ‘‘Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.’’ denilmektedir. Bu hüküm bireylere yaşlılık, hastalık, kaza, ölüm ve malullük gibi sosyal riskler karşısında asgari lde bir yaşam düzeyi sağlamayı amaçlar. E. 1988/19, K. 1988/33, KT. 26.10.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTAL İTİRAZ/K1988/K1988-33.htm>, 27.07.2009. 506 sayılı Türk Sosyal Sigortalar Kanunu’nun gerekçesinde aynen; ‘‘Böylece, halkın bugününü ve yarınını emniyet altına almayı hedef tutan ve meslek veya sosyal bir risk sebebiyle geçim imknından mahrum kalan vatandaşlara gerekli yardımları sağlayan sosyal güvenlik programları ile vatandaşların istikbal endişesinden korunması ve kurtarılması aynı zamanda bir anayasa prensibi olmuş bulunmaktadır.’’ denilmektedir.

⁴⁷⁷ EREM, s. 4, 11; TALAS, Türkiye’de Sosyal Güvenlik, s. 4; TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 292-293; AZRAK, Sosyal Devlet, 217; UŞAN, Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları, s. 32.

devletin önemli bir katkıda bulunması söz konusu olmaktadır. Ayrıca sosyal sigortalara katılım, özel sigortalardan farklı olarak zorunlu nitelik taşımaktadır⁴⁷⁸.

Sosyal güvenlik hakkının diğer temel aracı olan sosyal yardımlar⁴⁷⁹ ile ülkedeki korunmaya muhtaç bütün kitlelere, ihtiyaç⁴⁸⁰ temelinde asgari hayat standartları sağlanmaya çalışılmaktadır. Böylelikle prim ödeme gücüne sahip bulunmayan ve bu nedenle sosyal sigorta sistemi dışında kalan “yoksul ve korunmaya muhtaç” kimselere de insan onuruna yaraşır asgari hayat standartları sağlanmış olmaktadır. Böylelikle sosyal yardımlar, sosyal sigortaları tamamlayıcı rol ifa etmektedir. Çok çeşitli şekilde karşımıza çıkan sosyal yardım türleri; çalışanların gelir kayıplarını gidermek ve gider artışlarını karşılamak, yoksul ve muhtaçlara ek gelir temin etmek, muhtaçlara devlet tarafından bakım sağlamak gibi biçimlerde kendini gösterebilmektedir⁴⁸¹. Sosyal güvenlik hakkının her iki aracı da dikkate alındığında, bireyin refahı açısından ne denli önemli olduğu dikkat çekmektedir. Bu açıdan sosyal devletin en temel gereği olan sosyal ve ekonomik haklar içerisinde, en çok sosyal güvenlik hakkı üzerinde durulması da bu durumun bir göstergesi olarak ifade edilmektedir⁴⁸².

Bireyin refahı açısından oldukça önem arz eden sosyal güvenlik hakkının, sosyal devlete yaklaşım biçimine bağlı olarak farklı içerikte anlaşıldığı dile getirilmiştir⁴⁸³. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı sonrası dönemde; sosyal devlette yaşanan genişlemeye paralel olarak sosyal güvenlik hakkının da önemli ölçüde genişlemesi söz konusu olmuştur. Esas itibarıyla ilk olarak 19. yy.’ın sonlarından itibaren devletler tarafından tanınmaya başlanan sosyal güvenlik hakları⁴⁸⁴, II. Dünya Savaşı sonrasına kadar olan süreçte de önemli bir gelişim göstermiştir.

⁴⁷⁸ WAX, s. 261; EREM, s. 5; SALLAN GÜL, s. 153-154; AZRAK, Sosyal Devlet, 217; HOUTEPEN Rob, MEULEN T. Ruud, New Types of Solidarity in the European Welfare State, **Health Care Analysis**, Vol. 8, 2000, s. 330. Sosyal sigortalara “pirimli sosyal güvenlik rejimi” de denir. Çünkü sosyal güvenlik hakkının sosyal sigortalar kısmının gerçekleştirilmesi için ilginin katkısı zorunludur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TUNCAY, A. Can, **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Yayınları, İstanbul 2002, s. 12-13.

⁴⁷⁹ EREM, s. 4, 11; TALAS, Türkiye’de Sosyal Güvenlik, s. 4; TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 292-293; AZRAK, Sosyal Devlet, 217.

⁴⁸⁰ İhtiyaç temelli yardım modeli bütün yoksul vatandaşları kapsamına alan egemen bir modelidir. WAX, s. 261.

⁴⁸¹ SAEZ, Emmanuel, Redistribution Toward Low Incomes in Richer Countries, **Understanding Poverty**, Eds. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006, s. 198; SALLAN GÜL, s. 154-157; AZRAK, Sosyal Devlet, 217; EREM, s. 4. Sosyal yardımlara “pirimsiz sosyal güvenlik rejimi” de denir. Çünkü sosyal güvenlik hakkının sosyal yardımlar kısmının gerçekleştirilmesi için ilginin herhangi bir katkısı söz konusu değildir. Sosyal yardımları ilk olarak kabul eden ülke Danimarka’dır. Bir İskandinav ülkesi olan Danimarka’yı diğer İskandinav ülkeleri, onları da İngilizce konuşan ülkeler izlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TUNCAY, s. 13-14.

⁴⁸² TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 292-293.

⁴⁸³ WAGNER, s. 280.

⁴⁸⁴ Sosyal devletin başlangıcından bu yana sosyal güvenlik hakkı, söz konusu gelişimde önemli bir yer tutmuştur. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 103. Sosyal güvenlik hakkına ilişkin sosyal sigorta ve yardımların sunulmasına ilişkin tarihsel bir analiz için bkz. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 111.

Ancak sosyal güvenlik haklarındaki esas genişleme, II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmıştır. Sosyal devletin ortaya çıkma ve genişleme trendini doğuran dinamiklerin ve özellikle de II. Dünya Savaşı'nın meydana getirdiği yıkımların etkisiyle güçlenen bireylerin sosyal risklere karşı korunması düşüncesi, sosyal güvenlik hakkının bireylere kurumsal manada sağlanmasına ve önceki dönemlere göre önemli ölçüde genişleme eğilimi göstermesine neden olmuştur. Bu bağlamda sosyal devletin gelişimine paralel nitelik taşıyan söz konusu eğilim, sosyal devletin zayıflamaya başladığı 70'li yılların ortasına kadar devam etmiştir⁴⁸⁵.

II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlette yaşanan gelişimin en önemli delili sayılan sosyal güvenlik hakkının⁴⁸⁶, bu dönemde genişleme sürecine girdiğine dair önemli bazı göstergeler ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede sosyal güvenlik hakkında yaşanan genişlemenin önemli bir göstergesi, bu hakkın kurumsallaşma yönünde yaşadığı gelişimdir. Önceki dönemlerde piyasanın işleyişi ya da aileye bırakılmış olan ve daha çok hayırseverlik anlayışı çerçevesinde kişisel ve toplu yardımlara dayanan bireylerin sosyal risklere karşı korunması anlayışı⁴⁸⁷; zaman içerisinde önce özel ticari sigortalar, daha sonra ise sosyal sigorta kuruluşları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Nitekim 19. yy.'ın sonlarından itibaren devlet öncülüğünde sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulmasıyla birlikte, sosyal güvenlik hakkının kurumsallaşması yönünde ilk belirtiler görülmüşse de bu dönemdeki sosyal güvenlik anlayışı sınırlı ve geçici çözümler üretebilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise, bireylere daha kurumsal nitelikte ve hak temelinde sunulan sosyal güvenlik hakkının kurumsallaşma yönünde önemli bir gelişim yaşadığı, söz konusu gelişimin bireyin refahına önemli yansımaları olduğu dikkat çekmiştir⁴⁸⁸.

Sosyal güvenlik hakkında yaşanan genişlemenin bir diğer göstergesi de bu hak kapsamında yer alan kişi sayısında meydana gelen artıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kapsamın-

Pierson tarafından sunulan analize göre; İş kazası sigortası ilk olarak 1871'de Almanya'da, ikinci olarak 1881'de İsviçre'de, üçüncü olarak 1887'de Avusturya'da ortaya çıkmıştır. Sağlık sigortası ilk olarak 1883'de Almanya'da, ikinci olarak 1886'da, İtalya'da, üçüncü olarak 1888'de Avusturya'da ortaya çıkmıştır. Emeklilik sigortası ilk olarak 1889'da Almanya'da, ikinci olarak 1891'de Danimarka'da, üçüncü olarak 1895'de Fransa'da ortaya çıkmıştır. İşsizlik sigortası ilk olarak 1905'de Fransa'da, ikinci olarak 1906'da Norveç'te, üçüncü olarak 1907'de Danimarka'da ortaya çıkmıştır. Aile Yardımları ise ilk olarak 1921'de Avusturya'da, ikinci olarak 1926'da Yeni Zelanda'da, üçüncü olarak 1930'da Belçika'da ortaya çıkmıştır. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 104-105 PIERSON, Chris, *Development of Welfare Regimes*, s. 411. FLORA Peter, ALBER Jens, *Modernization, Democratization and The Development of Welfare States in Western Europe*, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Eds. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981, s. 83.

⁴⁸⁵ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 111; ABOU-NASSIF, s. 51.

⁴⁸⁶ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 103.

⁴⁸⁷ Sosyal devletin vatandaşlarını sosyal risklere karşı korumak amacıyla ortaya koyacağı en önemli araçlardan biri sosyal güvenlik hakkının sağlanmasıdır. Nitekim sosyal güvenliğin piyasanın serbest işleyişine veya aile gibi toplumsal kurumlara bırakılması durumunda, kapsayıcı ve yeterli bir sosyal güvenlik hakkından bahsedilebilir mümkün değildir. ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 2.

⁴⁸⁸ TANÖR, s. 154; SALLAN GÜL, s. 150-151; TALAS, *Türkiye'de Sosyal Güvenlik*, s. 3.

daki kişi sayısı bakımından önemli bir artış gösteren sosyal güvenlik hakkı, bu dönem itibarıyla nüfusun büyük bir kısmını kapsar hale gelmiştir⁴⁸⁹. Bu genişlemede sosyal güvenliğin zorunlu hale getirilmesinin yanı sıra, sosyal sigortaların kapsamının aile fertleri yönünde genişletilmesi de etkili olmuştur. Bu bağlamda 1930'lu yıllarda Batı Avrupa'da sosyal sigortalar iş gücünün sadece yaklaşık yarısını kapsamaktayken, bu oran 70'lerin ortasında %90'ları aşmıştır⁴⁹⁰.

Ayrıca bu dönemden itibaren gelişmiş sosyal devletlerde sosyal güvenlik hakkı, zamanla toplumun bütün bireylerine sağlanması gereken bir kamu hizmeti olarak algılanmaya başlanmıştır⁴⁹¹. Söz konusu yaklaşımın bir sonucu olarak zaman içerisinde sosyal güvenlik politikaları, toplumdaki bireylerin refahını yükseltmenin bir aracı olarak ulusal politikalara yön verir hale gelmiştir. Böylece toplumda yaşayan bütün sınıflar, yapılan katkı ile sunulan hizmetler arasındaki dengeye bakılmaksızın kamu finansmanı ile sağlanan yardımlardan yararlanmaya başlamışlardır⁴⁹².

Sosyal harcamaları arttıran önemli bir etken olması nedeniyle sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya oranı ve bu harcamaların artış hızı, sosyal güvenlik hakkında yaşanan genişlemenin bir diğer göstergesi olarak değerlendirilmiştir⁴⁹³. Yoksulluğu azaltmada önemli bir etkisi bulunan sosyal güvenlik harcamaları⁴⁹⁴, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde önemli ölçüde artış göstermiştir⁴⁹⁵.

Bu çerçevede, 1960 yılında OECD ülkelerindeki ortalama sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya oranı, %7,4'e, 1974 yılında %11,4'e, bu tarihten sonra sosyal güvenlik harcamalarını azaltmaya yönelik alınan pek çok tedbire rağmen 1993 yılında %18,5'e kadar yükselmiştir⁴⁹⁶. Ayrıca bu dönemde sosyal güvenlik harcamaları çok hızlı bir biçimde artış gös-

⁴⁸⁹ ÖZBEK, s. 22; KORAY, s. 303.

⁴⁹⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 111, 123.

⁴⁹¹ COLLIER David, MESSICK E. Richard, *Prere Quities Versus Diffusion: Testing Alternative Explanations of Social Security Adoption*, **The Foundations of the Welfare State**, Vol. III, Eds. Robert E. Goodin and Deborah Mitchell, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2000, s. 142; DİLİK, Sait, *Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler*, **AÜSBFD**, c. XXXV sy. 1, Ankara 1980, s. 79; TUNCAY, s. 12-14.

⁴⁹² BRIGGS, s. 19-20.

⁴⁹³ TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 619; BRADY, s. 1338-1339; VAN VOORHIS, s. 8

⁴⁹⁴ BRADY, s. 1329; CAMERON, s. 60 vd.

⁴⁹⁵ TALAS, *Türkiye'de Sosyal Güvenlik*, s. 1.

⁴⁹⁶ CASTLES, Francis G., **Comparative Public Policy: Patterns of Post-War Transformation**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2000, s. 151. Yedi büyük OECD ülkesini esas alan bir diğer veriye göre ise, bu oran 1960-1967 arası dönemde GSYİH'nın %7,3'üne, 1980-1983 arası dönemde ise GSYİH'nın %17,6'sına tekbül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. CORNWALL, John, **Economic Breakdown & Recovery: Theory and Policy** M.E. Sharpe, New York 1994, s. 29. 1950 ilâ 1974 yılları arasında gelişmiş Batı Avrupa ülkele-

termiş ve 1950–1955 yılları arasında her yıl ortalama %0,9 hızla artan sosyal güvenlik harcamaları, 1955–1960 arasında %1,4, 1960–1965 arasında %1,8, 1965–1970 arasında %2,4 ve 1970–1974 arasına gelindiğinde ise, her yıl ortalama %3,4 oranında artmaya başlamıştır⁴⁹⁷.

Sosyal güvenlik hakkında yaşanan genişlemenin bir diğer göstergesi ise, sosyal güvenlik programlarının sunmuş olduğu koruyucu önlem ve uygulamaların daha geniş kapsamda sunulmasıdır⁴⁹⁸. Bu bağlamda sosyal güvenlik hakkı kapsamındaki sosyal sigortalar, başlangıçta özel ve gönüllü iken; söz konusu kapsam genişlemesi bağlamında zorunlu ve kamusal niteliğe dönüştürülmüş, böylelikle bireyin refahı açısından daha geniş korumalar sunulabilmiştir⁴⁹⁹. Nitekim sosyal sigortalar kapsamında sunulan imkânların genişletilmesine olanak tanıyan bu gelişmenin yanı sıra, çıkarılan yasal düzenlemelerle de çok daha cömert programlar yürürlüğe konulmuştur⁵⁰⁰. Sosyal sigortaların kapsamında meydana gelen bu genişleme, bireylerin sisteme yapmış oldukları katkı ile aldıkları hizmet arasındaki bağlantının ortadan kalkmasına neden olmuştur⁵⁰¹. Benzer bir genişleme sürecinin sosyal güvenlik hakkı kapsamında yer alan sosyal yardımlarda da yaşanması⁵⁰², sosyal güvenlik hakkının kamu hizmeti niteliğinde sunulması yönünde bir yönelim meydana getirmiştir. Hatta sosyal güvenliğin vergilerle finanse edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir⁵⁰³. Kısaca; bu dönemde sosyal güvenlik hakkı bağlamında, gerek sosyal sigortaların, gerekse sosyal yardımların cömert kapsamda sunulması söz konusu olmuştur.

Sosyal güvenlik hakkında yaşanan genişlemenin ülkeler bazında da önemli yansımaları olduğu söylenebilir. Bu bağlamda İngiltere ve ABD gibi liberal, Almanya gibi muhafazakâr, İsveç gibi sosyal demokrat ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde; sosyal güvenlik haklarında yaşanan genişleme sürecine kısaca değinilmesi durumunda, söz konusu genişleme süreci daha net biçimde anlaşılacaktır.

rindeki sosyal güvenlik harcamalarını GSMH'ya oranlayan bir başka veriye göre ise, 1950'de ortalama %9,3, 1965'de %13,4, 1974'de ise, %19,2 oranındadır. FLORA, s. XXII;

⁴⁹⁷ FLORA, s. XXII; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 123.

⁴⁹⁸ Gerçekleştirilen reformlarla, söz konusu seviyenin sürekli olarak değişebildiği ve ortaya çıkan tablonun sosyal devletin sınırlarını belirlediği ifade edilmektedir. CLASEN/CLEGG, s. 166-167; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 619; KORAY, s. 303.

⁴⁹⁹ TANÖR, s. 155; EREM, s. 5-6; SALLAN GÜL, s. 153-154; HOUTEPEN/MEULEN, s. 330.

⁵⁰⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 111.

⁵⁰¹ COLLIER/MESSICK, s. 142; DİLİK, s. 79; TUNCAY, s. 12-14. Böylece toplumda yaşayan bütün sınıflar, yapılan katkı ile sunulan hizmetler arasındaki dengeye bakılmaksızın, kamu finansmanı ile sağlanan yardımlardan yararlanmaya başlamışlardır. BRIGGS, s. 19-20.

⁵⁰² SALLAN GÜL, s. 153.

⁵⁰³ EREM, s. 6;. Ancak böyle bir durum günümüz şartları açısından mümkün değildir. Çünkü artan vergi oranları devletlerin rekabet edebilme güçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bireylerin prim ödediği ancak bu primlerin mümkün olduğunca düşük tutulduğu bir sistem benimsenmelidir.

(1) İngiltere

İngiltere’de 40’lı yıllardan başlayarak 70’li yılların ortasına kadar olan süreçte, sosyal güvenlik haklarında önemli gelişmeler meydana gelmiştir⁵⁰⁴. 1942 yılında İngiltere’de William Beveridge tarafından hazırlanmış olan Sosyal Sigorta ve İlgili Hizmetler (Social Insurance and Allied Services) isimli Beveridge Raporu’nun⁵⁰⁵ sosyal güvenlik hakkı üzerine kurulu olması bu durumda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı’ndan sonra İngiltere’de uygulamaya konulan rapor ile sosyal güvenlik sisteminin kurulması hedeflenmiş ve bu amaçla sosyal güvenlik sisteminin etkin şekilde yönetimi ve uygulamada tekliğin sağlanması için merkezi bir örgütlenme kurulmuştur. Bu bağlamda ulusal çapta sağlık, sigorta ve yardım sistemlerinin kurulması ve aile yardımlarının yapılması öngörülmüştür⁵⁰⁶. 1966 yılında ise, “Ulusal Sigorta Bakanlığı”, “Sosyal Güvenlik Bakanlığı”na dönüştürülmüştür⁵⁰⁷.

İngiltere’de sosyal güvenlik hakkını kurumsallaştırmaya yönelik bu düzenlemelerin yanı sıra, sosyal güvenlik hakkının kapsamını genişletmeye yönelik pek çok kanun çıkartılmıştır. Çıkarılan kanunlar hem sosyal sigortalar, hem de sosyal yardımlara ilişkin önemli genişlemeler getirmiştir. Esas itibariyle sosyal güvenlik hakkını yoksulluk temelli ele alan İngiltere’de; sosyal yardımlar önemli bir yer tutmakla beraber⁵⁰⁸, sosyal sigortalara da geniş kapsamda yer verilmiştir⁵⁰⁹. Nitekim 1970’lerin ortasına kadar devam eden bu süreçte; hem sosyal sigortaları, hem de sosyal yardımları genişletmeye yönelik önemli kanunlar çıkartılmıştır⁵¹⁰.

Sosyal sigortalar bağlamında 1948 yılında Ulusal Sigorta Kanunu (National Insurance Act) ve Ulusal Sigorta –Sınâî Yaralanmalar- Kanunu (National Insurance-Industrial Injuries-

⁵⁰⁴ MCGINNITY, Frances, **Welfare for the Unemployed in Britain and Germany: Who Benefits?**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2004, s. 59; SALLAN GÜL, s. 210.

⁵⁰⁵ Beveridge Raporu’nun tam metnine ulaşmak için bkz. http://news.bbc.co.uk/2/shared/bsp/hi/pdfs/19_07_05_beveridge.pdf, 11.02.2009

⁵⁰⁶ ROSANVALLON, s. 123; GEORGE, Victor, **Social Security: Beveridge and After** Routledge Publishing, Routledge 1998, s. 3, 15-16; MCGINNITY, s. 59; KORAY, s. 83; KUS, s. 502; SALLAN GÜL, s. 208-209.

⁵⁰⁷ MCGINNITY, s. 59.

⁵⁰⁸ LEISERING, s. 182; SALLAN GÜL, s. 210; BARR, Nicholas, **The Economics of the Welfare State**, Stanford University Press, California 1993, s. 35-36, 276.

⁵⁰⁹ Beveridge Raporu sosyal güvenliğin geliştirilmesi için sosyal sigortalara ağırlık verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. ROSANVALLON, s. 123; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 3, 15-16; MCGINNITY, s. 59; KORAY, s. 83.

⁵¹⁰ İngiltere’de sosyal güvenlik alanında çıkarılan ve bu hakkı genişletici nitelikteki bütün yasal gelişmelerin kapsamlı bir listesi için bkz. PERRY, Richard, United Kingdom, **Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II**, Ed. Peter Flora, Vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin New York 1986, s. 161.

Act) çıkartılmıştır. Söz konusu kanunlar ile hastalık, işsizlik, emeklilik, yaralanma, ölüm, anelik, dulluk ve yetimlik yardımlarına sosyal sigortalar kapsamında yer verilmiştir⁵¹¹.

Sosyal yardımlar bağlamında ise, İngiltere’de geliştirilen çeşitli programlarla sosyal sigortaların kapsamı dışında kalan kimselerin yarından fazlasına sosyal yardım imkânları sunulmuştur. Sosyal yardımların sunulmasında aranan en önemli ölçüt yoksulluk olmuştur. Dolayısıyla buradan yola çıkarak İngiltere sosyal güvenlik sisteminin sosyal sigortalardan ziyade, sosyal yardımlar (özellikle de nakdi sosyal yardımlar) yönünde geliştiği ifade edilmiştir⁵¹².

İngiltere’de sosyal yardımlara ilişkin olarak dikkat çeken bir başka husus ise, sosyal yardımların; gelir yardımı, aile ve çocuk yardımları ile kira ve konut yardımları olmak üzere üç temel alanda gelişim göstermiş olmasıdır⁵¹³.

Gelir yardımları bağlamında büyük ölçüde Beveridge’in geniş refah sistemi düşünceleri yansıtan 1948 Ulusal Yardım Kanunu⁵¹⁴ ile sosyal sigortalar kapsamı dışında kalan ve gelirleri belli bir düzeyin altında olan kimselere nakdi yardım öngörülmüştür⁵¹⁵. 1966 yılında çıkarılan başka bir kanun ile yapılan nakdi yardımların sayısında önemli oranda artış görülmüştür⁵¹⁶. Yine 1966 yılında çıkarılan kanun ile işsizlik yardımlarına ilişkin olarak Ulusal Sigorta Kanunu’yla (National Insurance Act) getirilmiş olan 30 hafta sınırı kaldırılmış ve işsizlik yardımlarının süresi 1 yıla çıkartılmıştır⁵¹⁷.

Aile ve çocuk yardımları bağlamında ise, 1945 yılında “Aile Yardımı Kanunu” (The Family Allowance Act) çıkarılmış ve bu kanun ile iki ve daha fazla çocuklu ailelere nakdi

⁵¹¹ TUNCAY, s. 24-25; EREM, s. 10; KARA, s. 175-180; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 3, 15-16; KUS, s. 502; TITMUS, Richard, Universalism Versus Selection, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 40-41; MCGINNITY, s. 59; The London School of Economics and Political Science, LSE Index of Pages, http://www.lse.ac.uk/resources/LSEHistory/beveridge_report.htm, 11.02.2009.

⁵¹² SALLAN GÜL, s. 210-215; KARA, s. 179-180; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36, 276; LEISERING, s. 182.

⁵¹³ SALLAN GÜL, s. 211-215; KARA, s. 179-180; Ayrıntılı bilgi için bkz. GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36.

⁵¹⁴ KUS, s. 503; GREEN, G. Grafton, İngiltere’de Sosyal Devletçilik: İngiltere’nin Yeni Sosyal Güvenlik Sistemi, **Türkiye İktisat Mecmuası**, sy. 7, Ağustos 1948, s. 36-37; TUNCAY, s. 24-25; EREM, s. 10; KARA, s. 175-180; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 3, 15-16; MCGINNITY, s. 59; The London School of Economics and Political Science, LSE Index of Pages, http://www.lse.ac.uk/resources/LSEHistory/beveridge_report.htm, 11.02.2009

⁵¹⁵ SALLAN GÜL, s. 211-215; GREEN, s. 36-37; TUNCAY, s. 24-25; EREM, s. 10; KARA, s. 175-180; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 3, 15-16; MCGINNITY, s. 59; The London School of Economics and Political Science, LSE Index of Pages, http://www.lse.ac.uk/resources/LSEHistory/beveridge_report.htm, 11.02.2009. Ayrıntılı bilgi için bkz. GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36.

⁵¹⁶ SALLAN GÜL, s. 210; BARR, s. 35-36, 276.

⁵¹⁷ MCGINNITY, s. 59.

yardım ve vergi avantajları sağlanmış⁵¹⁸. Daha sonra Aile Yardımları Kanunu (1970) ile aileye sunulan sosyal yardımların devamı sağlanarak geliştirilmiştir⁵¹⁹. Ancak Aile Yardımları Kanunu, orta gelirli ve iki ebeveynli aileler yararına sonuçlar doğurması nedeniyle 1975’de “Çocuk Yardımı Kanunu” (Child Benefit Act) ile kaldırılmış ve her çocuğu dikkate alan ve tek ebeveynli ailelere de ek yardım sunan çocuk yardımı uygulamasına geçilmiştir⁵²⁰.

Kira ve konut yardımlarıyla ilgili olarak ise, devlet konut üretimini desteklemiş ve yoksullara kira yardımında bulunmuştur. Devlet, doğrudan konut üretiminde bulunmamış, konut üretimi yerel yönetimlerin hazırladığı imar planları çerçevesinde konut kooperatifleri, özel şirketler ve bizzat yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmiştir⁵²¹.

Gerek sosyal sigortalar, gerekse sosyal yardımlarda yaşanan söz konusu genişleme süreci, devletin yükümlülüklerinde önemi bir artış meydana getirmiş ve sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH’ya olan oranı ciddi manada bir artış göstermiştir. Bu bağlamda İngiliz sosyal devleti 40’lı yıllarda sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH’ya olan oranı bakımından pek çok ülkeyi geride bırakan bir seviyeye ulaşmıştır. Bu bağlamda sosyal harcamaların sadece bir kalemini oluşturan sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH’ya oranı; 1960 yılında %6,8 iken, 1974 yılında %9,2’ye, 1980 yılında ise, %17,9’a yükselmiştir⁵²².

İngiltere’de devletin, bireyin refahını temin hususunda önemli roller üstlendiği bu dönemde dahi, refah ihtiyacının aile ve piyasa tarafından karşılanması gerektiği varsayımı varlığını sürdürmüştür. Söz konusu varsayım çerçevesinde; özellikle eğitim ve sağlık alanında devletin rolünün yanında, ailenin, özel kuruluşların ve piyasa tedariklerinin de devam ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır⁵²³.

⁵¹⁸ SALLAN GÜL, s. 211-215; KARA, s. 179-180; TITMUS, Universalism Versus Selection, 40-41; Ayrıntılı bilgi için bkz. GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36.

⁵¹⁹ TUNCAY, s. 24-25; EREM, s. 10; KARA, s. 175-180; GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 3, 15-16; MCGINNITY, s. 59; The London School of Economics and Political Science, LSE Index of Pages, http://www.lse.ac.uk/resources/LSEHistory/beveridge_report.htm, 11.02.2009

⁵²⁰ SALLAN GÜL, s. 211-215; KARA, s. 179-180; Ayrıntılı bilgi için bkz. GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36.

⁵²¹ SALLAN GÜL, s. 211-215; KARA, s. 179-180; Ayrıntılı bilgi için bkz. GEORGE, Social Security: Beveridge and After, s. 187-235; FLORA, s. 371; BARR, s. 35-36.

⁵²² CASTLES, s. 151; CHANG Chun-Ping, LEE Chien-Chiang, Social Security Expenditure and GDP in OECD Countries: A Cointegrated Panel Analysis, **International Economic Journal**, Vol. 20, No. 3, September 2006, s. 310; KUS, s. 503.

⁵²³ COCHRANE Allan, CLARKE Jhon, WILLIAMS Fiona, The Construction of The British Welfare State 1945-1975, **Comparing Welfare States**, Eds. Allan Cochrane and Jhon Clarke ve Sharon Gewirtz, Sage Publications, London 2001, s. 37-38.

(2) ABD⁵²⁴

ABD’de ikinci New Deal programı gereği olarak 1935 yılında çıkarılan “Sosyal Güvenlik Kanunu” ile başlayan sosyal güvenlik hakkına ilişkin gelişmeler⁵²⁵, II. Dünya Savaşı sonrasında hız kazanmış ve bu süreç 70’lerin sonuna kadar devam etmiştir. ABD’de söz konusu kanunla sosyal güvenlik hakkının genişleme sürecinin başladığı ifade edilmesine karşın, yaygın eğilim ABD’de sosyal devletin bu kanunla başladığı yönündedir⁵²⁶. Bu bağlamda sözü edilen kanunun, sosyal devletin büyüme ve gelişimi için önemli bir temel oluşturduğu ifade edilmiştir⁵²⁷. Kuşkusuz bu durumda, ABD’de sosyal devletin Kıta Avrupası’ndan farklı olarak, sosyal güvenlik hakkı ile sınırlı biçimde anlaşılması önemli bir rol oynamıştır⁵²⁸.

Sosyal devlet açısından bir temel oluşturan 1935 Sosyal Güvenlik Kanunu (Social Security Act), yeni bazı programlara yer vermesine karşın, sosyal güvenlik alanında önemli bir genişleme meydana getirememiştir. Sosyal Güvenlik Kanunu’nun; hem sosyal sigortalara, hem de sosyal yardımlara yer vermesine rağmen, sosyal sigortalar kapsamında emeklilik ve işsizlik sigortası⁵²⁹ dışında, başta sağlık sigortası olmak üzere herhangi diğer sosyal sigorta türlerine yer vermemesi önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca söz konusu kanunla yürürlüğe konulan kamu emeklilik sigortası çerçevesinde; sigortalılardan yapılacak kesintilerle 65 yaşında emeklilik imkânı tanınmasına karşın, çalışan kitlelerin yarısından fazlasını oluşturan düzenli olmayan işçilerin (güneyli siyahî işçiler) kapsam dışında tutulması ve bu sistemin önemli ölçüde bireylerin katılımıyla finanse edilmesi, sözü edilen dönemde sosyal güvenlik hakkının önemli boyutta genişlemediği yorumlarına neden olmuştur⁵³⁰.

Sosyal Güvenlik Kanunu çerçevesinde düzenlenen bir diğer husus ise sosyal yardımlardır. Kanun ile yürürlüğe konulmuş olan kamu yardım programları; yaşlılara yardım (Old Age Assistance OAA), görme engellilere yardım (Aid in the Blind), bağımlı çocuklara yardım (Aid to Dependent Children ADC) (16 yaşından küçük ve anne ya da babanın ölmüş olma

⁵²⁴ ABD’de var olan sosyal devlet ile ilgili 1945 öncesi ve sonrasına ilişkin ayırım yaparak özel ve kamu emeklilik sistemlerini ve kamu ve özel emeklilik sistemlerini ABD refah rejiminin bu günü ve geleceğine ilişkin bilgi veren bir çalışma için bkz. HACKER, Jacobs., **The Divided Welfare State (The Battle Over Public and Private Social Benefits in the United States)**, Cambridge University Press, 2005.

⁵²⁵ KARA, s. 93.

⁵²⁶ OLSEN, s. 173.

⁵²⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 116.

⁵²⁸ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 193.

⁵²⁹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 116.

⁵³⁰ KARA, s. 93; TRATTNER, Walter I., **From Poor Law to Welfare State: A History of Social Welfare in America**, Second Edition, Free Press, New York 1979, s. 233-235; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 117.

şartı aranmıştır) olmak üzere üç temel ihtiyaç sahibi kitleye yönelik olarak düzenlenmiştir⁵³¹. Gerçekleştirdiği bu düzenlemelerle önemli yenilikler ortaya koyan kamu yardımları da, sosyal güvenlik hakkında yeterli genişlemeyi meydana getirememiştir. Bu durumun en önemli nedeni; Amerikan sisteminin merkez kanunu olmasına karşın yaşlılara, görme engellilere, engellilere ve ihtiyaç sahibi çocuklara yapılan yardımların eyaletten eyalete farklılık göstermesi ve bireylere hak niteliğinde sunulmamasıdır. Haklı olarak kanunun bu eksiklikleri nedeniyle; sosyal güvenlik hakkında önemli boyutta bir genişleme getirmediği, sadece sosyal devletin gelişimi için bir temel hazırladığı ileri sürülmüştür⁵³².

Bu bağlamda 1935 yılında Sosyal Güvenlik Kanunu'yla başlayan süreç, zaman içerisinde gelişmiş ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal güvenlik hakkında önemli ölçüde bir genişleme yaşanmıştır. Temelde itibariyle ABD'de sosyal sigortalar alanında daha ağırlıklı biçimde gelişen sosyal güvenlik sistemi⁵³³, bu dönemden itibaren yoksullar için sosyal yardımlar sağlanması yönünde de önemli bir genişleme kaydetmiştir⁵³⁴.

Her iki alanda da yaşanan gelişim sürecine kısaca değinmek gerekirse, ilk olarak sosyal sigortalar alanında önemli bir genişleme süreci yaşanmıştır. Bu çerçevede en çok emeklilere güvenlik ve sağlık sigortası üzerinde durulmuştur. İlk olarak 1935 yılında yürürlüğe konulmuş olan yaşlılık sigortası, II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde genişletilmiştir⁵³⁵. Bu bağlamda 1948 yılında çalışanlar için yeni sosyal sigortalar kanunu çıkartılmıştır. Söz konusu kanunla devlet, özel sektörü farklı sigorta türlerini alma konusunda zorlamıştır⁵³⁶. Daha sonra mevcut sosyal sigorta türlerine, sakatlık sigortası(1956) ve kamu sağlık sigortası (1965) eklenmiştir⁵³⁷. Ayrıca II. Dünya Savaşı'ndan 70'lerin sonuna kadar devam edecek bu süreçte, sosyal sigortalar kapsamında sunulan imkânların çeşitli reformlarla oldukça genişletildiği görülmüştür⁵³⁸.

⁵³¹ OLSEN, s. 116.

⁵³² KUDRLE T. Robert, MARMOR R. Theodore, The Development of Welfare States in North America, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981, s. 99-100; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 116-117; SALLAN GÜL, s. 231-234; BARR, s. 36-37; KARA, s. 93; TRATTNER, s. 233-235. 1930'larda oluşturulan bu sistem zaman içerisinde seçmen tercihleri, partilerin yaklaşımı ve mahkeme kararlarıyla önemli gelişme kaydedilmiştir. SALLAN GÜL, s. 231-234.

⁵³³ CLARKE, s. 22

⁵³⁴ MYLES, John, When Markets Fail: Social Welfare in Canada and United States, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996, s. 118-124.

⁵³⁵ DANIEL/HACKER, s. 43.

⁵³⁶ SALLAN GÜL, s. 234; BARR, s. 36.

⁵³⁷ SALLAN GÜL, s. 231-232; DANIEL/HACKER, s. 43.

⁵³⁸ DANIEL/HACKER, s. 43.

Bu dönemde sosyal yardımlarda da önemli bir genişleme söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 1948 yılında çıkarılan yeni sosyal sigortalar kanunu ile sosyal yardımlar, bireylere hak temelinde sunulmaya başlamıştır⁵³⁹. Bu dönemde sunulan sosyal yardım programları; temel olarak sağlık yardımı programları, bakıma muhtaç çocuğu olan ailelere yardım programı, gıda yardımı programı, destekleyici gelir programları ve konut yardımlarından meydana gelmiştir. Sağlık yardımı programları temel itibariyle iki gruba yöneliktir. Doğum öncesi ve sonrası ihtiyaçları karşılamak amacıyla oluşturulmuş “Hamilelik ve Çocuk Bakımı Programı” ile kadınlar ve çocuklar, “Yoksullara Yönelik Sağlık Sigortası” (medicaid) ile yoksullar ve yaşlılar hedeflenmiştir. 1962 yılında yapılan değişiklikle “Bakmakla Yükümlü Olduğu Çocuğu Olan Ailelere Yardım Programı”(AFDC) ile 18 yaşından küçük çocuğu olan ailelere beslenme ve giyim gibi temel ihtiyaçları karşılamak amacıyla parasal yardım sağlanmıştır. Başlangıçta tek ebeveynli ailelere yönelik olan programın zaman içerisinde kapsamı genişletilmiş ve AFDC; ebeveynlerinden birini kaybetmiş, boşanmış, ayrılmış veya evlilik dışı çocuklara da yardım sunar hale gelmiştir⁵⁴⁰.

Gıda yardımı programları çerçevesinde ilk olarak AFDC gereği hamile, çocuk ve gençlere yönelik yiyecek kuponu dağıtılmasıyla başlayan gıda yardımlarının kapsamı, “Ulusal Okul Öğünü Programı” (National School Lunch Program) ve “Kadın, Bebek ve Çocuklara Yönelik Gıda Programı” (WIC) ile genişlemiştir. 1970 yılında gıda yardımlarından yararlananların sayısı 4,3 milyon iken, bu rakam 1980 yılında 21 milyona çıkmıştır⁵⁴¹.

Destekleyici gelir programları ise, ilk olarak 1935’de yaşlı, sakat ve görme engellilere parasal yardım sağlamak amacıyla oluşturulmuş ve eyaletler tarafından finanse edilmiştir. Eyaletler arasında farklılıklar oluşturması nedeniyle eleştirilen bu sistem 1972 yılında değiştirilmiştir. 1972 yılında yapılan değişiklikle yaşlılara, görme engellilere ve engellilere yönelik sorumluluk eyaletlerden alınarak federal hükümete verilmiş ve bu üç yardım türü “İlave Gelir Güvenliği” (Supplemental Security Income SSI) adı altında federal hükümet tarafından tek biçimli olarak sağlanmıştır. Böylelikle eyaletler arası farklılıklar da giderilmiştir. Günümüzde de varlığını devam ettiren bu uygulamalar kapsamına akıl hastaları, uyuşturucu veya alkol bağımlıları ve AİDS’lileri de alarak genişletilmiştir⁵⁴².

⁵³⁹ SALLAN GÜL, s. 234; BARR, s. 36.

⁵⁴⁰ SALLAN GÜL, s. 239-241; BARR, s. 37; OLSEN, s. 173.

⁵⁴¹ Söz konusu rakamlara ilişkin olarak farklı bir veri 1962-1967 tarihleri 5 milyon, 70 yılında ise 8 milyon kişiye çıkmıştır. HOWARD, Christopher, **The Hidden Welfare State: Tax Expenditures and Social Policy in the United States**, Princeton University Press, New Jersey 1999, s. 65.

⁵⁴² KUDRLE/MARMOR, s. 99-100; SALLAN GÜL, s. 242.

ABD’de bütün sosyal güvenlik haklarına ilişkin olarak bir diğer genişleme ise, 1972 yılında Başkan ve Kongre’nin uyumuyla sosyal güvenlik yararlarının enflasyon oranında artışının kabul edilmiş olmasıdır. Ayrıca 1975 yılında yürürlüğe konulan “Kazanılmış Gelir Vergisi Kredisi” (Earned Income Tax Credit) bütün ailelere ve belli bir seviyenin altında kazanan kimselere vergi kredileri verilmiş, ilerleyen on yıllarda söz konusu vergi avantajlarından yararlananların sayısı hızlı bir biçimde artış göstermiştir⁵⁴³.

Bu dönemde ABD’de sosyal güvenlik hakkının önemli boyutlarda gerçekleşmesine karşın, ABD sosyal devleti, liberal model olma özelliğinden uzaklaşmamıştır. Bu bağlamda ABD’de sosyal güvenlik hakkı belli esaslar çerçevesinde gelişmiştir. İlk olarak ABD sisteminde devletin serbest piyasaya müdahalesi, sosyal güvenlik amacıyla dahi olsa hoş karşılanmamış ve sosyal güvenlik sistemi daha çok ücretlilerinin finansmanı ile sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak zamanla bu hususta devletin sorumluluklarının genişlemesine karşın, ABD sosyal güvenlik sistemi hiçbir zaman gelişmiş Avrupa ülkeleri kadar cömert imkânlar sunmamıştır⁵⁴⁴. ABD sosyal güvenlik sisteminin bir diğer özelliği ise, aşırı merkezileşme olmaksızın yerel yönetimlere yetki ve kaynak aktarımını öngörmüş olmasıdır⁵⁴⁵. Ayrıca ABD sosyal güvenlik sisteminin en önemli özelliklerinden biri de çalışabilecek durumda olanları, çalışmaya teşvik etme yönünde düzenlemelere yer vermiş olmasıdır⁵⁴⁶. Bu bağlamda 1965 yılında başkan Lyndon Jhonson tarafından ilan edilen “Amerikanın Yoksullukla Savaşı”nda gelir transferlerinden ziyade, istihdam imkânlarının ön plana çıkartılması üzerinde durulmuştur⁵⁴⁷. ABD sosyal güvenlik sistemine ilişkin olarak söylenebilecek diğer bir husus ise, özel sektörün sosyal güvenlik alanından önemli oranda bir pay almış olmasıdır⁵⁴⁸.

Son olarak bütün liberal niteliğine rağmen, ABD’de II. Dünya Savaşı sonrasında 70’li yılların sonuna kadar olan süreçte, sosyal güvenlik hakkının genişlemesine ilişkin gösterilebilecek önemli bir gösterge de sosyal güvenlik alanına yapılan harcamaların GSYİH’ya oranıdır. Bu bağlamda ABD’de 1930’lardan 1970’lerin sonuna kadar kamu sosyal güvenlik siste-

⁵⁴³ JANSSON, Bruce, Reconceptualizing the Evolution of the American Welfare State, **Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare: Social Policy and Policy Practice**, Vol. 4, Vol. Eds. Ira C. Colby, Eds. Catherine N. Dulmus and Karen M. Sowers, John Wiley and Sons Incorporation, Hoboken 2008, s. 69.

⁵⁴⁴ SALLAN GÜL, s. 231-234; BARR, s. 36; DANIEL/HACKER, s. 43; VAN VOORHIS, s. 10-11.

⁵⁴⁵ KUDRLE/MARMOR, s. 99-100; DANIEL/HACKER, s. 43; SALLAN GÜL, s. 231-234.

⁵⁴⁶ HOWARD, s. 67; DANIEL/HACKER, s. 43; SALLAN GÜL, s. 231-234.

⁵⁴⁷ MYLES, s. 118-124.

⁵⁴⁸ DANIEL/HACKER, s. 43; SALLAN GÜL, s. 234; BARR, s. 36.

mine ayrılan paylarda sürekli bir artış gözlemlenmiştir⁵⁴⁹. Bu bağlamda sosyal harcamaların sadece bir kalemini oluşturan sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya oranı; 1960 yılında %5 iken, 1974 yılında %9,5'e, 1980 yılında ise, %13,3'e yükselmiştir⁵⁵⁰.

(3) Almanya

1840 yılında Prusya'da yerel otoriteler tarafından zorlayıcı sigorta sistemi ile başlayan⁵⁵¹ ve Bismark tarafından 1881 yılında sosyal güvenlik hakkının günümüze yakın bir anlamda yürürlüğe konulmasıyla birlikte gelişen sosyal güvenlik hakkı⁵⁵², I. Dünya Savaşı sonrasında 1919 Weimmar Anayasası'yla başlayan süreçte daha ileri bir seviyeye ulaşmıştır⁵⁵³. Almanya'da sosyal güvenliğe ilişkin esas genişleme ise, bütün dünyadaki gelişmelere paralel olarak II. Dünya Savaşı sonrasında görülmüştür⁵⁵⁴.

1949 Federal Alman Anayasası (Bonn Anayasası) ile sosyal güvenlik hakkına ayrıca yer verilmemesine rağmen, devlet düzeninin "demokratik ve sosyal bir federal devlet" olduğunun ifade edilmesi⁵⁵⁵ ve bu anlayışa uygun yasal düzenlemelerle sosyal güvenlik hakkı; hem sosyal sigortalar, hem de sosyal yardımlar alanlarında önemli genişleme göstermiştir. Bu bağlamda reform adı verilen kanunlarda dikkat çeken husus; muhafazakâr model olarak sınıflandırılan Alman sosyal devletinde de bu çizgi doğrultusunda reformlara gidilmiş olmasıdır. Bu çerçevede muhafazakâr sosyal devlet modeline uygun bir şekilde sosyal yardım ve hizmetlere ilişkin olarak aileye, dinsel ve gönüllü kuruluşlara önemli işlevler yüklenmiştir. Esas itibarıyla, ailenin sorumluluğunda olan çocuk ve yaşlılara bakımın bir devamı olarak dinsel ve gönüllü kuruluşlar öncülüğünde çocuk kreşleri ve huzur evleri açılmıştır. Ayrıca Liberal sosyal devletlerin aksine özel sektör sigortacılığı teşvik edilmemiştir. Genellikle yüksek oranda kesinti ve primler ile finanse edilen sosyal sigortalar sistemi üzerine kurulu bulunan Alman sosyal güvenlik sisteminin yürütücüsü büyük oranda kamusal kuruluşlar olmuştur⁵⁵⁶.

⁵⁴⁹ Federal yönetimin ulusal sosyal yardım programlarına yapmış olduğu harcamaların GSMH'ya oranı; 1930'da %2 iken, 1940'da %8'e, 1979'a gelindiğinde ise %17 seviyelerine ulaşmıştır. SALLAN GÜL, s. 237.

⁵⁵⁰ CASTLES, s. 151; CHANG/LEE, s. 310.

⁵⁵¹ HENNOCK, s. 331.

⁵⁵² LEISERING, s. 175-177; ROSANVALLON, s. 127; TUNCAY, s. 19-22.

⁵⁵³ AZRAK, Sosyal Devlet, 217.

⁵⁵⁴ MCGINNITY, s. 58.

⁵⁵⁵ Alman Anayasası'nın tam metnine ulaşmak için bkz. <http://www.constitution.org/cons/germany.txt> 12.02.2009

⁵⁵⁶ Almanya'nın başlangıçta aldığı yüksek prim ve kesintiler, bireylere yüksek standartlarda sosyal güvenlik sunulmasını haklı kılmış, dolayısıyla İngiltere ve ABD Sosyal Devlet alanında reformlara giderken Almanya bu konuda çabuk harekete geçememiştir. KARA, s. 197-199; BÖNKER/WOLLMANN, s. 84.

Sosyal güvenlik alanında gerçekleştirilen yasal reformlarda dikkat çeken bir başka husus ise, sosyal sigortaların kapsamının sürekli olarak genişletilerek nüfusun büyük bir kısmının sosyal sigortalar kapsamına alınmaya çalışılmış olmasıdır. Sosyal sigortalardan yararlanma imkânı olmayan kimseler için ise, sosyal yardımlar devreye sokulmuştur. Böylelikle, bütünüyle gelirlerini kaybeden bireylere asgari yaşam standartları sağlanmıştır⁵⁵⁷.

Bu çerçevede sosyal sigortalara ilişkin olarak yürürlüğe konulan kanunlarla, önceden uygulamada olan sosyal sigorta türleri reforme edilmiş ve bu kanunların kapsamı genişletilmiştir. Örneğin hastalık, işsizlik ve emeklilik gibi birtakım sigorta türlerine katılım, zaman içerisinde zorunlu hale getirilmiş⁵⁵⁸ ve zorunluluğun kapsamı zamanla genişletilmiştir. Nitekim emeklilik sisteminde 1957 yılında yapılan reformla bağımsız çiftçiler için sosyal sigortalar zorunlu hale getirilmiş; 1967 yılında ise, zorlayıcı sigorta kapsamındaki için gelir sınırı kaldırılmıştır. İlk kez 1884 yılında yürürlüğe konulan iş kazası ve meslek hastalığı sigortaları, 1963 yılında reforma tabi tutulmuş ve sunulan yararların miktarı arttırılmıştır. İlk olarak 1927 yılında tanınan işsizlik sigortası; 1956 yılında yararları arttırma, 1969 yılında kurumsal olarak yeniden yapılandırma yönünde genişletici reformlara tabi tutulmuştur. Bu dönemde sağlık sigortası da 1955, 1957, 1969, 1970, 1972 ve 1977 yıllarında gerçekleştirilen reformlarla önemli ölçüde genişletilmiştir⁵⁵⁹. Ayrıca sosyal yardımlar alanına ilişkin gerçekleştirilen reformlarla, bu alan önemli ölçüde genişleme göstermiştir. Bu çerçevede sosyal yardımlar kapsamında sunulan aile yardımları, çocuk yardımları (18 veya 25 yaşına kadar alınması mümkündür), işsizlik yardımları ve düşük gelirliler için kira yardımları gibi temel sosyal yardımlar, kapsam ve içerik bakımından daha fazla sayıda insana, daha cömert biçimde sunulmuştur⁵⁶⁰. Bu bağlamda 1961 yılında çıkarılan kanun ile 1924 yılındaki Sosyal Yardım Kanunu kaldırılmış, sosyal yardımlar yeniden organize edilmiştir. 1969 yılında çıkarılan bir başka kanun ile sosyal yardımların kapsamı önemli ölçüde genişletilmiştir⁵⁶¹.

Görüldüğü gibi Almanya'da bu dönemde sosyal güvenlik hakkı önemli bir genişleme göstermiştir. Söz konusu genişlemeyi ifade etmesi bakımından önemli bir gösterge sunan, sosyal güvenlik alanına yapılan harcamaların GSYİH'ya oranı da bu iddiayı desteklemiştir.

⁵⁵⁷ LEISERING, s. 182; TUNCAY, s. 20. Bu düşünceden yola çıkılarak sosyal sigorta sistemine girme imkânı olmayanlara birtakım kolaylıklar sağlanmış ve bu kişiler sitem içine dâhil edilmeye çalışılmıştır. Örneğin sağlık sigortası alanında işsizlerin primi federal iş bürosu tarafından karşılanmıştır. KARA, s. 198.

⁵⁵⁸ KARA, s. 197.

⁵⁵⁹ ALBER, Jens, Germany, **Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II**, Ed. Peter Flora, Vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin New York 1986, s. 12; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 104; MCGINNITY, s. 58.

⁵⁶⁰ TUNCAY, s. 19-22; KARA, s. 198.

⁵⁶¹ ALBER, s. 12.

Bu bağlamda 1950 yılında %11,7 olan bu oranın, 1977’de %22,4’e çıkması, sosyal güvenlik harcamalarının iki kata yakın bir oranda artış göstermiştir⁵⁶². Almanya’da sosyal güvenlik harcamalarında meydana gelen artış; uzun bir süre devam etmiş, 1990’lı yıllara kadar bu artışı önlemeye yönelik herhangi bir önlem alınmamıştır⁵⁶³.

(4) İsveç

İskandinav modeli olarak adlandırılan sosyal demokratik modelin en iyi örneğini oluşturan ve diğer üç İskandinav ülkesi Norveç, Finlandiya ve Danimarka’ya model oluşturan İsveç’in⁵⁶⁴, bu özellikleri nedeniyle üzerinde durulması gerekmektedir. Bu bağlamda en geniş sosyal devlet imkânlarını sunan İskandinav ülkeleri ve İsveç özelinde, bu husustaki en önemli işlevlerin sosyal güvenlik hakkı tarafından üstlenildiği görülmektedir. Nitekim bireylere çok kapsamlı güvenceler sunan İsveç sosyal güvenlik sistemi, bütün vatandaşlarına evrensel ölçekte ve bütün yaşamları süresince, yani “beşikten mezara kadar” sosyal güvenlik imkânları sağlamakta⁵⁶⁵ ve bunu sağlarken de; hem sosyal sigortalara, hem de sosyal yardımlara anayasal ve yasal olarak en üst seviyede yer vermektedir.

Sosyal yardım ve sigortaları kapsamına alan sosyal güvenlik hakkı; 1975 tarihli İsveç Anayasası’nın temel ilkeleri başlığını taşıyan birinci bölümünün ikinci maddesinde düzenlenmiştir. İlgili Anayasa hükmüne göre; sosyal bakım ve sosyal güvenliği sağlama ve geliştirme, devlete bir sorumluluk olarak yüklenmiştir⁵⁶⁶.

Sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak yasal seviyede gerçekleştirilen düzenlemeler ise, 1913 Yaşlılık Sigortası ve 1918 Yoksullara Yardım Kanunu’yla 1900’lerin ilk yıllarında ortaya çıkmıştır⁵⁶⁷. İsveç’te 1930’lu yıllara gelindiğinde ise, sosyal güvenlik hakkında genişleme meydana getiren önemli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda 1930’da işsizlik sigortası, 1934’de isteğe bağlı işsizlik sigortası yürürlüğe konulmuştur. 1935’te çıkarılan kanun ile emekli maaşları iyileştirilmiş⁵⁶⁸, aynı yıl kabul edilen Analık ve Yetim Yardımları Kanunu’yla da; ücretsiz doğum, kalabalık aileler için kamusal konut, kira indirimi, çocuklu ailelere vergi indirimi, evlilik kredileri, tek başına kalmış anneler için geçim garantisi, anneler

⁵⁶² CORNWALL, s. 29; CASTLES, s. 151; CHANG/LEE, s. 310; MCGINNITY, s. 58.

⁵⁶³ TUNCAY, s. 19-22.

⁵⁶⁴ STEPHENS, John, *The Scandinavian Welfare States Achievements, Crisis, and Prospects*, *Welfare State Dilemmas in a Global Economy*, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Ed. Gosta Esping-Andersen, Sage Publications, London 1996, s. 33.

⁵⁶⁵ ÇEÇEN, *Sosyal Demokrasi*, s. 86; OLSEN, s. 196; TUNCAY, s. 29-30.

⁵⁶⁶ 1975 İsveç Anayasası’nın tam metni için bkz. <http://www.servat.unibe.ch/icl/sw00000.html> 22.11.2009.

⁵⁶⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 117; AZRAK, *Sosyal Devlet*, s. 218.

⁵⁶⁸ TUNCAY, s. 30.

için iş güvencesi kabul edilmiştir. 1948 yılında ise, genel çocuk yardımları ve İsveç vatandaşları ile uzun süre İsveç'te mukim kimseler için temel standart yaşlılık aylığı uygulaması başlatılmıştır. 1940'lı yıllarda kurulan İş Piyasası Komitesi aracılığıyla, işsizler uygun bölgelere yönlendirilmiş; işsizlere, taşınma ve yerleşme yardımları ile eğitim programları sunulmuştur⁵⁶⁹.

1955'te gerçekleştirilen ve ulusal sağlık sigortası adı verilen yasal düzenleme ile bütün vatandaşlara ücretsiz sağlık sigortası sağlanmış ve bu uygulamanın vergi ve primlerle finanse edilmesi esası benimsenmiştir⁵⁷⁰. 1956'da çıkarılan sosyal program ise, sosyal sigortalardan yaralanamayanlar için sosyal yardımları yeniden yapılandırarak, bu yardımların yerel yönetimler tarafından yürütülmesini öngörmüştür. Ayrıca 1974 yılında yapılan bir düzenleme ile sigortası olmayan kimselere 6 ay süreyle işsizlik yardımı sunulmuştur⁵⁷¹. 1976 yılında ise, ebeveyn sigortası kabul edilmiştir⁵⁷².

Bu dönemde İsveç'te son derece geniş bir biçimde sunulan sosyal güvenlik hakkına ilişkin yasal düzenlemeler yanında, önemli diğer bazı göstergeler de söz konusu olmuştur. Bu bağlamda oldukça geniş biçimde düzenlenen sosyal güvenlik hakkı, sosyal güvenlik harcamalarının GSYİH'ya olan oranının hızlı bir biçimde artmasına neden olmuştur. Nitekim 1933'te %3,5 olan bu oran, 1950'de %8,8'e, 1977'de ise, %29,7'ye yükselmiştir⁵⁷³. Ayrıca İsveç'te artan sosyal güvenlik harcamalarının genellikle bizzat devlet tarafından sunulması ve vergilere finanse edilmesi, toplanan vergilerin önemli bir kısmının bu amaçla kullanılmasına neden olmuştur⁵⁷⁴. Bu hususların yanında, İsveç'te sosyal güvenlik hakkının geniş bir biçimde sunulması önemli bir istihdam da meydana getirmiştir⁵⁷⁵.

(5) Türkiye

Ülkemizde de II. Dünya Savaşı sonrasında Batıdaki gelişmelere paralel olarak, sosyal güvenlik hakkında önemli gelişmeler görülmüştür. Bu bağlamda 1945 yılında sosyal güvenlik

⁵⁶⁹ KARA, s. 205, 207; GINSBURG, Norman, Sweden: The Social Democratic Case, **Comparing Welfare States**, Eds. Allan Cochrane ve Jhon Clarke ve Sharon Gewirtz, Sage Publications, London 2001, s. 203, 206-207, 213; AZRAK, Sosyal Devlet, s. 216-217.

⁵⁷⁰ TUNCAY, s. 30.

⁵⁷¹ KARA, s. 207; GINSBURG, The Social Democratic Case, s. 204-205, 211.

⁵⁷² TUNCAY, s. 30.

⁵⁷³ CORNWALL, s. 29. 1930'lu yılların başında İsveç'in bütün sosyal harcamaları GSYİH'nın %7'sini oluşturmakta iken, ABD'de bu oran %4,2 seviyesindedir. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 117.

⁵⁷⁴ KARA, s. 206; GINSBURG, The Social Democratic Case, s. 199-200; ÇEÇEN, Sosyal Demokrasi, s. 86.

⁵⁷⁵ 1980'lerin ortasında toplam istihdam edilenler içerisinde sosyal refah hizmetlerinde istihdam edilenlerin oranı, liberal sosyal devletlerde %6,1, Kıta Avrupası sosyal devletlerinde ortalama %5,1'iken İskandinav ülkelerinde bu oran ortalama %15,4'tür. KARA, s. 206; STEPHENS, s. 35-36.

sistemini yönetmesi için “Çalışma Bakanlığı” kurulmuştur. Ardından ilk olarak 1946 yılında işçi sigortaları kurumu kanunları çerçevesinde iş kazaları, meslek hastalıkları ve analık sigortası tanınmıştır. 1949 yılında çıkarılan Emekli Sandığı Kanunu ile daimi kadro da çalışan devlet memuru ve hizmetlilerin sosyal güvenlik hakları yeniden düzenlenmiştir. 1950 yılında “yaşlılık sigortası kanunu” ile yaşlılık sigortası kurulmuş, ardından da 1951 yılında işçiler için hastalık sigortası uygulamaya konulmuştur. 1957 yılında çıkarılan “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkındaki Kanun” ile ana ve babasız, ana veya babası belli olmayan, ana veya babası tarafından terk edilmiş ya da ana veya babası tarafından ihmal edilen çocuklar koruma altına alınmıştır⁵⁷⁶.

1960 askeri darbesinin ardından yapılan 1961 Anayasası ise, sosyal güvenlik hakkının gelişimi açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. İlk kez 1961 Anayasası tarafından sosyal ve ekonomik haklar başlığı altında düzenlenen sosyal güvenlik hakkı, yine bu Anayasa tarafından kurulan Anayasa Mahkemesi’yle önemli bir güvenceye kavuşmuştur. Nitekim Anayasa Mahkemesi vermiş olduğu kararlarla, sosyal güvenlik hakkının geniş bir biçimde anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Anayasa Mahkemesi’nin sosyal güvenlik hakkına ilişkin vermiş olduğu ilk kararlarda; sosyal güvenlik hakkını sınırlı bir biçimde yorumlandığı⁵⁷⁷, ancak doktrin tarafından yöneltilen haklı eleştirilerin⁵⁷⁸ de etkisiyle kısa sürede bu yaklaşımdan geri döndüğü görülmüştür. Nitekim Anayasa Mahkemesi daha sonraki kararlarında, sosyal güvenlik hakkını geniş yorumlama yönünde istikrarlı bir eğilim sergilemiştir⁵⁷⁹.

⁵⁷⁶ SALLAN GÜL, s. 266-276; KARA, s. 220-221; KORAY, s. 423-425.

⁵⁷⁷ Maden ocaklarında çalışan bir işçinin, yeraltından farklı bir birime nakledilmesinden 5 yıl sonra ortaya çıkan ve madende çalışmaya bağlı olarak ortaya çıkan bir hastalığı meslek hastalığı olarak değerlendirmemiştir. Hâlbuki aynı kararda; devletin herkesin sosyal güvenliğini sağlama, bu amaçla kurumlar kurma ve gerektiğinde söz konusu kurumlara maddi katkıda bulunmasından bahsedilmiştir. E.1972/1, K.1972/20, KT. 27.04.1972, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1972/K1972-20.htm, 01.01.2009

⁵⁷⁸ Doktrinde; Anayasanın sosyal güvenlik hakkını düzenleyen hükmünün, bu haktan toplumun bütün kesimlerinin yararlanması ve bunun bir devlet görevi olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir. AKAD, Mehmet, Anayasa Mahkemesi’nin Anayasa’nın 48. Maddesindeki “Sosyal Güvenlik Hakkı” Üstüne Bir Kararın Çözümlemesi, **İÜHF Mecmuası**, c. XLIII, sy. 1-4, İstanbul 1979, s. 507, 515.

⁵⁷⁹ AKAD, Anayasa’nın 48. maddesindeki “Sosyal Güvenlik Hakkı”, s. 507, 515. Anayasa Mahkemesi sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak verdiği ilk karardan kısa süre sonra vermiş olduğu kararlar ile istikrarlı biçimde sosyal güvenlik hakkını geniş bir biçimde yorumlama yaklaşımını benimsemiştir. Anayasa Mahkemesi’nin bu yönde vermiş olduğu kararlara kısaca değinecek olursak; “Türkiye Cumhuriyeti, sosyal bir hukuk devletidir. Toplumsal devlet, güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak gerçek eşitliği ve dolayısıyla toplumsal dengeyi sağlamakla yükümlü devlet demektir. Genellikle toplum yaşamında ve özellikle sanayi toplumu olmuş ya da olma yoluna girmiş toplumların yaşamında işverenler güçlü, işçiler ise güçsüz kişiler sayılır. Anayasada yer alan sosyal devlet ilkesinin gerçekleştirilmesi gereği ile konulmuş bulunan 42 ve 48. maddeler kuralları da böyle bir koruma düşüncesine dayanmaktadır.” E.1972/2, K.1972/28, KT. 23.05.1972, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1972/K1972-28.htm, 01.01.2009. “...sosyal güvenliği sağlamak için kurulmuş bir kurumu güçsüz duruma düşüren ve böylece Devlete göstermelik bir sosyal sigorta düzeni kurmuş görünüşünü veren geçici 3. maddenin getirdiği yöntem Anayasa’nın 2. maddesi

1961 Anayasası'ndan sonra, 1965 yılında çıkarılan 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile bu alandaki çeşitli kanunlar birleştirilmiş ve çalışan kitlelere, sosyal güvenlik hakkı daha sistematik bir biçimde sunulmaya başlanmıştır. 1972 yılında ise, Bağ-Kur'un kurulmasıyla birlikte işçi sınıfı dışında kalan ve küçük esnaf niteliğindeki bağımsız çalışanların sosyal risklere karşı güvence altına alınması söz konusu olmuştur⁵⁸⁰. Bu dönemde ülkemizde daha çok sosyal sigortalar alanında gelişen sosyal güvenlik hakkı, sosyal yardımlara ilişkin olarak ise, önemli bir genişleme kaydedememiştir. Nitekim bu dönemde en önemli sosyal yardım uygulaması, 1977 yılında getirilen 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz, sakat Türk vatandaşlarına aylık bağlanmasıyla ilişkin düzenleme olmuştur. Ayrıca bu dönemde sınırlı da olsa, muhtaç çocuk ve yaşlılara yönelik gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamaları, önemli diğer sosyal yardımlar olarak değerlendirilmiştir⁵⁸¹.

b) Çalışma Hakkı

Sosyal devlet kapsamında, bireyin refahının sağlanabilmesi için gereken en temel haklardan biri de çalışma hakkıdır⁵⁸². Bu anlamda çalışma hakkı, insan onurunun ve kişinin maddi ve manevi varlığının korunabilmesinin en önemli gereklerindedir. Nitekim işsiz ve geliri olmayan kimselerin insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesine ulaşabilmeleri ve maddi ve manevi varlıklarını koruyup, geliştirebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla, bireyler için diğer temel hak ve hürriyetleri anlamsız kılabilecek işsizliğin ortadan kaldırılması ve temel bir hak olan çalışma hakkının tanınması gerekmektedir. Böylelikle bireylerin, başkalarının yardım ve sadakasını beklemek durumunda kalmaksızın, geleceğe daha güvenli bir biçimde bakabilmeleri sağlanmış olacaktır⁵⁸³.

sindeki sosyal hukuk devleti ilkesine aykırıdır ve bu yönden iptal edilmelidir.” E.1972/16, K.1972/49, KT. 17.10.1972, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1972/K1972-49.htm, 01.01.2009. 1982 Anayasası döneminde de Anayasa Mahkemesi'nin bu eğilimi devam etmiştir. E.1991/5, K.1992/9, KT. 18.02.1992, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1992/K1992-9.htm, 01.01.2009, E. 1990/5, K. 1990/28, KT. 14.11.1990, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1990/K1990-28.htm, 01.01.2009, E. 1990/28, K.1991/11, KT. 02.05.1991, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1991/K1991-11.htm, 01.01.2009; E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17.01.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1991/K1991-2.htm>, 27.07.2009. Aynı yönde bkz. E. 1996/17, K. 1996/38, KT. 16.10.1996, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1996/K1996-38.htm>, 27.07.2009.

⁵⁸⁰ SALLAN GÜL, s. 266-276; KARA, s. 220-221; KORAY, s. 423-425.

⁵⁸¹ SALLAN GÜL, s. 276-279; KARA, s. 227-228.

⁵⁸² GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 185-186; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 142-143.

⁵⁸³ ATAR, s. 99-100; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 185-186; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 142-143; BALKIR, s. 237; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 462.

Bireylere insan onuruna yaraşır hayat standartlarını sağlama hususunda oldukça önemli işlevler üstlenen çalışma hakkı; klasik liberal dönemde herhangi anlam ifade etmemesine karşın, sosyal devlet anlayışının gelişimiyle birlikte son derece önemli hale gelmiştir. Önceden devletin hiçbir rolünün bulunmadığı çalışma hayatına ilişkin esaslar, endüstri devriminin ürünü olan sosyal devletin ortaya çıkması ve II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte genişlemesiyle birlikte önem kazanmıştır. Nitekim sosyal devlet bünyesinde önem kazanan çalışma hayatına ilişkin en temel esas, çalışma hakkı olarak belirmiştir⁵⁸⁴.

Sosyal ve ekonomik hak niteliğindeki çalışma hakkı ile birlikte devlet, bireylere çalışma imkânları sağlamak, çalışmayı desteklemek, çalışma için uygun ortam oluşturmak ve bunların gereği olarak işsizliği önlemek yükümlülüğü altına girmektedir. Ancak devletin, bu hakkın gereği olarak bireyleri kendi bünyesinde istihdama zorlanması mümkün değildir⁵⁸⁵. Bu bağlamda sosyal devlet yaklaşımında tanınan çalışma hakkı, doğrudan doğruya devlet tarafından sağlanması gereken bir istihdamı gerektirmemekle birlikte, sadece bireylere iş imkânlarının sağlanmasının yeterli sayıldığı bir anlayışı da yansıtmamaktadır.

Sosyal devlet anlayışı içerisinde çalışma hakkı, bireylerin iş sahibi yapılmasından çok daha öte amaçları bünyesinde barındırmaktadır. Nitekim sosyal devletin genişleme dönemi olan II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli anayasalarda düzenlenmiş olan çalışma hakkı, sadece iş sahibi olmayla sınırlı biçimde ele alınmamıştır. Bu çerçevede çalışma hakkı kapsamında, çalışma ortamı ve şartlarına ilişkin çeşitli hakların, bu hakkı tamamlaması söz konusu olmuştur. Bu durumda alt kategori olarak belli hakların sağlanmış olması ölçüsünde, çalışma hakkından söz edilebileceği ifade edilmiştir. Çalışma hakkını tamamlayıcı nitelikteki söz konusu alt kategori hakları; iş güvenliği hakkı, işyerlerinin çalışma ve sağlık koşullarına uygun olmasını isteme hakkı, iş güvencesi hakkı⁵⁸⁶, çalışma sürelerinin uygun ölçülerde tutulmasını iste-

⁵⁸⁴ HUBER, s. 36-37; TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 289-290.

⁵⁸⁵ ÖZBUDUN, s. 105; GÖZLER, Anayasa Hukuku, s. 160; ATAR, s. 100; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 113; BULUT, Sosyal Haklar, s. 131-132; Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında genişleme sürecine giren sosyal devlet bünyesinde önemli oranda bir istihdam sağlandığı görülmektedir. CLARKE, s. 17. Nitekim bazı düşünürler tarafından sosyal devlette meydana gelen genişlemenin önemli bir göstergesi olarak; kamu tarafından sağlanan istihdamın, özel sektör tarafından sağlanan istihdama oranı ele alınmaktadır. BRADY, s. 1338-1339. Sosyal devletin genişleme döneminde, sosyal devletin gereği olarak yürürlüğe konulan çeşitli uygulamalar istihdam üzerinde olumlu etkide bulunmaktadır. Söz konusu etki, özellikle sosyal yardım sektörünün oluşturduğu istihdam dikkate alındığında daha net bir biçimde görülmektedir. Nitekim sosyal devletin genişleme döneminde gelişmiş ülkelerdeki toplam istihdamın %11'i ilâ %26'sı arasında değişen oranlarda, sosyal yardım sektörü tarafından sağlanmaktadır. PIERSON, Modern Devlet, s. 167-168.

⁵⁸⁶ Anayasa Mahkemesi iş güvenliği ve iş sağlığının önemli öğelerini, "çalışma koşullarının düzeltilmesi, iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi, işyerinde iş-insan ilişkilerinin düzenlenmesi, çalışanların gereksinimlerinin karşılanıp yaptığı işe uyumun sağlanması için gösterilen çabalar" olarak sıralamaktadır. E. 1988/51, K.1989/18, KT. 02.05.1989, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1989/K1989-18.htm, 01.01.2009; İş güvencesi

me hakkı, çalışan çocuk, kadın ya da gençlerin özel olarak korunmasıyla ilgili haklar; yaşına, gücüne, cinsiyetine uygun işlerde çalıştırılmayı isteme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, ücretli tatil, boş zaman bulabilme hakkı, dinlenme hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı ve adil ücret hakkı olarak sıralanmıştır⁵⁸⁷.

İşte II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet anlayışındaki genişlemeye paralel olarak, Alman, Fransız, İtalyan, İsveç, Yunan, İspanyol, Türk, İsrail, Hindistan ve Brezilya Anayasalarında “çalışmanın özel olarak korunacağı” ve yukarıda ifade edilen, çalışma hakkını tamamlayıcı nitelikteki haklara yer verilmiştir⁵⁸⁸.

Bu bağlamda Fransız Anayasası’nın, 1946 Anayasası’nın Önsöz’üne atıfla yer vermiş olduğu çalışma hakkını; "bir işe sahip olma hakkı" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Önsöz’de; "hiçbir kimseye işinde, fikirleri ve inancı nedeniyle zarar verilemeyeceğine", “anne, çocuk ve yaşlı işçilerin korunması gerektiğine” ve “güvenlik, sağlık dinlenme ve tatil hakkı” gibi çalışma şartlarına ilişkin hükümlere yer verilmiştir⁵⁸⁹. İtalyan Anayasası’nın 4. maddesinde; devletin "bütün vatandaşlara çalışma hakkını tanıması ve bu hakkın gerçekleşmesini kolaylaştırıcı şartları hazırlaması gerektiğine" yer vermiştir. Ayrıca bu Anayasa’nın 35. maddesinde; emeğin, mesleki gelişmenin ve işçi haklarının korunacağı, 36. maddesinde; işçinin kendi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir ücret hakkı ile dinlenme ve tatil hakkına sahip olduğu, 37. maddesinde kadın ve erkek işçilerin ücretlerinin eşit olması ile kadın ve çocuk işçilerin korunması esaslarına yer verilmiştir⁵⁹⁰.

İsveç Anayasası da I. bölümünün 2. maddesinde, iyi bir yaşam için çalışma güvenliğinin sağlanması gerektiğini ifade etmiştir⁵⁹¹. Yunanistan Anayasası’nın 22 maddesi ise, "çalış-

ise, çalışanların işlerine keyfi olarak son verilememesini ifade etmektedir. KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 114.

⁵⁸⁷ TANÖR, s. 102; BALKIR, s. 238-239; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 464; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 113-114; GÖZE, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, s. 367; GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 185-186; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 142-143. Çalışma hakkını tamamlayıcı nitelikteki bu haklardan, adil ücret hakkının somutlaştırılmasına hizmet eden asgari ücret uygulaması, sosyal devlet açısından son derece önemlidir. Çalışanların asgari geçim şartlarının sağlanarak insan onuruna yaraşır bir hayat standardının temin edilmesi amacıyla asgari ücret uygulaması ortaya konulmuştur. ESEN, s. 63. Bu uygulama işçi ücretlerinin serbest piyasa koşullarına göre tespitinin, sosyal ve ekonomik hayat için doğurabileceği sakıncaları önlemek amacıyla getirilmiştir. Bu nedenle işçi ücretlerinin belirlenmesinde ekonomik faktörler yanında sosyal faktörlerinde gözetilerek; işçiye, ailesi ile birlikte yaşayabilecek asgari bir geçim miktarının taban ücret olarak verilmesi gerekmektedir. TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 296; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 114.

⁵⁸⁸ RIVERO, s. 38; TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 289-290. Aynı yönde bkz. GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139-145.

⁵⁸⁹ 1946 Fransız Anayasası’nın Önsöz’ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009

⁵⁹⁰ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009

⁵⁹¹ İsveç Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sw00000_.html, 24.11.2009

manın devlet koruyuculuğu altında bir hak olduğunu ve bütün vatandaşlar için tam çalışma şartları yaratmanın devletin bir görevi olduğunu” ifade etmekte ve zorla çalıştırmayı yasaklamaktadır⁵⁹². Fransız Anayasası’nın Önsöz’ünde olduğu gibi İspanyol Anayasası’nın 35. maddesinde de "çalışma hakkı" ile "çalışma görevi" arasında bir paralellik kurulmuş ve herkesin işini serbestçe seçip, işinde serbestçe ilerleyebileceğinden bahsedildikten sonra, işçinin kendi ve ailesinin geçimini sağlayacak bir ücret elde etmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur⁵⁹³. 1949 Alman Anayasası’nda ise, çalışma hakkına yer verilmemekle birlikte, 12. maddesinde “her Almanın mesleğini, işyerini ve meslek eğitimi yerini serbestçe seçme hakkına sahip bulunduğu” ifade edilmiştir⁵⁹⁴.

Ayrıca II. Dünya Savaşı’ndan sonra yapılan İsrail, Hindistan, Brezilya gibi pek çok ülke anayasası da; eşit ücret hakkı, çalışma sürelerinin tespiti, ücretli izin hakkı, çalışma hayatında kadın ve çocukların korunması ve ailenin korunmasına ilişkin çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Söz konusu düzenlemeler sosyal ve ekonomik şartların iyileşmesine hizmet eden düzenlemeler olması nedeniyle sosyal devletin genişleme sürecinin önemli birer göstergesi olarak kabul edilmiştir⁵⁹⁵.

Anayasalarda çalışma hakkının bu derece geniş bir biçimde düzenlenmesinin yanı sıra, söz konusu genel hükümlerin uygulanabilmesi amacıyla; iş hukuku alanında, iş ilişkilerine önemli ölçüde müdahalelerde bulunan pek çok kanun çıkarılmıştır. Söz konusu kanunlara hâkim olan temel prensip “çalışma gücünün bir meta olarak değerlendirilmemesi gerektiği” anlayışı olmuştur. Bu çerçevede; iş gücünün tehlikelerden kurtarılması, işçiyi sefalete düşürecek kadar az ücretlere engel olunması, genel olarak çalışma sürelerinin ve zayıf konumda olan kadın ve çocukların çalışma şartlarının düzenlenmesi devletlerin bu alandaki yasal düzenlemeleri ile mümkün olabilmıştır⁵⁹⁶.

Ülkemizde de çalışma hakkına ilişkin olarak bütün dünyadakine benzer bir süreç yaşanmıştır. Hem anayasal, hem de yasal düzenlemelerin yapıldığı bu dönemde, kuşkusuz en önemli gelişme 1961 Anayasası tarafından çalışma hakkının, İtalyan Anayasasına benzer biçimde geniş kapsamlı bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır.

⁵⁹² Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009

⁵⁹³ İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009

⁵⁹⁴ Almanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gm00000_.html, 24.11.2009 Ayrıca bu anayasalarda çalışma hakkına ilişkin hükümlere değinilen çalışmalar için bkz. RIVERO, s. 38-39; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 139-145.

⁵⁹⁵ TALAS, Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar, s. 295-300.

⁵⁹⁶ AZRAK, Sosyal Devlet, s. 214.

1961 Anayasası'nın iktisadî ve sosyal hayatın düzeni başlığını taşıyan IV. Kısmında düzenlenen 41. maddesinde; iktisadî ve sosyal hayatın, adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenleneceği ifade edilmiştir. V. kısımdaki çalışma ile ilgili hükümlerde ise; 42. maddede çalışmanın herkesin hak ve ödevi olduğunu ve devletin, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadî ve malî tedbirlerle çalışanları koruması, çalışmayı desteklemesi, işsizliği önleyici tedbirleri alması gerektiği ve angaryanın yasak olduğu dile getirilmiştir. Çalışma şartlarını düzenleyen 43. maddede ise, kimsenin, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan işlerde çalıştırılmayacağı ve çocuk, genç ve kadınların, çalışma şartları bakımından özel olarak korunacağından söz edilmiştir. Dinlenme hakkını düzenleyen 44. madde ise, her çalışanın bu hakka sahip olduğunu ve ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakkının kanunla düzenleneceği hükmüne yer vermiştir. 1961 Anayasası tarafından çalışma hakkına ilişkin olarak yer verilen son bir husus ise, ücrette adaletin sağlanmasıdır. 45. madde tarafından düzenlenen bu hükme göre; devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli ve adaletili bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü altına alınmıştır. Ayrıca bu dönemde anayasal düzenlemelerin gereği olarak; Anayasa Mahkemesi de çalışma hakkını geniş bir biçimde yorumlamıştır⁵⁹⁷.

Anayasal düzenlemelerin yanı sıra yasal düzenlemeler de yapılmış ve 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı ilk İş Kanunu yürürlükten kaldırılarak, çalışanları daha geniş biçimde koruyan 1971 tarihli 1475 sayılı İş Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bu bağlamda önceki kanunda yer alan devletçi anlayış azaltılmış, grev ve lokavt kabul edilmiş, bedenen çalışanların yanı sıra fikren çalışanların da işçi olduğu düzenlenmiş, iş kanununun uygulanabilmesi için gereken 10 işçi sınırı 3'e indirilmiş ve 15 günlük ücret tazminatı yerine 30 günlük kıdem tazminatı ödenmesi benimsenmiştir.

⁵⁹⁷ Anayasa Mahkemesi İş Kanunu'nun 38. maddesinde düzenlenmiş olan "işçiye yaptırılacak fazla çalışmanın bir saatinin günlük çalışma süresi içerisinde değerlendirilmesi gerektiğine" ilişkin hükmünü, ücretsiz ödenmeksizin ve mecburi nitelikte olması nedeniyle angarya niteliğinde değerlendirerek iptal etmiştir. E. 1963/172, K. 1963/244, KT. 21.10.1963, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1963/K1967-244.htm, 11.04.2008;. Anayasa Mahkemesi başka bir kararında, çalışma hakkının dinlenme hakkı ile bağlantısına değinmiş ve ancak bu iki hakkın birlikte sağlanması durumunda, kişilerin insan onuruna yaraşan asgari yaşam şartlarına sahip olabileceğini belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin kararına göre; "Bugün, bütün çalışan kişilerin dinlenmeleri gerektiği, bunun sağlığı korumak koşullarından olduğu, dinlenmenin çalışmaktan doğan yıpranmaları giderdiği ve çalışanlara daha iyi, daha verimli çalışma olanağı sağlandığı ve böylece hem çalışan kişinin, hem de çalışmakla ilgili bulunan toplumun yararının korunmuş bulunduğu kabul edilmektedir." Nitekim İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nin 24. maddesi de bu hususu teyit etmektedir. Bir hafta olağan biçimde çalışıp yorulan bir kimsenin, hafta sonunda dinlenmesi, onun insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyine ulaşabilmesi için, vazgeçilmez bir şart sayılmaktadır. E. 1971/32, K. 1971/65, KT. 13.07.1971, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTAL ITIRAZ/K1971/K1971-65.htm>, 27.07. 2004.

Sonuç itibarıyla; sosyal devlet bünyesinde çalışma hakkının bu derece geniş kapsamda tutulması ve sözü edilen kapsamıyla anayasal ve yasal düzenlemelerle uygulamaya aktarılması, bireyin refahını önemli ölçüde arttırıcı etkilerde bulunmuştur.

c) Sağlık Hakkı

Bireyin refahı açısından oldukça önemli olan sağlık hakkı⁵⁹⁸, II. Dünya Savaşı sonrasında anayasal ve yasal düzenlemelere konu olmuş ve daha çok toplumsal dayanışma temelinde ele alınmıştır. Bu bağlamda sosyal devlet üzerindeki uzlaşıdan kaynaklanan söz konusu dayanışma sayesinde, sağlık hakkının herkese eşit bir biçimde sunulması mümkün olabilmiştir. Temelde sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla temin edilen toplumsal dayanışma; imkânı olan kimseler için sosyal sigortalar, imkânı olmayan kimseler için ise, daha çok sosyal yardımlar aracılığıyla sağlık hizmetlerinden yararlanabilmiştir. Ancak genellikle zayıf gruplara yönelik olarak düzenlenen sağlık yardımları, maalesef sosyal sigortalar kapsamında olduğu kadar geniş bir biçimde sunulamamıştır⁵⁹⁹.

Devletlerin, maliyetli olması nedeniyle herhangi katkı payı almaksızın belli bir seviyenin ötesinde sunmaya yanaşmadığı sağlık hakkı, belki de sosyal devlet bünyesinde sunulması gereken en hayati haktır. Temelde bireylerin yaşama hakkıyla doğrudan bağlantılı bulunan sağlık hakkı, devlete sağlık hizmetleri sağlama hususunda önemli sorumluluklar yüklemektedir⁶⁰⁰. Bu bağlamda, devletin bulaşıcı hastalıkları önleme, ana ve çocuk sağlığı gibi temel sağlık hizmetlerinin yanı sıra⁶⁰¹, bireylerin sağlığını koruyucu diğer temel önlemleri alma yükümlülüğü bulunmaktadır. Ayrıca devletin, tıbbi harcamaları karşılamaya gücü yetmeyen ve herhangi bir hastalığa yakalanmış olan bireylere gerekli tedavileri sağlaması gerekmektedir⁶⁰².

İşte II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlet ilkesinin genişlemesi çerçevesinde, anayasal ve yasal metinlerde sağlık hakkına yer verilmiş ve bu hususta devletlere önemli yükümlülükler yüklenmiştir. Bu çerçevede Fransız Anayasası'nın 1946 Anayasası'nın Önsöz'üne

⁵⁹⁸ Yoksulluğu azaltma hususunda; sosyal güvenlik transferleri ve kamu sağlık harcamalarının önemli etkisi olmasına karşın, kamu istihdamı ve askeri harcamaların herhangi bir etkisinin bulunmadığı ifade edilmektedir. BRADY, s. 1329.

⁵⁹⁹ HOUTEPEN/MEULEN, s. 329-330.

⁶⁰⁰ PIERSON, Modern Devlet, s. 161-163; BULUT, Sosyal Haklar, s. 200-201.

⁶⁰¹ ALGAN, s. 137; TOEBES, Brigit, Towards an Improved Understanding of the International Human Right to Health, **Public Health Law and Ethics: A Reader**, Ed. Lawrence O. Gostin, University of California Press, Berkeley-California 2002, s. 124.

⁶⁰² RIVERO, s. 37. Devletin söz konusu yükümlülüklerinden maddi imkânlarını öne sürerek kurtulabilmesi ve bu edimleri zamanla gerçekleştirilecek nitelikte ele alması, sosyal devlet anlayışıyla bağdaşır nitelikte değildir. Nitekim bu yönde Türk Anayasa Mahkemesi tarafından verilmiş pek çok karar söz konusudur. ALGAN, s. 137.

atıyla düzenlediği sağlık hakkı; ulusun, herkesin sağlığının korunmasını garanti ettiği şeklinde ifade edilmiştir⁶⁰³. İtalyan Anayasası'nın 32. maddesinde ise; cumhuriyetin, bireysel sağlığı kişilere bir temel hak olarak sunacağı ve kamu yararı gereği yoksullara ücretsiz tıbbi bakım sağlanacağı düzenlenmiş, ardından hiç kimsenin kanunla düzenlenen dışında tıbbi tedaviye zorlanamayacağına, ancak bu düzenlemenin hiçbir zaman insan olmadan kaynaklanan saygının sınırlarını ihlal edecek biçimde yorumlanamayacağına yer vermiştir⁶⁰⁴. Yunanistan Anayasası'nın 21. maddesinde; devletin, vatandaşlarının sağlık hakkıyla ilgilenmek zorunda olduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁵ İspanyol Anayasası'nın 43. maddesinde ise, sağlığın korunması hakkı tanınmış ve halk sağlığını korumanın devletin bir yükümlülüğü olduğu düzenlenmiştir⁶⁰⁶.

Almanya ve İsveç ise; anayasal seviyede sağlık hakkına ilişkin hükümlere yer vermelerine karşın, bu hakkı anayasal seviyede düzenleyen pek çok ülkeye göre daha kapsamlı biçimde uygulamaya aktarmışlardır. Bu hususta çeşitli düzenlemelere giden her iki ülkede, gerçekleştirdikleri yasal düzenlemelerle üzerlerine aldıkları sorumlulukları arttırmışlardır. Bu bağlamda örneğin Almanya'da 1960 yılında sağlık bakımı harcamalarının GSYİH'ya olan oranı %4,8 iken, bu oran 1980 yılında %8,8'e; İsveç'te ise, aynı yıllar için %4,7'den, %9,5'e çıkarak iki kat civarında artmıştır⁶⁰⁷. Ancak benzer durumların bütün dünya ülkeleri açısından geçerli olması ve sağlık harcamalarının içerisinde özel sağlık harcamalarının da bulunması nedeniyle böyle bir oranlamanın sağlıklı olmadığı, bunun yerine "kamu sağlık harcamalarının, toplam sağlık harcamalarına yüzde olarak oranın" temel alınması gerektiği ifade edilmiştir. Nitekim sosyal devlet anlayışındaki genişlemeye paralel olarak hemen her ülkede artış gösteren bu oran⁶⁰⁸, Almanya ve İsveç gibi sosyal devleti geniş bir biçimde yürürlüğe koyan ülke-

⁶⁰³ 1946 Fransız Anayasası'nın Önsöz'ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009

⁶⁰⁴ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009

⁶⁰⁵ Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009

⁶⁰⁶ İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009

⁶⁰⁷ Aynı dönemde ABD'de %52'den %9,1'e, İngiltere'de %3,9'dan %5,6'ya çıkmıştır. GIAIMO, Susan, Who Pays for Health Care Reform, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 337; Bu hususta yukarıda sayılan Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkeleri de içine alan ve Almanya ve İsveç'in yanı sıra daha pek çok ülkeye ilişkin veriler sunan çalışmalar için bkz. JONES, Charles I., Why Have Health Expenditures as a Share of GDP Risen So Much?, UC Berkeley: Center for the Economics and Demography of Ageing. Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/5vw5q3h9>, 2003, 25.11.2009; SCHIEBER J. George, POULLIER Jean-Pierre, Data Watch, Recent Trends In International Health Care Spending, **Health Affairs**, Fall 1987, <http://content.healthaffairs.org/cgi/reprint/6/3/105.pdf> 25.11.2009, s. 109. Ayrıca bkz. http://www.europarl.europa.eu/workingpapers/saco/pdf/101_figures.pdf

⁶⁰⁸ Söz konusu gösterge, sosyal devletteki yaşanan genişleme sürecinin önemli bir delili sayılmaktadır. BRADY, s. 1338-1339. Sağlık hakkının sağlanmasına ilişkin harcamaların, bireyin refahına olumlu katkı yaptığına dair ayrıntılı bilgi için bkz. TAYLOR-GOUBY, Peter, Consumption Cleavages and Welfare Politics, **Political Studies**, Vol. XXXIV, 1986, 592-606.

lerde de artmıştır. Bu bağlamda Almanya’da 1960 yılında toplam sağlık bakımı harcamalarının %67,5’i kamu tarafından gerçekleştirilirken, 1980 yılında bu oran %79,3’e; aynı yıllar için İsveç’te ise, %72,6’dan %90,2’ye çıkmıştır⁶⁰⁹. Dolayısıyla, sağlık bakımı hususunda devletlerin daha fazla sorumluluklar üstlenmesi anlamına gelen bu oranlar, sağlık hakkının kapsamlı bir biçimde sunulması nedeniyle önemli olarak değerlendirilmiştir.

Yazılı bir anayasaya sahip olmayan İngiltere’de ise, bu alanda yürürlüğe konulan en önemli uygulama, 1946 yılında çıkarılan “Ulusal Sağlık Hizmeti Kanunu” (The National Health Service Act) ile “Ulusal Sağlık Örgütü”nün kurulmasıdır. Bu sayede İngiliz devleti, ilk kez bütün vatandaşlarına sınırsız sağlık hizmeti sağlamaya çalışmıştır. Sağlık alanında bundan böyle hiç kimse parasızlık yüzünden mağdur edilmeyecek ve her türlü sağlık gideri devlet tarafından karşılanacaktır. Temel itibariyle, genel bütçe gelirleriyle yürütülen bu sistemde, doktorlar aylıklı çalışma düzenine tabi tutulmuş ve bütün hastaneler ulusal hükümete bağlanmıştır⁶¹⁰. 1948 yılında ise, birtakım istisnalar dışında bütün hastanelerin devletleştirildiği görülmektedir. Öte yandan 1980 yılına gelindiğinde İngiltere’de Ulusal Sağlık Örgütü, yıllık 26 milyar sterlinlik büyük bütçesi ve çalıştırdığı 1 milyondan fazla kişiyle devasa bir kuruluş niteliğine dönüşmüştür⁶¹¹.

Ülkemizde ise, 1961 Anayasası’nın 49. maddesi ile ilk kez anayasal seviyede düzenlenen sağlık hakkı ile devlete, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlama ödevi yüklenmiştir. Anayasa hükmünde son derece bağlayıcı bir ifade tarzıyla düzenlenen sağlık hakkı, maalesef uygulamada arzulanan seviyede sağlanamamıştır. Bu çerçevede ülkemiz açısından 1961 Anayasası’nın yürürlükte olduğu süreç, sağlık hakkının gerçekleştirilmesi bakımından devasa harcamaların yapıldığı ve sağlık hakkının insan onuruna yaraşır standartlarda sunulması için gerekli imkânların sağlandığı bir dönem olamamıştır. Örneğin 1975 yılında sağlık harcamalarının GSYİH’ya oranı OECD ortalaması %6,7 iken, ülkemizde bu oran %3,5 olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl için toplam sağlık harcamaları içerisindeki kamu sağlık harcamalarının payı; OECD ülkelerinde ortalama %77,6 olarak gerçekleşirken, ülkemizde bu oran % 49 seviyesinde gerçekleşerek liberal sosyal devlet modelleri dü-

⁶⁰⁹ Örneğin sağlık bakımını daha çok özel sigortalar bünyesinde karşılama eğiliminde olan ABD’de bu oran 1960 yılında %24,7 iken, 1980 yılında %42,5’e çıkabilmiştir. Bu süreçte yaşanan artışta Medicaid ve AFDC gibi sosyal sigortalar ile devletin sorumluluklar üstlenmesinin önemli bir rolü olmuştur. Bu hususta yukarıda sayılan Fransa, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkeleri de içine alan ve Almanya ve İsveç’in yanı sıra daha pek çok ülkeye ilişkin veriler sunan ayrıntılı bir çalışma için bkz. SCHIEBER/POULLIER, s. 117.

⁶¹⁰ ŞAYLAN, s. 115-116; GREEN, s. 35; KARA, s. 177; GLENNERSTER, Howard, **British Social Policy Since 1945**, Wiley-Blackwell Publication, Oxford 2000, s. 48-49.

⁶¹¹ KARA, s. 177.

zeyinde kalmıştır⁶¹². 80'li yıllara kadar sağlık alanında yapılan kamu harcamaları, genel kamu harcamaları içinde önemli bir yer tutmamış ve sağlık hususu devletin temel bir sorumluluğu olarak görülmemiştir⁶¹³. Kuşkusuz bu durumda ekonomik yetersizlikler önemli ölçüde etkili olmuştur.

d) Eğitim Hakkı

Bireyin refahı açısından son derece önem arz eden bir diğer hak ise, eğitim hakkıdır⁶¹⁴. Eğitim hakkı, bireyin insan onuruna yaraşır hayat standartlarında yaşaması ve kendi maddi ve manevi varlığını koruyup geliştirebilmesi için en temel haklardan biridir⁶¹⁵. Bu bağlamda sadece bireylerle sınırlı olmayan eğitim hakkının, toplum hayatına olumlu yönde önemli etkileri söz konusudur. Hem bireye, hem de topluma yaptığı olumlu katkısı nedeniyle kamu görevi olarak ele alınan eğitim hakkı, sosyal devlet bünyesinde bir kamu hizmeti olarak sunulmaktadır⁶¹⁶.

Kamu hizmeti niteliğindeki eğitim hakkına; II. Dünya Savaşı öncesi dönemde de özellikle parasız ilköğretimin devletçe sağlanmasına ilişkin düzenlemelerle yer verilmiş, ancak eğitim hakkındaki esas genişleme II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında pek çok devlet tarafından sosyal devlet anlayışının kurumsallaştırılmasıyla birlikte; devletler, bireylerin maddi ve manevi varlıklarını koruyup geliştirebilmeleri için sosyal ve ekonomik alanda önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu bağlamda devletlerin üstlendikleri en önemli sorumluluklardan biri, eğitim imkânlarının en geniş seviyede sağlanmasıdır⁶¹⁷.

II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan anayasal düzenlemelerle, devletlere eğitim alanında önemli sorumluluklar yüklenmiş ve bireylere en geniş manada eğitim hakkı tanınarak uygulamaya aktarılmaya çalışılmıştır. Genellikle devletler tarafından anayasal düzenlemelere konu edilen eğitim hakkı ile öğrenme hürriyeti, öğretme hürriyeti, her iki hürriyetin kurumsal planda sunulabilmesi için öğretim kurumu açma serbestliği⁶¹⁸ ve eğitimde fırsat ve imkân eşit-

⁶¹² KARA, s. 228-229.

⁶¹³ SALLAN GÜL, s. 278.

⁶¹⁴ TAYLOR-GOOBY, Consumption Cleavages and Welfare Politics, 592-606.

⁶¹⁵ GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 184; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 140-141; ULUĞ, Feyzi, Eğitim Hakkının Kullanım Sorunu, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 432.

⁶¹⁶ ULUĞ, s. 430, 440.

⁶¹⁷ GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 184; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 140-141.

⁶¹⁸ ULUĞ, s. 432; KABOĞLU, Özgürlükler Hukuku, s. 488; BULUT, Sosyal Haklar, s. 191-197.

liği ifade edilmiştir⁶¹⁹. Bu bağlamda eğitim hakkına yer veren çeşitli devletlerin anayasalarında bu durum daha net biçimde görülebilir. Örneğin Fransız Anayasası'nın 1946 Anayasası'nın Önsöz'üne atıfla düzenlediği eğitim hakkı; "Ulus, çocuğa ve gence eşit ve açık öğrenimi sunmakla yükümlü tutmuştur"⁶²⁰. 1947 İtalyan Anayasası ise; 34. maddesinde; okulların herkeşe açık olduğu, en az sekiz yıl süren ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu, yetenekli öğrencilerin devlet tarafından desteklenmesi, cumhuriyetin burs imkânlarını geliştirmeye çalışması ve bu hakkın gerçekleştirilmesi için aile yardımları ve rekabetçi sınavlara dayanan yardımlar sunulabileceğine ilişkin hükümlere yer vermiştir⁶²¹. İspanya Anayasası'nın 27. maddesi; herkesin eğitim hakkına sahip olduğunu, eğitimin amacının kişiliğin gelişmesi olduğunu, temel eğitimin ücretsiz ve zorunlu olduğunu, eğitime ilişkin kamu otoriteleri ve eğitim merkezi oluşturulması gerektiğini, eğitim kurumlarının kamu denetimi altında olduğunu ve üniversitelerin özerk olduğunu düzenlemiştir⁶²². Yunan Anayasası'nın 16. maddesinde ise; zorunlu eğitimin dokuz yıldan az olmayacağına, devlet okullarında eğitimin ücretsiz olduğuna ve devletin başarılı öğrencileri destekleyeceğine ilişkin hükümlere yer vermiştir⁶²³.

Bu dönemde anayasal seviyede düzenlemelerin yapılmadığı ABD ve İngiltere'de de eğitim hakkına ilişkin önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu çerçevede İngiltere'de 1944 yılında çıkartılan Eğitim Kanunuyla ilk ve orta eğitim bedava ve zorunlu hale getirilmiş, üniversite eğitimi içinde burs imkânları sağlanmışır⁶²⁴. Ulusal eğitimin oluşturulmasını öngören bu kanun ile ilk ve orta eğitim hizmetleri yerel yönetimlerce "Yerel Eğitim Otoriteleri" (Local Education Authorities) tarafından yürütülmüştür⁶²⁵.

ABD'de ise, 1962 ve 1964 yıllarında çıkarılan sosyal devlete yönelik kanunlarda, sosyal refah programlarından ziyade, mesleki eğitim programlarına odaklanılmış ve böylelikle yoksulların meslek edindirilerek çalışma hayatına girmeleri teşvik edilmiştir. 1967 yılında çıkarılan çalışmayı teşvik programı (Work Incentive Program), AFDC adı verilen çocuk yardımının sürdürülmesini ebeveynlerin çalışma hayatına ya da mesleki eğitim programlarına katılması şartına bağlamıştır⁶²⁶.

⁶¹⁹ ULUĞ, s. 430, 440.

⁶²⁰ 1946 Fransız Anayasası'nın Önsöz'ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009

⁶²¹ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009

⁶²² İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009

⁶²³ Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009

⁶²⁴ KARA, s. 177; GLENNERSTER, s. 55.

⁶²⁵ SALLAN GÜL, s. 209; BARR, s. 350-351.

⁶²⁶ KARA, s. 190; TRATTNER, s. 255-256, 260.

Ülkemizde de dünyada yaşanan sosyal devletin genişleme trendine paralel olarak, eğitim hakkında önemli bir genişleme meydana gelmiştir. İlk olarak 1961 Anayasası ile sistematik biçimde düzenlenen eğitim hakkı, daha önce 1924 Anayasası'yla sınırlı bir şekilde düzenlenmiştir. 1924 Anayasası'nın 80. maddesinde; Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde her türlü öğretim serbest olduğuna ve 87. maddesinde; kadın ve erkek bütün Türklerin ilköğretimden geçmekle ödevli olduğuna ve ilköğretimin devlet okullarında parasız olacağına değinilmiştir. 1961 Anayasası ise, öğrenimin sağlanması başlığı altında 50. maddede düzenlediği eğitim hakkı ile devletin başta gelen ödevlerinden birinin halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama olduğu, İlköğrenimin, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburî ve devlet okullarında parasız olduğu, Devletin, maddî imkânlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapması gerektiği, devletin, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri almakla yükümlü olduğu esasları düzenlenmiştir. Doktrinde 1961 Anayasası'nın eğitim hakkını düzenleyen 50. maddesiyle; devlete önemli yükümlülükler yüklendiği ve bu yükümlülüğün iktisadî gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsüne bağlanamayacağı ifade edilmiştir. Nitekim böyle bir yorumun, ilgili Anayasa hükmünde yer alan öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasının devletin başta gelen ödevlerinden biri olduğuna ilişkin düzenlemesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir⁶²⁷.

Ülkemizde II. Dünya Savaşı sonrası sosyal devletin genişleme sürecinde, eğitim hakkına anayasal ve yasal düzeyde yer verilmesine karşın hayata geçirilişinde çeşitli problemlerle karşılaşmıştır. Örneğin, 1980 yılında nüfusun %32,5'lük kesimi okuma yazma bilmemektedir. Eğitime ayrılan kaynakların yetersizliği göz önüne alındığında, bu durum daha iyi anlaşılabilir. Bu bağlamda 1970–1980 yılları arasında (Milli Eğitim Bakanlığı ve Üniversiteler dâhil olmak üzere) eğitime yapılan harcamanın GSMH'ya oranı %2 ila %3 arasında değişmektedir⁶²⁸.

e) Konut Hakkı

Konut hakkı; kişisel hak olan yerleşme özgürlüğünün en önemli uzantısıdır. Bu anlamda barınacak yeri olmayanlar için yerleşme özgürlüğü anlamsız bir hak niteliğinde bulunmaktadır. Nitekim bireyin refahı açısından son derece önemli olan bu hak, devlete önemli yüküm-

⁶²⁷ GÖZE, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 184; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 141. Aksi yönde görüş için bkz. ULUĞ, s. 433.

⁶²⁸ SALLAN GÜL, s. 277.

lülükler yüklemekte ve bu hususta devletin müdahalesi belirleyici etkide bulunmaktadır⁶²⁹. Esas itibariyle, sosyal devletin temel özelliği olan bireyin refahını sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik yaşama müdahalelerde bulunması, konut hakkı için daha da önemli bir konumdadır⁶³⁰.

II. Dünya Savaşı sonrası süreçte ise; sosyal devletin genişleme eğilimine girmesiyle birlikte pek çok devlet, bireylere en temel barınma imkânlarının sağlanması hususunda önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir. Bu bağlamda sözü edilen dönemde, çeşitli ülkeler anayasal ve yasal anlamda düzenlemelere gitmiştir.

İlk olarak bu dönemde, anayasal metne sahip olmayan İngiltere’de konut hakkına ilişkin önemli genişlemeler yaşanmıştır. Bu çerçevede merkezi idare tarafından doğrudan doğruya konut üretiminde bulunulmamış; ancak bu görev, yerel yönetimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca devlet, konut kooperatifleri ve özel şirketler tarafından gerçekleştirilen konut üretimini desteklemiş ve bunların yanı sıra yoksullara kira yardımları sunmuştur.⁶³¹.

Bu dönemde ABD’de ise, Federal Konut Yönetimi aracılığıyla bireylere konut kredisi ve ipotek garantisi programları sunulmuş; böylelikle hem piyasa şartları içinde konut temini desteklenmiş, hem de bireyler mülk sahibi yapılmaya çalışılmıştır⁶³². Ancak piyasa şartlarında üretilen konutların bedelini ödeyemeyecek durumda olanlara dönük olarak da çeşitli programlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede “Public Housing” adı verilen uygulamayla kamu yönetimi tarafından işletilecek ve düşük kiralı evlerin inşa edilmesi öngörülmüştür. 1960’larda “Büyük Toplum” reformlarıyla kamunun ev sahibi yapılması amacıyla geniş finansal yardımlar sağlanmıştır. Bu bağlamda 1968 yılında ise orta gelirli bireylerin konut sahibi yapmak ve kentsel dönüşüm programlarına yardım etmek amacıyla başlatılan “Section-235” isimli program çerçevesinde faizsiz kredi imkânları sunulmuştur. Ayrıca vergi desteklerinin sağlanması da diğer bir metot olarak bu dönemde yürürlüğe konulmuştur. Ancak belirtilen destekler 70’li yıllardan itibaren azaltılmaya başlanmıştır⁶³³. 1974 yılında gerçekleştirilen değişikliklerle, federal konut politikası bu günkü şeklini alarak, programların yönetimi eyalet ve şehir yönetimlerine bira-

⁶²⁹ BULUT, Sosyal Haklar, s. 217-220, Pek çok uluslararası sözleşme ile de devletler konut hakkının gerçekleştirilmesi hususunda yükümlülük altına girmiştir. Bu sözleşmeler: İktisadi, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Paketi (md. 11), Irk Ayrımcılığının ve Her Biçiminin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (md. 7), Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılık Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (md. 14), Çocuk Hakları Sözleşmesi, Mültecilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, Bütün Göçmen Çalışanların ve Aile Üyelerinin Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’dir.

⁶³⁰ KABOĞLU, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, s. 150-152, 166-167.

⁶³¹ SALLAN GÜL, s. 215.

⁶³² KARA, s. 191.

⁶³³ OLSEN, s. 175; SALLAN GÜL, s. 243.

kılmış ve sadece federal yönetim tarafından “Section-8” adı altında yoksul ailelere kira yardımı sunan “konut kuponları” (Section 8 House Vouchers) programı yürürlükte kalmıştır⁶³⁴.

Fransa’da ise, konut hakkına ilişkin olarak herhangi bir anayasal bir düzenlemeye yer verilmemiş, bunun yerine benimsenen uluslararası sözleşmeler aracılığıyla konut hakkı düzenlenmiştir. Bu ülkede konut hakkı, uluslararası belgelere paralel biçimde çıkarılan kanunlarca düzenlenmiştir. Bu noktada konut kiralama ve bir konuta sahip olma hususunda dezavantajlı olan kimselere yönelik düzenlemeler yapılmıştır⁶³⁵.

Alman Anayasası’nda ise, diğer pek çok sosyal ve ekonomik hak gibi konut hakkına da yer verilmemiştir. Uygulamada ise, bu hak; yaşama hakkı, insan onuru, aile yardımı ve mülkiyet hakkı gibi anayasada düzenlenen haklarla temellendirilmiştir. Esas itibarıyla bu dönemde eyaletler tarafından çıkarılan kanunlar ve Federal Alman Anayasa Mahkemesi’nin kararları çerçevesinde uygulamaya aktarılan konut hakkı, sosyal konut üretimi ve maliyetine kira gibi kiracı lehine düzenlemelerle önemli ölçüde genişletilmiştir⁶³⁶.

Sosyal ve ekonomik hakları geniş bir biçimde düzenleyen İtalyan Anayasası’nda ise, konut hakkına yer verilmemiştir. Diğer Akdeniz ülkelerinden olan Yunanistan’da konut hakkına Anayasası’nda yer vermemesine karşın, İspanyol Anayasası 47. maddesinde bu hakkı düzenlemiştir. Buna göre; bütün İspanyollar yeterli ve makul ölçüde konutun sağlanması hakkına sahiptir. Ayrıca kamu makamları, bu hakkı etkin kılmak için gerekli tedbirleri alır ve bu hususta arazi kullanımını genel çıkara uygun biçimde gerçekleştirme sorumluluğu altındadır⁶³⁷. Temelde anayasal düzenlemelere yer vermiş olan İspanya’da, ekonomik anlamda gelişimin yetersizliğine bağlı olarak konut hakkı son derece yetersiz seviyede kalmıştır. Aynı durum İtalya ve Yunanistan açısından da geçerlidir.

Ülkemizde de bu dönemde yetersiz olarak sunulan konut hakkı, bireylerin insan onuruyla bağdaşmayan plansız ve altyapısı oluşturulmamış biçimde gelişen gecekondualarda yaşamaya mahkûm olmasına neden olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren bireylerin konut hakkını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu çerçevede Sosyal Sigorta Ku-

⁶³⁴ SALLAN GÜL, s. 243; DOBELSTEIN, Andrew W., **Social Welfare Policy and Analysis**, Nelson-Hall Publishers, Chicago 1990, s. 187, 194; KARA, s. 191; HOWARD, 1997, s. 175-177.

⁶³⁵ KENNA Padraic, UHRY Marc, How the Right to Housing Became Justiciable in France, http://www.feantsa.org/files/housing_rights/art31final.doc, 01.12.2009.

⁶³⁶ BALL Jane, KNORR-SIEDOW Thomas, Housing Rights in Germany, http://www.feantsa.org/files/housing_rights/Jane_preliminary%20German%20report.doc 01.12.2009.

⁶³⁷ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009; İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009; Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009

rumu, Bağ-Kur, Ordu Yardımlaşma Kurumu gibi kuruluşlar üyelerine konut kredisi imkânı sunmasına karşın, bu imkânlar oldukça sınırlı kalmıřtır⁶³⁸.

1960 sonrasında ise; 1961 Anayasası ile birlikte konut hakkı, anayasal temelde düzenlenmiştir. Bu çerçevede 1961 Anayasası ise; konut hakkını, sağlık hakkı başlığı altında 49. maddesinde düzenlemiştir. 49. madde; devletin, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarının karşılması hususunda gerekli tedbirleri alma yükümlülüğü altında olduğunu ifade etmektedir⁶³⁹. 1961 Anayasası'nın konut hakkına ilişkin olarak getirdiği bu hüküm, hakkın öznelerini vurgulaması ve bu hususta devlete bağlayıcı sorumluluklar yüklemesi bakımından dikkat çekicidir⁶⁴⁰. Ancak 1961 Anayasası'nın ihtiyaç sahibi vatandaşların konut ihtiyacını gidermeye yönelik devlete yüklediği bu sorumluluklar, maalesef ekonomik yetersizlikler nedeniyle uygulamaya aktarılamamıştır. Bu dönemde çeşitli belediyelerin sınırlı uygulamaları dışında konut sorunu çözülememiş ve köyden kente göçle birlikte önemli bir gecekonduľařma yařanmıřtır⁶⁴¹.

f) Toplu Sosyal Haklar

Liberal dönemde, iş sahipleri ile çalışan kesimler arasında sözleşme serbestliği çerçevesinde düzenlenen çalışma ilişkilerinin doğurduğu olumsuz koşullar ve sermaye karşısında çalışanların bir araya gelmesinin yasaklanması, bu sınıfta önemli bir tepki doğurmuş ve 19. yy.'ın sonlarından itibaren toplu iş ilişkilerinin gelişimine neden olmuřtur⁶⁴². Temelde Sanayi Devrimi'nin etkisiyle beraber sınıf bilinci kazanan çalışanlar, bu dönemden itibaren örgütlenme sürecine girmişler ve bir araya gelerek etkilerini daha da arttırmalarını sağlayan sendika, grev, toplu görüşme ve sözleşme hakları gibi toplu sosyal hakları talep etmiřlerdir⁶⁴³. Ta-

⁶³⁸ KELEŞ, Ruşen, Konut Politikalarımız, **AÜSBFD**, c. 44, sy. 1-2, Ocak- Haziran 1989, s. 68-70; SALLAN GÜL, s. 278.

⁶³⁹ Bu maddenin gerekçesinde ise, aynen şu ibarelere yer verilmektedir. "Sağlığın baş şartı olan barınma ihtiyacı da bu hakla doğrudan doğruya ilgilidir. Bundan ötürü sosyal devlet, herkese barınacak bir yer sağlamanın çarelerini arayıp bulmak ve gerçekleştirmek zorundadır. İnsan gibi barınmanın asgari imkânlarına sahip olmayan kimseler için mesken dokunulmazlığı hatta mülk edinme hakkı kâğıt üstünde duran boş laflardan daha fazla bir değere sahip olamaz. İşte bunun içindir ki, devletin sıhhi bakım ve mesken sağlama görevi hem İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde ve hem de bazı Anayasalarda ayrıca belirtilmiştir."

⁶⁴⁰ KABOğLU, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, s. 161, 165, 167.

⁶⁴¹ KELEŞ, s. 68-70; SALLAN GÜL, s. 278.

⁶⁴² GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 26-27.

⁶⁴³ Sendikalar, tarihsel açıdan Sanayi Devrimi'nden çok önceleri ortaya çıkmıştır. İşçilerin 17. yy.'ın ikinci yarısından itibaren kurdukları dernek ve birliklerle kendi çıkarlarını korumaya çalışmaları söz konusu olmuştur. Sanayi Devrimi'ne kadar son derece zayıf ilişkilere sahip olan bu örgütler, Sanayi Devrimi'yle yaşanan toplumsal değişimle birlikte ortak çıkarlar etrafında hareket eden sınıf bilincine sahip örgütlere dönüşmüşlerdir. MUMCUOğLU, s. 2.

rihsel gelişim içerisinde gün geçtikçe gelişen söz konusu haklar, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde önemli genişleme kaydetmiştir⁶⁴⁴.

Toplu sosyal haklarda yaşanan genişleme sürecinin en temel nedeni ise, II. Dünya Savaşı sonrasında, işveren ve işçi sınıfları arasında oluşan uzlaşma ya da sınıf dayanışmasıdır. Esasında farklı sınıfların uzlaşması temelinde gelişen sosyal devletin genişleme sürecine paralel biçimde gelişen toplu sosyal haklar, bu dönemde çeşitli anayasal ve yasal düzenlemelere konu olarak önemli bir gelişim sergilemiştir. Sadece yasal düzenlemeler seviyesinde kalmayan bu genişleme; aynı zamanda uygulamaya aktarılarak, toplu sosyal hakların temeli olarak kabul edilen sendikal örgütlenmelerin önemli düzeyde arttığı görülmüştür. Bu çerçevede 1980'lere kadar olan süreçte sendika üyeliği; İngiltere ve Belçika'da %55, İtalya'da ise %50 dolaylarına çıkmıştır. Temel itibarıyla bu dönemde kurumsallaştırılan sosyal devlet anlayışına bağlı olarak genişleyen sendikal örgütlenmenin kapsamı, günümüzden çok daha geniş ve elverişli koşullar sunmuştur⁶⁴⁵.

Esasında sendikal örgütlenmeye dayanan ve sendikalar aracılığıyla kullanılan sendika özgürlüğü, grev hakkı, toplu sözleşme ve iş yeri yönetimine katılma gibi kolektif biçimde kullanılacak toplu sosyal haklar, çalışanlara daha iyi çalışma şartları sunmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda çalışanlara tanınmış olan hakların hayata geçirilebilmesi ve uygulanabilir olması amacıyla yönelmiş toplu sosyal haklar⁶⁴⁶, II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devlette yaşanan genişlemeye paralel olarak çeşitli ülkelerde önemli bir gelişim göstermiştir⁶⁴⁷.

Bu çerçevede toplu sosyal haklar içerisinde önemli bir yer tutan sendika hakkına, II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan pek çok anayasada yer verilmiştir. Fransız Anayasası'nın Önsöz'ünde herkesin, hak ve menfaatlerini sendika hareketi içinde savunabileceği ve istediği sendikaya katılabileceği düzenlenmiştir. Almanya Anayasası'nın 9. maddesinde ise, herkese çalışma şartlarının korunması ve düzeltilmesi amacıyla birleşme hakkı tanınmıştır. İtalyan Anayasası'nın 39. maddesinde, sendika kurmanın serbest olduğunu ve sendikaların demokratik esaslara göre yönetileceğini vurgulanmıştır. Yunanistan Anayasası'nın 23. maddesinde ise, devlet, sendika özgürlüğünü ve buna ilişkin hakların serbestçe kullanımını sağlayan bütün tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır. İspanyol Anayasası'nın 28. maddesinde ise; herkesin,

⁶⁴⁴ GÜLMEZ, Mesut, Sendika Kurma Hakkının Uluslararası İlkeleri, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 7-8, Ankara 1985-1986, s. 27.

⁶⁴⁵ SCARBROUGH, s. 241; KORAY, s. 244-247.

⁶⁴⁶ GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 144; GÖZE, Liberal, Marksist, Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 187; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 117; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 72; KORAY, s. 239.

⁶⁴⁷ GÜLMEZ, Sendika Kurma Hakkı, s. 27.

serbestçe sendikalı olma hakkına sahip olduğu, sendika özgürlüğünün, sendika kurma ve herkesin dilediği sendikaya katılma hakkını kapsadığı ve hiç kimsenin bir sendikaya katılmaya zorlanamayacağı ifade edilmiştir⁶⁴⁸.

Türkiye’de ise, 1961 Anayasası’nın yürürlüğe konulmadan önce sendika hakkına ilişkin olarak bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede 1946 yılına kadar yasaklanan sendika hakkı, 1946 Cemiyetler Kanunu ile birlikte, “sınıf esaslı ve adına” dernek kurulmasını yasaklayan hükmün kaldırılmasıyla birlikte serbest hale gelmiştir. Sonraki yıl hazırlanan “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun Tasarısı” 20 Şubat 1947 tarihinde kanunlaşarak sendika hakkı Türk hukukunda yasal bir zemine oturmuştur. Böylelikle sendika yasağı rejiminden sendika özgürlüğü rejimine geçilmiştir⁶⁴⁹. Ancak sendikal hakların yargısal güvenceden yoksun oluşu, kanunların izin verdiği toplu sözleşme hakkının kullanılmasını sağlayacak yaptırımların bulunmaması ve grev hakkının yasaklanmış olması 1961 Anayasası’na kadar olan dönemin yetersizliklerini oluşturmuştur⁶⁵⁰.

1961 Anayasası ile beraber anayasal seviyede ilk kez düzenlenen sendika hakkı, önemli bir gelişim kaydetmiştir⁶⁵¹. 1961 Anayasası’nın 46. maddesinde yer alan sendika hakkı ile çalışanlar ve işverenlerin önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurabileceği ve bunlara serbestçe üye olabileceği düzenlenmiştir. Ayrıca aynı maddenin ikinci fıkrasında, işçi niteliği taşımayan kamu görevlilerinin bu alandaki haklarının kanunla düzenleneceği; üçüncü fıkrasında ise, sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişlerinin demokratik esaslara aykırı olamayacağı esaslarına yer verilmiştir. 1971 yılında değişikliğe uğrayan bu maddenin içeriğinden kamu görevlilerini de kapsayabilecek “çalışanlar” ibaresi çıkarılmış, bunun yerine sadece “işçi ve işverenler”in bu hakka sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca sendika hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil ve usullerin kanunda gösterileceği ve bu kanunun, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadıyla sınırlar koyabileceği dile getirilmiştir. Böylelikle sendika

⁶⁴⁸ 1946 Fransız Anayasası’nın Önsöz’ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009; Alman Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009; İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009; İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009; Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009. Söz konusu Anayasal düzenlemeler hususunda ayrıca bkz. RIVERO, s. 40-41; GÖZE, Sosyal Devlet Sistemi, s. 144-145; GÖZE, Ayferi, Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri, s. 187-188.

⁶⁴⁹ GÜLMEZ, Mesut, Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı Konusunda Türkiye’de Yasaklıktan “Yasal Tanıma”ya Geçiş: 1947 Yasası, **İnsan Hakları Yıllığı**, y. 3-4, c. 3-4, Ankara 1981-1982, s. 76-108.

⁶⁵⁰ TANÖR, s. 143.

⁶⁵¹ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 73.

hakkının sınırlarının daraltılması söz konusu olmuştur⁶⁵². Temelde sosyal devlete ilişkin bakış açısının farklılaşmasıyla ilgili olmayan bu değişiklikler, sendikaların yürüttüğü siyasi faaliyetlerden duyulan rahatsızlığın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ancak demokratik bir toplumda siyasi çoğulculuğun hâkim olması gerektiği düşünüldüğünde, getirilen sınırlamaların ne kadar anlamsız olduğu daha iyi anlaşılacaktır⁶⁵³.

Toplu sosyal haklar içerisinde yer alan ve bu dönemde çeşitli anayasal düzenlemeler konu olan bir diğer hak ise, grev hakkıdır⁶⁵⁴. 1958 Fransız Anayasası'nın başlangıç kısmında yer alan yollama nedeniyle hâlâ hukuki değerini koruyan 1946 Fransız Anayasası'nın başlangıç kısmında; grev hakkının, onu düzenleyen kanunlar çerçevesinde kullanılacağı ifade edilmiştir.⁶⁵⁵ İtalyan Anayasası da 40. maddesinde grev hakkının kanunlar çerçevesinde geçerli olduğunu düzenlemiştir. İspanyol Anayasası'nın 28. maddesinde, grevin mesleki menfaatlerin savunulmasına ilişkin olarak yapılabileceğine ancak greve ilişkin düzenlemelerde topluma sunulan hizmetlerin devamlılığını sağlamanın dikkate alınması gerektiğine yer verilmiştir. Yunan Anayasası'nın 23. maddesinde düzenlenen grev hakkı, işçilerin ekonomik ve mesleki çıkarlarını korumak ve geliştirilmek amacıyla kabul edilmiştir. Bazı sınırlamalar çerçevesinde kabul edilen grev hakkı; hâkimler ve güvenlik kuruluşu mensupları için tanınmamış ve toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanması, yaşamsal önem taşıdığında bu hakkın kısıtlanabileceği ifade edilmiştir. Ayrıca bu madde ile grev hakkının, sadece kanuna uygun olarak kurulmuş sendikalar tarafından yürütülebileceğini düzenlemiştir⁶⁵⁶. Alman Anayasası ise, grev hakkını açıkça düzenlememiş, fakat mahkemeler tarafından bu hak Alman Anayasası'nın genel hükümlerinden çıkarılmıştır. Mahkemeler tarafından bazı sınırlamalar çerçevesinde ele alınan grev hakkına ilişkin en önemli sınırlama, devlet memurlarının kapsam dışında tutulmuş olmasıdır⁶⁵⁷.

⁶⁵² KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 117-118; TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 72-73.

⁶⁵³ Nitekim uluslararası sözleşmeler dikkate alındığında da sendikaların işlevlerinin siyasi çoğulculuk bağlamında düşünülmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 117.

⁶⁵⁴ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 72.

⁶⁵⁵ 1946 Fransız Anayasası'nın Önsöz'ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009; "Bu anlamda genel ve düzenleyici bir yasanın çıkarılmamış olmasına rağmen, Fransız Danıştay'ı ilke olarak kamu hizmeti görevlilerinin grev hakkına sahip bulduklarını kabul etmiş, ancak "kamu düzeninin gerektirdiği" birtakım sınırların da varlığına işaret etmekten geri kalmamıştır. Bugün, Fransa'da sadece belli memur kategorilerinin greve başvurmalarını önleyen istisnai nitelikte yasalar da vardır." TANÖR, s. 302.

⁶⁵⁶ İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009; İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009; Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009. Söz konusu Anayasal düzenlemeler hususunda ayrıca bkz. RIVERO, s. 41.

⁶⁵⁷ Alman Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009; "Genel olarak Anayasa güvencesi altında sayılan bir hakkın, bunlara tanınmayışının başlıca iki nedeni vardır: Birincisi, Fede-

Bu dönemde ülkemizde ise, 1961 Anayasası'nın 47. maddesinde grev hakkı başlığı altında yapılan düzenlemeye göre; işçilerin bu hakka sahip olduğu ve bu hakkın kullanımı, istisnaları ve işverenin haklarına ilişkin hususların kanunla düzenleneceğini ifade edilmiştir. Anayasa tarafından sadece işçilere tanınan grev hakkı; memurlar için bir hak olarak düzenlenmemiş ve bu hususta çıkarılan çeşitli kanunlarla, grev hakkı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Bu çerçevede 675 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun 27. maddesi tarafından memurların grev yapabilmesi yasaklanmıştır⁶⁵⁸. İlgili kanun hükmünün iptaline ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'nde dava açılmış, ancak açılan davada Yüksek Mahkeme, bu düzenlemenin Anayasaya aykırı olmadığına hükmetmiştir⁶⁵⁹.

Toplu sosyal haklar içerisinde yer alan ve bu dönemde çeşitli anayasal düzenlemelere konu olan diğer haklar ise, toplu görüşme ve sözleşme haklarıdır⁶⁶⁰. Çalışma şartlarının belirlenmesine ilişkin olarak, işçi ve işveren tarafların bir araya gelerek uzlaşmasının sağlanmasına dayanan bu uygulamalar ile çalışan sınıflar önemli yararlar sağlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında çalışanlara hak temelinde sunulan bu uygulamalar, anayasal düzenlemelere konu olmuşlardır. Bu çerçevede, Fransız Anayasası'nın Önsöz'ünde her işçinin, temsilcileri aracılı-

ral Anayasanın kamu hizmeti fonksiyonunun geleneksel yapısını kurallaştıran hükmüdür (md. 33); ikincisi ise, İmparatorluk döneminde hükümdarın temsilcisi olan ve devlet yetkisini kişileştiren memurun devlete karşı, dolayısıyla «kendisine karşı» grev yapamayacağı anlayışının izlerinin hâlâ silinmemiş oluşudur.” TANÖR, s. 302.

⁶⁵⁸ TANÖR, s. 302.

⁶⁵⁹ “Anayasa’da grev hakkına sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler bölümünde yer verilmiş ve 47. madde ile (İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.) şeklinde belirtilmiş bulunmaktadır. Bu hükümden, Anayasanın grevi; çalışanlardan yalnız işçiler için, kullanılması ve istisnaları kanunla düzenlenecek bir hak olarak tanıdığı açıkça anlaşılmaktadır. Anayasanın 46. maddesindeki (çalışanlar ve işverenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. İşçi niteliği taşımayan kamu hizmeti görevlilerinin bu alandaki hakları kanunla düzenlenir.) hükümden anlaşılacağı üzere memurlar çalışanlardan sayılmış ise de işçi sayılmamıştır. 47. maddede memurlardan söz edilmemiş, memur grevi konusunda kanun koyucuyu tarafından bağlayıcı bir hüküm konulmamış ve böylece memurlar 47. maddenin kapsamı içine alınmamıştır. 47. madde üzerinde Temsilciler Meclisindeki görüşmeler sırasında üyelerce ileri sürülen sorular üzerine, ilgili komisyon sözcüsü (memurlar için de grev hakkını Anayasa teminatı altına almak adımını henüz atmamak, şartlarımızın henüz buna elverişli olduğuna kani değiliz; bu demek değildir ki kanun koyucu ileride bu hakkı benimseyemez. Maddede bu hakkın memurlara tanınmayacağını ifade eden bir kayıt yoktur. Ancak bu hak memurlara dahi Anayasa ile teminat altına alınmış değildir. Memurlara grev hakkı tanınmazsa Anayasa Mahkemesi’ne müracaat edilerek Anayasa ihlâl ediliyor denebilecektir.) açıklamasını yapmış ve Federal Almanya, Avusturya, İngiltere, Birleşik Amerika, Kanada, Finlandiya, gibi memleketlerde memurlara grev hürriyeti tanınmadığını ileri sürmüştür. Anayasa'nın 47. maddesinin memur grevine ilişkin, yalnız grev yönünden değil başka bir yönden de memurlarla ilgili bir hüküm ihtiva etmemesi karşısında, yorum yoluyla bu maddenin memurlar için grev hakkını da kapsadığı ve yasa koyucuya memurlara grev hakkını tanımak zorunluluğunu yüklediği kabul edilemez. Özetlenecek olursa; Anayasa grevi işçiler için, kullanılması kanuni bir düzenlemeye bağlı bir temel hak olarak kabul etmiş ve bu düzenlemeyi yapmak ödevini kanun koyucuya yüklemiş ise de, memurlar için grevi bir hak olarak teminat altına almamış ve kanun koyucuya bu konuda ödev yükleyen bir hüküm koymamıştır.” E. 1969/68, K. 1970/34, KT. 23.06.1970. www.anayasa.gov.tr/eskisine/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1970/K1970-34.htm 23.04.2008.

⁶⁶⁰ TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 72.

ğıyla çalışma şartlarının toplu olarak belirlenmesine katılacağı düzenlenmiştir. İtalyan Anayasası 39. maddesinde, sendikaların toplu iş sözleşmesi yapabileceğine yer vermiştir. Yunanistan Anayasası da 22. maddesinde, çalışma hayatının genel şartlarının kanunla belirleneceğini ancak söz konusu şartların serbest görüşmelerle yapılan toplu sözleşmeler aracılığıyla tamamlanabileceğini ifade etmiştir. İspanyol Anayasası ise; 37. maddesinde işçi ve işveren temsilcileri arasında toplu görüşme yapma hakkının kanunlarla teminat altına alınacağına hükmetmiştir⁶⁶¹.

Ülkemizde ise, bu dönemde yürürlükte bulunan 1961 Anayasası'nın 47. maddesi tarafından düzenlenen toplu sözleşme hakkı, grev hakkıyla aynı cümle içerisinde ve bu hakka paralel biçimde düzenlenmiştir. Bu düzenleme her ne kadar çalışma hayatına ilişkin olumlu bir değişimi ifade etmiş ve geniş bir özgürlük anlayışı çerçevesinde düzenlemişse de⁶⁶²; grev hakkına ilişkin olarak ifade edilen eksiklik “memurların kapsam dışı bırakılması” hususu, bu hak için de geçerli olmuştur. Sözü edilen eksikliğin giderilmesi ise, çok uzun bir sürecin ardından mümkün olabilmıştır⁶⁶³.

⁶⁶¹ 1946 Fransız Anayasası'nın Önsöz'ü için bkz. <http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b56910.html>, 24.11.2009; İtalyan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html, 24.11.2009; İspanya Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/sp00000_.html, 24.11.2009; Yunanistan Anayasası için bkz. http://www.servat.unibe.ch/icl/gr00000_.html, 24.11.2009. Söz konusu Anayasal düzenlemeler hususunda ayrıca bkz. RIVERO, s. 39-40.

⁶⁶² TALAS, Sosyal Hakların Evrimi, s. 72-73.

⁶⁶³ KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 118.

III. BÖLÜM

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM

I. DÖNÜŞÜMÜ HAZIRLAYAN FAKTÖRLER

1970’li yılların ortalarından itibaren sosyal devlet anlayışının önemli bir değişim sürecine girdiği görülmektedir. Bu süreçte sosyal devlette meydana gelen değişimler daha çok zayıflama yönündedir. Bu nedenle sosyal devlette meydana gelen zayıflamayı ya da II. Dünya Savaşı sonrasında 1970’li yılların ortasına kadar devam eden genişleme sürecinden geriye gidişi ifade etmek üzere “dönüşüm” ibaresi kullanılmaktadır¹. Esasında böyle bir dönüşüm sürecinin yaşanması, ekonomik baskılara dayandırılmaktadır².

Bu çerçevede sosyal devlet üzerinde oluşan baskının varlığı genellikle kabul edilmesine karşın, bu baskıyı ifade edebilmek amacıyla çok farklı yaklaşımlar dile getirilmektedir. Dolayısıyla kullanılan terminolojide büyük bir anlaşmazlığın varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim sosyal devletin durumunu ifade etmek üzere, çok farklı değerlendirmelerin yapıldığı ve pek çok terimin kullanıldığı görülmektedir. Bu hususta Powell ve Hewitt’in, çeşitli yazarların düşüncelerini sıraladığı eserinde, kapsamlı bir anlatım sunulmaktadır³. Bu anlatım çerçevesinde; “sosyal devlet krizdedir”⁴, “sosyal devlet, tehdit altındadır”⁵, “sosyal devlet, bir değişim geçişi yaşamaktadır”⁶,

¹ DALY, s. 79; TAYLOR-GOOBY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 134. Sosyal devletin karşı karşıya kaldığı dönüşümü gözler önüne sermeye dönük en önemli göstergeler, oransal ya da rakamsal analizler ve karşılaştırmalı durum çalışmalarıdır. TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 597.

² Esas itibarıyla sözü edilen baskılar; sosyal, demografik, ahlaki, siyasi, teknolojik vb. nedenlere dayanmakla beraber, hepsinin ortak noktası ülkeleri ekonomik açıdan zor durumda bırakmalarıdır. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 186; KOÇDEMİR, s. 147.

³ POWELL/HEWITT, s. 2.

⁴ MISHRA, Ramesh, **Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change**, Harvester Wheatsheaf Press, Brighton 1984.

⁵ LOWE, s. 301.

⁶ JOHNSON, Norman, **Welfare State in Transition**, Wheatsheaf Press, Brighton 1987, s. 114 vd.; ESPING-ANDERSEN, Gosta, (Ed.), **Welfare State in Transition National Adaptations in Global Economies**, Sage Publication, London 1996.

“sosyal devlet kendini toparlamaktadır ya da daha sağlıklı hale gelmektedir”⁷, “sosyal devlet, yeniden biçimlenmekte veya inşa edilmektedir”⁸, “sosyal devletin modası geçmiştir”⁹, “sosyal devlet, yeniden yapılandırılmaktadır”¹⁰, “sosyal devlet, masrafları kısmaktadır”¹¹, “sosyal devlet artılaşmakta ya da farklılaşmaktadır”¹², “sosyal devlet, ucuzlatılmaktadır”¹³, “sosyal devlet, yeni bir biçime sokulmaktadır”¹⁴, “sosyal devlet, yeniden ayarlanmaktadır”¹⁵, “sosyal devlet dönüştürülmektedir”¹⁶ gibi çok farklı yaklaşım tarzları ortaya konulmaktadır.

Söz konusu yaklaşım tarzları içerisinde Pierson’un da ortaya koyduğu gibi “masrafları kısma” kavramı, üzerinde uzlaşılabilmesi mümkün görünmektedir¹⁷. Çünkü sosyal devletin yaşadığı dönüşüm sürecinin en önemli göstergesi, devletin masraflarını azaltma amacıyla sosyal programlarda yaptığı reformlardır. Ancak farklı görüşteki düşünürlerin birbirinden ayrıldığı temel husus, sosyal devletin varlığını sürdürüp sürdüremeyeceğine ilişkindir. Bu bağlamda, bir yanda sosyal devletin önemli bir krizle karşı karşıya olduğu ve bu kriz sonucunda ortadan kalkabileceğini öne süren görüş

-
- ⁷ LE GRAND, Julian, *The State of Welfare, The State of Welfare the Welfare State in Britain Since 1974*, Eds. N. A. Barr, John Hills, Oxford University Press, Oxford 1990, s. 338 vd.
- ⁸ JOHNSON, Norman, *Reconstructing the Welfare State*, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1991.
- ⁹ WICKS Malcolm, *A Future for All*, Penguin Books, Harmondsworth 1987, s. 32 vd.
- ¹⁰ SULLIVAN, Michael, *The Politics of Social Policy*, Harvester Wheatsheaf Press, London, 1992, s. 50 vd.; SULLIVAN, Michael, *The Development of the British Welfare State*, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead, 1996, s. 212 vd.
- ¹¹ MISHRA, Ramesh, *Welfare State in Capitalist Society*, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1990, s. 83 vd.
- ¹² TOWNSEND, Peter, *Persuasion and Conformity: An Assesment of the Borrie Report on Social Justice*, *New Left Review*, Vol. 213, September-October 1995, s. 137-150; DIGBY, Anne, *British Welfare Policy Workhouse to Workfare*, Faber & Faber Press, London 1989, s. 1 vd.
- ¹³ HAY, Colin, *Re-stating Social and Political Change*, Open University Press, Buckingham 1996, s. 52, 113 vd.
- ¹⁴ FERRERA/RHODES, s. 1-11.
- ¹⁵ FERRERA Maurizio, HEMERIJCK Anton and RHODES Martin, *Recasting European Welfare States for the Twenty First Centruy, Welfare State Futures*, Ed. Stephan Leibfried, Cambridge University Press, Cambridge 2001, s. 151 vd.
- ¹⁶ SQUIRES, Peter, *Anti-Social Policy: Welfare, Ideology and the Disciplinary State*, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1990, s. 13-61; SULLIVAN, *The Politics of Social Policy*, s. 74-78, 161 vd.; HOLMAN, Bob, *A New Deal for Social Welfare*, Lion Press, Oxford 1993, s. 1-109.
- ¹⁷ POWELL/HEWITT, s. 2.

bulunurken¹⁸, diğ er yanda; sosyal devlette bir olgunlaş ma süreci yaş anmakla beraber, bunun bir kriz olarak değ erlendirilmesinin abartılı bir yaklaşım olacağı ve sosyal devletten bütünüyle geri dönülemeyeceğini ifade eden görüş bulunmaktadır¹⁹. Kanaatimizce bu süreçte sosyal devlet tamamen ortadan kalkmamakla beraber, pek çok gözlemci tarafından da dile getirildiği gibi hızla değ iş en dünya ekonomisinde sosyal devletin maddi kaynakları önemli problemlerle karşı karşıya kalmaktadır²⁰. Nitekim bu süreçte cömert sosyal devlet uygulamalarını devam ettirebilmek hem sürdürülemez, hem de sosyal devletin amaçlarına zarar verici nitelikte olduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir²¹.

Bu hususta bir baş ka tartış ma ise; devletlerin masraflarını azaltması gerekliliğ inden kaynaklanan ekonomik baskıların varlığı hemen herkesçe kabul edilmesine karşın, baskıların hangi etkenlerden kaynaklandığına ilişkindir. Bu çerçevede bazı görüş sahipleri; sosyal devlette yaş anan değ iş im sürecinin önemli ölçüde sosyal devletin olgunlaşması, aile yapısının değ iş mesi ve nüfusun yaş lanması gibi iç faktörlerin etkisiyle yaş andığını kabul etmekte ve dış faktör olarak değ erlendirilen küreselleşmenin oluşturduğu etkileri önemsememektedirler²². Diğ er görüş sahipleri ise, ifade edilen iç faktörleri göz önünde tutmakla beraber; değ iş imin temel nedenini dış faktör olan küreselleşmeye bağ lamakta ve küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler²³. Zira ikinci görüş; küreselleşmenin yanında, iç faktörleri de dikkate alması nedeniyle daha isabetli bulunmakla birlikte, kanaatimizce sosyal devlet üzerinde oluş an baskıda; hem küreselleş me, hem de iç faktörler bir bütün olarak önemli boyutta etkilidir.

¹⁸ MISHRA, Ramesh, **Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change**, Harvester Wheatsheaf Press, Brighton 1984.

¹⁹ PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3; GENSCHEL, Philipp, Globalization and the Welfare State: a Retrospective, **Journal of European Public Policy**, Vol. 11, Issue 4, August 2004, s. 613; MIDGLEY, s. 152.

²⁰ PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 80. Esas itibariyle; ne sosyal devlet hukuk ve özgürlükleri tehlikeye atmakta, ne de küreselleş me sosyal devleti tamamen geçersiz bir kavram haline getirmektedir. Aç ıktır ki, temel amaç sosyal devletin artan masraflarını azaltmaya yönelik bir süreç oluşturmaktır. KRISLOV, s. 78.

²¹ BRADY, s. 1329-1330.

²² PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3; GENSCHEL, s. 613; MIDGLEY, s. 152.

²³ GENSCHEL, s. 613; RIEGER Elmar, LEIBFRIED Stephan, **Limits to Globalization: Welfare States and the World Economy**, Polity Press, Cambridge 2003, s. 38.

Esasında 1970'lerin ortasından başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte, varlığını arttırarak devam ettiren iç ve dış faktörlerin baskısı, ilk olarak 1970'lerin ortasında devletin mali anlamda krize girmesiyle hissedilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda ekonomide yaşanan olumsuz gelişmelerle başlayan mali kriz, ülkeleri içinden çıkılması zor bir duruma sürüklemiştir. Nitekim mali krizden çıkış amacıyla pek çok düşünce dile getirilmiş; bu düşünceler içerisinde ise, sosyal devletin bu krizdeki rolünü sorgulayan düşünceler ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda daha çok neoliberal düşünce tarafından dile getirilen sosyal devletin sorgulanması yönündeki düşüncelerde; sosyal devlet, mali krizin sorumlusu olarak görülmüştür. Bu süreçte devletlerin, mali krizden çıkabilmek amacıyla yeniden yapılanma sürecine gittikleri dikkat çekmiştir. Nitekim yeniden yapılanmada öncü rolü; liberal model olarak adlandırılan ABD ve İngiltere'de, 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında Reagan ve Thatcher'in iktidar olmasıyla yürürlüğe konulan neoliberal düşünceler oluşturmuştur. Neoliberal düşünceler öncülüğünde farklı bir gelişim seyrine giren küreselleşme süreci de 1990'ların başında SSCB'nin çöküşüyle birlikte hız kazanarak günümüze kadar olan dönemde sosyal devletin dönüşüm süreci üzerinde önemli etki oluşturmuştur²⁴.

Bu bağlamda sosyal devlet anlayışında meydana gelen dönüşümü hazırlayan faktörleri, 1970'lerde devletin mali anlamda krize girmesi, neoliberal düşünceler ve küreselleşme süreci olmak üzere üç temel başlık altında ele almak uygun olacaktır.

A. DEVLETİN MALİ KRİZİ

1. Genel Olarak

Sermaye ile iş gücü arasındaki uzlaşmayla ortaya çıkan ve II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşan sosyal devlet; 1950'lerden, 1970'lere kadar yaşadığı "altın çağ" (golden age) süresince, Keynesyen ekonomi çerçevesinde ekonomik büyüme ve tam istihdamın sürdürüldüğü başarılı bir model olarak uygulanmıştır. Bu süreçte ekonomik büyüme sermayeyi tatmin ederken, iş gücünü de tam istihdam tatmin etmiştir. Fakat sosyal devlet, 1970'li yılların ortasından günümüze kadar uzanan süreçte önemli ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, 1970'lerin ortasına kadar ekonomide yaşanan hızlı büyüme oranlarının,

²⁴ KOÇDEMİR, s. 147.

1970'lerin ortasından itibaren yerini büyümenin yavaşlamasına ve artan işsizliğe bırakmasıyla ekonomik kötüleşme ortaya çıkmış ve savaş sonrası yıllarda sürekli genişleyen sosyal devlet, getirdiği yükler nedeniyle pek çok problemin nedeni olarak görülmüştür. 1970'lerin ortalarından itibaren devletin mali anlamda krize girmesiyle beraber altın çağın sonuna gelinmiş, sosyal taraflar arasındaki uzlaşma sona ermiş ve sosyal devletten geriye gidiş süreci başlamıştır²⁵. Taylor-Gooby tarafından söz konusu süreç; altın çağdan, gümüş çağa geçiş olarak adlandırılmıştır²⁶.

Sosyal devletin gümüş çağa geçişi, ilk etapta devletin mali anlamda krize girmesiyle başlamıştır. Esasında 1970'li yıllarda yaşanan birtakım ekonomik problemlerle başlayan bu süreç, sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı'ndan 70'li yıllara gelindiğinde; Bretton Woods Sistemi çökmüş(1971), Birinci (1973–1974) ve İkinci (1979–1980) Petrol Krizleri yaşanmış ve bu nedenlerle ekonomi önemli bir durgunlaşma sürecine girmiştir²⁷.

İlk olarak 1971 yılında Bretton Woods Anlaşmasıyla benimsenen dolar ile altın arasındaki değişim oranlarının sabitlenmesi son bulmuş ve bu durum değişen oranların ekonomide belirsizlik oluşturmaya neden olmuştur. Esasında ABD'nin dünya jandarmalığı görevi nedeniyle yaptığı silahlanma harcamalarına bağlı olarak artan kamu harcamaları nedeniyle yürürlükten kaldırılmak zorunda kalan bu sistemin çöküşünün ardından hemen her ülkede enflasyonist bir eğilim ortaya çıkmış ve üretim önemli oranda düşerken fiyatların artışı engellenememiştir²⁸.

Bretton Woods sisteminin çöküşünün ardından 1970'li yılların başlarında ekonomide yaşanan zorluklar, Petrol İhraç Eden Ülkeler'in petrol fiyatlarını artırmalarıyla

²⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 124, 128, 135, 154-155; OFFE, Claus, Some Contradictions of the Modern Welfare State, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 66-67; BRADY, s. 1329; SHAIKH, s. 531; POWELL/HEWITT, s. 83; LOWE, s. 102; OLSEN, s. 186; HACKER, s. 314; TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 597; TOMKA, Bela, Western European Welfare States in the 20th Century: Convergences and Divergences in a Long-Run Perspective, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 12, 2003, s. 249–257; SHAIKH, s. 531, 545; ŞAYLAN, s. 126; YÜKSEL, Fatih, s. 285-286.

²⁶ TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 597.

²⁷ ŞAYLAN, s. 120-123; HIRST Paul, THOMPSON Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 30; MIDGLEY, s. 138.

²⁸ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 140; MIDGLEY, s. 138; ŞAYLAN, s. 119-120, 123, 183; Aynı Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 47-48, 82-83. HIRST/THOMPSON, s. 30.

beraber bir krize dönüşmüştür²⁹. 1973–1974 ve 1979–1980 yıllarında iki kez yaşanan petrol krizleriyle ekonomi önemli ölçüde yavaşlamış, bunun sonucu olarak işsizlik büyük oranda artış göstermiş ve pek çok işletme kapanmıştır³⁰.

Esasında 1970’li yıllarda yaşanan mali krizin doğurduğu en önemli sonuç, ekonominin bir çıkmaza girmesi olmuştur. Bu çerçevede sözü edilen dönemde ekonominin durgunlaşması, yüksek olan kamu harcamalarının finansmanını güçleştirmiş, finansmanda oluşan bu zorluklar bütçe açıklarına neden olmuştur. Bütçe açıklarının finansman ödemeleriyle giderilmeye çalışılması ise, vergilerin artışına sebep olmuş; artan vergiler de ekonomiyi daha da durgunlaştırmıştır. Ayrıca durgunlaşan ekonomi yüksek emek maliyetleriyle birleşince, yüksek oranda işsizlik ve işsizlik nedeniyle yapılan sosyal harcamaların artmasına neden olmuştur. Artan sosyal harcamalar vergilerle finanse edilmesi nedeniyle ekonominin içinde bulunduğu durgunluk günden güne daha da derinleşmiştir. Ekonominin içerisinde bulunduğu bu çıkmaza karşı çözümler aranmıştır.

Bu bağlamda öncelikle sorun tespit edilmeye çalışılmış ve en temel problemin ekonomik büyümenin yavaşlaması ve işsizlik olduğu ifade edilmiştir. Bu durum ekonomik göstergeler dikkate alındığında daha net biçimde anlaşılmaktadır. Çünkü sosyal devletin altın çağı süresince yüksek büyüme ve istihdam oranları, 1970’li yılların ortalarından itibaren ciddi anlamda kötüleşmeye başlamıştır³¹. Her iki gösterge daha yakından incelenecek olursa bu durum daha net görülebilecektir.

²⁹ “Petrol fiyatlarındaki hızlı artışla patlak veren ekonomik krizden, gelişmekte olan ülkelerde yoğun bir şekilde etkilenmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarıyla dahi petrol faturalarını ödeyemeyecek duruma düşmeleri karşısında, Petrol İhraç Eden Ülkelerin elinde biriken fonlar IMF denetiminde çevre ülkelere dış borç olarak verilmiştir. Fakat 1979’dan itibaren artan faizler bu ülkelerin dış borç krizine girmelerine neden olmuştur. Borç krizi yaşayan ülkelerin ithalatı kısmaları en çok ABD’yi etkilemiştir. Bu çerçevede ABD kendi kârlılık amacına göre yeni bir ekonomik düzen tesis etmiş ve bu düzen içerisinde IMF ve DB aracılığıyla borçlanan ülkelere merkez lehine çeşitli politikaları dayatmıştır. Yaşanan bu yeni ekonomik süreçte, çevre ülkelerin elinde ucuz emekten başka bir şey bulunmamıştır.” KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 92-94, 230-232. Günümüzde de Pek çok gelişmekte olan ülkenin borçlarını geri ödeme yükümlülükleri, bu ülkelerin ekonomik imkânlarının çok ötesine geçmiş durumdadır. MICHALOWSKI, s. 35.

³⁰ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 140; HIRST/THOMPSON, s. 30; LUND, s. 159; HENNOCK, s. 1; CAMERON, s. 8-9; SHAIKH, s. 545; ŞAYLAN, s. 119-120, 123, 183; Aynı Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 47-48, 82-83; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 270; MIDGLEY, s. 139. Örneğin; ABD’de 1969’da faaliyet gösteren fabrikaların %39’u, 1970’lerin sonunda kapanmıştır. MIDGLEY, s. 138.

³¹ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 126; OLSEN, s. 186; SUNAY, s. 263-264.

Ekonomik büyümeye ilişkin oranlar dikkate alındığında, büyüme oranlarının ciddi anlamda düşüş göstermesi söz konusu olmuştur. Özellikle 1970’li yıllarda petrol krizleri öncesi ve sonrası arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. 1965–1973 arası süreçte OECD ülkeleri ortalama yaklaşık %5 büyürken; ortalama büyüme oranları 1974’de %2’ye, 1975’de %0’ın altına düşmüştür. Bazı iyileşmelere rağmen, 1979’daki İkinci Petrol kriziyle beraber 1974–1984 arası ortalama yıllık büyüme %2’nin bir miktar üzerine çıkabilmiştir³².

Ekonomik büyümenin yavaşlaması yüksek ve kalıcı bir işsizlik doğurmuş ve bu süreçte işsizlik önemli bir artış göstermiştir³³. Kanada hariç diğer 6 en büyük OECD ülkesinin ortalama işsizlik oranları; 1959–1967 arası dönemde %2,8 iken, 1975 yılında %4,7’ye; 1983 yılında ise, %8,5’e yükselmiştir. Özellikle OECD ülkelerinde, 1970’li yılların ortasından 1980’lerin ortasına kadar olan dönemde önemli oranda yükselen işsizlik, işsiz sayısının ikiye katlanmasına neden olmuştur³⁴.

Bu dönemde temel ekonomik problemler olarak kabul edilen ekonomik durgunluk ve işsizliğin sosyal devlet açısından hayati nitelikte olması, devletin mali krizi

³² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 128, 134, 139-140; HACKER, s. 314; SHAIKH, s. 532; FLIGSTEIN, s. 28; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, 173. Kanada, Fransa, Batı Almanya, İtalya, Japonya, UK ve ABD’den oluşan 7 en büyük OECD ülkesinin GSYİH’nın yıllık büyüme oranı uygun boyutlardadır. 1950-1960 yılları arasındaki GSYİH’nın yıllık büyüme oranı %4,4, 1960-1973 yılları arasında %5,5’dir. Söz konusu oranlar 1973-1981 yılları arasında %2,3’e düşmüştür. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 126. 1961 -1972 arasında GSYİH’nın ortalama büyüme oranı ABD’de %3,83 Avrupa’da %4,68 iken, petrol krizleriyle beraber bu oran düşmüştür. 1975–1982 yılları arasında bu oran Avrupa’da %2,23’e ABD’de %1,97 ye düşmüştür. Söz konusu oran 1983–1991 yılları arasında ise, Avrupa’da %2,66 ABD’de %2,85 olarak gerçekleşmiştir. SHAIKH, s. 534.

³³ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 127-128, 134, 139-140; MIDGLEY, s. 138; FLIGSTEIN, s. 28; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, 173.

³⁴ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 127-128, 134, 139-140. Ortalama işsizlik oranları 1961-1972 yılları arasında ABD’de %4,94 Avrupa’da %2,59 iken, bu oran 1975-1982 yılları arasında Avrupa’da %5,41’e ABD’de %7,01’e çıkmıştır. 1983-1991 yılları arasında ise, Avrupa’da %9,51 ABD’de %6,74 olarak gerçekleşmiştir. SHAIKH, s. 534-535. Aynı yönde bkz. SCARBROUGH, s. 234. ORSZAG, Michael J., DENNIS J. Snower, *Expanding The Welfare System: A Proposal for Reform*, **The Welfare States in Europe**, Eds. Buti Marco, Daniele Franco, Lucio R Pench, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999, s. 119; BİLEN, Mahmut, **Piyasa Ekonomisinde Devletin Değişen Rolü: Refah Devleti Ekseninde Bir Analiz**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 130. ABD ve İngiltere’de 1979’da %5 civarında olan işsizlik oranları 1982’de %10 civarına çıkmıştır. MIDGLEY, s. 141. Devletin mali krizinden çıkışta öncü rol oynayan bu ülkeler ilerleyen süreçte göstergeleri daha olumlu seviyeye getirmişlerdir. Almanya’da ise, işsizlik 1970’li yıllarda %4’ün aşağısında iken, bu oran 1981 yılından itibaren yükselmeye başlamıştır. Almanya’da iş gücü piyasalarındaki katılık sebebiyle işsizlik yükselmektedir. Batı Almanya’da işsizlik 1992 yılına kadar ABD’den daha düşük kalmıştır. Ancak Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi, bu ülkede işsizliğin yükselmesinde önemli ölçüde etkili olmuştur. MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 80.

ile sosyal devlet arasındaki bağlantıyı kurmaktadır. Bu bağlamda daha yavaş büyüyen ekonomi, sosyal devletin mali zorluklar yaşamasına neden olmakta ve sosyal devletin sağladığı sosyal yararlar için kaynak sıkıntısı oluşturmaktadır. Ayrıca yüksek oranda seyreden işsizlik de devletlere önemli maliyetler getirerek yaşanan kaynak sıkıntısını daha da derinleştirmektedir. Sonuçta sosyal devlet, mali krize bağlı olarak önemli bir kaynak sıkıntısıyla karşı karşıyadır³⁵.

Ancak bundan daha da önemlisi, sosyal devletin, devasa maliyet getiren yapısını devam ettirmenin mümkün olmadığı yönündeki düşüncelerin yaygınlık kazanması ve bununla sosyal devletten bir geriye gidiş sürecinin başlamasıdır³⁶. Şüphesiz böyle bir sürecin başlamasında; işçi ve işveren kesimlerinin ortak çıkarlarını karşılayan sosyal devletin, her iki sınıfın çelişkili çıkarlarını karşılayamayacak duruma gelmesi etkilidir³⁷. Kısaca; II. Dünya Savaşı sonrasında yüksek ekonomik büyüme ve tam istihdamla sınıflar arasında sağlanan uzlaşının, 1970'lerden itibaren meydana gelen ekonomik yavaşlama ve işsizlikle birlikte sonuna geldiği söylenebilir³⁸.

³⁵ PIERSON, Paul, *Welfare State at Century's End*, s. 3; TAYLOR-GOOPY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 30; FLIGSTEIN, s. 25; GIAIMO, s. 365; SALLAN GÜL, s. 170; BARRY, *Yeni Sağ*, s. 14-15; KARA, s. 250; RYAN, Paul, *State of the Welfare State*, **Review of Income and Wealth**, Series 49, No. 1, March 2003, s. 142. Bu dönemde, Batı Avrupa sosyal devletlerde işsizliğin yoğun olarak görülmesi, sosyal ve ekonomik anlamda zayıf kesimlerin önemli sorunlarla karşı karşıya gelmesi anlamı taşımakta ve sosyal devlette yaşanan gerilemenin en önemli göstergelerinden sayılmaktadır. KORAY, s. 121; KORPI Walter, PALME Joakim, *New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-95*, **American Political Science Review**, Issue 3, 2003, s. 593.

³⁶ CAMERON, s. 8-9; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 232.

³⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 124, 135. Sözü edilen çelişkili durumun sürdürülemezliğine ilişkin görüşler; liberal düşünürler kadar, Marksist düşünürler tarafından da dile getirilmiştir. Bu çerçevede Yeni Marksist düşünürlerden O'Connor; "Devletin Mali Krizi" isimli eserinde 1970'lerin bir dönüm noktası olduğunu iddia etmiş ve kapitalist devletin iki çelişkili durumu gerçekleştirmek zorunda olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda devlet; bir yandan sermayenin karlılığını sürdürmesini sağlayacak şartları oluşturmak zorundayken, diğer yandan sosyal uyum için şartları oluşturmak ya da sürdürmek zorundadır. Ancak sosyal amaçlarla diğer sınıflara yönelik yapılan masraflar, ekonomiyi olumsuz etkileyerek sürdürülemez bir durum oluşturmaktadır. O'CONNOR James, **The Fiscal Crisis of The State**, St. Martin Press, New York 1973, s. 6. O'Connor'un bu yöndeki düşüncelerinin yer aldığı kısa bir çalışma için ayrıca bkz. O'CONNOR James, *The Fiscal Crisis of The State*, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 62-65.

³⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 124, 135. Özellikle bu süreçte istihdamın zorlaşmasıyla birlikte; sermaye çalışan kesimler karşısında gücünü arttırmış ve çalışan kesimlerin siyasal ve toplumsal gücünde önemli zayıflamalar meydana gelmiştir. KORAY, s. 122.

2. Devletin Mali Krizinin Nedenleri

Sınıflar arasındaki uzlaşmayı sona erdiren ve sosyal devletten geriye gidiş sürecini başlatan temel etmenler; ekonomik yetersizliklerden daha çok, ekonomik yavaşlama ve işsizlikle beraber etkisini önemli ölçüde hissettiren mali krizin nedenlerine odaklanılması olmuştur. Bu çerçevede farklı düşünce sistematiğini benimseyen pek çok düşünür tarafından “devletin artan harcamaları” ya da kısaca “kamu harcamaları” problemlerin temel kaynağı olarak görülmüştür. Bu bağlamda kamu harcamalarının kontrol edilemeyecek boyutlara ulaştığı hususu, neoliberal düşünceye sahip Hayek ve Friedman gibi fikir adamları tarafından öne sürülmesinin yanında, Marksist düşünür O’Connor tarafından da kabul edilmiştir. Her ne kadar, iki düşünce yapısının bu probleme karşı önerdikleri çözümler farklı olsa da sorunun tespiti noktasında paralel düşüncede olmaları dikkat çekicidir³⁹.

Esasında ekonomik göstergeler incelendiğinde de bu durum net bir biçimde görülebilecektir. Bu bağlamda kamu kesiminde yaşanan büyümeyi, kamu hizmeti sunan bütün kurum ve kuruluşların yapmış oldukları kamu harcamalarının GSYİH veya GSMH’ya oranlanmasıyla tespit edilebilir. OECD verilerine göre 1870 yılından 2000’li yıllara kadar, bazı dönemlerde bir önceki döneme göre düşüşler yaşansa da kamu harcamalarında önemli bir artış eğilimi söz konusudur⁴⁰. Özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra kamu harcamaları daha da hızlı biçimde artmış, bu artış 1970’lerin sonundan itibaren azaltılmaya çalışılsa da 1980’ler, 1990’lar ve 2000’li yıllarda boyunca bütün gayretlere rağmen istenen seviyede başarılamamıştır⁴¹.

³⁹ CASLIN, Terry, Devlet ve Ekonomi, Çev. Mensur Akgün, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Der. Kemali Saybaşı, Bağlam Yayınları, Ankara 1993, s. 310-312. O’Connor’un düşünceleri sadece kamu harcamaları noktasında değil, aynı zamanda ekonomik alanın siyasallaşması ve işçi sendikalarının kriz yaratmaktaki rolü hususunda da neoliberallerle örtüşmektedir. Neo-liberallerin karma ekonominin iflası olarak değerlendirdiği bu durumu, O’Connor’un kapitalizmin krizi olarak değerlendirmektedir. O’Connor’a göre sorun radikal eylemlerle çözülebilir. Söz konusu çözümde sosyalist eylemden başka bir yol değildir. CASLIN, s. 312; Daha ayrıntılı bilgi için bkz. O’CONNOR, James, **The Fiscal Crisis of State**, St. Martins Press, New York 1973.

⁴⁰ Kamu harcamalarındaki artış eğilim az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere farklı dinamiklere dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde kamu hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesi gereğinden kaynaklanmakta iken, gelişmekte olan ülkelerde daha çok kamusal refahın sağlanmasına dönük harcamalardan kaynaklanmaktadır. AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 37-39.

⁴¹ SCARBROUGH, s. 230, 234. Kamu harcamalarının en yüksek olduğu ülkeler, sosyal devletin en üst seviyede sağlandığı İskandinav ülkeleri olmuştur. Bu çerçevede 1990’ların ilk yıllarında İsveç’te ulusal gelirin 2/3 kamu harcamalarına sarf edilmiştir. RYAN, s. 142.

Son tahlilde devletin mali anlamdaki krizinin sorumlusu olarak görülen kamu harcamalarının artışı sosyal devlete bağlanmış⁴² ve kısaca yaşanan mali problemlerin sorumlusu olarak sosyal devlet gösterilmiştir⁴³. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında sosyal devletin kurumsallaşmasıyla beraber hız kazanan; devletin ekonomik hayat içerisindeki payının artışı ve sosyal amaçları gerçekleştirme amacıyla yaptığı sosyal harcamalar, kamu harcamalarındaki artışın en önemli nedeni olarak değerlendirilmiştir⁴⁴.

Bu bağlamda sosyal devletin kamu harcamalarını arttırmasının ilk nedeni, devletin ekonomik hayat içerisindeki payının önemli ölçüde yükselmiş olması gösterilmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'li yıllara gelindiğinde, Bu oran, Hollanda, Norveç, İsveç ve Danimarka gibi ülkelerde %50'leri, Avusturya, Almanya, Fransa, Belçika ve İngiltere gibi ülkelerde ise %40'ları aşmıştır⁴⁵. Ayrıca bu hususta bir diğer gösterge olan devletin GSYİH içindeki payı; OECD ülkelerinde ortalama 1960'da % 27 iken, bu oran 1988'de %42'ye çıkarak 1,5 kat yükselmiştir. Bu süreçte devletin ekonomideki rolünün genişlemesine paralel olarak istihdamdaki rolü de hızla artmıştır. Bu çerçevede hükümetlerin toplam istihdamdaki payı 1960'da %12 iken, 1988'de %18'e çıkarak yarı yarıya artış göstermiştir⁴⁶.

⁴² Sosyal devletin kaynaklar üzerinde oluşturduğu baskı kamu finansmanının “kalıcı zorluk” içinde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir. RYAN, s. 142.

⁴³ İlerleyen süreçte de yaşanan her ekonomik krizde sosyal devletin maliyet getiren uygulamaları, ekonomik krizin sorumlusu olarak görülmüştür. 1997 yılında Asya ülkelerinde yaşanan krizde de böyle olmuştur. KWON, Huck-ju, Transforming the Developmental Welfare State in East Asia, **Development and Change**, Vol. 36 Issue 3, 2005, s. 477. Ancak 2008-2009 yıllarında yaşanan küresel mali krizde, sosyal devletten ziyade küresel mali sistem sorgulanmaya başlanmıştır.

⁴⁴ SUNAY, s. 264; PIERSON, Modern Devlet, s. 306; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174 vd. Ancak haklı olarak iddia edildiği gibi bu süreçte başta silahlanma olmak üzere askeri harcamaların görmezden gelindiği öne sürülmektedir. ŞAYLAN, s. 203-205; ALGAN, s. 131-132; FOSTER, John W., “Meeting the Challenges: Renewing the Progress of Economic and Social Rights”, **University of New Brunswick Law Journal**, Vol. 47, 1998, s. 200. Kanımızca da sosyal harcamalar, kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmakla birlikte, bu süreçte askeri harcamaların görmezden gelinerek sosyal devletin bir günah keçisi olarak ele alınması yanlış bir yaklaşım tarzıdır.

⁴⁵ HACKER, s. 314; SHAIKH, s. 545; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 104.

⁴⁶ SHAIKH, s. 532. 1984 yılı esas alınarak ve sosyal devlet modellerine göre sunulan bir istatistik incelemeye göre; Avusturalya, Kanada, İrlanda, Birleşik Krallık, ABD'den oluşan liberal sosyal devletlerde bu oran ortalama %41,9, Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç'ten oluşan iskandinav sosyal devletlerde bu oran ortalama %51, Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya ve Hollanda'dan oluşan muhafazakâr sosyal devletlerde bu oran ortalama %52,5 ve Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'dan oluşan Akdeniz tipi sosyal devletlerde bu oran ortalama %42,2 olarak gerçekleşmiştir. TAYLOR-GOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 600.

Devletin bu denli ekonominin içerisinde bulunmuş olmasına, özel yatırımları sınırlayarak sermaye birikimini engellediği ve devletin hantallaşmasına ve bürokratikleşmesine neden olduğu gerekçeleriyle karşı çıkmıştır⁴⁷. Ayrıca 1970’li yıllardan sonra ekonomide yaşanan bunalım, devletin müdahaleci niteliğinin bunalımı olarak adlandırılmış ve devletin ekonomik hayat içerisindeki büyük payına bağlanmıştır⁴⁸. Bu bağlamda, ekonominin durgunlaşmasına kadar çok problem oluşturmayan devletin müdahaleci karakteri, 1970’lerde ekonominin durgunlaşmasıyla birlikte finanse edilmesi güç açılara neden olmuştur⁴⁹.

Fakat devletin ekonomik hayatın içerisinde bulunmasıyla sosyal devlet arasındaki ilişkinin net olmaması nedeniyle, bu nedene bağlı olarak artan kamu harcamalarından doğrudan sosyal devlet sorumlu tutulmamıştır. Esasında sosyal devlet açısından; devletin sosyal amaçlarla ekonomiye müdahalesi gerekli olmakla beraber, doğrudan ekonomik hayat içerisinde bulunması gerekli bir husus değildir. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sonrasında devletin ekonomik hayat içerisindeki payının artmasından, sosyal devlet ancak belli ölçüde sorumlu tutulmuştur.

Sosyal devletin kamu harcamalarının artışından esas sorumlu tutulduğu husus ise, günden güne artan sosyal harcamalar olmuştur. Nitekim devletin mali krizinin sorumlusu olarak görülen kamu harcamalarının artışında, en büyük rolü sosyal harcamalar oynamıştır. Özellikle hızlı artan sosyal harcamaların kamu bütçesine getirdiği yükler, krizi önemli ölçüde etkileyen bir husus olarak değerlendirilmiş ve sosyal dev-

⁴⁷ PIERSON, Modern Devlet, s. 193-194; ROSANVALLON, s. 9-11; YÜKSEL, Fatih, s. 285-286. Ancak sosyal devletin ekonominin içinde aktif olarak yer almak suretiyle büyük miktarda yapmış olduğu kamu harcamalarının; toplumun bütününün üzerinde yük teşkil ettiği ve bürokrasinin büyümesinden başka hiç bir işe yaramadığı yönündeki iddialara karşı çıkan görüş için bkz. İŞIKLI, Alpaslan, Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Yaşı, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XI, sy. 81, Ankara 1986, s. 18-19.

⁴⁸ PIERSON, Modern Devlet, s. 191-192.

⁴⁹ TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 612; OLSEN, s. 183; SKIDELSKY, Robert, **Beyond The Welfare State**, The Social Market Foundation Published, London 1997, s. 83. Devletin ekonomiye gün geçtikçe artan müdahaleleri, önemli oranda “bütçe açıkları”na neden olmuştur. Çoğu gelişmiş ülkede salgın hastalık bir haline gelen ve kronikleşen bütçe açıkları nedeniyle demokratik rejimler “Açık Bütçeli Demokrasiler” olarak adlandırılmıştır. SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 179. 1990’lı yıllarda Devletçiliğin en katı biçimde uygulandığı komünist sistemin çökmesiyle birlikte, sosyal devletin ekonomiye müdahaleci niteliğine yönelik eleştirilerin dozunda önemli bir artış söz konusu olmuştur. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 190; Fukuyama, Francis, **Devlet İnşası**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s. 15-16.

let üzerindeki eleştirilerin en can alıcı noktasını oluşturmuştur⁵⁰. Nitekim ekonomik göstergeler de bu durumu doğrulamıştır.

Bu bağlamda sosyal harcamaların, bu dönemdeki artışını ifade etmek amacıyla farklı veriler kullanılmıştır⁵¹. İlk olarak sosyal harcamaların kamu harcamaları içerisindeki payı açısından meseleye yaklaşıldığında; 1970'li yılların ikinci yarısında ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İsveç gibi ülkelerdeki kamu harcamalarının yaklaşık yarısının, hatta pek çoğunda yarısından fazlasının sosyal harcamalardan kaynaklandığı görülmüştür⁵².

Bu hususta bir diğer önemli gösterge de toplam sosyal harcamaların GSYİH'ya oranıdır⁵³. Sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı hususunda, OECD ülkelerinde 1960 yılında ortalama %12,3'e yükselen bu oranın, 1975 yılında % 21,9'a çıktığı görülmüştür⁵⁴. Ancak OECD ortalaması içerisinde yer alan gelişmekte olan ülkelerin bu oranları düşürmesi nedeniyle, gelişmiş ülkeler için esas durum bu seviyelerin çok daha ötesindedir. Bu çerçevede gelişmiş Batı ülkeleri açısından bu oranlar 1900'lerin başından beri sürekli bir artış içerisinde olmuştur. Örneğin Almanya'da 1900'lü yıllarda sosyal harcamalar GSYİH'nin yaklaşık %1'i civarındayken, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bu oran %2,6'ya, 1930'lu yıllarda ortalama %5,2'ye çıkmıştır. Bu dönemde diğer Batı Avrupa ülkelerindeki durum ise, İngiltere'de %4,6, Avusturya'da %4,4, İrlanda %2,8, Danimarka %2,6 olarak gerçekleşmiştir. 1950'lerden 1970'lerin ilk yarısı süresince bu rakamlar çok hızlı bir biçimde artmıştır. İsveç başta olmak üze-

⁵⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 128, 134, 139-140-142; PIERSON, Chris, *Development of Welfare Regimes*, s. 413; FLIGSTEIN, s. 28; O'CONNOR, *The Fiscal Crisis of The State*, s. 9; BRADY, s. 1329; SHAIKH, s. 531-534; ORSZAG/DENNIS, s. 119; BİLEN, s. 134; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 15-16, 190; FUKUYAMA, s. 15-16; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, s. 173; KOÇDEMİR, s. 148. Sosyal harcamaların içerisinde, sosyal güvenlik harcamaları, sosyal hizmet harcamaları, sağlık ve eğitim harcamaları gibi sosyal amaçlarla gerçekleştirilen harcamalar bulunur.

⁵¹ VOGEL, s. 377.

⁵² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 140; IŞIKLI, s. 20. Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde ise, bu oran %10 civarında kalmıştır. IŞIKLI, s. 20.

⁵³ VOGEL, s. 377; KORPI, Walter, *Welfare-State Regress in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization*, *Annual Reviews Sociology*, Vol. 29, June 2003, s. 592.

⁵⁴ MIDGLEY, s. 136; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 194.

re İtalya, İrlanda, İsviçre ve Batı Almanya'da 1970'lerin ilk yarısında bu oran GSYİH'nin %50'sine yaklaşmıştır⁵⁵.

Bu hususta dikkate alınabilecek diğer önemli gösterge ise, sosyal harcamaların GSYİH'ya oranla çok daha hızlı biçimde artmış olmasıdır. OECD ülkelerinde 1960–1975 arası dönemde sosyal harcamalar reel olarak ortalama her yıl yaklaşık % 8, 1975–1981 arası dönemde %4'ün üzerinde ve 1980'ler boyunca ise yaklaşık %2 oranında büyüdüğü görülmüştür. Söz konusu oranların 1965–1985 yılları arasındaki sosyal harcamalar ve GSYİH'nin artışı ile karşılaştırıldığında, 70'li yıllardan itibaren sosyal harcamaların GSYİH'dan ve büyüme oranlarından çok daha hızlı bir şekilde arttığı dikkat çekmiştir. Ortaya çıkan bu tabloda, 1970'li yıllardan itibaren ekonominin yavaşlamasına karşın sosyal harcamaların gelirlerden çok daha hızlı bir biçimde artmaya devam etmesi önemli ölçüde etkili olmuştur⁵⁶. Ancak sosyal harcamaların GSYİH'dan daha hızlı artması, elde edilen refahtan daha fazlasının dağıtıldığı anlamına gelmiş; bu durum ise, ekonominin krizlerle karşı karşıya kalınmasının nedeni olarak değerlendirilmiştir.

Kısaca bu dönemde sosyal devlet gereği olarak yapılan sosyal harcamaların hızlı bir şekilde artışı, ekonominin gidişatında ciddi olumsuzluklara neden olmuştur. Bu çerçevede ekonomik krizin nedeni olarak görülen kamu harcamalarının, sosyal harcamalar nedeniyle bu ölçüde arttığı görülmüştür⁵⁷. Esasında temel problem, sosyal devletin kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirilebileceği ve sunulan imkânların kaynaklarla orantılı olması gerektiği noktasında toplanmıştır. Sonuçta bu dönemde yaşanan mali krizin faturası; sosyal devletin kaynakları aşan ve olumsuz sonuçlara neden olan

⁵⁵ TOMKA, s. 251; KANGAS/PALME, s. 115; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 165. Fransa özelinde yapılan değerlendirmeler için bkz. KUS, s. 513. Bu oranların 1980'li yıllara kadar sürekli olarak arttığına dair bkz. ÖZDEMİR, Süleyman, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2004, s. 149. Bu dönemde çeşitli ülkelerde farklı siyasi görüşteki partilerin iktidarda olması, sosyal harcamaların artışını engelleyecek bir durum oluşturmamıştır. MORAN, Michael, Crises of The Welfare State, **British Journal of Political Science**, Vol. 18, Issue 3, July 1988, s. 414.

⁵⁶ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 128, 134, 139-140, 162; ROSANVALLON, s. 9; GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 4; HACKER, s. 315; FLIGSTEIN, s. 28; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, 173.

⁵⁷ SHAIKH, s. 534, 545.

yüksek sosyal harcamalarına çıkarılmış ve sosyal devletin, bu boyuttaki sosyal harcamalarıyla sürdürülemeyeceği dile getirilmiştir⁵⁸.

Sosyal devlet üzerinde asılı bir kılıç gibi duran sosyal harcamalar problemi, sosyal devlet ile ekonomik gerçekler arasında önemli bir denge oluşturmaktadır. Günümüzde de varlığını devam ettiren bu dengede, sosyal harcamalarının artmasına neden olan kronik problemler önemli rol oynamakta ve sosyal devletin altın çağına dönülebilmesinin zorluğunu ifade etmektedir⁵⁹. Bu bağlamda sosyal devlette geriye gidüş sürecinin en temel nedenlerinden olan ve günümüzde de etkisini devam ettiren sosyal harcamaların artışının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Ekonomik durgunluk, emek maliyetindeki yükseklik, sosyal devletin olgunlaşmasının ve orta sınıfa yönelik olmasının getirdiği yükler, yaşlanan nüfus yapısı, teknolojik gelişmeler, sosyal problemler ile kültürel ve ahlaki nedenler olarak sıralanabilecek olan sosyal harcamalarındaki hızlı artışın temel nedenlerine⁶⁰ kısaca değinmek gerekmektedir.

Bu bağlamda sosyal harcamaların artışında, ekonomik durgunluğun önemli ölçüde etkili olduğu görülmektedir. Çünkü 1970’li yıllardan itibaren ekonominin yavaşlamasıyla beraber ortaya çıkan işsizlik ve yoksulluğun sosyal programlarla giderilme-ye çalışılması, sosyal harcamaların artışında önemli bir etki meydana getirmektedir⁶¹.

⁵⁸ KANGAS/PALME, s. 115; SAPIR, s. 380; DALY, s. 83, 85; STARKE, s. 115; BRADY, s. 1329; ŞAYLAN, 117-118; GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 6; BİLEN, s. 147; TALAS, *Sosyal Hakların Evrimi*, s. 39; SALLAN GÜL, s. 170; BARRY, *Yeni Sağ*, s. 14-15; KARA, s. 250; KOSONEN, s. 169; RYAN, s. 142. Bu dönemde çözülemeyen en temel sorun, sosyal harcamaların getirdiği maliyet sorunudur. Pek çok önleme rağmen sosyal harcamaların artışı engellenmemiştir. DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 126; WALLERSTEIN, *Immanuel, Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, Çev. Yusuf Okan Kavuncu, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 145.

⁵⁹ Daha çok gelişmiş ülkeler açısından kronikleşen bu problemlerin Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bütünüyle geçerli olduğunu söyleyebilmek güçtür. Bu nedenle günümüze kadar gelişmiş ülkeler seviyesinde sosyal devleti sunamamış olan bu ülkelerin, geçmişle kıyaslandığında ekonomik gelişmelerine paralel olarak daha geniş sosyal devlet uygulamaları sunabilmeleri mümkündür.

⁶⁰ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 135; OLSEN, s. 182-184; RHODES, Martin, *The Political Economy of Social Pacts: ‘Competitive Corporatism’ and European Welfare Reform*, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 165, 168; TAYLOR-GOUBY, s. 599, 606, 609; TAYLOR-GOUBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; BENVENISTI Eyal, NOLTE George, BARAK-EREZ Daphne, **The Welfare State, Globalization, and International Law**, Springer Published 2004, s. 80; FLIGSTEIN, s. 28; SALLAN GÜL, s. 170; BARRY, *Yeni Sağ*, s. 14-15; KARA, s. 250; RYAN, s. 142.

⁶¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 128, 134, 138-140; PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 83; SKYES Robert, PALIER Bruno, *Challenges and Change: Issues and Perspectives in the Analysis of Globalization and European Welfare States* **Challenges and Change**, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**,

Sosyal harcamaların artışına neden olan bir diğer husus, emek maliyetlerindeki yüksekliktir. Nitekim cömert sosyal devlet yararlarının emek maliyetleri üzerinde oluşturduğu sosyal yükler nedeniyle emek maliyetleri yükselmekte, bu nedenle işsizlik önemli ölçüde artış göstermektedir. İşsizliğin artışı ise, cömert sosyal devletlerde sunulan işsizlik ödeneklerine olan ilgiyi arttırmaktadır. Bu süreçte bireyler çalışmaktan ziyade, sunulan sosyal programlardan yararlanmayı tercih etmektedirler. Şüphesiz bu durum sosyal harcamaların önemli miktarda artmasına neden olmaktadır⁶².

Sosyal harcamaların artışına neden olan diğer bir etken ise, demografik nedenler olarak ifade edebileceğimiz nüfusun yaşlanması problemi⁶³. Bu bağlamda gelişmiş sosyal devletlerin pek çoğunda nüfus, önemli ölçüde yaşlanmaktadır⁶⁴. Nitekim OECD ülkelerinde 1960'da 65 yaş üzeri nüfusun, toplam nüfusa oranı %9,4 iken, 1985'de %12,7'ye, 1990'da bu oran %13'e, 2000 yılında %13,9'a çıkmıştır. 2020 yılında kadar bu oranın yaklaşık %19'a, 2035'e kadar ise %23'e çıkması beklenmektedir. Gelişmiş Batı ülkelerinde bu oranlar daha da yüksektir ve yükselmeye devam etmektedir⁶⁵.

Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 6-7; PIERSON, *Investigating the Welfare State at Century's End*, s. 3 vd.; RHODES, s. 165; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 602; TAYLOR-GOUBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 30; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 7; SHAIKH, s. 532, 536, 547; OLSEN, s. 182-184; FLIGSTEIN, s. 28; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, 173; SALLAN GÜL, s. 170; BARRY, *Yeni Sağ*, s. 14-15; KARA, s. 250; RYAN, s. 142.

⁶² GIZELIS, s. 145; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 135, 162; FLIGSTEIN, s. 28; RHODES, s. 165; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 598-599, 605, 612; TAYLOR-GOUBY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 134; TAYLOR-GOUBY, *Book Review*, s. 165; TAYLOR-GOUBY, Peter, *The Response of Government: Fragile Convergence, European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle*, Eds. Victor George and Peter Taylor-Gooby, St. Martin's Press, New York 1996, s. 205; ROSS, s. 24; GIAIMO, s. 367; LOWE, s. 102; RYAN, s. 141-142; BENDA, s. 413; STEPHENS, s. 32-33; HERD, s. 1365; DALY, s. 85; SHAIKH, s. 535-538, 543, 547; BRADY, s. 1332; KORPI, s. 589; TOMKA, s. 254; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 194-195; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 178; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 232, 237-238; KOÇDEMİR, s. 148; SAYBAŞILI, s. 81; BİLEN, s. 130, 242-243.

⁶³ FLIGSTEIN, s. 28.

⁶⁴ Nüfus yapısındaki yaşlanmaya ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. COLEMAN, David, *Population Ageing: Unavoidable Future*, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 298-309; ASSAF Razin, SADKA Efraim, **The Decline of the Welfare State : Demography and Globalization**, The MIT Press, England 2005, s. 1-5, 75-89.

⁶⁵ PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 93; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 109; ASSAF/SADKA, s. 1-5.

Temelde doğum oranlarının düşmesine ve ortalama yaşam süresinin artmasına bağlı olarak gelişen bu problem, sosyal harcamaların artmasına neden olmaktadır. Esasında 1970'lerdeki ekonomik krizde çok etkili olmamakla birlikte; 1970'lerin ortasından itibaren nüfus artışının aniden durmasından başlayarak günümüze kadar etkisini arttırarak devam ettiren bu olgu⁶⁶, sosyal harcamaların önemli ölçüde yükselmesini beraberinde getirmektedir. Bunun temel nedeni; nüfusun yaşlanmasıyla birlikte yaşlılar için sağlanan emeklilik ve sağlık bakımı başta olmak üzere, sağlanan sosyal sigorta ve yardım maliyetlerinin getirdiği yüklerdir⁶⁷. Örneğin; 20 OECD ülkesinde⁶⁸ sağlık bakımı ve emeklilik giderleri için yapılan kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı; 1960'da GSYİH'nin %7,1'ini oluşturmakta iken, bu oran 1990'da %14,3'e ulaşarak iki kat artmıştır⁶⁹. Kuşkusuz bu durumda nüfusun yaşlanmasının önemli bir payı bulunmaktadır.

Özellikle sosyal güvenlik alanında ciddi yükler getiren yaşlı nüfus, sosyal güvenlik sisteminin ciddi ölçekte bozulmasına neden olmaktadır⁷⁰. Özellikle nüfusun yaşlanmasıyla beraber; çalışan nüfus azalmakta, bunun karşılığında emekli sayısı

⁶⁶ Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan ve "bebek patlaması" (baby boom) olarak adlandırılan doğum oranlarının önemli ölçüde yükseldiği dönemde doğanların bu gün yaşlı kişiler olması ve gelişmiş sosyal devletlerdeki nüfus artışının 1970'lerin ortasından itibaren aniden durmasıyla devam ettirilemeyişi, bu problemi daha da derinleştirmektedir. PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 93; OLSEN, s. 182; GIAIMO, s. 334; FRASER, s. 268.

⁶⁷ PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 83, 93; PIERSON, Paul, Welfare State at Century's End, s. 3; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 109, 135; PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3 vd.; SKYES/PALIER, s. 6-7; RHODES, s. 165; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 598-599, 602, 606-609; TAYLOR-GOOPY, Sustaining State Welfare in Hard Times, s. 134; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 42; TAYLOR-GOOPY, Book Review, s. 165; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; SCARBROUGH, s. 240; ROSS, s. 11-12, 24; LOWE, s. 102; OLSEN, s. 182-184; GIAIMO, s. 334; HACKER, s. 315; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 1-2, 7; GIZELIS, s. 144; FRASER, s. 268; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 390; IMMANUEL, Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?, s. 145; ASSAF/SADKA, s. 61, 75, 83.

⁶⁸ Bu ülkeler: Belçika, Avustralya, Avusturya, Kanada, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, Birleşik Krallık, ABD'dir.

⁶⁹ PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 89-90. AB ülkelerinde sosyal harcamaların yarısı ya da yaklaşık 2/3'sine tekabül eden oranlarda değişen miktarları, sağlık bakımı ve emeklilik giderlerinden kaynaklanmaktadır. PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State, s. 814; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 162.

⁷⁰ MIDGLEY, s. 139; HUBER Evelyne, STEPHENS D. Jhon, Welfare State and Production Regimes in the Era of Retrenchment, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 124; FLIGSTEIN, s. 28.

artmakta⁷¹ ve böylelikle sosyal güvenlik sistemleri önemli finansman zorluklarıyla karşılaşmaktadırlar. Bu durum kuşaklararası dayanışma niteliğinde işleyen sosyal güvenlik sisteminin, bordrolu çalışanların primlerini yükseltmesine neden olmakta, iş gücü maliyetlerini arttıran bu husus ise, ekonomik problemlere yol açmaktadır⁷². Gelecek yıllarda daha da artacak olan yaşlı nüfus nedeniyle cömert sosyal devlet yararlarının sürdürülemez olduğu düşüncesi ağırlık kazanmakta ve sosyal devlette yaşanan gerilemenin en temel nedenlerinden biri olarak yaşanan nüfus gösterilmektedir⁷³. Şüphesiz masrafların azaltılması ekonomik açıdan bir gereklilik olsa dahi, sorunun sosyal yönü ihmal edilmemeli ve bu hususta asgari bir temel bireylere sağlanmalıdır⁷⁴.

Sosyal harcamaları arttıran bir diğer etken de sosyal devletin geçmişte tanıdığı cömert taahhütlerin olgunlaşarak önemli boyutlara ulaşmasıdır. Bu bağlamda sosyal devletlerin, daha önce farklı siyasi gerekçelerle vermiş olduğu vaatler, ilerleyen süreçte önemli ekonomik yüklerle neden olmaktadır. Bu hususta özellikle emekliliğe ilişkin ileri dönük olarak sunulan vaatler, gelecekte sosyal harcamaların artmasına yol açmaktadır⁷⁵.

Sosyal harcamaların artışı üzerinde etkili olan bir diğer husus ise, teknolojik gelişmelerin eğitim ve sağlık alanında kullanılmasıdır. Özellikle sağlık alanında kullanılan teknolojilerin son derece pahalı olması sosyal harcamaların artmasına neden olmaktadır⁷⁶.

⁷¹ BM Ulusal Nüfus Bölümü'ne göre; 2030'a kadar Avrupa'da çalışma yaşındakilerin oranı %9, toplam nüfus ise %8 oranında düşecektir. HEWITT, s. 7.

⁷² HEWITT, s. 14; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 7. Almanya'da, Fransa'da İtalya'da sosyal güvenlik maliyetleri bordrolu çalışanların maliyetlerini yaklaşık %40 arttırmıştır. Bu oran kıta Avrupa'sında yaklaşık %30 olmasına karşın ABD'de yaklaşık % 15 olarak gerçekleşmiştir. Genç nüfusun azalması nedeniyle gelecekte de, durum bundan daha iyi olmayacaktır. HEWITT, s. 14.

⁷³ PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 93; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 109; HEWITT, s. 9; ASSAF/SADKA, s. 89.

⁷⁴ GÜRİZ, *Sosyal Demokrasi İdeolojisi*, s. 264.

⁷⁵ PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 83; PIERSON, Paul, *Welfare State at Century's End*, s. 3; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 410; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 599-602; TAYLOR-GOUBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 30; FRASER, s. 269; RYAN, s. 142; RIEGER/LEIBFRIED, s. 215; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 145.

⁷⁶ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 135; FRASER, s. 269; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 145.

Sosyal harcamaların önemli seviyede artmasının bir diğer nedeni olarak ise, sosyal hayatta yaşanan birtakım değişimler gösterilmektedir. Özellikle aile yapısındaki değişim, sosyal devletin gerçekleştirmesi gereken yükümlülükleri bir hayli artırmaktadır. Bu bağlamda geleneksel ailenin yıkılmış olması, sosyal talepler üzerinde önemli bir etki meydana getirmektedir. Başta tek ebeveynli olarak adlandırılan boşanmış ya da evlilik dışı çocukların sayısındaki artış ve bunların korunma gerekliliği sosyal devletin harcamalarını arttırmaktadır. Ayrıca geleneksel aile yapısında evde bakılan yaşlı ve çocukların, değişen aile yapısı ve özellikle kadının çalışma yaşamına girmesiyle özel bakım evlerinde bakılmaya başlanması sosyal harcamaları arttıran bir diğer etken olmaktadır⁷⁷.

Sosyal harcamaların artmasına neden olan bir diğer husus ise, kültürel ve ahlaki nedenlere bağlanmaktadır. Bu bağlamda özellikle toplum içerisinde yaşanan dayanışma eksikliği ve uzun süre bağımlılık altında yaşamaya alışan kimselerin, çalışmak yerine yardımlara bel bağlamayı tercih etmeleri sosyal harcamaları arttırmaktadır⁷⁸.

Sosyal harcamaları arttıran son bir neden olarak ise, sosyal devletin yoksul kimselerden çok orta sınıfa yönelik olması gösterilmektedir. Nitekim sosyal devletin esas maliyet getiren boyutunu; yoksul kişilere yönelik yapılan harcamalardan çok, orta sınıfı desteklemeye yönelik harcamalar oluşturmaktadır⁷⁹.

Sosyal harcamaları artıcı yönde etki eden bu faktörlere daha farklı nedenler de eklenebilir. Ancak en önemlilerinin sıralandığı bu etkenler, sosyal harcamaları ekonomik açıdan sürdürülemez boyutlara ulaştırmaktadır. Esasında sosyal devletin kalıcı zorlukları olarak adlandırılan bu etkenlerin varlığını sürdürmesi, devletlerin ciddi mali

⁷⁷ PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 83, 94; PIERSON, Paul, *Welfare State at Century's End*, s. 3; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 6; TAYLOR-GOUBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 42; TAYLOR-GOUBY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 134; TAYLOR-GOUBY, *Book Review*, s. 165; FRASER, s. 269; GIZELIS, s. 144-145; ROSS, s. 24; CLARKE, s. 13; HERD, s. 1365; DALY, s. 85; RHODES, s. 165. Devletler, yaşlı ve çocukların bakımından kurtulmak amacıyla, bu hususta muhafazakâr düşünceleri desteklemekte ve kadının evde bu bakımlarla ilgilenmesi teşvik edilmektedir. PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 95. Ülkemizde de yaşlı ve özürli kimselere evde bakımının teşvik edilmesi ve bu amaçla bakımı gerçekleştiren kimseye maaş bağlanması bu çerçevede değerlendirilebilir.

⁷⁸ ROSANVALLON, s. 9, 11, 42; GIZELIS, s. 145. Dolayısıyla, Sosyal Devletin karşı karşıya olduğu kriz, ekonomik olduğu kadar kültürel ve ahlaki bir nitelik taşımaktadır. ROSANVALLON, s. 9-11.

⁷⁹ WAGNER, s. 281. BULUT, *Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet*, s. 27; SAVAŞ, Vural F., *Anayasal İktisat*, Beta Yayınları İstanbul, 1989, s. 18; BİLEN, s. 144.

problemlerle yüz yüze gelmesine neden olmaktadır⁸⁰. Sonuçta devletlerin mali anlamda krize girmemesi amacıyla azaltılması gereken sosyal harcamalar, sosyal devletin kapsamında da önemli değişimler meydana getirmektedir. Dolayısıyla 1970'li yıllarda yaşanan krizde önemli ölçüde sorumlu tutulan sosyal harcamalar, günümüze uzanan süreçte de dikkate alınmakta ve devletin mali krizlerden kurtulması amacıyla azaltılmaya çalışılmaktadır.

Sosyal harcamaları artıracı nitelikte bir etkide bulunmamasına karşın, bu harcamaların azaltılmasını zorunlu kılan en önemli husus ise, küreselleşmedir. İlerde daha ayrıntılı biçimde değinilecek olan küreselleşme süreci, sosyal harcamalar üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. 1970'li yıllarda sınırlı bir etkiye sahip olan küreselleşmenin, bu yıllarda yaşanan ekonomik problemlerin kapalı ekonomi nedeniyle oluştuğu ve bunun devamı halinde sorunların aşılamayacağı yönündeki neoliberal düşüncelerin etkisiyle hız kazandığı görülmektedir. Ekonomik krizden çıkış için öngörülen ve 1980'li yıllar boyunca uygulanan küresel açıklık ve rekabete dayanan bütünleşme politikaları, 1990'lı yıllarda SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte etkisini daha da arttırmıştır⁸¹.

Böylelikle II. Dünya Savaşı sonrasında popüler hale gelen kalkınmacılığın yerini küreselleşme almış ve bundan böyle ilerlemenin yolu; ithal-ikameci politikalarından değil, ihracata dayalı üretim yapabilmekten geçer olmuştur⁸². Bu bağlamda günümüze kadar uzanan süreçte etkisini arttırarak devam ettiren küreselleşmenin neden olduğu küresel rekabet, sosyal harcamaların getirdiği yüklerin azaltılmasını zorunlu kılmıştır⁸³. Doktrinde küreselleşmenin oluşturduğu bu baskının çok abartıldığı ve kü-

⁸⁰ SKYES/PALIER., s. 6; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 599, 602; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 2; PIERSON, *Investigating the Welfare State at Century's End*, s. 3 vd.; BENDA, s. 413. Bu dönemde ekonomik zorlukların yanı sıra, karşılanamayan talepler de sosyal devletin ciddi anlamda sorgulanmasına neden olmuştur. SUNAY, s. 263-264

⁸¹ ÖZDEK, Yasemin, *Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar*, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy. 3, Eylül 1999, s. 26-27; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 175, 190; FUKUYAMA, s. 15-16; PRIOR Pauline M., SKYES Robert, *Globalization and European Welfare States: Evaluating the Theories and Evidence*, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 201-203.

⁸² IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 129-131.

⁸³ KRISLOV, s. 78; GIAIMO, s. 365; RHODES, s. 165; CLARKE, s. 81, 83; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 598-602, 607-609, 612; TAYLOR-GOOPY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 134; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE., s. 1;

reselleşmenin belli ölçüde baskı oluştursa da bunun sınırlı olduğu ifade edilmesinin⁸⁴ yanında; isabetli olarak küreselleşmenin sosyal harcamaların azaltılmasını gerekli kılan diğer hususlar karşısında en önemli faktör olduğu da öne sürülmüştür⁸⁵.

3. Mali Kriz Karşısında Sosyal Devletin Yeniden Yapılandırılması

Devletler yukarıda açıklandığı gibi, karşı karşıya kaldıkları mali krizin nedeni olarak sosyal harcamaları görmüşler ve bu harcamaları azaltmaya çalışmışlardır. Söz konusu çaba devletlerin başka çıkar yolunun kalmamış olmasından kaynaklanmış ve böylelikle sosyal harcamaların yeniden yapılandırıldığı bir sürece girilmiştir. Esasından yeniden yapılanma süreci, sosyal devletlerin harcamaları azaltmaktan başka çaresinin kalmamasına bağlı olarak gelişmiştir.

Sosyal devletin kaynaklarının sınırlı oluşu ve artan sosyal taleplerin karşılanması bir ikilem oluşturmuş ve sözü edilen ikilem karşısında ya maliyetlerin azaltılması ya da biri tarafından karşılanması gerekmiştir. Belli bir süre ikinci seçenek çerçevesinde maliyetleri karşılayan devletler, yüksek oranda bütçe açıkları vermişler; bütçe açıklarının finanse edilmeye çalışılması ise kamu borçlarını önemli ölçüde arttırmıştır. Önceki dönemlerde olduğu gibi devletlerin yüksek oranda vergi alabilmeleri de ekonomide durgunluk oluşturması ve günden güne artan küresel rekabet nedeniyle mümkün olamamıştır⁸⁶. Ayrıca sermaye başta olmak üzere vergilerin büyük miktarını

ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 1-2; OLSEN, s. 182-184; MIDGLEY, s. 138; DALY, s. 83; RYAN, s. 142; ASSAF/SADKA, s. 89; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 175.

⁸⁴ PIERSON, Paul, *Welfare State at Century's End*, s. 3-4; GENSCHEL, s. 613; MIDGLEY, s. 152; SKYES/PALIER, s. 5-6; GIZELIS, s. 147; RHODES, s. 169; Küreselleşmenin getirdiği birtakım ekonomik değişmelere, Sosyal Devlet uyum sağlamak durumundadır. Bu düşüncedeki yazarlar; sosyal devletin erozyona uğramasının nedeni olarak, ekonomik küreselleşme sürecinden ziyade hükümetlerin ideolojik yeniden yapılanma arayışlarının daha etkili olduğu belirtilmektedir. SKYES/PALIER, s. 6; Küreselleşmenin farklı boyutları sosyal devlet üzerinde farklı etkiler yapmaktadırlar. Bu çerçevede Pierson çoğu çöşkulu anti sosyal devlet hükümetleri olan ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher dönemlerinde dahi, sosyal Devlet düzenlemelerinin ve kaynaklarının istikrarlı kaldığını öne sürmektedir. SKYES/PALIER, s. 10.

⁸⁵ GENSCHEL, s. 613; RIEGER/LEIBFRIED, s. 38; GIAIMO, s. 365; RHODES, s. 165; CLARKE, s. 81, 83; STARKE, s. 115.

⁸⁶ HACKER, s. 314; ROSANVALLON, s. 9-11; BOGNETTI, s. 97; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 794; PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 90; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 441-445; FERRERA/RHODES, s. 1; RIEGER/LEIBFRIED, s. 207; VOGEL, s. 379; BENDA, s. 413; MIDGLEY, s. 136; FLIGSTEIN, s. 28; LOWE, s. 340; SCARBROUGH, s. 231; TAYLOR-GOOPY, *Book Review*, s. 165; SHAIKH, s. 532, 535-537, 545-546; SAPIR, s. 380; STARKE, s. 107, 114; HEWITT, s. 9; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 780, 794; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 194; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 145; VIRPI, *Tiomen*,

ödeyen kesim, ödedikleri vergilerin başka kimselerin cebine girmesine tepki duymuşlardır⁸⁷. Dolayısıyla güçleşen ekonomik koşullar ve talepler karşısında vergilerin azaltılması zorunlu hale gelmiştir⁸⁸. Azalan vergi gelirleri sosyal devletin en önemli finansman kaynağının kesilmesine neden olmuş ve sosyal devlet için şartları daha da zorlaştırmıştır. Bu süreçte bireylerin sosyal imkânlardan yararlanma konusunda istekli davranmalarına karşın, maliyetlere katılmaya yanaşmamaları, şartları zorlaştıran bir diğer etken olarak kendini göstermiştir⁸⁹. Sonuçta; sosyal harcamaların azaltılarak sosyal devletin yeniden yapılandırılması, devletler açısından son seçenek olarak ortaya çıkmıştır⁹⁰.

Bu bağlamda 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizden başlayarak işçi ve işveren kesimlerinin cömert imkânlar sunan sosyal devlet uygulamaları üzerindeki uzlaşısı sona ermiş ve yeni bir sürece girilmiştir⁹¹. Sosyal devlet gereği olarak yapılan masrafları azaltmaya yönelik olan bu sürece; “sosyal devletin sonu”, “sosyal devletin

Restructring The Welfare State: Globalisation and Social Policy Reform in Finland, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2003, s. 1. Bu çerçevede ekonominin uluslararası hale gelmesi ve ekonomide yaşanan zorlukların birleşmesi; sosyal devletin, en üst seviyede uygulandığı Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda gibi İskandinav ülkelerinde dahi geniş ölçüde baskıya maruz kalmasına neden olmuştur. Küreselleşmenin etkisini arttırdığı bu süreçte, pek çok ülkede olduğu gibi İskandinav ülkelerinde de sosyal devletin yeniden yapılandırılarak masrafları kısması gerektiği düşünceleri dile getirilmiştir. Ancak söz konusu düşüncelerin dile getirilmesine karşın, uygulamaya yansıtılarak, masrafları kısabilmek söylendiği kadar kolay olmamıştır. VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 2, 19.

⁸⁷ BARRY, *Welfare*, s. 1-2; ERDOĞAN, *Özgürlük, Adalet, Refah*, s. 357-358; WAGNER, s. 281; WAX, s. 263, 289. NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 3. Sosyal devletin azaltılması yönündeki trend de, sosyal devlet harcamalarının devasa boyutlara ulaştığı, GSMH’nin yarısına yakının, hatta bazı ülkelerde yarısından daha fazlasının sosyal harcamalara sarf edildiği görülmektedir. Bu nedenle söz konusu harcamaların vergilerle karşılanmasının haksızlık teşkil ettiği ifade edilmektedir. GÖZLER, *Anayasa Hukuku*, 165. Hükümetler doğrudan vergilerden vazgeçip, bunun yerine dolaylı vergileri yürürlüğe koyarak söz konusu tepkileri azaltmaya çalışmışlardır. GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 17; BİLEN, s. 270.

⁸⁸ RIEGER/LEIBFRIED, s. 209; BENDA, s. 413; ŞAYLAN, s. 127; GÖZLER, *Anayasa Hukuku*, 165; KOÇDEMİR, s. 148.

⁸⁹ TAYLOR-GOUBY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 133; STARKE, s. 105; ŞAYLAN, s. 128.

⁹⁰ KORPI, s. 590; MIDGLEY, s. 139; POWELL/HEWITT, s. 90; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 15

⁹¹ MIDGLEY, s. 138; SCARBROUGH, s. 233; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 135, 150, 155; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 180; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 410; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 194; TITMUS, *Universalism Versus Selection*, 44; BELEK, *Sağlığın ekonomi politiği*, s. 241. Kara’nın da isabetli olarak dile getirdiği görüşe göre; sosyal devlet uygulamalarının ekonomik anlamda yük getirdiği tartışılmaz bir gerçek olmakla birlikte, meseleye sadece ekonomik açıdan yaklaşmak toplumsal barışın dikkate alınmaması sonucunu doğurabilecek nitelikte bir husustur. KARA, s. 108. Aynı yönde bkz. KORPI, s. 589.

çöküşü”, “sosyal devletin iflasi” ya da “sosyal devletin mali krizi” gibi yakıştırmalar yapılmışsa da⁹², esasında bu süreçte sosyal devlet ortadan kalkmamış, ancak yeni koşullar karşısında rol ve işlevlerinde önemli farklılıklar yaşanmış ve sosyal devlet, masraflarının azaltılması yönünde yeniden yapılandırılmıştır⁹³. Söz konusu yeniden yapılanma sürecini ifade etmek üzere; “dönüşüm”, “reformlara tabi tutulma”, “modernize edilme”⁹⁴ ya da “tekrar ayarlama”⁹⁵, “tekrar değiştirme”⁹⁶, “hayatta kalma”⁹⁷, “geçiş”, “yeniden yapılanma”, “evrim”, “değiştirme” veya “modifiye etme” gibi kavramlar kullanılmıştır⁹⁸.

Dönüşüm ya da yeniden yapılandırma olarak adlandıracağımız bu süreçte; sosyal devletlerde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir⁹⁹. Sosyal devlet modellerine göre farklı seviyelerde gerçekleştirilen bu reformlarda öncü rolü; İngiltere ve ABD başta olmak üzere, liberal sosyal devlet modelleri üstlenmiştir. Reform sürecine en çok di-

⁹² ŞAYLAN, s. 119-120, 123, 183; Aynı Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 47-48, 82-83; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 28; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 135; MIDGLEY, s. 150; MISHRA Welfare State in Crisis,

⁹³ BRADY, s. 1329; POWELL/HEWITT, s. 4, 41; TAYLOR-GOUBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 180; RIEGER/LEIBFRIED, s. 200; KRISLOV, s. 78; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 150; FERRERA/RHODES, s. 1; SCARBROUGH, s. 240; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 410, 455; SCARBROUGH, s. 227; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 136, 150; LOWE, s. 339; MIDGLEY, s. 135; TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 599, 602, 619; TAYLOR-GOUBY, Book Review, s. 165; KORPI, s. 590; WONG, s. 151; GIAIMO, s. 334, 367; SHAIKH, s. 534; POWELL/HEWITT, s. 41; CLARKE, s. 11, 74. Keesbergen, K. V., **The Declining Resistance of Welfare States to Change?**, Survival of the European Welfare State, Ed. In. S. Kuhnle, Routledge Press, London 2000, s. 20; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 175; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 104; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 260; IŞIKLI, s. 18-19. Bu dönemde “devlet müdahaleciliğinin kökten bir yeniden yapılanma içinde olduğu” ifade edilmektedir. PIERSON, Modern Devlet, s. 191-192. Yeniden yapılanma süreciyle; sosyal devletten radikal bir dönüş değil, aksine sosyal devletin daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulması amaçlanmaktadır. POWELL/HEWITT, s. 58. Bu süreçte sosyal devletler daha verimli hale getirilmeye çalışılmıştır. PIERSON, Welfare State Development, s. 791.

⁹⁴ CLARKE, s. 11.

⁹⁵ PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 411; TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601.

⁹⁶ FERRERA/RHODES, s. 1; TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601.

⁹⁷ KUHNLE Stein, ALESTALO Matti, Introduction, **The Survival of the European Welfare State**, Ed. Stein Kuhnle, Routledge, London and New York 2000, s. 15; KUHNLE Stein, **The Survival of the European Welfare State**, Ed. Stein Kuhnle, Routledge, London and New York 2000, s. XVII; TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601.

⁹⁸ TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601.

⁹⁹ TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 604.

renen ve çok az reform gerçekleştiren modeller ise, İskandinav ülkelerinden oluşan sosyal demokrat sosyal devlet modelleri olmuştur.

Esasında İngiltere ve ABD öncülüğünde başlatılan ve bütün dünyaya; bu ülkelerden yayılan sosyal devletin yeniden yapılandırılmasına ilişkin reform süreci, sosyal devletin harcamalarını ve buna paralel olarak devletin sosyal fonksiyonlarını azaltmıştır. Bu bağlamda İngiltere’de Thatcher’in 1979’da ve ABD’de Reagan’ın 1981’de işbaşına gelmeleri ve siyasi anlamda büyük riskler alarak başlattıkları reform süreci; sosyal devleti, neoliberal düşünceler çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır. Her iki devlet adamı da; 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin sorumlusu olarak, sosyal devletin sürdürülemez harcamalarını görmüşler ve devletin mali krizden çıkabilmesini, sosyal devletin masraflarının azaltılarak yeniden yapılandırılmasına bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Thatcher ve Reagan tarafından askeri harcamaların görmezden gelindiği bu süreçte; sosyal devletin problemleri çözmek yerine, problemler ürettiği anlayışı hâkim olmuştur. Bu düşüncelerden yola çıkılarak sosyal devletin yeniden yapılandırılmasının ve bir dönüşüme tabi tutulmasının gereklilik olduğu kabul edilmiştir. Sosyal devletin, sosyal fonksiyonlarının zayıflamasına ve II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşadığı altın çağın sona ermesine yol açan bu süreç, önemli değişimleri beraberinde getirmiştir¹⁰⁰.

Thatcher ve Reagan tarafından sosyal devletin yeniden yapılandırılması çerçevesinde pek çok reform gerçekleştirilmiştir. Söz konusu reformların hepsine birden değinmek mümkün olmamakla beraber gerçekleştirilen reformlar ana hatlarıyla ortaya konulabilir. Bu bağlamda İngiltere’de 1976 yılında İşçi Partisi iktidarı döneminde ya-

¹⁰⁰ MIDGLEY, s. 138, 140, 144; STARKE, s. 105; PIERSON, Welfare State Development, s. 785; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 136, 151, 153; TAYLOR-GOOPY, Peter, Politic Change at a Time of Retrenchment France, Germany, Italy and the UK, **Social Policy & Administration**, Vol. 33, No. 1, March 1999, s. 3; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 190, 197; FUKUYAMA, s. 15-16; SCARBROUGH, s. 226, 230; FLIGSTEIN, s. 29; FREEMAN, s. 16; BRADY, s. 1329; WONG, s. 151. Şaylan’ın da isabetli olarak belirttiği gibi; esasında sosyal devletin yeniden yapılandırıldığı yıllarda, özellikle ABD’de İngilizce “Welfare State” şeklinde kullanılan sosyal devletin; Warfare State olarak kullanılan savaş devletine dönüştüğü ifade edilmiştir. Sözü edilen iddianın temelinde; Vietnam yenilgisi ardından ABD’nin, öngördüğü küresel ölçekli politikaların uygulanmasını sağlamak amacıyla dünyanın her yerinde gerekli müdahalelerde bulunabilecek bir savaş gücünün oluşturulması ve bu amaçla devasa kaynaklar tahsis etmesi bulunmuştur. Bu sürecin zorunlu olarak refah harcamalarının azaltılması yönünde bir baskı oluşturduğu ve refah harcamalarının daralmasına neden olduğu öne sürülmüştür. Sonuçta sosyal devlette yaşanan daralma; yeniden yapılanma sürecine uygun olmakla birlikte, bu dönemde yapılan büyük miktarlardaki askeri harcamalar bir çelişki olarak ortaya çıkmış ve ABD bütçesinin büyük açıklar vermesine neden olmuştur. ŞAYLAN, s. 203-205.

şanan kriz, Pound'un değer kaybetmesine ve İngiliz ekonomisinin IMF'ye muhtaç hale gelmesine neden olmuştur¹⁰¹. Kamu harcamalarının yüksek seviyede olmasından kaynaklanan kriz, 1979 yılında iş başına gelen muhafazakâr Thatcher hükümeti tarafından doğru okunmuştur. Thatcher, İngiliz ekonomisinin içinde bulunduğu zorlukların temelinde kamu masraflarının bulunduğuna dikkat çekmiş ve bu kamu masrafları içinde de en hızlı artan kalemin sosyal harcamalar olduğundan hareket ederek, sosyal harcamaları azaltıcı yönde önemli bir reform sürecini başlatmıştır¹⁰². Thatcher'in döneme damgasını vuran ve Thatcherism olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirdiği reformlar, sosyal devletin zayıflama sürecini başlatması nedeniyle önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiştir¹⁰³. Esasında neoliberal düşünceler çerçevesinde ortaya konulan reformlar ile Keynesyen anlayıştan vazgeçilmiş ve liberal anlayışa uygun temel birtakım değişiklikler yapılmıştır¹⁰⁴. Bu bağlamda Thatcher; devletin rolünün azaltılarak masraflarının kısılması amacıyla, emeklilik gibi cömert sosyal güvenlik yararları başta olmak üzere sosyal yararların azaltılması, serbest piyasanın teşviki amacıyla vergilerin azaltılması ve özelleştirme¹⁰⁵ gibi uygulamalardan oluşan reform sürecini yürürlüğe koymuştur.

Temelde reform süreci; 1979–1997 yılları arasında Muhafazakâr Parti iktidarı boyunca devam etmiştir. Kendi içerisinde dört aşamada değerlendirilebilecek olan reform sürecinin; ilk aşamasında, 1979–1987 arasında daha çok vergi kesintileri ve kamu masraflarının azaltılması söz konusu olmuştur. İkinci aşama olan ve “Devlete Piyasa getirilmesi” adı verilen 1987–1990 yılları arasında ise, kamu tarafından finanse edilen sosyal hizmetler, piyasanın önceliklerine göre yeniden şekillendirilmiştir. Üçüncü aşama ise, 1990–1992 yılları arasında John Major'un başbakan olmasıyla başlayan süreçtir. “Toplum Sınıfsızlığı Dönemi” adı verilen bu süreçte “Muhafazakâr” düşünceler çerçevesinde reformlar yapılmıştır. Dördüncü ve son aşama ise, 1992–1997 yılları arasını kapsayan ve “Temellere Geri Dönüş” olarak adlandırılan dönemdir. Bu aşamada sosyal zorluk içindeki alt sınıflara daha iyi imkânlar sağlan-

¹⁰¹ POWELL/HEWITT, s. 53.

¹⁰² PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 153; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 782; GLADSTONE, s. 18; FLIGSTEIN, s. 29; LUND, s. 163.

¹⁰³ GLADSTONE, s. 1; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 178.

¹⁰⁴ KUS, s. 488, 490, 501; LUND, s. 163.

¹⁰⁵ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 151; FRASER, s. 283; LUND, s. 163.

maya çalışılmakla beraber, daha çok harcamalardan kaçınmak ve muhafazakâr düşünce bağlamında yeni yaklaşımlar getirmek belirleyici özellik olmuştur¹⁰⁶. 1997 yılında ise, Blair liderliğindeki İşçi Partisi işbaşına gelmiş ve seçim öncesindeki en büyük vaadi olan refah reformlarını, üçüncü yol düşüncesi çerçevesinde “Modern Sosyal Devlet” olarak yürürlüğe koymuştur¹⁰⁷.

ABD’de ise, Reagan tarafından sosyal devletin yeniden yapılandırılması çerçevesinde başlatılan reform süreci de benzer yönde düzenlemelerle şekillenmiştir. Esasında reform sürecinin Reagan’ın düşünceleri çerçevesinde şekillenmesi nedeniyle Reaganism adı verilen yeni yaklaşım tarzı, tıpkı Thatcherism de olduğu gibi neoliberal düşünceler temeline dayanmıştır¹⁰⁸. Bu bağlamda gerçekleştirilen reformlarda dikkat çeken husus, ekonomik açıdan sürdürülebilirliğin sağlanmaya çalışılması olmuştur. Dolayısıyla Reagan, bir hayli artmış olan sosyal harcamaları finanse etmekte isteksiz davranmış ve sosyal devletin getirdiği yüksek maliyetlere karşın, katı harcama kuralları koymuş ve artan vergileri azaltmaya çalışmıştır¹⁰⁹. Ayrıca piyasalara öncelik veren bir yaklaşımla gerçekleştirdiği reformlar sayesinde, toplumun daha iyi bir dengeye kavuşacağına inanmış ve bazı hususların hükümetin kontrolünden çıkarılmasına dayanan deregülasyon sürecini yürürlüğe koymuştur. Böylelikle hükümetlerin ekonomiye yapacakları keyfi müdahaleleri önlemeye çalışmıştır¹¹⁰.

Bu bağlamda gerek Reagan, gerekse Thatcher öncülüğünde gerçekleştirilen ve neoliberal ve muhafazakâr düşüncelerin esas alındığı reformlarda¹¹¹ ortak olarak dikkat çeken hususlar şu şekilde sıralanabilir. İlk olarak oldukça geniş bir yapı kazanan devletin, gerçekleştirilen reformlarla küçültülmesi amaçlanmış¹¹² ve özellikle devletin ekonomideki rolü azaltılarak, devlet müdahaleciliği yeniden yapılandırılmıştır. Özel-

¹⁰⁶ LUND, s. 163-164, 168, 174-175.

¹⁰⁷ POWELL/HEWITT, s. 61.

¹⁰⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 39; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 383; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 139.

¹⁰⁹ HACKER, s. XI, 315; PLATT, Tony, *The State of Welfare United States 2003*, **Monthly Review**, Vol. 55, No. 5, October 2003, 24.

¹¹⁰ FLIGSTEIN, s. 30.

¹¹¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 39.

¹¹² WONG, s. 151; BULUT, *Feodaliteden Küreselleşmeye*, s. 104;

leştirme, yeniden ticarileşme¹¹³, vergilerin azaltılması ve kamu kontrollerinin kaldırılması anlamına gelen deregülasyonlar aracılığıyla; özel sektörün, kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere pek çok alanda ön plana çıkarılması ve böylelikle piyasanın sınırsız egemenliğinin gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur¹¹⁴. Piyasanın bu denli ön plana çıkarıldığı reform sürecinde, devletin sosyal ve ekonomik işlevlerinin görmezden gelindiği öne sürülmüştür¹¹⁵.

İkinci olarak bu reformlarla kamu harcamaları; özellikle de sosyal harcamalar azaltılmaya çalışılmıştır. Buna paralel olarak sosyal devletin sunduğu cömert yararlar, yapılan kesintilerle sınırlanmıştır. Bu çerçevede anayasal düzeye yansıma da; başta emeklilik olmak üzere sağlık bakımı, eğitim, işsizlik sigortası, gelir desteği ve sosyal yardımlar gibi alanlardaki kesintilerle sosyal devleti aşındıran yasal düzenlemelere gidilmiştir. Ayrıca yararlardan faydalananların orta sınıftan ziyade yoksullar olması sağlanmıştır¹¹⁶. Üçüncü olarak ise, Keynesyen anlayışın getirdiği tam istihdam anlayışından vazgeçilerek iş gücü piyasaları esnekletirmiş ve sosyal yüklerden arındırılmıştır¹¹⁷.

¹¹³ Esping Andersen tarafından kullanılan “yeniden ticarileşme” ile bir kişinin geçimini piyasaya bağlı olarak sağlayabildiği ve iş gücüne sunulan yararların azaltıldığı bir süreç kastedilmektedir. ESPING-ANDERSEN, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, s. 21-22; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 422.

¹¹⁴ PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 419; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 617; BULUT, *Feodaliteden Küreselleşmeye*, s. 104; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, 173; KARA, s. 253; ŞAYLAN, s. 69-70, 192-194; KORAY, 94; MIDGLEY, s. 139; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 191-192; LOWE, s. 339; DANIEL/HACKER, s. 42; RIEGER/LEIBFRIED, s. 218.

¹¹⁵ Ancak modern devletin ortaya çıkmasından günümüze kadar, hatta liberalizmin yaygın olarak uygulandığı dönemlerde dahi devletin sosyal ve ekonomik işlevleri daima var olmuştur. ŞAYLAN, 69-70.

¹¹⁶ KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 237-238; OLSEN, s. 166, 183; MIDGLEY, s. 140, 142; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 6; CLARKE, s. 24, 74; ABOU-NASSIF, s. 15; POWELL/HEWITT, s. 90; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 15; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 419, 423-425; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 154; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 617; KORAY, 94; RYAN, s. 142; WONG, s. 151; HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 123-124.

¹¹⁷ LOWE, s. 339; RYAN, s. 142; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 15-16; BİLEN, s. 236; KARA, s. 253. İşgücü piyasalarının sosyal yüklerden arındırılmasının aynı zamanda işçi maliyetlerini düşüreceği, bu çerçevede çok yüksek olan işsizliğin azalacağı iddia edilmiştir. ABD ve İngiltere'nin, bu sayede yüksek işsizlik oranlarını dizginleyebildiği öne sürülmüştür. Ancak sözü edilen düşünce neden-sonuç ilişkisi oluşturmadığı ve her ülke için geçerli olmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Örneğin Almanya, çıplak işçi ücretlerine en fazla sosyal yük yüklenmiş ülkelerden biri olmasına karşın, Avrupa'da işsizliğin en yüksek olduğu ülke İspanyadır. KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 237-238.

Kısaca bu süreçte dikkat çeken husus; hem ABD'nin, hem de İngiltere'nin ekonomik verimlilik ve sosyal koruma dengesinde, ekonomik verimliliği ön planda tutmaları olmuştur¹¹⁸. Ekonomik verimliliğin ön planda tutulduğu söz konusu reform sürecinde; öncü rol üstlenen ABD ve İngiltere başta olmak üzere, liberal model kapsamında değerlendirilen Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkeler ile muhafazakâr ve sosyal demokrat model çerçevesinde değerlendirilen diğer ülkelerde önemli bir reform süreci başlamıştır. Sosyal devlet modellerine göre farklı seviyelerde gerçekleştirilen bu reformları gerçekleştirme hususunda, en başarılı ülkeler liberal modelde yer alan ülkeler olmuşlardır¹¹⁹.

Esasında liberal modelde yer alan ülkeler gibi muhafazakâr ve sosyal demokrat gibi diğer modellerde yer alan ülkeler de sosyal devlet üzerinde etkili reformlar yapmayı istemişler, ancak kamuoyu baskısından çekinmeleri nedeniyle reformları hızlıca gerçekleştirememişlerdir. Nitekim masrafların azaltılması çerçevesinde şekillenen reform sürecinin, seçimlerde oluşturduğu siyasi risk nedeniyle çok kısıtlı biçimde gerçekleştirildiği görülmüştür¹²⁰.

Muhafazakâr modelde yer alan Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, İtalya ve Hollanda gibi ülkelerde; sosyal devletin maliyetlerinin azaltılması ve istihdamın artırılması, ekonomik bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yüksek maliyet getiren sosyal güvenlik uygulamaları; iş gücü maliyetini arttırdığı gibi, özel sektörün kendini geliştirmesini engellemiş ve vergilerin önemli bir yük oluşturmasına neden

¹¹⁸ BRADY, s. 1335; SAPIR, s. 369, 380; OLSEN, s. 194. Ancak Olsen'e göre; ekonomik büyümeyi, üretkenliği ve Piyasa verimliliğini arttırmak için sosyal programları iyice sınırlandırmak ya da ortadan kaldırmak aldatici bir yaklaşımdır. Çünkü sosyal programlar, telafisi mümkün olmayan piyasa başarısızlıkları nedeniyle ortaya konulmuş ve geliştirilmiştir. Bazı araştırmalar sosyal devletin genişlemesi ile ekonomik büyüme arasında olumsuz bir ilişki kurulamayacağını, hatta olumlu bir ilişkinin var olduğunu öne sürmüşlerdir. Son on yıllarda ABD'de yapılan çalışmalarda; liberalleşme ve sosyal devletin masraflarının kısılmasının, ekonomik büyüme ya da üretkenliliği artırdığı ifade edilmiştir. Gelişmiş sosyal devlet olarak kabul edilen çeşitli Avrupa ülkelerinde ekonomik üretkenlik artışının, neoliberal politikaları ve yüksek deregülasyonları uygulayarak sosyal refah programlarını sınırlayan ABD'den daha iyi gerçekleştirdiği ileri sürülmüştür. OLSEN, s. 194.

¹¹⁹ PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 435-439; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 154; MIDGLEY, s. 139, 142; TAYLOR-GOOBY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 1; SAPIR, s. 369; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 15, 23; KARA, s. 253. Gerçekleştirilen reformlarda sosyal devlet modellerinin belirleyici faktör olduğu hususunda daha ayrıntılı bilgi için bkz. TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 618.

¹²⁰ TAYLOR-GOOBY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 3; SCARBROUGH, s. 225; KORAY, s. 119.

olmuştur. Nitekim liberal modeller kadar başarılı olmamakla beraber, muhafazakâr modelde yer alan sosyal devletler yeniden yapılanma süreci içerisine girmişlerdir¹²¹.

Örneğin muhafazakâr model içerisinde yer alan Fransa'da neoliberal dönüşüm üç temel dönemde gerçekleşmiştir. 1945–1974 arası ilk dönemde; hem ekonomik gereklilikler, hem de sosyal devlet başarılı bir biçimde bir arada yürütülebilmiştir. 1974–1983 arasındaki ikinci dönemde; petrol krizleri, Bretton Woods sisteminin çöküşü ve Avrupa'yla entegrasyon gibi etkenler nedeniyle ekonomide ciddi kötüleşmeler yaşanmıştır. 1983 sonrası üçüncü dönemde ise, politika yapıcıların neoliberal çerçeveye kaymaları söz konusu olmuştur. Ancak bu süreçte ABD ve İngiltere'de olduğu gibi ekonomik problemlerden sosyal devletin getirdiği uygulamalar ve maliyetler sorumlu tutulmamış, seçmen direnci de dikkate alınarak daha çok ekonomik büyüme için enflasyon ve Fransız endüstrisinin rekabetçiliğine odaklanılmıştır. Dolayısıyla Fransa sosyal devlet anlayışından uzaklaşmaksızın ekonomik problemlerle yüzleşmeye çalışmış, ancak sosyal harcamaların artışını engelleyememiş ve 1990'ların ortasından itibaren GSYİH'nin %30 civarında seyrederek İskandinav ülkeleri hariç Avrupa'nın en ağır sosyal harcamasına sahip ülkesi haline gelmiştir¹²².

Muhafazakâr model içerisinde yer alan Almanya'da ise; 1990'lı yıllara gelene kadar sosyal devlet ve piyasa ekonomisi arasındaki denge güçlü seçmen direncinin de etkisiyle pek fazla değişmemiştir¹²³. Ancak 1990'lardan itibaren Almanya'nın ekonomik ve iş gücü piyasaları performansında ciddi bir düşüş söz konusu olmuştur. İngiltere gerçekleştirdiği reformlarla, 1990'ların ilk yıllarından itibaren ekonomik krizden çıkarak 1994 yılından itibaren düzenli olarak büyümeye kaydederken Almanya bunu başaramamıştır. Söz konusu durumun temel nedeni: Doğu ve Batı Almanya'nın 1993 birleşiminden kaynaklanan mali yüklerin ekonomik anlamda derin bir problem

¹²¹ Bu ülkeler içinde en başarılı reformları Hollanda yaparken, İtalya ikinci sırada yer almıştır. Fransa, Belçika ve Almanya dondurulmuş refah devleti uygulayarak yeniden yapılanma sürecinden uzaklaşmışlardır. PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 445-455.

¹²² KUS, s. 488-490, 512-513, 515. Benzer yönde bkz. ROSANVALLON, s. 9, 16; TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 613; MIDGLEY, s. 143.

¹²³ RIEGER/LEIBFRIED, s. 209.

teşkil etmesidir¹²⁴. Ekonomik problemlere direnmeye çalışan Almanya, bir süre sonra sosyal harcamaları azaltıcı bir dizi reformlar gerçekleştirmeye mecbur kalmıştır.

Sosyal demokrat modelde yer alan ve sosyal devletin en üst seviyede uygulandığı¹²⁵; Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda gibi İskandinav ülkelerinde, 1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin de etkisiyle ekonomik göstergelerin kötüleşmesi, isabetli bir biçimde sosyal devletin yeniden yapılandırılarak masrafları kısılması gerektiği düşüncelerinin dile getirilmesine neden olmuştur. Temelde pek çok düşünür tarafından; geniş sosyal devlet ile ekonomik performansın düşüşü arasındaki bağlantıya dayandırılan bu düşüncelerde, cömert sosyal devlet uygulamalarının İskandinav ülkelerini daha az rekabetçi yaptığı ileri sürülmüştür. Dolayısıyla 1970'lerin ortasına kadar çok başarılı biçimde sürdürülen sosyal devlet, 1990'lardan itibaren desteklenemez hale geldiği ifade edilmeye başlanmıştır. Ancak söz konusu düşüncelerin dile getirilmesine karşın, uygulamaya yansıtılarak masrafları kısabilmek söylenildiği kadar kolay olmamıştır. Bu durumdaki en büyük etken, sosyal demokrat modelde yer alan ülkelerin reformlarda isteksiz davranmasıdır¹²⁶.

Örneğin sosyal demokrat model içerisinde yer alan İsveç'te, 1980'lerden itibaren ekonomi kötüleşmiş¹²⁷, yüksek oranlarda yapılan sosyal harcamalar 1990'lı yıllardan itibaren bütçe açıklarına neden olmuş ve vergi gelirleriyle dahi finanse edilemez boyutlara ulaşmıştır¹²⁸. 1990'ların ilk yıllarında gelen krizle İsveç mali sistemi iflasın eşiğine gelmiş ve bu durum hükümetin maliyetli sosyal yararları karşılamak için gelir vergilerinde reforma gitmesine neden olmuştur. Bu durum vergilere dayalı olarak finanse edilen sosyal imkânların sunulmasını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca sa-

¹²⁴ CLASEN Jochen, DAVIDSON Jacqueline, GANßMANN Heiner, MAUER Andreas, Non-Employment and the Welfare State: the United Kingdom and Germany Compared, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 2, 2006, s. 137.

¹²⁵ GSYİH'nın yaklaşık olarak 1/3'ünün sosyal harcamalara ayrıldığı ve kamu harcamalarının hemen hemen 2/3'ünün sosyal harcamalara ayrıldığı bu ülkelerde, dünyanın en cömert sosyal harcamaları yapılmaktadır. TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; TOMKA, s. 252; LYGSTAD, s. 72.

¹²⁶ VIRPI, Restructring The Welfare State, s. 2, 19; STEPHENS, s. 32-33; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 441-445; KANGAS/PALME, s. 115; KORAY, s. 122; Bu dönemde ekonomide yaşanan kötüleşmenin etkileri Danimarka ve Norveç'te diğer İskandinav ülkelerine göre daha sınırlı olmuştur. VOGEL, s. 377.

¹²⁷ GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 177-178.

¹²⁸ NUNES, Ferraz, The Limits of the Welfare State, **International Advance in Economic Research**, Vol. 2, Issue 4, November 1996, s. 435. Pek çok yorumcu İsveç refah devletinin daha fazla genişleyerek devam edemeyeceğini düşünmektedir. MIDGLEY, s. 143.

dece hastalık ödemelerinin GSYİH'nin %3'üne ulaşması, bu alanda da kesinti oranları ve bekleme günleri getiren bir reformu zorunlu kılmıştır. Esasında reformlar konusunda isteksiz olan sosyal demokrat hükümetler, mali şartların zorlaması nedeniyle bu reformları gerçekleştirmişlerdir¹²⁹. Kısaca İsveç ekonomik verimlilik ve sosyal koruma arasında yaptığı tercihte; sosyal korumaya öncelik vermeye çalışmış, ancak mali şartların zorlamasıyla sürdürülemez boyutlara gelmesi durumunda reformlara gitmiştir. Bu yaklaşım tarzı ise, İsveç ekonomisini krizlerin kuşatmasını karakteristik hale getirmiştir¹³⁰.

Sonuç itibariyle; 1970'li yıllarda ekonomide yaşanan kötüleşmeden sosyal devlet sorumlu tutulmuş ve İngiltere'de Thatcher ile ABD'de Reagan'ın öncülük ettiği yeniden yapılanma sürecinde, başta liberal modelde yer alan ülkeler olmak üzere, pek çok ülkede sosyal devlete ilişkin önemli değişimlerin gerçekleştirildiği bir döneme girilmiştir. Sosyal devlet açısından önemli bir dönüm noktası anlamına gelen yeniden yapılanma süreci, sosyal devletin masraflarının azaltılması çerçevesinde gerçekleştirilen reformlarla şekillenmektedir. Esasında 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizden sonra başlayan ve halen devam etmekte olan bu sürecin belli taşıyıcı faktörleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Keynesyen anlayıştan vazgeçilerek neoliberal düşüncelerin uygulamaya aktarılması ve ekonomik açıklıkla liberalleşme doğrultusunda hız kazanan küreselleşmenin doğurduğu etkiler bu süreçte belirleyici işlevler üstlenmektedirler. Temelde neoliberal düşünceler ve küreselleşme çerçevesinde günümüze kadar uzanan reformlar; bazı düşünürlerin öne sürdüğü gibi sosyal devleti ortadan kaldırmaya yönelik taşımamakta, sadece sosyal devletin ekonomik gerçekler çerçevesinde mali olarak sürdürülebilirliğini sağlayan reformlar olarak gerçekleştirilmektedir. Kuşkusuz gerçekleştirilen reformlarla önemli ölçüde gerileyen sosyal devlete yönelik bu süreç; sermaye tarafından, daha fazla sermaye birikimi ve kârlılık adına desteklenmektedir¹³¹.

¹²⁹ OLSEN, s. 168, 183; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 425; KANGAS/PALME, s. 127; KOSONEN, s. 169; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 617; VIRPI, Earning Welfare State Citizenship, s. 29; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 270. Fakat İsveç'in 80 ve 90'larda vergide ücret ayarlamaları ve endüstriyel düzenlemelerde gerçekleştirdiği makul reformlar 90'lardaki ekonomik krizi önleyememiştir. FREEMAN, s. 16.

¹³⁰ BRADY, s. 1335.

¹³¹ PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 136, 140, 208; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 598;

Sermaye tarafından desteklenen ve sosyal devletin gerilediği bu süreçte, klasik liberal döneme geri dönüldüğü iddiaları yaygın olarak dile getirilmektedir. Ancak kanaatimizce; sosyal devlette yaşanan gerileme henüz bu boyutlara ulaşmamakla beraber, sosyal düzen açısından olumsuz bir nitelik arz etmektedir. Çünkü piyasanın istekleri doğrultusunda yapılan pek çok düzenleme ile toplum ekonomik imkânlardan yoksun bireyleri, zor yaşam koşullarına maruz bırakmakta ve böylelikle toplumsal barış zedelenmektedir.

B. DÜŞÜNSEL FAKTÖR: NEO-LİBERAL DÜŞÜNÜCE

1. Genel Olarak

Başlangıçta devletler, klasik liberal anlayışı benimsemekteyken, 1930'lu yıllar ve özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında Keynes ve Green gibi liberal düşünürlerin ortaya koyduğu sosyal liberal düşünceleri benimsemişlerdir¹³². 1970'lere gelindiğinde ise, karşı karşıya kalınan ekonomik problemlerin sorumlusu olarak, sosyal liberal anlayışın uygulamaları görülmüş ve bu anlayışın yanlış uygulamalarına karşı alternatif söylemler ortaya koyan neoliberal anlayış yaygınlık kazanmıştır¹³³. İlk olarak 1970'lerin sonlarından itibaren Reagan ve Thatcher öncülüklerinde ABD ve İngiltere-

GOUGH, Ian, Social Welfare and Competitiveness, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000, s. 236, 256; GENSCHER, s. 613; MIDGLEY, s. 138-140, 152; ROSS, s. 11-12; KORPI, s. 589; CERNY, Philip G., Globalization and the Erosion of Democracy, **European Journal of Political Research**, Vol. 36, Kluwer Academic Publishers 1999, s. 15; RIEGER/LEIBFRIED, s. 38; LUND, s. 159; KUS, s. 488; ABOU-NASSIF, s. 1; WONG, s. 151; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 104; HEWITT, s. 13; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 28; ŞAYLAN, s. 119-123, 183; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 26-27; ÖZBEK, s. 23; GÜRİZ, Kapitalizm ve Hukuk, s. 219; YÜKSEL, Fatih, s. 285-286. Aynı Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 47-48, 82-83.

¹³² PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 118-119; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196.

¹³³ WONG, s. 151; ABOU-NASSIF, s. 15; HIRST/THOMPSON, s. 175; HIRST Paul, THOMPSON Grahame, Küreselleşme – Gerekli Bir Mit mi?, Çev. Nasuh Uslu, **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 31; FLIGSTEIN, s. 27; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 176; SUNAY, s. 264-265; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 9-10; SALLAN GÜL, s. 23, 302-303; KORAY, s. 216; KARA, s. 115-117, 25, 251; PIERSON, Modern Devlet, s. 195-196; PIERSON, Modern Devlet, s. 198; POWELL/HEWITT, s. 85; PLATT, 25; ROSANVALLON, s. 51; CLARKE, s. 11-12; MIDGLEY, s. 138. Hayek, sosyal liberalizmi “sahte liberalizm” Barry ise, “gevşek yada eşitlikçi liberalizm” olarak adlandırmaktadır. SALLAN GÜL, s. 37; BARRY, Norman, **Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm**, Çev. Mustafa Erdoğan, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara 1997, s. 1-2; SALLAN GÜL, Songül, 20. Yüzyılda Yeni Sağın İdeolojik Yükselişi ve Yeni Sağda Sosyolojiye Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği, **Ekonomik Yaklaşım**, c. XI, sy. 39, Kış 2000, s. 2; BİLEN, s. 155.

re’de uygulamaya konulan neoliberal düşünceler¹³⁴, Latin Amerika ülkeleri ve Özal öncülüğünde Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yürürlüğe konulmuştur¹³⁵.

Özellikle SSCB’nin çöküşüyle 1990’lı yılların başlangıcından itibaren hız kazanan bu süreç, günümüze kadar etkisini devam ettirerek sürmüştür. Temelde sosyal devletin zayıflatılarak piyasaya öncelik verilmesi şeklinde işleyen neoliberal uygulama, SSCB’nin oluşturduğu komünist tehdidin ortadan kalkmasıyla kendini daha da sınırsız hissetmiş ve tek kutuplu hale gelen dünyadan yola çıkılarak¹³⁶; “tarihin sonu”na gelindiği, liberal değerlerin mutlak zaferini ilan ettiği öne sürülmüştür¹³⁷.

1970’lerin sonundan günümüze kadar uzanan süreçte önemli bir hâkimiyet sağlayan neoliberal düşüncenin sosyal devletin zayıflaması üzerinde oldukça etkili olduğu görülmüştür¹³⁸. Hatta kimi görüş sahipleri, neoliberal düşüncelerin uygulanmasıyla sosyal devlet öncesi klasik liberal döneme geri dönüldüğünü iddia etmişlerdir¹³⁹. Ancak sözü edilen anlayışın bütünüyle liberal düşünceleri yansıttığı görülmekle beraber, klasik liberal anlayışın bazı olumsuzluklarından ders aldığı da gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kartel ve tröstlerin önlenmesi ve sosyal boyutun çok asgari de olsa sağlanmaya çalışılması, bu husustaki en önemli göstergeler olarak dile getiril-

¹³⁴ PLATT, 25; KUS, s. 506-507; MIDGLEY, s. 140; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 39; PIERSON, Modern Devlet, s. 198; POWELL/HEWITT, s. 85; GLADSTONE, s. 18-19; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 139; ÖZBEK, s. 23; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 302-303; ELLWOOD, Wayne, **Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu**, Çev. Betül Dilan Genç, Metis Yayınları, İstanbul 2003, s. 19-20. Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII.

¹³⁵ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 302-303.

¹³⁶ GENSCHEL, s. 613; NOAH/KAPLAN/LEVANON, s. 2; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 173, 178, 196; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 80-84, 236-237; KARA, s. 115; ŞAYLAN, s. 224.

¹³⁷ FUKUYAMA, Francis, Tarihın Sonu mu?, **Tarihın Sonu mu?**, Çev. Yusuf Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s. 22-49.

¹³⁸ MIDGLEY, s. 151; KARA, s. 115-117, 251; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 23; ÖZBEK, s. 23; KÖSE, Ömer, Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve işlevsel Dönüşümü, **Sayıştay Dergisi**, sy. 49, Nisan-Haziran 2003, s. 7; SUNAY, s. 262; ROTHGANG/OBINGER/LEIBFRIED, s. 250-254.

¹³⁹ OFFE, s. 67; KARA, s. 115-117, 251; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 173; ŞAYLAN, s. 136-137; BARRY, Yeni Sağ, s. 23; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 39; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 34-35, 37. Aksi yönde bkz. DOUGLAS, s. 187; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 19.

miştir¹⁴⁰. Ayrıca neoliberal düşünce, piyasa-devlet ilişkisine, klasik liberal anlayıştan çok farklı yaklaşarak değişik bir bakış açısı ortaya koymuştur¹⁴¹.

Kendi içerisinde farklı düşünceleri barındıran neoliberal düşünce, esasında dört temel okul çerçevesinde gelişmiştir¹⁴². Bu bağlamda Buchanan ve Tullock'un öncülüğünde gelişen Virginia Okulu: daha çok "Anayasal İktisat" ya da "Sözleşmecî Anayasacılık" (Contractarian Constitutionalism) diyebileceğimiz, ekonomik esasların anayasalarda düzenlenmesi üzerinde durmuş ve böylelikle ekonominin, siyasi kaygılardan olumsuz etkilenmesinin önüne geçmeye çalışmıştır¹⁴³. Libertiyenizm olarak adlandırabileceğimiz bir diğer okul ise, Nozick öncülüğünde gelişmiştir. Devlete karşı çıkan bu anlayış, en uç neoliberal görüşleri dile getirmiştir. Ultra minimal devlet yapılanmasını savunan Nozick güvenliğinin dahi özel kuruluşlarca sağlanması gerektiğini savunmuştur¹⁴⁴.

Neoliberal düşünceye en çok katkı sağlayan okullar olarak değerlendirebileceğimiz diğer okullar ise, Hayek öncülüğünde şekillenen Avusturya Okulu¹⁴⁵ ve Friedman öncülüğünde şekillenen Chicago Okulu olmuştur¹⁴⁶. Hayek; daha çok sosyal adalet ve planlama gibi devletin piyasadaki rolüne ilişkin görüşler dile getirmiş-

¹⁴⁰ SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; BEER, Andrew, CLOWER, Teery, HAUGHTOW, Graham, MAUDE, Alaric, Neoliberalizm and the Institutions for Regional Development in Australia, **Geographical Research**, Vol. 43, No. 1, March 2005, 50-52; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 208.

¹⁴¹ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 23.

¹⁴² AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 3, 12-13.

¹⁴³ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12-13, 19-20, 25, 28-29, 32; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 38-41, 43-44; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 127; Aynı yönde LUND, 6-7. BARRY, Modern Siyaset, s. 88-90; ROSANVALLON, 71-72; GWARTNEY James D., WAGNER Robert E., Public Choice and the Conduct of Representative Government, **Public Choice and Constitutional Economics**, Eds. James D. Gwartney, Robert E. Wagner, JAI Press, London 1988, s. 20-30.; SAVAŞ, Vural F., **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s. 133-136; ŞAYLAN, s. 142; SAVAŞ, Anayasal İktisat, s. 18; ERDOĞAN Anayasal Demokrasi, s. 44-45; MIDGLEY, s. 146.

¹⁴⁴ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 22-23, 29; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 60-67; BARRY, Norman, **On Classical Liberalism and Libertarianism**, Macmillian Publishing, London 1986, s. 18; ROSANVALLON, 69-70, 73; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 130; ŞAYLAN, s. 133-134.

¹⁴⁵ Hayek; Piyasa tarafından üretilen spontan özel bir tür düzen içinde sözleşme, haksız fiil ve mülkiyet kuralları içinde hareket ederler ki, bu düzene "Catalaxy" adı verilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. HAYEK, s. 109; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 40-41.

¹⁴⁶ KUS, s. 506; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 12-13; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 264; BUTLER, Eamonn, **Hayek**, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları, Ankara 2001, s. 71 vd.

ken¹⁴⁷, Friedman serbest ticaret, enflasyon, para hareketliliği ve işsizlik üzerinde durmuştur¹⁴⁸.

Şüphesiz neoliberal olarak adlandırılabilir düşünceler çerçevesinde pek çok husus dile getirilmekle birlikte, bu düşünceler içerisinde sosyal devlete yönetilen eleştiriler önemli bir yer tutmuştur. Esas itibarıyla neoliberal düşünceler tarafından; sosyal devlet gereği yürürlüğe konulan uygulamalara önemli eleştiriler getirilmiş ve alternatif çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Neoliberal düşüncenin dile getirdiği alternatif söylem de başta sol çevreler olmak üzere, çeşitli çevrelerden eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır¹⁴⁹.

2. Neoliberal Düşüncenin Sosyal Devlete Yönelik Eleştirileri, Çözüm Önerileri ve Karşı Karşıya Kaldığı Eleştiriler

Neoliberal düşüncenin sosyal devletle bağlantılı olarak ortaya koyduğu önemli bir eleştiri; devletin ekonomideki genişleyen rolüdür. Sosyal devletin geniş bir biçimde uygulandığı dönemde, devletin her türlü sorunu çözecek bir mekanizma olarak düşünülmesini eleştiren neoliberal düşünce, devleti bütün sorunların kaynağı olarak görmüştür¹⁵⁰.

Devletin bu denli büyümesinden sosyal devleti sorumlu tutan neoliberal düşünce, Keynesyen sosyal devleti ekonominin önündeki en önemli problem olarak görmüş ve devletin ekonominin içerisinde yer almasını olumsuz bir durum olarak değerlendirmiştir. Bu anlayışa göre sosyal devlet ile serbest rekabetçi piyasaların bir

¹⁴⁷ HAYEK, Friedrich A., **Kölelik Yolu**, Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Aslan, Liberte Yayınları, 1999, s. 49, 56.

¹⁴⁸ GLADSTONE, s. 19; SUNAY, s. 134; QUIGGIN, John, Globalization and Economic Sovereignty, <http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:11026/jqglob01.pdf>, 15.05.2010, s. 16; BOXBERGER Gerald, KLIMENTA Harald, **On Küreselleşme Yalanı, Piyasanın Hâkimiyetine Alternatifler**, Çev. Murat Çakır, <http://www.kozmopolit.com/Globallugenl.pdf>, 5.10.2005; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 28; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 55-56; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 180; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 40; HEYWOOD, Andrew, **Politics**, Palgrave Press, New York 2002, s. 185.

¹⁴⁹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 176.

¹⁵⁰ ROSANVALLON, s. 51; OFFE, s. 67-68; LOWE, s. 339; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 20, 40; SUNAY, s. 136; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 176; ABOU-NASSIF, s. 16; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 29; ERDOĞAN Anayasal Demokrasi, s. 44-45; RUHİ, s. 91; FRIEDMAN, Milton, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1988, s. 63-68; AKTAN, Coşkun C., Liberal Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, sy. 3, Mart 1994, s. 15; BİLEN, s. 200.

arada yaşayabilmesi mümkün değildir¹⁵¹. Nitekim sosyal devletin öngördüğü piyasa ekonomisi, bu düşüncenin önemli temsilcilerinden Hayek tarafından piyasa ekonomisi olarak değerlendirilmemiştir¹⁵².

Neoliberal düşünce, eleştirmiş olduğu devletin ekonomideki rolüne ilişkin önemli çözüm önerileri de getirmektedir. Bu bağlamda devletin küçültülmesi ve piyasa hâkimiyetinin sağlanması amacıyla devletin ekonomideki rolünün azaltılması gerekmektedir¹⁵³. Anayasal iktisat tarafından sınırlı devlet olarak adlandırılan bu husus¹⁵⁴; Hayek tarafından, devletin bazı sınırlı görev ve fonksiyonları olabileceğini ifade etmek üzere, “sınırlı sorumlu devlet” şeklinde ifade edilmektedir¹⁵⁵. Friedman’ın devletin kuralları belirleyip uygulamasını ifade etmek amacıyla kullandığı “hakem devlet”, bu hususta neoliberal düşünce tarafından ortaya konulan bir diğer öneridir¹⁵⁶. Nozick tarafından kullanılan “ultra-minimal devlet” ise¹⁵⁷, güvenlik ve koruma hiz-

¹⁵¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 118; MIDGLEY, s. 146; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 195-196, 198; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 175; SUNAY, s. 264; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 306; YAYLA, Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s. 120-122; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174 vd.; PIETERSE, s. 7.

¹⁵² KOÇDEMİR, s. 143; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 23.

¹⁵³ SUNAY, s. 135, 264; STEGER, Manfred B., **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 64-66; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 306; YAYLA, *Siyaset Teorisine Giriş*, s. 120-122; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 174 vd.; ŞAYLAN, s. 131-133, 136-137; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 19; ROSANVALLON, s. 51; GLADSTONE, s. 18; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 302-303; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; Aynı yönde bkz. KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. XVIII; ABOU-NASSIF, s. 15; AKTAN, *Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*, s. 29; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 40; ERDOĞAN *Anayasal Demokrasi*, s. 44-45. Devletin ithalat ve ihracat sınırlamaları koyması, tarımda taban destekleme fiyatları belirlemesi, konut yapımını destekleme programlarını benimsemesi, bazı girişimlerde ruhsat zorunluluğu getirmesi, sosyal güvenlik faaliyetlerinde bulunması, tekel niteliğinde mal ve hizmetler oluşturması ve iletişim araçlarının kontrolünün yanlış olduğu savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. FRIEDMAN, s. 66-68.

¹⁵⁴ AKTAN, *Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*, s. 19-20.

¹⁵⁵ AKTAN, *Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm*, s. 4-5, 28; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 124-125; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, 40-41; AKTAN, *Değişim Çağında Devlet*, s. 118, 127; HAYEK, Friedrich A., **Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, Çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997, s. 73; YAYLA, Atilla, *Liberalizme Bir Bakış, Türkiye Günlüğü*, sy. 17, Kış 1991, s. 55; BİLEN, s. 167; LUND, 5-6.

¹⁵⁶ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 57; RUHİ, s. 91; FRIEDMAN, s. 34, 65; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 40. Aynı yönde bkz. SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; BEER, Andrew, CLOWER, Teery, HAUGHTOW, Graham, MAUDE, 50-52; RUHİ, s. 91.

¹⁵⁷ AKTAN, *Değişim Çağında Devlet*, s. 127.

metlerini dahi özel sektöre bırakarak devletin sınırlanmasından öte önemli ölçüde ortadan kaldırılmasını öngörmekte ve bu hususta en uç noktayı ifade etmektedir¹⁵⁸.

Neoliberal düşünce devletin ekonomideki rolünün azaltılması amacıyla toplum için ekonomi anlayışının değil, ekonomi için ekonomi anlayışının benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede devlet, ekonomiye müdahale etmemeli ve kendi haline bırakmalıdır¹⁵⁹. Neoliberal düşünceye göre; “mümkün olduğunca piyasa, gerektiği kadar devlet” olmalı ve devlet, “piyasa dostu” nitelikte bulunmalıdır¹⁶⁰. Bu anlayışın temelinde, ekonomik kaynakların etkili ve verimli kullanılmasının serbest ve rekabetçi piyasalarda mümkün olabileceği düşüncesi yer almaktadır. Dolayısıyla devlet, küresel hale gelen rekabetçi piyasaları desteklemelidir¹⁶¹. Bu durumdan yola çıkan Hayek, neoliberal devletin sosyal devletin değil, iyi olan piyasanın düzenleyici-

¹⁵⁸ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 22-23; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 61.

¹⁵⁹ HAYEK, Sosyal Adalet Serabı, s. 22, 159, 153; BİLEN, s. 166; HAYEK, Kölelik Yolu, s. 98; KOÇDEMİR, s. 147, 157; SUNAY, s. 267; BİLGİÇ, Veysel, Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı, **Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar**, Ed. Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Coşkun, Seçkin Yayınları, Ankara 2003, s. 28 vd.; ELLWOOD, s. 19-20; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 15. Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 39; FRIEDMAN Milton, FRIEDMAN Rose, **Free to Choose**, Harmond-Swirth, Penguin, 1980, s. 47-54; CLARKE, s. 75; MIDGLEY, s. 145; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 127; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 37-38, 57-60, 126-127, 136, 171-172, 199; ŞAYLAN, s. 136-137; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 175; YAYLA, Liberalizme Bir Bakış, s. 55; BİLEN, s. 167; FRIEDMAN, s. 14, 65, 69-71, 77, 310, 323; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 260. TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6.

¹⁶⁰ SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; BEER, Andrew, CLOWER, Teery, HAUGHTOW, Graham, MAUDE, Alaric, Neoliberalizm and the Institutions for Regional Development in Australia, Geographical Research, Vol. 43, No. 1, March 2005, 50-52; AKDOĞAN, s. 74; ŞENSES, Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 38-41; PIETERSE, s. 7.

¹⁶¹ SUNAY, s. 265, 267, 306; DEAN, Gary, Globalisation and the Nation-State, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010; YAYLA, Siyaset Teorisine Giriş, s. 120-122; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174 vd.; ROTHGANG/OBINGER/LEIBFRIED, s. 255-258; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 175; OLSEN, s. 194; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 40; CLARKE, s. 87; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 37-38; ABOU-NASSIF, s. 16; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 40.

si olduğunu ifade etmektedir¹⁶². Kısaca neoliberalizm, küresel rekabet ve uluslararası açıklığın hâkim olduğu küreselleşme sürecinin temel ideolojisi konumundadır¹⁶³.

Bu bağlamda küresel rekabet sürecinin taşıyıcı ideolojisi neoliberal düşünce, küresel rekabetin önündeki her türlü engeli kaldırmaya gayret göstermektedir. Nitekim neoliberal düşüncenin serbest rekabete dayanan piyasanın desteklenmesine ilişkin olarak dile getirdiği en önemli araçlardan biri deregülasyonlardır. Devletin ekonomiye müdahale ve kontrollerinin azaltılması anlamına gelen deregülasyonlarla, piyasa daha serbest ve sınırsız hale gelmektedir¹⁶⁴. Neoliberal düşüncenin serbest rekabetin önünde engel olarak gördüğü bir diğer husus ise, korumacılıktır. Sosyal devletin altın çağında yaygın olarak uygulanan ekonomik korumacılık, ekonomik durgunlaşmanın ve serbest rekabetin sağlanamamasının en önemli nedenlerinden kabul edilmektedir. Küresel rekabeti öngören neoliberal düşünce, yerel ekonomilerin küresel rekabet gereğince yeniden yapılandırılmasını öngörmektedir¹⁶⁵.

Neoliberal düşüncenin öne sürdüğü devlet piyasa ilişkilerine ilişkin görüşlerine çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Bu bağlamda sözü edilen anlayışın siyasi iktidarı ekonominin emrine vermiş olmasının demokrasiyi zayıflatan bir etken olduğu ileri sürülmektedir¹⁶⁶. Demokrasiye yeni bir anlam kazandırma iddiasında olan neoliberal anlayış, ekonomik konuların siyasi iktidar tarafından düzgün bir biçimde yönetilemediğini ve popülist yaklaşımlarla ekonominin uzun vadedeki gidişatının bozulduğunu

¹⁶² AKKAYA, s. 739; HAYEK, Fiedrich A., **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, Kurallar ve Düzen**, Çev. Atilla Yayla, İş Bankası Yayınları., Ankara, 1994, s. 102-108; YAYLA, Özgürlük Yolu, s. 155; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 40-41.

¹⁶³ PRIOR/SKYES, s. 202; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVII; LYGSTAD, s. 77; KWON, s. 478.

¹⁶⁴ FLIGSTEIN, s. 28; LYGSTAD, s. 78; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 2; PRIOR/SKYES, s. 202. ELLWOOD, s. 19-20; CLARKE, s. 88. Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII, 79; ŞAYLAN, s. 136-137; SUNAY, s. 135-136; STEGER, s. 64-66; GÜLER, Birgül A., **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE Yayınları, Ankara 1996, s. 44-50; KÖSE, s. 31; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; KOZANOĞLU, Hayri, Küreselleşme ve Uluslarüstü Sermaye Sınıfı, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 57.

¹⁶⁵ SUNAY, s. 135, 267; HABERMAS, Jürgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 1998, s. 64-65; OKUR, Mehmet Akif, Küresel Siyaset, **Siyaset**, Ed. Mümtaz'er Türköne, Lotus Yayınları, Ankara 2003, s. 670-671, 678; PIERSON, Modern Devlet, s. 198; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 139; ABOU-NASSIF, s. 16; AKDOĞAN, s. 74; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; KOZANOĞLU, s. 57.

¹⁶⁶ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 176, 195; ŞAYLAN, s. 138-141, 315; İNSEL, Ahmet, **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 16; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 201.

öne sürmektedir. Söz konusu iddiaların gerçeklik payı bulunmakla birlikte, halkın temsilcileri olan siyasi iktidarın, bu hususta tamamen devre dışı bırakılmaya çalışılması demokrasinin zayıflaması anlamına gelmektedir¹⁶⁷. Nitekim neoliberal düşüncelerin yaygın olarak uygulandığı günümüzde; demokrasinin halkın tepkisini dindirmenin bir aracı olarak kullanıldığı, seçmenlerin seyirci konumuna düşürüldüğü ve hangi görüşteki siyasal düşünce iktidarda olursa olsun benzer yönde uygulamalara gittiği görülmektedir. Kısaca neoliberal söylemin demokrasinin sosyal boyutunu ihmal ettiği ve ekonomideki belirleyiciliği siyasi iktidardan alarak piyasaya verdiği söylenebilir¹⁶⁸. Ayrıca ekonomik anlamda kazanılan belirleyiciliğin ulus devletlerin egemenliğini zayıflattığı ve ekonomik açıdan güçsüz ülkeler başta olmak üzere, devletlerin ekonomik ve buna bağlı olarak siyasi bağımsızlıklarının önemli ölçüde yıprandığı dikkat çekmektedir. Tam bağımsızlığın ortadan kalkmış olması ciddi bir problem olarak görülmektedir¹⁶⁹.

Son olarak neoliberal düşünce çerçevesinde devlet piyasa ilişkilerinin değişimi sürecinde, sanki bu sürecin kaybedeni olmadığı gibi intiba uyandırılmaktadır. Hâlbuki bu sürecin kazananlarının ekonomik açıdan güçlü kesimler olmasına karşın, kaybedenlerinin ekonomik açıdan zor durumdaki kitleler olduğu görülmektedir¹⁷⁰.

Neoliberal düşüncenin sosyal devlete ilişkin yanlış olarak değerlendirdiği bir başka husus, sosyal devletin paternalist bir yaklaşımla “devlet baba” anlayışına dayanmasıdır¹⁷¹. Devletin bütün sorunları çözmesi gerektiğine dayanan ve bireylerin tercih ve özgürlüklerini ortadan kaldırdığına inanan bu yaklaşım, devletin bütün sorunların kaynağı olarak değerlendirilmesine neden olmuştur¹⁷². Dolayısıyla neoliberal

¹⁶⁷ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 174-176.

¹⁶⁸ ŞAYLAN, s. 138-141, 315; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 31-33; İNSEL, s. 16; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 201.

¹⁶⁹ SUNAY, s. 136; KUS, s. 492; KEYMAN, E. Fuat, Alternatif Moderniteler ve Türk Kapitalizminin Kültürel Ekonomisi, **Toplum ve Bilim**, sy. 93, Yaz 2002, s. 88-89; KLINGNER, E. Donald, Globalization, Governance, and the Future of Public Administration: Can We Make Sense Out of the Fog of Rhetoric Surrounding the Terminology, **Public Administration Review**, Vol. 64, No. 6, November/December 2004, s. 737.

¹⁷⁰ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 208.

¹⁷¹ PRIOR/SKYES, s. 202; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 118, 127; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 360.

¹⁷² GLADSTONE, s. 19; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 46; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 118, 127; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 360.

düşünce tarafından devletin mümkün olduğunca sınırlandırılması gerekliliğinin üzerinde durulmakla beraber, devletin vatandaşlarına hiç yardım etmemesi de kastedilmemektedir¹⁷³. Bu bağlamda Friedman; akıl hastaları, kimsesizler ve yaşlılar gibi kendi kusursu olmaksızın geçimini temin edemeyen bireylere devletin destek olması gerektiğini öne sürmüştür. Bu kişilerin “negatif gelir vergisi” ile vergi vermemesi ve “kupon sistemi” aracılığıyla belli ihtiyaçlarının piyasadan temin edilmesi hususunda destek olunması herhangi bir sakınca oluşturmamaktadır¹⁷⁴. Hayek bu tür yardımların sağlanmasının gerekli olduğunu kabul etmekle beraber bunların devlet tarafından değil de gönüllü kuruluşlar tarafından sunulmasını öngörmektedir¹⁷⁵.

Neoliberal düşüncenin devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmasını sosyal devletle daha da bağlantılı hale getiren husus, sosyal devletin sosyal adaleti sağlamak amacıyla piyasaya yapmış olduğu müdahalelerdir¹⁷⁶. Neoliberal düşünce tarafından yanlış olarak değerlendirilen bu müdahaleler; sosyal adaleti sağlamadığı gibi üst ve orta sınıfın kaynaklarını başka sınıflara haksız şekilde aktardığı, toplumun ihtiyaç sahibi olarak adlandırılan bir kesimine imtiyaz sağladığı, bu nedenle de adaletsiz ve özgürlüğü ortadan kaldırıcı sonuçlara neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmektedir¹⁷⁷.

¹⁷³ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 118, 127.

¹⁷⁴ TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 57, 60, 199; FRIEDMAN, s. 63-71, 77, 149 vd.; RUHİ, s. 91; AKTAN, Liberal Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi, s. 10, 13-30; BİLEN, s. 169, 200; HAYEK, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni, s. 71-72; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 17-18; BARRY, Modern Siyaset, 296-298.

¹⁷⁵ HAYEK, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni, s. 67-75, 84; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; LUND, s. 1; BİLEN, s. 169; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 41.

¹⁷⁶ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 39; MIDGLEY, s. 145; FRIEDMAN/FRIEDMAN, s. 47-54. Aynı yönde bkz. SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 37, 57, 60, 199; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII, 19; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 118, 127; CLARKE, s. 75; TALAS, Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası, s. 6; FRIEDMAN, s. 65, 69-71, 77.

¹⁷⁷ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 20, 136; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 26; HAYEK, Sosyal Adalet Serabı, s. 99, 134, 159, 173; CLARKE, s. 75; HAYEK, Friedrich A., Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri, **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, Çev. Atilla Yayla, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 181, 191; ERVASTI, s. 290; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 359-360; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 45; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 282; TÜRKKAN, Erdal, İktisadi Liberalizm, Sosyal Adalet ve Demokrasi, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 380; SAYBAŞILI, s. 97; BİLEN, s. 202; YUMER,

Neoliberal düşünceye göre; sosyal devletin gerektirdiği finansmanın vergilere dayanması ve vergiler aracılığıyla gerçekleştirilen cebri bir yeniden dağıtım, bir kısım kimselerin malvarlıklarına haksız biçimde el atılması sonucunu doğurduğu gibi bireylerin çalışma ve yatırım yapma azmini olumsuz etkileyerek küresel rekabet çağında önemli kayıplara yol açmaktadır¹⁷⁸. Bu nedenle anayasal iktisat anlayışını savunan düşünürler, vergi oranlarının anayasa tarafından belirlenmesini ve belli süreyle güvence altına alınmasını talep etmektedirler¹⁷⁹.

Neoliberal anlayışa göre; sosyal adalet amacıyla ekonomiye yapılacak müdahalenin sonu bulunmamaktadır. Dolayısıyla devletin sosyal adalet amacıyla yapacağı müdahaleler, her şey devlet denetimi altına girene kadar devam etmektedir. Üstelik devlet her şeye hâkim olsa bile sosyal adalet sağlanamamakta ve yoksulluk ortadan kaldırılamamaktadır. Nitekim ekonominin işleyişini bozan bir sosyal devlet ile yoksulluğun ortadan kaldırılmasının ve refahın sağlanmasının mümkün olmadığı, mevcut haliyle sosyal devletin amaçlarına zarar verici nitelikte “yoksulluğu arttırdığı” ifade edilmektedir. Bu konunun en çok üzerinde duran Hayek; sosyal adaleti, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir serap olarak değerlendirmekte ve bu serabın peşinde koşmanın devleti büyüterek ekonomiyi bozacağını öngörmektedir¹⁸⁰. Bu düşüncesi nedeniyle Hayek, sosyal adaleti sağlamaya yönelik artan oranlı vergi ve asgari ücret gibi uy-

Ruhdan, Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi, **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999, s. 168.

¹⁷⁸ SUNAY, s. 265, 267; DEAN, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010; YAYLA, Atilla, **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara 2003, s. 129; PIERSON, Modern Devlet, s. 194; FLIGSTEIN, s. 28; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 55; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5, 15; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 118, 127, 282; AKDOĞAN, s. 77; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 166; PIETERSE, s. 7; ERVASTI, s. 288-290; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 46; HAYEK, Liberal Bir Devletin Anayasası, s. 175-181, 191; BARRY, Modern Siyaset, s. 285; WAX, s. 289; RIEGER/LEIBFRIED, s. 215; GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 5; BARRY, Yeni Sağ, s. 180; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 166; BİLEN, s. 199, 202-203. HAYEK, Sosyal Adalet Serabı, s. 134; FRIEDMAN, s. 280; BUTLER, s. 121.

¹⁷⁹ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 20.

¹⁸⁰ HAYEK, Sosyal Adalet Serabı, s. 98-101, 120, 133-134; HAYEK, Kölelik Yolu, s. 56, 98; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 55; ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 170 vd., 357; RUHİ, s. 88; ŞAYLAN, s. 143; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 364; ROSANVALLON, s. 74-75; BRADY, s. 1330-1332; BARRY, Yeni Sağ, s. 138; YAYLA, Özgürlük Yolu, s. 188-189; YAYLA, Liberal Bakışlar, s. 63; HAYEK, Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri, s. 180-181, 189; AKKAYA, s. 739.

gulamalara karşı çıkmaktadır¹⁸¹. Nozick ise, sosyal adaleti sağlamaya yönelik önlemlerin zorlamaya dayanması nedeniyle esasında adalete aykırı olduğunu dile getirmektedir¹⁸².

Neoliberal düşüncenin sosyal adaleti sağlamanın yanlış olduğuna dair ortaya koyduğu eleştiriye getirdiği çözüm önerisi; devletin, sosyal adaleti sağlama amacından vazgeçmesi ve piyasayı kendi işleyişine bırakmasıdır. Klasik liberal düşüncede var olan “doğal düzen” “görünmez el” gibi hususlarla piyasanın kendiliğinden bir dengeye ulaşacağına dair inanç, neoliberal düşüncede varlığını Hayek’in ifade ettiği “spontan düzen” “catalaxy” gibi kavramlarla devam ettirmektedir¹⁸³. Bu çerçevede neoliberal düşünce serbest piyasayı; özgürlüğü, adaleti ve hukuku sağlayan en etkili araç olarak kabul etmekte ve serbest piyasanın kendiliğinden sosyal adalet ve refahı sağlayacağına inanmaktadır¹⁸⁴.

Neoliberal düşüncenin sosyal adalete ilişkin görüşlerine yöneltilen en önemli eleştiri ise, bu düşüncenin, devletin sosyal amaçlarla piyasaya müdahalesini ortadan kaldırmasıyla toplumun zor durumdaki bireylerini ihmal ettiğidir. Sermaye çıkarları söz konusu olduğunda piyasaya müdahale edilmesinde herhangi bir sakınca görmeyen neoliberal anlayışın¹⁸⁵, adeta jandarma devlet anlayışına geri döndüğü iddia edilmek-

¹⁸¹ HAYEK, Liberal Bir Devletin Anayasası, s. 191; YAYLA, Liberalizme Bir Bakış, s. 55; BİLEN, s. 199-200. Friedman da bu yönde düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 137; FRIEDMAN, s. 280, 313.

¹⁸² SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 62-67.

¹⁸³ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 4-5; ŞAYLAN, s. 134-137; LUND, 5-6; KRISLOV, s. 54; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 364. SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 19, 41, 124-125.

¹⁸⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 19, 41; BULUT, Sosyal Haklar, s. 121-122.

¹⁸⁵ Nitekim 2008-2009 yıllarında dünya çapında yaşanan kriz, başta ABD olmak üzere çoğu gelişmiş batılı devletin piyasaya önemli müdahalelerde bulunmasına neden olmuştur. Devletler kriz döneminde piyasaları canlandırma adına trilyonlarca dolar aktarmışlar, bu amaçla aktardıkları paraların büyük bölümünü iflasla karşı karşıya kalan finans ve otomotiv sektöründe faaliyet gösteren küresel şirketleri kurtarmak amacıyla harcamışlardır. Liberal görüşlerin sorgulanmaya başladığı bu süreçte küresel şirketlerin tavrı; devletlerin her ne kadar kaynaklarını şirketleri kurtarmak için harcamış olsalar dahi, şirketlere karışmaması gerektiği yönünde olmuştur. Bu çerçevede devletin müdahalesinin çok sınırlı olmasına ilişkin olarak “akıllı müdahale” kavramı gündeme getirilmiş, bu çerçevede piyasaya en az müdahalede bulunmak suretiyle piyasada en çok etkiyi meydana getirmek amaçlanmıştır. Davos Dünya Ekonomik Forumu Ekranı, NTV, 28 Ocak 2009. Dolayısıyla ortaya çıkan bu tablo; neoliberal düşüncenin, piyasaya müdahale hususunda çifte standartlı bir yaklaşım sergilediği iddialarına neden olmuş ve yaşanmakta olan krizin liberalizmin yeni bir dönüşüm yaşamasına neden olabileceği iddia edilmiştir. KÖKER, Levent, Kapitalizm Bitiyor mu?, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=747127&title=yorum-prof-dr-levent-koker-kapitalizm-bitiyor-mu>, 09.10.2008.

tedir. Hâlbuki o dönemde yaşanan problemlerin neden olduğu olumsuzluklardan yola çıkılarak ve uzun bir mücadele sonucunda elde edilen; devletin sosyal adalet hususunda sorumluluklar üstlenmesi, toplumsal barış ve huzurun sağlanması için hayati niteliktedir. Aksi takdirde Sanayi Devrimi sonrasında olduğu gibi eşitsizlik ve kitlesel yoksulluğun yaşandığı bir döneme girilecektir. Nitekim günümüzde böyle bir sürecin yaşandığı iddia edilmekte ve sözü edilen yoksulluk sonucunda toplumsal çatışmaların kaçınılmaz olduğu öngörülmektedir. Neoliberal düşünceye yöneltilen bu eleştirilerin ortaya koyduğu çözüm, sosyal devlet döneminde olduğu gibi mutlaka devletin sorumluluk almasıdır¹⁸⁶.

Neoliberal düşüncenin devletin ekonomideki rolüyle bağlantılı olarak eleştirildiği bir diğer husus da devletin piyasada bir oyuncu olarak bulunmasıdır. Sosyal devlet için zorunlu olmamakla birlikte pek çok sosyal devlet tarafından uygulanan bu yöntem, neoliberal düşünce tarafından bireyleri devlete bağımlı kıldığı, serbest piyasayı olumsuz etkilediği ve haksız rekabet oluşturduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir¹⁸⁷. Neoliberal düşünürlerden Hayek ve Friedman; tekel niteliğinde olmaması, bütün toplum yararına olması ve vergi gelirlerini yeniden dağıtmaması şartıyla, devletin mal ve hizmet sunmasını kabul etmektedir. Ancak neoliberal düşünceye göre, devletin ekonomideki rolünün azaltılması temel hedef niteliğindedir¹⁸⁸. Dolayısıyla devletin ekonomi içerisinde bir oyuncu olarak yer almasına karşı olan neoliberal düşünce,

¹⁸⁶ ŞAYLAN, s. 131-133, 138-141, 315.; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 359; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; HENNOCK, s. 2; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 31-32; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 193-194; İNSEL, s. 176,231; IŞIKLI, Alpaslan, “Yeni Dünya Düzeni”, “Yoksulluğun Giderilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma”, **Mülkiye Dergisi**, c. 26, sy. 236, Yıl 2002, s. 292-293; ŞENSES, s. 288; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 16-18; BİLEN, s. 241.

¹⁸⁷ SUNAY, s. 136, 264-268, 306; YILDIZ TOKATLIOĞLU, s. 97; QUIGGIN, s. 16-19; BUTLER, s. 71 vd.; DEAN, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; YAYLA, Siyaset Teorisine Giriş, s. 120-122; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 147,174; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 19, 199; LYGSTAD, s. 78; GÜLER, s. 44-50; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 79; AKDOĞAN, s. 74; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; KOZANOĞLU, s. 57; MIDGLEY, s. 147.

¹⁸⁸ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 129; FRIEDMAN, s. 49; AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 15; Aynı yönde bkz. HAYEK, Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkelere, s. 175-181; GÖZLER, Anayasa Hukuku, s. 166.

söz konusu problemin çözümü için özelleştirmelerin yaygınlaştırılmasını önermektedir¹⁸⁹.

Devletin ekonomide müteşebbis olarak yürüttüğü kuruluşların özel sektöre devrinin yanında, kamu hizmetlerini de kapsayacak genişlikte değerlendirilen özelleştirmelerle, devletin ekonomideki rolü azaltılmaya çalışılmıştır¹⁹⁰. Bu bağlamda neoliberal düşünce; devletin vergilerle finanse ettiği hizmetlerin dahi, devlet tarafından sunulmasına karşı çıkmaktadır. Devletin kuponlar aracılığıyla finanse edeceği fakat özel sektör tarafından sunulacak hizmetler serbest piyasa açısından daha isabetli bir yaklaşım olacaktır¹⁹¹. Ayrıca yine neoliberal düşünceye göre; devletin ekonomideki rolünü azaltmak amacıyla, sosyal devlete ilişkin işlevler yerel yönetimlere devredilmelidir. Aynı zamanda böylelikle küresel sermaye karşısında direnç göstermeyen bir ulus devlet yapılanması oluşturulmaya çalışılmaktadır¹⁹².

Neoliberal düşüncenin devletin ekonomideki rolüyle bağlantılı olarak eleştirdiği diğer bir husus ise, sosyal devletin altın çağında yaygın olarak uygulanan planlamalardır. Planlamanın merkezi güç oluşturarak özgürlükleri sınırlandırdığı ve totalitarizme neden olduğunu ifade eden neoliberal düşünce, çözüm olarak planlamadan vazgeçilmesini benimsemektedir¹⁹³.

Neoliberal düşünce tarafından sosyal devlete yöneltilen bir diğer eleştiri, sosyal devletin kaynakları etkili ve verimli kullanamadığı yönündedir. Sosyal devlete sarf edilen kaynakların ekonomik bakımdan daha verimli alanlarda kullanılabileceğini öngören neoliberal düşünceye göre, sosyal devlete ayrılan kaynaklar boşa gitmektedir. Bu nedenle sosyal devletin ekonomik açıdan verimsiz olduğu ileri sürülerek eleştirilmektedir¹⁹⁴.

¹⁸⁹ ELLWOOD, s. 19-20. Aynı yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. XVIII; ŞAYLAN, s. 136-137.

¹⁹⁰ SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; HACKER, s. 313.

¹⁹¹ HAYEK, Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni, s. 65-66, 71-72.

¹⁹² SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; GÜLER, s. 44-50; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 79.

¹⁹³ HAYEK, Kölelik Yolu, s. 49.

¹⁹⁴ SUNAY, s. 265; DEAN, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 200; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 359; FRASER, s. 281.

Neoliberal düşüncenin sosyal devlete ilişkin en önemli eleştirilerinden biri ise, sosyal devletin çok yüksek sosyal harcamaları gerektirmesidir. Bu hususta neoliberal düşünce, sosyal harcamaların azaltılmasını önermektedir. Böylelikle hem ekonomik kaynaklar üzerinde baskı oluşturan sosyal yükler azaltılmış olacak¹⁹⁵, hem de yüksek sosyal harcamaları finanse etmek için gereken yüksek vergi oranları azaltılabilecek ve ekonomi daha rekabetçi hale gelebilecektir¹⁹⁶. Bunu gerçekleştirmek için getirilen en önemli öneri ise, cömert sosyal imkânların azaltılmasıdır¹⁹⁷. Bu şekilde ekonomi üzerindeki oluşan baskının azaltılmasının yanı sıra, bireylerin tembelliğe teşvik edilmesinin, devlete bağımlı kılınmasının ve bedavacılığa alışıarak çalışma sorumluluğunu kaybetmelerinin¹⁹⁸ önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle sosyal harcamalarda kesintilere gidilmesiyle; hem sosyal yüklerin hafifletilerek devletin ekonomik anlamda daha verimli hale gelmesi sağlanacak, hem de bireyler çalışmaya teşvik edilmiş olacaktır.

¹⁹⁵ Bkz. FRIEDMAN, Milton, Bütçe ve Maliye Politikasına Hak ettiğinden Fazla mı Değer Veriliyor? Çev. Gencer Özcan, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Yay. Haz. Kemal Saybaşı, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993, s. 110-128; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 170, 199, 302-303.; SUNAY, s. 264; BUTLER, s. 71 vd.; PIERSON, Modern Devlet, s. 194; LOWE, s. 339; KUS, s. 518, 520; PRIOR/SKYES, s. 202; KELLER, Jan, The Social State at a Turning Point, in Brian Littlechild, **De-and Reconstruction in European Social Work**, Eds. Peter Earth and Jan Keller, BK- Verlag Stassfurt 2005, s. 44; KUS, s. 496; MIDGLEY, s. 146, 154; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 256.

¹⁹⁶ SUNAY, s. 135, 267; STEGER, s. 64-66; PIERSON, Modern Devlet, s. 194; GLADSTONE, s. 18; İNSEL, s. 217; AKDOĞAN, s. 74; BAŞKAYA, Önsöz, s. 16-17; KARA, s. 251; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 256.

¹⁹⁷ LYGSTAD, s. 76; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 256. Bu bağlamda kişi çalışmaması durumunda da hayatını belli bir düzeyde devam ettirebiliyorsa, çalışmaya ihtiyaç duymayacaktır. Dolayısıyla çalışanla çalışmayanın aynı ya da birbirine yakın değerlendirilmesi büyük bir haksızlıktır. Bu nedenle, çalışmayanlara sağlanan sosyal imkânlar, çalışmak suretiyle elde edebilecek imkânların çok aşağısında olmalıdır. Fakat Neoliberal düşünce çalışmayanlar yanında, çalışanlara da sosyal imkânlar sağlanmasının olumsuz sonuçlara yol açtığını öngörmektedir. Neoliberalere göre; sosyal yardımlar çok sınırlı bir kesime, mümkün olduğunca az sağlanmalıdır. Bu bağlamda aktarılan kaynakların vatandaşların ödemiş oldukları vergilerden elde edildiği düşünülürse küresel şirketlerin vahşi kapitalist zihniyetlerine devlet kaynaklarına el atmak suretiyle devam ettikleri gözlemlenmektedir.

¹⁹⁸ SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 359; AKDOĞAN, s. 77; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 166; KAZGAN, İktisadi Düşünce, s. 256; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 112, 282; BARRY, Modern Siyaset, s. 276-277, 288-289; BARRY, Yeni Sağ, s. 90-91, 181; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 45; OLSEN, s. 194; SINN, Hans-Werner, The Threat to the German Welfare State, **AEJ**, Vol. 28, No. 3, September 2000, s. 279; (Ludwig Maximilians Universität and CESifo-Germany. Distinguished Address Presented at the Forty-Ninth International Atlantic Economic Conference, Munich, Germany, March 14-21, 2000.) RIEGER/LEIBFRIED, s. 215; POWELL/HEWITT, s. 8; STARKE, s. 106, 110; ERVASTI, s. 288; FRASER, s. 281; WAX, s. 288.

Esasında devletin mali krizi başlığı altında ifade edildiği gibi yaygınlaşan işsizliğin sosyal harcamalar üzerinde önemli etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle bireylerin çalışma hayatında yer alması sosyal harcamaları azaltıcı bir etki yapmaktadır. Bu gerçekten yola çıkan neoliberal düşünce, bireyleri çalışmaya teşvik etmek amacıyla da çeşitli öneriler ortaya koymaktadır. Bu hususta dile getirilen en önemli öneri; iş gücü maliyetlerinin azaltılmasıdır. İşçi ücretlerinin üzerine eklenen sosyal yüklerin arındırılması yanında, emeğin maliyetini azaltacak ve sermayenin karlılığını arttıracak arz yönlü uygulamalara öncelik verilmelidir. Günümüzün rekabetçi piyasalarıyla bağdaşmayan Keynesyen tam istihdamdan ve talebe yönelik iktisat uygulamalarından vazgeçilmesini öne süren neoliberal düşünce¹⁹⁹, düşük ücretlerle istihdamın artırılması gerektiğini dile getirmektedir²⁰⁰.

Bunlar yanında neoliberal düşünce; organize olmuş emeğin mücadele gücünün “sendikasılaştırma” gibi yöntemlerle azaltılması gerektiğini, aksi takdirde mücadele gücü yüksek bir işçi sınıfının sosyal beklentileri nedeniyle iş gücü maliyetlerinin yükseleceğini, bu durumun ise, sosyal harcamaları arttıracaklarını öne sürmektedir²⁰¹. Neoliberal düşüncenin bireyleri çalışmaya teşvik etmek amacıyla ortaya koyduğu bir diğer öneri ise, sosyal yardım alan bireylerin “workfare” adı verilen bir uygulamayla kamu hizmetlerinde çalıştırılmasıdır. Çeşitli ülkelerde yürürlüğe konulan bu uygulama ile bireyler çalışmaya teşvik edilmeye çalışılmaktadır²⁰².

Neoliberal düşüncenin sosyal harcamaları azaltmak amacıyla öne sürdüğü bir diğer öneri; devletin, sosyal amaçlarla üstlendiği ödevleri aile ve kilise gibi geleneksel kuruluşlar ile “üçüncü sektör” adı verilen gönüllü kuruluşlara devretmesidir. Sosyal devletin amaçlarının bireylerin gönüllü yardımlarıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getiren neoliberal düşünce²⁰³; sosyal devletin bireylerin yardım duygularını

¹⁹⁹ SUNAY, s. 267; HABERMAS, Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti, s. 64-65; YAYLA, Siyasi Düşünce Sözlüğü, s. 129; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 210; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 2; ABOU-NASSIF, s. V; CLARKE, s. 88; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; PIERSON, Modern Devlet, s. 195-196; LOWE, s. 339; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 39; FRIEDMAN/FRIEDMAN, s. 47-54.

²⁰⁰ PRIOR/SKYES, s. 202; AKDOĞAN, s. 74.

²⁰¹ PIERSON, Modern Devlet, s. 195-196. HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 210; MIDGLEY, s. 146; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199.

²⁰² BARRY, Modern Siyaset, 296-298.

²⁰³ ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 384; HACKER, s. 313; MIDGLEY, s. 140, 151; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 198-99; MIDGLEY, s. 154; PIERSON, Beyond The Welfare State?,

zayıflattığını öne sürmektedir. Örneğin; devletin fırsat eşitliğini sağlamaya çalışması- na şiddetle karşı çıkan Hayek, toplumda fırsat eşitliğinin aile tarafından sağlanabileceğini ifade etmektedir. İşte bu noktada neoliberal düşünce, muhafazakâr değerlerden faydalanmakta ve muhafazakâr düşünceyi ön plana çıkarmaktadır²⁰⁴. Nitekim literatürde her iki düşüncenin ittifakına “Yeni Sağ” adı verilmekte ve yeni sağ düşüncesiyle sosyal alanda neoliberalizmin öngördüğü rekabetçi serbest piyasa ve yeni muhafazakârlığın öngördüğü aile ve kilise gibi geleneksel kuruluşların birlikteliğini sağlamaktadır²⁰⁵.

Ancak uygulamada; muhafazakâr değerleri öne çıkaran yeni sağ anlayış çerçevesinde zor durumdaki bireylerin, başkalarının insafına terk edilmesi doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmeyerek eleştirilmektedir²⁰⁶. Nitekim sanayileşme sürecinde böyle bir yaklaşım benimsenmiş fakat ciddi problemleri önleyememiştir. Ayrıca zor durumdaki bireylerin başkalarına bağımlı hale gelmesi bir utanç kaynağı olarak değerlendirilebilir²⁰⁷. Bu hususlara ilave olarak neoliberal düşüncenin bir taraftan bireyciliği ön plana çıkararak geleneksel dayanışmanın ortadan kalkmasına neden olması diğer taraftan ise, geleneksel dayanışmanın sağlanması için muhafazakâr düşünceleri ön plana çıkarması bir çelişki olarak değerlendirilmektedir. Neoliberal anlayışın getirdiği bireyselleşme karşısında toplumsal dayanışmanın sağlanması güç görünmektedir²⁰⁸.

s. 39; HACKER, s. 313; SUNAY, s. 266; HULL, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009; KARA, s. 137-143, 251; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 171-172.

²⁰⁴ BUTLER, s. 128-129; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 58-59, 200; FRIEDMAN, Kapitalizm ve Özgürlük, s. 310, 323; KARA, s. 137-143, 251; FRASER, s. 281; MIDGLEY, s. 147, 154.

²⁰⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 39; PRIOR/SKYES, s. 202; ŞAYLAN, s. 143-144; KARA, s. 137-143, 251; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 198-200. Yeni sağ anlayışa göre de insan’ın önündeki en önemli problem yoksulluktur. Ancak yoksulluktan devletin ekonomiye müdahalesiyle kurtulmak mümkün gözükmemektedir. Yeni-sağ için yoksulluk, sivil toplum içerisinde çözülebilecek bir sorundur. Bu çerçevede, sivil toplum insiyatifi, aile dayanışması ve dini değerler aracılığıyla yapılacak gönüllü katkılarla yoksulluk probleminin üstesinden gelinbilir. ŞAYLAN, s. 143-144.

²⁰⁶ ŞAYLAN, s. 143-144. Böyle bir yaklaşımın bireylerin, başkalarının insafına terk edilmesi anlamına gelebileceğini kabul eden Friedman, devletin bireysel ve sınırlı yardımlarda bulunması gerektiğini öne sürmüştür. SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 58-59; FRIEDMAN, Kapitalizm ve Özgürlük, s. 310, 323.

²⁰⁷ Ancak insanları sadakaya mahkûm edecek böyle bir düşüncenin insan onuru ve insanın değeriyle bağdaşması mümkün görünmemektedir. ŞAYLAN, s. 143-144.

²⁰⁸ BARNES, Marian, **Caring and Social Justice**, Palgrave Macmillan Press, New York 2006, s. 155; PIERSON, Modern Devlet, s. 310-312; ROSANVALLON, s. 100-104; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 138-139. Sözü edilen çelişkinin en önemli örneği olarak; Thatcher’in ünlü söyle-

Neoliberal düşüncenin sosyal harcamaları azaltmak amacıyla getirdiği bir diğer öneri ise, zorunlu sosyal sigortalardan vazgeçilmesi ve sosyal güvenlik sisteminin özelleştirilmesidir. Sosyal harcamaların önemli bir kısmını oluşturan sosyal güvenlik harcamalarından kurtulmayı amaçlayan bu yaklaşım ile devletin sosyal güvenlik alanından çekilmesi ve bu alanın özel sektöre açılması istenmektedir. Böylelikle devletin sosyal harcamaları azaltılmış olacaktır²⁰⁹. Sosyal harcamaların sınırlandırılmasını öngören neoliberal görüşler içerisinde yer alan anayasal iktisat düşüncesi ise, kamu harcamalarının önemli bir bölümünü oluşturan sosyal harcamaların sınırlandırılması için anayasalara kamu harcamalarının artışı, GSMH'nin artışı geçemeyeceğine ilişkin hüküm konulmasını öngörmektedir²¹⁰.

Neoliberal anlayışa göre; sosyal harcamaları arttıran bir diğer etken, sosyal devlet amacıyla ortaya konan uygulamaların yoksul kimselerden çok orta sınıfa yönelik olmasıdır. Genellikle neoliberal olmayan düşünürler tarafından da kabul edilen sosyal devletin bu yönü, sosyal devletin toplumun bütününün refahından sorumlu tutulmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda sosyal devlet uygulamalarından yararlanan kişilerin sayısının önemli ölçüde artmasına neden olan bu uygulamaya karşı neoliberal düşünce; söz konusu imkânların evrensel değil, ihtiyacı olan bireylere sunulması ve bu imkânlardan yararlanma şartlarının ağırlaştırılmasını ileri sürmektedir²¹¹.

Neoliberal anlayışın sosyal devlete yönelik olarak ifade ettiği bir diğer eleştiri ise, bu anlayışın hantal bir kamu bürokrasisine neden olduğunu bağlamındadır.

miyle ifade edilen, “toplumsal değil, aile ve bireyler için dayanışma vardır.” anlayışı gösterilmektedir. ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 384.

²⁰⁹ PRIOR/SKYES, s. 202; HACKER, s. 313; SUNAY, s. 267; YAYLA, Siyasi Düşünce Sözlüğü, s. 129; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 138, 199-201; AKDOĞAN, s. 74; MIDGLEY, s. 154; ABOU-NASSIF, s. 16; BİLEN, s. 169; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 41; FRIEDMAN, Kapitalizm ve Özgürlük, s. 149 vd.; BUTLER, s. 151.

²¹⁰ AKTAN, Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, s. 20.

²¹¹ PIERSON, Welfare State Development, s. 793; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 20, 199; ROSANVALLON, s. 150-151; WAGNER, s. 281; ERVASTI, s. 288; ERDOĞAN, Özgürlük, Adalet, Refah, s. 359; BARRY, Modern Siyaset, s. 301; SCARBROUGH, s. 246; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 129. Neoliberal düşüncenin kaynakların sınırlılığından yola çıkarak, sosyal devletin harcamalarına yönelttiği bu eleştirilere karşı ise, ekonomik kaynakların sınırlılığından hareket ederek sosyal devletin bütünüyle zayıflatılmasının yanlış olduğu, bunun yerine ekonomik kaynakların en çok ihtiyacı olanlara yöneltilmesi gerektiği dile getirilmektedir. PIERSON, Welfare State Development, s. 793.

Neoliberal düşüncenin sözü edilen problem karşısında getirdiği çözüm önerisi ise, hantal bürokratik yapının ortadan kaldırılmasıdır²¹².

Neoliberal düşüncenin sosyal devlete yönelik getirdiği bir diğer eleştiri ise, sosyal ve ekonomik hakları, hak niteliğinde kabul etmemesinden kaynaklanmaktadır²¹³. Neoliberal anlayışa göre; sosyal ve ekonomik hak olarak değerlendirilen hususlar arzu edilir durumlar olmakla beraber, hak değildirler. Nitekim sosyal ve ekonomik haklar, maliyetlerini başka kimseler üzerine bırakarak haksız bir durum oluşturmaktadır. Ayrıca devletin pozitif hakları gerçekleştirmek üzere yaptığı her müdahale, esasında bireysel özgürlükleri ortadan kaldırmaktadır. Özgürlüklerin güvencesini serbest piyasa ekonomisi olarak gören neoliberal düşünce sosyal ve ekonomik hakları reddetmektedir²¹⁴.

Sosyal ekonomik hakların pozitif niteliğinden yola çıkan neoliberal düşünce, bu görüşü nedeniyle önemli ölçüde eleştirilmektedir. Bu hususta en ciddi eleştiri, negatif haklar olarak ifade edilen kişisel ve siyasal hakların da zaman zaman maliyet getirebilecek haklar olduğudur²¹⁵. Ayrıca bu hakların görmezden gelinmesi toplumun barış ve huzuru açısından doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmemektedir.

3. Neoliberal Düşünce Karşısında Üçüncü Yol Önerisi

Neoliberal düşüncenin sosyal devleti eleştiren yaklaşımını dikkate alan ve bu husustaki düşünceleri belli ölçüde kabul ederek; sosyal devleti yeniden yapılandırma-yı öngören üçüncü yol anlayışı, Antony Giddens tarafından dile getirilmiştir.

²¹² SUNAY, s. 265; DEAN, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 19-20, 37-38; SAVAŞ, Piyasa Ekonomisi ve Devlet, s. 133-136; SAVAŞ, Anayasal İktisat, s. 18; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 282; LUHMANN, s. 100-101; PIETERSE, s. 7; FRASER, s. 282; ERVASTI, s. 288-289, 292; MIDGLEY, s. 146; PIERSON, Beyond The Welfare State?, 45-46; MIDGLEY, s. 146.

²¹³ Sosyal ve ekonomik haklar; sosyal sorunları çözmek yerine, sosyal sorunların meydana gelmesine yol açmaktadır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 176.

²¹⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 126-127, 171-172; ERDOĞAN, Anayasal Demokrasi, s. 170-171; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 27; HAYEK, Sosyal Adalet Serabı, s. 142-143, 146; MIDGLEY, s. 145; BARRY, Modern Siyaset, s. 271-273, 285, 294-296; YAYLA, Liberal Bakışlar, s. 145, 159; BUTLER, s. 125; BİLEN, s. 198.

²¹⁵ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 28; BARRY, Modern Siyaset, s. 274-275.

Giddens; 70'li yıllardan itibaren yaşanan değişimleri görmezden gelmeyecek, sosyal devleti yeni oluşan düzene adapte etmeye çalışmıştır²¹⁶.

Özellikle İngiltere'de İşçi Partisi lideri Blair hükümeti döneminde yürürlüğe konulmuş olan üçüncü yol, ne eski tip sosyal demokrasiyi, ne de bütünüyle neoliberal anlayışı benimsemektedir²¹⁷. Nitekim üçüncü yol; sosyal devletin öngördüğü "beşik-ten mezara kadar devlet" anlayışını reddettiği gibi, neoliberal anlayışın öngördüğü "en az devlet" fikrini de kabul etmemektedir²¹⁸. Bu bağlamda Neoliberal düşüncenin; sosyal devletin hantal bürokrasiye neden olduğu, ahlaki tehlikeler oluşturduğu, bağımlılık yarattığı ve orta sınıfa yönelik olduğu gibi eleştirilerini kabul eden bu anlayış²¹⁹; neoliberal anlayışı ise, aşırı bireyselleşmeye neden olarak toplumsal dayanışmayı ortadan kaldırdığı iddiasıyla eleştirmektedir²²⁰.

Üçüncü yol yaklaşımı ekonomik anlamda problemlere yol açan bu hususlara karşı çözüm önerileri sunmuştur. Bu bağlamda üçüncü yol, yeni sosyal devletin akıllı, aktif, koşullara bağlı, kapsamlı ve çalışma temelli olmasını öngörmüştür²²¹. Nitekim sosyal devletin refahın dağıtılmasından çok, refah oluşturmaya odaklanması gerektiğini dile getiren bu görüş, yeni sosyal devletin "sosyal yatırımcı devlet" olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu noktada iyi eğitim gibi insan sermayesine yapılacak yatırımlar, sosyal yatırım olarak değerlendirilmiş ve refahın artmasını sağlayacak bu gibi sosyal alanlara yatırım yapılması benimsenmiştir²²².

Ayrıca sorumluluk olmadan hakkın olamayacağını benimseyen bu yaklaşım, bireylerin çalışmaya teşvik edilmesi hatta zorlanması gerektiğini, çalışma olmadan

²¹⁶ GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol**, Çev. Mehmet Özbay, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 17, 36, 44, 122, 127, 129, 132, 136, 139; KARA, s. 145-147, 152, 156; RHODES, s. 194.

²¹⁷ ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 384; POWELL/HEWITT, s. 61-64, 67; TAYLOR-GOUBY, Book Review, s. 166; GILBERT, Neil, **Transformation of the Welfare State. The Silent Surrender of Public Responsibility**, Oxford University Press, Oxford 2002; FRASER, s. 290; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 262-263.

²¹⁸ GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 262-263.

²¹⁹ GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Çev. Nihat Şad, Phoneix Yayınevi, Ankara 2001, s. 31; KARA, s. 146; FRASER, s. 290.

²²⁰ BARNES, s. 155; POWELL/HEWITT, s. 66.

²²¹ TAYLOR-GOUBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; POWELL/HEWITT, s. 65, 87.

²²² GIDDENS, Üçüncü Yol ve Eleştirileri, s. 2-6, 19, 33, 47-49, 122, 124, 127, 129, 132, 136, 139; KARA, s. 148-150; POWELL/HEWITT, s. 87.

hakkın olamayacağını ve haklarla sorumlulukların bağdaştırılması gerektiğini öne sürmektedir²²³.

Öne sürdüğü bakış açısıyla farklı bir yaklaşım ortaya koyan üçüncü yol anlayışı²²⁴; ne neoliberal, ne de sol görüşler tarafından kabul edilmiştir. Bu çerçevede üçüncü yol; sol görüşler tarafından neoliberal düşüncenin tekrarı olarak değerlendirilirken, neoliberal anlayış tarafından ise, sosyal demokrasinin devamı olarak görülmüştür²²⁵.

C. KÜRESELLEŞME SÜRECİ

1. Genel Olarak

1970’li yıllardan itibaren ön plana çıkan küreselleşmenin²²⁶ gerçekte son 500 yıldır varlığını devam ettiren ve kendi içerisinde üç farklı küresel dalgayla şekillenen bir süreç olduğu ifade edilmektedir. Bu doğrultuda ilk dalga, 1500’lü yıllardan itibaren bölgesel ticaretin küreselleşme merkezinde gelişmesi sürecidir. İkinci dalga, 1800’lerden sonra başlayan ve sanayileşmeyle hız kazanan süreç olarak belirmektedir. Üçüncü dalga ise; 1945 sonrasında yeni dünya düzeni mimarisinden türeyen ve 70’li yıllardan itibaren hız kazanan süreç olarak ortaya çıkmaktadır²²⁷. Esas itibariyle

²²³ GIDDENS, Üçüncü Yol ve Eleştirileri, s. 44, 76, 117, 122, 124-125, 129-131, 136-140; KARA, s. 147, 152; POWELL/HEWITT, s. 64; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 262-263.

²²⁴ POWELL/HEWITT, s. 67.

²²⁵ BARRY, Norman P., Almanya ve “Üçüncü Yol”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev. Mustafa Erdoğan, c. 5, sy. 18, Bahar 2000, s. 57-60; HABERMAS, Jürgen, Avrupa Ulus Devleti ve Küreselleşme Tazyikleri, **Mürekkap**, sy. 14, 2000, s. 209.

²²⁶ LANE, Jan-Erik, **Globalization and Politics: Promises and Dangers**, Ashgate Publishing, Hampshire 2006, s. 1; SUNAY, s. 112.

²²⁷ ROBERTSON, Robbie, **The Three Waves of Globalization A History of a Developing Global Consciousness**, Fernwood Publishing and Zed Books, Nova Scotia and London 2003, s. 4; POWELL/HEWITT, s. 90-91; YILMAZ, Aytakin, **İkinci Küreselleşme Dalgası**, Vadi Yayınlan. Ankara 2004. s. 31 -32; SUNAY, s. 118; ORAN, Baskın Hangi Küreselleşme, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans); ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara 2000, s. 9; UYGUN, Oktay, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans); KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 10-11; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 183; 1970’lerden sonra hız kazanan bu süreçten yola çıkan bazı yazarlar, küreselleşmenin çağdaş anlamda başlangıcını bu tarihler olarak kabul ederler. GRITSCH, s. 7; DOERING, Detmar, Yeni Politik Kavramlar Olarak Küreselleşme ve Yerelleşme, **Liberal Düşünce Dergisi**, c. 1, sy. 3, Yaz 1996, s. 50.

her bir dalga, küresel güç değişimini doğuran savaş ya da buna benzer bir olayla başlamakta ve bu dalgalar karşılıklı bağlantı ve sinerji meydana getirmektedirler²²⁸.

Karmaşık bir fenomen olan küreselleşme²²⁹, üzerinde uzlaşamayan ve çok farklı alanlarda tartışmaları da beraberinde getiren bir kavram olarak dikkat çekmektedir²³⁰. Dolayısıyla küreselleşmenin ne olduğu hususunda da çok farklı görüşler ileri sürülmektedir. Ancak çalışmanın kapsamı göz önüne alındığında, söz konusu tartışmaları uzun uzadıya irdelemek mümkün gözükmemekte; bunun yerine küreselleşme hususunda genel bir değerlendirme yapılması, çalışmanın sınırlarıyla daha uygun düşmektedir.

Sözü edilen bağlamda Held ve diğerlerinin kapsamlı tanımlamasına göre küreselleşme; ulusal sınırlar ötesinde sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel karşılıklı bağımlılığın artmasıyla karakterize edilmektedir. Buradan hareketle küreselleşme, kurumları ve organizasyonları dönüştüren bir süreçtir. Held ve diğerlerinin temel iddiası, küresel karşılıklı etkileşimin; “geniş”, “yoğun” ve “hızlı” bir ilişki içerisinde olduğu ve yerel ile küreselin derin bir bağlantı içerisinde bulunarak önemli bütünleşmeler meydana getirdiği yönündedir²³¹.

²²⁸ ROBERTSON, s. 4.

²²⁹ TAYLOR-GOUBY, s. 607. Küreselleşme süreci içerisinde aynı anda birbiriyle çelişkili ve karmaşık pek çok süreç gerçekleşebilmektedir. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 24, 37-38,

²³⁰ BANERJEE, A. Vinayak, Globalization and All That, **Understanding Poverty**, Ed. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006, s. 85; OLSEN, s. 184; ABOU-NASSIF, s. 12; SUNAY, s. 112; Küreselleşme sürecinde, zaman ve mekânın dönüşümü yaşanmaktadır. Pek çok alanda yaşanan dönüşüme paralel olarak küreselleşme sürecini ifade etmek üzere farklı terimler kullanıldığı görülmektedir. Örneğin küreselleşmeyi olumlu karşılayan; bu sürece karşı konulamayacağını ve neoliberal perspektiften meseleye yaklaşılması gerekliliği üzerinde duran “küreselcilik” bu kavramlardan biridir. Diğer bir kavram ise, küreselciliğin tam zıddı düşünceleri savunan “anti küreselcilik”tir. Küreselleşme karşıtlığı olarak da bilinen bu yaklaşıma göre; toplumsal hayatta yaşanan pek çok kötülüğün nedeni olarak küreselleşmenin temel hedefi olan neoliberal ideoloji gösterilmektedir. Böylelikle geçmişteki sömürgecilik, neoliberal politikalar aracılığıyla günümüze taşınmakta ve vahşi kapitalizmin gerçek yüzü ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmeyle ilgili dile getirilen diğer bir kavram da “Küresellik”tir. Küresellik ile mekân kavramının katılığını yitirmesi, bu çerçevede hiçbir ülkenin dış etkilere kapalı kalamayacağı ifade edilmektedir. Küreselleşmeyle yaşanan bütünleşme sürecinde; bir yandan etnik ve dini parçalanmalara neden olan gerilim yaşanırken diğer yandan da homojenleşme, standartlaşma ve bütünleşmeye neden olan entegrasyon süreci yaşanmaktadır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 40-50, 114; BECK, Ulrich, Küreselleşme Nedir?, Çev. Kudret Bülbül, **Küreselleşme Okumaları Ekonomi-Siyaset**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 219.

²³¹ LYGSTAD, Rolv, The Welfare State in the Wake of Globalization: The Case of Norway, **International Social Work**, Vol. 51, Issue1, 2008, s. 73; HELD David, MCGREW Anthony, GOLDBLATT David, PERRATON Jonathan, **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**, Polity Press, Cambridge 1999, s. 15-16.

Joseph Stiglitz de küreselleşmeyi küresel karşılıklı etkileşim ve bütünleşme çerçevesinde değerlendirmektedir. Nitekim düşünürü göre küreselleşme; ülkelerin ve halkların bütünleşmesi, iletişim ve ulaşımın kolaylaşması, mallar, hizmetler, sermaye, bilgi ve insanların yapay sınırlar olmaksızın serbestçe dolaşımıdır²³².

Ancak küreselleşme, bir taraftan önemli ekonomik ve siyasi bütünleşmeleri öngördüğü için bütünleyici olarak nitelendirilirken; evrensel ve yerel ayrımını getirmesi nedeniyle “glokalleşme” olarak adlandırılmakta ve parçalayıcı bir süreç olarak da değerlendirilmektedir. Bu itibarla küreselleşme sürecinin, çelişkili ve birbirine zıt durumları bünyesinde barındırdığı görülmektedir²³³.

Lane’e göre küreselleşme, ülkeler arasında artan karşılıklı bağımlılık ve uluslararası organizasyonlar ve bölgesel koordinasyon kuruluşlarının ve büyük devletlerin hükümetlerinin yer aldığı toplantılar tarafından koordine edilen bir denklemdir²³⁴. Pierson’a göre küreselleşme, dünyanın hiç olmadığı kadar yoğun ve karşılıklı bağlantılı hale gelmesine neden olan bir süreçtir²³⁵.

Görüldüğü gibi pek çok tanımlamada küreselleşme, karşılıklı bağlantıların artışıyla karakterize edilmektedir. Bu itibarla günümüz dünyasında da devam eden bağımlılık süreci, geleceği de anlayabilmemiz açısından anahtar bir kavram niteliğinde

²³² STIGLITZ, Joseph, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural F., Plan B Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 31. Aynı yönde bkz. WALLERSTEIN, Immanuel, **States? Sovereignty? The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition** Keynote Address at Conference on "State and Sovereignty in the World Economy," University of California, Irvine, February 21-23, 1997, <http://www.binghamton.edu/fbc/iwsovtv.htm>. 01.09.2007. Yazara göre küreselleşme ile mallar, hizmetler, sermaye ve üretim faktörleri yanında toplumsal değerler ve fikirlerde serbestçe dolaşım hale gelmiştir. Aynı yönde bkz. HIRST Paul, THOMPSON Grahame, **Globalization-Frequently Asked Questions And Some Surprising Answers**, **Globalization and Labour Relations**, Ed. Peter Leisink, Edvard Elgar Published, UK 1999, s. 37. Yazarlar; yeni bir olgu olarak değerlendirmedikleri küreselleşme süreciyle ilgili olarak, özellikle sermayenin uluslararası dolaşımına vurgu yapmaktadırlar. Lyngstad’da küreselleşmeyi; malların, bilginin, insanların, paranın uluslararası alanda daha büyük hareketini yansıtmalarıyla tanımlamaktadır. LYGSTAD, s. 74.

²³³ SUNAY, Reyhan, Küreselleşme ve Demokrasi, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003, s. 55; GIDDENS, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s. 23-25; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 54-59; SUR, s. 599; SKOGSTAD, Grace, Globalization and Public Policy: Situating Canadian Analyses, **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 33, Issue 4, December 2000, s. 3; FRIEDMAN, Thomas **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 2000, s. 49; DAĞI, İhsan, Küreselleşme, İnsan Hakları ve Türkiye, **Yeni Türkiye**, y. 4, sy. 19, Ocak-Şubat 1998, s. 497; KÖSE, s. 3; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 27-28; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 113; ŞAYLAN, s. 316-317.

²³⁴ LANE, s. 1.

²³⁵ PIERSON, Modern Devlet, s. 263.

bulunmaktadır²³⁶. Ancak küreselleşmeyle ilgili olarak ortaya konan karşılıklı bağımlılık düşüncesinin ancak eşit olan taraflar arasında söz konusu olabileceği de haklı olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda eşit olmayan taraflar arasında karşılıklı bağımlılıktan söz etmenin bir aldatmaca olduğu ve karşılıklı bağımlılık düşüncesinin rasyonel biçime işleyişinin eşitlik sorununun çözümüne bağlı bulunduğu ileri sürülmekte ve bu sürecin esasında güçlülere bağımlılığı temin ettiği dile getirilmektedir²³⁷. Küreselleşme sürecine dönük bu eleştirinin haklı yönleri bulunmakla beraber; küreselleşme sürecinin karşılıklı bir bağımlılık oluşturduğu yadsınamaz bir gerçektir. Şüphesiz bu süreçte güçsüz devletler daha bağımlı hale gelirken, güçlü devletler daha az bağımlı hale gelmektedir.

Nitekim küreselleşmenin meydana getirdiği karşılıklı bağımlılık; bu süreçte iletişim ve ulaşımın kolaylaşmasıyla beraber coğrafi sınırların önemini yitirmesi²³⁸, ekonomik serbestleşmeyle birlikte gelen ticari açıklık ile üretimin ve sermayenin uluslararası alanda rahatça hareket edebilmesiyle çok yakından bağlantılıdır²³⁹. Bu bağlamda küreselleşme sürecini, etkili ve dinamik bir değişim süreci olarak adlandırmak mümkündür²⁴⁰.

Küreselleşmeyi ifade etmeye dönük yaklaşımlarda ön plana çıkan “karşılıklı bağımlılık” niteliği yanında, başka birtakım niteliklerden de söz edildiği görülmekte-

²³⁶ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 112-115, 120; LANE, s. 1. Küreselleşmeyi, karşılıklı bağlantıların artışıyla karakterize eden tanımlamalar için bkz. RIEGER/LEIBFRIED, s. 20; KLINGNER, s. 740; PIERSON, Modern Devlet, s. 263-264; HELD David, MCGREW Anthony, GOLDBLATT David, PERRATON Jonathan, Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür, Çev. İsmail Aktar, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 185-187, 191; GIDDENS, Anthony, Modernitenin Küreselleşmesi, Çev. Kudret Bülbül, **Küreselleşme Okumaları Ekonomi-Siyaset**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006. s. 204; BECK, s. 222; ERDOĞAN, Mustafa, Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye, **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara 2002, s. 49; ŞENKAL, Abdulkadir, Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri, **İÜ Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 45. Kitap, 2003, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/kuresellesme_sp_donusumu.htm, 11.04.2010; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 112; KÖSE, s. 4; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 74; SUNAY, Küreselleşme ve Demokrasi, s. 54-55.

²³⁷ ŞAYLAN, s. 317-319.

²³⁸ ŞENKAL, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/kuresellesme_sp_donusumu.htm, 11.04.2010; ERDOĞAN, Mustafa, Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002, s. 27.

²³⁹ RODRIK, Dani, Küreselleşme Sınırı Aştı mı?, Çev. İzzet Akyol-Fatma Ünsal, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 84; SKYES/PALIER, s. 2-3; s. 30; BİLEN, s. 294; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 51; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 26.

²⁴⁰ ERDOĞAN, Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme, s. 27

dir. Nitekim nitelikleri şu şekilde sıralamak mümkündür. 1- Küreselleşme tekil bir durum değil, bir süreçtir. 2-Küresel ve ulus-üstü bağımlılık yoğunluğu bu sürecin aktörleri olan devletler, uluslararası kurumlar, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketlerin etkisiyle oluşmaktadır. 3-Küreselleşme süreciyle birlikte sınırların önemini kaybettiği bir dünya karşımıza çıkmaktadır. 4-Küreselleşme sürecini yönlendiren askeri, siyasi ve ekonomik nitelikli olup; güçlü aktörler, dünyanın başka bölgelerinde yaşayanlar açısından önemli sonuçlar doğuran kararlar alabilmekte ve eylemlerde bulunabilmektedir. 5-Küreselleşme; tek bir alanda değil, toplum hayatının (ekonomik, siyasi, askeri, hukuki vb.) pek çok alanında kendini göstermektedir²⁴¹.

2. Küreselleşmenin Boyutları ve Sosyal Devlet Üzerindeki Etkileri

Küreselleşme kavramını bu şekilde anlamlandırma çabasının ardından, küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde etki doğuran teknolojik, siyasi ve ekonomik boyutları üzerinde durmak gerekmektedir. Esas itibariyle küreselleşmenin ekonomik boyutunun sosyal devlet üzerinde temel etken olması söz konusuysa, küreselleşmenin teknolojik ve siyasi boyutlarının da ekonomik boyuta yansıyan yönleriyle sosyal devlet üzerinde önemli etkiler doğurduğu görülmektedir.

a) Teknolojik Boyutu

Esas itibariyle küreselleşmenin 19. yy.'dan günümüze kadar uzanan süreçte hız kazanmasında, teknolojik yeniliklerin önemli bir payı bulunmaktadır. Bu bağlamda televizyon, telefon, bilgisayar, internet ve motorlu araçların yaygınlık kazanmasıyla artan iletişim ve ulaşım imkânları günümüzün küreselleşme sürecinin taşıyıcı faktörleri konumundadır²⁴². Özellikle ekonomi alanında yaşanan küreselleşmede önemli bir etki doğuran teknolojik yenilikler, sermayenin uluslararası hareketlilik kazanma-

²⁴¹ HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 188-190. Benzer yönde bkz. HIRST/THOMPSON, Küreselleşme – Gerekli Bir Mit mi?, s. 25-26. Küreselleşmenin bir süreç olduğuna ilişkin bir diğer yaklaşım için bkz. BANERJEE, s. 85.

²⁴² DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 62-65, 78; TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 41; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 7-10; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 119; KORAY, Meryem, Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans); BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 182.

sında önemli rol oynamaktadır²⁴³. Nitekim bu teknolojik yenilikler sayesinde, anlık işlemlerle dünyanın başka köşelerinde yatırım yapabilmek mümkün hale gelmektedir²⁴⁴. Bu durumun meydana getirdiği ekonomik sonuçlar ise, küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde önemli etkiler doğurmasına neden olmaktadır.

Küreselleşme sürecindeki teknolojik gelişmelerin sosyal devlet üzerinde oluşturduğu bir diğer önemli etki ise, teknolojinin üretime uygulanmasıyla ortaya çıkan farklılaşmış üretim düzenidir. Söz konusu yeni üretim düzeninde; özellikle basit işler robot ya da makineler tarafından yapılmakta, bu durum ise, vasıfsız ya da yarı-vasıflı emeğe olan talebi azaltırken, yüksek vasıflı iş gücüne olan talebi arttırmaktadır²⁴⁵. Bu süreçte her ne kadar yüksek vasıflı iş gücüne olan talep artmış olsa dahi, büyük çoğunluğun yeterince vasıflı olmaması nedeniyle iş gücünün ucuzlaması ve önemli boyutlarda işsizliğin yaşanması ortaya çıkmaktadır²⁴⁶. Ancak belirtmek gerekir ki, teknolojik gelişme sürecinde bilgi çağına koşut olarak yeni iş kolları gelişmekte ve yeni istihdam alanları doğmaktadır.

Küreselleşme sürecindeki teknolojik gelişmelerin sosyal devlet üzerinde oluşturduğu diğer bir önemli etki ise, daha çok gelişmiş ülkeler açısından geçerli bulunmaktadır. Bu çerçevede teknolojinin gelişmesine paralel olarak daha kaliteli sağlık hizmeti sunulabilmesine karşın; maliyetli hale gelen sağlık hizmetlerinin özellikle yaşanan nüfus nedeniyle daha sık uygulanması, sosyal devletlere önemli boyutlarda maliyetler getirmekte ve devletler bu maliyetlerden kurtulmak istemektedirler²⁴⁷.

²⁴³ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 4-5, 10-11, 238-239; SAPIR, s. 369, 371; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 63; YÜKSEL, Fatih, s. 287.

²⁴⁴ MIDGLEY, s. 33; TAYLOR-GOOBY, Open Markets And Welfare Values, s. 30; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 293-296; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 76-77; ŞAYLAN, s. 150; POWELL/HEWITT, s. 86; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 171.

²⁴⁵ RHODES, s. 170; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 296; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 215; BAUMAN, s. 79-80; PINCH, Changing Welfare State, s. 219; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 202; ÜLMAN, Burak, Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans)

²⁴⁶ BARDHAN, Pranab, Global Economy and Poor, **Understanding Poverty**, Ed. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006, s. 103; ŞAYLAN, s. 151-154, 177-179, 185-187; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 221; ÖNDER, İzzetin, Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans)

²⁴⁷ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 135; OLSEN, s. 182-184; RHODES, s. 165, 168; TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 599, 606, 609; TAYLOR-

Küreselleşme sürecindeki teknolojik gelişmelerin sosyal devlet üzerinde oluşturduğu son bir etki ise, teknolojik imkânların artışıyla beraber iletişimin imkânlarının artmasına paralel olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede medya aracılığıyla büyük toplum kesimleri etkilenmekte ve sosyal devletin azaltılması yönünde önemli bir propaganda yürütülmektedir²⁴⁸.

Sonuç itibariyle teknolojide yaşanan bu hızlı dönüşümün sosyal ve ekonomik yapıda ciddi değişiklikleri meydana getirdiği söylenebilir. Özellikle teknolojik yenilikler karşısında vasıfsız emeğin daha zor çalışma koşullarına maruz kalması ve sıklıkla karşılaşılan insan onuru ihlalleri, Sanayi Devrimi sonrasında vahşi kapitalizmin pençesindeki bireyleri hatırlatmaktadır. Bu çerçevede Sanayi Devrimi sonrasında oluşan koşullara karşı oluşan tepkiler göz önüne alındığında, günümüzün neoliberal dünyasının buna benzer tepkilerle karşılaşması çok da uzak görünmemektedir. Nitekim söz konusu tepkinin, belli kazanımları elde etmiş ve bu kazanımları elinden alınmış bireylerin tepkisi olarak düşünülmesi durumunda olayın vahameti daha iyi anlaşılabilir.

b) Ekonomik Boyutu

Temel itibariyle küreselleşme; ekonomik, siyasi, teknolojik, kültürel ve sosyal yönleri olan çok boyutlu bir kavram olmasına karşın, küreselleşme sürecinde en yoğun dönüşüm ekonomik alanda yaşanmaktadır²⁴⁹. Sosyal devletin yaşadığı dönüşümde de en önemli etkiyi meydana getiren ekonomik küreselleşmedir²⁵⁰.

Genel olarak küreselleşmeye ilişkin olduğu gibi, küreselleşmenin ekonomik boyutuna ilişkin olarak da en temel kavram “karşılıklı bağımlılık”tır²⁵¹. Bu çerçevede küreselleşmenin ya da uluslararası alanda ulusal ekonomilerin karşılıklı bağımlılığının²⁵² göstergesi; insanların, paranın, malların ve hizmetlerin uluslararası alandaki

GOOBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; FLIGSTEIN, s. 28.

²⁴⁸ ŞAYLAN, s. 188-190.

²⁴⁹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 24, 37-38.

²⁵⁰ OLSEN, s. 187.

²⁵¹ KEYMAN, Fuat, Globalleşme Söylemleri ve Türkiye, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; KOÇDEMİR, s. 140; ABOU-NASSIF, s. 13.

²⁵² RIEGER/LEIBFRIED, s. 20.

karşılıklı hareketliliğin artmasıdır²⁵³. Özellikle ülkeler arasındaki ticari açıklığın, sermaye hareketliliğinin ve para piyasalarında yaşanan gelişmelerin artması, bu süreci karakterize etmektedir. Nitekim artan karşılıklı bağımlılığa ilişkin olarak dile getirilen en temel husus, küreselleşmenin getirdiği ticari ve finansal açıklıktır²⁵⁴. Bu çerçevede ekonomik boyutuyla ele alındığı takdirde küreselleşme, uluslararası ticaretin artışıyla mal ve hizmetlerin sınırlar arasında kolayca dolaşımını²⁵⁵ ve küresel hale gelen finansal hareketleriyle sermayenin yeryüzündeki serbest dolaşımını ifade etmektedir²⁵⁶.

²⁵³ LYNSTAD, s. 74.

²⁵⁴ TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, 607-609; GALLINA, Andrea, *From Globalisation to World Welfare: Established and Emerging Global Actors*, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 133; POWELL/HEWITT., s. 90; ABOU-NASSIF, s. 13-15; SKYES/PALIER, s. 3; ÖZDEK, *Globalizmin İdeolojik Hegemonyası*, s. 27; AKTAN, *Değişim Çağında Devlet*, s. 91, 98; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 66; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 116-117.

²⁵⁵ OLSEN, s. 184, 187; SKYES/PALIER, s. 2; GERBER, James, *National Policies and Limits of International Integration*, **The Estey Centre Journal of International Law and Trade Policy**, Vol. 1, Issue 1, Spring 2000, s. 11-12; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 598; HAGUE Rod, HARROP Martin, **Comparative Government and Politics**, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 56; SKOGSTAD, s. 3; LANE, s. 7-8, 13-14; ADDA, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnci, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 77 vd. SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 113, 133.

²⁵⁶ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 63; FLIGSTEIN, s. 1; GERBER, s. 11-12; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 179; TONAK, Ahmet E., *ÇTYA'nın Bağlamı: "Küreselleşme" ve Yabancı Sermaye*, **Küreselleşme Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 39; CLARKE, s. 86; HAGUE/HARROP, s. 56; ÖZDEK, *Globalizmin İdeolojik Hegemonyası*, s. 26-27; BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, s. 184; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 153; AKKAYA, s. 740; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 598, 607-609; OLSEN, s. 191; KOSONEN, s. 161. SKOGSTAD, s. 3. Sermayenin küresel ölçekte hareketliliği de çok hızlı bir biçimde artmıştır. Bu çerçevede 1977 yılında dünya piyasalarından hareket eden sermayenin miktarı 18,3 milyar dolar iken, bu rakam 1995 yılında 1,23 trilyon dolara; 2005 yılında ise bu rakam 140 trilyon dolara ulaşmış ve her yıl 7 trilyon dolar artmaktadır. McKinsey Global Institute, *Mapping the Global Capital Markets Third Annual Report* http://www.mckinsey.com/mgi/publications/third_annual_report/index.asp, 01.01.2009. Özdek, küreselleşmeyle oluşturulan uluslararası piyasalar aracılığıyla liberalizmin temel amacı olan sermaye birikiminin sağlanmış olacağını ve güçsüz ülkelerin piyasa haline getirilmiş olacağına dikkat çekmektedir. Özdek'e göre; küreselleşmenin sonuçlarından yola çıkılarak bir değerlendirmeye tabi tutulması durumunda; küreselleşme, uluslararası sömürü düzenini sürdürmeye yönelik bir kavram olarak ele alınabilir. ÖZDEK, *Globalizmin İdeolojik Hegemonyası*, s. 26. Ayrıca artan finansal hareketler bağlamında yüksek riskli fonlar olarak değerlendirilen Hedge fonlar ile gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlerin ortaya çıkması sağlanabilmektedir. Cayman, Channel, Bermuda, Virgin Adaları ya da Amerika'da yer alan Delaware gibi vergi cenneti olarak adlandırılan yerlerde kurulu bulunan Hedge fonları yüksek riskli fonlar olarak değerlendirilmektedir. Bu fonlar spekülâtif bir biçimde belli (petrol, altın, hububat vb.) piyasalara ani giriş çıkışlar yapmak suretiyle bu ürünlerin fiyatlarının yükselmesini ve olağan üstü karlar elde etmeyi hedeflemektedirler. Ayrıca bu fonların bir kısmının gizli servisler tarafından idare edilerek çeşitli ülkelere karşı ekonomik bir silah olarak kullanıldığı iddia edilmektedir. Hedge fonlarının 2006 yılında 1,3 trilyon dolara, 2008 yılında ise 2,1 trilyon dolara hükmettiği ifade edilmektedir. GALLINA, s. 131. ŞANLI, Ufuk, *Paranın Zalim Efendileri Hedge Fonlar*, <http://www.zaman.com.tr/dizi.do?dizino=34&title=paranin->

Esasında ticari serbestleşmenin yeni bir olgu değil, kapitalizmin ilk yıllarından bu yana özellikle de 19. yy.'dan bu yana geçerli olduğu öne sürülmekle birlikte²⁵⁷, bu süreçte II. Dünya Savaşı sonrasında belli bir hızlanma görülmüştür. Esas hızlanma ise, 1970'lerin ortasında yaşanan krizin ardından yaşanmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizle beraber, küreselleşme etkisini arttırmış ve yeni bir düzene geçilmesine neden olmuştur. Nitekim bu dönemde yaşanan ekonomik tıkanma ve sermayenin kârlılığının düşüşü; yürürlükte bulunan Keynesyen politikaların yol açtığı ulusal korumacı ekonomilerin terk edilmesini, bütün dünya çapında açıklık politikalarına geçilmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda dünya çapında, 1970'lerin sonlarından itibaren neoliberal politikalar öncülüğünde gelişen ticari açıklık ve ekonomide liberalleşme politikaları benimsenmeye başlanmıştır²⁵⁸.

Daha sonra 1990'larda sosyalist sistemlerin yıkılışı, ekonomik serbestleşmenin bütün dünyaya yayılması ve sosyal devletten geriye gidiş doğrultusunda bir ortam oluşturmuştur²⁵⁹. Liberal politikalara yeniden dönüş olarak adlandırılan bu süreçte; bütün dünya ekonomilerinde, serbest piyasa sistemini güçlendirmek ve devletin sosyal ve ekonomik etkinliğini azaltmak ön plana çıkan hususlar olmuştur²⁶⁰.

Temel itibariyle bu süreçteki finansal ve ticari hareketliliğin artışında çok uluslu şirketler ile bu şirketlerin taşeron şirketleri²⁶¹ ve uluslararası organizasyonlar ve bölgesel koordinasyon kuruluşları önemli işlevler üstlenmektedirler. Nitekim küre-

[zalim-efendileri-hedge-fonlari](http://www.ntvmsnbc.com/news/402188.asp), 12-13-14.05.2008; SALTOĞLU, Burak, <http://www.ntvmsnbc.com/news/402188.asp>, 14. 05. 2008.

²⁵⁷ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 133-138; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 8-10, 38, 57; YILDIZ TOKATLIOĞLU, Mircan, **Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2005, s. 61-62.

²⁵⁸ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 25-27; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 118; TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 607; GRITSCH, s. 7; PIETERSE, s. 4; PRIOR/SKYES, s. 202; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 112; ATAÇ, Kudret, Küreselleşme: Bir Değerlendirme, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Prof. Dr. İsmet Ergün'ün Anısına**, c. 18, sy. 1, Ankara 2000, s. 95-96; DEMİR, Gülten, Küreselleşme Üzerine, **AÜSBFD**, c. 56, sy. 1, Ocak-Mart 2001, s. 85; ÖNDER, Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009.

²⁵⁹ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 25-27; ATAÇ, s. 95-96; BORATAV, Korkut, Küreselleşme ve Sol, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XIX, sy. 181, s. 14; AKKAYA, s. 740; KOÇDEMİR, s. 136-137.

²⁶⁰ BULUT, s. 173; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 182, 192; KABOĞLU, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, s. 168.

²⁶¹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 76; ABOU-NASSIF, s. 13; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 184.

selleşme, bu aktörler tarafından koordine edilen bir denklem niteliğindedir²⁶². Küreselleşme sürecinin en önemli aktörlerinden olan çok uluslu şirketler, iki ya da daha çok ülkede üretim veya dağıtım faaliyetlerinde bulunan girişimler olarak tanımlanmaktadır²⁶³. Nitekim günümüzde dünya ticaretinin hemen hemen %40'ının bu şirketler veya bağlı işletmeler kanalıyla yapılması; sözü edilen şirketleri, küresel ekonomide belirleyici kılmaktadır²⁶⁴. Kapitalist üretim tarzlarını ulusal düzeyden uluslararası alana taşıyan çok uluslu şirketler²⁶⁵ ve sermaye birikimini arzulayan burjuvazi, kendi çıkarına düzenlemeler yapılmasını IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla istemektedirler. Bu çerçevede sermaye birikimi ve karlılığın arttırılabilmesi için en önemli talepler, sosyal yüklerin azaltılması, ücret ve vergilerin düşürülmesi gibi uygulamalar olarak kendini göstermektedir. Bu bağlamda güçlü sermaye sınıfı; sermaye birikimi ve karlılığı arttırma amacıyla²⁶⁶ devletin sosyal ve ekonomik alandan çekilmesini öngören neoliberal uygulamaların yürürlüğe konulmasını şiddetle desteklemektedir²⁶⁷.

Esas itibariyle küreselleşme sürecinde çok uluslu şirketlerin ve sermaye sahiplerinin sözü edilen taleplerini güçlü bir biçimde dile getirebilmesinde, finansal ve ti-

²⁶² LANE, s. 1; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 184. Küreselleşme ile ilgili olarak sık sık tekrarlanan bölgeselleşme çerçevesinde oluşturulan bölgesel bloklar, üyelerini küreselleşmenin zararlı etkilerinden korumaya gayret ederler. OLSEN, s. 188.

²⁶³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 142. Çok uluslu şirketlerin köksüz sermayeler olmadığı ve çoğunun ulusal tabanının bulunduğu dair görüşlerin yanı sıra; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 15-16, 36-38, 80, 124, 234; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 115, 125; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 28; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 136; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 148-149. çok uluslu şirketlerin herhangi ulusa bağlılığı bulunmadığı ve vatansız olduğuna dair görüşlerde dile getirilmektedir. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 80, 134, 83; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 118; UYGUN, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009. Birbirine taban tabana zıt bu görüşlerin yanında çok uluslu şirketlerin hala ulus devlet çatısı altında olduğu fakat küreselleşme süreciyle beraber Kuzey Amerika, Avrupa Birliği, Japonya gibi bölgesel birlikler temelinde geliştiği ifade edilmektedir. UYGUN, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009. Küreselleşme sürecinde bölgesel bütünleşmeler son derece önemli bir yer tutmaktadır. Söz konusu bölgesel bütünleşmenin Avrupa'daki adı AB iken; Amerika'daki adı NAFTA(Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı), Uzakdoğu'daki ismi ise ASEAN (Güneydoğu Asya Ulusları Birliği)'dir. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 155-165.

²⁶⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 142.

²⁶⁵ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 184.

²⁶⁶ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 63; ŞAYLAN, s. 212; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 177.

²⁶⁷ BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 184-185; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 25, 39, 179.

cari hareketliliğe bağlı olarak gelişen uluslararası rekabetin önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim küresel hale gelen sermayenin kolayca yer değiştirebilme imkânıyla coğrafi konuma bağlılık ortadan kalkmış durumdadır. Böylelikle maliyetlerin düşük olduğu bölgelere yönelen ve çıkarlarını tatmin etmeyen bölgeleri terk eden sermaye; daha avantajlı ülkeleri tercih etmekte ve ülkeleri, daha avantajlı şartlar sunma hususunda bir yarışa sürüklemektedir. Bu bağlamda uluslararası hale gelen sermayenin mekânı bütün dünya haline gelmekte ve ulus devletlerin ekonomideki belirleyiciliği azalmaktadır²⁶⁸. Temelde bu hususlara bağlı olarak uluslararası rekabetin hızlı gelişimi, küreselleşmenin ekonomik boyutunu ön plana çıkartmakta²⁶⁹ ve küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde etki doğuran boyutu da bu hususlara bağlı olarak şekillenmektedir²⁷⁰.

Temel itibariyle küresel rekabet sürecinde sermayenin çıkarlarının dikkate alınması ve küresel rekabetle uyumlu şartların oluşturulması; IMF, DB ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar aracılığıyla sağlanmaktadır²⁷¹. Bu bağlamda esasında II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, uluslararası alanda işbirliği, dayanışma ve sorunlara ortak çözüm arayışı çerçevesinde kurulan IMF, DB ve GATT gibi uluslararası oluşumlar, uluslararası siyasi ve ekonomik sistemin ana aktörleri konumunda bulunmaktadır²⁷². Temelde söz konusu kurumların kurulmasıyla, dünya çapında yaşanabilecek ekonomik krizlerin engellenebilmesi, gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş dünya ile eklemlenmesi ve II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin ortadan kaldırılabilmesi

²⁶⁸ OLSEN, s. 184; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 179; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 197-200; RIEGER/LEIBFRIED, s. 197; YÜKSEL, Mehmet, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2005, s. 173; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 209-211, 220; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 122, 141, 149, 155, 297, 302-303; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 137, 197; KARA, s. 113; ÖZDEMİR, *Durmuş, Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve çok uluslu şirketler*, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002, s. 243; SCARBROUGH, s. 235; TAYLOR-GOBBY, Peter, *The Politics of Welfare in Europe*, **Welfare States Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gooby, Sage Publications, London 2001, s. 16-17; PERRATON Jonathan, GOLDBLATT David, *The Globalization of Economic Activity*, **New Political Economy**, Vol. 2, Issue 2, July 1997, s. 265. Ancak, sermayenin ulus devlete ihtiyacı kalmadığı şeklindeki bir yaklaşım da abartılı niteliktedir. BULUT, *Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?*, s. 188.

²⁶⁹ TAYLOR-GOBBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 178; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 209-211

²⁷⁰ OLSEN, s. 187.

²⁷¹ SCARBROUGH, s. 235; KORPI, s. 603; WATSON, s. 43; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 55-56.

²⁷² SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 186; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 298.

amaçlanmıştır²⁷³. Ancak 1970'lerin ortasına gelindiğinde yaşanan ekonomik krizin etkisiyle bu kurumlara yüklenen misyon da farklılaşmış ve söz konusu kurumlar, sermaye birikiminin ve gelişmiş ülkelerin ekonomik üstünlüklerinin devamını sağlayan aracı kurumlara dönüşmüşlerdir²⁷⁴. Nitekim bu süreç, Sovyetlerin çöküşüyle beraber soğuk savaşın ortadan kalkmasıyla daha da hızlanmıştır²⁷⁵.

Esasında uluslararası ticaretin serbestleşmesine vurgu yapan ve bu hususta önemli roller üstlenen bu kurumlar²⁷⁶, devletlerin küresel rekabete daha iyi uyum sağlaması amacını taşımış ve bu konuda her biri farklı roller üstlenmişlerdir. Nitekim 1944 yılında Bretton Woods kasabasında düzenlenen konferansta kurulmasına karar verilen IMF, ekonomide devletler arası işbirliği, serbest ticaret, para değerinin korunması, dış ticarete para transferini kolaylaştırılması ve üye devletlere gerektiğinde kredi sağlanması amaçlarıyla kurulmuştur. Aynı konferansta DB'nin de kurulmasına karar verilmiş ve DB'nin temel amacı olarak, savaşın etkilerinin ortadan kaldırılması ve ekonomik gelişmenin sağlanması belirlenmiştir. IMF ile oldukça yakın işbirliği içinde bulunan DB'ye üyelik için IMF'ye üyelik şart koşulmuştur²⁷⁷.

1970'li yıllara gelindiğinde ise, yaşanan ekonomik krizle beraber ortaya çıkan yeni şartlar bu kuruluşların yeni işlevler üstlenmesine yol açmıştır²⁷⁸. Özellikle merkez sermayenin sıkışan kâr hadlerini arttırmalarının yeni üretim ve tüketim merkezleri oluşturulmasına bağlı olarak değerlendirilmesi, bu kuruluşların sermayenin ulusla-

²⁷³ STIGLITZ, s. 32; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 187; YILDIZ TOKATLIOĞLU, s. 57-58; KARA, s. 111.

²⁷⁴ OLSEN, s. 192; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 124-125.

²⁷⁵ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 30; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 187; YILDIZ TOKATLIOĞLU, s. 57-58.

²⁷⁶ BANERJEE, s. 89.

²⁷⁷ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 301-302; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 118; ŞAYLAN, s. 249; HAGUE/HARROP, s. 57.

²⁷⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 198; MIDGLEY, s. 138; GRITSCH, s. 7; STIGLITZ, s. 34-35. Esas itibarıyla, kurulduğu ilk yıllardan 1970'li yıllara kadar IMF, üye ülkelerin ekonomilerinin canlanması amacıyla harcamalarını arttırmaları, vergileri ve faiz oranlarını düşürmelerini tavsiye ederken, 70'li yıllardan sonra yaptığı (stand-by) "destekleme anlaşmaları"nda, krize giren ülkelere bütçe açıklarını kapatmalarını, vergi ve faiz oranlarını arttırmalarını istemiştir. Ayrıca verilecek kredilerde serbest piyasa ekonomisine geçilmesi önemli bir husus olarak gündeme getirilmiştir. Kuşkusuz böyle bir değişimi 1970'lerden sonra önemini arttıran neoliberal düşünceden bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. STIGLITZ, s. 34-35.

rarası hareketini kolaylaştırma işlevleri yüklenmesine ve dışa açık bir ekonomi politikasının izlenmesine neden olmuştur²⁷⁹.

Bu bağlamda günümüzün küreselleşmiş ekonomisinin temel aktörleri olan IMF ve DB gibi kurumlar; Afrika, Asya ve Güney Amerika'da borç batağı içerisinde bulunan çevre ülkelerin ekonomik gelişmelerini finanse etmek amacıyla, bu ülkelere borç vermişlerdir. Daha sonra ise, borçlu hale getirilen bu ülkelerden, küresel piyasalara uyum amacıyla neoliberal içerikli bir dizi ekonomik, siyasal ve kurumsal reformları yürürlüğe koymalarını “yapısal uyum” ve “istikrar” programları adı altında istemişler ve böylelikle bu ülkelerin küresel sermayenin çıkarlarını tatmin eden birimlere dönüştürülmesinde aracı rol üstlenmişlerdir²⁸⁰. Devletlerin uygulamalarında önemli etkiler meydana getiren yapısal uyum politikaları ise, sosyal devleti olumsuz etkileyen öğeleri bünyesinde barındırmıştır²⁸¹.

Yapısal uyum (structural adjustment) politikaları olarak adlandırılan bu politikalar; mali disiplinle bütçe açıklarının ortadan kaldırılması, genel olarak bütün kamu harcamalarının ve kamu harcamaları içerisinde önemli bir yer tutan sosyal harcamaların azaltılmasını, kamu harcamalarının sosyal önceliklerden ziyade ekonomik verimliliğe göre yapılmasını, bu bağlamda sosyal harcama gerektiren sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve diğer sosyal programların ciddi anlamda azaltılmasını öngörmektedir. Ayrıca yapısal uyum politikaları içerisinde sermayenin çıkarlarını karşılayacak pek çok hususa da yer verilmektedir. Bu çerçevede işverenlerin sosyal maliyetlerinin azaltılmasına yönelik; işçi ücretlerinin düşük tutulması ve iş gücü piyasası üzerindeki sosyal yüklerin kaldırılması, vergi reformuyla yüksek gelir sahiplerinden alınan vergilerin azaltılması, KİT'lerin özelleştirilmesi, sermaye hareketlerini olumsuz etkile-

²⁷⁹ ŞAYLAN, s. 249; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 302; ÖNDER, Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; ÖZDEMİR, Durmuş, s. 237-238.

²⁸⁰ WATSON, s. 55; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 28; DEACON, s. 59; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 124-125; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 155; YILDIZ TOKATLIOĞLU, s. 79-80; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 135, 302; KARA, s. 126, 133; ŞAYLAN, s. 214-215; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 132-133, 141-142; ELLWOOD, s. 47; FALK, Richard, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul 2005, s. 2; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 530, 553.Örneğin; yabancı yatırımcıların hukuki ve mali açıdan korunması ve elde ettikleri kazançların kendi ülkelerine aktarılması Dünya Bankasının başlıca faaliyet konuları arasında yer almaktadır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 303.

²⁸¹ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 114; MICHALOWSKI, s. 35, 37; KARA, s. 126, 133; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 540; PRIOR/SKYES, s. 201.

yecek düzenlemelerin kaldırılması anlamına gelen deregülasyonların uygulanması gibi hususlar az gelişmiş ve gelişmekte olan borçlu ülkelere dayatılmakta²⁸² ve böylelikle sosyal hakların ve genel olarak sosyal devletin önemli ölçüde geriletilmesi söz konusu olmaktadır²⁸³.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zaten ekonomik imkânsızlıklar nedeniyle oldukça yetersiz olan sosyal devlet, IMF ve DB tarafından dayatılan yapısal uyum politikalarıyla daha da zayıflamaktadır. Esasında yönetimlerinde gelişmiş ülkelerin ağırlığının bulunduğu bu kuruluşlar tarafından dayatılan yapısal uyum politikalarının temel işlevi; sanayileşmiş ve küreselleşme sürecinde merkezde yer alan ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere kabul ettiremedikleri taleplerini, kredi şartları içerisine yerleştirerek kolaylıkla kabul ettirebilmelerini sağlamaktır²⁸⁴. Dolayısıyla yukarıda da ifade edildiği gibi yapısal uyum politikalarıyla sermayenin çıkarlarını karşılayan hususların benimsenmesinin sağlanması temel amaçtır. Söz konusu uygulamaların temel hedefi borçların geri ödenmesini güvenceye almak ve merkez ülkelerin daha rekabetçi olmayan çevre ülkeler üzerindeki egemenliğini arttırabilmesi için uluslararası serma-

²⁸² KARA, s. 133-134, 252; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 164-165; WILLIAMSON, John, Did The Washington Concensus Fail?, <http://www.iie.com/publications/papers/williamson1102.htm>, 11.02.2004; MIDGLEY, s. 135-143; DEACON, s. 60; TAYLOR-GOOBY, Open Markets And Welfare Values, s. 30; CLARKE, s. 74; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 136; KARA, s. 252; ATAÇ, s. 100; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 177-178; ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 40-41; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 33-34; SUNAY, Küreselleşme ve Demokrasi, s. 54-55, 67-68; KARA, s. 126, 133; PIERSON, Modern Devlet, s. 277, 281-282. Örneğin 2000 yılında IMF ile Brezilya arasındaki borçları yeniden yapılandırma ve finanse etme amacıyla yürütülen müzakerelerde, Brezilyanın sosyal programlara 22 milyar dolardan daha fazla harcamayı planlaması, IMF'nin tepkisine neden olmuş ve Brezilya bu kaynakları azaltmak zorunda kalmıştır. MICHALOWSKI, s. 38. 2006 yılında IMF ile borçlanma hususunda anlaşan Arjantin de, sosyal devlete ayrılan kaynakları azaltmak zorunda kalmıştır. Kısaca gelişmekte olan ülkeler sosyal devlete ayıracakları kaynakları, borç ödemelerine aktarmak durumunda kalmaktadır. MICHALOWSKI, s. 53-54.

²⁸³ ÇAVUŞOĞLU, Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi, s. 470; ÖZDEK, Yasemin, Gelişme Hakkı: 'Ekonomik Kalkınma'dan 'İnsan Hakları Temelinde Gelişme'ye **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000, s. 491; BAŞKAYA, Fikret, **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Maki Yayınları, Ankara 2005, s. 109; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 198; YÜKSEL, Mehmet, s. 151; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 129; BORATAV, Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?, s. 27; ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 40-41; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 33-34; KORAY Meryem, ALEV Hülya, Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002, s. 460; MICHALOWSKI, s. 39, 50; LYGSTAD, s. 75; PIETERSE, s. 7; DEACON, s. 67.

²⁸⁴ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 56, 114-115.

yenin serbestçe hareket edebilmesini temin etmektir²⁸⁵. Bu gerçeğe karşın, yapısal uyum politikalarının uygulanmasıyla, refahın artacağı ve yoksulluğun azaltılacağı gibi düşünceler ön plana çıkarılmaktadır. Ancak bu süreçte zor durumdaki bireylerin yoksulluktan kurtulmasının sağlanması son derece sembolik kalmaktadır. Esasında bu kurumların az gelişmiş ülkelerdeki yoksullukla ilgilenmesi göstermelik niteliktedir. Özellikle DB tarafından yoksulluğu azaltma amacıyla yürürlüğe konulan uygulamalar bu nitelikte değerlendirilebilir.

Bu çerçevede DB daha “serbest ekonomi”, “açık piyasalar” ve daha çok “küreselleşme” ile yoksulluğun azaltılabileceğine inanmaktadır. DB’nin, “günde 1 dolar” olarak belirlediği yoksulluk sınırı dünyada bulunan yoksul sayısını olduğundan az göstermektedir. DB üçüncü dünyada artan yoksulluktan küreselleşmeyi sorumlu tutmaktan ziyade; yoksulluğun giderilmesinin tek çıkar yolunun neoliberal küreselleşme olduğunu, bu politikaların başarılı uygulanamaması halinde yoksulluğun daha da artacağını raporları ile ortaya koymaktadır²⁸⁶.

DB, “yoksulların sosyal kurumlarını inşa etmek gerekliliği”nden bahsetmektedir, ancak söz konusu sosyal kurumlar tamamen özel alanda tanımlanmaktadır. Devletin rolü ise, “sivil toplum” organlarının işleyebileceği ortamı biçimlendirmek olacaktır. Bu durum, sosyal devletin fonksiyonlarının esnekleştirilerek özel alana kaydırılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla DB’ye göre, yoksulların hayatta kalması için devletin herhangi bir önlem alması gerekli değildir. Bu durumdan yola çıkılarak, DB faaliyetlerinin görünürde yoksullukla mücadele amacıyla yapıldığı gibi bir imaj vermesine karşın, tam aksine sermaye çıkarları doğrultusunda ve yoksulluğu daha da arttırıcı stratejiler izlediğini öne sürülmektedir²⁸⁷. Esasında DB’nin “yoksulluğu azaltma” amacıyla ortaya koyduğu strateji;²⁸⁸ yoksulluğu önlemekten çok, ekonomik açı-

²⁸⁵ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 28; BAŞKAYA, Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme, s. 109; ÖNDER, Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 198; YÜKSEL, Mehmet, s. 151; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 129; BORATAV, Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?, s. 27; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 115. Bu kuruluşlar için borçların ödenmesi o kadar önceliklidir ki, söz konusu öncelik karşısında insan onurunun ikinci plana atılmasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır. ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 535, 563-564.

²⁸⁶ ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 3-4.

²⁸⁷ ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 13-18, 38-39. Aynı yönde bkz. BARDHAN, s. 108.

²⁸⁸ Söz konusu stratejinin bir uzantısı da Türkiye’de 2001 ekonomik krizinin hemen ardından Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu eliyle yürürlüğe konulan “Sosyal Riski Azaltma Proje-

dan iyi durumda olanlara yönelik olarak ortaya çıkabilecek tepkilerin önüne geçmeyi hedeflenmektedir²⁸⁹.

Devletlerin küresel rekabete daha iyi uyum sağlaması ve uluslararası ticaretin serbestleşmesi hususunda önemli rol üstlenen bir diğer oluşum da 1947 yılında dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla Bretton Woods'a katılan devletlerin imzaladığı Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade-GATT)dir. Bu anlaşma ile kurulması öngörülen ancak kurulamayan Dünya Ticaret Örgütü'nün ilk halini oluşturan GATT'ın temel amacı, uluslararası ticareti engelleyen her türlü engeli (tarifeler, kotalar, idarî sınırlamalar gibi) ortadan kaldırmaktır. GATT da 1970'lerde ve 1990'lardaki değişimlerden etkilenerek bir dönüşüm yaşamıştır. Bu bağlamda 1986–1994 dönemini kapsayan ve "Uruguay Turu" adı verilen uluslararası toplantılarla ticaretin serbestleşmesi yönünde daha ileri adımlar atılmış; tarife indirimleri daha aşağıya çekilmiş, kota uygulamasına, bazı istisnalar dışında son verilmiş ve ilk defa hizmet ticaretinin genel koşullarını belirleyen (General Agreements on Trade In Services-GATS), tarım ürünleri ticaretinin serbestleştirilmesini getiren bir anlaşma ve Entelektüel Ticari Haklar Genel Anlaşması (The Agreement on Trade Related Intellectual Property Rights (TRIPS) gerçekleştirilebilmiştir. Ayrıca daha önce kurulamayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün 1995'te kurulmasını sağlamıştır. Böylece GATT anlaşmalarının uygulanmasını temin edecek bir uluslararası örgüt de oluşturulmuştur²⁹⁰.

si"dir. Söz konusu proje iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan "Hızlı Yardım" ile 2001 ve 2002 yıllarında krizden etkilenen ailelere aynı ve nakdi olarak eğitim, gıda, yakacak ve sağlık yardımı yapılmış, ikinci aşamada ise, yoksul ailelerin çocuklarını okula gönderme ve temel sağlık ve beslenme ihtiyaçlarını temin etmeleri şartıyla nakdi yardım yapılmıştır. ÇULHA ZABCI, Filiz, Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?, AÜSBFD, c. 58, sy. 1, Ocak-Mart 2003, s. 217.

²⁸⁹ ÇULHA ZABCI, s. 217, 237. Dünya Bankasının az gelişmiş ülkelerde yürürlüğe koyduğu yoksulluk projelerinden biri 'Kamusal Çalışma Programları'dır. Neo-liberal politikarlardan en fazla zarar gören kitlelerin bu programlar ile hem sosyal güvenlik ağı altına alınması; hem de acil tüketim ihtiyaçlarının düşük seviyede dahi olsa karşılanması hedeflenmiştir. Ücretlerin düşük tutulmasıyla hem fırsatçılar engellenmeye çalışılmış; hem de yol, okul, hastane veya ağaçlandırma gibi kamusal hizmetler düşük maliyetlerle gerçekleştirilmiştir. ŞENSES, s. 238. İlk bakışta son derece masum görünen söz konusu yaklaşım ile emek ucuzlatılmakta ve yoksul kitleler sarf ettikleri emeğin karşılığında zorunlu ihtiyaçlarını dahi karşılamayacak, insan onuruna yakışmayacak ücretlere çalışmaya mahkûm edilmektedirler. Nitekim Chomsky'e göre küreselleşme sürecinde hükümetler vatandaşlarının refahını yadsır hale gelmektedir. MIDGLEY, s. 32.

²⁹⁰ SAVAS, Vural F., Uluslararası Anayasal Ekonomik Düzen, **Anayasa Yargısı**, c. 14, Ankara 1997, s. 197, 201; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 136; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorguluyor, s. 79; ATAÇ, s. 101; RIEGER/LEIBFRIED, s. 8; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 192, 99;

Tek görevi GATT anlaşmalarının uygulanmasını sağlamak olmayan DTÖ'nün temel amacı; küreselleşen dünyada, uluslararası ticaretin serbestleşmesini sağlayarak ekonomileri korumacılıktan arındırmaktır²⁹¹. DTÖ; bu amacı gerçekleştirmeye çalışmasının temel nedenini, kalkınma ve yoksullukla mücadeleye bağlamaktadır. Bu çerçevede az gelişmiş ülkelerin kalkınma ve yoksulluktan kurtulması, piyasalarını uluslararası şirketlere açmasına bağlı bulunmaktadır²⁹². Böyle bir yaklaşım ise, ithalatın kötü ve ihracatın iyi olduğuna dair geleneksel anlayışın değişime uğramasını gerektirmektedir. Sonuç olarak DTÖ'nün rekabeti artırma ve fiyatları düşürme uygulamaları, yeterli üretim yapabilme alt yapısından yoksun zayıf ekonomiler açısından ithalatın kolaylaştırılması anlamına gelmektedir. Bu durum ise, söz konusu ülkeler açısından üretimi ortadan kaldırıcı sonuçlar doğurmakta ve bu ülkelerdeki yoksulluğu derinleştirmektedir. Bu bağlamda IMF ve DB gibi güçlü devletlerin çıkarlarına aracı duruma düşmekten kurtulamayan DTÖ, az gelişmiş devletlerin ekonomilerini güçlü devletlerin ihracatına açma işlevi yüklenmektedir. Bu ülkelerde sermayenin karlılığını arttırmasına dönük işlevleri üstlenen DTÖ, sosyal adalet problemiyle ilgilenmemektedir²⁹³. Bu durum ise, başlangıçtaki yoksulluğu azaltma amacının bir aldatmacadan ibaret olduğunu düşündürmektedir. Nitekim esasında küreselleşmenin gidişatıyla ilgili olan bu durum; günümüz dünyasında DTÖ tarafından ekonominin serbestleştirilmesine ilişkin oluşturulan hukuk kurallarına uyulduğu kadar, UÇÖ'nün çalışma ve sosyal standartlara ilişkin koymuş olduğu kurallara uyulmadığını akla getirmektedir²⁹⁴.

Ayrıca DTÖ başta olmak üzere, DB ve IMF tarafından da yoğun olarak vurgulanan ticari serbestleşme olgusu da çifte standartlı biçimde uygulandığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu bağlamda gelişmiş kuzey ülkelerinin etkinliğinde olan bu kuruluşlar; gelişmemiş güney ülkelerinin sınırlarını tamamıyla ticari serbestliğe açmasını

DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 299-301, 304-306; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 33-34; KARA, s. 135. Aynı Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 119-125; OLSEN, s. 187.

²⁹¹ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 119; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 304; HAGUE/HARROP, s. 57.

²⁹² ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 12.

²⁹³ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 305-306; Benzer Yönde bkz. CHOMSKY, Noam, **Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi**, Çev. Ali Çakıroğlu ve Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000, s. 270.

²⁹⁴ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 312-313.

isterken, gelişmiş ülkelerden aynı seviyede bir serbestlik beklememektedirler²⁹⁵. Benzer bir çifte standart emek açısından da söz konusudur. Nitekim küreselleşme sürecinde; ticari serbestleşme nedeniyle sermaye dilediği gibi dolaşabilirken, aynı durum iş gücü açısından geçerli bulunmamaktadır²⁹⁶.

Temel itibariyle gelişmiş ülkelerden oluşan merkez ülkelerin etkinliğinde bulunan ve uluslararası sermayenin taleplerini karşılayan bu kuruluşlar aracılığıyla, çevre ülkeler olarak adlandırılan azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin²⁹⁷ kontrol altında tutulduğu ve böylelikle önceden var olan sömürgecilik düzeninin yeni formuyla devam ettiği öne sürülmektedir. Ayrıca söz konusu uygulamalar merkez üyelerince değil de bağımsız görünümlü uluslararası kuruluşlar tarafından yürütüldüğü için gelişmiş ülkelerin tepki çekmesi engellenmektedir. Nitekim küreselleşme sürecinde merkez olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerin sözü edilen kurumlar aracılığıyla çevre ülkeleri kendi sermayeleri açısından olumlu koşullar sunmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda küreselleşme sürecinde her ne kadar ulusların karşılıklı bağımlılığından bahse-

²⁹⁵ IMMANUEL, Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?, s. 152-153; BORATAV, Küreselleşme ve Sol, s. 14. Özellikle gelişmiş ülkelerin korumacılığı kendi çıkarlarını gerçekleştirmeye yönelik uyguladığına dair pek çok örnek vardır. Bu çerçevede küreselleşme sürecinin en önemli aktörü olan ABD'nin yaklaşımı çarpıcıdır. Örneğin: ABD'nin Japonya ile yaptığı ticarete Japonya'nın sağladığı üstünlük ABD'yi rahatsız ederek harekete geçmesine neden olmuştur. Haksız ticaretin şartları GATT anlaşması ile belirlenmesine karşın, ABD bu durumu kendi ihracatının engellendiği gerekçesiyle tek taraflı olarak haksız ticaret saymıştır. ABD söz konusu girişimiyle, kendi çıkarlarına aykırı her durumu haksız ticaret olarak değerlendireceği hususunda diğer ülkelere gözdağı vermiştir. Yoksul ülkelere serbest dış ticaretin gerekliliği yönünde yapılan baskı, ABD'nin çıkarları söz konusu olduğunda görmezden gelinmiştir. Dolayısıyla, bu gelişmeler küreselleşme süreci bahane edilerek yapılan baskıların samimiyeti hususunda şüpheler uyandırmaktadır. ŞAYLAN, s. 210-211.

²⁹⁶ ÖNDER, Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 193-194; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 235-236; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorguluyor, s. 172, 177, 216; BORATAV, Küreselleşme ve Sol, s. 15; ŞENSES, s. 317-332; ABOU-NASSIF, s. 13; OLSEN, s. 184-194; RIEGER/LEIBFRIED, s. 37; PIERSON, Modern Devlet, s. 197; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 20. Bu durum yüksek vasıflı emek açısından geçerli değildir. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 20.

²⁹⁷ Küreselleşme sürecinde merkez ve çevrenin farklı konumuna dikkat çeken düşünürlere göre; merkez: ileri derecede sanayileşerek artık bilgi çağına girmiş olan ülkelerdir. Söz konusu ülkeler, sanayileşmiş-gelişmiş, sermaye, kültür ve para birimiyle dünya ekonomisine dair kararların alınmasında ABD ile birlikte etkili olan ülkeler grubudur. Çevre ise: merkez ülkeleri etkilemekten uzak ve merkez ülkelerin belirlediği politikalara ayak uydurmak, hatta boyun eğmek zorunda kalan güçsüz ülkeleri bünyesinde barındırmaktadır. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 6, 21-22. Wallerstein, Küreselleşmeyi gelişmiş kuzey ya da merkez ile geri kalmış güney yada çevre arasındaki bir çatışma olarak değerlendirmiş, ayrıca bu iki uç nokta arasında kalan yarı-çevre ülkelerin varlığına dikkat çekmiştir. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 286, 289; ERÖZDEN, Ozan, **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997, s. 21.

dilse dahi, esas itibariyle bu süreç merkez güçlerin sermaye aracılığıyla çevreyi tahakküm altına almasıyla sonuçlanmaktadır²⁹⁸.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ise, istikrarlı ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için gelişmiş ülkelerin iş dünyasının güvenini kazanmak zorundadır. Söz konusu güvenin kazanılması ise, uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen disipline uyulmasına bağlı bulunmaktadır²⁹⁹.

Dolayısıyla küreselleşme sürecinde devletlerin ekonomi üzerindeki belirleyiciliği uluslararası örgütler lehine azalmakta³⁰⁰, bu durum zayıf ülkeler açısından çok daha ileri boyutlarda gerçekleşmektedir. Bu çerçevede ekonomik iktidarın zayıflaması, devletlerin ekonomik kaynaklara bağlı olan sosyal amaçlarını gerçekleştirmelerini engellemekte³⁰¹ ve sosyal amaçlı uygulamalar hususunda uluslararası kuruluşlar belirleyici olmaktadır³⁰². Uluslararası kuruluşların bu husustaki tavrı ise, neoliberal düşünceler doğrultusunda serbest ticaretin yaygınlaştırılarak refahın artırılması yönündedir. Bu amaçla piyasa verimliliği öncelikli amaç olarak kendini göstermektedir³⁰³. Sözü edilen amaç ise, refahın belli ellerde toplanmasını sağlamakta ve bütün topluma yayılmasını engellemektedir.

Buraya kadar daha çok ekonomik küreselleşmenin az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sosyal devletleri üzerinde oluşturduğu etkilerin ortaya konulmasına karşın, bu durumu gelişmiş ülkelerdeki sosyal devlet uygulamaları açısından da incelemek gerekmektedir. Gelişmiş ülkelerde yürürlükte bulunan sosyal devletlerde, eko-

²⁹⁸ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 57; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 135, 286, 291, 303, 307-308; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 256; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 529-530, 547-549; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 124; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 26.

²⁹⁹ ŞAYLAN, s. 259-260; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 177.

³⁰⁰ BARROW, s. 123-125, 142; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 16; KEYDER, Çağlar, Globalleşme ve Devlet, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans); SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 187; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 117; SAVAŞ, Uluslararası Anayasal Ekonomik Düzen, s. 199; ATAÇ, s. 100; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 137, 144. Ancak bu süreçte devletler iç ve dış alanda belirleyici oyuncu olmayı sürdürmektedirler. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 127.

³⁰¹ SCARBROUGH, s. 237; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 192. Aynı yönde bkz. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 118;

³⁰² WATSON, s. 44.

³⁰³ SCARBROUGH, s. 235; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 264; BULUT, Sosyal Haklar, s. 121-122.

nomik küreselleşme sürecinden olumsuz yönde etkilenmektedirler³⁰⁴. Bütün dünya çapında 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizle beraber, gelişmiş ülkelerde sosyal devlet amacıyla kullanılacak kaynaklar azalmakta ve geniş sosyal harcamaların sürdürülmesinin ekonomik açıdan ciddi problemlere neden olacağı öngörülmektedir. Nitekim ekonomik krizden çıkılabilmesi amacıyla liberal ve dışa açık ekonominin benimsenmesi, II. Dünya Savaşı sonrasındaki düzenin de dönüşümü anlamına gelmektedir³⁰⁵. Bu itibarla ki, söz konusu durum sadece bir ekonomik kriz olarak değerlendirilmemekte; aynı zamanda 1945 sonrasında kurulan sosyal ve ekonomik düzenin de krizi olarak görülmektedir. Bu bağlamda dünya çapında neoliberal politikalar öncülüğünde ticari açıklık ve ekonomide liberalleşme politikaları ön plana çıkarılmakta³⁰⁶, bu doğrultuda gelişen ticari açıklık ve sermaye hareketliliğine dayanan uluslararasılaşmış ekonomi önemli bir küresel rekabet doğurmaktadır. Küresel rekabet ise, gelişmiş ülkelerdeki sosyal devlet yapılanmalarının gerilemesinin en önemli nedeni olarak gösterilmektedir³⁰⁷.

Ancak hemen belirtmek gerekir ki, küreselleşmenin gelişmiş sosyal devletler üzerindeki etkileri üzerine çok farklı düşünceler söz konusudur³⁰⁸. Bu çerçevede 70'li yılların sonlarından günümüze kadar uzanan süreçte; sosyal devlette yaşanan gerile-

³⁰⁴ RHODES, Martin, Globalization, Labour Markets and Welfare States: A Future of 'Competitive Corporatism?', **The Future Of European Welfare A New Social Contract?**, Eds. Martin Rhodes and Yves Meny, Macmillan Press, London 1998, s. 178; ABOU-NASSIF, s. V, 1, 15.

³⁰⁵ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 165; POWELL/HEWITT, s. 90. Sözü edilen ekonomik kriz ve sonrasında bu sorunu çözmek amacıyla oluşturulan yeni küresel ekonomik düzenin neden olduğu zorluklar, sosyal devletteki gerilemenin temel nedeni olarak belirmişlerdir. Nitekim yeni ekonomik düzende, sosyal devletin finanse edilmesindeki kalıcı zorluklar öne sürülerek sosyal devletin sınırlanması gerektiği yönündeki düşünceler, en yoğun olarak dile getirilen düşünceler olmuşlardır.

³⁰⁶ PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 410; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 118; TAYLOR-GOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 607; ABOU-NASSIF, s. 13; ESPING-ANDERSEN, Gosta, Positive-Sum Solutions in a World of Trade-Off?, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996, s. 256-265.

³⁰⁷ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 180; FLIGSTEIN, s. 1; PIETERSE, s. 27; OLSEN, s. 184, 187; TAYLOR-GOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 607-609; RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 169; GRITSCH, s. 7; RIEGER/LEIBFRIED, s. 51.

³⁰⁸ POWELL/HEWITT, s. 90.

meyi kimi görüş sahipleri küreselleşmeye bağlamakla beraber, kimileri ise, bu hususta küreselleşmeden çok iç nedenlerin etkili olduğunu savunmaktadırlar³⁰⁹.

Sosyal devletteki gerilemeyi küreselleşmeden çok iç etkenlere bağlayan Paul Pierson'un öncülük ettiği ve Alber, Ken Judge, Iversen gibi düşünürlerin de katıldığı düşünceye göre; küreselleşme, sosyal devleti kesinti baskısıyla karşı karşıya bırakmakla birlikte, sözü edilen baskının sosyal devletin çekirdek alanında herhangi bir etkide bulunduğu iddiası şüpheyle karşılanmalıdır³¹⁰. Bu düşünce çerçevesinde küreselleşme; sosyal devleti tamamen geçersiz ve modası geçmiş bir kavram haline getirmemekte, sadece sosyal devletin artan masraflarının azaltılmasına yönelik bir "değişim süreci" oluşturmaktadır³¹¹. Dolayısıyla bu görüşü savunanlara göre küreselleşme, sosyal devlet üzerinde çok önemli bir etkiye sahip bulunmamakla³¹² birlikte, iç etkenlerden sonra ikincil olarak dikkate alınabilir. Ayrıca bu düşünce taraftarlarına göre küreselleşmenin sosyal devlet üzerindeki etkisi, bazı yazarlar tarafından abartılmaktadır³¹³.

Bu bağlamda Paul Pierson, sosyal devletteki değişimde, küreselleşmeden daha önemli bir faktör olarak, iç faktörleri sıralamaktadır. Nitekim düşünüre göre; sosyal devletin olgunlaşması, teknoloji, Postfordist gelişmeler, hükümet için sosyal yükümlülüklerinin artarak olgunlaşması, büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğin artışı, teknolojinin gelişmesiyle sağlık hizmetlerinin maliyetli hale gelmesi, aile yapısının değişmesi ve nüfusun yaşlanması (demografik faktörler) gibi değişik-

³⁰⁹ GENSCHEL, s. 613; SCHWARTZ, Herman, Round Up The Usual Suspect!: Globalization, Domestic Politics, and Welfare State Change, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 17; SKYES/PALIER, s. 5, 10, 15; PRIOR/SKYES, s. 196.

³¹⁰ PIERSON, Paul, Welfare State at Century's End, s. 3-4; MIDGLEY, s. 152.

³¹¹ KRISLOV, s. 78.

³¹² SKYES/PALIER, s. 5; KORPI, s. 590; LYNGSTAD, s. 75.

³¹³ GIZELIS, s. 147; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; SKYES/PALIER, s. 6; RHODES, Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 169; Küreselleşmenin getirdiği birtakım ekonomik değişmelere, Sosyal Devlet uyum sağlamak durumundadır. Bu düşüncedeki yazarlar; Sosyal Devletin erozyona uğramasının nedeni olarak, ekonomik küreselleşme sürecinden ziyade hükümetlerin ideolojik yeniden yapılanma arayışlarının daha etkili olduğu belirtilmektedir SKYES/PALIER, s. 6; Küreselleşmenin farklı boyutları Sosyal Devlet üzerinde farklı etkiler yapmaktadırlar. Bu çerçevede Pierson çoğu çoşku anti Sosyal Devlet hükümetleri olan ABD'de Reagan ve İngiltere'de Thatcher dönemlerinde dahi, Sosyal Devlet düzenlemelerinin ve kaynaklarının istikrarlı kaldığını öne sürmektedir. SKYES/PALIER, s. 10.

likler tarafından sosyal devlete meydan okunmaktadır³¹⁴. Pierson tarafından sosyal devletin değişiminde “dayanılamaz güçler” olarak adlandırılan iç faktörler, özellikle gelişmiş toplumların ekonomilerinde önemli değişimler meydana getirmektedirler³¹⁵.

Katıldığımız diğer görüş sahipleri ise; küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler. Bu görüşler de genellikle gelişmiş ülkelerde sosyal devletin olgunlaşması, ekonomik büyümenin yavaşlamasına bağlı olarak ortaya çıkan işsizliğin artışı, teknolojinin gelişmesiyle sağlık hizmetlerinin maliyetli hale gelmesi, aile yapısının değişmesi ve nüfusun yaşlanması gibi iç faktörleri göz önünde tutmakla beraber; değişimin temel nedenini küreselleşmeye bağlamaktadırlar. Ayrıca katılmamakla beraber söz konusu düşünceler içerisinde önemli bir kesim, sosyal devletin küreselleşme nedeniyle kronik bir kriz içerisinde olduğunu da öne sürmektedir³¹⁶.

Gelişmiş ülkelerdeki sosyal devlet yapılarının zayıflamasının küreselleşmeye bağlanmasının temel nedeni; daha önce de ifade edildiği üzere, yeni uluslararası ekonomik düzenin küresel rekabete dayanmasıdır. Nitekim bu süreçte; az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler kadar, gelişmiş ülkeler de rekabet avantajı sağlamak zorundadırlar. Bu bağlamda her ülke, çok hareketli hale gelmiş olan sermayeyi kendi ülkesine çekebilmek için düşük maliyetler temelinde avantajlı şartlar sunmak zorundadır³¹⁷.

³¹⁴ PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3 vd.; Ayrıca bkz. SKYES/PALIER, s. 6-7; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 599; LYNGSTAD, s. 75; GENSCHEL, s. 613; MIDGLEY, s. 152.

³¹⁵ SKYES/PALIER, s. 6; PIERSON, Investigating the Welfare State at Century's End, s. 3 vd.

³¹⁶ GENSCHEL, s. 613; STARKE, s. 115; GIZELIS, s. 146; GIAIMO, s. 365; RIEGER/LEIBFRIED, s. 38. Sosyal devletin bir kriz içerisinde olmadığına ilişkin olarak bkz. RHODES, Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 165, 168, 194; SKYES/PALIER, s. 4, 8; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 135; OLSEN, s. 182-184; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 599, 606, 609; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; FLIGSTEIN, s. 28; ESPING-ANDERSEN, Positive-Sum Solutions, s. 256-265; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15. Bu yöndeki düşüncelere yer veren bir çalışma için bkz. BULUT, Sosyal Haklar, s. 119-120.

³¹⁷ OLSEN, s. 187-188, 190; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; STARKE, s. 107; CLARKE, s. 73; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 145, 210; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, 189-190; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 182; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; SKYES/PALIER, s. 5; RIEGER/LEIBFRIED, s. 197-198; SCHELKLE Waltraud, MABBETT Deborah Social Policy of the EU and National Welfare State Transformations -A Political Economy Perspective, http://www.eu-newgov.org/database/DOCS/P19aD10_Welfare_State_Transformations_Schelkle_Mabbett.pdf, 27.04.2009, s. 3; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15. Örneğin; Güney Koreli otomobil üreticisi Hyundai, 1,2 milyar

Bu çerçevede küresel rekabet çağında avantajlı koşullar sunabilmek için kamu harcamalarının; özellikle de sosyal harcamaların azaltılması, buna bağlı olarak sosyal devletin sunduğu yararların azaltılması, iş gücü maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla iş güvenliği ve çalışanlara sunulan imkânların azaltılması, sermaye karlılığı lehine vergilerin düşürülmesi gerekmektedir. Ayrıca devletin küçültülmesi kapsamında özelleştirme ve deregülasyonların yürürlüğe konulması istenmektedir³¹⁸. Eğer gelişmiş sosyal devletler bu hususları gerçekleştiremez ise; sermaye, gelişmiş ülkelere göre çok daha düşük iş gücü maliyetleri ve sosyal yararlar sunan az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere gitmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerini azaltmakta, işsizliği arttırmaktadır. Artan işsizlik ise, sosyal yararların maliyetlerinin daha da artmasına neden olmakta; azalan vergi gelirleri ise, cömert sosyal imkânların sunulmaya devam edilmesine imkân vermemektedir³¹⁹. Dolayısıyla küresel rekabet sürecinde bütün devletler arasında maliyetlerin azaltılması hususunda bir yarış söz konusu olmakta, bu yarış literatürde dipteki yarış (Race to the Bottom) olarak adlandı-

avroluk yatırım için Türkiye ve Çek Cumhuriyetini arasında tercih yapma durumunda kalmış, neticede vergi teşvikleri sunan Çek Cumhuriyetini seçmiştir.

³¹⁸ TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 598-599; OLSEN, s. 190; POWELL/HEWITT, s. 92; GIZELIS, s. 147; MIDGLEY, s. 30; CLARKE, s. 73; STARKE, s. 107; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 165; RHODES, *Globalization, Labour Markets and Welfare States*, s. 178; RIEGER/LEIBFRIED, s. 195; SKYES/PALIER, s. 2-3, 8; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; TABB, William K., *After Neoliberalism?*, **Monthly Review**, Vol. 55, June 2003, <http://www.monthlyreview.org/0603tabb.htm>, 04.08.2007; SINN, s. 279; GUILLEN/ALVAREZ, s. 125-126. DALY, s. 83-86; KORAY/ALEV, s. 460-461; Benzer Yönde bkz. SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 267; Mishra, küreselleşme ve sosyal devlet arasındaki yedi temel noktaya dikkat çekmiştir. 1-Küreselleşme, ulusal hükümetlerin takip edebileceği ekonomik büyüme ve tam istihdam politikalarını zayıflatmaktadır. 2-Küreselleşme sonucunda, çalışma şartları ve ücretlerde eşitsizlik artmaktadır. 3-Küreselleşme, sosyal harcamaları ve sosyal koruma sistemlerinde aşağı yönlü bir baskı yapmaktadır. 4-Küreselleşme, sosyal korumanın desteklenmesini zayıflatmaktadır. 5-Küreselleşme, sosyal ortaklık ve dayanışmanın temellerini zayıflatmaktadır. 6-Küreselleşme, özellikle politik seçeneklerin sol kanadının dışarıda bırakılmasına neden olmaktadır. 7-Küreselleşmenin çatışma mantığı, ulusal toplum ve demokratik politikaların mantığıyla ilgili bulunmaktadır. MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 15. Sosyal devletin çok ileri olduğu İskandinav ülkelerinde dahi, bugün yüksek vergileri gerektiren yoğun ve cömert refah program ve hizmetlerinin, bu ülkeleri dünya piyasalarında daha az rekabetçi yaptığı öne sürülmektedir. VIRPI, *Restructring The Welfare State*, s 1; KOSONEN, s. 161; KUISMA, s. 9.

³¹⁹ OLSEN, s. 187, 189; CLARKE, s. 73; FREEMAN, s. 16-18. Benzer Yönde bkz. KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 220, 230-231; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 204. Çin ve Hindistan'ın sunduğu ucuz iş gücü başta olmak üzere çeşitli rekabet avantajları pek çok şirketin üretimlerini bu ülkelere kaydırmalarına neden olmuştur. SAPIR, s. 388

rılmaktadır³²⁰. Maliyetleri dibe çekme hususundaki bu yarıştan sosyal devlet uygulamaları oldukça olumsuz etkilemekte ve önemli gerilemelere maruz kalmaktadır³²¹.

Nitekim bu süreçte gelişmiş ülkelerde yürürlükte bulunan geniş ve masraflı sosyal devletler, masrafların azaltılması yönünde yeniden yapılandırılarak küreselleşmenin getirdiği ekonomik koşullara adapte edilmeye çalışılmakta ve sosyal devletin getirdiği sosyal standartlar geriletilmektedir³²². Esasında sosyal devletin sunacağı sosyal imkânların tamamen ekonomik kaynaklara bağlı bulunması, yoğun maliyet getiren ve devletleri daha az rekabetçi kılan refah programlarının ekonomik kaynaklara paralel olarak düzenlenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır³²³. Bu durum sosyal devletin gerektirdiği sosyal harcamaların sınırlandırılmasına ve buna bağlı olarak sosyal koruma sistemlerinde aşağı yönlü bir baskının oluşmasına neden olmaktadır³²⁴.

Bu çerçevede sağlık bakımı, eğitim, işsizlik sigortası, emeklilik, gelir desteği ve sosyal yardımlar gibi alanlarda yapılan kesintilerle sosyal devlet aşındırılmaktadır³²⁵. Sosyal devletin aşındırılması ise, zengin ile yoksul arasındaki mesafenin derinleşmesine ve sosyal barışın olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır³²⁶. Temelde ulusla-

³²⁰ PIERSON, Welfare State Development, s. 785; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 599; Dipteki yarışa ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz. CASTLES, Francis G., A Race to the Bottom, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 226-245.

³²¹ OLSEN, s. 188; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; CASTLES, A Race to the Bottom, s. 226; CLARKE, s. 73; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 189-190; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; SKYES/PALIER, s. 5; RIEGER/LEIBFRIED, s. 198; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15.

³²² GENSCHER, s. 613; DALY, s. 83; CLARKE, s. 73, 81; ROSS, s. 23; ABOU-NASSIF, s. 15; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 65, 179-180; GIZELIS, s. 147; POWELL/HEWITT, s. 92; STARKE, s. 115; RIEGER/LEIBFRIED., s. 200; KUS, s. 496; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 210; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80-81.

³²³ GENSCHER, s. 613; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 65; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 456; RIEGER/LEIBFRIED, s. 38; GIAIMO, s. 365. TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 602; DEMİR, s. 85. Beck; sosyal devletin masraflı diğer uygulamalarının, küreselleşme güneşi karşısında erimeye mahkûm olduğunu ifade etmektedir. BECK, Ulrich, **What is Globalization?**, Polity Press, Cambridge 2000, s. 1. Çavuşoğlu; sosyal devlet ve sunulan sosyal haklarla ilgili olarak sıklıkla dile getirilen “kaynakların sınırlı oluşunu” bu kaynakların nasıl, hangi alanlarda ve kimler için kullanılacağına belirlenmesine engel olmadığını dile getirmektedir. ÇAVUŞOĞLU, Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi, s. 475.

³²⁴ POWELL/HEWITT, s. 90; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15

³²⁵ CLARKE, s. 74; BECK, What is Globalization?, s. 1; ABOU-NASSIF, s. 15.

³²⁶ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 188, 192, 200, 308-310; ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 39-40; AKKAYA, s. 740; BULUT, Sosyal Haklar, s. 122; ÖZŞUCA, Şerife T., Küreselleşme ve Sos-

rarası rekabetin getirdiği maliyet kısıtlamalarının gerektirdiği bu değişimler; bazı çevrelerde, sosyal devletin altın çağının sonuna gelindiği ve gümüş çağa geçildiği şeklinde yorumlanmaktadır³²⁷.

Bütün bu değerlendirmeler sonucunda, küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde oluşturduğu etkinin³²⁸; basit bir etkiden çok, sosyal devletin önemli ölçüde erozyonuna neden olan³²⁹ büyük bir tehdit olduğu ifade edilmektedir.³³⁰ Daha da ileri giden bazı görüş sahipleri, küreselleşmenin oluşturduğu etkinin, sosyal devletin sonunu getirebilecek nitelikte olduğunu ifade etmektedirler³³¹. Kanaatimizce; küreselleşme sürecinin gerektirdiği reformların, sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getirdiği

yal Güvenlik Krizi, **Ekonomik Yaklaşım**, c. 14, sy. 48, Yaz 2003, s. 34; YÜKSEL, Fatih, s. 288-289. KARA, s. 202; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 82; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 379; BAĞÇE, H. Emre, Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy. 4, Aralık 1999, s. 12. Aksi yönde bkz. GOKLANY, Indur M., Beşeri Refahın Küreselleşmesi, Çev. Mustafa Acar, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006, s. 90-96, 99, 108-109, 123, 126. Aksi yönde düşünen Goklany göre; temel problem söz konusu gelir farkının açılması değil, küreselleşmenin herkes için refahı artırıp arttırmadığı olmalıdır. 1950'lerden bu yana zenginlik ve teknoloji geliştikçe, dünyanın büyük bir kısmının da refahı artmıştır. Bu gün, yarım yüzyıl öncesine göre bütün dünyada bireylerin daha iyi beslenme, sağlık ve eğitim imkânlarına sahip olduğu ifade edilmektedir GOKLANY, s. 87-88. Esas itibarıyla küreselleşmenin zengin ve yoksul arasındaki uçurumu derinleştirmesinin bir başka yönü de, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasında yaşandığı öne sürülmektedir. Nitekim küreselleşme sürecinde zengin ve yoksul ülkeler arasındaki eşitsizliklerin daha da derinleştiği, gelişmekte olan ülkelerin dahi, üçüncü dünyalaştırıldıkları dile getirilmektedir. BRAND Ulrich, WISSEN Markus, Neoliberal Globalization and the Internationalization of Protest: A European Perspective, **Antipode**, Translated into English by Sabah Alnasseri and Irene Wilson, Vol. 37, Issue 1, Blackwell Publishing, 2005, s. 9; GREVE, Bent, Introduction: The Social, Political and Economic Future of the European Welfare States, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 3; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorguluyor, s. 217; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 247-278; ŞAYLAN, s. 210; ÖZDEMİR, Durmuş, s. 237-238; KÖSE, s. 19. Bu bağlamda söz konusu durumun temelinde bulunan etkenin; kapitalizmin güçlüyü daha güçlü, güçsüzü de daha güçsüz bırakma mantığı olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca sosyal devletteki gerilemenin suç oranlarını arttıracığına dair düşünce hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. FITZPATRICK, Tony, **New Theories of Welfare State**, Palgrave Macmillan, Hampshire 2005, s. 164, 166-171; Özdek; küreselleşmenin sadece yoksulluğu değil, aynı zamanda şiddeti de küreselleştirdiğini iddia etmektedir. ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 31-33.

³²⁷ TAYLOR-GOUBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 598; TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 30, 37; Aynı yönde bkz. MIDGLEY, s. 142.

³²⁸ GIAIMO, s. 365; PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State, s. 799. Ekonomik küreselleşme ile Sosyal Devletin krizi arasındaki bağlantı, akademik ve kamu tartışmalarında son 10 yıllarda geniş ölçüde varsayılan bir bağlantıdır. BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80.

³²⁹ ABOU-NASSIF, s. V, 1.

³³⁰ GIZELIS, s. 146; KORPI, s. 602; IVERSEN, Torben, The Dynamics of Welfare State Expansion: Trade Openness, De-Industrialization, and Partisan Politics, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 45.

³³¹ CLARKE, s. 72.

yadsınamaz bir gerçek olmasına karşın, bu sürecin sosyal devletin ortadan kalkmasına neden olacağını öngörmek abartılı bir yaklaşım niteliğindedir³³².

c) Siyasi Boyutu

Küreselleşmenin siyasi boyutunda; küreselleşmeyle artan karşılıklı bağımlılık ve uluslararasılaşma sürecinin, ulus devletlerin egemenliklerinde oluşturduğu etkiler yer almaktadır³³³. Bu bağlamda küreselleşmenin sürecinin ulus devletler üzerinde meydana getirdiği etkiler hususunda çeşitli düşünceler ortaya konulmuştur. İfade edilen görüşleri başlıca; hiper küreselleşmeciler, küreselleşmeye şüphe ile yaklaşanlar ve dönüşümcü yaklaşımlar olmak üzere üç grupta ele almak mümkündür³³⁴.

Bu görüşlerden hiper küreselleşmecilere göre; küreselleşme, geleneksel ulus devletlerin, küresel ekonomi karşısında imkânsız birimler olmaya başlamalarına ve ekonomilerin ulusallıktan çıkmasına neden olmaktadır³³⁵.

Şüpheli tezler ise; küreselleşme ile yeni ortaya çıkmış bir durum olarak sunulmaya çalışılan ekonomik bağımlılığın; esasında önceden de var olduğunu, 19 yy.'dan istatistiksel örneklerle ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Şüpheli yaklaşıma göre dünya ekonomisi, finansal ve ticari açıdan üç ana bloğa (Avrupa, Asya-Pasifik ve Kuzey Amerika olmak üzere) bölünmüş durumdadır³³⁶.

³³² SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 273.

³³³ THOMPSON, Grahame, Economic Autonomy and the Advanced Industrial State, **Global Politics: Globalization and the Nation-State**, Eds. Anthony G. McGrew, Paul G. Lewis, Polity Press, Cambridge 1995, s. 198; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 188; SUNAY, Küreselleşme ve Demokrasi, s. 54-55; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 117; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 186;

³³⁴ HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 165-177; Söz konusu üç yaklaşım hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 177.

³³⁵ HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 165-177; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 129, 145; CLARKE, s. 74; KÖSE, s. 7.

³³⁶ HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 165-177; GALLINA, s. 126; OLSEN, s. 185; POWELL/HEWITT, s. 90-91; PIERSON, Welfare State Development, s. 786; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 8-10; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme – Gerekli Bir Mit mi?, s. 27, 36, 39; ŞAYLAN, s. 37; ATAÇ, s. 95-96; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 126-127, 129; KÖSE, s. 6-7; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 27-28; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 182. Amerika, Avrupa ve Japonya'nın küreselleşme sürecinde oluşturduğu üçlü güç ve etki hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 91-95.

Dönüşümcüler ise; küreselleşmeyi, modern toplumları ve dünya düzenini yeniden ve hızlı bir biçimde şekillendiren sosyal, siyasal ve ekonomik değişimin itici gücü olarak algılamaktadırlar. İlk iki yaklaşımla kıyaslandığında dönüşümcüler, küreselleşmenin geleceği ile ilgili herhangi bir iddiada bulunmayıp; küreselleşmeyi, uzun dönemli tarihsel bir süreç olarak değerlendirmektedirler. Ayrıca küreselleşmenin, ulus devletlerin otoritelerini yeniden yapılandırması veya dönüştürmesi tartışmasında; ne hiper küreselleşmeciler gibi ulus devletin sonunun geldiğini, ne de şüpheciler gibi hiçbir şeyin değişmediği iddialarını kabul etmemektedirler. Devletlerin geleneksel yapılarının, karmaşık uluslarüstü yapılar tarafından temsil edilen politikalar için yapılan pazarlıklarla yeniden yapılandırıldığını ortaya koymaktadırlar. Bu itibarla yeni dünya düzenin, sadece devlet merkezli olmadığını; aynı zamanda çok uluslu şirketler, ulusüstü toplumsal hareketler, uluslararası düzenleyici yapılar gibi yapılanmaların bulunduğu ve otoritenin yerel, ulusal, bölgesel ve küresel seviyede kamu ve özel yapılar arasında paylaşıldığı bir düzen olduğunu belirtmektedirler. Dönüşümcülere göre, söz konusu düzende ulus devletlerin gücü küreselleşme ile azalmamaktadır. Aksine daha bağımlı bir dünyada yönetim sürecinin karmaşıklığı karşısında, yeniden yapılandırılmakta ve yeniden oluşturulmaktadır³³⁷.

Bu çerçevede farklı düşüncelerin ifade ettiği; küreselleşmenin ulus devletlerin sonunu getireceği³³⁸ ya da öteden beri var olması nedeniyle ulus devletlerde esaslı bir değişime neden olmayacağı³³⁹ yönündeki zıt görüşlere karşın; küreselleşme sürecinin, ulus devletlerin ekonomi üzerindeki belirleyiciliklerini piyasalar lehine azalttığı önemli bir gerçektir³⁴⁰. Her devlet için farklı seviyelerde gerçekleşen bu olgu³⁴¹; dev-

³³⁷ HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 165-177. Söz konusu üç yaklaşım hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. HELD/McGREW/GOLDBLATT/PERRATON, Küresel Dönüşümler, s. 177. Benzer yönde bkz. BARROW, s. 123-125; KEYMAN, Globalleşme Söylemleri ve Türkiye, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 279; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 113, 119, 129; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, 173; BAĞÇE, s. 3.

³³⁸ CLARKE, s. 72, 83; BARROW, s. 124; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 129; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009. Bu yöndeki Ohmae, Horsman, Marshall, Camileri, Falk, ve Albrow'un düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. KUS, s. 493.

³³⁹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 148; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 129; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 211, 213; PIERSON, Modern Devlet, s. 274; KORAY, Küreselleşme Süreci, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009.

³⁴⁰ KUS, s. 492-493; OLSEN, s. 186; CLARKE, s. 13, 83; GRITSCH, s. 14-17; RHODES, Globalization, Labour Markets and Welfare States, s. 178; PIERSON, Beyond The Welfare State?,

letlerin küresel hale gelmiş ekonomi karşısında önceden olduğu gibi sınırsız hareket etme kabiliyetlerini azaltmaktadır. Bu bağlamda kendi ekonomi politikalarını belirleme kapasiteleri azalan devletler, küresel ekonominin gereklerine uymak zorunda kalmaktadırlar³⁴². Bu durum ulus devletlerin ekonomik rolünde önemli bir değişim meydana getirmektedir³⁴³.

Küreselleşen ekonomide belirleyicilik; ulus devletlerden, uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler gibi uluslararası ya da ulusötesi piyasa güçlerine kaymaktadır. Bu kurumlar ise, devletlerin bağımsız bir biçimde ekonomi politikalarını belirleme yeteneğini sınırlamakta³⁴⁴ ve devletleri; politika üreten değil, uluslararası ekonomik aktörler tarafından belirlenmiş politikaları uygulayan birimlere dönüştürmektedirler³⁴⁵.

İşte tam da bu noktada, küreselleşmenin siyasi boyutunun sosyal devlet üzerindeki etkileri ortaya çıkmaktadır. Nitekim küreselleşme sürecinde ulus devletlerin ekonomideki belirleyiciliklerinin azalmasından; ulus devletle özdeş olmamakla bera-

s. 179; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 131, 202; BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 117; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 186; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 197.

³⁴¹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 140.

³⁴² SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 131, 189-190, 202; KORAY, Meryem, Giriş, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans); PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 63-64; PIERSON, Modern Devlet, s. 296; PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 80; SCARBROUGH, s. 236; SKYES/PALIER, s. 5; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15; PIETERSE, s. 3, 7; RIEGER/LEIBFRIED, s. 12; TAYLOR-GOOPY, Sustaining State Welfare in Hard Times, s. 134; THOMPSON, s. 198.

³⁴³ PIETERSE, s. 7; CERNY, s. 19.

³⁴⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 122, 202; SUNAY, Küreselleşme ve Demokrasi, s. 54-55, 69; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 139-147, 180-181, 280, 284; PIERSON, Modern Devlet, s. 277, 281-282, 298-299, 312; ŞAYLAN, s. 181-183, 317-319; ALGAN, Bülent, Değişen Egemenlik Anlayışı ve Küreselleşme Bağlamında İnsan Hakları, **Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi**, sy. 27-28, İstanbul 2006, s. 77; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 256; UYGUN, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; KORAY, Giriş, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 211; JESSOP, The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State, s. 24; OLSEN, s. 184; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 214; BARROW, s. 124; SCARBROUGH, s. 236; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; PIERSON, Welfare State Development, s. 787; CLARKE, s. 75; CERNY, s. 19.

³⁴⁵ SUNAY, Küreselleşme ve Demokrasi, s. 69; PIERSON, Modern Devlet, s. 278; BRAND/WISSEN, s. 15; KÖSE, s. 18. Pierson bu tabirin, daha ziyade 'en güçlü' devletler dışında kalan devletler için düşünülmesi gerektiğini ileri sürmektedir. PIERSON, Modern Devlet, s. 312.

ber³⁴⁶, sosyal devlet de nasibini almaktadır³⁴⁷. Bu bağlamda devletler, sosyal devletin gereği olarak yürürlüğe koymak zorunda oldukları sosyal programları diledikleri gibi yürürlüğe koyamamakta ya da var olan programları devam ettirememektedirler³⁴⁸. Dolayısıyla küreselleşme sürecinin ulus devletlerin ekonomi alanındaki egemenliklerini yıprattığı ve bu durumun bir sonucu olarak; sosyal devletle birlikte oluşan “devlet baba” imajının yıprandığı görülmektedir³⁴⁹.

Sonuç olarak; 1970’li yıllarda devletin mali krizine karşı çözüm arayışları kapsamında yeni bir boyut ile hız kazanan ve neoliberal düşünce öncülüğünde gelişen küreselleşme sürecinin, sosyal devletin gerileme yönünde bir dönüşüm yaşanmasında önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir³⁵⁰. Nitekim söz konusu dönüşümün, devlet ve hak ve özgürlükler anlayışlarına olmak üzere iki boyutta yansımaları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla küreselleşmenin; sosyal devletin dönüşümü üzerinde oluşturduğu söz konusu etkilere devlet yapısı ile hak ve özgürlükler açısından da kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır.

³⁴⁶ Sosyal devlet; ulus devlet içerisinde ortaya çıkmış olmakla birlikte, MIDGLEY, s. 34; KUISMA, s. 22. kesinlikle sosyal devletle özdeş bir yapı değildir. Nitekim vahşi kapitalizm, ulus devlet çatısı altında uygulanmıştır. UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 273. Ancak Clarke, günümüz sosyal devletlerinin hepsinin aynı zamanda ulus devlet olduğunu güçlü bir biçimde dile getirmiştir. CLARKE, s. 27. Dolayısıyla kanımızca; sosyal devlet ve ulus devlet özdeş yapılar olmamakla beraber, günümüz sosyal devletlerinin aynı zamanda ulus devlet olması nedeniyle aralarında önemli bir etkileşimin bulunduğu ifade edilebilir.

³⁴⁷ LEISERING, s. 184; SKYES/PALIER, s. 5; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 15; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 64; RIEGER/LEIBFRIED, s. 1; MIDGLEY, s. 34; CLARKE, s. 81; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 272; ŞAYLAN, s. 181-183; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 130.

³⁴⁸ MIDGLEY, s. 34; OLSEN, s. 186; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 272-274; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 180-181.

³⁴⁹ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 130; PRIOR/SKYES, s. 202.

³⁵⁰ KUS, s. 518; POWELL/HEWITT, s. 92; BULUT, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, s. 189; BULUT, Sosyal Haklar, s. 121-122; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 266. Benzer yönde bkz. ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 26; GALLINA, s. 126; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 118; PIETERSE, s. 4.

II. SOSYAL DEVLETTE YAŞANAN DÖNÜŞÜMÜN YAPISAL İFADESİ: DÜZENLEYİCİ DEVLET MODELİ

A. GENEL OLARAK

Küreselleşme süreciyle birlikte devlet yapısında yaşanan değişim, sosyal devlet üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Nitekim küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yılların başında, devletin, küçültülmesi amacıyla “minimal devlet” biçiminde yeniden yapılandırılması yaygınlık kazanmış bir düşüncedir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren bu kavramdan vazgeçilerek OECD ve DB gibi kurumlar öncülüğünde “minimal devlet” yerine “aktif ve düzenleyici devlet” ön plana çıkarılmıştır³⁵¹.

Düzenleyici devletin temel işlevi; sosyal devlet gibi yeniden dağıtım politikaları izlemek değil, küresel kapitalizmin en rasyonel biçimde işlemesini sağlamaktır. Devletin sadece düzeni koruyucu bir işleve indirildiği bu anlayışta, devletin sosyal ve ekonomik işlevlerinin en asgari seviyeye indirilmesi ya da sıfırlanması, özelleştirme ve deregülasyon gibi yöntemlerle gerçekleştirilmek istenmektedir. Devletin yükleniciden ziyade, idare edici, düzenleme yapan koordinatör nitelikte olduğu düzenleyici devlette devlet bir kontrol edici değil, düzenleyici ve kolaylaştırıcıdır. Nitekim bundan böyle “kürek çeken değil, dümen tutan devlet” söz konusudur. Dolayısıyla devletin düzenleyici rolü, piyasanın işleyişini kolaylaştırma ve geliştirme amacına yönelik “piyasa dostu düzenleyicilik” şeklinde gerçekleşmektedir. Böylelikle, piyasanın kayıtsız şartsız egemenliğinin sağlanması hedeflenmekte ve uluslararası serbestlik kazanan sermayenin egemenliği, yeni ekonomik düzenin temel belirleyici niteliği olarak ortaya çıkmaktadır³⁵².

Düzenleyici devletin temel amacı olan “küresel kapitalizmin rasyonel biçimde işlemesini sağlama” düşüncesi, sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getirmektedir. Bu doğrultuda sosyal devletlerin çeşitli alanlarda yaşadığı değişimlerle ye-

³⁵¹ ŞAYLAN, s. 16, 23-25, 206, 217.

³⁵² ŞAYLAN, s. 16, 23-25, 202, 206, 217, 307-308; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 129, 272; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 367-369; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 128; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 285; AKKAYA, s. 739; KÖSE, s. 3; KOZANOĞLU, s. 57; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 36; FITZPATRICK, s. 159. Benzer yönde bkz. BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 131; BAĞÇE, s. 11, 14.

niden yapılandırılması söz konusudur³⁵³. Nitekim yeniden yapılanma sürecinde en temel değişimler, ekonomik ve idari alanlarda ortaya çıkmaktadır.

B. EKONOMİK BOYUTU

1. Genel olarak

Düzenleyici devlet ile devlet ve piyasa ilişkilerinde önemli bir farklılaşma yaşanmaktadır. Keynesyen anlayıştan neoliberal anlayışa geçişin bir sonucu olarak yaşanan bu değişim³⁵⁴, ilk olarak Reagan ve Thatcher tarafından ABD ve İngiltere’de yürürlüğe konulmuştur³⁵⁵. Daha sonra ise, IMF, DTÖ, NAFTA, AB gibi uluslararası ve uluslararası örgütler öncülüğünde³⁵⁶ bütün dünyaya yayılmıştır³⁵⁷.

Esasında neoliberal düşünce çerçevesinde şekillenen düzenleyici devlet ile devletin, “*müdahalecilik karakterinde bir değişim*” yaşanmaktadır³⁵⁸. Söz konusu değişimle ekonomiye müdahale eden bir yapı olmaktan çıkarılan devlet, düzenleyici ve denetleyici işlevler üstlenmektedir³⁵⁹. Bu bağlamda düzenleme ve denetleme çerçevesinde şekillenen devletin, piyasaya müdahalesi mal ve hizmet üretmek şeklinde değil, piyasa tarafından mal ve hizmet sunumunu kolaylaştırmak şeklinde gerçekleşmektedir. Piyasanın işleyişini kolaylaştırmayı ve geliştirmeyi hedefleyen yeni devlet anla-

³⁵³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 127; KÖSE, s. 3.

³⁵⁴ AKKAYA, s. 739; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 261; KUS, s. 507; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 123; ROSANVALLON, s. 51-52; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 168; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 31; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 1, 302-303; KARA, s. 115; İNSEL, s. 179.

³⁵⁵ ŞAYLAN, s. 195-197; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 302-303; KUS, s. 507; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 123; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268; İNSEL, s. 179. Thatcher, siyasi başarısını büyük ölçüde çalışan kesimleri bölüp, işsizlik sorunu olmayan vasıflı emeği yanına çekerek sağlamıştır. ŞAYLAN, s. 197.

³⁵⁶ Söz konusu örgütler bu hususta önemli işlevler üstlenmişlerdir. AB’nin düzenleyici rolü hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. SCHEKLE/MABBETT, s. 23.

³⁵⁷ BARROW, s. 142-144; WATSON, s. 43; RIEGER/LEIBFRIED, s. 16; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 36; SUR, s. 599; ŞAYLAN, s. 263-264; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 27-28, 44.

³⁵⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; CERNY, Philip G., Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization", **Government and Opposition**, Vol. 32, Issue 2, 1997, s. 251 vd.; PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 785.

³⁵⁹ Devletin mal ve hizmetleri doğrudan üretmek yerine, kendinden ayrılan işlevler üzerinde denetleme amacıyla “düzenleme”ler yapması gündemdedir. Düzenleme kavramıyla geniş anlamda kastedilen; piyasa aktörlerinin eylemlerini hukuki ve idari anlamda denetlemek amacıyla yapılan müdahalelerin tümüdür. Örneğin: çalışma saatlerinin düzenlenmesinden çevre ya da sağlık amacıyla aranan çeşitli standartlar bu kapsamdadır. PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174.

yışı, “piyasa dostu düzenleyicilik” kavramıyla nitelendirilmektedir. Bu anlayışta da devletin bir müdahalesi öngörülmele birlikte müdahalenin içeriği, tarafları hiyerarşik olmayan bir biçimde bir araya getirmek ve eşgüdüm işlevi sağlamaktan ibaret tir³⁶⁰.

Bu hususlardan yola çıkılarak devletin “ortak”, “katalizör” ya da “kolaylaştırıcı” nitelikte müdahalelerde bulunan bir devlete dönüştüğü dile getirilmektedir³⁶¹. Nitekim temel kamu hizmetlerini sağlamakla yükümlü olan sosyal devletin, müdahaleci niteliği, yerini; “ortak”, “katalizör” veya “kolaylaştırıcı” olarak tanımlanan, mal ve hizmetlerin piyasa aracılığıyla sunulmasını kolaylaştırıcı nitelikteki yönlendirici müdahalelerde bulunan bir devlete bırakmaktadır. Bu çerçevede devletin, görev ve fonksiyonlarının KİT’ler ve kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere mümkün olduğunca özel sektöre devredilmesi öngörülmektedir³⁶².

Devletin üreten değil, serbest piyasanın işleyişini kolaylaştıran ve bu amaçla ekonomiyi yönlendiren düzenleyici nitelikte olması anlamına gelen bu anlayışın yerleşmesiyle müdahaleci müteşebbis devletten, piyasa ekonomisinin kurallarını düzenleyen ve bu kurallara uyulmasının denetleyen düzenleyici devlete geçilmektedir. Bu bağlamda devletin müteşebbis rolünü terk ederek, hakem ve katalizör rolü üstlenmesiyle, günümüzde büyük ölçüde geçerlilik kazanan bu devlet anlayışı için “hakem devlet” ya da “katalizör devlet” gibi tabirler de kullanılmaktadır³⁶³.

³⁶⁰ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 271-272; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; ŞAYLAN, s. 206.

³⁶¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 272-273; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127; DB’nin “Etkin Devlet” adı altında sunduğu reform önerisinde de, devletin katalizör niteliği vurgulanmaktadır. DB’ye göre etkin devlet, halkın sağlık ve mutluluğu için mal ve hizmetleri doğrudan kendisi sunmasa da bunların sunulmasını kolaylaştırarak katalizör görevi görecektir. Ayrıca etkin devlet, piyasanın canlanmasını sağlayarak ekonomik ve sosyal anlamda sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışacaktır. DB’nin ele aldığı etkin devlet; maliyet açısından değil, hizmet etkinliği açısından etkin konumdadır. AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 291-292;

³⁶² BAYRAMOĞLU, Sonay, Küreselleşmenin Yeni Siyasi İktidar Modeli: Yönetişim, **Praksis**, sy. 7, Yaz 2002, s. 98; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127.

³⁶³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 272-274; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174, 308; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 367-369; KEYMAN, Küreselleşmeyi Anlamak, s. 50-51. Pierson, düzenleyici devletin, devletin terk ettiği işlevleri üzerindeki denetimini sürdürmek amacıyla ‘düzenleme’ aygıtından yararlandığını ileri sürmektedir. PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 271.

Ayrıca bu yapılanmaya göre küresel rekabetin bu derece arttığı bir ortamda devletler, piyasa oyuncularına sorun çıkarmak yerine, işlerini kolaylaştırmalıdır³⁶⁴. Dolayısıyla bu dönemde devletin, ticaret ve rekabetin önündeki engelleri kaldırma ve rekabet üstünlüğü sağlama gibi önemli işlevler üstlenmesi söz konusudur³⁶⁵.

Bu süreçte yerel piyasaları, küresel ekonominin gereklerine uyarlama aracı haline gelen devletler; rekabet edebilirlik, deregülasyon, özelleştirme, ekonomik süreçlere devletin müdahalesinin sınırlandırılması ve piyasaların özgürleştirilmesi gibi ölçütleri esas alarak hareket etmektedirler³⁶⁶. Bu bağlamda devletler; sosyal devletin değil, piyasanın düzenleyicisi olarak davranmaktadırlar³⁶⁷.

Devletin rolündeki bu farklılaşma esasında devletin ekonomiye müdahale amacının değişmesiyle ilgilidir³⁶⁸. Düzenleyici devletin amacı, sermayenin sorunlarını gidermek ve piyasaların daha iyi işlemesini sağlamaktır. Bunun için devlet, düzenleyici ve denetleyici işlevler üstlenmektedir³⁶⁹. Ancak düzenleyici devlet modelinde, devletin etkinliğinin artmasına karşı çıkılması nedeniyle, devletin piyasayı düzenleme işlevinin, olumsuz işleyişleri düzeltici nitelikle sınırlı olması gerektiği kabul edilmektedir³⁷⁰.

Dolayısıyla bu özellikler bir arada düşünüldüğünde, düzenleyici devletin sermayenin çıkarlarını maksimize ettiği ve sermayenin egemenliğini sağlamaya yönelik olduğu ifade edilmektedir³⁷¹. Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası hale gelen ekonomi ve yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı verimlilik artışından, en büyük payı alan sermayenin çıkarlarının tatmin edilmesi en önemli

³⁶⁴ BAYRAMOĞLU, s. 98; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127.

³⁶⁵ TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 32; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199.

³⁶⁶ KOZANOĞLU, s. 57; LEISERING, s. 176; ROSS, s. 22-23; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 489-495; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199, 302-303; ABOU-NASSIF, s. 15.

³⁶⁷ AKKAYA, s. 739; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 261; KUS, s. 507; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 123; ROSANVALLON, s. 51-52; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 168; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 31; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 302-303; KARA, s. 115; İNSEL, s. 179.

³⁶⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 261; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 1.

³⁶⁹ PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; KEYMAN, Küreselleşmeyi Anlamak, s. 45.

³⁷⁰ ROSANVALLON, s. 51-52.

³⁷¹ WATSON, s. 43; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 166; ŞAYLAN, s. 195-197; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 302-303; KUS, s. 507; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 123; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268; İNSEL, s. 179.

öncelik haline gelmektedir³⁷². Günümüzde uluslararası ölçekte varlığını sürdüren küresel rekabet tarafından karakterize edilen sermaye çıkarları ise³⁷³, devletin müdahaleciliğinin, küresel piyasalarda “rekabet üstünlüğünü sağlamaya” yönelmesiyle karşılanabilecektir³⁷⁴.

Kısaca düzenleyici devlet modeli içerisinde devletin yaptığı müdahalenin amacı; piyasanın hoşnutluğunu kazanmak, devleti piyasaya engel olmaktan çıkarmak, devletin piyasa çıkarları doğrultusunda işlemlerini sağlamaktır³⁷⁵. Devletin piyasa çıkarlarını önemseydiği bu anlayışla devlet ile piyasa arasındaki çatışma beraberliğe dönüşmektedir³⁷⁶. Nitekim devlet, “piyasa dostu” niteliğe bürünmektedir³⁷⁷.

Bu durum devletin yetkilerinin azaltılması, piyasanın devlet karşısında güçlendirilmesi anlamına gelmektedir³⁷⁸. Sözü edilen husus ise, daha az devlet, daha çok piyasa biçiminde tanımlanmaktadır³⁷⁹. Bunun yanında piyasanın, devlet karşısında güçlendiği bu süreç “piyasa lehine güçlendirilmiş devlet” olarak da adlandırılmaktadır³⁸⁰. Ancak belirtilen süreçte, devletin piyasa karşısında küçülmesi söz konusudur³⁸¹. Devletin piyasa çıkarlarını bu derece arttırmasının sonucu olarak; devletin et-

³⁷² ŞAYLAN, s. 197; ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 27.

³⁷³ SAPIR, s. 371.

³⁷⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; CERNY, Paradoxes of the Competition State, s. 251 vd.; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179

³⁷⁵ LEISERING, s. 176; ROSS, s. 23. Devlet, piyasanın kendisinden beklediği adımları daima atmakta ve piyasayı memnun etmek devletin temel amacı haline gelmektedir. Süper güç olarak nitelendirilebilecek olan ABD’de dahi durum böyledir. Örneğin; 2007 yılında ABD’de mortgage kredilerinin geri dönüşü ile ilgili yaşanan sıkıntılı durumda Amerikan Merkez Bankası, faizleri piyasaların beklentileri doğrultusunda düşürerek, piyasanın hassasiyetlerini önemli ölçüde dikkate almıştır.

³⁷⁶ CLARKE, s. 76.

³⁷⁷ GENSCHEL, s. 614; ŞAYLAN, s. 206; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 261-262, 272. DB’ye göre: piyasa dostu devlet; “insanların yeterli yatırım yapmasını güvence altına alan, özel girişim için rekabete dayalı bir ortam sunan, ekonomiyi uluslararası ticarete açık tutan ve istikrarlı bir makro ekonomiyi sağlayan devlet” olarak ifade edilmektedir. ÇULHA ZABCI, s. 163.

³⁷⁸ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 44; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 271; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; PIETERSE, s. 7.

³⁷⁹ SKYES/PALIER, s. 1; LUND, s. 168; GLADSTONE, s. 23; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 211; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 272; PIERSON, Modern Devlet, s. 308.

³⁸⁰ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 262; BAYRAMOĞLU, Sonay, **Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 44, 53, 55, 129; PIERSON, Modern Devlet, s. 152.

³⁸¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 262; PIERSON, Modern Devlet, s. 152; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 3.

kinliği zamanla zayıflamakta ve devletin ekonomideki belirleyiciliği azalmaktadır³⁸². Devletin etkinlik kaybının temelinde devletin güçlenmesini zorbalık olarak değerlendiren anlayış bulunmaktadır³⁸³. Ayrıca devletin üstlendiği yüklerin altından kalkılmaz boyutlara ulaştığı³⁸⁴ ve bu nedenle devletin hantal, etkinlikten uzak ve işlevselliğini kaybetmiş olduğu yönündeki düşüncenin önemli etkisi bulunmaktadır³⁸⁵.

Devletin ekonomiye müdahalesinin değişimi ve piyasanın devlet karşısında güçlendirilmesinin sosyal devlet anlayışına önemli yansımaları bulunmaktadır. Liberal anlayışa dayanan düzenleyici devlette, ekonomik kaygıların oldukça ön planda tutulması sosyal devletle bağdaşmamaktadır. Çünkü sosyal devlette, piyasa ve ekonomik işleyiş bu derece ön planda değildir. Sosyal devlette ekonomik kaygılardan ziyade, sosyal kaygıların öne çıkarılması söz konusudur. Bunun yanında sosyal devlet anlayışı içerisinde, ekonomik refah için devlet müdahalesi şart olarak görülmektedir. Ancak düzenleyici devlet anlayışında, devletin ekonomiye müdahalesinin, özgürlükleri daralttığı, sorunları büyüttüğü ve refah getirmediği dile getirilmektedir³⁸⁶.

Ayrıca düzenleyici devletin sermaye çıkarlarını önemsemesinin gereği olarak, uluslararası ölçekte varlığını sürdüren küresel rekabete kayıtsız kalmaması³⁸⁷ ve sosyal devletten vazgeçilerek rekabet devletine geçilmesini öngörmesi, sosyal devlet üzerinde en önemli etkiyi doğurmaktadır. Nitekim sosyal devletin ekonomiye yüklediği ağır yüklerle birlikte; yeni küresel ekonomide rekabet edebilmenin mümkün olmadığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla küresel rekabet sürecinde, sosyal devletin bir yük olarak değerlendirilmesi söz konusu olmakta ve bunun sonucunda küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirdiği yaygın ölçekte kabul görmektedir. Küresel rekabetin hâkim olduğu bu süreçte, belirtilen etkiye direnemeyen

³⁸² ROSANVALLON, s. 51-52; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 295; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet s. 19.

³⁸³ BARRY, Modern Siyaset, s. 90-91.

³⁸⁴ SKIDELSKY, s. 89; MIDGLEY, s. 154; SEELEIB-KAISER, s. 1; SINN, s. 279.

³⁸⁵ ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 44; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 262; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 44, 53, 55, 129.

³⁸⁶ TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 44-45; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 118, 489-495.

³⁸⁷ SAPIR, s. 371. Benzer yönde bkz. KORPI, Walter, The Power Resources Model, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 76-77.

cömert sosyal devletleri, verimsiz ve sürdürülemez niteliklerinden arındırılarak yeniden biçimlendirilmek zorunda olduğu dile getirilmektedir³⁸⁸.

Bu çerçevede düzenleyici devlet, piyasa verimliliği için sosyal devlette kesintilere gidilmesini ve devletin çekildiği sosyal alanın aile, gönüllü kuruluşlar, diğer resmi olmayan destek ağları ve özel sektörcü doldurulmasını öngörmektedir³⁸⁹. Bu bağlamda düzenleyici devlet anlayışıyla sosyal devletin tamamen ortadan kaldırılması da istenmemektedir. Bu noktada temel amaç; sosyal devlet alanlarının piyasaya açılması ve böylelikle sosyal devlet programlarının piyasalaştırılmasıyla ortaya çıkacak fırsatlardan sermaye sahiplerinin kâr elde etmesi ve aile, gönüllü kuruluşlar ve diğer resmi olmayan destek ağları aracılığıyla devletin sosyal yüklerden kurtarılmasıdır. Bununla sosyal devlet tamamen ortadan kalkmamakta; fakat “hak ve devlet temelli” sosyal devlet anlayışı yerine, “piyasa, gönüllülük, çalışma ve hak eden yoksul temelli” sosyal devlet anlayışına geçilmesi amaçlanmaktadır. Bireysel sorumluluğun ön plana çıkarılmasıyla, çalışmaya dayalı refah anlayışı çerçevesinde bireyler, iş bulmaya zorlanmaktadırlar. Bu durum, sermayenin çıkarlarına uygundur. Çünkü sermaye, ucuz iş gücü arayışı içerisindedir. Nitekim özelleştirme, sendikasılaştırma, düşük asgari ücret ve tam istihdamdan vazgeçilerek esnek istihdamın hayata geçirilmesi de bu amaca hizmet eden uygulamalar niteliğinde bulunmaktadır³⁹⁰. Bu nedenle düzenleyici devlet içerisinde, sosyal devlet sisteminin piyasalaştırıldığı öne sürülmektedir³⁹¹.

³⁸⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268, 274; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 188; CERNY, Paradoxes of the Competition State, s. 251 vd.; PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 785; SAPIR, s. 369, 380; STARKE, s. 107; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 65, 169; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; SEELEIB-KAISER, s. 1; WINCOTT, s. 182-183; MIDGLEY, s. 154; HAY, Colin, Globalization, Economic Change and Welfare States: The ‘Vexatious Inquisition of Taxation’?, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001, s. 38-39; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 32; SKIDELSKY, s. 89; SINN, s. 279; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; FERRERA/RHODES, s. 1; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 192; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199.

³⁸⁹ TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 3; MIDGLEY, s. 154; OLSEN, s. 194; PIETERSE, s. 7; WONG, s. 159; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 198-199.

³⁹⁰ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 305; MIDGLEY, s. 154; GLADSTONE, s. 18; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 422; ABOU-NASSIF, s. 53; FERRERA/RHODES, s. 4; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 213. Benzer yönde bkz. SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268, 273.

³⁹¹ GREVE, s. 4; PIETERSE, s. 7; ABOU-NASSIF, s. 53.

Söz konusu genel etkileşim çerçevesinde düzenleyici devletin temel gerekleri sosyal devleti olumsuz etkilemekte ve sosyal devlette bir geriye gidiş doğurmaktadır. Bu etkileşimi daha ayrıntılı biçimde ortaya koymak gerekirse, düzenleyici devletin iki önemli özelliğiyle sosyal devlet anlayışında olumsuz etkilere neden olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, devletin düzenleyici işlevler üstlenmesi; ikincisi ise, sosyal devletten rekabet devletine geçilmesini öngörmesidir.

Düzenleyici devlet; düzenleyici işlevler üstlenmenin sonucu olarak ekonomiyi yöneten değil, ekonomiyi düzenleme ve denetleme işlevleriyle yönlendiren bir yapılanmayı öngörmektedir. Söz konusu öngörünün gereği olarak düzenleyici devlet, özelleştirme, deregülasyonlar ve siyaset ile ekonominin birbirinden ayrılması gibi hususları uygulamaya koymakta³⁹², bu hususların ise, sosyal devlete önemli yansımaları olmaktadır.

Bu bağlamda sosyal devlet açısından devletin ekonomi içerisinde müteşebbis olarak bulunması gerekmemekle beraber, özelleştirmelerle devletlerin ekonomideki belirleyicilikleri belli ölçüde azalmaktadır. Aynı şekilde devletin ekonomiye müdahale etmemesi, piyasaları denetleyerek belli standartlar koyması anlamına gelen deregülasyonlar da devletlerin ekonomideki belirleyiciliğini azaltmaktadır. Düzenleyici devlette, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrılmasının gereği olarak ekonominin siyasetin etki alanından çıkarılması da, devletin ekonomideki belirleyiciliğini önemli ölçüde azaltmaktadır. Devletlerin ekonomideki belirleyiciliğini azaltan bu hususlar karşısında, sosyal devletin sosyal problemlere karşı çözüm bulma kapasitesi zayıflamaktadır.

Düzenleyici devletin diğer boyutunda ise, devletin ekonomiye müdahalesinin farklılaşması bulunmaktadır. Düzenleyici devletin ekonomiye müdahalelerinin temel amacı sermayenin önündeki engelleri kaldırmak ve sermayeyi küresel rekabet çağında daha rekabetçi kılmaktır. Dolayısıyla düzenleyici devletle birlikte sosyal devletten rekabet devletine doğru bir geçiş yaşanmaktadır³⁹³. Sözü edilen geçişin ise, sosyal devlete önemli yansımaları olmaktadır.

³⁹² KOZANOĞLU, s. 57; LEISERING, s. 176; ROSS, s. 22-23; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 489-495; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199, 302-303; ABOU-NASSIF, s. 15.

³⁹³ KOZANOĞLU, s. 57; LEISERING, s. 176; ROSS, s. 22-23; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 489-495; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199, 302-303; ABOU-NASSIF, s. 15.

2. Devletin Düzenleyici İşlevler Üstlenmesi

a) Özelleştirmeler

1929 ekonomik krizine karşı çözüm olarak öngörülen devletçilik ilkesi ve bu doğrultuda yapılandırılan Kamu İktisadi Teşebbüsü uygulaması, 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizde bir neden olarak görülmüş ve devletçiliğin karşıtı olarak “özelleştirme” uygulamaları yaygınlaşmıştır³⁹⁴. 1970’li yılların ortalarından itibaren sosyal devletin yeniden yapılandırılması ve devletin küçültülmesi amacıyla yaygınlaştırılan özelleştirmeler, sosyal devletin krizine çözüm bulma hususunda önemli bir yöntem olarak kullanılmıştır³⁹⁵. Özellikle KİT’ler ekonomideki bozulmanın nedeni olarak görülmüş³⁹⁶ ve başarılı olamayarak kamuya yük getiren hantal, müsrif ve verimsiz KİT’lerin özelleştirmeler aracılığıyla kamu idaresinden çıkarılması gerektiği öne sürülmüştür³⁹⁷. Böylelikle ekonominin etkili ve verimli biçimde işlemesi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır³⁹⁸.

³⁹⁴ RUHİ, s. 83. Özelleştirmenin devletleştirmenin tersi niteliğinde bir işlemdir. 1982 Anayasası’na özelleştirme ile ilgili hükümler konulmadan önce Anayasa Mahkemesi’nin vermiş olduğu bir kararda da bu husus vurgulanmıştır. Anayasa Mahkemesi’ne göre, “Anayasa’da özelleştirme konusunda özel bir düzenlemeye yer verilmemesine karşın devletleştirmeye ilişkin 47. maddeden, özelleştirme için de kimi ilkeler çıkarılabilir. Çünkü devletleştirme, özelleştirmenin tersi bir işlemdir. Bu nedenle, devletleştirmeye yetkili organın özelleştirme konusunda da yetkili olduğunun kabulü gerekir. Nitekim öğretilerde, devletleştirme yapmaya yetkili olan organın "devletsizleştirme"ye de yetki sayılması gerektiği görüşü çoğunluktadır.” E. 1994/49, K. 1994/45-2, KT. 07.07.1994, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1994/K1994-45.htm 23.10.2007.

³⁹⁵ GIAIMO, s. 366; KHUNLE, Stein, Political Reconstruction of the Welfare States, **Challenge to The Welfare State, Laternal and External Dynamics For Change**, Ed. Henry Cavanna, Edward Elgar Publishing, 1998, s. 53; BİLEN, s. 235.

³⁹⁶ RUHİ, s. 84.

³⁹⁷ AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 294; ŞAYLAN, s. 203; KORAY, Sosyal Politika, s. 108.

³⁹⁸ BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 31; GIAIMO, s. 366; HACKER, s. 318-319. Doktrinde özelleştirmeleri olumlu ya da olumsuz karşılama yönünde iki temel farklı düşünce bulunmaktadır. Bu bağlamda özelleştirmeleri olumsuz olarak değerlendiren düşünürler; özelleştirmeyi kamu kaynaklarının sermaye peşkeş çekilmesi ve özellikle az gelişmiş ülkelerde tekel niteliğindeki karlı işletmelerin sermaye tarafından ele geçirilmesi olarak değerlendirmektedirler. Bu hususta olumlu düşünen görüş sahipleri ise, özelleştirmeyi kamuya yük olan işletmelerin ekonomi açısından verimli hale getirilmesi olarak değerlendirmektedirler. RUHİ, s. 80. Benzer Yönde bkz. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 220-221, 251-255; ARSLAN, Hakan, Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu, **Küreselleşme Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 216-217, 231; ÖZBUDUN Ergun, KÖKER Levent, **Türkiye’de Özelleştirme Araştırma Raporu**, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 1994, s. 9; GEORGE, Susan, A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, **Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World**, Bangkok, March 1999, <http://www.globalexchange.org/campaigns/econ101/neoliberalism.html>, 04.05.2010.

İlk olarak Şili’de General Pinochet öncülüğündeki askeri yönetim tarafından sistemli bir biçimde uygulamaya konulan özelleştirmelerin³⁹⁹, önemli ölçekte uygulanması, 1970’lerdeki ekonomik krizin aşılabilmesi amacıyla ABD’de Reagan ve İngiltere’de Thatcher hükümetlerinin reformlarıyla söz konusu olmuştur⁴⁰⁰. 1990’lı yıllarda IMF ve DB öncülüğünde yaygınlaşan özelleştirmeler bütün dünya ölçeğinde uygulanır hale gelmiştir⁴⁰¹.

Başlangıçta çok fazla alanda faaliyet gösteren devletin küçültülmesi amacıyla gerçekleştirilen özelleştirmeler⁴⁰², 2000’li yıllardan itibaren öne çıkan “aktif ve düzenleyici devlet”⁴⁰³ çerçevesinde sürdürülmektedir. Nitekim günümüzde de düzenleyici devletin gereği olarak, devletin mal ve hizmet üretmemesi ve devletin görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğunca özel sektöre devretmesi çerçevesinde, devletin ekonomiye müdahale etmemesi hedeflenmektedir. Bu bağlamda sadece KİT’ler değil, aynı zamanda devlet tarafından sunulan kamu hizmetleri de özelleştirilmelidir⁴⁰⁴. Dolayısıyla düzenleyici devletin gereği olarak yürürlüğe konulan özelleştirmeler; devletin küçültülmesinden ziyade, devletin düzenleyici rolde yer almasının bir sonucu olarak uygulanmaktadır⁴⁰⁵.

Esas itibariyle özelleştirmenin dar ve geniş olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Dar anlamda özelleştirme, KİT’lerin özel kesime satışı anlamını taşırken⁴⁰⁶; geniş anlamda özelleştirme, devletin ekonomideki görev ve fonksiyonlarının mümkün olduğunca özel sektöre devredilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim böylelikle kamu

³⁹⁹ Bu gelişmede Şili’ye danışmanlık yapan Milton Friedman’ın önemli katkısı söz konusu olmuştur. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 249-250.

⁴⁰⁰ RUHİ, s. 84; WAGNER, s. 281; FRASER, s. 294; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 448. Ülkemizde’de özelleştirme yönündeki uygulamalar; Özal iktidarı tarafından 1980’li yılların başında alınan 24 Ocak kararlarından itibaren gündeme gelmiş, 1988 yılında ise ilk özelleştirmenin gerçekleştirilmesiyle uygulamaya konulmuştur. KARA, s. 237.

⁴⁰¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268; YILDIZ TOKATLIOĞLU, s. 97; BORATAV, İstikrar ve Yapısal Uyum, s. 130; BRAND/WISSEN, s. 9.

⁴⁰² BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 29; RUHİ, s. 86-89.

⁴⁰³ ŞAYLAN, s. 16, 23-25, 206, 217.

⁴⁰⁴ ŞAYLAN, s. 206; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127; BULUT, Sosyal Devletin Sonu mu?, 173; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; PIERSON, Modern Devlet, s. 160.

⁴⁰⁵ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 369; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 273.

⁴⁰⁶ BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 30; RUHİ, s. 100-102, 104; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 269; GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 161.

hizmetlerinin dahi özel sektörece görülmesi söz konusu olmakta ve devletin ekonomik etkinliği azaltılmaktadır⁴⁰⁷. Bu bağlamda düzenleyici devlet tarafından öngörülen daha çok geniş anlamda özelleştirmelerdir. Nitekim sosyal devlet açısından problem teşkil eden husus da geniş anlamda özelleştirmelerdir. Yoksa KİT'lerin özel sektöre satılması; aksi yöndeki görüşlere karşın⁴⁰⁸, sosyal devlet açısından herhangi bir sakınca taşımamaktadır. Çünkü sosyal devlet, tüccar devlet anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla, sosyal devletin uygulanabilmesi için devletin piyasada müteşebbis olarak bulunması şart değildir⁴⁰⁹.

Geniş anlamda özelleştirmeler ise, devletin eğitim, sağlık, genel bakım hizmetleri ve hatta sosyal güvenlik gibi kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere⁴¹⁰, ekonomik boyutu bulunan bütün alanlardan çekilmesini öngörmesi nedeniyle devlet karşısında özel alanın güçlenmesine neden olmaktadır. Piyasanın önemli ölçüde güçlendiği ve temel kamu hizmetlerinin dahi özelleştirildiği bu durumda ise, bireylere insan onuruna yaraşır yaşam koşullarının sağlanması bir hayli zor gerçekleşebilecek bir husustur. Nitekim karlılığını arttırma düşüncesindeki piyasa güçlerinin sosyal amaçlarla hareket etmesine çok ender rastlanmaktadır. Bu bağlamda geniş anlamda özelleştirme uygulamalarının yürürlüğe konulmasıyla sermaye güçlenirken, emeğin yoksullaşması ve

⁴⁰⁷ AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 99; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 30; RUHİ, s. 100-102, 104; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 269; GÖZÜBÜYÜK, Anayasa Hukuku, s. 161. Aynı yönde bkz. ÖZBUDUN/KÖKER, s. 52-53, 58-65. Bu çerçevede bazı ülkelerde söz konusu alanlar tamamen özelleştirilerek kamu hizmeti olma vasfı tamamen ortadan kaldırmıştır. Örneğin: Şili, sosyal güvenlik hizmetini tamamen özelleştiren dünyanın ilk ülkesidir. Bazı ülkelerde ise, "sosyal nitelikli hizmetler" alanında devletin yanı sıra özel sektöründe faaliyette bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, Türkiye'de eğitim ve sağlık alanı böyledir. Kısaca, içinde yaşadığımız dönemin önemli kavramlarından biri olan özelleştirme, devletin geleneksel işlev ve fonksiyonlarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. ABD'nin birçok eyaletinde Hapishanelerin dahi özel sektöre devredildiği düşünüldüğünde bu boyut daha iyi anlaşılacaktır AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 99; Aynı yönde bkz. ÖZBUDUN/KÖKER, s. 52-53, 58-65.

⁴⁰⁸ BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 35; RUHİ, s. 221; DURAN, Türkiye'nin Hukuk Düzeni, s. 3-22.

⁴⁰⁹ BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 34-35; RUHİ, s. 1-3, 221-224; ÖZBUDUN s. 103; ERDOĞAN, Mustafa, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s. 209-210. Türk Anayasa Mahkemesi de, KİT'lerin sosyal devletin "olmazsa olmaz koşulu" olmadığı görüşündedir. E. 1984/9, K. 1985/4, KT. 18.12.1985, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1985/K1985-4.htm>, 01.01.2009; E. 1994/49, K. 1994/45-2, KT. 11.12.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1994/K1994-45-2.htm>, 01.01.2009

⁴¹⁰ KARA, s. 183.

daha zor koşullara maruz kalması söz konusu olmaktadır⁴¹¹. Dolayısıyla devletin ekonomideki belirleyiciliğinin azaldığı ve ekonomik bağımsızlığın ortadan kalktığı bu süreçte, devletin sosyal ve ekonomik problemlere karşı çözüm bulma kapasitesinin bir hayli zayıfladığı görülmektedir. Bu nedenlerden ötürü geniş anlamda özelleştirmelerin sosyal devletle bağdaştığını söylemek oldukça zordur⁴¹².

b) Deregülasyonlar

İlk olarak ABD’de 1960’lı yılların sonundan itibaren bankacılık, telekomünikasyon, ulaşım ve diğer kamu hizmeti sağlayan şirketlerin daha fazla kâr arayışının sonucu olarak dile getirilen deregülasyonlar, 1970’lerin sonu ve 1980’lerin başında⁴¹³ Reagan tarafından uygulamaya konulmuştur. Yürürlüğe konulan deregülasyonlarla, piyasada faaliyette bulunan girişimciyi engellediği düşünülen düzenlemelerin kaldırılması hedeflenmiştir⁴¹⁴. Özellikle Sovyetlerin çöküşünden sonra kapitalizmin nihai zaferi olarak adlandırılan dönemde daha da yaygınlaşan deregülasyon uygulamalarıyla piyasalar serbestleştirilmiştir⁴¹⁵.

Kuralsızlaştırma, serbestleşme⁴¹⁶ veya hükümet kontrollerinin kaldırılması⁴¹⁷ gibi anlamlar yüklenen deregülasyonların, ilk bakışta düzenleyici devlet anlayışıyla çelişkili bir nitelik taşıdığı düşünülebilmektedir. Ancak devletin piyasaya doğrudan müdahale etmeyerek düzenleme, denetleme ve belli standartlar koyma fonksiyonlarının ön planda tutulduğu düzenleyici devlet anlayışında önemli yer tutan

⁴¹¹ Bazı görüş sahipleri, özelleştirmelerin işsizliğin arttırdığı ve çalışma koşullarını kötüleştirdiği öne sürmüştür. RUHİ, s. 80; PIERSON, Modern Devlet, s. 167-168; ARSLAN, s. 215. Diğer görüş sahipleri ise, özelleştirmeler aracılığıyla verimliliğin artacağını ve yeni istihdam alanlarının oluşmasının sağlanarak işsizliğin azalacağını ileri sürmektedirler. RUHİ, s. 80, 113.

⁴¹² ARSLAN, s. 216-220; ÖZBUDUN/KÖKER, s. 8-10; HACKER, s. 319; KHUNLE, s. 53; BİLEN, s. 235. Özdek’e göre temel hedef; devletin, klasik liberal dönemde geçerli olan “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” anlayışı çerçevesinde yeniden yapılandırılmasıdır. ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 44. Bazı yazarlar tarafından özelleştirmelerin yaygın olarak uygulandığı bu yapıda siyasi iradenin zayıflamasını ifade etmek üzere “yeniden feodalleşme” tabiri kullanılmaktadır. DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 198.

⁴¹³ SCHWARTZ, s. 43.

⁴¹⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 244.

⁴¹⁵ GENSCHEL, s. 613.

⁴¹⁶ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; SOYER, Şule, Regülasyon ve Deregülasyon Politikası, http://www.alomaliye.com/sule_soyer_regulasyon.htm, 05.04.2010; KRISLOV, s. 78.

⁴¹⁷ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; KRISLOV, s. 78; PIETERSE, s. 7.

deregülasyonların⁴¹⁸, düzenleyici devletle çelişen bir yönü bulunmamaktadır. Bu hususun açıklığa kavuşturulabilmesi için düzenleyici devletin piyasayı düzenleme işlevinin, olumsuz işleyişleri düzeltici niteliklerle sınırlı olduğunu⁴¹⁹ ve piyasanın işleyişini kolaylaştırma çerçevesinde “piyasa dostu düzenleyicilik” kavramıyla nitelendirildiğini⁴²⁰ unutmamak gerekmektedir. Ayrıca deregülasyonlara yüklenen anlam da bu noktada oldukça önem arz etmekte ve açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Deregülayon ile ekonomik düzen içerisindeki üretim, ticaret, yatırım gibi ögeler üzerindeki hükümet kontrollerinin kaldırılarak piyasaların “deregülasyon”a (kuralsızlaştırmaya) tabi tutulması amaçlanmaktadır⁴²¹. Rekabetin korunması ve ticari engellerin kaldırılması amacıyla uygulamaya konulan söz konusu serbestleşme sürecinde⁴²² temel amaç, piyasanın devlet karşısında genişletilmesi ve devlet yetkilerinin daraltılmasıdır⁴²³. Bu bağlamda kamu sektörü tarafından farklı amaçlarla uygulamaya konulan sosyal, ekonomik ve idari düzenlemelerin mümkün olduğunca azaltılması amaçlanmaktadır⁴²⁴. Böylelikle devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmemesi ve piyasa karşısında devletin yetki alanının azaltılması sağlanmaya çalışılmaktadır⁴²⁵.

Esas itibariyle deregülasyonların yürürlüğe konulmasında; devletlerin ekonomik alanda yaptıkları düzenlemelerin (regülasyonların) önemli bir kısmının piyasa ekonomisinin işleyişini bozucu nitelik taşımasının önemli bir rolü bulunmaktadır. Nitekim sözü edilen özellikleri taşıyan ekonomik regülasyonların mümkün olduğunca kaldırılmasını öngören deregülasyon uygulamaları çerçevesinde çeşitli önerilerin ya-

⁴¹⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 272; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174, 308; ŞAYLAN, s. 206.

⁴¹⁹ ROSANVALLON, s. 51-52.

⁴²⁰ ŞAYLAN, s. 206.

⁴²¹ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81.KRISLOV, s. 78; PIETERSE, s. 7.

⁴²² SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; SOYER, http://www.alomaliye.com/sule_soyer_regulasyon.htm, 05.04.2010.

⁴²³ SCHEKLE/MABBETT, s. 1; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174.

⁴²⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 368-369.

⁴²⁵ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; SOYER, http://www.alomaliye.com/sule_soyer_regulasyon.htm, 05.04.2010; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174. Bu çerçevede ekonomik regülasyonların mümkün olduğunca kaldırılmasını öngören deregülasyonların yürürlüğe konulmasında; devletin bir kez regülasyonlarla ekonomiye müdahale etmesi durumunda, bu uygulamanın devaminin geleceği ve belli kesimlerin söz konusu uygulamalardan rant sağlayacağı yönündeki düşünce önemli derecede etkili olmaktadır. AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 368-369.

pıldığı görülmektedir. Bu bağlamda dile getirilen önerilerle; bütün piyasalarda fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların serbestçe oluşması, bütün tekelere son verilmesi, devlet teşviklerinin kaldırılması ya da sınırlandırılması, eğitim ve sağlık alanında özel sektörün önü açılarak regülasyonların azaltılması, iş yeri açma ile ilgili gereksiz bürokratik işlemlerin azaltılması istenmektedir⁴²⁶. Kısaca deregülasyonların yürürlüğe konulmasıyla amaçlanan husus, serbest piyasanın ön plana çıkarılarak, piyasa öncelikli bir temel ekonomik düzenin sağlanmasıdır⁴²⁷.

Esasında deregülasyonlarla serbest piyasaya bu derece öncelik verilmesinin temelinde; sosyal devletin kamu yararı amacıyla pek çok alanı düzenleyerek piyasa ekonomisini yönlendirmesi, belirlemesi, denetlemesi ve yeniden dağıtımcı uygulamalarla serbest piyasa üzerinde baskı oluşturması bulunmaktadır. Dolayısıyla düzenleyici devlet içerisinde uygulanan deregülasyonlarla karşı çıkılan düzenleyicilik; sosyal devlet döneminde yaygın olarak uygulanan, devletin yeniden dağıtımcı işlevler de dâhil olmak üzere ekonomide belirleyici olduğu ve ekonomiye doğrudan müdahale ettiği bir düzenleyiciliktir⁴²⁸. Bu nedenle düzenleyici devlet tarafından öngörülen serbest piyasanın işleyişini kolaylaştırıcı nitelikteki düzenleme ve denetleme işlevlerinin deregülasyonlarla çelişen bir yönü bulunmamaktadır. Nitekim düzenleyici devlet tarafından benimsenen deregülasyonlarla; devletin düzenleyici işlevleri tamamen ortadan kaldırılmamakta; devletlerin piyasalar ve rekabet lehine denetleyici ve belli standartlar koyucu işlevlerinden vazgeçtiği anlamına gelmemektedir⁴²⁹. Bu bağlamda deregülasyonlarla; idari, sosyal ve ekonomik regülasyonların piyasa ekonomisinin işleyişini bozmayacak şekilde yeniden yapılandırılması söz konusu olmaktadır⁴³⁰.

Düzenleyici devlet anlayışı çerçevesinde uygulanan deregülasyonları; konumuz açısından önemli kılan husus ise, sosyal devlet üzerinde önemli etki doğurması-

⁴²⁶ “Ekonomik regülasyonlara örnek olarak: fiyat kontrolleri, asgari ücret gibi ücret kontrolleri, faiz oran kontrolleri, döviz kuru kontrolleri, kira kontrolleri, piyasaya girişin engellenmesi veya sınırlandırılması, KİT zararlarının bütçeden karşılanması, kamusal kuruluşlara ve özel kuruluşlara teşvikler sağlanması, iflasın eşliğindeki özel şirketlere destek sağlanması ve benzeri uygulamaları gösterebiliriz.” AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 368-369.

⁴²⁷ KRISLOV, s. 78.

⁴²⁸ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; KRISLOV, s. 55; SCHWARTZ, s. 44; SCHELKLE/MABBETT, http://www.eu-newgov.org/database/DOCS/P19aD10/Welfare_State_Transformations_Schelkle_Mabbett.pdf, 27.04.2009, s. 4; ŞAYLAN, s. 206.

⁴²⁹ PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174.

⁴³⁰ ŞAYLAN, s. 206; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 489-495.

dır. Bu çerçevede deregülasyonlarla; devletin müdahaleci nitelikteki düzenleme yapma kapasitesini zayıflamış⁴³¹ ve buna bağlı olarak sosyal devletin, sosyal ve ekonomik problemlere çözüm bulma kapasitesini azalmıştır⁴³². Ayrıca bazı düşünürlerce; küreselleşme sürecinde sosyal devletin azaltılması yönünde oluşan baskının, deregülasyonlarla uygulamaya konulduğuna dikkat çekilmiştir⁴³³. Katıldığımız bu yöndeki düşünceler doğrultusunda; deregülasyonlarla yürürlüğe konulmuş olan uygulamaların, klasik liberal anlayışın bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler anlayışını yansıttığı ve sosyal devlet üzerinde ciddi ölçekte tahribat oluşturacak nitelikte olduğu görülmektedir. Örneğin, fiyat kontrollerinin kaldırılarak fiyatların serbestçe piyasada oluşması, özellikle yoksul kimseler için hayati önem arz eden asgari ücret ve kira ücreti gibi ücretlerin piyasanın insafına bırakılması anlamına gelebilmekte ya da 2008 yılında örneği görülen gıda fiyatları üzerinde oluşturulan spekülâtif hareketlerle ekonomik açıdan zor durumdaki bireyler üzerinde baskı oluşturulabilmektedir.

c) Siyaset ve Ekonominin Birbirinden Ayrılması

Düzenleyici devlet anlayışının en önemli gereğinden biri, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrılmasıdır⁴³⁴. Nitekim sosyal devletin yaygın olarak uygulandığı dönemde, ekonomik iktidarla siyasi iktidarın aynı çatı altında birleştirilmesi⁴³⁵ ve siyasi iktidarın temel belirleyici güç olmasının olumsuz sonuçlara yol açtığı öne sürülmektedir⁴³⁶. Bu bağlamda devletin ekonomik kaynakları dağıtıcı güç olmasıyla bera-

⁴³¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 275; PIERSON, Modern Devlet, s. 172, 312; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; ŞAYLAN, s. 206.

⁴³² KRISLOV, s. 55; BRAND/WISSEN, s. 10.

⁴³³ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; KRISLOV, s. 55; SCHWARTZ, s. 44; SCHELKLE/MABBETT, s. 4; ŞAYLAN, s. 206.

⁴³⁴ ŞAYLAN, s. 266-268, 293-295. Neoliberal düşünceden kaynaklanan bu yaklaşım, neoliberal düşünce içerisinde de en çok Anayasal İktisat anlayışı tarafından dile getirilmiştir. Anayasal iktisat anlayışı, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrılmasını daha ileri bir dereceye götürerek, siyasetin etkisinden arındırılmış ekonomik yaklaşımın temel esaslarının, Anayasa tarafından belirlenmesini istemektedir. Aksi takdirde ekonomik olarak sınırsızca hareket eden iktidarlara ekonomik ve siyasi sorunların önemli ölçüde artmasına neden olacaklardır. AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 117, 209-213. Bu hususta daha ayrıntılı bilgi için bkz. SAVAŞ, Anayasal İktisat, s. 40; SAVAŞ, Uluslararası Anayasal Ekonomik Düzen, s. 191, 193, 205; SAVAŞ, Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler, s. 176, 182-184; SAVAŞ, Vural F., Mali Anayasanın Temel Konuları, **Anayasa Yargısı**, c. 8, Ankara 1991, s. 341; SAVAŞ, Vural F., İktisat Politikası Anayasası, **Anayasa Yargısı**, c. 5, Ankara 1988, s. 81-100; AKALIN, s. 71, 86; GÖZLER, Anayasa Hukuku, s. 168-169.

⁴³⁵ LUHMANN, s. 27.

⁴³⁶ HAYEK, Kölelik Yolu, s. 150; ŞAYLAN, s. 315-316.

ber gereksiz bir biçimde büyüdüğü, politikacı ve bürokratların kendini etkinliklerini arttırdığı ve bunların sonucu olarak rant kollama ve politik yozlaşmanın had safhaya ulaştığı dile getirilmektedir⁴³⁷.

Düzenleyici devletin, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrılmasını öngörmesinin bir başka gerekçesi ise, halkın yoksulluğu ortadan kaldırılmasını öngören sosyal devlet uygulamalarına vermiş olduğu destektir⁴³⁸. Siyasilerin oy kaygıları nedeniyle kayıtsız kalamadığı bu destek⁴³⁹ ve siyasilerin sosyal devletin kaynaklarını kendi iktidarlarının devamı için kullanmaları⁴⁴⁰, sosyal devlete ilişkin politik değişimlere gidilememesine neden olmaktadır. Maliyetli seçim sonuçlarına yol açacağı endişesiyle bu alanda değişime gidilmemesi, siyaset ve ekonominin birbirinden kesin olarak ayrılmasını zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde popülist yaklaşımlar sonucunda ekonominin krizden krize sürüklenmesi kaçınılmaz olacak ve piyasa özgürlükleri ortadan kalacaktır. Bu çerçevede düzenleyici devlet anlayışı, piyasa özgürlüklerinin en üst seviyede sağlanması için ekonominin siyasetin etki alanından kesin olarak çıkarılmasını temel bir gereklilik olarak öngörmektedir⁴⁴¹.

Düzenleyici devletin öngördüğü siyaset ve ekonominin bütünüyle birbirinden ayrılması, kolayca gerçekleştirilebilecek bir husus değildir. Çünkü her iki iktidar alanı da birbiriyle önemli bir etkileşim içerisindedir. Bu bağlamda her iki iktidar alanı da birbirini yönlendirmeye çalışmaktadır⁴⁴². Düzenleyici devlet anlayışının buna ilişkin öngördüğü çözüm ise, bağımsız düzenleyici üst kurullardır⁴⁴³.

⁴³⁷ AKTAN, Coşkun C., **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Takav Matbaası, İzmir 1994, s. 161, 200; GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 7; BİLEN, s. 212, 218.

⁴³⁸ WAX, s. 263; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 410; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 604; BARRY, Yeni Sağ, s. 141; BİLEN, s. 218.

⁴³⁹ HACKER, s. XII.

⁴⁴⁰ GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 7; BİLEN, s. 218.

⁴⁴¹ CLARKE, s. 21; KUHNER, s. 11; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 304; ŞAYLAN, s. 266-268, 293-295, 315-316. Bu gereklilik ise, düzenleyici devletin temsili demokrasi bunalımına yol açtığı öne sürülerek eleştirilmektedir. ŞAYLAN, s. 266-268, 315-316.

⁴⁴² BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 67; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 292, 295-296.

⁴⁴³ PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; TAN, Turgut, Ekonomik Düzen ve Anayasa, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001, s. 873.

Bağımsız düzenleyici üst kurullar, ilk olarak ABD’de ortaya çıkmış⁴⁴⁴, ancak yaygınlaşması 1980’lerde “Agency” adı altında İngiltere’de olmuştur⁴⁴⁵. Daha sonra bu kurulların bütün dünyada yaygınlaşması; IMF, DB ve AB gibi küresel kuruluşlar tarafından kredi ya da üyelik için ön şart olarak dayatılmıştır⁴⁴⁶. Bu kurulların temel amacı, siyaset ve ekonominin birbirinden ayrılmasını ve ekonominin siyasetin etki alanından çıkarılarak kendi gerekleri çerçevesinde işlemlerini sağlamaktır⁴⁴⁷.

Bağımsız düzenleyici üst kurulların temel işlevi; ekonominin kendi gerekleri çerçevesinde siyasi müdahalelerden uzak bir biçimde işlemlerini sağlamaktır⁴⁴⁸. Bunun gerçekleştirilebilmesi için ise, sözü edilen kurumlar tarafından ekonomik aktörler arasındaki gerilimleri azaltmak, düzenleyici ve denetleyici girişimleri birleştirmek ve koordine etmek, piyasaların etkili ve verimli işlemlerini sağlamak, iktisadi aktörlere güvence verilmesi, kurula dayalı yönetim anlayışı, sermaye ve yatırımların arttırılması, piyasalarda etkin rekabet temin edilmeye çalışılmaktadır⁴⁴⁹. Ayrıca bu kuruluşlar aracılığıyla; özelleştirmeler sonucu ortaya çıkan özel tekellerin, rekabeti kötüye kul-

⁴⁴⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 278; 1887 yılında, eyaletler arası ticareti düzenlemek amacıyla çıkarılan bir yasa ile demiryolu taşımacılığı alanında federal düzeyde kurulan Eyaletler arası Ticaret Komisyonu (ICC), ilk bağımsız düzenleyici kurum olarak kabul edilmektedir. Eyaletler arası anti tekel düzenlemelerinin kurumsal ifadelerinden biri olarak ortaya çıkan ve *'Kongreye karşı Başkanlığın güçlendirilmesi'* şeklinde de değerlendirilen bu tür bir yapılanma, izleyen yıllarda da hem siyasal karar alma, hem de yönetim sistemi içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. BAYRAMOĞLU, s. 250.

⁴⁴⁵ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 278; BAYRAMOĞLU, s. 250, 254-255; KÖSE, s. 33.

⁴⁴⁶ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 277-278; Ülkemizde de, söz konusu kurulların oluşturulmasında, AB, IMF, DB, DTÖ gibi kuruluşların önemli payı bulunmaktadır. Bu kuruluşlar tarafından; küresel piyasalara entegrasyon, ekonomik aktörlerin bilgilendirilmesi ve piyasalara güven duymalarını sağlamak ve yabancı yatırım çekilmesi teşvik gibi hususlar ön plana çıkarılarak bağımsız düzenleyici üst kurulların kurulması sağlanmıştır. SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 280; KAYA, s. 62-63; DURAN, Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler, s. 5.

⁴⁴⁷ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 276; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 172-173; ABOU-NASSIF, s. 16. Düzenleyici(bağımsız) üst kurullar siyaset ve ekonomiyi birbirinden ayırmanın yanı sıra zaman zaman ulusal çıkarlarında gözetilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Örneğin bankacılık alanında bir Türk bankası olan Koçbank yurtdışına açılmak istediğinde, Fransa’da bu hususta yetkili kurul, kendi vatandaşı olan ve önemli kararlarda veto hakkı bulunan bir ortak şartı aramıştır. İngiltere ve Almanya ise, hâkim ortağın kefaletini aramıştır. Bütün bu şartların öngörülmesinin nedeni ulusal çıkarları korumaktır. ALTINOK, Tefvik, İş Yemeği Programı, CNNTürk, 06.07.2007.

⁴⁴⁸ ŞAYLAN, s. 315-316; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 276; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 172-173.

⁴⁴⁹ HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 36; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 276-278; KAYA, s. 62; DURAN, Türkiye’de Bağımsız İdari Otoriteler, s. 3-4.

lanmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır⁴⁵⁰. Dolayısıyla bu kuruluşlar piyasada bir nevi hakem rolünü üstlenmektedirler⁴⁵¹.

Bağımsız düzenleyici üst kurullar; enerji, ulaştırma, telekomünikasyon gibi alt yapı sektörleri başta olmak üzere çeşitli sektörlerde düzenleme ve denetleme faaliyetleri yürütmektedirler. Bu bağlamda sözü edilen kurullar kendi sorumluluğundaki alanlarda faaliyet gösteren kuruluşlar için izin, lisans, onay veya yetkilendirme gibi kamusal işlemler yapmaktadırlar. Kamusal nitelikteki yetkiler kullanan bu kurulların hukuki ve cezai olarak sorumluluk taşımaya rağmen, herhangi bir siyasi sorumluluğu bulunmamaktadır. Siyasi olarak hesap verme sorumluluğu bulunmayan özerk nitelikteki bu kurulların, yasama organını bilgilendirme dışında, yasamaya karşı da hesap verme gibi sorumlulukları yoktur⁴⁵².

Esas itibariyle bağımsız düzenleyici üst kurullar, devlet içerisinde otorite kullanımını farklı merkezlere dağıtmaktadırlar. Bu durum yasama ve yürütmenin yetki alanlarını daraltmaktadır⁴⁵³. Pierson bu kurulların her ne kadar devlet aygıtının bir parçası olduğunu ileri sürse de⁴⁵⁴, kurulların siyasi sorumluluğunun bulunmaması ve kurulların bağımsız karar alıyor olması, yönetme sürecinin önceye göre farklılaştığını ortaya koymaktadır⁴⁵⁵. Düzenleyici devletin temel yapı taşı olan bu kurullar; müdahaleci devletten, düzenleyici devlete geçişin en temel göstergesidir⁴⁵⁶. Ayrıca bu kurulların etkinliğinin arttığı düzenleyici devlet modelinde, devletin sosyal ve ekonomik işlevlerinde meydana gelen zayıflama da devletin otorite kaybında meydana gelen azalmayı gözler önüne sermektedir. Siyaset ve ekonomi arasında keskin bir ayrım oluşturma isteğinin sonucu olarak ortaya çıkan bu durum, günümüzün küreselleşmiş

⁴⁵⁰ GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 192; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 78; KAYA, s. 62-63.

⁴⁵¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 272;; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 308; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 105, 110, 117-118, 127.

⁴⁵² SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 276-277, 279; KAYA, s. 62-63, 146-147; DURAN, Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler, s. 4-5; BAYRAMOĞLU, s. 242; ŞAYLAN, s. 206; KÖSE, s. 33; KARACAN, Ali İhsan, Özerk Kurumların Özerkliği, <http://www.rekabet.gov.tr/word/4Aliihsankaracan.doc>, 05.05.2010.

⁴⁵³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 280.

⁴⁵⁴ PIERSON, Modern Devlet, s. 166.

⁴⁵⁵ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 279-280;; BAYRAMOĞLU, s. 273, 386, 388, 389-390.

⁴⁵⁶ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 276-277; KAYA, Ali, **Bağımsız ve Düzenleyici Üst Kurullar**, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2004, s. 62-63, 146-147; DURAN, Lütfi, Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 30, sy. 1, Mart 1997, s. 3-5.

sistemi içerisinde, ekonomik iktidarın siyasi iktidara üstünlük sağlamasından kaynaklanmaktadır.

Günümüzde ekonomik iktidar, baskı grupları aracılığıyla siyasi iktidarı etkilemeye çalışmakta ve bunda da başarılı olmaktadır⁴⁵⁷. Ayrıca devletlerin, küreselleşmiş ekonomik düzende kendi ekonomik güçlerini desteklemeleri ve bu güçlerin bütün dünyada etkin olmalarını istemeleri, devletlerin ekonomik güçler karşısında otorite ve etkinlik kaybetmelerine neden olmaktadır⁴⁵⁸. Dolayısıyla küreselleşme çağında öngörülen düzenleyici devlet anlayışıyla; ekonomideki belirleyicilik devletlerden, ekonomik güçlere kaymakta ve siyaset ekonominin emrine verilmektedir. Bu durum ise, devletlerin ekonomi üzerindeki belirleyiciliğini önemli ölçüde azaltmakta ve devletlerin sosyal problemlere çözüm bulma kapasitesi zayıflamaktadır⁴⁵⁹.

3. Sosyal Devletten Rekabet Devletine Geçiş

Düzenleyici devletin gereği olarak yürürlüğe konulan diğer bir husus ise, sosyal devlet yerine rekabet devletine geçilmesidir. Bu bağlamda, düzenleyici devlet anlayışının temel öğelerinden olan serbest piyasanın çıkarlarının korunması çerçevesinde önlemler alındığı ve sermayenin çıkarlarının öncelikli olduğu görülmektedir. Özellikle 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz öncesinde uygulanan içe dönük kalkınma modelinden vazgeçilerek, dışa dönük kalkınma modelinin benimsenmesi ve küreselleşmenin getirdiği teknolojik ve iletişim kolaylıklarıyla sermayenin uluslararası hale gelmesi, sermaye çıkarlarının karşılanmasını gerektirmektedir⁴⁶⁰.

Günümüzde sermaye çıkarları, uluslararası ölçekte varlığını sürdüren küresel rekabet tarafından karakterize edilmekte⁴⁶¹, bu durum da sosyal devletten rekabet

⁴⁵⁷ BULUT, Feodaliteden Küreselleşmeye, s. 68, 70-71; BAĞÇE, s. 12; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 293.

⁴⁵⁸ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 293, 295, 297.

⁴⁵⁹ ABOU-NASSIF, s. 53; RICE James J., PRINCE Michael J., **Changing Politics of Canadian Social Policy**, University of Toronto Press, Toronto 2000, s. 24; GENSCHEL, s. 613; BAĞÇE, s. 12; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 176, 296.

⁴⁶⁰ IMMANUEL, Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?, s. 129-131; KARA, s. 115, 121-124, 132, 135; ÇEÇEN, Ekonomi ve İnsan Hakları, s. 546; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 246; OLSEN, s. 186.

⁴⁶¹ SAPIR, s. 371; KOSONEN, s. 161; LOWE, s. 16; HAY, Globalization, Economic Change and Welfare States, s. 38.

devletine geçilmesini gerektirmektedir⁴⁶². Nitekim sosyal devletin ekonomiye yüklediği ağır yüklerle birlikte, küresel ekonomide rekabet edebilmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla küresel rekabet sürecinde, sosyal devletin bir yük olarak değerlendirilmesi söz konusu olmakta ve bunun sonucunda küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde yıkıcı etkiler meydana getirdiği yaygın ölçekte kabul görmektedir. Küresel rekabetin hâkim olduğu bu süreçte, belirtilen etkiye direnemeyen cömert sosyal devletler, verimsiz ve sürdürülemez niteliklerinden arındırılarak yeniden biçimlendirilerek reforme edilmek zorundadırlar⁴⁶³.

Sosyal devleti reforme etme arayışlarının da bir sonucu olarak ortaya çıkan düzenleyici devlet içerisinde; devletlerin müdahaleciliği, “rekabet üstünlüğü sağlamaya” yönelmiş bulunmaktadır⁴⁶⁴. Devletlerin küresel rekabet sürecinde piyasa oyuncularının işlerini kolaylaştırmaya yönelik en önemli uygulaması ise; bütün kalemlerdeki maliyetleri azaltmaya dönük önlemler almalarıdır⁴⁶⁵.

Esas itibariyle küreselleşme sürecinde, sosyal devletin maliyetleri azaltma çabası, küresel piyasaların zorunlu kıldığı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle ülkeler; kendi refah kurumlarını, yeni küresel ekonomik çevreye adapte etmek-

⁴⁶² PIERSON, Welfare State Development, s. 785; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 62, 65; PIERSON, Modern Devlet, s. 198; CLARKE, s. 74; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; CERNY, Paradoxes of the Competition State, s. 251 vd.

⁴⁶³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 268, 274; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 175, 188; GOUGH, s. 234, 250; BULUT, Sosyal Haklar, s. 121 vd.; CERNY, Paradoxes of the Competition State, s. 251 vd.; CERNY, Globalization and the Erosion of Democracy, s. 12; PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 785; SAPIR, s. 369, 380; STARKE, s. 107; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 65, 169, 180; TAYLOR-GOUBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 1; SEELEIB-KAISER, s. 1; WINCOTT, s. 182-183; MIDGLEY, s. 154; KWON, s. 493; RHODES, ‘Competitive Corporatism’ and European Welfare Reform, s. 169; WONG, s. 151; RIEGER/LEIBFRIED, s. 200, 211; HAY, Globalization, Economic Change and Welfare States, s. 38-39, 42; TAYLOR-GOUBY, Open Markets And Welfare Values, s. 32; SAPIR, s. 369, 381-382; TAYLOR-GOUBY, Sustaining State Welfare in Hard Times, s. 133; SKIDELSKY, s. 89; SINN, s. 279; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; FERRERA/RHODES, s. 1; GÜRİZ, Sosyal Demokrasi İdeolojisi, s. 192; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199.

⁴⁶⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 274; CERNY, Paradoxes of the Competition State, s. 251 vd.; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 179; FERRERA/RHODES, s. 2; DALY, s. 83; RIEGER/LEIBFRIED, s. 198; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 95. Söz konusu yönelim, Schumpeterin rekabetçi çalışma devletine geçiş olarak adlandırılmaktadır. JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 120-121.

⁴⁶⁵ CLARKE, s. 87; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; RODRIK, s. 76; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 64; SINN, s. 280; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 119; HAY, Globalization, Economic Change and Welfare States, s. 40, 57. Bu dönemde devletin müdahalesi eğitim gibi alanlara kaymıştır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 180.

tedirler. Ayrıca sosyal devlet maliyetlerinin azaltılmasıyla; hem sermaye çıkarları karşılanmaya, hem de azalan mali yükler nedeniyle ülke ekonomileri daha istikrarlı hale getirilmeye çalışılmaktadır⁴⁶⁶. Çünkü cömert sosyal devletin artan sosyal harcamalarının finansmanı, ya vergilerin arttırılmasına ya da kamu borçlanmasına bağlı bulunmaktadır. Ancak, hem oldukça fazla olan kamu borçlarının daha da arttırılması, hem de küresel rekabetin hâkim olduğu bir ortamda devletlerin vergi artırımına gidebilmesi oldukça güç görünmektedir⁴⁶⁷. Ayrıca oldukça hareketli hale gelen sermaye; harcama miktarlarının, ücretlerin ve vergi seviyelerinin en düşük olduğu yerleri aramakta ve yatırımlarını bu bölgelere kaydırmaktadır⁴⁶⁸. Bu sebeple geriye tek seçenek kalmaktadır; o da sosyal devlet maliyetlerinin azaltılmasıdır⁴⁶⁹.

Sosyal devletin gereklerinden uzaklaşılmasına neden olan maliyetleri azaltma çabası ise, küresel rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır⁴⁷⁰. Devletlerin uluslararası rekabet koşullarına uyum sağlamak ve hareketli hale gelen sermayeyi çekebilmek amacıyla sosyal devlet maliyetlerini azaltma çabasında şüphesiz; kamu har-

⁴⁶⁶ RIEGER/LEIBFRIED, s. 200, 211; SINN, s. 280; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 81; FERRERA/RHODES, s. 1; CLARKE, s. 73-74; RHODES, Globalization, Labour Markets and Welfare States, s. 179; GIZELIS, s. 147; MIDGLEY, s. 154; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 198-199; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 74, 177, 370.

⁴⁶⁷ SINN, s. 280; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 192; HACKER, s. XI; SEELEIBKAISER, s. 1; GLADSTONE, s. 18; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 165; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 423-424; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 304; SAVAŞ, Ekonomik Düzen ve Anayasa, s. 883; Söz konusu kamu harcamaları ile vergiler ve borçlanmalar arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. LUND, s. 174-175.

⁴⁶⁸ PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 785; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 607-609; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 180; PIERSON, Welfare State Development, s. 785; OLSEN, s. 187, 190; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 175-177, 184, 198-199; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 141, 44, 304; POWELL/HEWITT, s. 92; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 119; KOSONEN, s. 161, 163; RIEGER/LEIBFRIED, s. 214; ABOU-NASSIF, s. 13-14; GENSCHEL, s. 623-624. Hükümetlerin odak noktası; ulusun refahını genel olarak maksimize etmekten, hem kamu hem de özel sektörde girişim, yenilik ve karlılığın arttırılmasına kaymıştır. PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 785. Örneğin Güney Koreli otomobil üreticisi Hyundai, 1,2 milyar avroluk yatırım için Türkiye ve Çek Cumhuriyetini arasında tercih yapma durumunda kalmış, neticede vergi teşvikleri sunan Çek Cumhuriyetini seçmiştir.

⁴⁶⁹ TAYLOR-GOOPY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 192; SCARBROUGH, s. 226; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 423-424; KORPI, Welfare-State Regress, s. 591; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 199; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 32; RIEGER/LEIBFRIED, s. 211. 2000'lerin ilk yıllarında Almanya'da işbaşında olan Schröder liderliğindeki Sosyal Demokrat Parti dahi; sermayenin, yüksek ücret ve sosyal hakların getirdiği ağır yüklerle karşı yatırımlarını maliyetlerin düşük olduğu yerlere kaydırma tehdidi karşısında, sosyal devlete ilişkin masraf doğuran alanlarda önemli kısıtlamalara gitmek zorunda kalmıştır. KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 233.

⁴⁷⁰ OLSEN, s. 189; STEPHENS, s. 32-33.

camalarını, özellikle de sosyal harcamaları, iş gücü maliyetlerini ve vergileri azaltmaya yönelik gayretleri önemli bir yer tutmaktadır⁴⁷¹. Bu çerçevede devletler, adeta küresel yarışmacı haline gelmektedirler⁴⁷². Ancak sınırsız rekabet anlayışının geçerli olduğu bu süreç, geniş halk kitleleri üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmakta; yoksulluğu ve sosyal eşitsizliği arttırmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketliliğiyle, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Böyle bir bağlantının var olmasına ve sosyal devlet üzerinde önemli bir baskı oluşturmasına karşın; düzenleyici devletin öngördüğü rekabetçi devlet yaklaşımı, sosyal devletin tamamen bittiği bir anlayışa denk düşmemektedir⁴⁷³.

Temel itibarıyla; uluslararası küresel rekabet çağında sosyal harcamaların, iş gücü maliyetlerinin ve vergilerin azaltılması suretiyle maliyetlerin azaltılması ve bu çerçevede ulusal ekonomilerin daha rekabetçi kılınması devletin, kolaylaştırıcı müdahalelerinin temel amacını oluşturmaktadır. Nitekim devletler; söz konusu süreçte, maliyet azaltıcı düzenlemelere adeta zorlanmaktadır. Devletleri buna zorlayan husus ise, küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası serbestlik kazanan sermayedir. Uluslararası alanda yüksek oranda hareket kabiliyetine sahip olan sermaye, bundan böyle sosyal devleti finanse etmek istememektedir. Dolayısıyla uluslararası alanda hareket edebilen sermaye; kamu harcamalarını, vergileri ve iş gücü maliyetlerini azaltan reformların yapılmaması durumunda, ekonomik aktivitelerini kendi için daha avantajlı

⁴⁷¹ CLARKE, s. 87; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 64, 165, 179-180; PIERSON, Paul, *Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States*, s. 80; STARKE, s. 107; TAYLOR-GOOBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 30; TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 599; FERRERA/RHODES, s. 2; GIAIMO, s. 365-366; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 172, 312; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 275; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 74, 180, 184-188, 370; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 146; RUDRA, Nita, **Globalization and the Decline of the Welfare State in Less Developed Country**, Not Published Dissertation, www.proquest.umi.com UMI No. 3041514, Los Angeles USA 2000, s. 25.

⁴⁷² SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 275; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 172, 312.

⁴⁷³ SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 273; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 189; OLSEN, s. 189; SINN, s. 280. Küresel ekonomik rekabetin hâkim olduğu bu süreçte, sosyal devletin varlığını sürdürebilmesi için ortaya atılan önerilerden biri de evrensel ölçekte uyumlaştırılmış bir sosyal devlet anlayışına geçilmesidir. SINN, s. 280; MIDGLEY, s. 34; FERRERA/RHODES, s. 2; POWELL/HEWITT, s. 93; TANÖR, s. 116-119, 122, 218-220. Karşı yönde bkz. PIERSON, *Welfare State Development*, s. 793. Ancak Doğan'ın da isabetle belirttiği gibi; bütün dünya çapında evrensel ve ortak standartlarda sosyal devletin geçerli kılınması mümkün olmamakla birlikte, sosyal ve ekonomik güvenceleri sağlamaya yönelik çabaların birbirine paralel biçimde düzenlenmesi mümkündür. DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 191. Ayrıca küresel rekabet sürecinde minimum standartlarda bir ortak seviyenin söz konusu olduğuna ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. DEACON, s. 68-69; OLSEN, s. 195.

imkânlar sunan düşük maliyetli bölgelere kaydırmaktadır. Böylelikle maliyetleri arttıran sosyal harcamalar kısılarak, şirketlerin karlılıklarının artırılması amaçlanmaktadır⁴⁷⁴.

a) Sosyal Harcamaların Azaltılması

Küresel rekabet sürecinde devletler, kamu harcamalarını ve özellikle de sosyal harcamalarını azaltmak zorundadırlar⁴⁷⁵. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan günümüze uzanan süreçte devletlerin sosyal harcamaları hızlı bir biçimde artmaktadır. GSYİH'dan daha hızlı büyüyen sosyal harcamalar ekonomik açıdan problem oluşturmaktadır. Bu bağlamda önemli bir gösterge olan sosyal harcamaların GSYİH'ya oranı, AB ve OECD ülkelerinde hızlı bir artış göstermiştir. Nitekim 1960'lı yıllarda %10 civarında seyreden bu oran, 1970'li yıllarda %20'lere çıkmış, 1990'lı yıllarda ise, %30'lara yaklaşmıştır⁴⁷⁶.

1970'lerin ortasında yaşanan ekonomik krizden sonra ciddi biçimde etkisi hissedilen sosyal harcamalar hususunda pek çok devlet reform yapmak zorunluluğundadır. Özellikle küresel rekabet sürecinde kendini daha da ileri boyutta hissettiren bu gereklilik karşısında, devletler duyarsız kalamamaktadırlar. Nitekim cömert sosyal devlet uygulamalarıyla bilinen İskandinav ülkeleri dahi, sözü edilen gereklilik karşısında sosyal devlet harcamalarını azaltmak zorunda kalmaktadır. Çünkü sosyal harcamaları arttıran kapsamlı sosyal devlet uygulamaları, bu ülkeleri daha az rekabetçi yapmaktadır⁴⁷⁷. Bu süreçte sosyal harcamalarını reforme edemeyen ülkeler, küresel

⁴⁷⁴ STARKE, s. 107; SINN, s. 280; OLSEN, s. 190; KELLER, s. 37; GENSCHEL, s. 623-624; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 144.

⁴⁷⁵ STARKE, s. 107; GIZELIS, s. 147; GREVE, Bent, Is There a Demographic Time-bomb?, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 35; MISHRA, Welfare State in Capitalist Society, s. 83 vd.; POWELL/HEWITT, s. 2; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; HACKER, s. XI, 319; KUS, s. 496, 518; PINCH, Changing Welfare State, s. 222; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 5; MIDGLEY, s. 140, 143; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 154; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 385; HOUTEPEN/MEULEN, s. 339. Bu dönemde hemen her ülke bu yönde bir çaba içerisinde. Bu hususta en istikrarlı ülkeler İngiltere, ABD ve Kanada'dır. Diğer Avrupa ülkeleri ise, bu konuda çeşitli reformlar gerçekleştirmek istemelerine karşın, seçimlerdeki riski göze alamamaları nedeniyle reform sürecinde başarılı olamamıştır. TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 3-4; TAYLOR-GOOPY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 3; MIDGLEY, s. 143; ABOU-NASSIF, s. 17; STARKE, s. 106.

⁴⁷⁶ PIERSON, "Postfordist" Welfare State, s. 98, 162; LOWE, s. 339; ORSZAG/DENNIS, s. 119;

⁴⁷⁷ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 275; STEPHENS, s. 32-33; KORAY, Sosyal Politika, s. 122;

rekabetten oldukça olumsuz etkilenmektedirler. Örneğin küresel rekabet sürecinde sosyal harcamaların reforme edilmesine odaklanmayan Fransa'da, sosyal harcamalar hızlı bir şekilde artmış ve bu ülkenin rekabet gücünü önemli ölçüde zayıflatmıştır⁴⁷⁸.

Esasında sosyal harcamalar, OECD ve AB ülkelerinde var olan sosyal devletlerin ekonomik krize sürüklenmesinin temel nedenini teşkil etmektedir. OECD ve AB'nin hazırladığı raporlarda da ifade edilen bu durum, küresel rekabetin sosyal devlet üzerinde oluşturduğu etkiden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu süreçte, sosyal devlet harcamalarının kısılarak, küresel rekabette güçlü olunması hedeflenmektedir⁴⁷⁹. Belirtilen hedef doğrultusunda ilk odaklanılan harcama türü, sosyal güvenlik harcamaları olmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasının da önemli ölçüde artmasına neden olduğu sosyal güvenlik harcamaları, sosyal harcamaların artmasında önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. Bu durum ise, maliyetleri arttırmakta ve sermaye için problem teşkil etmektedir⁴⁸⁰.

Buna karşın sosyal güvenlik ve sosyal yardımların çok düşük seviyede sağlandığı gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, sosyal harcamalar daha az yer tutmakta; bu durum ise, sermaye üzerindeki yükleri azaltarak yatırımların bu ülkelere kaymasına yol açmaktadır. Dolayısıyla sosyal harcamalar, küresel rekabet sürecinde önemli ölçüde belirleyici olmaktadır⁴⁸¹. Bu bakımdan pek çok ülke, sosyal güvenlik sisteminde önemli reformlara gitmektedirler⁴⁸².

Reformlarla; yarar elde edilmesi daha sıkı şartlara bağlanmış, korumalar süreklilikten çıkarılmakta, sosyal uygulamaların piyasa tarafından sunulması ve ma-

⁴⁷⁸ KUS, s. 515, 520-521; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 612.

⁴⁷⁹ GREVE, *Future of the European Welfare States*, s. 1; KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 590; KRISLOV, s. 78; HAY, *Globalization, Economic Change and Welfare States*, s. 40, 57; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 304; ORSZAG/DENNIS, s. 119; GIZELIS, s. 147; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 157; PRIOR/SKYES, s. 205, 210; FREEMAN, s. 16; STARKE, s. 104; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 384; Bu amaca ulaşmak oldukça zordur. Nitekim Avrupa devletlerinin önemli çabalar sarf ettiği bu hususta, 1995 yılından bu yana çok düşük bir başarı sağlanmış ve sosyal harcamaların GSYİH oranı küçük bir oranda azaltılabilmektedir. CLARKE, s. 16-17.

⁴⁸⁰ STARKE, s. 107; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 390; SKYES/PALIER, s. 7; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 423-424; ROSS, s. 11-12; RHODES, *Competitive Corporatism' and European Welfare Reform*, s. 169.

⁴⁸¹ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 187-189.

⁴⁸² Sosyal güvenlik sistemi içinde de, öncelikle emeklilik sistemi ve emeklilik maaşlarında reformlar önerilmektedir GREVE, *Future of the European Welfare States*, s. 1; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 5; Fransa bu yolu benimsememiştir. KUS, s. 488, 490, 515, 518, 520.

liyetlerin, o hizmetten yararlanan kimseler tarafından finanse edilmesi gibi uygulamalar yürürlüğe konulmaktadır⁴⁸³. Ayrıca cömert işsizlik ödenekleri gibi sosyal harcamaları daha da arttıracak ve bireyleri çalışmamaya teşvik edecek uygulamalardan vazgeçilmektedir. Çünkü bu uygulamalara devam edilmesi halinde, bireyler çalışmak yerine işsizlik ödeneklerini elde etmeye çalışmaktadırlar⁴⁸⁴.

Gerçekleştirilen reformlarla; başta sosyal güvenlik harcamaları olmak üzere, çoğu sosyal harcama türünde kesintiler meydana getirilmektedir. Bu durum; sermaye kesimlerinin bölüşümden alacakları payı yükseltmesine karşın, toplumun zayıf kesimlerinin elde edeceği sosyal kazançları genellikle azaltmaktadır⁴⁸⁵. Gelir eşitsizliğini artıran ve yoksulluk doğuran bu süreçte; sosyal güvenliğe olan ihtiyaç daha da artmakta, ancak küresel rekabet sürecinde maliyetleri arttırması nedeniyle söz konusu ihtiyaca karşı çıkılmaktadır. Fakat rekabetin bu alanda getirdiği önemli kısıtlamalar toplumsal barışın bozulmasına neden olabilecek niteliktedir⁴⁸⁶.

b) İşgücü Maliyetlerinin ve Etkinliğinin Azaltılması

Temel itibariyle iş gücü maliyetlerine doğrudan etki yapan sosyal programların, iş gücü maliyetlerini arttırarak fiyatları yükselttiği; bu durumun da ihracatın azalmasına neden olduğu ve ülkeleri daha az rekabetçi kıldığı ifade edilmektedir⁴⁸⁷. Bu hususta bol ve ucuz miktarda iş gücüne sahip Çin ve Hindistan gibi daha az gelişmiş ülkeler ile iş gücü maliyetlerinin yüksek olduğu gelişmiş ülkeler arasında daha yoğun bir rekabet yaşandığı gözlenmektedir. Özellikle gelişmiş Batı ekonomileri, düşük ücretli işçi çalıştıran ülkelerin artan rekabetiyle karşı karşıya bulunmaktadır.

⁴⁸³ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 64; HOUTEPEN/MEULEN, s. 330-332. Örneğin sosyal güvenlik ile ilgili reform çalışmalarında; sigorta primlerinin yükseltilmesi, emekliliğin hem yaş hem de prim günü itibariyle zor şartlara bağlanması, emekli maaşlarının düşürülmesi, emzirme yardımı, ölüm yardımı, belli işyerlerinde kreş ve hekim bulundurma zorunluluğun kaldırılması yündeki değişimler söz konusu amaca yönelik düzenlemelerdir.

⁴⁸⁴ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 22; SHAIKH, s. 535.

⁴⁸⁵ ŞAYLAN, s. 195-197; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 425. Benzer yönde bkz. ÖZŞUCA, s. 41; BAĞÇE, s. 14.

⁴⁸⁶ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 186.

⁴⁸⁷ OLSEN, s. 187-190; ABOU-NASSIF, s. 21; SINN, s. 279; STARKE, s. 111; TAYLOR-GOOPY, *Sustaining State Welfare in Hard Times*, s. 134; DALY, s. 83, 85; ERVASTI, s. 290; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 27; RUDRA, s. 25; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 184, 189.

Bu süreçte, minimum ücrete maksimum çalışma temin eden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, oldukça popüler hale gelmektedirler⁴⁸⁸. Kıyasıya küresel rekabetin yaşandığı bu süreçte; gelişmiş ülkeler ise, ileri teknoloji ve vasıflı emekle öne geçmektedirler⁴⁸⁹.

Küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki yüksek ücretler, gelişmemiş ve ya gelişmekte olan ülkelerdeki düşük ücretlerle kıyaslanmaktadır. Nitekim küreselleşmenin getirdiği doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren şirketler; Uzakdoğu Asya ülkeleri ya da Doğu Avrupa ülkeleri gibi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde daha ucuz iş gücü kaynağına ulaşmakta ve yatırımlarını bu ülkelere kaydırmaktadırlar. Belirtilen durum, gelişmiş ülkelerde işsizliğin artmasına, vergi gelirlerinin ve var olan sosyal programların azalmasına neden olmaktadır. Eğer yüksek ücret savunulmaya devam edilirse küreselleşme sürecinde uluslararası hareketlilik kazanan sermaye, bu ülkelere kayacak ve ortaya ücret rekabeti nedeniyle büyük bir işsizlik çıkacaktır. Nitekim bu süreçte ortaya çıkan en önemli problem olan işsizlik, vergi gelirlerinin düşmesi ve sosyal harcamaların artması nedeniyle devletleri baskı altına almaktadır. Böyle bir ortam, toplumun daha düşük gelirli kesimi için yoksulluk anlamına gelmektedir. Bunun sonucu olarak, sosyal devletin geçmişteki gibi geniş kapsamlı sürdürülmesi imkânı azalmaktadır⁴⁹⁰. Bu tür olumsuzluklar ise, gelişmiş ülke hükümetlerini; iş gücü maliyetlerinin düşürülme gerekliliği çerçevesinde, vergiler ve sosyal güvenlik gibi alanlarda işverenlerin zorunlu katkısı hususunda daha büyük oranda baskı altına almaktadır⁴⁹¹. Buna bağlı olarak ise, çalışanlara sağlanan sosyal imkânlar azaltılmaktadır.

⁴⁸⁸ OLSEN, s. 187-189; SAPIR, s. 371; ABOU-NASSIF, s. 21; DALY, s. 89; SINN, s. 279; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 64, 180; RIEGER/LEIBFRIED, s. 212; WONG, s. 161; RUDRA, s. 30; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 184-185; ÖZŞUCA, s. 41; KARA, s. 120.

⁴⁸⁹ HAGUE/HARROP, s. 58; BARDHAN, s. 103; POWELL/HEWITT, s. 93; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 37.

⁴⁹⁰ OLSEN, s. 187-189; ABOU-NASSIF, s. 21; SINN, s. 279-280; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 78-79, 179-187, 194, 204.; MIDGLEY, s. 138; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 3, 5; CLARKE, s. 91; RIEGER/LEIBFRIED, s. 211; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 63; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 785; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 142; KORAY/ALEV, s. 447-451; ÖZŞUCA, s. 41. Polonya Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi doğu Avrupa ülkelerinde işçi ücretleri Almanya'nın 1/10 seviyesindedir. Eğer yüksek ücret savunulmaya devam ederse ücret rekabeti işsizlik yaratacaktır. Böylece bu durum toplumun daha düşük gelirli kesimi için yoksulluk oluşturacaktır. SINN, s. 279.

⁴⁹¹ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 8; OLSEN, s. 187-189; ABOU-NASSIF, s. 21; SINN, s. 279; IMMANUEL, *Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?*, s. 142. Yüksek kârlı-

Ayrıca iş gücü maliyetlerinin azaltılması hususunda bir diğer önemli husus; Keynesyen sosyal devletin öngördüğü tam istihdam çerçevesinde şekillenen son derece katı Fordist üretim modelinin terk edilerek, bunun yerine uluslararası rekabete öncelik tanıyan Postfordist üretim modeline geçilmesidir⁴⁹². Sözü edilen geçişi ifade etmek üzere; Fordizm'den Postfordizm'e, refahtan geçici işler sağlayan devlete, Keynesyen sosyal devletten Schumpeterian geçici iş sağlayan devlete gibi farklı tabirler kullanılmaktadır⁴⁹³.

Sosyal devlet anlayışında benimsenen Fordist üretim modeliyle; kitlesel olarak üretilen malların, kitlesel bir biçimde tüketilmesi hedeflenmiştir. Her şeyden önce, üretim ve tüketime yönelik böyle bir anlayışın, bireyin refahına olumlu biçimde yansıtacağı kuşkusuzdur. Uluslararası rekabetin artmasıyla sürdürülemez hale gelen Fordizm, Keynesyen sosyal devletin öngördüğü model olarak bir krize girmiştir. Ancak Fordizm'deki kriz sonrasında; kapitalist birikim ve ekonomik büyümenin devamı için, yeni bir sosyal ve ekonomik rejim olarak Postfordizm kurumsallaştırılmıştır⁴⁹⁴.

Postfordizm'in sloganı "esneklik"tir. Postfordist üretim modeliyle amaçlanan husus, iş gücü piyasalarını esnekleştirmektir. İşgücü piyasalarının esnekleşmesi ise, küresel rekabete uyum anlamına gelmekte; böylelikle iş gücü maliyetleri, talep dalga-

lık amacıyla sermaye lehine yürürlüğe konulan söz konusu uygulamalar, ortaya çıkardığı sonuçlarla klasik liberal dönemin acımasız rekabet anlayışını akla getirmektedir.

⁴⁹² SAPIR, s. 372; POWELL/HEWITT, s. 88-89; DALY, s. 86; SAPIR, s. 372; CLARKE, s. 76; JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 24; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 269; HAY, *Globalization, Economic Change and Welfare States*, s. 58; PIERSON, "Postfordist" Welfare State, s. 95, 100; KEYMAN, *Küreselleşmeyi Anlamak*, s. 49; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 60, 165, 179; PINCH, *Changing Welfare State*, s. 219, 221; PIERSON, *Contemporary Challenges to Welfare State Development*, s. 786; PRIOR/SKYES, s. 201; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 193; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 59; KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 594-595; LOADER Brian, BURROWS Roger, *Towards A Postfordist Welfare State? The Restructuring of Britain, Social Policy and The Future of Welfare*, **Towards A Postfordist Welfare State?**, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996, s. 7-8; RHODES, *Globalization, Labour Markets and Welfare States*, s. 179; KEYMAN, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, s. 62; ŞAHİN, s. 591.

⁴⁹³ CLARKE, s. 13, 15.

⁴⁹⁴ SAPIR, s. 372; CLARKE, s. 76; POWELL/HEWITT, s. 88-89; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 60-62, 99; MIDGLEY, s. 148; PIERSON, *Contemporary Challenges to Welfare State Development*, s. 786; PIERSON, "Postfordist" Welfare State, s. 95; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 59, 80-82, 267; JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 17; KEYMAN, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, s. 62; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 200.

lanmalarına göre ayarlanabilmekte ve maliyetler kolayca düşürülebilmektedir⁴⁹⁵. Esnek üretime geçilmesinin temel nedeni, üretim maliyetlerinin hızlı bir biçimde düşürülebilmesidir. Bu durumda ise, emeğin reel ücretinin düşük olması ve sosyal hakların kısıtlı olması başlıca etkenlerdir. Bu süreçte özellikle gelişmekte olan ülkeler, daha fazla yatırım çekebilmek amacıyla emek maliyetlerini düşürecek dönüşümleri gerçekleştirme baskısı altındadırlar⁴⁹⁶. Sözü edilen baskı ücretlerde düşme ve eşitsizliğe neden olmakta, bu ise, yoksulluk yönünde baskı oluşturmaktadır⁴⁹⁷.

Ayrıca esnek üretim modeliyle uzun süreli işsizliğin önüne geçebilmek hedeflenmektedir⁴⁹⁸. Sözü edilen hedef doğrultusunda geçici işler ve yarı-zamanlı işler yaygınlaşmakta, işe alma ve işten çıkarma kolaylaştırılarak iş güvencesi ortadan kaldırılmaktadır⁴⁹⁹. Küresel rekabet sürecinde önceden olduğu gibi otuz yıl boyunca aynı işte çalışarak geçimini temin etme gibi bir durum ortadan kalkmakta, bunun yerine iş gücünün sık sık risklerle karşı karşıya kalması söz konusu olmaktadır⁵⁰⁰. Dolayısıyla küresel rekabet sürecinde işsizlik son derece yaygın hale gelmektedir⁵⁰¹. Bu nedenle iş gücü piyasalarının esnekleşmesi elinde emeğinden başka bir şeyi bulunmayan kimselerin daha zor şartlara maruz kalmasına neden olmaktadır. Bu hususların yanı sıra

⁴⁹⁵ SAPIR, s. 369-372, 381; PINCH, *Changing Welfare State*, s. 203, 219; POWELL/HEWITT, s. 88-89; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 81; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 60, 165; PIERSON, *Contemporary Challenges to Welfare State Development*, s. 786; PIERSON, "Postfordist" Welfare State, s. 95; ESPING-RIEGER/LEIBFRIED, s. 212; ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 17-20; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 79; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 31; GINSBURG, *Globalization and the Liberal Welfare States*, s. 187; RHODES, *Globalization, Labour Markets and Welfare States*, s. 179-180, 200; KRISLOV, s. 55; GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 25; JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 59; JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 19, 25; PIETERSE, s. 3; KEYMAN, *Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık*, s. 62; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 201. Postfordizm ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz JESSOP, *The Future of the Capitalist State*, s. 96-113, 267-275.

⁴⁹⁶ JESSOP, *The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State*, s. 24; TAYLOR-GOOBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191; PINCH, *Changing Welfare State*, s. 203; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 22; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 219-220.

⁴⁹⁷ PIERSON, Paul, *Three Worlds of Welfare State*, s. 798.

⁴⁹⁸ DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 185.

⁴⁹⁹ CLARKE, s. 14-15, 92; SCARBROUGH, s. 230, 241; RHODES, *Globalization, Labour Markets and Welfare States*, s. 198; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 185; ABOU-NASSIF, s. 97-98; SAPIR, s. 385; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 81; RIEGER/LEIBFRIED, s. 233; KARA, s. 121, 252; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 233.

⁵⁰⁰ HERD, s. 1365.

⁵⁰¹ TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 605; SCARBROUGH, s. 234; PIERSON, Paul, *Three Worlds of Welfare State*, s. 795; ŞAHİN, s. 593.

esnek üretim modeli çerçevesinde sendika karşıtı kanunlar çıkarılmak suretiyle işçi sınıfının gücü azaltılmaktadır⁵⁰². Kısaca bu süreçte emek bir ticari meta olarak değerlendirilmekte ve sadece maliyet unsuru olarak ele alınmaktadır. Buna karşın, ticari bir faktör olarak değerlendirilen iş gücünün sermaye gibi özgürce dolaşabilmesini kısıtlayan pek çok engel bulunmaktadır⁵⁰³. Dolayısıyla küresel rekabet sürecinin, iş gücü yerine sermayenin lehine işlediği ifade edilebilir⁵⁰⁴.

Sonuç olarak düzenleyici devlet modelinin küresel rekabete öncelik tanıyan anlayışı nedeniyle öne çıkan esnek üretim modelinden yola çıkan Jessop; “Fordist Keynesyen sosyal devletin; Schumpeterian rekabetçi, geçici çalışma devletine dönüştüğü”nü ifade etmektedir⁵⁰⁵. Nitekim bu süreçte Keynesyen sosyal devletten uzaklaşmakta ve sosyal kazanımlardan bir geriye gidiş söz konusu olmaktadır⁵⁰⁶.

c) Vergilerin Düşürülmesi

Vergi yüklerinin artışı, devletleri pek çok saldırıya açık hale getirmektedir⁵⁰⁷. Nitekim küreselleşmenin getirdiği rekabetin bir sonucu olarak; sosyal devletin, genişlemesine neden olduğu vergilerden kurtulma, önemli bir amaç haline gelmiştir. Çünkü son derece hareketli hale gelen sermaye, yatırım yapmak için vergi avantajları sunan yerleri tercih etmektedir⁵⁰⁸. Dolayısıyla uluslararası ekonomik alanda rekabetin had safhaya ulaştığı bu dönemde, sermaye ve iş gücü üzerindeki vergi oranları önem

⁵⁰² TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 179, 185; GINSBURG, Globalization and the Liberal Welfare States, s. 187; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; BARDHAN, s. 103; CLARKE, s. 91; PIERSON, Modern Devlet, s. 194, 198; KARA, s. 119-120; ŞAHİN, s. 592.

⁵⁰³ MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 96, 101; ABOU-NASSIF, s. 23.

⁵⁰⁴ HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 38; ŞAHİN, s. 592.

⁵⁰⁵ JESSOP, The Transition to Postfordism and the Schumpeterian Workfare State, s. 13, 24, 35; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 95, 119-121; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 62; PIERSON, Welfare State Development, s. 786; PIERSON, Modern Devlet, s. 279; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 180; BARROW, s. 142-144. Post-Fordizm ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 96-113, 267-275; GRITSCH, s. 17.

⁵⁰⁶ CLARKE, s. 15; BORATAV, Küreselleşme ve Sol, s. 16.

⁵⁰⁷ WAGNER, s. 278.

⁵⁰⁸ RIEGER/LEIBFRIED, s. 211; PIERSON, Welfare State Development, s. 785; ADELANTADO/CALDERÓN, s. 379; OLSEN, s. 190; STARKE, s. 107; RHODES, ‘Competitive Corporatism’ and European Welfare Reform, s. 170-171; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; KELLER, s. 37. HACKER, s. XI; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 199; PINCH, Changing Welfare State, s. 221; HAGUE/HARROP, s. 57; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 31;

arz etmektedir⁵⁰⁹. Bu süreçte sermaye sahipleri refah harcamalarının düşürülmesini, böylelikle daha düşük vergi ödemeyi beklemektedirler⁵¹⁰. Özellikle gelir vergisi ve şirketler vergisi gibi sermayeye yüklenen vergilerin azaltılması⁵¹¹ ve vergilerin daha çok çalışanlar ve Katma Değer Vergisi aracılığıyla tüketiciler üzerinde bırakılması⁵¹² bu sürecin belirleyici özelliği olmaktadır.

Bu bağlamda düşük vergi uygulayan ülkeler avantajlı hale gelmektedir⁵¹³. Bu sebeple de yüksek vergi oranlarından, negatif gelir vergisi ve artan oranlı vergiler gibi vergiler aracılığıyla yapılan yeniden gelir dağılımından, piyasanın işleyişini bozduğu, özel sektörün gelişmesini engellediği ve uluslararası rekabette önemli dezavantajlar sağladığı gerekçesiyle vazgeçilmektedir⁵¹⁴. Gerçekte sosyal devletin boyutları üzerinde baskı oluşturan problemlerin en önemli nedenlerinden birini, söz konusu vergi rekabeti oluşturmaktadır. Çünkü artan sosyal harcamaları, vergi rekabeti nedeniyle düşen gelirlerle karşılamak gittikçe olanaksız hale gelmektedir⁵¹⁵.

Bu çerçevede küresel rekabet sürecinde; devletler, ya sosyal devletin getirdiği yükleri finanse etmeyerek sosyal harcamaları azaltmak zorunda kalacaklar ya da sosyal devleti finanse etmeye devam ederek kamu borçlarını bugünkünden daha dayanılmaz hale getireceklerdir. Üçüncü seçenek olan, devletlerin vergi artırımına gidebilmesi ise, uluslararası küresel rekabet nedeniyle uygulanması oldukça güç bir seçe-

⁵⁰⁹ ASSAF/SADKA, s. 76.

⁵¹⁰ RUDRA, s. 26.

⁵¹¹ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 163; HACKER, s. 320; LUND, s. 168, 173; DALY, s. 89; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 384; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 199, 246.

⁵¹² MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 77; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 163; KARA, s. 237; KELEŞ, s. 85.

⁵¹³ PINCH, s. 221.

⁵¹⁴ RIEGER/LEIBFRIED, s. 211; GENSCHEL, s. 623; SCARBROUGH, s. 231; STARKE, s. 107; RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 170; TAYLOR-GOUBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; HACKER, s. XI; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 169; GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 18; PIERSON, *Welfare State Development*, s. 785; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 199; UYGUN, *Sosyal Haklara Etkisi*, s. 274.

⁵¹⁵ RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 170-171; TAYLOR-GOUBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 31; ASSAF/SADKA, s. 89. Benzer yönde bkz. TAYLOR-GOUBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 5. Cömert sosyal devlet niteliğinde bulunan Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda gibi İskandinav ülkeleri dahi, yüksek vergiler nedeniyle küresel rekabet baskısı altındadır. VIRPI, *Restructring The Welfare State*, s. 1; KOSONEN, s. 161, 162, 169.

nek olarak görünmektedir⁵¹⁶. Nitekim bu süreçte çoğu ülke sosyal devletin ağır maliyet getiren uygulamalarından, yeniden yapılandırıcı reformlar aracılığıyla kurtulmaya çalışmaktadır⁵¹⁷.

Temel itibariyle vergi alanında yaşanan sözü edilen rekabet süreci, gelişmiş ülkeleri daha da baskı altına almaktadır. Bu süreçte özellikle sermaye sahiplerinin maliyetlerin düşük olduğu yerlere yatırım yapması, gelişmiş ülkelerin vergi gelirlerini düşürmektedir⁵¹⁸. Düşen vergi gelirleri, sosyal harcamaların kaynaklarını azaltmakta ve vergilendirmenin yeniden dağıtıcı özelliği zayıflamaktadır⁵¹⁹. Bu dönemde en temel problem ise, bu durumun sosyal harcamaların arttığı bir dönemde ortaya çıkmış olmasıdır⁵²⁰. Özellikle gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanmasıyla birlikte artan sosyal harcamalar, vergilerin arttırılmasını gerektirmektedir⁵²¹. Ancak küresel rekabetin kıyasıya yaşandığı bir ortamda, devletlerin vergi artırımına gidebilmesi oldukça zor bir seçenektir⁵²².

Bütün anlatılanların yanı sıra 2008 yılında başlayarak günümüze uzanan dünya ekonomik kriziyle birlikte, vergiye ilişkin hususlarda bazı değişimler yaşanabileceği öngörülmektedir. Bu çerçevede bütün dünyada etkisini çok önemli boyutlarda hissettiren küresel kriz önemli gelişmeleri tetiklemiştir. Özellikle ekonomiyi canlandırmak için yapılacak kamu harcamaları, kamu borçlarının ciddi oranlarda artışa neden olmuştur. Uzun vadede bu açıkların kapatılacağı düşünülerek yapılan bu borçlanmalar ilk andan itibaren vergi mükelleflerine önemli yükler getirmiştir⁵²³. Nitekim 2009 yı-

⁵¹⁶ SINN, s. 280; WAGNER, s. 278; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 411; TAYLOR-GOODY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 177; RIEGER/LEIBFRIED, s. 211.

⁵¹⁷ RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 171. Benzer yönde bkz. TAYLOR-GOODY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 5.

⁵¹⁸ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 198-199.

⁵¹⁹ GENSCHER, s. 623; KOSONEN, s. 170; ERVASTI, s. 290; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 139-140; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 303.

⁵²⁰ HEWITT, s. 9.

⁵²¹ ASSAF/SADKA, s. 61, 75, 83; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 7.

⁵²² SINN, s. 280; TAYLOR-GOODY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 192; HACKER, s. XI; SEELEIB-KAISER, s. 1; GLADSTONE, s. 18; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 165; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 423-424; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 304; SAVAŞ, Ekonomik Düzen ve Anayasa, s. 883; Söz konusu kamu harcamaları ile vergiler ve borçlanmalar arasındaki ilişki hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. LUND, s. 174-175.

⁵²³ NTV tarafından yayınlanan BBC Haftalık Türkçe Haberleri, 24.04.2009. İngiltere'de işbaşında olan İşçi Parti'li maliye bakanı: 2009 yılında bütçe için yapılan toplantıda yıllık geliri 150 bin sterlin ve daha fazla olan ve vergi mükelleflerinin %1'lik kısmını oluşturan kimselerden %50 ora-

ında gerçekleştirilen G-20 zirvesinde üzerinde durulan en önemli hususlardan biri vergi cenneti olarak adlandırılan Cayman Adaları gibi yerlerin üzerine gidilmesi olmuştur. Söz konusu gelişmenin gündeme gelmesinin en önemli nedeni 2008 ve 2009 yıllarında yaşanan ekonomik kriz esnasında ortaya çıkan devasa kamu açıkları ve borçlarının gelecek yıllarda toplanacak vergilerle finanse edilmesi zorunluluğudur. Ülkeler için önümüzdeki yıllarda vergi gelirlerinin arttırılması temel hedef olmuştur.

C. İDARİ(YÖNETSEL) BOYUTU

Devletin ilk olarak ortaya çıkmasından bu yana; güvenlik, adalet ve maliye alanına ilişkin birtakım klasik işlevleri söz konusu olmuştur. Devlet, bu klasik işlevlerine ek olarak tarihsel şartlara göre değişebilen nitelikte başka birtakım işlevler de yüklenmiştir. Bu çerçevede modern devlet de; tarihsel gelişimi içerisinde, çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanması hususunda önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren modern devletin tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşümün bir yansıması olarak kurumsallaşan sosyal devlet; sosyal ve ekonomik hakları ve sosyal adaleti gerçekleştirmek amacıyla devlete pek çok ödev yüklemiş, söz konusu ödevler nedeniyle devletin aktif olarak kamu hizmeti sunması gerekmiştir. Bu doğrultuda devletin sosyal amaçlarla sunmuş olduğu kamu hizmetleri, sosyal devletin gerçekleştirilmesine hizmet etmiştir⁵²⁴.

Sözü edilen gelişme, 1970'lerin ortalarından itibaren, sosyal devletin mali anlamda krize girmesiyle birlikte, yerini yeni bir yapılanmaya bırakmıştır. Neoliberal düşüncenin ideolojik öncülüğünü yaptığı bu süreçte sosyal devletin sorumlulukları, her geçen gün mali gerekçelerle sınırlandırılmış ve sosyal devlet yerini; 1990'larda, 18. yy.'da geçerli olan minimum devlet anlayışına; 2000'lerde ise, düzenleyici devlet anlayışına bırakmıştır⁵²⁵.

ında gelir vergisi alınacağını açıklamıştır. Maliye bakanı; böyle bir uygulamayı zor durumdakilere yardım amacıyla yürürlüğe koyma niyetinde olduklarını açıklamıştır. NTV tarafından yayınlanan BBC Haftalık Türkçe Haberleri, 24.04.2009.

⁵²⁴ ŞAYLAN, s. 293-294; ÖRÜCÜ, s. 35; RUHİ, s. 225; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 167. BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 36; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009.

⁵²⁵ ŞAYLAN, s. 16, 293-294; OLSEN, s. 167; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 150.

Sosyal devletin 1970'lerden bu yana yaşadığı söz konusu dönüşüm sürecinde kamu yönetimini daha az masraflı hale getirme amacıyla; kamu hizmetleri serbest piyasaya açılmış, seviyesi azaltılmış ve hantal bürokratik yapıdan kurtarılarak kamu sektörüne etkinlik ve verimlilik kazandırılmaya çalışılmıştır⁵²⁶.

Küreselleşmeyle birlikte geçerli olan sözü edilen dönüşüm sürecinde, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi önemli bir yer tutmuştur. Ancak yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle amaçlanan husus; daha üst seviyede kamu hizmetlerinin sunulabilmesi değil, ulus devletlerin egemenliğinin azaltılması ve piyasa hâkimiyetinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda küreselleşmenin getirdiği anlayışla ulus devletlerin bağımsız karar alabilme kapasitesinde, uluslarüstü alana (yukarıya) veya bölgesel ve yerel otoritelere (aşağıya) doğru kayma söz konusu olmuştur. Bu durumdan yola çıkılarak küreselleşmenin önemli bir yerelleşme (adem-i merkezileşme) süreci doğurduğu ifade edilmiştir⁵²⁷. Bu doğrultuda örneğin, İngiltere'de eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetleri 1980'ler ve 90'larda yapılan reformlarla yerel yönetimlere kaydırılmıştır⁵²⁸. Benzer

⁵²⁶ CLARKE, s. 17; KLINGNER, s. 742; PRIOR/SKYES, s. 202; KHUNLE, s. 53; PAVOLINI Emmanuele, RANCI Costanzo, Restructuring the Welfare State: Reforms in Long-term Care in Western European Countries, **Journal of European Social Policy**, Vol. 18, Issue 3, 2008, s. 256-257; SCHELKLE/MABBETT, s. 16; GLADSTONE, s. 1, 18-19; ERVASTI, s. 289; POWELL/HEWITT, s. 120; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 165; BARROW, s. 142-144; PIERSON, Modern Devlet, s. 170-174; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 271; ŞAYLAN, s. 310-311; GÖZLER, Anayasa Hukuku, 167; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 448, 451; GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 21; KÖSE, s. 32, 34-35; BİLEN, s. 235, 283.

⁵²⁷ CLARKE, s. 108; OLSEN, s. 167; PIERSON, Welfare State Development, s. 792; PIETERSE, s. 27; SCARBROUGH, s. 232; KLINGNER, s. 739; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 617; KEYDER, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; UYGUN, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009; YÜKSEL, Fatih, s. 279-280, 290-291, 295-296; ŞENGÜL, Tarık, Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi, **Küreselleşme, Emparyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 131-132; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 16-17.; JESSOP, The Future of the Capitalist State, s. 213; SUR, s. 599; KÖSE, s. 25, 27, 34, 42; BAĞÇE, s. 9. Adem-i merkezileşme, merkezi yönetimden yerel yönetimlere görev, yetki ve kaynak transferine dayanan bir anlayışı ifade etmektedir. 2002 tarihli BM Kalkınma Programında, *otorite kullanımının paylaştırılması ve iktidar süreçlerinin genişletilmesi şeklinde ifade edilen adem-i merkezileşme süreci önceki döneme oranla farklı nitelikler taşımaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken husus; iktidar paylaşımının sadece devlet kapsamında yer alan kurumlarla değil, sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşlarını da kapsayacak şekilde anlaşılmasıdır. Dolayısıyla bu süreçte; devlet, özel sektör ve sivil toplum adem-i merkezileşmenin temel yapı taşları olarak ortaya çıkmaktadırlar* SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 256-257, 269; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 73-76.

⁵²⁸ GLADSTONE, s. 20-22; LUND, s. 173; WINCOTT, s. 170; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 617.

bir süreç İskandinav ülkeleri⁵²⁹ ve diğer Avrupa ülkelerinde de görülmüştür⁵³⁰. Bazı düşünürler tarafından; bu şekilde ortaya çıkan yerelleşme eğilimi, piyasaların hükümetler üzerinde egemenlik kurmasına ilişkin küreselleşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmiştir⁵³¹.

Küreselleşme süreciyle birlikte farklılaşan kamu yönetimi anlayışının yaşadığı değişimi ifade etmek amacıyla çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Söz konusu yaklaşımlardan sosyal devlete yansıyan boyutuyla öne çıkanları bir tablo ile özetleyen Clarke; sosyal devletin son 30 yılda yaşadığı dönüşümle, kamu yönetimi anlayışında yaşanan farklılaşma arasında paralellik kurmuştur. Clarke'ın derlediği söz konusu tabloya göre; sosyal devletin dönüşümüyle birlikte, kamu yönetimi anlayışında da bir takım değişimler meydana gelmiştir⁵³². Bu değişim sürecini ifade etmek üzere; “bürokrasiden piyasalara”⁵³³, “kamu yönetiminden, yeni kamu yönetimine”⁵³⁴, “hiyerarşiden, ağlara”⁵³⁵, “sosyal devletten, fırsat devletine”⁵³⁶ biçiminde farklı kavramlar kullanılmıştır.

Esasında hangi kavramlarla ifade edilirse edilsin, sosyal devlet anlayışında yaşanan dönüşüme paralel biçimde değişen kamu yönetimi anlayışında ön plana çıkan kavram “iyi yönetim” (good governance) olmuştur. Kamu yönetiminde meydana gelen değişim etrafında şekillenen iyi yönetim kavramıyla; yerelleşme, piyasalaşma ve gönüllüleşme yönünde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve yeni bir kamu yönetimi anlayışı doğmuştur⁵³⁷.

⁵²⁹ Örneğin İskandinav ülkelerinden İsveç'te, 80'ler ve 90'larda yerel yönetimlerin sosyal refah hizmetlerindeki rolü arttırılmıştır. OLSEN, s. 170-173; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 14;

⁵³⁰ Benzer bir eğilim 80'lerden bu yana Fransa'da da ortaya çıkmıştır. WAGNER, s. 281.

⁵³¹ PIERSON, *Welfare State Development*, s. 792; KLINGNER, s. 737.

⁵³² CLARKE, s. 13.

⁵³³ BARTLET Will, ROBERTS Jenifer, LE GRAND Julian, *The Development of Quasi-Markets in the 1990's, A Revolution in Social Policy: Quasi-Market Reforms in the 1990's*, Eds. Will Bartlet, Jenifer Roberts, and Julian Le Grand, Policy Press, Bristol 1998, s. 1-17

⁵³⁴ BUTCHER, Tony, *Delivering Welfare Services*, Open University Press, Buckingham 2002, s. 1-19, 178-193

⁵³⁵ RHODES, Roderick A. W., *Understanding Governance: Policy Network, Governance, Reflexivity and Accountability*, Open University Press, Buckingham 1997, s. 3-46.

⁵³⁶ GILBERT, s. 9-61

⁵³⁷ CLARKE, s. 17; PRIOR/SKYES, s. 202; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 165; BARROW, s. 142-144.

Yeni kamu yönetimi anlayışının etrafında şekillendiği iyi yönetim, “devlet dışındaki piyasa ve sivil toplum aktörlerini de kapsayacak şekilde çoğulcu bir biçimde birlikte yönetme çerçevesinde değiştirme” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda iyi yönetim, yöneten ve yönetilen karşılığıyla oluşan devlet-toplum ayrılığı yerine; hükümet dışı aktörlerin katılımıyla birlikte yönetme uzlaşısına dayanan adem-i merkezleşme ve düzenleyici devlet kavramları etrafında biçimlenen yeni bir modele karşılık gelmektedir⁵³⁸.

Nitekim bu kavram, 1970'lerin ortalarından itibaren sosyal devletin krizi, 1989'da sosyalist blokun çöküşü, neoliberalizmin yükselişiyle ön plana çıkan devletin küçültülmesi, özelleştirme, deregülasyon, serbest piyasa ve rekabet düzeninin sağlanması gibi kavramlarla belirginlik kazanmış ve kullanımı hızla yaygınlaşmıştır⁵³⁹.

İyi yönetim kavramının geliştirilmesinde; DB (Dünya Bankası) ve IMF (Uluslararası Para Fonu) 'in devletin yeniden yapılandırılmasına yönelik raporları, BM Küresel yönetim Komisyonu Raporu (1995), Milenyum Deklarasyonu (2000) ve OECD'nin Düzenleyici Reform Raporu (1997) belirleyici bir rol üstlenmişlerdir⁵⁴⁰.

Bunlardan iyi yönetim kavramını en yaygın biçimde kullanan Dünya Bankası'nın tanımlamalarına göre, "*iyi yönetim (good governance); açık ve öngörülebilir bir karar alma sürecinin, profesyonel bir bürokratik yönetimin, eylem ve işlemlerinden sorumlu bir hükümetin ve kamusal sürece aktif bir şekilde katılımında bulunan sivil toplum ve hukukun üstünlüğünün geçerli olduğu bir düzeni ifade etmektedir.*"⁵⁴¹.

⁵³⁸ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 196, 257-259, 269-270; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 27-35; SÖZEN Süleyman, ALGAN, Bülent, **İyi Yönetişim**, İçişleri Bakanlığı Genel Yayını, Ankara 2009, s. 12-14; FITZPATRICK, s. 159; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 174-175; CLARKE, s. 116-118; ŞENKAL, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/kuresellesme_sp_donusumu.htm, 11.04.2010; Benzer yönde bkz. ÖZDEK, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası, s. 44-45.

⁵³⁹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 196, 269-270; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 27-35; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 174-175; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 31; BULUT, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; CLARKE, s. 118; LYGSTAD, s. 78; POWELL/HEWITT, s. 120; PRIOR/SKYES, s. 202.

⁵⁴⁰ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 196, 258; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 27-35; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 174-175.

⁵⁴¹ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 259; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 175. Benzer yönde bkz. ÖZDEK, Gelişme Hakkı, s. 493.

BM Kalkınma Programı'nın tanımına göre, "*İyi yönetim; bir ülkedeki ekonomik, siyasal ve idari otoritenin her düzeydeki işlemleri yürütmesi anlamına gelmektedir. İyi yönetim, vatandaşların ve toplumsal grupların kendi çıkarlarını korumak ve yasal haklarını kullanmak için gerekli mekanizmalara ve kurumlara sahip olmalarını gerektirmektedir*". OECD'nin bu husustaki tanımına göre ise; "*Yönetişim (governance), bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerin kullanımını ifade etmektedir*"⁵⁴².

Özü itibarıyla iyi yönetim kavramının; piyasa ekonomisi, sivil toplum, devletin piyasaya müdahalesinin sınırlandırılması ve siyaset ile ekonominin birbirinden ayrılması gibi kavramları ön plana çıkarması nedeniyle neoliberal yaklaşımla paralellik arz ettiği ifade edilmektedir. Bu bağlamda özellikle iyi yönetim anlayışıyla devletlerin, uluslararası rekabet sürecinde girişimciler için uygun atmosferi hazırlamaya çalışması söz konusudur⁵⁴³.

Ayrıca yine neoliberal düşünceye paralel olarak yönetim ile piyasanın özgürleştirici niteliği savunulmakta ve devletin bir "şirket" tarzında örgütlenmesi gerektiği öne sürülmektedir. Bu çerçevede şirketler için öngörülen "*toplam kalite yönetimi*", "*müşteri odaklı yönetim*" gibi kavramlar, kamu yönetimine uygulanmakta ve kamu yönetimi de "*rekabet*" ilkesi gereğince yeniden yapılandırılmaktadır⁵⁴⁴. Bu süreçte teknolojinin imkânlarından yararlanılarak e-devlet uygulamalarına da yer verilmekte, böylelikle devletin etkin ve verimli işlemesi sağlanmaktadır⁵⁴⁵.

Küreselleşmenin getirdiği rekabet baskısı nedeniyle, yeniden yapılandırılan kamu yönetimi anlayışında meydana gelen değişimler, sosyal devletin gereği olarak sunulan kamu hizmetlerini önemli ölçüde etkilemiş bulunmaktadır. Bu bağlamda özel ve gönüllü sektörlerin, refah hizmetlerindeki genişleyen payı dikkat çekmektedir. Nitekim bundan böyle refah hizmetlerinin; devletin ağırlıklı rolü yerine, piyasa ve gönüllü sektörlerin önemli işlevler üstlendiği bir anlayış çerçevesinde gerçekleştirilmesi

⁵⁴² AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 175-176.

⁵⁴³ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 202, 260; BAYRAMOĞLU, Yönetişim Zihniyeti, s. 111-112, 130-131, 154; ŞAYLAN, s. 200-201.

⁵⁴⁴ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 260; LUND, s. 175; PIERSON, Modern Devlet, s. 161-166; ŞAYLAN, s. 200-201, 259; POWELL/HEWITT, s. 119; KLINGNER, s. 741.

⁵⁴⁵ TÖRENLİ, Nurcan, e-Devlet'in Ekonomi-Politigiine Giriş: Kullanıcı Dostu Ortamlarda "Sanallaşan" Kamu Hizmetleri, AÜSBFD, c. 60, sy. 1, 2005, s. 212, 216-217.

hedeflenmektedir⁵⁴⁶. Bu yaklaşım çerçevesinde iyi *yönetişim*, kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektörü oluşturan sivil toplum kuruluşlarının, beraber hareket ettiği bir yönetim yapısına denk düşmektedir⁵⁴⁷.

Kamu hizmetlerinin piyasalaşması olarak değerlendirilen yeni yönetim yapısında; eğitim ve sağlık gibi pek çok sosyal kamu hizmetinin, piyasa ve gönüllü kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmesi yönünde artan bir baskı bulunmaktadır. Böylelikle sosyal hizmetler, piyasalaştırılmakta ve özel sektörün, söz konusu piyasalaşma sürecinden kâr elde edebilmesi sağlanmaktadır⁵⁴⁸.

Ayrıca böyle bir gelişim sürecinde gönüllü sektörlerin teşviki de önem arz etmektedir. Nitekim devletin üstlendiği bazı sorumlulukların, gönüllü kuruluşlardan oluşan üçüncü sektöre devredilerek, devletin sermayeye yansiyabilecek yüklerden kurtulması, sermaye sahiplerinin çıkarlarını karşılamaktadır. Dolayısıyla sermaye, kendisini yüklerden kurtarması nedeniyle üçüncü sektörü desteklemektedir. Sonuç olarak kamu hizmetlerinin, piyasaya ve gönüllü sektörlerle devredildiği bu süreç; klasik sosyal devleti istatistiksel olarak azaltırken, piyasanın, gönüllülüğün ve sivil toplu-

⁵⁴⁶ CLARKE, s. 17, 118; LOWE, s. 16; POWELL/HEWITT, s. 9, 66; MIDGLEY, s. 154; BARROW, s. 142-144; FITZPATRICK, s. 159, 161; LUND, s. 175; OLSEN, s. 167, 176-177; HACKER, s. 313; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 198; DOĞAN, Sivil Toplum, s. 261; PIERSON, Modern Devlet, s. 161-166; SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 269; KLINGNER, s. 738, 740; CERNY, Globalization and the Erosion of Democracy, s. 19. Bu durum, kamu hizmetinin geleneksel tanımında var olan, toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla devletin yürüttüğü faaliyetlere, özel sektörün de eklenmesine ve hizmetin kim tarafından yapıldığının önemsiz hale gelmesine neden olmuştur. RUHİ, s. 224-225; TAN, Turgut, Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Hizmeti Yaklaşımı, **Anayasa Yargısı**, c. 8, Ankara 1991, s. 233; BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 36-37; CLARKE, s. 17; MIDGLEY, s. 154. Kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin sosyal devlete aykırı olmadığı, önemli olan hususun bu hizmetlerin kaliteli bir biçimde sunulması olduğu yönündeki düşünceler için bkz. BULUT, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet, s. 38. Aksi yöndeki düşünceler için bkz. TÖRENLİ, s. 218; BAŞKAYA, Önsöz, s. 17.

⁵⁴⁷ SUNAY, Tartışılan Egemenlik, s. 269.

⁵⁴⁸ POWELL/HEWITT, s. 138; OLSEN, s. 167; ABOU-NASSIF, s. 20; HACKER, s. 7; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 150; PIETERSE, s. 7; PRIOR/SKYES, s. 202; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 422; GLADSTONE, s. 22; CLARKE, s. 17; SCARBROUGH, s. 247; PIERSON, Welfare State Development, s. 785, 793; SCHWARTZ, s. 18; HIRST/THOMPSON, Küreselleşme Sorgulanıyor, s. 224; RUHİ, s. 226-228; İNSEL, s. 93-94; BAĞÇE, s. 11; YÜKSEL, Fatih, s. 286; ULER, Yıldırım, Anayasa Hukukunda ve İdare Hukukunda Kamu Hizmeti, **Anayasa Yargısı**, c. 15, Ankara 1998, s. 254. Bu süreçte genellikle belli sektörlerin emrinde olan sivil toplum örgütleriyle kamu hizmetlerinin piyasalaştırıldığı iddia edilmiştir. İNSEL, s. 129-131.

mun yükselmesine ve özel ve kamu sektörleri arasındaki klasik sosyal devleti karakterize eden sınırların belirsizleşmesine neden olmaktadır⁵⁴⁹.

III. SOSYAL DEVLETTE YAŞANAN DÖNÜŞÜMÜN HAK TEMELİNDEKİ İFADESİ

A. GENEL OLARAK

Batı sosyal devletlerinin 1970'lerin ortalarından itibaren mali anlamda krize girmesiyle birlikte; neoliberal düşüncenin de etkisiyle, refah yaklaşımında bir erozyon yaşanmıştır. Bu ortamda sosyal devletler; küresel rekabetin taleplerini daha iyi karşılayabilmek amacıyla, vatandaşların sosyal ve ekonomik haklarını daha zayıf biçimde karşılama yoluna gitmişlerdir. Buradaki temel amaç; sosyal harcamaların artmasına neden olarak görülen sosyal hakları kısıtlamak suretiyle, ülkelerin daha rekabetçi hale gelmesini sağlamak olmuştur. Nitekim küreselleşmenin yol açtığı uluslararası rekabet; sosyal devletin getirdiği maliyetli sosyal ve ekonomik haklar üzerinde aşındırıcı bir etkide bulunmuş⁵⁵⁰, hatta bu süreç bazı düşünürler tarafından sosyal ve ekonomik hakların tasfiyesi olarak değerlendirilmiştir⁵⁵¹.

Her ne kadar küresel rekabet sürecinde, sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan değişimi, bu hakların tamamen tasfiyesi olarak değerlendirmek abartılı bir yaklaşım olarak görünse de söz konusu süreçte sosyal ve ekonomik hakların önemli ölçüde değişime uğradığı da bir gerçektir. Nitekim bu iddiayı destekleyecek birtakım gelişmeler de söz konusudur. Bunlardan ilki; kriz öncesi ve sonrasında sosyal ve ekonomik

⁵⁴⁹ POWELL/HEWITT, s. 138; OLSEN, s. 167; LOWE, s. 16; ABOU-NASSIF, s. 20. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 150; PRIOR/SKYES, s. 202; PIERSON, *Modern Devlet*, s. 161-166; SUNAY, *Tartışılan Egemenlik*, s. 270-271; SCHWARTZ, s. 44; BARROW, s. 142-144.

⁵⁵⁰ WONG, s. 151; CLARKE, s. 74; BECK, *What is Globalization?*, s. 1; KANGAS/PALME, s. 106-107; ABOU-NASSIF, s. 1, 51; GIAIMO, s. 366; BRAND/WISSEN, s. 10; KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 590-591; KUHNER, s. 7; ŞAYLAN, s. 293-295; KAZGAN, *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, s. 233; BULUT, *Sosyal Haklar*, s. 125-127; UYGUN, *Sosyal Haklara Etkisi*, s. 267; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 179, 197-198. Türkiye'de de Özal öncülüğünde ve neoliberal düşünceler çerçevesinde şekillenen bu süreçte, 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomiye ilişkin alınan kararların önemli bir etkisi olmuş ve bu süreç, 1982 Anayasası'na da yansımıştır. SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 282-283; KARA, s. 230-231, 240; KORAY, *Sosyal Politika*, s. 180-183; TALAS, *Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası*, s. 10; ÖZŞUCA, s. 26.

⁵⁵¹ BRAND/WISSEN, s. 10.

hakların farklı seviyede ele alınması; ikincisi, sosyal ve ekonomik haklara karşılık; kişisel ve siyasal hakların ön plana çıkarılması ve sonucunda sosyal refah imkânlarının hak temelinden çıkarılarak, bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temelinde ele alınmasıdır.

Belirtilen gelişmelerden ilk olarak, kriz öncesi ve sonrasında sosyal ve ekonomik hakların farklı seviyelerde ele alınmasına değinecek olursak; 70'li yılların ortalarından itibaren ABD ve başta İngiltere olmak üzere hemen hemen bütün Avrupa ülkelerinde, sosyal harcamaların azaltılma çabası gözlenmektedir. Bu süreçte özellikle, maliyet getiren sosyal ve ekonomik hakların azaltılmasına dönük bir yönelim söz konusudur⁵⁵². Fakat ilgili ülkeler; bu hususta radikal değişikliklere gitmemekte⁵⁵³, dolayısıyla da anayasal temelde herhangi bir düzenleme yapmamaktadırlar. Sözü edilen süreçte devletler, daha çok bütçeye maliyet getiren sosyal sigorta ve sosyal yardımları kapsayan sosyal güvenlik hakkı, sermayenin rekabet edebilirliğini etkileyen çalışma hakkı, çalışma koşulları ile ilgili haklar, sendikal haklar, toplu sözleşme ve grev hakkını sınırlamaya dönük önemli reformları yürürlüğe koymaktadırlar⁵⁵⁴.

⁵⁵² KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 233; MICHALOWSKI, s. 53; PIERSON, Contemporary Challenges to Welfare State Development, s. 791-792; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 150; SCARBROUGH, s. 250-2551; KORPI, Welfare-State Regress, s. 591, 598; ABOU-NASSIF, s. 1, 17, 51; WINCOTT, s. 182-183; CLARKE, s. 74; PRIOR/SKYES, s. 201; SKYES/PALIER, s. 10; TAYLOR-GOOPY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 1-3; ESPING-ANDERSEN, Welfare States without Work, s. 72; GEORGE, The Future of the Welfare State, s. 19-21; BİLEN, s. 280-282; IŞIKLI, Sosyal Devlet, s. 18; GUILLEN/ALVAREZ, s. 109. Sosyal devletin beşiği olarak kabul edilen İskandinav ülkelerinde dahi, Sosyal Devlet ve bu çerçevede sosyal ve ekonomik haklar güç kaybına uğramaktadır. ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 25; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 267; RYAN, s. 143; GIAIMO, s. 367; KUISMA, s. 9-10. Hatta bu hususta devletler öyle baskı altındadırlar ki; 1990'ların Fransa'sında iktidar olan sosyalist parti dahi, yeni liberal düzen çerçevesinde pek çok esası benimsemiştir. GRITSCH, s. 18-19. Aksi yönde dile getirilen düşüncelere göre; sosyal ve ekonomik hakların azalmasından ziyade, yeniden dizayn edilmesinden bahsedilebileceği ifade edilmektedir. PAVOLINI/RANCI, s. 246.

⁵⁵³ KORAY, Sosyal Politika, s. 119.

⁵⁵⁴ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 162; PIERSON, Welfare State Development, s. 794; TAYLOR-GOOPY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 1; ABOU-NASSIF, s. 15; UYGUN, s. 266-267; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 237. Bu dönemde genellikle sosyal ve ekonomik haklara ilişkin olarak anayasal seviyede reformlara gidilmemesine karşın, ülkemizde yaşanan askeri darbe sonucunda yapılan 1982 Anayasası, sosyal devletin altın çağını yaşadığı dönemde geçerli olan 1961 Anayasası'na oranla bu haklara daha sınırlı bir şekilde yer vermiştir. Her iki Anayasada yer alan farklı düzenlemelere ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 254, 255-257, 280-284, 293-295, 311-314; KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 110-111, 131-132; TANÖR/YÜZBAŞIOĞLU, s. 98-99, 372; ÖZBUDUN, s. 60-61, 108-110; KORAY, Sosyal Politika, s. 167. AKAD, Sosyal Güvenlik Hakkı, s. 33; BULUT, Nihat, "Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009; SOYSAL, 100 Soru-

Nitekim bu doğrultuda sosyal devletin; sosyal ve ekonomik haklar çerçevesinde, özellikle de sosyal güvenlik hakkı çerçevesinde sunduğu sosyal koruma programlarının seviyelerinde meydana gelen değişimler, sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan gerilemeye dair önemli göstergeler olmaktadır. Bu ortamda gerçekleştirilen reform ve değişimlerle sosyal hakların farklı seviyede ele alınmaları, bize sosyal devlette yaşanan değişimle ilgili önemli veriler sunmakta ve sosyal devletin sınırlarını belirlemektedir⁵⁵⁵.

Sosyal ve ekonomik haklarda değişime yol açan ikinci gelişme ise, kişisel ve siyasal hakların ön plana çıkarılması olmuştur. Esas itibariyle liberalizmin yeniden yükselişe geçtiği dönemle birlikte, insan hakları içerisinde sosyal ve ekonomik hakların geri plana atılması söz konusu olmuştur. Hatta pek çok düşünür tarafından; toplum içinde korunmaya muhtaç kesimlerin insanca bir yaşam sürmesini amaçlayan sosyal hakların, "insan hakkı" olarak değerlendirilemeyeceği görüşü ileri sürülmüştür. Nitekim bu doğrultuda; ısrarlı bir biçimde ve yoğun olarak sosyal ve ekonomik haklar yerine, ekonomik verimlilik ve büyümeyle uyumlu olan kişisel ve siyasal haklar üzerinde durulmuştur⁵⁵⁶.

da Anayasanın Anlamı, s. 229-230; GÖREN, Sosyal Devlet, s. 28; KARA, s. 234-235; AKIN/AKAD, s. 45; ÖRÜCÜ, Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı, s. 23-40. Her iki Anayasa kıyaslandığında dikkat çeken bu durumun bilinçli bir tercihin ürünü olup olmadığı tartışılabilir niteliktedir. Bu çerçevede meseleye bir açıdan bakıldığında; Türkiye'nin soğuk savaş döneminde batı dünyasının yanında yer alarak hem siyasi, hem de ekonomik açıdan liberal yaklaşımı benimsemesi ve söz konusu yaklaşımın sonucu olarak 24 Ocak kararlarıyla Türkiye ekonomisinin dış dünyaya açılması, Türkiye'nin bu dönemde liberal politikalar çerçevesinde dönüşeceğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Meseleye bir başka açıdan bakıldığı takdirde ise; her iki Anayasada görülen yaklaşım farklılığının liberal değerlere daha fazla önem vermekten ziyade, 12 Eylül askeri darbesinin sonucu ortaya çıkan 1982 Anayasası'nın otoriter karakterinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu anlayış çerçevesinde 1982 Anayasası'nın yapılmasına yol açan askeri darbe toplumdaki sol ve sağ dünya görüşünü sindirme amacıyla hareket etmiş ve önceki dönemde daha çok emekçi kitlelerin taleplerini dile getirme amacıyla üzerinde durduğu sendikal haklar gibi sosyal ve ekonomik hakları daha dar kapsamda düzenlemiştir.

⁵⁵⁵ CLASEN/CLEGG, s. 166-167; TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 597; KUHNER, s. 6; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 189.

⁵⁵⁶ PIETERSE, s. 7; TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 619; ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 33-34; UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 267; MIDGLEY, s. 144. Sosyal ve ekonomik hakların insan hakları içerisinde değerlendirilemeyeceğine ilişkin düşüncenin temel argümanları; "1- İnsan haklarının negatif haklar olduğu iddiası, 2- Pozitif nitelikteki hakların evrensel olmadığı iddiası, 3- Birinci kuşak hakların üstün haklar olduğu iddiası, 4- İkinci kuşak hakların birinci kuşak hakları tahrip ettiği iddiası"dır. Sözü edilen argümanlar karşısında; sosyal ve ekonomik hakların, insan haklarının mutlu bir azınlığın "ayrıcılıkları" olmasını önleyen araçlar olduğu öne sürülmektedir. Haklı olarak ifade edilen bu düşünceye göre; sosyal ve ekonomik haklar, toplumun geniş bir kesiminin birinci kuşak haklardan yararlanamaması üzerine ortaya çıkışını unutmamak gerekmektedir. UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 267-271.

Kişisel ve siyasal haklar içerisinde de; özel mülkiyet hakkı, özel girişim özgürlüğü ve fikri mülkiyet hakları gibi piyasa özgürlükleri olarak adlandırılan piyasa yönelimli (market-oriented) haklara ayrı bir önem verilmiş ve söz konusu haklar uluslararası korumaya alınmıştır. Bu hakların sosyal ve ekonomik haklarla çatışması durumunda ise, piyasa yönelimli haklara öncelik tanıyan bir yaklaşım sergilenmiştir⁵⁵⁷.

Öncelik tanıma şeklindeki bir yaklaşımın hukuk devleti açısından da geçerli olduğu gözlenmektedir. Yaşanan değişim sürecinde hukuk devleti ile daha ziyade; sermayenin uluslararası akışını kolaylaştıracak, yatırımları güvenceye alacak, imtiyazları koruyacak bir hukuk sisteminin oluşturulması kastedilmektedir. Dünya Bankası raporlarında da bu durum; “sözleşmelerin uygulanması, mülkiyet haklarının korunması, yabancı ve yerli yatırımcıların teminatlarına güven duymasının sağlanması” olarak somutlaştırılmaktadır⁵⁵⁸.

Sosyal ve ekonomik haklarda değişime yol açan son gelişme ise, sosyal refah imkânlarının hak temelinden çıkarılarak, bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temelinde ele alınmasıdır. Bu çerçevede sosyal devletin gereği olarak yürürlüğe konulan sosyal ve ekonomik haklara önemli itirazlar yöneltilmektedir. Esas itibarıyla haklar; özgür olma ve başkalarının özgürlüğüne müdahale etmeme yükümlülüğü karşısında, başkalarına karşı sahip olunan haklardır. Bir kimseye karşı hakka sahip olmak, o kimseye karşı zorla uygulanabilir bir talepte bulunmaya yetkili olmayı ve karşı tarafın da söz konusu talebe saygılı olma ödevi altına girmesini ifade eder. Aynı şekilde devlete karşı bir hakka sahip olmanın anlamı da devletin müdahalesine maruz kalınmama hususunda güçlü bir iddiaya sahip olunması anlamına gelmektedir. Sosyal ve ekonomik haklar bakımından bu durum; refah taleplerini uygulamaya geçirebilmek amacıyla hak kavramının cebriliğinden yararlanılmaya çalışıldığı yorumlarına neden olmakta ve sonuç itibarıyla sosyal ve ekonomik hakların, belirtilen teorik temellere uygun düşmediği iddia edilmektedir⁵⁵⁹.

⁵⁵⁷ UYGUN, s. 266-267; KORAY/ALEV, s. 464; ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 33-34;

⁵⁵⁸ ÖZDEK, Küresel Yoksulluk, s. 33-34.

⁵⁵⁹ BARRY, Modern Siyaset, s. 272-273, 285; RYAN, s. 143; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; TAYLOR-GOOPY, Book Review, s. 165; GILBERT, s. 4.

Sosyal ve ekonomik hakların, gerçekte hak niteliği bulunmadığı hususunda ileri sürülen bu iddialara paralel biçimde, yaygın olarak sosyal ve ekonomik haklar aracılığıyla sunulan refah yardımlarının yerini, ihtiyaç temelli bağlantısız refah yardımlarının aldığı görülmektedir. Böylelikle sosyal devletin etkin olduğu dönemde; devletten, “hak” niteliğinde istenebilen hususlar, neoliberal politikalar çerçevesinde, gönüllülük esasına dayanan ve bireylerin merhametine bırakılan “yardım”lara dönüşmektedir⁵⁶⁰. Haklardan yardımlara doğru yaşanan bu dönüşüm ise, devletin sorumluluklarından toplumun ve bireyin sorumluluklarına kayma olarak nitelendirilmektedir⁵⁶¹.

Bu yöndeki gelişim sürecinde topluma yüklenen dayanışma sorumluluğu çerçevesinde toplumsal dayanışmanın arttırılmaya çalışılmasının⁵⁶² yanında; bireylerin de sorumluluk üstlenmeleri, yeniden yapılanmanın bir gereği olarak teşvik edilmektedir. Bu bağlamda vatandaşların kendi sorumluluklarını almaları ve belirtilen hususta azami çaba göstermeleri arzulanmaktadır⁵⁶³. Nitekim ABD’de Reagan döneminde temel sorunun yoksulluk değil, bağımlılık olduğu ve sosyal devletin çalışmadan ziyade bağımlılığı ön plana çıkardığı ifade edilmekte ve bu durum eleştirilmektedir. Bunun sonucu olarak gerçekleştirilen reformlarda da; sosyal programların ve ödeneklerin azaltılması ve yararlanma koşullarının ağırlaştırılması yoluna gidilmek suretiyle, ‘kullanıcıların sorumluluk yüklenmeleri esasına’ geçilmektedir⁵⁶⁴.

Sonuç olarak sözü edilen üç yöntem çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalarla sosyal ve ekonomik haklarda bir zayıflama süreci yaşanmaktadır. Çalışmamızda bu süreç, ikinci bölümde sosyal ve ekonomik hakların genişleme sürecinin ele alınış tarzına paralel bir biçimde incelenecektir. Bu bağlamda sosyal ve ekonomik haklarda meydana gelen zayıflama; sosyal güvenlik hakkı başta olmak üzere, çalışma, eğitim, sağlık, konut ve toplu sosyal haklar gibi belli haklar ve Andersen’in ortaya koyduğu

⁵⁶⁰ MIDGLEY, s. 151, 154; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 150; PAVOLINI/RANCI, s. 256-257; GIAIMO, s. 366; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 202; KORAY, *Sosyal Politika*, s. 419; KARA, s. 245; ÇULHA ZABCI, s. 237.

⁵⁶¹ RYAN, s. 143; TAYLOR-GOOBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 177.

⁵⁶² TAYLOR-GOOBY, *Book Review*, s. 165; GILBERT, s. 4; ARTS/GELISSEN, s. 296-298; ÖZDEK, *Globalizmin İdeolojik Hegemonyası*, s. 24-25, 46-47.

⁵⁶³ TAYLOR-GOOBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 177; GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 22; TAYLOR-GOOBY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2; PAVOLINI/RANCI, s. 256-257; KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 598.

⁵⁶⁴ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 244-245; PIERSON, *Contemporary Challenges to Welfare State Development*, s. 792; TAYLOR-GOOBY, *Book Review*, s. 165; GILBERT, s. 4.

üç temel sosyal devlet modelinin en belirgin ülkeleri ile gelişmekte olan ülke olarak Türkiye özelinde incelenecektir. Söz konusu incelemede ise, esas alınan ülkelerde meydana gelen bütün değişimler değil, örnek niteliğindeki önemli değişimler esas alınarak bir yaklaşım ortaya konulacaktır.

B. SOSYAL GÜVENLİK HAKKI

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ekonomik büyüme ve istihdamın uyum içerisinde olduğu sosyal devletin altın çağı, 1970'lerin ortasından itibaren ekonominin içine düştüğü zorluklar nedeniyle geride kalmıştır. Ekonomik alanda karşılaşılan zorlukların, sosyal ve ekonomik haklara en önemli yansıması ise, sosyal güvenlik hakkına olmuştur⁵⁶⁵. Sosyal devletin varlığında önemli bir yer tutan sosyal güvenlik hakkının büyük miktarda ekonomik kaynağa bağlı olması ve sosyal devletin altın çağında sunulan cömert yararlar neticesinde maliyetlerin altından kalkılmaz boyutlara ulaşması⁵⁶⁶, devletin mali zorluklarının nedeni olarak görülmüştür⁵⁶⁷.

Temel amacın devletin üzerindeki sosyal yükleri azaltmak olarak şekillendiği bu süreçte, ilk odaklanılan sosyal ve ekonomik hak sosyal güvenlik hakkı olmuştur⁵⁶⁸. Ekonomik alandaki problemler karşısında sosyal güvenlik hakkının eski kapsamında sürdürülebilmesinin olanaksız hale geldiği ifade edilmiştir⁵⁶⁹. Bu noktadan yola çıkılarak 70'li yılların sonlarından itibaren günümüze kadar masraflı sosyal güvenlik hakkının daha az masraflı hale getirilebilmesi amacıyla reformlara tabi tutulmaya ça-

⁵⁶⁵ KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 597; HENNOCK, s. 1; GREVE, *Future of the European Welfare States*, s. 1; PIERSON Paul, MYLES Jhon, *The Comparative Political Economy of Pension Reform*, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001, s. 329-331; TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 606; HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 123; FLIGSTEIN, s. 33; ÖZŞUCA, s. 25-26; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 180.

⁵⁶⁶ Bu bağlamda sosyal güvenlik alanında yapılan harcamaların GSYİH'ya oranı, bu alandaki harcamaların artışına önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. KANGAS/PALME, s. 108.

⁵⁶⁷ KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 598; DALY, s. 96; TAYLOR-GOOBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 33; SKIDELSKY, s. 86. Ancak bu görüşe karşı çıkan düşünceye göre; sosyal güvenlik hakkının devlete çok yüksek maliyet yüklediği, genellikle sosyal sigorta sisteminden prim ödeyerek yaralanan kimselerin bu çerçevede sunulan hizmetlerin bedelini ödediği ve esasında bu alandaki problemlerin kötü yönetim ve yaşanan nüfus yapısından kaynaklandığı ifade edilmiştir. ALGAN, *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*, s. 132-134.

⁵⁶⁸ KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 591, 593, 598; SKIDELSKY, s. 86; ERVASTI, s. 288; HERD, s. 1366; TAYLOR-GOOBY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 33; NUNES, s. 435.

⁵⁶⁹ KOÇDEMİR, s. 149.

lışılması söz konusu olmuştur⁵⁷⁰. Sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak önemli reformların gerçekleştirildiği bu süreçte, sosyal güvenlik hakkı içerisinde de en çok maliyet getiren emeklilik ve sağlık bakımı gibi alanlara odaklanıldığı görülmektedir⁵⁷¹. Bu bağlamda sosyal harcamaları azaltabilmek amacıyla gelişmiş ve gelişmekte olan hemen hemen her ülke emeklilik ve sağlık bakımı sistemini önemli reformlara tabi tutmuştur. Örneğin; Avusturya (1985, 1988 ve 1993), Almanya (1989), İtalya (1992 ve 1995). Fransa (1993), Portekiz (1993). İsveç (1994) ve İngiltere (1986 ve 1994) yıllarında emeklilik sistemlerinde önemli reformlar gerçekleştirmişlerdir⁵⁷².

Esas itibariyle 1970'lerin ortasından itibaren ekonomide yaşanan kötüleşmeye bağlı olarak şekillenen sosyal güvenlik hakkının içeriğinde yapılmaya çalışılan kesintileri gerekli kılan bazı temel nedenler bulunmaktadır. Bu nedenlerin en önemlileri; küresel rekabet, nüfus yapısının yaşlanması ve aile yapısında meydana değişim olarak gösterilebilir.

⁵⁷⁰ KORPI, Welfare-State Regress, s. 597; HENNOCK, s. 1; GREVE, s. 1; PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 154; PIERSON/MYLES, s. 305, 329-331; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 606; HUBER/STEPHENS, Welfare State, s. 123; FLIGSTEIN, s. 33. 1970'lerden 2000'lere uzanan süreçte hemen hemen her OECD ülkesi, sosyal güvenlik sisteminin masraflarını azaltmak amacıyla çeşitli reformları yürürlüğe koymuşlardır. PIERSON/MYLES, s. 305; ÖZŞUCA, s. 25-26. Bu alanda yapılan reformlara ise, geniş halk kitleleri tarafından önemli bir direnç söz konusudur. TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 604.

⁵⁷¹ KORPI, Welfare-State Regress, s. 591; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601; PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State, s. 811; GREVE, Future of the European Welfare States, s. 1. OECD ve AB raporlarında da özellikle emeklilik sistemine ilişkin olarak reform yapma zorunluluğu dile getirilmiştir. GREVE, Future of the European Welfare States, s. 1. Yaşlı nüfusun bu süreçte çok önemli etkileri bulunmaktadır. Çünkü bu süreçte emekli yaşlı sayısı artarken çalışan sayısı azalmaktadır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 169; PIERSON, Welfare State Development, s. 789; CESARATTO, Sergio, A Tale Of Two Pensions Reform: A Sraffian View, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 11; BARRY, Modern Siyaset, s. 304-305. Ayrıca yaşlıların getirdiği sağlık bakımı da oldukça maliyetli niteliktedir. 1990'lı yıllarda AB sosyal harcamalarının 2/3'ünü sağlık bakımı ve emeklilik harcamaları oluşturmaktadır. Bu dönemde AB'de yapılan sosyal harcamalarının %40'ını sadece emeklilik harcamaları oluşturmaktadır. PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 162; PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State, s. 814. Günümüzde de durum farklı değildir AB'de yapılan sosyal harcamalar içerisinde emeklilik harcamaları ve sağlık harcamaları önemli bir yer tutmaktadır. TAYLOR-GOOPY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 6; GENSCHEL, s. 629. Belçika, Avustralya, Avusturya, Kanada, Danimarka, Fransa, Finlandiya, Almanya, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, İspanya, İsveç, UK, ABD'den oluşan 20 OECD ülkesinde sağlık bakımı ve emeklilik alanında yapılan sosyal harcamalar; 1960 yılında GSYİH'nın %7,1 iken, bu oran 1990 yılında %14,3'e çıkmıştır. PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 89-90, 94. Hatta bu süreçte küresel bir emeklilik krizi yaşandığı ifade edilmiştir. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. JACKSON, Richard, Global Retirement Crisis, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007, s. 325-333.

⁵⁷² BİLEN, s. 286-287.

İlk olarak küresel rekabet süreci, sosyal güvenlik hakkında önemli kesintileri gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda küresel rekabet çağında artan sosyal güvenlik maliyetlerinin finansmanı önemli bir problemdir. Küresel rekabetin hâkim olduğu günümüzde sosyal güvenlik maliyetlerinin vergilerle finanse edilmesi mümkün değildir. Çünkü daha önce de ifade edildiği gibi vergiler, özel sektör üzerinde önemli bir baskı oluşturmakta ve maliyetleri arttırıcı etki yaparak küresel rekabet çağında önemli bir dezavantaja neden olmaktadır. Nitekim uluslararası hale gelen sermaye vergi avantajları sunan ülkeleri üretim merkezi olarak seçmektedir⁵⁷³. Ayrıca bu süreçte vergi rekabeti nedeniyle düşen vergi gelirleri, cömert sosyal güvenlik harcamalarını finanse etmeyi zorlaştırmaktadır⁵⁷⁴.

Küresel rekabet çağında sosyal güvenlik maliyetlerinin işçi maliyetlerine yüklenmesiyle karşılanması da mümkün değildir. Çünkü küresel rekabet çağında ücret maliyetleri de önemli yer tutmaktadır. Bu nedenlere bağlı olarak küresel rekabet sürecinde sosyal güvenlik hakkı üzerinde ciddi bir baskı oluşmaktadır⁵⁷⁵. Nitekim 1970'lerden bu yana Almanya, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde sosyal güvenlik maliyeti bordrolu çalışanların maliyetlerini %40 oranında arttırmış bulunmaktadır. Kıta Avrupası'nda bu oran ortalama %30, ABD'de ise, %15'tir⁵⁷⁶. Bu süreçte öne çıkan sosyal güvenlik maliyetlerinin işçiler tarafından karşılanmasıdır⁵⁷⁷. Ancak neoliberal düşüncenin ön plana çıkardığı bu düşünce; ücret rekabeti nedeniyle emeğiyle çalışan kesimlerin daha kötü hayat koşullarına maruz kalması anlamına gelmektedir. Günümüzde oldukça düşük ücretlere çalışmak zorunda olan kitlelere böyle bir maliyetin yüklenmesi "sosyal güvenliksizleştirme" anlamını taşımaktadır.

⁵⁷³ SEELEIB-KAISER, s. 1; ERVASTI, s. 290; PIERSON, Welfare State Development, s. 790; SINN, s. 279-280; FLIGSTEIN, s. 28; SKIDELSKY, s. 90; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 180, 185; KOÇDEMİR, s. 154.

⁵⁷⁴ RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 171. Karşı yöndeki düşünceye göre; vergiler ve sosyal güvenlik arasındaki ilişkinin açık olmadığı, sosyal güvenlik kesintilerinin düşük seviyede vergileri garanti etmediği, güçlü verginin de cömert sosyal güvenlik anlamına gelmediği ifade edilmektedir. ERVASTI, s. 290.

⁵⁷⁵ RHODES, 'Competitive Corporatism' and European Welfare Reform, s. 171, 179, 198, 200; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 79; RIEGER/LEIBFRIED, s. 233; ERVASTI, s. 290; PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 81; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 180, 185, 187, 192; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 5, 27; ÖZŞUCA, s. 25-27; KOÇDEMİR, s. 154.

⁵⁷⁶ HEWITT, s. 14.

⁵⁷⁷ PIERSON, Beyond The Welfare State?, s. 163.

Küresel rekabetin egemen olduğu bu dönemde sosyal güvenliğin finansmanı hususunda yaşanan zorluklarda, düşük ücret rekabeti nedeniyle artan işsizliğin de önemli bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan bu durum, işsizliğin artmasına paralel olarak önemli boyutlara ulaşan işsizlik ödeneklerinin getirdiği yüklerle, sosyal güvenlik sistemi üzerinde büyük bir baskı doğurmaktadır⁵⁷⁸. Esasında işsizlik yararları, sosyal ve ekonomik haklar bakımından çok önemli olsa da, bireyleri çalışmaya teşvik etmeyen boyutlarıyla eleştirilere maruz kalmaktadır⁵⁷⁹. Bu çerçevede özellikle gelişmiş ülkelerde düşük ücret rekabeti nedeniyle ortaya çıkan işsizlik karşısında bireyler, düşük ücretlerle çalışmaktansa işsizlik ödeneklerini elde etmeyi daha cazip görmüşlerdir⁵⁸⁰. Bireyleri tembelliğe sevk eden bu düşünce karşısında, kişisel sorumluluk ve iş gücüne katılım teşvik edilmeye çalışılmaktadır⁵⁸¹. Dolayısıyla pek çok ülkede işsizlik karşısında sosyal güvenceler bireyleri teşvik edecek biçimde yeniden dizayn edilmektedir⁵⁸². Bu bağlamda işsizlik yararlarının miktarının azaltılması, iş arama şartına bağlanması ve gösterilen işlerde çalışma zorunluluğu getirilmesi başlıca önlemler olmaktadır⁵⁸³.

Küresel rekabet süreci nedeniyle ortaya çıkan bu gelişmelerin yanı sıra, nüfus yapısının yaşlanması da, sosyal güvenlik hakkının içeriğinde önemli kesintileri gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda özellikle gelişmiş ülkelerde; doğurganlık oranının azalması, beslenme ve tıbbi bakım imkânlarının gelişmesine paralel olarak yoğun bir şekilde görülen nüfusun yaşlanması⁵⁸⁴, sosyal güvenlik sistemi üzerinde ciddi bir mali-

⁵⁷⁸ MUSGRAVE, Ralph S., A Market Imitating Employment Subsidy, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008, s. 37; KORPI, Welfare-State Regress, s. 593; GENSCHEL, s. 629; VOGEL, s. 389; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 78-79.

⁵⁷⁹ MUSGRAVE, s. 37; SINN, s. 282; WAX, s. 289.

⁵⁸⁰ VAN VOORHIS, s. 6; ERVASTI, s. 289-290; BAUMAN, s. 67; BİLEN, s. 275. Bu durum ABD'den daha çok Avrupa ülkeleri açısından geçerlidir. FLIGSTEIN, s. 27.

⁵⁸¹ TAYLOR-GOOPY, Book Review, s. 165. Bu durumun oluşturduğu sakıncalar dikkate alınarak 1990'lı yıllardan itibaren işsizlik sigortalarında önemli reformlara gidilmiştir. FLIGSTEIN, s. 27.

⁵⁸² BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; FLIGSTEIN, s. 27; ŞALLI, Saim, **Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Küreselleşme: Almanya Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, s. 81.

⁵⁸³ CLASEN/CLEGG, s. 177.

⁵⁸⁴ PAVOLINI/RANCI, s. 246; PIERSON/MYLES, s. 329-332; CESARATTO, s. 11; HEWITT, s. 14; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 606-607, 609; STARKE, s. 110; SEELEIB-KAISER, s. 1; HEWITT, s. 7, 14; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 3, 7, 19; TAYLOR-GOOPY, Open Markets And Welfare Values, s. 30, 42; BARRY, Modern Siyaset, s. 304-305; PIERSON, Welfare State Development, s. 789; PIERSON, Beyond The Welfare

yet baskısı oluşturmakta ve sosyal harcamaları önemli oranda arttırmaktadır. Nitekim sosyal devletin önceden üstlendiği taahhütler nüfusun yaşlanmasıyla beraber altından kalkılamaz boyutlara ulaşmaktadır⁵⁸⁵. Gerçekleştirilmeye çalışılan reformlarla nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak ortaya çıkan maliyetlerin azaltılmaya çalışılması, sosyal güvenlik hakkının içeriğinde önemli sınırlamaları da beraberinde getirmektedir.

Sosyal güvenlik hakkının içeriğinde önemli kesintileri gerektiren bir diğer neden ise, aile yapısında meydana gelen değişimdir. Doğum oranlarının azalması, boşanma ve evlilik dışı ilişkilerin artışıyla birlikte tek ebeveynli çocukların sayısının artması ve yaşlı ve çocuk bakımının evlerde yapılmaması geleneksel aile formalarının değişmesiyle beraber ortaya çıkan hususlardır. Bu hususlara bağlı olarak artan sosyal güvenlik maliyetleri, sosyal güvenlik sistemi üzerinde önemli bir baskı oluşturmakta ve sosyal güvenlik hakkının içeriğinde önemli kısıtlamaları zorunlu kılmaktadır⁵⁸⁶.

Sosyal güvenlik hakkının daha az masraflı hale getirilmesini zorunlu kılan bu nedenlere bağlı olarak yürürlüğe konulan sosyal güvenlik hakkını yeniden dizayn etmeye yönelik reformların belli esaslar çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu bağlamda sosyal güvenlik alanına ilişkin masrafların azaltılması amacıyla yürürlüğe konulan temel uygulama sosyal güvenlik hakkı kapsamında sunulan imkânların azaltılmasıdır⁵⁸⁷. Bu amaçla sosyal güvenlik hakkı doğrultusunda sunulan yaşlılık, iş kazası, işsizlik, sağlık sigortaları gibi sosyal sigortalar veya aile yardımları gibi sosyal

State?, s. 169-171; GIZELIS, s. 144; HACKER, s. 6; CREVE, s. 3-4, 7, 27, 34. OECD ülkelerinde 1960'da 65 yaş üzeri nüfus toplam nüfusun %9,4'ünü oluştururken, 90 yılında bu oran %13'e 2000 yılında %13,9'a çıkmıştır. 2035'e kadar bu oranın %23'e çıkması beklenmektedir. PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 93. AB'ye ilk olarak üye olan 15 ülke açısından ise, durum çok daha dramatiktir. Bu bağlamda 2010 yılı için %27,3 olması öngörülen 65 yaş ve üzeri kişilerin toplam nüfus içerisindeki payının, 2025 yılına kadar %50, 2050 yılına kadar ise %100 artış göstererek toplam nüfusun neredeyse yarısının yaşlı olması beklenmektedir. TAYLOR-GOOBY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 5; CREVE, s. 28. Sosyal güvenlik hakkı açısından gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması önemli bir problem iken, gelişmekte olan ülkelerde kamu bütçesinin yetersizliği, çoğu çalışanın sosyal sigorta kapsamı dışında çalışması ve bakmakla yükümlü olunan kimselerin fazlalığıdır. KORAY, Sosyal Politika, s. 307-308.

⁵⁸⁵ TAYLOR-GOOBY, Open Markets And Welfare Values, s. 30; SINN, s. 279-280; OLSEN, s. 182. Creve; yaşlanan nüfus olgusunu, sosyal güvenlik hakkı açısından zaman ayarlı bombaya benzettirmektedir. CREVE, s. 27.

⁵⁸⁶ ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 6; PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, s. 95; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 390.

⁵⁸⁷ TAYLOR-GOOBY, The Silver Age of the Welfare State, s. 601.

yardımların miktarlarında kesintilere gidilmektedir⁵⁸⁸. Bunun yanı sıra, bir başka yöntem olarak sosyal güvenlik hakkı kapsamında sunulan yararların miktarında, enflasyonun gerisinde bir artış yapılması söz konusu olmaktadır⁵⁸⁹.

Bu husustaki bir diğer uygulama; neoliberal düşünce tarafından önerilen ve çeşitli ülkelerde yürürlüğe konulmuş olan, kamu tarafından yetersiz ve kalitesiz bir biçimde sunulduğu iddia edilen sosyal güvenlik hizmetlerinin serbest piyasa tarafından sunulmasıdır⁵⁹⁰. Neoliberal düşüncenin yansımasıyla ilk olarak Şili’de yürürlüğe konulan sosyal güvenlik hizmetlerinin özel sektör tarafından sunulması⁵⁹¹, özellikle liberal sosyal devletler olan ABD ve İngiltere öncülüğünde uygulanmış ve bütün dünyada yaygınlaşmıştır⁵⁹². Bu bağlamda çoğu ülkede sosyal sigorta sisteminin tümü olmasa da, bir kısmı piyasaya kaydırılmaktadır⁵⁹³. Ancak sosyal güvenlik konusunda bireylerin özel sigorta şirketlerine düşük seviyede güven duymaları söz konusu uygulamanın önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır⁵⁹⁴.

⁵⁸⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 164; DALY, s. 96; KORPI, *Welfare-State Regress*, s. 600. 18 ülkede 1975 -1995 yılları arasında iş kazası, işsizlik ve sağlık sigortalarında yapılan refah kesintilerini inceleyen kapsamlı bir araştırma için bkz. KORPI/PALME, s. 593. Söz konusu araştırmaya göre en fazla kesintiler liberal bir model olan İngiltere’de meydana gelirken; en az kesintiler İskandinav ülkelerinde meydana gelmiştir. Nakl. KORAY, *Sosyal Politika*, s. 120. Bu yöntem, sakatlık sigortası için ABD, İngiltere ve Hollanda’da; işsizlik sigortası için Almanya, İrlanda, Yeni Zelanda ve İsviçre’de; Aile yardımları için ise, İngiltere, İspanya ve Hollanda’da uygulanmıştır. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 164.

⁵⁸⁹ HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 124. Örneğin İngiltere, Fransa ve İspanya’da emeklilik için bu yöntem uygulanmıştır. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 164.

⁵⁹⁰ HACKER, s. XII, 6-7, 335; ERVASTI, s. 289; OLSEN, s. 167; KANGAS/PALME, s. 127; BARRY, *Modern Siyaset*, s. 289-290; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 20-21; SEELEIB-KAISER, s. 2; OLSEN, s. 176-177; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 601; TAYLOR-GOUBY, Peter, *Uncertainty, Trust and Pensions: The Case of the Current UK Reforms*, *Social Policy & Administration*, Vol. 39, No. 3, June 2005, s. 217-219, 230; BEATTIE R., MCGILLIVRAY W., *On Averting Old Age Crisis*, *The Welfare State A Reader*, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000, s. 290-291; TAYLOR-GOUBY, *Book Review*, s. 165; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 432; PIERSON/MYLES, s. 331; GILBERT, s. 4; GINSBURG, *Globalization and the Liberal Welfare States*, s. 188-189; KOÇDEMİR, s. 148, 155-156; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 200; KORAY, *Sosyal Politika*, s. 306, 310-311; İNSEL, s. 215- 217.

⁵⁹¹ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 20-21; KORAY, *Sosyal Politika*, s. 310; BİLEN, s. 240.

⁵⁹² TAYLOR-GOUBY, *Uncertainty, Trust and Pensions*, s. 217-219, 230; GINSBURG, *Globalization and the Liberal Welfare States*, s. 188; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 432; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 601; TAYLOR-GOUBY, *Book Review*, s. 165; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 20-21; BİLEN, s. 240; PIERSON/MYLES, s. 331; HACKER, s. XII.

⁵⁹³ KORAY, *Sosyal Politika*, s. 310.

⁵⁹⁴ TAYLOR-GOUBY, *Uncertainty, Trust and Pensions*, s. 217-219, 230.

Ayrıca neoliberal düşünce tarafından dile getirilen sosyal güvenliğin zorunlu niteliğinin kaldırılması da piyasalaşma sürecine eşlik etmektedir⁵⁹⁵. Nitekim bu süreçle birlikte, sosyal güvenliğin bir boyutunu oluşturan sosyal sigortaların sosyal boyutu ihmal edilmektedir. Bu husustaki diğer bir uygulama ise, gerçekleştirilen reformlarla sosyal güvenlik hakkı kapsamında sunulan yararlarla erişimin zorlaştırılmasıdır. Bu çerçevede en önemli yeri emekliliğe ilişkin esaslar oluşturmaktadır. Örneğin; emeklilik yaşının yükseltilmesi, emeklilik için prim ödeme gün sayısının arttırılması, malulen emekliliğin zorlaştırılması, emekli maaşı almaksızın erken emekli olma tercihi⁵⁹⁶ gibi uygulamalarla emekliliğe hak kazanma şartları ağırlaştırılmakta ve emeklilik sisteminin finansal devamlılığı sağlanmaya çalışılmaktadır⁵⁹⁷. Benzer uygulamalara işsizlik ve sakatlık sigortası kapsamındaki yararlarla ve aile yardımlarına hak kazanmaya ilişkin olarak da yer verilmekte ve bu yararların elde edilebilmesi güçleştirilmektedir⁵⁹⁸. Ayrıca sosyal güvenlik hakkına erişimin kolay olması nedeniyle bireylerin çeşitli hileli yöntemlere başvurusuyla sık sık karşılaşılmakta ve buradan yola çıkılarak sosyal güvenlik yararlarına erişim zorlaştırılmaktadır⁵⁹⁹.

Sosyal güvenlik alanındaki masrafları azaltmaya yönelik reformlarda dikkat çeken son bir husus ise, kişileri istihdama katılmaya teşvik edici nitelikteki düzenlemelere gidilmesidir⁶⁰⁰. Örneğin; ABD’de sosyal yardımlardan yararlanabilmek, çalışma şartına bağlanmakta ve bu rejime “Workfare” “Çalışma Rejimi” adı verilmektedir⁶⁰¹. Benzer uygulamalar özellikle işsizlik sigortasına ilişkin olarak çeşitli ülkelerde görülmektedir⁶⁰². Bu bağlamda pek çok ülkede işsizlik sigortasından yararlanabilme şartları ağırlaştırılmaktadır. Örneğin; Danimarka, Finlandiya, Almanya, İsveç ve İn-

⁵⁹⁵ KOVANCI, Onur, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksulluk Yasaları**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 133.

⁵⁹⁶ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 19-21; GEORGE, *The Future of the Welfare State*, s. 10; BİLEN, s. 248, 275, 286-287. Örneğin; Fransa, Portekiz, İrlanda ve Finlandiya’da emeklilik için çalışma süresi uzatılmıştır. İngiltere, Yeni Zelanda, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde ise, emeklilik yaşı yükseltilmiştir. PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 164.

⁵⁹⁷ CESARATTO, s. 11.

⁵⁹⁸ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 164.

⁵⁹⁹ ERVASTI, s. 288-289, 292; DEAN Hartley, MELROSE Margaret, *Unraveling Citizenship The Significance of Social Security Benefit Fraud*. **Critical Social Policy**, Vol. 16, 1996, s. 3-5.

⁶⁰⁰ TAYLOR-GOOPY, *Book Review*, s. 165; GILBERT, s. 4.

⁶⁰¹ Sosyal yardımların çalışma şartına bağlanmasıyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. BAUMAN, s. 96-97.

⁶⁰² İNSEL, s. 192; ŞENSES, s. 22

giltere gibi ülkelerde iş bulma kurumu tarafından önerilen işin kabul edilmemesi durumunda işsizlik ödenekleri kesilmektedir. Danimarka, İrlanda, Hollanda, İspanya ve İsveç gibi ülkelerde ise, işsizlik ücretinin miktarı ve ödenme süresi, çalışmayı teşvik etmek amacıyla düşürülmektedir⁶⁰³.

Sosyal güvenlik hakkında meydana gelen zayıflamanın genel çerçevesini bu şekilde belirledikten sonra, bu hususta çeşitli ülkelerde ortaya çıkan reformlara, kısaca değinmek isabetli bir yaklaşım olacaktır.

1. İngiltere

İngiltere’de II. Dünya Savaşı’ndan 1970’lere kadar olan süreçte sosyal güvenlik hakkından yararlanma hususunda önemli bir genişleme süreci yaşanmıştır. Söz konusu genişlemeye paralel olarak sosyal harcamalarda iki kattan daha fazla bir artış meydana gelmiştir. İngiltere’de 1975 yılında çıkarılan Sosyal Güvenlik Kanunu’yla, sosyal güvenlik hakkında kısıtlama getiren herhangi bir düzenlemeye gidilmemiş aksine sosyal yardım ve ücretler enflasyona endekslenerek bir güvence oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak 70’li yılların sonuna doğru ekonomide yaşanan kötüleşmeler nedeniyle IMF ile anlaşma yapılmak zorunda kalınmış ve IMF ile yapılan anlaşmanın ardından iş başına gelen Thatcher hükümeti ile birlikte sosyal güvenlik hakkı açısından önemli bir gerileme süreci başlamıştır. Keynesyen sosyal devletin öngördüğü sosyal adaleti sağlama amacından vazgeçilmiş ve başta sosyal güvenlik hakkı olmak üzere, sosyal ve ekonomik hakların içeriğinde önemli reformları gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu süreçte, neoliberal düşünce doğrultusunda çeşitli uygulamalar yürürlüğe konulmuştur⁶⁰⁴.

Thatcher ile başlayan ve 1980’lerden bu yana sosyal alana ilişkin gerçekleştirilen reformlarda temel amaç, sosyal harcamaların azaltılması ve özellikle de sosyal harcamalar içerisinde en önemli yeri tutan sosyal güvenlik harcamalarının azaltılmasıdır. Bu bağlamda 1980’li yıllardan günümüze uzanan süreçte, sosyal güvenlik hakkı

⁶⁰³ BİLEN, s. 286-287.

⁶⁰⁴ COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 57-58; FRASER, s. 283; KUS, s. 508; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 211, 217;

kapsamında sunulan cömert yararlar da kısıtlayıcı reformlara gidilmektedir⁶⁰⁵. Gerçekleştirilen reformlar; özel sektör, aile ve gönüllü sektörlerin ön plana çıkarılması, bu kapsamda evrensel olarak ve hak temelinde sunulan imkânların seçicilikle kapsamının daraltılarak hak temelinden çıkarılması ve destek miktarlarının azaltılması çerçevesinde şekillenmektedir.

Bu çerçevede sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak gerçekleştirilen reformlarda öne çıkan hususlardan biri, sosyal güvenlik alanının serbest piyasaya açılmasıdır. Thatcher ile başlayan bu süreçte sosyal güvenlik alanındaki hizmetlerin özel sektör tarafından gerçekleştirilmesi teşvik edilmiş ve bireyler özel sigorta şirketlerine yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda özelleştirme ve kupon sistemi adı verilen bu alandaki hizmetlerin özel sektörden alınmasını sağlayan yöntemle serbest piyasanın işleyişine öncelik verilmiştir. Ayrıca bu hususta özel sigortayı seçen bireylere, vergi ve verilen hizmetin kalitesi gibi çeşitli konularda avantajlar sunulması bir yöntem olarak benimsenmiştir⁶⁰⁶.

Özellikle yaşlı nüfusun artmasına bağlı olarak ortaya çıkan emekli sayısındaki artış ve sosyal güvenlik içerisinde emekliliğe ilişkin harcamaların önemli miktarda olması, özel sektörün teşvik edilmesini gerektirmiştir. Bu kapsamda Yeşiller Partisi tarafından hazırlanan “Green Paper” (Yeşil Bildiri) ile emeklilik sisteminin bütünüyle özel sektöre devredilmesi gerektiği gündeme getirilmiş ancak kabul görmemiştir. İngiltere’de kamu emeklilik sistemi kaldırılmaksızın, özel emekliliğin teşvik edilmesi benimsenmiş ve bu alanda kamu ile özel sektörün birlikteliği öngörülmüştür⁶⁰⁷. Bu yöntem sayesinde 2000’li yıllardan sonra devletin emeklilik sistemine katkısı önemli ölçüde azaltılarak, emeklilik sistemi devletten özel sektöre kaydırılmıştır⁶⁰⁸.

İngiltere’de sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak devleti maruz kaldığı yüklerden kurtarmak amacıyla gerçekleştirilen bir diğer uygulama ise, sosyal güvenlik alanında özel sektörün yanı sıra aile ve gönüllü kuruluşların ön plana çıkarılmasıdır.

⁶⁰⁵ TAYLOR-GOUBY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 15; PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 171; FRASER, s. 283; KARA, s. 187; CLARKE/LANGAN, s. 70.

⁶⁰⁶ TAYLOR-GOUBY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 14; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 601; KUS, s. 508-509; LUND, s. 164; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 220.

⁶⁰⁷ LUND, s. 164; TAYLOR-GOUBY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 16.

⁶⁰⁸ TAYLOR-GOUBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191.

Bu amaçla sosyal güvenlik alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlar niteliğindeki sivil toplum örgütlerine çeşitli uygulamalarla avantajlar sağlanmıştır. Ayrıca çocuk yardımları önemli ölçüde zorlaştırılarak ve yaşlı kimselere uzun süreli bakım temin edilmeyerek ailelerin bu hususta sorumluluk üstlenmesi temin edilmeye çalışılmıştır⁶⁰⁹.

İngiltere’de sosyal güvenlik hakkını kısıtlayıcı nitelikteki reformlarda dikkat çeken bir başka husus; evrensel olarak herkese sunulan sosyal güvenliğe ilişkin uygulamalardan vazgeçilerek, bunun yerine seçiciliğe geçilmesidir. Thatcher döneminde başlayan bu yöndeki reformlarla; Beveridge Raporu’nda öngörülen ve bütün toplumun sosyal güvenlik sistemi koruması altına alınmasına dönük uygulamalardan vazgeçilmiş, bunun yerine çalışan veya hak eden kimselere yönelik uygulamalara yer verilmiştir⁶¹⁰.

Bu yönde gerçekleştirilen reformlarla sosyal güvenlik hakkı kapsamında sunulan imkânlardan yararlanma olanağı önemli ölçüde ağırlaştırılmıştır. Bu bağlamda özellikle emeklilik ve işsizlik ödeneklerine ilişkin düzenlemeler önemli bir yer tutmuştur. Emeklilik alanına ilişkin olarak 1995 ve 1998 yılında yapılan reformlarla; emeklilik yaşı 65’e çıkarılmış ve emeklilik sistemi farklı emeklilik seçenekleri ve kısıtlayıcı düzenlemelerle yeniden yapılandırılmıştır⁶¹¹.

İşsizlik alanına ilişkin olarak ise, bireyleri çalışmaya teşvik etmek amacıyla geniş kapsamlı işsizlik yararlarından vazgeçilmiş ve bu alandaki yararlar önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Ayrıca işsizlik yararlarına hak kazanmak için gereken şartlar daha zor hale getirilmiştir. Bu çerçevede işsizlik yararlarından vergi alınmaya başlamış, işsizlik yararları zaman içerisinde yarı yarıya azaltılmış, 18 yaş altındakiler için işsizlik yararları kaldırılmış ve işsizlik yararlarından faydalananlar için mesleki geliştirme programlarına katılımı zorunlu hale getirilmiştir. Daha sonraki aşamada ise, işsizlik ödeneklerinden yararlanabilmek isteyen kişi için iş aradığını ispatlama şartı ge-

⁶⁰⁹ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 220; GLENNERSTER, s. 196-202; ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 391; POWELL/HEWITT, s. 66; TAYLOR-GOOBY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191.

⁶¹⁰ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 217; KUS, s. 508; POWELL/HEWITT, s. 65.

⁶¹¹ TAYLOR-GOOBY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 14; CLARKE, s. 24; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 306; KORAY, Sosyal Politika, s. 310.

tirilmiş ve böylece işsizlik yararları, iş arama yardımına dönüştürülmüştür⁶¹². Bu şekilde işsiz nüfusun iş gücü piyasasına girmesi arzulanmış ve iş gücü ücretlerinin ucuzlatılması hedeflenmiştir⁶¹³.

Temelde işsizlik yararlarına ilişkin gerçekleştirilen reformlarla “aktif” bir sistem oluşturulmaya çalışılmış; “bireysel sorumluluk”, “çalışma” ve “bağımlılık yerine fırsat” öne çıkan kavramlar olmuştur⁶¹⁴. Bireylerinin aktifliğinin sağlanmaya çalışıldığı reformlarla, iş gücü çalışmaya özendirilmiş, bazı yararlar çalışma şartına bağlı olarak sunulmuştur. Bu bağlamda ana tema çalışabilecek durumda olanlar için çalışma iken, çalışamayacak durumda olanlar için güvenlik olarak saptanmıştır⁶¹⁵.

Ayrıca sosyal güvenlik alanında evrensellikten seçiciliğe doğru yaşanan geçişte, çok çeşitli alanlarda reformların gerçekleştirilmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda örneğin; 1986 yılında çıkarılan Sosyal Güvenlik Kanunu’yla analık ve ölüm yardımlarının herkese verilmesinden vazgeçilmiş ve çok zor durumda olan kimselerle sınırlandırılmıştır⁶¹⁶. Benzer bir uygulama çocuk yardımlarına ilişkin olarak da yürürlüğe konulmuş ve bu yardımları elde edebilmek önemi ölçüde güçleştirilmiştir⁶¹⁷. Yine aynı düzenlemeyle evli kadın ve sisteme kısa süre ödeyenlere yapılan ödenekler azaltılmıştır⁶¹⁸. Ayrıca 1986 Sosyal Güvenlik Kanunu’yla, ek yardımlar ve düşük gelirli kimseler için verilen gelir destekleri çerçevesinde yapılan ödemeler karşılıksız olmaktan çıkarılmış ve geri ödemeyi içeren kredi esasına geçilmiştir. Kurulan fon aracılığıyla bu krediler sağlanmıştır⁶¹⁹. Bunun yanında daha önce sosyal fon aracılığıyla zor durumda olanlar için verilen krediler kaldırılmış ve Aile yararları ve gelir destekleriyle ilgili sağlanan yardımlarda %25lik bir düşüş yaşanmıştır⁶²⁰. Yapılan bir başka düzenlemeyle yaşlı kimselere uzun süreli bakım hizmeti ücretli, ancak üç aya

⁶¹² COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 80; CLASEN/CLEGG, s. 177; GLENNERSTER, s. 162-165; KUS, s. 508.

⁶¹³ GLENNERSTER, s. 162-165; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191.

⁶¹⁴ TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191; COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 80.

⁶¹⁵ POWELL/HEWITT, s. 64-65; TAYLOR-GOOPY/CHARLOTTE/CATHERINE, s. 2.

⁶¹⁶ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 223-224; KUS, s. 508.

⁶¹⁷ COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 81; KUS, s. 508.

⁶¹⁸ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 218.

⁶¹⁹ COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 81; KARA, s. 184-185; LUND, s. 165

⁶²⁰ LUND, s. 165.

kadar olması durumunda ücretsiz olarak sağlanmıştır⁶²¹. Evrensel yardımlar başlan-
gıçta sadece sağlık alanında devam etmiş, ancak zaman içerisinde bu alanda da önem-
li reformlara gidilerek sağlık yararları azaltılmıştır⁶²².

Evrensellikten seçiciliğe doğru yaşanan geçiş sürecinde oldukça önemli bir ye-
ri de, sosyal güvenlik kapsamında yer alan sosyal yardımların “ihtiyaç” temelinde su-
nulması oluşturmaktadır. Bu amaçla ihtiyaç sahipliğinin tespitinde “mean testing” adı
verilen “malvarlığı durumu” veya “gelir durumu” göz önünde tutulmakta ve böylelikle
sosyal yardımların dağıtılmasında evrensel bir sistem yerine seçicilik uygulanmak-
tadır⁶²³. Sonuç itibariyle; bu yönde gerçekleştirilen reformlarla, sosyal güvenlik hakkı
kapsamında sunulan imkânlardan yararlanma olanağının önemli ölçüde ağırlaştırıldığı
görülmektedir⁶²⁴.

Sosyal güvenlik hakkı sınırlandırılmasına karşılık gelen söz konusu reform sü-
recinde diğer bir uygulama ise, sosyal güvenlik kapsamında sunulan imkânların mik-
tarsal olarak azaltılmasıdır. Örneğin bu süreç içerisinde; çocuk yararlarının, sağlık ya-
rarlarının, işsizlik yararlarının ve emeklilik aylıklarının miktarları önemli oranda
azaltılmıştır⁶²⁵. Ancak sözü edilen azaltma; yararların doğrudan doğruya azaltılma-
sından çok, zaman içerisinde gerçekleştirilen uygulamalarla olmuştur⁶²⁶.

Sonuç olarak İngiltere’de 1980’li yıllardan bu yana gerçekleştirilen reformlarla
sosyal güvenlik hakkının kapsamı önemli ölçüde sınırlandırılmıştır. Daha çok sosyal
harcamaların en önemli kalemini oluşturan sosyal güvenlik harcamalarını azaltmak
amacıyla yapılan bu kısıtlamalar, sosyal güvenlik harcamalarını azaltma hususunda
başarılı olamamıştır. Hatta 1980’den 1990’a kadar olan süreçte sosyal güvenlik har-
camaları %18,4 oranında artış göstermiştir. Daha uzun vadede sosyal güvenlik har-
camalarını kısmen azaltılabilmiş olan reformların; kısa vadede herhangi bir etki gös-

⁶²¹ ASHCROFT/CAMPBELL/JONES, s. 391; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191.

⁶²² GLENNERSTER, s. 166; SCRUGGS/ALLAN, s. 56.

⁶²³ COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 80-81; TAYLOR-GOOPY, The Silver Age of the Welfare State, s. 617; LUND, s. 164; CLASEN/CLEGG, s. 177.

⁶²⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 306; KARA, s. 187.

⁶²⁵ KUS, s. 508; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 217; COCHRANE/CLARKE/WILLIAMS, s. 81.

⁶²⁶ TAYLOR-GOOPY, Politic Change at a Time of Retrenchment, s. 13; GLENNERSTER, s. 213-214; KARA, s. 187.

terememesinin en önemli nedeni, sosyal güvenlik sisteminden yararlanan kişilerin sayısında meydana gelen artıştır. Nitekim bu dönemde emekli, yaşlı, işsiz ile parçalanmış ailelerin sayısında önemli bir artışın olması sosyal güvenlik harcamalarının azaltılmamasına yol açmıştır⁶²⁷. Ancak özellikle emeklilik alanında yapılan reformlarla; gelecek yıllarda ekonomi üzerinde oluşması beklenen baskı, büyük oranda azaltılabilmiş⁶²⁸, buna karşın sosyal güvenlik hakkının içeriğinde önemli bir gerileme meydana gelmiştir.

2. ABD

ABD’de 1970’lerde kötüye giden ekonomik göstergeler karşısında, harcamaları azaltmak amacıyla ilk odaklanılan harcama türü sosyal güvenlik harcamaları olmuştur⁶²⁹. 1980’lerin başında Reagan ile başlayan ve günümüze kadar uzanan süreçte hız kesmeden devam eden sosyal güvenlik hakkının zayıflatılması yönünde gerçekleştirilen reformların belli esaslar doğrultusunda şekillendiği görülmüştür⁶³⁰. Sözü edilen esaslar; sosyal güvenlik programlarının özel sektör tarafından yürütülmesi öngörülmüş, aile ve geleneksel kuruluşlar ön plana çıkarılması, bu alandaki sorumluluklar eyaletlere kaydırılması ve “kişisel sorumluluk” ve “çalışma” gibi esaslar ortaya çıkmıştır.

Gerçekleştirilen reformlarda dikkat çeken önemli hususlardan biri, sosyal güvenlik programlarında çeşitli yöntemler kullanılarak kısıtlamalara gidilmesidir. Sözü edilen kısıtlamalar içerisinde miktarsal kesintiler önemli bir yer tutmaktadır⁶³¹. Bu çerçevede 80’ler ve 90’larda yardımlar azaltılmasında doğrudan kesinti yapmanın yanında, sunulan imkânların enflasyon karşısında korumasız bırakılması da önemli bir yöntem olarak benimsenmektedir. Her iki yöntemle de sosyal sigorta ve yardım bünyesinde sunulan yararların miktarı önemli ölçüde azaltılmaktadır. Zaten Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında cömert sosyal imkânlar sunmamış olan ABD’de sosyal prog-

⁶²⁷ TAYLOR-GOOBY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 5, 15-16; SCRUGGS/ALLAN, s. 56; KUS, s. 508; LUND, s. 164; MIDGLEY, s. 142; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 217, 223-224.

⁶²⁸ TAYLOR-GOOBY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 17.

⁶²⁹ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 235-236; KARA, s. 192-193.

⁶³⁰ OLSEN, s. 173.

⁶³¹ PIERSON/MYLES, s. 309; PIERSON, Paul, *Welfare State Restructuring*, s. 435-439; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 244.

ramlar, son 30 yılda iyice sınırlandırılmaktadır. Bu hususta en önemli kesintiler sosyal yardım programlarında yapılmaktadır⁶³².

Örneğin; Reagan döneminde çeşitli sosyal yardımları bünyesinde barındıran Tamamlayıcı Gelir Güvencesi (Supplemental Security Income SSI) adı verilen programda, 1980'lerin başından itibaren kesintiler yapılmış ve böylelikle pek çok sosyal hizmetin kapsamını minimuma indirilmiştir⁶³³. Bu dönemde (Aid to Families With Dependent Children AFDC) Aile ve Bağımlı Çocuk Yardımları'nda %14, çocuk bakım programlarında %28 ve işsizlik yararlarında %17 oranında kesintiler yapılmıştır⁶³⁴. Söz konusu kesintiler sonucunda 1975 yılında ortalama gelirin %70'ine tekabül eden işsizlik yararları, 1980'lerin sonunda %33'e gerilemiştir⁶³⁵. Sonuç olarak sekiz yıllık Reagan iktidarı döneminde kamu yardımlarının miktarı ortalama %20 oranında azaltılmıştır. Reagan sonrasında işbaşına gelen Bush da bu alandaki kesintileri çeşitli yöntemlere sürdürmüştür⁶³⁶. Ardından işbaşına gelen Clinton da 1996 yılında gerçekleştirdiği reformla Aile ve Bağımlı Çocuk Yardımları'nı kaldırmış, bunun yerine Yoksul Ailelere Geçici Yardım (Temporary Assistance For Needy Families TANF) programını yürürlüğe koymuştur. Bu düzenleme ile çocuk yardımlarının miktarı önemli ölçüde azaltılmıştır⁶³⁷. Daha sonraki yıllarda da devam eden kesintilerle; işsiz yoksul, çalışan yoksul, tek ebeveynli çocuklar, yiyecek yardımı, okul yiyecek programı, kadın için beslenme kapsamında sunulan yararların miktarında önemli kesintiler yapılmıştır⁶³⁸.

Ayrıca sosyal güvenlik programlarını kısıtlamak amacıyla miktarsal kesintilerin yanı sıra, kapsamının zayıflatılmaya çalışılması söz konusudur. Bu bağlamda Reagan döneminde çıkarılan 1983 Sosyal Güvenlik Kanunu kapsamında emeklilerin

⁶³² OLSEN, s. 173-174.

⁶³³ OLSEN, s. 174.

⁶³⁴ MIDGLEY, s. 141; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 16; KARA, s. 192; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 254;

⁶³⁵ OLSEN, s. 176; SHAIKH, s. 533; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 16; KARA, s. 192.

⁶³⁶ SHAIKH, s. 533.

⁶³⁷ HACKER, s. 317; KARA, s. 194.

⁶³⁸ PLATT, s. 16.

çocuklarına yönelik bütün yardımlar kaldırılmıştır⁶³⁹. 1996'da Clinton tarafından AFDC'nin yerine yürürlüğe konulan TANF ile aile yardımlarının kapsamı daraltılmıştır⁶⁴⁰. Bu düzenlemelere ilave olarak gerçekleştirilen uygulamalarla işçi ve yoksullara sağlanan yararların kapsamı sınırlandırılabilir⁶⁴¹.

Sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak için kullanılan bir diğer yöntem ise, sosyal güvenlik kapsamında sunulan imkânların süresini sınırlamak olmuştur⁶⁴². Bu amaçla Reagan döneminde işsizlik yararlarının süresi azaltılmış; daha sonra Clinton tarafından 1996 yılında bu süre daha da sınırlandırılarak, 3 ay ile 36 arasında sınırlandırılmıştır⁶⁴³. Sürenin bu kadar kısa tutulması, bireylerin iş bulma olasılığını oldukça sınırladığı gerekçesiyle eleştirilmiştir⁶⁴⁴. Ayrıca 1996'da Clinton tarafından yürürlükten kaldırılan AFDC'nin yerine getirilen TANF kapsamında sağlanan çocuk ve aile yardımlarının süresi kısaltılmış ve bu yardımlar geçici hale dönüştürülmüştür⁶⁴⁵. Nitekim önceden 18 yaşına kadar yapılan çocuk yardımları 5 yıla, aile yardımları ise, 6 ayla sınırlandırılmıştır⁶⁴⁶.

Sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak için kullanılan bir diğer yöntem ise, sosyal güvenlik kapsamında sunulan imkânlardan yararlanabilme şartlarının ağırlaştırılmasıdır. Bu amaçla çeşitli düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. Bu çerçevede gerçekleştirilen uygulamalarla özellikle işçi ve yoksullara sağlanan yardımların elde edilebilmesi güçleştirilmiştir⁶⁴⁷. Reagan'ın iktidarı döneminde yapılan düzenlemelerle çocuk yardımı ve gıda programı gibi sosyal güvenlik programları kesintilerin hedefi yapılarak bu yardımlarından yararlanma şartıdır⁶⁴⁸. 1996'da Clinton tarafından yürürlükten kaldırılan AFDC'nin yerine getirilen

⁶³⁹ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 250.

⁶⁴⁰ OLSEN, s. 174; CLARKE, s. 22

⁶⁴¹ SHAIKH, s. 533.

⁶⁴² KARA, s. 193.

⁶⁴³ SHAIKH, s. 533; OLSEN, s. 176; PLATT, 15.

⁶⁴⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251.

⁶⁴⁵ PLATT, 15; HACKER, s. 317; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 435; KARA, s. 194.

⁶⁴⁶ OLSEN, s. 174; RYAN, s. 143; HACKER, s. 317; PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 435; PLATT, 15.

⁶⁴⁷ SHAIKH, s. 533.

⁶⁴⁸ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 255; KARA, s. 193.

TANF kapsamında sunulan yardımları alabilmek ise, önceki düzenlemeye göre zor hale getirilmiştir⁶⁴⁹.

Temel itibariyle sosyal güvenlik kapsamında sunulan imkânlardan yararlanabilme şartlarının ağırlaştırılması amacıyla iki ölçüte yer verilmiştir. Bunlardan biri; Sosyal yardımların “gerçekten ihtiyacı olanlara” verilmesi iken⁶⁵⁰, diğeri sosyal güvenlik imkânlarının “çalışma şartı”na bağlı kılınmasıdır. İhtiyaç ölçütüne önceki dönemde de yer verilmesi nedeniyle bu dönemde öne çıkan “çalışma şartı” olmuştur. Bu yönde ilk olarak 1988 Aileyi Destekleme Kanunu ile çalışabilir durumda olanların çalışması veya mesleki eğitim alması, bu kanundan yararlanabilmek için şart koşulmuştur. 1996’da Clinton tarafından AFDC’nin yürürlükten kaldırılmasının önemli bir gerekçesi olarak, bu sistemin bireyleri tembelleştirmesi gösterilmiştir⁶⁵¹. Bu olumsuz durumun önüne geçebilmek amacıyla AFDC ‘nin yerine getirilen TANF kapsamında iki yıl süreyle yardım alanların “kendine yeter bir işte çalışması” beklenmiştir⁶⁵². Bunun yanı sıra “Workfare” adı verilen çalışma programı ile refah yardımı alan kimselelerin kamu sektöründe bir hizmet görmesi öngörülmüştür⁶⁵³.

Sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak amacıyla uygulanan bir diğeryöntem ise, primlerin artırılmasıdır. Reagan döneminde sosyal güvenlik primleri artırılmış ve 1981’den itibaren prim oranı enflasyona endekslenmiştir⁶⁵⁴.

ABD’de sosyal güvenlik hakkının zayıflatılması yönünde gerçekleştirilen reformlarda dikkat çeken yöntemlerden biri de, sosyal güvenlik programlarının özel sektör tarafından yürütülmesidir. Sosyal güvenlik programlarının hükümet sorumluluklarından çıkarılarak özelleştirilmesi anlamına gelen bu yöntemle, kamunun üstlenmek zorunda olduğu sosyal güvenlik yükleri azaltılmaya çalışılmaktadır. Böylelikle sosyal güvenlik kapsamında sunulan sosyal hizmetlerin özelleştirilmesiyle masrafların bir kısmı kullanıcı ücretleriyle hizmetten yararlananlara yüklenmektedir⁶⁵⁵.

⁶⁴⁹ OLSEN, s. 175.

⁶⁵⁰ KARA, s. 193.

⁶⁵¹ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 254-255; OLSEN, s. 174.

⁶⁵² OLSEN, s. 174.

⁶⁵³ BARRY, Modern Siyaset, 298; GRITSCH, s. 17.

⁶⁵⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 249.

⁶⁵⁵ KARA, s. 192-193.

Bu çerçevede ABD sosyal güvenlik anlayışında, kamu sigortacılığı yerine özel sektör sigortacılığı özendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla kamu ve özel sigorta kapsamında eşit seviyede yararlar sunulmuş⁶⁵⁶ ve özel sigorta şirketlerinin kurulmasını teşvik amacıyla bu alanda kurulan şirketlere vergi muafiyeti tanınmıştır. Nitekim bu husustaki teşvik edici uygulamalar karşısında 1981–1989 arasındaki sürede özel sigortalıların sayısı, kamu sigortalılarına oranla iki kattan fazla artmıştır⁶⁵⁷. ABD’de hemen her dönem sosyal güvenliğin özel alana kaydırılması amacıyla çeşitli reformlar yürürlüğe konulmuştur⁶⁵⁸. Bu bağlamda 1996’da Clinton tarafından AFDC yerine yürürlüğe konulan TANF ile sosyal yardımlar dahi, kupon sistemi çerçevesinde özel sektör tarafından karşılanmıştır⁶⁵⁹. 1997’de bireylere, sigorta kapsamındaki tıbbi bakım hususunda seçme imkânı tanınmıştır. 2001 yılında George Bush tarafından sosyal güvenliğin özel alana kaydırılması amacıyla çeşitli reformların yürürlüğe konulması söz konusu olmuştur⁶⁶⁰.

ABD’de sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak amacıyla kullanılan diğer bir yöntem de; sosyal güvenlik alanında aile ve geleneksel kuruluşların yanında, sivil toplum ve gönüllü kuruluşların ön plana çıkarılmasıdır⁶⁶¹. Ayrıca kullanılan yöntemlerden bir diğeri ise, bu alandaki sorumluluklar federal yönetimden eyaletlere kaydırılmasıdır. Nitekim bu dönemde sosyal güvenlik alanındaki sorumlulukların yerel yönetimlere kaydırılmasıyla, yerel yönetimlerin piyasaya ayırdığı payların düşüşü arasında önemli bir paralellik gözlemlenmiştir⁶⁶². Bu alandaki en önemli reform AFDC yerine yürürlüğe konulan TANF ile bu kapsamdaki çeşitli yardımların eyaletler tarafından sağlanması öngörülmüştür⁶⁶³.

Sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak amacıyla kullanılan son bir yöntem ise, “kişisel sorumluluk” ve “çalışma” gibi esasların teşvik edilmesidir. Bu bağlamda özellikle Clinton döneminde gerçekleştirilen reformlarla bu hususlar önem-

⁶⁵⁶ HACKER, s. XII, 6-8; DANIEL/HACKER, s. 43; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251-252.

⁶⁵⁷ DANIEL/HACKER, s. 43; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251-252; KARA, s. 193;

⁶⁵⁸ HACKER, s. 321.

⁶⁵⁹ OLSEN, s. 174.

⁶⁶⁰ HACKER, s. 321, 330.

⁶⁶¹ CLARKE, s. 23; HACKER, s. 313.

⁶⁶² SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 235-236, 244, 247-249; KARA, s. 193.

⁶⁶³ OLSEN, s. 174.

li ölçüde öne çıkmıştır⁶⁶⁴. Bu amaçla “Kişisel Sorumluluk ve İş Fırsatlarını Uzlaştırma Kanunu” (Personal Responsibility and Work Opportunity Reconciliation Act PRWORA) yürürlüğe konulmuştur⁶⁶⁵. Bu kanun ile “İş Fırsatları ve Temel Beceriler” (Jobbs Opportunity and Basic Skills JOBS) ve “Aileler İçin Acil Yardım” (Emergency Assistance for Family EAF) gibi diğer federal programlar yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca bu yasayla göçmenlere verilen yiyecek kuponları alabilmek veya Tamamlayıcı Gelir Güvencesi’ni (SSI) elde edebilmek ABD’de beş yıl boyunca yaşama şartına bağlanmıştır⁶⁶⁶.

Sosyal güvenlik programlarında kısıtlama yapmak amacıyla uygulanan bu yöntemlere karşın, istisnai de olsa aksi yönde bazı düzenlemelere gidildiği görülmüştür. Bu doğrultuda Başkan George Bush döneminde popülist bir anlayışla, yaşı 65’i geçenlerin bedava ilaç almasına imkân sağlayan (The New Medicare Prescription Drug Benefit) bir düzenleme yapılmıştır⁶⁶⁷. Bu düzenleme önemli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Oy kaygısı ve ilaç şirketlerini hoşnut etmek amacıyla yapıldığı iddia edilen bu düzenlemenin 2008 yılında ABD ekonomisine 60 milyar dolar yük getirdiği ifade edilmiştir. Esas maliyeti artışının ise, “bebek patlaması” olarak adlandırılan dönemde doğanların 2012 yılında 65 yaşına ulaşması ve emekliliğin yanında bedava reçeteli ilaç sisteminden yararlanmasıyla yaşanılacağı öngörülmüştür⁶⁶⁸. Ancak hangi amaçla yapılırsa yapılsın ve ekonomiye ne ölçüde yük getirirse getirsin, sosyal güvenlik hakkı açısından olumlu olarak değerlendirilebilecek bu düzenleme, sosyal güvenlik hakkının gerilemesi sürecini tersine çevirmeye yetmemiştir.

Sosyal güvenlik hakkı açısından olumlu karşılanabilecek bir diğer düzenleme ise, ABD başkanı Obama’nın göreve geldiği günden itibaren ısrarla durduğu

⁶⁶⁴ WAX, s. 257; PLATT, s. 15.

⁶⁶⁵ CLARKE, s. 21-22; PLATT, s. 15; OLSEN, s. 174-175.

⁶⁶⁶ OLSEN, s. 175. 1996 yılında Clinton bizim bildiğimiz refahın sonu derken AFDC yerine PRWORA ve TANF ile öngörülen yapıyı ifade etmek istemiştir. CLARKE, s. 22

⁶⁶⁷ Clinton tarafından yürürlüğe konulan refah reformlarından sonra Bush yönetimi 41,7 milyon kişiden oluşan sakat ve yaşlılara yönelik yeni reçeteli ilaç yardımını onaylamıştır. Geleneksel cumhuriyetçi başlıklarla mali baskılar ve sosyal devletin masraflarını kısması lehine karşı çıkmıştır. Fakat bu süreçte demokratların “yanından geçerek arkasından dolanan” Bush, büyük bir politik amacı başarmıştır. IGLEHART, John K., The New Medicare Prescription-Drug Benefit — A Pure Power Play, *The New England Journal of Medicine*, Vol. 350, No. 8, February 2004, s. 826. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. IGLEHART, s. 826-833.

⁶⁶⁸ NTV tarafından yayınlanan 10 trilyon belgeseli, 25.04.2009.

“Ulusal Sağlık Reformu”dur. 23 Mart 2010 tarihinde Amerikan Temsilciler Meclisi'nde 212'ye karşı 219 oyla kabul edilen bu reform ile sağlık sigortası alanında önemli yenilikler getirilmektedir. Reform dâhilinde 1 Ocak 2015 yılına kadar aşama aşama yürürlüğe girecek olan çeşitli düzenlemelerle, sosyal güvenlik hakkı bünyesindeki sağlık sigortasının kapsamı önemli ölçüde genişletilmektedir⁶⁶⁹.

Reform ile getirilen düzenlemelerle; Medicaid sağlık sigortasının kapsamı genişletilmektedir. Bu çerçevede 65 yaşından küçük ve düşük gelirli kimselerin çoğunluğu ve yıllık geliri 30 bin dolardan daha düşük olan dört kişilik ailelerin tamamı Medicaid kapsamına alınmaktadır. Ayrıca reform ile sağlık sigortasını elde etmeye mali imkânları yetmeyen ya da hastalıkları nedeniyle sigorta şirketlerinin sigortalamadığı 32 milyon civarındaki ABD vatandaşının sağlık sigortasından yararlanması öngörülmektedir. Reform kapsamındaki düzenlemelerle sağlık sigortası zorunlu hale getirilmekte ve 2014 yılından itibaren sağlık sigortası almayı reddeden kişilere yılda en az 750 dolar para cezası verilmesi düzenlenmektedir. Sağlık reformu kapsamında sigortası bulunanlar için geçerli olan Medicare programında da önemli değişiklikler getirilmektedir. Bu çerçevede getirilen en önemli değişiklik “reçeteli ilaç programı” olacaktır. Sözü edilen uygulamayla ilaçların fiyatını artıran ‘donut hole’ uygulaması 2010 yılından itibaren kaldırılmakta ve bu uygulamanın etkisinde kalan sigortalılara yasanın yürürlüğe girmesiyle beraber 250 dolar iade edilmesi öngörülmektedir. Ayrıca 2011 yılından itibaren markalı ilaçların %50 indirimle alınabilmesi imkânı getirilmektedir⁶⁷⁰.

Reform çerçevesinde 2014 yılından itibaren 50'den fazla işçi çalıştıran büyük şirketlerin çalışanlarını sigortalatma zorunluluğu getirilmekte, devlete de yoksullar ve yaşlılara yönelik sigorta programlarına daha fazla kaynak sağlama ve sigortalılara prim desteği sağlama hususunda sorumluluklar yüklenmektedir. Ayrıca küçük işletmelerin sağlık sigortasını karşılayabilmesi için vergi indirimi düzenlenmektedir⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ <http://www.healthcare.gov/law/introduction/index.html>, 05.05.2010; 23 Mart 2010'da başlayarak 1 Ocak 2015'e kadar yürürlüğe girecek olan düzenlemelerin ayrıntıları için bkz. <http://www.healthcare.gov/law/timeline/index.html#event4-pane>, 05.05.2010.

⁶⁷⁰ <http://www.healthcare.gov/law/timeline/index.html#event4-pane>, 05.05.2010; Ayrıca reform kapsamındaki düzenlemelerin tam metni için bkz. <http://docs.house.gov/energycommerce/ppacacon.pdf>, 05.05.2010.

⁶⁷¹ 2018 yılından geçerli olmak üzere bekâr çalışanlarına yıllık toplam 10.200 dolar, evli çalışanlarına ise yıllık toplam 27.500 dolardan daha fazla prim ödeyen işyerlerine %40 vergi indirimi getiril-

Yine reform ile sigorta şirketlerinin primleri hızlı bir şekilde artırması ve sağlık geçmişi gibi nedenlerle insanları sigortalamayı reddetmesi ya da sigortayı keyfi olarak iptal etmesi yasaklanmaktadır. Düzenlemeyle reformun yürürlüğe girmesini takip eden 6 ay sonrasında itibaren, “yaşam boyu” şartı koyan sigorta planlarının geçerliliğini yitirmesi öngörülmektedir. Ayrıca, bundan böyle sigorta şirketlerinin hastalığa yakalanan müşterilerinin sigortalarını iptal edebilme imkânı ortadan kaldırılmaktadır⁶⁷².

Bu hususların yanı sıra reform ile ebeveynlerin çocuklarını 26 yaşına kadar kendi sigortaları kapsamında tutabilmesine imkân sağlanmakta ve kürtaj kamu sigortası kapsamında çıkarılmaktadır⁶⁷³.

Bazı görüş sahipleri tarafından devlete maliyet getirmesi, varlıklı kesimlere ek vergi anlamına gelmesi ve özel sektöre müdahale niteliği taşıması nedeniyle eleştirilen bu düzenlemelerin, popülist bir yaklaşımın ürünü olduğu ve yaklaşan Kongre seçimlerini kazanmak amacıyla yapıldığı iddia edilmektedir⁶⁷⁴. Varlıklı kesim üzerindeki vergi yükünü arttırması ve popülist yaklaşımla yürürlüğe konulması gibi doğru tespitlerde bulunan bu görüşe, güçlü argümanlardan yola çıkılarak eleştiriler getirilmektedir.

mektedir. <http://www.healthcare.gov/law/timeline/index.html#event4-pane>, 05.05.2010; Ayrıca reform kapsamındaki düzenlemelerin tam metni için bkz. <http://docs.house.gov/energycommerce/ppacacon.pdf>, 05.05.2010; http://www.healthcare.gov/center/authorities/section1401_highcostplan.pdf, 06.05.2010.

⁶⁷² <http://www.healthcare.gov/law/timeline/index.html#event4-pane>, 05.05.2010; Ayrıca reform kapsamındaki düzenlemelerin tam metni için bkz. <http://docs.house.gov/energycommerce/ppacacon.pdf>, 05.05.2010.

⁶⁷³ <http://www.healthcare.gov/law/timeline/index.html#event4-pane>, 05.05.2010; Ayrıca reform kapsamındaki düzenlemelerin tam metni için bkz. <http://docs.house.gov/energycommerce/ppacacon.pdf>, 05.05.2010.

⁶⁷⁴ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=913431&title=obamanin-saglik-zaferi> 9.11.2009; NTV tarafından yayınlanan 10 trilyon belgeseli, 25.04.2009. Aynı yöndeki diğer haberler için bkz. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/11/091108_obama_health.shtml 9.11.2009, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/08/obamanin.tartismali.saglik.reformu.onaylandi/550837.0/index.html> 9.11.2009; <http://www.hurriyet.com.tr/ekonnet/14185241.asp>, 23.03.2010; <http://www.turkishjournal.com/i.php?newsid=6579>, 22.03.2010. Obama'nın yürürlüğe koyduğu sağlık reformunun, ekonomiye yük getireceği ve maliyetleri daha da artacağı ileri sürülmektedir. Nitekim küresel krizin yaşandığı bir dönemde sağlık harcamalarının artmasının, ekonomik maliyetleri yükselterek vergilerin arttırılmasını gerektireceği ifade edilmektedir. NTV tarafından yayınlanan 10 trilyon belgeseli, 25.04.2009.

Sözü edilen görüşü eleştiren karşı görüşe göre ise, reformun popülist bir yaklaşımın ürünü olmadığı ve bu alanda var olan ciddi problemleri çözmeyi hedeflediği⁶⁷⁵, sağlık sigortası olmayan 32 milyon civarında Amerikalının sigortalanacağı, sağlık veya gelir durumlarına bakılmadan ABD halkının %96'sının sağlık sigortası kapsamına alınacağı ileri sürülmektedir⁶⁷⁶. Ayrıca bu görüşün haklı olarak dile getirdiği düşünceye göre; dikkatle incelenmesi durumunda, reformun finansman yükünün devlete değil de, sosyal güvenlik vergisi ödeyen yüksek gelirli kesime⁶⁷⁷, sigorta şirketlerine⁶⁷⁸, tıbbi cihaz üreticilerine ve çalışanlarına sağlık sigortası sunmayan işverenlere yüklediği görülmektedir. Bu bağlamda reform sayesinde sağlık sisteminden kaynaklanan bütçe açıklarının azaltılacağı ve ABD yönetiminin sözü edilen reformla 10 yıllık dönemde 138 milyar dolar tasarruf sağlayacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla reformun kamu maliyesi yerine, bu güne kadar oldukça kayırlmış zengin kesim ve sigorta şirketlerine maliyet getirdiği söylenebilir. Söz konusu düzenlemelerden en karlı çıkan ise, zor şartlar altında yaşayan kitleler olmaktadır⁶⁷⁹.

Sonuç itibariyle ABD’de gerçekleştirilen ulusal sağlık reformunun sosyal güvenlik hakkı açısından oluşturduğu olumlu etki yadsınamaz bir gerçektir. Ancak böyle bir düzenlemenin tek başına sosyal güvenlik hakkında yaşanan zayıflamayı telafi edebilecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Fakat yine de ABD’de Bush döneminde gerçekleştirilen bedava ilaç düzenlemesinin ve Obama döneminde gerçekleştirilen ulusal sağlık reformunun neoliberal uygulamalardan bir sapma anlamına gelip gelme-

⁶⁷⁵ Reformun popülist bir yaklaşım ürünü olduğu iddiaları bulunmakla birlikte Başkan Obama, reform yasasını imzalamadan önce, “Bu reform tasarısını, hayatının son günlerinde kanserle savaşırken bile sigorta şirketleriyle tartışan annem adına imzalıyorum” ifadesini kullanmıştır. <http://www.cumhuriyet.com.tr/?hn=124706>, 23.03.2010.

⁶⁷⁶ <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=913431&title=obamanin-saglik-zaferi> 9.11.2009; NTV tarafından yayınlanan 10 trilyon belgeseli, 25.04.2009. Aynı yöndeki diğer haberler için bkz. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2009/11/091108_obama_health.shtml 9.11.2009, <http://www.cnnturk.com/2009/dunya/11/08/obamanin.tartismali.saglik.reformu.onaylandi/550837.0/index.html> 9.11.2009; <http://www.hurriyet.com.tr/ekonnet/14185241.asp>, 23.03.2010.

⁶⁷⁷ Reform ile 2013 yılından itibaren geçerli olmak üzere yıllık geliri 250 bin doların üstünde olan kimselere % 3.8 oranında ek vergiler getirilmektedir. http://www.healthcare.gov/center/authorities/section1402_unearnedincomecontributions.pdf, 06.05.2010.

⁶⁷⁸ Getirilen düzenlemelerle sigorta şirketleri karlı işleyişlerinden vazgeçmek zorunda kalacaklardır. Ancak sigorta şirketlerinin yeni pek çok müşteri kazanacak olması da sigorta şirketleri açısından olumlu bir durum oluşturmaktadır.

⁶⁷⁹ <http://www.hurriyet.com.tr/ekonnet/14185241.asp>, 23.03.2010; <http://www.turkishjournal.com/i.php?newsid=6579>, 22.03.2010

diği sorusu tartişilabilir niteliktedir. Kanaatimizce her iki dzenlemede neoliberal uygulamalardan sapma anlamına gelmekle birlikte, 1980'lerden gñnümüze ABD sosyal güvenlik sisteminin bütün olarak değerlendirilmesini değiştirebilecek nitelikte bulunmamaktadır. İstisnai nitelik taşıyan bu dzenlemelerin popülist yaklaşımların ürünü olduğu ve getirilen dzenlemelerin cömert sosyal devletler seviyesine ulaşamadığı ifade edilebilir. Sonuç itibariyle ABD'de sosyal güvenlik hakkında yaşanan dönüşümün liberal ve muhafazakâr düşüncelerin öngördüğu esaslar çerçevesinde, büyük oranda piyasanın hâkimiyetiyle ve sınırlayıcı yönde geliştiği görölmektedir. Ayrıca Kıta Avrupası'na oranla daha zayıf bir koruma sunan ABD sosyal güvenlik sisteminin⁶⁸⁰, 1980'lerden bu yana yaşanan süreçte sosyal yardım alanında daha da zayıfladığı dikkat çekmektedir.

3. Almanya

Almanya'da 1970'lerin ortasında ekonomide yaşanan kötüleşme nedeniyle hızlı büyüme döneminin sonuna gelinmiş, bu durum karşısında tedbir amacıyla çeşitli kesintilere gidilmiştir. Söz konusu kesintilerde, sosyal güvenlik hakkı kapsamında sunulan yararlar önemli bir yeri teşkil etmiřtir⁶⁸¹. Ancak Almanya'da bu alana ilişkin olarak gerçekteştirilen kesintiler, İngiltere ve ABD'deki seviyede olmamıştır. Bu durumun çeşitli nedenleri olmakla beraber, en önemli nedenlerinden biri sosyal güvenlik alanına büyük bir desteğin olması ve bu alanda yapılacak değişikliklere önemli bir direncin gösterilmiş olmasıdır. Söz konusu direnç, Almanya'da 80'ler boyunca sosyal güvenlik harcamaların azaltılamamasına neden olmuřtur⁶⁸².

Ancak 1980'li yıllarda sosyal güvenlik harcamaları azaltılamasa da, bu alanda sosyal güvenlik hakkının içeriğini kısıtlayıcı yönde çeşitli reformlar yürürlüğe konulmuştur. Bu yönde ilk değişim 1982 yılında federal vergi gelirlerinden sosyal sigortası sisteminin finansmanı için ayrılan ödeneğin sınırlı da olsa kesintiye uğratılması ve işsizlik sigortası aylığının miktarı belirlenirken çıplak ücretin esas alınması olmuş-

⁶⁸⁰ OLSEN, s. 173; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 29; CLARKE, s. 21; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 25.

⁶⁸¹ MCGINNITY, s. 58.

⁶⁸² RIEGER/LEIBFRIED, s. 209; DALY, s. 96.

tur⁶⁸³. 1980'li yıllar süresince Almanya'da yapılan diğer sınırlayıcı yöndeki düzenlemeler ise; emekli aylıklarındaki artışın geciktirilmesi, sağlık sigortası için emeklilerden katkı payı alınması, öğrencilere sağlanan karşılıksız yardımların sonlandırılmasıdır⁶⁸⁴.

1989'da Yeşiller Partisi hariç bütün temel partiler tarafından üzerinde uzlaşılan emeklilik reformuyla, sistem gelecekteki maliyet artışlarından kurtarılmaya çalışılmıştır⁶⁸⁵. Bu reform ile emekli maaşlarının brüt ücrete göre belirlenmesinden vazgeçilerek, net ücrete göre belirlenmesi usulüne geçilmiş ve emeklilik yaşı yükseltilmiştir⁶⁸⁶. Ancak 1990'lı yıllarda Alman ekonomisinin ciddi anlamda kötüleşmesi önceki dönemde yapılan reformların oldukça yetersiz olduğunun anlaşılmasına neden olmuştur. Esasında AB üyesi ülkeler içerisinde ekonomiye en büyük katkıyı sağlayan ülke olan Almanya'da ekonominin bu derece kötüleşmesinde özel bir neden etkili olmuştur. Bu neden; Batı Almanya'nın 1993 yılında Doğu Almanya ile birleşimden kaynaklanan mali yüklerdir⁶⁸⁷. Karşı karşıya olunan ekonomik güçlükler, mali yük getirme potansiyeli en yüksek olan sosyal güvenlik reformlarını hızlandırıcı bir işlev görmüştür. Bu bağlamda 1990'lı yıllardan itibaren Almanya'da sosyal güvenlik alanına ilişkin önemli reformlar gerçekleştirilmiştir⁶⁸⁸.

Sosyal güvenlik alanında en önemli reformlar emeklilik alanında yapılmıştır. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra Batı ve Doğu'da farklı olan emeklilik sistemleri birleştirilmiştir. Almanya'nın Doğu Almanya'yı içine alması 1992 yılında Doğu'ya büyük bir transferle sonuçlanmıştır. Doğu'nun emeklilik harcamalarının %45'lik kısmı Batı tarafından karşılanmıştır. İlerleyen süreçte maliyetler daha da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu çerçevede devletin sosyal sigortaların bütün alanları için yaptığı katkı, 1980'de %32,4 iken, 1996'da %40,8 e yükselmiştir. Bu katkıda ise, en önemli yeri emeklilik ödemeleri oluşturmuştur. Bu durum emeklilik alanında reformlar için

⁶⁸³ KARA, s. 200.

⁶⁸⁴ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 154.

⁶⁸⁵ Bu uzlaşmacı politika; 1992 yılında erken emekliliğin getirilmesi, Doğu'ya transferler ve işsizliğin daha fazla artışıyla hızlıca aşındırılmıştır. TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 614.

⁶⁸⁶ KARA, s. 201; BÖNKER/WOLLMANN, s. 83-91.

⁶⁸⁷ CLASEN/DAVIDSON/GANßMANN/MAUER, s. 137; DALY, s. 95; TAYLOR-GOOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 614.

⁶⁸⁸ DALY, s. 95.

baskı anlamını taşımıştır. Bu hususta esas baskı oluşturan husus, nüfusun yaşlanmasıdır. Alman nüfusunun hızlı bir şekilde yaşlanması, Alman sosyal güvenlik sistemi açısından önemli bir problem meydana getirmiş ve sosyal güvenlik alanında, özellikle de emeklilik alanında kapsamlı reformları gerektirmiştir⁶⁸⁹.

Almanya bu problemler karşısında gerçekleştirdiği reformlarla, katı Bismarkian sosyal güvenlik sisteminden vazgeçmiştir. Çünkü Bismarkian sosyal güvenlik anlayışı; sistemi ücret vergileriyle ve statülere göre farklı katılımla finanse etmiştir. Küresel rekabet sürecinde yaşanan işsizlik ve iş gücü piyasalarının esnekleşmesiyle kaybedilen bu katkı, yaşlanan nüfus yapısının oluşturduğu etkiyle bir araya gelince önemli bir baskı meydana getirmiştir. Bu nedenlerden ötürü katı Bismarkian sosyal güvenlik sisteminden vazgeçilmiş, bunun yerine nüfus yapısının dikkate alındığı ve katkı ile yararlar arasında bağlantı kurulduğu bir anlayışa geçilmiştir⁶⁹⁰.

Bu çerçevede Almanya’da 1996 yılında gerçekleştirilen reformla, 1992’de getirilmiş olan erken emeklilik kaldırılmış ve emeklilik yaşı kademeli olarak arttırılmıştır. 1997’de ise, kişilerin emeklilik sistemine olan katkısı arttırılarak %20,3’e yükseltilmiştir. İlerleyen aşamalarda bu oranın daha da yükseltilmesi öngörülmüştür. Ayrıca aynı düzenlemeyle emekli aylıklarının net ücrete olan oranı düşürülmüş ve emekli aylıklarından alınan verginin oranı yükseltilmiştir. 1998 yılında yapılan düzenlemeyle sosyal sigorta primlerinin brüt ücrete oranı %42,1’e çıkarılmıştır. 1997’nin sonunda benimsenen ve 1999’da yürürlüğe giren reform paketinde; nüfusun yaşlanması ve ortalama yaşam süresindeki artış dikkate alınarak, emekli aylıklarının seviyesi %70’den %64’e düşürülmüştür⁶⁹¹.

1998 yılında Yeşiller Partisi’nin de desteğini alarak iktidara gelen Sosyal Demokrat Parti, muhalefette iken ciddi eleştiriler yönelttiği neoliberal ve üçüncü yol anlayışları çerçevesinde gerçekleştirilen reformları sürdürmüştür. Bu çerçevede 1999 ve 2001 yılında emeklilik sisteminin geleceğini kurtarmak amacıyla masrafları kısma yönünde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla 2001 yılında “zorunlu özel

⁶⁸⁹ SINN, s. 282; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 614-615; TAYLOR-GOOPY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 10.

⁶⁹⁰ TAYLOR-GOOPY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 11; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615; DALY, s. 99, 101.

⁶⁹¹ TAYLOR-GOOPY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 10; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 614; KARA, s. 201; BÖNKER/WOLLMANN, s. 83-91.

emeklilik sigortası” uygulamasına geçilmesi gündeme gelmesine karşın, bu düşünceden vazgeçilmiştir. Ancak özel emeklilik sigortaları teşvik edilerek güçlendirilmiş ve hem özel hem de kamu seçeneklerinin bulunduğu karma sigorta sistemi yönünde bir gelişim arzulanmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin mali yüklerini azaltmaya dönük bu tedbirlerle uyum içinde olan bir başka uygulama ise, 2000 yılında gerçekleştirilen vergi reformu ile kurumlar ve gelir vergisi oranlarının düşürülmesi olmuştur⁶⁹². Böylelikle, neoliberal söyleme uygun bir işleyiş bütün boyutlarıyla uygulamaya konmuştur.

Sosyal güvenlik hususunda önemli reformların gerçekleştirildiği bir diğer alan ise, işsizlik alanında yapılan reformlardır. İlk olarak 1993’de yapılan düzenleme ile işsizlik sigortası ve işsizlik durumunda sunulacak yardımların ücrete oranının düşürülmesi söz konusu olmuştur. 1997 yılında ise, işsizlik ödeneği alanların kendilerine sunulan elverişsiz işleri reddetme imkânları sınırlandırılmıştır. 1999 yılında yapılan diğer bir düzenleme ile daha önce işsizlik sigortası olmayan kimselere verilen sosyal yardımlar kaldırılmıştır⁶⁹³.

Almanya’da son yıllarda iş gücü piyasası ilişkin olarak yapılan en önemli düzenleme ise, “Hartz” reformudur. Söz konusu reforma göre; çalışabilir durumdaki insanlara sağlanan işsizlik ödeneği içerisinde, sosyal yardım ve işsizlik yardımı birleştirilmiştir. Söz konusu reform “ALG I” ve “ALG II” olmak üzere iki kısımdan oluşturulmuştur. Bu çerçevede ALG I daha önceden hak olarak verilmiş yararları sınırlandırmış; ALG II ise, işsizlik yardımına hak kazanmak için gereken şartlar önemli ölçüde sıkılaştırmıştır. ALG II çerçevesinde, “mean testing” adı verilen gelir durumu sovruşturması ve önceden kazançla ilişkili olan işsizlik yararlarının, kazançla ilişkili olmaktan çıkarılarak tek bir orana bağlanması gibi esaslar getirilmiştir⁶⁹⁴. Ayrıca ALG II ile çalışan ebeveynlerin çocuklarına getirilen yararlar tamamen kaldırılmıştır. Sonuç olarak ALG I ve II ile pek çok hak talebini sınırlandırmış veya tamamen ortadan

⁶⁹² KARA, s. 201; BÖNKER/WOLLMANN, s. 87-99; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615; DALY, s. 96.

⁶⁹³ KARA, s. 201; BÖNKER/WOLLMANN, s. 83-91, 99; TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615.

⁶⁹⁴ CLASEN/CLEGG, s. 179. Aynı yönde bkz. CLASEN/DAVIDSON/GANßMANN/MAUER, s. 149-150.

kaldırmıştır⁶⁹⁵. Böylelikle sosyal güvenlik hakkı kapsamında önemi gerilemeler söz konusu olmuştur⁶⁹⁶.

4. İsveç

1970'lerdeki ekonomik kötüleşme sonrasında 1980'lerde ABD ve Kıta Avrupa'sında yer alan pek çok ülkede sosyal güvenlik hakkının kapsamında önemli kısıtlamalara gidilmiştir. Sosyal güvenlik hakkı bünyesinde en cömert yararları sunan İsveç ise, söz konusu sürecin dışında kalmış ve kesinti karşıtı bir yaklaşım benimsemiştir⁶⁹⁷. 1990'lı yıllardan itibaren ise, diğer ülkelere oranla daha hızlı yaşanan nüfus ve küresel hale gelen ekonominin mali kaynaklar üzerinde oluşturduğu baskı nedeniyle İsveç, ciddi anlamda ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır⁶⁹⁸. İsveç 1990'lardan itibaren maruz kaldığı ekonomik güçlükler karşısında daha fazla direnerek, önemli maliyet getiren sosyal güvenlik hakkına ilişkin birtakım kısıtlayıcı reformları yürürlüğe koyduğu görülmüştür⁶⁹⁹.

Bu bağlamda başta emeklilik olmak üzere, sosyal yardım, işsizlik ve hastalık sigortası gibi alanlarda reformlar gerçekleştirilmiştir. Emeklilik sisteminde 1999 yılında gerçekleştirilen reformla bütün emeklilik sistemi kalıcı olarak yeniden yapılandırılmıştır. Yeniden yapılandırılan sistemle; emeklilik sigortasında ödenmesi gereken prim süresi uzatılmış, ödenmesi gereken prim (ücret) ile alınacak emeklilik aylığı (yarar) arasındaki orantısızlık giderilerek daha makul bir oran benimsenmiştir. Böylelikle önceden yapılan katkılardan bağımsız olarak hak biçimde değerlendirilen sosyal güvenlik ödemeleri, bu niteliğinden çıkartılmıştır⁷⁰⁰. Daha önce evrensel olarak garanti edilmiş temel emeklilik sistemi yerine, kişinin katkısıyla oranlı bir sistemin geti-

⁶⁹⁵ CLASEN/DAVIDSON/GANßMANN/MAUER, s. 149.

⁶⁹⁶ Almanya'da sosyal güvenlik hakkını geriletme yönündeki reform sürecinin halen devam ettiği ve gelecekte de devam edeceği yönünde önemli öngörüler söz konusudur. TAYLOR-GOUBY, *Political Change at a Time of Retrenchment*, s. 16; MIDGLEY, s. 142.

⁶⁹⁷ PIERSON, *Beyond The Welfare State?*, s. 154; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615; OLSEN, s. 172.

⁶⁹⁸ OLSEN, s. 168, 171, 182-183; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615-617; VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 29; KARA, s. 210; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁶⁹⁹ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 13-14; VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 42; KARA, s. 209; OLSEN, s. 173.

⁷⁰⁰ KARA, s. 209; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 13-14; VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 42.

rilmiştir. Bunun yanında bireylere, devlet tarafından yürütülen peşin ödemeli emeklilik ve özel sektör emekliliği bir alternatif olarak sunulmuştur. Böylelikle emeklilik sisteminin getireceği yükleri, uzun vadede özel sektöre kaydırmaya dönük değişiklikler gerçekleştirilmiştir⁷⁰¹.

Sosyal yardım alanında ise, yerel yönetimler ön plana çıkarılmış ve sunulan yardım programlarından yararlanabilmek için aktif şekilde iş aramak ya da bir eğitim programına katılmak zorunlu kılınmıştır. Ayrıca önceden bütün yaşlılara herhangi bir şart aranmaksızın verilen yaşlılık aylığı, sadece sosyal güvencesi bulunmayanlara ya da düşük seviyede bulunanlara verilir hale dönüştürülmüştür. Böylelikle sosyal yardımlarda evrensellik yerine, gelir durumu ölçütü dikkate alınmaya başlanarak sınırlı da olsa seçiciliğe geçilmiştir⁷⁰². Ayrıca sosyal yardım alanında daha önce her çocuk için ödenen 750 Crown'luk çocuk yardımı, 1996'da 650 Crown'a düşürülmüştür⁷⁰³.

İsveç'te işsizlik 1990'ların başında önemli ölçüde artış göstermiştir. 1991'den 1993'e kadar olan süreçte OECD verilerine göre işsizlik %1,7'den %8,2'ye çıkmıştır⁷⁰⁴. Bu hızlı artış karşısında işsizlik sigortasının kapsamında sunulan işsizlik ödeneklerinin miktarında sınırlamalara gidilmiştir⁷⁰⁵.

1990 yılında çıkarılan bir kanun ile hastalık izni esnasında yapılan ödemelerin ücrete olan oranı %90 iken, bu oran ilk üç gün için %65'e sonraki günler için ise %80'e indirilmiştir. Daha sonra yapılan düzenlemelerle hastalık izni esnasında yapılan ödemelerin ilk iki haftalık kısmının işveren tarafından ödenmesi kararlaştırılmıştır⁷⁰⁶.

İsveç'te sosyal güvenlik hakkının sınırlandırılması olarak değerlendirilebilecek söz konusu reformların, sosyal güvenlik hakkında kalıcı bir geri dönüş anlamına geldiği

⁷⁰¹ TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 616; OLSEN, s. 169.

⁷⁰² KARA, s. 209-210; VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 42, 49; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁷⁰³ OLSEN, s. 168.

⁷⁰⁴ TAYLOR-GOOPY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 616; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁷⁰⁵ OLSEN, s. 168.

⁷⁰⁶ KARA, s. 208-210; STEPHENS, s. 45, 48; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79; OLSEN, s. 168.

ve gelecekte de devam edeceği yönünde yaygın bir kanı bulunmaktadır⁷⁰⁷. Yaşlanan nüfus ve küreselleşmenin getirdiği ekonomik baskılardan⁷⁰⁸ kaynaklanan bu kanıyı, bütün zorluklara rağmen sosyal devlet kurumlarını sürdürmeye yönelik ısrarcı tutumda önemli ölçüde güçlendirmektedir. Nitekim İsveç'te sunulan sosyal güvenlik imkânları diğer ülkelerle kıyaslandığında halen çok iyi seviyededir⁷⁰⁹. Bu durumun temel nedenleri ise, liberal düşünceleri savunan sağ partilerin parçalanmışlığı, halkın sosyal programlara olan güçlü desteği ve büyük ve iyi organize olmuş sendikal hareketlerdir⁷¹⁰.

5. Türkiye

1982 Anayasası'nda; 1961 Anayasası'na oranla sosyal güvenlik hakkı hususunda herhangi bir kısıtlamaya gidilmesine karşın, bu anayasasının geçerli olduğu dönemde yasal seviyede önemli reformlara gidildiği görülmüştür. Nitekim gerçekleştirilen reformlarla bu hakkının içeriğinde meydana gelen değişimler, sosyal güvenlik hakkı bakımından önemli göstergeler olarak değerlendirilmiştir⁷¹¹.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren küresel trende uygun olarak gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde ilk olarak 1980 yılında SSK prim oranları işçiler aleyhine olarak değiştirilmiştir. Önceden sigorta primlerinin %58'i işçiler, kalan kısmı işverenler tarafından karşılanırken, işçiler tarafından karşılanması gereken oran %63'e çıkarılmıştır⁷¹².

Esas sosyal güvenlik kapsamındaki reformlara hız verilmesi ise, 1983 yılında liberal politikaları savunan Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin iktidarıyla birlikte olmuştur. Özal; sosyal güvenlik hakkına ilişkin olarak, bütün dünyada Thatcher ve Reagan öncülüğünde başlatılan neoliberal anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen reformları yürürlüğe koymuştur. Ancak yürürlüğe konulan reformlar doğrudan bu dü-

⁷⁰⁷ KARA, s. 210; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁷⁰⁸ OLSEN, s. 168, 171, 182-183; TAYLOR-GOUBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 615-617; VIRPI, *Earning Welfare State Citizenship*, s. 29; KARA, s. 210; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁷⁰⁹ OLSEN, s. 168, 173, 184, 196.

⁷¹⁰ KARA, s. 210; MISHRA, *Globalization and the Welfare State*, s. 79.

⁷¹¹ CLASEN/CLEGG, s. 166-167.

⁷¹² SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 285.

şüncelerle bağlantılandırılmamış, gerekçe olarak SSK ve Bağ-kur'un içine düştüğü finansman zorlukları ve sigorta kapsamına dâhil olanların bakmakla yükümlü olduğu kimselerin sayısındaki artış gibi ekonomik nedenler gösterilmiştir. Temelde ekonomik zorluklar karşısında sosyal güvenliğe ayrılan payın pek çok ülkede olduğu gibi artması, bu alandaki reformların esas gerekçesini oluşturmuştur. Bu alanda gerçekleştirilen reformlarla, sosyal güvenlik kapsamında sunulan imkânların bazıları kaldırılmış, süre ve miktar olarak sınırlandırılmış veya hak kazanma koşulları zorlaştırılmıştır⁷¹³.

Bu çerçevede 1983 yılında; sosyal yardım niteliğindeki sosyal güvenlik kurumlarından hiçbir geliri olmayan 65 yaşını doldurmuş muhtaç, güçsüz, sakat Türk vatandaşlarına aylık bağlanmasına imkân sağlayan 2022 sayılı kanunda yapılan değişiklikle, söz konusu imkândan yararlananların sayısının azaltılması hedeflenmiştir. Bu çerçevede getirilmiş en önemli değişiklik “muhtaçlığın ispatlanması” hususu olmuştur. Yerel yönetimler ve muhtarlıklardan alınacak belgelerle ispatlanması öngörülen muhtaçlık durumunun denetimi taşra birimlerine bırakılmıştır. Ayrıca bu kapsamda verilen aylığın miktarı önemli ölçüde azaltılmıştır. 1977’de ilk başladığı dönemde asgari ücretin yarısına yakın bir miktarda olan bu ödenek, 1987 yılı sonunda asgari ücretin %8’ine kadar geriletılarak işlevsiz hale getirilmiştir⁷¹⁴.

Ayrıca bu dönemde sosyal güvenlik alanında yapılan birtakım yasal değişikliklerle emeklilik yaşı ve emekliliğe hak kazanma süresi Batı ülkeleri örnek gösterilerek uzatılmıştır. Bu yöndeki düzenlemelerle ortalama emeklilik yaşı 1983’te 51,2 iken, 1986’da 53,8’e yükselmiştir⁷¹⁵. 1986 yılında emeklilik alanında yapılan değişiklikle; erkekler için emeklilik yaşı kademeli olarak 60’a, kadınlar için ise, 55’e çıkarılmıştır⁷¹⁶.

Özal iktidarları döneminde; neoliberal ve muhafazakâr düşünceler geniş ve sistimli bir biçimde uygulanarak sosyal güvenlik alanında kısıtlayıcı reformlar gerçekleştirilmekle birlikte, seçim dönemlerinde popülist yaklaşımlara girilerek bazı sosyal iyileştirmelere de gidildiği görülmektedir. Bu çerçevede 1987 yılı seçimlerinden bir

⁷¹³ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 288.

⁷¹⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 297.

⁷¹⁵ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 292; IŞIKLI, Sosyal Devlet, s. 17.

⁷¹⁶ KOCAOĞLU, s. 364.

yıl önce çıkarılan 3294 sayılı “Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu” ile yoksul kişilerin maddi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla “Sosyal Yardımlarına ve Dayanışmayı Teşvik Fonu” kurulmuştur. Seçim dönemlerinde fon gelirlerinin artırılması ve fonun ihracatı teşvik gibi amaçları dışında kullanılması, fon’un siyasi amaçlarla ve popülistçe kullanıldığına ilişkin yorumları beraberinde getirmiştir⁷¹⁷.

Özal iktidarları döneminde bu gibi siyasi hesaplara dayanan sınırlı sapmalara rağmen, büyük ölçüde neoliberal düşüncelere sadık kalındığı gözlemlenmiştir. Bu yönde getirilen önemli bir düzenleme de, özel sigortacılığın teşviki amacıyla vergi indirimi ve muafiyeti sağlanmış olmasıdır. Ayrıca bu dönemde; devletin küresel rekabete uyumlu biçimde yeniden yapılandırılması amacıyla sosyal güvenliğe ilişkin alanlardan çekilmesi gündeme getirilmiş ve devletin çekildiği bu alanların ise, muhafazakâr düşüncenin öngördüğü aile ve diğer geleneksel sosyal dayanışma mekanizmaları tarafından doldurulması öngörülmüştür. Dolayısıyla küresel trende uygun olarak gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformlarıyla; zor durumdaki kesimler için koşullar daha da zorlaşırken serbest piyasa ve müteşebbisler kayırılmıştır⁷¹⁸.

Özal iktidarı sona erdikten sonra ise, siyasi gerekçelerle neoliberal anlayış çerçevesindeki reformlara ara verilmiştir. Özellikle 1992 yılında çıkarılan 3774 sayılı kanun ile kadınlar için 20, erkekler için ise, 25 fiili hizmet yılını dolduranlara emekli olabilme imkânı getirilmiştir. Böylelikle bireylere 38 yaşında emekli olabilme imkânı sağlanmıştır. Sosyal güvenlik hakkı açısından olumlu gibi görünen bu durum ise, evrensel sosyal güvenlik uygulamalarına aykırılık taşıması ve uzun vadede sistemin sürdürülebilirliğini sıkıntıya sokması nedeniyle kaynakların önemli ölçüde israf edilmesine neden olmuştur⁷¹⁹. Gelecek nesillere daha fazla ekonomik yük getirmesi nedeniyle eleştirilebilecek bu düzenlemenin yol açtığı en önemli sonuç, ilerleyen süreçte emeklilik yaşının yükseltilmesini zorunlu kılması olmuştur⁷²⁰.

⁷¹⁷ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 292, 298-300.

⁷¹⁸ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 285, 290-291.

⁷¹⁹ KOCAOĞLU, s. 364. Siyasi nedenlerle sosyal güvenlik alanında sunulan yararların önemli ölçüde genişletildiği yönündeki uygulamalar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz NUNES, s. 435.

⁷²⁰ Türkiye’de 40’lı yaşlarda emekli olunabildiği bu dönemin; erken emekliliğin yaygınlaşmasına neden olarak, sosyal güvenlik sistemini bozduğuna ilişkin daha ayrıntılı bilgi için bkz. JAMES, Estelle, Social Security Around the World, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000, s. 273.

1992 yılında gerçekleştirilen düzenlemenin ardından 1994 yılı itibariyle sosyal güvenlik sistemi açık vermeye başlamıştır. Söz konusu açıklar sosyal güvenlik sisteminde reformlar yapılmasını zorunlu kılmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllar boyunca yaşanan ekonomik krizler sonucunda IMF'ye borçlanması ve IMF'nin kredi vermek için yapısal uyum adı altında dayattığı şartlar içerisinde sosyal güvenlik hakkında sınırlamalar getiren maliyet azaltıcı reformları öngörmesi yeni reformları getirmiştir.

8 Eylül 1999 tarihinde yürürlüğe giren 4447 sayılı kanun ile sosyal güvenlik alanındaki gelirleri artırmaya ve harcamaları kısımaya dönük düzenlemeler yapılmıştır. Gelirleri artırmaya yönelik düzenlemeler çerçevesinde; bazı sigorta kollarında yardımlardan yararlanmak için sigortalıların katkıda bulunma yükümlülüğü getirilmiştir. Ayrıca prim oranları ve prime esas kazanç düzeyleri yükseltilmiş, yeni primler getirilmiş ve prim ödeme gün sayıları ilk defa sigortalılar için 5000 günden 7000 güne, halen sigortalılar için 6000 güne çıkartılmıştır. Söz konusu kanun ile giderleri kısımaya yönelik olarak da önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bu çerçevede belli süre sigortalı olarak çalıştıktan sonra yaş şartına bağlı olmaksızın emekli olma imkânı kaldırılmış, aylık bağlama oranları düşürülmüş ve aylık hesabına esas alınan kazanç dönemi değiştirilmiştir. Ayrıca 20–25 yıllık sigortalılık süreleriyle beraber kadınlarda 58, erkeklerde 60 yaş şartı aranmaya başlanmıştır. Halen sigortalı çalışanlar için kademeli bir geçiş öngörmüş olan bu düzenlemenin mevcut sigortalılara yönelik olan asgari yaş düzenlemesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. Ayrıca reformla, sosyal sigorta kuruluşlarının etkin ve verimli bir şekilde işlemesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bireysel emeklilik sistemi kurulmuş, sosyal sigortalar bünyesinde sağlanan sağlık hizmetleri yeniden yapılandırılmış ve kapsamlı bir sosyal yardım sistemi kurulmaya çalışılmıştır. Böylelikle sosyal sigortalar sisteminin mali yapısı güçlendirilmeye ve açıkların bütçe üzerinde oluşturduğu yükler hafifletilmeye çalışılmıştır⁷²¹.

⁷²¹ ÖZŞUCA, s. 36-39. Neoliberal anlayışa geri dönüş anlamına gelen 1999 reformunun ardından getirilen ve sosyal güvenlik hakkı açısından olumlu olarak değerlendirilebilecek işsizlik sigortası, sosyal güvenlik hakkına ilişkin yaşanan zikzaklı gelişmeye iyi bir örnektir. Esasında işsizlik sigortasını uygulamayan az sayıdaki ülkeler arasında yer alan Türkiye'de 1 Haziran 2000 tarihinde yürürlüğe konulan işsizlik sigortasıyla; bu tarihten itibaren sigortalı olarak çalışanların kendi istek ve kusuru dışında işsiz kalması halinde ve belli sürelerde prim ödeme şartını yerine getirmesi durumunda işsizlik sigortası ödeneğine hak kazanmaktadır.

Esasında bütün olarak değerlendirildiğinde neoliberal anlayışa geri dönüş olarak değerlendirilebilecek bu reform ile devletin ekonomik yüklerden kurtulması ve özel sektörün bu alandaki rolünün artırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak önemli kısıtlamalar getirmesine karşın, kendinden bekleneni gerçekleştiremeyen bu reform ile sosyal güvenlik harcamaları istenen seviyeye indirilememiştir⁷²². Bu reformun yetersizliğinden yola çıkılarak 2002’de yeni reform çalışmalarına başlanmıştır. 2006 yılında tamamlanan ve yürürlüğe konulan “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu”nun bazı hükümleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş, iptal kararından ardından kanun revize edilerek 2008 yılında yeniden yürürlüğe konulmuştur. Söz konusu reform çalışmalarına dayanak olarak ise, sosyal güvenlik harcamalarındaki artış ve harcamaların ulaştığı boyutlarla sistemin sürdürülemeyeceği yönündeki düşünceler gösterilmiştir⁷²³. Ayrıca ifade edilmese dahi, bu reform sürecinde de IMF’nin yapısal uyumu gerekeceği göstererek etkili olduğu görülmüştür.

Anayasa Mahkemesi’nin iptal kararının ardından gerekli değişiklikler yapılarak 01.06.2008 tarihinde bütün hükümleriyle yürürlüğe giren “Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu” ile sosyal güvenlik hakkını sınırlayıcı yönde çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu çerçevede düzenlemeyle emeklilik yaşı kanunun yürürlüğe girdiği tarihte işe başlayanlar için kadınlarda 58, erkeklerde 60 olarak belirlenmişken, 2036’dan itibaren emekli olacaklar için emeklilik yaşının kademeli olarak 65’e yükseltilmesi öngörülmüştür. Yaşlılık aylığına hak kazanabilmek için gereken 7000 günlük prim ödeme gün sayısı 7200’e çıkarılmış ve bu sayının her yıl 100 gün arttırılmak suretiyle 9000 güne çıkarılması benimsenmiştir. Ölüm aylığına hak kazanabilmek için gereken 900 işgünü prim ödeme şartı, 1800’e çıkarılmıştır. Aylık bağlama oranını her bir yıl için sabit olarak % 2 olarak öngören düzenlemeyle sigortalıların sistemde daha uzun süre kalmaları amaçlanmıştır. Söz konusu düzenlemenin sosyal güvenlik hakkı bakımından olumlu nitelikteki düzenlemesi ise; genel sağlık sigortasıyla 18 yaşın altındaki herkese sağlık güvencesi sunması olmuştur. Ancak kanun; ayakta tedavi kapsamındaki hekim ve diş hekimi muayenesinden, ortezi, protezi, iyileş-

⁷²² ÖZŞUCA, s. 39-40.

⁷²³ İşçi ve işveren kesiminin katılımıyla 03.01.2008 tarihinde düzenlenen Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantısında Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın yaptığı konuşmada, reformun gerekçesi olarak bu hususlar ifade edilmiştir.

tirme araç ve gereçleri ile ayakta tedavide sağlanan ilaçlardan katılım payı alınmasını öngörmüştür.

Söz konusu kanunun ilk halinde yer alan pek çok hükmü 2006 yılında iptal eden Anayasa Mahkemesi, 1980'lerden günümüze uzanan süreçte neoliberal düşünceler çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılan çeşitli reformlara karşı önemli bir direnç sergilemiştir. Ancak 2006 yılında vermiş olduğu iptal kararına kadar oldukça isabetli yaklaşımlar sergileyen Yüksek Mahkeme⁷²⁴, söz konusu kanun ile ilgili vermiş olduğu kararda gerekçeleri yönünden hukuki bir yaklaşım ortaya koymamıştır. İptal gerekçesini; memur ve diğer kamu görevlilerinin, işçi ve esnaftan ayırık tutulması gerektiğine dayandıran⁷²⁵ Yüksek Mahkeme, hukuki olmaktan öte yerindelik denetimi gerçekleştirmiştir.

C. ÇALIŞMA HAKKI

Sosyal devletin gelişim sürecinde; çalışma hakkına ilişkin olarak, tam istihdam anlayışından vazgeçilmesi ve emek karşısında piyasanın ön plana çıkarılması önemli dönüm noktalarını teşkil etmiştir⁷²⁶. Bu süreçte sosyal devlet, küresel rekabetin getirdiği baskılar karşısında istihdam alanında yeterince esnek olamadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir⁷²⁷. Eleştiriler doğrultusunda devletlerin iş gücü piyasalarını daha esnek

⁷²⁴ Özellikle Anayasa Mahkemesi tarafından 1988, 1991 ve 1996 tarihlerinde verilen ve sosyal güvenlik kapsamında sunulan sağlık imkânlarını kısıtlayan düzenlemelerin süre bakımından sınırlandırılmasını yaşama hakkıyla bağlantılandıran kararları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. 1988/19, K. 1988/33, KT. 11.12.1988, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1988/K1988-33.htm>, 01.01.2009; E. 1990/27, K. 1991/2, KT. 17.01.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1991/K1991-2.htm>, 01.01.2009; E. 1996/17, K. 1996/38, KT. 16.10.1996, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1996/K1996-38.htm>, 01.01.2009. Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nin, 4447 sayılı kanun ile emeklilik yaşının yükseltilmesine ilişkin vermiş olduğu kararda isabetli bir hukuki yaklaşım içerisinde bulunduğu görülmektedir. Karar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. 1999/42, K. 2001/41, KT. 23.02.2001, http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=1599&content=emeklilik_yasi, 08.04.2010.

⁷²⁵ E. 2006/111, K. 2006/112, KT. 15.12.2006 http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=manage_karar&ref=show&action=karar&id=2400&content=, 08.04.2010.

⁷²⁶ POWELL/HEWITT, s. 3.

⁷²⁷ DALY, s. 99; BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 79.

hale getirmesi, çalışma hayatına ilişkin hakları ciddi bir gerilemeye maruz bırakmıştır⁷²⁸.

Esnekleşmeyle birlikte; sosyal devletin, çalışma hayatına ilişkin getirdiği güvenceler ortadan kaldırılmıştır. Esasında esnekleşmeyle arzulanan devletin bu alana ilişkin müdahalelerinin kaldırılması ve iş gücü piyasasının deregülasyona tabi tutularak kuralsızlaştırılmasıdır. Çünkü sosyal devletin hâkim olduğu dönemde; devletin, iş gücü piyasalarına devletin müdahale ederek ücretleri, çalışma biçim ve sürelerini ve işe alınma ve çıkarılma kurallarını belirlemesi küresel rekabet çağında işletmeleri yüksek maliyet ve düşük verimliliğe sevk ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Buradan yola çıkılarak küresel rekabetin hızlı bir biçimde arttığı günümüz dünyasında, işçileri koruma amacıyla gerçekleştirilen müdahalelerin kaldırılmasıyla verimlilik ve kârlılık artışının sağlanabileceği savunulmuştur⁷²⁹.

Ancak karlılığın temel hedef olduğu bu süreçte, iş gücünün bir ticari mal olarak değerlendirilmesi nedeniyle çalışanların oldukça zor koşullara maruz kaldığı ve çalışma hakkının zedelendiği görülmüştür. Nitekim esnekleşme, iş gücü piyasalarında eşitsizlik ve güvencesizliğin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte standart olmayan biçimdeki yarı zamanlı ve kısa süreli işler artarken, tam zamanlı işler azalmıştır. Ayrıca iş güvencesinin daha zayıf olduğu taşeron kuruluşta ya da sözleşmeli personel olarak çalıştırma gibi istihdam yöntemleri yaygınlaştırılmış ve karlılığı arttırma amacıyla çalışma şartları ağırlaştırılmıştır. Dolayısıyla bu süreçte, çalışma hakkının önemli ölçüde zedelenmesi söz konusu olmuştur⁷³⁰.

⁷²⁸ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 79; GINSBURG, Globalization and the Liberal Welfare States, s. 187. Küreselleşme sürecinde iş gücü piyasalarını en kısa sürede esnekleştirerek bu süreçte uyum sağlayan ülke Hollanda'dır. DALY, s. 98.

⁷²⁹ AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 349.

⁷³⁰ ABOU-NASSIF, s. 97-98; SERTLEK, Tufan, Küreselleşmenin Emekçiler Üzerindeki Etkileri, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002, s. 318-320, 323-325; AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 349; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 17; BİLEN, s. 247. Benzer yönde bkz. İNSEL, s. 93-94. Hatta bu durumdan yola çıkan Clarke, sosyal devletten geçici işler sağlayan devlete geçildiğini öne sürmüştür. CLARKE, s. 13. Jessop ise, Keynesyen sosyal devletten, Schumpeterian geçici iş rejimine geçildiğini iddia etmiştir. JESSOP, From Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Workfare, 171-183. Türkiye'de de 10 Haziran 2003 tarihinde yasalaşan 4857 sayılı yeni İş Kanunu ile küreselleşme trendine uygun biçimde esnek istihdam yöntemlerinin uygulanabilmesine imkân sağlanmıştır. KARA, s. 245.

Temel amacın küresel rekabete uyum amacıyla işçi maliyetlerini düşürmek olduğu bu süreçte; çalışma şartları ve iş güvenliğinin yanı sıra, başta ücret olmak üzere çalışanlara sunulan sosyal ve ekonomik imkânların gün geçtikçe azaltıldığı görülmüştür⁷³¹. Bu yönde gerçekleştirilen düzenlemelerle; asgari ücret kaldırılmaya⁷³² ya da azaltılmaya çalışılmış⁷³³, Böylelikle çalışanlar, yoksulluk sınırının altındaki ücretlere çalışmaya mahkûm edilmiştir⁷³⁴.

Esasında bu dönemde ücretlerde yaşanan düşüş, küresel hale gelen sermayenin avantajlı iş gücü maliyetleri sunan ülkelere yönelmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim bu süreçte; sermaye, yatırımlarını iş gücü maliyetlerin çok daha düşük olduğu Doğu Avrupa, Uzakdoğu ya da gelişmekte olan diğer ülkelere kaydırmış ve bu durum gelişmiş ülkelerde yüksek oranda bir işsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise, nüfusun fazlalığı nedeniyle artış gösteren işsizlik, işverenler tarafından daha düşük ücret politikalarının uygulanmasına yol açmıştır⁷³⁵. Ayrıca bu süreçte devletlerin, düşük ücretli de olsa bireyleri istihdama dâhil etmeye çalışması⁷³⁶, 1980'lerden sonra yaşanan süreçte kadınların daha çok iş gücü piyasasında yer alması, nüfusun yaşlanması ve devlet tarafından istihdam edilen çalışma gücünün azalması iş gücü arzında fazlalık meydana getirerek ücretleri azaltan diğer etkenleri oluşturmuşlardır⁷³⁷.

Temelde küresel rekabet nedeniyle hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan kronik ve sürekli işsizlik, iş gücü fazlalığı oluşturarak işçi ücret-

⁷³¹ SINN, s. 279; RUDRA, s. 25; SCARBROUGH, s. 241-242; ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 17; ESPING-ANDERSEN, *Positive-Sum Solutions*, s. 258; BİLEN, s. 247; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 194-196. Çalışanlara sağlanan sosyal ve ekonomik imkânların zayıflaması sürecinde; sadece küresel rekabetin değil, aynı zamanda yaşanan nüfusun da önemli ölçüde etkili olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bkz. PIERSON/MYLES, s. 308; TAYLOR-GOOPY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 42.

⁷³² GINSBURG, *Globalization and the Liberal Welfare States*, s. 187.

⁷³³ Bu çerçevede ABD'de 1980 yılında asgari ücret saat başına 5,73 dolar iken, 1988 yılında bu rakam 4,44 dolara düşürülmüştür. SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 251.

⁷³⁴ ESPING-ANDERSEN, *After the Golden Age?*, s. 17; ESPING-ANDERSEN, *Positive-Sum Solutions*, s. 258; BİLEN, s. 247; SERTLEK, s. 323-325.

⁷³⁵ SINN, s. 279; DOĞAN, *Parçalayan Küreselleşme*, s. 193-94, 198-199, 204; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 172, 177, 216.

⁷³⁶ POWELL/HEWITT, s. 64; SCHELKLE/MABBETT, s. 1, 23.

⁷³⁷ TAYLOR-GOOPY, *Open Markets And Welfare Values*, s. 30, 35-36, 42.

lerinin düşmesine neden olmasının yanında⁷³⁸, işsizlik sigortası gibi sosyal koruma programları çerçevesinde sağlanan yararların elde edilme şartlarının zorlaştırılmasına ve miktarlarının azaltılmasına neden olmuştur⁷³⁹.

Sonuç itibariyle küreselleşme süreci çalışanların sahip oldukları hakları sınırlarken, sermaye lehine avantajlı koşullar sunmuştur. Söz konusu sürecin sermaye lehine işlediğinin önemli bir göstergesi de, bu süreçte sermayenin küresel ölçekte hareket kabiliyetine sahip olmasına karşın, aynı imkânın emeğe verilmemesi ve emeğin ulusal sınırlara hapsedilmesidir⁷⁴⁰. Küreselleşmenin sömürgeciliğin yeni formu olarak değerlendirilmesine neden olan çifte standartlı bu yaklaşım, bireylerin çalışma hakkını önemli ölçüde sınırlandırması nedeniyle oldukça eleştirilmiştir.

D. SAĞLIK HAKKI

Sosyal devlete ilişkin olarak yaşanan dönüşüm süreci sağlık hakkı üzerinde de olumsuz etkiler oluşturmuştur. Bu sürecin sağlık hakkını olumsuz yönde etkilemesinin en önemli nedeni bu alanın getirdiği yüksek maliyetler ve bu alana ilişkin yapılan harcamaların önemli boyutlara ulaşmasıdır⁷⁴¹. Nitekim 1960 yılında İngiltere’de %3,9, Almanya’da %4,8 ve ABD’de %5,2 olan sağlık bakımı harcamalarının GSYİH’ya oranının, 2005 yılında İngiltere’de %8,3’e, Almanya’da %10,7’ye ve ABD’de %15,3’e çıktığı görülmektedir. ABD hariç diğer pek çok gelişmiş ülkede bu alana ilişkin harcamaların önemli bir oranının kamu tarafından finanse edilmesi⁷⁴² ekonomik açıdan ciddi bir maliyet artışını da beraberinde getirmektedir.

⁷³⁸ SERTLEK, s. 323-325; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 196, 199.

⁷³⁹ BENVENISTI/NOLTE/BARAK-EREZ, s. 80; MARCO Buti, FRANCO, Daniele, PENCH Lucio R., *Reconciling The Welfare with Sound Public Finance and High Employment, The Welfare States in Europe*, Eds. Buti Marco, Daniele Franco, Lucio R Pench, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999, s. 9; BİLEN, s. 279; SCHEKLE/MABBETT, s. 23; TAYLOR-GOBY, *The Silver Age of the Welfare State*, s. 605.

⁷⁴⁰ SINN, s. 279; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 193-94, 198-199, 204; HIRST/THOMPSON, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, s. 172, 177, 216.

⁷⁴¹ FRASER, s. 270; FREEMAN Richard, MORAN Michael, *Reforming Health Care in Europe, Recasting European Welfare States*, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000, s. 38-40.

⁷⁴² Ancak bu alana ilişkin harcamalarda hızlı artışın yanı sıra, liberal bir sosyal devlet olan ABD’deki yüksek harcama oranları dikkat çekmektedir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki, ABD’de bu alana ilişkin yapılan harcamaların önemli bir kısmı, özel sektör tarafından gerçekleştirilmektedir. Nitekim İskandinav ülkelerinde sağlık bakımı harcamalarının neredeyse tamamı, Almanya ve İngiltere’de ise, yaklaşık %90’lık bir kısmı kamu tarafından gerçekleştirilirken, ABD’de bu oran

Sağlık bakımı maliyetlerinin bu derece hızlı artmasının önemli nedenleri bulunmaktadır. Bu çerçevede nüfus yapısının yaşlanması⁷⁴³ ve sağlık bakımının daha teknolojik hale gelmesi⁷⁴⁴ bu husustaki en önemli nedenleri oluşturmaktadır. Söz konusu nedenlerle artan sağlık harcamalarının sınırlandırılması gerekliliği ise, daha çok küresel rekabet sürecinin zorunlu kıldığı maliyetlerin azaltılması çabasıyla kaynaklanmaktadır. Dünya ekonomisinin daha açık ve rekabetçi hale geldiği günümüzde, sağlık bakımı harcamaları bu rekabette önemli bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Özellikle sanayileşmiş ülkelerde son 20–30 yılda artan sosyal harcamalar içerisinde sağlık bakımı harcamaları önemli bir kalemi teşkil etmesi ve bu maliyetlerle sosyal devletin sürdürülemeyeceğine yönelik endişelerin, küresel ekonomide yaşanan yavaşlamayla bir araya gelmesi bu alana ilişkin reform yapma gerekliliğini doğurmaktadır. Ayrıca daha çok sağlık sigortası primi şeklinde iş gücü maliyetleri üzerinde de baskı oluşturan bu alandaki harcamaların, uluslararası rekabet sürecinde azaltılması gerekmektedir⁷⁴⁵.

Küresel rekabet sürecinde sağlık bakımı harcamalarının azaltılması gerekliliğinden yola çıkılarak sağlık hakkı kapsamında sunulan imkânları sınırlandırıcı yönde çeşitli önlemlerin alınması söz konusu olmuştur⁷⁴⁶. Bu yönde alınan önlemler bazı temel yöntemler çerçevesinde şekillenmiştir. İlk olarak alınan önlemlerle sağlık hakkı kapsamında sunulan hizmetlerin kısıtlandığı görülmüştür⁷⁴⁷.

Bu bağlamda örneğin; ABD’de gerçekleştirilen reformlarla kadın ve çocuklara yönelik sağlık programlarına önemli sınırlamalar getirilmiş⁷⁴⁸ ve hastaların, hastane-

%50'lere dahi ulaşmamaktadır. OECD Health Data 2007, www.oecd.org/health/healthdata, 02.03.2009. ABD kişi başına düşen sağlık bakımı harcamalarında da öncü konumdadır. 2005 yılı itibarıyla 6400 dolar olan bu miktar, OECD ortalamasında 2753 dolar, Türkiye’de ise, 586 dolardır. OECD Health Data 2007, www.oecd.org/health/healthdata, 02.03.2009. Benzer yöndeki veriler için bkz. BELEK, İlker, **Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politikası**, Sorun Yayınları, İstanbul 2001, s. 163, 183, 188, 199, 203.

⁷⁴³ HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 124; GIAIMO, s. 357.

⁷⁴⁴ OLSEN, s. 182; FRASER, s. 269; BARRY, *Modern Siyaset*, s. 302-303.

⁷⁴⁵ GIAIMO, s. 336, 351, 353, 357, 359; HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 124.

⁷⁴⁶ HUBER/STEPHENS, *Welfare State*, s. 124; GIAIMO, s. 335; FREEMAN/MORAN, s. 35; BELEK, s. 336-337.

⁷⁴⁷ TAYLOR-GOUBY, Peter, *The Response of Government*, s. 211; BİLEN, s. 280.

⁷⁴⁸ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 252.

lere ve uzmanlara erişimi sınırlandırılmıştır⁷⁴⁹. Niteliği itibariyle vatandaşlarına zaten evrensel bir sağlık güvencesi sunmayan, bu nedenle de genellikle yoksul, düşük ücretli ve kısmi zamanlı çalışan 50 milyona yakın kişinin sağlık güvencesine sahip bulunmadığı ABD’de, bu tür uygulamalar koşulları daha da zorlaştırmıştır⁷⁵⁰.

İngiltere’de yapılan reformlarla da sağlık bakımına ilişkin sınırlayıcı reformlar yürürlüğe konulmuştur. Bu çerçevede 1987 yılında gerçekleştirilen düzenlemeyle her bir hasta için yapılan sağlık bakımında 5000 Pound’luk bir sınır getirilmiştir⁷⁵¹. Daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen reformlarla sağlık sigortası kapsamında sunulan yataklı bakım süresi kısaltılmış ve kişilerin kendi bakım ihtiyaçlarını gidermelerinin teşvik edildiği görülmüştür⁷⁵².

Bu alanda en sınırlı reformların gerçekleştirildiği İsveç’te ise, sağlık bakımı alanında özellikle göçmenler ve gençler için çeşitli kesintiler yapılması ve sağlık hizmetlerinden yararlanabilmek için bekleme günlerinin eklenmesi söz konusu olmuştur⁷⁵³.

Türkiye’de ise, önceden de yetersiz biçimde sunulan sağlık bakımı hizmetlerinde bazı dönemlerde kısıtlayıcı düzenlemelere, bazı dönemlerde ise yeşil kart gibi uygulamalarla genişletici düzenlemelere gidildiği görülmüştür. Daha çok yaşanan ekonomik krizlerin ardından kısıtlayıcı düzenlemelere öncelik verildiği ve küreselleşme sürecine uygun biçimde sınırlandırıcı reformların yürürlüğe konulduğu gözlenmiştir⁷⁵⁴.

⁷⁴⁹ GIAIMO, s. 359.

⁷⁵⁰ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 252-253; ESPING-ANDERSEN, After the Golden Age?, s. 17; GIAIMO, s. 357. Benzer yönde BELEK, s. 160-164. ABD’de işverenlerin sağlık sigortası yaptırması zorunlu değildir. Fakat çoğu Amerikalıya sağlık sigortası, genellikle ücret dışı yardım olarak işverenler tarafından sağlanmaktadır. Ancak Clinton, bu durumu değiştirmiş ve bütün şirketlere sağlık sigortası sağlama zorunluluğu getirmiştir. Bu süreçte küçük şirketler ise, hükümetin ve bireylerin desteğiyle sağlık sigortası sağlayacaklardır. GIAIMO, s. 357-359. Obama; sağlık sigortasına ilişkin bu problemi çözmek amacıyla, ulusal sağlık sigortasını yürürlüğe koyarak 50 milyona yakın kişinin sağlık güvencesi kapsamına alınmasını sağlamaya çalışmaktadır.

⁷⁵¹ LUND, s. 171.

⁷⁵² TAYLOR-GOOPY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 191.

⁷⁵³ PIERSON, Paul, Welfare State Restructuring, s. 410; HOUTEPEN/MEULEN, s. 339.

⁷⁵⁴ KARA, s. 240. Özellikle 1990’lı yıllarda yataklı tedavi imkânını belli süreye bağlamaya dönük düzenlemeler yapılmış, ancak bu düzenlemeler Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. E. 1996/17, K. 1996/38, KT. 16.10.1996, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1996/K1996-38.htm>, 27.07.2004. Anayasa Mahkemesi’nin konu ile ilgili benzer kararı için bkz. E. 1990/27, K. 1991/2, KT.

Küresel rekabet sürecinde sağlık hizmetlerinin getirdiği yüklerden kurtulabilmek amacıyla alınan önlemlerde benimsenen bir diğer temel yöntem ise; sağlık hakkı kapsamında sunulan imkânların dayanışmacı bir yapı yerine, bireysel sorumlulukların ön plana çıkarılması suretiyle temin edilmesidir⁷⁵⁵. Bu çerçevede en çok başvurulan yöntem ise, bireylerin almış oldukları tedavi ve ilaçların getirdiği maliyetin tamamı ya da bir kısmına katılımlarının öngörülmesidir.

Örneğin; İngiltere ve Almanya gibi ülkelerde bireylerin katkısını sağlamaya dönük önemli düzenlemelerin yapıldığı gözlemlenmektedir. Bu çerçevede İngiltere’de Thatcher iktidarı döneminde getirilen düzenlemeyle sağlık hizmetlerinden yararlanan kimselerin tedavi ve ilaç masraflarının bir kısmına katılımı öngörülmüştür⁷⁵⁶. Almanya’da ise, 1988 sağlık bakım reformu kanunları ile ilk kez bireylerin hastanede gördüğü tedavi ve ilaç giderlerine katkı payı ödeme zorunluluğu getirilmiştir. 1997’de ise, sağlık bakımını yeniden yapılandırma kanunlarıyla sağlık hizmetinden yararlanarlardan alınan katkı payları arttırılmış ve maliyetler daha çok sigortalılar ve hastalar üzerine kaydırılmıştır⁷⁵⁷. Türkiye’de ise, daha önce de var olan katkı payı uygulamasına, 2006 yılında gerçekleştirilen sosyal güvenlik reformuyla ayakta tedavilerde ve ilaç alımlarında katkı payı ödenmesine ilişkin düzenlemeyle devam edilmiştir.

Küresel rekabet sürecinde sağlık hakkı kapsamında sunulan imkânların getirdiği yüklerden kurtulabilmek amacıyla alınan önlemlerde benimsenen bir diğer temel

17.01.1991, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/İPTALİTİRAZ/K1991/K1991-2.htm>, 27.07.2009. Ancak Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren ekonomik gelişmeye paralel biçimde sağlık bakımı alanında gerçekleştirilen pek çok olumlu reformda söz konusudur. Tüp bebek gibi ekonomik olarak yüksek maliyetli uygulamaların sosyal güvenlik kapsamında sunulan sağlık sigortası tarafından karşılanması, bu kapsamda bireylere özel hastanelerden yararlanabilme olanaklarının sunulması, ilaç fiyatlarının sınırlandırılması, genel sağlık sigortası ile 18 yaş altındaki bireylere ücretsiz sağlık hizmetlerinin sunulması olumlu düzenlemelere örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca muhafazakâr anlayışla örtüşür biçimde; özürlü ya da yaşlılığı nedeniyle bakıma muhtaç kişilere evde yakınları tarafından bakılması halinde maaş ödenmesi de olumlu değerlendirilebilecek nitelikte bir diğer düzenlemedir.

⁷⁵⁵ HOUTEPEN/MEULEN, s. 332, 339; GIAIMO, s. 352; KARA, s. 186; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 222.

⁷⁵⁶ KARA, s. 186; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 222.

⁷⁵⁷ GIAIMO, s. 353, 357. Bu dönemde Hollanda’da önemli düzenlemeler yapılmış ve yapılan düzenlemelerle bireylerin bütün tedavi giderlerine katılımı öngörülmüştür. HOUTEPEN/MEULEN, s. 332.

yöntem ise, sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılmasıdır⁷⁵⁸. Sağlık alanının bir kamu meselesi olarak görülmemesi gerektiğini dile getiren liberal düşünceye göre, sağlık hizmetlerinin özel sektöre kaydırılması öngörülmektedir⁷⁵⁹. Esas itibariyle, kamu harcamalarının azaltılması amacıyla gündeme getirilen bu husus ile aynı zamanda sağlık hizmetlerinin sosyal güvenlik sisteminden çıkarılarak piyasanın en karlı sektörlerinden biri haline getirilmesi gerçekleştirilmektedir. Böylelikle sağlık hizmetlerinin özel sektör tarafından sunulması noktasında önemli bir yönelim ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bir taraftan sosyal güvenlik sistemi tarafından sunulan bazı sağlık hizmetleri piyasadaki karşılarda, diğer taraftan da bireysel sağlık sigortası teşvik edilmektedir. Genel sağlık sigortasının uygulandığı ülkelerde dahi, primleri toplayan sosyal güvenlik kuruluşu ile sağlık hizmetini sunan kuruluş birbirinden ayrılmakta, özellikle sağlık hizmetlerinin sunumu büyük ölçüde özel sektörle yapılan anlaşmalar çerçevesinde karşılanmaktadır⁷⁶⁰.

İfade edilen esaslar çerçevesinde İngiltere, ABD ve Almanya gibi ülkelerde çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. İngiltere’de gerçekleştirilen düzenlemelerle sağlık bakımı önemli ölçüde ticarileştirilmiştir⁷⁶¹. Thatcher döneminde özel sektörü desteklemek amacıyla bireylere kamu sağlık kuruluşları yanında, özel sektöre ait sağlık kuruluşlarında da tedavi olabilmek imkânı sağlanmıştır. Özel sigorta şirketleri teşvik edilerek devletin bu alandaki sorumlulukları azaltılmaya çalışılmıştır. Özel sağlık hizmetleri ve özel sağlık sigortası uygulamaları da 80’li yıllardan sonra artış göstermiştir⁷⁶². Ayrıca doğrudan sağlık hizmetine ilişkin olmasa da sağlık alanında hastanelerde sunulan yemek, çamaşır, temizlik ve bakım gibi hizmetlerin taşeron şirketlere devredilerek özelleştirildiği görülmüştür⁷⁶³.

İngiltere’de özellikle 1987 sonrasında sağlık alanında köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede yapılan reformlar, sözde piyasa (quasi-market), hizmeti sa-

⁷⁵⁸ BELEK, s. 136, 340; RIEGER/LEIBFRIED, s. 211; HOUTEPEN/MEULEN, s. 332; YILDIRIM, H. Hüseyin, Piyasa, Sağlık Bakımı ve Piyasa Başarısızlıkları, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy. 1, Mart 1999, s. 134.

⁷⁵⁹ BARRY, *Modern Siyaset*, s. 76, 302-303; FREEMAN/MORAN, s. 40.

⁷⁶⁰ KORAY, *Sosyal Politika*, s. 311-312.

⁷⁶¹ MIDGLEY, s. 142.

⁷⁶² SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 221-223; LUND, s. 166.

⁷⁶³ KARA, s. 186; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 222.

tın alan ile hizmeti sağlayanın ayrılması, decentralization (yerelleştirme) ve özerkleştirme gibi hususlarda yoğunlaşmıştır. Sözde piyasa uygulaması ile kamu sektörü içerisinde, kendisine piyasanın davranışlarını model alan bir iç ticaret sistemi oluşturulmuştur. Bizzat yerel yönetimlerce yerel hizmetlerin sunumunda uygulanan bu yöntem, en geniş ölçeğiyle sağlık alanında uygulanmıştır. Sözde piyasa uygulaması ile rekabetçi bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Özerkleştirilmiş hastaneler ve sağlık hizmetlerini oluşturan sözde özel kurumlar, özel sektör rekabetini arttırmış ve karlılığın en yüksek olduğu alanlara yönelmiştir⁷⁶⁴. Ayrıca gerçekleştirilen düzenlemelerle; sağlık alanında hizmeti sağlayan ve satın alan ayrımı oluşturulmaya çalışılmış ve hizmeti satın alan ile hizmeti sağlayanın piyasayı birlikte yönetmesi esası benimsenmiştir⁷⁶⁵. Bu düzenlemelerin yanı sıra, 1990 Ulusal Sağlık Hizmeti Kanunu ile ulusal sağlık hizmetlerinin etkin bir biçimde kontrol edilmesi ve yarı-özerk yerel kurumların oluşturulması söz konusu olmuştur⁷⁶⁶.

Bu süreçte ABD’de ilk olarak Reagan tarafından önemli reformlar yürürlüğe konulmuştur. Reagan döneminde sağlık hizmetlerinin sunulması hususunda serbest piyasa sistemine ve bu sistemin yanında gönüllü sağlık kuruluşlarına özel bir önem verilmiştir. Özellikle yaşlıların bakımına ilişkin olarak gönüllü kuruluşların sunduğu “Yaşlı Bakım Evleri”nin (Nursing Home) sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Ayrıca temel itibariyle özel sektör tarafından sunulan sağlık hizmetlerinde piyasanın tam bir hâkimiyeti söz konusu olmuştur. Bu çerçevede kamunun yaptığı sağlık harcamalarının artış hızı düşme eğilimine girerken; özel sağlık harcamaları çok hızlı bir artış göstererek, dünyada kişi başına yapılan en yüksek özel sağlık harcaması bu ülkede gerçekleştirilmiştir⁷⁶⁷. Clinton döneminde ise, sağlık piyasasını düzenleyici ve gönüllü teşvik edici yönde önlemler alınmıştır⁷⁶⁸.

⁷⁶⁴ KARA, s. 185-186; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 222. Sözde piyasa ile kastedilen; tamamen serbest değil de, belli sınırlar konulmuş bir piyasayı tasvir edilmektedir. LUND, s. 177.

⁷⁶⁵ LUND, s. 177.

⁷⁶⁶ GLENNERSTER, s. 186-190; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 222.

⁷⁶⁷ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 253;

⁷⁶⁸ GIAIMO, s. 359-363.

Almanya’da da yaşanan küresel rekabet süreci sağlık alanında önemli etkiler meydana getirmiş ve bu etkilerin en aza indirilmesi amacıyla bireylerin katkısının yanında, sağlık alanı özel sektörün rekabetine açılması söz konusu olmuştur⁷⁶⁹.

Bütün dünyadaki gelişmelere paralel düzenlemeler ülkemizde de görülmüş ve sağlık alanına ilişkin önemli bir piyasalaşma süreci yaşanmıştır. İlk olarak Özal döneminden itibaren özel sağlık kuruluşlarının kurulması ve sayısının artırılması kolaylaştırılmıştır. Sağlık alanında özel sektörün gelişiminin desteklenmesi sonucunda özel sağlık kuruluşlarının sayısı hızlı bir şekilde artmıştır⁷⁷⁰. Özal dönemi sonrasında da devam eden bu süreç mevcut hükümetle birlikte hız kazanmıştır. Bu dönemde yürürlüğe konulan “Sağlıkta Dönüşüm Programı” isimli uygulama ile farklı kurumlara ait hastaneler arasındaki ayırım kaldırılmış ve bütün hastaneler Sağlık Bakanlığı’na bağlanarak sosyal sigortalar sistemine dâhil olan kimseler dilediği hastaneden yararlanır hale getirilmiştir. Koray; sağlık hizmetinin sunumu ile finansmanın ayrılması ve yakın zamanda özelleştirmeye gidileceği anlamına gelmesi nedeniyle bu sistemi eleştirmektedir⁷⁷¹. Oysa bu yöndeki eleştiri, bireylerin sağlık hakkına yansıyan boyutuyla değerlendirildiğinde pek de yerinde değildir. Nitekim ekonomik imkânları sınırlı vatandaşların da özel sağlık kuruluşlarından yararlanabilmesine imkân sağlayan bu kapsamdaki düzenlemeler, bireylerin sağlık hakkının daha iyi korunabilmesine hizmet etmektedir. Ancak sağlık hizmetlerinin niçin kamu tarafından kaliteli bir biçimde sunulamadığı eleştirilebilir bir husustur. Çünkü kamu tarafından yetersiz seviyede sunulan sağlık hizmetleri, kamu fonlarının çeşitli şekillerde özel sektöre aktarılması anlamına gelmektedir.

E. EĞİTİM HAKKI

Sosyal devletin yaşadığı dönüşüm sürecinden diğer sosyal ve ekonomik haklar kadar olmamakla birlikte, eğitim hakkı da belli ölçüde etkilenmektedir. Bu süreçte eğitim hakkı açısından ortaya çıkan en temel olumsuzluk, neoliberal düşünce tarafın-

⁷⁶⁹ GIAIMO, s. 350, 353.

⁷⁷⁰ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 294.

⁷⁷¹ KORAY, Sosyal Politika, s. 173-174.

dan eğitimin bir kamusal sorumluluk olarak görülmemesi nedeniyle bu alandaki hizmetlerin özel kuruluşlarca ve ücretli olarak sunulmasının öngörülmesidir⁷⁷².

Bu anlayıştan yola çıkılarak uygulamada eğitim alanında da yeni düzenlemeler getirilmekte ve neoliberal anlayışın piyasa mantığı hâkim kılınmaya çalışılmaktadır. Eğitim alanında özel hizmet sağlayıcılar teşvik edilmekte, temel zorunlu eğitim serbest rekabete açılmakta ve bireylere, eğitim alınacak kuruluşu özel kuruluşlar arasından da seçebilme imkânı getirilmektedir⁷⁷³.

Diğer kamu hizmetleri gibi eğitim alanında da yaşanan özelleşme, bu alanda önemli bir piyasalaşma sürecinin yaşanmasına neden olmakta ve özel eğitim kurumlarının sayısı hızlı bir şekilde artmaktadır⁷⁷⁴. Esasında eğitimin özel kuruluşlar tarafından sağlanması, bu hak açısından başlı başına bir problem meydana getirmemekle birlikte; bu husustaki temel problem, devletin eğitimden özel kuruluşlar lehine çekilmesi ve bu alanı bir ticarileştirmeye çalışması olarak belirmektedir. Böylelikle ticari işletme haline getirilmeye çalışılan eğitim kurumlarında, öğrenciler müşteri konumuna dönüştürülmeye çalışılmakta ve bu durumdan en olumsuz etkilenenler ise, yoksul kitleler olmaktadır. Ayrıca bu süreçte devletin eğitim alanında özel kuruluşların yanı sıra, sivil toplum örgütleri ve hayır kuruluşlarını teşvik etmesi; yoksul bireylerin, hayır kurumları ve sivil toplum kuruluşlarının insafına bırakılmasına neden olmaktadır. Kısaca yoksul vatandaşlar açısından eğitim hakkına ulaşabilmenin daha zor hale geldiği bu süreçte fırsat eşitliği önemli ölçüde zedelenmektedir⁷⁷⁵.

Temelde neoliberal düşüncenin; eğitimi, bireylerin kendi sorumluluğunda bir mesele olarak değerlendirmesi ve bu alanda zengin ve yoksul kimseler arasında fırsat eşitliğinin sağlanmaya çalışılmasına karşı çıkmasına dayanan bu süreç, uygulamada önemli problemleri de beraberinde getirmektedir⁷⁷⁶. Eğitim alanında fırsat eşitliğinin ortadan kalkmasına neden olan bu yaklaşım; eğitim hakkından maddi imkânlara sahip

⁷⁷² BARRY, Modern Siyaset, s. 76; AINLEY, Patrick, 'The New 'Market-State' and Education', **Journal of Education Policy**, Vol. 19, No. 4, July 2004, s. 511.

⁷⁷³ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 220; KARA, s. 238; GINSBURG, Globalization and the Liberal Welfare States, s. 188.

⁷⁷⁴ GINSBURG, Globalization and the Liberal Welfare States, s. 189.

⁷⁷⁵ YILDIZ, Naciye, Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy. 11, Diyarbakır 2008, s. 23, 30-31.

⁷⁷⁶ AINLEY, s. 511.

kimselerin daha iyi şartlarda yararlanabildiği, oysa devletin bütün vatandaşlarına temel insan hakkı olan eğitim hakkını sağlamakla yükümlü olduğu öne sürülerek eleştirilmektedir⁷⁷⁷.

Neoliberal anlayış çerçevesinde gelişen bu süreçte, pek çok ülkede eğitim alanında özel kuruluşların teşvik edilmesine karşın⁷⁷⁸, bu alandaki piyasalaşmanın olumsuz sonuçlarının da giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Nitekim çoğu ülke uygulamasında eğitim hizmetleri salt liberal anlayışla tamamen özel ve ücretli hale getirilmemektedir. Bu bağlamda kamu alternatifleri varlığını sürdürmekte⁷⁷⁹ ve yoksul kimseler daha kalitesiz olsa da kamu alternatiflerinden yararlanmaya devam etmektedirler. Bu süreçte zengin ve yoksula aynı kalitede eğitime ulaşım imkânı sağlanmakla birlikte yoksul kimseler de temel eğitime erişebilmektedir.

Esasında bu süreçte bir taraftan eğitim alanında özel kuruluşlar teşvik edilmekle birlikte, diğer taraftan küresel rekabet karşısında avantaj sağlayabilmek amacıyla vasıflı bir emeğe sahip olunması arzulanmaktadır. İşte eğitim hakkının bu süreçten diğer sosyal ve ekonomik haklara göre daha az etkilenmesinin temel nedeni de bu hussustur. Bu bağlamda bilgi çağı olarak adlandırılan günümüzde eğitim önemli bir yer tutmakta ve bu gerçekten yola çıkılarak eğitimle ilgili standartlar arttırılmaya çalışılmaktadır⁷⁸⁰. Arttırılmaya çalışılan söz konusu standartları iş çevreleri önemli ölçüde desteklemekte ve kendi alanlarıyla ilgili meslek liseleri, teknoloji kolejleri, teknoloji merkezleri ve üniversiteleri finanse ederek kendi faaliyet alanına ilişkin gelişmelerde eğitimden önemli ölçekte yararlanmaktadırlar⁷⁸¹.

F. KONUT HAKKI

Sosyal devletin yaşadığı dönüşüm sürecinde konut hakkı kapsamında sunulan yararların da azaltılması söz konusudur. Bu alanda yaşanan gelişmelere örnek olarak daha çok dönüşüm sürecinin öncü ülkeleri olan ABD ve İngiltere’de yürürlüğe konulan uygulamalar gösterilmektedir.

⁷⁷⁷ YILDIZ, s. 25, 30.

⁷⁷⁸ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251; KARA, s. 209; STEPHENS, s. 47-48.

⁷⁷⁹ KARA, s. 186.

⁷⁸⁰ LUND, s. 165, 169, 176; KUISMA, s. 22; KWON, s. 493; POWELL/HEWITT, s. 61, 63, 87; HABERMAS, Küreselleşme Tazyikleri, s. 209.

⁷⁸¹ AKTAN, Değişim Çağında Devlet, s. 284-285; KARA, s. 185; YILDIZ, s. 24.

Bu süreçte örneğin, İngiltere’de bireylere konut hakkı kapsamında sunulan imkânlar önemli ölçüde azaltılmıştır⁷⁸². Bu bağlamda yürürlüğe konulan ilk reform 1980’de çıkarılan Konut Kanunu’yla yapılmıştır. Yerel otoritelere ait evlerin, içerisinde kiracı olarak 3 yıldır oturanlara satılmasını düzenleyen bu kanunla, sözü edilen evlerin piyasa fiyatlarının %50 ila %70’i arasında değişen indirimlerle satılması öngörülmüştür. Böylelikle kamuya ait evlerin gelecekte ortaya çıkaracağı bakım masraflarından kurtulunmasının yanı sıra, gerçekleştirilen özelleştirmeyle büyük bir kaynağın meydana getirilmesi sağlanmıştır. 1987 yılında, getirilen düzenlemeyle ise, kamuya ait bu konutları alma hakkı herkese tanınmıştır⁷⁸³. 1987 yılında yerel otoritelerin kendilerine ait konutların tamiri için 20 milyar pound harcaması, kalan konutların da satılmasını gündeme getirmiştir. Bu amaçla 1988 Konut Kanunu ile 1989 Yerel Hükümet ve Konut Kanunu çıkarılmış ve bu kanunlarla, yerel otoritelere kalan konutları daha rahat koşullarda satabilme ve yüksek miktarlara kiraya verebilme imkânı tanınmıştır⁷⁸⁴.

Böylelikle İngiltere’de kamu tarafından başlangıçta sosyal amaçlarla inşa edilmiş konutların özelleştirilmesi söz konusu olmuştur. Esasında Thatcher tarafından yürürlüğe konulan kamuya ait konutların içinde yaşayan kimselere kolay şartlarda satılmasına ilişkin süreçle; hem bu alandaki yüklerden kurtulmak ve önemli miktarda kaynak oluşturmak, hem de popülist bir yaklaşımla bu evlerde oturan düşük gelirli ve İşçi Partisi’nin oy deposu haline gelen kesimlerden oy kazanmak amaçlanmıştır. Temelde liberal düşüncenin öngördüğü serbest piyasa sisteminin temel ilkeleriyle bağdaşmayan bu yöntem başarılı olmuş ve bu kesimler Muhafazakâr Parti’ye oy verir hale gelmişlerdir⁷⁸⁵.

Ayrıca bu dönemde kamunun konut alanındaki harcamaları da önemli ölçüde azaltılmış ve kamunun bu alandan çekilmesi sağlanmıştır. Nitekim 1970’li yıllarda

⁷⁸² TAYLOR-GOUBY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 191.

⁷⁸³ LUND, s. 164; MIDGLEY, s. 142; GLENNERSTER, s. 171-172; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 225; WALKER, Alan, The Strategy of Inequality: Poverty, and Income Distribution in Britain 1979-1989, **The Social Effects of Free Market Policies**, Der. Ian Taylor, St. Martin Press, New York 1990, s. 31; GARRETT, Geoffrey, The Politics of Structural Change: Swedish Social Democracy and Thatcherism in Comparative Perspective, **Comperative Political Studies**, Vol. 25, No 4, January 1993, s. 538-539.

⁷⁸⁴ LUND, s. 170.

⁷⁸⁵ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 225; GARRETT, s. 538-539.

devletin konut üretiminde payı %50 civarındayken, bu oran 1979–1991 yılları arasında %15'lere kadar düşmüştür. Bu durumda devletin yoksul veya düşük gelirlilere dönük kiralık konut yapımından vazgeçmesi önemli etkiye sahip olmuştur. Ayrıca özel sektörden ev satın alanlara uygulanan faiz indirimleri de özel sektörün yaptığı konutları oldukça cazip hale getirmiştir. Orta ve üst düzey gelire sahip kimselere özel sektörden aldıkları konutlar için ödeyecekleri faizi, vergiden düşebilme imkânı sağlamıştır. Daha çok orta sınıfın yararlandığı bu yeniliklere karşın, yoksullara dönük konut harcamalarında önemli miktarda azalmalar gözlemlenmiştir⁷⁸⁶. 1997 yılında Blair liderliğindeki Yeni İşçi Partisi tarafından öngörülen “Üçüncü Yol” bağlamında da bu süreçten herhangi bir geri dönüş meydana gelmemiş ve bu alanda piyasanın genişletilmeye çalışılmasına devam edilmiştir⁷⁸⁷. İngiltere’de ilerleyen süreçte de, kamunun eskiden olduğu gibi konut alanında sorumluluk üstlenmesi söz konusu olmamıştır.

ABD’de ise, konut hakkı alanında 1930’ların sonlarından itibaren pek çok program uygulanmış, yoksul kitlelerin barınma sorunları çözülmeye çalışılmıştır. Özellikle 1960’lı yıllarda “Büyük Toplum” reformlarıyla geniş halk kesimlerinin ev sahibi yapılması amacıyla geniş finansal yardımlar sağlanmıştır. Bu çerçevede vergi destekleri, doğrudan finansal destekler ve özel leasing şirketleri bu amaçla kullanılmıştır. Ancak 1970’li yıllara gelindiğinde söz konusu destekler azalmaya başlamıştır⁷⁸⁸.

Bu çerçevede 1974 yılında yürürlüğe konulan “Toplumu Geliştirme ve Konut Edindirme Kanunu” (The Passage of the Housing and Community Development Act) ile konut edinmeye ilişkin güçlü federal kontrol, eyaletlerin takdirine bırakılmıştır. Eyaletlerin takdirine bağlı olarak yetersiz seviyede sunulan bu alandaki destekler, 1970’ler ve 1980’ler süresince önemli ölçüde azaltılmıştır. Özellikle 1980 sonrasında ABD’de yaygın biçimde uygulamaya aktarılan neoliberal düşüncenin etkisiyle sosyal amaçlı konut programları yerine, mülkiyet hakkının genişlemesi amacıyla konut sahibi olunması teşvik etmiştir. Söz konusu teşvikin sosyal amacı olmaması nedeniyle yoksul ve ihtiyaç sahibi kimselere sunulan kamu lojmanlarına (Public Housing) ayrı-

⁷⁸⁶ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 294-295; TAYLOR-GOOPY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 5.

⁷⁸⁷ POWELL/HEWITT, s. 61, 66.

⁷⁸⁸ OLSEN, s. 175.

lan kaynak oldukça kısılmıştır. Nitekim bu yıllarda yoksullar için yapılan konut harcamaları yetersiz seviyelere gerilemiştir. Bu durum ise, “Homeless” olarak adlandırılan ve hiçbir barınma imkânına sahip olmayan evsiz insanların sayısının hızlı bir şekilde artmasına neden olmuştur⁷⁸⁹. Bu dönemde söz konusu artışın getirdiği bir gereklilik olarak, evsiz kimselere soğuk günlerde sığınak sağlamak amacıyla gönüllü kuruluşlar ya da yerel yönetimler tarafından kurulan “Evsiz Barınakları”na (Homeless Shelters) federal bütçeden kaynak oluşturulmuştur⁷⁹⁰.

Ayrıca 1980’ler boyunca yürürlükte olan neoliberal politikalar çerçevesinde serbest piyasa hâkim kılınmaya çalışılmış ve bu planının konut hakkına yansımaları ise, kamunun konut yapımının hemen hemen durma noktasına gelmesi olmuştur. Ayrıca bu dönemde geliştirilen kupon sistemi ile çalışan yoksul kimselere verilen kuponlar aracılığıyla kira ödemelerine destek verilmiştir. Kira kuponu ile kişi kendi gelirinin %30’u ile kira arasındaki farkı ödeme garantisi sunulmuştur. Söz konusu düzenleme ile hem serbest piyasa sisteminin işleyişi bozulmaksızın kira yardımı yapılması öngörülmüş, hem de programın yoksullara yönelik olmaktan çok çalışan yoksullara yönelik olması sağlanmıştır⁷⁹¹. ABD’de konut hakkı açısından 1980’lerden günümüze kadar olan süreçte de, sosyal amaçlı konut programlarına ilişkin ilerletici adımlar atılmamıştır.

Sonuç itibariyle, sosyal devletin dönüşüm sürecinde konut hakkına ilişkin olarak çeşitli kısıtlamalar söz konusu olmuştur. Kısıtlamalarla önceden sunulan daha iyi imkânların sınırlandırılması ve konut alanının tamamen özel sektöre devredilmesi yaygınlaşmıştır. Daha çok gelişmiş ülkeler açısından geçerli olan bu durum, ülkemiz açısından ise geçerli olmamıştır. Nitekim 1980’lerden önce köylerde yaşayan nüfusun barınma problemine ilişkin herhangi bir çözüm getirilmemiş; bu tarihten sonra ise, yaşanan hızlı kentleşme karşısında şehirlerde ortaya çıkan konut açığına karşı gece-kondulaşmaya göz yumulmuştur. Bu alana ilişkin olarak çözüm getirmesi amacıyla

⁷⁸⁹ OLSEN, s. 175; TAYLOR-GOOPY, *Politic Change at a Time of Retrenchment*, s. 5; SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 225.

⁷⁹⁰ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 256.

⁷⁹¹ SALLAN GÜL, *Sosyal Devlet Bitti*, s. 256.

1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) ise, başlangıçta gerçekleştirebildiği çok sınırlı uygulamalarla sorunların üstesinden gelememiştir⁷⁹².

Ancak 2000’li yıllardan itibaren hızlı bir konut üretme sürecine giren TOKİ, bu tarihten itibaren daha etkin bir yapıya dönüştürülmüştür⁷⁹³. Bu bağlamda ülkemizde TOKİ tarafından gerçekleştirilen projeler, sosyal devlet açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Nitekim önemli sayıda sosyal amaçlı projeyi yürürlüğe koyan TOKİ, pek çok yoksul kimsenin ev sahibi olmasını sağlamıştır. Uygulamada TOKİ’nin sosyal amaçlı projelerde aradığı birtakım şartların suiistimal edilerek, gerekli şartları taşımayan kimselerin de bu projelerden yararlandığı öne sürülmekle birlikte, söz konusu suiistimaller daha sıkı denetlemelerle giderilebilecek niteliktedir.

G. TOPLU SOSYAL HAKLAR

Sosyal devletin 1980’lerden itibaren yaşadığı dönüşüm sürecinde, toplu sosyal haklar olarak adlandırılan sendika, toplu iş sözleşmesi ve grev gibi haklar da⁷⁹⁴ önemli zayıflamalar söz konusu olmaktadır.

Esas itibariyle bu süreçte, sözü edilen hakların kullanımında anahtar işlevler üstlenen sendikalar, ekonomik refahın azalmasının ve işsizliğin nedeni olarak görülmeye başlanmakta ve sendikalar zayıflatılmaya çalışılmaktadır. Sendikaların, sözü edilen olumsuzlukların ortaya çıkmasında belirleyici unsur olarak değerlendirilmesinin temel nedeni, sendikalı olmanın işçi maliyetlerini arttırıcı bir faktör olmasından kaynaklanmaktadır. Temel amacın karlılığı arttırmak ve maliyetleri düşürmek olduğu küresel rekabet sürecinde; sendikalı işçiler, maliyetleri arttırıcı bir faktör olarak değerlendirilmekte ve işsizliği arttırarak işçilere yarardan çok zarar getirdiği düşünülmektedir⁷⁹⁵.

Bu düşüncelerden yola çıkılarak sendikaların maliyetler üzerindeki etkisi azaltılmaya çalışılmakta, böylelikle sendikalar baskı altına alınmaktadır. Sendikaların baskı altına almasının bir başka nedeni ise, bu kuruluşların küresel rekabet sürecine

⁷⁹² KELEŞ, s. 74, 83; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 295-296.

⁷⁹³ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 269. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.toki.gov.tr/ptext.asp?id=2> 05.05.2010.

⁷⁹⁴ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 257-258.

⁷⁹⁵ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 195-196; KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s. 233; KORAY, Sosyal Politika, s. 107-109; ABOU-NASSIF, s. 22; BARDHAN, s. 103.

karşı çıkmalarıdır. Ancak sendikaların küresel rekabet sürecine karşı sergiledikleri direncin başarılı olabilmesinin bir hayli güç olduğu ifade edilmektedir⁷⁹⁶. Çünkü sendikalar, kitlesel ve kronik hale gelen işsizlik nedeniyle etkili olmaktan uzak kalmaktadırlar. Nitekim istihdam seviyesinin korunması karşılığında ücret artışına ilişkin taleplerinden vazgeçmekte ve esnek istihdam uygulamalarını kabul etmektedirler⁷⁹⁷. Bu husus ise, sendikaların varlıklarının ve inandırıcılıklarının önemli ölçüde sorgulanmasına ve sendikaların güç kaybetmesine neden olmaktadır. Bundan böyle sendikalar, çalışanlara daha iyi çalışma şartları sağlama hususunda etkin olamamaktadırlar⁷⁹⁸.

Bu nedenlere bağlı olarak yaşanan zorluklar neticesinde sendikaların gücü ve etkisi önemli azalmaktadır⁷⁹⁹. Bu yönde gösterilen çabaların sonucu olarak sendika hakkında yaşanan zayıflama sürecinde benimsenen en temel uygulama ise, sendikasızlaştırma olmaktadır. Özellikle artan küresel rekabet ile birlikte pek çok özel şirket; sendikalı işçileri işten çıkarmakta veya sendikasız olmaya zorlamakta, yeni işe alacağı işçileri de sendikasız olma şartıyla işe almaktadırlar. Ayrıca küreselleşme sürecinde artan özelleştirmelerle yaygınlaşan taşeronlaştırma⁸⁰⁰ gibi yöntemler, sendikasızlaştırmanın en temel uygulama yöntemleri olmaktadır. Ayrıca bu süreçte yürürlüğe konulan sendikasızlaştırma ile toplu sosyal haklarda önemli bir daralma meydana getirilmektedir⁸⁰¹. Toplu sosyal haklarda yaşanan bu daralma süreci ise, devletin endüstri ilişkilerinin başladığı dönemdeki “seyirci” niteliğine geri döndüğü iddialarının dile getirilmesine neden olmaktadır⁸⁰².

Devletin endüstri ilişkilerinde seyirci niteliğine dönüşmeye başladığı bu süreçte, çoğu ülkede toplu sosyal haklara ilişkin standartlar azaltılmıştır. Örneğin bu hu-

⁷⁹⁶ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 204; SCARBROUGH, s. 241-242, 244, 251; ROSS, s. 12; DALY, s. 99.

⁷⁹⁷ KORAY, Sosyal Politika, s. 103, 249.

⁷⁹⁸ DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 199; ABOU-NASSIF, s. 22; BARDHAN, s. 103.

⁷⁹⁹ TAYLOR-GOUBY/DEAN/ MUNRO/PARKER, s. 191; DOĞAN, Parçalayan Küreselleşme, s. 193; KORAY, Sosyal Politika, s. 244-246.

⁸⁰⁰ Taşeronlaştırmada; Taşeron, bir işverenden işin belli bir bölümünü alan ve bu iş için kendi adına işçi çalıştıran gerçek ve tüzel kişilerdir. Bu durumda işyerindeki nitelikli işçiler diğer işçilerden ayrılarak olası bir grev durumunda üretimin devamı temin edilerek grevin etkisi azaltılmaktadır. Bunun yanında sendikalar aynı işyerinde karşılarında birden fazla işveren buldukları için hem güçleri kırılmakta, hem de o işyerinde örgütlenmeleri zorlaşmaktadır.

⁸⁰¹ SERTLEK, s. 319-322; KORAY, Sosyal Politika, s. 109; KARA, s. 120; BARDHAN, s. 103.

⁸⁰² KORAY, s. 107-109.

susta İngiltere ve ABD’de çeşitli çabalar söz konusu olmuştur. Bu çerçevede, İngiltere’de 1984 tarihli “Sendika Kanunu” (The Trade Union Act) ile grev yapılabilmesi için oylama yapılması şartı getirilmiştir⁸⁰³. ABD’de ise, iş gücünün örgütlenmesi zayıflatılmaya çalışılmış ve çoğu eyalette sendikasız işçilere sendikalılara oranla daha fazla ücret ödenerek sendikasızlaştırma politikaları benimsenmiştir⁸⁰⁴. Bu süreçte toplu sosyal haklar hususunda ileri standartlar sunan İskandinav ülkelerinden İsveç’te dahi çeşitli düzenlemelerle bu hakların zayıflatılması söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda özellikle işsizliğin hızlı artışı karşısında güçlü sendika anlayışından vazgeçilmiş ve çeşitli düzenlemelerle sendikaların güçlü konumu zayıflatılmıştır. Ayrıca 1990 yılında çıkarılan kanun ile grev hakkı sınırlandırılmıştır⁸⁰⁵.

Bu süreçte Türkiye’de de toplu sosyal haklarda önemli gerilemeler görülmüştür. Özellikle 1961 Anayasasıyla getirilen daha ileri nitelikteki düzenlemeler, 1971 değişiklikleri ve sonrasında 1982 Anayasası ile zayıflatılmıştır⁸⁰⁶. İlk olarak 1971 değişikliği ile 1961 Anayasasında bütün çalışanlara tanınmış olan sendika kurma hakkı, sadece işçilerle sınırlandırılmıştır. Böylelikle memurların sendika kurma hakkı ellerinden alınmıştır. Ancak 1982 Anayasası’nın sendika kurma hakkını düzenleyen 51. madde hükmünde tekrar 1995 yılında yapılan değişiklikle madde metnindeki “işçiler” ibaresi çıkarılarak, bunun yerine “çalışanlar” ibaresi getirilmiştir. Böylelikle kamu görevlilerinin sendikal örgütlenmeye gidebilmelerinin önü açılmıştır. Ayrıca 53. maddeye eklenen 3. fıkra ile üyeleri adına yargı mercilerine başvurma ve idareyle amaçları doğrultusunda toplu görüşme yapabilme imkânı sağlanmıştır. Bunun yanında toplu görüşme sonunda anlaşmaya varılırsa düzenlenecek mutabakat metninin taraflarca imzalanacağı; toplu görüşme sonunda mutabakat metni imzalanmamışsa anlaşma ve anlaşmazlık noktaları da taraflarca imzalanacak bir tutanakla Bakanlar Kurulu’nun takdirine sunulacağı da maddeye eklenmiştir. Bu hususta Bakanlar Kurulu’nun

⁸⁰³ KARA, s. 182; TAYLOR-GOOPY/DEAN/MUNRO/PARKER, s. 191.

⁸⁰⁴ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251.

⁸⁰⁵ KARA, s. 208-210; STEPHENS, s. 45, 50; MISHRA, Globalization and the Welfare State, s. 75; VIRPI, Earning Welfare State Citizenship, s. 36.

⁸⁰⁶ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 257-258.

vereceği kararın bağlayıcı olarak öngörülmesi, kamu görevlilerinin adeta uzlaşmak zorunda bırakılması şeklinde yorumlanmıştır⁸⁰⁷.

Esasında neoliberal küreselleşme sürecinin bütün hızıyla devam ettiği bu süreçte toplu sosyal haklar açısından yaşanan olumlu yöndeki bu değişim, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkını barındırmaması nedeniyle her ne kadar sınırlı kalsa da olumlu değerlendirilebilecek niteliktedir. Ancak 1970'lerin başında henüz dünyada sosyal devletin geriletilmesi yönünde bir trend başlamamışken, Türkiye'de memurların sendika kurma haklarının ellerinden alınması ve bu yöndeki trendin hız kazandığı bir dönemde ise, bu hakkın tekrar geri verilmesi, söz konusu düzenlemenin sosyal devletin zayıflatılması sürecinden bağımsız değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Temelde bu değişim, Türkiye'nin kendi şartları ile ilgili olarak o dönemde yaşanan sağ-sol çatışmalarına bağlanabilir ya da genel olarak Türkiye'deki demokratikleşme süreci ile ilgili görülebilir.

Toplu sosyal haklar hususunda 1961 Anayasası'ndan geriye gidilerek değerlendirilebilecek 1982 Anayasasının çeşitli düzenlemeleri ise, neoliberal küreselleşme sürecine bağlanabilecek niteliktedir. 1982 Anayasası bu yönde getirdiği düzenlemelerle, toplu iş sözleşmesi ve grev hakkı gibi toplu sosyal haklarda önemli kısıtlamalara yer vermiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasasının toplu iş sözleşmesi hakkını düzenleyen 47. maddesinde bu hakkın işçilere, işverenle olan ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal durumlarını korumak ya da düzeltmek amacıyla tanındığı ifade edilmiştir. 1982 Anayasası'nda ise, toplu iş sözleşmesinin; işçilerle işverenler arasında, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma koşullarını düzenlemek amacıyla yapılacağına yer verilmiştir. Söz konusu düzenleme farkı; 1961 Anayasasının iş ilişkisinin zayıf tarafı olan işçiler lehine düzenleme getirmesine karşın, 1982 Anayasasının bu hakkı piyasa zihniyetiyle ele aldığı yorumlarına neden olmuştur⁸⁰⁸.

Ayrıca 1982 Anayasası ile toplu sosyal haklardan olan grev hakkının kapsamı da önemli ölçüde daraltılmıştır. Bu çerçevede 54. maddede; grev ve lokavtın yasak-

⁸⁰⁷ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 259-260. Bu hususta 2010 yılında başlayan Anayasa değişikliği çalışmalarında 53. maddenin büyük ölçüde değiştirilmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede memurlara ve diğer kamu görevlilerine toplu iş sözleşmesi yapma hakkının bütünüyle tanınması öngörülmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından referanduma sunulan, ancak henüz halk oylamasında kabul oyu almamış bu değişiklikler; küresel gelişmelerin aksine, sosyal ve ekonomik haklar açısından olumlu kabul edilebilecek niteliktedir.

⁸⁰⁸ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 258-259; KARA, s. 234.

landığı ya da ertelendiği hallerde, uyuşmazlığın çözümü amacıyla kararları kesin ve toplu iş sözleşmesi hükmünde olan Yüksek Hakem Kurulu'nun devreye girmesi öngörülmüştür. 1961 Anayasasında bulunmayan bu usul ile işçilerin grev ve toplu iş sözleşmesi haklarından etkili biçimde yararlanabilmeleri engellenmiştir. Ayrıca yine 54. maddede grev hakkının yanı sıra lokavt hakkının tanınması da, 1961 Anayasası'nda yer verilmemiş olan bir düzenlemedir. Grev hakkını daha etkisiz kılan lokavt ile işveren grev karşısında işçilerini topluca işten uzaklaştırabilme imkânı tanımıştır⁸⁰⁹.

Grev hakkına Anayasa ile getirilen bir başka sınır ise, grevin amacı ile ilgilidir. 1982 Anayasasında grev ancak, toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında çıkan uyuşmazlık durumuyla sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla siyasi amaçlı grev, dayanışma grevi, hak grevi, genel grev, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve başka türlü direnişler yasaklanmıştır⁸¹⁰. Ayrıca grev hakkına ilişkin olarak getirilen bir başka sınırlama ise, grev hakkının bazı durumlarda yasaklanabileceği veya ertelenebileceği durumların kanunla düzenleneceğine ilişkin hükümdür. Benzer bir hüküm 1961 Anayasası'nda da yer almakla beraber, bu yöndeki düzenlemelerin istisna niteliğinde olduğu ifade edilmiştir⁸¹¹.

Öteden beri grev hakkına ilişkin olarak ortaya çıkan bir başka olumsuzluk ise, memurlara grev hakkının tanınmamış olmasıdır. 1961 Anayasasında da aynı şekilde düzenlenen bu husus, kamu görevlerine tanınmış olan sendika kurma hakkı ve toplu görüşme hakkını etkisiz kılmakta ve toplu sosyal hakların sınırlı bir biçimde gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır⁸¹². Ancak bu düşünceye katılmayan düşünürlerce memurların sahip olduğu iş güvencesiyle bağdaşmadığı öne sürülen grev hakkı, memurlar için mutlaka tanınması gereken bir hak olarak değerlendirilmemektedir⁸¹³. Buna örnek olarak ise, Amerika, İsviçre, Almanya, Avusturya, Danimarka, Portekiz ve

⁸⁰⁹ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 258-260; KARA, s. 234. Bu düzenlemelerin eleştirisi için bkz. KARA, s. 234; SOYSAL, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, s. 243-244.

⁸¹⁰ 2010 yılında Meclis tarafından kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanınca referanduma sunulmuş olan Anayasa değişikliği paketinde; siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grevi ve lokavtı, genel grev ve lokavt, iş yeri işgali, iş yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişlere ilişkin yasakların kaldırılması öngörülmektedir.

⁸¹¹ ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 260-261; KARA, s. 234.

⁸¹² ALGAN, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, s. 261.

⁸¹³ TALAS, Türkiye'de Sosyal Güvenlik, s. 2.

Belçika gibi demokratik ülkelerin memurlara grev hakkı tanımaması gösterilmektedir. Ancak Fransa'da olduğu gibi toplu iş sözleşmesiyle grev arasındaki irtibatın kaldırılarak, bu hakkın tanınabileceği, aksi düzenlemenin kamu hizmetlerinin asli ve sürekli oluşuyla bağdaşmayacağı dile getirilmektedir⁸¹⁴.

Grev hakkına ilişkin olarak anayasal sınırlamaların ötesinde bazı yasal sınırlamalar da söz konusu olmuştur. Bu bağlamda 1983 tarihli "Grev ve Lokavt Kanunu"yla getirilen düzenlemeyle; grev hakkı, "*toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında uyuşmazlık çıkması hali*" ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca grev yasağına tâbi işler ve işyerleri çok geniş tutulmuş ve Anayasa'da ifade edilen belli amaçlarla gerçekleştirilecek grev yasakları ile Yüksek Hakem Kurulu'nun uzlaştırma konusundaki yetkileri daha geniş şekilde düzenlenmiştir⁸¹⁵.

Türkiye'de toplu sosyal hakların zayıflatılması hususunda gerçekleştirilen diğer bir düzenleme ise, 1984 yılında 233 sayılı KHK ile getirilen "sözleşmeli personel" uygulaması olmuştur. Söz konusu kararname ile kamu kesiminde yeni bir statü oluşturulmuş, bu statüye göre, memurların sosyal güvencelerinden ve işçilerin grev ve toplu sözleşme haklarından yoksun bir kitle meydana getirilmiştir. Nitekim böylelikle özelleştirmelerin önündeki engeller de kaldırılmak istenmiştir⁸¹⁶.

Sonuç olarak 1982 Anayasası'nın sosyal ve ekonomik hakların ölçsüz sınırlandırılması ve yasaklanmasına izin veren düzenlemelerinin "neoliberalizm" ile olan paralelliği dikkat çekmiştir⁸¹⁷. Hatta bu yaklaşım Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bazı kararlara da sirayet etmiştir. Nitekim Mahkeme 06.10.1986 tarihinde vermiş olduğu bir kararda "serbest bölgelerde grev hakkını 10 yıl süre ile yasaklayan yasal düzenlemeyi demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bulmamıştır." Oldukça eleştirilen bu kararında Yüksek Mahkeme; demokratik toplum düzenini; evrensel bir anlayışla değil, "*Anayasamızda gösterilen hürriyetçi demokrasi*" ile sınırlı bir biçimde ele almıştır⁸¹⁸.

⁸¹⁴ GÜLMEZ, Sendikal Haklar, s. 29-30.

⁸¹⁵ KABOĞLU, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, s. 119.

⁸¹⁶ SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 289; KARA, s. 238.

⁸¹⁷ UYGUN, Sosyal Haklara Etkisi, s. 279.

⁸¹⁸ E. 1985/21, K. 1986/23, KT. 06.10.1986, www.anayasa.gov.tr/eskisite/KARARLAR/IPTALITIRAZ/K1986/K1986-23.htm, 01.02.2009.

Sosyal devlette yaşanan dönüşüm sürecinde toplu sosyal haklarda meydana gelen zayıflama süreci açısından dikkat çeken bir başka husus ise, 1950 ve 60'lı yıllarda önemli oranlara ulaşan sendikalı olma oranının, bu süreçte İskandinav ülkeleri hariç pek çok ülkede azalmış olmasıdır. Bu bağlamda Almanya'da %40'lardan 1990 yılında %31,2'ye; 2002 yılında %23,2'ye düşmüştür. İngiltere'de %44'lerden 1990 yılında %39,3'e; 2002 yılında %30,4'e düşmüştür. 25 üyeden oluşan AB ortalaması dikkate alındığında ise, 1995 yılında %32,6 olan bu oran, 2001 yılında %26,4'e gerilemiştir. ABD'de ise, 1980 yılında bütün işçilerin %20'si sendikalı iken; 1989 yılında söz konusu oran %16'ye, 1995 yılında %14,3'e, 2002 yılında ise %12,8'e gerilemiştir. Bu hususta ülkeler arasında önemli farklılıklar da gözlenmektedir. Örneğin Fransa'da 1960'larda %20'ler civarında olan sendikal örgütlenme; 90 yılında %10,1'e, 2002 yılında 10'un altına düşmüştür. Sendikalaşma oranının öteden beri %70'in üzerinde seyrettiği İskandinav ülkelerinde ise, 90'lı ve 2000'li yıllarda önemli bir düşüş yaşanmamıştır⁸¹⁹.

⁸¹⁹ KORAY, Sosyal Politika, s. 117, 247-248; SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 251. Bu süreçte Türkiye'de de sendikalar liberalleşme eğilimlerinin bir sonucu olarak sermayenin kollanması, artan özelleştirmeler ve çok çeşitli faktörlerden kaynaklanan işsizliğin artışıyla ciddi anlamda güç kaybına uğramışlardır. KORAY, Sosyal Politika, s. 391-392. Bu doğrultuda Türkiye'de sendikalı işçi sayısında önemli bir azalma meydana gelmiştir. Örneğin; 1980 yılında SSK'lı işçi sayısı 2 milyon 204 bin, sendikalı işçi sayısı 5 milyon 721 bin iken, 1990 yılına gelindiğinde SSK'lı işçi sayısı 3 milyon 495 bin'e yükselmiş, sendikalı işçi sayısı 1 milyon 921 bin'e düşmüştür. SALLAN GÜL, Sosyal Devlet Bitti, s. 289.

SONUÇ

Tarihsel şartlara ve ideolojik hareketlere göre değişebilen nitelikteki devletin, sosyal devlet yönündeki gelişimi, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Sürekli bir gelişim ve değişim içerisinde bulunan devletin sosyal nitelik kazanabilmesi, uzun bir tarihsel süreç sonucunda ortaya çıkan dinamiklere bağlı olarak mümkün olabilmiştir. Dolayısıyla devletin, sosyal devlet anlamında bir kurumsal yapıya dönüşmesi uzun, karmaşık ve çok yönlü faktörlerin etkisiyle söz konusu olabilmiştir. Bu çerçevede sosyal devlet, temelde toplumsal hayatın her alanını etkileyen liberal düzenin kriz ve değişimlerinin, özellikle de sosyal ve ekonomik alandaki yetersizliklerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu itibarla Sanayi Devrimi'yle ağırlaşan yaşam koşulları karşısında liberal düşüncenin yetersizliği anlaşılmış ve bu düzene karşı işçi sınıfı tarafından önemli bir mücadele sergilenmiştir. Söz konusu mücadele ile ekonomik açıdan zayıf kesimlerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına kavuşturulması hedeflenmiştir.

Esas itibariyle I. ve II. Dünya Savaşı ile iki savaş arası dönemde meydana gelen 1929 dünya ekonomik krizi gibi yıkım meydana getiren olayların, yaşam koşullarını daha da zorlaştırması ve bu olayların bireylerde daha adil, eşitlikçi ve katılımcı dünyada yaşama arzusu doğurması sosyal devletin kurumsallaşmasını önemli ölçüde hızlandırmıştır. Nitekim büyük krizlerin ve savaşların toplumsal anlamda yeniden bir yapılanma dönemleri getirmiş olduğu ve sosyal devletin bu dönemde önemli sıçramalar yaptığı görülmüştür. Bu çerçevede ilk emareleri 19. yy.'da ortaya çıkan sosyal devlet, II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsal anlamda ortaya çıkabilmiştir.

Ayrıca başta Keynes ve Beveridge olmak üzere, fikri planda ifade edilen düşünceler ve özellikle oy hakkının genişlemesiyle beraber siyasi haklarda görülen demokratik genişleme süreci, sosyal devletin meydana gelmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Dolayısıyla sosyal devlet, bu dinamiklerin etkisiyle II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayileşmiş ülkelerde işveren, işçi ve devlet arasında sağlanan uzlaşmaya dayalı olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu uzlaşma sonucunda devletin, sosyal amaçlarında önemli ölçüde artışın yaşandığı, bu çerçevede özellikle toplumun korunmaya muhtaç kesimleri ve çalışanların ciddi kazanımlar elde ettiği görülmüştür. Bu dönemin sloganlaşan ibaresi, "daha çok devlet" olmuştur. Bu itibarla söz konusu dönemde, devle-

tin sosyal ve ekonomik yaşama müdahale etmesini sağlayan mekanizmalar oluşturulmuş, sermayeden alınan vergiler yükseltilmiş ve sosyal harcamalar arttırılarak sosyal hizmetlerin alanı genişletilmiştir.

Klasik liberal düşünceye göre; önemli ölçüde farklılaşan devletin sosyal devlet vasfı kazanmasının, sosyal devletten ne anlaşılması gerektiği tartışmalarını da beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu çerçevede, toplumu bir arada tutan sosyal sözleşmeyi yeni bir şekle zorlayan sosyal devletin, kolayca tanımlanabilecek nitelikte bir kavram olmadığı ifade edilmektedir. Pek çok düşünür, sosyal devleti tanımlamaya ilişkin söz konusu zorluğa dikkat çekmektedir. Esas itibariyle sosyal devlete dair pek çok açıklamaya rağmen sosyal devletin, herkes tarafından bilinen ve kabul edilen genel bir tanımlaması bulunmamakta, bunun yerine farklı bakış açılarına göre yapılan tanımlama gayretlerinden söz edilmektedir.

Kanaatimizce sosyal devleti tanımlama hususunda en isabetli yöntem, sosyal devletin genel niteliklerinden veya amaçlarından yola çıkılarak yapılan tanımlamalardır. Bu çerçevede yapılan tanımlamalarda; sosyal devletin temel amacının, vatandaşlara insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sağlamak olduğundan hareket edilmiştir. Söz konusu yaklaşıma göre sosyal devlet, bu amacı gereği sosyal adaleti sağlamaya çalışmak zorundadır. Bunun için ise, devletin sosyal ve ekonomik hayata, aktif müdahalelerde bulunması ve bireylere sosyal ve ekonomik haklarını tanıması gerekmektedir. Bu kapsamda yapılan tanımlamalar çerçevesinde, aynı zamanda sosyal devletin temel özelliklerine de yer verilmektedir.

Kısaca sosyal devlete ilişkin bütün bu özellikleri birleştirmek suretiyle yapılacak bir tanımlamaya göre; sosyal devlet, bireylere, insan onuruna yaraşır asgari yaşam standartlarını sunmaya yönelmiş, bu amaçla milli gelirin daha adil dağıtılmasını ve böylelikle sosyal adaletin temin edilmesini sağlayan, bu bağlamda devletin, ekonomik ve sosyal hayata aktif müdahalelerde bulunmasını hedefleyen ve bireylere; kişisel ve siyasal haklar yanında, sosyal ve ekonomik hakların da tanınmasını öngören bir anlayışı ifade etmektedir.

Sosyal devlete ilişkin yapılan tanımlamadan da anlaşılacağı üzere; sosyal devletin dört temel özelliği bulunmaktadır. Bu çerçevede 1- İnsan onuruna yaraşır hayat standardının sağlanması, 2- Sosyal adaletin sağlanması, 3- Devletin piyasaya müda-

halesi ve adil gelir dağılımının sağlanması ve 4- Sosyal ve ekonomik hakların sağlanmasıdır.

Söz konusu özellikler çerçevesinde şekillenen sosyal devlet, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli bir kurumsallaşma süreci yaşamıştır. Hatta 1950'lerden 1970'lere kadar olan dönem, sosyal devletin altın çağı olarak adlandırılmıştır. Devletin, sosyal devlet olma yönünde önemli bir gelişim gösterdiği bu süreçte, devlet anlayışı ile hak ve özgürlükler anlayışına önemli yansımaları olan değişimler meydana gelmiştir. Bu bağlamda söz konusu değişimlerin bir boyutu devlet anlayışına, diğer boyutu ise hak ve özgürlük anlayışına ilişkin olmak üzere bir gelişim göstermiştir.

Devlet anlayışında meydana gelen değişimde; sosyal harcamalar ile vergilerin artışı ve kamu hizmetlerinin genişlemesi önemli ölçüde dikkat çekmiştir. 1945 öncesi dönemle kıyaslandığında büyük oranda genişleyen bu alanlar, devletin, sosyal devlet niteliği kazanmasının en önemli göstergeleri olmuştur. Ayrıca altın çağ olarak adlandırılan bu dönemde, pek çok ülke tarafından anayasa ve uluslararası belgelerde sosyal ve ekonomik haklara yer verilmiş ve bu hakların daha geniş bir biçimde düzenlenmesi söz konusu olmuştur. Böylelikle sosyal ve ekonomik hakların içeriğinde önemli bir genişleme meydana gelmiş ve bu genişlemenin bireylerin refahına olumlu yansımaları olmuştur.

Sosyal devlet; 1950'lerden, 1970'lere kadar yaşadığı altın çağ süresince, Keynesyen ekonomi çerçevesinde ekonomik büyüme ve tam istihdamın sürdürüldüğü başarılı bir model olarak uygulanmıştır. Bu süreçte ekonomik büyüme, sermayeyi tatmin ederken, iş gücünü de tam istihdam tatmin etmiştir. Fakat sosyal devlet, 1970'li yılların ortasından günümüze kadar uzanan süreçte önemli ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, 1970'lerin ortasına kadar ekonomide yaşanan hızlı büyüme oranlarının, 1970'lerin ortasından itibaren yerini büyümenin yavaşlamasına ve artan işsizliğe bırakmasıyla ekonomik kötüleşme ortaya çıkmış ve savaş sonrası yıllarda sürekli genişleyen sosyal devlet, getirdiği yükler nedeniyle pek çok problemin nedeni olarak görülmüştür. 1970'lerin ortalarından itibaren devletin mali anlamda krize girmesiyle beraber altın çağın sonuna gelinmiş, sosyal taraflar arasındaki uzlaşma sona ermiş ve sosyal devletten geriye gidiş süreci başlamıştır. Taylor-Gooby tarafından söz konusu süreç; altın çağdan, gümüş çağa geçiş olarak adlandırılmıştır.

Sosyal devletin gümüş çağa geçişi, ilk etapta devletin mali anlamda krize girmesiyle başlamıştır. Esasında 1970’li yıllarda yaşanan birtakım ekonomik problemlerle başlayan bu süreç, sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu bağlamda II. Dünya Savaşı’ndan 70’li yıllara gelindiğinde; Bretton Woods Sistemi çökmüş(1971), Birinci (1973–1974) ve İkinci (1979–1980) Petrol Krizleri yaşanmış ve bu nedenlerle ekonomi önemli bir durgunlaşma sürecine girmiştir.

Kısaca II. Dünya Savaşı sonrasında yüksek ekonomik büyüme ve tam istihdamla sınıflar arasında sağlanan uzlaşının, 1970’lerden itibaren meydana gelen ekonomik yavaşlama ve işsizlikle birlikte sonuna geldiği söylenebilir.

1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizden başlayarak işçi ve işveren kesimlerinin cömert imkânlar sunan sosyal devlet uygulamaları üzerindeki anlaşması sona ermiş ve yeni bir sürece girilmiştir. Sosyal devlet gereği olarak yapılan masrafları azaltmaya yönelik olan bu sürece; “sosyal devletin sonu”, “sosyal devletin çöküşü”, “sosyal devletin iflası” ya da “sosyal devletin mali krizi” gibi yakıştırmalar yapılmışsa da, esasında bu süreçte sosyal devlet ortadan kalkmamış, ancak yeni koşullar karşısında rol ve işlevlerinde önemli farklılıklar yaşanmış ve sosyal devlet, masraflarının azaltılması yönünde yeniden yapılandırılmıştır. Söz konusu yeniden yapılanma sürecini ifade etmek üzere; “dönüşüm”, “reformlara tabi tutulma”, “modernize edilme” ya da “tekrar ayarlama”, “tekrar değiştirme”, “hayatta kalma”, “geçiş”, “yeniden yapılanma”, “evrim”, “değiştirme” veya “modifiye etme” gibi kavramlar kullanılmıştır.

Dönüşüm ya da yeniden yapılandırma olarak adlandırılan bu süreçte; sosyal devletlerde önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Sosyal devlet modellerine göre farklı seviyelerde gerçekleştirilen bu reformlarda öncü rolü; İngiltere ve ABD başta olmak üzere, liberal sosyal devlet modelleri üstlenmiştir. Reform sürecine en çok direnen ve çok az reform gerçekleştiren modeller ise, İskandinav ülkelerinden oluşan sosyal demokrat sosyal devlet modelleri olmuştur.

Esasında İngiltere ve ABD öncülüğünde başlatılan ve bütün dünyaya; bu ülkelerden yayılan sosyal devletin yeniden yapılandırılmasına ilişkin reform süreci, sosyal devletin harcamalarını ve buna paralel olarak devletin sosyal fonksiyonlarını azaltmıştır. Bu bağlamda, İngiltere’de Thatcher’in 1979’da ve ABD’de Reagan’ın 1981’de işbaşına gelmeleri ve siyasi anlamda büyük riskler alarak başlattıkları reform süreci; sosyal devleti, neoliberal düşünceler çerçevesinde yeniden yapılandırmıştır. Her iki

devlet adamı da; 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin sorumlusu olarak, sosyal devletin sürdürülemez harcamalarını görmüşler ve devletin mali krizden çıkabilmesini, sosyal devletin masraflarının azaltılarak yeniden yapılandırılmasına bağlı olarak değerlendirmişlerdir. Thatcher ve Reagan tarafından askeri harcamaların görmezden gelindiği bu süreçte; sosyal devletin problemleri çözmek yerine, problemler ürettiği anlayışı hâkim olmuştur. Bu düşüncelerden yola çıkılarak sosyal devletin yeniden yapılandırılmasının ve bir dönüşüme tabi tutulmasının gereklilik olduğu kabul edilmiştir. Sosyal devletin, sosyal fonksiyonlarının zayıflamasına ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşadığı altın çağın sona ermesine yol açan bu süreç, önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

Sosyal devlet açısından önemli bir dönüm noktası anlamına gelen yeniden yapılanma süreci, sosyal devletin masraflarının azaltılması çerçevesinde gerçekleştirilen reformlarla şekillenmektedir. Esasında 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik krizden sonra başlayan ve halen devam etmekte olan bu sürecin belli taşıyıcı faktörleri bulunmaktadır. Bu bağlamda Keynesyen anlayıştan vazgeçilerek neoliberal düşüncelerin uygulamaya aktarılması ve ekonomik açıklıkla liberalleşme doğrultusunda hız kazanan küreselleşmenin doğurduğu etkiler bu süreçte belirleyici işlevler üstlenmektedirler. Temelde neoliberal düşünceler ve küreselleşme çerçevesinde günümüze kadar uzanan reformların, sosyal devleti ortadan kaldırıcı nitelik taşıyıp taşımadığı önemli bir tartışma konusudur.

Bu bağlamda, bir yanda sosyal devletin önemli bir krizle karşı karşıya olduğu ve bu kriz sonucunda ortadan kalkabileceğini öne süren görüş bulunurken, diğer yanda; sosyal devlette bir olgunlaşma süreci yaşanmakla beraber, bunun bir kriz olarak değerlendirilmesinin abartılı bir yaklaşım olacağı ve sosyal devletten bütünüyle geri dönülemeyeceğini ifade eden görüş bulunmaktadır. Kanaatimizce bu süreçte sosyal devlet tamamen ortadan kalkmamakla beraber, pek çok gözlemci tarafından da dile getirildiği gibi hızla değişen dünya ekonomisinde sosyal devletin kaynakları önemli bir krizle karşı karşıya kalmaktadır. Nitekim bu süreçte cömert sosyal devlet uygulamalarını devam ettirebilmek hem sürdürülemez, hem de sosyal devletin amaçlarına zarar verici nitelikte olduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir.

Bu hususta bir başka tartışma ise; devletlerin masraflarını azaltması gerekliliğinden kaynaklanan ekonomik baskıların varlığı hemen herkesçe kabul edilmesine

karşın, baskıların hangi etkenlerden kaynaklandığına ilişkindir. Bu çerçevede bazı görüş sahipleri; sosyal devlette yaşanan değişim sürecinin önemli ölçüde sosyal devletin olgunlaşması, aile yapısının değişmesi ve nüfusun yaşlanması gibi iç faktörlerin etkisiyle yaşandığını kabul etmekte ve dış faktör olarak değerlendirilen küreselleşmenin oluşturduğu etkileri önemsememektedirler. Diğer görüş sahipleri ise, ifade edilen iç faktörleri göz önünde tutmakla beraber; değişimin temel nedenini dış faktör olan küreselleşmeye bağlamakta ve küreselleşmenin sosyal devlet üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu belirtmektedirler. Zira ikinci görüş; küreselleşmenin yanında, iç faktörleri de dikkate alması nedeniyle daha isabetli bulunmakla birlikte, kanaatimizce sosyal devlet üzerinde oluşan baskıda; hem küreselleşme, hem de iç faktörler bir bütün olarak önemli boyutta etkili olmaktadır.

Neoliberal düşünceler öncülüğünde hız kazanan küreselleşme ve iç faktörlerin bir bütün olarak etkili olduğu sosyal devletin yeniden yapılanma sürecinde, gerçekleştirilen reformlar sermaye tarafından desteklenmektedir. Sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getiren reform sürecinden yola çıkılarak, klasik liberal döneme geri dönüldüğü iddiaları yaygın olarak dile getirilmektedir. Ancak kanaatimizce; sosyal devlette yaşanan gerileme henüz bu boyutlara ulaşmamakla beraber, sosyal barış ve güvenlik açısından olumsuz bir nitelik arz etmektedir. Çünkü piyasanın istekleri doğrultusunda yapılan pek çok düzenleme ile toplumun ekonomik imkânlardan yoksun bireyleri, zor yaşam koşullarına maruz bırakılmakta ve böylelikle toplumsal barış zedelenmektedir.

Toplumsal barışı olumsuz etkileyen sosyal devletin yeniden yapılanma döneminde yaşanan dönüşümün, devlet ile hak ve özgürlük anlayışı olmak üzere iki boyutta yansımaları olduğu görülmektedir. Küreselleşme süreciyle birlikte devlet anlayışında yaşanan değişim, sosyal devlet üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Küreselleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yılların başında, devletin, küçültülmesi amacıyla “minimal devlet” biçiminde yeniden yapılandırılması yaygınlık kazanmış bir düşüncedir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren bu kavramdan vazgeçilerek OECD ve DB gibi kurumlar öncülüğünde “minimal devlet” yerine “aktif ve düzenleyici devlet” ön plana çıkarılmıştır.

Düzenleyici devletin temel işlevi; sosyal devlet gibi yeniden dağıtım politikaları izlemek değil, küresel kapitalizmin en rasyonel biçimde işlemesini sağlamaktır.

Devletin sadece düzeni koruyucu bir işleve indirgendiği bu anlayışta, devletin sosyal ve ekonomik işlevlerinin en asgari seviyeye indirilmesi ya da sıfırlanması, özelleştirme ve deregülasyon gibi yöntemlerle gerçekleştirmek istenmektedir. Devletin yükleniciden ziyade, idare edici düzenleme yapan koordinatör nitelikte olduğu düzenleyici devlette; devlet bir kontrol edici değil, düzenleyici ve kolaylaştırıcıdır. Nitekim bundan böyle “kürek çeken değil, dümen tutan devlet” söz konusudur. Dolayısıyla devletin düzenleyici rolü, piyasanın işleyişini kolaylaştırma ve geliştirme amacına yönelik olarak gerçekleşmektedir. Böylelikle piyasanın, kayıtsız şartsız egemenliğinin sağlanması hedeflenmekte ve uluslararası serbestlik kazanan sermayenin egemenliği, yeni ekonomik düzenin temel belirleyici niteliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Düzenleyici devletin temel amacı olan “küresel kapitalizmin rasyonel biçimde işlemlerini sağlama” düşüncesi, sosyal devlet üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu doğrultuda sosyal devletlerin çeşitli alanlarda yaşadığı değişimlerle yeniden yapılandırılması söz konusu olmuştur. Nitekim yeniden yapılanma sürecinde en temel değişimler, ekonomi ve kamu yönetimi alanlarında ortaya çıkmıştır.

Düzenleyici devletin ekonomi alanında meydana getirdiği değişim ile devletin, “müdahalecilik karakterinde bir değişim” yaşanmaktadır. Söz konusu değişimle ekonomiye müdahale eden bir yapı olmaktan çıkarılan devlet, düzenleyici ve denetleyici işlevler üstlenmektedir. Bu bağlamda düzenleme ve denetleme çerçevesinde şekillenen devletin, piyasaya müdahalesi mal ve hizmet üretmek şeklinde değil, piyasa tarafından mal ve hizmet sunumunu kolaylaştırmak şeklinde gerçekleşmektedir. Piyasanın işleyişini kolaylaştırmayı ve geliştirmeyi hedefleyen yeni devlet anlayışı, “piyasa dostu düzenleyicilik” kavramıyla nitelendirilmektedir. Bu anlayışta da devletin bir müdahalesi öngörülmekle birlikte müdahalenin içeriği, tarafları hiyerarşik olmayan bir biçimde bir araya getirmek ve eşgüdüm işlevi sağlamaktan ibarettir.

Bu hususlardan yola çıkılarak devletin “ortak”, “katalizör” ya da “kolaylaştırıcı” nitelikte müdahalelerde bulunan bir devlete dönüştüğü dile getirilmektedir. Nitekim temel kamu hizmetlerini sağlamakla yükümlü olan sosyal devletin, müdahaleci niteliği, yerini; “ortak”, “katalizör” veya “kolaylaştırıcı” olarak tanımlanan, mal ve hizmetlerin piyasa aracılığıyla sunulmasını kolaylaştırıcı nitelikteki yönlendirici müdahalelerde bulunan bir devlete bırakmaktadır. Bu çerçevede devletin, görev ve fonk-

siyonlarının KİT'ler ve kamu hizmetleri de dâhil olmak üzere mümkün olduğunca özel sektöre devredilmesi öngörülmektedir.

Devletin üreten değil, serbest piyasanın işleyişini kolaylaştıran ve bu amaçla ekonomiyi yönlendiren düzenleyici nitelikte olması anlamına gelen bu anlayışın yerleşmesiyle müdahaleci müteşebbis devletten, piyasa ekonomisinin kurallarını düzenleyen ve bu kurallara uyulmasının denetleyen düzenleyici devlete geçilmiştir. Devletin müteşebbis rolünü terk ederek, hakem ve katalizör rolü üstlenmesiyle, günümüzde büyük ölçüde geçerlilik kazanan bu devlet anlayışı için “hakem devlet” ya da “katalizör devlet” gibi tabirler de kullanılmaktadır.

Ayrıca bu yapılanmaya göre küresel rekabetin bu derece arttığı bir ortamda devletler, piyasa oyuncularına sorun çıkarmak yerine, işlerini kolaylaştırmalıdır. Dolayısıyla bu dönemde devletin, ticaret ve rekabetin önündeki engelleri kaldırma ve rekabet üstünlüğü sağlama gibi önemli işlevler üstlenmesi söz konusudur.

Bu süreçte yerel piyasaları, küresel ekonominin gereklerine uyarlama aracı haline gelen devletler; rekabet edebilirlik, deregülasyon, özelleştirme, ekonomik süreçlere devletin müdahalesinin sınırlandırılması ve piyasaların özgürleştirilmesi gibi ölçütleri esas alarak hareket etmektedirler. Bu bağlamda devletler; sosyal devletin değil, piyasanın düzenleyicisi olarak davranmaktadırlar.

Devletin rolündeki bu farklılaşma esasında devletin ekonomiye müdahale amacının değişmesiyle ilgilidir. Düzenleyici devletin amacı, sermayenin sorunlarını gidermek ve piyasaların daha iyi işlemesini sağlamaktır. Bunun için devlet, düzenleyici ve denetleyici işlevler üstlenmektedir. Ancak düzenleyici devlet modelinde, devletin etkinliğinin artmasına karşı çıkılması nedeniyle, devletin piyasayı düzenleme işlevinin, olumsuz işleyişleri düzeltici nitelikte sınırlı olması gerektiği kabul edilmektedir.

Dolayısıyla bu özellikler bir arada düşünüldüğünde, düzenleyici devletin sermayenin çıkarlarını maksimize ettiği ve sermayenin egemenliğini sağlamaya yönelik olduğu görülmektedir. Özellikle küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası hale gelen ekonomi ve yaşanan hızlı teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı verimlilik artışından, en büyük payı almış olan sermayenin çıkarlarının tatmin edilmesi en önemli öncelik olmuştur. Günümüzde uluslararası ölçekte varlığını sürdüren küresel rekabet

tarafından karakterize edilen sermaye çıkarları ise, devletin müdahaleciliğinin, küresel piyasalarda “rekabet üstünlüğünü sağlamaya” yönelmesiyle karşılanabilecektir.

Devlet müdahaleciliğinin rekabet üstünlüğü sağlamaya yöneldiği söz konusu değişim sürecinde sosyal devletten, rekabet devletine geçildiği ifade edilmektedir. Esasında sosyal devleti reforme etme arayışlarının da bir sonucu olarak ortaya çıkan düzenleyici devlet içerisinde; devletlerin müdahaleciliği, “rekabet üstünlüğü sağlamaya” yönelmiş bulunmaktadır. Devletlerin küresel rekabet sürecinde piyasa oyuncularının işlerini kolaylaştırmaya yönelik en önemli uygulaması ise; bütün kalemlerdeki maliyetleri azaltmaya dönük önlemler almalarıdır.

Esas itibariyle küreselleşme sürecinde, sosyal devletin maliyetleri azaltma çabası, küresel piyasaların zorunlu kıldığı bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle ülkeler; kendi refah kurumlarını, yeni küresel ekonomik çevreye adapte etmektedirler. Sosyal devlet maliyetlerinin azaltılmasıyla; hem sermaye çıkarları karşılanmaya, hem de azalan mali yükler nedeniyle ülke ekonomileri daha istikrarlı hale getirilmeye çalışılmaktadır. Çünkü cömert sosyal devletin, artan sosyal harcamalarının finansmanı, ya vergilerin arttırılmasına ya da kamu borçlanmasına bağlı bulunmaktadır. Ancak hem oldukça fazla olan kamu borçlarının daha da arttırılması, hem de küresel rekabetin hâkim olduğu bir ortamda devletlerin vergi artırımına gidebilmesi oldukça güç görünmektedir. Ayrıca oldukça hareketli hale gelen sermaye; harcama miktarlarının, ücretlerin ve vergi seviyelerinin en düşük olduğu yerleri aramakta ve yatırımlarını bu bölgelere kaydırmaktadır. Bu sebeple geriye tek seçenek kalmaktadır; o da, sosyal devlet maliyetlerinin azaltılmasıdır.

Sosyal devletin gereklerinden uzaklaşılmasına neden olan maliyetleri azaltma çabası ise, küresel rekabetin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Devletlerin uluslararası rekabet koşullarına uyum sağlamak ve hareketli hale gelen sermayeyi çekebilme amacıyla sosyal devlet maliyetlerini azaltma çabasında şüphesiz kamu harcamalarını, özellikle de sosyal harcamaları, iş gücü maliyetlerini ve vergileri azaltmaya yönelik gayretleri önemli bir yer tutmaktadır. Bu çerçevede devletler, adeta küresel yarışmacı haline gelmektedirler. Ancak sınırsız rekabet anlayışının geçerli olduğu bu süreç, geniş halk kitleleri üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmakta, yoksulluğu ve sosyal eşitsizliği arttırmaktadır. Dolayısıyla sermaye hareketliliğiyle, yoksulluk ve sosyal eşitsizlik arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Böyle bir bağlantı-

nın var olmasına ve sosyal devlet üzerinde önemli bir baskı oluşturmasına karşın; dñzenleyici devletin öngördüğü rekabetçi devlet yaklaşımı, sosyal devletin tamamen bittiği bir anlayışa denk dñřmemektedir.

Temel itibariyle; uluslararası küresel rekabet çağında sosyal harcamaların, iş gücü maliyetlerinin ve vergilerin azaltılması suretiyle maliyetlerin azaltılması ve bu çerçevede ulusal ekonomilerin daha rekabetçi kılınması devletin, kolaylaştırıcı müdahalelerinin temel amacını oluşturmaktadır. Nitekim devletler; söz konusu süreçte, maliyet azaltıcı düzenlemelere adeta zorlanmaktadırlar. Devletleri buna zorlayan husus ise, küreselleşme süreciyle birlikte uluslararası serbestlik kazanan sermayedir. Uluslararası alanda yüksek oranda hareket kabiliyetine sahip olan sermaye, bundan böyle sosyal devleti finanse etmek istememektedir. Dolayısıyla uluslararası alanda hareket edebilen sermaye; kamu harcamalarını, vergileri ve iş gücü maliyetlerini azaltan reformların yapılmaması durumunda, ekonomik aktivitelerini kendi için daha avantajlı imkânlar sunan düşük maliyetli bölgelere kaydırmaktadır. Böylelikle maliyetleri arttıran sosyal harcamalar kısılarak, şirketlerin karlılıklarının artırılması amaçlanmaktadır.

Yeniden yapılanma sürecinde yürürlüğe konulan düzenleyici devlet modeli çerçevesinde meydana gelen temel değişimlerin bir kısmı ise, kamu yönetimi alanında ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği rekabet baskısı nedeniyle, yeniden yapılandırılan kamu yönetimi anlayışında meydana gelen değişimler, sosyal devletin gereği olarak sunulan kamu hizmetlerini önemli ölçüde etkilemiş bulunmaktadır. Bu bağlamda özel ve gönüllü sektörlerin, refah hizmetlerindeki genişleyen payı dikkat çekmektedir. Bundan böyle refah hizmetlerinin; devletin ağırlıklı rolü yerine, piyasa ve gönüllü sektörlerin önemli işlevler üstlendiği bir anlayış çerçevesinde gerçekteştirilmesi hedeflenmektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde *iyi yönetişim*, kamu sektörü, özel sektör ve üçüncü sektörü oluşturan sivil toplum kuruluşlarının, beraber hareket ettiği bir yönetim yapısına denk dñřmektedir.

Kamu hizmetlerinin piyasalaşması olarak değerlendirilen yeni yönetim yapısında; eğitim ve sağlık gibi pek çok sosyal kamu hizmetinin, piyasa ve gönüllü kuruluşlar tarafından gerçekteştirilmesi yönünde artan bir baskı bulunmaktadır. Böylelikle sosyal hizmetler piyasalaştırılmakta ve özel sektörün söz konusu piyasalaşma sürecinden kâr elde edebilmesi sağlanmaktadır.

Ayrıca böyle bir gelişim sürecinde gönüllü sektörlerin teşviki de önem arz etmektedir. Devletin üstlendiği bazı sorumlulukların, gönüllü kuruluşlardan oluşan üçüncü sektöre devredilerek, devletin sermayeye yansıyabilecek yüklerden kurtulması, sermaye sahiplerinin çıkarlarını karşılamaktadır. Dolayısıyla sermaye, kendisini yüklerden kurtarması nedeniyle üçüncü sektörü desteklemektedir. Sonuç olarak; kamu hizmetlerinin, piyasaya ve gönüllü sektörlerle devredildiği bu süreç klasik sosyal devleti istatistiksel olarak azaltırken, piyasanın, gönüllülüğün ve sivil toplumun yükselmesine ve özel ve kamu sektörleri arasındaki klasik sosyal devleti karakterize eden sınırların belirsizleşmesine neden olmaktadır.

Yeniden yapılanma sürecinde sosyal devlet alanında yaşanan dönüşümün yansımalarının önemli bir kısmı ise, hak ve özgürlükler alanında meydana gelmiştir. Bu bağlamda Batı sosyal devletlerinin 1970'lerin ortalarından itibaren mali anlamda krize girmesiyle birlikte; neoliberal düşüncenin de etkisiyle, refah yaklaşımında bir erozyon yaşanmıştır. Bu ortamda sosyal devletler; küresel rekabetin taleplerini daha iyi karşılayabilmek amacıyla, vatandaşların sosyal ve ekonomik haklarını daha zayıf biçimde karşılama yoluna gitmişlerdir. Buradaki temel amaç; sosyal harcamaların artmasına neden olarak görülen sosyal hakları kısıtlamak suretiyle, ülkelerin daha rekabetçi hale gelmesini sağlamak olmuştur. Küreselleşmenin yol açtığı uluslararası rekabet; sosyal devletin getirdiği maliyetli sosyal ve ekonomik haklar üzerinde aşındırıcı bir etkide bulunmuş, hatta bu süreç bazı düşünürler tarafından sosyal ve ekonomik hakların tasfiyesi olarak değerlendirilmiştir.

Her ne kadar küresel rekabet sürecinde, sosyal ve ekonomik haklarda yaşanan değişimi bu hakların tamamen tasfiyesi olarak değerlendirmek abartılı bir yaklaşım olarak görünse de, söz konusu süreçte sosyal ve ekonomik hakların önemli ölçüde değişime uğradığı da bir gerçektir. Nitekim bu iddiayı destekleyecek birtakım gelişmeler de söz konusudur. Bunlardan ilki; anayasal boyuta yansımada da kriz öncesi ve sonrasında sosyal ve ekonomik hakların farklı seviyede ele alınması; ikincisi ise, sosyal ve ekonomik haklara karşılık; kişisel ve siyasal hakların ön plana çıkarılması ve sonucunda sosyal refah imkânlarının hak temelinden çıkarılarak, bireysel sorumluluk ve toplumsal dayanışma temelinde ele alınmasıdır.

KAYNAKÇA*

ABADAN, Yavuz, **Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1952.

ABOU-NASSIF, Fida, **Canadian Woman in the Welfare State Age of the Globalization**, Not Published Dissertation, www.proquest.umi.com UMI No. 0-612-72749-1, Ottawa Canada 2002.

ADDA, Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Sevgi İnceci, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

ADELANTADO José, CALDERÓN Eduardo, Globalization and the Welfare State: the Same Strategies for Similar Problems?, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 4, 2006.

AINLEY, Patrick, 'The New 'Market-State' and Education', **Journal of Education Policy**, Vol. 19, No. 4, July 2004.

AKAD Mehmet, DİNÇKOL Bihterin, **Genel Kamu Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul 2006.

AKAD, Mehmet, Anayasa Mahkemesi'nin Anayasa'nın 48. Maddesindeki "Sosyal Güvenlik Hakkı" Üstüne Bir Kararın Çözümlemesi, **İÜHF Mecmuası**, c. XLIII, sy. 1-4, İstanbul 1979. (Anayasa'nın 48. maddesindeki "Sosyal Güvenlik Hakkı")

AKAD, Mehmet, Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme, **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, sy. 1, İstanbul 2004. (Küreselleşme Sürecinde Bir Genel Değerlendirme)

AKAD, Mehmet, **Teori ve Uygulama Açısından 1961 Anayasasının 10. Maddesi**, İÜHF Yayınları İstanbul 1984. (1961 Anayasasının 10. Maddesi)

AKAD, Mehmet, **Teori ve Uygulamada Sosyal Güvenlik Hakkı**, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1992. (Sosyal Güvenlik Hakkı)

AKALIN, Güneri, Anayasamızın Piyasa Ekonomisi ile Uyumlaştırılması: Mali ve Ekonomik Hükümler ile Sosyal ve Ekonomik Hak ve Ödevlerin Yeniden Düzenlenmesi, **Anayasa Yargısı**, c. 11, Ankara 1994.

AKDOĞAN, Argun A., Toplumsal Sermaye: Yeni Sağın Küresel Yüzü, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002.

AKILLIOĞLU, Tekin, Avrupa Toplumsal Andlaşması ve Türkiye, **Anayasa Yargısı**, c. 15, Ankara 1998. (Avrupa Toplumsal Andlaşması)

AKILLIOĞLU, Tekin, Temel Haklar Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler, **AÜSBFD**, c. 44, 1989.

* Bir eserden birden çok yerde faydalandığında "kısaltma" kullanılmış olup; bu kısaltmalar eserlerin sonunda, parantez içinde gösterilmiştir.

AKIN İlhan, AKAD Mehmet, Cumhuriyetin Ellinci Yılında Temel Hak ve Özgürlükler, **50. Yıl Armağanı**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1973.

AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1980.

AKKAYA, Rukiye, Çözülen Sosyal Devlet ve Küreselleşme Olgusu, **Necip Kocayusufpaşaoğlu İçin Armağan**, Seçkin Yayınları, Ankara 2004.

AKSOY, Muammer, Sosyal Devlet İlkesi “Boş Bir Söz”müdür?, **İdarecinin Sesi**, c. II, sy. 6, Kasım 1988.

AKTAN, Coşkun C., **Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Takav Matbaası, İzmir 1994.

AKTAN, Coşkun C., **Gerçek Liberalizm Nedir**, T Yayınları, İzmir 1994.

AKTAN, Coşkun C., Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 28, sy. 1, Mart 1995. (Klasik Liberalizm, Neo-Liberalizm ve Libertarianizm)

AKTAN, Coşkun C., Liberal Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, sy. 3, Mart 1994. (Liberal Demokrasi ve Piyasa Ekonomisi)

AKTAN, Coşkun C., **Değişim Çağında Devlet**, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.

AKYILMAZ, Bahtiyar, **İdare Hukuku**, Sayram Yayınları, Konya 2004.

ALBER, Jens, Germany, **Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II**, Ed. Peter Flora, Vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin New York 1986.

ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişimi ve 1961 Anayasası**, İÜHF Yayını, İstanbul 1982. (Anayasa Hukukumuzun Gelişimi)

ALDIKAÇTI, Orhan, Sosyal Devlet, **Anayasa Yargısı**, c. 14, Ankara 1997. (Sosyal Devlet)

ALGAN, Bülent, Değişen Egemenlik Anlayışı ve Küreselleşme Bağlamında İnsan Hakları, **Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi**, sy. 27-28, İstanbul 2006.

ALGAN, Bülent, **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**, Seçkin Yayınları, Ankara 2007. (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması)

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Anayasalarda Sosyal ve Ekonomik Haklar, **Adalet Dergisi**, y. 73, sy. 5, Eylül-Ekim 1982. (Sosyal ve Ekonomik Haklar)

ALİEFENDİOĞLU, Yılmaz, Sosyal Devlet, **Yasa Hukuk Dergisi**, c. V, sy. 7, Temmuz 1982. (Sosyal Devlet)

ANAYURT, Ömer, Hakların Bütünlüğü İlkesi Açısından İnsan Haklarına İlişkin Sınıflandırmaların Degerlendirilmesi, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE Yayınları, Ankara 2000.

ARMSTRONG Philip, GLYN Andrew, HARRISON John, **Capitalism Since World War II**, Fontona Publishing, London 1984.

ARSAVA, A. Fusun, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı ve Avrupa Birliği Siyasi Kriterlerine Etkisi, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Eylöl 2003. (Temel Haklar Şartı ve Siyasi Kriterlerine Etkisi)

ARSAVA, A. Fusun, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **Ankara Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Dergisi**, c. 3, Güz 2003. (Temel Haklar Şartı)

ARSLAN, Hakan, Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu, **Küreselleşme Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

ARTS Wil, GELISSEN Jhon, Welfare States, Solidarity and Justice Principles: Does the Type Really Matter? **Acta Sociologica**, Vol. 44, 2001.

ASHCROFT E. Richard, CAMPBELL V. Alastair, JONES Susan, Solidarity, Society and the Welfare State in the United Kingdom, **Health Care Analysis**, Vol. 8, 2000.

ASPALTER, Christian, New Developments in the Theory of Comparative Social Policy, **Journal of Comparative Social Welfare**, Vol. 22, No. 1, April 2006.

ASSAF Razin, SADKA Efraim, **The Decline of the Welfare State : Demography and Globalization**, The MIT Press, England 2005.

ATAÇ, Kudret, Küreselleşme: Bir Değerlendirme, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi Prof. Dr. İsmet Ergün'ün Anısına**, c. 18, sy. 1, Ankara 2000.

ATALAY, Esra, Yargısal Temel Haklar, **Şükrü Postacıoğlu'na Armağan**, DEÜHF Yayınları, İzmir 1997.

ATAR Yavuz, GÜMÜŞ Ali Tarık, AB Anayasası Ne Getirmektedir?, **Hukuk Dünyası**, c. 1, sy. 1, İstanbul 2005.

ATAR, Yavuz, **Türk Anayasa Hukuku**, Mimoza Yayınları, Konya 2005.

AYBAY, Aydın, "Sosyal Devlet"te Mülkiyet Hakkının Düzenlenmesi Sorunu, **Yasa Hukuk Dergisi**, c. I, sy. 11, Kasım 1978.

AZRAK, Ali Ülkü, Sosyal Devlet ve 1961 Türk Anayasası'nın Sistemi, **İÜHF Mecmuası.**, c. XXVII, İstanbul 1962.

BAĞÇE, H. Emre, Küreselleşme, Devlet ve Demokrasi, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy.4, Aralık 1999.

BALI, A. Şafak, **Çok Kültürlölük ve Sosyal Adalet**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001.

BALKIR, Zehra G., Çalışma ve Sosyal Güvenlik Hakları, **İnsan Hakları (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

BALL Jane, KNORR-SIEDOW Thomas, Housing Rights in Germany, http://www.feantsa.org/files/housing_rights/Jane_preliminary%20German%20report.doc 01.12.2009.

- BANERJEE, A. Vinayak, Globalization and All That, **Understanding Poverty**, Eds. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006.
- BARDHAN, Pranab, Global Economy and Poor, **Understanding Poverty**, Eds. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006.
- BARNES, Jhon, Education: The Changing Balance of Power, **British Social Welfare: Past Present Future**, Ed. David Gladstone, UCL Press, London 1995.
- BARNES, Marian, **Caring and Social Justice**, Palgrave Macmillan Press, New York 2006.
- BARR, Nicholas, **The Economics of the Welfare State**, Standford University Press, California 1993.
- BARROW, Clyde W., The Return of the State: Globalization, State Theory and the New Imperialism, **New Political Science**, Vol. 27, No. 2, June 2005.
- BARRY, Norman P., Almanya ve "Üçüncü Yol", **Liberal Düşünce Dergisi**, Çev. Mustafa Erdoğan, c. 5, sy. 18, Bahar 2000.
- BARRY, Norman P., **Modern Siyaset Teorisi**, Çev. Mustafa Erdoğan-Yusuf Şahin, Liberte Yayınları, Ankara 2004. (Modern Siyaset)
- BARRY, Norman P., **Yeni Sağ**, Çev. Cevdet Akyan, Tisamat Yayınları, Ankara 1989. (Yeni Sağ)
- BARRY, Norman, **Komünizm Sonrası Dönemde Klasik Liberalizm**, Çev. Mustafa Erdoğan, Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Ankara 1997,
- BARRY, Norman, **On Clasical Liberalism and Libertarianism**, Macmillian Publishing, London 1986.
- BARTLET Will, ROBERTS Jenifer, LE GRAND Julian, The Development of Quasi-Markets in the 1990's, **A Revolution in Social Policy: Quasi-Market Reforms in the 1990's**, Eds. Will Bartlet, Jenifer Roberts, and Julian Le Grand, Policy Press, Bristol 1998.
- BAŞKAYA, Fikret, Küresel Kapitalizm, Neoliberalizm, Devlet, **Özgür Üniversite Forumu**, sy. 16, Ekim-Aralık 2001.
- BAŞKAYA, Fikret, Önsöz, **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, Maki Yayınları, Ankara 2004. (Önsöz)
- BAŞKAYA, Fikret, **Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme**, Maki Yayınları, Ankara 2005. (Sömürgecilik Emperyalizm Küreselleşme)
- BATUM, Süheyl, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Türk Anayasal Sistemine Etkileri**, İstanbul Üniversitesi Basımevi, İstanbul 1993.
- BAUMAN, Zygmunt, **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar**, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.

BAYRAMOĞLU, Sonay, Küreselleşmenin Yeni Siyasi İktidar Modeli: Yönetişim, **Praksis**, sy. 7, Yaz 2002.

BAYRAMOĞLU, Sonay, **Yönetişim Zihniyeti Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü**, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

BEATTIE R., MCGILLIVRAY W., On Averting Old Age Crisis, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000.

BECK, Ulrich, **What is Globalization?**, Polity Press, Cambridge 2000. (What is Globalization?)

BECK, Ulrich. Küreselleşme Nedir? Çev. Kudret Bülbül, **Küreselleşme Okumaları Ekonomi-Siyaset**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006.

BEELER, Jhon, **Warfare in Feudal Europe 730-1200**, Cornell University Press, Ithaca& London 1973.

BEER, Andrew, CLOWER, Teery, HAUGHTOW, Graham, MAUDE, Alaric, Neoliberalizm and the Institutions for Regional Development in Australia, **Geographical Research**, Vol. 43, No. 1, March 2005.

BELEK, İlker, **Sosyal Devletin Çöküşü ve Sağlıkın Ekonomi Politikası**, Sorun Yayınları, İstanbul 2001.

BENDA, Ernst, Sosyal Devlet Üzerine Düşünceler, **İktisat ve Maliye**, Çev. Tankut Centel, c.XXX, sy. 11, Şubat 1984.

BENVENISTI Eyal, NOLTE George, BARAK-EREZ Daphne, **The Welfare State, Globalization, and International Law**, Springer Published 2004.

BERGER, Johannes, Gelişmiş Kapitalist Toplumlarda Piyasa ve Devlet, Çev. M. Kemal Aydın, **Bilgi**, sy. 3, 2000.

BEVERIDGE, William, Voluntary Action A Report on Methods of Social Advance, **Origins of the Welfare State**, Vol. VII, Routledge Publications, London and New York 2001.

BİLEN, Mahmut, **Piyasa Ekonomisinde Devletin Değişen Rolü: Refah Devleti Ek-seninde Bir Analiz**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

BİLGİÇ, Veysel, Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı, **Kamu Yönetiminde Çağdaş Yaklaşımlar**, Ed. Asım Balcı, Ahmet Nohutçu, Namık Kemal Öztürk, Bayram Coşkun, Seçkin Yayınları, Ankara 2003.

BİLİR, Faruk, **Türkiye'de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi**, Nobel Yayınları, Ankara 2001.

BİNGÖL, Önder, **Küreselleşme Sürecinde Devletin Yeni İşlevi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

BLOCH, Marc, **Feodal Toplum**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Opus Yayınları, Ankara 1997.

BOGNETTI, Giovanni, Liberal Demokrasilerde Ekonomik ve Sosyal Düzen (Çağdaş Batılı Devletlerin Ekonomik Yapısı), **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

BONOLI, Giuliano, Classifying Welfare States: A Two-Dimension Approach, **Journal of Social Policy**, Vol. 26, July 1997.

BORATAV, Korkut, Ekonomi ve Küreselleşme, **Emperyalizmin Yeni Masalı: Küreselleşme**, Der. Işık Kansu, Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Merkezi Yayını, Ankara 1996.

BORATAV, Korkut, Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?, **Küreselleşme Emperyalizm Yerellik İşçi Sınıfı**, Der. Ed. Ahmet Tomak, İmge Yayınları, İstanbul, 2000. (Emperyalizm mi? Küreselleşme mi?)

BORATAV, Korkut, İstikrar ve Yapısal Uyum Politikalarının Bir Bilânçosuna Doğru, **Cahit Talas'a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara 1990. (İstikrar ve Yapısal Uyum)

BORATAV, Korkut, Küreselleşme ve Sol, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XIX, sy. 181. (Küreselleşme ve Sol)

BOUILLON, Hardy, **John Locke**, Çev. Ali İbrahim Savaş, Liberte Yayınları, Ankara 1998.

BOXBERGER Gerald, KLIMENTA Harald, **On Küreselleşme Yalanı, Piyasanın Hâkimiyetine Alternatifler**, Çev. Murat Çakır, <http://www.kozmopolit.com/Globallugenl.pdf>, 5.10.2005.

BÖNKER Frank, WOLLMANN Helmut, Stumbling Towards Reform: The German Welfare State in the 1990s, **Welfare States Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gobby, Sage Publications, London 2001.

BRADY, David, The Welfare state and Relative Poverty in Rich Western Democracies, 1967-1997, **Social Forces**, Vol. 83, Issue 4, June 2005.

BRAND Ulrich, WISSEN Markus, Neoliberal Globalization and the Internationalization of Protest: A European Perspective, **Antipode**, Translated into English by Sabah Alnasser and Irene Wilson, Vol. 37, Issue 1, Blackwell Publishing, 2005.

BREMNER, Robert H., **Children and Youth in America: Vol. I 1600-1865**, Harvard University Press, Harvard 1970.

BRIGGS, Asa, The Welfare State in Historical Perspective, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

BULUT, Nihat, **Feodaliteden Küreselleşmeye Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi**, Seçkin Yayınları, Ankara 2003. (Feodaliteden Küreselleşmeye)

BULUT, Nihat, Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?, **AÜHFD**, c. 52, sy. 2, Ankara 2003. (Küreselleşme Sosyal Devletin Sonu mu?)

BULUT, Nihat, Ortaçağdan Yeniçağa Geçiş Süreci Bağlamında Ekonomik Zihniyet Değişiminin Siyasal Düşünceye Etkisi, **AÜEHFD**, c. VI, sy. 1-4, Erzincan 2002.

BULUT, Nihat, Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet İlkesini Yeniden Düşünmek, **AÜEHFD**, c. III, sy. 1, Erzincan 1999. (Özelleştirme Uygulamaları Karşısında Sosyal Devlet)

BULUT, Nihat, **Sanayi Devrimi'nden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, Oniki Levha Yayınları, İstanbul 2009. (Sosyal Haklar)

BULUT, Nihat, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, <http://archiv.jura.uni-saarland.de/turkish/NBulut2.html>, 29.01.2009. (Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri)

BULUT, Nihat, Sosyal Devletin Düşünsel Temelleri ve Çağdaş Sosyal Devlet Anlayışı, **Turhan Tufan Yüceye Armağan**, DEÜHF Yayını, İzmir 2001.

BURDEAU, Georges, **Demokrasi (Sentetik Deneme)**, Çev. Bülent Nuri Esen, AÜHF Yayınları, Ankara 1964.

BUTCHER, Tony, **Delivering Welfare Services**, Open University Press, Buckingham 2002.

BUTLER, Eamonn, **Hayek**, Çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları, Ankara 2001.

BYRNE, Iain, The Importance of Economic, Social and Cultural Rights in Guaranteeing Civil and Political Rights within the Euro-Mediterranean Partnership, **Mediterranean Politics**, Vol. 9, Issue 3, Autumn 2004.

CAMERON, David, Public Expenditure and Economic Performance in International Perspective, **The Future of Welfare**, Eds. Rudolf Klein and Michael O'Higgins, Oxford Blackwell 1985.

CANIKLIOĞLU, Meltem, Çağdaş Demokrasi ve Çağdaş Devlet Üzerine Düşünceler, **Seyfullah Edis'e Armağan**, DEÜ Yayınları, İzmir 2000.

CANNADINE, David, The Present and The Past in the English Industrial Revolution, 1880-1980, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992.

CANSEL, Erol, Sosyal Devlet ve Aile, **AÜHFD**, c. 26, sy. 3-4, Ankara 1969.

CASLIN, Terry, Devlet ve Ekonomi, Çev. Mensur Akgün, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Der. Kemali Saybaşılı, Bağlam Yayınları, Ankara 1993.

CASTLES, Francis G., A Race to the Bottom, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007. (A Race to the Bottom)

CASTLES, Francis G., **Comparative Public Policy: Patterns of Post-War Transformation**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2000.

CERNY, Philip G., Globalization and the Erosion of Democracy, **European Journal of Political Research**, Vol. 36, Kluwer Academic Publishers 1999. (Globalization and the Erosion of Democracy)

CERNY, Philip G., Paradoxes of the Competition State: The Dynamics of Political Globalization", **Government and Opposition**, Vol. 32, Issue 2, 1997. (Paradoxes of the Competition State)

CESARATTO, Sergio, A Tale Of Two Pensions Reform: A Sraffian View, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008.

CHANG Chun-Ping, LEE Chien-Chiang, Social Security Expenditure and GDP in OECD Countries: A Cointegrated Panel Analysis, **International Economic Journal**, Vol. 20, No. 3, September 2006.

CHOMSKY, Noam, **Dünya Düzeni: Eskisi Yenisi**, Çev. Ali Çakıroğlu ve Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.

CLARKE, John, **Changing Welfare Changing States (New Directions in Social Policy)**, Sage Publications, London 2007.

CLASEN Jochen, CLEGG Daniel, Levels and Levers of Conditionality: Measuring Change within Welfare States, **Investigating Welfare State Change: The 'dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Eds. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007.

CLASEN Jochen, DAVIDSON Jacqueline, GANßMANN Heiner, MAUER Andreas, Non-Employment and the Welfare State: the United Kingdom and Germany Compared, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 2, 2006.

CLASEN, Jochen, SIEGEL A. Nico, Comparative Welfare State Analysis and the "Dependent Variable Problem", **Investigating Welfare State Change: The 'dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Eds. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007.

COCHRANE Allan, CLARKE Jhon, WILLIAMS Fiona, The Construction of The British Welfare State 1945-1975, **Comparing Welfare States**, Eds. Allan Cochrane and Jhon Clarke ve Sharon Gewirtz, Sage Publications, London 2001.

COLEMAN, David, Population Ageing: Unavoidable Future, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

COLLER David, MESSICK E. Richard, Prere Quities Versus Diffusion: Testing Alternative Explanations of Social Security Adoption, **The Foundations of the Welfare State**, Vol. III, Eds. Robert E. Goodin and Deborah Mitchell, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2000.

Commission on Social Justice, What is Social Justice, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

CORNWALL, John, **Economic Breakdown & Recovery: Theory and Policy**, M.E. Sharpe, New York 1994.

CREW, David F., **Germans on Welfare: from Weimar to Hitler**, Oxford University Press US, New York 1998.

ÇAĞAN, Nami, Demokratik Sosyal Hukuk Devletinde Vergilendirme, **AÜHFD**, c. 37, sy. 1-4, Ankara 1980.

ÇAĞIL, O. Münir, İnsan Hakları ve Tabii Hukuk, **İÜHF Mecmuası**, c.L, sy.1-4, İstanbul 1984.

ÇAĞLAR, Bakır, Louis Favoreu'nun Raporunu Okurken Dört Problemi Yeniden Düşünmek (Yorum), **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

ÇAVUŞOĞLU, Naz, Klasik İnsan Hakları Anlayışı Değişirken Avrupa Sosyal Şartı, **İÜSBFD**, y. 3, sy.3-4-5, İstanbul 1993. (Avrupa Sosyal Şartı)

ÇAVUŞOĞLU, Naz, Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002. (Sosyal Hakların Gerçekleştirilmesi)

ÇEÇEN, Anıl, Ekonomi ve İnsan Hakları, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sy. 4, Mart 1989. (Ekonomi ve İnsan Hakları)

ÇEÇEN, Anıl, **Sosyal Demokrasi**, Devnim Yayınları, Ankara 1984. (Sosyal Demokrasi)

ÇEVİK, Savaş, Küreselleşen Dünyada Vergi Politikası, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003.

ÇOBAN, A. Rıza, İnsan Haklarının Felsefesi Temelleri, Tartışmalar, **Yeni Türkiye**, y.4, sy.21, Mayıs-Haziran 1998.

ÇULHA ZABCI, Filiz, Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?, **AÜSBFD**, c.58, sy.1, Ocak-Mart 2003.

DAĞI, İhsan, Küreselleşme, İnsan Hakları ve Türkiye, **Yeni Türkiye**, y. 4, sy. 19, Ocak-Şubat 1998.

DAHL, N. Karl, The Influence of ILO Standards on Norwegian and Legislation, **International Labour Review**, Vol. 90, No 3, 1964.

DALY, Mary, Globalization and Bismarckian Welfare State, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

DANIEL Béland, HACKER S. Jacob, Ideas, Private Institutions and American Welfare State 'Exceptionalism': the Case of Health and Old-age Insurance, 1915–1965 **International Journal of Social Welfare**, Vol. 13, 2004.

DAVER, Bülent, **Çağdaş Siyasal Doktrinler**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1968.

DEACON, Bob, International Organizations, the EU and Global Social Policy, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

DEAN Hartley, MELROSE Margaret, Unraveling Citizenship The Significance of Social Security Benefit Fraud. **Critical Social Policy**, Vol. 16, 1996.

DEAN, Gary, Globalisation and the Nation-State, <http://okusi.net/garydean/works/Globalisation.html>, 11.05.2010.

DEAN, Hartley, Social Rights and Social Resistance Opportunism Anarchism the Welfare State, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 9, Issue 3, Jul 2000.

DEMİR, Gülten, Küreselleşme Üzerine, **AÜSBFD**, c.56, sy.1, Ocak-Mart 2001.

DIGBY, Anne, **British Welfare Policy** Workhouse to Workfare, Faber & Faber Press, London 1989.

DİLİK, Sait, Sosyal Güvenlik ve Sosyal Hizmetler Arasındaki İlişkiler, **AÜSBFD**, c. XXXV, sy. 1, Ankara 1980.

DOBELSTEIN, Andrew W., **Social Welfare Policy and Analysis**, Nelson-Hall Publishers, Chicago 1990.

DOEHRING, Karl, **Genel Devlet Kuramı**, Çev. Ahmet Mumcu, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 2002.

DOERING, Detmar, Yeni Politik Kavramlar Olarak Küreselleşme ve Yerelleşme, **Liberal Düşünce Dergisi**, c. 1, sy. 3, Yaz 1996.

DOĞAN, İlyas, **Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum**, Alfa Yayınları, İstanbul 2002. (Sivil Toplum)

DOĞAN, İlyas, **Parçalayan Küreselleşme**, Yetkin Yayınları, Ankara 2006. (Parçalayan Küreselleşme)

DONNELLY, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara 1995.

DOUGLAS, Jack D., **The Myth of the Welfare State**, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1991.

DUMAN, Fatih, Modern Siyasal İdeolojiler, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler**, Ed. Tefik Erdem, Lotus Yayınevi, İstanbul 2006.

DURAN, Lütfi, Anayasa Mahkemesi'ne Göre Türkiye'nin Hukuk Düzeni (I), **Amme İdaresi Dergisi**, c. 19, sy. 1, Mart 1986. (Türkiye'nin Hukuk Düzeni)

DURAN, Lütfi, Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 30, sy.1, Mart 1997. (Türkiye'de Bağımsız İdari Otoriteler)

DURAN, Lütfü, Prof. J. Rivero'nun Tebliği Üzerine Yorum, **Çağdas Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982.

DUVERGER, Maurice, **Batının İki Yüzü**, Çev. Cem Eroğul ve Fazıl Sağlam, Dogan Yayınları, Ankara 1977.

EDMUNDSON William A., **An Introduction to Rights**, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

ELBİR, Halid K., Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü ile Grev ve Lokavt Haklarına İlişkin Yaklaşımlar, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

ELLWOOD, Wayne, **Küreselleşmeyi Anlama Klavuzu**, Çev. Betül Dilan Genç, Metis Yayınları, İstanbul 2003.

ENGELS, Friedrich, Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim, <http://www.kurtuluscephesi.com/marks/almanya.html>, 21.07.2009.

ENGELS, Friedrich, II Manifesto del Partito Comunista, <http://www.sosyalistforum.org/ilke-ve-kurallar/19774-komunist-parti-manifestosu-2.html>, 21.07.2009.

ERAYDIN, Ayda, **Postfordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler**, ODTÜ Yayınları, Ankara 1992.

ERDEM, Tefik, **Feodaliteden Küreselleşmeye Temel Kavramlar ve Süreçler**, Ed. Tefik Erdem, Lotus Yayınevi, İstanbul 2006.

ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2004. (Anayasal Demokrasi)

ERDOĞAN, Mustafa, **Demokrasi Laiklik Resmi İdeoloji**, Liberte Yayınları, Ankara 2000.

ERDOĞAN, Mustafa, İnsan Hakları ve Türkiye, **Yeni Türkiye**, y.4, sy.21, Mayıs-Haziran 1998. (İnsan Hakları ve Türkiye)

ERDOĞAN, Mustafa, Küreselleşme, Hukuk ve Türkiye, **Anayasa ve Özgürlük**, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.

ERDOĞAN, Mustafa, Özgürlük, Adalet, Refah, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999. (Özgürlük, Adalet, Refah)

ERDOĞAN, Mustafa, Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme, **Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Boyutlarıyla Küreselleşme**, Ufuk Kitapları, İstanbul 2002. (Siyaset ve Hukuk Perspektifinden Küreselleşme)

EREM, Faruk, “Sosyal Devlet”, “Sosyal Hukuk Devleti” ve “Ekonomik Kamu Düzeni” Hakkında Rapor, **Danıştay Dergisi**, y. 3, sy. 11, Ankara 1974.

EREM, Faruk, Ekonomik (Demokratik) Kamu Düzeni Açısından Sosyal Güvenlik, **Danıştay Dergisi**, y. 5, sy. 18-19, Ankara 1975.

ERÖZDEN, Ozan, **Ulus Devlet**, Dost Kitabevi, Ankara 1997.

ERVASTI, Heikki J., Civil Criticism and the Welfare State, **Scandinavia Journal of Social Welfare**, Vol. 7, 1998.

ESEN, Adem, Türkiye’de Asgari Ücret Uygulaması, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy.1, Mart 1999.

ESPING-ANDERSEN, Gosta, (Ed.), **Welfare State in Transition National Adaptations in Global Economies**, Sage Publication, London 1996.

ESPING-ANDERSEN, Gosta, After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996. (After the Golden Age?)

ESPING-ANDERSEN, Gosta, Positive-Sum Solutions in a World of Trade-Off?, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996. (Positive-Sum Solutions)

ESPING-ANDERSEN, Gosta, **The Three Worlds of Welfare Capitalism**, Polity Press, Cambridge 1990. (The Three Worlds of Welfare Capitalism)

ESPING-ANDERSEN, Gosta, Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996. (Welfare States without Work)

ESPING-ANDERSEN, Gosta, Welfare States without Work: The Impasses of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996.

FALK, Richard, **Yırtıcı Küreselleşme**, Çev. Ali Çaksu, Küre Yayınları, İstanbul 2005.

FAVOREU, L., İktisadi ve Sosyal Hakların Anayasada Korunması, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

FERRERA Maurizio, HEMERIJCK Anton and RHODES Martin, Recasting European Welfare States for the Twenty first Century, **Welfare State Futures**, Ed. Stephan Leibfried, Cambridge University Press, Cambridge 2001.

FERRERA Maurizio, RHODES Martin, Recasting European welfare states: An Introduction, **Recasting European Welfare States**, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000.

FITZPATRICK, Tony, **New Theories of Welfare State**, Palgrave Macmillan, Hampshire 2005.

FLIGSTEIN, Neil, Is Globalization the Cause of the Crises of Welfare States?, **The Annual Meetings of the American Sociological Association Held in Toronto, Canada in August 1997**, <http://cadmus.iue.it/dspace/bitstream/1814/298/1/sps98-5.pdf>, 20.04.20009.

FLORA Peter, ALBER Jens, Modernization, Democratization and The Development of Welfare States in Western Europe, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981,

FLORA Peter, ALBER Jens, Historical Core and Changing Boundaries of Welfare State, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981.

FLORA, Peter, **Growth to Limits: The Western European Welfare States Since World War II**, Ed. Peter Flora, Walter de Gruyter, Berlin New York, 1987.

FOSTER, John W., "Meeting the Challenges: Renewing the Progress of Economic and Social Rights", **University of New Brunswick Law Journal**, Vol. 47, 1998.

FOWLE, T. W., **The Poor Law**, BiblioBazaar, Charleston, S Carolina USA 2008.

FRANCK, Thomas M., **The Empowered Self: Law and Society in an Age of Individualism**, Oxford University Press, Oxford New York 2001.

FRASER, Derek, **The Evolution of The British Welfare State**, Palgrave Macmillan, New York, 2003.

FREEMAN Richard, MORAN Michael, Reforming Health Care in Europe, **Recasting European Welfare States**, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000.

FREEMAN, Richard B., The Large Welfare State As a System, **American Economic Review**, Vol. 85, Issue 2, May 1995.

FRIEDMAN Milton, FRIEDMAN Rose, **Free to Choose**, Harmond-Swath, Penguin, 1980.

FRIEDMAN, Milton, Bütçe ve Maliye Politikasına Hak ettiğinden Fazla mı Değer Veriliyor? Çev. Gencer Özcan, **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, Yay. Haz. Kemali Saybaşı, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.

FRIEDMAN, Milton, **Kapitalizm ve Özgürlük**, Çev. Doğan Erberk ve Nilgün Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1988. (Kapitalizm ve Özgürlük)

FRIEDMAN, Thomas **Lexus ve Zeytin Ağacı Küreselleşmenin Geleceği**, Boyner Holding Yayınları, İstanbul, 2000.

FUKUYAMA, Francis, **Devlet İnşası**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006.

FUKUYAMA, Francis, Tarihin Sonu mu?, **Tarihin Sonu mu?**, Çev. Yusuf Kaplan, Ed. Mustafa Aydın ve Ertan Özensel, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

FURNISS Norman, TILTON Timothy, **The Case for The Welfare State**, Indiana University Press, Bloomington 1977.

GALLINA, Andrea, From Globalisation to World Welfare: Established and Emerging Global Actors, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008.

GALTUNG, Johan, **Bir Başka Açıdan İnsan Hakları**, Çev. Müge Sözen, Metis Yayınları, İstanbul 1999.

GARRETT, Geoffrey, The Politics of Structural Change: Swedish Social Democracy and Thatcherism in Comparative Perspective, **Comperative Political Studies**, Vol. 25, No 4, January 1993.

GAUS, Gerald F., Why all Welfare States (Including Laissez-Faire Ones) are Unreasonable, **Welfare and the State: Critical Concepts in Political Science Vol III Crisis of the Welfare States**, Eds. Nicholas Deakin, Catherine Jones Finer, Bob Matthews, Routledge Publishing, London and New York 2004.

GEMALMAZ, M. Semih, Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları, **İnsan Hakları Yılı-lığı**, c. 7-8, Ankara 1985-1986. (Tarihselliği Bağlamında İnsan Hakları)

GEMALMAZ, M. Semih, **Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş**, Beta Yayınları, İstanbul 2003. (Ulusalüstü İnsan Hakları Hukuku)

GENSCHEL, Philipp, Globalization and the Welfare State: a Retrospective, **Journal of European Public Policy**, Vol. 11, Issue 4, August 2004.

GEORGE, Susan, A Short History of Neo-Liberalism: Twenty Years of Elite Economics and Emerging Opportunities for Structural Change, **Conference on Economic Sovereignty in a Globalising World**, Bangkok, March 1999, <http://www.globalexchange.org/campaigns/econ101/neoliberalism.html>, 04.05.2010.

GEORGE, Victor, **Social Security: Beveridge and After** Routledge Publishing, Routledge 1998. (Social Security: Beveridge and After)

GEORGE, Victor, The Future of the Welfare State, **European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle**, Eds. Victor George ve Peter Taylor-Gooby, St. Martin's Press, New York 1996. (The Future of the Welfare State)

GERBER, James, National Policies and Limits of International Integration, **The Estey Centre journal of International Law and Trade Policy**, Vol. 1, Issue 1, Spring 2000.

GHOSH, R. N., Introduction, **General Theory Of Employment, Interest And Money**, by R. N. Ghosh, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi 2006.

GIAIMO, Susan, Who Pays for Health Care Reform, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001.

GIDDENS, Anthony, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, Çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul 2000. (Elimizden Kaçıp Giden Dünya)

GIDDENS, Anthony, Modernitenin Küreselleşmesi, Çev.Kudret Bülbül, **Küreselleşme Okumaları Ekonomi-Siyaset**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006.

GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol ve Eleştirileri**, Çev. Nihat Şad, Phoneix Yayınevi, Ankara 2001. (Üçüncü Yol ve Eleştirileri)

GIDDENS, Anthony, **Üçüncü Yol**, Çev. Mehmet Özbay, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

GILBERT, Neil, **Transformation of the Welfare State. The Silent Surrender of Public Responsibility**, Oxford University Press, Oxford 2002.

GINSBURG, Norman, Globalization and the Liberal Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001. (Globalization and the Liberal Welfare States)

GINSBURG, Norman, Sweden: The Social Democratic Case, **Comparing Welfare States**, Eds. Allan Cochrane ve Jhon Clarke ve Sharon Gewirtz, Sage Publications, London 2001. (The Social Democratic Case)

GIZELIS, Theodora-Ismene, Globalization, Integration, and the European Welfare State, **International Interactions**, vol 31, Issue 2, Year 2005.

GLADSTONE, David, The Welfare State and the State of Welfare, **British Social Welfare Past, Present and Future**, Ed. David Gladstone, UCL Press, London 1995.

GLENNERSTER, Howard, **British Social Policy Since 1945**, Wiley-Blackwell Publication, Oxford 2000.

GOKLANY, Indur M., Beşeri Refahın Küreselleşmesi, Çev. Mustafa Acar, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006.

GOODIN E. Robert, SMITSMAN Anneloes, Placing Welfare States: The Netherlands as a Crucial Test Case, **Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice**, Vol. 2, 2000.

GOUGH, Ian, Social Welfare and Competitiveness, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000.

GÖREN, Zafer, **Anayasa Hukukuna Giriş**, DEÜ Yayınları, İzmir 1999. (Anayasa Hukukuna Giriş)

GÖREN, Zafer, **Anayasa ve Sorumluluk**, DEÜHF Yayınları, İzmir 1999. (Anayasa ve Sorumluluk)

GÖREN, Zafer, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartının Ana İlkesi Dokunulmaz İnsan Onuru, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y.6, sy.12, Güz 2007/2.

GÖREN, Zafer, Sosyal Devlet İlkesi ve Anayasa Hukuku Açısından Yaşam Kalitesi, **Anayasa Yargısı**, c.14, Ankara 1997. (Sosyal Devlet İlkesi)

GÖREN, Zafer, Sosyal Devlet, **Seyfullah Edis'e Armağan**, DEÜ Yayını, İzmir 2000. (Sosyal Devlet)

GÖREN, Zafer, Türk-Alman Hukukunda Kişiliğin Korunması, **Anayasa Yargısı**, c.9, Ankara 1992. (Kişiliğin Korunması)

GÖZE, Ayferi, **Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1977. (Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri)

GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınları, İstanbul, 1995. (Siyasal Düşünceler ve Yönetimler)

- GÖZE, Ayferi, **Sosyal Devlet Sistemi**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1976. (Sosyal Devlet Sistemi)
- GÖZE, Ayferi, Sosyal Devlette Sosyal Haklar, **Çağdaş Toplum Değerleri**, Yay. Haz. Jale Baysal, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği Yayınları, İstanbul 1996.
- GÖZLER, Kemal, **Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.
- GÖZLER, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku**, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa 2000.
- GÖZLER, Kemal, Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloğu Kavramına İhtiyaç Var mıdır?, **AÜSBFD**, c. 55, sy. 3., Temmuz-Eylül 2000.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 2003.
- GREEN, G. Grafton, İngiltere’de Sosyal Devletçilik: İngiltere’nin Yeni Sosyal Güvenlik Sistemi, **Türkiye İktisat Mecmuası**, sy. 7, Ağustos 1948.
- GREVE, Bent, Introduction: The Social, Political and Economic Future of the European Welfare States, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008. (Future of the European Welfare States)
- GREVE, Bent, Is There a Demographic Time-bomb?, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008.
- GRITSCH, Maria, The Nation-State and Economic Globalization: Soft Geo-Politics and Increased State Autonomy?', **Review of International Political Economy**, Vol. 12, Issue 1, 2005.
- GUERRIEN, Bernard, **Neo-Klasik İktisat**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, İletişim Yayınları İstanbul, 1999.
- GUILLEN Anne, ALVAREZ Santiago, Globalization and the Southern Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.
- GÜLER, Birgül A., **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları**, TODAİE Yayınları, Ankara 1996.
- GÜLMEZ, Mesut, 12 Eylül’den Günümüze ILO Denetim Organları Önünde Türkiye (Yasal Boyut), **Cahit Talas’a Armagan**, Yay. Haz. Alpaslan Işıklı-Mesut Gülmez, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayını, Ankara 1990.
- GÜLMEZ, Mesut, 1995 Anayasa Değişiklikleri ve Sendikal Haklar, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy.1, Mart 1999. (Sendikal Haklar)
- GÜLMEZ, Mesut, Avrupa Sosyal Şartı’na Genel Bir Bakış ve Türkiye, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 12, Ankara 1990. (Avrupa Sosyal Şartı)

GÜLMEZ, Mesut, Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı Konusunda Türkiye’de Yasaklıktan “Yasal Tanıma”ya Geçiş: 1947 Yasası, **İnsan Hakları Yıllığı**, y. 3-4, c. 3-4, Ankara 1981-1982. (Bir İnsan Hakkı Olarak Sendika Hakkı)

GÜLMEZ, Mesut, İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Ulaştığı Nokta, **Farklı Bakış Tarzlarıyla İnsan Hakları Uygulamaları**, APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

GÜLMEZ, Mesut, **Memurlar ve Sendikal Haklar (Türkiye’de ve Dünya’da)**, İmge Kitabevi Yayını, Ankara 1990.

GÜLMEZ, Mesut, Sendika Kurma Hakkının Uluslararası İlkeleri, **İnsan Hakları Yıllığı**, c. 7-8, Ankara 1985-1986. (Sendika Kurma Hakkı)

GÜLMEZ, Mesut, Uluslararası Çalışma Örgütü Koruma Sistemleri, **İnsan Hakları (Cogito)**, Ed. Korkut Tankuter, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

GÜMÜŞ, A. Tarık, Avrupa Birliğinde İnsan Haklarının Korunması, **SÜHFD**, c. 12, sy. 3-4, Konya 2004.

GÜMÜŞ, A. Tarık, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti, **Uluslararası Davraz Kongresi Küresel Diyalog**, Isparta 2009.

GÜMÜŞ, A. Tarık, **Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004. (Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı I)

GÜMÜŞ, A. Tarık, Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı, **SÜHFD**, c. 13, sy. 2, Konya 2005. (Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı II)

GÜMÜŞ, Ali Tarık, Avrupa Birliğinde İnsan Haklarının Korunması, **SÜHFD**, c. 12, sy. 3-4, Konya 2004.

GÜRBÜZ, Yaşar, Cumhuriyet Dönemi Anayasa’larında Sosyal ve Ekonomik Haklar, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

GÜRİZ, Adnan, Kapitalizm ve Hukuk, **Anayasa Yargısı**, c. 10, Ankara 1993. (Kapitalizm ve Hukuk)

GÜRİZ, Adnan, **Sosyal Demokrasi İdeolojisi**, AÜHF Yayınları, Ankara 1998. (Sosyal Demokrasi İdeolojisi)

GÜRİZ, Adnan, **Teorik Açından Mülkiyet Sorunu**, AÜHF Yayını, Ankara 1969. (Mülkiyet Sorunu)

GÜRKAN, Ülker, Sosyal Adalet, **Adalet Kavramı**, Der. Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara 1994.

GWARTNEY James D., WAGNER Robert E., Public Choice and the Conduct of Representative Government, **Public Choice and Constitutional Economics**, Der. James D. Gwartney, Robert E. Wagner, JAI Press, London 1988.

HABERMAS, Jürgen, Avrupa Ulus Devleti ve Küreselleşme Tazyikleri, **Mürekkep**, sy. 14, 2000. (Küreselleşme Tazyikleri)

HABERMAS, Jürgen, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

HABERMAS, Jürgen, **Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 1998. (Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akibeti)

HACKER, Jacobs S., **The Divided Welfare State (The Battle Over Public and Private Social Benefits in the United States)**, Cambridge Universtiy Press, 2005.

HAGUE Rod, HARROP Martin, **Comparative Government and Politics**, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

HANAMI, Tadashi, The Influence of ILO Standards on Law and Practice in Japan, **International Labour Review**, Vol. 120, No 6, November-December 1981.

HAY, Colin, Globalization, Economic Change and Welfare States: The ‘Vexatious Inquisition of Taxation’?, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001. (Globalization, Economic Change and Welfare States)

HAY, Colin, **Re-stating Social and Political Change**, Open University Press, Buckingham 1996.

HAYEK, Fiedrich A., **Kanun Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, Kurallar ve Düzen**, Çev. Atilla Yayla, İş Bankası Yayınları., Ankara, 1994.

HAYEK, Friedrich A., **Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük, Sosyal Adalet Serabı**, c. II, Çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995. (Sosyal Adalet Serabı)

HAYEK, Friedrich A., **Kölelik Yolu**, Çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldıray Aslan, Liberte Yayınları, 1999. (Kölelik Yolu)

HAYEK, Friedrich A., Liberal Bir Sosyal Düzenin İlkeleri, **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, Çev. Atilla Yayla, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999. (Liberal Bir Devletin Anayasası)

HAYEK, Friedrich A., **Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni**, Çev. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997. (Özgür Bir Toplumun Siyasi Düzeni)

HAYEK, Friedrich Von, The Meaning of the Welfare State, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

HAZIR, Hayati, **Anayasa Hukuku (Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler)**, Literatür Yayınları, Konya 1994.

HELCO, Hugh, Toward a New Welfare State, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora Arnold J. Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1981.

HELD David, MCGREW Anthony, GOLDBLATT David, PERRATON Jonathan, **Global Transformations: Politics, Economics and Culture**, Polity Press, Cambridge 1999.

HELD David, MCGREW Anthony, GOLDBLATT David, PERRATON Jonathan, Küresel Dönüşümler, Siyaset, Ekonomi ve Kültür, Çev. İsmail Aktar, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006. (Küresel Dönüşümler)

HENNOCK, E. P., **The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850-1914**, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

HERD, Pamela, Reforming a Breadwinner Welfare State: Gender, Race, Class, and Social Security Reform, **Social Forces**, The University of North Carolina Press, Vol. 83, Issue 4, June 2005.

HEWITT, Paul S., The End of the Postwar Welfare State, **Washington Quarterly**, Vol. 25, No. 2, Spring 2002.

HEYWOOD, Andrew, **Politics**, Palgrave Press, New York 2002.

HEYWOOD, Andrew, **Siyasi İdeolojiler**, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları, İstanbul 2003.

HIRST Paul, THOMPSON Grahame, Globalization-Frequently Asked Questions And Some Surprising Answers, **Globalization and Labour Relations**, Ed. Peter Leisink, Edvard Elgar Published, UK 1999.

HIRST Paul, THOMPSON Grahame, Küreselleşme – Gerekli Bir Mit mi?, Çev. Nасuh Uslu, **Küreselleşme Okumaları**, Kadim Yayınları, Ankara 2006.

HIRST Paul, THOMPSON Grahame, **Küreselleşme Sorgulanıyor**, Çev. Çağla Erdem Elif Yücel, Dost Kitabevi, Ankara 2003.

HOLMAN, Bob, **A New Deal for Social Welfare**, Lion Press, Oxford 1993.

HOUTEPEN Rob, MEULEN T. Ruud, New Types of Solidarity in the European Welfare State, **Health Care Analysis**, Vol. 8, 2000.

HOWARD, Christopher, **The Hidden Welfare State: Tax Expenditures and Social Policy in the United States**, Princeton University Press, New Jersey 1999.

HUBER Evelyne, STEPHENS D. Jhon, Partisan Governance Women’s Employment, and the Social Democratic Service State, **Amerikan Sociological Review**, Vol. 65, 2000. (Social Democratic Service State)

HUBER Evelyne, STEPHENS D. Jhon, Welfare State and Production Regimes in the Era of Retrenchment, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001. (Welfare State)

HUBER, Ernst R., Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet, **AÜSBFD**, Çev. Tuğrul Ansay, c.XXVII, sy.3-4, Ankara 1970.

HUBERMAN, Leo, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, Çev. Murat Belge, Bilim Yayınları, İstanbul 1976.

HUGHES, Caroline, Writing Human Rights in the 21st Century, **International Politics**, Vol. 39, Kluwer Law International Printed in the United States, March 2002, s.93.

HULL, Brian, Neoliberalism, <http://www.brianhull.net/?p=93>, 02.03.2009.

IGLEHART, John K., The New Medicare Prescription-Drug Benefit — A Pure Power Play, **The New England Journal of Medicine**, Vol. 350, No. 8, February 2004.

IŞIKLI, Alpaslan, “Yeni Dünya Düzeni”, “Yoksulluğun Giderilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma”, **Mülkiye Dergisi**, c. 26, sy. 236, Ankara 2002.

IŞIKLI, Alpaslan, Sosyal Devlet, Sosyal Güvenlik ve Emeklilik Yaşı, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c. XI, sy. 81, Ankara 1986. (Sosyal Devlet)

IVERSEN, Torben, The Dynamics of Welfare State Expansion: Trade Openness, De-Industrialization, and Partisan Politics, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001.

İNSEL, Ahmet, **Neo-Liberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

İZVEREN, Adil, Toplumsal Bir Aşama Olarak Sosyal Devlet, **Danıştay Dergisi**, y. 5, sy. 18-19, Ankara 1975,

JACKSON, Richard, Global Retirement Crisis, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

JAMES, Estelle, Social Security Around the World, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity-Blackwell, Cambridge 2000.

JANSSON, Bruce, Reconceptualizing the Evolution of the American Welfare State, **Comprehensive Handbook of Social Work and Social Welfare: Social Policy and Policy Practice**, Vol. 4, Vol. Eds. Ira C. Colby, Catherine N. Dulmus and Karen M. Sowers, John Wiley and Sons Incorporation, Hoboken 2008.

JESPERSEN, Jesper, Welfare State and Uncertainty- Two Different Views, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008.

JESSOP, Bob, From Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Workfare National Regime, **Retihking Social Policy**, Eds. Lewis G., Gewirtz S. And Clarke J., Sage Publishing, London 2000. (From Keynesian Welfare National State to Schumpeterian Workfare)

JESSOP, Bob, Schumpeterian Workfare State, **Towards a Postfordist Welfare State**, Eds. R. Burrows and B. Loder, Routledge Publishing, London 1994.

JESSOP, Bob, **The Future of the Capitalist State**, Polity Press, Cambridge 2002. (The Future of the Capitalist State)

JESSOP, Bob, The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State, **Towards A Post-Fordist Welfare State?**, Eds. Roger Burrows & Brian

Loader, Routledge Publishing, London 1996. (The Transition to Post-Fordism and the Schumpeterian Workfare State)

JOHNSON, Christopher H., Patterns of Proletarianization, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992.

JOHNSON, Norman, **Reconstructing the Welfare State**, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1991.

JOHNSON, Norman, **Welfare State in Transition**, Wheatsheaf Press, Brighton 1987.

JONES, Charles I., Why Have Health Expenditures as a Share of GDP Risen So Much?, UC Berkeley: Center for the Economics and Demography of Aging. Retrieved from: <http://escholarship.org/uc/item/5vw5q3h9>, 2003, 25.11.2009.

KABOĞLU, İbrahim, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar, **Uluslar arası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001. (Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar)

KABOĞLU, İbrahim, **Kolektif Özgürlükler**, DÜHF Yayınları, Diyarbakır 1989.

KABOĞLU, İbrahim, Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı, **İnsan Hakları Yıllığı (Muzaffer Sencer'e Armağan)**, c. 17-18, Ankara 1995-1996. (Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı)

KABOĞLU, Ö. İbrahim, **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi, Ankara 2002. (Özgürlükler Hukuku)

KANGAS, Olli, PALME Jokaim, Social Rights, Structural Needs and Social Expenditure: A Comparative Study of 18 OECD Countries 1960-2000, **Investigating Welfare State Change: The 'Dependent Variable Problem' in Comparative Analysis**, Eds. Jochen Clasen, Nico A. Siegel, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2007.

KAPANİ, Münci, **İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları**, Bilgi Yayınları, Ankara 1996. (İnsan Haklarının Uluslar arası Boyutları)

KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Yetkin Yayınları, Ankara 1993. (Kamu Hürriyetleri)

KAPANİ, Münci, Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri ve Ekonomik ve Sosyal Alanlardaki Başlıca Ödevleri, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982. (Sosyal Bir Devletin Belirgin Özellikleri)

KARA, Uğur, **Sosyal Devletin Yükselişi ve Düşüşü**, Maki Yayınları, Ankara 2004.

KARACAN, Ali İhsan, Özerk Kurumların Özerkliği, <http://www.rekabet.gov.tr/word/4Aliihsankaracan.doc>, 05.05.2010.

KARAKAŞ, A. Işıl, Avrupa Birliği, İnsan Haklarının Korunması ve Avrupa Anayasası, **Hukuk ve Adalet**, y. 1, sy. 3, Temmuz-Eylül 2004.

KAUTSKY, John H., **Social Democracy and the Aristocracy: Why Socialist Labor Movements Developed in Some Industrial Countries and Not in Others**, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2002.

KAYA, Ali, **Bağımsız ve Düzenleyici Üst Kurullar**, Eğitim Kitabevi Yayınları, Konya 2004.

KAZGAN, Gülten, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000. (İktisadi Düşünce)

KAZGAN, Gülten, **Küreselleşme ve Ulus Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005. (Küreselleşme ve Ulus Devlet)

KELEŞ, Ruşen, Konut Politikalarımız, **AÜSBFD**, c. 44, sy. 1-2, Ocak- Haziran 1989.

KELLER, Jan, The Social State at a Turning Point, in Brian Littlechild, **De-and Reconstruction in European Social Work**, Eds. Peter Earth and Jan Keller, BK-Verlag Stassfurt 2005.

KENNA Padraic, UHRY Marc, How the Right to Housing Became Justiciable in France, http://www.feantsa.org/files/housing_rights/art31final.doc, 01.12.2009.

KEYDER, Çağlar, Globalleşme ve Devlet, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans)

KEYMAN, E. Fuat, Alternatif Moderniteler ve Türk Kapitalizminin Kültürel Ekonomisi, **Toplum ve Bilim**, sy. 93, Yaz 2002. (Alternatif Moderniteler)

KEYMAN, E. Fuat, Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11-Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002. (Küreselleşmeyi Anlamak)

KEYMAN, Fuat E., **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası ilişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Çev. Simten Çoşar, Alfa Yayınevi, İstanbul 2000. (Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık)

KEYMAN, Fuat, Globalleşme Söylemleri ve Türkiye, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans) (Globalleşme Söylemleri ve Türkiye)

KEYNES, J. Maynard, **General Theory Of Employment, Interest And Money**, Introduction by R. N. Ghosh, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi 2006.

KHUNLE, Stein, Political Reconstruction of the Welfare States, **Challenge to The Welfare State, Laternal and External Dynamics For Change**, Ed. Henry Cavanna, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1998.

KIM, Hwanjoon, Anti Poverty Efectiveness of Taxes and Income Transfers in Welfare State, **International Social Security Review**, International Social Security Association, Vol. 53, Issue 4, 2000.

KIŞLALI, Ahmet Taner, **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, Ankara 1991.

KLINGNER, E. Donald, Globalization, Governance, and the Future of Public Administration: Can We Make Sense Out of the Fog of Rhetoric Surrounding the Terminology, **Public Administration Review**, Vol. 64, No. 6, November/December 2004.

KNOTT, John, **Popular Opposition to the 1834 Poor Law**, Croom Helm, London Sydney 1986.

KOCAOĞLU, Mehmet A., Türkiye'deki Ekonomik ve Sosyal Haklardaki Dengesizlik: En Büyük İnsan Hakları İhlalidir, **Türkiye'de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE Yayınları, Ankara 2000.

KOCH, Ida Elisabeth, The Justiciability of Indivisible Rights, **Nordic Journal of International Law**, Vol. 72, Issue 1, February 2003.

KOÇDEMİR, Kadir, Küresel Rekabet ve Sosyal Devlet, **Türk İdare Dergisi**, y. 70, sy.420, Eylül 1998.

KORAY Meryem, ALEV Hülya, Yoksulluk ve Yoksunluk Konusunda Bütünlükçü Bir İnsan Hakları Yaklaşımının Gerekliliği, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002.

KORAY, Meryem, Giriş, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans). (Giriş)

KORAY, Meryem, Küreselleşme Süreci ve Ulus-Devlet, Ekonomi, Siyaset Tartışmaları, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans). (Küreselleşme Süreci)

KORAY, Meryem, **Sosyal Politika**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2005. (Sosyal Politika)

KORPI Walter, PALME Joakim, New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regression in 18 Countries 1975-95, **American Political Science Review**, Issue 3, 2003.

KORPI, Walter, The Power Resources Model, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

KORPI, Walter, Welfare-State Regression in Western Europe: Politics, Institutions, Globalization, and Europeanization, **Annual Reviews Sociology**, Vol. 29, June 2003. (Welfare-State Regression)

KOSONEN, Pekka, Globalization and the Nordic Welfare States, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

KOVANCI, Onur, **Kapitalizm, Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksulluk Yasaları**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2003.

KOZANOĞLU, Hayri, Küreselleşme ve Uluslararası Sermaye Sınıfı, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002.

- KÖKER, Levent, Demokrasi ve Sosyal Adalet, **GÜİİBFD**, c. VI, sy. 1, Ankara 1990.
- KÖKER, Levent, Kapitalizm Bitiyor mu?, **Zaman**, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=747127&title=yorum-prof-dr-levent-koker-kapitalizm-bitiyor-mu>, 09.10.2008.
- KÖSE, Ömer, Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü, **Sayıştay Dergisi**, sy. 49, Nisan-Haziran 2003.
- KRISLOV, Samuel, Can the Welfare State Survive in a Globalized Legal Order? **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 603, January 2006.
- KUDRLE Robert T., MARMOR Theodore R., The Development of Welfare States in North America, **The Development of Welfare States in Europe and America**, Der. Peter Flora and Arnold Heidenheimer, Transaction Publishers, New Brunswick 1981.
- KUHNER, Stefan, Country-Level Comparisons of Welfare State Change Measures: Another Facet of the Dependent Variable Problem within the Comparative Analysis of the Welfare State?, **Journal of European Social Policy**, Vol. 17, Issue 1, 2007.
- KUHNLE Stein, ALESTALO Matti, Introduction, **The Survival of the European Welfare State**, Ed. Stein Kuhnle, Routledge, London and New York 2000.
- KUHNLE Stein, **The Survival of the European Welfare State**, Ed. Stein Kuhnle, Routledge, London and New York 2000.
- KUISMA, Mikko, Social Democratic Internationalism and the Welfare State After the 'Golden Age', **Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association**, Vol.42, Issue 1, 2007.
- KULA, Witold, **Feodalizmin Ekonomik Teorisi**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- KUS, Basak, Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France, **International Journal of Comparative Sociology**, Vol. 47, Issue 6, 2006.
- KUSY, Miroslav, Innate Dignity, Cultural Identity and Minority Language Rights, **International Journal on Minority and Group Rights**, Kluwer Law International. Printed in the Netherlands. 1999.
- KWON, Huck-ju, Transforming the Developmental Welfare State in East Asia, **Development and Change**, Vol. 36 Issue 3, 2005.
- LAGERGEN, Stina, The Influence of ILO Standards on Swedish Law and Practice, **International Labour Review**, Vol. 125, Issue 3, 1986.
- LANDAU, Eve C., **The Influence of ILO Standards on Australian Labour Law and Practice**, Industrial Relations Research Centre, University of New South Wales, Sydney 1990.
- LANDAU, Eve C., The Influence of ILO Standards on Australian Labour Law and Practice, **International Labour Review**, Vol. 126, 1987.

LANE, Jan-Erik, **Globalization and Politics: Promises and Dangers**, Ashgate Publishing, Hampshire 2006.

LE GRAND, Julian, The State of Welfare, **The State of Welfare the Welfare State in Britain Since 1974**, Eds. N. A. Barr, John Hills, Oxford University Press, Oxford 1990.

LEISERING, Lutz, Nation State and Welfare State: an Intellectual and Political History, **Journal of European Social Policy**, Vol. 13, Issue 2, 2003.

LIEBFRIED, Stephan, Towards a European Welfare State?, **New Perspectives on the Welfare in Europe**, Der. Catherine Jones, Routledge Publishing, London and New York 1993.

LIPSON, Leslie, Demokrasinin Felsefesi, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Çev. Mustafa Erdoğan, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.

LOADER Brian, BURROWS Roger, Towards A Postfordist Welfare State? The Restructuring of Britain, Social Policy and The Future of Welfare, **Towards A Postfordist Welfare State?**, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996.

LOWE, Rodney, **The Welfare State in Britain since 1945**, Macmillan Press, London 1999.

LUCHAIRE, F., Sosyal Devlet ve Sosyalist Devlet, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

LUHMANN, Niklas, **Refah Devletinin Siyaset Teorisi**, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul 2002.

LUND, Brian, **Understanding State Welfare: Social Justice or Social Exclusion**, Sage Publications, London 2002.

LYNGSTAD, Rolv, The Welfare State in the Wake of Globalization: The Case of Norway, **International Social Work**, Vol. 51, Issue1, 2008.

MARCO Buti, FRANCO, Daniele, PENCH Lucio R., Reconciling The Welfare with Sound Public Finance and High Employment, **The Welfare States in Europe**, Eds. Buti Marco, Daniele Franco, Lucio R PENCH, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999.

MARKS, Karl, Fransa'da Sınıf Savaşları [1848-1850], <http://www.kurtuluscephesi.com/orjinal/fransa1848.pdf>, 21.07.2009.

MAUDE, Alaric, Neoliberalizm and the Institutions for Regional Development in Australia, **Geographical Research**, Vol. 43, No. 1, March 2005.

MCGINNITY, Frances, **Welfare for the Unemployed in Britain and Germany: Who Benefits?**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2004.

MERCIER, Andre, İnsan Haklarının Temelleri, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Çev. Ayşe Özberki, Yay. Haz. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

METİN, Yüksel, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, **AÜSBFD**, c. 57, Ekim-Aralık 2002.

MICHALOWSKI, Sabine, Sovereign Debt and Social Rights-Legal Reflections On a Difficult Relationship, **Human Rights Law Review**, Volume 8, No. 1, 2008.

MICHELMAN, Frank I., The Constitution, Social Rights, and Liberal Political Justification, **International Journal of Constitutional Law (ICON)**, Vol. 1, No. 1, 2003.

MIDGLEY, James, **Social Welfare in Global Context**, Sage Publications, California 1997.

MISHRA, Ramesh, **Society and Social Policy: Theories And Practice of Welfare**, The Macmillan Press, London 1982.

MISHRA, Ramesh, **Welfare State in Capitalist Society**, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1990. (Welfare State in Capitalist Society)

MISHRA, Ramesh, **Welfare State in Crisis: Social Thought and Social Change**, Harvester Wheatsheaf Press, Brighton 1984. (Welfare State in Crisis)

MISHRA, Ramesh, **Globalization And Welfare State**, Edward Elgar Publishing, Cambridge 2000. (Globalization And Welfare State)

MOOERS, Colin, **Burjuva Avrupa'nın Kuruluşu**, Çev. Bahadır Sina Şener, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

MORAN, Michael, Crises of The Welfare State, **British Journal of Political Science**, Vol. 18, Issue 3, July 1988.

MUFFELS Ruud, FOUARGE Didier, The Role Of European Welfare States In Explaining Resources Deprivation, **Social Indicators Research**, Vol. 68, 2004.

MUMCUOĞLU, Maksut, **Sendikacılık Siyasal İktidar İlişkileri**, Doruk Yayınları, Ankara 1979.

MURDOCH, Dan, Welfare Rights in a Modern State: A Theoretical Approach to Gosselin v. Quebec, **Journal of Law & Equality**, Vol. 1, No.1, Spring 2002.

MUSGRAVE, Ralph S., A Market Imitating Employment Subsidy, **The Future of the Welfare State European and Global Perspectives**, Ed. Bent Greve, Ashgate Publishing, England 2008.

MYLES, John, When Markets Fail: Social Welfare in Canada and United States, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Sage Publications, London 1996.

NICHOLLS, George, **A History of the English Poor Law in Connection with the State of the Country and the Condition of the People**, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2007.

NOAH L.Epstein, KAPLAN Amit, LEVANON Asaf, Distributive Justice and Attitudes Toward the Welfare State **Social Justice Research**, Vol. 16, No. 1, March 2003.

NUNES, Ferraz, The Limits of the Welfare State, **International Advance in Economic Research**, Vol. 2, Issue 4, November 1996.

O'CONNOR James, **The Fiscal Crisis of The State**, St. Martin Press, New York 1973. (The Fiscal Crisis of The State I)

O'CONNOR James, The Fiscal Crisis of The State, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

OFFE, Claus, Some Contradictions of the Modern Welfare State, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007.

OKUR, Mehmet Akif, Küresel Siyaset, **Siyaset**, Ed. Mümtaz'er Türköne, Lotus Yayınları, Ankara 2003.

OLSEN, Greeg M., **The Politics of the Welfare State Canada, Sweden, and the United States**, Oxford University Press, Canada 2002.

ORAN, Baskın Hangi Küreselleşme, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans).

ORAN, Baskın, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, İmaj Yayınevi, Ankara 2000.

ORSZAG, Michael J., DENNIS J. Snawer, Expanding The Welfare System: A Proposal for Reform, **The Welfare States in Europe**, Eds. Buti Marco, Daniele Franco, Lucio R Pench, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 1999.

OZANKAYA, Özer, Sosyalizmin Çöküşü Kapitalizmin Zaferi Değildir, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 26, sy. 4, Aralık 1993.

ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları, **İnsan Haklarının Gelişimi**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 1999. (Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları I)

ÖKÇESİZ, Hayrettin, Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları, **Yeni Türkiye**, y.4, sy.21, Mayıs-Haziran 1998. (Hukuk Felsefesi Yönünden İnsan Hakları II)

ÖKTEM, Niyazi, **Devlet ve Hukuk Felsefesi Akımları**, Der Yayınları, İstanbul 1993.

ÖKTEM, Niyazi, **Özgürlük Sorunu ve Hukuk**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1977.

ÖNDER, İzzetin, Küreselleşme ve Ulusal Ekonomiler Açısından Egemenlik Sorunu, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans). (Küreselleşme)

ÖNDER, İzzetin, Türkiye'de Kamu Maliyesi, **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, Ed. Korkut Boratav ve Taner Berksoy, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

ÖRÜCÜ, Ersin, **Sosyal Refah Devletinde Bir Sosyal Kamu Hizmeti Konut**, İÜHF Yayını, İstanbul 1972. (Sosyal Refah Devletinde Konut)

ÖRÜCÜ, Ersin, **Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı – Mülkiyet Hakkının Sınırlanması**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1976. (Taşınmaz Mülkiyetine Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı)

ÖZBEK, Nadir, Osmanlıdan Günümüze Türkiye’de Sosyal Devlet, **Toplum ve Bilim**, sy. 92, Bahar 2002.

ÖZBUDUN Ergun, KÖKER Levent, **Türkiye’de Özelleştirme Araştırma Raporu**, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 1994.

ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara 1995.

ÖZDEK, E. Yasemin, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, TODAİE Yayınları, Ankara 1993. (Çevre Hakkı)

ÖZDEK, Yasemin, Gelişme Hakkı: ‘Ekonomik Kalkınma’dan ‘İnsan Hakları Temelinde Gelişme’ye **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000 (Gelişme Hakkı)

ÖZDEK, Yasemin, Globalizmin İdeolojik Hegemonyası: Yanılsamalar, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy. 3, Eylül 1999. (Globalizmin İdeolojik Hegemonyası)

ÖZDEK, Yasemin, Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kıskaçında İnsan Hakları, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002. (Küresel Yoksulluk)

ÖZDEMİR, Durmuş, Küreselleşme, Ekonomik Büyüme ve çok uluslu şirketler, **Doğu Batı**, c. 5, sy. 18, Şubat-Mart-Nisan 2002.

ÖZDEMİR, Süleyman, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2004.

ÖZLEM, Doğan, Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek, **Doğu Batı**, y. 4, sy 13, Ankara 2000.

ÖZŞUCA, Şerife T., Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi, **Ekonomik Yaklaşım**, c. 14, sy.48, Yaz 2003.

ÖZTÜRK, Bahri, **Ceza Muhakemesi Hukukunda Koğuşturma Mecburiyeti (Hazırlık soruşturması)**, DEÜHF Yayınları, Ankara 1991.

PAVOLINI Emmanuele, RANCI Costanzo, Restructuring the Welfare State: Reforms in Long-term Care in Western European Countries, **Journal of European Social Policy**, Vol. 18, Issue 3, 2008.

PERRATON Jonathan, GOLDBLATT David, The Globalization of Economic Activity, **New Political Economy**, Vol. 2, Issue 2, July 1997.

PERRY, Richard, United Kingdom, **Growth to Limits: The Western European Welfare States since World War II**, Ed. Peter Flora, Vol. 2, Walter de Gruyter, Berlin New York 1986.

PIERSON Paul, MYLES Jhon, The Comparative Political Economy of Pension Reform, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001.

PIERSON, Christopher, **Modern Devlet**, Çev. Dilek Hattatoğlu, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul 2000. (Modern Devlet)

PIERSON, Chris, “Late Industrializers” and the Development of Welfare Regimes, **Acta Politica**, Vol. 40, 2005. (Development of Welfare Regimes)

PIERSON, Christopher, **Beyond The Welfare State? The New Political Economy of Welfare**, Polity Press, Cambridge 2001. (Beyond The Welfare State?)

PIERSON, Christopher, Contemporary Challenges to Welfare State Development, **Political Studies**, Vol. XLVI, 1998. (Welfare State Development)

PIERSON, Christopher, Continuity and Discontinuity in the Emergence of the “Postfordist” Welfare State, **Towards A Postfordist Welfare State?**, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996. (“Postfordist” Welfare State)

PIERSON, Paul, Coping with Permanent Austerity : Welfare State Restructuring in Affluent Democracies, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001. (Welfare State Restructuring)

PIERSON, Paul, Introduction Investigating the Welfare State at Century’s End, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001. (Welfare State at Century’s End)

PIERSON, Paul, Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001. (Post-Industrial Pressures on the Mature Welfare States)

PIERSON, Paul, Three Worlds of Welfare State Research, **Comparative Political Studies** Vol. 33 No. 6/7, August/September 2000. (Three Worlds of Welfare State)

PIETERSE, Marius, Beyond The Welfare State: Globalisation of Neoliberal Culture and The Constitutional Protection of Social and Economic Rights in South Africa, **Stellenbosch Law Review**, www.heinonline.com, Vol. 14, Issue 3, 2003.

PIKE, E. Royston, **Human Documents of the Industrial Revolution in Britain**, Routledge Taylor & Francis, London New York 2006.

PINCH, Steven, Labour Flexibility and the Changing Welfare State, **Towards A Postfordist Welfare State?**, Eds. Roger Burrows & Brian Loader, Routledge Publishing, London 1996 (Changing Welfare State)

PINCH, Steven, **Worlds of Welfare: Understanding the Changing Geographies of Social Welfare Provision**, Routledge, London and New York, 1997.

PLATT, Tony, The State of Welfare United States 2003, **Monthly Review**, Vol. 55, No. 5, October 2003.

POGGI, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

POWELL Martin, HEWITT Martin, **Welfare State and Welfare Change**, Open University Press, Buckingham 2002.

PRIOR Pauline M., SKYES Robert, Globalization and European Welfare States: Evaluating the Theories and Evidence, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

QUIGGIN, John, Globalization and Economic Sovereignty, <http://espace.library.uq.edu.au/eserv/UQ:11026/jqglob01.pdf>, 15.05.2010.

RAND, Ayn, Kapitalizm Nedir?, **Sosyal Siyasal Teori**, Der. Atilla Yayla, Çev. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

RAWLS, John, **A Theory of Justice**, Oxford University Press, Oxford 1971.

RAWLS, john, **Justice as Fairness: A Restatement**, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2001.

RHODES, Martin, Globalization, Labour Markets and Welfare States: A Future of ‘Competitive Corporatism’?, **The Future Of European Welfare A New Social Contract?**, Eds. Martin Rhodes and Yves Meny, Macmillan Press, London 1998 (Globalization, Labour Markets and Welfare States)

RHODES, Martin, The Political Economy of Social Pacts: ‘Competitive Corporatism’ and European Welfare Reform, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001. (Competitive Corporatism’ and European Welfare Reform)

RHODES, Roderick, A. W., **Understanding Governance: Policy Network, Governance, Reflexivity and Accountability**, Open University Press, Buckingham 1997.

RICARDO, David, **Ekonomi Politğin ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çev. Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul 1997.

RICE James J., PRINCE Michael J., **Changing Politics of Canadian Social Policy**, University of Toronto Press, Toronto 2000.

RIEGER Elmar, LEIBFRIED Stephan, **Limits to Globalization: Welfare States and the World Economy**, Polity Press, Cambridge 2003.

RIVERO, J., Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Temel Haklar ve Görevler, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982.

RIVERO, Oswaldo de., **Kalkınma Efsanesi: 21. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri**, Çitlembik Yayınları, İstanbul 2003.

ROBERTSON, Robbie, **The Three Waves of Globalization A History of a Developing Global Conciousness**, Fernwood Publishing and Zed Books, Nova Scotia and London 2003.

RODRIK, Dani, Küreselleşme Sınırı Aştı mı?, Çev. İzzet Akyol-Fatma Ünsal, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006.

ROSANVALLON, Pierre, **Refah Devletinin Krizi**, Ed. Cemal Bali Akal, Çev. Burcu Şahinli, Dost Yayınları, Ankara 2004.

ROSS, Fiona, Interests and Choice in the “Not Quite so New” politics of Welfare, **Recasting European Welfare States**, Eds. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Routledge Publishing, London 2000.

ROTHGANG Heinz, OBINGER Herbert, LEIBFRIED Stephan, The Statt and its Welfare State: How do Welfare State Changes Affect the Make-up of the Nation State?", **Social Policy & Administration**, Vol. 40, No. 3. June 2006.

RUDRA, Nita, **Globalization and the Decline of the Welfare State in Less Developed Country**, Not Published Dissertation, www.proquest.umi.com UMI No. 3041514, Los Angeles USA 2000.

RUHİ, M. Emin, **1982 Anayasası Çerçevesinde Sosyal Devlet ve Özelleştirme**, Nobel Yayınları, Ankara 2003.

RYAN, Paul, State of the Welfare State, **Review of Income and Wealth**, Series 49, No. 1, March 2003.

SAEZ, Emmanuel, Redistribution Toward Low Incomes in Richer Countries, **Understanding Poverty**, Eds. Abhijit Vinayak Banerjee-Roland Benabou, Dilip Mookherjee, Oxford University Press, 2006.

SAĞLAM, Fazıl Kanun Hükmünde Kararname Çıkarma Yetkisinin Sınırları: Uygulamanın Yaygınlaşmasından Dogabilecek Sorunlar, **Anayasa Yargısı**, c. 1, Ankara 1984,

SALLAN GÜL, Songül, 20. Yüzyılda Yeni Sağın İdeolojik Yükselişi ve Yeni Sağda Sosyolojiye Saldırmanın Dayanılmaz Hafifliği, **Ekonomik Yaklaşım**, c. XI, sy. 39, Kış 2000.

SALLAN GÜL, Songül, **Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kışkacında Refah Devleti**, Ebabil Yayınları, Ankara 2006. (Sosyal Devlet Bitti)

SALTOĞLU, Burak, <http://www.ntvmsnbc.com/news/402188.asp>, 14. 05. 2008.

SANCAR, Mithat, **“Devlet Aklı” Kışkacında Hukuk Devleti**, İletisim Yayınları, İstanbul 2000. (Devlet Aklı” Kışkacında Hukuk Devleti)

SANCAR, Mithat, Şiddet, Şiddet Tekeli ve Demokratik Hukuk Devleti, **Doğu Batı**, y. 4, sy. 13, Kasım, Aralık, Ocak 2000-2001.

SANCHEZ, Hector E., **From Welfare State To Competitive Dependent State: The Role Of Neoliberalism And Globalization In The Process**, Not Published Thesis,

www.proquest.umi.com UMI No. ep05471, The University of Texas at El Paso, Texas 2001.

SAPIR, André, Globalization and the Reform of European Social Models, **JCMS** Vol. 44, No. 2, 2006.

SARICA, Murat, **100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi**, Gerçek, Yayınevi, İstanbul, 1999.

SARICA, Murat, **Anayasayı Niçin Savunmalıyız?**, İzlem Yayınları, İstanbul 1969. (Anayasayı Niçin Savunmalıyız?)

SAVAŞ, F. Vural, Ekonomik Haklar, Refah Devleti ve Adalet Üstüne Bazı Düşünceler, **Adalet Kavramı**, Der. Adnan Güriz, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara 1994. (Refah Devleti ve Adalet Üstüne Bazı Düşünceler)

SAVAŞ, F. Vural, **İktisatın Tarihi**, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.

SAVAŞ, Vural F., **Anayasal İktisat**, Beta Yayınları İstanbul, 1989. (Anayasal İktisat)

SAVAŞ, Vural F., Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler: T.C. Anayasaları Örneği, **Anayasa Yargısı**, c. 6, Ankara 1989. (Anayasalarda Ekonomik Hak ve Özgürlükler)

SAVAŞ, Vural F., Ekonomik Düzen ve Anayasa, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001. (Ekonomik Düzen ve Anayasa)

SAVAŞ, Vural F., Görünmez El Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım, **Liberal Düşünce Dergisi**, c. 2, sy. 8, Güz 1997.

SAVAŞ, Vural F., İktisat Politikası Anayasası, **Anayasa Yargısı**, c. 5, Ankara 1988.

SAVAŞ, Vural F., Mali Anayasanın Temel Konuları, **Anayasa Yargısı**, c. 8, Ankara 1991.

SAVAŞ, Vural F., Özgürlükçü Demokrasilerde Planlama ve Anayasa, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

SAVAŞ, Vural F., **Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, Liberte Yayınları, Ankara 2000. (Piyasa Ekonomisi ve Devlet)

SAVAŞ, Vural F., Uluslararası Anayasal Ekonomik Düzen, **Anayasa Yargısı**, c. 14, Ankara 1997. (Uluslararası Anayasal Ekonomik Düzen)

SAVAŞ, Vural F., Yeni Anayasa İçin Ekonomik Anayasa Önerileri, **Anayasa Yargısı**, c. 11, Ankara 1994.

SAVCI, Bahri, “Yaşam Hakkı” “Felsefe Açısından Pratiğe Doğru”, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Yay. Haz. Ioanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara 1996. (İnsan Haklarının Felsefi Temelleri)

SAVCI, Bahri, Evrenin “Merçeği” İnsan Üzerine, **AÜSBFD**, c.XLVI, Ocak-Haziran 1991. (Evrenin “Merçeği” İnsan Üzerine)

SAVCI, Bahri, **İnsan Hakları (Kanunilik Yolu ile Korunması)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1953. (İnsan Hakları)

SAVCI, Bahri, İnsan Hakları Üzerine Uluslararası Alanda “Norm İlke”ler ve Türk iç Hukuku, **AÜSBFD**, c.XXXV, Ocak-Aralık 1980. (Uluslararası Alanda “Norm İlke”ler)

SAYBAŞILI, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1992.

SCARBROUGH, Elinor, West European Welfare States: The Old Politics of Retrenchment, **European Journal of Political Research**, Vol. 38, 2000.

SCHACHTER G., ENGELBOURG S., **Cultural Continuity in Advanced Economies: Britain and the U.S. Versus Continental Europe**, Ashgate Publishing, United Kingdom 2005.

SHELKLE Waltraud, MABBETT Deborah Social Policy of the EU and National Welfare State Transformations -A Political Economy Perspective, <http://www.eu-newgov.org/database/DOCS/P19aD10>
Welfare State Transformations Schelkle Mabbett.pdf, 27.04.2009.

SCHIEBER J. George, POULLIER Jean-Pierre, Data Watch, Recent Trends In International Health Care Spending, **Health Affairs**, Fall 1987, <http://content.healthaffairs.org/cgi/reprint/6/3/105.pdf> 25.11.2009.

SCHNORR, Gerhard, The Influence of ILO Standards on Law and Practice in the Federal Republic of Germany, **International Labour Review**, Vol. 110, 1974.

SCHWARTZ, Herman, Round Up The Usual Suspect!: Globalization, Domestic Politics, and Welfare State Change, **The New Politics of the Welfare State**, Ed. Paul Pierson, Oxford University Press, Oxford 2001.

SCRUGGS Lyle, ALLAN James, Welfare-State Decommodification in 18 OECD Countries: A Replication and Revision, **Journal of European Social Policy**, Vol. 16, Issue 1, 2006.

SEELEIB-KAISER, Martin, Welfare State Transformations in Comparative Perspective: Shifting Boundaries of ‘Public’ and ‘Private’ Social Policy?, **Welfare State Transformations**, Ed. Martin Seeleib-Kaiser, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2008.

SELİK, Mehmet, **100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1974.

SERTER, Nur, **Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet**, İÜ Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları, İstanbul 1994.

SERTER, Nur, **Devlet Görevlerindeki Gelişmelerin Sonucu Olarak Sosyal Devlet**, İÜ Yayınları, İstanbul 1994.

SERTLEK, Tufan, Küreselleşmenin Emekçiler Üzerindeki Etkileri, **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, Ed. Yasemin Özdek, TODAİE Yayınları, Ankara 2002.

SEWELL, William H., Uneven Development, The Autonomy of Politics and The Radicalization of Workers, **The Industrial Revolution and Work in Nineteenth-Century Europe**, Ed. Lenard R. Berlanstein, Routledge, London and New York 1992.

SHAIKH, Anwar, Who Pays for the "Welfare" in the Welfare State? A Multicountry Study, **Social Research**, Vol. 70, No. 2, Summer 2003.

SHAPIRO, Daniel, **Is the Welfare State Justified?**, Cambridge University Press, Cambridge 2007.

SIMPSON, Steven, "Enforcement of Human Rights through ILO Machinery", **Human Rights Brief**, Fall 1995, Vol. 3, No. 1, <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/v3i1/ilo31.htm>, 11.11.2009.

SINGLETON, Jeff, **The American Dole: Unemployment Relief and the Welfare State in the Great Depression**, Greenwood Press, London 2000.

SINN, Hans-Werner, The Threat to the German Welfare State, **AEJ**, Vol. 28, No. 3, September 2000, s. 279; (Ludwig Maximilians Universität and CESifo-Germany. Distinguished Address presented at the Forty-Ninth International Atlantic Economic Conference, Munich, Germany, March 14-21, 2000.)

SKIDELSKY, Robert, **Beyond The Welfare State**, The Social Market Foundation Published, London 1997.

SKOGSTAD, Grace, Globalization and Public Policy: Situating Canadian Analyses, **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 33, Issue 4, December 2000.

SKYES Robert, PALIER Bruno, Challenges and Change: Issues and Perspectives in the Analysis of Globalization and European Welfare States Challenges and Change, **Globalization and European Welfare States Challenges and Change**, Eds. Robert Skyes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave Publishing, Hampshire 2001.

SMITH, Adam, **An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations**, Oxford University Press, Oxford 1776.

SOYER, Şule, Regülasyon ve Deregülasyon Politikası, http://www.alomaliye.com/sule_soyer_regulasyon.htm, 05.04.2010.

SOYSAL, Mümtaz, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1990. (100 Soruda Anayasanın Anlamı)

SOYSAL, Mümtaz, Anayasaya Uygunluk Denetimi ve Uluslararası Sözleşmeler, **Anayasa Yargısı**, c. 2, Ankara 1985.

SÖZEN Süleyman, ALGAN, Bülent, **İyi Yönetişim**, İçişleri Bakanlığı Genel Yayını, Ankara 2009.

SQUIRES, Peter, **Anti-Social Policy: Welfare, Ideology and the Disciplinary State**, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead 1990.

STARKE, Peter, The Politics of Welfare State Retrenchment: A Literature Review, **Social Policy & Administration**, Vol. 40, no. 1, February 2006.

STEGER, Manfred B., **Küreselleşme**, Çev. Abdullah Ersoy, Dost kitabevi Yayınları, Ankara 2006.

STEPHENS, John, The Scandinavian Welfare States Achievements, Crisis, and Prospects, Welfare State Dilemmas in a Global Economy, **Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies**, Ed. Gosta Esping-Andersen, Sage Publications, London 1996.

STIGLITZ, Joseph, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı**, Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural F., Plan B Yayıncılık, İstanbul 2002.

STOVE, David, **On Enlightenment**, Ed. Andrew Irvine, Transaction Publishers, New Brunswick and London 2003.

SULLIVAN, Michael, **The Development of the British Welfare State**, Harvester Wheatsheaf Press, Hemel Hempstead, 1996.

SULLIVAN, Michael, **The Politics of Social Policy**, Harvester Wheatsheaf Press, London, 1992. (The Politics of Social Policy)

SUNAY, Reyhan, Küreselleşme ve Demokrasi, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003. (Küreselleşme ve Demokrasi)

SUNAY, Reyhan, **Tartışılan Egemenlik**, Yetkin Yayınları, Ankara 2007. (Tartışılan Egemenlik)

SUR, Melda, Globalleşme Bağlamında Sosyal Haklar, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000.

SWEPSTON, Lee, The Future of ILO Standards, **Monthly Labour Review**, September Vol. 117, 1994, s. 20-23. (<http://www.bls.gov/opub/mlr/1994/09/art3full.pdf> 13.11.2009)

ŞAHİN, Yasemin E., Küreselleşme Yoksullaşma ve İnsan Hakları, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000.

ŞALLI, Saim, **Sosyal Demokrasinin Dönüşümü ve Küreselleşme: Almanya Örneği**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.

ŞANLI, Ufuk, Paranın Zalim Efendileri Hedge Fonlar, <http://www.zaman.com.tr/dizi.do?dizino=34&title=paranın-zalim-efendileri-hedge-fonlari>, 12-13-14.05.2008.

ŞANVER, Salih, Vergi Ödevi, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

ŞAYLAN, Gencay, **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

ŞENEL, Alaeddin, **Eskiçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş (Ders Notları)**, AÜSBF Yayınları, Ankara 1978. (Toplum ve Siyasal Düşünüş)

ŞENEL, Alaeddin, **Siyasal Düşünceler Tarihi, (Tarih Öncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş)**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995. (Siyasal Düşünceler Tarihi)

ŞENGÜL, Tarık, **Siyaset ve Mekansal Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi, Küreselleşme, Emparyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

ŞENKAL, Abdulkadir, **Küreselleşme, Sosyal Politikanın Dönüşümü ve Sivil Toplum Örgütleri, İÜ Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, 45. Kitap, 2003, http://www.sosyalsiyaset.net/documents/kuresellesme_sp_donusumu.htm, 11.04.2010.

ŞENSES, Fikret, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

ŞİMŞEK, Oğuz, **Anayasa Hukukunda İnsan Onuru Kavramı ve Korunması**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1999.

TABB, William K., **After Neoliberalism?**, **Monthly Review**, Vol. 55, June 2003, <http://www.monthlyreview.org/0603tabb.htm>, 04.08.2007.

TALAS, Cahit, **Cumhuriyetin 75. Yılında Sosyal Devlet, İdarecinin Sesi**, c. XII, sy. 70, Eylül-Ekim 1998.

TALAS, Cahit, **Ekonomik Sistemler**, İmge Yayınevi, Ankara 1997. (Ekonomik Sistemler)

TALAS, Cahit, **Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar**, **AÜSBFD**, c. XI, sy. 3, Eylül 1956. (Harp Sonu Anayasalarında Sosyal Haklar)

TALAS, Cahit, **Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası**, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 26, sy. 3, Eylül 1993. (Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası)

TALAS, Cahit, **Öğretelerde Sosyal Devlet, İnsan Hakları Yıllığı**, c. 13, Ankara 1991. (Öğretelerde Sosyal Devlet)

TALAS, Cahit, **Plan, Kalkınma ve İktisadi Sistemler**, **AÜSBFD**, c. XVII, sy. 3-4, Eylül 1962. (Plan, Kalkınma)

TALAS, Cahit, **Sosyal Haklar ve Türk Anayasalarında Sosyal Hakların Evrimi, İnsan Hakları Yıllığı**, y. 3-4, c. 3-4, Ankara 1981-1982. (Sosyal Hakların Evrimi)

TALAS, Cahit, **Türkiye’de Sosyal Güvenlik ve Karşılaşılan Sorunlar**, **AÜSBFD**, c. XXXI, Mart-Aralık 1976. (Türkiye’de Sosyal Güvenlik)

TALAS, Cahit, **Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar, İnsan Hakları Yıllığı**, c. 12, Ankara 1990. (Yaşam Hakkı ve Toplumsal Haklar)

TAN, Turgut, **Anayasa Mahkemesi Kararlarında Kamu Hizmeti Yaklaşımı, Anayasa Yargısı**, c. 8, Ankara 1991.

TAN, Turgut, Anayasal Ekonomik Düzen, **Anayasa Yargısı**, c. 7, Ankara 1990. (Anayasal Ekonomik Düzen)

TAN, Turgut, Ekonomik Düzen ve Anayasa, **Uluslararası Anayasa Hukuku Kurultayı (9-13 Ocak 2001 Ankara)**, TBB Yayını, Ankara 2001. (Ekonomik Düzen ve Anayasa)

TANİLLİ, Server, **Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1981.

TANÖR Bülent, YÜZBAŞIOĞLU Necmi, **Türk Anayasa Hukuku, (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

TANÖR, Bülent, **Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar**, May Yayınları, İstanbul 1978.

TAYLOR-GOBBY, Peter, The Politics of Welfare in Europe, **Welfare States Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gooby, Sage Publications, London 2001.

TAYLOR-GOBY Peter, CHARLOTTE Hastie, CATHERINE Bromley, Querulous Citizens: Welfare Knowledge and the Limits to Welfare Reform, **Social Policy & Administration**, Vol. 37, No. 1, February 2003.

TAYLOR-GOBY Peter, DEAN Hartley, MUNRO Moira, PARKER Gillian, Risk and the Welfare State, **British Journal of Sociology**, Vol. 50, No. 2, June 1999.

TAYLOR-GOBY, Peter, Book Review, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 12, 2003. (Book Review)

TAYLOR-GOBY, Peter, Consumption Cleavages and Welfare Politics, **Political Studies**, Vol. XXXIV, 1986 (Consumption Cleavages and Welfare Politics)

TAYLOR-GOBY, Peter, Open Markets And Welfare Values (Welfare Values, Inequality And Social Change in The Silver Age of The Welfare State), **European Societies**, Vol. 6, Issue 1, 2004. (Open Markets And Welfare Values)

TAYLOR-GOBY, Peter, Politic Change at a Time of Retrenchment France, Germany, Italy and the UK, **Social Policy & Administration**, Vol. 33, No. 1, March 1999. (Politic Change at a Time of Retrenchment)

TAYLOR-GOBY, Peter, **Public Opinion, Ideology and State Welfare**, Routledge and Kegan Paul Publishing, London 1985.

TAYLOR-GOBY, Peter, Sustaining State Welfare in Hard Times: Who Will Foot The Bill?, **Journal of European Social Policy**, Vol. 11, Issue 2, 2001. (Sustaining State Welfare in Hard Times)

TAYLOR-GOBY, Peter, The Response of Government: Fragile Convergence, **European Welfare Policy: Squaring the Welfare Circle**, Eds. Victor George ve Peter Taylor-Gooby, St. Martin's Press, New York 1996. (The Response of Government)

TAYLOR-GOOBY, Peter, Uncertainty, Trust and Pensions: The Case of the Current UK Reforms, **Social Policy & Administration**, Vol. 39, No. 3, June 2005. (Uncertainty, Trust and Pensions)

TAYLOR-GOOBY, Peter, The Silver Age of the Welfare State: Perspectives on Resilience, **Journal of Social Policy**, Vol. 31, Issue 4, October 2002. (The Silver Age of the Welfare State)

TEZCAN, Ercüment, **Avrupa Birliği Hukuku'nda Birey**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002. (Politic Change at a Time of Retrenchment)

TEZİÇ, Erdoğan, Profesör Favoreu'nun "Ekonomik ve Sosyal Hakların Anayasada Korunması" ile İlgili Tebliği Hakkında Yorum, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, İstanbul 1982.

THOMPSON, Grahame, Economic Autonomy and the Advanced Industrial State, **Global Politics: Globalization and the Nation-State**, Eds. Anthony G. McGrew, Paul G. Lewis, Polity Press, Cambridge 1995.

TITMUS, Richard, **Social Policy: An Introduction**, Allen and Unwin Press, London 1974.

TITMUS, Richard, **The Gift Relationship**, Allen and Unwin, London 1970.

TITMUS, Richard, Universalism Versus Selection, **The Welfare State A Reader**, Eds. Christopher Pierson and Francis G. Castles, Polity Press, Cambridge 2007. (Universalism Versus Selection)

TOEBES, Brigit, Towards an Improved Understanding of the International Human Right to Health, **Public Health Law and Ethics: A Reader**, Ed. Lawrence O. Gostin, University of California Press, Berkeley-California 2002.

TOLONEN, Hannu, **Concept and Institution of the State in the European Legal Tradition, Legisprudence: A New Theoretical Approach to Legislation : Proceedings of the Fourth Benelux-Scandinavian Symposium on Legal Theory**, Luc Wintgens, Hart Publishing, Oxford-Portland Oregon 2002.

TOMKA, Bela, Western European Welfare States in the 20th Century: Convergences and Divergences in a Long-Run Perspective, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 12, 2003.

TONAK, Ahmet E., ÇTYA'nın Bağlamı: "Küreselleşme" ve Yabancı Sermaye, **Küreselleşme Emperyalizm-Yerelcilik-İşçi Sınıfı**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

TOWNSEND, Peter, Persuasion and Conformity: An Assesment of the Borrie Report on Social Justice, **New Left Review**, Vol. 213, September-October 1995.

TÖRENLİ, Nurcan, e-Devlet'in Ekonomi-Politığıne Giriş: Kullanıcı Dostu Ortamlarda "Sanallaşan" Kamu Hizmetleri, **AÜSBFD**, c. 60, sy. 1, 2005.

TRATTNER, Walter I., **From Poor Law to Welfare State: A History of Social Welfare in America**, Second Edition, Free Press, New York 1979.

TROCKI, Lev, Komünist Manifesto'nun Doksanıncı Yıldönümü (30 Ekim 1937), <http://www.marxists.org/turkce/trocki/1937/ekim/30.htm>, 21.07.2009.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İÜHF Yayını, İstanbul 1980.

TUNCAY, A. Can, **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**, Beta Yayınları, İstanbul 2002.

TÜRKKAN, Erdal, İktisadi Liberalizm, Sosyal Adalet ve Demokrasi, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.

ULER, Yıldırım, Anayasa Hukukunda ve İdare Hukukunda Kamu Hizmeti, **Anayasa Yargısı**, c. 15, Ankara 1998.

ULUĞ, Feyzi, Eğitim Hakkının Kullanım Sorunu, **Türkiye’de İnsan Hakları**, Yay. Haz. Oya Çitçi, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 2000.

UŞAN, Fatih M., **Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları**, Seçkin Yayınları, Ankara 2009. (Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları)

UŞAN, Fatih, **İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku Cilt 1: İş Hukuku**, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara 2009.

UYGUN, Oktay, **1982 Anayasası’nda Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi**, Kazancı Yayınları, İstanbul 1992. (Temel Hak ve Özgürlüklerin Genel Rejimi)

UYGUN, Oktay, İnsan Hakları Kuramı, **İnsan Hakları (Cogito)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000. (İnsan Hakları Kuramı)

UYGUN, Oktay, Küreselleşme ve Değişen Egemenlik Anlayışının Sosyal Haklara Etkisi, **Anayasa Yargısı**, c. 20, Ankara 2003. (Sosyal Haklara Etkisi)

UYGUN, Oktay, **Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları**, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara 1996. (Türkiye’de Demokrasi ve İnsan Hakları)

UYGUN, Oktay, Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans) (Ulusüstü Siyasal Birlikler ve Küreselleşme)

ÜLMAN, Burak, Uzun Süreçte Küreselleşme: Bir Sihirli Kavramı Tarihteki Yerine Koyma Denemesi, **Küreselleşme ve Ulus Devlet**, <http://www.stratejik.yildiz.edu.tr/kuresell.htm>, 05.01.2009 (02.06.2000 tarihli konferans)

ÜSTÜN, Süleyman Ü., Vergi Hukuku ile İlgili Anayasal İlkeler, **SÜHFD**, c. 11, sy. 1-2, Konya 2003.

ÜSTÜNEL, Besim, “Çağdaş Toplumların Özlemleri ve Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler”, **Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler**, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, İstanbul 1982.

VAN VOORHIS, Rebecca A., Different Types of Welfare States? A Methodological Deconstruction of Comparative Research, **Journal of Sociology and Social Welfare**, Volume XXIX, No. 4, December 2002.

VEIT-WILSON John, States of Welfare: A Conceptual Challenge, **Social Policy and Administration**, Vol. 34, Issue 1, 2000.

VIRPI, Timonen, Earning Welfare State Citizenship: Welfare State Reform in Finland and Sweden, **Welfare State Under Pressure**, Ed. Peter Taylor-Gobby, Sage Publications, London 2001. (Earning Welfare State Citizenship)

VIRPI, Tiomen, **Restructring The Welfare State: Globalisation and Social Policy Reform in Finland**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham 2003. (Restructring The Welfare State)

VOGEL, Joachim, Welfare State, **Social Indicators Research**, Vol. 64, 2003.

WAGNER, Antonin, Redefining Citizenship for the 21st Century: from the National Welfare State to the UN Global Compact, **International Journal of Social Welfare**, Vol. 13, 2004.

WALIRE, Kişi Hakları Kavramının ve Teorisinin Tarihte Kuruluşu, **AÜSBFD**, Özetleyerek Çev. Bahri Savcı, c.XXV, Mart 1970.

WALKER, Alan, The Strategy of Inequality: Poverty, and Income Distribution in Britain 1979-1989, **The Social Effects of Free Market Policies**, Der. Ian Taylor, St. Martin Press, New York 1990.

WALLERSTEIN, Immanuel, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2000.

WALLERSTEIN, Immanuel, Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?, Çev. Yusuf Okan Kavuncu, **Küreselleşme Okumaları**, Ed. Kudret Bülbül, Kadim Yayınları, Ankara 2006. (Kalkınmacılık ve Küreselleşmeden Sonrası Ne?)

WALLERSTEIN, Immanuel, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, Metis Yayınları, İstanbul 1998. (Liberalizmden Sonra)

WALLERSTEIN, Immanuel, **States? Sovereignty? The Dilemmas of Capitalists in an Age of Transition** Keynote address at conference on "State and Sovereignty in the World Economy," University of California, Irvine, February 21-23, 1997, <http://www.binghamton.edu/fbc/iwsovtv.htm>. 01.09.2007.

WALLERSTEIN, Immanuel, **The Modern World-System**, Academic Press, New York 1974.

WATSON, Hilbourne A., Liberalism and Neo-liberal Capitalist Globalization: Contradictions of the Liberal Democratic State, **GeoJournal**, Vol. 60, 43–59, Kluwer Academic Publishers. Printed in the Netherlands 2004.

WAX, Amy L., Rethinking Welfare Rights: Reciprocity Norms, Reactive Attitudes, and the Political Economy of Welfare Reform, **Law and Contemporary Problems**, Vol. 63, no1/2, Winter/Springer 2000.

WEALE, Albert, **Political Theory and Social Policy**, Macmillan Press, London 1983.

WEBBER, Carolyn, WILDAVSKY, Aron, **A History of Taxation and Expenditure in the Western World**, Simon and Schuster Adult Publishing Group, New York 1986.

WEIR Margaret, SKOCPOL Theda, State Structures and the Possibilities for “Keynesian” Responses to the Great Depression in Sweden, Britain, and the United States, **Bringing the State Back In**, Eds. Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol, Cambridge University Press, Cambridge 1985.

WICKS Malcolm, **A Future for All**, Penguin Books, Harmondsworth 1987.

WILKENSKY Harold, LEBEAUX Charles, **Industrial Society and Social Welfare**, Free Press, New York 1965.

WINCOTT, Daniel, Social Policy and Social Citizenship: Britain’s Welfare States, **Publius**, Vol. 36, No. 1, Winter 2006.

WONG, Linda, 'Market reforms, globalization and social justice in China', **Journal of Contemporary China**, Year 13, Vol 38, February 2004.

YAYLA, Atilla, Adalet Teorilerine Bir Bakış, **Sosyal ve Siyasal Teori: Seçme Yazılar**, Ed. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999. (Adalet Teorilerine Bir Bakış)

YAYLA, Atilla, **Liberal Bakışlar**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1993.

YAYLA, Atilla, Liberalizme Bir Bakış, **Türkiye Günlüğü**, sy. 17, Kış 1991. (Liberalizme Bir Bakış)

YAYLA, Atilla, **Özgürlük Yolu: Hayek'in Sosyal Teorisi**, Liberte Yayınları, Ankara, 2000.

YAYLA, Atilla, **Siyaset Teorisine Giriş**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 1998. (Siyaset Teorisine Giriş)

YAYLA, Atilla, **Siyasi Düşünce Sözlüğü**, Liberte Yayınları, Ankara 2003. (Siyasi Düşünce Sözlüğü)

YAZICI, Serap, Avrupa Birliği Süreci: Ulus Devletten Ulusüstü Devlete Geçişte Hukuk Devletinin Değişen İçeriği, **AÜHFD**, c. 54, sy. 4, Ankara 2005.

YILDIRIM, H. Hüseyin, Piyasa, Sağlık Bakımı ve Piyasa Başarısızlıkları, **Amme İdaresi Dergisi**, c. 32, sy.1, Mart 1999.

YILDIRIM, Ramazan, **Devletin Yapısı ve Nitelikleri (Anaysasa Hukuku Ders Notları)**, Akader Yayınları, Diyarbakır 2003.

YILDIZ TOKATLIOĞLU, Mircan, **Küreselleşme ve Kamu Hizmetleri**, Alfa Aktüel Yayınları, İstanbul 2005.

YILDIZ, Naciye, Neoliberal Küreselleşme ve Eğitim, **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy. 11, Diyarbakır 2008.

YILMAZ, Aytekin, **Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar**, Vadi Yayınları, Ankara 2003.

YILMAZ, Aytekin, **İkinci Küreselleşme Dalgası**, Vadi Yayınları, Ankara 2004.

YUMER, Ruhdan, Hayekçi Liberalizmin Temel İlkesi, **Sosyal ve Siyasal Teori Seçme Yazılar**, Yay. Haz. Atilla Yayla, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.

YÜKSEL, Cüneyt, Lizbon'dan Sonraki Birlik ve Türkiye, **Radikal**, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=959409&Date=16.10.2009&CategoryID=99>, 16.10.2009.

YÜKSEL, Fatih, Sosyal Devletin Dönüşüm Sürecinde Yerel Yönetimlerin Yeni İşlevleri, **AÜSBFD**, c. 62, sy. 1, 2007.

YÜKSEL, Mehmet, **Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

YÜZBAŞIOĞLU, Necmi, **Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku**, İÜHF Yayınları, İstanbul 1993.

ZABUNOĞLU, Yahya K., **Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi olarak Devlet Kudretinin Sınırlanması**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1963.

ZIJDERVELD, Anton C., **The Waning of the Welfare State: The End of Comprehensive State Succor**, Transaction Publishers, New Brunswick and London 1999.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Ali Tarık GÜMÜŞ			
Doğum Yeri:	Beşehir			
Doğum Tarihi:	19.12.1978			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Hakimiyet-i Milliye İÖO	İlkokul	İzmir	1985-1990
Ortaöğretim	Hakimiyet-i Milliye İÖO	Ortaokul	İzmir	1990-1993
Lise	V. Vecdi Gönül Lisesi	Lise	İzmir	1993-1996
Lisans	S.Ü. Hukuk Fakültesi	Lisans	Konya	1997-2001
Yüksek Lisans	S.Ü. Sosyal Bilimler Enst.	Yüksek Lisans	Konya	2001-2004
Becerileri:	Su Altı Sporları ve Basketbol			
İlgi Alanları:	Seyahat, Kitap ve Müzik			
İş Deneyimi:	2001-2002 Avukatlık Stajı 2002-2010 S.Ü. Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Anabilimdalı Arş. Gör.			
Aldığı Ödüller:				
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Doç. Dr. Reyhan SUNAY Prof. Dr. Fatih UŞAN Yrd. Doç. Dr. Bülent ALGAN	Prof. Dr. Yavuz ATAR Doç. Dr. Faruk BİLİR		
Tel:	03322233291-05303439043			
E-Posta:	tarik@selcuk.edu.tr			
Adres	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi KAMPÜS/KONYA			